

2920.t

Ó és Új

DIAETETICA

az az:

AZ ÉLETNEK és EGÉSSÉGNEK
fenn-tartására és gyámolgatására,

I S T E N T Ö L

adattatott nevezetesebb Természeti Esz-
közöknek a' szerint való elé-számlálása, a' mint
azokra reá kaptak, és eleitől fogva mind ez ideig ma-
gok károkra vagy hafznokra vélek éltek
az emberek.

M e l l y b e n,

H A T D A R A B O K K A

i n t é z v e,

maga elébbi Diaeteticájának Első Darab-
ját bővebben ki-magyarázta; és fok ide tartozó
régí Szokáfokkal 's jeles történetekkel meg-világosítot-
ta, 's egyfzer'smind a' Természetnek Szentséges helyei-
re-is maga Feleinek fok helyyeken a' jeget meg-
törte; úgy hogy, ennyi részben, e' munka,

TERMÉSZET' HISTORIÁJA

gyanánt-is szolgálhason,

K. MATYUS ISTVÁN. M. D.

Nemes Küküllő és Maros-Székből egyesült
Vármegyének R. Physicus.

S Y M B O L V M ' S Ó L T. C I V.

Ö T Ö D I K D A R A B.

P O S O N Y B A N,
F Ü S K Ű T I L A N D E R E R M I H Á L Y
költségével és betűivel.

M. DCC. LXXXII.

22 JUL 2007

AJÁNLÓ LEVÉL,

M E L L Y E T

TKINTETES NEMZETES

B O R B E R E K I

FABIAN SUSANNA

ASZSZONYNAK,

N É H A I

TEKINTETES NEMZETES

A G Y A G F A L V I

SÁNDOR JÁNOS

U R N A K,

Elein a' Felsőleges Ausztriai Hadi - Szolgálatban

ZÁSZLÓ-TARTÓI HIVATALT;

Az után ugyan ezen Felsőleges Udvar engedelméből, az egybe-fzövetkezett Belgáknak

OSZTÁLYOS KÁPITÁNYSÁGOT:

Haza - telepedvén, ezen Nemes M. Székben fok Efdendökig

REGIUS PERCEPTORSÁGOT:

Utollyára N. Küköllő Vármegyével egy ideig egygyesítettve

ORDINARIUS ISPÁNYSÁGOT

ditséretelsen viselt

U R I É B É R F I U N A K

KEDVES ÉLETE PÁRIÁNAK.

J. TUD. EGYETEM

Utollyára
REGIUS
ORDINARIUS
ISPÁNYSÁGOT
KEDVES ÉLETE PÁRIÁNAK

M Á R M O S T

GYÁSZOS ÖZVEGYÉNEK:

Maga SUSANNA Nevének mindenkor meg-fele-
lő, kedvesen illatazó jó erköltseivel, feddhetet-
len életével, és ártatlan szorgalmatofságával min-
denek előtt különös tiszteletet nyert

U R I A S Z S Z O N Y N A K ,

Nékem kiváltképen való

J Ó A S Z S Z O N Y O M N A K ,

K E G Y E S

P Á T R O N Á M N A K ,

Néhai Tekintetes Uri Férjének hozzám életében
mutatott sok rendbéli Favorának, és Barátságos
jó indulatjának háládatos emlékezetére.

Magának,

A T E K I N T E T E S

A S Z S Z O N Y N A K

örökös, szives tiszteletére ezen irásomnak
Előjére tenni kívántam

Magam Személyének és Irásomnak
alázatos ajánlásával

*M. Vásárbelyt Szent Mihály Havának
22-dik napján, 1791. Eszt.*

K. MÁTYUS ISTVÁN.

KEDVES OLVASÓ!

Ugy tettem vala ugyan fel magamban, hogy eddig tartott szokásom szerint, Elöl-járó Beszéd bellyett, ez Ötödik Darabnak elején az igaz értelmes, jó szivü, szorgalmatos, és a' bamis tsaló, tudatlan, benye Orvosokról; és a' Betegeknek, 's Betegek körül szolgálóknak az Orvosokhoz, 's magokhoz való ekkori kötelefségekről szölljak egy-néhányat. De mintbogy ezen Munka magában-is szinte tzéalom kívül terjedett, ezen fel-tételemet, bátrébb tartom. Most azért tsak arra kérlek, ne ütökközél-meg első tekintetre, ezen Ötödik Darabnak a' többek felett való nagyságán. Mert az itten elé forgó dolgok száma, és fontosága ezt magával igy hozta. Nintsenek még nékünk, mint más könyvekkel el-tölt tudós Nemzeteknek, magunk nyelvén ollyas könyveink, mellyekre való útafitás által munkánkot röviditbetnök. Hanem a' mikről írunk, egészszzen le-kell írunk, a' mellyek azoknak a' dolgoknak tellyes értelmére tartoznak. Melly szerint, akár mint igyekezzünk-is, kitsinbe, vagy

a' mint szokták mondani, egy jó bajba, munkánkot nem szoríthatjuk. Ki-kellett térnem egy-nébány helyeken az itten elő forduló dolgok körül folytatni szokott gazdaságnak fogásaira-is, úgy bívén, hogy ezekben a' Magyar közönségnek hasznára lehetek. Mind ezek az irást szaporították. Te, Érdemes Olvasó! nyerd időt ezeknek megtekintésére: magad úgy fogod találni, hogy se haszontalan dolgokkal, se szó-szaporító beszédekkel leveleinket nem terheltük, Nevezetesen a' Borral való gyűjteményeink, ha szinte első tekintetre soknak látszanak-is: de ítéletem szerint, mind szükségesek. Nékiünk tzelünk leg-alább, a' volt, hogy ezeken Olvasóinknak alkalmatlanságára ne legyünk. Ha tzelunkot avagy csak valakikre nézve elérbettiük, azt egész nyereségünknek fogjuk tartani. Élly jó egészségben Érdemes Olvasó, és ezen munkátskát-is, valamint az eddig ki-adattatakott, méltoztassál jó szemmel nézni. Így kedvet szerzesz a' Hatodik vagy utolsó Darabnak-is, közönséges Mutató Táblával bé-rekesztve, minél hamarébb való közönséges-sé tételére. Irtam Marus Vásárhellyt. Sz. Mihály Havának 23-dik napján 1791-ben.

MÁTYUS ISTVÁN.

Ez Ötödik | Darabban elé forduló
Invezetesebb Dolgoknak

L A I S T R O M A.

ÖTÖDIK KÖNYV.

Az Italról.

ELSŐ RÉSZ.

A' Szomjuságról, és Italról közönségesen.

- Az Ital az Életre, és Egészségre miért szükséges. 2.
A' Szomjuság mi 5. Hol van a' fézfke 5. Az étel
szükségefebb-é vagy az ital 6. Ital nélkül élt
Állatok 6. A' szomjuzás kínos Állapot. 10.
A' Szomjuság kétféle 12. Természeti Szomjuság. 13.
A' forró-nyavallyákban a' Szomjuság miből tá-
mad, és mit jelent. 15. Viz korságos Szom-
juság 16. Tüzes kigyó marásából való Szomju-
ság. 17.
Az Ivásnak négy módjai 18. Az Ital hová mégyen 18.
Szomjuságot enyhitő szerek. 19.
Az Italnak négy fő hasznai 20. Orvosi hasznai. 22.
Mennyi Ital egészséges 22. A' fok Italnak ár-
talmára. 22. Az Italnak fokféle nemei. 22.

MÁSODIK RÉSZ.

A' Vizről.

- A' Viz egyéb hig matériáktól mennyibe különböz. 26.
Follyó higsága a' tüztől van 26. Nagy részét az
aer téfzi. 28. Föld-is igen fok van benne. 30.
A' Sónak benne létét miből itélhetni-meg. 31.

Nevezetesebb Dolgoknak

- A'** Mineralis matériák miként elegyednek a' viz közi 32. Lehet-e a' Vizet ezektől meg-tisztítani. 33. A' tiszta viznek elementaris ideája, 33. Lehet-e magára minden dolgoknak eredete? 33.
- A'** Viz-e hasznosabb a' Természetben vagy a' tűz. 34. Egyik a' másik nélkül semmit sem ér. 35.
- A'** Viz az Elő-állatok italára a' Természettől rendeltetett 36. Van-e tápláló erő benne. 37.
- A'** Viz miként lehet Orvosság 39. Vera universalis medicina 41. Sok féle ártalmas matériák elegyednek a' viz közi 42. Ezeket ki-tanúlni az egészségre szükséges. 43. Az egészséges tiszta jó Vizet mitsoda jelekből lehet meg-esmérni? 45.
- Az** íz, szin, szag, vastagság, nehézség a' Vizben tisztátalanságot jelent 46. Izét mik változtatják. 46. Szine mitől változik: nevezetesen veres szine mitől leszzen 47. A' szag a' vízbe mitől van. 47.
- A'** Viznek vékonyságát miből lehet meg-ítélni. 48. Mennyibe mondatik könnyünek 49. Természeti nehézsége mennyi. 50. Minél könnyebb annál egészségesebb 50. Ennek, hogy lehet végére járni, 50. A' fontolás nem bizonyos próba. 52. Legbizonyosabb próba. 53. Kiknek leg-szükségesebb a' Vizeket így meg-válogatni? 53.
- A'** Viz a' magánál könnyebb aérbe, hogy emelkedhetik fel 55. Mennyire emelkedhetik-fel. 55. A' Harmat, Zuzmarás Felhő, hogy leszzenek. 56. A' magas havafokon miért szokott eső helyett hó lenni. 57. Az aér meg-könnyebbulése, hogy mutathat a' Barometrumon esőfe. 58. Az eső, hó, zápor, Felhő szakadás, Jég eső, hogy? és miből leszzenek? 58.
- A'** Felhők miért mondatnak Égi-vizeknek. 59. Ezeknek szörnyü foksága 59. A' földi Vizektől mennyibe különböznek? 59.
- A'** hó viz Salétromos. 60. Innya mennyire egészséges. 61. A' Jég eső viz, innya, miért ártalmas? 62. Az Eső Vizek tisztátalanok 62. Mikor, és hol leg-tisztátalanabbak. 63. Az egészséggel innya mennyire egyeznek. 64.
- A'** Martiusi hó viz a' többtől mit különböz. 65. A' Leg-tisztább Eső vizek-is tellyesek idegen matériákkal.

- kal. 65. A' Tsatornákon vett eső vizek a' kútakban mit. 66. Az Indiákra hajókázok az eső vizet, hogy tézvik meg-ihatová? 67.
- A' Forrás vizek miből vézvik eredeteket. 69. Miért egélségesebbek az eső, és hó viznél. 71. A' Források vizei közt mi külömség van. 72. Mellyek egélségesebbek? 73.
- A' Mineralis vagy tsipös izü források, hogy lézzenek. 74. Egy eredetek van a' meleg forrásokkal. 75. Tsipös izek, és fel-buzgások mitől van. 76. Három Nemekre osztatnak 1) A' kénkövel elegyeteket miről lehet meg-esmérni. 77. Erdélybe hol taláztatnak e' félek 77. 2) A' *Alkalis* vagy lúgos sóval birókat mikből lehet ki-tanulni. 78.
- Erdélyben mellyek ilyenek. 78. Mi külömség van ezek közt. 78. A' *Martialis* vagy vasas vizeknek meg-esmértető jelei. 79. *Liquor probatorius metallorum*, ebben hogy jelent. 80. Erdélyben mellyek ilyenek. 80.
- Egyéb orvosló: Források: Zoványnál. 82. Kis Bajomnál 83. Követ tsináló Források. 84. Gelyvát szerző vizek 85. A' Patak vizeket innya hogy kell meg-választani. 85.
- A' Nagy folyó vizek a' patak vizektől e' végre mit különböznek 87. Ditsérternek a' Nilus. 88. Tiberius, Rhodanus. 89. Duna. 90. Leg-nagyobb folyó vizek e' Világon. 91. A' Teremtőnek ezeknek szerzésében emberekhez mutatott jósa. 92.
- Régi Római Cisternák vagy viz utak' tsudálatos készülete 92. Viz Kastélyok. 94. Az aprobb folyó vizeket itatra hogy kell meg-válogatni. 95. Hogy kell vélek élni. 95. Erdélyi vizek. 96.
- A' Kútak' eredete. 97. Ezek az élő forrásoktól mennyibe különböznek. 98. A' Kútak' Vizei közt mi küjömség van. 98. Mellyek ditséretefőbbek? 101. A' Tóknak Vizei közt mi a' külömség. 103. Szükségből mellyekből lehet innya. 104. Minémü nyavallyákat szerzenek. 104.
- Az Álló-tóknak éktelen tisztátalan vizei veszedelmesek. 105. ökor nyomban és kerék vágásban taláztató vizek. 106. A' Tenger vize a' Tók' vizeitől

Nevezetesebb Dolgoknak

- től miben különböz. 106. miért nem meg--iható. 106. Lehet-é meg-ihatóvá tenni. 107.
- A'** rosz vizek italát mivel szokták igazítani. 109. Londóni Kutak vizeinek különös jobbitása. 110.
- A'** föld gyomrában n' vizek mitől melegednek-meg 112. az ilyen meleg források a' minerás favanyu vizektől mikben különböznek? 114.
- A'** Régiek *Thermopofia*ja vagy meleg viz itala miből állott. 114. mi haszna volt. 114. Rómában közönségesen gyakoroltatott. 117. A' régi Borok evel elegyítettek - fel. 118. Az Urakról a' Szólgákra hogy terjedett-ki. 118. Vasa milliaria, vagy viz melegítő nagy üstök' készülete. 119. A' meleg viz Kortsomákat Rómába Claudius Császár miért törölte-el. 121. A' fok meleg viz italnak ártalma. 121.
- A'** Hideg Viz Természeti való ital. 122. A' Hidegség a' vízben mitől van. 122. mit használ. 123. Az Italoknak hóval és jéggel való meg-hűttése régi szokás. 124. Mennyiben tanácsos. 124. Egyéb módjai az Italok meg-hűtésének. 124. A' régieknek a' hideg Italokban való bujálkodása. 126. ennek-is oka. 127. Chinai különös szokás az ivó vizek meg-hűtésében. 128. Magyar Országai bor hűtés. 129. Mi volt tzeljok a' régieknek a' hideg viz italban. 129.
- A'** Forró hideg-lelősöknek lehet-é tetzfések szerint hideg vizet adni. 130. Kiknek 's mikor lehet ezt meg-engedni. 132. Váltak a' kiknek tsudálatoson használt? 133.
- Az** erős hideg italok mitsoda veszedelmeket hoznak magokkal. 136. A' Szomjuságot a' hideg vizein kívül mikkel lehet enyhíteni. 137. A' Sok hideg favanyu viz ital ártalmát hogy kell orvosolni? 137.
- Az** ártalmas italu Vizeket hogy lehet jobbá tenni. 139. A' Marának keserü vize mitől édesült-meg. 140. A' Jérikói Források hogy gyógyultak-meg. 141.
-

HARMADIK RÉSZ.

A' Borról.

- A'** Szőlőnek fabulás eredetiről. 143. Noé az Özönviz után Szőlő fákra hol kapott. 144. Bort iták-

tak-é az első Világbéliek. 144. Hogy, és mitsoda helyekre terjedett-ki a' Noé keze alól a' Szőlő mivélés. 146. Leg-bövebben hol gyakoroltattott. 147. Az Eskol Völgyéből Mofesnek hozott nagy Szőlő gerezdről mit lehet tartani. 147.

Hogy vészett-volna-el a' Szőlő mivélésnek és Bor készítésnek mestersége e' világról. 148.

A' Szőlő mivélésnek, és Bor készítésnek másodszori fel-találója *Bachus* ki vólt. 148. mikor élt, és hol lakott. 149. Hogy akadott erre a' Mesterségre. 150. *Dionysius*nak miről neveztetett. 150. ennek az embernek egyéb ditsőségefen vívelt dolgai. 150. A' Görögök' más két *Bacchus*sai későbbi költemények. 154. A' harmadikot a' Jupiter *Semelet*ől való fiát, minek tartották. 155. hogy ruházták réá az első *Bacchus* dolgait. 157. A' Görögök szokott mestersége e' félékben. 158.

A' Mofes Sz. Históriajiban lehet-é ennek a' *Bacchus*nak valami nyomát találni. 158. Idövel fok helyeken találtak önként termett Szőlő fákra. 160. Hogy, és mitsoda rendel terjedett-ki a' Szőlő mivélés az eredett helyekről a' Szomszéd tartományokra? 161.

Görög Országba honnan és mikor vitték-bé 162. Olofsz Ország mikor, és honnan kapta a' Szőlött. 163. Ottan lehet szertelen el-szazporodása. 164. Szőlő fák' nagysága 164. Merön álló Szőlő fák. 165. A' jó mivélés a' Szőlök terméfit mennyire vitte. 165. A' Szölönök nemei vagynak. 166. Szüntelen zöldellő Szőlő fák. 166. Gyapjas Szőlő 167. Spanyol Országban hol, és mikor kezdeték elébb a' Szőlöt mivelni. 167. késöre terjedett-ki az egész Orzágra. 167.

Galliában, mái nevén Frantzia Országban, fokáig nem termett bor 168. hol és mikor kezdettek ott a' Szőlöt leg-elébb mivelni. 168. A' Rhenufon innét mikor kezdettek. 169. *Domitianus* a' *Provincia*-ból a' Szőlő fákat ki-vágatta. *Probus* ujra lábra állatta. 169.

Magyar Orzágon mikor és hol kezdettek elébb a' Szőlöt mivelni 169. Külsőbb réfzeire késöre harapozott ki 169. A' Somogy Szőlök régisége. 172. Né.

Nevezetesebb Dolgoknak.

- Német Országban mennyire terjedett-ki a' Szőlő mivélés. 172. Amerikában mitsoda helyyeken terem Szőlő. 173.
- A' Bor név' miket foglal magába. 174. Szőlő véreinek miért neveztetett. 174. Minémü részekből szerkezödött egybe. 175. Miként formállyák ezek a' Bort. 178. A' Nap miként nemzi, a' föld miként szüli. 181. Két Anyától szüleettnek mennyiben mondatik. 181. A' Szőlő tök nemei; és a' föld mennyiben hordozzák a' Bornak jószágát. 182.
- A' Nečtar hajdon hol termett. 184. Ma a' föld szinén a' leg-jobb bor hol terem. 185.
- Vina Insulana*, Szigetbéli Boroknak mit hívnek. 185. Görög Országban, az *Arvisia*, *Malvisium*, *Malvisia di Napoli* miről ditsértetnek. 185. Egyéb ditséretefőbb Görög Borok. 186.
- Olofz Orzági leg-finomabb borok. 187. Különös tulajdonságu borok Olofz Országban. 189. Korsikai borok. 191. *Maroneum* Tratziaiban. 191. Spanyol borok 191. Lusitániai Borok. 193. Cánáriai Seft. 193.
- Frantzia borok. 193. Német Orzági Borok. 195. Sabaudiai és Franconiai borok. 198. Saxoniai és Misniai borok. 199. Ausztriai borok. 200. Magyar Orzági borok. 200. Erdélyi. 205. Oláh Orzági borok. 206. A' jó Bort mitsoda jelekről szokták meg-esmérni, és magok italúra ki-választani. 206. A' szine mire tanit. 208. Az ízéből miket lehet észre venni. 214. A' szagja mit mutat-ki? 218.
- Az új Borok kiknek nem egészségesek. 221. Minémü új borok bátorságofabbak? 221. "
- Az Ósről maradt régi borok (*vina avita*) hajdon a' Római Uraknál mik voltak. 222. Hogy készültek. 222. Mit hafználtak. 224.
- Állani mitsodás borokat lehet inkább el-tenni. 225.
- A' Bornak szélefen ki-terjedő és ditsőséges hafznai mind a' Testre mind az Elmére nézve. 227. Az Elmének tehetségeit tsuda-képpen neveli. 230. Hogy támaszt annyiféle indulatokat az ivókban. 233. Miként munkálozik a' testben. 236. Poéták paripájának miért mondatott. 237. Tanátsofsá bátorra téfzi az embert. 239. A' Bor

- A' Bor részegségig iva, mind a' Testet mind az El-
mét el-rontja. 241. Ördög szerzeményének tar-
tatott. 243. Váltak a' kik a' bor italt törvénnyel
meg-tiltották. 244. Mahumed miért tiltotta-el a'
maga Követőitől a' bor italt. 247. A' Törökök a'
bor italhoz hogy készültek. 249.
- A' Bor magába ártatlan do'log. 250. Nagy áldás. 251.
Mennyire lehet okos embernek a' bor italba ki-terjesz-
kedni? 252. Mint Orvofsággal kiknek, és miké-
képpen lehet a' borral élni? 258.
- A' Bor Curának rendi és módja. 259.
- A' Borral való vizfsza élésnek minémü rosz követke-
zései szoktak lenni. 260. A' részegség a' rosz
tselekedetben menthet-é valakit. 263. A' részegsége-
gig való ivásnak első alkalmatofsága. 263. Mitől va-
gyon hogy némellyek a' Bort olyan jól birhatják.
264. A' részegeskedés által mégyen a' Szülékről
a' magzatokra. 265. A' bor ital miért ártalmas a'
Gyermekeknek. 268. Kiknek lehet köztök egy egy
kevés bort adni. 270. A' nekik mit használ. 270.
- A' Bor akadéllyoztatja a' Gyermekek' növést. 271. ez
példákkal világosítatik. 272. puhákká, tehetetle-
nekké téstzi az embereket. 276. Idő előtt meg-
véniti. 277. életeket rövidíti. 278.
- Az Afzszonyoktól miért tiltották a' régi Rómaiak
a' bor italt? 280. Az újabb időbeli Római Afz-
szonyok' tzigéres részegsége. 282.
- A' Fejedelmeknek és Biráknak-is káros a' bor ital. 283.
Kévs bortól hogy részegstik hamar meg az ember. 283.
- A' Betegeknek a' bor miként engedtetetik a' vér fol-
lyásban. 284. A' Köszvényben és *Calculusban*. 285.
A' Köhögésben. 286. A' száraz betegségben. 286.
A' szemfájásban. 287. a' sebeseeknek és fekéllye-
seknek. 287.
- A' Hideg-leléseknek belső okairól és módjairól muló-
lag. 289. Bort ezekben az állapotokban kiknek,
és mikor adhatni? 291. A' Bornak fájdalom tse-
desítő ereje miből áll. 292. minémü betegek re-
ménlhetik a' bortól ezeket a' hasznokat. 294.
- Hogy a' rosz Borok jobbak légyenek, Szüretkor mi-
re kell vigyázni. 297.

Nevezetesebb Dolgoknak

- Az idegen Országi Borokat hogy lehet ki-majmozni. 302.
A' meg-forrás a' Mustból hogy tsinál bort. 304. Ebben mitsoda akadályok szoktak esni. 305. azokat hogy kell el-hárítani, vagy meg-előzni. 306. A' Franziák mestersége e' részben ditséretes. 306. Ha hideg miatt nem akar a' Must meg - forrani, hogy kell rajta fegeteni. 308. Ha kövérség miatt nem forrhat - meg. 309. Hogy igen hirtelen ne forrjon, hogy lehet tartoztatni. 309.
Hogy a' bor jobb és tartofabb legyen, hogy lehet végbez vinni a' boros Hordók által. 309. a' megtöltés által mind elein, mind az után. 311. A' Pintzék által. 313. Az új boroknak seprejéről áslogra való le-vonása erre mit használ. 314.
A' Frantziák módja ebben. 315.
Az Áslógos vagy Einschlogos borok mennyire egyeznek az egészséggel. 317. Az Áslógos bort miről lehet meg-esmérni. 318. Ártalmait mikkel lehet igazítani. 318. A' Frantzwein nevü hires bor-nak készülete és ártalmai. 318.
A' Bor kupetzeknek, a' rozsz fejer borok igazításában gyakorlott tsalárd mesterségei. 319. Hogy arany színü sárgasága, vagy Rubint pirosága legyen a' bornak. 321. Ennek meg-esmértető jelei. 322. A' Sárgán festésnek valamivel ártatlanabb módjai. 322. A' hitvány fejer borból Pontákat hogy tsinálnak. 323. A' savanyú bort hogy édesítik-meg. 324. Ennek leg-veszedelmesebb módja a' fekete omnal való édesítés. 326. Ebből származni szokott veszedelmek. 326. kiken esnek-meg leg-hamarébb. 327. Mitsda jelekről lehet az illyen ónos bort meg-esmérni? 328. A' Veres borokkal hogy tsalárdkodnak. 330. Ennek meg-esmértető jelei. 331.
A' meg-fordult borokat miként orvosolják. Ha meg-vastagúlt és meg-nyúlósúlt. 332. ha erőssen virágzik vagy penészedik a' szine. 335. ha hordó szagu. 335. ha etzetefedni kezdett. 336.
A' Bort ki, és miért kezdette leg - elébb vízzel elegyíteni. 338. A' Régiek mennyi mértékkel elegyítették a' vizet a' bor közi. 440.
Nálunk kiknek szükséges a' bort vízzel elegyíteni, kiknek nem? 341. A' Ten-

- A' Tenger vize az erős borokat jobb izüekké téfzi. 342.
 A' Fülzeres borok készítése regen inkább gyakoroltatott, 's miből állott. 343. hogy ment véghez. 345.
 Tseresnyés és Medgyes Borok' készületei. 346.
 Ürmös bor készülete. 347. Szőlő virággal készült bornak kedvesége. 349. A' Scillás, vagy tengeri hagymás bornak hafzna. 350. Az Örmény gyökeres bornak, vagy *Nectarites*nek készülete; 's hafzna. 350. A' Birs-almás bor, Tzitromos bor, hogy készitetnek. 351. *Hippocraticum*. 352. *Lutheranus* bor. 353. *Vinum Medicatum*. 353. Régi *Myrrhyna*. 354. *Nectar*. 354. *Nepentes*. 356.
 A' Bort jég közt meg-hüttetni erősen, fokképpen árt. 359.
 A' Bor melegen miért tetfzik savanyubbnak. 360.
 A' Bornak részegítő erejét mikkel szokták gátolni. 360.
 A' káposzta e' végre régen gyakoroltatik. 362.
 A' hideg viz ital jól segít. 363. *Cicuta* vagy mérges bürok lév, veszedelmes proba. 363. Az Afztali Koronák és drága Kenetek mit segíthetnek. 363.
 Fattyu Borok: A' Nap-keleti *Cydaa* mi. 366. Löre vagy Lorum bor régen mi vólt, 's hogy készitetett. 366. A' Tzider vagy Tzidre gyümöltk borok Angliába, 's más Szőlő nélkül való helyeken, miként készitetik. 368. ebben különös megjegyzés. 370. Meg-változását hogy orvosolják. 371. A' Székely tsügör. 372.
 Hafznok es ártalmok az Alma boroknak. 372.
 Nyirfa Virits. 373. Ennek hafzna. 373. Bora. 373.

NEGVEDIK RÉSZ.

Az Égetborról.

- Az Égetbornak eredete. 375. Közönségessé léte. 376. Veszedelmes ki-terjedése. 376. A' 14-dik századnak egyéb új találmányi. 377. Erdélybe mikor kezdették főzni. 377. minek hívták. 377.
 A' Gabonának erre való szörnyü káros vesztegetése. 379.
 Mitsoda matériáktól lehet az Égetbort főzni. 380.
 A' Szil-

Nevezetesebb Dolgoknak

- A'** Szilva erre mennyibe alkalmas. 382. Méz, Nád-
méz égetbor hogy lesznek. 383. *Arrak*, *Ram*.
Indiai Égetborok. 384. *Saranna*. 384.
Földi Almából készülhet-é Égetbor. 384. Mi külömb-
ség van az Égetborok között. 385.
A' Meg-vagy ki-tisztalásban mikre illő vigyázni. 386.
Az Égetbor vagy Spiritus mi. 389. Mitsoda válto-
zásokat okoz az emberi testben. 390. Hasznai. 390.
A' szomjúságot mennyibe óltja. 392. Orvosló ere-
je. 393. Etel kívántató és gyomor erősítő ere-
je. 394. E' végre mikor hasznos? mikor ártal-
mas. 394. Nem okos éléssel mitsoda veszedel-
meket okoz. 395. hogy veszti-el az embereket.
398. Némellyeknek miért nem annyira veszedel-
mes. 401. Lehet-é meg-útáltatni. 401.
Az Égetbor természet ellen való ital. 402. Idő előtt
meg-véníti a' véle élőket. 403. Hirtelen meg-is
öli. 403. Ki-gyúlhat-é tőle az ember torka. 404.
Fü-szeres égetborok készülete. 404. *Akavita*. *Rosolis*.
405. *Liqueur*. 408. *Populo Rosolis*. Kávé, Tsokolá-
dé *Rosolis*. 409. *Ratafia*. 409. *Anglus Puntis*. 410.
Ez az égetbornál mennyibe hasznosabb. 413.
-

ÖTÖDIK RÉSZ.

A' Serről.

- A'** Sernek eredete. 415. Első szerzője. 416. Ki ter-
jedése. 417. a' Külömb-külömb nevei. 418. **A'** Ser
nevet miről kapta. 420. Egyéb régi nevei. 420.
A' Sernek természete 422. Régi *Ciceon*. 424.
A' Régiek miért ítéltek olyan rosszúl a' Serről. 425.
A' Sernek mái ügyesebb készületét ki-irta-meg leg-
előbför. 426.
A' Gabonát sernek **A'** más Ser-főzésnek Mestersé-
géről. 430. hogy kell meg-választani. 430.
Szaladdá hogy kell csinálni. 432. **A'** Szaladot hogy
kell meg-száraztani. 433. Hogy kell meg-öröl-
ni. 436. **A'** Vizet Serhez hogy kell meg-választ-
tani. 436. **A'** Szaladot hogy kell bé-áztatni. 438.
a' Viritset hogy kell meg-főzni. 440. a' főtt vi-
ritset

ritset hogy kell meg-komlózni. 443. A' jó komlónak jelei. 444. A' komlónak hafzna a' Serben. 445. a' meg-komlózott Viritsnek le-eresztéfe. 448. A' Viritsnek meg-élefstéfe. 449. a' Sernek meg-forráfa. 450.

A' Seres Atalagoknak meg-töltéfe. 451. Sepreje. 452. A' Sernek tartáfa. 452.

A' fejer Sernek készülete. 453. *Bouttelbier.* 454. Vékony Ser *Cofent* Ser. 455. Vastag Ser. *Mumma.* 456. Edes Ser. Keserü Ser. Etzetes Ser. 457. Meleg Ser. Hideg Ser. 457. *Ale,* az Anglufoknál. 458. Részegítő Serek. Sós Serek. 458.

A' Bétsi Serekben, a' tévő részek mennyi mértékkel találtattak. 459. Nagy erejü Ser. 460.

A' Ser italnak közönséges hafznaj. 462. Nagy kelete. 462. Chinai Trafum. 463. Északi fenyő Ser. 463. Perje gyökér Ser. 464. Kenyér haj Ser. 465.

HATODIK RÉSZ.

A' Méh Serről.

A' Méh Sernek fel-találáfa. 467. régi nevei. 468. régi készülete. 469.

Ujjabb módja a' méh-ser-főzésnek. 472. Fű-szerekkel. 472. A' Méh ser' hafzna. 474.

HETEDIK RÉSZ.

A' Tbéáról vagy Herbatbéről.

A' Thea tsemete miből lett. 479. hol terem. 479. Külömbsegei. 479. Mi forma. 480. Miként izaporitattik. 481.

Az *Udsi Tsja* mi. 481. Igaz Tsászfár thea. 482. Virág thea. 482. A' Thea levél szedésnekrendi. 483. Meg-válogatáfa. 483.

Európába miért nem lehet ezt a' tsemétét által szállítani. 483. Egyetlen egyre, hogy kapott *Linnaeus.* 484. A' théáért Chinába ki-hordott véghetetlen Európai arany. 485.

Nevezetesebb Dolgoknak

- Leg-először mikor, és hol kezdték Európában a théát innya. 486.
- A' théa Levél fodrásznak és meg-száraztásnak módja Chinába. 488. három részre való választása. 490. Zöld théa. *Theebou*. 490.
- A' Chinaiak szokása edényekben el-rakni a' théát. 492. Japponiai szokás. 493. A' parafztok módja. 493.
- A' jó théának meg-esmértető jelei. 493. Chinában. 495. Ugyan ott a' parafztok hogy élnek véle. 496.
- A' théa italnak haszna. 498. Az új théának tsudálatos ereje. 498.
- A' közinkbe hozott régi théából mi hasznokat remélhetni. 499. Kiknek ígér több hasznot. 499. Kibérlett ditséretei. 500. Artalmi gyakor és böv éléssel egy jeles történettel. 503. Amerikában új nyavallyákat vitt-bé. 504. Európai tapafztalások. 504.
- Az e' féle újságokon való szertelen kapásnak mi lehet az oka. 506.
- A' Chinaiak a' 'Sállját inkább szeretik 507. Nálunk mi- ket lehetne théa helyet fel-venni. 508. Svetziai théa. Német théa. 509.
-

NYOLTZADIK RÉSZ.

A' Kávéről.

- A' Kávénak eredete. 511. Európába lett által jövele. 512. A' Törökök régen iszszák. 513. Angliába mikor kaptak rá. 514. Svetziába Frantzia Országból tsufzött-bé. 514.
- A' Kávé fa Európába leg-előbb hol láttatott, és mitsoda úton kerekedett. 515. Amerikába hogy ment által. 516.
- A' Kávé-fának formája. 516. Virágzása, gyümölsözése. 517.
- Európába miért nem lehet bővebben el-fzaporítani. 518.
- Az Indusoknál mitsodás helyeken plántáltatik, és hogy dajkálkodnak véle. 519. Gyümölsöit mikor szedik, és hogy száraztják. 519.
- A' *Caffe a la Sultane*. mi. 520. Hol terem leg-jobb Kávé. 520. A' *Caffe de Levante*. mi. 521. A' Kávé

vé fák az erdőkön Madagascar szigetbe vadon teremni találtattak, 521.

Miért nem lehet ma Európában olyan jó Kávét kapni mint régen. 523. A' Török Kávé 's Hollandus Kávé közt mi különbség van. 523. A' rozsz Kávénak jelei. 524.

A' Kávé minémü részeket foglal magába. 525. Mi az benne a' mi hasznosá és kedvelsé téfzi. 526.

Előre-való meg-pergelés nélkül főzni haszontalan. 527.

A' helyyes meg-pergelés hogy mégyen véghez. 527.

Az Arabsok 's Törökök a' Kávét hogy főzik. 529.

A' Szarvas Szarv, tojás fejére, nád méz, hideg viz, a' meg-tisztulására mit használ. 529.

Az Európai Nemzetek a' Kávével miként élnek. 530.

Mi tette a' Kávét olly betsefsé. 530.

A' Kávénak haszna miből áll. 532. estvéli Kávé ital. 533. A' Kávénak orvosi hasznai. 533.

Kiknek nem egészséges a' Kávé ital. 536. Mitsoda nyavallyákat okoz vizsza éléssel. 536. A' venult erőtlentiti. 537. fel-fuvja a' gyomrot. 538.

A' vért süriti. 539. A' Tég, téj szin, Nádméz a' Kávé ártalmin mit igazítanak. 539. A' Hazai termések közül miket lehet Kávé helyett fel-venni. 541.

KILENTZEDIK RÉSZ.

A' Tsokoládáról.

Tsokoládának vagy Tsukuláténak mit hívnak. 542.

A' Cacao magvakot ehez az Europaiaik hol szedik. 543.

A' Cacao fának formája Amerikában. 543. Gyümölszözele. 544. Különbségei. 545. Jóságának jelei. 546. tévő részei *Chemiai* meg-visgalás szerint. 547. A' Tsokoládé pogátsákokat hogy készítik Amerikában. 550. A' Spanyolok. 550. A' Frantziák. 551. meddig áll romlás nélkül. 551.

A' Cacao magvakat miért pergelik-meg. 552. a' hozzá adott Fűszerszámok mi hasznot téfznek. 552.

A' Tsokoládét hogy kell főzni. 553. Hasznai ennek az itálnak. 555. Ki kinek, mi féle készületü Tsokoládé hasznosabb. 557. Kiknek mi féle árt inkább. 558.

TIZEDIK RÉSZ.

A Dobányról vagy Tabákról.

- A'** Tabáknak eredete. 562. Nevét honnan vette. 563. Nemei és külömbégei a' Természet vizsgálóknál. 565. **A'** Gazdák, és Kereskedők külömböztetései: a' Levelek formájáról. 566. Termékek helyeiről. 567. El-készítéseknek módjáról. 570.
- A'** Tabák miveltetésére *recept*ök. 550. Öszve rakásáról vagy forrasáról a' Tabák leveleknek. 573.
- A'** hafzon vételre nézve: a' FUST vagy FUSTÖLŐ TABÁK jószágának jelei. 575. **A'** pipázás eredete, és el-terjedése. 578. Angliába mikor kapott bé. 580. Német Országra mikor harapodzott-le. 581. **A'** régiek füstöl való meg-részegedése nem e' volt. 583. Hogy tetfizhetett ez a' bűdös füst az okofsabbaknak-is. 584.
- A'** Tabáknak természetete nyilván mérges. 584. Példák erre. 584. **A'** pipából következett véghetetlen károk. 586. **A'** pipázásnak kemény tilalmazása. 587.
- A'** tabáknak egy mással ellenkező tsudálatos ereje. 588.
- A'** pipázásnak hafzna. 590. Pestis ellen hafznál-é. 591.
- A'** pipázásnak rendi és módja. 595. **A'** pipáknak külömböző formái. 597. **A'** Persák pipázása. 598. Gutta ütéstől a' pipa *praeservál*-é. 600.
- A'** pipával való vizfsza élésből következett fok veszedelmek. 602. Az Afzszonyokak mennyire illik a' pipa. 605.
- A'** POR TABÁKnak eredetiről. 606. Ki-terjedéséről és ennek okairól. 606. **A'** por tabák szivásnak hafznairól. 608. tsufos vizfsza éléséről. 610.
- A'** por tabáknak külömböző nemeiről, és készületéről. 612. Spanyol tabák. 612. Olofz tabák. 613. Rúpé tabák. 614. Korpa tabák. 614.
- A'** por tabáknak kuruslott kedvességéről. 615. ennek tsudára méltó példái. 615.
- A'** por tabáknak a' Templomokból *Bullák* által esett ki-tiltásáról. 618. **A'** véllé való vizfsza élésnek veszedelmes ki-menetelei. 618. **A'** szaglásnak e' miatt való el-vesztésében mi-kár forog. 619.

- Tisza* itélete a' por tabáknak káros voltáról. 621.
 A' por tabáklás kiknek leg-ártalmosabb, 622. Kiknek és mi móddal élve bátorságosabb. 623.
 A' tabáknak orvosi hasznai. 625.

TIZENEGYEDIK RÉSZ.

Az Étellel és itallal okoson való élésről közönségesen.

- Hogy lehet ki-tanúlni az étellel és itallal okoson való élésnek módját. 628. Elein hogy kezdetek volt élni az emberek. 629. A' Konyhai és orvosi Mesterség vagy *Dieta* hogy állott-fel. 629.
- Az Orvosi Mesterség miért tartatott eleitől fogva neheznek.* 631.
- Rövid summája az eddig folytatott *Dieteticának.* 632.
- Által menetel az Étellel és itallal okoson való élésre. 633. Fundamentuma az Étél és ital mennyiségének. 633. Meg-határozása, az éhségnek és meg-elégedésnek érezeje. 634.
- A' növésben lévő gyermekeknek miért kívántatik több étel mint a' vén embereknek. 635. a' [rabotás mezei embereknek mint a' benn ülöknek. 636.
- A' nagy testűeknek mint a' kitsinyeknek. 637.
- Az Athlétáknak,* mint másoknak. 637.
- A' betegek miért nem ehetnek. 637. A' forró-nyavallyákban mikor jobb semmi ételt nem adni. 638. Kiknek kívántatnak vékonyabb levefek. 638. Kik élhetnek keményebb és bővebb étellel. 639. A' hosszafabban tartó nyavallyákban miért ártalmas az igen vékony és szük *Dieta.* 639.
- Télbe, és Tavaszszal miért eszünk többet mint nyárba, és Őszszel. 639. A' fokot aluvók miért esznek kevesebbet mint a' vigyázók. 642. A' szoktatás, a' fok vagy kevés ételre mit téshen. 642. Példák. 643.
- Font vagy lót szánra lehet-e venni az étel és ital mértékét. 644. Jelei az elég és nem fok ételnek. 646. Hibás étel-kivánás. 647. A' bor az étel-kivánást mennyibe óltja vagy gerjeszti. 647.
- A' böjtölés, mértékletes élet, éhezés, miben különböznek. 651. A' böjtölés kiknek, mennyibe hasznos. 652. Nem hasznos. 652. A' mér-

Nevezetesebb Dolgoknak

- A'** mértékletes életnek haszna mind a' Testre mind az Elmére ki-terjed: 654. Példák erre. 655. *Epicurus* mértékletes élete. 656. *Exquimaux* Amerikai Nemzet' mértékletessége. 657. Kiknek szüksegefebb az ilyen kevés étel ital. 658. Kiknek nem volna hasznos. 658.
- Az éhség, nyavallya azért soha sem hasznos. 659. Némellyeknek módjával vére meddig használhat. 659. Mitsoda veszedelmeket húz természet szerint magával. 660. Hogy öl-meg az embereket; és e' kiken esik-meg leg-hamarább. 662.
- Az éhség szul-é veszedelmesebb nyavallyákat vagy a' telhetetlenség. 663.
- Az el-éhczteknak mitsoda eledeleken kell ételhez kezdeni. 663. Egyebekre mikre illő vigyázni. 664.
- Az Étellel és itallal való meg-terheltség mitsoda jelekbe mutatja-ki magát. 667. Ha gyakran esik, mitsoda romláfokat hoz magával 668. Az Elmét is meg-tompítja. 672.
- A' ki-üressedés a' meg-terhelteést mennyibe orvosolja: nevezetesen a' ki-okadás. 673. Ennek a' szokásnak eredete. 674. Kiknek hasznos kiknek ártalmas. 675. Mikor félelmes. 677. A' purgálás vagy has-tisztítás. 679. A meg-koplalás. 679.
- A' fok vizelés. 681. A' böv izzadás. 681. Egyebeket miket kell ilyenkor tselekedni? 682.
- A' fok féle és trágyázott ételek az egészséggel mennyire egyeznek. 683. Az egy féle és együgyüen készült eledelek miről ditsértetnek. 683. *Plutarchus disputatio*ja ezek aránt. 684. *Hippocrates* ítélete. 686. A' Természet ebben mit diktál. 687.
- Az igen gondos és válogatós *Dieta* mind bajos, mind káros. 689.
- A' szabad és elegyes étel bátorságosabb. 691.
- A' Telhetetlenség egyedül a' mitől itt félhetni. 692. A' fok féle ételekkel rakott asztalok mellett miért nehéz a' Mértékletességet követni. 692.
- A' Mértékletesség mitsoda nyavallyákat hozott-bé e' világra. 692.
- A' Természet az evésnek száma 's ideje aránt mire tanít. 697. Miért kellett az evést bizonyos számra és időre szabni. 687. Hány-

- Hányszor 's mikor kell 24 Óra alatt enni. 697. Egy-
széri étellel kik érik-meg. 700, Kik kívánnyák
inkább-meg mind az ebédet mind a' vatsorát. 701.
Mire illő ebben vigyázni. 701.
- A' régi Görögök és Rómaiak hányszor ettek napjáb-
ban 702. Annak ideje. 702. A' kétszéri étel
mindenkor leg-közönségesebb volt. 705. A' jo-
vai az embereknek csak Vatsorát ettek. 707. Ki
miként szokott, jobb a' mellett maradni. 708.
- Az ATILA Vatsorájának rendi és módja. 710. Plá-
to Vatsorája. 713. Ebédkor - é vagy Vatsorán
bátorságosabb jobban enni. 713.
- A' Vatsoránál a' hővebb ebédlés, mikor, és mért
jött újabban szokásban. 714.
- A' régiek azokat a' nagy Vatsorákat hogy gyözhet-
ték-meg. 715. Mitsoda okok mellett vették volt
fel. 715. Kiknek árt inkább a' böv vatsora. 716.
Kiknek hafznos. 717.
- A' száraz és leves eledelek közt mi különbség van. 719.
- A' leves ételek mitsoda állapotokban, és kiknek hafz-
nosabbak. 720.
- A' Levesek közt mi különbség van. 721. Mikből
készíthetnek. 722.
- A' sűrű vagy bövön tápláló Levesek, hogy készí-
tik. 723. A' kemény eledelek kiknek illenek. 723.
Kiknek nem illenek. 724.
- A' régi munkás Nemzetek Levesekkel nem éltek. 726.
- Az étkeket hogy kell okofság szerint el-rendelni. 726.
- Az itálnak miért kell többnek lenni mint az étel-
nek. 730. Mennyivel kell többnek lenni. 731.
Mi különbséget téfzen ebben az ételnek minémü-
sége, az evőnek *temperam*: és az idő. 732.
- Az étel-közben való fok ital artalmas. 732. Az éhom-
ra vagy étel előtt való italról mir lehet tartani.
733. Az idő közben való ital mennyiben tilal-
maztatik. 735. Az álom közben való, és reg-
geli ital mit jelentenek 736.
- Az igen szapora és faldakolva való étel ital az em-
beri természettel nem egyez. 738. A' Fogaknak
rágáshoz való készüllete. 739. A' Nyálnak az
eledelek emésztesére nagy ereje. 740. A' jól öfz-
ve

- ve rágásnak és elegyítésnek szükséges volta. 742.
 A' jól meg-nem rágásnak ártalma. 742. Kiknek illő ezekre leg-inkább vigyázni? 743.
 A' KONYHAI és ASZTALI EDÉNYEK közt: A' fekete ón miért tartatik ártalmasnak. 744. A' fejeér ón mivel elébb való. 747.
 A' veres réz mennyiben alkalmas. 747. Az ónozás ezeken mit fejt. 749. A' sárga réz és egyéb metallumok miért nem bátorságofok. 750. A' vas mennyibe ütsértetik. 750.
 A' fejeér pléh mit ér. 751. Az Ezüst a' több értz Nemeknél miért betsefebb. 751. Az Arany miért volna e' végre-is leg-alkalmatofabb. 751.
 Az értz nemekből való edéyekkel hogy kell élni, hogy ne ártsanak. 752.
 A' tserép edények leg-bátorságofabbak. 753. A' Mázrajtok mit használ. 753. mikor ártalmas. 753.
 Az Értz nemeket kik? hol? és mikor találták-fel. 757.
 A' Fazakas mesterséget ki? mikor? hol találták-fel? 758.
 Az Üvegre hol? mikor? és mitsoda alkalmatofsággal akadtak. 758.
 A' régi Kristály, és Murrhina mi vólt. 760.
 A' Murrhina, nem portzellán vólt. 761.
 A' régiek közönséges tserép edénnyel meg-elégedtek. 762.

tyát; egeret; a' meg-hóltaknak testét; a' tulajdon magzatjokot; sőt a' száraz tsontokat-is a' földből ki-áfatván és liszté töretvén fokakkal meg-etette: de a' szomjúság-is az állatoknak vérét és húgyát fokszor meg-itatta. Ohajtja a' bulimiában vagy kutyai éhségbe esett Ember az ételt, és azzal soha bé-nem telik; de nem kevesebbé kívánja a' forró hideglelésben és vízkorságban kinlódó Személy-is az italt, és azzal meg-sem elégedhetik. Látunk arra példákat, hogy némelyek minden ital nélkül heteket, hólnapokat, sőt egész Esztendőket-is töltötenek-el; de szinten úgy találtattak olyanok-is, kik annyi, sőt hosszabb idő alatt-is egy falást sem ettenek; mint *Martinus Guričbius* azon jeles munkájában, melyet irt *De chylo Humano* fok hiteles *Auđtorokból* bizonygatja. Mind ezekből világosan meg-tettzik, hogy az ital az életre szinten olyan szükséges, mint az étel.

Az Ital Három dolgok tévzik, úgy mond *Hippocrates Epid. L. Vi. §. 8.* a' mi Testüregségre ket. *Contentia, Contenta et impetum facientis.* az az: A' magokban-foglaló edények, az azokban lévő nedvességek, és a' ki-rohanó vagy mozgó *Spiritusok*.

Ezek az Életnek munkássága által, naponként el-kerülhetetlenül fogynak 's romolnak; azért kivulról mindenik rélznek a' maga természet ihézillő eledellel, ottan ottan pótoltnia kell. A' *mazokba foglaló edények* pótlására izólgálnak az Eledelek; melyekről már fellyebb izóllottunk: a' *bennük lévő nedvességek* fogyasztásút pótolják az *Italok*; melyekről már most ebben az *Ötödik Könyvben* szándékozunk beszélgetni: A' *Spiritusok* fogyasztását, újjítják a' jó izagok, és kedves izek. Ezt a' bádgyádt-

gyadtság, azt a' szomjuság, amazz az éhség adja értésünkre; és kényszerit-is meg-ízerezni.

Az Élet mozgásból áll; az Egészség a' nedvességeknek az egész Testben (melly csak nem egészen fok *millium* részekre oázló apróbb edényekből készült) illendő erővel és szabadsággal való folyásából léfzen. A' nedvességeknek hogy az edények' képtelen szoros üregü végső ágazásain-is szabadon folyhassanak, négy részre osztva, három rész vízből kell állaniok. FRID. HOFFMANN *Syst. Med. Rat. P. I. S. I. C. V. §. 5.* az ér-vágással vagy köpölyvel ki-vett vért, ízéles tálakban meleg kementzékben ki-száraztván, úgy találta, hogy annak csak negyed része maradt kemény *Ma-* teriának. De hogy az élő-erekben a' Vérnek még-vízesebbnek, 's következésképen vékonyabbnak 's higabbnak kellyen lenni, akárki meg ítéiheti, ha el-gondolja, melly fok része takarodott-ki abból a' víznek hogy, nyál és láthatatlan gőz által, míg az erekbe által to- julhatott. Ha ki, úgy mond, e' tudos Or- vos, az ételt és italt, mellyet egy egészsé- ges erős dőlgos ember egytzer magához vé- lzen, gondolon ki-száraztja, annak, mintegy kilentzed részét találja csak kemény materiá- nak, a' többi mind a' víz-gőzbe mégyen. Ugyan ö, a' téjnek, melly az eledkeknek el- ső *Extraktusja*, heted részit tapasztalta szá- rason maradni.

Látjuk 's tapasztaljuk naponként, sőt ó- ránként önnön magunkban mindnyájan, melly fok vizes nedvesség takarodjék-ki testünk- ből, a' nyál, takony, vizellet, bas-tisztulás, iz- zadtság, 's láthatatlan gőzölés által, úgy hogy, ha ezek-is illendő újabb hozzá adás- sul nem pótolgattatnának, mint a' le-kaszált ízéna, rövid idő alatt el-száradnának; de ad- dig-is, a' benn maradt nedvességek úgy meg- szurudnának, hogy az edények izorolabb út-

jain tellyességgel által nem folyhatnának, az egészségnek el-kerülhetetlen romlásával.

Ezen kívül, a' mint elébb már meg-műtattuk, a' kemény eledetek meg-emésztődése is inkább csak széllyel áztatás által mégyen véghez: hogy a' meg-emésztődött materia a' vér közi által takarodjék, az edények táplálására vagy újjítására kívántató szükséges helyre tévődjék, az-is az italból nyert hig-ságnak kortsójája által mehet véghez. Továbbá, ki-hozhatjuk az italnak hasznát és szükséges voltát abból-is, hogy a' leg-dítséretefebb 's tisztább nedvességet szerző eledetek-is tellyefek a' mi testünk nemesebb részeivel ellenkező durva sóval, földdel és Olajjal; és többire olyanok, a' mellyeknek természetek a' mi természetünkkel roszfízúl egyez. Ezeket-is egyedul a' viz hódithatja-meg, Választhatja külön, és takaríthatja-ki belőlünk.

a' meg-
hivesítés-
se nézve.

Kiváltképen - való haszna tetszik-ki az Italnak, annak *hivesítéséből-is*. Ugy vagynak t. i. a' kemény testek készülvé, hogy ha egy más-hoz erősen súrlódnak, magokban fel-melegednek és meg-bevülnék: Midőn tehát a' mi nedvességeink-is, kivált annak véres része, a' melly kemény materiájú véres golyóbisotkákból áll, az edények oldalait a' sebes folyása közben súrolja, az minél sűrűbb volt a' vér, annál nagyobb kévséget és forróságot gyűlafzt az egész testben, kivált az érzékenyebb belső rézekben; a' melly forróság a' vért, ha ottan-ottan nem hivesítenék, úgy egybe sütné mint a' gyantát; vagy meg-olvasztván annak olajos kövér rézét és savát, mellyet eddig bé-takarván, sérteni nem hagy vala, mezitelen hagyná; és az a' maga lán-tsa forma éles szálkáival a' szívet és egyéb edényeknek érzékeny *fibráit* felettébb öltöz-nözvén, a' nedvességeknek sokkal sebesebb hajtására 's szorongatására indítaná: Így a' forróság el-kerülhetetlenül szüntelen nevedek-nék, a' só-szálkák inkább inkább ki-mezite-
lened-

lenednének, míg utóljára magok-is, a' több nedvességekkel egygyütt, az életnek végső Veszelmével rothadásba mennének. Ebben az állapotban azért egyedül az Italból, még pedig a' hideg víz Italból várhatunk megtartatást; midőn t. i. a' víz azt az égető éles sőt olly apró részekre osztja, hogy többé ne sérthessen; midőn a' maga hivesítő erejével a' vérben gyúladott tüzet-is ki-óltja.

Ezekből, mi legyen a' szomjuság? mi, a' kik az italnak hasznát magunkban annyiszor tapasztaltuk, holmi képét formálhatjuk; A' szom-
juság mi? de szóval, olyannak, a' ki soha nem szomjúhozott, ki-beszélni még sem tudjuk. Közel vetett a' dolog valóságához ARISTOTELES *De Anima L. II. c. 3.* a' hol így ír: *Sitis est desiderium frigidi et humidum*, az az: a' szomjúhozás a' hidegnek és nedvesnek kívánása. *Fames Calidi et Sicci*; az éhség a' melegnek és száraznak.

Hol legyen tulajdonképen a' szomjuságnak félszke? az el-mondottakból jó rendin által-láthatjuk. Ki-terjed t. i. ez az egész testre; De első jelét, ez-is, valamint az éhség, a' gyomornak adja - ki: midőn a' gyomornak és az ahoz tartozó toroknak 's szájnak belső részei elegendő nedvességet magokban nem kezdven érzeni, a' nedvesítést kívánják; vagy valami rágó tsipős materia ment beléjük, melly a' maga őstönözésével és sértegetésével a' gyomornak *fibrizt* sebesebb mozgásra indítja; és a' belső részekben nagy hévséget támaszt; és egybe vonván, 's *Spasmusokkal* bé-zárván a' nedvességet szivárgó edényetskéknek szájait, azokból femmi nedvességet ki-jöni nem enged. Tudni-illik, ezeknek a' részeknek a' természet' rendelésből, mindenkor nedvesen, legyen, fikon, kell állaniok, hogy annál szabadabban mozgassanak, a' beszédre 's le-nyelésre alkalmasabbak legyenek. De ilyenkor úgy megszáradnak, hogy nyelvünket-is alig forgathat-

jük; a' mi kevés nyálunk volt, a' belső forróság miatt az-is úgy meg-sűrűdik és enyvesül, hogy nyelvünket, mint az onyv, inyünkhöz ragasztja; torkunk úgy egybe-szorul, hogy a' vizet-is alig tudjuk le-nyelni. E' fellett, midőn a' tsipős sós nedvességek az edények szájaiban így bé-szorúltak, ott *inflammariot*-is könnyen okozhatnak; nagy hajlandóságok lévén azon kívül-is a' taknyos nedvességeknek a' meg-rothadásra. A' melly taknyos *inflammatio* annál veszedelmesebb, mennél érzékenyebb, és tsak nem egészen gyenge inhártyákból készült részekben esik; minthogy ezeknek az agyvelővel igen közel való, és szoros egybe-köttetések yagyon. Ki mutatja ezen romlásban lévő állapotját a' meg-szomjúhozott és belső forróságtól égő hidegletős embereknek az ő egybe-aszott nyelvek (mellyről a' toroknak, gyomornak, 's beleknek belső részeiről-is tsalhatatlanul ítélni, mind ezeket azon egymásból folyó, nyálas nedvességet szívárgó hártya fedezvén-bé) Így halnak meg-szomjan az élő állatok. És az oka, hogy a' forró nyavalyákban az Orvosok-is a' betegnek nyelvét olly gyakran és gondosan vizsgálják.

Az étel Kérdésbe tészik némellyek: *Az Ital lé-*
fűksége-gyen-e' a' természeti életre fűkségefebb, vagy az
febb az é-Étel? A' kik az ételt tartják fűkségefebb-
letre vagy nek, azokról az állatokról vélsnek példát,
az Ital, mellyek tellyességgel minden ital nélkül él-
 nek, vagy igen keveset és ritkán isznak: mi-

Itai nél-
kül sokdig
élteknek
példái.
 néműek a' horgas orrú és körmű ragadozó madarak, a' mellyek semmit nem isznak, még-is a' hások rend szerint bigot tisztul. A' Tevék-is meg-terhelve, az Afrikai heves pusztákon néhány napokig el-útaznak, úgy hogy egy tseppet sem isznak, egészségeknak és erejeknek lankadtsága nélkül: a' *Caribes* szigetekben, a' *Disznók* 's egyéb állatok, *Guanaboi*ban a' *Lovak* és *Tebenek* hat halnapokig-is el-élnek ital nélkül. A' *Zibiron,*
 vagy

vagy Pésma matskák egy hólnapban egyszer isznak. Lásd *Mart*: *GORISCHIUST De Chylo hum. c. 4. p. 219.* Afrikának az *Æquinoctialis linea* alatt eső részében egy szigetben teremnek holmi *Dubb* nevű, két lábnyi hoszfú, négy újni vastag, kettős farku nagy gyékek, melyeket *I. C. SCALIGER Exerc. CXC. n. 3.* nem csak minden ital nélkül élni mond; sőt a' viz nekik bizonyos halált okoz; a' melyeknek húfokban sints semmi vér. Sokan mindazáltal ezt - is meg-eszik, 's a' béka húshoz hasonlítják. *Libyában*, így-ir *PLINIUS J. X. c. 73.* az egerek, ha isznak meg-halnak. 's a' t. De az, hogy minden étel nélkül élnének valamely állatok, hallatlan dolog. Az étel ugyan az ital helyét, mint-hogy a' leg-szárazabb eledelben-is fok viz vagyon el-rejtezve, valami részből pótolhatja; de az ital az eledelnek tápláló erejét nem segítheti.

De vagynak, úgy okoskodnak továbbá, az emberek között-is példák, hogy némelyek egészségek sérelme nélkül minden ital nélkül fok ideig éltek. *PLINIUS* írja *L. VII. c. 18.* egy *Julius Viator* nevű Romai Urról, hogy az gyermek korában viz-korságos dagadozásokkal terheltetvén, az Orvosok' jóvállásából, magát az italtól egészen el-fogta: mellyhez úgy hozzá-is szokott, hogy meggyógyulása után-is egész vén koráig minden ital nélkül élt. *Lafyrtas Lafsonius*, *ATHENÆUS*nál *L. II. c. 6.* Ital nélkül, mint mások nem szükölködik vala, a' mellett még-is úgy vizellett, mint más emberek. Vóltak-is fokban, a' kik ezt nem hitték, minek előtte végére nem jártak. De minekutánna nyárba 30. egész napokig véle együtt mulatván látták volna, hogy minden-féle sós étkeket egybe ett, 's az után teli hójaggal vizellett, így igaznak lenni ök-is meg-vallottak. Elhet vala ugyan ez az ember itallal, 's ivott-is néha, de szüksége reá nem vólt. *Andron*

Argentus, az *Arisztoteles* tanú-bizonysága Izerint *L. de Ebriet.* egész életében nem szomjúhozott, nem-is ivott. Ez ilyen személyekről úgy vélekedik *PLINIUS l. c.* hogy az ő tsontjaik egészen tellyesek vólnának velő nélkül; Mellyre például téfzi-fel *SOLINUS c. l. p. 7.* a' *Syracusából* való *Lydamist.* Egy *Concken* *Apátúr*, tapasztalván a' közvényben, hogy néki az ital ártana, attól aprónként úgy elfogta magát, hogy hat egész esztendeig semmit sem ivott; mellyel a' közvényiből ki-gyógyúlt. *Vaisserius Toulosai* ember egész esztendeig nem ivott. Tsudálatosabb vala még ezeknél az a' 33. esztendős *Aszfzony*, a' ki, a' Német Országi Tudósok *Ephemeris-sébe* is *Cent. V. et VI. Obs. 30.* fel-jegyeztetett. Ez egykor egy ital bortól roszszál lévén, ötöd fél esztendeig se bort, se sert, se vizet, se egyebet nem ihatott, jóllehet fokot szomjúhozott, söt leves gyümölsöket, vagy valami leves ételt sem ehetett; mert, mi-hellyt valamit e' félét meg-kóstolt, vagy, tsak egy falat borba, vagy vízbe mártott kenyeret bé-falt, azounal szörnyü okádozás, köhögés, fő-sájás, és belső fájdalmok jöttek reá, mellyek miatt néhány napokig ágyba-esett; azon közben még-is minden nap 40. söt 60. lótot-is vizeltet; a' havi tisztulása sem rekedett-meg. Láthatni több példákot-is az ital nélkül való hozszas étésre az elébb nevezett *GERUSCHIUS*ban, vagy helyesebb nevén *SCHURRIGIUS*ba §. 33. mellyekkel én most az *Olvasót* tovább terhelni nem kívánom. A' viz-korságosokról nevezetesen azt jegyzi-meg §. 34. hogy elein 15. napokig a' szomjúhozás nékik nehezen esett, de azután úgy hozzá szoktak, hogy az italt nem-is kívánták.

Kiknek Ugy vagyon, hogy a' puha, taknyos, nemkiúdz- hideg temperamentum Aszfzonyoknak, és a' satik an- kik kevés *Commotiōt* téfznek, fokot alufznak, nyi ital- gyakran ferednek, feles hivesítő nyers gyümölsökkal élnek, kivált ha a' szokás-is ezek-bez

hez járult, természet szerint is kevesebb ital kivántatik. Lehetnek mások-is, a' kikben a' ki-gözőlö edények igen szoroffak, a' bé-szivők ellenben igen tágafok, mellyek az aërből mind a' tüdőkben, a' ki's bé-lehellés közben, mind a' börnek színén, mint a' Spongyia fok vizet szívnak-bé, 's innen az ital hasznát nagy rélzin ki-pótolják. A' nedves vastag Bab levelü-fü, 's Ablak-Virág a' gerendába 's szegekre fel-akasztva-is fokáig zöldellenek, és virágoznak. Lehetnek egyéb titkos okok is a' természetben, mellyek az italt ellenzik; mint a' meg-dühödött ebekben, és azon dühödött ebek marásából meg-dühödött állatokban tapasztaljuk; a' kikben a' (*bydrophobia*) víztől való irtozás olly nagy, hogy annak csak hírétől-is, annyival inkább látásától szörnyén irtoznak, 's kézzebbek meg-halni, mint sem a' vizet meg-kóstolui. Egy aszszonyt említ HAEN UR *Path. T. V. p. 445.* a' ki tizen egyszer lévén vífelős, az első négy hónapokban fogadásának kezdetitől fogva a' víztől mindenkor annyira irtozott, hogy annak csak látására vagy meg-hallására, hogy egy edényből másba töltik, reizketni kezdett és el-ájúlt.

A' kik pedig az italt az életre, az étel felett szükségesnek állatják, a' magok itéletét az italtól azon fundálják, 1.) hogy a' szomjuságtól jóval nagyobb szenyvedése van az élő-állatoknak, *ben láttam* mint az éhezéstől, 's hamrőbb-is meg-halnak, *rik az éle-* ha semmit nem ihatnak, mintha semmit nem *re szüksé-* ehetnek; 's mikor a' szomjuhozók italt kap- *gefebbnek.* hatnak, abból jóval nagyobb 's szaporább meg-újulásfokat tapasztalják, mint a' meg-éhezettek az ételből. 2.) Az itallal minden étel nélkül a' betegek fok hetekig el-élnek, 's meg-is gyógyulnak: az éhel meg-halást-is az élő állatok fokkal tovább el-vihetik, 's kevesebb kinnal-is hálnak-meg, ha az alatt italt kaphatnak; mint ezt *Franc. Rédi a' Hetrurias* N. Hertzegnek minapi tudós fő-Orvosa fok

állatokban próbálta. Egy Anglus paraszt hajós katonaságra el-fogattatván éhel akará magát el-vezteni; és huszon négy napok alatt semmit nem-is ett, csak egy egy fertály vizet illogatott, és ettől meg-nem halhatott; míg észre vévén a' maga bolondságát, apránként ismét ételre fogta magát. Nem régiben *Toulou*-sában egy Isju, a' mint *Marcorella* után írja *ZUCHERT Abb. von Nahrungsmittel* §. 8. akarván az itálnak hasznát magában meg-próbálni, hatvan napokig semmit, se bort, sem fert, sem vizet, sem egyebet nem ivott, hanem az alatt csak hússal és egyéb jól tápláló eledelokkal élt; a' mikor a' maga teste egész terhének húszad részét el-fogyni tapasztalta, nyomván az előtt az ő telte 117, fontot, ekkor csak 111-et, minekutánna pedig régi szokása szerint (mert az előtt-is kevés itallal él vala) innya kezdett, hat napok alatt testének régi terhe egészen meg-jött. Próbálta ezt más ízben böjtelelségek mellett-is; a' mikor még több apadott-el testének terhéből.

A' szom- Mire viszi a' szomjuság a' kényes nagy
juzásnak Királyokat-is, példa *Darius Codomannus*; a'
kinos álla- ki midőn a' Nagy Sándorral *Iffus*nál ejtett
potja. második szerentsétlen hartza után, egy jó futó kantza lovon el-szaladott, 's az útban szörnyen meg-szomjuhozott volna, ezy holt testekkel teli potsolyára találta, abból nagy kivánsággal ivék, ezt mondván; hogy soha jobb izü vizet annál nem ivott. Mert, a' mint *CICERO Tuscul. Quæst. I. V.* meg-jegyzi, soha még addig szomjuságból vizet nem ivott vala. Hasonló dolgot ír *ARTAXERXES Mnémon*-ról-is *PLUTARCHUS* az ő életében. Irtozva haljuk *Judith Aszszony* könyvéből VII. 10-15. a' szegény Bétúliabálieknek kinját, 's keserves panaszát, midőn *Holofernes* az ő Városokat sok napokig meg-szálván, őket a' sorráfoktól el-rekesztette volna: Ugy a' *Samaritanusokét*-is *JOSEPHUS Historicushól de Bello Jud. L. III. c. 12.* midőn a' *Vespasianus* Hadi Vezére *Cercalis*,

a' Garizim hegyén meg-fzoritván őket a' szomjuság miatt egy nap fokon meg-halának. Ama bolond Gazdag Luk. XVI. 24. a' pokolbéli tüzből esedezve könyörög Abraham-nak, hogy Lázárt, a' ki életében előtte olyan útálatos vala, botsátaná-el, hogy újja' végít mártsa a' vízbe, és hivesitse meg az ő nyelvét. Nem nézheti vala Hágár kis gyermeké Ismaeluek kinját, mikor a' tömlőből a' magával hozott víz el-fogyván a' Beriábé puztájában, egy tserefa alatt a' szomjuság-nak miatta haldoklanék; hanem távol ül-vén kefervesen sira I. Mos. XXI. 16. *Thiberius*, midön *Q. Vibius Serenus* a' Római Tanátstól *Gyarum* nevü viz nélkül való szigetbe Számkivetésbe küldetnék, maga téfzi közbe magát, szólván mellette, hogy illy kegyetlenül véle ne bännának; *dandus esse vitæ usus, diligitans cui vita concederetur*. Meg-kellene, úgy mond, az életre szükséges eszkö-zöket-is engedni, a' kinek élet engedtetik; fel-tévén, hogy ott szomjuságtól szükségesképen el-kell vesznie. Keferülve olvaslúk *Tulpiusban Obs. Med. L. I. c. 43.* azoknak a' hét *Britanufat*nak történetét, a' kik egykor az Északi Indiában *Cristophoriana* szigetből egy más szigetbe tsak egy éjnüi útra akarván által hajóháznü, tsak annyira való ekeséget vettek vala magokhoz. De a' Szélveszektől elragadtatának; és midön 17. napokig a' napnak hévsége és a' tengernek epefztó sós göze miatt, az éhség és szomjuság miatt vég-ső veszedelembe forzanának, miként vetének egymásra forfot, kinek vennék előfzer magok italára ki a' vérét, és mézfárolnak fel meg ételre a' húsát; Mellyet midön egyikén a' szerint véghez-is vittek volna, hogy rohantak bóldogtalan barátjok vérinek italára, és húsának faldoklására!

Mind ezekből tehát ki-jö tsalhatatlanül, hogy a' természetnek szokott rendi szerint, *tal uiktük szintén* úgy, *et nem lehet az ember,*
mit

mint étel nélkül; sőt, hogy az ital az élet és egészség dolgában szorosabban bétszfonzon mint az étel: minthogy az Italból vett nedvességek hamarébb meg-romolnak, 's szaporábban szélyyel ofzolnak, miat a' mellyek az ételből lettek.

§. CCXII.

Tapasztaljuk mindazáltal, hogy némellykor, és némellyekuek egyik fokkal inkább megkivántatik, mint a' másik p. o. a' nap-keleti meleg tartományokba, 's nálunk-is a' *Caniculai* heves napokban az ital az ételnél, az északi hideg helyeken pedig 's nekünk-is télben az étel az italnál fokkal kívánatosabb 's hasznosabb-is. A' *cholericus*, forró természetü, erős munkát tévő fokot izzadó, közép idejü férjfiak a' szomjúságot; a' *phlegmaticus*ok, az árnyékban heverők, az Afzszouyok, gyermekek, vén-Emberek az éhséget szenvedhetik nehezebben. A' sós, száraz, sovány, tsipős, fok étel után több ital kivántatik, mint az édes, leves, gyenge savanyu, kövér és kevés étel után. Okát-is mind ezeknek a' következő §-ből észre vehetjük.

A' Szom- A' Szomjúság két féle. 1-szer Természet
juság két szerint való: midön tudni-illik az a' testnek
ele. (Oeconomijából) és a' közönséges életnek
módjából, az egészségnek sérelme nélkül önként támad; és a' viz, vagy egyéb alkalmas ital által nagy könnyebbüléssel el-múlik; és ezzel az élő-állatok újra meg-frisülnek. 2-szer Természet kívül támadó, midön minden esméretes természeti ok nélkül, az ember szörnyen szomjuhozik, és akár mennyit igyék attól-szomjúsága el-nem múlik; mint ezt a'
Hideg-

Hideglelésekben, Forró nyavalyában, Víz-korságban, *Diabetesben* vagy fok Vízellésben fokszor tapasztaljuk. A' *Természeti szomjuság*, mint fellyebb-is emlitém, a' nedvességeknek *Termé-*szüntelen való ki-takarodásából, kivált a' test *szeti* színén való nagy ki-gözőlgésből és izzadásból *szomju-*szükséges képen 's önként következik. Ne- *ság.*veli természet szerint az italnak kívánását a' belső melegnek a' hives italból egyfolyó tapaszta- kedves meg-nyhülésére való emlé- kezét-is, ha szinte egyébként arra mindenkor szükség nem volna-is.

Természet szerint esik az ital kívánás olyankor-is, mikor a' hevítő és száraztó ele- delek és italok után, minéműek az igen só- fok, keferük, avasok, tsipösök, hagyma, re- tek, torma, mustár, külső Országai fű-szer- szármok, keferü narants és tzitrom hajak, ke- ferü füvek, régi avas szalonna, vaj, olaj, dió, mogyoró, mondola, ért-fajt és túró, hüdös tojás, senyvedt hús és hal, sovány fojtós gesztenye, és tseremakk, száraz régi kenyér, farkas szörü régi, palás, meszes, erős bor, fok égett-bor, rósólis, 's több e' félek, meg-szomjuhozunk. Mert ezek mint a' Spon- gyia a' mi nyálunkat, és belső részeink' ned- vessegeit fel-iván, a' gyomorban szárazságot, és avas rothadt olajok által, égést okoznak; mellyeket, a' közönséges tapasztalás szerint, leg-hamarább az ital szokott meg-nyhíteni. Azért mikor e' féle bajunkot érezzük a' vi- zet, mint bizonyos *antidotumot*, úgy kíván- juk. A' hofzfas, és erőtetett álmatlansá- got, nagy haragot, és keferúséget-is, a' szomjuság természet szerint követi; mert e- zekben az epe nagyon fel-gyüladván, és ki- omolván, a' belső részeket rágja, hevitti; álta! menván a' vér közi, ott-is nagy hábo- ruságot és forróságot szerez; mellyeket-is a' víz ital szépen le-tsendesít. Szomjuság köve- ti az éhséget, és a' testnek minden nemű felet- több

több való ki-üresedéseit-is, akár önként támadtak azok, akár külső elzökök által szerezettek; mint ezt régen megjegyzette volt a' nagy HIPPOCRATES *Aphor. XI. §. II. facilius potu refici quam cibo*, könnyebben, szaporábban meg-újulunk az italból, mint az ételből: I-mét: *De A'im: Qui celeri appositione indigent, us humidum alimentum ad retinendas vires optimum: Qui vero adhuc celeriori, per odoratum reficiendi*: az az, a' kikben szapora hozzá-adás kívántatik, azoknak erejeket, a' nedves eledelék vagy italok hamarabb meg-újítják: a' kiknek annál-is szaporább meg-éleltzésre van szüksége, szagok által kell őket segíteni.

Termé-
szet ellen
való szom-
juság a'
Hideglel-
ésekben.

A' *Természet* kívül, és így nyavalyából származott okai a' szomjuságnak titkosabbak. A' honnan nehezebben-is lehet az olyan állapotokban segíteni. p. o. A' *Napus* hideglelekben, egy, két *minút*át múlva, mikor a' százs egybe-fzorítja a' testnek külső rézeit, az, a' ki annak előtte magában leg-kisfébb szomjuságot sem érez vala, szörnyen kezd szomjuhozni, és minél több hideg vizet iszik, szomjusága annál inkább nevededik; nevedevén ez által a' *spasmusok* ereje, melyek a' testnek külső belső szinén a' nedveséget szívárgó eretskének száját egybe vonták: Es ez a' szomjuság addig el-sem múlik, míg a' *spasmusok* önként, vagy valami enyhítő porotskák, vagy *mixturák* segítségével, el-nem enyésznek, és az egybe szigorodott fázó test újra fel-melegedvén, gözölni kezd: a' mikor osztán hire-nyoma sints az elébbi nagy szomjuságnak.

A' *forró nyava-lyákban.* A' *forró nyavalyákban* hasonlóképen elébb holmi titkosokból, ki-lévén az embert a' hideg, a' vére hirtelen úgy egybe-sül, vagy meg-alufzik, hogy magából sentmi vizes nedvezeknek velséget ki-nem bortsát; az edények' véko-oka, es ter-nyabb ágain sem folyhat, hanem a' bellyebb meizesi le-való tágatabb erekre vilzsa tojul; a' hul folyója. meg-

meg-szorúlván, szörnyű sebességgel és erővel kell keringenie; mellyből a' betegnek egész teste tűzbe borúl, bőrinek szine meg-szárad, meg-élesül, ajakai, nyelve, torka, mint a' botskor bőr öszve asznak, és le-ragadnak, hogy a' nagy szomjuságnak miatta, nyelvét-is alig mozgathatja: belső részei égnek: a' *Pulsus* erős, szapora, szigoru, a' tüdői feszülnek, nehezen, szaporán lélekelnek; A' melly attól vagyon, hogy az az egybe-sült vastag vér, a' tüdöknek vékony erein felettébb nehezen fúrhatja által magát. Innen a' pihegős léleket-vétel, és a' mejnek feszülése a' forró-nyavalyákban, a' leg-télelmesebb jelek közti számláltatnak; minthogy ha a' vér itt meg-rekedne, vízfűza tojútván a' szivre, a' vérnek egész kerengése azonnal meg-sziűnnek, és az ember mindjárt meg-halna. Nevelí itt a' bajt az-is, hogy az így egybe-sült vér közti, a' meg-ivott víz sem férkezhetik-bé; hanem azon módon takarodik-ki a' verejték és vizellet útjain, a' mint bé-itta az ember; és e' miatt akár mennyit igyék, attól semmi könnyeségét nem érzi. Mig-nem osztán, bizonyos napok el-telve magában maroggy, meg-kezd az egész vér' *massája* rothadni, 's ezzel újra, meg-vékonyodik, a' vízzel-is e-legyedhető lészen: És ha a' természetnek annyi ereje maradt vólt fenn, az a' vérnek meg-velzett poshadt részét ki-választván, bőv, meleg, dohos izzadáással, vagy fok zavaros vizellel, vagy éktelen bűdös has-menéssel, a' testből ki-takarítja; a' melly az Orvosoknál *Crisis*nek, vagy meg-itélésnek neveztetik. Ez a' forró hidegeknek természet szerint való le-folyások.

De ha ezen közben a' szomjuságnak le-irt jelei, kivált a' szájnak és nyelvnek szárazsága meg-marad (hasonló lévén ahoz a' gyomornak és beteknek belső részei-is) még sem kezdi a' beteg kívánni az italt, igen velzedelmes jel; minthogy ez benne az agy-

velőnek meg-rothadását, és e' miatt az érzésnek abban való ki-aluvását mutatja; mellyből az balál-is majd néhány órák múlva el-kerülhetetlenül következik. Innen mondja HIPPOCRATES Proerrhet: L. I. *Sitis præter rationem soluta in acutis malum.* a' forró nyavalyákban ok nélkül el-múlt szomju-ág rotnak jele. Olvasd után ezeknek a' migalább a' CCXXIV-dik §. alatt a' hideg viz itálról mondattak.

A' náthás forró nyavalyákban irkozon uralkuló szomjuság. ennek oka.

Természet kívül való, és nagyon félelmes szomjuhozás az-is, mikor a' forró-nyavalyákban, a' betegnek nyelve, szája elég nyirkos, még-is szüntelen szomjuhozik, és az italból semmi könnyebbülését nem érzi. Mert ez az ő gyomrát és beleit el-töltött taknyos sárviznek rothadt sótságától, és annak irgásától vagyon; mellyet nyelvének, és szája belső részeinek fejer, zöldes, sárgás, ón-színű taknyos motska. a' gyomrából fel-jövő keferőség, az ételnek és bornak utálása, gyomor-béli nehézség, budös keferü fel-bölgések, hányás erőltetés, poshadt budös hasmenés, lágy, tellyes, nem szapora *pulsus*, az egész testnek fájdalmos nehézsége, rendetlen borzadálok, hol meg-hevülés, hol meg-százás, bádgyasztó nyughatatlan álmok, könyvező lágy izemek, az elmének eltsüggedése s a' t. nyilván ki-jelentenek. Ebben az állapotban tehát az ital kevés enyhülést adhat. Ha pedig azt a' meg-poshadt epét ki-okádhadta a' beteg, vagy az alól fok taknyos, budös has menéssel ki-tisztult, az ő szomjusága minden ital nélkül önként el-enyészik; leg-alább holmi gyenge savanyu italotskákra hamar ki-alufzik. De ha e' féle ki-tisztulás nélkül múlt-el a' szomjuság, mint elébb mondtam. a' rosz ki-meneteltől itt-is méltán félhenni. Ezeket ajánlom az Olvasóknak figyelmettségére.

A' viz-kországban lyel ázik, még-is, kívált utólja felé, vég-nélkül szomjuhozik. Ez is természet ellen való

való szomjuhozás. Ki-takarodván t. i. a' Vérnek vizes része az erekből a' hasnak és bőr-aljának hojágos hártyaiba, az a' szükségesebb helyeket nem nyirkosíthatja. De az a' külön heverő kövér, sós ned-^{ennek oka.} vesség-is magában idővel meg-rothad, az egész testet, kivált a' belső részeket rágni, égetni kezdi, 's nem lokára a' maga edényeit-is el-rothasztja; mellyel az életnek-is véget vet. Ebben az állapotban a' sok viz ital csak annyit segít, hogy az égést ^{kimenetele} és rothadást valamiben tartóztatja; de a' daganatot neveli, és inkább inkább orvofolhatatlanná tézi.

Vagynak a' szomjuságnak titkosabb o-^{A' tüzes} kai-is, mellyeket az emberi értelem meg-^{kigyó ma-} nem foghat, mint a' duhótt ebek mará-^{rásban.} ból következett *Hydrophobiát*, és a' *Dypsás* kigyó marásából támadó belső égést. Iszonyu példáját olvassuk ennek az utólsónak *LUCANUS*nál *Pbirrfal. L. IX. a' v. 737. Jeqq.* a' hol ama' *Tirbénus*-is nemes Ifu *Aulus*, midőn *Cató*val *Afrikának* száraz pusztájin táborozua, a' *Dypsás* kigyótól trak kevesse, úgy hogy fájdalmát is alig érezné, megmarattatván, olly szörnyü szomjuságba esik, hogy utóljára a' maga vérét ereszté-ki, és azt iszta vala.

Non decus Imperii, non mæsti jura Catonis
Ardentem tenere Virum, quin spargere signa
Auderet, totusque furens exquireret agris
Quas poscebat aquas, sitiens in corde venenum.
Scrutatur venas penitus squallentis arenae
Nunc redit ad syrteis et fluctus decipit ore.
Aequoreus placet, sed non et sufficit humor
Nec sentit fatigue genus mortemque veneni.
Sed putat esse situm, ferroque avertire tumentes
Sustulnit venas, atque os implere cruore.

E' féle veszedelmes szomjuságban gon-^{Az ivó-} dolják némelleyek, hogy forgottak volna a' ^{nak módja.} szegény *Sidók*-is, s' pusztában, midőn a'

tuzes kigyóktól mardostatnának IV. Mos. XXI: 6.

Az ivás- Mődjai az ivásnak, hogy mulolag er-
nak móaja. röl-is vagy kettöt szóljak négy félek. 1.)
Mikor az ember valami ollyas edényből,
vagy könnyebb szerrel a' markából, mint
a' *Diogenes* gyermeke, fel-szúrtyölve iszik,
a' kit midön a' patakából így innya látna
az említett *Philosophus*, ö is a' maga ivó
tsészőjét, melyet addig táskájára kötve hor-
doz vala, mint szükségtelen portékát, el-
vete. D. LAERTIUS L. VI, *in vita ejus* p. 146.
edit. Menag. 2.) Szipkán vagy tsön fel-szi-
va; melly a' torok-fájóknak leg-alkalmato-
sabb. 3.) Néki feküve a' parton a' Viz-
nek, az barom módon hörpölve. 4.) Az
újjaiival, mint az eb a' nyelvével a' száj-
jába hányva; mint tselekedének a' *Ge-
deon* jobb jobb Vitézei. BIRÁK: VII: 5.

Régi vé-
lekedés az
italnak
belyeröl.

Kérdésben forgott régen az-is, a' mint
HIPPOCRATESHÖL L. *de morbis*, a' vége fe-
lé látjuk. Hová megyen az ital. *Pidtoról*
írja MACROBIUS *Saturn. L. VII. C. 15.* hogy
ö azt nem a' gyomorba, hanem a' tü-
dőbe tartotta menni, nem különben mint
az ételt a' gyomorba. A' melly véleke-
dést magiévá tett volt MACROBIUS-is: és
Eupolist, *Erotboslenest* és *Euripideest* régi Gö-
rög *Poetikot* hívja *Plató* mellé olly vakmę-
röl bizonyságúl, hogy nem átalja el-mon-
dani: *quisquis contra sentit, insanit.* Okot
szolgáltattott e're a' kérdésre, a' mint, ök
mondják, az, hogy az ital a' tüdöket ta-
paszthatóképen hivesíti: az édes italok
a' köhögést tsendesítik, és a' torkának fel-
jövését legitik; a' savanyuk köhögést szer-
zenek; a' fojtósok a' torkát benn rekesz-
tik. Maga HIPPOCRATES *de Corde*, midön
a' disznókat erőssen meg-szomjuhoztatta vol-
na, hol veres, hol kék vizet töltvén a'
torkokba, 's azt hirtelen ki-metzvén, az
ö ízelelő gégejeket belöl ettöl meg-festve
talál.

találta. De hogy a' tudonek hivedése, a' köztök le-menő nyelő gögén által sugározó viznek hidegétől, és az alattok fekvő gyomortól egyébként-is meg-eshésék, bizonyos. A' melly nedvelségek a' tudöre le-fziivargani tapasztaltattak, azok-is inkább, az italnak gőzítől, mint magától az italtól lettek: úgy hogy, az *Anatomidnak* mái világában, nevettségnek tetfizhetik a' *Hippocrates* szorgalmatofsága; a' ki a' n. b. nyóltz okokkal igyekezi meg-állítani, hogy az ital a' gyomorba, nem pedig a' tüdőbe mégyen. Százszor tapasztalt dolog, hogy csak egy tsepp va'ami folyon-bé a' izelelő-gégénkbe, abban a' pillanatban olly ilzonyu tikátsolás jö reánk, hogy csak nem majd meg-fuladunk, míg azt vagy ki-vet-hetjük, vagy a' köhögés közben érezhetetlen pára lézen belölle. Hát ha még azok az éles, tsipös, rágó, sós, fojtós materiák, mellyeket sokszor meg-ilzunk, oda menének, mi nem lenne bennünket?

Enyhitik a' szomjuságot, hogy egy szóval azt-is illellem, ital nélkül-is a' viz izu kerti zöldségek, és füventibe lévő gyökere-
A' szom-
juságot
enybitő
szerekről.
 res vetemények, a' foska, édes tsipös izü, savanyu nyers gyümöltsök, citrom, és narants-lév, Salétrom, borkő, görög dinnye, ugorka, malofa, savanyu téj, hideg vízben való feredés 's a' t. Egy leányt ír *Perr. BORELL Cent. 2. Obs. 68.* hogy akár-melly hótszas útazásában, a' leg-heve'ebb nyári időkben-is, soha nem ivott, hanem csak egy kis kova-követ forgatott a' nyelve alatt, mellytől a' nyál a' szájára bővebben jöven, minden izomjuságát el-öt-totta.

§. CCXIII.

Hafzna az Italnak ebből áll (1.) hogy a kemény ételeket a gyomorban széllyel áztatván, az emésztést segítse, és azokat híg *chylus*-sá téven, a vér közi által vigye. (2.) a vért hígítsa, vekonyítsa, és a leg-ízorofabb útakon is folyhatóvá tegye; annak tsipősségét óltsa; azt a rothadástól oltalmazza, hivesítse, és a mi abban önként vagy másképen meg-kezd veszni, a vizellet útján ki-mossa, és a bőrön mindenféle láthatlan gőz vagy izadság által ki vigye; és így a vért meg-tisztítsa (3.) hogy az egész testet, kiváltképen pedig az inakot, nedvesen 's lágyan tartsa, a hajladozásra és egyéb munkára alkalmatossá tegye. Egy szóval, hogy a izomjúságot óltsa. Ezekből észre vehetjük, melly oktanul tselekedjenek az olyan Leányok és Afzszonyok, kik magokat az italtól csak nem egészen el-fogják; és ezen gorombaságokkal melly nehéz és sokféle nyavalyákat húzzanak a magok nyakokra.

Az ital- A régiek az Italnak hasznait, e négynek négy dolgokban határozták vala. Hogy a légyen *fő bajzna* 1.) *Nutritivum*. Tápláló. 2.) *Sitis sedativum* izomjúság óltó. 3.) *Delativum* által vivő. 4.) *Permixtivum*. Egybe-elegyítő. Az újabbak még kettővel pótolták, *Obletativum*, vel *Volutarium*. Gyönyörködtető vagy kedvet szerző. *Medicativum*; Orvosló. A négy első hasznokra nézve az Italok, vagy Italnak való nedvességek, *Potus ordinarii*, *Communes*, rend szerint való, közönséges, az az, az életre mindenekre nézve, szükséges Italoknak neveztetnek. Ilyenek a viz, ser, bor. A két

utól.

utólsóra nézve, *Potus extraordinarii*, rend kívül való italoknak mondatnak; minthogy az e'félék nélkül, minden egészséges ember el-lehet: minéműek az egett bor, Kávé, Herbathé, Csokoladé, Ponts 's a' t. Gyönyörködtető *basznát* az Italoknak, senki ugyan nyilvánban nem tapasztalhatja, mint a' megszomjuhozott ember, mikor a' maga meghevült száraz belő részzeit egy jó ital hideg vízzel meg hivesitheti és nyirkosíthatja. De ugyan csak rendesebben értetik ezen, midőn nem szomjuságból iszik valaki, hanem hogy az italnak kedves íze gyönyörködteti az ő torkát; mint a' *Philoxenusét* ARISTOTELESNél *Probl.* 28. n. 7. a' ki, hogy a' bornak ízét tovább érezhetné, a' Darunak hofszu nyakát kívánja vala az Istenektől magának. vagy pedig azért kapunk ez' vagy amaz' italon annyira, hogy az, idegen Országi és nagy költséggel szerezhető, mellyre minden dibdáb ember szert nem tehet: Igy, az *Anglusok* a' magok Uri *Pantsukhoz* szégyeulik Európai égett bort venni, hanem a' két Indiából szokták azt drága pénzen hozatni. Ez az oka, hogy fokban a' magok házájokban termő leg-jobb Borokat-is meg-vetik; és hogy nagy Uraknak láttassanak, e' Világnak külömb-külobm mészze lévő Tartományairól hozott idegen, 's esméretlen, a' hazabélieknél többire alább való Borokkal élnek. Vagy pedig, hogy az olyan Italokban különös, testet erősítő 's frissítő, elmét vidámitó, bátorító és élesítő erőt tapasztaltak. Minthogy pedig az e' féle vidámitó italok, ha ki bővön iszik belőlök, gyakran meg-is szokták részegíteni az embereket, és minden egyéb élő-állatokat, *Réjze-giő* Italoknak-is szoktak neveztetni.

Orvosi basznai az Italoknak éppen a' természetben sunáltattak; és a' közönséges vélek való éléstől csak annyiba különböznek, hogy bizonyos régulák mellé szabattatva szoktak le-folyni. Melly szerint az Italokból egész

Patikát ki-lehet állítani: mint ez majd alább, midőn az Italoknak természetit külön külön meg-viégájuk, bővebben is ki-fog tettezni.

Az Ital- Sok függ az Italoknak hasznában azoknak
nak men- illendo mértékítől - is. A' kevés ital miatt,
nyisegeröl melly fok gonofzok követhessék az embert, által lehet látni azokból a' miket fellyebb az italnak szukséges vótáról meg-mondottunk. Hogy fok Atzizonyokon a' havi tisztulás olyan hibáson jár ha fok szorúlva marad, és mint a' gales egybe verődve, négy öt nap múlva nagy kinnal tisztul. annyi féle nyilat-lások, fő-fájások, méhekről való nyavalyák, ájulások 's a t. ostromolják őket, főbb okát a' rendinél kevesebb italba kereshetik. Men-nyit kellef ék valakinek innya, azt a' szomjuságon kívül az ételnek minémúsége hordozza. A' izárz sós, tsipös ételekhez több; a' levelekhez és édesekhez kevesebb ital kívánratik. Hogy a' kemény eledetek illendő higságot nyerhessenek, mint egy ki-entz annyi lév, szukséges melléjek: mellyet ha szintén nem szomjuhoznék-is valaki, kár nélkül alig múlathat - el. De e'ről alább a' CCLX. XXIV-dik §. alatt bővebben.

A' fok A' rendinél bővebb Ita., a' gyomor e-
italnak dr- mésztsésének nagy akadályjára' vagon; mert
talmai. annak falait el-tá-kásítja, az eméltzésre rendeltetett természeti nedvességnek erejét-is ki-órtja és haszontalanná téfzi. A' honnan következik, hogy jóllehet a' *Chylus* az ilyenekben elég hig, de nyersen és tisztátalanul maradván, midőn a' szerint a' vér közti által mégyen, az egész testet, a' féle hibával meg-velztegeti, el-puhítja, pésetegefsé, haloványvá, vizkorságos színüvé téfzi: ki-órtja a' született vagy természeti belső melegét, erőtlenné, tehetetlenné téfzi az embert. *Antiquitatis Observationi Calculum adjectit posteritatis fides*, így ír a' böltz BACO VERULAMIUS *Sylv. Sylvar. Cent. VIII. N. 723. Semen, nimirum hominis potatoris esse sterile. Ratio,*
 quia

quia humidum nimis est, iustaque currens spissitudine, diffluit. Nostratumque sermonibus frequentatur jocus, ebrium filias gignere.

§. CCXIV.

Igy értvén az italoknak közönséges haznait, könnyü léssen meghatározni azt is, mi féle ital legyen leg egészségesebb? Leg egészségesebb ugyan is az (1.) a' melly a' gyomorba, és belekben az eledelekkel az edényekben a' vérrrel leg-könnyebben és tökéletesebben öszve elegedgyék (2.) a' melly olyan vékony, hogy a' leg-szorosabb útakon-is szabadon folyhat. (3.) melly a' rothadásnak ellent áll. (4.) melly a' vér közül ismét könnyen ki-válik, vagy a' testen hamar által megyen, és a' vizellet útján szaporán ki-takarodik. (5.) a' melly sem szagjával sem ízével magát nem útaltatja. De hogy a' nálunk szokásba lévő italokat annál jobban meg-választhassuk, lássunk azokról külön külön is; hogy t. i. ezen említett jelek mellyikbe miként találtassanak-fel? és a' szerint mellyik mennyire legyen egészséges vagy egészségtelen.

Illy' szélesen ki-terjedő, és fok féle nagy *Az Itál-* haznai az Italoknak, annyira vitték volt e-nak nemei-zek már régen az emberek szorgalmatosságát, ról. hogy PLINIUS L. XIV. C. 22. e'ről így szólnon: *Si quis diligentius reputet in nulla re operosior vita est; ha ki ezt gondosabban elnézi, semmiben munkásabbnak a' természetet nem találja mint az italok készítésében. A-lább, meg-ditsérvén az emberek' igyekezetét az olajok körül, ezt tézi utánna: Quanto sumen in potu ingeniosior apparebit, ad bibendum*

dum 195. generibus; si species vero aestimentur, pene duplici numero excogitatis, az az: Mennyivel mürassa nagyobb elméségét az Italokban, midön azoknak száz kilentzven öt nemeit gondolta-ki; ha pedig ezeknek alsóbb nemeit-is fel-veszük, majd két annyit. Már pedig, ha a kereskedésnek a *Plinius* ideje után, e világnak akkor még esméretlen részeire. Kivált *Amerikára* lett ki-terjedését elgondoljuk, bizonyosnak tarthatjuk, hogy ezekhez ez után, még sok féle italoknak nemei számláltattak, mellyek *Plinius* előtt nem voltak esméretesek. Nem kell mindazáltal a *Plinius* számlálását is úgy venni, mintba azokkal a száz kilentzven öt féle italokkal Rómában mind éltek volna; hanem csak úgy a mint ő azokat a nemzetek historiájából kijegyezte. Nékünk-is azért midön ezentúl az Italoknak nemeit külön külön számdékozunk fel-venni, nem tzelünk azokat ennyi számra osztani; hanem csak a köztünk szokásban lévő, leg-alább hiriről esméretes italokra terjedünk-ki: Minémük, a *Viz*, *Bor*, *Egetbor*, *Ser*, *Méhser*, *Tbea*. *Kavé*, *Tsokaládé*, *Anglus Poffet*, *Ponts* s több e félék. Az Italok közti számláltathatnék méltán a *Savó*-is, a minthogy evel a *Tatárok* rendszerint való ital helyett elnek; mindazáltal, mivel már feltyebb a téjnek *historiájában* e-ről bőven szözlottunk, itt egészen el-hadjuk.

A Tēj A Tēj maga-is a gyermekekre nézve, itek lév étel és ital, de a nagy emberekre nézve, miért nem a kik egyéb keményebb eledel-ekkel-is élnek, lehet ital. magára italnak nem elégséges; minthogy a feltyebb említett meg-jegyzés szerint két része csak viz. Az *oek levek*, sóval és olajjal többire elegyefek; azért ha elegendő képpen nedvesithetnének-is, de hivesítő erő, nem lévén benne, ital helyet nem lehetnek. *Söt* magok mellé a hivesítő italt különösen meg-kivánják; melly a benne lévő

sónak, és kövérségnek idő előtt való megrothadását tartóztassa és mérsékelje.

MÁSODIK RÉSZ.

A' V i z r ö l.

§. CCXV.

Az Italok közt akár hasznát akár közönséges voltát nézzük, leg-első helyet érdemel a' *Viz*. *Galenus* ezt az egész föld színén minden Nemzetek közt közönséges, minden idejű, rendű és állapotú Embereknek, az az, nagyoknak, kicsinyeknek, szegényeknek, gazdagoknak, egészségeseknek, betegeknek 's ezek közt is akármilyen nével nevezendő nyavallyákban sínlődőknek leg-hasznosabb és leg-bátorságosabb italoknak nevezi. *Fr. Hoffman Diff. de Aq. med. univ. §. 1.* erről még többet ír: *Ha van, úgy mond, e' világon egy mindenkinek mindenkibe hasznos orvosság, a' bizony az én ítéletem szerint, nem egyéb, hanem a' közönséges víz.* Ez egyedül akármiféle italban-is az, a' mi a' szomjuságot óltja: ez a' száznak és orrnak szagjával és ízével hízelkedni nem tud; és magát kelletlen nem itatja: ez a' vérben, mint egyéb erősszagú és tsipős ízű italok, semmi hirtelen való változást, melly a' testnek és az elemének munkáját meg-zavarhatná, nem csinál. Innen *Plátó*-is a' vizről azt mondja, *hogy azt ugyan igen óltsón szerezhetjük, de magában igen sokat érő materia.* Az özőn-víz előtt míg csak

vizzel éltenek az Emberek igen hosszú életünk voltak. Ma is az egyébként jó diétát tartó bor-nem-ízák másoknál egészségesebbek; nevezet szerint, hogy fogaik és szemek világa jobban és tovább megtartsanak, tapasztalt dolog.

A' viz az *A' VIZ*, egyik a' négy fő *elementumok* egyik *hig* vagy Éltető dolgok közül, a' melly minden *moteriák-érzékenységeknek* olly tisztán ki-adja magát, *tól mer-* hogy mi legyen? kérdésbe tenni első tekintetben *külömbözik.* tettel gyermekségnek tétzhetnék, holott valószínűleg lósággal nem úgy van. *Hippocrates de Diet.* a' vizet a' *szikól* annyiban különbözteti, hogy a' tiiz foly, melegít és szárazt, a' viz is foly de hivesít és nedvesít. Mások az *olaj-tól*; hogy az *olaj-is*, a' melegbe mint a' viz foly, de nem hivesít: a' *kéneseztől*, hogy az is foly, de nem nedvesít: az *aértől*; hogy az foly, de szárazt. Melly szerint a' *Viznek* teljesebb le-írása ebből áll; hogy az *hig*, *folyó*, *hivesítő és nedvesítő* vagy *áztató materia* legyen: tulajdon minémüése pedig a' *nedvesítésben* vagy meg-áztatásban határozódik: a' melly-is nem egyéb, hanem a' száraz kemény testeknek tapasztalható meg-hivesítése és meglágyítása; közibe tévén azoknak részeinek a' maga mindeneket által-ható hives és folyó részeit.

Találtassék-e' a' Természeten, *elementaris* tiszta viz, az az, a' melly a' több *elementumoktól* külön válva, csak magára volna? régi gondos tudakozódás? A' mi szemünk előtt forgó vizek-is ugyan sok helyeken egész tisztáknak, és mint a' kristály egy formán által láttzóknak tétzenek; de közelebről megvizsgálva minden egyéb *elementumokkal* dngtig meg-vagynak elegyedve. A' *Tűznek*, a' melly egyébként a' vizzel ellenkezni láttatik, melly bőv elegyedése legyen a' vizzel, észre vehetjük

A' viznek folyó hig-sága a' szikól van.

jük annak folyó hűségéből; minthogy ez egyedül a' tüztől: még pedig annak nagy mértékétől vagyon. Ugyan-is ha a' tűznek egész erejét, a' tagylaló hidegségben el-kezdve, az üveget meg-olvasztó hévségig, az az 600. gradusokra fel-olvasztjuk, 32. gradusni mérték kell míg a' vizet folyhatóvá teheti. Mihellyt a' melegnek ereje a' vízben az említett 32. gradusnál kevesebb, a' viz minden folyó hűségét el-veszti, és kö-keménységű jéggé változik magára a' vizet, holmi gyenge üveg meteriának lenni, melly a' melegnek 32. gradusára kezd folyni, nem ok nélkül gondolja BOERHAAVE *El. Ch. T. I. p. 514. Balb. Bonifacius RHODIGINUS Hist. Ludier. L. II. C. 36. iria*, hogy *Illyridban* volna egy hideg vizü forrás, melly a' reá terített ruhát el-égeti. *Fulgosiu*sal bizonyítja, hogy *Frantzia Országban Gratianopolis* mellett-is van egy forrás, mellynek vizei nem melegek, még-is lángal együtt jönnek - fel. *Lyciában-is* mond egy olyan helyet, mellynek neve, a' mint *SENECA Lucilldhoz* írt levelében ki-íjezi, *Ophestion*, a' hol szép füvek, virágok teremnek, de ha meg-áfsák a' földet, láng jö-fel belőle, mellytől mindazáltal a' füvek 's virágok semmi részben meg-nem sértetnek. Az *Anglus* hajosok *Sz. Yágósnál* meg-töltvén folyó vízzel a' magok kádjait, míg *Borneoba* érkeztek, a' Nap Súgáritól az úgy meg-hevűt, hogy a' göze a' gyertya lángjától meg-gyűlt, és világos lángal égett: a' mikor-is az a' viz szörnyű bűdös vólt; minekutánna pedig magától újra meg-szállott, ismét jó iható vízzé lett. E' szerint tapasztalták ezt a' *Tamefis* vízében-is, midön nyóltz hólnapok alatt az *Æquator* alatt, a' meleg tartományokra által vitték. Lásd *BOERHAAVE*, loco c, p. 510. Melly fok tűz sérkezhefsék a' viz közi, míg az a' *Barometrum* tsöjín a' kénesöt 214. gradusra fel-emeli, mellyen a' viz fel-kezd forrani, igyekeztek annak mennyiségét a'

Tsudd-latos ele-gyedése a' tűznek a' vízzel.

Mennyi tűz ele-gyedbetik a' viz közt.

Phificusok fok mesterséggel ki-tanálni; de a' tűznek, mindeneket által-ható természetete miatt még eddig elé kevésre vihetrék.

A' viz- Az *A r*nek léte és foksága a' vizben leg-
nek nagy jobban ki-tettzik, *Æolipilában*, melly egy jó
részu te- vastag falu, vashól, vagy rézből készült üres
jzi az aer. golyobis; mellyet midon egy kis lyukon viz-
zel meg-töltenek, és úgy jól bé-zárva a' tűz-
re tésznek, minekutánna ott jól meg-hevült,
ha a' tsapját ki-bontják, a' benne lévő viz
tsak nem egészen aërré változva, szél formá-
ban szörnyü süvöltéssel fújja-ki magát: úgy
hogy, ez némellyeket a'ra a' gondolatra-is
vitt, hogy a' tűznek ereje által a' viz egé-
szen aërré válhatnék; a' mellynek ki-fogyása
által az aer ismét vizzé lehetne, a' mint e-
zeket hofszáson mütogatja BACO VERULA-
MIUS Sylv. Cent. I. Leg alább az, hogy a'
vizben fok aer légyen ezen tapasztalásból vi-
lágos; az aer lévén egyedül a' természetben az,
a' melly a' melegnek mértéke szerint ki-szokta
magát terjeszteni. De hogy a' viz maga itt-is
viznek maradjon, az-is ki-tettzik abból, hogy
ha az *Æolipilából* szél formán el-repült párát,
mint a' *Destillatokban* szokás, hideg edénybe
botsátják, ott ismét viz lesz belöle. Ki-mu-
tatja magát az *a r* a' hideg vizben-is, ha egy
magos keskeny pobárban az *Anublia* üveg ha-
rangja alá tészik; mert mihelyt az üveg ha-
rangból az aërt ki-kezdik szivni, azonnal a'
vizbe lévő aer buborékokba ölzve vervén ma-
gát, rakással kezd fel-jöni és rakodni az üveg
pohár oldalaira. Láthatni az aërt a' kemény
jég közt-is; mert az abban láttzó porujok
nem egyebek, hanem oda rekedt aer. Ez az,
a' mi erős télnek idején, a' nagy folyó vi-
zeknek és tóknak közepén a' jeget nagy tsat-
tanással mélyen el-hásítja. Múlattsággal né-
zik a' *Phificusok*, midön az üveg tsökbe töl-
tött vizben a' fagy alól kezdődik, miként e-
melkednek abból fel-számtalan fok hójagots-
kák, és repulnek-ki az aerbe; ha pedig a'
fagy

fagy fellyül kezdődött, és hirtelen a' viznek színét úgy bé-fogta, hogy azok a' buborékok ki-nem repülhettek vagy előre erőllén a' tső szajját bé-dugták volt, majd mikor az a' viz az erős hidegben erőllén meg-fagyott, a' fagyás közben mozgó és egy-máshoz súrlódó *aër* fel-melegedvén és ki-terjedvén, az erős puska tsöt nem különbben ízéllyel veti mint a' puskapor. A' vizben lakó *aër* vizzi parába télnék idején-is a' viznek nagy részét, midön t. i. az, az említett okból meg-melegedett. PERAULTIUS erős télnék idején 18. napok alatt nyóltz font viznek negyed részét gözbe menni tapasztalta; melly a' nyári melegben sem igen mégyen többre. ELLERUS, minapiban élt *Bertina* tudos *Archiater* és nagy *Physicus*, a' maga sok téle gondos *experimentumiból*, úgy vét hozzá *Com. Lips. T. I. p. 125.* hogy az egéll viznek mint egy ötvened része *aër* volna: a' melly-is nem a' viz *porujfai* között lappangana, hanem, mint egy meg-olvadva, és a' viznek részével egybe forva múlatna ott. Es e' volna az oka, hogy minek-utánna akár főzés által, akár *Antblia*val való ki-szivás által, az *aért* a' vizből ki-vették, jó darab idő kell reá, míg a' külső *aër* a' viz közi újra bé-fészkelheti magát. BOERHAAVE *l. c. p. 522.* *Antblia* által az *aértől* minél jobban lehetett meg-tisztított vizet üveg tsöbe zárta, és a' tsönek végét gondoson, hogy az *aër* újra ismét hozzá ne térkezhesen, egybe-olvasztotta, és így keményen rázván tapasztalta, hogy elébb számtalan sok apró hójagok lettek benne, mellyek utóljára mint a' tűz világoskodni kezdettek. Tapasztalta ezt, a' hoizszas erős tözésnek vége felé-is, hogy a' viznek fel-szőkö párái tűz módra tsillámlottak, mellyeket ő nevez *bullulae fulminantes*. Mellyekből észre vehetjük azt-is, melly szorossan és belsöképen való egybe köttettetések légyen, -z *aërnek*, viznek és tűznek. Ez az *aërnek* és tűz-

tíznek tisztább és vékonyabb része együtt a' vizekben *Air crebescus*, azokat mint egy meg-lelkesítő *Spiritus*nak mondatik, mellytől függ tulajdonképpen a' vizeknek jósága és egészséges volta-is.

A' Föld-
is igen sok
benne.

A' Föld a' zavaros vizekben szemmel is látható, annyival-is inkább minekutánna a' tsendes hives helyen álva ifzop módra az edény fenekire szállott, tapalztalható-is. Ez a' mi üstök és fazakak oldalaira, mellyekben sok ízben vizet főztek, vastag kökéreg formában forrott. De hogy a' leg-tisztább vízben-is, minéműnek tartatik a' *Mirtiusi* eső vagy hó viz, föld bőven találtassék, bizonyítja sok *Chemicum experimen-umok*. Rob BOYLE 200-szor, Boerhaave 400-szor, minden ki-gondolható vigyázások közt, hogy se egy, se más úton közibe külső por ne férkezhesék, az e'féle vizet kristály üvegből készült lombikkal desztilláltak, de leg-utólszor-is maradt fenn valami kevés tejér por, mellyet a' leg első fel-melegedéssel fel-költ, leg-vékonyabb párából gyűlt vízben-is a' szerint tapalztaltak. Lásd *El. Chemi T. I. p. 524.* A' honnan elöt-tök éppen nem tettik tsudának azoknak vélekedések, a' kik a' víznek egész miteriáját, által-látszó vékony földnek tartották; mellyet tsak a' véle együtt lévő aér és tűz tenne folyó-higgá. Nem tartja BOERHAAVE p. 495. azoknak gondolatját-is képtelennek, a' kik a' gyémántokat-is e'féle *elementaris* vízből születni mondották; mert, úgy mond ő p. 514. ha a' viz tsak kevés hidegre is kristály tisztaságu jéggé lehet, ha az, az erős 's hosszszas faey által, minden aértől és melegtől úgy meg-tisztúlna, hogy ezerszer tömöttebb testé lenne mint volt jégkorában, az akkor 19000-szer több tüzet fogadhatna-bé, mig olvadásba menne, mint az előtt. A' melly állapotban mig még tsak fel sem melegednék, könnyen vehetne magában annyi tüzet, hogy a' fetétben mint a' gyémánt világoskodjék. Ugyan

gyan csak ö-is a' természeti tudománynak Különös molteni világánál ezeket valóságosan által lát-eredetű ni és ki-magyarázni lehetetlennek tartja, és testeknek a' gyémántokat a' víztől éppen különös ere-dllapotjadt detű testeknek állatja p. 497. Abban pedig innen lebet hogy a' Hegyi kristályok és által láttzó fé-magya-nyes fejer kövek (*Glacies Mariae*) Mária je-rázni. gének-is neveznek; és Helvetziában 's Lap-poniában az örökké való jeg-hegyeknek éiza-ki oldalain szedettnek, e' féle hosszúas fagy által meg-sűrűdött jégből lettek volna, ö-is nagyobb lehetőséget lát. p. 496.

MARGGRAFIUS Berlinben 1750 ben 36 un-*cia* leg-tisztább *Marziusi* első viznek, fővény melegével, úgy hogy az egyszer-is fel-nem forrott, elébb a' tisztáját *destillálván*, a' hát-ra lévő zavaros részét, a' melly tett 8. un-*ciát*, különös edénybe itató papiroson meg-szürte; és száz *gránt* nyomó kréta természeti sárgás fejer földet talált a' papiroson: a' vízből pedig rész szerint a' konyha sóhoz, rész szerint a' Saletromhoz hasonlító kevés sót-is választott-ki. Annyi hó vízből pedig 60. *grán* melzes földnél többnem maradt hát-ra; a' sava-is savanyu természetűnek találta-tott; mellyet ö a' hideg *aërben* bővebben uralkodó savanyu *Spiritusnak* tulajdonit.

A' sónak-is természet szerint meg-kell lenni minden vízbe: Mert a' föld csak a' só-nak segítsége által egyesülhet a' vízzel. Já-*A' sónak benne lété* tódozva műtogatják ezt a' *Chemicusok*, bi-*mikből le-* zonyos *liquorokat* tsepegtetvén a' vízbe, *het ejzre* mellyekkel a' só', vagy ama nemének szo-*venni.* roffabb barátsága van mint a' földdel, melly a' sót a' föld mellől el-ragadja, és a' föld ma-gára maradvá, meg-zavarja a' tiszta vizet, és csak hamar az edény fenekére le-száll, 's majd ismét más természetű *liquort* tseppent-vén azon zavaros vízbe, a' só a' földet újra magához vészi, és a' viz újra meg-tisztul, a' fenekén lévő földnek-is semmi nyoma töb-bé nem láttzik. Ennek tulajdonitják többi-

re a' *Physicusok* azt-is, hogy a' viz szálká' fon bizonyos szegeletekre egybe ragadva kezd meg-fagyni, látsa forma materiából gondolván lenni a' sónak *elementumit*. Melly igen szeressé a' viz a' sót, ki-tettzik annak mondva lett el-olvasztásából. ELLERUS, a' kit előbb is dicsérettel említettünk vala *Com. Lips. T. II. p. 43 . 8*, uncia meleg vízbe $9\frac{1}{2}$ uncia zöld gálitz követ, az után ugyan azon vízben más fél uncia fedlitzi sót, két *drachma* tiszta salétromot el-olvasztott, úgy hogy azoknak a' vízbe semmi nyomok nem látzott, sem a' viz azoktól több nem lett. Közönségeffeben mind az által úgy tapasztalták, hogy 16 lótt tiszta meleg vízben, külön külön el-olvadhat Salétrom 8, lótt, közönséges házi só 6, ótt, *ammoniacalis* só 5, lótt, *Bordax* $1\frac{1}{2}$ lótt, tisztított borkő 1, lótt, Timsó nyersen 5, lótt, meg-égetve 3. lótt, Fejér Gálitzkö 3, lótt, zöld $7\frac{1}{2}$ lótt, kék 18 lótt, Vasból készült gálitzkö-is egy annyi fedlitzi, és Angliai purgáló keferü só 16, lótt, nádméz 48, lótt, 's a' t. De ha a' viz meg-hült, ennek a' benne lévő sónak felitis alig tarthatja-meg, hanem az ki valván az edény fenekére száll; a' meg-fagyott vízbe pedig igen kevés só maradhat-meg.

A' *mineralis* máte-
viák mi-
ként ele-
gyednek
vizekbe.

Elegyednek a' viz közti fok helyeken külömb külömbféle *minerák* vagy értz nemek-is, vas, réz ón 's a' t. midön t. i. a' föld gyomrában e'féle *minerákkal* elegyes úton által folynak, a' források vagy kútak fejeire. Magok ugyan már az egybe-állott kemény értz nemek, a' víztől el-nyalatni magokat nem engedik, de mig csak *minerában* vagy készületben vagynak, és, mint a' sűrű téj csak olyanok (mellyet a' Bányászok *Gurhnak* hívnak) a' viz közti könnyen bé-fúrják magokat.

Szorgalmatoskodtak fokot az elméfebb *Chemicusok*, miként lehetne a' vizet ezektől az idegen materiáktól úgy meg-tisztítani, hogy

hogya azt a' maga eredeti tisztaságában látbat- Hogyle-
 nak? A' föld, minerak és lók nehezebb ma- het a' vize-
 teriájúak lévén mint a' víz, a' destillatióban zeket e-
 nagy részin ki-maradnak, kivált a' napnak zektől
 melege által tsendes időben fel-emelkedett pá- meg-tisz-
 rákból gyült eső vizekben kevés nyomok lát- titani.
 tzik. A' magas helyeken vett gyenge hó
 pelyhekben pedig ahg tapasztaltatik ezekből
 valami. De hogy még ezek-is egészen tiszt-
 ták ne legyenek, a' MARGGRAF elébb fel-jegy-
 zett próbái ki-mútatták. Az aértől a' vizet
 Antheával, de kivált erőssen meg-égetett bor
 kö sóval, ahhoz készült száraz meleg edé-
 nyekbe zárva, úgy mond BOERHAAVE l. c. p.
 401. jó rendin el-választhatni, a' fagy a' me-
 leget vagy tüzet ki-óltja. De ki tudná az
 emberek közül ezeket együtt így véghez vin-
 ni? Gondolattal valamivel többre mehetünk.
 Mert így jó rendin meg-külömböztethetjük
 a' vizet a' szüntelen mozgásban lévő tüztől,
 a' melly annak részeinek közibe fúrván magát
 32 gráduša azt folyóvá, higgá teszi 214-ben
 párába viszi; a' minthogy e' miatt a' víz
 több tüzet nem-is foghat magába: az aértől,
 hogy az magát vég nélkül küljebb terjesz-
 teni igyekezi, de egybe szoritani-is meg-engedi,
 és így szüntelen nyughatatlankodik, a' föld-
 ről hogy az száraz, porrá való, 's a' több
 elementumokat bé-nyügölő, nehéz, hideg má-
 teria. Melly szerint a' viznek elementaris ided-
 jául marad, hogy az magába kemény, se A' Tisz-
 ki-terjedést, se egybe-szorulást, se egyéb ter- ta viz mi.
 mézteri változást nem szenvedő, felettébb
 apró, mindeneket általható, magába vevő,
 helyt tartó, nehéz elementumokból áll; 's kö-
 vetkezésképpen, hogy ez mindeneknek funda-
 mentuma, vagy szülő 's Világosságra hozó és
 tápláló anyja legyen.

SENECA *Quæst. Natur. Lib. III. Quæst. Lebet é*
 XIII. *Idéesről*, a' ki a' régi hét Böltsék közt egyedül
 Görög Országban leg-nevezetesebb vala, írja, mindennek
 hogy ő a' vizet minden dolgok első, és leg-credete,
 V. Darab. C hatal.

hatalmasabb *elementum*-ának, vagy izerző ma-
teriájának tartotta. A' melly értelem, a' mint
mondja, ő néki magának-is különösen ter-
szik. Kapta volt ezt a' gondolatot *Tbütes*
kétség kívül, *Phœniziában*, a' honnan ment
vala által a' Görögök közzé. A' *Phœniziá-*
béliek, hihetőképpen *Mójesztől* tanulták volt;
a' ki I. Mos. 1. 2. az eredeti egész *masát*
Chaosnak hívja; mellyet alább *Viznek* nevez,
Igy terjedett osztán-ki ez az értelem más
nemzetek közzé-is. Igy erről HOMERUS-I PLU-
TARCHUSNÁL *De Placit. Phil. L. I. C. 3.*

Régi kér-
des: A' viz
é vagy a'
tüz tészen
több hajz-
not a' ter-
méjzetben.

Oceanus de quo exiit generatio cunctis.
Ebben az értelemben voltak HESIODUS, PIN-
DARUS régi *Poëta*-is.

PLUTARCHUS, hogy a' maga elméségét
e' rélzben-is mütogathassa *Oper. T. II. p. M.*
364. kérdésbe téfzi; a' viz legyen-e e' Világon
hajznojjabb vagy a' tüz? (), e' következendő
okokból, a' viznek *pártját tartja*. 1. Hogy
mindennek eredete viz volt: az után-is min-
denek vizből nevedtek 's tartattak fenn:
ez a' plántákban ki-fogás nélkül való tapasz-
talás: az élő-állatok-is egy tsepni hig takony-
ból erednek: a' tüzből pedig semmi nem
eredhet, se nem tápláltatik; sőt az által min-
denek el-rontatnak. 2.) A' vizet maga a'
Természet szülte, és ajánlotta nagy bövsé g-
gel az élő-állatok hasznára; a' tüzet idővel
Prometheus találta-fel, vagy lopta-le az égből,
meg-tanítván az embereket-is annak haszná-
ra. 3.) A' viz maga erejéből vagy természe-
te szerint meg-mar ad minden időben, minden
alkalmatóságokra, minden állatok' hasznára
kélzen áll, nem kíván semmi előre való el-
készítést a' véle való élésre, sem nem jár sok
eszközökkel és mesterséggel, a' honnan a'
viz, *in se bonum et perfectum*, magában jó és
tökélletes dolog: A' *tuznak hasznait* csak az
emberi nemzetnek egy rélze tudja; az-is sok
bajjal és szorgalmatos vizyázással fordithatja
a' maga hasznára. 4.) A' viz barátságos,

minden *elementumokkal* örömetl egygyesül. A' honnan *Empedocles*, (*aquam, amicitium vebementem*) a' vizet erős barátságának, a' tüzet (*perniciosam litem*) veszedelmes pernek mondotta; minthogy ez széllyel-vér és elpuztit mindeneket; kivált a' víznek meg-ölő gyilkosja; mivel ha rajta erőt vehet, azt egészen árré, levegő éggé változtatja, de a' víz-is, ha ő fordulhat fellyül, a' tüzet szikrájából ki-óltja: A' honnan a' Persáknál, a' kik a' tüzet Istennek tartották, ha ki tüzet vévén kezében azzal a' vízbe szállott, és avval fenyegetődött, hogy, ha meg-nem engedik néki, a' mit ő kér, a' tüzet mindjárt a' vízbe veti, tsak azt ne tselekedje maga kérelit bizonyoson meg-nyerte; de az után vakmerő Istentelenségéért különösen megbüntették. *Plutarchus l. c.*

De ha közelebről belé tekintünk a' víznek ezen fel-adott *prærogatiuijiba*, azokban fok hijjánofságot találunk; mert ugyan-is mind azok a' *virtusok* az ő folyó hathatos vékonyságán épültek. Már pedig, a' mint már fellyebb meg-jegyzettük vala, a' víz tűz nélkül üveg vagy jég volna. És így, nem hogy a' természetben *Plutarchustól* néki tulajdonított hasznokat meg tehetné, sőt ellenbe mindeneket veszedelembe hozna. A' víz tehát tsak a' tüzzel együtt léfzen vízzé, bizonyos mértékkal elegyedve. Így tan tja ezt maga a' szent Iró *Moses-is* 1. K. 1. R. 9. 2. a' hol így szól: *Az Urnak lekle táplálja vala a' vizet. Holott az Urnak Lelkén nem egyebet, hanem a' tüzet vagy me eget lehet érteni. A' mint vétetik Solt: CIV. 30.*

Jobban okoskodott azért *Plutarchusnál* a' mi *Hippocratesunk* *De Dicit. L. 1.* midőn minden dolgok eredetétül ugyan ő-is a' vizet téfzi, de tüzzel elegy. *Constituuntur igitur*, így ír a' nevezett helyen, *tum animantia alia omnia, tum homo ipse ex duobus differenti-bus quidem facultatibus, concordibus vero et*

Egyik a'
másik nél-
kül semmit
nem ér.

*commodis usu, igne, inquam, et aqua. Hæc ambo sufficiencia sunt, tum aliis omnibus, tum mutuo sibi ipsis. Utrumvis vero Scorsim neque sibi, neque ulli alteri sufficiens est. Vim igitur et facultatem utrumque ipsorum talem habet: Ignis omnia per omnia movere potest, aqua vero omnia per omnia nutrire 's a' t. Melly szerint a' tüz a' természet Atyjának, a' víz anyjának, ez testének, amaz lelkének-is szokott a' régiektől nevezetni. Az öfzi hideg és a' tavaszi meleg mind ezekről szemmel látható tanubizonytságot téznek. Söt némelly régi *Philosophusok* azt sem egészen tartották meg-vethetőnek, hogy a' napnak, tsillagoknak tüzet-is a' pláántákból ki-gözőlő vízi párák életzenék és táplálnák Lásd PLUTARCH. *De Placit. Philos. L. I. C. 3.**

De térjünk vissza a' víznek az embereket közelebről néző hasznaira. Azok közt pedig, el-mellözvén annak a' kereskedésben, *Machinákban*, mellyeket a' víz elevenit és mozgat, sok kézi munkákban, és az életnek egyéb kül-ö módjaiban venni szokott sok ezer hasznait, értekezödjünk rövideden tsak azokról, mellyeket a' víz belsőképén az emberi életnek az egészségnek fenn tartásába naponként el-múlhatatlanul téznek.

JESUS a' Sírak fija *Eccles. 29: 25.* a' vizet, kenyeret, ruházatot, házat, az emberi élet fő jóvainak mondja. EURIPIDES, a' kenyeret 's vizet mindenekre elégségesnek tartja: tudván hogy ruházat és ház nélkül e' világon eleitől fogva sok ezer emberek éltek, de kenyér és víz nélkül senki sem. Víz, nem pedig va'ami egyéb kényes materia vala, a' mivel magok izomjúságokat e' világnak első bölög idejében az emberek és egyéb élő-állatok, ki-öltják vala; mint szépen ki-fejezi LUCRETIVS.

Ac sedare sitim fluvii fontesque vocabant

*Ut nunc, montibus e magnis decursus aquarum
Clare citat ad se sitientis sæcla ferarum.*

Melly

A' víz
természeti
és eredeti
ital.

Melly jól is egyezett a' viz ital az ő egészségekkel, bizonyítja az ő hosszú életek. Ma is közönséges tapasztalás, hogy a' havafok közt, és más bor nélkül való helyen lakó emberek, a' kik szép kies források és tsergező patakok vizivel élnek, jóval egészségesebbek, és hosszabb életűek, mint a' bor földin lakók.

Legyen e' a' vízben valami tápláló erő? Van e' tápláló régi tulajdonság a' Természet vizsgálók közt. *láló erő*
 GALENUS tagadva szól ehhez *de Vi&. Rat. benae?*
in acu is. HIPPOCRATES, a' mint fellyebb is említők: *Ignem omnia movere, aquam omnia nutrire,* a' tüzet mindeneket mozgatni, a' vizet mindeneket táplálni mondotta. Máfutt a' vizet a' tápláló résznek szekerének nevezi. ARISTOTELES *Sec&. I. Probl. 13.* az aért ugyan nem, de a' vizet táplálni megengedi. A' tsikok üveg edényekben gyakran újított tiszta vízzel, minden egyéb étel nélkül nagyot nőnek és sokáig el-élnek. RONDELITIUS egy halat ilyen móddal három elztendeig tartott életbe. *Albertus Magnus*ból írja *Ludov. NONNIUS De Re Cibar L. IV.* hogy ő látott egy *melincbol*ba nyavalygó embert is, a' ki sok hetekig csak vízzel élt. *Caelius RHODIGINUS* esmért Spanyol Országba egy 22. elztendős Leányt, a' ki semmit nem étt, hanem magát csak vízzel táplálta. Hogy a' viz ital, az éhel halástól az embereket jó darabig meg-tartotta, annak példáját már fellyebb említettük. Nem az pedig itt a' kérdés; hogy a' *test táplálásra közönségesen alkalmazos-e a' viz?* mert a' folyó részekre nézve az minden kétség kívül van; hanem, hogy *bús, tsent, inak. bartyk és egyéb keményrészek lehetnek-e a' vízből?* Ezt a' gyengébb *Physicusok* nehezen képzelhetik. De hogy ebben is semmi lehetetlenség ne legyen, értésünkre adják a' füvek, és kemény élőfák; a' melyek egész nevedéseket nem egyébből hanem

tiszta vizből vészik: *Robertus BOYLE*, eddigis fokszor ditsérettel nevezet tudós *Anglus* Ur, egy *Chymista scepticus* nevü Munkájában P. 37. írja, hogy ő a' földet, minél jobban lehetett, süto kementzében meg izáraztotta, és az után *destillat* tiszta vízzel meg öntözven, külömb külömbféle plántákat ültetett belé; és jó gondviseles alatt hasonló tiszta vízzel öntözgette, mig azok nagyra nevedtek. Akkor ki-vévén azon földből a' plántákat, és a' földet újra meg-mérvén, annak semmi héjját nem találta: mellyből meg-tetzett, hogy azok a' plánták tiszta vizből nevedtek-lél. *ELLERUS*-is holmi *bulbosa*, vagy bagyma forma gyökerü plánnákkal hasonlóképen bánt, mig azoknak izáraz testek két annyi terhüek lettek mint vóltak az előtt, de a' földnek ő-is semmi héjját nem tapasztalta. Más-szor nem tsak a' harmat és esö vizet, hanem egyéb vizeket-is minél tisztábban lehetett néhány izbe *distillálván*, jól bezárt edényekben a' nap fényre ki-tette, és tapasztalta, hogy ott nem sokára mindenik meg-zavarodott. Mellyből ő azt hoztaki, hogy a' nap ságári a' vizet, olajos kövér földé változtatják, mellytől lett annak zavarolsága; söt, hogy e' ízerint az egész viz-is földé változhassék, *Com. Lips. T. I. P. 125.* *WODWARDUS* gondos *experimentumokkal* tapasztalta, hogy az üvegbe zárt olyan vizek, mellyekben plánták neveltettek, ott meg-rothadván kevelebb földet tettek-le iszap formában mint a' tiszta vizek. Ha tehát a' vízben kemény élő fákat nevelhető bövséges föld vagyon; mért ne lehetne, úgy mondanak, abból a' mi testünk kemény részeinek-is táplálódni? Azt azért én-is könnyen el-hiszem, hogy az *elementaris* vízben semmi tápláló erő nintsen; de a' közönséges vizekben, a' mellyek minden egyéb *elementumokkal*-is elegyülék, hogy tápláló erő-is legyen könnyen meg-eugedeu. Ugyan tsak a' víznek

nek tulajdonképen való hasznát, az egészséges emberekre nézve nem a táplálásban hanem a *izomjúság oltásában* helyheztehetjük. A' mellyre, mit tehesz? már elébb, midon a' *izomjúságnak természetéről* beszélgetnék, ki magyaráztam.

Itt azért minék előtte a' viz körül való közönséges vizsgálódásnak véget vetnék, *A' viz* *miként lehet orvosság.* *Orvosi hasznairól* (mellyek-is igen széleten ki-terjednek, és fontolok) két három szóval emlékezni. Ugyanis, a' mint már elébb-is megjegyeztük vala, ha a' nedvességek' keringése a' mi testünknek edényein soha meg nem akadna, soha meg nem haluánk: ha mindenütt szabadon, egyenlő erővel és bővséggel folyhatna, semmi belső nyavalya minket nem érne. Mellyeknek egy summában lehető meg-nyerésére a' víznél az egész természetben alkalmasabb eszköz semmi nintsen. Ez az, a' mi az edényeket meg-száradni és egybe kuszorodni, hogy a' nedvességeket által ne botsáthassák, nem engedi. Ez az, a' mi azoknak *elasticitássat*, az az, szakadás nélkül ki nyúló és magát ismét öszve húzó természetét fenn tartja. Mert, a' mint látjuk egyéb kemény teltekbe-is, ha a' viz belőlök ki-szárad, könnyen törnek, sőt minden víztől meg-fosztatva, egészen porrá válnak, itt-is egyebet nem várhatnánk. Ez, a' mi az *irritabilitást*, az az, minden kis ösztönözésre felettébb való egybe fúgorodást mérsékli, közbe tévén a' maga nyugodalmot szerető kemény részeit. Ez, a' mi nedvességeinket annyira meg-higithatja hogy azok a' leg-szorosabb útakon-is szabadon által folyhassanak. Ez az, a' mi abból minden tisztátalanságokat, mellyek vagy az életnek munkássága által, vagy a' kívülről hozzá járuló *nem természeti* dolgokból szaporodnak, szépen ki-moshat, és ki-takaríthat. Ez az, a' mi a' gyúlasztó éles sónak ösztönét és az égető 's rothasztó kénköves kövérség.

ségnek tüzet, réz szerint a' maga hives, engedelmes, se rothadált, le egyéb változást nem szenvedhetõ rézeit közibe elegyítvén, réz szerint azt úgy el-olztatván és vékonyítván, hogy többé ne sérthetlenség, tökéletesen ki-óltja. Midõn tehát mind ezeket e' szerint a' tilzta vízzel illendõ mértékben, és a környül állatokhoz alkalmaztatott jó renddel való elésbõl meg-nyerhetjük, alig lehet olly állapotban gondolni magunkat mellyben a' vízbõl akar a' nyavalyák meg-elõzésére, akar meg-gyógyítására meg-betsülhetetlen hasznokot ne vehetvünk. E' felett, régen tudva van, hogy az emberi természettel leg-inkább ellenkezõ, akar mi nével neveztetett mérgek ki-óltására, és ártalmok el-fordítására-is valami bizonyosabb és hathatósabb eszköz a' tilzta víznél nintsen, mind külsõ képen, mind belsõképen élve. A' *Pestis*nek dögleletes mérget-is a' víz semmivé téfzi. Nem ok nélkül írta azért UNZER hogy ha kinek gyanúsága van, hogy talám valami mérget vett volna bé, igyék hamarjába fok vizet, és semmi baja sem léfzen.

Két *Classis*okra olztatnak közönségesen a' mi testünket ostromló nyavalyák. *Eles* vagy *forró*, *Lassu* vagy *bolzszafon* tartó nyavalyákra. Az elsõ rendbéliekben a' kénköves, sós, *bilioza* vagy epés materia van felgyüladva és el-szaporodva; melly az egész testben el-terjedvén, annak természeti nedveségét a' nagy forróság által ki-száraztja, az edényeket meg-afzalja, a' nedveségeket egybe süti, hogy azok a' hol az elõtt szabadon folyhatnak vala, most vagy tellyefséggel ne, vagy felette nagy erõltetéssel fûrhafsák-által magokat. Mellytõl a' szorosabb edényekbõl készült belsõ részekben gyakran meg-rekednek, *inflammatiokot*, *fereznek*, vagy, a' nagy melegnek miatta, magokban meg-rothadván, ha meg-nem elõzhetjük, hirtelen vezedeletbe meritnek.

A' *lajfu* vagy *boszszáson* folyó nyavalyok, többire valamely belső résznek, vagy egyéb *glanduláknak* *inflammatio*ba nem menő meg-dugulásából vagynak; melly a' vérnek enyves vagy taknyos vastagságából szokott származni vagy a' vérnek felettébb való meg-gyülése, és tisztátalansága szerzi azokat. Az első állapotban, maga a' természet igazit minket a' vizre, midön azt annyira kívántatja velünk. A' másodikban az okosság lehet mesterünk; előre tudván, melly hathatós, vékony, minden ösztönözés és háborítás nélkül munkálódó materia légyen a' viz: és hogy egyedül e' légyen a' természetben a' melly minden egyéb dolgoknak folyó higságot okozhat, még pedig szintén olyan nagyot a' minémü a' magáé; úgy hogy, azok-is véle együtt mindenütt akadály nélkül által szűrődhesse. Midön azért a' viz a' meg-száradott edényeket meg-engeszteli, meg-lágyítja, a' *spasmus*okat le-tsendesíti, a' nedvességeket meg-higitja, széllyel áztatja, meg-édelíti, a' meg-dugult utak önként ki-nyílnak. Midön a' nevelségek a' testben mindenütt szabadon keringhetnek, azok jól el-készülnek, a' szükségtelen és ártalmas részek maga idejében, a' hol illik, ki válhatnak és ki-takarodhatnak. Melly szerint se igen meg-nem gyülehetnek, se meg-nem tisztátalanulhatnak 's a' t Mellyekből ki-tettzik, hogy nem ok nélkül tisztelte légyen meg a' vizet e' dicsőséges nével *Frider. Hoffmann*, (a' kit sokan *Orvosi* nagy tudományáért Német *Hippocrates*nek nem ok nélkül mondtak,) hogy az nem csak az életnek légyen egyik oszlopa, hanem a' nyavalyákban-is *Vera universalis Medicina*, valóságos közönséges Orvos-ág. olyan mellynek pártját e' világon nem találhatatni. Lásd *Oper. edit. Genev. in fol. T. V. P. 201.*

*universalis
medicina*

§. CCXVI.

Nem ok nélkül parantsolja tehát amaz orvosok nagy atyja *Hyppoarates* is; *Ha valaki valamely esméretlen bellyre megyen, bogy ott mind a maga egészségét jól meg tarthassa, mind a' másét fundamentumojon orvosolbassa, leg-először azon bellységben az időnek járását es vizeknek természetit igyekezze ki tanulni. Mert, úgy mond, valamintbogy a' vizek ízekre, nehézségekre, állásokra nézve egymástól sokat különböznek; úgy erejere nézve-is egyik sokkal clebb valo a' másiknál. A' viz bizony az egészség dolgában sokképen bétsúfz. Azt az aérrel bé-szíviuk, meg-ífszjuk, kenyeret sütünk, étket főzünk véle, mosdunk, feredünk benne 's a' t. azért hasznot-is kárt-is könnyen tehet.*

Sok ártal- Már elébb látók. hogy ha a' viz leg-tisz-
mas mate- tábbnak tettzik-is, egyéb *elementumokkal* kif-
riak ele- sebb, nagyobb mértékben mindenkor meg-
vednek a' van elegyedve: Es ennyiben az a' mi ter-
vez köz-i. méfzetünknek nints-is ellenire. De meg esik
számtalan sokszor, hogy azok az idegen *elementumok*, rendinél bővebben vagynak e' vagy
ama vízben mellyek a' vízből várt hasznokat
nagyon akadályoztatják: meg-esik az-is, hogy
a' mi természetünkkel egyenesen ellenkezők,
mellytől a' víz-is ártalmosá léfzen. Ugyan-
is, valami féle tisztátalanságok künn az aérre
meg-velztegethetik, azok az aérrel a' vízben-
is mind a' fzerint által mehetnek. Valahány
nemei vagynak a' földnek. sónak, kénkönek,
értz némeknek, azok a' viz közzé mind bé-
férhetnek; mellyek közül sokak a' mi termé-
fzetünkkel igen rofszúl egygyeznek. A'
fzelek természetüktől a' hozzák, és belé keverik
a'

a' vizekbe a' kárt tévő idegen materákat. De, ott helyben-is ha a' körül lévő helységeknek ártalmas rothadt gőzeit a' szelek el-nem hajtják és széllyel nem olzlatják, azok-is majd a' vízbe szállanak-le és azt megundokítják. Meg-vész a' víz magában-is ha a' nap sugáritól, és a' mozgástól nem élesztetik. Mind ezek a' vizeknek ártatlan természetét sok helyeken úgy meg-változtatták, hogy az éltező közönséges *elementum* közönséges méreggé lett; és egész helységeket külömb külömbféle veszedelmes nyavalyákba ejtett; sőt egészen lakhatatlanná tett. Innen különös könyvet-is írt az orvosok nagy Atyja HIPPOCRATES *De aere, aquis, et locis*; az a'irról, a'izekről és helységekről. A' melly munkájának elein, minck utánna a' helységnek fekvését, a' mint az napkeletre, vagy délre áll, e' vagy ama' szélnek van ki-tétetve, a' nap fel-jövetelét találja, minde idegen helységekben gondolon meg-visgálni tanátsolta volna; szükségesnek tartotta végére járni annak-is minémü vizek légyenek ott, minthogy majd minden helységnek holmikben külömböző vizei szoktak lenni. Tettzik az ő tulajdon szavait de-
akül fel-tenni: Haec itaque diligenter oportet perscrutari ac simul quomodo habeant circa eam aqua: numne palustribus utantur et mollis, aut duris et ex sublimi loco prolabentibus, et scaturientibus ex peiris, sive falsis et crudis,
 az az, ezeket azért szükséges szorgalmat-on ki-tanulni, és hogy miként légyenek ott körül a' vizek; tó és lágy vizekkel, vagy kemény és magas helyről le-folyókkal és a' közsziklákából ki-forrókkal, sófokkal vagy nyerefekkel szoktak légyen élni ott az emberek. Mert, úgy mond továbbá, a' melly városok a' napnak és szélnek jól fekszenek, és jó vízzel élnek, azok sokkal kevesebb egész-ségbéli változásoknak vagyunk ki-téve, mint a' mellyek tó vizet isznak, és a' szeleknek 's a' napnak nem jól állanak. Mellynek okait

Ennek vé-
 gere mind
 igen szük-
 séges az
 egészsegre
 nevez.

is ott böltsen elé-is számlálja: mi-is a' következendokban szándékozunk rendel ki-be-fzélleni.

§. CCXVII.

Első Materiája a' viznek, viz-é, vagy né-melleyek szerint, föld legyen? a' mi tzelunkra tudni haszontalan. Hanem hogy legyen abban hoimi vékony *aetherus*, *spiritus*, *aer*, olaj, só, föld, a' savanyu izü vizekben van-is, megjegyzest érdemel: Mert a' vizek között való természeti különbség nevezetesen ebben áll, hogy ezek közül ez vagy amaz, e' vagy ama' vízben hővöbben uralkodik.

Közönségesen a' vizek két *classisokra* osztatnak (1.) savanyu izüek. (2.) édesek. Mind-nik ismét kétféle, vagy természet szerint meleg, vagy természet szerint hideg. Nékünk, minthogy itt csak a' közönséges italokról akarunk szölli, materiánk lészzen csak a' meginya való edes vizek. Ezek közül (minthogy ezek-is mint nevek, úgy természetekre néve is egymástól fokot különböznek,) mellyik mennyire legyen egészséges? ezen jelekből szokták meg-ítélui. (1. Ha semmi ize, szine és szagja nintsen, de akármilyen íz, szin és szagot könnyen magához vészzen. (2. Ha a' szomjúságot szepen óltja, az ivónak gyomrát nem terheli, és nem puffasztja, egészséges a' víz. (3. Minél tisztábbak, vékonyabbak, könnyebbek, a' tűznél hamarébb fel-forranak, onnan elvétetvén hamarébb meg-hülnek, a' szappannal hamarébb meg-habzanak, a' ruhából hamarébb ki-száradnak, a' kerti veteményeket ha-

marébb 's jobban meg-főzik, a' tézta velek-
jobban meg-kél, a' sótól kevesebbé zavaród-
nak meg, annál hasznosabbak az egészségre
akármí nével nevezett vizek.

Mi féle idegen matériákkal légyen e' vagy
ama viz meg-elegyedve? azt ugyan a' *Che-*
micusok a' magok mesterségekkel szépen ki-
tudják mutatni: De nekünk, midön mi itt
csak a' közönséges meg-iható vizről a' köz
népnek hasznára széndékozunk beszélgetni,
az ő mesterségekre ki-terjeszkedni nints mó-
dunk. Hanem csak olyan jeleket lgyekezünk
fel-tenni, mellyekből első meg-tekintés vagy
kóstolás által a' mezei munkás emberek is meg-
ítélhessék, mellyik vizről mit kellefsék az
egészségre nevezte tartani. *Az egészséges jó*
viznek, úgy mond *PLINIUS Lib. XXXI. C.*
3. a' jó egészséges aérhez éppen hasonlónak
kell lenni, az az, hogy annak se színe, se
ize, se szagja ne légyen; és hogy könnyu
légyen. Hibája pedig az a' viznek ha leg-
kissebb iz vagy szag érzik benne, ha szinte
azok az izek és szagok kedvesek, és tettzők
vólnának - is, és a' téjhez közelítenének.
Midön tehát a' vizeket edesnek vagy fava-
nyúnak, vagy tsipösnek mondjuk, az é-
desseget csak annyiban vészszük, hogy az é-
des vizek lágyak, engedelmesek, semminében
nem tsipnek, úgy hogy, annyira meg-mele-
gitve, mint az élő ember teste, ha a' leg-
érzékenyebb, és mezeitelenebb más részekbe
eresztik is, minémük, a' szem, és nyers
febek, ott leg-kissebb érzékenységet vagy tsip-
pélt sem okoznak; annyival inkább a' száj-
ban 's torokban semmi izek nem érzik 's
következésképpen az édeséghez leg-közelebb
járúlnak. Színe a' jó viznek világos izokott
lenni mint a' kristály, fényes, egészen által-
láttzó (olly vékonyok benne minden részek,
hogy a' nap sugárit semmi részben meg-nem
akalá-

Az egészséges tisztajó vizet máshől lehet meg-ismerni.

édes vizek

akaszthatják) 's ennyiben a' jó vizek szin nélkül valóknak-is mondatnak. Szagja-is van valami a' friss viznek a' benne lévő *aethereus spiritustól*; de az olly gyenge és titkos, hogy a' több ízagokhoz kepest semminek tarfásék.

Az idegen tisztá vizek a' *Physicában* mondatnak *Aquae simplices, Communes, vulgares, potabiles*, tilzta *elegyete*ta, közönséges meg-iható vizeknek: Az ol-
*dett vizek*lyan vizek pedig, mellyekben valami ki-tet-
*miként d-*iz, szin, vagy szag tapaszaltatik, mint-
*tulják ma-*hogy azok egyéb köziben elegyedett idegen
*gukat.*matériáktól ragadtak azokhoz; *Aquae Composi-*
tae, Jalsae, minerales 's a' t. egybe szerkező-
 dött, orvosló, sós, *mineras* vizeknek nevez-
 tetnek. Midön pedig a' benne találtató sók-
 nak, vagy *mineráknak* neme-is ki-sejeztetik,
 azokról *urviolice, aluminosa, nitrosa, plum-*
bea, ferratae 's a' t. gálitz köves, timsós,
 fáléromos, ónas, vasas nevek ízokott lenni.
 És, minthogy az ilyen vizek közönséges
 itatra ritkán fordítatnak, Orvosi hasznokra
 nézve fokszor *Orvus* vizeknek-is mondatnak.

Idegen Az izt, mint egyéb dolgokban a' vizek-
*ízeket mik-*ben-is a' só szerzi. De gyakorta a' só mellé
*ről kapnak*egyéb enyves, kénköves matériák-is járúlnak,
*de édes*mellyről az izes vizek ismét tok féle nemek-
*vizek.*re osztatnak. Vagyok t. i. édes, keferü,
 sós, borizü, tsipös, lavanyu, fojtós, útála-
 tos izü vizek; mellyek közt leg-rofzszabb-
 nak tartja *PLINIUS L. c.* a' keferü izüeket,
 a' mellyek ha meg-ízszák, mindjárt fel-füv-
 ják a' hafat. Szinét a' vizeknek változtatják
 a' közikbe elegyedett ilyen vagy amollyan
 színü matériák. *Franconiában* *Ekbardmühle*
 nevü helyen ollyan forrás van, a' melly *A-*
prilistól fogva Octoberig, mind inkább inkább
 meg-sárgul; az után télre mint a' tej meg-
 fejéről *Com. Lips. Vol. 15. p. 109.* A' veres
 tenger, a' *CRESIÁS Cnidius* ítélete szerint hol-
 mi *miniam* forrásoknak belé folyásától, máfok
 sze-

ízerint a' napnak erős melege által a' hegyeken meg-égett veres földnek a' zápor esők által lett belé mo'atratásából, az ujjabbak ízerint holmi veres színű vízi fuvetskékről, mellyek a' tengernek színét sok helyt el-solyták, vette nevezetét. Itt Erdélybe-is Hátzeg vidékin, a' régi Ulpianok helyén találtatik e' féle *minimus* vagy ochrás veres lovény, a' mint meg-jegyzi a' *Vetus Daciának* íroja P. 27. mellyet a' záporok néha le-mosván a' hegyekről, a' patakok egészen vének tettettek; a' honnan fel-vévén az erős szelek; és az ár közzé elegyítvén az eső viz vének tartatott; melly a' földön-is az után veres gyapju forma hinárt hagyott. E' féle lehetett az a' veres hó-is, a' melly 1781-ben *Mdrtziusban* ott Hátzeg vidéken a' 'Sma völgyét, a' köz hir ízerint, néhány napokig meg-lepte vala. Ilyennek lehet gondolni réggen *Saturniában* azt a' harmad napig tartó vér esőt-is, mellyről emlékezik *Livius L. 42. PLINIUS L. II. c. 56.* fel-jegyzette, hogy *M. Acilius* és *C. Porcius Consulságokban* téjjel és vérrel esett. PEIRESE. a' vér első tseppekben, SCHURLI Leydában a' vár árkaiban, a' népnek szörnyü meg-rettenésével, vérré vált vizekben, azt a' vér szint számtalan apró veres férgektől lenni tapasztalták, midőn egyébként az a' viz maga szép tiszta volt. Lásd *KHELL. Pby. T. II. P. 270.* Megeshetett néhol az-is, hogy minekutánna a' kénköves kövérséggel meg-rakodott földöket a' nap sugari erőssen meg-süttöték és meg-pergelték, attól-is a' viz mint a' vér meg-verelledett.

A' szaga a' vizekben vagy a' minerak-gálitz köves és kénköves *spiritusától* vagyon, vagy rothadságból származott, vagy a' kövekből ki-szivárgó olajból és gyantából ragad hozzájuk. Egy torrás van, úgy mond *PLINIUS L. XXXI. c. 3.* az egész világon, a' mellynek kedves szaga van *Mesopotamiában*

A' szaga a' vizekhez, hogy ragad.

ban *Chabura* nevü helyiségben. Ezen kívül *ATHENAEUS* is L. IV. említ egygyet *Peloponnesusban* *Mothonnál*, inellynek a' *Cizicenumi* drága kenethez hasonló szagja van. *PAUSANIÁS*-is in *Eliacis* L. V. p. m. 2-4. *Anigrumnál* és *Jonia* felett iszonyu bűdös forrásokat jegyzett-fel, mellyek közül némellyek szagjokkal meg-ölik az embereket. Ennek alkalmazásával jegyezzük meg, hogy jóllehet, a' mint elébb-is mondtam, a' jó innya való viznek semmi izének és szagjának nem kell lenni; ditséretére szolgál mind azáltal az a' viznek ha akarmi idegen izt, szint és szagot könnyen, hamar 's tökéletesen magába véfzen. Mert az, az ö vékonyságát és tisztaságát bizonyítja.

Tisztaságát a' viznek az ö közte lévő idegen materiáknak szintelensége, *finumsága*, és szükebb volta hordozza; Mert egészen tiszta vizet, a' mint fellyebb meg-műtattuk, se a természetben találni, se mesterséggel készíteni nem lehet: *Vékonysága*-is nagyobbára tisztaságától függ: egyéb képpen a' viznek tulajdon részetskei mindenütt egy formák; képzelhetetlen aprók. *LEUWENHOEK* *microscopiummal* nézvén azokat a' lyukatskákat mellyeken a' börnek színén láthatatlan formában a' viz ki-gözőlög, 24000 szor tartja annak részeit apróbbaknak egy morfalék szem fővenynél. De hogy azok az apró részek-is még fok ezer részekre oľzolhassanak, gyaníthatjuk a' szagoknak el-terjedéséből, mellyeket-is nem egyéb hordoz hanem a' viz; magába vévén a' izagoskodó finum söt és olajat. Hogy pedig a' viz bizonyos fa edényeken, mellyeken az olaj által ízivárog, még-is által nem mégyen, oka, hogy az annak *poruffai*-ban meg-ülepedett olajos kövérség a' vizet bé nem botsátja, az olaj pedig ki-áztatván azt, vélle együtt által foly. Ki-műtatja a' viznek vékonyságát az-is, hogy a' jég a' melegnek 32. *gradusára* folyni kezd, és annak részei

A' tiszta viznek tulajdon részetskei képtelen aprók.

airbe fel-kezdenek repülni, 214re pedig egészen párába mennek, 's midőn majd a' Sifa-
kokban a' hideg újra egybe-gyűjti őket, ak-
kor-is nem szedőknek nagy gömbölyü tsep-
pekbe, nem-is folynak szálfáson-le, mint az o-
lajok, hanem mint a' gyenge harmat úgy ü-
lepednek meg, 's azonnal apró patakotskák-
ká válnak, vagy igen apró tseppekbe le-húlla-
nak. Ezt bizonyítja a' víznek nedvefitése is,
midőn a' részetskéi más testeknek részei közzé
olly hirtelen és tökéletelen bé-fürták mago-
kat. Ebből következik az-is, hogy minél
hamarébb és nagyobb mértékbe által hatja
valamelly víz a' száraz materiákat, nevezete-
sen a' ruhát és itató papiroffát, 's fellyebb
szalad azoknak poru/sai közzé; a' Veteménye-
nyeket hamarébb meg-főzi; a' tésztát és sza-
ladot jobban, könnyebben meg-keleti; annál
vékonyabbnak tartalsék.

Könnyüségét is a' víznek egymáshoz és
egyéb nehéz testekhez hasonlítva, annak vé-
kony-sága és tisztasága hordozza. Tulajdon
nehez-seget, mikor az leg-tisztább, akkora tso-
móban mellynek széle, hoszfsza, vastagsága
négy szegbe gondolva egy jó lányi (*pes cubi-
cus*) 70 fontra vetik, 's következésképpen
az aërnél hol 140-szer, hol 150-szer találják
nehezebbnek: a' kénesöt pedig a' viznél 14-
szer nehezebbnek. Különös meg-jegyzés né-
melly fel-buzgó kristály színü forrásokban,
hogy azoknak vizei, mikor ki-merítették ke-
vesébbet nyomtak, mint az után ha állottak.
Melly az újjanon bennek tsillámló és apró hó-
jagotskákban fel-emo'kedő *aëreo-aethereus spi-
ritus*nak ki-repüléséből vagyon. Mi féle víz-
nek kelleisék *Aethiopiában* gondolni azt,
mellyről írja HERODOTUS L. III. c. 23. hogy
abba se a' fa, se egyéb a' fánál-is könnyebb
materiák fenn nem üzhatnak, hanem egybe
a' fenekére szállanak: és hogy annak vékony-
sága és könnyüsege miatt ott az emberek a'
hik azt üzszák, 120 's több. eiztendöket-ja

A' víz az
aërnél
mennyivel
nehezebb.

Minden
egyéb fef-
teknek kön-
nyebb.

Minél
könnyeb-
valamelly
viz, annál
tízzebb
és egészségé-
sebb.

ennek
hogylebet
végére
járni.

elélnek, úgy mond BOERHAAVE L. c. 462. bajos meg-határozni. Mert a' mi vizeinket semmi féle *destillatiók* által soha annyira vinni nem lehetett hogy az a' fát, annyi tso-móba mint maga, meg-ne tarthassa. Vagy talám ö azokat a' szörnyü tömött és nehéz tsere fákat (*Sideroxyla*) éttette, mellyről írják a: utazók hogy ott teremnek, és keménységekkel a' vassal, nehézségekkel a' kövel vetekednek, mellyekből a' lakosok magoknak fegyvereket, és egyéb vas helyett való szer-számokat-is készítenek. Hogy pedig egyik viz a' másiknál fokkal nehezebb, azt a' mint elébb emlitém, a' benne lévő nehéz földnek, sónak, értz nemeknek foksa és nehézsége hordozza. A' föld, akar mi vékony por legyen, de hogy a' viznél nehezebb, jele, hogy iszap léfzen belöle. A' só a' földnél-is jóval nehezebb. Melly fok só olvadhasson-el pedig valamelly tiszta vízbe, úgy hogy az annak se tso-móját, se színét ne változtassa, már fellyebb meg-jegyeztük vala: Az értz nemek a' sónál-is fokkal nehezebbek. A' mik tehát a' viznek nehézségét változtatják éppen azok a' mik vékonyságát és tisztaságát-is változtatják. Innen esett, hogy a' vizek meg-választásában eleitől fogva annak igye-keztek töképen végére menni az Orvosok, mennyire legyen ez vagy amaz viz könnyü, vagy nehéz? HIPPOCRATES *Aphor 26. §. V.* a' vizet minél hamarébb melegszik és meg-hül annál könnyebbnek és vékonyabbnak s' köverkezésékppen annál egélzesegebbnek mondja. CELSUS L. II. c. 18. ennek ki-tanulásá-ra a' vizeknek egybe-fontolását jovalja: az egy forma nehézségü vizek közül pedig ö-is azt vákaszta, a' melly a' tűznél leg-hamarébb meg-melegszik és jobban fel-torr; onnan el-el-véve szaporábban meg-hül: és a' mellyben a' borsó és egyéb kerti vetemények hama-rébb 's jobban meg-főnek, mellynek termé-szeti okát-is alább bővebben meg-fogjuk ér-teni.

teni. *Magok*, a' viznél valamivel nehezebb testeknek belé eresztésével igyekeztek, a' vizeknek nehezebb vagy könnyebb voltat meghatározni; tapasztalván, hogy a' mint azok akkora tsemő viznél, a' mennyinek bellyét el-fogják, nehezebbek, ha vékonyabb a' viz annál bellyebb merülnek, ha vastagabb annál fellyebb állanak. Ha fontra fűggelstve eresztik belé, a' viznek ellent állása miatt, a' magok terhekből annál kevesebbet veztenek-el minél vékonyabb a' viz mellybe eresztették. Szép példában lehet ezeket szemlélni mikor a' tengernek vastag és nehéz sós vizéről a' terhes hajók a' könnyebb vizü édes folyó vizekben által jönnek; mert ott sokkal bellyebb merülnek mint voltak a' tengeren; midőn ellenben a' folyó vizekből a' tengerre által mennek, úgy fel-emelkednek, hogy ha jobban meg nem terhelternének fel-kellene fordulniok. Ez az oka hogy az el-vezett sárral és sóval tellyes régi bányáknak vizeiben is sok terhek fenn úsznak, mellyek másutt le-süllyednek. Elmés találmány a' vizek vékonyabb és vastagabb következésképpen könnyebb és nehezebb voltának ki-találására és meghatározására az a' hofszú vékony szárú üveg golyóbi.otska (*hydrometrum*) mellynek üregibe annyi terhet tölznek, hogy a' leg-vékonyabb és leg-könnyebb elő vízbe-is a' golyóbissá bé-merüljön: a' szára pedig apró *gradusok*ra jegyekkel fel-lévén osztva, a' mint az a' vékony könnyü vizekbe bellyebb merül, a' vastagabbakba és nehezebbekbe fellyebb emelkedik, a' vizek könnyebbségének és nehézségének mértékét szépen ki-mutatja.

Könnyebbségnek jeléül tettük vala a' vizben, ha az a' tubákból *bumar* ki-jzárad, a' tüzmert forrásnál izapotán es erőfjen fel-forr, és könnyen püfel-bamarába megyen; mert ez tsalhatatlan jele, hogy rebb mint az ilyen vizben egyéb ötet terhelő materiák a' májka. nem elegyedtek völt, azért a' viznek vékony könnyü rélzetskéi, a' melegek kevés *gradus*ára

Hydro-
metrum-
mal hogy
esnek.

egyik viz
miert forr
fel-bama-
rebb mint
a' májka.

miért szá- sára meg-mozdultanak, és el-repülten k. Mi-
rad ki-ha- dön pedig a' viz nálla tömöttebb nehezebb
marébbá' és hidegebb teltekkel, sóval, földel egybe-
ruhából. tsatolta magát, míg azok-is fel-nem meleged-
nek, addig a' viz sem melegedhetik meg.
nem-is ugrántsolhat 's repülhet-el olly kön-
nyen mint a' míg szabadon voltak az ő ré-
szetskéi: a' kerti vetemények' tömött béleibe
sem sürbatja hé olly szaporán es bőven ma-
gát; meg-lévén kötve a' sónak és földnek
vastagabb és nehezebb részeitől: Mellyek a'
kenyérnek és sernek meg-kelését-is hasonló
okból akadályoztatják. Hogy az illyen vas-
tag és nehéz vizek későbbre hülnek meg-at-
tól van, hogy a' benne lévő tömött nehéz
testek az egyfzer bé-vett meleget minél ne-
hezebbek annál későbbre botsárják-ki magok-
ból. Hogy pedig valamelly viz a' szappan-
nal ne habozhassék, azt a' benne lévő kö-
zönséges sónak savanyú *spiritusa* tselelfi;
a' melly a' szappanban lévő kövérséget szél-
lyel oszlato, és a' vízzel egybe elegyítő *al-*
kalinus sót ki-óltja, a' kövérséget pedig meg-
edzi hogy a' viz közibe ne férkezhesék, 's
habot belöle ne tsinálhasson. A' víznek mos-
dás közben érzett légysága-is annak vékony-
ságát és könnyűségét, élefsége nehézségét és
durvaságát jelenti.

miért főzi
jobban
m-g a' bor-
sót, keleti
meg a' ken-
nyeret és
fert.

miért
habzik
jobban a'
szappan-
nal.

A' fontolás
nem bizo-
nyos pro-
ba.

Meg-tartásra méltó ezekre az ERASIS-
TRATUS meg-jegyzése-is ATHANAEOUSNÁL L.
II. c. 7. hogy a' meg-fontolás a' vizek jósa-
gának meg-határozásában könnyen meg-tsal-
hatja az embereket; mert azon egy arányú
terhü források vizei közül ő maga az *Amphi-*
arett egélzségesnek, az *Eretriait* hibásnak
találta. Elegyedhetik ugyan is, holmi kön-
nyü mérges *bituminoza* materia vagy *volatilis*
vékony só a' viz közzé, melly annak terhét
és vallagságát kevésbé, de erejét nagyon
meg- változtatja. Szükséges azért a' víznek
ezen próbája után a' több jelekre-is ügyelni.
POSIDONIUS ott a' n. b. ATHENAEOUSNÁL az
egélz-

bizonyo-
subb jelek.

egészséges jó viznek jeléül rászí, ha az, az ezült vagy réz edényekbe semmi rosdát vagy mocskot nem tsinál. PALLÁDIUS L. IX. in Aug. t. 10 ditséri, ha réz edényben megfőzve az edény fenekére semmi sárt vagy földet nem tészzen le, ha szinte fokáig állott-is benne, színét sem változtatta meg, sem meg nem mohosúlt. De hogy többet élne hordják, leg-bizonyosabb próbája az ivó víz jóságának, ha attól az ivónak szomjusága múlik, ereje meg-frisül, a' hafa nem puffad, a' vizellete szabadon, böven mégyen. Mert ezek kétség kívül tétetett jelek, hogy azon vizben se fok só, melly szomjuságot okozhatna, se ollyas föld a' melly száraztana és melegítene, minéműek a' méz, kénkö 's a' t. se a' melly az utakat meg-dughatná, mint agyag, alabástrom, vagy valami enyves kövérség, se melly a' nedveségeket meg-vastagithatná, nintsenek. Azért az a' testnek minden edényeit és útjait szabadon el-járhatja, meg-hivesitheti és nedvesitheti. HIPPOCRATES de Aere Aq: et Loc: az egészségesekeknek nem igen tartja szükségesnek válogatni a' vizekben; hanem akar mikor a' melly kezek ügyibe van azt bátron innya engedi. A' betegeknek ellenbe a' vizeket ugyan jól meg-vastagithatni tanátsolja, és az ő meg-gyógyulások-re, inkább a' val élni melly az ő akkori állapotjuk-hoz leg-alkalmasabb, nagyon szükségesnek tartja. Ugyan ott az édes, könnyű, fényes vizeket, a' has szorúlással bajlódóknak hasznosabbaknak: a' kiknek pedig basok higon jár és taknyoson tisztul, a' vastag, nyers, kemény, kevesé sós vizeket bátorságosabbaknak lenni tanítja.

Legbizonyosabb próbája a' víz jóságának.

kiknek szükségeser-inkább vigyázni.

§. CCXVIII.

Ezen elő számlált jelek közül ugyan minden ritka vízben találtatik-fel; hanem a' mellyikbe többek találtnak-fel, az a' másnál egészségesebbnek tartatik. A' *Hó víz* a' tűznél nem könnyen forr-fel, a' szappannal-is nehezeq habzik-meg; de más felől leg-könnyebb és vékonyabb, leg-tovább el-áll meg-zavarodás és romlás nélkül, a' szomjúságot leg-szebben óltja; innen az élő állatok italára fokaktól-leg jobbnak tartatik. A' forró természetű és heves országokat lakó Spanyolok és Oioszok, bizony ezt olly hasznosnak tartják, hogy azt az esztendőt, mellyben annyi hó nem esett, hogy nyárra magoknak elegendendő havat teheffenek-el, *inter nefastos* a' betstelen káros esztendők közé számlálák, mint a' mellyen őket fok veszedelmes nyavallyák fogják követni. Második rendben vagynak az ollyan *eső vizek* mellyek szép tsendes időben, kivált *Martiusban*, mikor még a' földi rohdadt gőzöket a' nap melege fel-nem költötte, vagy mászor-is a' hofzszas esözések után, a' mikor az elébbi eső az *aert* jól meg-mosta völt, esnek. De az épületek gazos fedeliről folyó, vagy nyárba és őszszel, mikor nagy melegek, szel-vezek, villámások, menydörgések vagynak, eső eső, valamint maga mindenkor igen rút lúg szinű, kénkő szagu, enyves kövér ízű szokott lenni, hamar meg-zöldül, rohdad és sérgezül, és igen fok iszapot teszen-le, úgy az egészségre nézve-is igen rossz ízű és alkalmatlan ital, ámbátor a' tűznél hamar fel-forrjon, azután-is hamar meg-hűljön és

a' szappannal szaporán 's derekafon meg-haboz-zék-is.

Olvafluk I. Mos. I. 6. hogy maga a' A' víz ne-
Teremtő a' kezdetben el-választván a' szárazt bezebb lé-
a' vizektől, a' vizeket mindjárt két felé osz-ven az aér
tá: vagy, a' mint ki-fejezi Mofes, el-vullasztá nél, hogy
a' vizeket-is a' vizektől: egy részét fel-emelé emelkedhe-
a' ki-terjesztetett erősfégnek vagy levegő ég-ek abban
nek felibe, a' más réztét itt a' földön gyújté fel.
egybe. A' víz, a' mint elébb-is meg-jegy-
zők; az aérnél sokkal nehezebb matéria lé-
vén az aérbe fel-nem kelhetne, hanem a' me-
legnek, a' melly mindenkor felfelé fiet, segi-
tsége által; úgy-is magára fel-nem emelked-
hetnék: hanem az aérhez ragadva, midön r.
i. az aérnek apró üres golyóbifotskákából álló
részeit a' meleg fel-fúvja, 's azzal azokat úgy
meg-könnyíti, hogy a' több hideg aér közt
magoflun fel-emelkedjenek, és a' víznek kívül
reájok ragadott képzelhetetlen apró részets-
keit-is magokkal fel-vigyék. Mert egyébként
a' vízben magában ki-terjeszkedő, vagy ösz-
vébb szoruló erő nintsen, melly által kön-
nyebb vagy nehezebb lehetne.

Igy formálódnak itt alatt a' vízi párák ^{A' víz pá-}
vagy ködök, mellyekből oda fel felhö léfzen. ^{ra mi.}
Valamint pedig az aér golyóbifotskái az erőf-
febb melegtől jobban fel-fúvódnak és apróbb
részekre oszolnak, a' szerint az őket béfedő
víznek-is mind apróbb részekre kellettik oszol-
ni, és így annyival könnyebbek lévén, ma-
goflabban fel-emelkednek. Mint hogy pedig
fe az aérnek, fe a' víznek részeit mennyire
oszolhaffanak el azok, és mennyire lehaffenek
ezen az úton könnyebbekké, meg-határozni
az emberek fiai közül senki nem tudja, úgy
a' felhöknek magofsdgd-t is ki-nem tanulhatja. ^{mennyire}
Carniolidban vagynak 10274 lábnyi magos he- ^{emelkedbe-}
gyek. mellyeknek-is tetején havazni szokott. ^{tik fel.}
Ez egész Világon leg-magoflabb hegynek tar-

Az aer Valamig a' víznek párái a' levegő égnek
meg-nehe- felső részében részekre oszolva állanak, addig
zedése innen alól nem láthatók; és ha szinte olyan-
bogy mű- kor az ég nekünk egészen tisztának tetszik-
tathat a' is, más felől bizonyos hogy leg-több vizet
 Barome- ollyankor tart magában; Mellyet annak meg-
 trumon nehezedése a' *Barometrum* tsőjén nyilván ki-
szárazsd- mutat; nem lévén femmi egyéb a' természet-
get; 'meg- ben, a' mi azt a' meg-nehezedést okozhatta
könnyüle- volna. Egy aránt nyomt. i. za aer-is, mint
se, esőt. egyéb folyó hideg materiák, minden felé:
 Midőn azért a' vízi párák a' földről körös
 körül benne ki-terjednek, minél magoszábban
 hágnak abban a' felső nagy kerületben annal
 inkább széllyel oszolnak; és a' mellyek itt a-
 latt vastag felhőket formálhattak volna, úgy
 ki-terjeszkedve láthatatlanokká lesznek, és
 együtt nyomnak minden felől a' *Barometrum*
 tsőjinek ki-nyílt lyukába. Lásd ezekről fellyeb
 az 1ső Darabban a' 189-dik levelet.

Az eső,
Hó, zápor
eső, felbö
szakadás,
bogy és
mihüllesz-
nek?

Ha vagy a' hideg, vagy a' szél öszvébb
 verte azokat a' láthatatlan párákat, akkor a'
 mint elébb mondtam, a' magok terhekhez ké-
 pest, alább szállanak, és látható fejer felhők-
 ké vagy hóvá válnak; ha annyira meg-sűrűd-
 tek hogy az aernél nehezebbek, pilyhe for-
 mában a' földig le-szállanak. Ha útjokba ron-
 tsolódás nélkül gyengén meg-olvadtak, de
 újra hamar ismét meg-fagytak gyönyörűséges
tsillag formájok leszen; melly-is mitől esék
 így, nem tudhatjuk: Ha pedig azokat a' hó
 pilyhüket valami meleg szél érte, vagy az a-
 latt lévő melegnek ereje a' hol ők állottak,
 addig fel-hatott, egészen meg-olvadván feke-
 te felhökké lesznek; mellyek a' széltől ösz-
 vébb verödvén nagyobb tseppekre válnak,
 és a' földre, *eső* név alatt le-húllanak. A'
 mellyek, ha az alatt kevergő erős széltől hir-
 telen egybe-verettetnek, *zápor esőnek*, ha a'
 forgó szél egybe-fodorta, *felbö szakadásnak*
 mondatnak. Ha az ilyen eső tseppeket fé-
 lig meg-olvadva útjokban valami fagyaló é-

szaki szél éri, tsomónként újra egybe fagnak és darabos jég vagy köeső vlik belőlök: mellyeket-is az erős szél néha egybe vevén, míg a' földre le-esnek, tsudára méltó nagy darab jegek fagnak belőlök.

Ezek a' levegő égben úszó vizek közön- *A' felbök-*
ségesen Egi vagy Eg felett való vizeknek ne- *ben úszó*
veztetnek. Ezeknek fokságát-is képzelhetjük *vizeknek*
valamennyire, ha elgondoljuk a' helyet a' *foksdga.*
mellyben ezek a' levegő égben körös körül
ki-terjeszkedve állanak, és egybe vetjük avar
a' nedveséggel, mellyet az aérben úzni fel-
lyebb a' LXVI-dik §-ra meg-jegyzettünk vala.
HALLEUS, és CRUCQUIUS ezen *Seculumnk* e-
lein virágozott Angliai nagy *Philosophusok*,
a' mint az ő irálaikból emliti BOERHAAVE
El. Ch. T. I. p. 390. az egész földnek szí-
néről ezten dőn által fel-gőzőlő és ide ismét
le-szálló vizet annyinak talátrák, hogy ha ez
együtt a' földre szállana, az egész föld szí-
nét 30. hüvelykni magofságra el-borítaná,
mellyre a' tengernek és folyó vizeknek min-
den vizei nem volnának elégségesek.

Igy meg-értvén előre mik légyenek? és *Az égi*
hogyan formálódjanak az Egi vizek? könnyebb *vagy eső*
lészén azoknak természetekről-is itélni men- *vizek a'*
nyibe különbözzenek t. i. azok a' földi vi- *vizektől*
zekekről? és ő magok közt-is mi külömbég *menyibe*
légyen? Ugyan-is. 1.) Minthogy a' viznek *külömböz-*
könnyebb, vékonyabb része szokott párába *nek.*
menni, hogy az égi vizek a' földieknél kön-
nyebbek, vékonyabbak és hathatósabbak lé-
gyenek, föld, só és egyéb e' féle nehéz ma-
teriák-is ne annyita talátsanak benne, ön-
ként ki-tettzik.

Nevezetesen a' Hó, a' melly a' páráknak
leg-gyengébb részéből, az égnek leg-magossabb
tartományiban olly időhen állott egyben, a'
mikor a' melegnek sem volt annyi ereje, hogy
a' viznek vastagabb részét-is fel-költhesse: az
aér sem volt meg-elegyedve egyéb tisztá-
lauságokkal, mellyek le-jöritiben hozzá ragad-
hat-

Legés leg-hattak volna, hogy az egy vizek közt leg-tisztább tisztább és leg-vekonyabb legyen, által látható. viz a' ter- A' honnan az olyan hónap, melly erős szá- mezejtben raz hidegnek idején, hofszas tiszta, tsendes időben fel-költ párázatokból, a' várostól vagy egyéb tisztátalan tós helyektől megszűz, tá- gas, fővenyes pusztákon, vagy magas he- gyeken kézfűt, és szállott-le jó vastagon a' föld színére, a' felső részét olyan tiszta vé- kony viznek tartja BOERHAAVE L. c. p. 503. mellynél tisztábbat és vékonyabbat se a' ter- mézet, se a' mesterség elé nem állithat. Mert ebben, úgy mond, se sót, se olajat, vagy egyéb idegen materiát képzeln-i is alig lehet: Ebből esett, hogy az ilyen hó viz hideg helyeu fok esztendeig el-állott minden változás nélkül. Rómában, a' melly egyéb- ként meleg tartomány, az e' féle hó vizet üveg edényben, *hermetice* bé-petsételve, hogy semmi külső aer hozzá ne férhessen, egy e- gész *Seculumig* el-tartották leg-kisfőbb ki-tet- ző változás nélkül; és hogy az, az alatt leg-kevesebb iszapot sem tett-le *id. ibid. p. 522°* Ditséri BOERHAAVE az ilyen hó vizet külö- nösen a' szemnek gyúladáiban. Tsudálva ta- pasztalta mindazáltal hogy az ilyen tiszta hó viz-is ha sokáig meleg helyen tartották, el-rothadt és meg-büdösült, 's ha úgy meg- rothadva *destilláltak*, valami olajos, meg-is gyuló *spiritus* jött fel-belőle; mellynek, mikor *újra ki-tisztálták*, különös jó szagja volt; és az aranyat, minden zergés nélkül, tsendesen széllyel oszlotta p. 504. Továbbá, hogy a' hóban valami titkos salétrom-is legyen, gya- nitják az ő szátkáson való fagyásából; és hogy a' hó vitzől a' bőr szerzfámok sokkal inkább savanyúlnak, törnek, szakadnak mint egyéb féle vitzől: a' föld pedig termékenyeb- bé léfzen, mint a' havafok kövér füvei bi- zonyítják. A' fagyos *Lapponia* egész eszten- dön által alig lehet hó nélkül három hóna- pig, de az alatt a' maga füveit és gabonáit még-

A' hó viz
mennyire
salétromos

még-is jól meg-neveli, és érleli. A' ruhák 's gyapjak szennye 's feketeség-is a' hó viztől leg-jobban ki szokott menni, mellyekre a Salétrom mind, tapasztható képen segít. De tartuk-meg, hogy éppen ez az éles, sovány hidegség és hathatós vékonyság azt szerzi a' hó vizben, hogy az emberck' érzékeny, lágy, sük gyenge kövérséggel elegyes belső rézseikkel közel se egygyezhessék olyan jól, mint az engedelmezebb, lágyabb, napsugáritól vagy æthero-aereus Spiritustól élesztetett friss forrás viz.

Ugyan-is, a' mi tellünk, mint minden *Innya* *elementumokból* elegyesleg készült *machina*, a' *egészte-* maga fenn-tartására-is nem magános, hanem *ges.* elegyes *elementumot* kíván. Ez, a' mit SCHEUTZER a' helvétziai parasztok példájával, ANDERSON az *Islandiai* és *Groenlandiai* lakosokéval próbálnak, a' hóból olvasztott viznek itatra-is hasznos vóltáról, hogy azok e'féle hó vizekkel minden nap ártalom nélkül élnek, azt egyedül tsak gyermekségtől való hozzá szokásnak lehet tulajdonítani: A' minchogy ök magok-is meg-valják, hogy az e'féle hó viz, nagy hidegségével nekik-is gyakran ártott légyen. HIPPOCRATES *Lib. De Aëre aq. loc.* a' hóból és jégből olvasztott vizeket mind rosznak tartja; mert, úgy mond, mikor a' fagy egyszer el-bontotta a' viz részeinek természetü egygyütt állását, a' többé, úgy mint régen vólt, egybe nem áthatott, hanem a' mi tisztá, könnyü, édes vólt benne, az belöle el-veszett, és tsak a' neheze vastaga maradt meg: mellyet ha ki télbe a' vizet meg-fagylalja és újra meg-olvasztja, a' viznek színéből, 's kevesebb terhéből-is észre vehet, hogy abból a' meg-fagyás által sok oda lett. *Hac igitur de Causa*, így sejezi bé a' maga itéletét, *has aquas quæ nive et glacie eliquantur, pessimas esse puto ad omnes res* az az: Ezen okokra nézve a' hóból és jégből olvasztott vizeket leg-roszizabbnak tartom minden

den dolgokra. Különösen a' hó és jégvizeket a' mejnek, tsontoknak és inaknak nagyon ártani mondja *Aphor. L. V. aph. 1g.* Az újabb tapasztalások szerint-is a' havas-viztől sokan kaptak oldal fájást, kólikát, az egész testnek hirtelen való fel-füvódását, a' hasnak mint a' dob, meg-dagadását, a' belső részeknek megdugulását, gelyvákat, erős görts fogalokat, s a' t. Midőn t. i. fel-melegedett testel, a' mint-hogy egyébkor nem-is kapnak az e'féle éles hideg italokon, ezt böven itták. A' hevesebb tartományokban ugyan, és az epesártól égő forró természetű izeméllyekben, a' mennyiben az elébbi meg-jezzés szerint, a' hó vízben a' hidegség mellett valami salétrom is van, mint orvosság néha szép hasznót tett. De ebből hogy a' hó víz közönséges Orvosság, és itatra más vizek felett alkalmas legyen, igen erőszakos volna a' következés. Ezeket így tudván, könnyen meg-ítélhetjük

A' jég eső viz ártalmos.

Ezeket így tudván, könnyen meg-ítélhetjük mit érjen a' jég esőből olvadt víz-is; mert ez kétfézer lévén meg-fagyva, minden hasznosabb és vékonyabb részét el-vezttette; azon kívül-is többire szél veszek között tisztátalan eső vízből készült. A' honnan minden értelmeseiktől az egyéb jég vizeknél-is mindenkor alább valónak, és egy általjában ártalmasabbnak, méltán tartatott.

Az Eső vizek tisztátalanok.

Az Eső Víz, a' miut elébb látók, a' hóval egy eredetű, s gyakorta fenn az aertalanok-ban a' hóból olvadt meg; de gyakrabban a' víz felhokból a' szelek által, vagy alább ereszkedvén magától verődik tseppekbe, és hull le a' földre, midőn az alatta való aert a' meleg vagy az által menő szél ritkábbá, könnyebbé tette. A' szitáló vagy liset forma apró sűrű eső a' ködtől keveset különböz; és, minthogy csak alacson helyről száll-le, igen tisztátalan. Minél nagyobbak az esőnek tseppei, annál magosabb helyről jönnek; mert midőn le-jövő útjokban több több viz ragadt hozzájuk, annál nagyobbban nevednek.

nagy tseppek esők:

Ni-

Nigritiában, melly Afrikának egy tartománya, a' mellyben fekete izeretsenek laknak, gyakran olyan eső tseppek vagynak, mellynek közepe egy egész hüvelykni vastag BOERHAAVE l. c. p. 399. Európában három *linéd*nál temérdekebb tseppek nem tapasztaltattak *id. ibid.* Az ilyen nagy tseppü eső vizek azért, a' magok eredetekre nézve leg-jobbak és tisztábbak volnának; de útközben, midőn a' minden tisztátalanságokkal el-tölt levegő égen eddig le-jöttek' lehetetlen volt ezeknek-is meg-nem vesztegetődni; minthogy a' víz azon kívül-is minden tisztátalanságot örömeft magába vé-szen. A' honnan a' *Physicusok* az esőt *lixivium aëris Commune* a' levegő-ég közönséges lúgjának nem helytelenül nevezték; ki-mutatja ezeket az eső viznek verhenyő szine; é-rezhetővé téfzi lúg ize és szagja; bizonyítja hogy az eső víz minden vizeknél hamarébb meg-vész, meg-büdösul és férgesul. Estek a' nyári meleg napokban gyakran olyan esők-is, mellyek a' gyapju ruhákat az emberekről ke-vés idő alatt le-rothasztották, sőt, néhány *minúták* múlva mikor a' napnak éles sugári meg-sütötték, eleven férgekkel meg-töltötték. Tapasztaltattak, mellyek a' marháknak ízorit le emésztették, és bőröket-is ki-sebesítették. Szemeinkel látjuk csak nem minden nyár kezdetivel, hogy a' meleg ragya és méz esők miként vágják és szárazszák-el a' gabonák gyenge szárait, és fodorják egybe a' fának gyenge zöld leveleit.

Költi és vízi fel az *aërbe* ezeket a' tisztátalanságokat rész szerint maga a' víz, midőn az, az erős melegnek ereje által párába mégyen; rész szerint a' szelek keverik az esőnek közibe. Innen eszre vehetjük hogy az eső vizek leg-tisztátalanabbak légyenek 1.) tavaszszal, mikor a' föld elébb fel melegedik, és annak szine magában mint egy *fermentáló*-dik, és azokat a' sok szemeteket és rothadtságot, mellyek *öszszel* és télen által an-

Mikor és
bol leg-
tiszta-
nabbak az
eső vizek.

nak színén meg-gyultek, és a' hideg miatt benne rekedtek volt: fel-költi és gözbe vízi. 2.) Nyáron által, mikor az erős sütös meleg után esnek, annyival inkább mikor égi-háborúk, szél vezek, menydörgések, villámások vagynak. Mint ezt az olyankor e-fett vizeknek szappan módra való habzások, kénköves szagjok, hirtelen való meg-rothadások és sérgesulések, sőt kézzel-is tapalztalható lágy kövérségek, nyilván ki-mutatja: Melly miatt az ilyen eső víznek meg-italától irróznak-is minden élő állatok: a' földnek plántái pedig, minthogy talétromos kövérséggel teltyesek, szemlátomást épülnek tőle. 3.) Nem kulömben tisztátalanok az őszi és téli eső vizek, mellyek a' meleg őszi napokban a' föld színén el-izaporodott rothadtságok közül csak akkor költék volt fel; 's vastagságok miatt nem-is emelkedettek fel-magofan, hogy ott a' nap sugáritól, és a' szelek rontsolásától meg-elevenedhesseken, és ki-pallérozódbassanak. Gondolhatni az ekkori esőnek tisztátalanságát azokból az őszi és téli titkos eredetü bűdös vastag ködökből-is, mellyek a' földet sok helyeken vastagon el-borítják. 4.) A' tisztátalan helyekről 's a' t. fel-költ gözök-is akar mikor sokkal tisztátalanabb esőt adnak mint a' mellyek a' tiszta aerü helyek göziből készültek. De meg esik elég szer, mint fellyebb az aer tisztátalanságai közt-is meg-jegyzettük vala, hogy a' szél a' tisztátalan helyeknek gözeit a' tiszta helyekre is által viszi. A' honnan az olyan esők, mellyeket a' déli meleg szelek hoznak, a' más felől jövőknél eleitől fogva tisztátalanabbaknak tartattak.

Azegefsz-
seggel
mennyre,
egyeznek
az eső vi-
zek.

Mind ezek tehát a'ra tanitanak benniünket, hogy az eső víznek egészséges vagy egészségtelen természetiről közönségesen meghatározni semmit ne lehessen. És, midőn HIPPOCRATES L. De Aëre, aq. loc. és ő utánna többire a' régiek, az eső vizet könnyü-

ségéről és vékonyságáról, és hogy az fenn az aërben a' szelek által míg le-esik fokáig gyakoroltatottat és tisztogatottat, innya ditsérik, nem kell egy árallyában venni: Mert a' mint ö maga HIPPOKATES meg-valja, az eső víznek, ha előre meg nem főzik, rozszagja van, és bé-rekedést 's vastag szót szeréz; innen ő-is nem minden e-ö vizet commendál, hanem csak (*Oculi tempestivum*) az ideje korán való vizet. Mellyen helyesebben lehet érteni, a' melly nyár kezdetin, minek utánna a' tavaszi gőzök el-takarodtak, hofszafon tartó tiszta száraz meleg időkben láthatatlan vékony párákból gyült volt, és égi háború nélkül tsevedesen és bövségeten le-esett. Mások hozzá tészik, a' melly a' tengernek vagy tiszta folyó vizeknek, jó vizü ki-folyótónak szinéről, tiszta fővényes helyekről, magos, hives, köves, agvagos sovány hegyekről fel-emelkedett gőzökből lett; a' napkeleti vagy nap nyugoti szelektől hozattatott felinkbe; minthogy az északi esők jeges fagyaló *Spiritu*kkal gyakran elegyetek.

A' *Martiusi* bő vagy eső víz-is, annyiban betsültetik, hogy még akkor, nem lévén a' napnak melege-is egész erejében, a' víznek csak a' leg-könnyebb és tisztább részit költbetti-fel! a' föld maga sem kezdett még akkor *ferment*lődni, az aër-is mind a' fagyaló *spiritu*stól, mind a' rothadt kövér gőzöktől leg-tisztább, az ekkor le eső víznek leg-tisztábbnak és vékonyabbnak kell lennie: A' honnan ezt sok különös végekre, nevezetesen mosdani, minthogy vékonysága miatt a' bőrnek *porus*sait leg-jobban által hathatja, és az annak szine alatt meg ülepedett izenyves sótkot leg-szebben ki-áztathatja, régtől fogva ditsérik.

BOERHAAVE l. c. p. 501. írja, hogy mindön ö a' leg-jobb időben, tiszta magas helyeken, tiszta edényekben, minden vigyázással vett eső vizeket egy darabig a' nap me-

V. Darab.

E

legén

A' *Martiusi*
bő viz
mi külömböz a' többitől.

A' leg-tisztább eső víz sem tiszta.

legén tartotta volna, azokban elébb holmi apró *punctumok* láttattak, mellyek nem sokára meg-zödülvén és nevedvén, *microscopium*-mal nézve, valóságos vízi hinár füvek voltak: a' melly füveknek magvai, valamint sok egyéb földi és fli mohoknak-is, ki-vált a' gombáknak láthatatlan apró magvai, az aérben egész nyáron mindenkör igen bőven repdesnek, és az esővel öszve elegyedve le-szállanak. Az is, a' mi először a' vízbe néki csak nyálnak tettik vala, *microscopiumon* jobban meg-visgálva gyenge apró gombákiól állott. Mikor a' tavaszi tiszta eső vizet legjobban bé-zárt edényben, nyárban a' melege ki-tette, abban elébb holmi fejer felhőtske támadott; a' melly ki-terjedvén és meg-vastagulván az egész vizet meg-zavarta és megnyúlósította, az után rosz szagot-is csinált benne: és ha szabad aér férhetett hozzá, (zám-talan eleven állatok-is lettek benne; mellyek *microscopiummal* nézve jól ki-tettettek; még pedig hogy egy tsep ilyen vízben igen sok e'féle lérgetskék voltak.

Hogy lehet az eső vizet meg-ihatóna tenni.

Illy fok féle tisztátalanságokkal lévén tehát a' leg-tisztább eső viz-is elegyedve, akárki által láthatja, hogy azt nyersen előre való meg-főzés, meg-hülés és meg-zállás nélkül ritkán légyen bitoróságos innya, úgy-is inkább csak egyéb jó vizek szükiben.

A' tsator-nakonkutatásba vett eső vizek mit érnek.

Vágyanak sok tartományokban olyan források és folyó vizek nélkül való városok-is, a' mellyeknek lakosfi a' magok szükségekre tsatornokon az épületekről le-folyó e' ő vizet szokták bizonyos kútakba venni: Mellyek ha jó mélyek, hogy a' vizet mindenkör elég hivesen tarthatják, a' viz benne elég sok, és a' fenekek tiszta, követses, hogy a' le-szálló iszapot bé-nyeihetik. és meg-szűrhetik, ki-vált mikor egy kútból másba ilyen követsék között a' viz által szivároghat, mind jó izüeknek, mind egézségeseknek tapasztaltak. De sokszor meg-hibáznak, sőt éppen

mér-

mérgesekké lesznek az ilyen tsatornákból gyűlt vizek, mikor a' meg évődött tekete ón tsatornának fejr pora közikbe elegyedett; a' melly por igen vezedelmes szorító és fugo-
 ritó erovel bir. Es ezen az úton az ilyen tsatornákon vett vizek sokszor kegyetlen kó-
 likákat, beleknek egybe szorulásait, tagok^o
 kutzorodásait, görts fogálokat, vér-hast, 's
 több ilyen kínos nyavalyákat okoztanak.
 Eszre vette vólt a' tsatornákon vett vizek-
 nek ezt a' hibáját régen ÆTIUS-is *Tetrab. III. Serm. I. Ultima ratio est plumbeis fistulis du-
 cere, quæ aquas noxias reddunt; nam cerussa
 plumbo creatur attrito, quæ corporibus nocet
 humanis.* Mellyre nézve COLUMELLA 's má-
 lok a' vizek vetelére a' tserép tsatornát
 az értz nemekből készülteknél jobbnak mon-
 dották. Ma a' szurkos vagy luts fenyő fák
 ditsértetnek; mint a' mellyeknek *balsamicus*
 szurkos szagjok a' viznek meg-rothadását tar-
 tóztarja. A' vas tsatornák-is ez egyéb értz-
 nemekből valóknál kevésbé félelmesek; mint-
 hogy a' vasban nintsenek az emberi termé-
 szettel ellenkező semmi részek.

Sok bajok vólt az eső vízzel elein az *Az Indi-*
Indiákra hajókázóknak, kivált az Æquator ákrahajó-
 alatt, a' hol az hirtelen meg szokott büsz-kázók az
 hödni és férgesedni, mig történetből észre eső v zet
 vették, hogy ez az éktelenül meg-rothadt hogy te-
 és érgesült viz időre magától újra ismét meg-szik meg-
 tisztult és jó ihatóvá lett. Ma azért a' ma-
 ihatóvá
 gok kádjait a' nap fényre szánt szándékkal ki-
 telzik, hogy ezen a' változáson minél hama-
 rébb elsék által. Ha pedig azt várni kesőnek
 tartják, fel-torralják fazékakban ez ilyen nyü-
 ves rothadt vizet, mellyre a' férgek-is meg-
 döglenek, a' viz-is, minekutánna meg-hült,
 szépen meg-tisztult és jó meg-ihatóvá 's ártata-
 lanná leszzen; kivált ha egy kevés savanyú
spiritus-is t-eppenthetnek belé, vagy etzettel
 meg-elegyithetik. Lásd BOERHAAVE L. c.
 PLINIVS L. XXXI. c. 3. *Epigenes* tulajmá-
 E 2 byk

nyának vagy meg-jegyzésének írja, hogy a melly eső viz hétzer meg-rothadt, és annyiszor meg-tisztult, többé soha meg-nem rothadna. Utóljára még ez egygyet jegyezzük-meg az eső vizről, hogy ez, az ÆTIUS L. c. említett tapasztalása fzerint leg-ártalmasabb legyen a' hideg lelősöknek, és a' kik fok epét gyűjtenek, és alól lelyül ilyen epét gyakran tisztúlnak; vagy nyavalya törösök; minthogy az eső vizből-is könnyen epe sár léfzen.

§. CCXIX.

A' *Forrás vizek*, jóllehet az elő számlált próbákat a' hó és eső vizuel kevesebbé üfsek-meg; de minthogy könnyebben kaphatók, 's másként-is a' le-irt próbáktól nem meszsze távoznak-el, az itatra jóval inkább ditsértetnek. Igaz ugyan, hogy a' források-is nagyobbára a' hó és közönséges eső vizből léfznek; de midön a' hegyekről a' fövények, követsek és köfsziklák rétei 's hafadekjai közt a' kút fejekig le-szűrődnek, minden kedvetlen ízt és tisztátalanságot le-veckeznek. De jegyezd-meg (1) hogy a' források-is nem mind egyaránt egészségesek, ugyan-is: a' mellyek lapályos, sáros és köves helyekről jönnek vagy ilyen helyeken fokadnak-ki, esős időben meg-zavarodnak, télbe bé-fagynak, a' hosszszas szárazságba ki-apadnak kevés betsületet érdemlenek. (2.) A' legjobb forrás vizek-is, ha föld alatt menő tsatornákon vétetnek, a' hol sem az aër sem a' nap ságárai nem érhetik és éleszthetik azokat, nem fokára meg-változnak, kivált ha a' tsatornák-is nem köből vagy mázas tserépből, hanem fekette onból (melly a' mi természetünknek nagy

ellensége; vagy fából, melly hamar meg-rothad, vagynak készítetve. Innen vagyon, hogy a várafokon fel-szökő kútaknak vize rosz ízű, és többire egészségtelen szokott lenni.

Eléb valók az ilyen forrásoknál a' derekas forrásokból eredő, szép, tiszta, fövényes, követses vagy közsiklás helyeken meszsziről jövő tsergedező patakok, sőt ha már nagyobbatska folyó vizekké lettenek-is.

ARISTOTELES *Metcorol. L. I. c. a' vizet A' Forrás*
 a' föld mélységében meg-hűlt és onnan hide-vizek mé-
 gen fel-gözölgő aerből gondolván származni; ből ve/x-
 a' források eredetis is ebből magyarázza. Má-nekerede-
 fok ezeket többire mind a' tengerből tartot-
 ták származni: Ebben az értelemben volt
 Bölts SALAMON-is Préd. 1: 7. úgy vélekedtek
 t. i. ezek a' Bölts emberek hogy a' föld
 gyomrában egyik tengerből a' másikba fok tsator-
 tornák vagy nyílások szolgálnának; a' mel-
 lyeken midőn a' vizek keresztül folynak, a'
 földnek közepében égő tűznek melegtől fel-
 melegítettetvén, a' föld poruffain, mint valami
 ültből fel-gözölgönek, és lenn a' hidegebb
 földben vagy kövek közt mint a' Sifakban
 öszve szedődnek; és, vagy egyenesen le-
 folynak a' kút-fejekre, vagy a' föld üregiben
 valami széllyes fenekű helyeken (*Hydrophyla-*
ciis) egymásra gyűlnek, és onnan folynak
 osztán le az olyan forrásokra, a' mellyek
 mindenkor egy forma tiszták és bövségűek.
 Hogy pedig a' források mint a' tenger vize
 nem sófok, az az említett fel-gözöléstől va-
 gyon, nem emelkedhetvén fel ezzel a' ten-
 gernek a' viznél nehezebb sava. Egyébként,
 úgy mondanak, ha a' tengerből e'féle tsator-
 nák nem szolgálnának a' föld alatt széllyel
 az állandó nagy forrásoknak, és a' roppant
 nagy folyó vizeknek, a' minéműek Aszában,
 Afrikában, de kivált Amérikában fokak ta-

látatnak, eredeteket és fenn állítókat éppen nem lehetne ki-magyarázni. Az újabbak mind a' két vétekedélt, mint tiszta kápzelődéfen épulteket, meg-vetvén, a természetnek egyéb munkáival fokkal meg-egygyezőbbnek találták a' forrásoknak közönsége en tárházául tenni a' földnek és vizeknek színéről felgözülö párákat; mellyek eső, hó és köd formában a' havafokat, nagy hegyeket, magosan álló lapályos mezőket naponként megszáják; és azoknak poronyó követses föld vagy hasadékjain mélyen bé szivárogván fok felől egybe fzedődnek, és az hegyek aljain, vagy azoktól nem melzsze ki-utik magokat. Hogy pedig hosszhasz szárságnak idején-is a' derék források el-nem apadnak, az a' vizeknek és nyirkasabb természetü foldeknek és a' plántáknak olyankor-is szüntelen, még pedig nagyobb mértékben folyó láthatatlan felgözülögeieitől vagyon; a' mellyeknek gözei a' hives hegyekre és havafokra köd formában, kivált éjzszakának idején, ismét le-szállanak, 's a' szelek által meszsziről-is gyakran el-hozattatnak. E' mellett, lehetnek a' föld gyomrában e' féle eső és hó olvadás vizekkel meg-tölt *hydrophilaciumok*-is; mellyekből a' forrásokra a' vizek szakadhatatlanul ereszkednek-le. Tudják az értelmesebbek, hogy e' föld golyobisának leg-alább két harmad részét a' tengerek téstik, ezeken kívül mely sokak légyenek minden felé a' nagy tók és folyó vizek! csak egy (*Mediterraneum*) közép tenger színéről a' nap melege által, a' szélnek segítsége nélkül, egy nyári nap 52,800,000,000. hordó vizet fel-gözülögni hitteles számvetéssel meg-múratta a' basznlithatatlan böltseségü HALLEYUS, a' mint ezt BOERHAAVE-is *El. Ch. T. I. p. 390.* fel-tette. A' MARIOTTUS múlt *secutum*nak vége felé élt nagy tudományu Frantzia *Philosophus* és *Mathematicus*, a' Párisi Királyi Tudós Társaságnak nagy érdemü tagja *Calculatioj*-ból-is

úgy jö-ki, hogy valamelly nagy Tartományban, a' melly egy nagy folyó víznek meg felül, esztendőn által háromszor több eső esik le mint a' folyó vizeken a' tengerbe le-foly: a' mellynek, két harmad része könnyen gőzbe mehet a' földnek újabb nedvesítésére és a' Plánták' nevelésére; úgy hogy éppen ne lehesse félteni a' forrásoknak, és azokból gyűlni szokott folyó vizeknek elapadásától, a' tengerből ide tova menő Canálisok nélkül-is. Lásd KHELL. Phys. T. II. p. 247.

A' *Canaria* szigetek közt irnak lenni egy *Ferr*, vagy *Ferro* nevűt, mellyen szokták által vinni a' földi színének le-rajzolóit az első *meridionális* vagy déli *lineát*, hogy abban se források, se egyéb vizek nintsenek, hanem van benne egy nagy élő fa, mellyet a' helyet biró spanyolok *szent fának* hívják, mellynek magassága 40 lábni el-ágazása minden felé 120 lábni; gyümölcseinek magvai olyan formák mint a' tsere makk, de kedves fűszerfűzám izűek. Ennek a' fanak a' teteje mindenkor nagy ködben áll, és a' levelciről olly bővséges víz tsepeg le, hogy az egész szigeten lakó embereknek 's egyéb állatoknak italára, midőn azt meg-gyűjtik, bővön elégséges. Lásd *Allgem Hist. Lexic.* Láthatni ezekből, hogy a' források egy forma bővségét a' természet, a' mint látjuk, a' fel-gőzölő égi-vizekből-is könnyen ki-tudja tsinálni.

Az eső, hó és egyéb földi párák lévén *A' Forrás* azért hihetőbb képpen a' forrásoknak-is ere-vizek midete, meg-icélhetjük, hogy minekutánna azok ért egész-a' könnyű de egyébként tisztátalan vizek, a' segefebbek tiszta kövek, fővenyek és föld nyilások közt az eső es megszűze el-szivárogván meg-szűrődtek és meg-hó vizek gyűltek, sokkal előbb valók léznek mint voltak az előtt; 's mivel tisztábbak voltak azok a' meg-szűrő materiák, 's minél tovább folyhatott a' víz köztök, mind jobban jobban

meg-tisztulván, annál előbb valókká lesznek. *Neque novi* így ír BOERHAAVE. I. c p. 507. *alium modum quo aqua evauat defecurior*, az az: Nem-is tudok egyéb módot, melly által a' viz jobban meg-tisztúlhatna. Így, a' melly viz eső korában olaj színü sárga, zöld, zavaros, rozsz ízü és lúg szagu vala, most, mint a' finum kristály, minden iz és szag nélkül tisztán kerül elé; és meg távolról annyira hizelkedik a' mi szemeinknek, hogy nehezen mehecsünk mellettek által úgy hogy ne igyunk, ha szinte szomjak nem voltunk-is; szomjü korunkban pedig alig gyözünk elegendet innya belölök.

Ez ilyen szüntelen fel-buzgó és ki-folyó források az álló vizü kútaktól megkülömböztetve, neveztetnek *Élő vizeknek* vagy *Élő forrásoknak*. Ezek a' mint mondám, az emberek italára magokat minden vizek felett ajánlják, a' szomjuságot is leg-szebben ólriják, a' zvomrot-is leg-kevésbé terhelik, ha szinte a' közikbe elegyedet föld miatt az eső viznél valamivel rendszerint nehezebbek is. De tartsuk meg: hogy az ilyen élő vizek-is nem mindenütt egy arányu jóságúak. 1.) Külömböséget téfzen HIPPOCRATES L. c. a' források közt a' szerint a' mint fakadnak; és leg-jobbaknak mondja a' mellyeknek nyilások napkeletet nézi: Ezek után második helyre téfzi a' nyári nap fel-jövetel és haladat közt fakadókat: ezek közt-is a' napkelethez inkább közelitöket előbb valóknak tartja. Harmadik rendben számlálja a' mellyek a' nyári és téli nap haladat közt esnek. Leg-rozszabbaknak pedig azokat állatja, a' mellyek délre állanak, és a' mellyek a' nyári nap kelet és nyugot között ütök ki-magokat; s azok közt-is a' mellyek leg-közelebb nyilnak dél felé leg-rozszabbak, az észak felé nyilók nézők pedig valamivel előbb valók. Fundamentumát a' maga itéletinek abból veszi, hogy a' felkelő nap a' maga sugárrival a' vizeket

A' Források vizei közt mi különbség van?

zuket meg-frissíti és meg-eleveníti, a' déli nagy meleg pedig a' víznek könnyebb 's hasznosabb részeit gőzbe viszi. Niutsenek-is ezek minden ok nélkül; nem olyanok mind-az által hogy csak ezekből valamit a' források minémuségeiről helyyesen meg-határozhasunk. Töbhet tézzen a' források' jóságára az ő állásoknál 2.) A' *belly* a' honnan egybe gyültek, és a' hol le-folytak, ha az szép tiszta, fővenyes vagy követes; nem sós, értz nemes, meszes, palás, agyagos, sáros, gané, s vagy egyéb tisztátalanságokkal elegyedett. Mert ezekből-is fokot szokott a' víz magába venni, és le-vinni a' forrásokra, mellyek a' gyomrot-is terhelnék, a' belső részekben-is dugulásfokot tsinálnának. 3.) Ha a' föld alatt olyan mélyen folynak, hogy se a' nyári napnak melege, se a' téli hidegnek ereje oda bé-nem hathatnak. Mellynek jele, hogy az olyan források vizei nyárban hidegek, télbe melegek szoktak lenni, és a' nagy hidegben fűtölnek, bé sem fagynak. Ugy vagy on t. i. a' földnek belső alkotmánya készülve, hogy abból alól mindenkor meleg jö fel, a' melly nyárban, mikor a' föld *poruffai* ki-vagynak nyilván, az aérbe szabadon felrepülvén, benn meleget nem szerez: télbe pedig meg-lévén fagyva a' föld szine, benn reked, és a' földet 's a'val együtt a' források vizeit-is meg-melegíti. Az idő szerént való kútak és források azért, a' mellyek a' külső aérnek járása szerint nyárba melegek, télbe hidegek, sőt egészen bé-is fagynak: az esős időkben meg-bővülnek és meg-zavarodnak, a' tartós szárazságban egészen kiapadnak, forrás nevet nem-is érdemelnek; és a' tó viznél nem sokkal érnek töbhet. 4.) Ha a' kút fejek környéke-is tiszta, nem sáros, nem seppedékes, a' marhák fel-nem tapodták, mellyből a' források' vizei meg-elegyednének. Ez okból, jobbnak tartja HIPPOKRATES a' hegyek és hármok oldaliból

ki-jövő forrásokot mint a' mellyek térhellyeken buzognak-fel; hozzá tévén, hogy a' térhellyen fakadó vizeknek vékonyabb részét míg ki-meritenék a' nap-is fel-szívja. Melly igen betsütrék a' Régiek az innya való jó forrásokot és kútakat, meg-ítélhetni abból-is hogy azoknak-is nálok különös fő gondviselő Istenei valának (*Dii Fontium* és ha kik azoknak vizeit meg-undokitáni vagy büdösíteni mérésznék, azok ellen ilyen terhes pénz béli büntetést irtak vala a' források mel'é tett kövekre, a' mint azt emlékezetben nagyta FRONTINUS, Nerva Császár idejében a' Római viz útnak fő gondviselője *L. De Ducibus Aquarum: Ne quis aquam oletato (olidam facito) dolo malo, ubi publice sulit: si quis oletaverit, sestertiorum decem millia multa esto.* A' régi Görögök a' THUCIODES bizonyítása szerint ha ki a' forrásokot méreggel meg-veztetetni tapasztaltatott, tüzzel elevenen égetik va'a meg. I. DAGOBERTUS a' het dik száznak elein uralkodott Frantziai király, ha ki a' kútakat fel-zavarta vagy meg-tisztátalanította, az egész újra való ki-tisztításon kívül 6. solsig büntetési vala, mellyre. mint a' közönséges jóra annyira ki-terjedő dologra a' jobban rendelt Társaságokban ma is nagyobb gondviselés van mint nálunk. Eddig az innya való vagy édes vizü hideg forrásokról.

A' *mineralis* vagy savanyú vizü források hogy léfznek? ilyenek.

A' MINERAS, SAVANYU VAGY BORVIZEKRŐL
A' mi a' *mineralis*, savanyu vagy bor izü forrásokat különösen illeti: Ezekről itt csak kettőt hármat szöllok; lévén alább, ha Isten élet, azoknak bővebb ki-beszéllésére jobb alkalmatosságom. Most azért csak ezeket jegyzem meg. 1.) Hogy ezek savanyu izüeknek csak tsipőiségekről mondatnak; mert valóságos savanyuság egy forrásban sintsen; Borvizeknek pedig csak némü-némü hasonlatosságra nézve neveztetnek. Irja ugyan PLINIUS L. II. c. 103. hogy Görög Országban a' *Lyncesius* vagy *Lyncellus* savanyu folyó viz az

ivo-

ivókat mint a' bor meg-részegíti. Mellyről em'lékezik OVIDIUS-is *Melum. L. XV. v. 329. Quem quicumque parum moderato gutture traxit; Haud aliter titubat, quam si mera vina bibi; Jet.* Hasonló forrásokat mond lenni PLINIUS Paphlagoniában és a' *Calenusi* mezőn *Campániában.* A' Paphlagonidról emlékezik VITRUVIUS-is L. VIII. c. 3. és ő utánna ATHENAEUS L. I. c. 5. hogy a' lakosok innya oda öfzve gyűlvén attól meg-részegednek. Ugyan ő írja *Theopompusból,* hogy az *Ergane* folyó vize mellett-is légyen olyan savanyu viz, a' melly valamint a' bor meg-részegít. VALERIUS MAXIMUS-is L. I. c. 8. két ilyen bor módra meg-részegítő forrásokot nevez; egyiket *Macedóniába.* a' másit *Campániába* a' *Calenomi* mezőn, mellyről szóllott PLINIUS-is. Ilyent emlitt *de Boisseu*-is a' *Delphinatusban* a' *Vapniceni* mezőben mellynek neve *Oënrhaë* a' HÁRDVINUS meg-jegyzése szerint in *Not. ad Plin. L. c.* Majd ilyen részegség forma változást okoz, a' hozzá nem szoktak tejekben, ha hirtelen sokat isznak belőle, Gyergyóban a' *Borszéki* forrás is. De hogy ez a' részegség nem bor *spiritustól,* hanem csak valami kénköves gőztől légyen, mind a' *destillatio,* mind a' hozzá szokás meg-mutatják.

2.) A' savanyu vagy Borizü vizeknek, itéleten szerint, az édes vizekkel egy forma az eredetek: Hanem az után útjokban vészik magokba azokat az idegen részeket, a' melyektől izek és szagjok, néha színek is meg-változik. Tellyesek t. i. e' féle izek és szagos *spiritus*-al a' földnek belső részei: kivált az értz nemeket termő hegyek: nevezetelen a' hol vas kézfűl ez nagy mértékben tapasztaltatik. Innen vagyon hogy a' savanyu források többire mind a' vasat termő hegyekből vagy azoktól nem meszszó fakadnak. Nem meg-vetendő vélekedése némelty természet vizsgálóknak az-is, hogy benn meszszó a' földben, minden *mineralis* vizek me-részei.

legek vólnának, olyan helyeken kellettén el-folyniok, a' hol az értz nemeket a' kénkövel elegyes *minerás* kövekből (*pyritis fulpbureis*) akkor főzi és olvasztja ki a' természet. Mellyeknek savanyu göze által járván a' vizeket, onnan vennék egy ideig tsipös savanyu izeket, és kénkövel 's gálitzkövel elegyes repülő szagjokat. Melly izerint a' Termés meleg seredoknek és a' *mineralis* savanyu vizeknek egyébként azon eredetek vólna, hanem hogy azokba nem férkezett volt e' féle *mineralis spiruus*. Az igaz, hogy minden *minerátnak* vagyon magok tulajdon savok vagy gálitzkövek; mellyek, mig fok *secutumok* alatt (*perfectio enim metallorum*, a' mint izernek a' *Physicusok*, *est opus plurimum seculorum*) el-készülnek, durvább vagy vékonyabb állapotban könnyen öszve elegyednek a' vízzel. Mind az által, a' próbák úgy bizonyítják, hogy a' leg-jobb izü bor vízberis akkor, mikor a' földből ki-jött, se tisztasavanyuság, se a' *minerákból* egyéb vasnál ritkán találtassék. És ez az oka, hogy rendszerint a' bor vizek mind veressen-is festik a' magok folyamatjokat. Hogy pedig ez a' gálitzkö szag és tsipös iz fok termés meleg forrásokban nem érzik, se az ö tsatornájok nem veres, oka a' lehet: hogy az útban a' durvább gálitz kövel elegyes vas *elementumok* *præcipitálódtak*, és a' folyamat fenekén el-maradtak. Hogy pedig a' *minerás* vizek nem mind melegek, attól vólna, hogy hofszas hideg helyeken kellettén által jönnek, mig ki-fakadnak, az alatt meg-hültek. Hogy

Tsipös izeket, es fel-buzgál-fok miből van.

tsipös izeket el-nem vesztették, a' benne lévő *mineralis* sóknak bövségétől és tökéletesebb el-készülésétől vagy vékonyságától vagyon. Hogy más forrásokban most konyhai közönséges só, most timsó, most keferü izü *purgáló* só, most salétrom, most *alkali* vagy húgyos só 's a' t. találtassék, az a' földnek természetü után jár, mellyel a' *mineralis* savanyu

vanyu sós *spiritus* útjában elébb találkozáván egygyesült, és sóvá vált: Mint ezt fellyebb is a' CLXXXVIII §-alatt, a' sónak eredetiről említettem vala. Azok a' fel-buzgó hójagó s-
kák, mellyek a' savanyu források izmére jöni, és az edények oldalára rakodni szoktak, nem egyébek léznek hanem a' *minerák* közt való fel-melegedés közben a' viz közül ki-vált, és oda többé vízfűza nem mehető aer, a' melly ofztán a' föld színén vízzel elegy buzogva jö fel, vagy nagy szulfogással fújja ki-magát; mint ezt a' Radnai kö domban, 's a' Bor szekben is egy kö bafadásban tsudálva szemlélhetni

3. A' közönségesebb fel-ofztás szerint a' *Három fe-*
lek.
savanyu vagy tsipós izü vizeket három Csa-
fjóra szokták el-rendelni, *sulphureas, alkalinas*
et *ferrugineas* kénköves, lúgos és vasas vizek-
re. A' *tiszta kénköves* vagy Bűdös köves vi-
zek ritkábbak. Meg-esmértetnek a' hol vagy-
nak az olvasztott bűdösköhöz vagy a' meg-
pergelt tojás székéhez hasonló szagjókról; és
hogy a' ki pallérozott fejer ezüstöt meg-feke-
titik; a' hol gözök szabadon fel mehet, a'
felettek által repülő madarakot le-ejtik, egyéb
állatokat is nem külömben meg ölik mint a'
kénkönek füstü; mint itt erdélybe a' *Málnási*
vagy *Torjai* határon találtató kénköves bar-
langról, és az *Arkosi* határon a' *sugó* nevü
hegy szakadásról beizéllik. A' hol pedig
meg-reked ez a' kénköves göz, valóságos bű-
dös kö-virág lézzen belöle; mint a' nevezett
Torjai barlangban láthatni. A' vízben magá-
ban hogy valahol kész kénkö taláztatott vól-
na, példa nélkül való. Hanem részesü'nek eb-
ből a' kénköves gözből a' más féle savanyu *Kénköves*
rezsesutt-
vizek gyakran hol nagyobb hol kevesebb mér-
tékben. Nagy mértékkel van ez a' *Radnai erdélyben*
kö dombból fel-forró bor vízben, a' mellynek
kénköves nehéz szagja az ofrot meizsíröl fel-
büti; a' göze az ezüstöt meg-feketíti; a' vize
a' rühöt és egyéb bőrön lévő tekéllyeket el-
tá-

száraztja. A' mel y forrásban egyébként az *alkalinus mineralis* só uralkodik, kevés vassal, és fok poronyó tajték kövel elegy. Kevefebb mértékben van e' kénköves gőz, de *feirabb*, tisztább, és vékonyabb *alkalinus* sóval egybe-foglalva Gyergyóban; a' *Borszei* forrásban; a' melly a' patak mártból egyenesen tsorog-ki, ki hozhatni azt is annak a' forrásnak az orrot fel-tsapó és a' mejjet első kőstolással meg-szorító, 's a' fej részegség formán egy ideig el-kábitó éles szagjából; ide mutat annak a' mezőnek kövér harmatja-is, mellytől, mint a' sirtól, a' faruk meg-lágyúlnak, süveitől-is a' marhák tapalztalhatóképen hiznak. Ennek a' kénköves *alkalinus* kövérségnek lehet tulajdonítani, hogy ott a' több álló forrásokban (mert vagynak efélék néhányak abban a' mezőben) a' mint a' vizek meg-állapodnak, azoknak ízínét szennyes kövér hártya fogja-el.

Az *alkalisavanyu vizeket* logy lehet ki-tanulni.

Az *alkalinus* vagy *lúgos savanyu vizeket* abból esmérhetni meg, hogy a' savanyuktól, ha belé tsepegtetik, fel-forranak; a' kenyértől, ha benne meg-forgatják, fok habot tsínálnak, a' tinsótól meg-fejérülnek és fok foldet tesznek-le; a' sárga-gyömbér (*curcumæ*) *tincturáját* meg-veresítik, a' *viola syrupot* meg-zöldítik 's a'-t. Az izek sem éles

Erdélyben mellyek *ilyenek*.

tsipös, hanem inkább kevésbé lúg izü. De ilyenek-is tisztán alig találtnak. Nálunk, az elébb nevezett *Radnai* és *Borszei* források, és a' *N. Barzoni* határon a' *Pisztragos* leg-tisztább *alkalival* birni tapalztaltnak.

Mikülömb-ség van köztök.

Többire hol az *alkalinus* föld foksága, hol a' *mineralis* savanyu *spiritusnak* bővebb hozzá ferkezése, hol egyebek, változtatják az e' féléknek *alkalinus* izeket. Az első rendbéliek (*alkali fixo*) kemény vagy tartós *alkalival* birni mondatnak; és rend szerint a' magok folyamatajokban fok követ tsínálnak; a' második rendbéliek (*alkali minerali.*) a' *mineralnak* vagy inkább *mineralis* sóknak *alkalinus*

Vékony földiből részesültek. A' mellyek ofztán a' földnek vékonysága, és holmokban különböző természetűe szerint, a' mint azok az említett savanyu *spiritus*sal, kissébb, nagyobb mértékben közösültek, különb különb sónak neveit szulik a' forrásokban; a' mellyeken most az ő különös jeleik szerint itt mind által menni sok volna. Csak azt említem, hogy az *alkalinus* erő egy ideig ugyan a' szerint mutatja ki azon forrásokban magát, a' mint a' savanyu *spiritus*ból részesültek, de ki-merítve ezt az erőt a' szabad aerben hamar el-vesztik. Ha pedig a' beléjük elegyedt savanyuságból a' földben egélzen meg-elégedtek, hogy többé attól itt kün fel-nem forranak, akkor ez az *alkali* benne közép rónak mondatik. Ez ilyen vizek a' sóssággal együtt kevésbé keferü izüiek: a' bor kö olajtól és az *ammoniucalis* só *spiritus*tól, ha belé tsepegtetik, elébb meg-fejérülnek, az után fejr felhöt tsinálnak, 's végre vékony fejr ifzapot téznek-le; a' *viola syrupot*-is néha gyengén meg-zöldítik, de többire változás nélkül hagyják. Illyenek köztünk, a' mint veres folyamatjok mutatja, kevés vassal meg-elegyedve a' *Korondi*, *Homoródi*, *Szaldobosi* bor vizek, és többire mind az Erdő vidékiek.

A' *vavas* vizek az ő források körül, 's folyamatjokban lévő veres ifzapokról leg-A' *martia* hamarébb szembe tünnek: Egyébként se titz-lis vagy ta vas se annak rosdás pora magára a' vizek-vavas for-ben nem találatnak; hanem többire csak ol-rájök mi-lyan gálitzkö, melly a' vasnak *elementum*iból-ben mutat-is részesült. A' vassal és vas gálitzkövel ele-ják ki-mag-yedett vizeket ki-jelenti az ő vas rosdá gokat. Izagjok és izek: az ő színeken, ha tsendefen állanak egybe-állott feketés, szederjes szivár-vány forma tö-edékeny fényes hártya; és hogy a' gales portól elébb veres, majd vio-a, az után fekete színt váltanak: a' *viola Syruptól* meg-zöldülnek: a' bor kö olajtól
ben-

benne támadt felhő nem fejér, hanem sárgás barna vagy fetét zöld, *ammoniacalis* só *spiritustól* csak kevésbé zavarodnak-meg, és a' melly port vagy iszapot le-tésznek, az narants vagy verhenyő ízín: ha főzés által az egész víz ki-száraztatik, és a' porók ha magára, vagy szappannál elegy meg-égettetik, a' *magnesre* valami fekete port ragaszt, a' melly vasnak tartatik, mint hogy a' *magnes* csak ezt húzza magához. Némellyek két rész tizta hamu sirt (*cinerem clavellatum*.) egy rész száraz marha vérrel elegy erőssen meg-égetvén, abból tinnának vízzel lúgot (mellyet hívnak *Lixivium alkalinum phlogisticatum*, *Liquorem probatorium metallorum*'s ezt tsepegtetik a' bor vízbe; 's ha kék por szálót le-belölle, vasat viselni mondják; De mások ezt-is csak a' vas gálitzkő jelének tartják. Illyeneknek tartom én itt erdélyben a' *Radnai* völgyben azt a' forrást, a' melly a' régi vas hárnornál egy hegy Omlásban vagyon, mellynél, az én *gustusom* szerint, a' maga nemiben jobbat és kedvesebbet goldolni-is alig lehet: Illyenek ugyan ott *Radnánál* a' *Nedve patati*; a' *Lövetei* határon a' *Keröji*, a' *N. Batzonin* az *Uzonkai* savanyu vizek-is.

Olvasunk a' régiek írásiban *vanyas*, *ezüstös*, *onas*, *veres* savanyu vizekről-is. De az újabbak szorgalmatossága eddig elé semmi egyéb *metallumot* vasnál a' savanyu vizekben nem talált. *Radna* vidékin *Szent-György* nevü falu mellett északra foly-ki egy elé-nyúló kopatz hegyetskének orrából, tizta kövek közül egy kis forrás, mellynek igen tsipös, erős, nagyon sós izü vize van; a' melly a' maga kettős forrásainak szájját fényes zöldön festi, alább pedig a' kö-szikla oldalán a' hol el-terjed, tömött, fényes követ, és azon vékonyon fényes veres iszapot tsinál. Ez az említett zöld rosda úgy mutatja, hogy ez a' forrás rézből-is részestülne; minthogy a' réznek szokott zöld rosdája lenni. *Donald*

Mon-

Liquor probatorium metallorum mi? és mit jelent ki? a' savanyu vizekben.

Erdélyben mellyek illyenek?

Réz elemantumok jelei.

MONRU Angliai Királyi fő Orvos 1770-ben két Darabból álló könyvet írt Anglus nyelven e' világon találtó *Mineralis* vizeknek természetéről. A' mellyekben, a' mint a' Lipiai *Comm. De R. in scient. N. & M. geijs.* vol. XVIII. p. 98. — Summáson fel-van téve Angliában írt-le Hideg *mineralis* forrásokot szám ízerint 138-t. meleget 5-t. *Hiberniában* hideget 53-t. meleget egyet. *Suetziában* hideget 10-t. *Német-Országban* *Tseb-Országgal* együtt hideget 55-t, meleget 19-t. *Olasz-Országban* hideget 17-t. meleget 43-t. *Helvetziában* hideget 6-t. meleget 7-t. *Francia-Országban* meleget 42-t. meleget 38-t. *Spanyol-Országban* hideget 7-t. meleget 15-t. *Lusitaniában* meleget 6-t. *Flandriában* hideget 1-t. meleget-is 1-t. *Rusziában* hideget 1-t. *Siberiában* hideget 1-t. *Lengyel-Országban* hideget 1-t. *Magyar-Országban* hideget 4-t. meleget 8-t. *Siciliában* meleget 5-t. *Corficiában* meleget 1-t. *Perfiában* hideget 1-t. *Afsiában* meleget 5-t. *Americában* *Barbadosban* 1-t. *Jamaicában* meleget 1-t. ZOCKERT a' Német Országi *minerds* forrásokot 109-re számlálja; a' mellyek közül 16-t mond melegnek. Nálunk *Fredélyben* *Hunyod-Vármegyében* meleg források 3. vagynak. 1.) A' Kaláni, melly a' Sigmond Tsászár ott feredéséről és a' *Corvinus* *Hunyodi* János születéséről emlékezetes. 2.) A' Vátzai, a' melly *Thermæ Herculanæ* nével-is tiszteltettek. 3.) A' Gyógyi. A' hideg tavanyu vizek öszve számlálva az 50-t.-is meghaladják. Nevezetesebbek *Hunyod Vármegyében* a' Gyógyi *Kemendi*, *Sólymosi*, *Bozást*, *Radlna völgyében*, a' *Szent Györgyi*, *Majori*, a' *Radlnai határon*. 5.) A' vashamornál alább a' völgyben, a' falu végen, a' medve patakban, a' *Contumátziánál* az út mellett. *Gyergyóban* a' *Borszékben* 3 azon egy mezőben, és oia közel az erdő között a' *Izuszogó koben*, *Izár hegyen* *Alfaluban*, *Tsomafalván*. *Tsikban* a' *Káizoni*, *Kozmási*, *Senlyói*, *Szent-Mártoni*, *Szent-Simóni*, *Verebesi*, *Jav. könyv,* E kab.

kabfalvi, Tsomortányi, Tsekefalvi, Hergitai; *Háromszékben* az Almasi, Bőfalvi, Bodoki, Hatolykai, Imetsfalvi, Kovásznai, Kézdi Szent Leleki, Malnási, Nagy-Atjai, Petőfalvi, Pollyani, Sársfalvi, Sepi Szent Györgyi, Arkosi, Zabolai, Zalányi, Tatrangi. *Udvorbelly székben* a' Bibartzfalvi, Farkas pataki, Fülel, Hermányi, Kis-Batzoni, a' Nagy Batzoni háttáron három, u. m. a' Nádas-allyi, Uzonkai és a' Piftangos: az Olofzteleki Széldobosi Oláhfalvi, Homorodi, Lövelei vagy Kéroji, Szombathfalvi Korondi. A' melly forrásokból azoknak helyeknek lakosai fokban mindennapi italokra-is rend szerént élnek.

Egyéb Közönségesebbek ez Hazában az értzene-
Orvosfor-mek nélküli való sós vizek: Mellyek közt
ráfok Er-orvosi erejéről leg-hiresebbek ezek a' hár-
dellyben. mak. 1.) A' *Zoványi Krajiná*-Vármegyében,

A' Zo- a' melly egy agyagas fovány negynek olda-
ványi mit lából fok helyeken szivárog; de kevés ásás-
tart. sal könnyen kútakba-is lehet venni. Börön-
való fekélyek és daganatok ellen fokban halz-
noson ferednek benne: Meg-innya, timsós
fojtós ize miatt nem lehet. A' régi sáros kú-
tak ki-tisztításával gyakran találnak egy egy
ökölni igaz timsót-s benne. En-is egykor
belől mázas tserép edényből 20 lótni e' féle
vizet lassu meleggel ki-fázasztván, a' főzés
vége felé az edény oldalán kívül mint a' bor-
só, bab, bors-izem fok puha, fázáron ki-
forrott, egybe afzott sőt találtam, a' melly-
is valóságos égetett timsó volt. A' fenn ma-
radt sós por-is, a' melly 37 *grát* nyomott,
ha eleven füzénre tettem, mint a' tiszta tim-
só a' szerint fel-füvödött és meg-fázardt. Mel-
lyekből világoson ki-hoztam, hogy ez a' viz
nem egyebet, hanem tiszta timsót, még pe-
dig nagy bővességgel, viseljen.

A' Kis- 2.) A' *Kis-Tzezi Kotos*-Vármegyében. Ez
Tzezi mit minden felé tágas mezőségen egy nagy palás
tart. hegy oldalnak allyán gyenge folyamattal jö-
ki, és, mintbogy a' marhák' sólságaért erő-
fen

fen kapnak rajta, a' bellyet körül fel-tapod-
ván, többire sár közül meritetik. Eleint csak
a' kehes lovak' italáta és a' külső fekélyes
sebek orvoslására fordítatott; különös száraz-
tó erő lévén benne. Már egynehány eszten-
döktől fogva, *laxáló* erejéért, ha szinte sáros,
és keferütske sós ize miatt nehéz italu viz
légyen-is, sokan kezdetek belső képen-is é-
ni véle. Ebben a' vízben az *alkalinus* föld-
ből készült kénköves gyenge kövér palával
(a' millyen szokott lenni rend szerint minden
pa'a: (*marga argillacea*) fok só vagyon öszve
elegyedve, melly a' víznek tisztaságát-is el-
veszi, izét-is meg-keferíti, a' hafat-is fel-ejte-
lig, hidegen, éhomra iva jól *laxálja*. En a'
belöle ki-száraztott sót az Angliai keferü só-
hoz nagyon hasonlónak találtam. A' hidegle-
lősöknek itt köztünk fokízor használt: de fo-
kaknak gyomrokat el-hütvén, fel-puffaiztván
és széllel meg-töltvén bajt-is szerzett. Vagy-
nak ott a' mezöségen másutt-is fok helyt e'
féle sós forrásotokák nevezetesen a' Nagy Izé-
gi és *Motsi határon*, e' félekét felefen jegy-
zett-meg P. FRIDWÁLTZKI.

3.) A' *Baafzeni* vagy *Kis-Bajomi* viz A' *Kis*
Medgyes Székben. Itt három különös források *Bajomi*
találtatnak nem meszize egymástól. Bgyiknek *mit tart*.
tiszta erős sós vize van, konyhák és béc-
mok szükségére alkalmas. A' másiknak vi-
ze, a' melly köziklából foly-ki hasonlóképen
erős-sós, de kénköves nehéz szagu, és na-
gyon keferü, mellyel az ivónak hányást okoz;
egyébként szép tiszta. A' harmadik, a' melly
valami domb alatt fok kövek közt, sáros
helyen fakadt, nem külömben sós és éktelen
kénkö szagu. Ennek forrása leg-bövebb, za-
varos; 's kiváltképen arról híres, hogy nyár-
ba a' *Juliusi* és *Augustusi* meleg napokban ha
tsendesen áll, a' színét holmi kénköves, vagy
kö olajos materia fogja-el; mellyhez ha lan-
got értetnek, az egész forrás szine meg-gyúl,
és néhány pillantatig langal ég, a' forrás lyu-
kánál

kánál pedig, mikor egyébűtt ki-alutt-is, mint a' gyertya, azután-is jó darabig égdegel. Feredőnek kováts kövekkel kádakban meg-meg-
legítve régen meretterik. A' dagadozó, fe-
kéllyes testűeknek jól-is használ. Meg-italra
alkalmatlan. Add hozzá ezekhez a' mik a'
Dieteticának első ki-adásában a' Mátodik Darab-
ban a' 319-dik §-tól fogva az 339-dik §-ig ez
előtt irattattak volt.

Követ
tsindló
források.

Vagynak, a' mint fellyebb-is em'item ol-
lyan források-is, mellyek a' magok folyamata-
jokon követet téznek-le, és a' beléjük előtt
fák leveleit és ágait kevés idő alatt kö-ké-
reggel bé-fedik, a' mellyek ki-rothadván kö-
zűle a' fa ágak és levelek egészen kövé lát-
tatnak változtatni: ha a' roves fák' törsokeit
találják, azt mint a' kova olly kemény kövé
tsinálják, hogy, néhol az atzéltoól szikrázza-
nak-is. Ezekről a' köves vizekről csak azt
jegyzem-meg, hogy ámbár első tekintettel
az embereket a' meg-italtól méltán iirtóztat-
hatják, de az egészséget épen new-sértik-meg.
Ugy tapasztalta ezt *Richardus MEAD*. Angli-
ában lok gondos meg-visgáloóásaival; 's mi
magunk-is naponként úgy tapasztaljuk: mint-
hogy azok az igen apró kö elementumok a'
vizzel együtt a' testen könnyen által mennek;
sőt az edényeket gyenge ösztönözésekkel a'
ki-vetésre siettetik.

Mi féle víz légyon *Trázidban* a' *Cicone-*
seknél, mellyről írja *OVIDIUS Metam. L. X.*
F. 17. v. 313. quod potum iuxta reddat Visce-
ra; quod tactis inancit marmora rebus, hogy
a' meg-ivónak belső részeit 's egyebeket-is a'
mikhez ér, márvány kövé változtatja, *Oedip-*
pus kell ki-találására. Tsudára méltó bizony
mennyi sőt, földet, követ bé-foghat a' víz
magába, úgy hogy folyó higsága meg-marad-
jon. *Avernában Clermontia* mellett mond len-
ni *Henr. MUNDIUS Biocresl p. 311.* egy kö-
sziklóból ki-folyó pat kot, a' mellynek vize
egy nap és egy éjtizaka kövé válik: Itálával

az állatokat meg-öli, az edényben mint a' belé figyott jég olyan lézen; es annak belső formáját, a' mint van, úgy ki-mutatja. Peruvianban-is említ egy pter, mellyet ba formákba vésznek, ott kövé válik; és téglá helyett élnek véle az épületekhez. Hogy az apró követsekből nagyobb kövek forjanak egybe: az agyagból bizonyos vizekben kováts kövek váljanak, a' márvány kövek eret agyagat vízből készülnének 's a' t. a' nyilván való dolog. Lenni kell, t. i. a' kövekben-is, mint a' sókban bizonyos formáló vagy meg-óító *Spiritusnak*, melly azt maga materiájává változtatja. De ezeket csak múltólág.

Vagynak némelly helyeken, itt Erdélyben-is a' havafok allyán olyan vizek, mellyektől a' lakosok többire mind meg-golyvá-^{Géjvud szerző vizek.}fulnak. Mitől légyen ez? nehéz ki-találni. Némellyek a' víz havas, vagy jeges hidegségének tulajdonitják; jól-lehet femmi különös hidegség azokban a' vizekben nem érzik; a' daganat sem olyan, mellyet a' hideg szerezhetne. Málók azért talán helyesebben, ezt azokban a' vizekben el-rejtezett kénesötől gondolják származni; minthogy a' kéneső, mint a' frantzusok kenésiből és füstölésiből látjuk, a' nyálnak útjain a' *serofus* nedvességekkel leg-inkább a' torok *glándulaiban* szerezti járni; és oda az enyves nyálat rakással hajtja. Itt-is azért midőn a' taknyot a' torok külső részén fekvő *thymus glándulákba* egy másra tojta, 's az ott meg-ülepedett, azokat fel-fúvhatja, mellyek olztán *gelyvudnak* neveztetnek. Az okofság tanítja, hogy az olyan vizeket meg-jegyezvén távoztassák; és fogják magokat más jobb vizekre. Vagynak példák, hogy ez által ebből a' rút nyavallyából egész helylégek ki-tisztultak.

A' Patak

A' Patak vizek természetéről az ő ere vizek: m-
detekből lehet leg-jobban itélni. A' mellyek nya, hogy
tsak esős időkben folynak, a' szárazságokban kell me-
pedig ki-száradnak, minthogy vagy tsak a' vizek, az

föld színéről, vagy abba kevésbé behatott eső és hó vízből gyűltek, a' föld színének minden tisztátalanságait magokkal vivén, a' megitalra igen alkalmatlanok. Ugyan csak, ha olyan nagyok, mellyben azok a' tisztátalanságok el-olizobattak, minekutánna tizenkét órákig tsendesen állottak és szépen meg-fzállottak, az ilyen források vizeit-is kár nélkül meg-lehet innya. Az állandó forrásokból jövő patakok vizeit pedig a' helyekről, mellyeken le-jönek kellett betsülni; minthogy a' folyamatra tisztátalanságaiból-is fokot magokba véznek, a' Nap pedig, a' hol érheti, az ő nemesebb részekből-is ki-gőzölögte; ha pedig a' Nap sugári a' partokon lévő nagy, tömött fák arnyéka miatt nem érhetik, vadon, dnrván és élesen maradnak. A' tiszta, kemény kövek közt sebesebben folyó patakok azoknak a' köveknek morsálékjaiból-is magokkal fokot visznek, a' mohos kövekről-is fokot le-mosnak; azért ezeket-is csak néhány órákig való tartás után, minek utánna meg-fzállottak, bátor-ságos innya. Meg-esik ugyan néha az-is, hogy a' forrás maga fokot kénköves roz-gőzt, dnrva és ártalmas földet hozki, mellyek az után a' folyamatban rész szerint el-repültek, rész szerint a' fenekére szállottak; és így néha a' folyamat a' forrásnál egészségesebb lézen. De többire igaz a' Poëta mondása: *Dulcius ex ipso fonte bituntur aquae*, hogy a' forrásból ivott vizek édesebben esnek. Minél tovább mennek pedig a' kút-sejektől a' patakok és tsekélyebb folyamatok van, az el-mondott okokra nézve, annál kevesebb betsületet érdemelnek. A' tsatornákra vett források mit érjenek? az eső vízről el-mondottakból könnyű lézen meg-ítélni: de majd alább, midön magokról ezekről a' tsatornákról különösen fogunk szólni, jobban-is ki-kerekedik.

A' magok forra-juk-szül-hogy le-betnek e-gész-sege-jebbek a' jollyama-zok.

§. CCXX.

A' nagy folyó vizek közül pedig mellyik mennyire legyen egészséges, azt rész szerint a' forrásokból a' hol fakadnak, rész szerint a' patakokból és folyó vizekből mellyek belé szakadnak, rész szerint pedig és kiváltképen azon helyekről a' mellyeken és a' mellyek mellett el-mennek, kelletik meghatározni. Melly szerint a' verőfényes, köves árkokon, erdőkön és mezőkön sebessen folyó tiszta hideg vizek, az árnyékos iszapos köves árkokon, várafokon falukon, vagy városok és faluk mellett (a' honnan minden gazság beléjek takarodik) lassan folydogaló, zavaros 's meleg vizeknél mindenkor egészségelebbeknek tartattak. E' felett, minthogy a' tisztátalan, méj, és lassu vizekben a' halak inkább szeretik lakni, bőv élések és bátorságos lakások lévén azokban, 's inkább-is szaporodhatnak, az igen halas vizek-is eleitől fogva az egészségtelen vizek köze számláltattak. De a' legjobb folyó vizek-is mikor a' nagy záporok után meg-zavarodnak és nőnek, nem derekafok, mivel széllyel a' hegyekről 's másfunnan-is fok otsmánság száll beléjek.

A' patakokból gyűlt kis folyó vizekről, A' négy és a' kis folyó vizekből szaporodott nagyobb folyó vízfolyó vizekről-is az eddig elé-számlált dol-zet patakokból önként folyhat az ítélet, hogy t. i. vizektől ezeknek-is olyanoknak kell lenniük a' miné. mit külömmük voltak a' források, és a' helyek, mel-böznek. lyeken addig által jöttek. VITRUVIUS írja I. VIII. c. 3. hogy Siciliában legyen egy Hímera nevű viz, a' melly a' forrásától meg-indulván két ágra válik, és a' melly része az

Ethna hegyivel ellenbe mégyen, édes nedveségü földön lévén folyáfa, végzetetlen édes izü, a' más része, a' melly olyan földön mégyen által a' honnan sot úsnak, felette sós, a' melly ott nem kitsin tsudának tartatik, hogy azon egy ferrásból ilyen különböző természetü folyamatok támadjanak; de a' kik a' dolgot ily meg-éitették, ebben semmi tsudát nem találtak. Vagynak bizonytalan eredetü nagy folyó vizek-is, mint vala az, a' melly *Edenből* e' vi'ág kezdetivel a' kertnek nedvesítésére ki-jö vala, és négy nagy folyó vizeknek lévé fejevé. 1 Mcs. 11: 10. A' *Nilus*nak Egyiptomban kutsejeit réggen hiában keresték, ma sem tudjak bizonyosan: másutt-is sok helyeken találtnak olyan nagy folyó vizek, a' mellyek egész tei folyással rohannak ki a' földből. Ezekről azért előre semmit meg-rem határozhatunk; hanem a' tapasztalás tanít-meg, mit érjenek.

Első Szüléinknek, és az ott körülök élő oktalan állatoknak, hogy tsak az a' kertből ki jövő folyó viz lett légyen italok, kételkedni abban nem lehet; 's következésképpen hihető, hogy attól az ő egészségek igen jól szolgált. A' *Nilus* Vizét jó izére és egészséges voltára a' régiek a' borhoz hasonlították; sőt annál-is elébb betsülte. *Peſce-*

A' *Nilus* *niger* Romai hires Hadi-Vezér, a' mint vize E-
gyiptom-
bandissér-
seik.

ÆLIANUS SPARTANUS fel-jegyzette zúgolódván a' Katonák a' bornak szükségéről, ezzel veté vizsgálja az ő kéréseket: *Nilum habetis, & Vinum queritis.* Ptolomæus Philadelphus Egyiptomi Király olyanokkal adá a' maga Leányát *Berenicét* a' Syriai Királynak *Antiochus*nak feleségül, hogy mindenkor *Nilus* vizet tartson annak italára; mellyet-is nagy költséggel viznek és hordoznak vala mindennütt utánna akárhol múlat vala: a' mint írja ATHENAEUS L. II. c. 6, Meg-jegyzették pedig a' *Nilus* vizben, hogy ez többire zsvaros, mellyet hogy hamar iható légyen keserü

mon-

mondola béllal szoktak meg-tisztítani; egyéb-
 ként pedig minden más folyó vizek felett
 vékony, a' testet hamar el-járja, semminében
 nem terheli, a' szomjuságot a' forrás vizek-
 nél-is szebben óltja. szép színt és jó erőt sze-
 rez; 's a' mi különösebb, az Aszfonyokat,
 SENECA szerént *Nat. Quæst. L. III. c. 25.*
 tenyéztökké tézi, meg-lágyítván az ő, hofz-
 szas meddőségben egybe kutyorodott méhe-
 ket: és hogy az emberek Egyiptomban, ab-
 ban a' rosz aerü Országban, olyan hofzszu
 életük volnának, egyedül a' Nilus víz itala
 szerzené. A' Tiberis vizet, a' melly Ro- *A' Tiberis*
 mátk keresztül és körül folya régen a' Római- *vizet E-*
 ak nem tartották meg-ihatónak, hanem a' kö- *gyptom-*
 rül való helyyekből iszonyu munkával és költ- *banait. ér-*
 séggel vizzik vala bé a' városba az innya *tezik.*
 való jó vizeket; Ma ezt az utálatos vizet,
 minekutánna ki-merik és hordokban a' hideg
 pintzékben néhány hólnapokig, sőt egész
 elztendeig el-tartják, hogy iszopjától annál
 jobban meg-tisztuljon, a' leg-kényesebb Uri
 emberek és aszfonyok a' magok italára min-
 den egyéb vizek felett betsülik. A' Rhoda-
 nus vizét az *Arelatumi* Franziák, a' mint ir- *A' Rhoda-*
 ja SPONTUS, kö és tserép edényekben, hideg *nyúl a'*
 pintzékben sok elztendőkig, sőt egész *Franziák*
Secu-
lumig el-tartják, és a' mint tovább tovább
 jobban meg-tisztul, annál kedvesebb italu lé-
 fzen. Ezekből ki-tettségik, hogy hibáson itélt,
 közönségesen laólvá. *ÆTIUS*, midön *Ferrab.*
1. Serm. 3. c. 165. Aquas fluviales egre
concoqui, siccare, et sitim facere; a' folyó vi-
 zeket nehezen emésztödni, száraztani és izom-
 juságot okozni mondotts.

Meg-kell ugyan-is különböztetni minde- *As a probb*
 niütt a' nagy folyó vizeket az olyan a prob- *folyó vi-*
 baktól, mellyek az aernek minden változá- *zek miert*
 ra senekig meg-változnak, és a' belé folyó *nemannyi-*
 más vizek tisztátalanságaival egészen meg- *ra egész-*
 nek; minthogy ezeket a' nagy folyó vizek *segejek.*
 meg-sem érzik: a' Nap melegit-is a magok

hivelségekkel könnyen meg-győzik, hogy az ő nemeslebb és vékonyabb részeket el-ne ragadhassa. Ide járul, hogy az ilyen nagy vizek, midőn magossan egy máson állva sebesen folynak, a' magok terhekkal egy mást úgy meg-rontsolják, annyira el-vékonyítják, hogy a' *Rhenus* és *Rhodanus* vizei, és az eső víz között az ő terhekre, 's következésképen könnyüségekre és vékonyságokra nézve-is kevés különbséget talált Fr. HOFFMANNUS. Mellyet ki-mutat az-is, hogy midőn a' *Mœnus* tsekélyebb és lassubb vizéből a' hajók a' *Rhenus*ba ereszkednek, ott jóval méljebben bémerülnek mind addig állottak. Jeles böltességét mutatta valaki a' Magyarok másodszeri ki-jöretelekben az ő Nagy Hertzczek *Zulta* vagy *Zoldán*-is e' részben; A' ki, a' mint olvassuk a' Béla Király nevetlen *Secretarius*-ban, a' maga követei által azt izente vala az akkori ott Uralkodónak, hogy a' *Duná*ból egy palatczk vizet, és a' mezőről egy kéve süvet küldene néki; akarván meg-tudni, hogy ha a' *Duna* vize itatra jó léfzen-e? mint a' melly az emberi életnek egygyik *fundamentum*u. a' sü a' marhák legelésére alkalmas-e? Meg-köfoltván pedig a' vizet, midőn azt igen meg-szerette volna, a' helyet magáévá tenni el-végezé. Különös jó italu és egézséges víz bizony, e' máiak itélete szerint-is a' *Duná*nak szöke vize; a' melly eredetitől fogva végéig mindenütt sebes folyamattal foly. Mindennapi tapasztalás az-is, hogy a' nagyobb folyó vizek a' *Herbathének*, *Sáallyának*, *Veronikának* erejét-is jobban magokba vészik, a' szappannak-is nagyobbban fel-habzának, a' kerti veteményeket-is hamarébb meg-főzik, a' szennyet-is a' ruhakból tökéletesebben ki-veszik, a' sert 's kenyeret-is inkább meg-keletik 's jobb izüvé tészik mint a' legjobb forrás vizek. Innen nem ok nélkül esett, hogy a' hol közel jó folyó vizek találtattak,

A' *Duná*-nak szöke vize nagyon egészséges italu.

Emmekjeki:

a Lakosok azon mindenkor inkább kaptak mint skarmelly jó forrás vizeken.

Tsudára méltó a Teremtőnek az ő Te-Tsudilla-remtéseihez való jósága a folyó vizek szer-tosfága a zésében-is, miként készítette és rakta-bé vég-Teremtő-hetetlen böltseséggel a földnek színét nagy nek a nagy köves hegyekkel és roppant havafokkal, hogy folyó vi-azokból forrásokat gerjeszthessen, 's a forrá-zekei-ren-fokból megszűze ki-terjedő folyó vizeket gyűjt-velésében-
hessen; miként igazgatta a hegyekből le-ereszkedő vizeket erre-is tova-is, hogy a nagyobb térhelyeken, mellyek az élő-állatok éleségének meg-termésére szükségesek valának a magok fok tekervényes útakon, és el-ága-zásokkal minél megszűzebb folyhassanak; hogy hordozza, mint egy kézen fogva, és vezet-ve e-re-is tova-is az emberek hasznára a szép folyó vizeket; miként készített, magok helyeiken és idejékben az apróbbakból nagyobb folyó vizeket, hogy azok fe a napnak hév-ségétől, se egyéb külső okokból meg-ne romolnának, vagy el-ne apadnának; hanem az élő állatok italára minden alkalmatofsággal halzonnal szolgálhatnának; a kereskedésben-is a nagyobb terhek hordozására szekér gya-nánt lehetnének; a melly-is e világi életre meg-betsülhetetlen segítség.

Vagynak ugyan-is minden szélesebben ki-terjedett Tartományokban e-féle hajokat hor-dozható nagy folyó vizek. Európában, hogy a többit el-halgassam, leg-nagyobb a Duna, a melly Német Ország közepe táján Svevia-ban, Donau-Eschingen nevü helyységben, kö-zép-szerű magas, köves havafokból néhány hővséges folyamatokkal eredvén, Német, Ma-gyar, Bulgár Országokon, mintegy 700. mért-földni útát térszen, és az alatt hatvan jeles folyó vizekkel szaporitatik; mig ofztán, hat felé ágazva, az Euxinum vagy Fekete ten-gerbe be é vág, olly sebességgel, hogy 20. Frantzia mért-földnire a tengerben-is a ma-ga folyását egybe-elegyedés nélkül tifatán meg-

A' Duna
az Euro-
pa vizek
közti leg-
nagyobb.

Amerikai-meg-tartja. Leg-nagyobb folyó vizeket tart
na képte-e' föld színén a' Déli Amerika, a' hol a' Ma-
les nagy *tanonius* vagy Amazonok vize 800 mért-föld-
so 70 vi-
zet. 11 futása után 84 óránál több folyamattal
 ereszkedik - bé a' tengerbe: az *Argenteus* és
Poraquay, 's *Orinoquius*, mellyet a' P. STEIG-
 MILLER, ott való *Missionarius*, a' *Dunául*,
 mint az *Komárom* mellett foly, négyszer na-
 gyobbnak mond; tengerbe való ki-nyilását
 pedig 60. mért-földre ki-terjedni írja. Ezek
 kívül, hatot, hetet-is számlál, mellyek a'
Dunául mind nagyobbak. A' mellyeket mind
 az a' világon leg-nagyobb, úgy mint 1500
 Frantzia mért-földre el-nyúló *Corailiers* vagy
Andes nevé szörnyü havasok botosátanak, az
 Amazonok földin keresztül a' másik tengerig
 ki-terjedő teres Országokon.

Föld alatt folyó vi- Vagynak a' földben el-rejtezve, sokáig
zek. folyó kisebb nagyobb folyó vizek-is; mel-
 lyeket néhol a' mély kő barlangokban, láthat-
 ni; a' mellyek száz 's több mért-földnire-is
 tellyes folyamattal titkon folyva; ózrán egy
 helyt halakkal, és egyéb vízi állatokkal
 elegy ütök-magokat. Ezek a' vizek, min-
 hogv a' nap-fénytől olly sokáig nem étesz-
 tettek, az emberek, sőt a' barmok italára-is
 tellyeséggel alkalmatlanok. Ugyan ez okból
 a' föld alatt tsatornákon megszűre el-vitt leg-
 jobb források vizei-is utóljára az egészséggel
 nem derekatint egygyezhetnek. Ilyen vizek-
 kel élt vala mindazáltal néhány sziz eszren-
 dök alatt a' dicsőséges Róma Várossa, míg a'
Tiberis tisztátalan vizét meg-innya utólják
 vala.

Regi Ko- El-hozzák vala t. i. a' körül való he-
mat Cister-
nik kefé-
lere isudd-
ra méltó. gyekből, sok ezer lépésnyire, sőt riz. húsz O-
 losz mért-földnire-is, kemény teglából ké-
 szült tága tsatornákon, egész hegyeket keresz-
 tül vágva vagy fúrva, vagy tekervéyes úta-
 kon a' hegyeket völgyeket meg-kerülve vagy
 magosan által hóltozva, mint az *Ania novall*
 109 lábni magossan, a' mai emberektől képzel-
 hetet-

hetetlen munkával és költséggel, a' jó innya való vizeket, a városnak külömb külömb részeire; még pedig olly bővséggel, hogy nem csak az emberek és barmok italára, hanem minden mosódásokra, feredezésekre, kertek öntözésére, melter emberek munkáira, per-váták és egyéb tisztátalanságoknak ki-mosására, minden időben elégséges vizek volna. FRONTINUS, a' ki *Nerva Imperátorságában* ezeknek a' *Cisternáknak* vagy *Tsatornáknak* brökös Gondvifelője vala, Rómában nyóltz vagy kilentz e' léle *Aqueductusok*at ír-le. Minéműek valának: *Appia* vagy *Claudia*, *Anienus Verus*, *Martia*, *Tepula*, *Anienis novus*, *Julia*, *Alfietina Virgo*. 's a' t. A' mellyek közt innya leg-jobbnak tartatott a' *Mártia*; mellyről PLINIUS L. XXXI. c. 3. *Clarissima aquarum omnium toto orbe frigoris salubritatis-que palma praeconio Urbis Martia est, inter reliqua Deum munere Urbi tributa.* Vette vala bé ezt a' vizet 9000 lépésni hegyeken, völgyeken fel-emelt bóltozások alatt *Ancus Marcius* egy a' régi Királyok közül, a' ki-ről ez *Marciának* neveztetett, az előtt a' viznek *Auseia*, a' forrásnak *Pironia* lévén a' neve. Azután kezdették vólt a' vizek által vitelét, a' nép és fő Tanács végezéséből *M. Valerius Max.* és *P. Decius Consulságokban.* (A. V. CCCCLXIV, a' mikor *Censur* vólt *Appius Claudius*) a' *Tusculinumi* folyó vizből. A' honnan annak a' tsatornáknak *Appia* nevet-is adtak vala. Az után ismét mások más vizeket-is vittek-bé a' városba. Mind ezeknek idővel meg-bojmladozott tsatornáit *Augustus* Tsászár idejében *Agrippa* (nem az a' *Camillus Agrippa* nevű bölts Ats-mester) a' ki vizektől torgatott kerekek által réz tsökön a' forrásokból 30. lépésnire fel izökő kúrakot készíte) hanem *Diocassius* szerint L. XLIX. *M. Agrippa* az *Augustus* Tsászár véje, maga költségén nem csak meg-igazítatá, hanem a' mint L. XXXVI. c. 15. fel-jegyzette

Vizkasté- PLINIUS, egybe szedvén azokat az el-ofzlott
 jok vagy vizeket azokból *Lacus septingentos fecit, præ-*
Tárházak terea salientes CV. Castella CXXX. Hétszáz
kézülete. tókot, azokon kívül száz öt fel-szökő forrá-
 fokot, száz harmintz viz kastélyokot készítet-
 tett. Készit ették vala ezeket a' viz utákok
 (*Vera æstima: ene invicta Orbis miracula*) erőf-
 sen meg-égett téglákból olly tágafon rakva,
 hogy lóháton egy ember el-járhatott benne.
 A' kastélyok, az utak ágazásaiban nagy viz
 magazinok valának mesterséges bótozások
 alá foglalva, mellyekbe a' tsatornák a' vizet
 kívülről izuntelen vizik vala. Minden Kas-
 télynak maga különös gondvifelője vala, a'
 kik *Castellanusok*nak nevezettek. Ezekből a'
 Kastélyokból ofztán a' föld alatt kissébb tsa-
 tornákon a' Városon széllyel vizik vala a'
 vizeket. Nem-is vala szabad senkinek másfun-
 nan vizet venni, hanem az illyen közönsé-
 ges *Castellumok*ból. A' jobb és tisztább vi-
 zü *Castellumok* elébb az emberek italára for-
 ditattak, bizonyos fel-szökő kútakra vagy
 forrásokra vétetvén: az alább valók, és
 a' mi ezekből-is az itatra nem kívántatott,
Aque caduce név alatt rész szerint a' feredő
 házakba, rész szerint a' hideg feredezésekre,
 és a' marhák italára más felé, alatsón köfa-
 lak közü vétetett tókba bortsáttatnak vala.
 A' mellyeket az után a' Timárok, Vargák és
 egyéb tisztátalan mosódók számára más, meg
 más tókba alá eresztenek vala; úgy hogy a'
 Városban az e' fél etoknak száma 700-ra szapo-
 rodott vala. E' felett azon közönséges épü-
 letekre fordítandó bizonyos *taxa*ért elztendő-
 ként, bizonyos mértékü vizet engednek vala
 a' közönséges viz-kastélyokból személlyes em-
 bereknek-is a' magok házokhoz a' föld alatt
 bé-venni. Vesd egybe ezekkel a' *Első darab-*
ban a' 270. levelen le-irt *Clodák* kézületét.
 Mellyekre nézve, úgy-is el-átták vésték vala
 a' föld allyát egész Rómában és Róma körül,
 hogy a' kik látták azt a' munkát, e' Világ
 hét

hét tsudái közti bé-illeni mondották; és föld alatt lévő második Rómának nevezték. Ezeket a' Régiségekben gyönyörködőknek kedvéért jegyzém-ki *Andr. Baccius*nak Római *Med.* és *Phil. Professornak* azon jeles Munkájából, mellyet a' közelebb múlt Száznak végén ki-adott *de Tbernis veterum*, és a' nagy *GRAVIUS* a' Római Régiségek *Theſaurus*sában T. XII. egészen bé-tenni méltónak tartott.

Térjünk vizfzra azért megint egy kevéssé a' jollyó vizek vizsgálására. A' hol továbbá meg-jegyzésre méltó dolgok lesznek még e' következők: 1.) Hogy az olyan nagyotska folyó vizektől, mellyek az apróbb vizek áradásával nem hamar zavarodnak meg, ha szinte izek nem annyira kedves-is mint a' forrás vizeknek. éppen nem szükség tartozkodnunk. Az apróbbakkal inkább válogatva kell élnünk, kivált mikor a' hó menésekkel és nagy záporokkal a' föld színéről minden tisztátalan-ágok belé mosódtak, vagy a' hol a' nagy állótóknak, kender áztató hitván patakoknak folyamatjai szakadtak belé, mellytől, kivált azon az oldálan, a' mellyen az ilyen vizek belejek mentek, egy darabig le még a' nagyotska folyó vizek-is rútúl meg-velztegetődnek. 1731-ben erős meleg nyárnak idején a' *Sequana* vizében tok balak dögvővmeg és fok vizi plánták rothadván el, annak itala miatt az egész *Páris* Városát veszedelmes forró nyavalya fogta vala-el. *ZUCKERT Mut Alim.* p. 304. 2.) Midőn az efféle rothadságok a' tsendesfen folyó vizek fenekére ifzopnak le-szállottak, és ott jobban-is meg-vesztek, mint a' roz seprő a' jó bort, úgy meg-velztegetik az egyébként ártatlan vizeket-is. Jobb azért, a' hol mód van benne, az ilyen vizeket el távoztatni, vagy mint az eső vizet, meg-főzve, és meg-tisztúlva hidegen innya. 3. Közönségesfen minden vizek bátorságotabbak, ha a' reggelre valót el-ve, az elivére valót reggel meritik, hogy az

Hogy kell az itrobb jollyó vizeket ital-rameg-vellogarni

Hogy kell vizek cini. alatt

alatt még innya kezdik, szálljon-meg. A' hol pedig a' helyesebb rendelétek ízerint, a' városokból ki-folyó patakókba vagy a' közel folyó nagyobb vizekbe a' nappal és éjszaka gyűlt mosadékokat és árnyék szék edényeket késő estve szokták ki-önteni ott a' józan okolság tanítja, hogy az innya való vizeket jó reggel, mikor azok az undokságok el-takarodtak, kelleſſük meríteni. 4.) Nem meg vetendő *Curiozitas* volna, a' hol lehetne, az innya való vizet a' folyó vizeknek közepe felé meríteni: Mert oda a' partokról be-folyt tisztátalanságok sem annyira hatnak-bé; a' mik belé elegyedtek volt azokat-is rend ízerint a' ízelekre ki-szokta a' viz hajtani; meljeobek lévén a' közepén a' vizek, a' fenekék tisztátalanságát sem vezik úgy fel, mint a' partok körül; nem-is melegednek úgy fel; sebesebben folyván, inkább-is meg-rontsolódnak; és így vékonyabbak-is.

*Erdélyi só
italu folyó
vizek.*

Erdélyben a' jó italu folyó vizek közü számlálhatjuk a' *Marost*, *Szamosot*, *Aranyast*, *Oltot*, *Strigyet*; a' mellyeknek köveken sebesebben folyó tiszta folytatjuk van. A' *Nydrádnak* kiseded folyamata-is, jollehet alatt a' térben egy darabig fok fővenyet vízfén, és a' körül lévő völgyekből le-jövő hitvány patakokból ottan ottam meg-zavarodik, mindazáltal, minthogy hamar le-száll, és ha 13 óráig tsendesen áthat, szépen meg-tisztul, jó italu egéfszéges viznek tartathatik. A' két *Küküllő* és *Fekete* úgy lágy íszoppal tellyefek, nehezebben-is tisztúlnak-meg; azért nem-is annyira tettzenek: Ugyan csak, minekutánna meg-szállottak semmi ollyas szembe tunó ártalmok nem tapasztaltatott. A' több Erdélyi vizek inkább patakoknak mondattarharnak; és azokon kívül, mellyek a' havafokról közel ereszkedtek-le, az emberek italára nem-is alkalmasok. A' melly folyó vizben békák teremnek, a' tó viznél nem elébb valók. A' nagyon halas vizek-is, a' pisztrangosokon kívül, mind rosz italuak.

*rosz italu
vizek.*

§. CCXXI.

A' Kút-vizek a' folyó vizeknél alább valók. Mindazáltal ha dombos helyen, agyagos, kemény földben áfattattak, nem igen méjek, a' nap sugáritól és a' szelektől szabadon járatnak, gyakran meretnek és tisztítatnak, a' föld alatt jó méjjen fővény közt forranak, sem tó, sem perváta, sem ganéj-domb, sem valami sáros és lapályos hely niuts közel hozzájuk, kivált, ha nyárba hidegek, télbe pedig melegek szoktak lenni, mind iunya mind konyhai szükségre bátran fordíthatuak. De a' melly kútak ellenkező állapottal vagynak, az álló cő-viznél kevésfel elebb valók.

Kútaknak hívjuk az emberi kéz által á- Kútak'ere-
fatott gödrökben alatt fakadott forrásokat. *de.*
Ki gondolta leg-élébb ki ezt a' mesterséget,
nehéz végére menni. Már Lábúnnak 1 Mos.
XXIV: 11. maga kútja vala, mellyből ve-
derrel kell vala a' vizet meríteni. *Isákkal-*
is háborognak vala a' Filisteusok a' kútak
felett, mellyet Abrahamnak az ő Atyjának
szölgái áttak vala Gárában. 1 Mos. XXVI:
15, 18-21. Ő kútba vetették vala Jófeset
az ő Bátyjai 1 Mos. XXXVII: 24. Mel-
lyekből a' kútaknak régiségek ki-tettzik. A'
Görögök, és őket követvén a' Rómaiak Pli-
nius szerint L. VII. c. 56. a' kútak fel-
találását Danausnak tulajdonítják; a' ki Egyip-
tomból Görög Országna abba a' részébe, a'
mellyet hívtak Argos Diphion, az az: szom-
juzó száraz Argos, által-menvén ott Várat
építe; és azon a' jussón, hogy ő az ő
régí Királyoknak Inachusnak (a' kit PETA-
VIUS az Abrahammal, PERIZONIUS a' Mófes-
fel egy időre téfszen) Unoka-maradékja vol-
V. Könyv, G ha,

na, köztök egy ideig királykodott; és ott egyéb vizek szükiben, kútakat ásatott; melyeket az után az ö Leányi nagyobb tökéletességre vittek; a' mint fel-jegyzette STRABO L. VIII. p. m. 677.

Argos aqui-vacuum Danae fecere redundans.

Ezeknek
vizei az
Elő-forrásoktól
mennyibe
külömböz-
nek?

Eredete a' kút-vizeknek-is egy az élő forrásokéval. Hanem hogy a' kútak' vizei a' földnek repedezésein sok helyt felette méljen bé-hatnak, míg magoknak a' fővények, vagy palák 's kövek rétei közt valami eret verhetnek. Amsterdamban, a' VARENIUS beszéde szerint *Georg. Gener. P. III. §. 2. c. 7. 102.* látni mélységre bé-ásott kútban kaptak viz érre. A' *Kolosvári* selleg-várban lévő kútnak 66. öl mélységét mondják, és hogy

A' kútak-
is egymás-
tól miben
külömböz-
nek?

a' számos viziből venné az erit. A' folyó vizeknek és tóknak szomszédságiba lévő tsejtélyebb kútak egy általjába a' földnek fővényes rétegi közt azokból vészik a' magok vizeket. És ez az oka, hogy azon folyó vizekkel és tókkal mindenkor egy szint tartanak azokban-is a' vizek. Egyébként azokhoz természetekre nézve-is majd hasonlók; hanem a' mennyiben a' közben eső fővényen meg-fürödtek, valamivel tisztábbak, és ennyiben egészségesebbek-is. Vagynak a' föld színén el-terjedett eső vízből gyult kútak-is, melyek szárazság idején el-apadnak, esős időben színültig állanak. Ezek a' körül lévő földnek mottskaival tellyesek lévén, inkább csak a' kertek öntözésire, és szükségből a' barmok italára valók, az emberek számára pedig tellyességgel alkalmatlanok, és a' véle élőkben utálságot, puffadást, hasmenést, vizellet fel-akadást, belső megdugulásokat, szintelenséget, vizkorságot 's, több efféléket szerzenek. Ertsd ezeket a' televény, tisztátalan, posványos, ganyj-dombokhoz, árnyék-székekhez, barom istállókhöz közel lévő földben áfott kútakra-is: ha szinte az ö vizek allandó-is. Ezekre
néz-

nézve, nagy gondjok-is van a' jó gazdáknak, 's gondos Magistratusnak, hogy a' lakofok a' magok kútjainak környékét annyira fel-töltsék, hogy kívülről a' viz a' kútba folyhasson: a' tselédek a' szapúllott és szap-panozó ruhákat és konyha edényeket a' kútákhöz közel ne mossák, és a' leveket távol meszfze öntse-ki: télen által a' kutak körül való lotsolásból oda fagyott jegeket ottan ottan fel-vágják és széllyel hánnyak: a' körül gyült vizeket haladék nélkül más felé e-erelészék: közel hőverni ne engedjék, kivált őszszel a' fok esőzés és tavaszszal a' hó és jég olvadás idején. Egy Afzszonyról írja UNZER, hogy midőn alól fok férgek takarodtak volna el-tőle, és azoknak vége így sem lenne, hanem újabb szaporodások láttatnék, ő gyanuságba esett, hogy ez afzszony talám valamit olyt ennék vagy innék; mellytől ezek a' férgek újra teremnének; nevezetesen, hogy talám a' viz volna olyan, a' mellyet iszik, utánna indult, és ki-tanulta, hogy a' kút vizben voltak azok a' férgek; mellyből minekutánna többet nem ivott, a' férgek-is vég képpen oda lettek hasából. A' Bétsi kútak' vizeiről különösen azt jegyzték-meg az Orvosok, hogy azok nyersen édesek, ha meg-főzik sós izüek: a' mellynek tulajdonitják, hogy ott a' fejer folyás az Afzszonyokon annyira uralkodik. PET. FRANK *Syst. Med. Polit. P. III. p. 391.* hogy a' vese és hójagbéli kövek némelly helyeket nagyobb mértékben terhelnek, okat annak-is az ivó kútak vizeiben keresi. p. 396. Frantz Országban *Rheims* városát, Silesiában *Stemseifen* nevü falut pedig arról jegyzi-meg, hogy a' kútak vizeitől gellyváfültak-meg: mellyektől el-fogván jó elein magokat, ettől a' rüt nyavallyától fokban meg-menekedte'. B. Störck Ur-is annak okát, hogy némelly helyeken a' rothasztó forró hideglélek a' szomszéd helységek felett kegyetlenkednek,

az ivó kútak és források rothadt vizeinek tulajdonitja. *Lásd Præcept. Med. Pract. T. 1. p. 12.* És ezek az egészségre nézve annyival nagyobb reá ügyelést érdemelnek, hogy a' helységeknek nagyobb része jó források és folyó vizek szükibe, mind itatra mind konyhai szükségekre kút-vizekkel szokott élni.

A' jobb vizü kútaknak tulajdonságai.

A' méj kútaknak vizei, minthogy a' föld minél alább annál tisztább szokott rendszerint lenni, a' tsekely kútak vizeinél egy átallyában betsefebbek. Hanem, a' mennyiben az olyan nagy méjségekben az aer nem annyira szellözhetik, a' nap sugári-is, a' vizet nem élelzhethik nagyon nyervek, nehezék és föld izuek. A' melly hibájikat mindazáltal ha a' ki-merés után néhány orákig kinn a' szabad aerben tartották, jó rendin levetkeztek. A' tsekélyebb kútak-is, ha a' hegyekhez közel tiszta helyeken áfattattak, nem meg-vetendök. A' melly kútakban a' viz a' föld színétől nem meszse minden felöl szivároog, vagy alább-is fekete palán, nyalás fekete sár között foly-bé, mind hibások. Hanem ha valamelly hegy, vagy magossabban álló padhátak felöl bizonyos ereken, köves sövényeken alól sövény köveken vagy sziváj sárga agyag rételéken fakadott-bé, és télbe nyárba egy formán hidegek; ha szinte 4. 5. 6. ölnél nem méjebek-is, ditséretet érdemlök. Ha ennyi méjségre, a' ház szükségéhez képest, elegendő forrásra akadtak, két három fingnél ásni a' forráson alól nem szükség, söt így hagyni annyival hasznosabb, hogy midön a' merengetés közben a' viz egész fenéig felmozdul és gyakoroltatik, az egészségre annál alkalmatosabb léfzen. Ditséretére szolgál a' kútnak, ha a' ki-mert viz helyett hamar mált gyüjt, és mindenkor egy forma telisége van. Mert ez jele, hogy böv forrása van, és a' viz benne nem hever, ha-

nem

nem a' mint jött, más úton a' fzerint el-
megyen.

Kérdésben forog: Nyitva jobb a' kúta- *Nyitva*
kot tartani, vagy be-fedve? A' bé-fedés, *dlló, béfe-*
igaz, hogy a' külső gazokat beléjek hullani. *dett, és*
vagy a' széltől oda hányattatni meg-akadál- *pumpos*
lyoztatja; 's ennyiben a' kútak vizet-is tisz- *kútaknak*
tábban állának. Az Arabfok a' magok kút- *külömbse-*
jaikat nem tsak bé-fedve, hanem bé-zárva-is *get.*
tartják, hogy azokhoz az ö Uraik hire nél-
kül fenki-is ne nyúlhasson. De azon köz-
ben nem lévén az ilyen bé-fedett kútaknak
a' külső *aër*rel elég szabad közösülése, mind
az *aër* mind a' viz hamarébb meg-vezhet-
nek benne: mint ennek fok veszedelmes pél-
dájit olvassuk a' fokúig be-zárva tartatott
kútak fel-bontásaiban. Sokan azért a' külső
gazoknak bé-hullások ellen bé-fedve tartani
a' magok kútjaikat jónak tartják: de hogy
az *aër* ki-ne zárodjék, e' végre fok apró
lyukakkal készült táblákkal élnek; és tse-
des tiszta időkben fokszor nyitva-is hagy-
ják. Más állapotjok van a' *pumpos* vagy
tsökön fel-szivutt kút vizeknek. Mert ezek
különös, tiszta kö-bóltozások közü jó méjen
a' földbe úgy foglaltattak, hogy a' külső *aër*
és egyéb tisztátalanságok, mellyek a' vize-
ket meg-fzokták változtatni, oda nem sér-
hetnek; hanem majd mintha akkor forraná-
nak-ki a' földből, úgy vonattatnak-fel. U-
gyan tsak, a' mennyiben ezekre rendszerént
réz és ón-tsökkel, és dúgokkal élnek 's ezek-
ből pedig a' viz ártalmas részeket vehet
magába, az egészségre nézve nem egészen
bátorságofok, jónak találták fok helyyeken
az ilyen fel-vont vizeket elébb bizonyos
vályokban eresztetni, és, minekutánna ott a'
külső *aértől*, mint egy meg-lelkesítettek, úgy
fordítani hafzonra.

Közönségesen minél gyakrabban merik *A' kútak-*
a' kútak vizeit, magok-is annál jobbak, a' *nak jobb*
forrásaik-is annál inkább tágasúlnak és tisz- *helyyei és*
G 3 *tül- készületei*

túlnak, Előbb valók a' mezőben lévő kútak-is, (minthogy itt az aer-is, a' föld-is tisztább) a' falukban levőknel; a' falubeliéke-is a' városiaknál, a' hol a' föld többire televényből áll. A' kövel ki-rakott kútak-is jobbak a' fa gargyák közti foglaltattaknál. A' kövek közt-is a' vízben termett foveny, és kovats kövek e' végre hasznosabbak, mint a' szárazról gyűjtött meszes kövek, vagy égetett téglák. A' fa gargyák, kivált a' vízben fellyül hamar meg-rothadnak, meg-firgesülnek, gombásúlnak, és mohosúlnak: mellyek a' kútban lévő aeri-is meg-vesztegetik, bé-húlván a' vízbe, azt-is meg-undokiták. A' meszes kövek pedig meszes és timsós izt adnak a' víznek. Igen szükséges a' kútak vizeinek egészséges állapotban való tartására, hogy azokat minden esztendőben öfzfzel és tavdszfzel fenekig ki-merjék; és a' feneküket 's oldalaikat minden sártól és gáztól szépen tisztítsák-meg. A' sáros vagy pallás fenekű kútaknak sokat használ az-is, ha a' forráson egy jó darabbal alább afsák; és azt vagy egy fingnire tiszta kovats kövekkel fel-töltik, mellyek közti a' sár ereszkedhesék-bé, hogy ki-merésben a' vizet fel-nezavarja; 's ezeket a' köveket-is a' ki-tisztításkor ki-szedik, szépen meg-mofsák, és újra úgy rakják-bé. De azt-is nem kell elfelejteni: hogy a' kik az igen méj ritkán merettetett, vagy bé-fedve állott, vagy egyébként rossz vizű kútakba vakmerőül hirtelen bé-igyekeztek szállani, számtalan sokan hirtelen meg-fulladtanak. Azért, az ilyen gyanus kútakba szükséges előre egy égő gyertyát tzerán bé-ereszteni; és ha annak langja el-apadott: annyival-is inkább ha el-alutt, épen nem bátorságos belé szállani. Ha az ilyen kútakba egy tagas száju üstben, két három izben, egy más után, két két lötni puskaport eresztenek, és ofatán tüzes vassal fel-gyújtják, hogy a' meg-feneklett rossz aeri ki-

A' kútaknak ki-tisztításában való ügyeségek.

ki-hajtsa, különösen használ. Így-is mindazáltal, nem mindjárt tanácsos bé-fiztleni. Ha nem jó lesz egy kutyát köte'len bé-eresztteni a' viz' színéig; és ha azt, kevés idő múlva, friss eleve'nségben húzták-ki úgy bátrabban lehet próbálni.

§. CCXXII.

Az *Alló tó-vizek* vékonyabb és nemesebb részekről a' nap melege által meg-fosztatnak, sár bűzűek, magokban meg-rothadnak, békáknak, legyeknek, és egyéb fokféle bogaraknak, mellyek nyárban a' tók felett feregenként repdesnek, tojásaival, mindenféle férgekkel 's a' t. tellyesek. Innen nem csak a' száznak röz izüek, hanem az egészségnek-is felette ártalmasok. A' gyomrot meg-puffasztják, az emésztést meg-akadályoztatják, az ételbéli kívánságot el-törlik, a' *chylust* és a' vért meg-poshasztják, a' beleket el-erötelenítik és fokféle tsuda férgekkel 's gelesztákkal meg-töltik, a' vizelletet fel-akasztják, a' *glandulákat* meg-dugják 's a' t. és tsemert, *colicát*, vérhast, nehéz lehellést, gejvát, *hypocondriáca* nyavallyát, *melancholiát*, *calculust*, *scorbutust*, fekélyes sebeket, vizkorságot, fő-beli nehézséget, ostoba észet 's a' t. okozuak.

A' Deák nyelvén a' ki-follyó állandó tóknak *Lacus*, a' kissébbeknek, mellyek esőből gyültek, és veszteg állanak *stagna*; a' mellyek esős időkben gyültek a' gödrösebb helyekbe, és ott szélesen ki-terjedtek, de a' nagy szárazságban ki-száradnak *paludes* neve'kkel külömböztettetnek. Melly szerint, a' mit mi közönséges nével *Tónak* mondunk,

Szükség-
ből mel-
lyek meg-
ihatók? és
mi mod-
orak?

A' tó vi-
zek itala
minemü
nyavalyá-
kat sze-
nez?

nem lehet egy itélet alá szorítani. A' melly Tók állandó derék forrásokból gyűlnek, télben se nyárban ki-nem száradnak, jó mel-
jek, hogy az erős nyári melegekben-is fe-
nékig által nem melegesznek, meg-nem zöl-
dülnek és sárgúlnak, meg-sem habzanak 's
zavarodnak, vagy nyúlosúlnak, hanem szép
tisztán maradnak, télben-is egézen meg-nem
fagynak, a' fenekek tiszta főenyves, a' hi-
nár és nád kevés részeket fogta-el, a' halak
benne jó izüek, nem sár buzuek, a' békák
nem igen tartják, hövséges ki-folyamatjuk
van, sükségből, kivált ha elébb meg-föz-
ték, 's egy éjszakára hülmi ki-tették, mind
konyhai sükségre, mind a' dolgos parasz-
tok italára bátran forditathatnak. De a'
kényesebb és betsületesebb emberek jól te-
fzik, ha magok számára más féle vizet szer-
zenek. A' belölők ki-folyó patakok, ha
tisza helyeken sebefetske folyamattal foly-
nak, tovább tovább mind jobban meg-iga-
zodnak. HIPPOCRATES L. De aire, ca. loc.
azokról, a' kik egyéb vizek nem létiben
télben jeges, nyárban meleg, vastag, szagos,
szintelen, rozsz izü álló tó vizekkel kénte-
lenitettek élni, azt jegyzette-meg, hogy a'
lépek meg-dagadott, fel-fúvódott, vesébéli
fájdalmakkal, nehéz vizeléssel, vesékben
és hójagban termő kövekkel, tsipő fájások-
kal, has menőssel, vérhassal, negyed napi
és más féle veszedelmes hideglelésekkel, viz-
korsággal szoktak veszedelmezni: és hogy
az ilyen vizek télben az ifjaknak tüdőbéli
gyúladásokot, az öregeknek belső égést, az
Aszfzonyoknak láb-dagadásokat, fejei folyá-
sokat, méheknek fel-fúvódását mintha vife-
lősök volnának, rozsz tisztulást, nehezen va-
ló fogadás és bajos szülest, nagy, puffadt
magzatokat, a' kik az után az ételtől el-
száradnak, szerzenének: A' gyermeknek
hermiakat, kibokon való rút csomókat és fe-
beket, közönségesen pedig mindeneknek rövid
életet

életet okozának. FR. HOFFMANN *Exerc. Az álló-Physico-Chem.* azzal a' viz terhét és vékony-*lóképtelen* ságát mérő üvegetskével, mellyről elébb szól-*tisztátala* lottunk vala *Saxoniában* a' *Hala* körül lévő vize-*nek*. ket próbálgatván az eső vizet leg-könnyeb- nek, a' *Sala* folyó vizét, melly a' város mellett foly, ennél egy *linedval*, az ivó forrást négygyel, a' Házaknál lévő kútakat hattal, a' pintzékben fokáig federlen edényben tartott vizeket-is hattal, a' vár' árkában 's má- futt való álló tók vizeit hét egész *linedval* ta- pasztalta nehezebbnek: Mellyet ő azoknak fok féle tisztátalanságokkal felet.ébb meg-ter- helt állapotjából magyaráz BOERHAAVE. *El. Ch. T. 1. p. 512.* tiszta üveg táliba a' *Lejda* viz árkokból vett 24. lót vizet lassu meleggel ki-gözölögtetvén, annak vastag seprőjében számtalan apró férgek és fok féle tsudálatos bogarakot látott; egészen ki-száraztván a' vizet, igen fok kövér sárt és sárga meszes földet talált az edénynek fenekén, a' melly a' választó víztől, mint rothadtság, buzogva fel-forrott. Láthatjuk ezeket az undok fér- geket magunk-is szenieinkkel nyában, mikor a' hofzszas szárazságban az álló tók' vizei nagyon meg-apadtak. Belé mosnak t. i. az il- len álló tókba a' földnek színéről a' hó-me- nések, és zápor-esők minden fertelmességeket, s' szelek-is belé hajtanak minden árben úszó tisztátalanságokat, férgek, bogarakot és a- zoknak tojárait, a' füveknek könnyü magvait; mellyek ott a' vízzel rész szerint egybe rot- hadvan, rész szerint ki-kelvén el-szaporodnak, a' vizet meg-büfzhötik, meg-vastagítják, annak színét meg-sárgítják és zöldítik; úgy hogy, a- zoknak csak látásktól-is az emberi tiszta ter- méfzet méltán ifzonyodjék; annyival-is in- kább meg-italoktól irtózzék. Hát az olyan meg-büfzhödött régi álló tók vizei, mellyek- nek bűdös ifzopjok, ha fel-keverik, szagjá- val-is majd el-okádatja az embereket, mit nem tsinálnának, ha valaki akarmi szükségé-

ben azokból vakmerőül innya bátorkodnék! Vagynak sok helyek, melyeken az ilyen álló tóknak rosz gőzölési az acrt-is dögleletese és tellyességgel lakhatatlanná téstik; gondolhatni, mi lenne abból, ha ezek a' testben egész erejekkel által mehetnének.

Ha a' tó parthoz közel, a' tó fenekénél egy két fingel méjebben egy kis kútat ásnak, azt belől kövel ki-rakják, és körül 5. 6. ligni széleses követses fővényel meg-töltik, a' melly viz úgy tóból ide a' fővényen által szivárog bátor-ságotabb léstzen: kívált, ha a' tó felöl való részt minden esztendőben

Az ökor nyom és kerék vágásba találtató vizekétől mi. külön-böztök. ki-hányják, és a' belé rakadott dőhos sártól ki-mossák, 's úgy a' töltik újra vízszá elébbi helyére azon követet. Meg-esik néha, hogy felette meg-szomjúhozván a' mezei munkások és útozok az úton a' marha nyomokból és kerék-vágásokból-is innya kéntelenitessének. De, minthogy ezek a' vizek az eső vízből lettek nem régen gyültek, és azokban a' gödrötskében szépen meg-szállottak, 's az alatt a' kevés idő alatt nagyon meg-sem romolhattak, ha szinte békák és egyéb férgek láttatnak-is benne, tsak valami surü ruhán szivják által, hogy a' férgek a' szájokba ne menjenek, az álló tó víznél jóval bátor-ságotabbak.

A' Tenger vize a' tó viz:öl mibe kü-lömböz? A' Tenger Vize ugyan mint a' kristály olyan tiszta és mint a' Smaragd világos zöld színü, úgy hogy a' partokhoz közel lévő fővényes helyeken három, négy ölnire fenekig bé-lehesen látni. De e' mellett még-is minden egyéb vizeknél többet nyom; és ha szinte szüntelen való hánykodása, és hol e're hol tova való folyása és sótsága miatt rothadás nem férkezhetik-is hozzá, egyéb tisztátalanságok pedig meg-sem tetszenek benne; mindazáltal a' meg-italra a' tó vizeknél-is alkalmatlanabb, keferü, útálatos sós izü, mellyet az ember gyomra el-nem szeuvedhet; a' szomjuságot-is, valamint a'

tüz-

tűznek langját a' nagy égésekben, nem tsak nem óltja, hanem inkább neveli; úgy hogy a' szegény hajosok a' viz hátán fokszor szomjúság miatt kéntelenitetnek meg-halni. Innen eleitől fogva fokot törték a' gondosabb emberek a' magok elméjeket, hogy lehetne a' tenger vizét meg-ihatóvá tenni. Az *Anglusok* és *Belgák* néhány izben nagy summa aranyból álló jutalmot tettek ki anna'; a' ki a' tenger vizét könnyen követhető melterséggel, meg-ihatóvá tenné; de még eddig tzeljokot kívánságok szerint el-nem érhatték. A' régiék, a' mint *PLINIUS L. XXXI. c. 6.* *Mitsoda* fel-jegyzette, üres viaz edényeket ereszte-módokkal nek vala le a' tengerbe; tapasztalván, hogy *probálták* a' melly viz azoknak falain bé-szivárog, édes-meg-ihatsebb volna mint maga a' tenger vize. Né-törd tcahol hofszu bör tsököt eresztettek méjjen-le ui, a' tengerbe; 's az onnan fel-szivutt vizet jobbnak találták mint a' fenn valót. Mások erős főzés által ki-gözőlögtették a' tenger vizét, és annak páráit spongiákba vagy lágy gyapjakba vévén ki-fatsarták, 's úgy itták, nem lévén még akkor tudva a' mái *destillation*nak mestersége. Az után pedig, hogy a' Sifakok által való *destillációra* reá kaptak, ki-foszték a' tenger vizét úgy mint az éget bort, de mind kevés haszonnal, mig történetből egykor, a' kádakban meg-rothadt tenger vizét *destillálnak*; mellynek jóval jobb izü vizelett, mint a' mellyet nyersen főztek vólt ki. Innen a' gondosabbak azután hordókba zárva, minthogy így hamarébb meg-rothadt mintha kádakban szabad *aeren* állott volna, így kezdték azt magok itálásra *destillálni*; de keserü izét így-is egészfzen kinem vehették: Azért, hogy ezt az enyves keserüséget inkább el-törölhessék, *zincumot*, *Calaminaris* követ; oltatlan meszet vagy annak savát, égetett tsont port, krétát, *Lapis infernalis*t, sa hamvat, szappant 's több e' féleket elegyitettek böven a' tenger vizbe,

be, 's úgy *dehüll*ltek, mellyeknek-is jó hasznát tapasztalták; de egész jó izüvé úgy-is mind eddig nem teheték. LEIBNITZIUS *Act. Lips. an. 82.* hogy a' tüz költségét kénélje, előre jól ki-mofott tizta fővenyen tanátsolta a' tenger vizét egynehány izben által szüretni; mellynek-is nem meg-vetendő haszna vólt, de az itatra így-is alkalmatlan vólt. PLINIUS idejében a' tenger partokhoz közel a' fővenybe kútaot ásna; mellyekbe elein édes vizek gyultek; de azokat-is tsak hamar sós izuek kezdették követni l. c. Ezeket az értelmefek' kedvéert tsak mulólag, a' vizek históriájának kedvéert, emlitém, minthogy nekünk e' közép földön lakó Magyaroknak a' tenger vizek ritkán van bajunk.

§. CCXXIII.

Ezen és több ezekhez hasonló ártalminak el-fordítására az e' fele rosz vizeknek egyetlen egy út, ha azokat a' vizellet vagy verejtek útján miunen magunkból, minél hamarébb lehet, ki hathatjuk. A' mezei munkások bizony azon fok rosz meg-veszett vizeknek, mellyeket nyáron által sokszor meg-innya kényszeritetnek, ártalmít, nem egyébbel, hanem a' munka közben való gyakor izzadáffal üzik-el. Ez *antidotum* másoknak-is sokat használhat. De e' mellett, azokkal-is, mellyek az izzadáffat vagy láthatatlan gözt segéllik, és a' vizelletet üzik, minémük, a' fokhagyma, pár és veres hagyma, peter'sellyem gyökér, etzet, jó bor, éget bor, mindenféle fü-szerfzámok, pipázás 's több e'félék, ilyenkor hasznosan élhetünk.

Familias MACER, nem a' *Véronai*, a' ki a' rosz *Augustus* Tsáfzár alatt élt, és *OVIDIUS* sze-vizek itarint *L. II. De Ponto Eleg. 10.* a' *Homerus* lút mikkel munkáját a' Trojai dólgookról ékes versek-szokttk kel ki-pótolta, és, a' mint írja *Quintilia- orvosolni.* *rus*, a' kigyókról, füvekről 's marhákról-is irt; hanem más, a' kit a' mint fellyebb-is emlitem vala, *Frantziának* tart *HALLER Biblioth. Botanic. T. I. §. 149.* és abból hogy *Strabust*, a' ki a' IX. *Seculumban* irt a' ker-ti dólgookról holmi deák verseket, meg-tá-folja, a' IX-dik *Seculum* után téfzen, a' ki hasonlóképen versekbe írta a' füvek' erejét, mellyekkel a' *Salernitanusok*-is gyakran éltek, ez a' *MACER* mondom, az esméretlen rosz vizek' ártalminak el-fordítására reggel éhomra a' fokhagymát ditséri.

Allia qui mane jejuno sumpsert ore

Hunc ignotarum non ledet potus aquarum.

A' *Litvániai* tós helyeken lakó *Tatárok Kálmus* gyökeret hordoznak mindenütt magokkal, és minek előtte innának, abból egy darabot mindenkor bé-rágnak: mellyet a' hajók és táborozó katonák-is fok helyt követnek. A' pipazás-is a' mennyiben a' dohány süst a' testnek minden tisztulást si-etteri, a' férgeket-is el-veszti, valamint a' dögleletes aérnek úgy a' poshadt férges vi-zeknek ártalmi ellen fokot segethet. Sokan az utázók közül, kivált a' 'Sidók a' dohányt rágják-is, és minden rosz étel, ital, dögös aér ártalmi e'vel, mint *panacea*ival, igyeke-zik el-háritani. Az etzet, és egyéb sa-vanyu *Spiritusok*-is a' rothadt, férges, meszes vizek' ártalmait, ha az e' féle vizek köz-i töltenek kevetet belölök, nagyon orvosol-ják, rész szerint a' rothadást ellenzván, rész szerint annak *alkalinus* sz'raztó és rothasztó sa-vát 's meszes földét meg-változtatván. *PAXA-mus De Re Rusl.* a' kit emleget *PALLADIUS*-is, az V-dik *Seculumban* *L. II. c. 4.* a' vizek' hi-

báit árpa lisztel tanátsolta igazítani, ruhában kötven azt, és úgy a vízbe eresztvén.

A' Londoni kútak' vizzeiknek különös hibája. PLINIUS L. XXXI. c. 3. ezt különösen a Salétromos és sós vizekre magyarázza, a mellyekbe, úgy mond, ha (*tolenta*) pergelt árpa vagy szalad lisztet tévezsz, k't óra alatt a' vizet jóvá tévzi; mint szoktak tselekedni, a' kik a' veres tenger felé utaznak. Londonban, a' kútak vizeit, mellyek közönséges tengeri sóval eiegyes föld meszes földet tartanak, égetett borító sóval igazítják; melly a' sónak savanyu részét elragadván, a' véle vólt nehéz föld iszop formán öntént az edény fenekire száll: mellyet az egyéb vizekben gyakorlott megfőzés, jobban egybe kötven az említett részeket, még jószabbá szokott vala tenni. Egyéb igazításairól a' rossz vizeknek majd alább a' CCXXVI-dik §-ra ismét szállani fogunk.

§. CCXXIV.

Megjegyzést érdemel továbbá még az-is: hogy a' vizek annyiban-is a' mennyiben hidegek vagy melegek az egészség körül hasznos fokat tehetnek. A' meleg vízről alább, midőn a' *herbathee* ital elő fordul, szólunk. A' mi a' *hideg vizet* illeti: ez a' mi testünknek *fibráit* nagyon erősíti, sebessebb és keményebb mozgásra indítja, 's e' szerint a' nedvességeket-is vélek ferényebben mozgattatja; e' mellett, a' vért minden orvosságok felett hivesíti, az azt felgyúlasztó és megrothasztó mérges gőzöket abban kiöltja. Ezen erejével, mind a' gyomorban és belekben; mind azon túl az erekben másoknak-is, de kiváltképen a' forróbb természetű, hevítő és részegítő italokkal bőven elő szemelnyekben, főként a' nyári hévségekben, megbetsül.

betsülhetetlen hasznokat tészen. De jó erős, ép és minden részeiben egyaránt meleg tettet kíván. Valamikor a' *bilis* és egyéb meg-veszett tsipős materia a' belső részeket; vagy az egész tettet rágja, égeti és el-szárazítja, a' tiszta jó hideg víznél bizony nem csak italt, hanem orvosságot-is hasznolábbat ki-gondolni nem lehet. Innen ezt mindennemű nyavallyákban, mellyek a' részegítő italokból vagy a' *bilis*nek rend kívül való meg-gyüléséből és fel-gyüladásából következnek, minéműek gyakrabban a' fő fájások, náthák, orr, vér-folyások, vér-pökések, tagoknak el-erőtlenedési, köszvény, *calculus*, száraz, kemény köhögések, gyomor égések, és fájások, száraz heves *colicák*, nagy forrósággal és rá-gással járó nyári és őszi hányások és has menések, a' forróbb természetűeket tartó *hypochondriaca* és *hysterica affectiok* 's a' t. a' jó hideg vizet gyakran és bőven innya, mind meg-előzésére, mind meg-orvoslására ezen nyavallyáknak minden orvosságok felett *commendállya* fok helyyeken a' maga irásiban ama' b. c. *Fr. Hoffmann* l. c. Nevezetesen, az erős, forró, nagy száj száradással, belső hévséggel és szomjúhozással járó hideglelésekben, ha szinte himlő, vagy orbáncz követné-is azokat, a' hideg vizet, mint leg-hasznosabb orvosságot a' meg-elégedésig parantsolja adattatni: és feletébb tsudálja azoknak böl-dogtalanságokat, a' kik félvén attól, hogy ha a' beteg hideg vizet isziknem izzadhat, vagy a' himlője és orbáncz ki-nem üthet, azt a' szomjúsággal meg-epefztik. Sőt inkább ő száma nélkül tapasztalta, hogy a' melegitalok és izzasztó orvosságok semmit nem tehetnek, a' hideg viz ital után pedig szépen meg-eledtenek, derekafon meg izzadtanak és himlőzrennek az az előtt el-tikkadt és szintén haldogló betegek.

A' föld A' Viz, a' mint már fellyebb meg-jegyzet-gyomrába tük vala, természet szerint hideg, söt ma-mitől me-gara jég: és hogy folyó hig, annyival in-legearek-kább meleg légyen, az egyedul a' közibe meg a' vi-elegyedett tüztől vagyon. Itt kann azt íze-meinkkel látjuk. Benu a' föld gyomrában hol? és miként? melegedjenek-meg a' vizek nehéz ki-gondolni. Azt látjuk, hogy ha az óitatan mézre hideg vizet töltünk, együtt fel-forranak, és meg-melegesznek: A' magokban is hideg természetü erős savanyu galitzkö, só, vagy Salétrom *Spiritusok*ba, ha Borkö söt vagy egyéb *alkalit* télsznek, azonnal buzogni kezdenek, és nagyon meg-melegesznek; tiszta fűszerfűzám olajat, p. o. jó szeg-fű Olajat tseppentenek belé, febes lángot vetnek, ambar az előtt mind a' kettő jég hidegségü volt. Láthatni a' *Chemicusok* műhelyeiben több ilyen példákat-is, hogy két hideg testeknek egybe-elegyítéséből nagy melegség, söt tűz származzék. De hogy ezek a' föld, belső részeiben úgy meg-esheffenek, lehetetlennek láttzik. Közelebb láttatik a' valóság-hoz járni eza' tapasztalás: Ha friss vasport büdös kö porral elegy nyirkoson, fazékban a' földbe átsák, ezek magokba idővel nagyon fel-melegednek, söt néha lángot-is vetnek. Ettől legyen-é, vagy a' természetnek egyéb titkos készületiből, bizonyos, hogy benn a' föld fok helyeken nyilván ég; és gyakran ifzonyu lángot okádik-ki, mellytől a' kövek és értz-nemek, mint az üveg ölzve olvadva, folyó vizek módjára folynak és buzognak-ki. Ugy vélekednek azért fokban, hogy a' termés meleg vizek és az e' féle tüzeztől meg-melegedett kövek közt folynának által. De vagynak fok helyeken meleg források a' hol az e' féle föld alatt égő tüznek semmi nyoma nincs, söt, ha igaz a' *Henr. MUNDIUS* tudosítáfa *Biocrest* p. 316. taláttak olyan meleg források, mellyeknek erein ásva eddig mentek az emberek, mig a' viz

egészen hideggé lett, és semmi jelét a földi tuznek nem találták. Tapasztalt dolog, hogy a meleg források rend szerint *mineralibus* bíró hegyekből jönnek; még pedig többire vasas helyekről. A hol, midőn a kénkövel és értz nemekkel telyes kövekből (*Pyritibus Sulphureis*) a természet lassu tüz által az értz nemeket földögéli, a köztök által folyó vizek jól meg-melegedhetnek. De mindenek ismét bizonytalanná léznek, midőn látjuk, hogy a hideg és meleg források helyeken éppen egy más mellett fakadnak, mint Budan-is, a hol egy álló helyből mind meleg, mind hideg vizet mérithetni: annyival-is inkább, midőn Olvassuk PLINIUSNÁL L. V. c. 5. SOLINUSNÁL c. 2. 9. ISIDORUSNÁL L. XIII. c. 31 AUGUSTINUSNÁL *De Civit. Dei.* L. XXI. c. 5. hogy Afrikában a *Garamintesek* földén *Debris* nevü város mellett olyan forrás légyen, a melly déitől fogva é fél korig csak nem buzgó forrás for, hogy az ember keze el-nem áthatja, éjjeltől fogva pedig más délig éppen annyi óra alatt olly hidegen jö fel, hogy a miatt meg-innya ne-leheffen. A Természetnek, bizony! minden mi értelmünket fellyül múltó titkai ezek-is. Elég nekünk az, hogy találtnak minden hegyes völgyes Országokban egyéb *mineralis* vizekkel elegyesleg, termés meleg források-is: Es hihető képpen akármitől melegedtenek-meg, a világgal ezek-is egy eredetiek; haszinte, a mint azt tsudálja PLINIUS L. XXXI. c. 6. *Homerus* a meleg forrásokról sohol nem emlékezett-is. A kik a *minerals* vizekben lévő materiákat meg-visgálták, a meleg vizekben-is éppen azokat a részeket találták, a mellyeket a favanyu vizekben, a honnan eredetekre nézve, a mint elébb-is említettém, nem helytelen következésel mindeniket egy féléknek-is tartják. Abban mindazáltal a két vizek ugyan csak különböznek, hogy a meleg vizekben a só inkább húgyos

A' *termés természetü*, és fok mezes, krétas, kénkö-
meleg vi- ves földel elegyes, vas és *æreo-æthereus Spi-*
zek, a' *miritus* pedig ezekben, mint savanyu hideg vi-
nerás Sa- zekben, nem találhatik; mint hogy ez hihe-
vanyu vi- tő képpen a' melegtől el-repült, ama *praci-*
zektől *pitá*lodott, vagy a' folyamat fenekére szál-
mikbenkü- lott, mint ezt a' vasas savanyu vizekben,
lömboz- ha a' tüznél meg-melegítik, tapasztalhatni;
nek. mert többé a' galles portól feketén ezek
sem festődnek. Imen, a' *termés meleg vizek*
belső hafzonra vagy itatra eleitől fogva so-
hol nem-is fordítottak, hanem mindenkor
csak feredőnek éltek vélek az emberek; a'
honnán, *Thermæ*, meleg feredő nevek-is
lett. A' kik ezeket meg-innya próbálták,
szorító és száraztó erejek miatt, többire
nehéz kólikákba, okádózásba és egyéb ter-
hes nyavalyákba estenek.

Midőn tehát a' régiéknél a' *Thermopo-*
A' régiék *si*dáról, az az *meleg viz italról*, és annak ná-
Thermo- lok közönséges voltáról olvasunk, azt nem
poszája e'féle *termés meleg vizekről*, hanem kony-
vagy me- hai tüzzel meg-melegített jó iható edes vi-
leg vizita- zekről kell venni. Mi végre tselekedték pe-
la miből dig ezt? 's mi hafzon vagy kár következett
diltott? ebből a' meleg viz italból ó reajok? nem
léfzen tzélunk kívül ebbe egy kevésbé kö-
zelebből-is belé tekinteni. PLINIUS L. XX-
VII. c. 4. a' meleg italt természet kívül va-
ló dolognak tartja. *Notandum*, így ír a' n.
h. *nullum animal calidos potus sequi, præter*
hominem, ideoque non esse naturale. A' be-
tegeseknek, nevezetesen a' hideglelésőknek
már HIPPOCRATES jóvallotta *Lib. de Homine*
Febricitantibus neque Cibum offeras, neque sor-
bitionibus subtus alvum ducas. In potu dabis
aquam Calidam. A' meleg, t. i. a' vizet sokkal
apróbb részekre oszlatja. mint volt hideg ko-
rában; és ez által jóval hathatósabbá teszi,
mit hafz- hogy a' kövérségeket, és tsiriz forma tak-
nált. nyos sűrű materiákat-is által hathassa, meg-
bigithassa és meg-vékonyithassa; és a' mint
azok

azok imitt-is, amott-is az erekben, kivált a' belső részeknek szoros és tekervényes ereiben meg-dugúltak volt, ott-is fel-áztathatja, és onnan ki-moshatja, mellyet a' hideg víz véghez nem vihetne, sőt a' maga hidegségével ezeket jobban-is meg-sűríténé, az ereket-is inkább öfzve húzná. BOERHAAVE bizony, más nagy orvosokkal együtt, a' meleg vizet a' leg-főbb Orvofságok közü számlálja; de jegyezd meg, nem mint rendszerint való italt, hanem mint Orvofságot. ATHENÆUSnál L. III. c. 34. a' Böltsek vendégségibe EUPOLIDES régi Görög Poeta, a' Deda fordítás szerint e'ról így szól:

beteges
emberek
számára
való.

*Athenum calefacere nobis aliquem, & aquam,
Jube decoquere, visceribus ut auxiliemur.*

a' az: Parantsol, hogy üstben víz melegittesék
Belső részünk azzal hogy fel-segittesék.

AETIUS *Tetrab. L. Serm. III. c. 165.* „ A'
„ meleg vizet fok végekre jóvalja, nevezet- minémü
„ telen ollyankorra, mikor a' testet ki-tisz-nyaval-
„ tulásra akarjuk készíteni, abban holmiket *lyákkban*
„ szándékozunk meg-vékonyítani, el-szelel-és állapo-
„ teni és el-ofzlatni, vagy meg-lágyítani, *tokban di*
„ ki-mosni, meg-főzni és széllyel üzni igen *teretlik.*
„ hasznosnak tartja; Ez, *ugy mond,* a' tak-
„ nyot fel-áztatja, annak ki-vetését segíti:
„ minden fájdalmokat meg-enyhit; kivált a'
„ mellyek a' gyomor szájában és a' belek-
„ ben támadnak, a' szelet alá-is fel-is, meg-
„ indítja, a' vizelletnek és hasnak ki-tisz-
„ tülését segíti. Jó, ez, az emésztésre,
„ széllyel ofzlatásra, taplálásra és nevelés-
„ re nézve-is. A' havi tisztulást mozditja;
„ az inaknak ide-tova való vonódásait le-
„ tsendesíti; az oldalaknak, tüdőknek fel-
„ gyuladást meg-orvosolja. *Ismét:* Ha ki-
„ étel után nagyon szomjúhozik, annak a'
„ hideg víz ital árt, a' meleg-víz pedig jól
„ használ. A' kutya módra éhezőknek ha

„ meleg vizet étel előtt böven adunk, az ő
 „ nyavalyajokat el-háritja. “ CELSUS L. I. c. 7. és L. IV. c. 5. a' kolikában és egyéb fze-
 lekben éhomra fok sütös meleg vizet innya
 közönséges szokásnak, és kiváltképpen hafz-
 nosnak lenni írja. AVICENNA L. I. Fen. II.
 c. I. azok közt, a' kiknek meleg vizet in-
 nya jó, nevezi a' nyavalya törösöket, *me-
 lancholicus*fokot, hideg fő fájással kinlódókot,
 fulladozókot, szem fájófokot, rekedezőket,
*fluxus*sal bajlódókot, és a' kiknek a' mejjek
 alatt benn genetséges febek vagyon: PHI-
 LOSTRÁTUS jegyzette-fel, hogy *Æsculapius*,
*Polémon*nak, midön közvényben kinlódnék,
 azt jóvallotta, hogy hideget egész életében
 ne innék. A' veséknek meg-dugulásait, és
 fel-hevüléseit, mellyből akadozó és égető
 vizelés következik, kívül belől a' meleg
 viznél semmi szebben nem orvosolja. Me-
 leg vizet adnak vala a' régiek, szembe tü-
 nő meg-könnyebbüléssel, a' meg-fáradtak-
 nak-is, mint erről emlékezik TIBULLUS L.
 I. *Eleg. ult.*

Et calidam fesso comparat Uxor aquam.

PLUTARCHUS-is *de Præcept. Salubr.* azt taná-
 tsolja, hogy a' magunk el-fáradztása és meg-
 erőltetése után, és a' nagy melegekben, ha
 szinte nem szomjúhozunk-is, igyunk me-
 leg vizet; mert tapasztalható képpen fog-
 juk érezni, melly nagyon meg-táguljanak és
 könnyebbüljenek attól belső részeink. PLES-
 TONICUS, ATHENÆUSnál L. III. c. 36. a' me-
 leg viz itálnak, étel előtt középferü böv-
 séggel iva, azt a' hafznát-is mondja, hogy
 az ki-nyitván az ereket, a' fok borital ez-
 után inkább nem árthatna. Egy, *Aristoteles*
Mytilenus nevü *Philosophus*ról, nem a' régi
Stagirairól, írja GALENUS *de Consuetud.*
 hogy midön néki bizonyos nyavalyájában
 hideg vizet jóvallottak volna az Orvosok,
 mellyet ő egész életébe addig nem ivott va-
 la,

la, maga meg-jövendölte, hogy ő attól *Convulsiókba* esik; a' melly úgy-is lett, néki végső veszedelmével. *TRALLIANUS L. IX.* minden étel előtt meleg vizet jóval innya. Mert, úgy mond, semmi a' veséket a' *Calculustól* olly tisztán és szabadon nem tartja, mint a' meleg viz.

Akar mint voltak ezek a' dolgok, elég *Romában* az, hogy a' régi Római tehetős emberek közönsé- a' meleg viz itatra úgy reá kaptak volt, *ges szo-* hogy annak a' tisztességes yatsorákon (mert *kás vala* ebédet nem esznek vala) szükséges képpen a' meleg meg-kell vala lenni. Mellyről *MARTIALIS L. viz ital,* *XIV. epigr. 105.*

Frigida non deerit, non deerit calda petenti.

Ugyan ő pirongatja *Cacilianus* barátját, hogy idő előtt meg-jelenvén, mindjárt meleg vizet kérne *Lib. VIII. epigr. 66.*

Caldam postis aquam, & nondum frigida venit,
Alget adhuc nudo clausa Culina foco,

Nem tsak egy rendbéli, hanem külömb külömb edényekbe melegebb, meg-melegebb vizeknek kell vala pedig mindenkor készen állani, hogy, kiki mint kívánná, a' szerint adhatnák bé néki a' meleg vizet. E' végre, a' meleg és hideg vizek mellé különös szolgákat-is téznek vala; a' mint emliti *JUVENALIS Satyr. V.*

Quando vocatus adest gelidæ Calidæque Minister.

Feddözik *ARRIANUS* az *Epictetus* erköltsbéli törvényeire tett magyarázatjában *L. I. c. 13.* azok ellen, a' kik, ha a' Gyermek (mert az Asztal körül szolgálókat, ha idősebbek voltak-is, mind úgy hívták) mikor valaki meleg vizet kért, azt vagy hamar nem hallotta, vagy lágyabb melegen adta-bé, vagy otthon nem volt; azért olly' szörnyüképpen haragudtak; ő magok ítéljék meg, úgy mond ha az a' félék az Istenek előtt kedvesek le-

hetnek? AMMIANUS-IS L. XX. c. 4. ezt, mint
 vizsza fordult dologot úgy említi: *Quod si
 aquam Calidam tardius autulerit servus, trecentis
 affligi verberibus iubeatur: si hominem occi-
 derit, Dominus hætenus exclamat: quid faciat*

As Uri maniosus & nequam?

vendék és
 tolvaj
 szolgák
 a' régi bo-
 rotok me-
 leg vízzel
 elegyítet-
 ték.

Vették vala; mint egyebeket is, ezt a'
 meleg vizitalbéli kényefséget a' Rómaiak
 a' Görögöktől; de nem hamar. Mert PLAU-
 TUS in *Curculione Act. II. Scen. 2.* ortalazza
 e'vel a' szökött tolvaj szolgálkat: *Tum isti
 Græci, palatium Capue operis qui ambulant cer.*

*Quos semper videas bibentes esse in Thermopolio,
 Ubi quid;urripuere,opertoCapituloCalidum bibunt,
 Tristes atque obriji incedunt*

A' vala t. i. akkor a' Görögök és Rómaiak
 szokása közt a' különbség, hogy a' Görö-
 gök hosszú palástban, süvegesen járnak va-
 la az utzában, a' Rómaiak pedig kurta kön-
 tösben, és mezitelen fövel. Ezek a' szol-
 gák azért, ha mi régi jó borot az Urak pin-
 tzejéből el-lophattak, azt a' meleg víz kor-
 tsomákra vitték, hogy ott az Görög Urak'
 módja szerint, fel-tett süvegekkel meleg
 vízzel elegyítve kedvekre meg-ihafsá'. A'
 Calix név-is, a' melly nálunk pohárt téfzen,
 minthogy a' meleg vizet ebből itták (a ca-
 lida) vette, *Isidorus* szerint, eredetét. Men-
 nyire forrou itták a' régiék a' meleg vizet,
 meg mondja ezt-is PLAUTUS in *Trinummo
 Act. III. Scen. 3.* korhely szolgál le-festésiben,

Satin' in Thermopolio

*Cordalium es oblitus, postquam thermopotasti gut-
 turem.*

az az, hogy a' torkakat evel gyakran majd
 el-égették. Így veszté el a' nagy remény-
 ségü *Britannicus* 16. esztendő korában, az
Agripina tanásából, *Neró*, melegebben adat-
 ván néki bé a' vizet, mint ő szerette volna,
 na, és mikor ki-adta volna, hogy hideg víz-
 zel

zel elegyítsék-meg, a' mérget-is a' pohárába ereszték. Tacitus *Annal* L. XIII. c. 16.

Valának Romában 's más nagy Városokban-is közönséges e'féle meleg viz-kor-ges Ther-tsomák (*Thermopolia*), a'hol lehet vala min-mopoliu-den időben annyira meg-melegített vizet mok vagy találni, vedrit egy batkán, a' mint kiki ki-Meleg viz vánja vala; még pedig, a' melly tsudára kortsomák méltó vala, mind azokat a' vizeket azon Romában egy üstből külömb külömb tsapokon (a' mellyeknek sárkány formájokról *draco* nevek vala) botsátják vala. Kézfittetnek vala t. i, ezek az üstök onból, némelleyek ezüstből külömb külömb nagyságra a' vizek' melegítésére. Mellyek közt valának, kivált a' mellyekkel feredökhöz-is élni akarnak vala akkora nagyságnak, hogy egyszersmind négy 's több ezer veder vizet-is bé-fogadhatnak vala; mellyről közönségesen (*Vasa milliaria*) ezeres edényeknek-is nevezettök. Emliti ezeken kívül még SENECA *Quest. Nat.* L. III. c. 24. egészen le-festi BACCIVS *De Convivio Veter.* L. III. c. 5. Hogy t. i. ezek egyenesen fel-állitva egymásba szolgált, három szakaszokra valának osztva; mellyeken különkülön egy máshoz közel tsapontólag, kigyó módra tekervényesen körül hajtott, fok, vékony réz pléh tsök mennek vala fel; alatt pedig (*in hypocausto*) nagy tüzelő-helly vagy katlan vala, mellyből lángoló erős tűz mégyen vala fel a' tsök' tekervényei között, úgy hogy mindenik tsöt fok helyt találná. A' felső üstbe a' forrásokból a' hideg viz szakadhatatlanul foly vala, a' melly tetzfések szerint, míg a' tsökön le-jöne, úgy meg-melegszik vala, hogy a' melly viz a' felső üstben hideg vala, középsőből lágy melegen az alsóból süttös melegen, vagy buzgó forrón tsapoltattathatnék-ki; még pedig olly bővséggel, *ut universo simul populo lavando sufficeret*; hogy az egész Romái nép mind egygyütt meg-feredhetnék belöle. A' mi

Viz melegítő tsu-da nagyságu, és alkotmányu üstök, Milliaria.

azért ebből az így meg-melegített vízből az italra nem kívántatott, azt le-botsátották a' feredő házakba.

Kik? és
hogy itták
a' meleg
vizet?

Itták ugyan köztök az efféle meleg vizet fokan magára-is; de többire a' régi, gyanta módra egybe száradt borokat áztatják vala fel-véle. Innen, úgy-is láttzik, hogy e'vel elein csak a' gazdagabb kényes emberek éltek; de azután közönségesen a' szegények-is fel-vették, mint meg-jegyzette ARNOBIUS *contra Gentes. L. II. Neque vera divites, sed pauperes Caesarem aquam lubebant.* PHILO, híres 'Sidó Rabbi *in Vita Contempl.* említi, hogy ő *Alexandriában* a' Keresztyéneknél (a' kiket *Hofiusok*-nak, szenteknek nevez) lévén egykor vatsorán, látta, hogy bizonyos napokon azok bort nem itták, hanem csak tiszta vizet; a' többi hidegen, azok pedig, a' kik az öregség miatt kényesebbeknek tartattak, melegben. Emlékezik e'ről a' szokásáról a' Keresztyéneknek JUSTINUS MARTYR-IS *in Dialog. cum Tryphone; Neque quod calidum potamus die Sabbathi, id piaculum putatis.* Söt utóljára, úgy láttzik, hogy csak a' keresztyének közt maradt fenn ez a' szokás.

ELUCHASEN *Elemitav. de Babbid* híres régi *Arabs Orvos* az egészség' igazgatásáról írt tudós könyvében *Can. 28.* a' meleg vizet itálnak ezeket az ártalmat számlálja elé, hogy az az embernek *Complexiój*-t el-rontja, el-puhítja, zöld Czitrom színüvé téfzi: az agy velöt gözőkkel meg-tölti; mellyek az inakon a' gyomorra le-ereszkedvén azt-is el-táskásítják, az eméztésre elégtelenné téfzik, a' lépet 's májjat fel-fúvják, belpoklofságot okoznak. Ezeken kívül, a' meleg viz a' szomjuságot sem tsendesíti-le, a' tagoktól sem fogattattatik-bé 's a' t. és azzal végzi beszédit: *Nem-is illő ebben a' keresztyének példáját kövteni; mert azok a' meleg vizet borral iszák, melly szerint az a' ta-*

gokot hűvesti és nedvesti. *Cajus Caligula* a' testvér nényének *Drusillának* gyászos napjain meg-tiltván, hogy semmi vigszágot mutató dolgok ne lennének, azok közt azt-is meg-tiltotta vala, hogy az alatt semmi meleg vizet árulni ne mérésszelne; mellynek által-hágásáért egy kortsomárost halállal büntettete. Annak utánna pedig nem sokkal *Claudius Császár* Romában minden *Thermopoliumokot*, Meleg viz kortsomákat, mint a' korhellységnek barlangjait, végképpen eltörlé, a' mint ezt emlékezetben hagyta *Dio Cassius Hist. Rom. L. LX.* Az igaz, hogy sok gonoszszágnak valának fészkei azok a' helyek. Oda hordják vala, a' mint elébb is látók, a' tolvaj szolgák az ő Urok' pintzéből ki-lopott erős borokat; melly mellett ott éjjel nappal dösölnek vala. De lehet, hogy az egészségre nézve-is tselekedte ezt *Claudius*; látván, hogy a' meleg vízzel való vízfsza élés miatt el-puhúlnak, el-erőtelenulnek az emberek. A' honnan, a' képenyes *Rhodusbéli*eket, a' kik, mint a' *Cyrenusok*-is, meleg vízzel szoktak vala élni, *ATHENÆUS*-nál *L. VIII. c. II. Stratonicus* tsűfságból nevezi fejer *Cyrenusok*nak, az ő városfokot, a' meleg víztől való gyakor okádozás miatt, disznók városának. *MARTIALIS L. XII. epigr. 61.* tsűfolja a' fejer ábrázatu *Sabellust*, miként szorgalmatoskodik, hogy születése napján ejtendő vendégségiben a' meleg viz-is készzen állyon,

Natali pallere, sua ne calda Sabello

Defit, — — Jeles nem-is helytelen megjegyzése *ARISTOPHÁNES*nek, hogy a' meleg viz ital félelmessé-is tenné az embereket. *HIPPOCRATES §. V. aph. 16.* a' gyakor meleg viz italnak ezeket az ártalmokat tulajdonítja; hogy attól a' hus a' férfiakban, a'zszony módra el-lágyúl; az inak megerőtelenulnek; az elme meg-reztül; vér fo-

A' Thermopoliumokat *Claudius Császár* miért törlötte-el.

A' meleg viz árt az egészségeseknek.

lyások, ajulások léfznek; mellyeket gyakran halál-is követ. Leg-inkább ellenkezik pedig a' gyomornak és beleknek inas hártyáival a' lágy meleg víz; mint ezt régen meg-jegyzette vólt CELSUS L. II. c. 25. *Aliena sunt Stomacho omnia tepida.* Mert a' sütös meleg vízben a' tűznek ereje majd annyit Szárazt, mint a' víz áztat; e' mellett öfztönöz-is. Azért így sütösön jobban-is egygyez a' mi belső részeinkel, mint lágy melegen. Mellyet alább, a' hol a' Herbathe és Kávé italról lefz. befzédünk, bővebben ki-világosítunk,

A' *Hideg víz* léfzen tehát az, a' melly élő-állatok' itálára a' természetből, mint egy mondva, készítettetett. Ezt ohajtjuk, valamikor szomjúhozunk! ez az, a' melly a' mi fel-hevült száraz belső részeinkben kibefzélhetetlen meg-újulásfz szere. Két-képpen dölgozik pedig a' hideg víz mi bennünk. 1.) Mint víz, mellyről már fellyebb szóllottunk. 2.) Mind *hideg*, mellyről itt különöfebben értekezödünk. Honnan légyen a' víznek hidegsége, *disputálja* FAVORINUS *Philosophus*sal PLUTARCHUS *Quest. de Primo frigido.* És, ő maga azt különösen a' földnek tulajdonítja, hogy t. i. tsak a' föld vólna természet szerint hideg, melly ofztán ezt a' maga tulajdonságát a' vízzel is közli. Ki-tetzének pedig ez, úgy mond, abból-is hogy minél tömöttebb földből és kevesebb vízből készültek a' testek, minémük, a' kövek és értz nemek, annál hidegebbek, a' kútak' vizei-is, a' mint bellyebb tömöttebb a' föld, a' fzerént mind hidegebbek: az ifzop-is a' víz fenekén hidegebb, mint fenn a' víz: a' források 's patakok-is minél keményebb kövek közül jönnek, és több 's nagyobb kövek közt folyuak-le, annál hidegebbek: a' kő 's vastag t.erép edényekben-is a' víz hivesebben áll, mint az üveg és fa edényekben: hogy a' víz jobban meg-

hül.

hüljön, kovats követ szoktak belé eregetni; a' kovátsok-is, hogy a' tűznek külső erejét inkább ölthassák, sarral elegyítik a' hintező vizet: az bajnokok hogy hivesebben maradhassanak, porral hintik-hé a' magok tösteket, 's a' t. De nékünk, a' kik az elébb ki-be-széllett okokból tudjuk, hogy a' viz maga természeti állapotjában jég szokott lenni, ez szükségtelen tudakozásnak tettzik. Igaz ugyan az, hogy a' föld mint keményebb és tömöttebb materia nem érzi olly hamar meg a' melegnek erejét, mint a' viz: a' honnan több hidegséget-is tarthat, és a' viznek, sőt a' jégnek-is hidegségét nevelheti, mint ezt, ha sőt vagy Salétromot elegyítenek a' hó közti, a' *Thermametrum* tsöjín nyilván láthatni. De hogy a' viz maga természetiben is, valamint a' föld, hideg légyen, az elmondottakból világos.

A' hideg mitsoda változásokot okozzon a' természetben, közelebbről pedig az élőállatokban, fellyebb az árnek hidegségében már ki-magyaráztuk. A' vizben mi hasznot tegyen? a' szomjúságnak ki-óltásában elébb azt-is meg-mondottuk. Ki-óltja t. i, a' hideg viz a' nedvességekben az életet veszélyeztető rothadtságot, mellyet a' meleg nyakra-főre vitt volna; tömöttebbé teszi az egész testnek *fibráit*, hogy azok ki-nyúlva, és szakadás nélkül keményebben dolgozhassanak, a' benne és köztök lakó *Spiritusok*ot inkább meg-tarthassák, és el-repülni ne engedjék. Múlatsággal szemlélik a' Természet-visgálók a' potykának ízivében, midőn azt elevenen ki-véve meleg vízbe eresztik, miként aluszik-el annak minden mozgása: abból ki-vévén, ha hideg vízbe által teszik, miként indul-meg azonnal újra benne a' mozgás, visszfa tévén a' meleg vízbe ismét, hogy ki-aluszik, melegbe téve ismét hogy ébred-fel. Így van az reánk névvel.

Ex a' vizben mi hasznul.

Midőn a' melegben egészen el-lankadtunk, el-
szim.

szintelenültünk vala, egy jó pohár hideg víztől egy pillantásban meg-frijsülünk és új erőre kapunk. És hogy téiben rend szerint frissebbek, szinesebbek, elevenebbek vagyunk, jobban ehetünk és emészthetünk, mint nyárban, a' hidegnek köszönhetjük. Hogy az északi hideg tartományokban erősebbek, hosszabb életűek, az emberek, mint a' Déli meleg Országokban, az-is főképen a' hidegtől vagyon. *Mint a' hideg víz a' megfáradt embernek*, így szól B. SALAMON Péld. XXV: 25. *Ollyan a' meszsze földről való jó hír hallás* ♣. 13. *Mint a' havas hideg az aratásnak idején, ollyan a' hív követ, a' kik azokat el-botsájják, mert az ő Urának lelkét megvidámítja.* A' melly hasonlításból ki-tettzik, melly kedves és kellemetes volt eleitől fogva a' nyári napokban, az aratásban vagy utazásban meg-fáradtának a' jó hideg víz ital.

*Az italo-
nak hova-
való meg-
kütefe
mennyi-
ben tárd-
tsos.*

Bernardus RAMAZINI ezen száznak elein virágozott Római tudós *Archiater Lib. De tuenda Princip. Valetud.* az Istennek különös jó téteményei közti téfzi a' havat azokban az heves Országokban, minéműek *Sicilia, Neapolis, Olofz Ország*nak-is nagy része, a' hévségnek engefsztelesére, mind az egéfszégfekre, mind a' betegekre nézve. Mert, úgy mond, mikor úgy történik, hogy télbe kevés, vagy semmi hó nem esett, hogy abból a' Lakosok nyárra el-teheffenek, bizonyos tapasztalás náluk, hogy abban az esztendőben őket sokkal több és veszedelme-
sebb nyavalyák találják, 's érik, mint a' fok hóval le-folyt esztendőben.

Innen esett, hogy már régen külömb a' meg-külobb mesterségeket 's gondoltak-ki azok-külobb-
külömbö-
módjai. gre az egyébként a' vizeket tserép edényekben köteleken méjj kútakba bé-eresztették, minthogy a' ki-nyíló kútak minél méjjebbek,

annál hidegebbek szoktak lenni ; de tartsuk meg, hogy csak a' viz színéig kell az edényeket le-eresztetni ; mert ha az edény a' vízbe ért, a' vastagabb és nehezebb kút-viz bé-fúrván magát annak *poruffain*, a' könnyebb és vékonyabb innya-való vizet más *porusok*on úgy ki-nyomja, hogy idővel az edénybéli jó viz helyett egészszén kút viz lesz. Melly a' borral-is, midon a' hideg vízbe tészfűzük, mint minden vizeknél könnyebb és vékonyabb *liquorral* még annál hamarabb meg-esnék. A' *Cimoló* szigetbéliekre *ATHENÆUS* L. III. c. 35. hogy azok nyárra a' vizek és borok hivelítésére a' földbe méjjen barlangokat ásanak, mellyekbe a' lágy-meleg vízzel teli hordókat bé-teszik, és onnan magok' italára a' hónál nem kevésbé hidegen hordják-fel. Az *Alexandria* béliek a' *GALENUS*. IV. *Epid. Comm.* 4. bizonyítása szerint a' vizet elébb fel-forralván (minthogy így a' benne lévő tűznek és aérnek nagy része ki-repülvén hamarébb és erősebbem meg-hüül, mint nyersen) tserép korsókban vagy vedrekben nap haladat után az ablakokba, a' merről fútt a' szél, ki-teszik és reggelig, míg a' nap fel-jött, ott hagyják ; akkkor bé-velzik, hideg földre le-teszik, és szölö fa 's falata levelekkel körül rakják, melly a' víznek éjtszaka kapott hiveségét igen szépen meg-tartja. *Antiochus* Királyról írja *ATHENÆUS* l. c. hogy ő nappal a' nap fényre tserép edényekben a' maga innya való vizét ki-tétette ; a' melly az éjtszakai hives aérben így szebben meg-szállott, mellynek le-szüretvén a' tisztáját, más tserép vedrekbe, a' háznak leg-magossabb részibe fel-vitette, 's ott egész éjtszakán által két gyermekekkel más hideg vízzel kívül szüntelen öntöztette, reggel le-hozatván a' vedereket a' tisztáját ismét le-szürette, és azt más edényekbe töltetvén *polyvába* bé-temettette : a' melly-is ott olly hidegen állott, hogy a'

hó-

Hó és jég
vermek.

hóval való hidegítésre semmi szüksége nem volt. *Quis deit palea tam frigidam vim:* így szól tsudálkozva AUGUSTINUS L. I. *De Civ. Dei, ut obrutas nives servet!* Emlékezik a' polyvának hidegsegéről PLUTARCHUS-IS VI. *Symp. c. 6. Nivem paleis & rudibus pannis involutam pluribus annis integram servari.* Innen vették-fel, kétség kívül, az ügyesebb gazda Afzszonyok azt-is, hogy nyárban a' tojásokot 'polyvában tartásák: és a' jó gazdák, hogy a' jég vermeket szalmával vastagon bé-halmazva kézfítsék. ATHENÆUS be-szélli egy *Chares Mytileneus* nevü Görög író után i. c. Nagy Sándorról, hogy midőn a' heves tartományokon táborozott, a' maga italának hivelítésére a' havat miként szokta vala el-tenni: Harmintz árkokat ásatott, úgy mond, egy máshoz közel: azokat hóval meg-töltette, fellyül tserefa ágakkal befedette, melly szerint a' hó azokban fokáig el-állott. Inkább kapnak vala pedig a' régiek a' havan, mint a' jégen; minthogy, a' mint elébb meg-határozók, a' hónapok fokkal tisztább és könnyebb vize van, mint a' jégnek.

A' Régieknek a' hideg ita-lokban való bújál-kodása.

Ki-is terjedett vala ez a' hóval hidegítő szokás minden meleg-tartományokon éppen a' bujálkodásig. *Romæ nivis ubertas,* így ír GALENUS *De Comp. Medic. L. II. quemadmodum apud nos in Pergamo & plurimis Asiæ Græciæ Civitatibus.* Bofzszankodik az ellen a' viszsza fordult szokás ellen. SENECA *Nat. Quæst. IV. c. 13.* a'hol így ír. A' *Lacææ*, „ monbéliiek a' magok várossokból a' kenet „ tsinlókot, azért, hogy az Olajat ne vesz- „ tegetnék, ki-hajtották. Mit nem tseleked- „ tek volna, ha látták volna nálunk a' hó „ tartó helyeket és azokat a' fok barmo- „ kat, mellyeken a' vizet hordják, mel yek- „ nek melegségét és izét midőn polyvával „ örizik, akkor meg-fertéztetik. Oh jó Isten! „ melly könnyu az egészséges izomjuságot „ ki-

„ ki-óltani! De mit érezhetnek az el-hólt ennek ve-
 „ inyek, és a' forró étkekkel el-égetett tor-*szedelmes*
 „ kak. Valamint hogy nekik semmi nem *volta*.
 „ elég hideg, úgy semmi nem-is elég me-
 „ leg. Hanem, az égő gombákat hirtelen
 „ magok levekbe mártván, majd füstölögve
 „ nyelik-le, és azt havas italokkal óltják-
 „ meg. Láthatz köztök, így-ir továbbá,
 „ némelly foyány, el-sárgúlt betegeket pa-
 „ lástal bé-takarózza a' tűz előtt kutzorog-
 „ ni, a' kik nem tsak szürtyölik a' havat,
 „ hanem eszik-is, és darabonként hanyják
 „ a' magok pohárokba; ne hogy az alatt
 „ míg fel-hajtják, meg-melegedjék. Szom-
 „ juságnak tartod-é benne ezt? Hideg-lelés;
 „ még pedig annál veszedelmesebb, hogy
 „ se a' *pulsusok*' tapasztalásából, se a' bőr
 „ színére ki-hatni szokott melegségből éfz-
 „ re nem vehetni's a' t. Vitte vala ugyan,
 „ a' mint elébb látók, az embereket a' hideg
 „ italnak kívánására elein az *aernek* külső me-
 „ legsége; de az után okozta ezt nekik a' *lok*
 „ sós eledelkkel és erős borokkal való tel-
 „ hetetlenkedés, a' mint ezt-is meg-jegyzi ben-
 „ nek az irt helyen SENECA. *Ubi quotidiana*
 „ *Cruditatibus non temporis aestus, sed suos*
 „ *senferunt, ubi ebrietas continua visceribus inse-*
 „ *dit, & praecordia bile, inquam, vertitur, torre-*
 „ *bat, aliquid necessario querebatur. quo aestus il-*
 „ *le frangatur. — Itaque non aestate tantum, sed*
 „ *& media hyeme nivem bibebant,* 's a' t. az az:
 „ Midön a' mindennapi nyerfefségekből,
 „ nem az időnek, hanem a' magok belső ré-
 „ szeinek hévségét érzették: midön a' szün-
 „ telen való részegség belső részeiket meg-
 „ szállotta, és az epe, mellyre e' válto-
 „ zott, az ő szivek környékét égette, ke-
 „ resniek kell vala szükségesképpen, a' mi-
 „ vel ezt a' hévséget ólthassák. — Így, nem
 „ tsak nyárban, hanem tél középén-is havat
 „ isznak vala. Innen, *Myrtulus*-is *ΑΤΗΕ-*
 „ *ΝÆUsnál* L. III. c. 35. így szól maga barátí-
 „ hoz:

Szerző
oka.

hoz: *Quoniam ego sum, o amici! salsamentorum avidus, nivem bibere cupio.* Minthogy én óh barátim! a' bé-sózott eledelen nagyon kapok, havat kívánok innya. Így hozza elé ezt *JUVENALIS Satyr. V. L. I. v. 49.*

*Si Stomachus Domini fervet vinoque ciboque,
Frigidior Geticis petitur decocta pruinis.*

az az: Eteltől 's italtól Urak gyomra ha ég,
Főtt víz kell nékik, hidegebb mint a' jég.

De észre vették vala utójjára a' szemesebbek köztök-is, melly fok veszedelmes nyavalyák származzanak ebből az éles hidegségü hó és jeges Italokból. A' honnan, a' kiktől lehetett, igyekeztek a' vizet hó nélkül meg-hűtteni. *Nero* találmányának írja *PLINIUS L. XXXI. c. 3.* hogy leheffen hó nélkül főzés által a' vizet meg-hűtteni; a' melly abból állott: hogy az előre meg-főzött vizet üveg palatczkokban hó vagy jég közti tétete, melly ott a' jégnél magánál hidegebbé léizen vala. A' honnan ilyen vizet *Decoctam Neronis*, Néro fôte vizének-is nevezték. Ezt a' nyalánk szokását tsúfolja a' Római népnek *MARTIALIS L. XIV. epigr. 127.*

*Non potare nivem, sed aquam potare rigentem
De nive: Commenta est, ingeniosa fitis.*

A' *China*, *India*, és *Persia* béliekről írja *UNZER, Der. Artzt. B. II. p. 410.* hogy azoknak minden emlékezet felett való időtől fogva szokások vólt, mikor az útra friss vizet akartak szerezni, hogy holmi puha földből készült újj tserép korsókban a' vizet a' nap fényre a' szelek eleibe ki-akaszfák, a' melly ott kevés idő alatt, mint a' jég, úgy meg-hidegült, még pedig annál hamarébb, minél melegebb vólt a' szél: a' hideg szélben ellenbe; minél hidegebb vólt az, annál inkább meg-melegült. De azon korsókkal e' végre tsak három vagy négy ízben

*Indiáitru-
daiaros
viz hűtés*

izben élhettek; mert ha azoknak *poruffai* a' viznek földes részeivel meg-dugúltak, nem hathatván belejek maga a' viz, a' melly e're szukségesképpen meg-kivántatik, nem hul vala benne meg a' viz. A' kik ezt a' viz meg-huttést hirtelenebb és nagyobb mértékben kívánják véghez vinni, ottan ottan vízbe meg-mártott rongyos posztóval szokták kívül bé-takarni a' korsókat, hogy inkább meg-ne duguljanak azoknak *poruffai*. A' Gazdagabbak Salétromot-is elegyitenek ebbe a' kívül áztató vízbe, a' melly a' hidegnek erejét nevelni szokta. Ugyan ő l. c. p. 416. Magyar Országú régi szokásnak írja, hogy a' lakosok a' nagy heves száraz pusztaikon, a' hol sem források, sem jég az ő italok meg-hidegítésére nem találhatik, a' boros palatzkokot a' földbe két lábira bé-útsák, és földel gondoson bé-temetik, 's szalmából, szénából vagy nádból selylül reá egy kis lángal lassan égő tüzet gyújtanak; mellyet kevés idő múlva, ha magától kinem alutt, ki-óltanak, és a' bort a' földből, mint a' jég, olyan hidegen veszik-ki. En egyiket sem *disputálom*: de hogy meg-próbálás nélkül el-higye, arra-is senkit nem kényszeritek. A' természeti tapasztalt dolog, hogy ha a' vízből az *aert ánthliával* ki-szivják, inkább meg-hidegül, mellyet a' *thermometrum* világoson ki-mutat.

Nagyar
Országú
virká mód
a' bor hű-
tése.

Ízfzák vala a' régiek a' jozanabb idő-
ben a' havas vizeket étel után mindjárt a'
gyomroknak bé-petséltésére, nem nagy ita-
lokkal, hanem inkább szürtyögetve, a' melly
az ő gyomroknak *fibráit* öszvébb húzván
és meg-erősítvén, az étel kívánást és meg-
emésztést nagyon segiti vala. Innen ma-
gyarázzák, hogy a' vízzel élő emberek a'
mai tapasztalás izerint-is, jóval inkább ki-
vánják az ételt, attól kevésbé-is terheltet-
nek, mint a' kik fert vagy bort isznak;
jobban-is emésztenek; a' melly nyilván ki-

Mi volt
széljok a'
régieknek
a' hideg
viz ital-
ban.

tettzik abból, hogy az ő egészségek állandóbb, a' testek könnyebb, erősebb, elméjek, inkább helyt áll, az ő fogaik épebbek, fejérbek; a' *Venus*-ra-is többire tehetősebbek, és fia magzatokat gyakrabban nemzenek és szülnek, mint a' borral és egyéb részegítő italokkal élők. Nem volt tehát minden fundamentom nélkül természet szerint-is a' hideg víznek annyira való kívánása azokban a' meleg, és erős borokkal 's tsipöss sós ételekkel élni szokott Országokban, mint valának Görög és Olosz Országok, tsak a'val annyira vízszá ne éltek volna. De hogy a' fagyos észak környékét lakó Muszkák-is a' magok *Medojokot* és *Birrajojokot* nyárba jég közti tészik (mellyet ifzonyu nagy darabokba télbe a' tehetősebbek a' pintzékbe el-szoktak rakni) méltán tsudálja *Paulus Jovius Legat Moschovit*. Né-künk *Erdélyiekül*-is, ha igazat kell vallani, a' kik ennyire fel-emelkedett havafok és hegyek közt fekvő hives földet lakunk, és innen minden vizeink elég hidegek, a' jeges italra semmi szükségünk nem volna, és az eleitől fogva itt-is százszor több kárt, mint hasznót okozott, ha tettett volna reá ügyelni.

Leheffen-e a' forró hideg lelősöknek az ő

*Régi kívánságok szerint minden időben hideg vizet des, a' forradni? régi kérdés az Orvosok oskolájában is. Hajdon HEROPHILUS és ERASISTRATUS a' lassu forró hidegekben ezt fő Orvofságnak tartották. HIPPOCRATES-is, a' mint az ő munkáiból láttzik, a' hideg vizet akár mikor meg-engedte a' forró nyavalyákban, kívált kevés etzettel és mézzel meg-elegyítették vagy árpát főztek meg-benne, sőt az ő *Curájának* nagyobb-részét-e' tette. Egy PETRON nevü, vakmerő próbáiról el-hirefedett orvost ír CELSUS L. III. c. 9. a' ki, hogy inkább meg forróznának és szomjuhoznának a' betegek, fok ruhákkal bé-takar-*

tartatta: az után mikor a' hidegek keveset ízűnt volna, hideg vizet adott innok, 's ha attól meg-izzadtak, jónak tartotta, ha nem izzadtak, több hideg vizet adott innok, 's akkor meg-hánytatta. Ha, vagy így, vagy amúgy a' hideglelésből ki-vette, mindjárt szált dísznó húst és bort adott az embernek; ha így sem segíthetett, sós főtt vizet adott néki, hogy okádjék. Így sokakat, a' kiket az okosság meg-nem gyógyíthat vala, ő meg-gyógyított. Ez után osztán egy *Bythiniai Prussia*ból származott *Rhetor*ból hirtelen nagy *Medicus*sá lett *ASCLEPIADES* nevű ORVOS-IS a' nagy *Pompejus* idejében (a' kit *CICERO* *L. I. De Orat. Medicum eloquentem*, ékes beszédű orvosnak nevez, és dicsékedik annak barátságával) ellenébe tévén magát Rómában azoknak a' kegyetlen orvosoknak, a' kik a' vizet a' hideg-lelősöktől, hogy jobban meg-izzadjanak, tellyesféggel el-tiltják, sőt azzal csak meg-öblíteni-is a' szájukat nem engedik vala, nem csak a' hideglelésök *curájából*, hanem egész Orvosi mesterségből-is minden orvosságokat ki-vetvén, a' hideglelésöktől a' hideg vizet első egy, két nap annyira el-tiltja vala, hogy akkor se alunni, se a' szájukat hideg vízzel ki-öblíteni nem engedi vala; és így, a' mint írja *CELSUS* *L. III. c. 4. primis diebus tortoris vicem exhibuit, posterioribus Cubantis etiam luxurie subscripsit.* az az, első napokban meg-kinzotta az embereket, az után valókon pedig, mihellyt t. i. a' *pulsus*nak lágyulását érzette, mindent, bort, hideg vizet kedvek szerint innya meg-engedett, nem vigyáztván semmit a' páros vagy párotlan napokra, mellyet a' *HIPPOCRATES* követői szorosan meg-tartanak vala; mellyel az embereknek annyira kedvében esék, *ut universum prope humanum genus Circumgit in se, non alio modo, quam si Caelo missus advenisset* a' *PLINIVS* *L. XXVI. c. 3. ki-*

betegnek? s fejezése szerint, hogy azzal az egész em-
 mikor le- beri nemzetet nem különben magához hó-
 het hideg ditotta, mint ha épen az égből szállott völ-
 vizet en- na-le. Ezt, a' mint írja l. c. CELSUS ő ma-
 gae- is fokokban követte: úgy mindazonál-
 tal, hogy ha szomjuztak, az ételt ugyan el-
 tiltotta, de az italt az első napokban is a'
 szomjuság' enyhítéséig meg- engedte: sőt,
 ha a' szájok büdös volt, és belső részek
 az epe sártól égett, az *Erüffstratus* tanácsa
 szerint apró italotskákkal akkor- is jónak tar-
 totta őket hideg vízzel étetni, leg- alább a'
 szájokat öblögetni; lévén olyan all potjai
 a' betegnek, hogy belső részei az italt nem
 annyira, de a' szája és torka meg- kíván-
 ják. Találkoztak mind az által az után- is,
 a' kik a' régi mód szerint a' hideg lelő-
 söktől a' vizet el- tiltották. A' kiket ma-
 ga tapasztalásából tszálol- meg GALENUS L.
 IX. *Meth. Medend. c. 16. Saepe vidi non*
paucos febre ardente laborantes, cum jam me-
diocriter concocti humores essent, statim ex fri-
gida potu liberatos. Láttam, úgy mond, fok-
 izor, hogy a' forró hideglelősök, minek
 utánna fél- szerint meg- főttek volna benne
 a' nyers nedveségek, a' hideg viz italtól
 mindjárt meg- gyógyultanak. Ditséri CEL-
 sus in *Præf. op.* az ő idejében élt *Cassius*-
 nak (a' kit az akkori Orvosok közt leg-
 eméfebbnek mond) azt a' találmányát,
 melly szerint ő egy olyan hideglelősnek,
 a' kit észre vett vala, hogy a' nyavalyát a'
 részegségből kapta volt, és ettől szörnyen
 szomjúhozott, fok hideg vizet adott innya;
 melly a' bornak tüzet meg- erőtelentvén, a'
 beteget álmom és izzadás által tsudálatosan
 mindjárt meg- gyógyította.

Támadtak vala a' XVI- dik százban is-
 mét holmi eszelős *Chymisták*, a' kik, hogy
 az ő tüzzel készített titkos Orvosságoknak
 erejét a' viz ki- ne óltaná, a' vizet, a' hi-
 deglelősöktől, a' régieknél- is nagyobb ke-
 mény-

ménységgel, el-tiltották vala; ha szinte gyakran tapasztalják-is, hogy midőn a betegek tőlök fok szép könyörgésekkel hideg vizet nem nyerhettek, majd lopva, ezekre kapván a vizes edényeket, abból kívánságok szerint dugtik ittak, és az ő tsudájokra hirtelen egészen meg-újultanak. Látván ezeket HELMONTIUS, egyébként maga-is híres Chymicus, nem kívánta e részben a természetet annyira erőltetni; hanem a viz italt akarmi állapotban a betegeknek magok tettéfe szerint meg-engedte, így szólván: *Libr. De Febr: c. 12. Uti licet vesicam exonerare, quoties etiam urget importuna necessitas, ad hoc non petita a Medico venia, pariter quoque est bibendum, quoties monet necessitas, cum unum non sit magis naturæ consonum, quam aliud; sitis autem stricta lex; & rupta mandati obedientia, jam millies medenti obprobrium attulit.* Van SWIETEN Ur Comm. T. II. p. 215. Schelhammerus szava után írja, hogy „ egy magára hagyatott szolgál, senki reá nem ügyelvén, egy nap tiz font erős hideg viznél többet meg-ivutt; s más napra a forró-hidegéből, mindenek tsudájára, tökéletesen ki-gyógyult; melyet, úgy mond, egy Orvos-is femmi orvosossággal véghez nem vitt volna, hogy valaki ebből a nyavalyából olly hamar meg-gyógyúljon. Meibomius meg-jegyzéseit-is említi, hogy Falukon széllyel, a hol se orvosok nintsenek, a parasztok mindnyájon a forró-nyavalyákból magokot tsupán a böv hideg viz itallal szerentséfen meg-orvosolják; forroságok el-múlása után egy egy kis éget-borral élelzetvén erejeket úgy, hogy ebből ritkán hal meg köztök valaki. Ezeket tapasztalván az újjabb Orvosok, annyival inkább nem kezdték a hideg vizet tiltani a magok betegeitől. *Plus dandum est in morborum Curationibus,* így ír SYDEN-

fokaknak
tsudálatu-
son hajz-
nált.

példák e-
re.

mikre HAM Dissert. Epist. p. 459. agrorum appetitio-
szükséges nibas & desiderii impensaribus (modo per-
a' hideg quam enormia non fuerint, & quae vixum ipsi
viz adis-facto exstinguant) quam magis dubiis ac falla-
ban a' be-cihus artis regulis: az az., inkább kell en-
tegek kö-gednünk a' betegek' szertelen kívánságai-
rul vi- tsak az éktelen, és az életet azonnal ki-
gyázni. óltó ne legyen, mint a' mesterség kétséges,
és gyakran meg-tsaló röguláinak.

Leg-jobb idejét a' forró-nyava'yakban
a' hid.g viz italnak akkor mondja lenni
Van SWIETEN, mikor négy napok el-telve
a' vért az egybe aluvastól többé nem félt-
hetni; mellyet a' pulsusnak meg-lágyulása,
és a' bőr színének nyirkossága ki-jelent;
minthogy a' meg-rothadást, a' melly itt
önként folya, semmi a' hideg viznél job-
ban nem ellenzi: a' már meg-rothadt kénkö-
ves gyúlasztó materiát-is szebben semmi en-
nél nem óltja, 's hathatofabban a' teitől
ki-nem takarítja. Tudni azt-is szükséges
minden alkalmatosságokban, a' mit ír CEL-
sus L. III. c. 7. hogy a' hideg ital tsak ol-
lyankorra való, mikor a' betegnek a' b'ső
egéfen kívül semmi különös fájdalma nints,
a' szive körül semmi dagadása, a' tüdőjében
vagy torkában semmi gyúladása, vagy sebbe-
nem tapasztaltatnak, nem ájul, a' hafa sem
méggyen. Mellyekhez hozzá adja Van SWIE-
TEN UR, hogy mikor a' betegnek nyelve 's
szája felettébb száraz, a' meje feszül, lé-
lekzet vétele szapora, rövid, pihegős, az
Ortzája 's szemei tüzepek, olyankor-is az
erős hideg viz ital nagyon félelmes legyen:
mint hogy ezek a' változások az egybe sült
vagy alutt vérnek sűrű vastagságától vagy-
nak; mellyet a' viznek hidegsége öregbite-
ne. Tanátsofabbnak tartja azért ilyenkor
a' szomjuságot tsak meleg vízzel, vagy vala-
mi herbathéval enyhíteni; a' torkot-is e'fé-
lékkel öblögetni 's áztatgatni; hogy a' me-
leg viznek párája, mind a' tüdőknek edé-
nyeit,

kiknek dr-
talmos a'
hideg viz
ital.

nyeit, mind a' főről le-jövő ereknek ágait (*Carotidis externæ ramos*) lagyítsa, tágalítsa: a' melly végekre az orr lyukakon fel-fizivott meleg víz páráit, és a' testnek kívül nedves meleg kötökkel való áztatgatását-is igen *Commendálja*. Lásd, ha tettzik azokat-is, a' mellyeket fellyebb a' CCXII-dik §-ra a' forró nyavalyákban támadó szomjuságról mi-is irtunk vala.

§. CCXXV.

Illő mindazáltal a' le-irt Személyeknek-is a' hideg víz iralba jó módot tartani, az az, abból egyszeriben rend kívül sokat bé nem tölteni; és midön a' hideg vízzel bővebbetskén élnek, gyomrok környékit és a' lábaikat kívül jó melegben tartani. Kiváltképpen pedig, illő ezen regulára szorgalmatoson figyelmezniz azoknak (1. a' kiknek testek a' haragtól vagy *commotiotól* erősen fel melegedett, annyival-is inkább ha már izzadságban van. Mert semmi-ből hamarébb köhögés, nehéz lehellés, vér pökés, tsúklás, szív-dobogás, *pleuritis*, belső *inflammatio*k, száraz betegség, máj és lép dagadások, vízkórság 's a' t. nem következnek, mint az ilyenkori erős hideg víz italból. Ártalmos a' fok hideg víz ital, (2. azoknak-is, kikben valami gyanúság lehet, hogy ez, vagy amaz belső részek ki-van sebefedve. (3. Kiben a' sülly, vagy hó-szám most foly, vagy induló félben vagyon; mert azokat vagy megakasztja, vagy rend kívül meg-indítja. Ártalmos (4. a' kik *spasmusokkal*, nyilallásokkal gyakran bajoskodnak, mint többire a' Leányok és Afzszonyok. Ugy (5. azoknak-is, a' kik erőtlének

's egyéb iránt is hideg és nedves testüek, mint a' kis gyermekek és öreg emberek. Nem jó (ó. a' hideg víz a' gyenge gyomru és takonyal meg-rakodott belül Szemellyeknek-is.

Hogy ha pedig valaki oktalantól fok hideg vizet ivutt; annak ártalmának el-fordítására nints jobb, mint a' mindjára-est tejendő erős *commotio*, mint ez a' lovak példájából is megtettzik: vagy hirtelen jó bőven meleg vizet, *berbathet*, *kávét*, vagy meleg bort hörpölvén, az ágyba le-fekünni és ott magát jól meg-iz-zasztani.

Az erős HIPPOCRATES *Aph.* 24. §: *V.* meg-kü-
 hideg jeges lömböztetvén a' közönséges hideg folyó viz-
 és hűvas től a' havat és jeget; ezeket különösen a'
 italok mi-mejnek ártani, és köhögéseket, vér ki-uté-
 nemü ve-seket, máhakat szerezni mondja, a' mellyet
 szedelme-amarra nem terjelzt-ki. GORRER ugyan a'
 ket nem-magyarázatban ezeken a' jégnek és hónak
 zenek? a' belső forráságnak tsendesítésére kívül va-
 ló tételét érti; de hogy ezeknek éles sítős
 hidege belső éléssel-is igen félelmes legyen,
 fellyebb a' hó víz italról meg-jegyzettük.
 Ugyan-is, a' víznek szokatlan erős hidege,
 midőn vastag itallal azt bé-töltjük, a' to-
 rokban, gyomorban, a' gyomron fekvő
 májban, és a' hátul le-menő nagy erekben
 a' vért könnyen úgy meg-aluthatja, min
 meg-szokta alutni a' hideg ár, mákor az e-
 rekből ki-hotsáttatik. Mellyből osztán ve-
 szedelmes meg-dugulások, *inflammatio*k, sőt
 hirtelen halálozások-is (meg-rekedvén a' vér
 a' tüdőkben) számtalan fokszor történtenek.
 Tapasztalt dolog az-is, hogy a' gyomornak
 hideg vízzel való erős meg-töltése miatt
 annak mind a' két szájai úgy egybe kap-
 tsolódtak, hogy midőn abban a' víz 's az
 ár, a' belső melegtől ki-terjedett, *iszonyu*
anxie-

anxiétások fogtak-el az embert; vagy pedig ki-fordulván a' gyomor, mindent ki-hányt, és azután semmit el-nem szenyvedhetett.

Tanátsofabb azért a' forró nyavalyákban-is, midőn a' betegek a' vizet olly szer-telen kívánják, hogy a' magok iralokot hol-mi szomjuság óltó gyenge savanyúságokkal-is, minéműek az etzet, tzitrom, narants, veres szőlő, tseresnye, sóska levelek, és az ebből készült julepek, meg-elegyítsék; vagy valami vért vékonyító, és a' nyirko-sítást meg-tartó materiákat főzzenek meg a' vízbe. Mint ezeket elébbi munkánk II-dik Darabjában a' CCXLI. §-ra bővebben ki-beszéltük. Egyébként - is szükség itt tudni, hogy a' hideg viz mind azokban az állapotokban, mellyekben a' meleg vizet fe-lyebb hasznosnak mondottuk, ártalmos lé-gy-u, még pedig, minél hidegebb, és bő-vebben iszszák, annál nagyobb mértékben.

Meg-esik az-is elégszer, kivált a' sava-nyu vizekkel való élés közben, hogy az éhombra felettébb nagy mértékkel bé-töltött hideg viz az emberekben meg-reked, és ir-toztató nyughatatlanságot, fel-fúvódást, sziv-vergödést, ájúlást, testnek nyilaldozásait, vizellet fel-akadást, 's több e'féle terhes változásokot okoz. Illyenkor, minden ru-háit tágítsa-ki a' beteg, dörgölje a' hasát meleg ruhákkal, vagy, ha van, kenye-meg tiszta fa olajjal, és a' tenyerivel súrol-ja jól hé; mellyre a' benu rekedt vizellet gyakran önként meg-indúl: Ha e' nem fe-gitene, az első újjait, vagy fa olajba már-tott tollat ereszsze a' torkába, és ott moz-gassa, hogy a' vizet minél hamarébb hán-ya-ki: mellyet, ha fél könting fejr gálitz-követ egy tsészze meleg vízbe el-olvaszt, és úgy meg-iszszá, leg-hamarébb meg-nyer-het, vagy, ha van, i'yék-bé hamarjában fél lótv angliai sótv egy tsészze forró vízben lágy melegen, hogy laxalodjék; meg-szorít-

Ha a' sa-vanyu víz Curában a' fok ital-bajt szer-zett, mik-kel lehet segíteni?

ván azon közbe kívül kötövel a' hasát. Segíti ezt az által menést az-is, ha két ló angolai sót, vagy egy marok konyha sót más fél fertályni lágy meleg vízzel Kristélynek bé-vettet; vagy, egy darab gyertya hegyből, vagy szappanból, mézzel, sóval tsapot tsinálnak, és azt alól bé-részik: annyival inkább ha ezeknek bé-tétele után egy óra múlva ismét egy ló angolai sót bé-részik. Lásd UNZERT, *Medicinische Handbuch* p. 454. Meg-tanulást érdemel továbbá a' hideg, kivált jeges italok általma meg-előzésére, hogy az, a' mint elébb-is meghatároztuk vala, kettőből álljon, 1.) az edények' fibráinak egybe-húzásában. 2.) a' vérnek meg-sűrítésében, melly miatt az, az edényekben fok helyt meg-dugúl, és ott vagy egybe-szárad, vagy meg-kél és felgyúlad. Mellyeknek meg-előzésére a' testnek belső melege, mellyet fő képpen a' *Commotio* szerez; és mind a' külső, mind a' belső részeket meg-engesztelő meleg víz feredők, és meleg italok leg-többet tehetnek. E're az utólsóra, úgy mint az *inflammatoria*, mint leg-veszedelmesebb ki-menetelűre nézve GALENUS L. *De Venæ sepi. adv. Erasistrat* az ér vágást-is tan'csolja; és például hozza elé, hogy midőn jeges és havas italokon oktalanul kapó afzfonyokon a' havi tisztulás meg-rekedett, azt az Orvosok ér-vágással leg-bizonyosabban orvosolják.

§. CCXXVI.

A' vizeknek hibáit négy képen szokták igazítani. (1. Tartják, hogy az ifzop vagy fővény az edény senekire szálljon-le. (2. Ruhán vagy fővényen által szűrik, hogy az enyves tisztátalanság abból maradjon-ki. (3. meg-főzik
 hogy

hogy éles nyertésege lagyujjon, vagy ha valami férgek és azoknak tojási vóltanak benne, veszfzenek-el. (4. *destilláljak*, hogy a' vastag köver része, melly gőzbe nem mehet, vályon külön. Volnának még a' vizről fok szép meg-jegyzésre méltó dolgok, de azokra ez által ki-terjeszkednünk a' rövidség nem engedi.

A' roszból jót tenni ritkán lehet. A' *Az általmi* igazítákok tehát a' rosz vizeken valahol *mos rosz* eshetnek, azok tsak a' közikbe elegyedett *vizeket* némü némü rosz izü vagy szagu, vagy *hogy lehet* egyébként ártalmos idegen materiáknak *ki-jobbá ten-* választásából állanak. Ezt pedig azokban, *ni,* a' miket eddig elé a' külömb külömb féle vizekről beszélgettünk, annyira elé adtuk, hogy alig találjunk itt már valamit, a' mit lafzonnal fel-tehetnénk. Azon kívül, hogy a' tiszta fővenyen való által szürésben fokkal tisztábban jö ki a' víz, ha a' fővennyel meg-töltött kádakba alól és középbbe az *A-* *mi* tanátsa szerint, egy egy rend jól egy be nyomott spongiákat tesznek, hogy a' *ni* nyálafság a fővenyen által tsúszott vólt, a' spongiában akadjon meg, a' mellytől szükség a' spongiát, ha többet-is akarnak szürni rajta, ottan ottan jól ki-mosni. Emlithetném még a' Frantzia *GAUTIER*nek mester-séggel tsinált esőjét; de minthogy ez közönséges haszonra nem forditható, le-irásával helyet foglalni nem kívánok. Ugyan ez okból el-halgatom azt a' modot-is, melly szerint *OTSBRIDGE* Muszka *Vicé hajós Ka-* *pitány* fok olyan edényeket, mellyeknek a' fenekek igen apró lyukatskákka el-vólt készülve, egymásra rakván, a' rosz vizet fellyül belé töltötte, és míg az, mint az eső, apró tseppenként az edényeken által folyt, szépen meg-igazodott *Comm. Lips.*

II-de Dec. Supl. p. 408. E' nettot mindazáltal, minthogy nekem a' Szent Irásfokból *A' Mária-nak keferü* beszélleni mindenkor nagy gyönyörűség, *zizei* hogy letni el-nem múlathatom. 1.) Miként *édesültek-* voslá vagy édelíté meg MOSES. II. K. R. XV: 25. a' puztában a' *Mária-nak keferü* vizét bizonyos fának, mellyet az Ur mutatott vala néni, belé vetésvél, és tévé meg-ihatóva. Ugy láttzik t. i. első tekintettel a' JESUS Sirák fia Prédikátori könyvéből R. XXXVIII. 5. hogy ez természet szerint ment véghez. *Nem de nem a' fától vette-é a' viz a' maga édesjét, hogy meg-essmérnek az emberek annak erejét.* Némellyek ezt úgy magyarázzá, hogy az a' fa a' keferü izt szerző enyves kénköves materiát, mint az óltó a' fajtót a' téiből, ki-választotta, és a' viz fenekére szállította? mások, hogy azt magába szívta? vagy hogy meg-változtatta, mint ma-is sokan próbálgatják a' tenger vizét meg-ihatóvá tenni. Többre terjeszkedtek-ki a' 'Sido Rubbinusok, és ennek a' fának nemét-is igyekeztek meg-határozni; és, a' mint láthatni SCHEUCHTZERben *Phys. Sacr.* T. I. p. 171. némellyek fűzfának, némellyek olajfának, mások holmi *Ardiphne* nevü fának tartják vala. A' melly fa a' máii helyesebb el-nevezés szerint *Rhodaphne* vagy *Nerium*, magában-is szörnyü keferü izü; és így inkább meg-keferithette, mint meg-édesithette volna a' *Mária-nak* vizeit. Vagynak Arabiában széllyel, a' BELLONIUS szemmel látott tanú bizonyítása szerint *Obs. L. II. c. 57.* most-is a' féle keferü források. Söt, magok ezek a' *Mária-nak* vizei-is, *Móses forrásai* név alatt, a' veres tengertől fél mért földnylre egy nagy tágas, termékeny-telen, fővenyes, Saletromos mezöben mútogattanak. Tizenkét források vagynak, úgy mond BELLONIUS ott, hol 50, hol 100 lépésnire egymástól egy halmotskának olyan, mellyeknek mind iszonyü sós keferü

vizei vagynak (hihető képen a' tengerből vévén eredeteket) és az ő szüntelen való forrásaik patakotskákki válván, egy darabig ki-folynak, az után a' fővenytől el-nyelettetnek. BELLONIUS ő maga-is ott jártában, a' társaival együtt a' nagy hévségben feletébb meg-szomjúhozván kéntelenítettett innya azokból a' vizekből; és jól lehet nagyon sós vagy Salétromos keferü izek vólt, de a' nagy szomjuságban nekik kedves izünek tetfzett. Emlékezik e'féle keferü sós forrásokról DIODORUS Siculus Biblioth. L. III. c. 39. Arsinö Vároستól nem meszfe jobb felől, mellyek gyakor forrásokkal a' közfiklákából a' tengerbe le-folynak. Ugy PLINIUS is Lib. VI. c. 29. mellyeket HARRUINUS in Not.: egynek tart a' Moses forrásával. Akarmint légyenek azok, ezekből-is a' tetzük-ki, hogy a' Márdnak vagy keferüségnek vizeit nem az által a' fa által, hanem tsudatétel által, még pedig tsak akkorra édesítette és szaporította vólt annyira meg maga az Isten, hogy azok akkor 600000 férfiaknak italára elégségek lehettek; de az után előbbi keferü izek ismét meg-újjúlt. Illyen forma tsuda tétel által egészsegíté meg 2.) ELISEUS Proféta-is egy új tsészébe tett sónak belé vetésével a' Jerikónak halálos forrásait II. Kir. II: 19-22. A' helyi A' Jerikoi nek termékenytelen vólt bizony úgy mu-források tatja, hogy azok a' források sós földből jö-hogy gyovén, magok-is keferü sós izüek vóltak, nem gyultak meszfe esvén egyébként-is Asphaltites vagy meg? hólt sós tenger vidékitől. Mert, hogy gyavúlhattak volna meg a' sótól, ternészeti okát nem láthatni. De nyilván-is iratik 7. ci. hogy az Ur maga gyógyitá meg azokat a' vizeket az ELISEUS beszéde szerint, hogy azokból annak utánna se halál, se a' földnek pusztulásá ne származnék. Meg-változtatja ugyan az alkalinus só a' savanyu izt, a' savanyu-is az alkalit vagy húgyos izt; de

de itt-is nem egyéb, hanem közönséges sós iz jön ki-belőlök; mellynek-is itt helye nem volt: nem-is lehetett volna ez által azokon a' sós forrásokon állandóképpen semmit segíteni.

Hátra volna, hogy minek előtte a' vizről való beszélgetesnek véget vetnék, a' *Alajásis* viz *Curaról*-is holmikat szöflanék. De minthogy e'ről előbbi *Munkám Második Darabjának* végén bővötskén irtam, e' részben az Olvasót oda igazítani batorkodom.

H A R M A D I K R É S Z

A' B o r r ó l.

§. CCXXVII.

A' Szőlő, gyümölcshire nézve, esméretes volt ugyan az özön viz előtt-is, 's lehet, hogy annak ki-fatsart-levét-is itták; de a' miképen leheffen abból részegítő italt vagy *bort* készíteni, sok Tudós Emberek itélete szerint, Nőcz találta az özön viz után-fel. A' régi Pogány Görögök ezt *Bacchusnak*, a' Jupiter, *Semelétől* való fiának tulajdonitják: a' honnan őt, a' többek közt, *Bor Istenének*-is nevezik. Ki-lett legyen pedig valósággal ez a' *Bacchus*, Nőcz-é, vagy más valaki, én azt nem *disputálom*. Inkább szükség nekünk a' mi tzelunkra tudni azt (1. a' Bornak materiája miből áll? (2. a' Borok közt színekre, ízekre, idejekre nézve mi különbség legyen; és a' szerint mellyik bor mennyire legyen egészséges vagy egészségtelen? (3. a' Bor az egészségre mit használjon? (4. mit

(4. mit ártasson? (5. hogy leheffen a' borokon igazítást tenni, ha színek ízek vagy erejek nem egészen tettzenek? Ezeket azért rendel fel-vévén a' rövidséghez képest, egy kevésé jobb móddal vi'sgáljuk-meg.

EOR, kedves emlékezet! E' világ nagyobb részinek Bálványá, söt Meny-Országá. Ezért el hal fok ember e' Világon. Ha bort nem ihatik, a' *Cástúlia* forrása mellett-is magát nyomorúlt teremtsének gondolja. Mellyre nézve, reménylyük, nem léfzen az Olvasók előtt únalmos, ha ez alkalmatofsággal a' Borról, e'röl a' betses Italról való értekezésünket egy kevésé fellyeb-ről kezdjük, és valamivel küllyebb terjesztjük-is.

A' szölőnek gyümölséröl, a' mennyiben étel, már fellyebb a' CXXXI-dik § alatt fzöllottunk: itt azért újra annyiban veszfziük-fel, a' mennyiben bort készítenek belőle. A' szölő fának eredetiről, a' mint EPIPHANIUS *Heres.* 45. fel-jegyzette, ilyen fabulát költött vólt egy SEVERUS nevű, egyébként tudós, de fok eretnekségekkel magát meg-motskolt *Palestinai* Barát a' IV-dik *Seculum*nak elein, hogy az egy *Jaldabaoth* vagy *Sabaoth* nevű ördögnek fajzatja vólna; a' ki midön az égből a' földre levettetett, kigyó képbén öltözött, és bujasága fel-gyúladván a' maga nemző magvát a' földbe mint aszfzonyba ki-öntötte, 's abból termett vólna a' szölő fa; 's azért-is vólna, mint a' kigyó, kerek és olly forma gömbölyű, és tekervényes a' fejer szölőfa: a' fekete mint a' szárkány fekete színű; annak magvai külön külön válva mint méregnek tseppei gömbölyegek, egyik végeken egybe hegyződök; A' bora a' bujaságnak és minden gonofzoknak gerjesztő esz-köze. Ebből magyarázzák némelleyek, hogy

A' szölőnek
eredetiről.

a' kigyó maga-is a' bort meg-ivnya minden állatok felett szereti PLINIUS L. X. c. 72. Vélekednek némellyek úgy-is, hogy Éva anyánkot-is ez a' kigyó tsalta volna meg, még pedig a' szőlő fának gyümölsét étetvén meg-véle, Tévelygő képzelődések! Mi tudjuk bizonyosabban MOSESÖL, hogy a' szőlő fákat-is a' több fűvek el és más gyümöls hozó fákkal egyetemben az Isten maga, a' Teremtésnek harmadik napján teremtette: és hogy ez-is az akkor nyert áldásnak erejével, mint egyéb fák és fűvek, az özön víz előtt-is, azokban a' napkeleti és déli jól mérsékelt meleg aëru és kövér földü tartományokban, a' hól az első emberek lakoztak, önként szaporodott, 's kedves izü, leves, könnyen ízedhető gyümölsére nézve közönséges hafznuvá-is lett vala; ha szinte név szerint azokra az idökre a' Bibliában fel-nem tétetett-is. Hogy maradhatt-meg az özön vízben a' szőlő fa, a' melly a' hegyeken-is a' szárazabb helyeket szereti, tizenegy hó!napok alatt, nehéz érteni; de hogy ez-is, valamint az olajfa meg-maradott légyen, a' Noë gazdasághoz való kezdése meg-bizonyította.

Bort Noë előtt ittak-e az emberek. Leg-első emlékezet vagy on a' szőlöröl MOSISNÉL, a' ki e' világon leg-régibb író I. K. IX: §. 20. Kezde, úgy mond, Noë (az özön víznek el-száradása után) szőlöt plántálni, mivelhogy a' földnek művelésére adta vala magát. §. 21. Es minekutánna ivott volna annak borában, meg-részegédék, és az ő sátorának közepette meg-meziteleníté magát. Mellyből ki-tettzik, hogy a' szőlőnek nagy hafznát, leg-alább édes gyümölsére nézve, az özön víz előtt meg-esmérte volt Noë, 's ezért fogott mindjárt az özön víz el-múlásával annak plántálásához és szaporításához. De hogy annak leviből, minekutánna magában meg-forrott, részegítő ital váljék, azt nem kellett tudnia. Mert egyébként ez

a' szent ember abból annyit nem ivott volna, hogy ally rútúl meg-részegedjék. A karjók ugyan némellyek Idvezitőknek azon szavaiból, mellyek olvastatnak Sz. Máténál XXIV 38. Sz. Luk: XVII: 27. *Mert mint az özön víz előtt való napokban esznek és isznak vala, házafonak vala és házafirják vala leányaitot mind a' napig, mellyen be-méne Noë a' bárkuba 's a' t. ki-hozni, hogy a' bor ital az özön víz előtt-is szokásba völt; 's ezért lettek volna olyan buják és testiek azok az özön víz előtt élt emberek. De az Idvezítő ezekben tsak az ő vigyázatlan vakmerőségeket jegyzi meg, hogy nem gondolván semmit a' nyakokon lévő bizonyos veszedelemmel, ettek, ittak, házafodtak, a' mint fognak az életben lévők akkor-is tselekedni, mikor az utolsó napou az embernek fia el-jövénd. Azután második emlékezet van a' borról I. Mos. XVI. 18. midön Melchisédek, a' Sodoma Fejedeiminek meg-veréséből fáradton vízfzra fordult, *Abrahámnak kenyeret es bort vive ki elebe.* Ismét I. Mos. XIX. 32-34. midön a' Lótnak két Leányi Sodomának el-vezése után a' Soár mellett lévő hegynek barlangjában lakotkba, *bort adának innya az ő Atyjoknak,* és meg-részegítvén ötet, velle hálának. A' melly dolgok estek az özön víz után mint egy 350. esztendőekkel. Hol? és mikor fogott völt Noë az özön víz el-száradása után a' szőlő plántálásához, nem tette-fel Mofes. A' környül állások úgy mutatják, hogy ez lett akkor hamar, minekutanna az Ararát hegyekről le-szálván a' Sinhár pufztáján meg-telepedtek. Ez a' hely pedig esett, a' BOCHARTUS meg-határozása szerint *Geogr. Sacr. L. I c. 5.* Assyriában, a' melly delre az *Ararát*, más nével *Gordyaeus* vagy *Chadurchus* hegyek alatt kezdődött, a' régi Paraditsom kertől nem meszsze, a'hol t. i. Noë az özön víz előtt-is lakott vala; és*

az után Babelnek, 's Babyllonnak nevezet-
 terett: a'hol azt a' hires nagy tornyot-is kez-
 dették vala építeni: mellynek alkalmatofsá-
 gival egybe vefzván az ő nyelvek, szél-
 lyel-is oizlának; Esett ez PETAVIUS szerint
 az özön viz után mint egy 150 esztendő-
 kel, és így még a' Noë idejében, a' ki az
 özön viz után három száz ötven esztendő-
 ket éle I. M. IX: 21. CEREUS nevü igen régi
 Iróból-ki ATHENÆUS *Deipn.* hogy az igaz
 ve a' Noë *Nečtar* bor hajdon nevezetesen Babyloniá-
 házából) ban termett. *Affyria* maga 2. KIR. XVIII.
 32. v. Mos. XXIII: 28. gabonás és boros
 földnek nevezetik. Itt tanulták vala meg-
 hihetöképpen, még atyjok életében a' Noë
 három fia, és azoknak Nemzetségei-is, hogy
 kell banni a' szőlövel, és annak gyümöltse-
 nek levéből bort miként lehet készíthetni.
 Melly szerint ofztán a' mint onnan szél-
 lyel menének, *Sem* napkelet, *Jáfet* nap-
 nyúgot, *Cham* dél felé, a' szőlö mivelésnek
 és bor készítésnek mesterségét-is ki-vivék
 minden felé azokban a' tartományokban.
Margiánáról Armeniában, melly onnan nap-
 kelet felé vagyon, azt jegyzi meg STRA-
 BO L. II. p. 129. hogy ez egyébként-is a'
 természetnek minden ajándékival gazdag
 helység, de semmiről még-is annyira nem
 ditsértetik, mint a' szörnyü fok, és nagy
 fáju és gerezdi szölökről. Talátnak itt,
 úgy mond, gyakorta olyan szölö fák, mel-
 lyeknek tövet két ember együtt alig ölel-
 hetné által; és két könyökni hoszszu szölö
 gerézdek. Azon fellyül *Cármániáról* L. XV.
 p. 455. hogy ott a' szölök önként vadon-is
 böven teremnek: és hogy ez szölövel és
 borral kiváltképen bővölködik, mellyről
 vette a' BOCHARTUS szerint a' nevét-is.
Carma a' *Chaldeusok*nál Szölöt tévén. En-
 nek tö szomszédjában északra esik *Perfia*,
 a' hol-is kivált *Sjirds* vároffa vidékit, a'
 hegyek aljai és a' halmok szölövel minden

felé teli vagynak. *Cujus loci, igrir KÆM-
PFERUS Amen. Exot. Fasc. II. §. I. p. 373.
felicitati si fortassis quisquam alius comparari
vel situ jucundo, vel felicitate soli possit; utrius-
que tamen, tum rojæ tum uvæ præstantia &
ubere proventu nullus in Orbe potest. Alább
ismét §. v. Ita Vitis unius Urbis tot popu-
lorum palatiis feriendo, id præstat, quod in
Europa Vindemiis multis vix ulla possit Pro-
vincia. Ezen fellyül Astrakán Vidéken - is
igen sok szőlöt és bort látott GMELIN Pe-
tersbürgi Med. Professor; Persiában utazván.
Fellyebb-is északra Salian és Schemachie Vá-
rossá mellett derék szőlőnek való hegyeket
jegyzett-meg; de az örményeken kívül más
lakosoknak a' szőlő mivéléshez nints ked-
vek. Hanem úgy-is körül-belől vadon bő-
ven terem. Tovább nap keletre és északra
a' Tatórok, Japponok, Chinák Ország-
ban, és a' hevesebb Indiákon hogy bor ké-
szítés végett szőlőket mivelnének, az úta-
zók nem beszélik. E're felénk ismét Ar-
menta, Lyuia, Pamphilia, Bythinia minde-
nütt rakvák szőlő hegyekkel, a' honnan, a'
de la MARE tudósítása szerint, véghetetlen
bort takarítanak-bé a' kereskedők Konstán-
tzinipolyba. Délre bődög Arabia szőlő dől-
gából mennyiben lett légyen bődög, nem
iratik. Napnyugotra Syria és Palestina, melly
igen szőlős helyek voltak, gondolhatni
csak abból a' nagy gerezdből, vagy furt
szőlőből-is, mellyet a' Kanaan földinek Az Eskolli
meg-kémlelésére küldött férjfiak az Eskol nagy szö-
völgyében le-mettzván, ketten vivének rüdon lö gerezd
Móseshez. IV. Mos. XIV: 25. Nem úgy a' Kanaan
mintha az a' szőlő gerezd két ember erejét földén.
kivánta volna, hanem hogy épebben vihes-
sék 's mütathafsák-bé Mósesnek. Taláttat-
nak ott, a' mint az utazók közt d' ARVIE A' szőlő-
ex beszéli, most-is tiz, tizenkét fontos nek bövsé-
gerézdek. Képzelméni a' szőlőnek bövsé-ge 'Sido
gét 'Sidó Országban abból-is, hogy a' Ország-*

SCHAW bizonyítása szerint, csak az egy *Hebron* esztendőnként szőlő lévből készült izet vagy tefztát, és száraz malosát 300. teye terhet szokott le-küldeni Egyiptomba. Lásd UNZERT *Der Arzt. B. II. p. 200.* Hát egyéb részeiben mennyi nem terem! midőn ez az egész Ország egy szőlős kertnek neveztetik V. Mos. XXXII. 14. E' féle szőlő iznek gondolja, hogy mulólag emlitem, MICHAELIS *Gottingai* nagy érdemű *Professzor* azt a' mézet-is, mellyet Jákob Josefnek engedztelésére Egyiptomba küldött vala I. M. XLIII: II. Mert egyéb féle méz dől-gából Egyiptus nem szükölködik vala; szőlője pedig, a' mint HERODOTUS. L. II. c. 77. megjegyzi, nem vala. Hogy a' Malosának készítése a' 'Sidók közt régen szokásban volt, bizonyítja az Abigail példája I. SAM: XXV. 18. a' ki, több ajándéki közt, két tomio bort, és száz kötés afzszu szőlőt-is vitt vala Dávid Király' eleibe. *Damaskusból*, a' melly Syriának Anya-Vároffa, melly vég-hetetlen, és szép nagy szemű Malosát hordjanak-ki a' kereskedők mind e' mái napig e' világra mindenüvé, tudva vagyon.

Hogy ve-
szett volt-
el a' szőlő
miveles-
nek és bor
készítés-
nek mester-
sége világ-
ról.

A' Bornak
ujrafel-ta-
lálója Bac-
chus ki-
völt: és
hol lakott,
nehéz meg
határozni.

Hogy pedig a' szőlő miveles és Borkészítés az után fok helyyeken végső feledékenység-be ment volt; abból esett, hogy a' izeli-debbek, elein, magok és barmaik eleségére nézve helyből helybe költözvén; a' vadab-bak és dologtalanabbak az erdőkön földi barlangokban meg-húzván magokat, vad gyü-mölsökkal, vadászatból, 's másfoknak fel-prédálásából élvén, nem kezdetek a' szőlő miveles után járni; de hihető, hogy nem-is kaptak mindenütt önként termő szőlő fákra.

A' Görögök, a' mint tudva van, a' Bornak fel-találását BACCHUSNAK tulajdonít-ják; a' kit ők hol OSIRISNEK, hol DIONYSI-USNAK neveztek. DIODORUS *Siculus* (a' ki C. Julius Caesar idejében írt) *Bibl. Hist. L.*

I. n. I. e'ről így emlékezik: Nam & Egyip-
ti eum, quem ipsi Ofirin nominant, eundem esse,
qui Gracis Dionysius appellatur; & hunc totum
pervasisse orbem, unisque a seraperti & Vitium
plantandarum rationem hominibus docuisse; &
ob hoc beneficium omnium Consensu immortali-
tatem adeptum esse, contendunt. Ki? és ho-
vá való volt az a' DIONYSIUS vagy Bac-
chus? a' régi Poëta'knak e'ről való ellenke-
ző beszédek miatt, nehéz meg-batározni.
 CICCERO *de Nat. Deor. L. III.* úgy tartja,
 hogy egyszer-is mászor-is sok *Bacchus* ne-
 vü emberek voltak; kik közül ötöt ki-is ne-
 vez; 's ezeknek vívelt dólgaikat mind egy-
 be zavarták volna a' *Poëta'k*, szokások volt
 ugyan-is a' nékiek, hogy a' régi hatalma-
 sabb és böltsebb emberek vívelt dólgaikat le-
 írván, magok verseinek, vagy énekeiknek
 tzi-frázására, azon egy személynek-is min-
 den történeteikről vagy találmányaikról kü-
 lömb külömb vezeték nevet adnának: Úgy
 hogy, az egy *Bacchus*nak vagy *Apollónak*,
 a' kiket-is egy személynek tart *ARNOBIUS*,
 egy *Anonymus* régi Görög *Anthologiában L.*
I. t. 38. epigr. II. kilentzvenhat neveit számlá-
 lják elé. Mellyből nem lehetett meg-gázol-
 hatatlan zürzavarnak nem származni. *DIO-*
DORUS, ö-is *Pogány, l. c. L. III. n. 62.* em-
 liti némellyeknek olyan vélekedését-is, hogy
 a' *Ceres*ről és *Bacchus*ról való históriák egé-
 szen mesék vagy költött dólgok volnának;
 emberi személyben pedig e' földön soha e-
 gyik sem láttatott volna; hanem azt Isten-
 nek gabona, ezt borbéli ajándékaiért, vagy
 pedig *Ceres*t a' földért, *Bacchus*t (a' ki *Ti-*
*tit*nak *Phoebus*nak-is mondatik) a' napért
 kellene venni; a' mennyiben a' nap fel-me-
 legítvén a' nedves földet, az a' gabonákat
 önként meg-termi; a' szőlöt-is az után a'
 maga melegivel meg-érleli. Némellyek azt
 a' földért, ezt a' napért-is vették, mint
Virgilius-is Georg. L. I. v. 5.

*Vos ó Clarissima mundi
Lumina, labentem Cælo quæ ducitis Annam:
Bacchus & alma Ceres. 's a' t.*

De többek, és világosabbak a' *Bacchus*oknak
 A' első, a' *vifelt* dolgairól irt régi historiák, mint sem-
 ki *Dionysius* azokat egészen költemenynek lehesseu tartani.
usnak, Indi- Diodorus, a' maga *Historiás Bibliothé-*
aiainak-is cájának harmadik könyvének végén, és a'
mondatott negyediknek elein három *Bacchus*okot ir-le.
 mikor élt? Az első nevezi *Indiainak*, min-hogy ez ott
 és ki volt? *vifelt* dolgairól hírefedett volt inkább-el;
 A' kit a' régiek *Nysából* származottnak tar-
 tottak; és szakálolon festettek 's faragtak-
 ki, a' mint szoktak vala járni egész életek-
 ben magok-is az *Indusok*. E'ről az *Indiai*
Bacchusról L. III. c. 68, 70. 71. holmi *Timoe-*
tes nevü, *Orpheussal* egy időben, és így a'
Troja veszedelme előtt élt, *Poëtaból* azt ir-
 ja *Diodorus*, hogy ő maga ez a' *Timotes*
Lybiának északi részzeit el-járván, el-ment
Nysába-is, a'hol birhedtés, hogy hajdon *Bac-*
chus fel-neveltetett volna; 's az ott való la-
 kosoktól meg-tudakozta a' *Bacchus* eredetét.
 A' kik néki azt beszélték, hogy az lett
 volna az *Ammonnak* *Lybiában* *Thebe* város-
 sában, melly az után *Diospolisnek*, az az,
Jupiter városának neveztetett) uralkodott
Királynak, *Amalthea* nevü szép szüz Leány-
 tól született fia. A' kit ő, hogy a' Fele-
 sége *Rhca* hofszü állásától meg-menthetne,
 titkon el-küldött ebbe a' *Nysa* nevü város-
 ba, az *Aristæus*, oda való bölts-Király és
 a' *Minerva* gondvifelélé alá: *Amaltheának* pe-
 dig a' *Ceraunius* hegyek alatt, a'hol véle
 találkozott vala, egy darab, fzaru forma,
 igen termékeny helységet ajándékozott;
 mellyet ő a' maga nevérol nevezett *Cornu*
Amaltheæ; másoktól pedig mindeuekkel fogy-
 hatatlanul bővölködő völtárol *Cornucopiának*
 mondatott. Ez a' *Nysa* köziktás hegyek-
 ööl minden felöl körül fogott, és a' termé-
 szet-

izetnek minden ajándékival ékekedő tartomány vala; a'hol a' szőlő és minden gyümöls fák önként termettek: mellyet a' Triton vize-is, körül foly vala, és tsak egy, fák árnyékától fetétes völgyen, nyilik vala belé bé-menetel. HOMERUS in *Hymnis* ezt Arabiában *Phœnicia* és a' Nílus között téfzi.

*Nysa jacet quadam, mons sylvis floridus altis
Phœnice procul Ægypti stagnantes ad undas.*

- Fel-neveltetvén tehát itt egy barlangban az *Aristaus* fia közül egytől az említett gyermek, igen szép, erős, okos, szorgalmatos Ifjú vólt belőie; a' kit mindenek, nevezetesen *Minerva*, nagyon fzerettek. Ez az Ifjú még gyermekkorában maga gondolatjából az ott önként termő szőlőket le-kezdé szedni, annak szemeit jövendő haszonra meg-száraztva kezdé el-tenni, vagy a' levét itálnak ki-nyomni; a' szőlő fákat és egyéb gyümöls fákat, hogy bővebben gyümölsözzenek, tisztogatni, helyből helybe által kezdé plántálni. Melly bölts tselekedeteire nézve ofztán *Dia* vagy *Dió* nevet, (melly Istent téfzen) adtak néki, és az után *Nysa* Városról *Dionysius*nak nevezték, mint ha mondanák *Nysa*ból való Isten. Történt azon közben, hogy *Rhea*-is meg-hallá ennek a' *Dionysius*nak hírét, és meg-haraguván *Ammonra*, igyekezi vala *Dionysius*t meg-fogni; 's midön ezen szándékába belé sült volna, *Ammonon* fel-ada, és a' maga testvér Bátyjához *Saturnushoz* mene férjhez. A' kit, és annak atyja fiait a' *Titave*feket a'ra vévé, hogy *Ammonra* támadjanak. A'kik reá menvén *Ammonra*, véle meg-ütközének, őtet meg-győzék, országából ki-üzék, és az Országot el-foglalván magát *Créta* szigetbe szaladni kényszeríték. A' hol ofztán *Ammon* az ott lakó *Curétesek* közül egynek *Créta* nevű leányát magának feleségül vévén, a' fzigetnek-is azzal Ura léve, és azt a' Felesé-

Ez, hogy és hol akadt a' szőlő művelésre és bor készítésre.

ennek vifelt dolgai

ge nevérol Crétának nevezé: *Idea* lévén az előtt annak a neve. El-foglalván e' szerint *Saturnus* az *Ammon* Országát, ott kegyetlenul kezdé uralkodni; és hadi népével *Dionysius* ellen Nysára indula. Tudtára esvén ezek a' dolgok *Dionysius*nak, ő-is Nysában feles népet véve magához, a' kik között vala a' bölts és erös hadakozó szuz *Minerva*-is, és két száz völle egygyütt nevedett mind hasonló *Virtuosus* emberek, 's néki különös jó barátai. Hozzá adák magokat az *Ajerek* és *Amazonok*-is; a' kik már hatalmas fegyvereikkel e' világnak sok részeit magok kezök alá hódoltatták vala, (meg-nyervén az *Amazonak* barátságát különösen *Minerva*, a' kik-is hasonló erös hadakozó fegyveres szüzek valának.) A' férjfi táborát maga *Dionysius*, az *Afzfonyokét* *Minerva* vezérelvén, *Saturnus* és a' *Titansok* ellen ki-indulának. És minekutánna a' vizetlenség és a' fenevadakkal való sok bajoskodások közt, *Lybia*nak *Zaberna* nevü várossa mellé érkezett, és ott táborba szállott volna, a' maga kegyességének és jó tété ényeinék az útjában mindenütt tsudára méltó sok jeleit hagyta volna, a' *Lybiaiak* néki bövséges eleséget vivének, és magok-is örömmel melléje állának. Meg-értvén *Saturnus* a' *Dionysius* megérkezését, eleibe ki-mene, véle két izbe meg-ütközök; de mindenikszér rajta vesztvén: hogy az *Ammon* királyi házait el-törölhesse, visszsa méne és éjjel a' várost felgyujtá: és *Rhéiá*val 's némelly szerentsetlen tárfaival együtt titkon el-szalada; de az útban mind ketten a' *Dionysius* kezébe akadának, az ő meg-maradott emberi-is el-fogattának: a' kiknek-is reménységek kívül nem tsak életeket engedé-meg, hanem bort adván egyenként nékiek, maga húségére, hogy véle és mellette minden alnokság nélkül igazán fognak hadakozni, hé-esketé, *Saturnusnak* 's *Rhéiának*-is nem tsak minden vétkeket

el-engedé, hanem a'ra kéré őket, hogy ötet az után mint atyio: úgy szeretnék, és él-
nének véle barátságoson. Mellyet *Rhea* (a'
ki a'kor *Jupiter*rel vífelős vala, holtig meg-
is tartott, és ötet miut tulajdon maga fiát
úgy szerette; de *Saturnus*, az után-is ellene
járni meg-nem szunt. A' melly idő alatt
születék *Jupiter*-is; a' kit *Dionysius* sok tisz-
telettel illetett, és mindeneknek Királyává
teve. Meg-értvén pedig az utközet előtt
a' *Lybiai*aktól *Dionysius*, hogy az Atyja *Am-
mon* mikor az Országból ki-esett vala, azt
jövendölte, hogy az ő fia *Dionysius* bizonyos
ido múlva nem tsak az Atyja Országát ven-
né vízfzsa, hanem a' maga birodalmát az
egész világra ki-terjesztvén, Isteni tisztelet-
tel-is illetetnék; abba a' helybe az *Ammon*
tiszteletére egy jövendö mondó templomot
és várat épített. E'röl az *Ammon*ról azt
hagyták emlékezetben, hogy a' homlokán
szarvai lettek volna, mellyet ugyan némel-
lyek a'ra magyaráztak, hogy a' hadakban a'
sisakján kos szarvakot vífelt, némeltyek pe-
dig úgy hitték, hogy valósággal magának let-
tek volna a' homlokán valami e'féle szaru
formán ki-álló tsontjai, e're nézve a' fiát
Dionysius is kos szarvakkal szokták vala a'
régiek le-festeni. Ezeket így el-végezvén
Dionysius, leg-elöször ő maga kérdé meg az
apjától, mint új *Oraculum*tól, a' maga döl-
gainak ki-menetelét. A' ki néki azt felelé:
hogy az emberekkel jól-tévén halhatatlansá-
got nyerne. Így azért, meg-bizván magát,
elébb *Egyiptomot* el-foglalá; és ott *Jupi-
tert*, ha ízinte még tsak gyermek volna-is,
Királyá tévé, és Igazgatóúl 's tanítóúl *O-
lympus* mellé-adá; a' kitől *Jupiter* a' *Virtus*-
nak leg-főbb gráditsára emeltvén, *olympus*
vezeték uevet-is kapott. Ez után meg-ta-
nitá ez a' *Bucchus* az *Egyiptomi*akat a' szö-
lönök plántálására és hafzon vételére-is; és
hogy kellefsék az almákat és egyéb gyümöl-

tsököt állani el-tenni. A' mellynek jó hire, midön minden felé ki-terjedett volna, fenki ellene fegyvert nem foga, hanem parantsolatit mindenek örömmel tselekedtek; és ötet ditséretekkel és áldozatokkal tisztelték, Igy el-járván az egész földet, és a' plánták mivélésére meg-tanítván az embereket, halhatatlan háladatosságra el-kötelezé őket. Ezen jótételeivel az egész emberi nemzetet a'ra-is vivé, hogy midön a' több Istenekről külömb külömb képen értenének, ezt a' *Bacchus* egyedül, meg-egyezett értelemmel, halhatatlannak lenni bizonyítanak; nem találta se a' Görögök se a' *Barbarusok* közül fenki, a' ki az ő jó téteményeiben nem részesült volna: meg-tanítván azokat is, a' kiknek szőlő mivélésre alkalmas földök nem vala, hogy leheffen úrpából-is izére nézve a' bornál nem fokkal alább való italt készíteni.

Mikor ezekben a' dolgokban az Indusok közt-is így foglalatoskodék és egy *Nysának* nevezett várost-is épített volna, megvizzik néki, hogy *Saturnus* a' *Titanes*ekkel az ő Atyjára *Ammonra* *Créta*-ba-is reá akarna menni, Tiető utazással a' közep tenger mellé vizsza fordula. És midön az alatt Egyiptomból *Jupiter*-is nagy erővel az *Ammon* segítségére által ment volna, *Dionysius*-is *Minnervával* és a' több, Isteneknek tartatott, társaival az ő segítésekre kéfedelem nélkül által méne; és mindjárt szörnyü ütközet esék: és a' győzedelem a' *Dionysius* részére fordulván a' *Titanes*eket egészen el-törlek.

Hogy lett Azután *Ammon* és *Liber* vagy *Dionysius*-is *Istenne*. az emberek közül az halhatatlanságra által vitetének és *Jupiter* az egész Világnak birodalmát egyedül magának vévé.

A' második A' másik *Bacchus*, c. 64. és L. II. c. 4. *Bacchus* *Jupiter* és *Proserpina* vagy mások szerint *Ceres* fiának írja lenni; a' ki-fokaktól *Sabazius* semlly. usnak mondattott. Ez-is Egyiptomban *The-*

ba Városban született; és a' *fabula* szerint, az elsőhez majd mindenekbe hasonlító dolgokat tselekedett. Éles elméjü, szép formájü ember vólt ez tavitá-meg ökrökön szántani az embereket leg-ekébb, mellyre nézve az ő fejt ökör szaruval-is festik. E' szerzette a' maga *Bacchus*val az *orgia* uevü kinepet (a' Fűfángot) és annak éjszakai titkos *izéremoniáit*, mellyeket ki-beszélleni akkor-is szűgyenlettek, 's innen tilalmoztak-is. Én is ebben hagyok.

A' *harmadik Bacchus* a' mint *L. III. c. 64. 65.* fel-tézi, született vala *Boëtiában Thebæ* Városban (mellyet az e'ött nem sokkal épített vala *Cadmus* sœnitziából oda által telcpedvén) a' *Cretai Jupitertől*, és az említett *Caamusnak* Leányától *Semele*től. I-gén szép Leány lévén t. i. ez a' *Semele*, *Jupiter* hozzá gyakran járogatott, mellyet meg-irigyelvén *Juno*, szines barátságban ereszkedik *Semele*vel, és a'ra véski, hogy kérné *Jupitert*, méltóztatnék vele-is abban a' ditsőségében hálni, mint szokott *Junó*val. Meg-is nyeri ezt a' Leány; de mikor egykor viselős korában nagy villámfok és menydörgések közt hozzá bé-ment vólna *Jupiter*, ijedtében el-ájula 's azzal meg-is halván, idétlent szüle. De a' gyermeket fel-ragadá *Jupiter* és a' maga tsombjába bé-varrá, és a' rendes születésig ott viselvén, akkor ki-szülé, és az *Arsbiai Ny-szba* a' *Nympháknak* nevelésre általada; (másfok szerint az öttstől *Mercurius*tól által küldé) E're nézett *OVIDIUS*-is *Metam. L. IV. F. 12.* a'hol le-irván a' *Bacchus* születésének és életének rendit, így szól:

— *Bacchumque vocant, Bromiumque, Lycumque
Ignigenamque, Saturnumque iterum solumq. hirmatrem.*

hogy t. i. menydörgések közt (*bromus* menydörgést tévén a' Görögöknél) tüzből születvén, két anyja vólt, az az (egy darabig

Se-

A' harmadik Görög fabula, fok felöl egybe földöz-
va.

Semele, az után maga *Jupiter*) Némellyek ezt a fábulát úgy irják-le, hogy midőn maga *Semele* egészen el-égett, és még a' gyermek az ő anyjának hamvában elevenen hömpölygene, a' *Nymphák* ki-ragadták, és vízzel a' hamuból ki-mosogatván a' magok kebeleiben nevelték fel. A' ki az után igen szép, elmés, de gyenge, kényes testű bajuz és szakal nélkül való ember lett; és soha meg sem vénült. Innen fokaktól *Androgynus*nak, az az, férfui és afzszonyi részekkel együtt biró szemellynek-is tartatott. És hogy ez Iffjus gának idejét az afzszonyok közt, minden vigafságok, mulikák, tántzok között el-töltvén, az után fok afzszonyokot vett volna maga mellé; a' kiknek dárdaik helyett leveles ágakat vagy veszfzöket (*Thyrfos*) adott a' kezekbe; és így ez-is, valamint az első, Indiát és e' Világnak nagy részét egyben járta; a' Jókat és Igazakat a' magatitkaira meg-tanította; a' pufzta helyekről és az vad erdőkről az embereket egybe-gyűjtötte; azok közt musikai játékokot szerzett; a' nemzetségek pereit el-igazitotta, és a' tsendes békeséget köztök felállította: magát mindenekhez szelidül vífelvén. Ezen Istenes tselekedeteiről el-menvén a' hire, az emberek örvendezve sereggel mentek eleibe. Midőn pedig némellyek büszkeségből néki ellene állottak volna (azt hirdetvén, hogy azokat az idegen afzszonyokot bujaságnak, paráznaságnak okáért hordozná magával; 's minden szentsége ebből állana) azokat hirtelen, kegyetlenül meg-büntette: Így öleté-meg a' maga afzszonyaival, a' kiknek leveles ágakkal bé-tsinálva vas dárdaik valának reménytelen a' Görögök közt *Pentheust*, Indiában *Myrrhamust*, Tráczsiában *Lycurgust*. E'vel az utólsóval barátságban gondolván magát lenni *Bacchus*, a' maga afzszonyi táborát, a' kiket *Moenádesek*nek, *Baccháknak* hivatott a' *Hellespontuson* Trá-

tziába által szállítá, a' kiket *Lycurgus* egy éjszaka lesből, *Nyfa* nevü helyen, hitetlen mind meg-ölte; szándékozván köztök magát *Bacchus*-is el-vezte. Meg-is esett volna ez, ha egy *Tarops* nevü Rátz, a' kit *Orpheus* a' maga Nagy apjának ir lenni, a' *Lycurgus* gonosz szandékát neki meg-nem jelentette volna. Meg-haraguván azért *Bacchus Lycurgusra*, kevés próbált tárfaival együtt a' tengeren által hajókázék, a' ki *Bacchusra* való gyűlölségéből *Tráziában* a' *TURNEBUS* meg-jegyzése szerint a' szőlököt-is mind ki-vágatta vala) ötet meg-fogá; szemeit ki-tojotá, és magát kereszt fára feszítette; az Országát, *Tráziát* pedig a' *Tarops*nak ajándékozá: Ezek után maga régi Hazájába *Thebe* várofsába vízfza tere, és Eléfantou (mellyet a' több sákmányok közt Indiából hozott vala) magoffan ülve, győzedelmi pompával a' városba be-méne, és az egész Várost szabadsággal meg-ajándékozá; mellyről *Liber Pater* nevet-is nyere a' Görögöknél magának.

Ez három *Dionysiusok* vagy *Bacchusok* közül *Diodorus* csak az elsőt, vagy leg-ré- Hogy tet-
ték ezt az
első Bac-
chusnak
helyére.
gibbet tartja Valóságosnak. A' másodikat pedig, a' ki *Proserpinától* született, csak az elsőnek majmozására gondolja, hogy költöttek a' *Poëta*k. A' *Semelétől* valóról kételkedve szól. Lehet, úgy mond, *L. III. n. 73.* hogy az után fok idővel egy más *Jupitertől* és *Semelétől* a' *Kadmus* Leányától-is születet egy *Dionysius*, a' ki az elsőnek nyomdokán menvén, annak ditséretesen viselt dolgait és utazást mindenekben követte; a' régi *Amazonok* helyett más afzfónyi tábort hordozván magával; a' ki az *Orgiæ* nevü régi *Innepek* szentelését-is a' görögök közt, fok újabb tzerémoniákkal pótolván, fel-állította. De hitőbbnek gondolja még-is ő maga *Diodorus*-is, hogy ezt-is a' Görögök kedvéért *Orpheusról* költötte, a' ki *Bacchusról* leg-előbb irt: Es, csak

annyiban kellene ezeket a' *Kadmus* idejére vinni, a' mennyiben a' régi *Bacchus* *Innepét*, annak titkaival és egész históriájával együtt *Kadmus* vitte vala által *Phœniaciából* vagy *Egyiptomból* a' Görögök közli: és

A' Görög-
mester-
sege e' fé-
lékben.

azon dolgokat úgy ruházta az után *Orpheus* egy valami Görög személyre. Szokása volt t. i. a' Görögöknek, különösen a' Krétabélieknek (a' kiket hazugságokról maga Sz. Pál Tit. II. 12. — meg-béjegez) hogy valaményi híres embereket hallottak e' világon, mind azoknak viselt dolgait, nemzetek magasztalására, szemtelenül a' magok embereire rakták; és, hogy azokból annál is nagyobb *Herofokot* formálhassanak, véghetetlen költeményekkel is ékesgették. Így, minekutánna az idők vizzontagságai közt, a' régibb igaz históriák el-vesztek, az övék maradt fenn, 's a' lett közönségessé. Ezt tselekedték a' régi *Bacchus*-sal is, az *Egyiptomi Thebat* helyett tévén a' *Boëtiái Thebat*. Maga *Kadmus*-is *Euripides*-nél, a' mint tanít bennünket a' nagy *BOCHARTUS Geogr. Sacr. P. II. L. I. c. 28.* a' *Bacchus* *Innepét* a' Görögöknek annak minden emberi emlékezet felett való régiségéről *Commendálta*; és, *ATHENÆUS*-ból azt jegyzi-ki, hogy már *Phœnix Colophonius*-nál a' *Ninus* koporsó kövén, vagy *Epitaphium*-ában emlékezet volt a' *Bacchus*-ról: Mellyből ki-tettzenék, hogy *Bacchus* még *Ninus* előtt élt, a' ki *Kadmus*-nál, leg-alább 600 esztendővel régibb volt.

A' kik minden régisegeket a' Bibliából

Sz. Irdás akarnak meg-magyarázni, a' *Bacchus* *históferintext* riáját is lattatnak magoknak ott egészen fel-a' Görögök találni. *HUETIUS Demonstr. Evang. Prop. IV. fabulájút* c. 8. az egész *fabulát* a' *Noë Nimród* és *Mobacchus*-ses viselt dolgaiból csinálja-ki. *Isac. Vossius* ról hogy *De Orig. Idol. L. I. c. 30.* Mófest magát tartja lehet vilá-a' leg-régibb *Egyiptomi Bacchus*-nak; a' ki *gositani*. *Indiainak* mondatik. Es a' *Moses* 's a' *Bacchus* személye, tselekedetei, és története közt

közt olly fok hasonlatosságot talál, hogy alig kételkedjék többé az aránt, hogy abban a' *Bacchus*ban Mófest ne igyekeztek volna majmozni az Istenekről szerzett *Fabulák*nak koholói. *BOCHARTUS* l. c. igen elmésen Noéből *Saturnust*, az ő három fiaiból, a' mint elé-számlálatnak I. Mos. X. (három fiai lévén *Saturnusnak*-is) Jáfetből *Neptunust*, Semből *Plátot*, ennek fiából Mágógból *Prometheust*, Chámból az Egyiptom bélieknél *Ammont* vagy *Hamont* tsinál, a' kit az után a' Görögök *Jupiternek* neveztek, a' *Plutarchus* tanítása szerint, *in Iside: apud Ægyptios Jovis nomen esse Ammoun*. A' Chám fiai közül a' kissebből *Chanaánból* lett, az ő itélete szerint, *Mercurtus*, az az, kereskedő, minthogy ez a' szó görögül, és deákul (a' *mercibus*) kereskedőt, *Chanán*-is a' Sidó nyelven kereskedő szolgát jelent; szolgája lévén, a' fenn forgó hafzonért, bizonyos tekintetben, a' kereskedő minden más tehetős embereknek. Így lettek *Pút*ból-is *Pithus* *Apolló*, a' *Chus* fiából *Nimrodból* *Bacchus*. En az ő több tudóson ki-tsinált okait itt leírni nem érkezem. A' mi különösön *Bacchust* illeti, e'ről úgy okoskodik: hogy *Bacchus* és *Earchusi*, az az, *Chus* fia egyet téfzen. Ide valónak tartja, hogy *Bacchusnak* a' Pó-gányok között-is, főbb neve volt *Nebrodes*: a' melly annyi, mintha mondanák, *Nimrodes*: mondatott *Zágrabæusnak*-is, melly a' *Phœnciai* nyelven erős vadászt téfzen 's ezért *Bacchust* Tigris bõrrel-is festik a' régiek, a' melly *Nimródról*, hogy ő hatalmas vadász volt, v. 9. nyilván említettik: Ide járútnak, hogy az *Indusok*-is, a' mint *Philostrátus* írja, úgy tartották, hogy *Bacchus* *Affyriából* ment volna közikbe: a' Görög *Fabulák*-is a' *Bacchus* *Successorának* Királyát téfzik: az *Affyriusok*-is *Bacchust* (a' ki egy volt *Nimroddal*) *pro Deo lutzone*, ezem-íszom Istennek tartották, mint a' ki tiz semlye kenyé-

reket (*artabas*) negyven juhót, tiz kondér bort minden nap el-költött 's t. e'félék. Lehet bizony bámólni ezeknek a' tudos embereknek véghetetlen olvasáfolokon; szélefen ki-terjedt tudományokon, és erős képzelődéseken, midön a' külső régiségeket a' Szent Irás leveleivel olly böltsen egybe vetik; kegyességek pedig e' részben-is meg-hetsülhetetlen. De ha az igazat ki-kell mondanunk, mindenik részről olly fok héjasággal valóknak találjuk ezeket az ő egybe hasonlítófaikat, hogy azokból egyikből-is semmi bizonyost meg-határozni nem bátorkodhatunk.

A' szőlő Valamint a' *Bacchus*oknak személlyeit, *fátnehány* és születések földit, úgy a' szőlőfák fel-talál-
helyeken *lásának* helyeit-is fok felé vizzik a' Pogány
találták régiségek. En *ATHENÆUS*ból, a' ki a' ré-
fel-újja- gi Görög Böltsenek el-vezett Iráfaikból a'
ban. maga *Deinospophuston*ában e' féléket fokot
szedett vólt egybe, tsak vagy kettőt em-
litek. *Hecataeus Milesius*ból azt írja L. II.
c. 1. hogy az özön viz után a' *Deucalion*
fia *Oressa* az *Ætoliai* Királyhoz menvén,
ott az ő kutvája egy tsutkót szült; mel-
lyet el-ültetvén gerézdekkel meg-rakodott
szőlötő nevedett róla; és annak az ő uno-
kája *Oënea* nevéről *Oivada* nevet adott; a'
mint hívják a' bort ma-is Görögök: *Theo-*
*pombus Chius*ból, hogy a' szőlöt leg-elébb
Olympiában az *Alphæus* vize mellett találták
vólna-fel: *Hellanicus*ból, hogy e're leg-elébb
Egyptomnak *Plintine* nevű Várofsánál akad-
tak vólna. Mellyre nézve *Dion Academicus*
a' részeg embereket Egyptomiaknak szokta
vala nevezni; minthogy azok a' borital-
ban igen el-merültek vala, kivált az után
hogy fel-találhatták azt-is, hogy ha Vatsora
előtt fött káposztát ennének vagy káposzta
magot vennének-bé, meg-nem részeged-
nének. Hogy *Nysában*, a' melly Egyip-
bombaa *Alexandria* táján vólt, és *Tráziá-*
ban

ban a' *Lycurgus*' országában a' szőlő már *Bacchus* előtt-is meg-volt, *Diodorus*ból már elébb látók. *PLINIUS* L. VII. c. 26. a' szőlő, és egyéb gyümölcs fák' művelésének melterséget az *Athenæbéli Eumolpus*nak tulajdonítja. Ez az *Eumolpus*, *PETAVIUS* szerint, a' Trójai veszedelem előtt mintegy 40. éltendő-vel ment vala *Thráziából* Görög Országba az *Eleusinusok*' segítségére, *Erectheus Athenæbéli* király ellen; a' mielőtt, hihető, hogy a' szőlő' mesterségét-is oda által-vitte vala. Már a' Trójai táborban *HOMERUS*nál *Odys.* 9. erősegekről hírefek valának *Vina Maronea*, mellyek *Thráziából* vitetnek vala; és hús annyi vízzel elegyítve lehet vala meg-innya. *PLINIUS*' meg-jegyzése szerint L. 14. c. 4. Ugyan *HOMERUS* írja, a' n. h. *Siciliáról*, szállván a' régi *Cyclopsok*' idejéről:

*Hæc sine feminio tellus inarata ferebat
Hordea, frumenta, et vites, quæ grandibus uvis
Dulcia vina ferunt.*

az-az: hogy az föld az árpat és egyéb gabonát, és a' szőlő-fákat, a' mellyek igen nagy gerezdeket és édes borokat hoznak, önként termette. Mind ezekből, hogy többeket elé ne hordjak, ki-jö világoson, hogy a' szőlőnek eleitől fogva nem volt egy bizonyos helye; hanem azokban a' déli és napkeleti meleg tartományokban fok helyeken ez önként termett. És hogy ez itt-is, amott-is emlegetett fel-találtatásokat csak az el-szaporításról és munka alá való fogásról kellefsék érteni.

Miként? és mitsoda lépésekke: terjedett légyen ki azokról az első helyekről a' szőlő-művelés, és bor-készítés a' nap-nyugotra és északra hanyatló Országokra? nehéz felnyomozni, *Philonides* régi Orvos' bizonyítása után írja *ATHENÆUS* L. XV. c. 5. hogy Görög Országba a' veres tengerről maga *Bacchus* vitte volna által a' szőlő-fákat. A'

Az eredeti helyekről, hogy terjedett e' ki a' szomszéd tartományok-ig a' szőlő-

Tö-mivelés és bor-ke-szítés? Tyrusbéliek, a' kik Syriának *Phoenicia* nevé-
s bor-ke-
szítés?
szítés? részében a' közép tenger mellett laktak, a'val ditsekedtek, a' mint *Achilles* TATIUS-ból igen régi Íróból említi BOCHARTUS Geogr. Sacr. P. II. L. 1. c. 18. hogy nálok egy Páfztort maga *Bacchus* (a' kitől ők magok közül valónak tartanak) tanított volna meg a' szőlő-mivelésre és bor-készítésre; bort-is adván néki innya, hogy ötet szállásán jó szívvel látta; 's midőn a' Páfstor kérdené, hol vette volna azt az *édes vert*? azt felelte: ez a' szőlőnek vere. A' melly név, minthogy a' Szent Írásokban-is a' bor néhány helyeken neveztetik így, a'ra láttatik mutatni, hogy 'Sidó Országba innen *Phoeniciá*ból ment volt által a' szőlő-mivelés. Leg-alább a' Tyrusok úgy tartották, hogy azt az egész világra az ő kereskedők terjesztették-ki. *Bacchum enim, így ír az elébb említett TATIUS, Tyrii suum esse existimant, atque Cadmi fabulam canunt: et de festi origine hæc referunt: olim nusquam fuisse vinum, cum nondum esset apud ipsos: non nigrum, non odoratum, non Biblinum, non Maroncum ex Thracia, non Chium ex Lacuna, non insulare ex Icaria, sed hæc omnia vini genera a se esse propagata, et primam ejus matrem apud se esse natam.* Hogy *Bacchus* Indiákról való vízfsza-jötiben a' Tyrusok közt meg-fordult, az a' *Diodorus*' beszédiből-is meg-tettzik.

Görög Or-szágami-korvitték-be? Hogy Görög Országban a' *Kádmus*, és véle együtt fok *Phoeniciabéliek* oda lett álszágami-tal-költözésével innen vitetett légyen által, korvitték-mint egyéb fok mesterségek-is, az-is könnyen meg-engedhető. Ezt a' költözödést pedig ROBINSON akkorra téfzi, mikor az Izraeliták teménytelen sereggel a' pusztából a' Kanaán földébe bé-menének; sőt ennek okául-is tőlök való meg-ijedést téfzi. EUSEBIUS a' *Kádmus*' Görög Országba lett menetelét az *Abrahám*' élete' vége felé, K. Sz. előtt 1389. esztendőre határozza. PETAVIUS az

Hode 'Sidók közt való Biráskodásra, amaz után mintegy 35. ezteendőre viszi. BERO-susból jegyzette-ki GOTAFRED, hogy Görög Országban leg-alább a' *Chaldeusok*' Ország-láfa alatt, *Ascaes* nevű Királynak 13-dik ezteendőjében találták-fel a' szőlőt. Melly hamar, és nagy mértékbe reá kaptak pedig a' Görögök a' borra, ki-tettzik abból, hogy az ő taborokban már a' Trója' víváfa alatt a' bor nagy bövséggel vala, és az ő Fejedelmeik kozzul *Nestor*, *Ulysses*, *Achilles*, *Hercules*, 's mások a' bort erősen ifszák vala. A' földje, aere bizony Görög Ország-nak a' szőlő és jó bor-termésre ma-is más tartományok felett alkalmasnak tapasztal-tatik. *Lesbos*, a' hol a' híres *Metalino* bor terem, *Chio*, *Samos*, *Coo*, *Rhoous* 's a' több szigetekben már Róma' kezdetivel igen fok és híres borok teremnek vala. A' mellyeket Görög Országból az után-is fokáig, a' mint meg-jegyzi PLINIUS L. XIV. c. 14. a' Római Urak nagy költséggel hozatják vala.

híresebb
bor-termő
helyek a'
Görögök'
földén.

Olofz Országba mikor? és honnan ment-bé a' szőlő-mivelés? bizonytalan. Fellyebb-c. 12. említi PLINIUS, hogy *Romulus* téjjel, nem borral tette az első áldozatot. *Numa*-Olofz. Or-is meg-tiltotta, hogy az áldozatra meg-gyűj-szágami-tott fákra bort ne hintenének; minden ké-
kor' és
tség kívül a' bornak szük vóltára nézve. *honnan*
De hogy oda-is már az előtt által-harapo-
tsúszott-
zott vólt a' bor-készítés, abból hozza-ki PLI-bé?
NIUS, hogy *Mezentius* Etruriai Király bor-
ral való meg-jutalmaztatásáért ment vala a'
Latinusok ellen a' *Rutulusok*nak segítség-re;
melly szerint a' bor már akkor a' *Latinusok*' földén terem vala. Hihető, hogy ott
Latiumban, *Siciliának* szomszédságában, a'
szőlő önként-is termett; vagy pedig talám
a' *PAULUS Diaconus*' tartása szerint, *Hist.*
Mscel. *Saturnus* vitte vólt által-Sziciliából,
mikor *Jupiter* előtt oda által-szaladván egy
darab ideig ott-is lakott. Közönségefebben

úgy tartják, hogy Görög Országból vittek volt által Olofz Országba szőlő-töveket.

Szükön kellett mindazáltal a' bornak Olofz Országban elein teremni. Mert, a' mint írja PLINIUS l. c. csak kis edényekben, mint ma a' patikákban az orvofságokat póltzokon tartják vala a' boros edényeket. *Diuque ejus rei magna parcimonia fuit*, így ír elébb PLINIUS L. XIV. c. 13. *L. Papyrius Imperator adversus Samnites dimicaturus votum fecit, si vicisset, Jovi poculum vini. Denique inter dona sextarios lactis datos invenimus, nusquam vini*; a' melly dolog esett a' Város' fel-áláfa után CCCXXXIII-ben. Az után DCXXXIII. esztendőkkel kezdték a' Rómaiak hordókba tölteni a' bort. Nem vala t. i. még akkor köztök szokásban a' szőlő meg-mettzése; hanem a' mint vadon fel-futnak vala a' szőlő fák a' szil-fákra, és nagy jegenye-fákra a' tetejekig, onnan szedik vala le a' szántó-vető rest parasztok, míg a' gerezdeket veszedelem nélkül fel-érik vala. E're nézve Numa Király, hogy a' szőlő meg-mettzésére inkább reá szoktatná az embereket, meg-tiltotta vala, hogy metzsetlen szőlő borából az Isteneknek senki ne áldozhat-

*Itten lett
szörnyű
el-szapo-
rouusa.*

nék. De mikor oíztán egykor a' szőlő-mivelésre reá kaptanak az Olofzok-is, kevés idő alatt annyira vitték, hogy e' világon találtató so. féle boroknak két része fel-találtatnék; minden másutt való földek felett jó földje lévén Olofz Országban a' szőlő-fák' termésére. PLINIUS L. XIV. c. 1. az élő fákról akarván beszélni, így kezdi: *Unde potius incipiemus, quam a vitibus, quarum principatus in tantum peculiare Italiae est, ut vel hoc uno omnia gentium vicisse, quam odorifera possit videri bona.* Melly nagyra nevedtek pedig, és tartósok voltak a' szőlő-fák Olofz Országban, bizonyítja a' val, hogy *Populonium* városában a' *Jupiter*' képét egy szőlő-fából faragták volt ki, melly an-

*képtelen
nagy szö-
lő-fák.*

nyi száz esztendőök alatt romlás nélkül tartatott. *Metapontusban* a' *Júno'* Temploma szőlő-fa ofzlopokon állott. Az *Eféfusi Diána'* Templomára egy *Cyprusi* szőlő-fáról (a' hol leg-nagyobbra szoktak nevedezni) hágnak vala fel. Nő ez, úgy mond továbbá *PLINIUS*, vég nélkül; ki-terjesztvén minden felé a' maga újabb-újabb ágait. *Nec est li-gro ulli aternior natura.* Egy szőlő-tő Rómában a' *Livia'* tornátzaiban egész sétáló-helyet bé-árnyékozott, és 24. veder bort meg-termett. Egész házakot és majorokat egy-egy szőlő-tővel körül-vétettnék, tovább-tovább vivén és kötözvén annak ágait. Nem mindenütt nőnek vala mindazáltal *Olofz Országba* olly nagyot a' szőlő-fák. Mert, azt néhol ott-is mint *Afrikában-is*, a' szelek meg-akadályoztatják vala. A' *Narbonai Irovintziákban* tsak egy hüvelykni vastagsá-*Merön di-gok* vala, és a' földön szélyel folynak va-ló szőlő-la. Valának némelly tartományokban min-fák. den támasz nélkül álló terpe szőlő-fák-is. Mennyire lehetsen pedig mivélés, az - az, meg-kapálás; meg-mettzés, homlitgatás által vinni a' szőlőnek termését, tsudálkozva említi e're *PLINIUS* a' *Nomentanumi* mezőben *Aelius Sthenelus*, *Libertinus* köz embernek hatvan *jugerumni* helyt fekvő szőlőjét; a' ki ^{A' jó mivélés mi- tehet a' szőlő R' termésére?} mulatságból, nem okoskodásból, kapálgatni kezdvén a' szőlő-töveket, annyira vitte va-f la azt, hogy *CCCC. Nummum*; ideest, *qua-dringenties nummum, seu sestertium* summán (melly a' *Harduinus'* meg-határozásából tett *Frantzia* pénzt *4000000* *livert*, vagy négy *milliöt*) adí azt el *Remmius Polcmonnak*. A' ki-is azt tíz esztendőkig a' szerint mivélvén *Annæus Seneca* négyfizerezett árron vévé-meg töle. Le-szürnek vala t. i. a' mint írja *PLINIUS*, minden *jugerumról septenos calcos*, hoc est *amphoras centenar quadragenas musti.* az-az, fiziz negyven *amphora* mustot. Az *amphora* tett nálok két vedret. Iszonyú termés vala

ez! *Cato*, a' ki a' szőlő-mivelésnek mester-ségét bizonyos regulák alá leg-előfzer foglalta; egy *jagerum*-ról tsak tíz *calcut*, vagy 40 *amphorát* mond le-jöni. A' *jagerum* na-
lok egy nap meg-szántható föld vala.

A' szőlő-
rek nemei
számála-
nok.
Nemeit a' szőlőknek egyedül *Democritus* tartotta *PLINIUS* ízerint c. 2. meg-szamlál-hatónak; esméreteseknek tartván maga előtt mind azokat, mellyek Görög Országban termettek. De mások úgy hitték, hogy azt meg-szamlálni ne lehessen; mellyet a' bo-
rok' fok külömbségiből-is észre lehet venni.

quippe quæ totidem pene sunt, quot agri, a' mellyek annyi félék, a' hányak a' szőlő-földek. *VIRGILIUS*-is *L. II. Georg. 7. 103.* így szólott e'ről:

*Sed neque quam multæ species, nec nomina quæ sint
Est numerus; neque enim numero comprehendere
refert.*

*Quem qui scire velit, Lybici velle æquoris idem
Discere, quam multæ Zephiro turbentur arena.*

szüntelen
zöldellő
szőlő fák.

Azért, úgy mond *PLINIUS*, nem-is szükség valakinek azoknak számba-vételén furasztani magát, hanem tsak a' nevezetefebbeket illő meg-jegyezni. Egyiptomban, a' *MATTHIOLUS*' bizonyítása ízerint *Comm. in Diosc. L. V. c. 3. Ekephantinum* és *Memphis* körül szüntelen zöldellő szőlő-fák teremnek; a' mellyek mindazáltal gyümöltsöt esztendőben tsak egyfzer hoznak. Olofz Országban bizonyos ne-me a' szőlőnek, mellyet *PLINIUS* nevez *ins sana*, esztendőben háromszor virágzik, de gyümölts tsak az első virágából léfzen. Egyéb-ként, ott Olofz Országban a' szőlő-fáknak *XV* nemeit jegyzette-meg *PLINIUS*: a' mellyek közül Olofz Országból valóknak mond ötöt; mellyeket ismét familiánként ki-terjeszt; meg-irván mindeniknek természetű különös tulajdonságait, és hasznait. Leg-jobbnak mondja az *Aminius*-nál termőket. Ennek is-mét öt apróbb nemeit írja-le, mellyek kö-zött

zött van a' *lenata*, vagy gyapjas szőlő-is, Gyapjas
 mellyről így szól (*ne Seres miremur aut Indos szőlő.*
adeo lanugo eam vestit) A' többi Görög Or-
 szágból *Chio* és *Thasus* szigetekből jöttek ál-
 tal: mellyeket ismét hoszfazon elé-számlál.
 Mellyekből, én-is úgy vélekedem, hogy a'
 lírelebb szőlő-termő Országok a' szőlőt egy
 a' másiktól csak annyiban kapták, hogy a'
 szőlő-fának bizonyos nemeit közlötték egy-
 másfal; lévén mindenik helynek maga kü-
 lönös nemü szőlő-töve-is.

Olofz Ország után leg-elébb kezdették
 a' szőlő *Oeconomiat* Spanyol Országban a' *Ga-*
ditanum Fretum-on, vagy a' közép tengernek
 bé-nyílásán sellyül való részben, a' melly
 régen *Boeticánának*, *Tarsusnak*, *Tartessusnak*
 mondatott; ma *Anáalujiinak* neveztetik: mel-
 lyet *PLINIUS* felette termékeny, minden földi
 boldogságokkal bővölködő helységnek mond
L. II. c. 3. *STRABO* pedig nevezetesen a'ról
 ditsér, hogy onnan bort, gabonát és ola-
 jat minden felé igen sokat hordanak-ki. Kik
 vitték volt oda a' szőlő-mivelés' mesterségét?
 a' *Phaniciusok*-é, a' kik hajdon a' magok ke-
 reskedését éppen addig ki-terjesztették vala?
 vagy az után a' Görögök, a' kik-is ezt a'
 helyet sokáig birták, 's *Coloniakkal*-is bő-
 vitették (kikről ofztán *Cartago*' el-törölésé-
 vel ez a' hely a' Rómaiak' kezére szállott?)
 vagy pedig a' tenger nyíláson mindjárt túl
Mauritaniából, mái néven *Maraccóból* (a' hol-
 is, a' mint *STRABO L. XVII. p. m. 647.*
 fel-jegyzette, a' szőlő-fa olly vastagon te-
 rem, hogy két ember alig ölelheti által,
 mellynek gerezdjei egy-egy könyöknyiek)
 bizonytalan. Belsőbb részeiről Spanyol Or-
 szágnak, a' melly most minden felé rakva
 szőlős kertekkel, *ISIDORUS*, a' VII-dik *Se-*
culumnak elein élt *Hispalisi* tudós Püspök,
Orig. L. XX. c. 3. azt írja: *quod ferax vi-*
ni locus non est, hogy bor ott nem terem.

Spanyol
 országban
 hol? és
 mikor kez-
 dettek a'
 szőlőt mi-
 velni?

Résöre ter-
 jedett - ki
 az egész
 Országgra.

Gallia, ma néven *Francia-Ország*, sokáig nem termett bort.

Gallia-ról, melly ma Frantzia Országának mondatik, és bor dolgából majd minden Európai tartományok felett gazdag, *Diodorus Siculus* L. V. n. 26. hagyta emlékezetben, hogy ott a' nagy hideg és hibás aer miatt se bor, se olaj nem terem. Azért ott ezeknek a' gyümölcsöknek szukibe, fert (zythum) és mézzel elegyített italt készítenek magoknak a' lakosok. És minthogy a' boron felettébb kapnak, a' kereskedőtől másunnan oda bé-vitt borokat tisztán és olly böven íszák, hogy attól meg-részegedvén és az álomtól el-nyomattatván, meg-bolondulni láttasának. Innen sok Olofz kereskedők az ő meg-szokott fösvényeségek szerint, a' *Gallusok*' részegkedését magok hasznokra fordítják; és a' hajóközni alkalmas vizeken hajókon, a' mezős helyeken szekereken sok bort visznek közükbe, meg-betsulhetetlen nyereséggel; mert egy kád borért egy szolgáló gyermeket kapnak tserébe. Bizonyítja ezt *Posidonius Stoicus*-is *Athenæus*-nál L. IV. c. 13. *Locupletes Galli vinum biberint ex Italia pettum, et Massiliensium iisRICTU, et id merum, interdum paululum aque affudentes, Dercoma id multi nancupant, az-az, a' gazdag Gallusok bort ísznak, mellyet Olofz Országból vésznek, és a' Massilia' környékéből; azt pedig tisztán, néha kevés vízzel elegyítve, mellynek neve nalok Dercoma.*

Nem kell mindazáltal ezt egész *Gallia*-ról venni; hanem tsak az Olofz Ország feletti való részéről a' Rhénus vizéig, a' melly a' többtől *Cisalpinia* névvel különböztetett.

Mors Ra- Mert az alsó, vagy Spanyol Ország felől *pott* volt való részében, melly *Narbonensis Gallianak* ide bé leg-mondatott (ma *Langvedocia, Sabaudia, Del-* elébb a' *phinatus, Provincia*) 's Anya-városa volt a' *szükörmu-*tenger parton *Massilia*, minekutánna *Q. Fa-* *la,* és *hol hius* azt a' helységet a' Rómaiak' számára *kez-dő-dött?* el-foglalta, és *Provincia* formába vette, a' *szö-*

szőlőt, a' mint ki-tették az ő útazásából, már mivelni kezdték volt. A' több tartományokban pedig, mikor azután tiz esztendőök alatt *Julius Caesar Gallianak* több refzit-is a' Rómaiaknak meg-hódoltatta, szőlő nem találtatott. *Tremellius Varro*, a' ki *Julius Caesar* alatt egyik Hadi Vezér vala, *M. VARRONAL de Re R. L. I. c. 7. n. 8.* világosan mondja, hogy ő a' *Rhenus* mellett olyan tartományokban járt, a' hol se szőlő, se olaj, se egyéb gyümölts nem termett. *A' Rhénuson innen* Az után nem sokkal *Avenio*, és a' *Sequana* mikor keze körül-is el-kezdték vala ültetni: *mig rekedett?* *Domitianus*, a' mint az ő életében meg-jegyzi *SVETONIUS c. 7.* látván hogy az emberek a' szőlő mivélés miatt a' szántást vetést minden felé el-kezdték hagyni, és hogy a' bor-italból fok illetlenségek származnak, meg-parantsolta, hogy Olofz Országban-is a' szőlőt szaporítani senki se mérézfelje; a' külső *Provinciákban* pedig mindenütt vagatatsfűk-ki. A' melly parantsolatja a' *Provinciákra* nézve, *Asián* kívül, véghez-is ment; hanem Olofz Országban fokban fel-zúdulván ellene, nevezetesen az a' híres *Impositor Apolló Thyanaus* a' val tsúfolván a' Tsáfzár, hogy a' földet meg-akarná herélni; a' mint írja *AURELIUS VICTOR*, abban maradt. Az után hét száz esztendőök múlva, a' mint ugyan *Miként* ő meg-jegyzi, 's *JORNANDES-is de Succesf. kapott a' Imperior. c. 58.* említi *PROBUS Imperator* újra *Probus* fel-szabadította, hogy a' *Provinciákban-is* a' *Imperator Gallusok, Spanyolok, Britannusok, Pannoniások* a' szőlőt mivelhesék. Nem tsak, ismét lábhanem a' henyélő *Legiókat* reá hajtatta, hogy az arra való hegyeket szőlőkkel meg-rakják. *Nagyar* E' vala, a' ki *Pannoniában* (mellyet az Országgra előtt *Cajus Octavius* el-foglalván, *Tiberius* mikor? *mi Imperator Provinciának* formált vala) *Sirmium* móddal 's körül, melly ma *Zemlinnek* mondatik, az *hova hoz- Almus* nevű hegyet, és *Moefiában* az *Aure-tik-bé* legust szőlő-tökkel meg-rakatta: minek-előtte *elebb?*

ötet Vas-toronynál a' kóborló katonák meg-
 ölék. Attól az időtől fogva, úgy mond
 CONRIGIUS De Hab. Corp. Germ. Nov. et
 antiq. c.3. S.III. §.77. Galliában a' *Rhenus* mel-
 lett, Pannoniában (mellyen alsó Magyar Or-
 szágnak a' Dunán túl első részei értetnek)
 a' Duna' partjai körül a' szőlőt mindenütt
 művelni kezdték, úgy a' *Rhenuson* túl la-
 kó Németek-is a' magok hegyeiken, de rit-
 kább helyeken. Ezt pedig hogy a' *Rhenus*'
 mellyékiek későbbre adták magokat jól a'
 szőlő-művelésre, abból hozza-ki CONRIGI-
 us, hogy mikor K. Sz. után DCCCXLII-
 ben a' *Ludovicus Pius*' három fiai a' Fran-
 zia Birodalmot fel-osztották, *Ludovicus Ju-*
 niornak a' *Rhenuson* túl első részekben-is ne-
 hány városokat adtanak a' hozzá tartozó
 falukkal, hihető-képpen a' bor' kedvéért.
 JULIANUS Imperator, a' ki *Arabatesnek*, a'
 Keresztyénektől *Apostátának*-is mondatik, Pá-
 ris felé utazván, midőn azokon a' helye-
 ken bort nem igen kapna, az ő ferekről,
 az ERASMUS' Görögből tett Deák fordítása
 szerint, ilyen tsúfolódó Epigrammát tsinált:

*Bacche quis? unde venis? Verum tibi deiero
 Bacchum*

*Te haud novi, tantum est cognitus ille Jovis
 Is neſtar redolet, hircum tu: dic, age! num te
 Eſpicias finxit Gallia vitis inops?*

Non igitur te Bacchum dixero, ſed Cerealem

Et frumenti genam nec Bromium imo Bromum.

A' Sernek-is szerzője t. i. Egyiptomban
Oſiris, vagy *Bacchus* vala, de ő, úgy mond,
 ezt nem esmérí, honnan jött, nem tudja,
 esküszik az igaz *Bacchus*-ra, hogy ő más *Bac-*
chus nem esmér, hanem a' *Jupiter*' fiát, a'
 a' ki a' bort szerzette. 's a' t. Mennyire
 el-szaporodott *Probus* után a' *Rhenus*' mel-
 lyékin alá-is, fel-is bé egész Helvétziáig a'
 szőlő, és mennyire ki-terjedett annak mi-
 velése bellyebb-is Német Ország-
 nak enged-

*Julianus
 Imp. alatt
 Francia
 Ország-
 ban meg
 ritka helye
 művelték.*

delmesebb részeiben, el-bámúl az ember, mikor Svéviában utazván *Studgardin*nál, a' szemmel bé-nem fogható hegyeken völgyeken mindenütt egymásból folyó szőlőket vég-hetetlenül szemléli. A' hol a' lakosok a'val szoktak ditsekedni, hogy önékik több ho-rok volna, mint vizek. Már ma *Moenus'* mellyéke-is minden felé rakva van szőlős kertekkel és hegyekkel.

Magyar Ország-nak külső részeire a' Du-na mellyékéről későre kellett ki-terjedni a' szőlő-mívelésnek. Mert, a' *Leo Sapiens Gö-rög Imperator'* bizonyítáfa szerint, a' mint *Fr. KOLLAR Amoen. Regn. Ung. Vol. I. p. 49.* az ő szavait magyarázza, a' Magyarok (ér-ti az *ATILLA'* idejét) igen könnyen szerezhető eledellel éltek, és nagyobbára téjjel meg-elégedtek. Esméretlenek valának, úgy mond *Kollar Úr*, előttök azoknak az italok-nak és eledeleknek nemei, mellyeket az az-után következett idők bé-hoztak. A' Fran-tzia, Német szakátsokról, Olosz Orzági *Camp'nia*, és *Burgundiai* borokról hírul se tudtak semmit, tejet iva győzték-meg há-romszor a' Bulgárokat. Az *ATILLA'* afzta-lánál ugyan mikor *Theodosius Imp.* Konstán-tzin:polyból 449-ben *ATILLA*hoz követeket küldött volna, a' ki akkor, a' *PRAY'* véle-kedése szerint Magyar Ország-nak a' Tiszán innen eső részében valahol Szeged' táján lakik vala, a' mint írja *PRISCUS*, a' bor bö-ven vala, 's maga-is fa pohárból mértékle-tesen bort iszik vala, másoknak arany és ezüst pohárok adattatván-bé, *Annal. Hunnor. p. m. 139.* De hol vették a' bort, nem íra-tik. Mikor a' nyóltzadik Száznak a' köze-pe táján a' Magyarok a' hét Kapitányok alatt *Ruszián*, *Lodomerián* keresztil másodszo-r, né-mellyek szerint (a' kik második ki-jövetel-re a' *Hunnus Avar*eseket tészik) harmadszo-r Magyar Ország-ra újra bé-jövének, és Tokaj' vidékén a' Bodrok és Tisza mellett meg-te-le-

Magyar
Ország-
nak külső
részeire
nemhamar
terjedett-
ki.

lepedének, és onnan osztán bé a' Szilágy-ságig, 's le Bihar Vármegyéig, fel Tseh Országig, által Budáig ki-terjedének, a' Béla Király' nevetlen *Secretarius*sa' írása szerint, azon helységeknek termékenységet, vadait, halait, faveit, aranyát, ezüstét nagyon meg-kedvellék, és igen ditserek, a' borról (a' melly most azokon a' helyyeken leg-nagyobb divatjában terem) sohol nem emlékeztek. Mellyből-is azt lehet ki-hozni, hogy még akkor bor ott nem találtatott: mert egyébként ezt-is, mint az Országoknak különös *beneficium*át el-nem hallgatták volna.

Erdélyt-is, (akkor *Dáciát*) mikor *Trajanus Provincia* formába vette, a' földnek termékeny voltáról, sok aranyáról, ezüst-ről, fáváról ditsérték, de boráról nem emlékeztek.

A' Somogyi szőlők régisége.

Első emlékezet vagyon, tudtomra, Magyar Országban a' *Sirmiumi* szőlő-hegy után a' *Simigi*, vagy *Somogyi* szőlőkről; mellyeknek dézmáját Szent István Király 999-ben, ha a' Kupa ellen való menetele szerentsés léfzen, a' Szent Márton' vagy *Pannonia* hegyén fundált Apáturságnak igéri, ezen szókkal: *de omnibus ueroris, prædiis, terris, vineis, fegeribus, uegtigalibus uinumque hospirum quod in prædiis eorum excresceret.* 's a' t. A' melly *Donatiót* 1002-ről, azon Apáturságnak *Archivum*ában most-is meg-lenni mond *SZEGEDI Not. et Crisi ad Decret. Regum Hungarie* T. I. p. 59.

Hogy ment, és terjedett-ki észak felé

Német Európának engedelmesebb helyyeibe *Saxoniá*-Országban ba 's Tseh Országba a' szőlő-mivelés a' *pommernyire* lúsnak 51-dik *gradussáig*, sok volna elérjedettki beszálleni. *Angliának*, *Belgiámnak*, *Daniá*-nak, *Sverziának*, *Lengyel Orzágnak*, *Mo*-*scoviának* bora nem terem: 's a' szőlőket csak ritkaságul meleg házak' segítségvel nevelik; de meg-érésre úgy-is ritkán vihetik. *Ame*-

rikában ugyan, a' mint SCLÖZER Göttingai Profefzor az Amerikai földnek új le-írásában meg-jegyzi, *Braziliában, Kanadában, Mexicóban, Virginiában,* 's másutt-is a' szőlő meg-terem: nevezetesen *Kajennáról,* a' melly *Guianának* egy termékeny izigete, azt írja *Barrere* a' maga útazásában, hogy ha ott a' szőlők meg-inettzéssel tartatnának, azoknak különös réizeiben esztendőn által minden hólnapban lehetne szuretezni; *Guatimálában* esztendőben kétszer terem és érik a' szőlő. *Carolinában* önként vadon terem; az Euró-pából oda vitt szőlő fák pedig meg-nem élnek. *Cuba* szigetben mikor elébb a' Spanyolok oda mentek, más fákra fel-futva olyan nagy szőlő-fákat találtak, mint egy férjfi-rak dereka, de a' gyümölcsek igen savanyú volt. Más réizeiről-is azt jegyzik-meg *Amerikának,* hogy a' hofzfazon tartó fok esők miatt a' szőlő jó móddal sohol el-nem kéfzalhet, és a' borok mindenütt igen lágyok, vizefek, nem állandók.

Ameriká-nak neve-zetesebb bor-termő heityei.

§. CCXXVIII.

Materiája a' bornak 1.) nagyobb részin víz. 2.) vagyon ebben holmi savanyu ízü só-is el-ólvadva, mellynek durvább része, minekután-na a' meg-forrás által a' mustnak enyvesége oda lészén, a' seprővel a' hordó' fenekére száll, és körül annak oldalaira rakodik, 's *tartarusnak,* 's bor-kőnek nevezetik. Ez, minél hidegebb, nedvesebb, árnyékosabb, és agyagosabb helyen van a' szőlő, és rosfszabbúl ért-meg, annál nagyobb mértékbe van benne. 3.) Vagyon a' bornan a' nap' melege által igen el-vékonyított, vagy apró részekre osztott, és a' sóval 's vízzel tökelletesen egybe-elegyített *olaj,* vagy me-

melegítő, erősítő 's vidámító *spiritus*. E' telzi már a' bort borrá; a' részegítő erő-is tsak ebben vagyon: ez az, a' melly *destillatio* által kiválasztván, meg-szokott gyúlni és lángba mégyen: e' nélkül a' leg-jobb borból-is tsak valami izetlen savanyu víz leszen. De vagyon 4.) a' száraz, palás, verőfényes helyeken termett borokban holmi méz forma sejer föld-is: a' honnan az ilyen borok *Meszes boroknak* is neveztetnek.

A' Bor név miket foglal magába?
 Borna^k hívják, a' víznek ellenébe tévén mind azokat az italokat, valamelyek tsipőséggel egybe-köttetett édes vagy lágy izekkel a' szájat és gyomrot gyönyörködtetik. Így *bornak monuarnak* fok helyeken a' nyers gyümölcsöknek és némelly levesebb élő fáknak levei-is minek-utánna magokban tsipős izt váltottak; minémuek az *alma, körtvely, szitva, birs-alma, pálma, nyír-fa*, 's a' t. borok, sőt a' forrás vizek-is, ha keyélsé tsipős izűek, *bor-víznek* mondatnak; a' gabonából, mézből készült ferek-is gyakran *gabona 's méz-boroknak*. De tulajdonabb névvel a' bor az édes szőlőnek leviből vagy mustjából a' meg-forrás által nagyobb, kevesebb mértékben meg-vékonyult, és meg-tsipösült nedveség, mellyben melegítő és részegítő erő vagyon. A' Szent Irásokban I. Mó's. XLIX: 11. Jákob Pátriárka, v. Mó's. XXXII: 14. maga Mó'ses a' bort Szőlő-tinek mi-lő' Vérinek-is nevezik. A' Tyrusi páztor, ert nevezetlik? a' mint felyebb emlitém, *édes vérnek*, *Bacchus* maga *szőlő' vérinek* nevezték vala. Nagy Sándort-is akarván a' fok bor-italtól ijeszteni *Androcidás*, a' kit PLINIUS L. XIV. c. 5. *Sapientia clarum*, böltseségéről híres embernek nevez, a' bort *föld' vérinek* hívja: *Vinum poturus, Rex memento te bibere sanguinem terræ, cicuta hominum venenura est, cicuta virum*. Mellyet

lyet úgy kell érteni, hogy a' napkeleti és déli melegebb tartományokban többire veres és fekete edes borok szoktak vala teremni.

Ila valami egyéb szerkeződött testben, úgy mond HOFFMANN *Dijf. de Nat. atque Elem. Vini* c. 3. fel-lehet a' *Chemicus*oknak találni az öt híres *elementum*okat (mellyekről mi-is a' CLXXXVIII. §-ra a' Sónak eredetiről beszéllvén, holmiket említettünk vala) azt bizony a' borban leg-tisztábban és világosabban fel-találják. Vagyon abban a' *Chemist*ik szerint kénkö, só, el-repülő *spiritus*, vagy *mercurius*, vagyon víz és föld. És ezen *elementaris* részeknek több vagy kevesebb vóltoctól, és öfzve-elegyedélektől lesznek a' borok közt az ö tisztaságokra, vékonyságokra, nehézségekre, ízekre, szagjokra, színekre 's ereikre nézve mind azok a' különbségek, valamellyek a' borokban akárhol tapasztaltattak. 1.) Kénkö az a' borban, a' melly közönségefebb névvel olajnak mondatik, a' mi meg-gyúl és lángba mégyen: ha a' mi testünk' nehézségével öfzve-elegyedik, szárazt, melegit. Ez, a' mint egy helyt vastagabb, vagy vékonyabb, enyvefebb, vagy földesebb mint másutt, a' szerint itt kedves szagot bortsát, amott kedvetlen nehéz gözivel a' fejet meg-tölti. Midön a' meg-forrás által meg-vékonyúlt és tisztult, ez a' bornak sárga arany színt ad; ha vastagon maradt, és nem feselhetett tisztán ki, a' bor-is vastag, fekete, és nehéz lesz. Ez adja a' bornak az édeséget-is: ez a' kénkö szívárogi néhol az erősen fel-melegedett közsziklás hegyeken a' nyári és öfzi nagy melegekben némelly szőlő-szemeknek hajain; és ott arany tsepp vagy hártya formába öfzve száradva, fokaktól arany tseppnek tartatik, holott valósággal finum gyántseppnek tinal nem egyéb: mint azt akarki észre veheti, ha ezt az arany tseppet rüzes vasra, vagy eleven szénre téfzi; mert azonnal el-

A' Bornak
revőrészei
vagy ele-
mentumi

A' kénkö
v a g y
gyanta leg
jobb rész,
mit részben
a' bor' jó-
ságára?

Ez az, a'
mi arany
tseppnek
tartatik.

olvad, és kedves gyanta ízaggal füstbe mégyen.

II.) Külömböznek a' borok egymástól a' benne lévő *savanyu sóknak* különböző természetek szerint-is. Ezek fok földdel, kevés kénkövel öfzve-szerkeződött *savanyu nyu só*, *só spiritusból* léfznek, és nagy részén a' *vagy Tartarus*, a' meg-forrás által a' mustból ki-válván, dur-tarus, a' va kö formán egybe-forrva (*Tartarus*) *Bor-mi izt ad* kö név alatt a' hordók' oldalaira rakodnak; a' *bornak*, a' mint ezt fellyebb-is az etzet' históriá-miből áll? jában a' CXIII. §-ra illertük vala; a' vékonyabb, tisztább 's könnyebb részek pedig a' borbán meg-maradván, annak tsipös *savanyu* izt adnak. Ez az, a' mi az égett-bor' utóljában, mikor a' bort *dehüll*álták, *savanyu*n érzik: az etzet-is ebből léfzen. E-ről a' tsinált édes borokat a' termés édes boro-któl jól meg-is lehet választani. Mert a' mézből, malósa ízből, 's égett-borból tsinált édes boroknak egészen édes az utól ok vagy téfztájok. A' mint tehát a' bor-köben több vagy kevesebb mértékben van az említett *só spiritus*, és a' föld hol kö, hol agyag, hol méfz természetü, durvább vagy vékonyabb, több vagy kevesebb, a' borok-nak íze-is a' szerint változik: 's a' bor-kö-is a' szerint rakodik a' hordók' falaira.

A' Mer- III.) A' *Spiritus* vagy *mercurius* mi lé-
curius, gyen a' borbán? nehezebb meg-határozni.
vagy re- Énnyit mondhatunk róla, hogy ez igen mun-
pülő Spi- kas, és mindenek felett hathatós *aero-phlo-*
ritus, a' *gistico-ætherea materia*, az-az, az *aer*nek és
mi része- tüznek az a' leg-vékonyabb része, melly e'
git, miből világon minden egyéb testeket-is el-hat; de
áll? leg-világosabban a' kénköből mutatja-ki ma-
gát annak minden állatokot meg-fojtó kék
füstiben vagy lángjában. Ez az, hogy mú-
lólag emlitem, a' melly az üvegből, kén-
köből, gyantából 's a' t hozzfzas dörgölés
által fel-kél, és a' hozzá érő, kevesebb kén-
kövel bíró szomszéd testekbe áltaköltöz-
vén.

vén, midőn azokon-is sebefesen által-folyna, ha valami maga természetivel ellenkező testbe meg-utközik, visszfa felé erős rugást téstzen; sőt ha nagyobb mértékben egybengyult volt, szikrázik. E' rugja-ki a' hordól' fenekét, mikor az egészen meg-nem forrott borok erősen bé-zárattatva, a' meleg vagy rázóadás által meg-háborittatnak. Ez a' gyantában vagy *Electrum*ban leg-hamarébb ki-mutatja magát; a' honnan a' Természet-visgálók *Electrica materiának*-is nevezik. E' vízi mozgásba vagy forrásba a' szölőnek levét, midőn a' külső melegnek, vagy mozgatásnak segítségével a' maga félzkeiből, a' hol addig el-öszolva tsendesen hever vala, ki-felkelhetett; mint ezt fellyebb a' LXIII. §-ra, a' hol a' tüzről szöllöttünk, bővebben meg-jegyzettük vala. E' szaggatja széllyel az édes olajnak simogató, gömbölyü, enyves részeit, hogy a' sónak sértegető tsipős hegyei ki-tessenek. E' fojtja meg az embert, ha a' forrásban lévő borokkal rakott pintzébe hirtelen bé-mégyen. Ez gyül-meg, és mégyen kék lángba az égett borban-is. Ebben van tulajdon-képpen a' bornak, égett bornak, sernek vidámitó, erősítő és meg-részegítő erejek-is, minek-utánna ez a' ki-pallérozott olajjal és sóval egygyütt az inaknak üregeibe bé-fürhatta magát. És minthogy az inaknak nedvesége, a' melly tiszta vékonyságúért *spiritusnak* mondatik, e'vel igen egy forma *aero-ætherea materiából* tapasztaltatik állani, midőn az azt bővebbé, elevenebbé téstzi, a' testben minden mozgások meg-frisülnek, szabadobbak, könnyebbek lésznek, az egész test meg-újjul, elevenebb, erősebb, könnyebb lészzen; fel-emelvén miot egy magokkal az a' tüz módjára fel-siető *spiritusok* az inak' *spiritusait*; ezek által fel-segítettvén a' külső érzékenységek-is frissebben, elevenebben, hátrabban téstzik a' magok szolgálatjára.

Ennek munkás-sága.

kot, a' *belső*-is ferényebben, könnyebben, tisztábban hozzák-elé a' magok mozgásaikkal az elmének táblájára az elébbi el-nyomult *ide*akat vagy képeket; következésképpen az elme-is élésebb, virgontzabb léfzen; és látvan a' maga munkáinak friss könnyüségét és szerentsés elő-menetelit, vidámabb, magáról többet tartó, fellyebb látó és majd az égre emelkedő gondolatokat formál. De ha ez az új ösztön mint az árviz a' testben igen meg-szaporodott, az elébbi rendes mozgások, a' felettébb való ferénység és erősség miatt egybe-zavarodnak, és mind a' testnek, mind az elmének, addig el-folytatott kedves munkáit rendetlenné, ide tova ok-talanul rohanóvá teszik: a' melly állapotja a' testnek és az elmének *részegségnek* mondatik. Ha a' jó bor fokáig jól bennem zárt edényben tartatik, ezek a' könnyü *spiritusok* ki-repülnek belőle, és e'vel minden vidámitó és részegítő ereje oda léfzen.

részegséget miként szerez?

A' bort ezek miként formáljuk?

A' kénkö vagy olaj lévén tehát ennek a' munkás *mercurialis spiritusnak*-is anyja, önként-is ki-tettzik, hogy minél több az olaj a' szőlőnek valamelly nemében, mellyet annak édes kövér íze ki-utató, minél jobban el-vékonyult a' meg-érés által a' szőlő szemekben ez az édes olaj, annál jobb, és erősebb bort lehet várni belőle. Ellenbe, ha a' jól meg-nem ért, vagy másként is savanyu természetü a' szőlő, az e'féle vidámitó és részegítő erő a' borában igen szűkön lehet. De az édes szőlő' levéből-is, ha az illendő meg-forrás által jól ki-nem fejthette magát, és az olaját jól el-nem oszlathatta, részegíteni nem elégséges. Így tapasztaljuk ezt a' hideg helyen tsendesesen tartott és erősen meg-fojtott mustokban, és a' mellyekből előre való meg-főzés által ezt a' repülő *spiritust* ki-űzték, vagy a' vizet benne annyira fogyattak, hogy ennek

ke-

kevés volta miatt a' multban *fermentatio* nem támadhatott.

IV. *Aer*-is melly fok legyen a' borban, *Az aer* a' multnak forrás közben való ki-terjedése-*hogy mi-*ből és habzásából észre v. hetni. De ez *sz-tarja - ki* tán a' fok rendőeli meg-forrás által annyi-*magát?* ra el-*ofzol*, meg-vékonyul, és meg-tisztul, és a' *spiritus*tal olly szorosán egyesül, hogy azután ez-is *spiritus*nak vagy *aether*nek inkább mondattathatik. Ez a' bor' könnyűségének, által-láttzó vékonyságának-is főképen való oka. Hogy a' leg-vékonyabb és tisztább bor-is e'vel tellyes legyen, ki-tet-*szik* abból, hogy ha meg-rázzák, egybe-akadván az *urnek* el-*ofzított* részetskéi, fok apró, tsergő, pattogó habotskák, vagy hó-jagotskák támadnak benne.

V.) A' *Viz* a' bornak leg-esméretefebb része. E' téfzi ugyan-is annak több részeit *A' viz, a'* folyóvá, higgá, és az italtra alkalmatosá. *mi ezeket* És, hogy a' mindjárt nevezett munkás *spi-* *egybe-fog-* *laja.* *ritus*, a' hevítő és gyúlasztó kénkö, az *ofz-* *tönöző* savanyú só a' testben semmi kárt ne tehesse, egyedül e' mérsékli: innen, minél nagyobb mértékben van valamelly borban a' víz, annál erőtlenebb.

VI.) A' *föld* a' borban különösön nem tettik olly világoson ki, mint a' több részek. De hogy ez-is bővebben legyen benne, ki-hozhatni abból, hogy a' leg-tisztább víz-is, a' mint fellyebb látók, fok földet tart magában: az olajnak nyúlósága és vastagsága, melly a' kevés *spiritus*tal bíró bort fokszor meg-nyúlósítja, 's fellyül-is fejt virágot vagy pokróztot formál a' félbe lévő boron, ebből léfzen; a' mint ezek nyilvánban ki-tet-*zenek*, ha ezeket magokra meg-száraztják. A' bor-kőnek-is nagyobb része tiszta föld. Ez, a' mint van a' földnek természeté, a' hol a' szőlők teremnek, a' bornak természetét-is izére, színére, vékonyságára, a' testen könnyebben vagy ne-

A' szőlő-
nek földbe
mennyebe
tsüsz-bé a'
bor' termé-
szetibe.

hezebben való által-takarodására nézve nagyon változtatja; magában minden munkás-
ság nélkül való nehéz és durva *elementum*
lévén. És a' mint a' földnek egy neme a'
sóval, más az olajjal, más a' vízzel egye-
sül örömeftebb, és tart szorofabb barátsá-
got, úgy borok-is különbözök léfznek, p.
o. Az agyagos szivály föld a' vizet, a' viz
a' sót mindenek felett szereti, a' meszes
föld az olajon kap inkább, a' víztől irtó-
zik: az olaj a' vízzel nem örömeft elegye-
dik, víz nélkül pedig a' sóval sem egyesül-
het: a' fekete kövér föld nem könnyen vé-
fzi a' vizet magába, és így kevés sóval-is
birhat: a' főveny apró kö morsolékokból
áll, a' melly száraz és sovány, de az eső
vizet bőven magába véfzi, és a' naptól fel-
melegedvén, a' szőlő-tök' gyökereit-is bő-
ven meg-itatja, a' fővenyes földről az esős
időkben fok, de erőtlen vizes borokat szül-
nek, a' száraz heves esztendőkben keveset,
de erőset; az agyagos földről keveset és sa-
vanyut, a' fekete, puha folából fok, vastag,
olajjal és földdel tellyes, 's többire feke-
tés, vastag, édes borok teremnek, A' me-
szes föld fok tüzet tart magában, és így
az olajt jobban el-vékonyítva közli a' szö-
lő-fákkal; a' honnan az ilyen helyt ter-
mett borok vékonyok, forróztatók, része-
gítők, fő-fájófok: a' közizklás hegyeken,
kevés, de puha földben termett borok ke-
vesebb, de tisztább vízből, és így a' sa-
vanyu sóból-is részeseülnek. A' honnan, a'
mint fellyül a' napnak beléje ütköző sugá-
rítól, alól a' meg-melegült kövektől jobban
el-olvadott és meg-vékonyult a' kénkő, a'
borok-is annál vékonyabbak, hathatósabbak
léfznek; a' testet könnyebben el-járják, 's
kevésbé terhelik. Közelitének e'hez az ol-
yan hegyek-is, mellyeknek száraz pala az
allyok, fellyül pedig puha, fekete, kövér
földjök vagyon: de ezek ugyan tsak annyi

rökélettefségre a' magok borokot nem vihetik, mint amazok: nem vévén a' pala úgy magába a' nap' melegit, mint a' kősziklák.

Ezekből vehetjük már azt-is észre; miért tartatott hajdon a' Nap *Bacchusnak* atyjának, 's *Apollonak*, *Titannak*, *Phoebusnak*: a' Nap a' Föld vagy *Ceres* pedig a' Bor' édes anyjának, a' melly a' napnak melegétől éleztetvén meg-terhesül, és elébb a' szőlő-vezetőkben, onnan a' gerezdekbe a' nedvesség fel-emeli, és így annak levét mint-egy szüli a' ki-szüli. Minekutánna pedig a' szőlő-levet a' gerezdekben újra ki-dolgozta, és meg-érlelte, a' mustot újra szüli. A' honnan a' *Poëráknál* a' Bor-is *Bimaternek*, két anyától izuletettnek mondatott. Meg-érthetjük annak-is okát, hogy esék, hogy minél tovább és jobb móddal süti a' nap a' szőlő-hegyeket, azok annál nemesebb borokot teremnek; és hogy a' melly hegyek nagy meredek oldalokkal egészen délre fekvén, a' nap' sугárit reggeltől fogva estvig bé-nyelik, az északi hideg szeleknek pedig hátat vetnek, igen jó, kedves, édes ízű, erős borokat szoktak teremni: a' mint pedig a' legyek vagy nap-keletre, vagy nap-nyugotra inkább halgatnak, vagy terebefebbek a' helyek, annál erőtlenebb és savanyúbb lészén a' borok. Innen következik az-is, hogy ha a' nyár és ősz tiszta, és jó meleg vólt, jól meg-édesülnek a' szőlők, mint minden reménységünk kívül tapasztalók a' közelebb múlt 1788-dik esztendőben: a' mikor egész Fünköstig olly mostoha idők járnak a' szőlőkre nézve, hogy egyebet savanyu hitvány bornál nem várhattunk vala. De minekutánna a' nyár és az ősz rendkívül való heves, száraz napokkal folyale, úgy meg-édesedének, és olly tökéletesen el-készülének az egész Hazában a' szőlők, hogy a' leg vadabb helyeken-is minden emlékezet felett való jó borok levének, a' legjobb

jobb helyekén pedig annyira meg-édesedé-
nek és erősödének, hogy mászszor aszszü-
szölő-bornak-is bé-illettek volna. Ha ellen-
ben ködös, esős, hideg időkkel folytak-le
a' nyár és ősz, erőtelenen és savanyun ma-
radnak a' szőlők, 's bor-is hasonló rosz lé-
fzen belőlök. Hogy a' földnek természere na-
gyon hordozza a' borok' jóságát és roszsza-
ságát, azt régen meg-jegyzerte volt HIPPO-
CRATES L. IV. de Morb. *Considerandum, quan-
tum locus loco etiam valde vicino ad vini sva-
vitatem praestet, quamvis sol equaliter sufficiat ;
cum in hoc terra humor fit, qui vinum suave
exhibeat, in illo vero minime.* Fel-kell venni,
úgy mond, mennyit tégyen egy hely a' más
hely felett a' bornak kedvesebb ízére, ha
szinte éppen szomszédosok-is, és a' nap
mindeniket egyaránt suti-is, minthogy ez a'
töld a' bornak való jó nedvességet tart, a'
más nem.

Nem kevesebb különbséget téznek a'
'A' szőlő-borok közt. a' szőlő fájának különböző ne-
főnek ne-
mei. Ugyan-is némellyik szőlő szavanyubb
mei na-
természetu, nem annyira leves, későbbre
gyon hor-
és nehezebben érik: a' honnan sokszor éret-
tezzák a' len-is kelletik le-szedni; a' másik elein örö,
bornak mi-
leves, édes, könnyen rothad. Mellytől a'
neműség^{ot} borok-is nagyon változzanak: de a' mureles
azon helyen, és a' szőlőnek azon nemben
nagyon hordozza a' bornak jóságát; kivált
a' levelezés és meg-mettzés. A' jó Vin-
tzellérek régen tapasztalják, hogy egy- féle
szőlőnek egy, a' másnak más móddal való
munka kívántatik; mellyet a' ki nem ért,
könnyen termékenytelenné teheti a' jó szö-
lő-töveket-is.

Mind ezeket együtt gondolván, láthat-
juk, melly nagy különbségnek kelljen lenni
eredet szerint-is a' borok közt. És, mint-
hogy a' bor' minéműségétől a' véle élőknek
egészségük nagyon függ, melly szükséges lé-
gyen a' borok' dolgában e're figyelmezní,
hol

hol termettek azok, és hogy ízoktak ott bálni vélek.

§. CCXXIX.

Az Országok, Városok, Faluk és Hegyek szerint-is, a' hol termettek a' borok, azok közt nagy külömbség vagyon. De nekünk azokra is ki-lépni a' rövidség nem engedi. Másként is színéről, ízéről, szagjáról, akár hol termett borokat-is bátorságofabban 's jobban-is meg-lehet határozni, mennyire légyenek jók és egészségek, mint a' helynek, a' hol termettek, neveiről. 1.) *A vtz színü fejer borok*, a' más-féle színüeknél rend szerint erőtlenebbek, még pedig, minél inkább közelit az ő színek a' víznek színéhez, annál erőtlenebbek és hamarébb is meg-fordúlnak. Innen az ilyen színü borokat a' melly esztendőben teremnek, abban többire el-is ízoktak költeni. Egyéb iránt mint-hogy részegítő és gyúlasztó erő kevesebb van benne, a' izomjúságot más színü boroknál inkább óltják, a' vért jobban vékonyítják és tisztítják, a' testet bővebben nedvesítik, a' forróbb természetü és gyenge fejú tauuló Embereknek, kivált a' melegebb tartományokban és nyári heves napokban hasznosabbak-is. Választani kell, a' melly tiszta és vékony; mert a' vérrel tökéletesebben öszve-elegyedik, a' vizelletet is inkább üzi, melly, a' mint fellyebb megjegyzettük vala, az italok' egészséges vóltának egyik tsalhatatlan jele.

Idegen Or-
szági bo-
rok.

A' mi illeti azt a' *külömbseger*, mellyet vésznek a' borok a' fölötől, a' *hol* termettek, azon mind el-menni lehetlen, *quippe, quototium pene sunt, quot agri*, mint-hogy azok, ugy mond PLINIUS L. XIV. c. 2. szinte annyi félek, a' hányak a' szőlő-foldek' darabjai. Azon egy szőlő-földnek-is különböző részei-is, ha külön szűrik egymástól egészen különböző borokat teremnek. Mire kell ebben vigyázni, már elébb utat mutattam. Ugyan csak a' gondosabb Olvasók' kedvéért, és hogy a' bornak históriája ezen meg-bővítettett Írásunkban annyival tellyesebb légyen, ámbár nálunk ritkán forduljanak-is meg, egynehány idegen Országi hiresebb borokat meg-említeni helyesnek tartottam.

A' Nectár
mi? és
hogy ké-
szül?

Leg-első hirt nyert volt magának hajdon a' Babylóniai *Nectár*; mellyet valamint az *Ambrosiát* az Istenek' leg-kedvesebb ételének, úgy ezt az ő leg-gyönyörűsegefebb italoknak, 's innen *halhatatlanság'* Itálának-is nevezett HOMERUS: és, kiváltképen való kedves édessegéről és vidámitó erejéről ditsér. De már rég, hogy ilyen név alatt tiszta termés borok e' világon sohol nem találtnak; hanem mesterséggel készitettek néhol ilyen nevű italokat. PLINIUS említ L. XIV. c. 16. egy *Nectarites* nevű bort, mellyet holmi fűnek gyökerével (a' mellyet némellyek *Hellenion*nak, némellyek *Symphiton*nak, mások *Idcé*nak, mások *Orestion*nak, mások *Nectarein*ak tartottak) készitének vala. De mi volt ez? hasonlóképpen bizonytalan. Közönségefebben készitettek ilyen nevű italt félig el-főzött édes bor-mustba, hat részhez egy rész *Atticai*, nevezetesen az *Olympas* hegyén termett, szín-mézet elegyítve; és így erősen bé-tsinált hordóban hideg helyre el-téve. Lásd CASTELLI *Lex Med.* Ennek az így tsinált görög *Nectárnak* a' régi Rómaiaknál *Vinum myrrhinum, murratum* neve-is vala.

Az

Az egész föld' kerekiségén a' leg-jobb bornak tartja KÆMPFERUS *Amoen. Exot. Fasc. II. Rel. VIII. §. 4.* Persiában *Sjirasumi* bort, ha ez a' hozzászartással erejében fogyatkoznak-is. Ennek színe, ú. m. verhenyő sárga: szaga kedves *spiritus*sal tellyes, íze se nem édes, se nem tsipös; hanem kevésé fojtós: az elmét tsudálatosan meg-vidámitja, az ételt kívántatja: erősen melegít, és fok itallal a' dühösségig részegít: de azzal is se fő-fájást, se egyéb testi bádgyadtságot nem okoz; józonodás után-is köszvényt soha nem szerez, bor-követ leg-kevesebbet-is nem tsinál, a' maga erejéből (a' melly tsuda dolog) ki-nyílt száju edényekben tartva-is semmit el-nem vesz. A' *Siddók*, a' kik e'vel a' Persiai borral nagy kereskedést folytatnak, ezt üveg edényekben a' földbe bé-ásva tartják. Ezt Európába a' *Lusitanusok*, *Belgák*, *Anglusok*-is fok ezer *Karabatakkal* hordják. Eleibe tészik ugyan ennek fokban a' szigetek' borait (*Vina Insulana: Palmae, Madera, Malacca, 's a' t.*) a' mellyekről-is majd alább a' Spanyol borok' rendiben, minthogy a' Spanyol birodalomban esnek, szállani fogunk.

Görög Országban, hogy magunk földünkhez közelebb kezdjük, a' *Creta* és *Chio* szigetből való borok már *PLINIUS'* idejében, a' mint ő írja *L. XIV. c. 14.* olly betsefek valának, hogy abból a' leg-nagyobb vendégségekben-is, az egyebekben vesztegető Római Urak egy pohárnál többet a' vendégeknek nem adtak. A' *Chio*bélit a' hegyről, mellyen termett *Arvisiának*, a' *Cretait* a' szőlő' neméről, mellyből félig meg-afzva készítették *Malvaticumnak*, mások *Morea* szigetének *Malvasium* nevü városáról, a' honnan Görög Országban a' szölönök ez a' neme el-szaporodott vala, *Malvasiumnak* nevezték. Ezek a' Görög borok feketés arany színűek, tiszták, *ambra* szagúak, kövér édes izűek,

Leg-jobb bor a' föld' színe hol terem?

Vina Insulana.

A' Görög borok közt az Arvisia, Malvasium díszetnek.

a' gyomornak és mejjnek igen hasznofok : de a' forró természetüeknek , és a' kik *calculus*sal , és belső meg-dugulásokkal bajlód-
nak , nagyon ártalmasok. Ma ezeket *Cyp-
rusi* bornak-is hívják , onnan hordattatván
széllyel Loszszú tső forma üvegekben más
tartományokban. Ebben a' borban különös,
hogy minél tovább víszik a' tengeren , an-
nál , jobba lesz. De nagy kár , hogy
ezt a' valóságos *Neflirt* a' Belga kereskedők
alább-való Spanyol borral gyakorta meg-ele-
gyítve hozzák-által Európába , sőt néha e'
gyanánt régi méh-fert-is árúlnak , ZUCKERT
ízerint *Mar. Alim.* p. 346.

Malvasia
diNapoli
amattól
különböz.

Vagyon más *Malvasia* nevü bor-is , a'
melly az *Archipelagus*nak *Napoli di Malvasia*
nevü szigetéből terjedett-el ; 's innen amat-
tól *Malvasia di Napoli* névvel különböztetik.
A' szőlőnek szemei , mellyekből e' készítte-
tik , egy-egy újni hosszúk , vagynak köz-
te mind fekete , mind fejer színűek. Ked-
veltségére nézve az a'hoz értőktől mindjárt
a' Tokai bor után tétetik. Készítenek il-
lyen nevü bort a'féle szőlőből *Siciliában* . 's
*Olofz Ország*nak-is némelly részeiben , és
Morea szigetben-is sokan , sokan a' *Canari.*
fejer borokot-is szokták így nevezni.

Voltak , 's vagynak *Görög Ország*nak
több részeiben-is sok derék borok , mint a'
Nevezete- Lesbium , Clazomemum , Tmolites , Apameum ,
sebb borok Syconeum , Myconium , Gnidium , Ephesinum ,
Görög Or- Cypriam , Temesium , Beritium , Lebennitium ,
szágban. Rhodium , Cooum , Phoronium 's több e'félék ;
mellyet *Olofz Ország*ban ott termett borok-
tól *Transmarina* névvel különböztettek : az
elsőbbekről azt jegyzi-meg *PLINIUS L. XIV.*
ç. 7. hogy hat vagy hét e'ztendőös korokban
érik-el közép régiségeket : az utolsó három-
ról pedig hogy azok ki-tettzőképpen sós
izűek. A' *Transmarinák* , vagy *Tengeren*
túl valók közü számláltak *Égyiptomból a'*
Thasiumit , *Syriából a' Tyrusit* , *Afrikából*

a' Tripolisit, a' mellyek-is mind nagy ere-
jü borok valának.

Az Olofzok hajdon, a' mint elébb-is *Az Olofz*
emlitettem, a' jó borokat Görög Országból *Országi*
vénzik vala: de már rég az ideje, hogy *borokközé*
Olofz Ország bor' dolgából minden Euro-
pai Országoknak eleibe került; igen alkal-
mos lévén az ö kénköves kövér földé, és *nevezete-*
meleg aere a' bornak el-készítésére. En ezek *febbek.*
közzul-is csak azokat említem, a' mellyek
nevekről nálunk esméretesebbek. Leg-híresb
nálók az, mellyet a' Neápolisi és Római
köz-nép kedves ízéért hív *Lachryma Christi*, *Lachryma*
a' melly *Christi.* *Campaniában* a' tüzet okádó *Vesu-*
tius hegy' allján le *Surrentumig* a' *Salernumi*
és *Amalfi* városok helységeikben, holmi fe-
kete szemü szép szőlőkből mint a' könnyül-
lás úgy tsepeg-ki magára, minek-előtte meg-
tapodnák. A' színe ennek verhenyö, az
íze édes tsipös, lágy; a' szagja kellemetes,
vékony, a' vizellet' útján igen könnyen és
szabadon által-mégyen; mellyel a' víz-kor-
ságofoknak tapasztalható-képpen használ. se
a' főnek, se a' gyomornak nints terhére.
MITHOMIUS említi *De Cerev. Vet. c. 10.* hogy
egykor egy Barát olyan helységről, a' hol
bor nem termett, Rómába vetődvén, mi-
kor ezt a' bort meg-kóstolta, és a' nevét
meg-hallotta volna, keservesen így sohász-
kodott-fel: *O bone Christe! quare etiam in mea*
patria ejusmodi lacrymas non profudisti? Oh
jó Kristus! miért nem húltattál az én hazám-
ban-is ilyen könnyeket? Hívják, mint-
hogy fajtót nem szenvedett, *Virgineum*,
Szűz bor névvel-is. Ez után van a' *Vino Vino Græ-*
Græco di somma Napoli. Ez-is ott *Campaniá-*
co. ban a' *Vesutius* alatt terem. Arany színü,
vékony, kövér, édes fojtós tsipös ízü, a'
vizelletet nagyon üzi; de a' fejet szaporán
el-bolondítja. Ha külső Országokra vizik
a' hordozás közben sokat szelidül, és ked-
vesebb ízü lesz. A' máját és veséket büv
ital-

- itallal *inflammálni*, és a' közhvényeseknek különöset ártani tapasztaltatik. Hasonló e'hez az *Amineum*, melly ugyan ott a' *Pausilippus* hegyén terem; ez *VIRGILIUS'* idejében-is már nagyon híres vala. Arany ízü sárga, jó ízagú, kevésbé fojtós - tsipős ízű. A' *Falernum*-t *HORATIUS L. I. Od. 20.* 's másutt-is az Olofz borok közt leg-előbb betsülte; kivált azt, a' melly *in agro Faustiano*, vagy a' mint ma hívják, *Falciano*, ugyan ott *Campaniában*, balra a' *Capua* felé menő út mellett egy nagy hegynek, a' melly három részre osztatik, az allyán terem, a' melly régen különösen *Falernum*-nak neveztetett, ma az Olofzoknál *Vino Razesse* a' neve. Ez vékony és felette édes. A' közöpen termőt, a' melly-is édes, de nem annyira vékony, *Faustianum*-nak mondották; fenn a' hegy' tetején termőt pedig *Jauranum*-nak, a' melly fojtós ízű. A' *Falernum*-ról így ír *PLINIUS L. XIV. c. 6. Nec ulti major auctoritas: solo vinorum flamma accenditur.* az-az: Nints egy bornak-is nagyobb betsülete: ettől a' bortól gyúl-meg egyedül a' lúg. Váltak, a' kik ennél-is előbb betsülték a' *Pucinum* nevű Olofz bort; ennek tulajdonítván, hogy *Livia Augusta*, a' ki e'féle bornál egész életében egyebet nem ivott, 82 esztendőket élt. Némellyek ezt *Vipacum*-nak-is hívják. Termett ez a' *Pucinum a. Adriaticum* tengernek egy bizonyos öbliben, a' melly ma *Capo de Istria* nevet visel, egy *Profec* nevű köves hegyen, mellyről Némétül *Profescher Reinsal* neve-is van, jó ízagú, sárga, édes, a' ízájnak és gyomornak kedves; a' testet erősíti, táplálja, a' fejet nem bántja. A' honnan ma-is a' lakosok, a' kik e'vel a' borral rend szerint élnek, ritkán betegeskednek, 's hosszú életűek: a' *Venus*-ra mások felett hajlandók, sok gyermekeket-is szaporítanak. *BEHRENS Sel. Dict. p. 356.* Maga *Augustus* Császár a' *Setinum*-t leg-

leg-többre betsülte, mint a' melly az emész-
tést jobban segíti. Mellyben ötet majd min-
den Fejedelmek követtek. ATHENÆUS ezt
a' *Falernum*hoz hatonlítja. Nevezetes vala az
Oioszok közt eleitől fogva *Vin. di Monte*
fiascone, a' *Faliscus* hegyekről való bor. A' *Vin. di*
melly kellemetes muskotály édes ízével és *Monte fi-*
szagával mas borok felett kedvelteti magát, *ascone*.
és a' vendég-fogadó házakban így tzimerez-
tetik: *Est, Est*. Mellyre nézve, midön egy
iszákos Úr az ebből való fok ital miatt meg-
hólt volna, a' szolgája ilyen *Epitaphium*ot
írt néki: *Propter Est Est, Dominus meus mor-*
tuus est. Vagyon ezek közt veres színü-is:
ez egészen nyers, amaz fél g meg-afzott
Apiana nevü szőlöböl készítettik.

Vóltak ezen kívül az Oioszoknak fok
egyéb különös tulajdonságaikról el-hirefedett
boraik-is. Mellyek közzül-is néhányat a'
régí hístóriák' kedvéért meg-ementeni nem
lélzen helytelen. Illyen vala a' *Benacum* tö-
mellett az *Albamuttum*, *Alba* városánál, a'
melly *Horatius'* s *Juvenalis'* idejekben Ró-
mában leg-közönségesebb vé ony gyenge bor-
vala; és mind a' betegeknek, mind az egés-
ségeseknek egyaránt egészségesnek tartatott.
Amabile, melly a' *Venus'* *Portus*fa körül ter-
mett, és mint leg-nemesebb, a' bor' *quinta*
essenciájának készítésére leg-alkalmasabbnak
találtatott: *Aquadianum*, *Aquadia* városáról,
a' melly a' lakofokat nagyon egészségesekké,
és hozfszú életüekké téfzi vala, úgy hogy
ott 90, 100, söt nagyobb idös einberek-is
talaltatnak. *Bassanicum*, a' melly fojtófsá-
gával a' vizelletet fel-akasztotta. *Cerasium*
Calabriában, melly tseresznye színü veres-
ségéről és különös kedves szagjáról ditsér-
tetett. *Clarellum* ugyan *Calabriában*: a' melly
szép arany színéért tápláló, és az érzékeny-
ségekét ébresztő erejéért *Rex vinorum*, bo-
rok' Királynának mondatott. *Cesanicum* *Um-*
*bria*bán, a' melly sejer színü, tiszta szagú,

Különös
tulajdon-
ságokkal
bíró borok
Oiosz Or-
szágban.

es ízü, a' *Clarellam*hoz hasonlító, mellynek Velentzébe leg-nagyobb árra van. *Ferrariumi*, melly ez előtt a' víznél-is inkább hivesíteni mondatott. *Mangiaquerra*, meliy a' tentánál-is feketébb; kedves ízü, de a' főnek és a' gyomornak ártalmos. *Marzeminum*, a' *Vincentimi* borok közt leg-jobb; és nevezetesen a'ról ditséretes, hogy a' köszvényefeknek más borok felett ártatlan. *Montebrianza*, *Insubriában* felettébb erős; mellynek a' töltés közben veres szikrái ugrándoznak-fel: kedves ízéről pedig fokban a' *Falernumnál*-is elébb betsülik. *Monteranum*, a' Pápa' földén, melly világos sárga, édes kedvü, majd pár nélkül való. *Nomentanum*, *Plinius'* idejében fokaságáról inkább, mint jóságáról híres. *Piccante*, a' melly *Insubriában* *Ticinum* mellett terem, 's fényes színéről, fel-fzőkö habjairól, és kellemetes lágy ízéről nevezetes, *Port-Herculeum* a' *Senensis* tartományban, jó ízü, erős bor, a' sérjfiak' tehetetlensége ellen *specificum*. *Racense*, a' melly *Liguriában* a' napnak erős melegétől félig meg-száradt szőlő-gerezdekből, kevésse meg-tapodva készült; mellyet az után néhány izbe a' trébellyire újra vízszá-öntöttek, hogy azzal kevésse forrjon-meg; ez kedveségéről ma minden borok felett ditséretetik. A' *Velthelinum* *Rhetiában*, mellyben *Augustus* Tsászára annyira gyönyörködött; hogy *VIRGILIUS* *Georg. L. II. 95.* midőn ennek ditséretiről hízelkedve akarna szólani, nem tudja, miként fejezze azt ki. A' *Roseum*. *Rosaceum*, a' melly *Aquileának* *Rosacea* városa mellett termett, 's jó ízével 's erejével a' *Falernummal* vetekedett. A' *Sabinumi*, a' melly hat esztendő múlva szokott meg-iható lenni: fejtér, vékony, kevésse fojtós. *Spoletanumi* sáfrány színü sárga, igen kedves édes ízü. *Surrentinumi* *Campaniában*, régen a'ról híres, hogy sokáig el-állott; ma pedig hogy annyira vizes, hogy a' hideg-lelősöknek-

nek-is bátran adhatni, és hogy a' főnek semmi alkalmatlanságára nints; de az íze nem derék. A' *Trebullanumi*, melly *Hetruriában* terem, 's kedves ízéért *Frantzia Országba* a' Kiraly' afztalara vitetik: arany színü sárga, édes, a' fejet és gyomrot erősíti, a' fuványokat meg-hizlalja.

Trebula-
num.

A' *Korsikai borok* mind erősek; de a' fok meleg ferdök miatt kedvetlen, ízör szagúak-is; mellyre nézve az idegenek nem-is kapnak rajta. *Siciliában* az *Aluntumi*, a' leg-jobb *Olofz borokhoz* hasonlittatik. Ugyan ott a' *Bolzanumi*, de *Monte Bolzano*, ízép veres színéről kedves; és ezért *Rómába* minden esztendőnként nagy bövséggel takarítottatik. Hires volt hajdon *Thraciába* a' *Maroneum* (a' melly *Marona*, ma *Marognáról*, az *Evantheus'* fia, *Miron Bacchusnak* unokája által építettett városról neveztetett) már *Homerus'* idejében kivált-képpen való édes ízéről, és szörnyü erőségéről magasztaltattott. Edefségét a' *Fabulák* annak tulajdonították, hogy *Aristaeus* a' bort mézzel ott elegyítette volna meg leg-elébb. Erőssége olly nagy volt, hogy meg-ihatóvá húz annyi víznek közibe való elegyítésével lehetett tenni.

Korsikai
Borok.

Marone-
um Tira-
ciában.

A' *Spanyol borok* nemefek, de mind erősek, édesek és vastagok. Nevezetesebbek azok közt 1.) *Vinum Malaccense*, *Vin ai Malagga*, a' melly *Vin de Secca*, Németül *Seck* nevet-is visel; némelleyek szerint azért, mint-hogy bor-tömlökben, vagy 'sákokban szokott ide tova hordoztatni: másfok szerint, hogy ebbe szüretkor semmi vizet nem töltenek, 's ezen szárazsága miatt víz nélkül nem lehet meg-innya. Ollyan forma vastag, egy kevésbé keferü édes íze van, nagyon hevít; és az epét szaporítja. Innen inkább felényi *Frantzia borral* elegy szokták afztalra bé-adni: melly szerint a' gyomrot különösen erősíti. Kézfitegek illyen forma bort

Spanyol
Borok.

Vin de
Secca.

bort mesterséggel-is a' tsalárd kereskedők, mézből, malo'sa ízből, 's égett-borból. Mellyet abból lehet meg-esimérni, hogy ha égett bornak ki-főzik, az utólja nem savanyu.

2.) *Vinum Alcantinum*, vagy *Illicitanum*, a' melly *Válenziában* terem; vastag, kedvetlen édes izü, fetét veres, melly a' hasnak emésztését-is veresfen festi, a' beleket és gyomrot szorító erejével erősíti, úgy hogy a' vér-hasban gyógyító orvofságul-is adatik. Vagyon ennek egészen fekete neme-is, melly feketén festő természetéről *Vin de tinto* névvel különböztetik.

Vin de tinto.
Xerefer-sect.

3.) *Vinum Xerae*, Németül *Xerefer-sect*. Hozzák ezt *Gránada*, *Andalusia*, *Válonna*, Spanyol Országban leg-borofabb tartományai. Fojtófotska édes kedves ízével és vékonyságával az erőtleneknek és betegségből gyógyulóknak más Spanyol borok felett ajánlja magát. Egyébként ennek-is nagy ereje van. Mert egy mérték ilyen borból ki-jő tiszta *spiritus* hat lót.

Bastard.

4.) *Vinum Hispanicum*, Spanyol bor; a' melly ott *Bastardnak*-is mondatik. Ezt egy *Péter Simon* nevü hajós Német ez előtt 250. esztendőkkel Spanyol Országban *Gualdakar* nevü város mellett a' Rhenus mellől bevitt, szőlő-tövekből plántálta vala. Mellyet az ott való földnek természete úgy meg-nemesített, hogy sokkal kedvesebb bort termett, mint Német Országban szoktak teremni az e'féle szőlők. És e'ről az emberről mind e' mai napig *Petri Simonis*, vagy *Peter Simens* névvel különböztetik. Ez arany színü vékony, keserütske édes izü: az aszszonyi méhnek és beleknek erőtlenségiben ditsértetik: a' vizuél nehezebb.

Toletanum.

5.) A' *Toletanumi* borok, mellyek *S. Martini* és *Pelúgios* város mellett teremnek, és nem tudom miért? nem tsak a' Spanyol Országi, hanem minden e' világi borok felett magasztaltatnak, ha tiszttán találtathatnak.

6.) A' *Lusitaniai* borok vastagok, feketék, fojtók. *Algarbiában* mindazáltal találtnak jobb-félék-is. Különös természetek a' Spanyol boroknak, hogy olajos kövérségek miatt vízzel, mint más-féle borokat, nem lehet elegyíteni, hanem tisztán kell meginnya, és a' vizet úgy innya utánna.

Lusitaniai borok

7.) Hírefek ma e' világnak minden részeire a' tengereken-is minden romlástól való félelem nélkül hordozható vóltokért, és bövségekért, a' *Madera* és *Canaria* szigeteken termő fejér borok. Nevezetesen (in *Canaria magna*) a' nagy *Canariában* *Pálma* város körül termők, *Vinum Palmae*, Németül *Palm-Señt*, *Canarien-Señt*, kedves, kellemetes, jó erejü, a' betegeknek és erőtelemeknek kívánatos vóltokra nézve a' Tokai borhoz leg-közelebb járulni tartatnak. Egy mérték ilyen borba találtnak tiszta *spiritus* négy ló; *gummis* bor-kő hét ló; víz 2 font öt ló, 's egy könting. Az Anglufok hordanak-el innét esztendőnként 16000. *oxhoft*, vagy *átalag-bort*, a' *Hollandusok* sem fokkal kevesebbet.

Canariai és Madera-i borok.

Palm-señt

A' *Frantzia* Borok, a' Németekkel való *Commerciumnak* alkalmatosságával nálunk is gyakrabban emlegettetnek. Első karban tétetik ezek közt a' *Frontinac* (*Muscat de Lion*) mint a' mellyben a' *Malvasier* után legtöbb *spiritus* találtnak. Jött-ki t. i. e'féle borból egy mértékből hat ló *spiritus*, 7. és egy fél ló *resina*, 5 és fél ló *gummi*, 2 font, 8 ló, 7 és fél könting víz. Terem ez a' kedves szagú és ízü bor *Lángvedocia*-ban *Frontinum* város körül, *Mouspeliához* három mért-földnire. Veres színü, moskotaly szagú és ízü, fojtótska édes tsipós, erősege miatt víz nélkül nem iható. Második a' *Champagniai* (*le vin de Champagne*) mellyel él maga-is a' Király; 's többire a' nagy Urak. Fejér színü, a' nyelvet kedvesen tsipó édes savanyu: *aethereus spiritus*tal

Frantziai borok.

Frontinac.

Champagner.

minden borok felett tellyes ; mellytől midőn üvegbe töltik , nagyon fel-habzik , i al közben az orrot fel-tsapja , és fok szelet bőfogat-fel : a' gyomornak kedves , de a' savanyúságot a' belső részekben erőssen szaporítja ; mellyel fokakban égő fájdalom-is okoz : az elmét és testet hirtelen meg-vidámítja és meg-frisíti , a' főnek és inaknak , a' mellyért leg-inkább bersülk , nem árt , hamar elmúló részegséget tsinál , a' testen szaporán által-mégyen , izzaszt-is hőv mértékben iva.

Burgunder. A' *Burgundiai Bor* egyébként igen nem mes és hathatós ; de nem bír annyi a'herrel , mint a' *Campaniai* , *spiritus*sal pedig nem kevésbé gazdag ; a' vért inkább gyúlasztja , de fő-fájást e' sem okoz ; kevésbé fojtós savanyu izével a' gyomrot erősíti : a' vizet a'mannál jobban fel-vészti. Leg-nagyobb kedveltségben van az , a' melly a' többtől *Beaune* ,

Beaune. vagy *Belnense* névvel különböztetik ; és a' fogoly-madárnak szeméhez hasonlító színéről *du couleur de Perdix* nevet visel. E'ről nálok köz-mondás : *Blesense ante omnia recenset*. A' *Vin de Couffy* veres , vékony , jó esejü , kedves , a' Király' asztalára tartatik. Az *Aurelianumi* ellenben , ámbár a' málnához hasonló kedves izével a' szájnak magát nagyon ajánlja , a' gyomrot-is derekafon melegítse és erősítse ; de minthogy a' fejet nagyon meg-zavarja , a' Király' asztaláról ki-tiltattott. Az *Eremiticum* , vagy *Vin de Eremitage* , a' melly a' *Rhodanus* mellett *Valentia* és *S. Valer* közt terem , veres színü és fojtós savanyu izével az áfonyának izéhez hasonlít ; amannál kevésbé melegít , hanem a' gyomrot ez-is jól erősíti , az egészségre-is hasznos.

Vin de Bourdeaux. A' *Burdegalli* közönséges veres Borok (*Vins de Bourdeaux*) *Aquitaniából* minden-felé nagy bövséggel hordattatnak az Országon kívül-is : a' többinél gyengébbek : bövör iva mindazáltal a' vérben nagy hábo-
rú-

rúságot csinálnak, a' fejet-is nagyon el-bontdítják; a' mellytől későre-is tisztulhat meg; a' gyomrot és beleket fojtóságokkal ugyan erősítik, de valtságok miatt a' resten nehezen mehetnek-átal. A' Németek hívják *Rothe Frantz Wein*, Frantzia veres Franc-bornak. Ezekhez tartozik a' *Vin de Gra-* Wein.
ve, az-az, főveny-bor, melly egészen fő-
 venyes földben terem. Németül *Clarewein*. Claret-
 Illyenek a' *Cohors* és *Pontac*-is, mellyekben Wein.
 az Anglusok különösen gyönyörködnek. De Cohors,
 nagyobbban fojtós izüek; a' testet felettébb Pontac.
 terhelik; a' hasat szorítják; a' vért fel-he-
 vítik; és az inaknak, kivált az érzékenyebb
 testekben nagy alkalmatlanságot szereznek.

A' Fejér Frantzia borok, a' mellyek *Lit-* Fejér
etia vagy *Paris* körül szürettetnek; elein Frantzia
 igen gyengék, vizesek, vad izü savanyu borok.
 édeségüek, kivált ha jól meg-nem ért volt
 a' szőlő: meg-érve pedig kedves édeségek
 van. Hogy továbbatska meg-tarthassák rom-
 ás nélkül, bűdös kövel erősen meg-fasztolt
 mordóba szokták bé-szürni. Melly miatt
 elein a' mejjnek, főnek és inaknak nagyon
 ártanak. Minekutánna pedig meg-tisztultak,
 és jól egybe-ervén, kevésé meg-sárgultak
 és édes savanyu izek lészén, nagyon tet-
 zenek: és a' mennyiben a' vért nem gyú-
 asztják; a' fejet 's inakot sem háborítják-
 meg, közönséges italra, kivált a' tanuló em-
 bereknek, és közhvényeseknek más borok-
 nál inkább tetzenek. Otthon *Perferac* a' Perferac,
 nevek.

A' Nemet Országi borok közt leg-elébb
 ismertnek a' Rhénus meljékiek (*Rhenana*, Nemet Or-
 Németül *Rhein Wein*) Midőn K. Sz. után szági bo-
 476-ban a' Római Legiók *Prasidium*-ban ott rok.
 műlatnának, azok kezdették leg-elébb ott a' Rhein-
 szőlő-töveket plántálni; mellyet azután a' Wein.
 hadban ki-mutatott hívségeért *Aurelius Pro-* Rhen-
us akkori Tsáfzár a' lakosoknak-is meg-en-
 nedett. A' honnan osztán idővel egymás
 N 2 utau

után Német Országnak déli részein annyira ki-terjedett a' szőlő-mivelés, hogy már ma fele egész Német Országnak szőlő-termő földdé lett. A' *Rhénus meljéki borok* a' több Német boroktól a'val különböztetnek, hogy leg-több, de vékonyságok miatt kedvesen tsipő savanyuságok van; mellyet az égett bor' utóljában mikor *spiritusnak deszillálták*, leg-nyilvánban tapasztalhatni: a' mellett, a' melly egyéb borban ritka, erejek a' Német borok közt még-is leg-több van. Egy mérték régi *Rhenanumból* ki-jő négy lótt tiszta *spiritus*. Különös meg-jegyzés a' *Rhenanumban* az-is, hogy három esztendő alatt minden bor-követ önként le-tézi; és hogy így jó gondviseles alatt romlás nélkül száz esztendeig-is el-lehet tartani: nyóltz vagy tiz esztendőös korokban mindazáltal leg-jobbaknak tartatnak. Ez az egészségre nézve-is minden más Német boroknál hasznosabb. Az erőtlen öregeket és ájuló személyeket fel-élesztí, a' természeti meleget benne öreg-bíti; a' gyomrot erősíti, a' fejet nem csak nem terheli, hanem inkább meg-könnyebbiti, fő-fájást, tagok' reszketséget soha nem okoz: a' szomjúságot ki-óltja, az egész testet meg-frisíti és meg-eleveníti: a' vizellet' útján hamar által-takarodik: az izzadást fegíti, úgy hogy illendöképpen meg-vizezve a' hideg-lelősöknek-is mindennapi rendszer és bátorságos italok lehet, akkor-is, mikor himlöznek, vagy egyéb ki-ütés van rajtuk; minthogy a' rothadásnak igen hathatófon el-lent áll. A' hofzszas nyavalyákban pedig, a' *Hoffman'* ítélete szerint, a' jó *Rhénus'* meljéki borral helyes éléssel jóval többet véghez lett vinni, mint a' savanyu és egyéb orvosló vizekkel. A' honnan méltán fájlatja e' bölts Orvos, hogy Német Országnak felső részein *Misniában*, *Thuringiában*, *Saxoniában* olly ritkán lehet a' természetnek ezen nemes ajándékára ízert tenni; le-hordván

azt szüret után majd mind a' tengerre a' Coloniai, Belgiai, Angliai, Hamburgi, Lubecai kereskedők. Ugyan-is 1500 hat-hat vedres hordó bort tartoznak *Contractus* szerint ezek a' helyek éftendönként azoknak a' kereskedőknek kezekbe adni. Innen vagyon, hogy otthon nálok-is a' lakosoknak hibás *gustusok* szerint, a' kik az édes tsipős ízben inkább gyönyörködnek, mint akármelly kedves ízü savanyukban, többire a' *Franconiai* édefebb bort árúlják *Rhenus* meljéki bor helyett. Nem egyarányú jóságúak mindazáltal mind a' *Rhenusi* borok-is. Leg-dítséretefebb **Hochemi** a' *Hochemi*, a' melly egy ilyen nevű *Fa-borok*. lunak határain *Moguntia*val által ellenbe terem. De ezt a' Fejedelmek és nagy Urak magok italára előre el-foglalják. Ez után tétetnek renddel a' *Cocheimi*, *Rhinguviai*, *Rudesheimi* borok, 's a' t. Leg-alább valók a' *Lorch* és *Lorchhausen* körül termők.

Errébb jöven a' *Rhenus* melől a' *Mosel* vagy *Mosa* vize mellé ott-is *Dusemunde*, *Vella*, *Zeltingen* körül ismét dítséretes borok *Mosellanus* teremnek, mellyek amattól *Vinum Mosellanus*, *Mosel Wein* névvel különböztetnek, ízekre nézve a' *Rhenusi*aknál ezek-is nem alább-valók; de erőtlenebbek: és így nyárra, 's a' hideg-lelősök' italára még azoknál is bátorságosabbak. A' vizelleter-is inkább üzik, mellyel a' közvénynek és *arenának* *ma'eriáját* a' testből ki-mosni tartatnak. Egy mérték *Mosellanus* tart *spiritust* 4 lótot, 2 köntinget, *resinát* 4 és fél köntinget, *gummit* 2 és fél köntinget. Vízét két patikás fontot 's 16 lótot. Hasonlók volnának e'hez a' *Baccaránál* termők; de a' lakosok a' nagy roppant hordóknak alája, hogy rend szerint meg-ne forrhassanak, és a'val meg-ne savanyodjanak, eleven szenekeket raknak, mellyel a' hordóknak deszkái meg-száradván, láttatnak egészen el-válni egymástól; de belől érvén a' nedvesség, épen maradnak, és

egy tseppet-is által nem bortsátanak. Hívják őket ezt *gefeurte Wein*. Egyiket sem lehet esztendőkre meg-tartani.

Nem meg-vetendő borok teremnek a' *Palatinatus*-ba-is fok tér-helyeken; hanem a' kénköves föld miatt, kivált ó korokban nagyon fő-síjófok. Ditsértetnek a' többi fellett a' *Wormaciai*ak, nevezetesen a' mellyet hívának *Liebenfrauen Milch*, a' *Forstli*, *Edenhofi*, *Ambasi*, *Roteri* körül termők. A' *Necher* vize meljékén-is véghetetlen szőlők mivelletnek. Ezek-is kedves ízű savanyuságokkal a' száznak nagyon tettzenek, a' testen könnyen által-mennek; kevés erejek miatt nem részegítenek, 's innen közönséges italra különösen jóvaltatnak. De minthogy erejeket hamar el-veztik, ritkán lehet második esztendőre meg-tartani, vagy másuvá ki-hordani. Vagynak ugyan, a' kik erősen meg-kénkövezve vagy égettborozva ezeket ki-is víszik, és több esztendőkre-is megtartják: de így erős fő-síjást és gyomor-rágást okoznak.

*Nederwejn. Ne-
caranum-
borok.*

*Sabaudiai
borok.
Frangi-
ners.*

A' *Sabaudiai* borok szurok ízűek és szaguk. A' *Geneva* körül termőkben (*Frangi-ners* ott a' nevek) különös, hogy ezeket egézf esztendőn által télbe-is fedetlen edényekben szabad aëren tartják. Melly szerint vadságokból a' hideg fokot el-véven jó egészségesekké lesznek.

*Franco-
siai borok*

A' *Franconiai* borok fojtófotska-savanyuk, bor-kövel és kénkövel tellyelek; a' honnan a' fejet nagyon terhelik, és a' tagokat el-lankasztják. Fél idejekig, míg savokot egézfzen le-nem tették, bátorságosabbak; segítvén a' savanyu sónak vagy kénkönek ösztönözése a' beleken és vizellet' útjain való szaporább által-menéseket. De ha a' régiség miatt egézfzen meg-tisztultak, a' vérben meg-akadván, azt nagyon fel-forralják. A' Délnek fekvő hegy oldalokon termők, és a' mellyek fok hordozáson mentek

által, a' *Rhenus*' meljékiekhez hasonlítanak; és a' helyett fokszor el-is adattatnak. Ditsértetnek a' *Mœnus* vize mellett a' *Klingenbergi*, *Vertheimi*, *Sommeraci*, *Ranásacki*, *Iindheimi* borok. Leg-ditséretesebbek pedig a' *Herbipolisi Steinwein*, melly *Stem* nevű hegyen (mellynél izebb állású, egyforma nagyságú, magofságu és hosszúságú szőlő-hegyet e' világon ritkán láthatni) terem. De bőv itallal ezek-is fő-fájált és bádgyadtságot okoznak. Izek edes kedvű tsipos: *Palatinatusi* savanyu borral meg-elegyítve, közönséges italra jobbnak tartják, mint magára. Három, négy esztendő múlva többire erejeket el-vesztik. Német Országnak felsőbb részeire inkább ezeket a' *Francomai* borokot hozzák: mellyekben különös, hogy a' hordozás által jóvólni tapasztaltatnak. Történt a' közelebb múlt *Seculum*nak végén, hogy a' *Svecusok* akkori hadakozása miatt nem eshetvén-meg azokon az helyeken öszfzel a' izüret, más esztendőben *Januarius*ban szed-^{Januariu-}ték-meg a' szőlőket, és olly igen edes ked-^{si szüret.}ves, és annyira meg-erősödött borok lett, hogy a' *Malvaticum* bort-is fellyül haladta; mellyből a' kik bővebben ittak, fokban forró nyavalyákba esvén, kevés napok alatt hirtelen meg-hóltak. *BEHRENS Select. Diet.* p. 362. Tseh Országba és *Saxoniába* az *Iposi* és *Rendelesei* borokot hordják-bé bővebben.

Teremnek ugyan Német Országban felsőbb-is fok helyeken borok, mint *Misniában* és *Misniában* és *Saxoniában* *Drezda*, *Ketschenberg*, *ai* borok. *Yessen*, *Gornberg* körül: *Sileziában* *Grünberg*, *Crosna*, *Cüroldt*: *Lufatiában* *Guben*, *Furstemberg*: *Marchiában* *Potsdamp*, *Sarmundi*, *Werdorcht*, *Fanrländ*, *Francofurtum*, *Brandenburg'* határain: de mind igen vadok, és inkább csak étkek' savanyítására és multárnak valók.

Az *Auffienél* és *Melinkinél* termő veres borok valamivel elébb valók. De mind ezek, mind a' *Morvaik*-is durva fojtós bor-

kövekkel tellyesek, és fokakat ejtenek veszedelmes kólikába és tagoknak el-esésébe. Ilyenek Thuringiában az *Ersfordi* és *Jenai* borok-is. Hanem a' *Misnii*, *Marchiai* és *Silésiai* borokról azt jegyzi-meg *ZINKEN Lexic. Ocean.* hogy ha fokáig, 20, 30, 50 esztendeig tartanak magokban, úgy megjavulnának, hogy a' közönséges *Rheusi* bornál-is előbb-valók lennének.

Ausztriai
Borok.

Az *Ausztriai* borok új korokba az említett okokból kevésfel érnek amazoknál többet. És hogy Bétsben száraz betegségben annyira halmak-mag, főképpen az új bor-italnak tulajdonítják. Minek-utánna pedig néhány esztendei újabb-újabb *fermentatio* által megtisztultak és vékonyultak, kedves ízű egészséges borokká válnak. Felső Ausztriában a' *Wachaveni*, alsóban a' *Neoburgi*, *Musenburi*, *Nusbergi*, *Nardorffi*, *Baumeni*, *Punperskircheni*, *Maurensi*, *Kinzingi*, *Mödlingi*, *Egenburgi*, *Rézi*, *Tulni* határokon termők a' többi selett betsültetnek. Lásd *ZUCHERTET Mat. Alim. p. 347. — 350.*

Magyar
Országi
Borok.

A' **MAGYAR** Országi föld, így ír *Fr. HOFFMANN De Prostant. Europae Vinis. c. 2.* valamint a' gabonák' és kövér marhák' tenyésztésére minden Német Országi földek-nél előbb-való; úgy a' szőlők' termésére nézve-is többet ér: úgy hogy az itt termő jó borokat az Olofz és Spanyol boroknál semmivel nem lehet alább-valóknak mondani, a' Német Országiaknál pedig mindeneknél méltán előbb betsülhetni. Az Olofz, Frantzia és Spanyol borokat hathatós vékonyságokkal, és hogy hamarébb, de nem általmason részegítenek, tetemesen fellyül múltják. A' *Rhenus* meljékieknél annyiban előbb valók, hogy közelt sints annyi savanyu só benne, *spiritus* pedig jóval több. A' bor-kö-is a' jó Magyar borokban olly vékony, hogy könnyen *spiritussá* válhatik. 24 mérték Tokai bort *destillálván Hoffmann* két könting bor-kö-

könél többet nem talált benne; annyi *Rhe-*
nánumban pedig hat egész lótot. E' felett
 vagyon a' Magyar borokban valami repülő
 kedves fufzerfzám szag-is; melly annak ízét
 is a' máfutt valóknál kedvefebbé téfzi: a'
 magok édefségeket-is leg-tovább meg-tartják;
 a' láthatatlan ki-gozölgélt leg-hatalmasabban
 legítik; vékonyságok miatt a' testnek min-
 den edényeit-is szabadon el-járják; melly
 szerint magok után a' tagokban semmi bá-
 gyadtságot nem hagynak, fő-fájást sem sze-
 reznek; hanem inkább az egész testet meg-
 erősítik, az elmét háborúság nélkül meg-vi-
 dámitják; úgy hogy, ha ki bővebben-is ivutt-
 is belőlök, más nap meg-frifsülve ébred-fel:
 nem-is válik az ilyen jó Magyar bor akar-
 meddig tartásák *Vappává*, vagy erőtlen, ki-
 ment ízefzu, vagy erejü borrá.

De tartasuk-meg, hogy ezek a' ditsére-
 tek a' Magyar borokra - is nem mindenekre *Tokai*,
 illenekre. Hanem különösen értetnek itt fel- *vagy hegy*
 sö Magyar Országban *Zemplén Vármegyében*, *allyai bo-*
 a' Hegy-aljai kilentz vagy tíz Várofo- *'s rok.*
 Faluk' határain termő borok, úgy mint: a'
Múai, Toltszai, Bényei, Táillyai, Liszkai,
Kereszturi, Tartzali, Szerentsi, Tokai, Stör-
allyai hegyek' borai. Ide számlálhatni *Sá-*
ros-patakor-is, és feles apró falukot abban
 a' *traftusban*; a' hol hét mért földnire alig
 láthatni szőlőknél egyebet. Ezekben az hel-
 lyeken termő borok közönséges névvel mind
Tokaijaknak mondatnak, ha szinte *Tokajnál*
 ezekből leg-kevefebb teremjen-is. A' leg-
 finumabb mindazáltal ott a' Szarvas hegyen
 terem 600. lépésni helyen, mellyet különö-
 sen a' *F. Tsáfszari Udvar'* számára mivelnek.
 Találatnak itt a' *TOLLIVS'* meg-jegyzése sze-
 rint *Epist. Itiner. p. 123.* fokszor meg-ara-
 nyozott hajú szőlő szemek, arany fonalak
 és fogak-is. Ez után tétetik a' *Tartzali* ha-
 táron a' *Zuckerberg*, mellynek széle 3000.
 hozfiza 5000. lépést tart. A' *Hegy-allyai*

borok után vagynak mindjárt az *Egri*, *Miskolczi*, *Szalóni*, és *Tarnavai* borok. Nem fokot engednek azoknak a *Nagy Váradi* körül termők-is.

*Alsó Magyar Ország*on leg-ditséretefebbek a *Pofoni* borok, kivált a *Szentgyörgy* mellett igen köves földben terem. Ez után vagynak a *Ruszeni*, *Bejengi*, *Naderni*, *Razenbergi* helyeken termők. Hanem a *Ruszeninek*, a *Kofsternek* mondatik, azt a hibáját mondják, hogy a külső aértől, ha az hozzá tér, világos arany színe barnává lesz, az íze-is meg-változik. Vetélkednek ezekkel a *Soproni* borok, főként a *Neofaleni* tő vidékén, köves, fovenyes, kénköves földben nagy bővséggel teremnek. Ezek közt pedig leginkább betsültetnek a *Golabergiek*, ez után vagynak a *Woniörffiak*, *Nagy* és *Kis-Hofflitz*iek, mellyeket az erdők miatt nem érhet a nap éppen olyan jól, mint az elébb nevezteket. Ditsértetnek a *Soproni* és *Pofoni* borok kiváltképpen mások felett való édeségekről. Melly attól vagyon, hogy többire elein érő *Augster* vagy kövér és muskotály szőlőkből szürik. Mellyekből régi szokás szerint tartozik a *Soproni* Tanács *Augsternak* első napján a *Tsászári* asztalra jól meg-ért gerezdeket küldeni: a honnan ezek a rendes szüret idejéig nagyobbára mind meg-száraduak.

Alsó Magyar Ország nevezese esebb borok.

Essentia.

Öt rendbéli borokot szoktak ezeken a jó bor-termő helyeken készíteni. Első az *Essentia*, mellyet nagyobbára az említett *Augster* nevű szőlőnek meg-választott szemeiből készítene. Meg-hadják t. i. a meg-érés után-is a gerezdeket a fájokon, még félnyire meg-száradnak, vagy kementzékben gyenge melegen, míg jól meg-rántzosultak, tsinofon meg-szárasztják: akkor meg-szemelven, a tiszta szőlő-szemeket kevésé fajtóba szoritják, és lassan ki-tsepegő olaj vagy méz

Afztali bor. ges afztali italra a' *Rhenus*nál elébb betsül-
lenek. *Ötödik bor*, a' melly az alább-való,
vadabb és vizefebb szőlőből készült, és a'
parasztok' számára tartatik.

Veres bor. A' *Veres borokot* pedig így készítik: a'
fekete, kék, 's veres szőlőket külön szed-
vén, és meg-szemelvén egybe-rontsoliák,
így ki-fajtolják, és a' mustját a' száraz szö-
lő hajakra ismét vízszá-töltik, 's míg azok-
tól jól pirosult (mert a' festő piroság egye-
dül csak a' szőlő' hajában vagy bőriben van)
nehány nap, míg pészülni kezd, úgy hagy-
ják, akkor újra meg-fajtolják, és a' levét
állani el-tézik.

A' finomabb Magyar boroknak különös
Különös tulajdonsága, hogy minél tovább állottak,
természete annál jobbá léfsznek: jobban-jobban meg-vé-
a'*Magyar* könnyűlván benne az olajos kövérség. Kü-
boroknak. löndsebb természet az ennél-is bennek, hogy
más-féle borokkal elegyíteni magokat nem
engedik; kivált a' *Rhenanumot* tellyeséggel
nem szenvedhetik, hanem attól bizonyoson
el-romolnak. Azért a' hordók' töltögetési-
re mindenkor éppen hasouló jó Magyar bo-
rokot kell tartani. Ha pedig a' nem volna,
szépen meg-mosott 's így jól meg-száraztott
kováts-köveket kell a' hordóba eresztgetni
a' szerint, a' mint folydogal a' bor. Így
az utolsó tseppig meg-maradnak a' magok
jóságokban.

Egyéb Magyar borok. Teremnek Magyar Országának más ré-
szeiben-is fok derék borok, mint *Vas-Vár-
megyében* a' Somlyó nevü hegyen. *Győr,
Tolna, Heves, Bihar* Vármegyékben fok hel-
lyeken: úgy a' *Tímösi Banátusban*-is Ménes-
nél. De többire az ő hibájok, hogy esz-
tendön túl, mint a' *Budai* bort-is, nem igen
lehet tartani. Máfutt-is vagynak az Ország-
ban bövséges szőlő hegyek, és nagy szőlős
kertek. De mint igen erőtlen vizes tartót-
lan borok nem nyerhettek magoknak olyan
nevet, hogy ide fel-írni máltók lehetnének.

Az ERDÉLLYI Borokban semmi nevezetes különöség nem taláztatik. Közönsegeten véve a' Magyar Országai boroknál gyengébbek; kétség kívül a' helynek magosabb állása és szeles volta miatt. Ugyan csak vagynak nekünk-is számos helyeink, mellyek o'ly jó erejű egészséges borokat hoznak, hogy az elébb nevezett Hegy-allyai borokon kívül, másutt való Magyar borokra kevés okunk van, miért vágyjunk. A' Szilágyban a' *Tasnádi* borok, mikor jó idejek jár, és későn szürik, a' Tokaji bornak szagját és ízét elevenen követik, erejekre nézve nem sokkal alább-valók. Ugyan ott a' *Somlyai* kösziklás meredek hegynek bora, minekutánna négy öt esztendeig jó móddal seprején állott, a' leg-finomabb *Rhenus* meljéki bort mind ízére, mind színére fel-éri; erejére pedig sokkal meghaladja. A' *Pekri* borok édesek és erősek, de nem tartósok. A' *Kemeriek* farkas szörűek 's vastagotskák; de tsipős édes ízekkel és nagy erejekkel magokat még-is méltán commendálhatják. *Hunyad Vármegye* egészen bor-fészek, *Deva*, *Oklos*, *Sölymos*, *Rápolt*, *Bábótna*, *Fölt*, *Al-Gyógy*, *Bokaj*, mind derék bor-termő helyek; hanem édes, erős, meszes, fő-sájós borok van, minthogy a' hegyek többire méz kövekből állanak. Ugyan ez okból kevés bor-köből részesülhetvén, kivált seprejeken más esztendőre ritkán tartathatnak. Fellyebb *Fejér Vármegyében*, *Eger*, *Sard*, *Czelna*, *Krakó*, *Diód*, *Enyed*, *Felvincz*, *Földvár*, *Gerend-Keresztur* nem o'lyan bőv, de hasonló jó erejű, az egészséggel jobban egyező, vékonyabb 's valamivel tartósabb borokat hoznak. *Kükölli Vármegyében*, *Herepe*, *Sülye*, *Ózd*, *Dombó*, *Sáros*, *Nadas*, *Tzikmántor*, *Pipe*, nevezetesen ott a' *Tsillag-hegy*, *Balavására*, *Ditső-Szent-Márton*, *Abosfalva*, *Rudnót*. *Medgyes Szekben*, *Bogáts*, *Bolkáts*, *Maros-Szekben*, *Szent-Gelitze*, *Szent-Háromság*, *Batzka-*

Erdélyi
borok.

Ma-

Madaras, Adorján, Koronka, M. Vásárhely, Kölpény, Szabéd. Torda Vármegyében maga Torda, itt fenn Erdő-Tsanád bor' dolgából mind nevezetesek; kivált mikor az idő a' szőlőnek jól szolgál, és a' szüretet későbbre halasztják. Édessegek ugyan ezeknek nints annyi, mint az alatt-valóknak, tisztább 's bővebb lévén a' bor-kö benne, innen seprejeken-is két három esztendeig hiba nélkül el-állanak; 's az alatt szépen megvékonyulván és tisztulván, igen kedves italú egészséges borokká lesznek.

A' Havas Föld, vagy Oláh Országi borok az Erdélyieknél erősebbek, vastagabbak, verhenyő színűek. A' honnan a' test-is inkább terhelik; a' fejet nagyon el-kábítják: mellyre nézve itt künn a' bor földin nem-is nagyra betsültetnek; hanem az oda közel lévő szomszéd helységekre *Három-Szeker, Erásóba* más borok' szükibe vedres nagy hordókban gyakran hozzák által: a' hol minekutánna a' seprejéről apróbb hordókra le-vették, más esztendőre szépen megvékonyulnak, és sárga színű erős borok készülnék belőlök. Jó esztendőben a' *Busching'* meg-jegyzése szerint, bé-szürnek a' *Pitesd* környékiek több mint öt millió veder bort, minden veder tévén nálok tíz okát vagy kupát.

Ezeket a' Boroknak országok után járó természeti különböző tulajdonságaikról. — *A' jó bor-nak meg-csmértető jelei vagy próbái.* Lássunk már azokról a' közönségesebb jelekről-is, mellyekkel a' borokhoz jól értő emberek akár hol termelt boroknak meg-választásában szoktak élni. Régi mondás: hogy a' borokot ez a' Deák szó *Color*, választja-meg, az-az, *Color* a' színe, *Odor* a' szagja, *Sapor* az íze. Masok, hogy mind az öt érzékenységeket segítségül hívhassák, ezt két betűvel szaporították, 's lett belőle *Costa*; mellyben a' T. *taclust'*, az-az, tapasztalást; az A. *Auditust*, hallást fejezi-ki: a' *Salerni-*

tana Oskola c. 10. a' borok' próbáját ilyen Verfekbe foglalta :

Vina probantur odore, colore, nitore, sapore.

Hogy t. i. a' bort szagjáról, színéről, fényes tisztaságáról és jó ízéről próbálják-meg. Másutt így tanít :

*Si bona vina cupis, quinque hæc claudantur in illis:
Fortia, formosa, fragrantia, frigida fresca.*

Ha, úgy mond, jó bort keresz, ezek az öt dolgok légyenek-meg benne: jó erő, szép szín, kedves szag, hidegség, és fel-szökés. Ismét c. 16. a' borral való egészséges-élésre ezeket mondja kívántatni. Légyen a' bor tiszta, régi, vékony, jól meg-ért szőlőből készült, fel-szökő, mikor ifzizák jól meg-vizezett, mértékletesen ivutt.

*Vinum sit clarum, antiquum, stabile, maturum,
Ac bene dilutum, saliens, moderamine sumptum.*

Mind ezek szerint tehát a' bor' próbájára leg-előbb a' kívántatik, hogy kristály pohárba ki-töltvén, a' színét meg-nézzük; az után meg-szagoljuk; harmadszor meg-kóstoljuk; negyedszer, hogy mind a' kóstolás közben meg-tsemtsegetve ajakaink közt, mind a' tenyerünkben és újjunk' begyei közt egybe-súrolva meg-próbáljuk, ha nem lágy-é mint az olaj (a' melly a' borban nem volna jó jel) hanem inkább mint a' tiszta víznek és *spiritusnak*, semmi lágy-sága 's élefsége nem érzik: ha hideg-e? meleg-é? 's a' t. Ötöd-*pertzegese* ször és kiváltképpen, ha mikor egyik po-*mit jelent?* hárból a' másikba által-töltik, pertzeg-é? szikrázik-é? habzik-é? és a' habok miként pattogzanak-fel, és múlnak-el, vagy pedig csak tsendesen omlik-által mint az olaj vagy a' víz? Mert ha pertzegő, fok apró fel-szikrázó, hamar széllyel pattogzó, eleven habotskái léznek, az a' bornak *athereo-elasticus spiritus*sal gazdag vóltát, 's követke-zés.

zéskeppen annak egészséges voltát és jó erejét jelenti. Ezt jelenti a' *Salernitanusok*nál is ez a' szó: *fresca* vagy *frisca*. Ettől vagy on a' bornak fényesége-is, mellyről *formosának*, szép színunek mondatik. *PLINIUS L. XIV. c. 9.* a' borokban tulajdon színt négyet jegyez-meg. Fejért, sárgát, vereset vagy vér-színt és feketét. Egyéb színnek benne a' meg-változástól vagy mester-ség által lesznek. *GALENUS* öt fő színt, fejért, feketét, világos sárgát, sötét sárgát, és vereset téfzen-fel. Változik a' borok' színe, a' mint fellyebb-is meg-jegyzettük vala, a' benne lévő víznek kénköves kövérségéből vagy olajából, és a' földből vett részesülése szerint. Ha víz felettébb fok benne, akkor ennél egyéb alig tétzhetvén-ki, a' színe-is tsak olyan, mint a' víznek, azaz, vékony tiszta gyengén fejer. Az ilyen borokat nevezte *Hippocrates* görögül *Oligophora*, minthogy a' természet szerint benne lévő fok víz miatt külső vizet keveset vehetnek-fel: ellenébe téve a' vastag, részegítő erős boroknak, mellyeket hogy jó ihatók legyenek, és felettébb ne részegítsenek, *polyphora*, fok vizet kívánóknak vagy felvőknek mondott. Az ilyen víz forma gyenge borok a' víznél annyival elébb-valók, hogy kevésbé tsipős savanyu ízekkel a' száznak inkább tetzzenek, a' vért a' vízzel útján bővebben tisztítják, a' forróságot és fő-fájást okozó epés rosíz gözöket hamarébb ki-óltják; a' belső részeket jobbatkán öntözik és elevenítik, 's ha valamenyire fojtós ízek-is van, erősítik-is; a' rothadásra-is a' magok savanyu savokkal hatatósabban ellent állanak. Egyébként, ámbar a' jó bornak elébb meg-mondott jelei az ilyen gyenge borokban kevés részben találattanak-is fel; de az igen véres, forró, száraz testü, köszvényes, *arenis*, hideg-lelős.

Színe a'
bornak mi-
re tant.

A' víz-
szín.

Kiknek ja-
vasföldnek

lós, fo-fajós, fok italhoz izokott szemé-
lyeknek más boroknál, kivált ebéden, bá-
torságotábuak. A' *vastag fejer szin* az erős A' *vastag*
boroknak új korokban az olajos kövér részt *fejer szin*.
bé-temető fok fejer földes *tartarus* adja. In-
nen, minekutánna a' forrás által ez a' föl-
des *tartarus* ki-vált, és az edény' fenekére
's oldalára széllyel verődött, a' kénköves,
olajos rész tisztábban maradván, 's jobban-
is ki-pallérozódván, és a' viz között töké-
letesebben el-terjedvén, az olyan fejer vas-
tag borok-is mind inkább meg-sárgúlnak,
meg-tisztúlnak, és erősödnek. Hogy a' Spa-
nyolok' fejer borában olly nagy erő van,
azt annak kell tulajdonítani, hogy must ko-
rában meg-főzték, 's a' miatt jól meg-nem
forrhatott; 's innen édesen-is maradt.

§. CCXXX.

Az *arany színű sárga borok* (ha t. i. az fris-
sen és természet szerint van benne) olajjal és
részegítő *spiritus*sal igen gazdagok. Ha pedig
egyszersmind kristály színű fényesek is, a' nap-
fenyre tartván tsillámlanak, midőn a' pohárba
töltetnek, pe'segnek és fel-szöknek, jele hogy
a' nevezett *spiritus* benne tökéltelenen el készült
és ki-palléroztatott. Ilyen vala régen a' Ró-
maiaknál a' *vinum Theologorum*-is, a' vallást ma-
gyarázó Papok' bora is. Ezek a' más színű bo-
roknál a' gyomrot és az egész testet inkább me-
legítik, az elmét jobban vidítják; de hamatébb-
is részegítnek, 's fő-fájást is gyakrabban okoz-
nak. Ére nézve a' véres és forró testű embe-
reknek, közönséges itala, főként viz nélkül,
nem igen alkalmasfok: a' *phlegmaticus*, hideg,
és gyenge gyomrú személyeknek pedig orvos-

ság gyanánt lehetnek. De jegyezd-meg, hogy az ilyen borok-is minél vastagobbak, annál inkább meg-terhelik a' testet, inkább el bolondítják az elmét, és fő-fájást is terhesebbet okoznak. Ellenben minél vékonyabb és tisztább szí-
nűek, annál hamarébb el-járják a' testet és szá-
porábban el-zavarják az elmét, de kevesebbé
terhelik-meg azt, és részegítő erejek-is annál
 hamarébb el-ozlik, 's következésképen az egés-
 ségre nézve-is annál elébb valók.

A' sárga szín. *A' Sárga szín* a' tűz-lángnak tulajdon színe: 's egyéb testekben-is mindenkor tü-
zet vagy meleget jelent. Leg-világosabban ki-
tettzik ez az olajokban, a' mellyek mi-
nél tisztábbak, annál sárgábbak szoktak len-
ni. Illyen színű maga a' kénkö-is. E' sú-
gároz-ki az erős borokból-is, minekutánna
a' durva földtől és sótól meg-tisztultak. A'
kénkö tellyes tüzes *spiritus*sal, melly *phlo-
giston*nak neveztetik. A' mint azért vagy
a' külső vagy a' belső meleg által, melly a'
*fermentatió*ból léshen, a' kénkönek idegen
vastag részei le-olvadnak, vagy széllyel o-
szolnak, a' *phlogiston*-is a' szerint jobban-
jobban ki-fellevén, maga erejét hathatósab-
ban ki-mutatja. Innen az olajjal gazdag,
vastag, édes borok minél tovább állanak,
annál tüzeesebbek és hevítőbbek léshenek. Ma-
ga a' kristály színű seprő égett-bor, idővel
sárga színt vált. A' mint a' szalma színű
sárgaságról az arany színre emelkedik a' bo-
rok' színe, az erejek-is a' szerint neveke-
kedik. *A' farkas szőrű,* vagy barnás sárga
szőr-szín. borok, fok lévén benne a' földdel elegyes
durva kénkö, nehezen és későre meh-tnek-
által az ereken; a' vért inkább fel-gyűjtják,
és ezzel az egész testet-is el-bágyasztják 's
fájdalmassá téshik 's a' t. Vagy, mint a'
köz-moudás tartja: *farkas módra meg-marják.*
Meg-

Meg-barnúlnak vagy fetétulnek ugyan a' leg-
tisztább sárga színű borok-is, ha a' szabad
légben félig lévő, vagy jól bé-nem tsinált
edénybe állanak: melly-is a' benne lévő
nemes *spiritus*nak ki-repülésétől léfzen; mint
meg-homályosodások, 's tompább tsipős ízek
is bizonyítja. Az elébb említett farkas szö-
ru erős borok pedig a' barnás szín mellett
fényfek és szikrázók-is szoktak lenni.

§. CCXXXI.

A' *veres színű borok* többire fojtós ízűek;
és így a' gyomrot, és az egész testet, szorító
erejekkel jobban erősítik; de a' testen későbbre
verekedhetnek által, azt inkább meg-terhelik,
a' vért-is erősebben bővítik. Innen a' fok vé-
rű, fokot ülő, *arénás*, és a' szorulásra egyéb-
ként-is hajlandó személyeknek könnyen meg-árt-
hatnak; azoknak pedig, kiknek hasok rendinél
inkább mégyen, és gyakran okádoznak, fokot
használhatnak. A' *fekete borok* a' veresnél-is in-
kább szorítanak; és minthogy a' benne lévő
olaj többire igen vastag és enyves szokott lenni,
a' főre fokkal későbbre, és nehezebben hág-
hatnak, de végtére az agy-velőt felettebb el-
nyomják. E' mellett a' májnak, lépnek, vesék-
nek, *glanduláknak* szoros edényeiben is gyakran
meg-dugúlnak, és *bypochochondriaca* nyavalyát, *me-
lancholiát*, vizellet meg-rekedést, *calculust*, viz-
korságot 's a' t. okoznak; *spiritusok*-is igen vas-
tagok és enyvesek készülnek belőlük; a' hon-
nan az e'féle borokkal élők lomhák, restek és
ostoba elméjük szoktak lenni. Egyéb iránt a'
testet bőven táplálják, innen az erős munkás
embereknek a' fejer és sárga színű boroknál al-
kalmatosabbak.

Veres szín

A' Verefség a' borokban-is a' vafas, szorító természetű földtől, vagy el-pergelődött durva kénköttől vagyon. Melly miatt a' veres színű borok rend szerint vastagok-is szoktak lenni; a' szomjúságot nem óltják, szorítanak, száraztanak, erősítenek. Innen midőn a' gyomornak és beleknek el-lágyult fibráit öszvébb húzván meg-erősítették, az emésztést segítik, a' has-menést mérséklék: ki-terjedvén az erekre-is ezen erejek, az egész testnek jobb erőt adnak; a' ki-gözölést rendbe hozzák: a' rothadásnak és meg-bufzhödésnek ellent állanak, az epét felgyúladni nem engedik: mellyből némellyek a' veres borokat hevesíteni-is gondolták. De másként van a' dolog; mert mind benne lévő fok durva kénkövekkel, mind az edények' fibráit erősítő erejekkel a' testet titkon más borok felett melegítik, 's e're nézve, hanem ha ugyan jól meg-vizezve, nem is batorságos az erős veres borokkal böven

kiknek,
és mikor
hasznosabb?

verhenyő
szín.

és mindennap élni. GALENUS L. III. de Alim. Facul. c. 39. a' borok közt a' veres, és egyszer'smind vastag borokot a' táplálásra leg-alkalmatosabbaknak mondotta; mint-hogy kevés változással egészen vérré válhatnak. En e'ről keveset tartok. Vatsorán alkalmasabbak, mint ebéden. Mikor fejtér vagy sárga borral együtt adják-bé asztalhoz, a' veresből utóljára innya tanatosabb. Az olyan eledelek után-is, a' mellyek has-menést okozhatnak, vagy a' meg-rothadásra hanyotlanának, mint az ugorka, sárga dinnye, nyári édes gyümölcsök, kövér, lágy bárány, malatz és borjú-húfok, halak 's a' t. egy két pohár bort hasznoson ihatni. A' mint a' borok a' verhenyő vagy gyengén verefsellő színtől (*helvola ex ruffo-pallente*) a' fetét veresre, onnan a' feketére inkább hanyotlanak, a' szerint kell szorító, száraztó és erősítő erejeket-is fel-venni; úgy kell a' kárt-is, a' mi ezekből következ-

be-

hetik, magyarázni. Sok idő múlva a' veres és fekete borok-is le-tévén az őket meg-festő földet és durva kénkövet, magokba megsárgúlnak, és erejek-is azzal a' sarga borokéhoz hasonló léfszen. Melly, ha leprejéről le-vették, annál hamarébb meg-esik.

§. CCXXXII.

Ízekre nézve az édes kedvű, de még-is a' száját és gyomrot egy kevésé tsipő borok legjobbak. Mert az igen édes bor, ha azért édes, hogy jól meg nem forrott, puffadtságot, szelet, has-menést, gyomor-fájást, has-tekerést, fő-szédülést, álmozságot okoz: ha pedig az olajnak vastagsága és fokasága, és a' tartarusnak vagy savanyu sónak kevés volta miatt édes, mint az Olofz, *Canariai*, Spanyol, és fok Frantzia borok, nálunk-is a' Tokai, és aszfú-szőlő borok, a' száznak, tüdőknak, gyomornak és beleknak ugyan igen kedvesek, 's nagyon-is hasznosok; mert a' köhögést és rekedezesést le-tsendesítik, a' savanyu tsipőséget az egéfsz testbe, közelebb pedig a' gyomorba és belekbe ki-öltják, a' *spasmusokat* el-ozlatják, a' szelet üzik, az inakat erősítik, a' testet hizlalják, a' vért bővítik; de hosszszas és bőv éléssel ezt felettebb felgyúlaszják, és rothadásra kész-tik; és így az Embert könnyen igen veszedelmes forró nyavalyákban ejtik. A' gyenge savanyu borok, a' szomjúságot öltják; a' vért vékonyítják és tisztítják, erőssen hajtván a' vizelletet; a' megdugult ereket ki-bontják; a' testet erősítik, 's következeskeppen az egéfséggel szépen meg-egyeznek. De a' mellyek erőssen savanyúk, puffadtságot, gyomor-rágást, szorúlást, szelet, re-

kedezést, köhögést, mejj-lájást, *spasmus*okat, nyílallásokat, köizvényt, *calculust*, 's a' t. szülnek. Ha pedig a' savanyusággal együtt fojtós izüek-is, mind ezeket hamarébb és nagyobb mértékben tselekezzik.

Ízéből a' bornakmit lehet kihozni? *Ízeről a' bornak az ivónak állapotja, és különös természete szerint, a' száj és gyomor leg-jobban együtt tehetnek ítéletet. Mert, ha a' te' szájadnak-is kedvesen esik, a' gyomrodnak-is tsendefséget és megújulást okoz, akár mint tetsék az másnak, jele, hogy az néked jó bor. Külömböznek mindazáltal a' *gustusok*-is. Némellyek az édesen, mások a' savanyun vagy fojtós tsipösön, mások ismét a' keserün kapnak inkább; keveset úgy élvén a'ra, mennvire egygyezzenek az ő gyomrokkal és egészségekkel. Az édeség az olajnak vagy kénkönek bövségétől, és az ő részetskéinek nem sértő sima gömbölyuségétől vagyon. Innen a' *must*, míg benne a' forrás által az olajnak enyves részei meg-nem szakadoztak, és sem a' *tartarus* tsipni, sem a' *phlogiston* égetni nem kezdett, rend szerint édes, és a' szájnak kedves: de a' belé rekedt fok *air*, durva bor-kő és gőzös kénkö miatt a' belső részekben fok bárt szerez. Ha a' *must*, vagy teli töltött edényben meg-fojtva úgy állott, hogy a' külső *air* hozzája nem férhetett, vagy hideg helyyen, kivált a' földbe bédsva tartatott, hogy fel-nem melegedhetvén forratlan szállott-meg, és így édesen maradott, az inyeknek annál-is inkább tettik, a' belső részt sem terheli annyira, mint zavaroson; de ha ki hővebben iszik belőle, midőn majd a' gyomrának melegétől forrani kezd, a' beleket széllel szörnyen fel-fúvja, és az ott ki-feslett savanyu sava kinos rugást és has-menést csinál: által menyén onnan a' vérbe és az inakra, kénkö-*

Az édes íz mit jelent a' mustba?

Innya miért nem jó?

köves gözével az agy-velőt el-nyomja, álomba meríti, és mintha gutta-ütés érte volna, a' szőlőfokokban úgy meg-akasztja. Ha az édesféség a' mustnak főzés által való megfűzöttéséből vagyon, hogy e' miatt meg-nem forrhatott, kevés mértékbe iva így nem annyira árt. Ha mustárral vagy glét-tel vették-ki belőle a' savanyuságot, bizonyos nyavalyát okoz; mellyről alább bővebben fogok szólnani. Ha pedig az édes-ség a' szőlőnek édes köverségétől, és a' savanyu sónak 's víznek kevés voltától vagyon, mint szokott lenni az aszszu szőlőborokban, úgy minthogy ezek a' gyomorban forrásba nem mennek, az emberi természettel fokkal jobban egyeznek. A' mint pedig az ilyen sűrű édes borok elein fokáig vastagok és chyvesek szoktak lenni, az után pedig néhány esztendő alatt mind jobban-jobban meg-tisztulnak, édesféségekkel ugyan mint a' must a' szajnak, gyomornak, és tüdőknek inkább tettzenek, bővebben-is táplálnak és enyhítenek, nem-is melegítenek és részegítenek annyira: de tisztátalanabb, vastagabb vért tsinálnak, a' belső részekben hamarébb meg-dugúlnak, a' szelet sem osztatják annyira. Minek-utánna pedig egészen meg-tisztultak, a' testnek minden részzeit eljárván azt inkább elevenítik; az elmét nagyobb mértékben és tisztábban vidámítják 's élésítik, mint elébb a' Magyar borokról meg-mondók. Közönségesen az igaz aszszu szőlő édes borokkal meg-jegyzést érdemel, hogy ezek közelt sem részegítenek annyira, mint az egyéb közönséges tsipös-savanyu jó borok. Sőt mindennapi tapasztalás, hogy ha a' bőv pohározás után jó féle édes aszszu-szőlő bort isznak, vagy a' közönséges borokot e'félével elegyítik, azok nem részegítenek annyira, mint egyébként részegítenek. Tudakozza ennek okát ARISTOTELES Probl. §. III. n. 12. 13. 27. hogy es-

Édes borok termeszete.

Miért nem részegítenek?

lafznak.

hefsék? holott az e'féle édes borokban minden kétség kívül több erő van, mint akarmelly vékony szavanyu borokban. És ő azt az okát gondolja, hogy ez édes borokban az erő a' vastag kövér olajjal úgy bévan nyugólve, hogy a' főre fel-nem repülhet, hanem a' gyomorban meg-marad, és eledellé válik: az utakat-is, mellyeken a' más-féle boroknak *spiritusa* a' főre repülhetne, bé-keni, és el-foglalja: már pedig a' rízség a' főnek egész fel-melegedéséből esnek. Az elme sem vészen az ilyen édes borban semmi bor-ízt észre, hanem mint édeséget csak úgy tartja azt: az inak sem ösztönöztetnek ettől, hogy erőfőbb mozgásra induljanak, mint a' tsipős boroktól; hanem inkább kényeszen kenegtetnek, és nyugodalomra készítenek. Innen, a' régi Rómaiak, midőn a' bor-italt az Afzszonyoktól el-tiltották vala-is, az édes bort, mellyet meg-főzött mustból készítenek vala, nekik meg-engedték: ma-is az egyébként jó erejű édes borok konty alá valónak mondatnak. De minthogy az e'féle olajos kövérségek az epét rend kívül szaporítják, és a' vért felettebb forróztatják, 's rothadó hévségre készítik, igen okoson tselekezik, a' kik az afzszu-szölő borokkal, ha módjok volna-is henne, csak ritkán és szikötskén élnek. A' kik pedig egyébként-is forró természetűek, annyival inkább ha a' forró nyavalyákra-is hajlandók; jobb léfzen, ha magokat ettől egészen meg-tartóztatják. Múlólág említem, hogy az árpa liszt az ARISTOTELES' régi meg-jegyzése szerint *Probl.*

Artalmok.

Az árpa
liszt az
édeséget
mikenre
veli?

Secl. XXI. n. 19. Valamint a' téjnek, úgy az édes bornak-is édeségét neveli. Mellyet e' kettőből magyaráz: 1.) hogy a' lisztnek ki-tetző édesége nem lévén, a' téjnek és a' bornak édesége tisztábban ki-tettzik. 2.) hogy midőn a' liszt a' maga titkos édeségét a' bornak édesége mellé adja, és azt

egy

egy ideig magában tartóztatja, az alatt jobban és tisztábban észre veheti az elme annak édes ízét az izelítő részekben.

A' savanyu borok az édeseknél kevésbé táplálnak; de ha egyébként jól meg-ért szőlőből készültek, közönséges italra bátor-ságosabbak. Mert a' szomjúságot-is inkább *A' sava-nyu izt* óltják, a' rothadást-is, melly az életnek pe-*hogyan kell* stífse, hathatósan ellenzik; mint ezeket fel-*fel-venni* lyebb a' savanyu gyümöltsökrök és az etzet-*a' borok-ban?* ről való beszélgetésünkben bővebben ki-ma-nyarítottuk. De szükség, hogy ne új korokban, a' mikor még sok földdel és durva fojtós bor-kövel teli vagynak; éljünk az erős savanyu borokkal; hanem egy, két, három esztendő múlva, mint a' Rhénusi és Aushriai borokról fellyebb meg-jegyzök. A' gyengébb, vizes, savanyu borok (*Oligophora*) mit érjenek, már elébb meg-mondók. Az éretlen és miveletlen, árnyékos, nedves helyen termett szőlőknek borai fojtós vadságokkal a' gyomrot, beleket, és a' ki tisztulásoknak minden útjait, mint a' tser, őszve-fugoritják, az emésztésre elégtelenné t'fzik, a' hasat meg-szorítják, a' vizelletet fel-akasztják, a' ki-gözölést meg-gátolják, széllel, nyilaldozásokkal és egyéb fájdalmokkal az egész testet el-töltik, a' gyomrot fel-fúvják, és a' szélnek útjait mind fellyul, mind alól el-fogják, tisztátalan vad gözökkel az agy-velőt meg-zavarják, a' gyomorban és belekben az etzetefséget el-szaporítják, mellyel égető rágasfokat 's okádásfokat gerjesztenek, sőt tapasztaltatott, hogy az e'féle vad borok hosszvas éléssel a' gyomornak és beleknek belső részeit, mint a' hordók' falait, bor-köves kéreggel egészen béfedték. Az e'össen savanyu vad borok azért mindeneknek igen ártalmasok, és éppen nem asztalra valók. Artanak pedig a' savanyu borok mások felett a' *hypochondriacus*, vesztég-ülő, köszvényes, *drenás*, fájós gyom-

rú, hideg természetű személyeknek, kivált ha a' savanyuság mellett a' borok verefsek, vagy fekete színűek, és vastagok-is léfznek. A' fejerek és vékonyok minthogy több víz és kevesebb tartarus van benne, hamarébb által-menvén a' testen, kárt nem annyira tehetnek.

§. CCXXXIII.

Szagja a' boroknak minél kedvesebb, hatatósabb, és inkább éleszti az agy-velőt, magok-is annál egészségesebbek, és az inakot inkább erősítik. De a' kedvetlen szagú borok, akár honnan kapták rossz szagjokat, az egészségnek-is ártalmasok. A' mellyeknek pedig semmi szagok nincsen, mint sok fejer és fekete boroknak, mind erőtlenek és vizefek.

A' mik a' testekben szagot tsipálnak, az azoknak leg-vékonyabb részek levén, egyenesen mennek által az inakra; és azokat a' magok természetek szerint vagy megélesztik, vagy meg-hűborítják. A' jó szag (*fragrantia*) tökéletességnek jele, mint egyebekben, úgy a' borokban-is. Innen a' kedves szagú borok a' szívet, vagy inkább agy-velőt (mert a' szív-is innen élesztetik) tapasztalhatóképpen elevenítik. Mellyről a' Tokai borok kiváltképpen betsültetnek. Vannak különös szagú borok-is: mint Görög Országban a' *Thassó* szigetbéliék ért almát, Calabriában a' *Thempersiek* sárga violát, Laziumban a' *Monteranumiak* piros violát, a' *Ticinumiak* pineol magot, a' *Korsikaiak* közönségesen birs-almát illatoznak. Neveli ez a' szagoskodó rész a' boroknak gyúlasztó erejét-is, úgy hogy az ilyen jó szagú borok rend szerint mind igen erősek és hatatósok-is szoktak lenni: nevezetesen az inakot

kot felettebb ostromolják. Mellyre nézve az ilyen szagoskodó borokat a' fő-fájófoknak, szédülősöknek, nyavalya-törösöknek, elméjekben meg-háborodtaknak, véres természetű ifjaknak, és a' kiben az inak felettebb érzékenyek, ártalmasoknak írja GALENUS *L. de attent. Viñ. c. 12.* Az öregeknek és el-erőtlenedteknek ellenben, kivált telben, igen hasznosoknak; mint a' mellyek leg-hamarébb és hathatósabban újjítanak, vidámitanak és erősítenek. A' *roszsz szagok* a' borban mindenkor valami veszettségtől vagynak: azért hogy az a'féléket távoztassuk, bennünket előre meg-intenek.

§. CCXXXIV.

Idejekre nézve is a' borok közt nagy különbség tapasztaltatik. Mert a' *mellyek még forrásokban* vagynak, szelet, has-menést, has-tekerést, vér-halst csinálnak; a' vizelletet fel-akasztják, és vad mérges gőzökkel (mellyek fokakat, kik az olyan pintzékbe, a' hol ajtó-bé-zárva feles borok forranak, hirtelen bé-meutenek, helybe meg-öltének,) a' *spiritusokat* az agyvelőben meg-zavarják, és gyakran háború, sőt igen veszedelmes álmot-is okoznak. A' *jól megtisztult új borok* az ó boroknál *spiritus*sal mindenkor gazdagabbak; és mivel a' *tartarus* vagy savanyu só-is (melly időre el-vékonyodik, és nagy részin a' hordók' oldalaira rakodik;) ezekben még éles és bőv, tsipősebb ízűek-is. Innen az ó boroknál a' mi testünk' *fibráit* keményebben ösztönözik, jobban erősítik és kevessebbé szárítják; a' vérben is nagyobb *impetust* csinálnak; vastagabb, de elevenebb és tartósabb *spiritusokat* öntenek az inakbau; részegséget-is

nagyobbat és hosszabbat okoznak. Mellyekből meg-tettzik, hogy a' kikben a' test erős, nyers, és minden belső *obstrućióktól* és sebektől tiszta, az agy-velő kemény, az inak szárazok, és erőfiek, azoknak az új borok az ó boroknál hasznosabbak és egészségesebbek. Ellenben az ó borok, minthogy a' gyakor fordogálás által mind jobban jobban meg tisztúlnak, vékonyúlnak és szelidűlnek; a' telnek szorosabb edényeit jobban meg-hatják, a' vért inkább melegítik, a' vizelletet és a' láthatatlan gözt bővebben hajtják, a' gyenge inakot szebben erősítik, a' *spasmusokat* és nyilallásokat jobban óltják; a' belső részeket kiesebben enyhítik, az emésztést hatalmasabban segítik, a' szelet derekábban oszlatják, a' testet nagyobb mértékben szárazsítják, meg-olvasztván mintegy annak nyálas kövérségeit. Innen az erőtlen, beteges, hideg, és nedves *temperamentumu*, széllel, *obstrućiókkal*, nyilallásokkal küzködő szemé lyeknek, nevezetesen pedig az *A'zfzonyoknak*, és vén Embereknek az új bornál sokkal egészségesebbek.

Az új bor kiknek? mennyiben egészséges? A' *Mufl*, minthogy meg-forrás előtt melegítő és vidámitó vagy részegítő erő benne nintsen, bornak nem nevezetik. Minnekutánna pedig meg-pesdült, és tsipös ízt kezdett váltani, némellyek' ingyének annyira tettik, hogy azontúl az ó bort avasnak mondván, magokat egészen új borra fogják. Mit tehessen e' részben-is a' szokás, nevezetes példája vala nem régiben egy idős Úri Ember E. B. L. a' ki, a' mint magy gyanakodott, holmi méregtől el-záródván belein a' le-felé menő út, sok esztendeig étel után két három óra múlva mindent a' száján emésztett-ki, míg halála előtt kevés idő.

idővel magától meg-nyilván le-felé-is az ú-
 tak, rendes székjei kezdettek lenni. Ez az
 Uri ember, mondom, azon beteg állapotjá-
 ban-is, mihellyt a' szőlő annyira ért, maga
 számára korsókba új bort ízretett; 's hogy
 az hamarebb meg-forrjon, a' kementze mel-
 lé melegre rakatta, 's egészségének egyéb sé-
 relme nélkül mindenkor ilyen borral élt;
 egér-masztáknak mondván azontúl a' leg-jobb
 ó borokat-is, mellyekkel bővelkedett. Vagy-
 uak máiók-is nem kevesen, a' kik az új bo-
 rokat, az ürmös boron, mikor az még az
 agyag lévnél nem külömb, el-kezdvén, új
 bornál egyébbel nem élnek. Ugy vagyon,
 hogy a' kik a' magok torkokat és belső ré-
 szeket ilyen éles ösztönhöz szoktatták, a'ra
 azután-is reá vágnak, ha szinte a' fejek
 a' *Crapulától*, bélek a' *kolikától* e' miatt rit-
 kán tisztulhat-meg: és a' fok terhes háború
 álmódosítások miatt éjtiszakai nyugodalmok
 alig lehesse-is. Leg-több szenvedést okoz-
 nak az e'féle jól meg-nem tisztult új borok
 a' tanuló embereknek, a' betegségből gyó-
 gyulóknak és öregeknek. Mert, a' mint
 szól az Idvezítő Már. IX: 16, 17. az új
 posztó-fólt a' hitvány ruhát meg-szakasztja,
 az új bor az ó tömlőt el-rontja. De tar-
 tsuk-még, hogy az új borok sem mind egy-
 aránt félelmesek; hanem a' mellyek sava-
 nyuk és vastagok, durva bor-kövel tellye-
 sek, azok új korokban, míg néhányszéri
 forrással ezektől az ártalmas részekről vala-
 mit nem tisztultak, kárt szoktak tenni. De
 a' vékony édes kedvű, tsipős új borok mi-
 nekutánna első seprejeket le-tették, közön-
 séges italra, az egészséges nedves *tempera-*
mentumu személlyeknek, ha szinte már öre-
 gek-is, az ó boroknál a' mindennapi tapasz-
 talás szerint-is alkalmasabbak. *Cornarus*,
 az a' nagy tudományról, gyenge egészségé-
 géről, és hosszú életéről híres Velentzei
 Nemes ember, és Tanács Ur, öreg korában

Kiknek
nem egés-
séges?

Miném
borok bá-
torságo-
sabbak?

érezvén egy nyárban magában, hogy a' teste nagyon el-lankadott, *Augustus*ban magát új borra fogta; mellytől nem csak ereje tapasztalható-képpen meg-újúlt, hanem egészen ifjúi elevelség támadott benne, meg-forrván mintegy az új bornak elevenítő *spiritus*aiktól benne-is a' meg-nyúlósult és lassodott nedvességek, és a' vizellet' útján annak poshadt részei ki-tisztulván; mellyet-is az új bor az ónál sokkal bővebben hajt. *Comm. Lips. T. p. 528.* De jól jegyezzük-meg, hogy itt a' *spiritus*al gazdag, édes, tsipős Olofz bort, nem pedig a' Német savanyu új bort kell érteni.

Ősről ma-
radt régi
borok a'
régii Ró-
maiaknak.

A' régi Rómaiak a' leg-régibb borokat a' *STATIUS*' szava szerint:

Vina perpetuis ævo certantia fastis.

vagy a' mint *JUVENALIS* ki-fejezi *Sat. V. 35.*

- - *Cujus Patriam titulumque Senectus
Delevit, multa veteris fuligine testæ.*

a' mellynek hazáját, nevét, idejét a' régiség és a' korom már el-törölte, inkább be-tsulték. Szokások vala i. a' Római gazdag Uraknak, hogy a' mikor leg-jobb borok termettek, azzal fok tserép korsókat meg-töltvén, 's jól bé-dugván, kívül szurokkal vagy agyaggal bé-kenik, 's tzedulákat (*Pittacia, Signaturas, Notas*) kötvén a' nyakokra, hol? és mellyik *Consul*nak idejében? termettek, a' tüzelő szobák felibe e' végre épített nagy füst házakba, hogy hamarabb meg-érjenek, renddel fel-aggarják vala. A' hol a' meleg füst a' bornak vizes részét az edények' falain fokszor annyira ki-gőzölögteti vala, hogy az idővel mint a' méz, vagy gyanta úgy meg-sűrűdött. Mellyet ofztán mikor szukség vólt rá, renddel le-szedvén, és el-törvén az edényeket, késsel vagy karddal fel-darabolták, és magok' 's vendégeik' italára meleg vízben el-áztatták.

Szám-

Hogy lé-
szitették
meleg füst-
ve t' t' kor-
sóba?

Számlálják vala pedig rendezebben az ilyen fel-füstölt borok' idejét, vagy a' *Consulok'* nevekről, a' kik abban az esztendőben vifelttek hivatalt, mikor a' bor termett, vagy a' magok születésekről. Innen HORATIUS L. II. Od. 21. midön Corvinust vendégelné, így szól a' maga füstös korsójához: *O natu meum Consule Manlio — pia testa — moneri aigna bono die. Descende Corvino iubente.* Fellyebb ismét Oda 8. midön Maecenast találá:

*Hic dies anno redeunte festus
Corticem adstrictum pice demovebit.
Amphoræ fumum bibere instituta.
Consule Tullo.*

Leg-híresebbek és betsefebbek valának, a' mint PLINIUS írja L. XIV. c. 4. Róma' fundáltatása után az DCXXXIV. esztendőben, a' L. Opimius Consulságában termett Falernum borok, midön a' nap a' szőlőket leg-jobban ki-főzte vala, mellyből még a' Plinius' idejében-is, az-az, azután szinte két száz esztendővel fokban tartanak vala, a' midön már az mint az ikrás méz ollyanná lett vala, és avasága miatt keferü vala, hogy nem lehetett egyébként meg-innya, hanem sok vízzel meg-gyözve. Hívták ök ezt különösen: *Vina Opimiana.* E're nézett MARTIALIS L. I. epigr. 27.

Vina
Opimia-
na.

Testa sed antiquis felix ficitur Opimi.

TIBOLLUS L. II.

Nunc mihi fumosos veteris proferte Falernos.

El-tartják vala az erős borokat, előre ke- Főzés ál-
vévsé meg-főzve, ahoz készített vastag tse- tal egy ré-
rúp vagy kö edényekbe a' földbe jó mélfzet el-
lyen bé-asva-is fok esztendőig. A' miné- pafszta.
mű tserép edényeket ma-is fok helyyeken
találnak az emberek a' földben, és hibáson
temető vedreknek vagy fazakának tartanak.

Né-

Némellyek faragott kövekből-is készítenek vala a' földbe börtököt, és azokat meg-töltik vala jó borral; a' mely fok esztendők múlva olly kemény kérget vert magának, hogy fejjzéssel kellett azután fel-rontani.

Két száz esztendőös bor Argentoratumban. Tartanak, így ír BEHRENS *Sel. Diat. p.* 343. az *Argentoratumi* városi Ispotályban most szinte két száz esztendőös borokat, melyek a' finum seprő égett-borhoz hasonlók. Ezekről, és ezeknél régiebbről-is emlékezik *SACHSIUS Ampelogr. p.* 417. Minnél régiebbek és inkább el-vékonyultak a' borok, annál inkább melegítenek, nagyobb mértékben száraztanak, hamarébb és károsabban részegítenek; az inakot-is mint az égett-bor meg-száraztják és el-erőtlenítik: innen éppen nem lehet a' régieknek e'béli szoká-

Mire vizsgyáztak ezekkel a' régi borokkal? fokot ditsérni, a' kik ebben nem egészségek' állapotját erősgették, hanem a' magok negédes kevélységeket mutogattak, hogy leg-régibb borokat hozhatának elé, és hogy a' magok fok vendégesedésben el-hült gyomrokat melegíthessék-fel, így szólván az egyébre néző *OVIDIUSSAL L. II. Art. Amardi v.* 695.

*Qui properant nova musta bibant: mihi fundat
avitum*

Consulibus priscis condita testa merum.

A' ki nem várhatja igyék mustot, nékem pedig az ösről maradott régi *Consulok'* idejekben bé-tsinált tserepekből való bort töltsenek. Vagy *CATULUSSAL epigr.* 27.

*Minister Vetuli, puer, Falerni
Inger, mi Calices amariores.*

az-az: Hogy a' pohárnok néki minél keferübb van, olyant adjon; meg-keferedvén fok idő múlva a' leg-jobb-féle édes borok, mint a' régi jó méz-is. Nem próbálta ezt a' bújalkodást benne a' bölts *SENECA*: a' honnan *L. de Beat. Vit. c.* 17, a' többek közt

vag-

vagdalózva kérdésbe téfzi: *Cur apud te uoluitur vinum etate tua vetustior?* Mi az oka, hogy nálad a' te életednél régibb bort isznak?

Az értelmesebbek a' közép idejü boro- *Az okosok* kor többre betsülték. *ATHENÆUS L. I. c. a' közép* 20. A' *Falernum* borokat tíz esztendőn túl idejü borok hűfzig tartja egészséges italúaknak; a' régib- *ket betsult* beket az inaknak és főnek ártalmosnak mond- *tek.* ja. A' *Surrennumi*akot régen 25. esztendő előtt nem tartják vala meg- *ihatónak:* de ma a' mint meg- *jegyzi BARTHOLINUS Cent. I. ep.* 49. a' szőlő-töknek sűrűsége miatt ott-is olyan lágyakká lettek a' borok, hogy a' melly esztendőben teremnek, abban-is bátron meg- *ihatják.* Az *Albanum*i és *Rheginum*i borok 15, a' *Tiburtnum*iak tíz esztendő alatt ké- *szülnek* vala el.

§. CCXXXV.

Tartani a' fekete vagy veres színü, fojtós ízü, vastag borok leg-alkalmatosabbak. Sok hiteles Írók bizonyítják, hogy az e'fe'le borokat fokban, kivált Görög és Olosz Országokban, a' hol többire ilyen természetü borok teremnek, 200. esztendőig, sőt tovább is el-tartották, és minél régiebbek vóltanak, annál jobb izüekké és egészségesebbekké váltanak. A' sárga színü és közép vastagságú borok közép idejekben, a' viz vagy fejer színüek új korokban elébb- *valók,* mert ezek csak esztendőn túl-is többire meg- *fordúlnak,* amazok pedig avas izüekké- *lesznek.*

Az erőtlen vizes borok, akármi színü- *Allani* mi- *ek* légyenek, kevés ideig állanak. Minél *tsoda*boro- *édefebbek,* és olajjal, kénkövel tellyeseb- *ket* lehet *bek* a' borok, mint a' gyanta, annál tovább el- *temni?*

meg-maradnak romlás nélkül. A' minthogy az ilyen fok esztendő borok rend szerint hajdon-is, mint ma, mind afzszü szőlő borok, söt merő *essentiák* valának; mellyet-is, hogy inkább romlás ne férheslén hozzok, a' mint elébb-is emlitém, a' Görögök bortömlökben, a' Rómaiak bé-szurkozott tömött tserép edényekben a' fustön tsak nem egészen meg-száraztják vala. Ma-is a' Lengyel Urak hideg mély pintzékben *ad nepotes*, unokákról unokákra el-tartják a' Tokaji jó afzszü szőlő borokat. A' borok' mesterségebb tartásáról alább szöllumk valamit.

§. CCXXXVI.

A' mi már közönségesen a' bornak *Hasz-nait* illeti, azt mondotta régen *Asclepiades M. T.* Ciceróval együtt élt, és véle nagy barátságot tartott híres Római Orvos; hogy azokat az *Istenek sem tudnák mind elő-számlálni. Fr. HOFFMANN*-is e'től így ír: *Régen dolgoznak az emberek, és nagy szorgalmatossággal keresnek olyan bátorságos eszközt, melly rólok minden nyavalyát és erőtleniséget el-fordithatna, és őket erős-sckké, egészségesekké és bojszszü életüekké tehetné. De vallyon a' bornál jobbat és alkalmatosabbat le-bessen-é ki-gondolniok, én nem láthatom. Nagy-nak sok hasznos és ditséretes orvofságok, de a' bor-boz éppen nem hasonlítandok, mivel ez nem tsak a' testben dolgozik, hanem az elmét-is meg-újít a, és annak munkáit tsuda-képpen segíti. A' böits SIRÁK R. XXXI: V. 30, 32. ezt az élethez hasonlitja, söt e' nélkül az életet életnek sem tartja: Mitsoda, úgy mond, az élet bor nélkül! meg-vidámlítja ez a' szívet, és örömmel bé-tölti az elmét, melly az egészségre igen hasznos. Maga az*

Ur ISTEN, midőn látna, hogy a' föld' színén majd esztendeig fekütt özön-viz, és azután is a' fok hátra-maradt álló tó-vizeknek és fertőknek rothadt göze az aërt, plántákat, és így az ezekkel élő állatoknak húfait is egeszégtelebbe tették volna; és hogy a' Noé' szivet is az embereken és minden élő álatokon történt szörnyü veszedelemnek, és a' föld' színén látzó iszonyu pusztaságnak szemlélése és el-gondolása miatt az unalom, kederőség, es *melancholia* el-fogta, mindjárt borra kaptatá ötet, hogy ez által testéről a' nyavallyákat, elméjéről a' bánatot megszűze üzné és el hárítaná.

A' Boroknak különböző tulajdonságaik szerint való munkájokról az emberi testben eddig elé-is, itt-is amott-is az alkalmazás-gok szerint fokot szóllottunk. Itt pedig már közönséges hasznai fordulnak-elé; mellyekről PLINIUS L. XXIV. c. 1. §. 22. az *Aflep-* A' bornak *piades'* szavát így téfzi-fel: *Aflep-* szélesfen *tatem vini æquari vix Deorum potentia pronun-* ki-terjedő *ciavit.* A' bornak hasznát az Istenek' hatal- ditsőséges *ma-is* alig érné-fel. Hogy az Istenek az em- hasznai *bereknél* böltsebbek vólnának, és Ioha meg- minu a' *nem* hálnának, okát a' régiség annak-is ab- *testre,* *ban* fundálta: hogy ök az égben *ambrosziával* mind az *és* *nectárral* élnének. A' Deák nevét-is *Vielme-* *num,* a' bornak fokban így magyarázzák: *neve.* *divinum,* Isteni dolog; mások a' *Vi,* az erő- ről, hogy ez mind a' testet, mind az el- mét meg-erősitené. A' hová néztek némel- lyek' értelme szerint, a' Görög névvel-is *οινος,* a' melly hasznót és erőt jelentő szók- ból formáltatott. Innen MNESITHEOS, Hip- pocratessel egy idő tájban élt tudós Görög *Meicus* ATHENÆUSNÁL L. II. c. 1. a' GRO- TIUS' deák fordítása szerint, a' borról gö- rögül ilyen ditséretet írt:

- - - - -
Dono Deum

Obvenit vinum nobis, ingens his donum
Qui recte utuntur; aliis pestis pessima.
Alimentum namque praestat recte utentibus
Additque vires pariter animo ac corpori,
Sed et ad medicinam maximos usus habet.
Miscetur quippe poculentis remediis,
Opemque fert vulneribus praeslantissimam.

- - - - -

Merito propterea, Liber Medici nomine
Passim indigitatur; atque eundem Pythia
Jussit vocari sospitem.

a' mellyek Magyarúl illyen formán hang-
zanak :

Isteni ajándék, nagy ajándék a' bor,
Ha ki véle jól él; másnak torkára forr,
Elmét, testet táplál ez helyes éléssel,
Orvofolhatni-is nagy haszonnal e'vel.
Italos Orvofság közü jól tétetik,
Sebekre kész balsam, ha reá köttetik,
Méltó hát, hogy Libert Orvosnak-is tartsuk,
Mint Pythia hagyta, meg-tartónak hívjuk.

Sz. Ambrosius L. III. Hexameri. így szól a'
borról: „Az Isten, a' ki tudta, hogy a'
„bor a' józonen véle élőkben a' jó egészsé-
„get és okofságot nevelné, a' vizsgálja élő-
„ket vétkekre vinné, azt ugyan teremtet-
„te, de szaporítását az emberek' tetszésére
„hagyta: értékekre adván, hogy annak szü-
„kebb elé-hozása a' józanságnak mestere
„lehet, nagy bövsége pedig sok káros ese-
„tekre szolgáltathat okot.“ Mint az arany
az értz-nemek közt, úgy van a' bor az em-
beri életre tartozó hasznos nedveségek közt;
a' szőlő-tő-is a' több plánták között. PLA-
to' szavai L. II. De Legibus. CARDANUS

Trudala-
tos ereje
különösön
a' testre
nezve,
de rer. variet. L. VIII. c. 23. azt tartja, hogy
ebben az egy nedveségben mind azok a'
hasznos erők meg-vagynak, valamellyeket a'
természet a' több plántákban mind együtt
el-

el-terjesztett, mellyeket öfzve foglalva kémeletlen közlött a' borral, a' borban pedig az ő fok-féle erőtlenedéseikre nézve, az emberekkel. Vagynak a' természetben fok eszközök, mellyek az emberi testben tsudára méltó változásokot téfznek; vagynak a' mellyek az elme' indulatait-is elégségesek egészen meg-változtatni: minéműek az *opium*, *manuragóra*, álom-fű, belénd, 's a' t. de többire mindenkor a' test' egészségének rontásával. Egy sints pedig azok közt, melly mind a' testnek, mind az elmének olyan szembe tűnő haszonnal szolgálhasson, mint a' jó bor módjával iva, *Vino aluntur vires*, *sanguis*, *colorque in hominibus*. Borral tápláltatik az erő, a' vér és a' szín az emberekben, így ír PLINIUS l. c. És a' földnek ezen közép, szelíd része, mellyen mi-is lakunk, az értelmefek' meg-jegyzése szerint a' körül fekvő részekről abban különböztetik, hogy a' mint azoknak a' helyeknek hideg durvasága az ő erejeknek nagyságára adhat, azt nekünk ez a' nedveltség szépen ki-pótolja. HOMERUS *Odyss.* IV. Ulyssesnek Achilleshez (a' Deák fordítás szerint) ilyen szavait tette-fel: *Vir autem, qui vino ciboque satur cum hostibus toto die pugnat, cor ei est audax in pectore, neque membra antea laborant, quam omnes praelio excedant.* Az-az: A' borral és kenyérrel jól lakott férjfi, midön egész nap az ellenséggel hartzol, az ő szíve az ő mejjében bátor, tagjainak sem érzi mind addig semmi fáradtságát, míg valahol ellenséget lát. ARISTOPHANES in *Equitibus Act.* I. Scen. 1. midön egy valaki a' borról rosztól szólana, *Demosthenes'* képeben így riasztja-meg: *Quid? tune, audes vinum calumniarier. Quasi ad consultandum nihil in consilium afferat boni. An reperies aliquid vino ad agendum efficacius? Vide homines eum biberint vinum, divites esse, res conficere, lites obtinere, felices esse, juvare alios.* Hogy

méred, úgy mond, te a' bort vádolni. Mit találsz a' bornál hathatósabbat a' dolgok' fél-fegillésére? Nem látod-é, hogy ha az emberek bort jól ittak, azonnal gazdagok, dolgaikat jól el-végezték, pereket meg-nyerték, böldegok 's másokkal-is jól-tévök. PLATO az elébb meg-nevezett helyen a' gyermekétől 18. esztendőig a' bort tellyes-séggel el-tiltván, az ifjaknak mértékletes él-léssel 30-ig meg-engedvén, a' 40. esztendőn fellyül lévöknek, minekutána a' vendégségekben le-telepedvén az Isteneket, nevezetesen Dionyszust magok szentségekre és játékokra segítségül hívták, meg-engedi, hogy bövebben-is igyanak. *Quia hominibus vinum quasi remedium adversus senectutis duritiem est largitum, ut reviviscere videamur, et castitiae nos oblivio capiat. Ipsaque affectio animi sicuti ferrum in igne ex duritie in molliem deducitur, flexibilior fiat, primum quidem sic affectus quisque sumpta fiducia, minus terebitur inter aliquos, ac suos non tamen, multos et alienos, canere. Mert, úgy mond, a' bor, mint valami orvos. íg a' vénség' keménységének engesztelésére úgy adatott, hogy láttassunk ez által meg-ifjúlni, és kefereségünk-ről el-felejtkezni: az indulatok-is ezzel nem különben meg-lágyúlnak, és hajlandókká lesznek, mint a' vas a' tűzbe, elébb-is hogy meg-bátorodván némelylek, kivált a' magához tartozók közt, ha fokban nintsenek és nem idegenek, énekléshez-is fogjon. Elébb pedig Dialog. I. a' részegségnek grádictsait jegyez-*

A' fölki vén-meg, így szóllott vala: *Primum cum bibe-
runt alacrior fit, primo alacrior fit, quam prius erat; deinde quo plus biberit, majore ac meliori spe, veszi, és atque insuper potentia pro sua opinione, repletur nem tur; tandem quasi sapiens, ea homo confidentia, az egbe libertate et audacia repletur, ut intrepide dicat emeli. et faciat quicquid placet. az-az: Mikor valaki bort iszik, attól elébb serényebb lesz, mint volt az előtt: azután minél többet iszik,*

annál nagyobb és jobb reménységet 's egyfzersmind hatalmot formál magában magának; továbbá mintegy bölts ember meg-bizván magát, szabadon és bátron ki-mond, és meg-tselefkzik mindent, valami néki tettzik.

*Narratur et prisçi Catonis
Sæpe mero caluisse virtus.*

Befzéllek, így hizelkedik HORATIUS *Carm. L. III. Oda 21.* a' maga fiútkös bors korsójának, hogy a' régi Catónak virtusa-is a' bortól gyakran fel-melegedett. Ismét tovább:

*Tu lene tormentum ingenio admoves
Plerumque duro: tu sapientium
Curas; et arcanum jocosum
Consilium retegis Lyco.
Tu spem reducis mentibus anxiiis,
Viresque, et addis cornua pauperi,
Post te neque iratos trementi
Regum apices, neque militum arma.*

Te (érti a' korsóbanlévő jó bort) igen kellemetes kinnzással a' vakmerő vad elméket is többire reá vészéd, hogy az igazat önként ki-befzéljék: te a' böltsenek mély gondolatait; te a' titkos végzéseket tréfával fedezed; te a' kétségeskedő és szorongattatók közt lévő elméket meg-erősited, és jó reménységgel bé-töltöd; a' szegényeket megbátorítod, és az ő le-tsüggedt fejeiket vagy szarvokat fel-emeled, hogy mikor jól ittak, többé se a' Királyok' haragos ortzájától, se a' vitézek' fegyverétől ne rettegjenek, THEOGNISnek az ATHENÆUS' meg-jegyzése szerint, szokott mondása vala, hogy az aranyat és ezüstöt a' tűz próbálja-meg, az ember' elméjét a' bor. E're tzelez a' régi példa-befzéd-is: *In vino veritas*: a' borbán van az igazság. Nem-is kívántatik, úgy mond, a' Perfa köz-mondás szerint ERASMUS, kinnzó szerző az igazságnak ki-keresésére; a'

bor leg-jobban ki-vészti azt. Ezekre nézve ATHENÆUSNÁL L. II. c. 1. *Diphilus Bacchust* a' bölt, bátor, és egyenes szívű emberek barátjának nevezi, mint a' ki maga-is bölt, és kellemetes, a' ki az el-vettetett alázatok' szemeit-is fel-nyitja, a' mord kedvüeket, és negédes kevélyeket-is meg-nevette-ti, a' túnya resteket, hogy valamihez kezd-jenek, reá vészti, a' félelmefeket bátrakká téfzi: Bor által szereztetik, úgy szól ugyan ott CRÆMON, az ivókban a' nevetés, a' böltsetség, tanúlni kívánó igyekezet, és minden jó. A' honnan a' nevezett helyen L. X. c. 14. *Vinum bonorum omnium rex*. A' bor minden jók' Királynak, c. 2. *potens remedium adversus omnem tristitiam*, minden szomorúság ellen hatalmas orvofságnak mondatik. Meg-vidámitja ez az Isteneket és az embereket, a' mint van a' Birák' Könyvében IX: 13. Meg-vidámitja az embernek szívét 'Sólt. CIV: 16. Örömré gerjeszti és vigasággal bé-tölti az elmét; értsd idejénkorán és illendő mértékkel iva. Mert a' bor az embernek meg-vidámitására teremtett. Sirák XXXI: 31, 32. Innen Bölt Salamon, vagy a' mint ott nevezetik Lémuei, Péld. XXXI: 6, 7. tanátsolja: *Adj bort a' meg-szomorodott szívű embernek: igyék, hogy felejtkezsek-el az ő nyomorúságiról*. Magáról jelenti ANACREON ATHENÆUSNÁL: *Cum vinum bibo, dormiunt curæ? Quo mihi labores? quo gemitus? quo mihi curæ? mori me oportet, licet nolim*. SOCRATES XENOPHONNÁL így szól e'ről: *Vinum irrigans animos, ægritudines sopit — hilaritatem vero excitat, ut oleum flammam*. A' bor meg-öntözvén az elmét, annak betegségeit el-alutja, és vidámságot gerjeszt, mint az olaj a' lángot. *Vino nihil jucundius quicquam cluet*. a' bölt VARRO' szava, *hoc continet coagulum convivia, hoc hilaritatis dulce seminarium, hoc ægritudinum ad medelam invenerunt*. Nints a' bornál semmi gyö-

gyönyörűségesebb, ez enyvezi egybe a vendégségekben az embereknek szíveket, ez a vidámságnak édes magvetése; ezt a nyavalyáknak orvoslására találták fel.

Tsudálatos titok! miként essenek ezek? és mi legyen az a borban, vagy a testben, a mi az okos lelket matéria nélkül lévő valóságot, minden moralitásnak közbenjárulása nélkül, sőt az ellen-is így megélestermészei-fze, és annak indulatait, virtusait ilyen kézen fogva hordozza, csak nem úgy mint a szél a felhőket? Hogy az északra hanyatló nemzetségek közül magokot olly fokan felakasztják, vagy másként a fetétes melancholia miatt kétségbe esvén, elvesztik magokot, fő okúl nem ok nélkül teszi UNZER *Der Arzt. B. II. 211.* a bornak nem kaphatását. Hogy pedig azon egy-féle bor az ivókban olly külömb-külob-féle indulatokot gerjeszt, némellyeket megszelidít, másfokot fenévé, haragolsá téfzen, ezt neveteti, amazt sirásra indítja, ezt beszélteti, amazt megnémitja, ez énekel, ama kiberekben? áltoz, ez tanulhatnék, ama vetélkedhetnék, e' bujaságra, ama verekedésre indul 's a t. Az ARISTOTELES' régi megjegyzése szerint *Probl. Sect. XVII.* a nem a bornak természetiből következik, hanem mind azok az embereknek addig elé-lappangtatott tulajdon indulatai voltak; mellyeket most a bornak közönséges ereje, mint a szél a hammuban a szikrát, benne megélesztett és felköltött. Nem kevésbé tsudálatos, hogy ha egy egybe-száradott és rántzosult részeges, csak alig tapogó, meg-görbedett, e világnak minden multságait meg-útált, komor, durva, hallgató véu ember négy öt pohár jó bort meg-ivutt, nem csak az öregségnek únalmaid felejtí-el, hanem éppen ifjakat illető indulatok és maga-vifelések támadnak ő benne. Sőt éppen a gyermekségig vizsgálva mégyen már nyájaskodik, örömeit beszéll, nevet,

tréfál, jádzik, katzérkodik. Régen *Medeút* bűvös-bájosnak, vagy a' mint nálunk hívják, *Tudákos Afzszony*nak tartották azért, hogy a' maga vará'sláfaival *Æfont* meg-ifjította vala. Imhol a' mesterség vagy út a' meg-ifjúdásra minden bűvölés-bájolás nélkül. Vajha állandóul így maradhatnánk! és gyakran így meg-ifjúdva vénségünk' vefzélyét annyira nem siettetnök.

§. CCXXXVII.

Nem-is léfzen nehéz a' bornak illy nagy, és szélefen ki-terjedő hasznait el-hinni, ha az elmét és a' testet oftronuló nyavalyáknak kútfejeit fel keressük. Ugyan-is, még a' köznép előtt-is esméreres dolog az, hogy mindennemű erőtlenségek származnak vagy egyenesen a' gyomornak roszsz emésztéséből, vagy a' vérkeringésinek (melly többire ennek enyves, nyúlós vastagsága miatt esik) meg-bomlásából, vagy a' testből ki takarodni szokott természeti tisztátalanságnak ben-rekedéséből. Már pedig mind az okoság, mind a' szemmel látott dolog tanítja, hogy a' jó bor mind ezek ellen igen szépen használjon. Ez az Apostol Sz. Pál *1 Tim. X. 23.* és minden Doktorok' ítélete szerint, a' gyomrot nagyon erősíti, és így a' jó emésztésre-is derekafon segíti: a' vérnek hígságát, sebesebb 's szabadabb folyását tapasztalhatóképpen öregbíti, mind testünk' meg-könnyülése, elménk' meg-vidámulása, *pulsusunk'* erősebb és sebesebb fel-verése, ortzánk' meg-pirosodása 's a' t. nyilván tanítják. Ez a' benne lévő nemes olajjal, vagy *spiritussal* a' mi inainkban lakó *spiritusok*at minden italok és ételek felett hōvítvén,

vén, azoknak erejét neveli, és tsipős fájával ösztönözvén sebesebb es erősebb mozgásra indítja. Mellyel nem csak a gyomorbéli emésztést, a vérnek 's minden ebből ki-váló nedveségeknek jobb 's szaporább el-készülését, illendő helyeken való ki-válását, és minden ez alatt gyült tisztátalanságoknak; a' ganéjnak, vizelletnek, láthatatlan gőznek maga idejében való kihajtattatásokat hatalmason segítik; hanem az elmét-is, melly a' nagy unalom és fok-téle gondok miatt fokszor csak nem a' pokol' fenekire nyomtatott vala le, ki-mondhatatlan örömmel bé-töltvén mintegy mennyországba emeli; vagy leg-alább álmra hajtván kínjait meg-euyhíti, annak tehetségeit szemlátomást öregbíti, élesíti, és frísíti. E' vala kétség kívül az oka, hogy régen a' Persák és Németek minden nagy dologról pohárok közt szeretik vala *trafiálni*; állandóbbnak tartván azt, a' mit boros fővel ki-gondolnának és meg-határoznának, mint a' mellyet józanon végeznek; mint azokról *Strabo*, ezekről pedig *Tacitus* írásban hagyták.

Ezeknek bővebb meg-világosítására em-lékeztetem az Olvasót azokra, a' miket az italnak hasznairól, és különösen a' víznek csak nem közönséges orvosló erejéről fel-lyebb elé-beszéltem vala. A' hol, hogy élhessünk és egészséghen maradhassunk, a'ra a' vizet szükségesképpen meg-kivántatni, már fellyebb meg-mutattam vala. Midőn tehát a' tiszta víznek ereje a' testben ennyire ki-terjedhet, jóval többet várhatunk e' részben-is a' bortól, mellynek-is nagy része víz, még pedig minden egyéb vízeknél ki-pallerozottabb, vékonyabb, könnyebb és hathatósabb víz. Melly szerint, mint víz, úgy-is a' testet leg-jobban és tökéletesebben

A'bor mint
orvosság,
úgy - is
meg-hetsül
hetetlen.

el-járhatja, és mind azokat a' hasznokat megteheti, mellyeket a' víztől várhatnánk. De e' mellett, midőn a' fok víz miatt el-lágyúlt és el-alutt *fibrákat* a' maga finum favanyu favával, mellyet a' nap' sugári a' szőlő-gerezekben meg-édesítettek, és a' meg-forrás ki-pallerozott (mint ezt-is fellyebb az etzet-készülésnek alkalmatofságával bővebben ki-magyaráztuk) a' nedveségeket meg-rothadni nem engedi, hanem kellemetes ösztönözésével elevenebb mozgásra serkenti, hogy a' benne és köztök lévő taknyos nedveségeket annál jobban meg-indithassák, az egymástól el-válni való részeket maga idejében és helyein ki-választhassák, a' ki-tisztítani valókat maga útján végig hajtván, a' testből ki-üzhefsék. És már e' részben-is hogy a' bor az egyébként olly nagy és fok-féle hasznót hajtó durva favanyu vizeknél-is fokkal többet segíthessen, akárki által-láthatja. Ha pedig ezeknek mellé tézszük azt az *ætherea*, égi tűz forma, vékony, mindeneiket által-látható és elevenítő materiát vagy *spiritust*, mellyet fellyebb a' bor' *elementumainak* fejtegetésében *mercurialis*, kénköves *spiritusnak* neveztünk vala, a' bort az egész természetben pár nélkül való itálnak találjuk. Ugyan-is ez a' *spiritus* a' mi testünk' *spiritusaival* annyira meg-egyezeni tapasztaltatik, hogy alig ittuk-meg a' bort, már testünknek minden részeit el-járta; az inakban ki-terjeszkedett *belső embert* úgy meg-erősítette, úgy meg-elevenítette, hogy az a' durva testen, vagy *külső emberen* fellyül fordult, és az egész embert láttafsék mintegy új teremtettsé tenni: hogy a' test-is minden maga *functióit* serényebben, jobb kedvel és hasznosabb ki-menetellel folytassa; az *Elmének* is tulajdon tehetségei ki-szélesedjenek, e' világi gondoknak köteleiből magokat ki-fejtsék. A' honnan a' lélek-is a' maga nemes eredeti szzerint szabadabban kezd gondolni,

és mintha valami mennyei tüztől megvilágosított és fel-melegült volna, mindene-
ket tisztábban kezd látni, egyenesebben
ítélni, és jobb móddal véghez vinni. Egy
szóval, mindenben igyekezik lenni.

Ennek tulajdonították, nem-is helyte-
lenül, a' régi Poéták magokban azt a' dol- A' Poë-
gok' ki-találásában majd emberi fors felett já- ták' pari-
ró nagy elmélséget, és némü-némü prófétá- pújának
ló tehetséget, mellyeket ő benne e' világ miértmon-
még ma-is annyira betsül. Mellyre nézve datik?
NICARCUS ATHENÆUSnál L. II. c. 3. a' bort
a' Poéták' paripájának (*magnum Equum Poë-
tarum*) nevezte. Ugyan ott egy más Gö-
rög Poëta így szól Cratinushoz a' deák for-
ditás szerint:

*Unum equus est lepidus promptus veloxque Poëta,
Si potantur aquæ, nil paris egregium.*

HOMERUS, ENNIUS, HORATIUS, a' mint tud-
va van, a' bort mind nagyon szerették.
OVIDIUS-is panaszolkodik, midön számki-
vettetésében a' Géták közt bort nem ihat-
nék, hogy az ő tüze-is meg-fogyatkozott.

*Impetus ille facer, qui Vatum pecora nutrit,
Qui prius in nobis esse solebat, abest.*

Hogy régen a' Görögök más nemzetek fe-
lett böltsek, és szép tudományoknak 's mes-
terségeknél fel-találói voltak, és hogy ma-
is az Olofzok, Frantziák, Németek a' viz-
zel és ferrel élő északi embereknél elméseb-
bek, azt-is fokban a' jó bornak nem *funda-
mentum* nélkül tulajdonítják. A' Törökök
közzül a' bor-italnak ki-tiltásával a' Mu'sák-
is csak nem egészen ki-költöztek. Életében-
is Bacchusnak, a' mint fellyebb látók, leg-
jobb barátja Minerva vala. A' régi Pogá-
nyok Pallást és Bacchust azon egy templom-
ban-is szokták vala tisztelni; tapasztalván,
hogy a' bor az okofságot nevelné. Így
jegyzette volt meg ezt a' böltés PLATO-is l.

Tanátsos-
sá, bátor-
rá téjzi
az embert.

c. *Virum bene potum leniorem et tranquilliorē fieri, et bona spe ac virtute impleri, metumque exuere: Quare et Lacedemoni cum merum biberint armantur, et Persæ inter vina consultant.* A' férjfi, úgy mond, midőn jól ivutt, engedelmezebb és tsendesebb, jó reménységgel és *virtus*sal bé-telik, és minden félelmet le-vetkezik: a' honnan a' *Lacedemon*béliek bort iva fognak vala fegyvert, a' Per'sák pohározás közben tanátskoznak vala. Nem tsak Per'sa, hanem Görög szokásnak-is írja lenni ezt a' pohározás közt való tanátskozást *PLUTARCHUS Symphos. L. VIII. Q. 9, 10.* Mellyet nem-is tart ő nagyon helytelennek. *Nestor*-is *HOMERUS*nál *Iliad. IX.* azt jóvállja *Agamemnon*nak, hogy a' jóvait a' Görögöknek hívná vendégségbe, a' kikkel a' Trójai hadakozásról tanátsot tartana. Ezt a' vendégségek közben való tanátskozást a' régi Németek között-is szokott dolognak írja *TACITUS Annal. L. I. c. 50.* Ezt tanítja az annyiszor meg-dítsért elmés *Poëta HORATIUS*-is *L. I. Epist. 5.*

*Quid non ebrietas designat? operta recludit,
Sollicitis animis onus eximit, addocet arteis
Fœcundi calices quem non fecere disertum?
Contracta quem non in paupertate solutum?*

Mit nem téjzen a' bor! titkokot fel-fedez.
Gondtól elmét könnyít; 's tudófsá téjzen ez,
Ha jól iszik, ki az, ki jól nem beszéllhet?
Szegénysége miatt a' ki el-nem élhet?

A' 'Sidók-is, midőn az addig félelmes szí-
vü tudatlan szegény Apostolok Pünköft nap-
ján reggel Szent Lélek' tüzével bé-telvén a'
piatzon az Istennek nagyságos dolgait kü-
lömb-külömb nyelveken olly bátron és el-
méfen beszéllnék, édes bortól meg-részegül-
teknek mondják vala őket. *Trel. II: 13.*

§. CCXXXVIII.

De valamint egyéb nagy hasznú eszközök, úgy az ISTENnek ezen meg betsülhetetlen ajándéka, a' bor-is, valamennyit használhat rendes éléssel, szintén annyit árthat a' viszfza-éléssel; úgy hogy alig találtassék olly méreg, melly eleitől fogva mind a' testben, mind az elmében több és nagyobb károkat tett volna, 's tenne még ma-is, mint a' bor. BUSBEQUIUS írja, hogy *Mahumet* a' Török vallásnak koholója, utazván egykor, bé-tér egy házhoz, a' hol lakadalmi vendégség tartatik vala; látja az embereknek jó kedveket, nyájaskodásokat, nevetéseket, tsókolódásokat; kérdi mitől legyen az? mondják, hogy a' bortól; akkor kezeit fel-fogván, megáldja a' bort, mint a' melly az embereket csak nem angyalokká teheti; harmadnap múlva ugyan oda viszfza fordulván, látja mindenselé a' fok vért, tsonka kezét, lábat, fejet, kérdi mi dolog legyen az? mondják, hogy azok a' jó kedvü barátságos emberek, minekutánna a' borból fokot ittanak, meg-dühödvén egymásra támadtanak, és e' szörnyü dolgot úgy tselekedték. Akkor ő-is meg-változtatván áldását, meg-átkozza a' bort, és ördögi találmánynak nevezvén, a' maga követőitől halálos büntetés alatt végképpen el-tiltja: a' honnan a' Törökök közt bort innya még ma-is kárhozatos véteknek tartatik. De az okosabb nemzetek illy bolondságra vetemedni szükségesnek nem tartják; hanem hogy e' nemes itallal mindenek igen mértékletesen és okoson éljenek annál szorgalmatofabban jóvallják, minél hamarébb meg-tsalhatja

ez kedves ízével az oktanabbakat. Igaz do-
log ugyan, hogy a' jó bor-italban néha a' mér-
téken túl lépni sem ártalmos, sőt fokaknak or-
vosság gyanánt vagyon; nem lévén elégséges
a' rendes ital az elmét az epefztő gondoktól,
a' testet pedig az abban szerte szél-yel lappan-
gó tisztátalanságtól meg-tisztítani. Mellyre néz-
ve a' Régiek, nevezetesen AVICENNA híres A-
rabs Orvos, DIOSCORIDES, sőt maga a' bölts
SOCRATES-is minden hóinapban egyfzer 's két-
szer meg-részegedni, hogy a' hányás, izzadás
és fok vizelés által, ez alkalmatosságokkal a'
test ki-tisztul:hasson, erőssen jóvállják. De bi-
zony részegségre innya mint gyalázat, úgy va-
lami ártalom nélkül is alig lehet, ha szinte az
mindeneken hirtelen meg-nem tettzik-is.

Ez mindazáltal szenvedhetőbb; de a' gya-
kor részegeskedés mind a' testet, mind az el-
mét a' magok rendes munkájoknak folytatására
épen elégtelenné teszi; minden-féle meg-orvo-
solhatatlan nyavalyákkal el-tölti; és magát az
életet-is nem sokára bizonyoson el-rontja. Mert
midőn a' vér a' bornak tüzetől ottan-ottan rend-
kívül fel-gyúlad, meg-ritkúl, és minden-felé
nagy sebeésséggel rohan. 1.) A' tagoknak ren-
des mozgásit mind annyiszor fel-forgatja, az
elmének ideájit egybe-zavarja, az indulatoknak
zaboláit el-szagatja; és azokat minden erő-
szakra kézen fogva vonszá. 2.) Külső, belső
inflammatiókat, forró hideg-lelést, szem-fájást,
fő-fájást, nyavallya-törést, veszedelmes álmos-
ságot, gutta-ütést, 's több e'féle nehéz 's hir-
telen való nyavalyákat okoz. 3.) A' felettébb
való feszítés által el-erőtlenítvén az edények-
nek *fibráit*, a' vérnek és egyéb nedvességeknek

el-készítésére 's mozgatására azokat tehetetlen-
ne telzi; melly miatt ofztán az egész test el-
lágyl, el-erőtlenül, el-szárad és szintelenül,
reizketegelsé és minden nyavallyáknak, neve-
zetesen a' köszvénynek, *calculus*nak, viz-kor-
ságnak, fulladozásnak fézskévé lészzen. E' te-
lett az érzékenységek-is meg-tompúluak, az el-
mének elevensége és vidámsága ki-alufzik, és
minden tehetségei el-lankadnak, ha bódogtalan
állapotjoknak öregbítésére, és bizonyos vesze-
delmeknek liettetésére tsüggedező természetek-
ket több-több bornak italával ottan-ottan nem
ébreztik, a' mint mind ezeket a' mindennapi
példák az elégen-is túl bizonyítják. Tapasztalt
dolog az-is, hogy a' bor-íszák emberek többi-
re vagy magtalanok, vagy beteges, reszeges,
és oltoba magzatokat nemzenek. Innen *Dioge-
nes*, midőn egy reszeg oltoba ifjúval találkoznék,
azt *reszeg atyától származottnak* nevezi,
a' *Stobaeus*' meg-jegyezele szerint.

SOCRATES XENOPHONNál a' Böltsek' ven-
dégtségében elé-mondván a' bornak elébb-is
említett hasznait, ezt téfzi utánna: *Tamen
ut terra modice rigata germinā erigit, nimium
imbuta ematiatur et sterilefcit, ita et nimio vi-
no animi offenduntur.* az-az: Valaminthogy
a' föld kevésé meg-öntözve a' plántákat fel-
neveli, felettébb meg-ázva el-foványodik,
és termékenytelenné lészzen, úgy a' sok bor-
tól az elme-is meg-sértetik. Mások hason-
lítják a' bort az olajhoz, melly, ha módjával
töltik a' világló métshez, egyenlő tisz-
ta lángot szerez, ha igen böven öntik reá,
azt egészen meg-fojtja; vagy még helye-
sebben a' trágyához, melly kevés mérték-
ben a' földet termékennyé téfzi, nagy mér-
tékben a' jó veteményt el-rothasztja, és a'

A' reszeg-
ségigivott
bor mind
a' testet,
mind az
elmet el-
ronja.

helyet haszontalan burjánokat termeszt. Úgy esik ez a borra nézve-is, hogy kevés mértékben, az-az, mint orvoságot csak úgy iva, mind a' testnek, mind az elmének egészségét tsudaképpen segíti, víz módjára, vagy annál-is bővebben be-töltve, mindenik részt el-rontja, kivált az elmének világát egészen meg-homályosítja, és oktalan baromi indulatokat támaszt benne. Mellyre nézve a' régi deákok *temetum* nevet-is adtak a' bornak; mint a' melly *tenet mentem*, megtartóztatja és be-nyügöli az elmét. Egyéb állapotoknak, így ír HALLER Ur egy helyt a' maga verseiben, hogy a' magok állapotjokban maradhatnak, forrás vizeket ajánlott a' jósággal gazdag Természet az embereknek, hogy ez életben-is az Istenek' bölcsőségéből részesithesse, bort-is készített; mellyel, óh fájdalom! magokat még-is olly sokan a' barmok közü le-szállítják. *Vinum*, így szól THEOGENIDES, elébb-is ditsérettel nevezett régi jeles Görög Poëta, *Viri prudentis et imprudentis animum levitate implet, si ultra modum bibatur.* az-az: A' bor az okos és nem okos embereknek elméjét, ha rendinél bővebben iszszák, hijában-valósággal egyaránt be-tölti. Innen HOMERUS-nál *Odyss. X. Ulysses Eumolpushoz:*

Ezeket il-
lő volna
jobban
meg-gon-
dolni.

Vinum jubet. Lene, quod sapientum canere compellit. Et tenerum ridere ac saltare. Et dicere verbum aliquod, utique quod melius non dici esset. A' gyenge bor parantsolja, az, a' melly a' böltseket-is éneklésre hajtja, az erőtlenekeket nevetésre és tántzolásra, és olly szónak ki-mondására vifzi, mellyről jobb lett volna nem szólani. DIOGENES Cynicus, midön egykor kellete felett egy pohár borral kínálnák, azt ki-öntötte mondván: *Si poculum hoc bibero, non solum ipsum perit, sed et me ipsum perdit.* Ha ezt a' pohárt meg-iszom, nem csak a' bor vész-el, hanem engemet-is el-veszt. ANA-

CHARSISRÓL Scythiai böltés emberről írja LA-
 ÈRTIUS, hogy ő azt szokta vala mondani:
 A' szőlő fákon három gerezdek teremnek:
 egyik a' gyönyörúségé, másik a' részzezségé,
 harmadik az unalomé. Ugyan ő nagyon tsu-
 dálkozott, látván, hogy a' Görögök az italt
 apró pohárokon kezdenék, és nagyon vé-
 geznék, 's midőn kérdenék tőle: Vólnának-
 é a' Scythák közt siposok? azt felelte: Nem
 teremnek szőlő-tövek; jelentvén, hogy a'
 sápra fenki se tántzol, hanem a' ki részeg.
 PLATÓNÁL az első pohár (*sunitatis*) az egés-
 ség; a' második (*amoris*) a' szereteté; a'
 harmadik (*somni*) az álmé; a' negyedik
 (*contumeliæ*) a' boszszúságé; az ötödik (*cla-*
moris) a' kiáltozásé; a' hatodik (*comejatio-*
num) a' vendégségé; a' hetedik (*ictuum et*
contusionum) a' verekedésé és el-esésé; a'
 nyóltzadik (*manias et furoris*) a' duhófségé
 és meg-bolondulásé. Ezek közzül ő maga
 Bacchus-is EUBULUS Poëta által, a' deák for-
 dítás szerint ATHENÆUSNÁL L. II. c. 2. a'
 Böltseknek a' három elsőnél többet nem
 enged.

Mitsoda
 lépésekkel
 teszi tsuf-
 fú a' bor-
 ital a' üö-
 sölöket?

*Tria pocula ego tantum misceo
 Illis, qui sapiunt, unum bonæ valetudinis,
 Quod omnium primum bibunt. Dein alterum
 Voluptatis et amoris: Saporis tertium.
 Hoc epoto, ii quos sapientes dicimus
 Sese domum recipiunt. Post si quartum additur
 Non est id amplius nostrum, sed protervire.*

Ezekre és egyéb itt mind elé nem szám-
 lálható több szörnyűségekre nézve, mellyek a' kik a'
 a' borral való vizfsza-élésből számtalan fok-
 szor következtek, találtattak eleitől fogva
 fokban, a' kik a' bort ördög' szerzeményé-
 nek tartották, és az emberek' éllelmei kö-
 zül egészen ki-zárni igyekeztek. Az elein
 nagyon részeges Egyiptombéliek, némelylek
 szerint a' Noé' esetire nézve, mások szerint
 gazdaságból vagy szükségből, minthogy ná-
 voltak,
 a' kik a'
 bor - italt
 ö r d ö g'
 szerzemé-
 nyenek
 tartották.

nálok a' bor ritka helyt 's igen szükön termett, az *Ojiris* vagy *Bacchus*' tauításából bor helyett fert kézfizenek vala, söt hogy a' borért a' pénz az országból ki-ne menne, törvény szerint meg-tiltották vala magok közt a' bor-italt. Hogy pedig ezt a' törvényt a' nép inkább meg-tartaná, a' Papok reá fogták vala, hogy a' bor az Oriásoknak, nevezetesen ama' leg-nagyobbnak és kegyetlenebb Oriásnak a' *Typhon*nak vére volna; a' kit, midön az Istenek ellen támadott, és azokat székeikből ki-kergetni szándékozott volna, ott Egyiptomba *Apolló* nyíllal által-löve, és a' vére el-folyván, maga-is el-vesze. Ez a' *Typhon* HOMERUS szerint, a' pokolnak és földnek tsuda fajzatja vala, a' kit akkor hozá elé a' föld a' maga nehéz göziből, mikor *Junó* az Urára *Jupiterre* megharaguván azért, hogy *Minervát* egyedül a' maga fejéből szülte volna, kezeivel a' földet meg-veré. Szörnyü nagy fogát, és tsudálatos formáját írja-le ennek az állatnak OVIDIUS *Metam. L. V. Fab. 5. v. 321. seq.*

A' Papoknak, nevezetesen Egyiptomban, a' mint meg-jegyzette PORPHYRIUS a' kik azt *L. III. De Abst. §. 6.* a' bort meg-kóstolmagok köni sem lehet vala. A' *Farahó'* pohárnokjázúl törvének álma-is, mellyet néki *Jo'sef* a' tömlötznnyel el-tilben meg-magyaráza, arra mutat, hogy maga a' Király-is nem bort, hanem tsak a' szölö-gerezdnek akkor asztal felett ki-fatsart levét itta. *1Mó's. XI: 11.* Az Isten magais *III. Mó'. X: 9.* *Arontól* és az ő maradékitól, és a' Lévitáktól halálos büntetésnek terhe alatt örökösön el-tiltá, hogy valamikor a' Gyülekezet' sátorába akarnának bémenni, soha bort és egyéb részegítő italt ne igyanak. *Ditséri,* és a' *Lacedemonbéli*ekénél sokkal jobbnak tartja EUSEBIUS *Præp. Evang. L. XII. c. 17.* a' *Carthagóbéli*eknek törvényét, melly szerint nálok a' katonáknak nem tsak az alatt, mig a' táborban mu-

latnak vala, a' bort meg-kóstolni nem vala szabad, de borral élni egész katonaságának idején senkinek nem lehet vala: a' városban-is a' szolgáknak bort soha nem engednek vala: a' *Magistratus*béliek-is, valamig a' hivatalt vívelték, bort tellyesféggel nem isznak vala: sem az Igazgatók, sem a' Bírák, sem azok, a' kik a' tanátsban valamit végezni akartak; úgy azoknak-is, a' kik gyermekeket akartak nemzeni, vagy nevelni, bort innya se nappal, se éjjel meg-nem engedték; úgy tarván, hogy a' bortól az emberek' elméje meg-szelesül, és fel-melegülvén mint a' vas, meg-lágyul, és minden felé könnyen hajlik. A' *Rekabiták* a' Mó'ses' Ipájának *Yetrónak*, a' kiről *Keniták*nak vagy *Kineusok*nak-is mondattak, hagyásából, midőn őket Jérémiás Isten' parantsolatjából az Ur' házának egy kamarájába bévivén, borral kínálá, Rész XXXV: v. 6. azt felelik: *Nem iszunk bort. Mert Yanadáb a' Rekábnak fia, a' mi Atyánk parantsolta nekünk: Ne igyatok bort ti soha, se a' ti fiaitok, se házat ne tsináljatok, se vetést ne vessetek, se szőlőt ne ültessetek, se ne tartsatok; hanem sátorokban lakjatok tellyes életetekben, 's a' többi.*

Mellyhez éppen hasonló dolgot említ a' *Nabatheusokról* *Diodorus Siculus* L. XIX. p. 722. a' kiket a' 'Sidó régiségekben jártas Tudófolk az Ismael' első szülött fiáról *Nabájórról* (Mó's. XXV: 13.) tartatnak neveztetni; a' kiknek lakásfokot mind *Diodorus*, mind *Plinius* *Arabia-petreiban* oda tészik, a' hol laktak, Mó'ses szerint, az Ismael' fiai. Mellyekből úgy gyaníthatni, hogy azok a' nemzetek egy-félék voltak a' máj Törökökkel, vagy *Arabs Saracenusokkal*: és így a' bor-italnak tilalma köztök *Mahumed* előtt is régen fok száz esztendőkkel meg-volt 's gyakoroltatott. Ide mutat az-is, hogy midőn *Pescennius Niger*, Római háres hadi Ve-

Az Arabs Saracenusok Mahumed előtt sem ittak bort.

zér, a' *Severus Imp.* részére tartó Ásiai népektől 193. tájban, és így *Mahumed* előtt, több mint 400. éftendőekkel Arabiában megverettetett volna, a' maga katonáit, a' mint emlékezetben hagyta *SPARTIANUS*, midőn a'ra vetnének, hogy borok nem volna, 's azért nem hartzolhatnának, így ortzázta: *Erubescite, qui vos vicerunt, vinum non bibunt.* Szégyenljétek, a' kik titeket győztek, bort nem isznak. A' *Pythagoras* tanítványait-is, a' kik azokon a' Déli és Napkeleti tartományokon terjedtek vala bővebben el, hogy nem-iszszának mondja *ARBENÆUS*nál L. IV. c. 17. *ALEXIS Poëta*:

A' *Pythagoras* tanítványai sem ittak bort.

*Pythagoræ discipuli, ut fama est,
Non obsonio vescuntur, nec alio quod animatum sit.
Et vixum sibi non bibunt.*

Voltak ott Arabiában és másutt-is Napkeleten és Délen mások-is sokban, a' kik bort innya vétéknek tartották, akár ők vették volt ezt a' tudományt *Pythagorástól*, akár *Pythagoras* tőlök. Ilyenek valának a' *Pontus* között a' *Erachmanesek*. A' *Keresztyének* között az *Encratiták*, a' kik a' II-dik *Seculumban* a' bor ellen így okoskodnak vala: *Noa (Noë) ubi vinum bibit, denudatus est. Loth inebriatus incestum commisit. Per ebrietatem erectus est vitulus, Et ubi vinum, ibi pugnae, inquit Scriptura. Ergo vinum est Diaboli.* Az-az: *Noë* bort iván meg-mezitele nité magát. *Loth* meg-részegedvén, vér ellen vétkezék. Részegen önték a' 'Sidók a' borju-képet. A' hol a' bor, ott a' veszedés, úgy mond az *Írás*; tehát a' bor az ördög' szerz vónye. Ilyenek valának akkor tájban a' *Severianusok*-is, a' *CCXXVII-dik* §. alatt meg-jegyzett *Severus* nevü Eretnek *Barátnak* tanítványi, a' kik hasonlóképpen a' bort ördög' fajzatjának tartották.

A' *Keresztyének* között-is ez nemeltyek vettek a' lognaktartották.

Mind ezekből úgy jo-ki, hogy a' bor nem ital azokon a' Napkeleti és Déli Országokon, mellyeken a' Mahumed' hagyása szerint, ma bort nem lehet innya, már Mahumed előtt-is régen meg-vólt; hanem szorosabb törvénnyel a' hetedik Százban ö-is Mahumed újra meg-tiltotta. Szokása vala t. i. ennek miatt tilta' tökéletlen Profétának, hogy a' maga kö-totta-el a' vetőit semmi szokatlan és erőszakos törvé-bort a'manyekkel ne terhelné; hanem az ö köztök ga követő-addig-is szokásban lévő dolgok között vá-itól?

lasztani-ki olyanokat, mellyeket a' maga tzeljének jobb móddal lehető el-érésére szükségességnek ítél vala. És hogy azokat Isteni jelentéseknek lenni el-bitethetné, sok hazug históriákkal-is palástolja vala. Így bánt a' bor-italnak el-tiltásában-is. MENAVIUS De Anna'szines okai.

Lege Turcarum c. 50. egy nevetlen régi Arabs Iróból, a' ki a' Mahumed' születését és vifelt dolgait leg-régebben írta-meg c. 11. p. 5. azon történeten kívül, mellyet ez előtt a' BUSBEQUIUS' leveleiből *Epist.* III. p. m. 255. ki-irtunk vala, az ott említett vérengzésen kívül, a' Mahumed' törvényének ugyan azon okát téfzi-fel: de bezzéll holmi titkofabbat-is, mellyet Mahumed csak az Ipájának *Abdiának* jelentett vala ki. Hogy tudni illik hajdon az Isten az égből két Angyalokat, *Haróth* és *Maróth* nevéket, küldött volna le a' földre az emberek' igazgatására és tanítására; nevezetesen e' három dolgokban: hogy senkit meg-ne öljenek: hamisan ne ítéljenek: bort ne igyanak. A' kiket egy afzszony-ember maga szállására befogadván, az ö italokba titkon bort elegyített; mellytől azok meg-részegedvén, és így részegen azzal az Afzszonnyal közösülni akarván, az addig nekik nem engedett, míg ötet egyik azokra a' szókra, mellyekkel az égből valakit le-hozhatni, a' másik, mellyekkel oda fel-vihetni, meg-nem tanította. Megtanútván az afzszony-ember ezeket a' szökat.

kat, magát azoknak ereje által az égbe felvitte, és ott *Lucifer* tsillaggá lett: az Angyalok pedig ezen bünökért a' *Bébil* nevű kútba rekesztettek mind az utolsó ítéletig, mikor ezek-is bünökről meg-lakolnak. E're nézve tehát a' bortól igen kellene irtózni minden földi embereknek, mint a' melly a' tiszta lelkeket-is hajdon bújaságra, és duhdúsra vitte vala. *MANDEWIL* Angliai tudós *Medicus*, a' ki a' XIV-dik Százban a' Déli és Napkeleti Országokban 34. ezten-dökig utazott, és az ott lakó népek' szokásait szemefen és gondoson vizsgálván, írásban hagyta, más okát téfzi-fel a' Mahumed' bort-tilalmazó törvényének. El-menvén, úgy mond, egykor Mahumed egy szent Remetéhez a' Sion' hegyére, a' kit különös fzenségéért és böltseségéért az Arabok közül-is fokan szoktak vala meg-látogatni, ő pedig szoros barátságot tart vala véle: midőn egyszer néhány napokig ott mulatott, és mind ő maga, mind a' gazda meg-részegedtek volna, az ő szolgái éjtfzaka a' gazdát az ő tulajdon kardjával meg-ölék. Meg-látván a' holt embert reggel, minekutánna a' bort ki-alutta volna Mahumed, és a' szolgait meg-akarván büntetni, azok reá fogák, hogy azt a' gyilkosságot részegségben ő maga tselekedte volna; mellytől a' fegyverre most-is veres volna. Így el-hitetvén ezt véle, fogadást téve, hogy soha se ő maga bort nem iszik, se a' maga követőinek azt innya nem engedi. De mind ezek, hogy csak alkalmatosság fzerint tsinált költemények légyenek, régen ki-világosodott.

Valóságos
okai.

Valóságosabb okait azért a' Mahumed' bort el-irtó törvényének abban találják a' tudósok 1.) hogy ő ebben majmozta egy felől az Ó Testamentomi Isteni rendeléseket, akarván a' maga vallásának fzenségét ezzel-is nevelni, minthogy az Isten-is *Arontól* és a' *Levi* minden háitól, mikor Isten eleibe akar-

nának járúlni, a' bor-italt meg-tiltotta vala III.Mó's. X: 9. XLIV: 21. IV.Mó's. VI: 3. 2.) Félt, hogy a' bortól az Afzfzonyok meddön maradnának: vévén e're azt a' példát, hogy az Angyal a' Mánóa meddő feleségének azt parantsolá, hogy bort ne igyék BIR. XIII: 14. Anna Afzfzony is a' Sámuel Proféta' Anyja, se bort, se egyéb részegítő italt nem iszik vala I.Sám. I: 15. 3.) Kereftelő János, a' kit Mahumed Jónás után minden Proféták felett be-tsült, bort nem ivott LUK. I: 15. De 4.) főképpen vigyázott a'ra-is, hogy azokban az egyébként-is heves tartományokban lakó heves természetü embereknek a' bor nem szolgálna egészségekre; és ö-is e' nélkül könnyebb készülettel táborozhatna; szelidebbek, engedelmesebbek lennének az ö emberei, mintha bortól fel-melegednének's a't. Akar mint vóltak azok, elég, hogy a' Törökök közt az igaz Musulmának a' bort mind e' mái napig tsak meg-kösztolni sem szabad: kivált az idősebbeknek. Az ifjaktól, mint a' kik egyebekben-is nagyobb mentésggel szoktak vétkezni, nem éppen annyira tilalmaztatik, de azok-is, úgy mondanak, akar kevés, akar sok bort ittak légyen, ez élet után egyaránt meg-büntettetnek. Meg-esik ugyan a' Törökök közt-is gyakran, hogy a' Törö-
 ha egyszer belé kösztoltak, addig isznak, *ők a' bor-*
 mig a' földön el-nyúlnak. Jeles dolgot ír *italhoz*
 BU:BEQUIUS *Epist. Turc. I. p. m. 26.* egy vén *hogy ké-*
 Törökről, a' kit midön ö mint követ Kon-*szülnek?*
 stántzinápoly felé utazott, és Budán, a' mel-
 lyet akkor a' Törökök birtak, meg-szállott
 vólna, a' több Jantsárokkal együtt titkon
 borral iól tartatott vólna, ez éjtszaka, mi-
 kor már maga és tselédjei nyugodnának, ke-
 zébe fogván a' pohárt, szörnyü kiáltozá-
 fokot tett. Kérdettetvén *Busbequius* a' tár-
 faitól, mire való vólna az? azt felelték:
 e'vel a' kiáltozással a' maga Lelkét intette-
 meg,

meg, hogy testenek valamely részébe vonná félre magát, vagy egészen költöznek-ki, ne hogy az ő mindjárt teendő bűnében részes lenne, és a' bortól meg-motskoltatnék.

Mi e' részben-is CLEMENS Alexandrinus-sal tartjuk; a' ki *L. II. Poedag. c. 2. Qui vini usum damnant, ipsi damnantur.* A' kik a' borral való életét kárhoztatják, magokat kárhoztatják: az-az; a' magok zabolát nem szenvedő gonosz indulatjokat jelentik-ki e' vel. A' bor magában ártatlan dolog; azért a' ki vízfzsa-él véle, magának tulajdonítsa, ha mi kár és illetlenség követte. Helyesfen riasztja-meg PLAUTUSnál *in Truculento Act. IV. Scen. 3. Dinarchum Callieles*; midőn az ő leányának meg-szeplősítésétől így menteué magát:

Mihi ignoscas, quod animi imper, vini vitio fecerim.

Meg-botsáfs, hogy nem bírván magammal, a' bor' gonofságából ezt tselekedtem. Melly-re *Callieles*:

Non placet: in mutum culpam confers: quod nequit loqui.

Nam vinum si fabulari posset, se defenderet. Non vinum hominibus moderari, sed vino homines solent.

Qui quidem probi sunt: verum qui improbus est sive subibit,

Sive adeo caret temeto, tamen ab ingenio improbus est.

Nem jól szólasz: némára fogod vétkeket, minthogy a' nem szólhat; mert ha a' bor szólhatna, meg-mentené magát. Nem a' bor' kötelefsége, hogy az embert mérsékelje; hanem az emberé, hogy a' bort mérsékelve igya; ha ő jó-féle. De a' ki gonofs, ha bora nints-is, ha keveset ivutt-is, az a' maga természetiben istentelen.

Az értelmesebb Nemzetek azért a' bort eleitől fogva nem csak kárhoztatták, hanem azt, a' mint elébb meg-mutatók, az Istennek leg-hasznosabb és kellemetesebb ajándékai közti számlálták. Maga az Ur Isten is úgy adta vólt a' bort a' 'Sidó népnek, megtelepítvén őket a' Kanaánnak földén: a' mint szemekre hánya Mó'ses e'béli háladatlanágokot vMó's. XXXII: 14. És a' bornak elvételét mipt az Istennek terhes tsapását úgy téfzi-fel Esaiás XXIV: 7. *El-pusztittatik, úgy mond, a' bor, el-pusztittatnak a' szőlőtövek: fohászkodnak minden vig szőlűek.* Sz. Dávid-is 'Sólt. CIV: a' bort az ember' fizvének meg-vidámitására mint-egy mondva teremtetett eszköznek nevezl. A' Krístus e' földön jártában a' bort maga-is itta Mát. XXVI: 29. A' Kánabéli lakadalomban a' vizet borrá változtatta Ján. II: 9. Socrates a' kit az *Apolló Oraculum*a az emberek közt leg-böltsebbnek vallott. LAËRTIUS szerint pedig p. m. 575. az ő életében *a cunctis pro vivo sapientiae simulacro habitus erat.* az-az: mindenektől a' böltsefség' eleven képének tartatott, a' mint ATHENÆUS emlékezetben hagyta *Deipnos* L. V. t. 6. egész Éjtszakákat el-töltött borozás és beszéllgetések között. *Bibit ex argenteo puteo: ingentia quippe pocula sic recte quispiam vocaverit.* Nagy ezüst fellegből iddogulván: így lehet t. i. nevezni az igen nagy fellegeket. Az első Cató, a' ki sok ditsőségesen vívelt dolgairól, nagy tudományáról, és példás jó erköltseiről, a' rozfszak ellen személy-válogatás nélkül véghez vitt fenyítékjeiről Major, Nagyobb nevelt érdemlett az ő unokájára nézve; a' ki is hasonló méltóságú 's tudományú, de rozfszabb időben ú. m. a' Pompejus' és Julius' ellenkezések alatt élvén, Minornak nevezte-tett: e'ről a' Nagy Catóról mondom, így ír CICERO *de Senect.* mintha tulajdon az ő szavai lettek vólna. *Me vero delectant et sermo,*

Nagy dicsőnek tartott az értelmes Nemzeteknél.

Socrates, Cató, Seneca a' bort magok-is jó szívvvel itták.

et pocula - - - Conviviumque vicinorum quotidie compleo ; quod ad multam noctem , quam maxime possumus , vario sermone producinus.
 az-az : Engem pedig gyönyörködtetnek a' pohárok közt való beszélgetések és a' pohárok - - - és a' szomszédok' vendégségeiben mindennap meg-jelenek : mellyet késő éjtszakaig , valamig csak lehet , külömb-külömb beszélgetésekkel el-nyújtunk. E'ről a' Cdtóról írja HORATIUS-is , hogy a' maga virtusait borral szokta gyakran fel-melegíteni. Julius Caesar pedig , minthogy ez a' hatalmas nemzetség az ő dolgainak nem igen kedvezett , részegesnek szokta vala nevezni. A' bölt SENECA *De Tranq. Anim.* c. 15.

Lehet-e ennél-is többre ment vala. *Vigorem dabunt caris nélkül convicius et liberalior potio : nonnunquam usueha-néha que ad ebrietatem veniendum ; non ut mergat a' részeg-nos , sed ut deprimat. Eluut enim curas ; et a' ségig in-imo animum movet ; et ut morbis quibusdam , nya. sic tristitia medetur.* Meg-újítanak , úgy mond , a' vendégség és bővebbetske ital : el-lehet menni néha a' meg-részegedésig-is ; nem úgy , hogy attól el-merüljünk , hanem hogy a' gondoktól és kedvetlenségektől ez által menekdjünk ; mert valamint némelly nyavallyákat , úgy a' szomorúságot-is ez meg-orvosolja.

A' Régiek' E'ből az bővebb bor-italból reménylett
 Sympho- hasonból szokásba-is vették vala azok a'
 siama mi- Régiek , hogy a' rendes vatsorának meg-éte-
 ből állott? le után egyik fő barátjoknak vatsoráló há-
 zába horozni többen , kevesebben egybe-
 gyüljenek. A' hol magok közzül egyet ,
 vagy jó tettzés szerint , vagy kotzka-vetés-
 sel , *quem Venus* , a' mint szól HORATIUS ,
arbitrum fecerit , a' kinek kotzka *Venust* hoz
 vala , Elsőnek , vagy Királynak tesznek va-
 la. A' kinek a' Görögöknél *Symphosiarcha* ,
Basileos , *Strategos* ; a' Rómaiaknál VARRO
 szerint *Modimperator* ; HORATIUS szerint *Ar-
 buter vini* ; PFLAUTUS szerint *Dictator* , Prin-
 ceps ;

ceps; CICERO szerint *Magister* vala a' neve. Kötelessége vala ennek, hogy a' pohározásnak, beüzéltetésnek, és egyéb elé-fordúlható mulatságoknak rendit ki-szabja: az engedetleneket és illetlenségeket tselekedőket egész hatalommal zabolázza 's több e'félék. Ez tehát kezéhez vévén ezt az hatalmat, minthogy az Istenek' segítségére való ki-hívása nélkül semmihez nem vala illendő kezdeni, leg-elébb egy nagy pohár tiszta jó bort parantsol vala a' pohárnoknak. Mellyből ez vagy amaz Istennek tiszteletére, a' kit azon mulatságnak gondvifelőjévé vallanak vala, mintegy aldozatul, mellyet *Libation*nak hívtak, ő maga egy keveset elébb kihörpéntvén, és a' földre-is néhány tseppet ki-öntvén elébb adja vala; hogy a' több vendégek-is egyenként mind a' szerint tselekednének, a' melly *Poculum Philothefias*, *Amicabile poculum*, *Barátság*, vagy *Barátsági* egybe-szövetkezés' pohárának neveztetik vala. Ez után más rendbéli pohárokat rakat vala elé, hármat, ötöt, hetet, kilentzet 's a' t. (mert a' kettő illetlennek, a' négy, hat, nyóltz, mind párosok, szerentsétleneknek tartattatnak vala) Ezek közül osztán az elsőt tisztán *Jovi servatori*, az-az, a' meg-tartó Nagy Jupiternek tisztelére, a' másodikat *Bono Dæmoni*, az-az, a' jó szerentséért: az utólsót vízzel elegyítve, *Mercurio*, Merkuriusért, mint a' ki az ő hitelek szerint jó álmodt szerezhet vala, szokták vala meg-innya. Ezzel az öregek és betsületesebbek többire meg-is elégefznek vala. De a' kik a' bortól 's a' meg-részegedéstől-is, és a' mik a' részegséget gyakran követni szokták, nem annyira irtoznak vala, más rendbéli pohárokat-is vésznek vala elé. PLAUTUSNÁL *in Persa Act. I. Scen. 1.* hetet rakat-fel *Toxilus*, hogy azokat rendel a' maga vendégeivel meg-itassa, így köszönvén-el: *Bene mihi: bene vobis: bene amicæ meæ.*

In Stichone Aët. V. Sen. 4. kérdvén Sagarinus, hányat igyanak? így felel Sticho: tot, quot digiti sunt tibi in manu, annyit, a'hány újjad van a' kezeden. Mellyeket illyen köszönettel indíta-meg: Bene vos: bene nos: bene me: bene te: bene etiam nostram Stephanium. Szokások vala t. i. hogy illyenkor egy leg-kedvesebbek szeretőjöknek nevét ki-nevezték, és annyi pohár bort igyanak annak tiszteletére, a' hány betű van annak nevében: az-az, itt tizet, tiz betű lévén a' *Stephanium* névben. Így értetnek *MARTIALIS*nak-is ezen versei *L. I. Ep. 75.*

hogy, és
mennyit
szoktak
valainnya

*Navia sex Cyathis, septem Justina bibatur,
Quinque Lycas, Lyde quatuor, Ida tribus.*

Mások, a' mint *HORATIUS* tanítja *Carin. L. III. Od. 19.* a' három *Gratiákra* nézve hármat, mások a' kilentz *Musákra* nézve kilentzet isznak vala:

- - - *tribus aut novem*
Miscentur cyathis pocula commodis
Qui Musas amant impares
Ternos ter cyathos attonitus petet
Vates. Tres prohibet supra
Rixarum metuens tangere Gratia
Nudis pilla sororibus.

Ezekre nézett *AUSONIUS*-is ezekben:

Ter bibe, vel toties ternos: sic mystica lex est.

A' pohárok' nagysága-is nem mindeneknél egy vólt. Úgy látjuk ezt *MARTIALIS*nál, a' ki *L. I. ep. 107. trientes. L. XI. ep. 37. Quinces et sex cyathos, et bessem. L. XII. ep. 28. sextantem, deuncem* téfzen-fel. A' *Triens*, a' *Baccius* helyes magyarázatja szerint tett egy fontnak vagy itzének, a' melly 24 lótból állott, harmadát, vagy 4 *cyathust*. A' *Quincunx* öt; a' *Bes*, vagy *Bessis* 8 *cyathust*. A' *sextans* 6. a' *deunx* egy héján 12 *cyathust*. A' *sextanst* sizerették a' mértéklete-
feb-

febbek. Mellyre nézve HORATIUS L. II. Salyr. 1.

Panis ematur, olus, et vini sextarius.

Augustus Tsászár, a' mint az ő életében meg-jegyzi SVETONIUS, rend szerint mindenkor csak egy sextantst szokott vala vatsorán innya, és azt hatszor viszi vala a' szájához. A' közönséges vendégségeken, a' Cornelius NEPOS' bizonyítása szerint, senos sextantes, az-az, hat illyen sextansokat iszik vala: ha valami okból többre kellett mennie, azt ki-okádja vala. A' részegesek Deunx, az-az, 11 unciás pohárokat valasztanak vala: mellyről MARTIALIS l. c. így tizmolja Cinna:

*Poto ego sextantes; tu potas Cinna deunces,
Et quereris, cur non Cinna bibamus idem.*

az-az: panaszkodsz Cinna, hogy nem egy-féle bort iszunk: de tudd-meg, hogy én csak hat, te pedig tizen-egy unciát iszol: azért bajos volna a' jó borból annyit adni.

A' Görögök rend szerint a' nagy pohárokat szeretik vala. A' Herkules' fellege (scyphus Herculis) két Congiust, az-az, négy kupát foglal vala magában. Mellyet midőn Nagy Sándor a' Protogeusfal való vetélkedésben egyszeriben fel-hajtott volna, mintha nyíllal lötték volna által, Q. CURTIUS' megjegyzése szerint, reízketni kezdvén, megbetegedék, és attól meg-is hala. Az első emberekről említi ATHENÆUS L. XI. hogy az ökor-szarvakból ittak, a' mennyi azokba belé fért. A' honnan a' Görögöknél a' pohárnak ma - is *κίραμα*, az-az, szaru neve van. Az északi nemzetek nagy fazakokban töltvén a' bort, abból rendel isznak vala. A' melly szokás még a' mi értünkre-is, a' mi Magyar eleink közt fenn tartatik vala: míg t. i. a' Németektől a' külön pohározás bé-nem jöve. A' Rómaiak a' magok vendé-

A' Herkules' fellege mennyi volt?

Az egyes
poháro-
zást a Ro-
miak hogy
folytatták

dégeiknek egyes pohárokat adnak vala: né-
mellyek azon egy pohárt töltvén-meg ren-
del mindenik számára, minek - utánna azt
előbb a' Gazda maga ilyen ajánlással: *Pro-
pino* vagy *Præbibo tibi molliter* N. N. ki-ne-
vezvén, a' kinek adni akarja vala, egészen
meg-itta, és fel-fordította volna, hogy ben-
ne semmi nem maradt: a' melly a' tiszta
barátságna vala jele. E're tzelozott *VIR-
GILIUS Æneid. L. IX. v. 165.*

Inulgent vino, et vertunt crateras ahenos.

A' betsületesebbek és mértékletesebbek az
ilyen pohárokat részenként (*pitissando*) illo-
gatják vala meg; elmés, de az elmét nem
terhelő kedves beszélgetések, és egyéb mu-
latságok közt. Mellyekről igen szépen, és
tudóson beszéll *PLUTARCHUS Symphos. L.
VIII.* Ezekre nézve, mint a' jó Vatsorák-
nak leg-kedvesebb és betsületesebb részére
nézve, a' Görögök az egész vatsorát-is gya-
kron *Symphosium*nak, Együtt-ivásnak: az ott
folyt beszédeket pedig *Symphosiacának* mon-
dották. A' mellyeket ha valaki onnan ki-
tiltana, rosszabb dolgot tselekednék, mint-
ha a' gyertyát vinné-ki közülök, úgy mond
PLUTARCHUS l. c. Ezekre nézett *CICERO-*

ettől a'
betsületes-
bek sem ir-
tózta.

nál *De Senect.* a' Nagy Cato-is: *Me vero et
Magisteria valde delectant a majoribus instituta,
et is sermo, qui more majorum a summo Ma-
gistro adhibetur in poculo: qui ut cibus corpo-
ris suavissimus solet esse animorum pastus.* A'
korhelyek és részegések az egész poháro-
kat egy húzonba vitézi módon fel-szokták
vala hajtani: sőt egymást nagyobb-nagyobb
pohárokra vetélkedve, gyakran ki-is szok-
ták vala hívni. Mellytől fokban úgy-is meg-
részegedtek, hogy ott helyekben el-okádták
és hügyozták magokat. A' *Sibaritákota*-ról
jegyzí-meg nevezetesen *ATHENÆUS L. XII.*
hogy a' vizellő edényeket-is el-szokták va-
la vinni magokkal a' vendégségebbe: mel-

lyeket részegen fokszor egymás fejében-is vernek vala. Meg-elett ez, a' mint PLAUTUS említi *in Captivis*, néha a' Római *parasytusok* közt-is. Valának olyan vátszoráló házak-is, melyekben mondva tsatornákot készítettek, hogy az e'féle részeg emberek' vizellete a' pädimentumon egybe-folyna, és a' házból ki-takarodnék. Mint ki-hozhatni Tarronak ezen szavaiból NONNIUSNÁL: *Sed quae necessitas jubet te aquam effundere domi tua? si rassa habes pertusa, plumbum non habes, ad quam rem nobis est confinium? ad quam rem urinarium &c.*

De ebben hagyván ezeket a' tsunya dolgokat, térjünk vizsgálja a' meg-részegedés-ből néha reménylhető hasznokra. Dioscorides L. V. c. 7. a' középszerű részegséget néhány napokig, kivált a' víz-ital után, hasznosnak mondja; mivel ez a' belső részek' mélységeiből ki-hozza az érezhető tisztátalanságokat; és a' testnek ki-gőzölő vak lyúkain ki-vizli. De szükségesnek tartja, hogy ha valaki egészsége' kedvéért annyi bort iszik, hogy meg-részegedjék, azután ismét igyék hideg vizet; minthogy ez a' részegségnek nagy orvofsága. AVICENNA-is *in Magn. Opere* S. 3. c. 8. jónak tartja minden hólnapban egyszer vagy kétszer meg-részegedni az izzadtságának meg-indítására, és azoknak el-ofzlatására, a' melyek szükség felett vagynak.

Nem ellen-ezik a' bornak orvosló ereje aránt a' Régiekével az újjabb Orvosok' ítélete-is; ha szinte a' részegségig innya nem annyira tanútsolják-is. Légyen elég minden újjak' képiben elé-hoznom az egy Fr. HOFFMANN, a' ki *Diss. de Virt. Vini Med.* c. 6. §. 1. igy szól: „Ha tudnák az emberek, melly fok hasznos erőket reitett légyen el a' Természetnek nagy jósgú „Atyja ebben a' nedveségben (érti a' bort) „közel sem esnének olly tok nyavalyákba
V. A. H. V. K

nemelljék
tsiful meg
részeged-
tek.

A' régi
Orvosok'
ítélete a'
részegsé-
gig való
italról.

Alku or- „ s nem volna szükségek annyi kedvetlen
 vossággal „ orvosságokra, és olly számos Orvosok-
 riknek? „ ra. „ Ugyan-is, a' mint MATTHIOLUS
 eskiképen Comm. in Diosc. l. c. rövid, de fontos szók-
 lehet a' kal elé-adja, jó a' bor mértékletesen, az-az,
 borral el- a' szomjúságnak ki-oltásáig iva. „ Nints,
 ai? „ ú. m. semmi eszköz a' természetben, melly
 „ a' testnek erősítésére a' bornál alkalma-
 „ tofabb volna. Ez leg-hamarébb tápláló
 „ nedvességgé válik: az emésztést a' testnek
 „ minden részeiben segíti: az agy-velőt tiszt-
 „ítja: a' izívet vidítja: a' *spiritusok*at ele-
 „veníti: a' vizelletet és szelet uzi: a' test-
 „nek születtet belső melegét neveli: a' táp-
 „láló matériát a' testnek minden részeire
 „ki-terjeszti: a' gyógyulót meg-hízlalja:
 „szép izínt tsinál: minden ki-vetni való
 „matériát a' testből ki-hajt 's a' t., Mel-
 „lyekből egyenesen következik, hogy a'
 jó bor bizonyos móddal és mértékkel sok
 állapotokban Orvosság-is lehet. Illyen ál-
 lapotok HOFFMANN szerint, nevezetesen a'
 minémű *hypochondriaca* nyavalya, gyomor-gyengeség,
 nyavaly- vér-veszetség, *haemorrhoidalis*, vagy arany
 lyúkhan érnek és havi vérnek meg-rekedése, májnak
 hajzmos? és lépnek meg-dugulása és fel-füvódása, hó-
 jag és vesebéii kövek, hideg közvény, ná-
 has *fluxusok*, tagok' bágyadtsága és nehé-
 sége, elnének és emlékezetnek meg-gyengü-
 lése, hallásnak meg-nehezülése, látásnak
 meg-tompulása, tagoknak el-esése és erőtle-
 nülése, melly a' *spiritusok*' meg-fogyatkozá-
 sából vagy; ugyan ez okból következett
 férjfiúi tehetetlenség, és az afzszonyi mag-
 talanság. Egy szóval: valamikor a' termé-
 szet igen el-hult és taknyosodott, mint rend-
 szerint szokott lenni azokban, a' kik *phle-
 gmaticum temperamentum*mal bírnak, a' vén
 emberekben, a' kik hosszafon sínlödtének,
 vagy felettébb való ki-üresedést szenvedtek
 vérekben, nemző magvokban 's a' t. Vagy
 hosszafon nagy búval, keserüséggel és melan-
 cho-

choliával terheltettek, mind ezeknek, ú. m. HOFFMANN, a' jó borral való okos élés kiváltképpen való fejedelmet nyújthat.

Elhetni pedig e' Nagy Orvos' el-rendelése szerint, az asztali szukségen kívül, a' fel-tett állapotokban a' borral mint orvos-sággal-is olly formán, mint szokás élni a' savanyu vizekkel. Mellynek réguláit mind-azáltal ide különösen-is által-írni nem tartom helytelennek.

A' Bor-
Curának
rendi és
móaja.

1.) El-kell e' végre a' testet előre kézfizteni: az-az, az igen véreféken eret kell vágni. ha a' hasz szorúlva van, vagy etzetes taknyos tisztátalansággal a' bélek meg-rakodott, azt ahoz való sós *laxatívákkal* ki-kell tisztítani.

2.) A' bor, mellyel élni akarnak, legyen tiszta, vékony, fejér, vagy sárga színű, jótska erejű, de nem részegítő, savanyutska tsipős ízű, de nem fojtós, minéműek a' *Rhenus* és *Moenus* mellyéki borok.

3.) A' *Cura* alatt minden egyéb italokat, fert, égett-bort el-kell távoztatni: leves, jó nedveséget szerző eledelokkal élni, a' nyers, vagy sós, vagy savanyu, vagy hevítő fűszerfűzmos eledeleket el-kell távoztatni. A' jól tápláló gabonák, kerti vete-m'nyek, gyümöltsök a' *Diatában* ez alatt leg-alkalmatosabbak.

4.) Az italnak rendi e' legyen: Reggelenként, ha a' gyomrok szenvedheti, igyanak-meg fél kupa bort, *rem vasas bor-vizzel*, minémű Magyar Országban a' *Scwalbaki*, *Vilaurgai*, (nálunk Gyergyóban a' *Dorszei*, N. Batzonnal a' pizstrangos) felényire meg-elegyítve; ebéd 's vatsorakor pedig a' szomjúsághoz képest igyák a' bort tisztán, néha kelletinél bővebbetskén-is: de minden erőltetés, utálás, vagy tsemer nélkül. Elein, igy elegyítve, egy, azután-is két, vagy három kupánál egész nap fellyebb ne men-

jenek; és az italt kezdjék apróbb dozisokon, s azt azután lassanként öregbítsék.

5.) Ha a' testek a' bortól igen felmelegednének, és álmatlanság követné, ebéd s yatsorakor-is igyák azt savanyu vízzel elegy.

6.) Ha a' hafok meg-szorúlna és száradna, húfos szilvával, főtt almával, malósákkal, figékkal, kevés falétromot, vagy *arcantum duplicatum* nevü söt-is tévén hozzá, azt ottan-ottan ligyítsák-meg.

7.) A' Curát kezdjék tavaszszal elein, vagy őszszal, míg jó idő van, és folytatásá hat hétig.

8.) Távoztassák ezt a' Curát mindenek, a' kik a' magok vérekben fok tisztátalan, sós, kénköves salakot viselnek: minémük a' forró *scorbutus*sal, és epe-sárral, bújdosó köszvénnel, száraz betegséggel, vérpökéssel, álmosággal és nyavalya-töréssel bajlódók. Másokra nézve-is meg-kell vallani, hogy a' le-irt bort *Cura preservativa*ül többet segíthet, mint mikor már benne vagnak az emberek az irt nyavallyákban: jól lehet olyankor-is okos *Medicusok'* igazgatása alatt fok hasznót tehet.

A' borral való roszsz nek roszsz következe sei.

De, fájdalom! melly kevesen talátnak, a' kik a' bor-italban vagy a' szomjúság' óltására, vagy a' magok' egészségekre vigyáznának; hanem minden külömbség nélkül, többire mulatságból, jobb-jobb kedvszerzésre, addig iszák a' bort, míg ök-is, mint a' roszsz kertészek a' fok öntözéssel a' nemesebb plántákat, és szép virágokat meg-fojtják, a' földet el-foványítják, és roszsz burjánokkal meg-töltik; valamelly hasznokot ritkább és szükebb éléssel nyerhetek volna a' borból, gyakor és bőv itálával éppen ellenkező károkat húznak a' magok nyakokra. Még pedig a' melly nevezetes meg-jegyzés, valamint elein használni kezdett volt nekik a' bor — éppen a' szerint

rint és azon lépésekkel vívzi oda vízfza öket, a' honnan ki-vette vólt: utóljára pedig méltó, és igen illendő büntetésül, mint a' kik a' természetnek ezen nemes ajándékával oktalanul vízfza-éltek, a' sárba tsapván mint egy dögököt, magok vesztiben ott hadja.

Culpani poena premit comes. HORATIUS *Carm. L. IV. Od. 5.* Ugyan-is, *Előszér* a' fok bor a' maga terhével és feszítésével rend kívül ki-nyújtja és el-erőtleníti az ő gyomroknak *fibráit*; és ha együtt roszsz és savanyu-is vólt, le-áztatja, és savanyu éles ösztönével meg-koppasztja, görtsbe tekeri azokat; ha erős vólt, hevítő és száraztó tüzevel meg-száraztja és el-erőtleníti, és az eméztésre elégtelenné tévzi az egész gyomrot, 's úgy el-hüti, hogy az többé a' leg-erősebb *spiritusnak* tüzét-is alig örizhesse. Mellyet hogy a' rósz eméztésből gyült széltől szabadúlhasanak, a' magok veszedelmére annál több és erősebb italokkal igyekeznek el-háritani. Mellyből következik, hogy a' részeges emberek utóljára majd semmit nem ehetnek, hanem mint a' békák tsak az itallal tartják magokban a' lelket. A' honnan az ilyenekre nézve régen köz-mondas vala: *Ranc aquam affundis.* Békának öntöd a' vizet.

Igy a' gyomornak és beleknek erőtlensége miatt, *szor* el-nem készülhetvén az első utakban a' *Chylus*, durva, nyers, hideg nedveséggel az erek-is apránként megtelnek; a' belső részeknek szorofságai megdugúlnak, a' test el-hül és színtelenül, el-erőtlenül, mint a' pefeteg a' víz-korságoz daganatoktól fel-fúvódik; sietteti mind ezeket az ereknek és inaknak a' gyakor ki-feszülés és tisztátalan *spiritusok* miatt való elgyengülése és meg-toptósfodása. Mellyet ismét, midön *szor* a' bornak kénköves vagy *mercurialis* repülő, heves göze a' főre ro-

hantat, és az az agy-velőben a' fok takony között dolgozni kezd, annál veszedelmesebbé téfzen; mellyből a' gutta-utétek, tagok' el-esése, hagymúzos forró-hideg, reszketés, mély álmom, szédülés, nyavalya-törés, sükerség, látásbéli fogyatkozás, szájnak félre vonódása, el-fordult ábrázat, 's több e'félék, a' részeges embereken járóvány nyavalyák szoktak lenni. 4szer. Le-eresztkedvön ezek a' taknyos *spiritusok* a' hát-gerintz' velejére, az onnan eredetet vévő inakot-is eltöltik: mellytől a' kezek és lábak-is meg-erőtelenulnek, reszketnek, tántorognak.

De a' mi mind ezek felett fájlaható, 5szer az okos lélekkel fel-ruházott ember a' részegség miatt utóljára az eszt-is el-vesztü, és baromi oktalan indulatok támadnak ő benne; nem kezd külömbséget tenni a' tisztefséges és betstelen, jó és rossz dolgok, a' feje és szeme'rmé között, a' mint szól JUVENALIS *Satyr.* VI. 7. 299.

- - - *Quid enim Venus ebria curat?
Inguinis et capitis quæ sint discrimina nescit.*

Sz. CHRYSOSTOMUS, egy a' régi tudós Atyák közül, *Homil.* 1. ad *populum Antioch.* a' részegséget így festi-le: *Non ita terra vexatur nimia aqua, ut corpus nimio vino. Ebrius, vivus mortuus est; domi, forisque inutilis, aspectu gravis, gestu ridiculus, dæmon est voluntarius, morbus veniam non habens.* Nem romol, úgy mond, a' föld úgy el a' víz miatt, mint a' test a' fok bor miatt. A' részeg ember élve meg-hólt, kiinn, benn haszontalan, nézni útálatos, maga viselésében nevetséges, szánt-szándékból lett ördög, meg nem botosátható nyavalyás. Bizony, ha ki többször részeg embert nem látott volna, látván, miként változzék-el a' bornak bővebb italával az ember mind testiben, mind elméjében, majd lehetetlen volna egyebet gondolnia, hanem hogy az valami tsuda-
ere-

erejü mérget, talám éppen a' Circe' poharát itta légyen meg; és tsak azt nézné, miként múlik mindjárt ki bolond módra e' világból. A' régi fabulák közt olvassuk, hogy midön Icarus az Erigena' Apja, némelly Atticai parasztnak bort adott volna, és azok ettől meg-erzagedtek volna, a' többi meg-boszorkányolásnak állitván, reá támadtak, és meg-ölték ötet, és egy forrásba el-rejték.

Ezekre nézve Pittacus ARISTOTELESNél *L. II. Polit. c. ult.* olyan törvényt szerzett *A' részeg ember a' maga rosz tselekedeteiben menthető* vala, hogy a' részeg ember, ha mit vét, kétszeresen büntetődjék; egyszer, hogy meg-erzagedett, mászor, hogy roszszat tselekedett. *Omne vitium ebrietas intendit et detegit*, így ír SENECA *Epist. 93. obstantem malis verecundiam removet: non facit ebrietas vitia, sed prouit; quidquid mali latebat, emergit.* az-az: A' részegség minden vétkeket nevel és fel-fedez: a' szégyent, melly addig a' gonosznak ellent áll vala, félre taszítja: nem maga tsinálja a' részegség a' vétket, hanem tsak világosságra hozza: és kimutatja, a' mi roszsz lappang vala az emberben. *Ebrietas continua, úgy mond továbbá, efferat animos. Nam cum saepe apud se non sint, consuetudine infamiae durata vitia vino concepta etiam sine illo valent.* A' szüntelen való részegeskedés el-vadítja, dühösségre viszi az elméket: mert midön gyakran vagynak magokon kívül, a' borból fogadott bolondságnak hibái szokásba mennek és részegség kívül-is elé-kerülnek. Addig részegeskedék Nagy Sándor, míg bolondságai közt a' leg-jobb barátját *Clitust* dühösségében által-veré. A' Spanyolok femmit olly nehezen nem szenvednek, mintha vatalaki öket részegnek mondja. *EPICARMUS A' részegre való* ATHENÆUSNál *L. II. c. 2.* a' részegségnek *eredetiről* gondolkodott, hogy az hajdon az *ivárnak* *lunepi áldozatok' alkalmatóságával esni szo-eredete,*

kott vendégségekből volna. *E sacrificio epulium; ex epulo compositio, quod festivum meo iudicio fuit: e compositioe petulans comeffatio, ex comeffatione animi impotentia: ex hac lis apud iudices: e lite condemnatio: e condemnatione compedes, mulctæ, fyderatio ex vinculis.* A' honnan ugyan ott *Panyafis* régi *Poëta* az együtt-ivásnak első részét *Grætiis, Horis, idest, leporibus et Baccho*, a' másodikot *Isacchus*nak és *Venns*nak, a' harmadikot *Injuriæ* és *Atæ*, az emberek közt-háborúságot, veszekedést és pert szerző *Isten-Aizszonyok*nak tulajdonította.

Mitől
vagyon,
hogy ne-
mellyek a'
bortollyan
jól bírják.

Talán itatnak ugyan a' nagy bor-ízlák emberek közül némellyek, a' kik a' bort igen jól vihetik, 's ha két, három annyit megittak-is, mint mások, a' részegségnek rajtok semmi nyoma nem láttzik; elméjük 's lábok nem hibázik. Illyen vala *Bonofus* Római Tsáfzár, a' ki, a' mint az ő életében emliti *Vopiscus*, minden világi embereknél többet ihatott, de úgy, hogy nem tsak az efze maradt helyén, hanem akkor volt legokosabb; és az idegen nemzetek köveit magával együtt erősen meg-itatván és el-réizgítvén, akkor szokta vala a' titkokot kivenni belőlök. De utóljára még-is a' lön a' vége, hogy magát fel-akasztá: és *amphora suspensa*, fel-akasztott korsó lön a' neve. Az illyen emberek egész testebeu nagyon érzékenytelenek: az inak bennük kemények, szijjasok, kivált az ő eredeteknél egybeaszta és forrottak, hogy a' bornak neme febb vékony *spirituss*ából az ízelitéffel és szagatással semmi nem mehet az ő fejekre, hanem annak tsak az a' durvább része kerül által a' gyomorból a' vérbe, a' vérből-is tsak a' mégyen-fel az agy-velőre, és innen az inakba, a' mi a' bőrnek színén ki-nem gözölgött; 's innen a' maga munkáját az agy-velőn kívül el-végezte; 's következésképpen részegséget sem okozhatott. Vagynak

nak olyanok-is, a' kik természet szerint, vagy a' hozzá szokás miatt, kevés érzékenységgel bírnak, ha verik, tsipik, sértik, azt is alig érzik. Ezeknek belső állapotjok-is a' külsőhöz hasonló: melly miatt a' bornak erejét-is magokban észre nem veszik. De annál veszedelmesebb az ő állapotjok. Mert a' bor az ő belekben és vérekben a' maga munkáját szintén úgy véghez viszi, mint a' kiket földig részegít; és midőn ők azt nem érzik, attól nem-is tartózkodnak; hanem a' bor-italban naponként inkább el-merülnek, míg nem életek' közepe táján, az eszek-is minden részegség nélkül el-vész, 's testek-is orvosolhatatlan kínos nyavallyákkal meg-telik, és nem fokára vég-képpen el-romlik.

Hogy a' részegeskedésnek eddig elé-számlált ártalmi a' magzatokra-is által-menjenek, az önnön maga példájával bizonyítja *Miként* *még yeny* *Kemény* *által a' ré-* *szegeske-* *des a' szü-* *lektől a'* *magza-* *tokra.* *Yános*, a' ki egy ideig Erdélyi Fejedelemséget-is viselt vala. Azt írja ugyan-is a' maga Életének elein, hogy az Atyja *Kemény* *Boklissár* barátságos, bor-szerető ember lévén, ezen az úton jó barátival gyakran meg-is részegedett, 's a' többek közt egykor Radnóton-is; és jóllehet fokban hálta-együtt egy házban; de arra nem ügyel-ven, ötet akkor nemzette; mellynek tulajdonítja, hogy ő maga-is a' bor-italra természet szerint hajlandó volna, és máfokkal örömeft gyakran meg-is részegednék. Egyéb erköltsei, indulatai és nyavallyái a' szüleknek, hogy a' nemzéssel a' magzatokra örökség szerint fokszor által-menjenek, a' mindennapi példák tanítják. A' minémü állapotban vagynak t. i. az Atyákban a' nemző magvat élesztő *Spiritusok*, olyan mozgást indítanak az Anya' méhében lévő magzatnak testében-is, és a' szerint formálják-ki azt azután. Nevezetes példa vala e're, mellyét olvallunk *HOFEMANN*ban *Syst. Med. T. I. c.*

2. §. 10. az az ember, a' ki bizonyos időben meg-fzokott valabolondulni, és a' melly gyermekeket az alatt nemzett, azok-is felderült korokban mind meg-bolondúltak, a' kiket pedig egészséges kcorokban nemzett, azoknak femmi e'féle bajok nem vólt.

§. CCXXXIX.

Árt pedig a' fok bor-ital mások felett 1.) a' gyermekeknek, Mert azokat gyakran nyavallya-törőssé téfzi, vagy egyéb forró nyavallyákban ejtvén, hirtelen a' koporsóba zárja; leg-alabb az ő növéseket meg-gátolja, testeket el-erőtleníti, és életeket bizonyosan meg-rövidíti, idő nap előtt meg-szárazítván benne a' a' tsontokat és az edényeknek *fibrait*. Innen úgy-is látjuk, hogy a' bor földin többire kurta; az északi, havafos, és bor nélkül való helységekben pedig nagy szál, erős és hosszú életű emberek teremnek. A' kis kutyáknak - is, hogy nagyot ne nőjenek, gyakran etzetet, bort, égett-bort szoktak torkokba tölteni. Ez okokra nézve PLATO törvény szerint meg-is tiltotta vólt, hogy 18. esztendő korokig a' gyermekeknek senki bort ne adjon. 2.) Az egyéb iránt is véres, forró természetű és a' magok indulatit zabolán hordozni nem tudó személlyeknek. Mert az ilyeneket veszedelmes forró nyavallyákban, és mindennemű rútvétkekbe és törvénytelen tselekedetekbe leg-hamarébb taszítja: nevezetesen a' paráznaságra és gyilkosságra mintegy kézen fogva viszi. Mert ama' közönséges vers szerint:

Et venus in vino, ignis in igne furit.

Az

Az Apostol Sz. Pál-is jóvállja az Eléfsüsbélieknek, hogy meg-ne részegedjenek bor miatt, mert abban bujaság vagyon. E' vala ketség kívül az oka, hogy eleiten, a' mint GELLIUS írja, Rómában az Aszszonyoknak a' bort csak meg kóstolni sem vala szabad; és valamikor az ő férjek és annak atyafiai házokban lépnek vala, azokat mindenkor meg-kell vala tsókolniok, hogy szájoknak szagjáról észre vehetnék, ha titkon bort ittanak volna. VALERIUS Maximusból, hogy Egnatius Metellus meg-érezven egykor a' maga Feleségin, hogy bort ivutt, azt helybe agyon ütötte; és nem hogy baja lett volna érette, de senki meg-sem pirogatta. 3.) Régi meg-jegyzése HIPPOCRATESnek, hogy azok-is, kikben az agy-velő és az abból származó inak gyengék, igen roszsz ihatók. Mert a' bornak ereje őket mindjárt meg-hatja, és az inak' lágysága miatt a' *spiritusok* benne hamar elnyomja. 4.) Ártalmas a' fok bor az olyanoknak-is, a' kik akárminémü vér-folyásra rend kívül hajlandók, köszvényel, *calculus*tal, köhögéssel, száraz betegséggel, nyavallya-töréssel, szem és fő-fájással kínlódnak, főként ha ezen nyavallyáknak első okai közü-is bé-tsúszott volt a' böven pohározás. Úgy azoknak-is, a' kik szárazon, vagy testeknek egyéb részein fájós, száraz, veres vagy fekete színű és könnyen vérező sebeket viseinek; kivált ha magok-is száraz és heves természetűek, és már öregségre hanyotlanak.

Az eddig valókban, úgy reményljük, hogy a' borral való közönséges vízfzsa-élésnek ártalmait eléggé ki-beszéltettük. Már itt ezen §-ban azokat a' személyeket jegyeztük.

A' Eor-
miert ár-
talmos a'
gyermek-
nek?
az ő egés-
ségekre
nézve mi-
nemü kü-
rokat te-
szén?

tük-meg, a' kiknek mások felett tapafztalta-
tott a' bor-ital ártani. Illyenek 1.) a' Gyer-
mekek mind az ő egészségekre, mind növé-
fekre nézve. *Egészségekre* nézve árt a' bor
a' gyermekeknek: mert a' tejet az ő erőt-
len gyomrokban nem kulömben meg-tartózt-
tatja, mint itt künn, ha a' meleg tejbe bort
töltenek: a' melly ösztán nem egyébbel,
hanem el-rothadással higúlhat-meg az ő egés-
ségeknek nagy sérelmével. Mert midön a'
bor tsipö savanyuságával az ő szájokot,
gyomrokat ösztönözi, kénköves hevítő ré-
zivel fel-melegíti, az ételt, italt vétek ren-
dinél inkább kívántatja, és a' meg-elégedés-
nek határát benne el-rontja; úgy hogy kel-
letnél e' miatt mindenkor többet esznek 's
isznak; mellyet-is ösztán meg-emészteni nem
elégésenek; hanem az benne etzetes, nyú-
lós takonnyá válik, ott meg-kél, jobban-is
meg-etzetefedik, vagy el-rothad, a' beleket
rágja, széllel, gelesztával meg-tölti, *spas-
m*usokkal szorongatja; a' tejes eretskéek' szá-
jait fok helyyeken bé-tapafztja, hogy a' *Chy-
lus* azokba bé- ne mehessen; ha mi ke-
vés, bé-lophatja-is abból magát, a' fodor-
háznak szoros tekervényes eretskééből ké-
szült makkotskáiban meg-reked, öszve-ku-
tzorodván azoknak szájatskáik a' szokatlan
ösztönre, hogy a' tápláló nedvesség a' vér
közi rajtok által ne mehessen. Melly miatt
az illyen borozott gyermekeknek a' hasok
meg-puffad, meg-keményül, egyéb testek
pedig el-szárad. E' mellett által-röpülvén
a' bé-szívó eretskéken a' bornak vékonyabb
tüzes része az ő lágy vérekbe, azt fel-gyú-
lafztja, erőfőbb keringésbe viszi, melly
az ő erőtlen, puha agy-velejeket ár-viz'
módjára el-borítja; onnan ki-terjedvén tsak
nem azon nyersen az inakra, azokban erő-
szakos rendetlen mozgásokot támaszt; mel-
lyek-is ki-hatván az ő egész testekre, for-
ró hideg-leléseket, tagok' fájdalmait, nya-
valja-

valya-rontásokot, gutta-ütéseket, reszketéseket, el-erőtlenedéseket, mind testeknek, mind elméjeknek tehetetlenségét, ostobaságát nemzenek ő benne. Gondolhatni, mit nem tsinálhat a' bor a' kisedeknek erőtlen, lágy, tsak nem egészen érzékeny inakból képzült testekben, mikor az erős, vaskos nagy embereket-is annyira fel-háborítja, erejektől és eszektől úgy meg-fosztja! A' geleszták' tenyészésére-is, mint az említett okokból, és a' RAULIN' tapasztalásiból írja *A' gelesztákat szá-* ZUCKERT von Diatrich. *Erziehung der Kinder* porítja. §. 34. a' bor nevezetes eszköz. A' bor-ivó gyermekek rend szerint gelesztások: a' tsuppan tsak vízzel élők pedig ritkán bajlódnak ezen nyavallyával. Hívattattam vala egykor, úgy mond Raulin, egy fő házhoz, mellyben hét gyermekek közzül már ketten a' gelesztta miatt ágyba estek vala, 's a' többi-is mind szinte erre az állapotra jutottak vala, 's közönségesen nagy veszedelemben sorognak vala; a' kik-is első eszendeikben egy hét sem múlt-el, mellyben a' gelesztta miatt nyavallyát nem ízenedtek volna. E' pedig hogy benne nem egyéb-től, hanem a' bortól vólt, meg-tettzett abból, hogy ő el-tiltván tölök a' bort, és femmit viznél egyebet italokra nem engedvén, mindnyájan tökéletesen meg-gyógyultak, és ezen házban többé se a' gelesztának, se egyéb ebből származni szokott nyavalyáknak semmi nyoma nem láttatott. A' melly példát hasonló jó ki-menetellel azután más familiákban-is követett. Mellyet, kivált a' boros ország lakosoknak tudni igen szükséges; a' hol fokban a' bort a' gyermekeknek már anyjok' tejével együtt víz helyett el-kezdik torkokba töltögetni, megtsalván a'val magokat, mintha a' bor az ő testeiket a' viznél jobban erősítené.

Kiknek lehet kevés bort aani?

Illő mindazáltal e' részben a' személlyeket jól meg-kulomböztetni. Ugyan-is ez a' tanács különöttebben az oliyan gyermekket illeti, a' kiknek magokban-is eleven, véres, érzékeny forró természetek van. A' kik ellenben túnya, puha, nyálas, lágy, kövér, potrohos testrel, alufékony, komor tekintettel, nagy, függő potákkal vagynak felruháztatva, mellyek az ö hideg, erőtlen természeteknek tsalhatalan jelei, azoknak két három kalányi, nem savanyu, jó ó bort minemutánna a' tsetsen kívül egyéb eledelket-is kezdenek enni, nagy hafzonnal lehet

a' nekik mit hajz-nál?

naponként adogatni. Ugyan-is a' bor a' maga melegítő és ösztönözö erejével az ö erőtlen, hideg, taknyos gyomrokat és beleket az édes, kenös, lágy, taknyos eledelnek, mellyekben a' gyermekek rend fzerint gyönyörködnek, jobb móddal való meg-emésztésére, és a' tisztátalanságoknak ki-üzésére nagyon ébreszti, egyéb testeknek-is rend kívül való hideg taknyos lágyságát szépen ofzlatja; és az ö erejeket 's elevenségeket kívánatoson neveli. Ezen az úton a' bor a' geleszták ellen-is gyakron hafznál; és hogy a' fok sírás, kiáltozás, köhögés, veselkedés közben, testek' nyúlósága miatt herniákat, vagy tököfségeket ne kapjanak, fokot fejtethet rajtok. Hafok' puffadtsága, az emésztetnek, szélnek, vizelletnek meg-rekedése, ételnek gyomrokban való meg-etzetefedése, és az abból származó rágások ellen-is, ki-váltképpen négy esztendő korokig, ha azonközben magok szüléikkel süftös, sós húfokkal, halakkal, és egyéb nehéz emészthető enyves eledelkkel-is élnek, a' kevés, édes kedvü, jó erejü ó bor kéfz orvofság helyett lészzen nekik; midön a' savanyu, erőtlen új bor minden nyavallyáikat öregbíténé. Négy esztendőn túl pedig, mikor jól növésbe indultak, és erejek annyira nevedett, hogy künn való futkározással, és

egyéb

egyéb *Commutio*kkal magoknak elég meleget szerezhetnek, tanácsosabb volna ezeket-is egészen vízre fogni; és a' PLATÓ' rendelése szerint L. II. De Legib. hogy a' tüzre tüzet ne tennének, 18. esztendő korokig a' bort meg-köszölni sem engedni.

Második nevezetes általma a' bornak a' gyermekekben, hogy az az ő növényeket aka- *Hogy a'*
dilyoztatja. ADRIANUS TURNEBUS a' XVI-dik bor meg-
 Százban virágzott tudós Frantzia Criticus, akasztja
 egy különös könyvet írt *De Vino*, melly- a' gyerme-
 ben minden régiségekből, és magából a' ter- kek' növé-
 mészetből *fundamentum*on meg-mutatja, *set például*
 hogy a' bornak bé-jövele az emberek' tes- kal bizo-
 tót kissebbé, erőtlenebbé, rövidebb életüé nyitnak.
 tette; fel-vévén rendel az Országokat, a'
 mint azoknak lakosi egymás után bor-italra
 kaptanak. A' Természet, bizony, maga a'
 kisdetek' eledelére édes, lágy, kenegető,
 ragadó, nyúlós, nedves, hives *maternit* ren-
 delt, úgy mint az ő Anyjoknak tejét. Az
 után-is mindnyájunk' számára az eledel-
 ből ilyen, minden íz és szag nélkül való,
 nyúlós fehér nedveséget szokott készíteni,
 hogy abból tápláltassunk: a' bornak pe-
 dig természeté mind ezekkel egyenesen el-
 lenkezik. Mert ugyan-is nem csak hogy ma-
 gában a' borban nintsenek e'féle tápláló ré-
 szek, hanem midön ösztönözö, szorító,
 savanyu, vékony savával az edények' *fibráit*
 erősebb mozgásra indítja, az egyéb eledel-
 lekből készült, táplálni magokban alkalma- *az hogy*
 tos részeket-is magok helyeken meg-ragad- *esik?*
 ni, meg-üledni nem engedi; azokat kel-
 letinél inkább el-vékonyítja, és a' tisztulá-
 sok' útjain hafzon nélkül ki-hajtja: hevítő,
 szárasztó és szorító kénköves részeivel a' *fi-*
brákból a' nedveséget ki-szárasztja, az e-
 dényeknek egybe-tsapdosó vékony ágatskáit
 idő előtt meg-keményíti, és annyira vízi,
 hogy többé a' szívnek erejétől beléjek to-
 jatott nedveségtől magokat hofszára ki-
 nyúj-

nyújtani (melly a' nevededésre ok-vettetlen fzukséges) nem engedik. Nevezetesen a' tsontok, mellyek a' lágy részeknek feszítő rami, és meren tartó ofzlopi, ettől a' tüz-től meg-száradván, a' nevelő részeket többé bé-nem véstik; melly miatt az egész test kurtán, terpén marad. Minc ezt a' verőfényes helyeken a' nap' erős fugarinak és szeleknek ki-tétetett terpe tseplesz élő fában-is, egybe-vetve az árnyékos, nedves, tömött erdőkön termő magos, egyenes, szép szá-fákkal, láthatjuk.

A' bort
nem ivó
nagy tes-
tueshojz-
szü életü
nemzetek'
pe dájával
világosit-
tarik: mi-
neműek az
özön-víz
előtt éit
Enakimok

Az első Világban, mikor tsak téjjel, vízzel, gyümölsőkkel éltek, a' borrhól, fuzerfzámokról, sóról, kovászról és egyéb ösztönözö, 's hevítő szerekrol semmit nem tudtak, Enakimok, Oriás természetek, és fellethe hoszszü életűek valának az emberek. IMós. VI: 4. A' kiknek az özön-víz által széllyel-hordattatott, itt-is amott-is fővennyel bé-temettetett tsontjaikat ma-is sok helyeken a' szerezint találják, és tsudául mutogatják. Vóltak az özön-víz után-is néhol igen nagy testü emberek: mint olvasuk IV.Mós. XIII: 29-34. V.Mós. III: 13. A' külső Írók-is emlegetnek e'félüket. Lásd CONRINGIUST De Habit. Corp. Germ. A. & N. causis c. 2. §. 6.

Az Egyi-
ptomiMa-
crobius
Szeretse-
nek.

Az Egyiptomi Macrobius Szeretsenekrol, a' kik e' világon leg-szebb és teteme-mesebb emberek valának, hagyta emlékezetben HERODOTUS L. III. hogy tsak főtt húst ettek, tejet 's vizet (a' melly nálokolly vékony, hogy a' könnyü fák-is benne le-merülnek) ittak, mellytől 120. esztendőig-is el-éltek friss állapotban. Hasonló dolgot emleget HOME-RUS-is a' régi nagy testü Cyclopsokról, és az ő életek' módjáról (jöllehet vagynak, a' kik fabulának tartják ezt a' Cyclopsok' historidját, mint a' több Oriásokét-is, a' kiket az égnek 's földnek vériből, mikor Saturnus az atyjának szemérem-testét el-mettzette

a' Cy-
clopsok.

vól-

vólna, költötte származni. Lásd HESIODUS *Theogon* 7. 183.) Akármint voltak azok, bizonyosabbak, és a' mi tzelunkra közelebb tartoznak azok az éizaki, bort nem ivó Nemzetek, a' kikről közönségesen emlékeznek VITRUVIUS, *Sub septentrionibus natrium-* Az éizaki régi Sco-
tur gentes immanibus corporibus; és rendel-
 ki-neveznek JULIUS CÆSAR, TACITUS, STRA- tusok.
 BO, SOLINUS, 's mások. *Calidoniának,* a'
 melly ma Skótzia, lakosairól írja TACITUS,
 hogy az ő veres hajok, és nagy testek Né-
 met eredetből valóknak mutatja őket. STRA-
 BO L. IV. p. m. 363. a' *Eritannusokról* kö- Britan-
 zönségesen jegyzi-meg, hogy a' *Gallusokot* nusok.
 magafsággal fellyül mülják; és L. VII. a'
 Németeket vadságokra és testek' nagyságára
 nézve a' *Gallus* népektől kevésbé különböz- Gallusok.
 ni mondja. De JUL. CÆSAR L. I. c. 39. *Com.*
De B. G. a' *Gallusoknál* a' Németeket na-
 gyobbaknak és erősebbeknek lenni írja, a'
 kiknek szemekbe-is alig mernének nézni a'
Gallusok; a' kikről mindazáltal így szól
 vala: mitsoda kezekkel, mitsoda erővel mer-
 tünk mi (Olofsok) illy apróság emberek a'
Gallusokhoz fogni, a' kiknek nagy testek-
 hez képest a' miéinknek kurtaságok tsúfnak
 tartatik; tsak öt láb, és hét új magofság
 kívántatván VEGETIUS szerint *De Re Milit.*
 L. I. c. 5. a' Római katonákban, az ő tör-
 vények szerint. LIVIUS-is azt mondja ró-
 lok, hogy az olyan Nemzet, a' mellynek
 a' Természet mind elmét, mind testet igen
 nagyot és erőset adott. AMMIANUS-is azt
 jegyzi-meg, hogy a' *Gallusok* majd mind
 nagy, magos termetű, fejár és veres hajú
 emberek. SIDONIUS APOLLINARIS a' *Fran-* Francus-
cusokot és *Burgundusokot* *septipedules,* hét ok, és Bur-
 láb magofsáknak írja; mellyhez hasonló nagy- gundusok.
 ságot tulajdonítanak a' Görög *Fabulák* *Her-*
culesnek-is. Az Islándiaiakról, Dániaiakról
 is úgy emlékezik CONRIGIUS, hogy azok-is
 hajdon Óriási nagy emberek voltak.

Ezt a nagy testet pedig femmi egyéb nem szerezhette ezekben az északi Nemzetekben, hanem tsupán tsak az ő eleteknek módja: főtt vagy sult hús, tej, mezei gyümölcsök, víz vagy komló nélkül való valának az ő egész eledelek. Ezekhez járult hogy nedves, tós, erdős, árnyékos helyeken laktak, és kivált az itjak kevés munkával terheltek; mint a' nevezett régi Irók ezt-is világosan fel-jegyezték. JUL. CÆSAR írja L. VI. c. 22. a' Németekről: *Agriculturæ non student, magnaue pars victus eorum lacte et caseo, et carne consistit.* Ugyan ő L. V. c. 14. a' Britannusokról: *Interiores plerique frumenta non serunt, sed lacte et carne vivunt.* A' Gallusok, a' mint SOLINUS megjegyezte, a' Németekkel igen egy formán éltek, TACITUS-is a' Nemetekről c. 23. *Cibi simplices, agrestia poma, recens fera et lac concretum, sine apparatu, sine blandimentis famem expellunt.* STRABO L. IV. ismét a' Gallusokról: *Cibus plerumque cum lacte et carnibus omnis generis.* A' Scythákról közönségesen HERODOTUS L. IV. *Non aratro, sed ex pecoribus vivunt.* KOLLAR Adám a' mi Magyar eleinkről, a' Leo Imperator Törökökről írt Görög Historiájából *Amoen. Hist. R. H. p. 46. Hostales tam fortes equites victu admodum parabili et lactis potu fuisse contentos — ignota eis vina Itala, Campana, Burgundica, ne de nomine quidem nota — qui lactis potu ter Bulgaros vicere.* Egy szóval, azok a' nagy és erős testü Nemzetek mind lágy, kenő, nyúlós, édes és forróztatás nélkül való eledelkel éltek.

Németek.

regi Magyarok.

Hogy a' bor - italhoz való kezdéssel mindjárt terpebbek kezdettek lenni.

De a' bor' bé-jövetelével mindjárt, tsudára méltó, melly igen kezdének aprósodni az emberek; még pedig, a' melly megjegyezte való, a' szerint, a' mint a' borral való élés köztök helyből helybe harapozott. HOMERUS *Iliad. 4.* már maga idejében a' borral élő Görögök közt (a' kikről terjedt-ké

a' borral való vizfsza-élés, és egyéb búja-
ság-is a' Rómaiakra 's ezekről más szomizéd
Nemzetekre) e'ről a' fogyatkozásról pana-
szolkodott. A' mint ezt a' *Diomedes*', *Tur-
nus*', *Aeneas*' viselt dolgaiban említi *VIRGI-
LIUS*-is *Aeneid.* L. XII. v. 900. úgy *IUVENA-
LIS*-is *Satyr.* XV. v. 69. a' ki-is azokról va-
ló beszédét így végzi:

*Nam genus hoc vivo jam decrefcebat Homero ,
Terra malos homines nunc educat atq. pusillos.*

Az Olofz Országaiak, míg a' borra nem kap-
tak vala, melly nagy testu emberek valának, *Meg pedig*
a' *Plautus*nek az *Evander*' fiának teste, és a' a' szerint,
*Turnus*é bizonyítják. De mire jutottak volt a' mint a'
már a' *Julius Caesar*' idejében az ő elébb *bor-italki-*
említett ízavai, a' *Gallusok*kal való hadako-
terjedett.
zása alkalmatosságával értésünkre adják. Mi-
lön a' *Gallusokból*-is, minekutánna magok
Országában el-szaporiták a' szőlőt, meg-
mondja *TURNEBUS* maga-is született *Frantzia.*
*Nunc, ut opinor, nihil causa est, cur ex ma-
gnitudine corporum nostrorum aliorum brevitatem
conuennemus, ut multis potius nostra bre-
uitas iam contemptui sit:* az-az; Most, úgy
tartom, nints okunk, hogy a' magunk tes-
tünk' nagyságára nézve másokat meg-útál-
junk, sőt inkább a' mi törpeségünk hoz
minket fok *Nemzetek* előtt útálatban. A'
Németek közt-is, ha egybe-hasonlíthatnak a'
jó boros helyeken lakók az északra esők-
kel, a' hol bor nem terem, mi kulömbség
légyen az ő teimetekben, tsudálva szemlél-
hetjük, jóllehet az égett bornak és komlós
fernek-is bé-jövele után ezek-is fokot vál-
toztanak. De ne menjünk-ki példakért *Er-
délyből*, mert ha a' havafok közt lakó *Olá-
hokot* és *Székellyeket* a' boros helységek'
lakossáival együtt nézzük, mit tégyen a'
bor az emberek' testének idő előtt való meg-
száraztására, elég eleven példakot találunk.

Világosítja továbbá e'béli értelmét bővebben TURNEBUS abból-is 1.) hogy az Afrikai népek, míg a' bort szabadon ihatták, el-aprófodtak vala, minek-utánna pedig Mahumed tőlök azt vég-képpen el-tiltá, már újra szép magos szál, derék természetű embereké lettenek; *Proceres enim hodie et amplius Africum Caelum generat: olim pusillos et exiles procreabat*: jöllehet, a' mint elébb látók, az Arabsok Mahumed előtt-is néhány *Seculum*mal bort nem igen szoktak vala innya. 2.) Hogy az említett nagy testű északi nemzetek magok-is minekutánna a' bor' földire által-telepedtek, és bort kezdetek böven innya, mind, mint azoknak a' helyeknek régi lakosi, hasonlító rövid testűekké lettenek; a' mint járanak a' *Gottusok* és *Longobárdusok* Olofz és Spanyol Országban, a' *Francusok* és *Burgundusok* Galliában.

A' bőv bor
ital puhák-
ká, tehetet-
lenekké-is
részli az
embereket.

Nem csak aprókká, hanem puhákká, tehetetlenekké-is tette a' bor azokat a' hatalmas Nemzeteket. Rébi, a' Géták' Királlya, midőn a' *Gallusokot* a' *Francusoktól* minden felől el-nyomva és nyomorítva kezéhez vette volna, ki-vágatván vélek minden szőlőket, nem csak a' szolgálat' terhe alól szabadította-meg őket, hanem annyira-is meg-erősíté, hogy nem sokára meg-hódoltatván a' szomszéd népeket, a' Rómaiaknak magok-is rettentésekre valának. A' régi Németekről-is azt jegyzette-fel a' többek közt *CÆSAR* L. IV. hogy a' bort magok közibe-vitetni tellyeséggel nem engedték, *quod ea re ad laborem ferendum remollescere homines atque effæminari arbitrarentur*. Ugy tartván, hogy attól a' dolog' el-hordozására elégtelenekké, és afzszonyi puhákká lennének az emberek. Ebben az értelemben valának a' *Nerviusok*-is, a' kik a' *Belgák* közt leg-erősebbek valának. E' vala hihetők ppen az oka, hogy *Lycargus*-is hajdon *Thracziában* *Bacchus*-nak olyan nagy ellenségévé lett vala, és

a' szőlőket ott mind ki-vágattatta vala, mint a' melly az emberket túnyaságra készitené; és a' virtusnak nagy akadállya volna. Az eleitől fogva tapasztalt dolog, hogy midőn a' bornemiszfza nemzetek a' magok rajjait a' bor-ivó földekre által-küldötték, azoknak, vagy meg-kellett hódolniok, vagy másuvá által-szaladniok. Példák lehetnek ebben közelebb a' mi vitéz Magyaraink; a' kik-is minekutánna borra kapának, leg-elébb-is a' bornemivó Törököknek, majd a' ferrel élő Németeknek 'sákmányi levének.

Nem-is méltó e' részben meg-hallgatni az *Epicureusok*at; a' kik ezt az emberek' és egyéb élő állatok' el-aprófodását és erőtle- Ex neu
 nülését a' világnak nem tudom mitsoda vé- jár a' vi-
 nüléséből magyarázták, mellyről panaszol- lig' vénü-
 lese lefe utda.

LUCRETIVS:

Yamque adeo effæta est ætas, effætaque tellus.

Vix animalia parva creet, quæ cuncta creavit

Secla, deditque ferarum ingentia corpora partu.

és véledik *Esdrás-is Apocryp. L. IV. c. 5: 51.* Mert ha ez a' világnak vénülése igaz volna, egy formában kellene e' részben a' természetnek magát minden helységeekben lévő állatokra nézve viselni: nem-is csak az élő állatokban, hanem a' plántákban-is ki-kellene mutatni ezen tehetetlenséget: már pedig ezekben semmit a'félét nem tapasztalunk, meg-újjuálnak, fel-nönek a' plánták eszteni-dönként ma-is, mint szintén a' régi időkben. Nem-is ez a' vénségnek munkája, hogy rövidebb életűek és erőtlenebbek légyenek az ő fajzati, hanem hogy az vagy kevesebb, vagy semmi fe légyen. Annyival-is kevesebb reá ügyelést érdemelnek azok a' *Stoicusok*, a' kik *PLATO* után ezt az emberek' el-metseveszését e' világnak nagy eszteni- Sem neu
 dejéből, a' melly *MACROBIUS* szerint 3000. a' Plüto'
CENSORIVS szerint 1461. *ARISTARHVS* sze- nagy esz-
 rend 2484. *ARETIS Dyrachinus* szerint 5552. tendejéből
foly.

ORPHEUS szerint 1000020. HERACLIUS és LINUS szerint 10800, DION szerint 10884. CASSANDRUS szerint, harminthatszáz ezer. Lásd CENSORINUS-nál *De Die Natali* c. 18. FIRMICUS szerint 300000. éjzenedökből áll, a' melly idő alatt az ég minden tsillagaival egyet fordúlna, (mellynek *Annus Heliacus*, *Annus Dei* neve-is vala a' régieknél) akarjuk ki-hozni. Es e' szerint a' mindeneket fel-nevelő vidám tavasznak térszik e' világnak kezdetét, a' melly azokat a' nagy embereket és állatokat teremtette; mindeneket egybe-szárasztó és kuporító nyárnak ezt a' rézt, a' mellyben már jó darab időtől fogva élünk 's a' t. Ugyan-is, ki nem látja tsak ebből a' meg-egyezhetetlen különbségből-is, hogy ez az egész kéfszület tiszta képzelődés; a' természetben pedig még eddig semmi nyoma nem tapasztaltatott.

A' bor idő előtt Vénuszrakap-tarja az ifjakot.

Harmadik vagy inkább a' másodikkól önként következett általma a' gyermekekben és ifjakban a' bor-itálnak az, hogy ez őket idő előtt a' *Venus*-ra kaptarja, mellyel az öleteket-is tapasztalhatóképpen röviuiti. A' szorgalmatos kertészek, hogy az ö plántáik hamarébb virágozzanak, és ért gyümölcstöt hozzanak, öltatlan meszet vagy ló-ganéjt ásnak-hé annak gyökere alá; a' mellynek melege a' napnak rendes melegét a' nedvességek' fel-emelésében és készülésében segítse, és így tzeljokot ugyan akkor el-is érik, de a' plántát magát e'vel többire ki-vesztik. Így tapasztaltatik ez a' borozott gyermekekben-is mind a' Fiú, mind a' Leány részről. Mert, a' mint az ö növhetések a' testnek külső színén és tsontokban el-végezödött, ellent-állván az erek' egybe-szorult végei a' szívnek; azzal a' vér a' bőr színén a' szörök' bugáinak, benn a' méhnek, tojáfos hártyának, tök-golyóknak, *thymus glanduláknak* szoros, tekervényes edényetskéire fordul (mellyekben még eddig tsak holmi taknyos nedves-

ennek természetű, és módja.

ségek heverték) és azokon-is nagyobb erővel magát által-fürja , a' nedvességeket benne keringőbe vészti , és így az azokban kezülni szokott nedvességek-is ki-kezdenek válni , a' szöröket nevelni , a' szavat meg-vastagítani , a' tetszet fel-emelni , a' nemző magot készíteni , és a' *Vénust* mindenik féllal kívántatni kezdik. Nevededvén azért ezzel az ő belső tűzők egész testekben , még hamarébb és nagyobb mértékben meg-száradnak , mint egyébként : és mint azok az erőltetve gyümölszötetett fák , úgy ezek-is életük közepén kézfzen meg-vénulve el-vefznek. Közönséges meg-jegyzés a' Természetben ; hogy a' melly részekben a' planták egyszer gyümölszöttek , ott többet nem nővnek ; és hogy az élő állatok között-is a' mellyek hamar fel-nöttek , hamar el-is vezfnek , a' mellyek ellenben fokáig jutnak tökéletes állapotra , annál hosszabb életűek. Az ifjú gyenge marháknak-is első fajzatjuk többire el-szokott vezfni. Mind ezekre nézve ditséri *CÆSAR L. VI. c. 21.* azoknak a' régi nagy testű és erejű Nemzeteknek szokását , a' kik közt ámbár húsz esztendő korokig mindenik fél csak nem egészen meztelen járt ; és a' házakban 's feredőkben a' leányok a' legényekkel együtt hevertének , de még-is ritka példa vólt , hogy az alatt a' *Vénusra* kaptanak vólna ; a' melly köztök igen gyalázatos dolognak-is tartatott. Nem így van , úgy mond *EOBANUS HESSUS* e' máj világban.

Corpore maturo tunc nupsit mascula virgo ,

Quatuor ut lustris vita peracta fuit ,

Sed nunc vix quinos ubi transegerit annos ,

In Venerem & Bacchum docta puella ruit ,

az-az : Akkor jól meg-ért serjstűi testtel 20 esztendő korában mégyen vala a' leány férjhez , most alig töltött-bé tiz esztendőt , már a' borra 's *Vénusra* nyakra főre rohan. Mit régyen az elein való és szorgatott *Vénus* az élet' rövidségére , ha magok példá-

ján nem akarják, meg-látják az ilyen ifjú vitézek minden egyéb *Venerus* állatokban.

Az Afz-
szonyok-
tól miért
tiltották a'
bort a' ré-
giek.

Nem tsak sietteti a' *Venust* a' bor, ha-
nem erőlteti-is, *Vina parant animas Veneri*,
így ír a' szerelemnek régi nagy melleire *Ovi-*
DIUS L. II. de Remed. Amor. Ugyan ő *L. XII.*
Metam. F. 3. Ebrietas geminata libidine surgit.
Ismét *Amor, L. I. v. 59.*

Nox et amor visumque nihil moderabile suadet,
Illa pudore vacat, Liber, amorque metu.

Az éj, szerelem 's bor jót nem jovallanak :
Ezek félni, amaz szégyenli nem tudnak.

Vehetjük ezekből észre, mi okból tseleked-
ték volt a' régiek, hogy a' bort a' gyerme-
kek után különösen az afzszonyi rendtől, és
a' tisztettségesebb ifjúktól az ő szörösödések
után-is közönségesen 35 ezttendő korokig
olly szoros törvénnyel el-tiltották vala. —

Apud Romanos, így ír *ÆLIANUS Var. Hist.*
L. II. c. 38. maxime servabatur hęc lex, ut
neque liber, neque serva haberet vinum, neque
vero claro genere natorum a pube asque ad tri-
gesimum quantum annum. Tudniillik az ifjak,
kényesen nőtt véres személlyek, kívált az
afzszonyi renden természet szerint igen he-
vesek, és nehezen tudják mérsékelni a' ma-
gok indútataikat; azért alig, sőt éppen nem
remélhették, hogy ha bort-is innának, ké-
pes volna azokat zabolán tartani. Köz-mon-
dás vala a' rócieknél: *Muli calcitratus vino*
crebro inhibetur, mulieris petulantia vino pro-
vocatur. Az öszvért, hogy ne rúgjon, a'
bor gyakran meg-tartóztatja, az afzszony'
tisztátalanságát a' bor elé hozza. A' Sirák
ha *Jesus*-is a' maga *Ecclesiasticuss*-ában *XXVI:*
11. hihető-képpen e're nézett: *A' részeg afz-*
szony, ú. m. nagy haragot szerez, és a' ma-
ga rátságát el-nem fedezheti. Ezt jelentette
hajdon *Orpheus*-is, tanátsolván, hogy mi-
dön a' föld a' Szűz Jegyben jár, fenki sző-
löt ne ültessen, minthogy e' tsillagzat a' sző-
lőnek

lőnek ellensége, mint szól a' Poëta: *Aufer-
te hinc botros — Virgo fugit Bromium.*

Romulus a' Római Republicanának első sun-
dálója, M. Cató szerint GELLIUSnál L. X.
c. 23. törvénybe adta vala ki: *Si mulier vi-
num biberit domi, ut adulteram punito.* az-az,
Ha az aszszony otthon bort ijándik (és azt
el-titkolni nem tudja) mint paráznát úgy
büntesd; a' melly büntetés nálók a' férjfinak
tettzésére hagyatott; ha tettzett, halállal-is.
Annnyival inkább tehát nem vala szabad a'
ház kívül bort inniok. Innen a' pintzéket
sem bizzák vala az Aszszonyokra. ATHEN-
ÆUS L. X. c. 11. Fabius Pictorból jegyez-
te-ki PLINIUS L. XIV. c. 13. hogy rajta kap-
ván egy aszszonyt a' hozzá tartozók, hogy
a' szekrényt, mellyben a' boros pintze' kül-
tsát tartották, fel-bontotta volna, éhel kel-
lett azért halnia. Fel-tézi ezeknek az erős
törvényeknek okait-is VALERIUS MAXIMUS
*Vit. Hist. L. II. c. 1. n. 4. Vini usus Ro-
manis feminis ignotus fuit, ne in aliquod ae-
decus prolaberentur; quia proximus a' libera
patre in'emperantia gradus ad inconcessam Ve-
nerem esse consuevit.* Nem éltek, úgy mond,
a' Római Aszszonyok borral, ne hogy va-
lamelly gyalázatos dologra vetemednenek;
minthogy a' bor-italban való mértékletlen-
ségből leg-közelebb való lépés van a' paráz-
naságra. *Et sane,* így ír alább L. VI. c. 5.
n. 9. a' hol: Egnatius Nictellus (PLINIUS
szerint Mece) történetét említi, *quacun-
que femina vi. sum immoderate appetit, omni-
bus et virtuti is januam claudit, et delictis
aperit.* Valamelly aszszony a' bort rend ki-
vül kívánja, az az ajtót minden virtusok
előtt bé-zárta, és minden gonosz-ságnak ka-
put nyitott. Nem kell mindazáltal ezeket
a' törvényeket úgy venni, mintha Rómában
az aszszonyok csak vízzel kényszerítettetek
vólna élni. Mert vala nekik különös édes
borok, *passum, murina* vagy *monota*, és bor

ízü kedves savanyu tsügörök *lora*, mellyek nem részegítették ugyan az ivókat, de ízek a' bornál-is kedvesebb vólt. Hogy Olofz Országban az afzfzonyoktól a' bor el-tiltattott, *ATMENEUS Alcimus Siculus*ből L. X. c. 11. ezt a' *fabulat* tétzi okául. *Hercules* egykor Olofz Országban utazván, midön a' melegtől és munkától el-fáradva egy embert talált, és attól innya kért volna: bé-menvén az a' maga kunnyójába, fel-akará borral teli hordóját néki mindjárt bontani, de a' felesége, a' ki titkon alól a' hordót ki-fúrta vala, azért meg-riasztvan, vizet hozának *Hercules*nek; mellyet ő meg-iván, meg-köszöné ugyan a' férjfiának, de meg-parantsolá, hogy a' hordóját-is nézné-meg; 's hát kövé vált benne a' bor; 's ez az oka, hogy abban a' tartományban az afzfzonyoknak bort innya gyalázatos dolognak tartatik.

Az újabb
időbeli
afzfzo-
nyok' tze-
gées ré-
szegsége
meg-je-
gyeztetik.

De el bomlott ez az afzfzonyi bornem-
iszfzaság idővel Rómában-is, mint a' *MAR-*
TIALIS' és *JUVENALIS'* *Satyrái* bizonyítják.
SINECA Epist. 95. irtázza a' maga idejebé-
li afzfzonyokat: *Non minus pervigilant, non*
minus potant, et oleo et mero viros provocant:
aque invitis ingesta visceribus per os reddunt,
et vinum omne vomitu remetiuntur, aque ni-
vem roant, solatium stomachi affuantis. „ Ki
„ vádolná tehát, úgy mond tovább, már
„ most hazagsággal a' Természetnek azt a'
„ nagy bűvárát *Hippocratest*, midön a' ma-
„ ga idejebéli afzfzonyokra nézve azt írta
„ vólt, hogy az afzfzonyok meg-se kopa-
„ szúlnak, köfzvénnnyel se bajlódnak, ha
„ szinte ma olly fok kopasz és köfzvényes
„ afzfzonyokat látunk-is. Mert el-vezteget-
„ ték az ő nemeknek azt az ajándékát ma-
„ gok vétkes életekkel, és afzfzonságokat
„ le-veztegvén, férjfi nyavallyákkal kellett
„ büntettetniek. „

Ártalmasnak tartatott továbbá eleitől
fogva a' bor mások felett a' *Királyoknak* és

Irelő Biráknak: Távól legyen a' Királyoktól, távól legyen mundom, a' Királyoktól, így inti Lemuelt vagy Salamont az ő anyja Péld. XXXI: 4, 5. a' bornak itala, és az Uralkodóktól a' meg-részegítő pohárnak kívánsága, hogy mikor ijúndik, el-ne felejtkezzenek az Istennek parantsolatjáról, és el-ne fordítsa valamelly nyomorultaknak igazságokat. LAËRTIUS írja I. I. p. m. 33. hogy Solon törvényben adta vala ki. ha a' Praetor részegen találtatnék, hallállal büntetődjék. Az Indusok közt a' melly aszfszony a' részeg Királyt meg-ölte, törvény szerint az utánna következett Királynak adott feleségül. A' Cárthágobélieknél se a' Gubernátor vagy fő Igazgató, se a' Magistratus, se a' Birák, valamig ebben a' hivatalban voltak, bort nem ittak. EUSEBIUS Praepar. Evang. L. XII. c. 17. De hagyjuk ezeket, mint a' Diueticidnak kerületén kívül lévő dolgokat mások' Curofitássára.

A' mi illeti szor azokat a' kevéstől hamar részegedő személlyeket; ezekről már itt csak azt jegyzem-meg, hogy ezekben a' bé-szívó edények igen sokak és tágofok; mellyeken a' bornak tisztább, finomabb spirittusa az ő nyelvekről, nyelvekről, torkokról, gyomrokról ezeken az eretskőken bé-szívódván, egyenesen vitetődnek a' főre fel-menő vér közü; mellyek ki-terjesztvén és meg-ritkítván a' vért, fel-fúvják, ki-feszítik az agy-velőben a' véres edényeket, és ez által meg-szorítják, bé-dugják az inakban az érző és elevenítő spiritusoknak útjait. Melly miatt el-bágyadnak, meg-erötelenülnek mind az érzékenységek, mind a' testnek egyéb tagjai, elébb hogy nem mint a' chylus' útján a' bor a' vér közü kerülhetett volna. Példa ebben, a' kik jól bé-tsinált pintzében tsapon hozzfazon bort eresztének; a' kik-is a' bornak szagjától az orrokon és tüdőjökön, úgy hogy a' szájakon egy tseppet sem ittak, gyakran derekason meg-részegednek. Tapasz-

A' Fejedelmeknek és Biráknak is sokszor kárt teszen.

A' kevés bortól hamar való meg-részegés mi-
kent esik?

pasztalták ezt fokban magokban ollykor-is, inikor egymás után fok bort kóstolgattak, és azt míg melegedett a' szájokban tartották, ha szinte abból egy tseppet sem nyeitének is le; kivált ha azon-közben pipáztgattak-is. A' mellyek jeiei, hogy a' részegítő erő nem tsak a' gyomorból szokott a' főre kerülni. Hamar és könnyen részegednek az ollyanok-is, a' kik már az előtt a' gyakor erős meg-részegedés miatt testeket el-erőtlenítették, hogy az edényeknek falai a' bornak tüzétől ki-terjedő vérnek már most ellent kevésbé állhatnak.

4.) A' *nyavaly's állapotok*, mellyekben a' bor inkább szokott ártani, eddig-is gyakor helyeken meg-jegyezettettek. Itt azért különösen tsak azokat tettük-fel, mellyek *disputatio* alatt forognak, ha ugyan tellyességgel nem lehet-é azokban bort adni, vagy hogy bizonyos nemeit a' bornak, jól megkülömböztetett környül-állások közt, lehet-ne ezekben-is félelem nélkül adni. Vegyük-fel ezeket rendel. A' *vér-folyások* leg-ritkábban esnek a' vérnek fokságától, hogy az a' testben el-ne férne, vagy annak fel-gyüladásától, hogy ezzel magát valahol ki-ron-taná; vagy felettébb való vékonyságától, hogy e' miatt valahol ki-folyna; hanem többire a' belső részeknek, kivált a' májnak meg-dugulásiból, vagy a' külső részeket meg-szorító *spasmusok* által a' vérnek a' belső részekre való fordulásából szoktak ezek támadni. Leg-gyakrabban pedig a' bőrön való ki-gözőlésnek meg-rekedése okozza ezeket. Melly szerint látni való dolog, hogy az erős, vastag, kénköves, édes, zavaros, fekete vagy veres borok, mellyek a' testet nehezen járják-el, hanem a' vért a' belső részekben vakon mintegy fel-hevitik, és ezzel az egész testnek nyughatatlanságot, reszketegséget, szomjúságot, fő-el-kibúlést, és részegséget szoktak okozni, a' *vér-folyásoknak*

nak közönségesen ártanak. De ellenben a' vékony, kevés erejű, a' testen könnyen ártalmatlan, az elmét vidámitó, a' ki-gözőlő lélt helyre állító, a' *spasmusokat* le-tsendező, kedves tsipős ízű borok ezeken fokot segíthetnek.

A' *Köszvény*, és *Calculus* atyafiságos nyavallyák; és többire a' borral való *A' köszvényben*, vizfsza-élésnek szüleményi. Nevezetesen *és Calculusban*, a' kövér, fekete, sáros, agyagos földben és *Calculusban*, termett, fok durva bor-követ tsináló fojtós, savanyu, vad, új, nyúlófodásra hajlandó borok, nem külömben az édes, vastag, kénköves, erős borok-is, mellyek a' testben meg-fenekefsznek, és a' vért felettebb megszorítván az edényeket meg-erötelenítik, és ki-tisztulásokot meg-gátolják, ezeket a' nyavalyákat mind szerzeni, mind meg-mérgecsíteni igen alkalmasok. A' honnan az a' közönséges vélekedés fogta-el az emberek' elméjét, hogy a' köszvényt leg-bizonyosabban a' bortól való egész meg-tartózkodás, és tsak tiszta vékony vízzel való élés orvosolhatná-meg. De itt-is, ha ezen nyavalyáknak első kútfejére vizfsza mégyünk, melly-is egy átaljába a' gyomornak rozfsz emésztése, és a' testben e' miatt meg-gyült nyers tisztátalanságoknak benn-rekedése, ki-nem gözőlőghetése, a' vesékben és izek' hártyaiban lett meg-ülepedése önként ki-világosodik, hogy az elébb-is meg-ditsért nem savanyu, tiszta, fejer, kevés bor-követ vagy *tartarust* tsináló, köves, fővenyes helyeken termett, jól meg-ért szőlőből készült, jó erejű, tiszta, vékony borok, a' meunyenben a' gyomor-emésztését-is a' víznél jobban segítik, a' testet-is tökéletesebben eljárják, és a' tisztátalanságoknak ki-üzésére inkább ösztönözik, a' *spiritusokat* bővebben szaporítják, a' *perspiratiót* derekasabban öregbitik, a' köszvényefekben és *arénásokban*-is a' víznél nagyobb és szebb hasznokat tehet-

hetnek; úgy-is mint *praeservativák*, úgy-is, mint *medicinák*. A' mérgefebb fájdalmok közt ugyan jobb lészzen egy ideig semmi bort nem innya; de mihellyt azok enyhültek, hogy az el-kinzott test hamarébb újra meg-erősödjék, és a' ki-gözölés helyre álljon, a' bor mértékletes éléssel leg-többet fe-githet.

A' *köhögést* a' bornak ösztöne tapasztalhatóképpen gerjeszti: gyúlasztó tüze-is, midőn a' vért ki-terjeszti, és erősebb keringésbe vilzi; a' tüdöket, mellyek ilyenkor *spasmusokkal* és náthás meg-dugulásokkal, sőt gyakorta *hefticus* tsomókkal 's kelevényekkel is meg-rakodtak, könnyen meg-szaggathatná. Hogy azért ilyenkor az erős gyúlasztó, tsipős borok fokát ártanak, előre meg-ítélhetni. De ha a' köhögés, forróság nélkül csak náthából vagy a' ki-gözölni szokott materiának benn rekedésétől vagyon, az édes kedvű jó borok a' köhögést-is tsendesítik, a' ki-vetést-is segítik; a' gyomrot meg-erősítvén, és a' ki-gözölést helyre állatván, a' köhögést magát-is fundamentumából meg-gyógyítják.

A' *száraz betegségben*. A' *Száraz betegségeknek-is* vagyon olyan neme, mellyben a' tüdöknek minden sérelme, köhögés és forróság nélkül, tsupán csak a' sós nedvességek' el-szaporodása miatt száradnak-el az emberek; nem kézfülhetvén-el benne jól a' tápláló materia; és a' szüntelen való ösztönözés miatt nem-is ragadhatván-meg, a' hol kellene. Ilyenkor-is tehát a' gyomor' emésztését segítő, és azt a' tsipős sós materiát meg-változtató 's ki-gözölögtető, vékony borokból szép hasznot várhatni. A' *nyavalya-törés-is*, kivált a' gyermekekben, a' beleket sértegető gelesztáktól, és a' tisztulásoknak benn-rekedéséből fokszor vagyon. Mellyet a' nékik fellyebb meg-dícsért jó bor leg-jobban el-háríthat.

A' Szem-fájásokról nevezetesen meg-jegyzette HIPPOCRATES L. VI. Aph. 31. hogy azokat a' tiszta bor-ital meg-gyógyítja. Ugy is vagyon, hogy mikor a' szemek a' hideg raknyos, sós náthának oda fordulása miatt fáznak, nagyon könnyveznek és tsipáznak; e' mellett még-is nem forrók, és csak kevésbé vérmesek, minthogy ez-is a' ki-gözőlö materiának benn rekedésétől vagyon; midőn a' vékony, tiszta, jó ó bor ezt meg-indítja, azzal a' szem-fájást-is meg-gyógyítja. Értsd ezt az ezen okból támadott hideg fő-fájásokra-is, A' Sebekre nézve-is, ha azok régiek és nedvesek, és forróság nélkül vagynak, a' bort, ha ki-telik, nem csak el nem kell fogni a' betegektől; hanem a' mennyiben a' jó bor jó gyomor-emésztést, a' jó emésztés jó vért, a' jó vér egyéb jó nedveségeket, a' jó nedveségek jó táplálódást 's a' t. szereznek, inkább jóvallani kell. Azt mindazáltal mind ezekben a' kétséges nyavalyákban ismét, meg-ismét tanátsoljuk, hogy a' környül-állásokat ugyan jól meg-válaszszák. Mert, a' mint elébb már eléggé ki-magyaráztuk, a' bor a' vért gyulasztja, és ösztönözövé téfzi, az edényeket pedig öszvébb húzza, meg-szárasztja, ki-nyúlni nem engedi. Mellyből mikor a' test természet szerint-is száraz, a' vérfok és forró, lehetetlen nagy fájalmoknak, külső belső inflammatioknak, 's következésképpen fene rothadásoknak nem következni; kivált ha azon közben a' vérnek útjai is nem szabadok, és a' ki-tisztulások véghez nem mehetnek.

A' szem-fájásban, és fő-fájásban.

A' sebekben és fekélyekben.

A' bor a' betegnek mikor legveszedelmesebb?

§. CCXL.

Nevezetes kérdés nem csak a' köz-népek, hanem ö magok a' Doctörök között is: *lebet-é valaba a' forró nyavallyákban bort adni?* HIPPOCRATES a' izüntelen tartó forró hideg-lelesben a' fejer és vizes bort nem csak meg-engedi, hanem jóvallja-is. HELMONTIUS-is azt írja, hogy ha az illyenek néha-néha egy-egy kevés bort isznak, sokkal könnyebben gyavúlnak, erejek jobban meg-marad, és a' mi el fogyott volt, az-is hamarébb meg-jő. Fr. HOFFMANN-is azon kívül, mikor a' hideg-lelés valami külső vagy belső résznek *inflammatiojától* vagyon, mindenféle hideg-lelésben hasznosnak mondja a' gyenge fejer bort. Sőt az olyan forró hideg lelésben, melly az embernek erejét egybe rend kívül el-szakasztja, és a' *pulsust* felettébb el-gyengíti, magában való meg-rothadásra készítvén az egész vért; és midön az orbántz, vagy a' himlő ki-nem üthet a' természetnek nagy laukadtsága miatt, a' sárga színü jó erős vékony, bornál jobbat nem tart, ha ebből napjában háromszor, négyszer egy kalánnyal meg-itatnak a' beteggel. Mert ez, úgy mond, az erőt meg-újítja, a' *spiritusokat* meg-elefszi, a' vér keringésit szabadabbá téfzi, és azt a' külső részekre nagyobb sebességgel hajtván, az abban uralkodó mérget, vagy tisztátalanságot, láthatatlan gőz, izzadság, himlő, vagy orbántz formában a' testből ki-hajtja.

Hogy ebben a' fontos kérdésben fundamentomos meg-határozást tehetsünk, illő lézen a' forró nyavallyáknak, vagy hidegeknek

nek eredeteket fellyebbről ki-nyomozni. Az
 onként vagy belső okból támadó hideg-leteleknek
 minden Orvosok' tettzése szerint, első oka
 a' gyomornak hibás emésztése; mellyből,
 a' mint a' következő jelek mutatják, holmi
 vékony, savanyu természetu, sós, nyers,
 vagy vad *spiritus* származik, a' melly na-
 ponként inkább el-szaporodván, és egy ré-
 íze bé-félszkelvén magát a' gyomornak és
 vékony beleknek rántzái kozá, más része
 azután a' tejes eretskének makkorskáiban-
 is meg-ülepedvén, a' többi a' vérrel együtt
 bé-hatván a' leg-vékonyabb edényetskékben,
 az-az, az inaknak első kézfületében, mi-
 nek-utánna ott meg-gyült, és magában mint-
 egy fermentálódni, etzetefedni kezdett, ez-
 zel anná inkább meg-mérgesedik; és azo-
 kot az érzékeny részeket ki-tsipni, ösztö-
 nözni kezdi. Mellyre a' testnek külső bel-
 ső színe, az érző inak' egyben-foglaltatások
 szerint, egyben szigorodik, el-szintelenül,
 meg-sárgul, el-kékül, fázik, a' ki-gözölő ú-
 tak bé-záródnak, a' nedvességek a' belső ré-
 szekre szorittatnak. A' mellyeknek-is ettől
 nagy alkalmatlanságok esvén, egybe-szedik
 minden erejeket, és igyekeznek azokat az
 alkalmatlan vendégeket a' külső részekre is-
 mét ki-tisztítani, így tufakodván, meg-vív-
 nak a' külső *spasmusokkal*. A' melly tufa-
 kodásból a' belső szabad edényekben a' vér-
 nek sehefebb, erősebb kerengése támad,
 ebből nagy forróság, a' forróságból és ron-
 tsolódásból a' nedvességeknek, különösen an-
 nak *serofus*, vagy savós tisztátalan részinek
 gyenge meg-rothadása vagy emésztődése lé-
 szen, nem különben mint az ételnek és ital-
 nak a' gyomorban: mellyel az addig vadon
 maradt *spiritusok*-is által-változnak. Így a' bel-
 ső részek erőt vévén a' külső részek *spasmusain*
 annak az újra meg-emésztődött és el-vékonyult
 nedvességnek káros részét az edényeknek leg-

A' hidegle-
 leseknek
 eredeti
 okairól és
 módjairól
 mulólag.

ures napok

miként ke-
 rül visz-
 sza a' hi-
 deg vagy
 fűzés?

a' forró-
 ság hogy
 támad?

miként
 mulik-el?

szorosabb ágain végig hatják, és izzadás, vagy bővebb gőz formában a' testből ki-idezik; mellyel annak a' belső háborúnak vagy hideg-lelés *paroxismus*nak - is egéjzen vége lészen.

a' hosszabb v. rövidebb le-folyás mitől lé-szen?

bizonyos napok után hogy újul-meg?

a' tartósabb forró hideg-leléseket mi okozza?

Ez a' viaskodás, és a' nyers nedvessegeknek ez által lejendő meg-főződése vagy emésződése a' nedvessegeknek nagyobb vagy kevesebb mértékben való nyeresége, és a' test' egyéb nedvessegeinek minémisége szerint hol rövidebb, hol hosszabb ideig tart; és a' ki-üzés-is hol könnyebben és tökéletesebben, hol nagyobb munkával és hiánosabban megyen véghez. Melly szerint az sokakban 2, 3, 4, 5 napok múlva újra meggyül, mint előbb meg-mérgesül, és a' hideg-lelést mind annyiszor meg-újítja. Ha pedig a' le-irt hideg-lelés materia igen meggyült, és az inakba mélyebben bé-fészkelőlött, a' nedvessegek-is igen meg-vastagultak és enyvesültek vólt, olyankor 5, 7, 9, 11 napokig el-tart egy végtiben a' természetnek ez a' magában való viaskodása, és annál nagyobb erővel foly-le, minél durvábbak, enyvesebbek, bővebbek vóltak ezek a' természettel ellenkező nedvessegek, a' mikor ezt tartós forró nyavalyának vagy hidegnek nevezzük, meg-külömböztetve az előbbtől, a' melly *napos hideg-lelésnek* mondatik, és néhány órák alatt szerentséfen lefoly. Meg-esik ebben az erős viaskodásban, hogy midön a' *spasmusok* felettébb nagy erővel és mélyjen bé-szorítják azokat a' meg-durvult enyves nedvessegeket a' belső részekre, 's ezek-is hasonló erővel töjják azokat ki-felé, a' vér az agy-velőnek, vagy egyéb belső részeknek szorosabb edényeibe, a' hol egyébkor nem járhat vala, bé-rohan, ott meg-reked, meg-kél, vagy együtt az edényekkel rothadásba megyen; mellyből hirtelen halál-is sokszor következik.

Eze-

Ezeket a' hideg-leléseknek és forró nyava-
 tyiknak természetéről előre így meg-értvén,
 nem léfzen, itéletem szerint, nehéz meg-
 határozni azt-is, kiknek? mikor? mi hafz-
 not, vagy kárt tehet ebben az állapotban-
 is a' bor-ital? Ugyan-is midön el-gondoljuk,
 hogy a' bor a' gyomornak emésztesét segi-
 ti, a' testnek erőt, elevenséget ad, a' ned-
 vefségeknek tökéletesebb el-készítésére, neg-
 szürögetésére, és a' tisztátalan résznek a'
 bor' ízínén való ki-üzésére-is egy hathatós
 elzköz legyen, önként ki-tettzik, hogy ez
 mind el-kerülésére, mind meg-győzésére a'
 hideg-leléseknek ritka állapot, mellyben nem
 fegithetne. Az alatt az idő alatt pedig,
 mikor a' nedvességek a' külső részekről a'
 belsőkre szorúlva állanak, és ott az erős
 szorongatás és súrlódás által nagy tüzet gyú-
 lasztottak, akár ki által-láthatja, hogy ezt
 a' tüzet a' bor' tüzével jobban-is fel-gyú-
 lasztani nagy oktalanság volna. Hanem,
 minekutánna a' nedvességek annyira meg-föt-
 tek, hogy már a' testnek színe meg-lágyúlt,
 és a' ki-gözölés el-kezdődött, hogy mind
 ennek a' munkának fel-fegéllésére, mind a'
 rothadtságnak háritására a' bor meg-betsül-
 hetetlen hafznot teheffen, annyival inkább
 az üres napokon éppen alexipharmacum mér-
 get óltó orvofság legyen, a' természet ma-
 ga dístülja.

A' bore
 ezekben az
 állapotok-
 ban kik-
 nek? és
 mikor le-
 het adni?

A' Forró hidegekben-is, valamíg a' ter-
 mézetnek az a' belső viaskodása tart, és a'
 miatt a' testnek külső színe éles, száraz,
 sötös, meleg, a' *pulsus* szapora, erős, ke-
 mény, a' szomjúság nagy, ki-ólthatatlan,
 a' száj szárad, egybe-afzott, az elme té-
 bolyog, a' szemek fényesek, tüzesek, a' fő
 faj, lükög, éppen nem volna okofság e're
 a' szörnyü belső tüzre külső több tüzet ön-
 teni. Mert könnyen meg-eshetnék, hogy
 attól a' nagy melegtől minek-elötte meg-fö-
 betnének minden nedvességek, fene rotha-

dásba mennének, vagy valamely belső részben meg-rekedvén, veszedelmes *inflammatio*t szereznének. Annyival-is inkább tehát, ha az *inflammatio*k már meg-vagynak, bort adni a' betegnek sült bolondság volna. Illyenkor azért nem borral, hanem ér-vágással, 's hívesítő 's ofzlató bövséges italokkal kell a' beteget fegíteni. Méltó lézen ezekre meg-nézni azokat-is, a' miket fellyebb a' CCXII. §. alatt a' hideg-lelősöknek szomjúságáról; és §. CCXXIV. a' forró nyavalyákban hasznos viz-italról beszéllgettünk.

Hogy ha pedig a' betegnek ez idő alatt belső nagy égedelme és nyúghatatlansága megvan, de a' nyelve 's szája elég nyirkos, fejér, lágy, a' *pulsus*a teli, nem szapora; a' testnek szine nem száraz, tapasztva - is nem igen forró, ereje felettébb el-szakadt, elméje el-tsüggedt, a' haláltól meg-ijedt, (mellyek a' *spiritus*oknak meg-fogyatkozását, és egyéb nedveségekkel egyetemben poshadó rothadásra való hanyotlását jelentik) illyenkor a' jó erejü, tsipös, savanyu, tiszta, vékony bor nem csak nem árt, hanem gyakorta tsudákat téfzen; midön frissebb elevenítő *spiritus*okkal a' vért meg-gazdagítja, rothadságot ellenző *balsamom*nal fel-elegyíti, az el-ijedtkezett és kétségeskedő elmét fel-emeli, és nem különbben mint az egészségekben meg-vidámitja, meg-bátorítja, a' haláltól való félelmet belöle ki-vészti, és jó reménységgel bé-tölti. A' melly meg-éledése az elmének mennyit használjon csak magába-is, a' leg-veszedelmesebb nyavalyának meg-győzésére, sok ezer példák meg-bizonyították.

Opiumos vagy *fij-*
uolmot 's
spasmuso-
lut le-tsen-
osító ere-

Továbbá, midön a' bor módjával élve, a' gyomornak-is kedves érzékenységet ad, az ételt meg-kivántatja, az emésztést segíti, jobb rendbe hozza, a' beleket meg-erősíti, rendesebb, elevenebb mozgásra gerjeszti, a' *Chylust* és a' vért meg-rothadni nem en-

gedi. a' kemény részeket a' nedvességeknek mozgatasára, el-készítésére, meg-tisztítására, a' nyavalyát szerző materiának el-változtatására, és ki-üzésére erőt szolgáltató, a' meg-dugult helyeket ki-bontja, a' fájdalmokat, *spasmusokot* le-teszendesíti, álmat, nyugodalmot szerez, nem különben mint *Opium* (a' mellyből-is a' bor bövön részeseült) hogy közönségesen minden kínos nyavalyákkal an egész *panacea* gyanánt lehessen, kétségtelen állig hozhatjuk. Annyival bátorságosabb pedig ezekre a' végekre a' bor az *Opiumnál*, és egyéb *Opiátáknál*, hogy ezek az étel-kívánást ki-öltják, a' *spiritusokot* el-nyomják, a' *pulsust* el-lankasztják, a' *fibrák'* A' bornak mozgását el-alutják, a' bor ellenben a' *spi-es Opiumritusokot* szaporítja, a' *pulsust* erősíti, a' *nak mun-fibrákot* eleveníti; egy szóval az egész *ter-káimennyi* mézsetet meg-frissíti, és a' nedvességek' *ke-benkülöm-ringését* az egész testben szabadabbá, *ele-böznek?* venebbé teszi, 's ezzel minden háborút és alkalmatlan érzékenységet le-teszendesít; mellyet ofztán a' fájdalmoknak el-múlása, az álom, nyugodalom önként követnek. A' VITTAKER' tapasztalásiból írja UNZER *der Arzte B. V. p. 562.* hogy ő a' borral, nagyobb mértékbe adva, minden fel-háborodást, duhösködést, fő-fájást, nem alhatást, szemnek fel-gyulladását tsudálatoson le-teszendesítette. Ettől, úgy mond, a' beteg el-nyugott, álmat nyert, mellyet az *Opium* néki meg-nem szerezhett vala; vagy a' beteg olyan állapotban volt, hogy *Opiátumokot* adni néki nem lehetett; fok nehéz *Casusokban*, mikor már egyéb orvosságokat a' forró nyavalyákban félre tettek volt, ő böv bort adván a' betegeknek, evel azokban tsak nem tsudálatot tett. Mellyre nézve ortzözza-is *Galénust*, hogy a' forró hideg-lelősöktől, mikor a' fejek nagyon fáj, és rébolyogtak, vagy a' forróság valami *inflammattóból* lett volt, a' bort annyira ellen-

zette. De akár mint voltak azok a' VIRRAKER' tapasztalásai, szükség ezekben nagy vigyázással járni; és *Meicus'* rendelése nélkül magok fejektől a' beteg körül lévőknek soha semmit e'félet nem tselekedni. A' *Lipfiai Commentariis*okban irtatik *Vol. XX. p. 138.* hogy egy *ARMSTRONG* nevű Anglus *Medicus* az inak' erejét elszakasztó hideg-lelésekben 24 órák alatt a' beteggel más-tét ejtel bort kiváltképpen való hasznos ki-menetellel meg-itatott.

Némü
betegek re-
meníhetik
a' bor-ital-
ból az em-
lített hasz-
nokot?

Utólrára, nem lehet azt-is itt nem tudni, hogy a' bornak fel-rakott nagy hasznait csak olyanok remélhetik, a' kik egészséges korokban rend szerint borral nem éltek, vagy azt vízfesen és csak szükön itták, és egyébként-is durva, kemény, hideg természetü eledelekkel éltek, mint szoktak a' mezei és falusi dolgos emberek. Mert a' kik a' bort addig-is rend szerint, és böven itták, porongó, gyenge, rothadásra hanyatló, fűszerzamos eledelekkel, ro'sólisfal, kávéval és egyéb vért gyúlasztó italokkal éltek, azoknak veszedelmeket azt irt állapotokban a' bővebb bor-adás bizonyosan siettetné. Régi különös meg-jegyzése az-is *ALPINUS*nak *De Praesag. vit. & mort. agr. L. IV. c. 3.* hogy midőn a' forró hidegben a' betegek a' bort felettébb kívánták, az ennek többire *pleurites*nek vólt jele; mellyből ezt az egyébként fokszor titkos nyavallyát az aszszonyok-is gyanítani szokták.

§. CCXLI.

Hátra van, hogy szóljunk még a' boroknak némelly meg-jobbításiról-is, a' mennyiben t. i. azokat holmi mesterség által a' szemnek és száznak valamivel kedvesebbnek, sőt az egészségnek-is néha hasznosabbnak lehet tenni. A'
sár-

sárga és piros szín a' borba leg-kedvesebb; azt safránnyal, sárga gyömbérrel (*curcuma*) ezt meggyel, veres szőlő hajjal, *Rúbia* gyökérrel, *Brasíliai* veres fával, *Aralia* vagy bor festő fünek gyümölcseivel 's a' t. szoktak megadni. Nem-is teszi ezek közzül egyik-is a' bort egészségtelenné, ha szinte izét meg-zavarja-is. Némellyek hogy az új bor a' forrás által meg-ne savanyodhassék, azt erőssen bé-zárva vagy meg-fojtva hideg helyre teszik, de ez mint-hogy majd a' gyomorba kezd forrani, igen egészségtelen. Mások, hogy hamar-is meg-tisztuljon, edelen-is maradjon, a' mustot meg főzik. De így egyfzersmind erejétől-is egészen meg-fosztják. Mások óltatlan meszet, meg-égetett alabastrum követ, vagy tojás haját, krétát 's több e'féléket, mellyek a' bornak természeti savanyu savát meg-változtatják, és magokkal a' seprő közü szállítják, hánynak belé. De ezek-től-is a' bor izetlenné, fő-fájóssá leszzen, a' testet erőssen szárítja, és a' vért rothadásra készíti. Találtattak régen, vagynak még ma-is Spanyol Országba, 's kétség kívül másutt-is, a' kik hogy savanyu borok édesedjék, fekete ón port, arany vagy ezüst gléret, *gypsfumat* 's a' t. tesznek belé. De ezek mind valóságos mérgek; a' honnan a' bor-is, melly ezekkel édesítettik, a' sziv-szorulást, fulladozást, haste-kerést, *colicát*, száraz betegséget, 's időre halált-is okoz. Innen I. *Fridericus Róm. Imp.* 's azután a' Frantziák-is halálos törvényt irtanak azok ellen, kik ezt tselekedni meg-tapasztaltattak. Az ilyen bort némellyek ítélete szerint meg-ismérhetni; ha el-olvadt bor-kő olajt, gá-litz-kő olajt, erős etzetet, vagy pár-lúgot töl-

tenek belé; mert azonnal meg-zavarodik, es holmi por száll-le az edény' fenekire. Nád-mézzel vagy szín-mézzel leg-bátorságosa b a' bor' fovyanyuságát mersékelni. Ezt-is arról, ha ajakidhoz és újjaidhoz ragad, észre vehedd. A' meg-lordúlt ó bort-is új mustal fejelni fokban szokták. De igen ártalmos. A' honnan a' jól rendelt *Republicákban* ez különös törvénnyel megtitratott.

Ha a' forrás közben vagy azután való zavarósfágból hirtelen akarják a' bort meg tisztítani, egybe-habart tojás-fejert, el-olvasztott hal-enyvet, raj-viaszfizat, vagy ruha-keményítőt töltenek belé, es zavarnak egybe véle. Ezek a' vaitag enyves rézeket magokhoz húzzák, es magokkal a' hordó' fenekere viszik. Nyúlósfá-gát az erős es gyakor zavarás, töltögetés, az óltatlan méz, égetett alabástrom-kő, égetett timsó, fenyő, nyír, es bik-faknak nyers forgátsa, a' fzalouna, sós díznó-hús, mindenek felett pedig az áslóg ofzlatni tartatnak. Ez utólsók a' meg-etzetefedésnek-is ellent állani mondatnak. De bizony mind a' nyúlósfágnak, mind a' meg-etzetefedésnek es minden egyéb változásoknak el-távoztatására leg hasznosabb a' jó, méjj, száraz pintze, mellyben az *aër* hidegről melegre, melegről hidegre nem könnyen változik, mellyben sem a' déli, sem az északi szél bé-nem tsaphat, hanem az *aër* mindenkor egy forma hívefégben es tsendefégben vagyon; a' tiszta hordó, es egy egy természetü es idejü borokkal való gyakor töltögetés.

Valamint a' roszfíz vízből jót csinálni, ^{A' roszból} úgy a' rosz bort-is jóvá tenni alig lehet. ^{jó bort ne-} Hogy tehát állandó jó bora legyen valaki- ^{hez csinál-} nek, azt előre kell úgy el-készíteni, hogy ^{ni.} jó-is legyen, meg-fe változhassék. A' mi a' borokat mind jó erejuekké, mind allandókká tézi, az egyedül a' kénköves természetű *spiritus*nak bövsége és tisztasága, a' mi el-rontja, az a' fok víz és savanyu durva só vagy bor-kő. A' tiz természetű *spiritust* tehát a' bornak több részei közt éppen úgy kell gondolni, mint a' lelket a' testben. Ezt pedig szüli és készíti a' szőlőben lévő nyálas, ragadós, vattag, édes kövérségből a' meg-forrás, melly deákül *fermentation*nak mondatik. Az említett édes kövérséget ismét szerzik a' meg-érlelés által a' nap' sugári. Mójáról már fellyebb a' CXCHIdik §. alatt szóllottunk. Méltó lészzen ezeket ott újra-is meg-tekinteni, mint a' Természetnek igen tsudálatos munkáit.

Elsőben-is tehát meg-kívántatik a' jó borra, hogy a' *must* jól meg-ert, 's a' mennyire ^{Hogy a'} lelet egy-fele természetű szőlőből nyomattassék. ^{bor jó} Mert a' jól el-nem készült savanyu szőlőben ^{legyen,} kevés lévén az édes kövérség, *spiritust* ke- ^{hogy kell} veset várhatunk belőle; de a' mi volna-is ^{véghez} rész szerint a' fok savanyu, vad só és nyers ^{vinni?} víz azt-is el-öli, rész szerint a' *fermentatio* ki-repíti, és a' több rész nem borrá, hanem poshadt savanyu vízzé vagy etzetté válik. Vagynak a' meg-ért szőlők közt-is olyan nemek, a' mellyek vízzel igen teli vagnak; és mint a' tiszta víz, olyan híg, sük és sejer *must*jok lészzen. Ezekből-is tehát, minthogy a' bornak *spiritusát* szülő kénköves, enyves kövérség itt-is kevés, tartós, derek bort nem várhatni. Innen a' gondofabb gazdák külön-is szokták mind az érelen: ^{szüret} mind az e'fele vizes ligy szőlőket szederni, és hamar el-költő bornak bé-szürni. A' víz a' tűznek meg-sojtó ellensége. Valmíg tehát a'

szőlő-fákból a' gerezdeknek nyelein a' szemekre a' víz szabadon mehet, mellynek jele a' nyeleknek leves, zöld, vastag, szijas természetű, addig a' nap' sugári-is annak meg-érlelésére keveset tehetnek. De minekutána a' rostoknak mind a' szőlő-fákban, mind a' nyelekben meg-keményedésével, és egybe-száradásával a' nap' sugári a' vizet meg-gyözték, és a' szemeket meg-lágyították, által-láttzóvá, világossá tették-is, ha a' benne lévő víznek egy részét ki-nem gözölögtethetik, a' kénköves édes kövérséget formálniok szükön lehet. Azért megkivántatik a' jó borra továbbá, hogy a' *szőlő gerezdeket a' meg-erejfel-is ne minajárt szá-jék-le*, hanem ha meleg száraz őszi napok szolgálnak, minél tovább lehet, hagyják künn a' fűtön. Sőt fokban a' leveleket-is, hogy a' nap' sugári a' gerezdeket jobban ér-hetsék, és a' vizet inkább ki-gözölögtetsék, ha magokra le-nem hullanak, az érésnek egész ideje alatt mind inkább-inkább meg-ritkítják. Vagynak, a' kik a' szőlő-leveleket mind le-is szedetik; de gyakran nagy károokra, minthogy ha efsős, szeles, sanyaru idők következnek, a' mezitelen gerezdek nagyon meg-rothadnak; a' melly rothadás pedig éppen azt a' nemes kövérséget rontja-el, a' mellyből születnék a' bornak *spiritusa*, de a' maga rothadt ízével és kovásztzával a' jó részt-is meg-vesztegeti. És

A' szüretet éppen ez az oka, hogy mikor a' fele esős, somikor nem vány, hideg idők járnak, a' szüretet sem lehet? mit-nátsos sokáig halasztani, hogy a' szőlő gerezdek meg-ne rothadjanak és penészesüljenek. Egyébként nyilván van, hogy mikor a' gerezdeknek nyelei meg-világosultak 's vékonyultak, meg-sárgultak vagy meg-is száradtak, a' szemek' hajai meg-rosdásultak, meg-sárgultak (melly a' nemes édes kövérségnek vagy gyantának bövségét és sűrűségét jelenti) meg-gyengültek és rántzosultak, vagy

meg-

meg-is száradtak, a' szőlő nem csak meg-
 ért, hanem a' víznek szükségtelen része ki-
 takarodott, az olyan szőlőből bort-is jót 's
 állandót várhatni. Nem-is volna szukség
 azért a' szüretet tovább halasztani. De mint-
 hogy e're az állapotra egyik neme a' szőlő-
 nek hamarabb el-jut természet szerint-is, mint
 a' másik, abban pedig, hogy így ki-válogat-
 va szedje maga szőlőit, ritka gazdának van
 módja, jól tselekeszi a' gondos *Magistratus*
 a' hirtelen nyereségen kapók' zabolázására,
 hogy a' szüretnek idejét egy bizonyos idő-
 re határozza. Ennek a' szukség felett való
 víznek ki-gőzölésére sokat segít az 1.) hogy
 a' hó-harmat, melly a' jügynek első kezdere, *A' hó-har-*
 a' szőlő gerezdeket egyszer lefzer meg-lepje. *mat men-*
 Mert midön a' fagy a' vizet az olajos vagy *nyiben te-*
 gyántás kövér részektől el-választotta, 's an- *heti jobba*
 nak edényeit el-rontotta, azután ha fel-en- *a' szőlő-*
 ged, sokkal bővebben és könnyebben gőzbe *levét?*
 mégyen. Ennek meg-nyerésére el-is szok-
 ták várni, kivált a' veres borokra nézve,
 Frantzia Orzágnak borosabb részeiben a'
 napnak fel-kelését, hogy a' harmat a' ge-
 rezdekről egészen el-száradjon. Tapasztal-
 ták ugyan-is ök, hogy annyi szőlőből, melly-
 ből az harmat' fel-száradásával 24 tonna bor
 szokott ki-jönni, harmaton ki-jött 25, kö-
 dös időben sokkal több: a' melly tsupán csak
 vízből szaporodott; 's a' borok ízét ugyan
 kedvetlenebbé nem téstzi, de állandóságát
 nagyon akakadályoztatja. 2.) Ha a' jól meg- *A' nyelek-*
 ért ép gerezdeknek nyeleit meg-fatsarjuk, vagy nek meg- *tekerése,*
 felig be-vágjuk, hogy annyi víz a' szemek- *re ne mehesen,*
 re ne mehesen, 's a' benne lévő a' nap' vagy meg- *'s a' benne lévő a' nap' vagy meg-*
 ságári inkább apaszthassák; vagy ha az idő vágásae're *ságári inkább apaszthassák; vagy ha az idő vágásae're*
 e're nem szolgálna, a' le-szedett gerezdeket mi hasz- *e're nem szolgálna, a' le-szedett gerezdeket mi hasz-*
 fedél alatt, a' hol a' szél jól járhasa, fel- *fedél alatt, a' hol a' szél jól járhasa, fel-*
 nál?
 kötözik, vagy meleg házba, gyengén bé-
 melegített sütő kementzékbe rakva, kevés-
 sé meg-fonnyasztjuk. 3.) A' mustnak harmad, *A' must-*
 negyed, ötöd részit széles, lapos fenekü, tá- *nak meg-*
 gas

*fűzése mi-
kor taná-
sos?*

gas szajú ón vagy meg-ónozott réz üstöb-
ben, *lafsü fűzés*, és szüntelen való keverés
között künn a' szabad aerben, a' hol a' fel-
kelő víz-párát a' természeti vagy mesterség-
gel tsinált szél el-vihesse, *el-apasztják*; és
igy a' mustot a' víznek bövségéhez képest,
kissebb vagy nagyobb mértékbe meg-sűrítik.
Ezekkel a' mesterségekkel, főképpen e'vel
az utólsóval a' savanyubb szüreteken, az
Olofz, Görög, Frantziák, Spanyolok a' ma-
gok boraikon fokszor igen fokot fejtének:
jöllehet náluk erősebb lévén a' napnak ere-
je, mint nálunk és a' Németeknél, a' szö-
lők önként - is fokkal jobban el-készülnek.
Annyival inkább méltó volna tehát a' miénk-
nek ezeket bővebben fel-venni. Igaz, hogy
fokkal kevesebb lesz így a' bor, de jósa-
ga, nagy ereje és tartófsága ezt a' fogyat-
kozást, kivált a' rozsfzabb esztendőkre néz-
ve tetemesen ki-pótolná. Tapasztalják en-
nek hasznát nálunk-is a' gondofabb gazdák
az aszszu szőlő borokban, minekutánna az
emlitett mód szerint azt bővebben kezdi
készíteni.

*Mézzel
édesíteni
mustot le-
het-e?*

Vagynak a' Spanyolok közt, a' kik a' va-
dabb szüreten minden tartani való mustjo-
kot meg-főzik. Mások harmad, negyed, ötöd
részit főzik-meg. Annak az édeségéről an-
nyira el-hirefedett *Malagga H'ein* nevü Spa-
nyol bornak egész harmada szokott lenni e'
féle meg-főzött must. 4.) Ha a' mustnak a'
ki-főzés után-is savanyu vad íze volna, a'
bor' készítésében nagy Mester (ROZZIER)
Frantzia, *szin-mézet-is rétet belé*, minekelöt-
te forrani kezdene, szorgalmatoson egybe-
elegyítve. De szükség, úgy mond, hogy
a' méz tiszta légyen, nem lisztel vagy egyéb-
bel elegyített: mert az a' bort meg-etzete-
sitené, vagy el-rothasztaná. Ha pedig tisz-
ta lészzen, és a' mustal tökéletesen el-van
elegyedve, az együtt való meg-forrással a'
bor fokkal kedvesebb ízt vált, mintha méz
nél-

nélkül csak a' főtt mustal forrott volna meg: a' méznek sem fog leg-kevesebb íze-is ki-tettzeni.

5.) A' mustnak meg-fagylalása a' vizes résznek ki-választására a' ki-főzésnél-is hasznosabb új találmány, minthogy az íze így bizonyosabban meg-marad. De e're ritkán szolgál az idő, hogy szüretkor így meg-lehelten fagylalni a' mustot. Tudjuk azt, hogy leg-előbb és leg-könnyebben a' víz szokott meg-fagyni; és minél kövérebb és *spiritus*-sal gazdagabb valamely nedvesség, annál későbbre mehet belé a' fagy. Itt-is azért, midőn a' mustnak vizefebb részit a' fagy jéggé téfzi, a' kövér olajos, vagy gyantás rész külön válván és hígon maradván, ha azt a' jég közül ki-eresztjük sokkal kevesebb víz marad benne. Ha a' szőlő szemeket az éjtszakai meg-hüléssel jó reggel ki-nyomják, 's azon hidegen jég verembe téfzik, vagy hideg agyagos földbe hordóftól bé-ásák, míg a' téli fagyos napok el-következnek, hogy forrni ne kezdjen, úgy lehet tél' kezdetivel ezt a' mesterséget-is követni. A' ki-főzött mustot-is ezen az úton még erősebbé lehet tenni; minthogy az ilyen vastag must nem hamar szokott *fermentálódni*. Az ilyen meg-fagylalni való mustot vagy egész átalagostól, vagy alatt keskeny, fenn széles száju, négy öt, ejteleges edényekben, a' hidegnek mértéke szerint, vagy egész éjtszaka, vagy rövidebb ideig ki-téfzik a' külső szabad árra, úgy hogy a' hideg minden felől egyaránt érhesse, míg t. i. harmad vagy negyed része kívülről tsendefen meg-fagyott. Az hirtelen való fagyás azért nem volna jó ezen munkára, hogy ha egyszermind fogná-el a' hideg kívül belől a' mustot, a' *spirituosus* olajos rész ki-nem válhatnék, hanem apró tsomókba a' jég közt el-ofzolva maradna, a' honnan különösen ki-venni nem lehetne. Azért jobb

A' mustnak meg-fagylalása hogy téfzi jobba a' bort?

Hogy kell azt véghez vinni?

lészen, ha egyszer eléggé meg-nem fagyott volt a' must, a' hig részét ki-botsátván, azt másodszor vagy harmadszor-is az elébbi mód szerint újra ki-tenni. Így a' vizet olly tisztán ki-választja a' mustból a' fagy, hogy alig érzik víznél egyéb benne, minekutánna meg-ólvadott. Az illyen körül meg-fagyott jég közül hogy kar nélkül vehetsék ki a' középbe meg-maradott hig részt, bévizzik meleg házba az edényt, és ott ereztik más tiszta edénybe, által-fúrván vagy ketté hástván a' jeget, hogy míg a' jég-is olvadni kezdene, a' hig mustot újra fagyás nélkül külön választchassák. Ha a' hordótskákot tészik-ki a' fagyra, nem kell azokat egészen teli tölteni, se a' szájokat erőssen bé-dugni: e' mellett, hogy a' fagy széllyel ne vessé, szükség, hogy vas abrantsok, és jó kemény fenekek légyen: 's künn kell bagyni a' hidegen három négy napig, tovább-is. A' jégből ólvadott vizet, hogy semmi *spiritus* kárba ne menjen, reá lehet az égettbornak el-tett trébejre tölteni.

E'féle meg-fagylalás által lehet magát a' bort, fert, égett-bort-is annyira *concentrál*ni, a' mint tettzik; hogy utóljára a' tiszta *spiritus*nál egyéb ne maradjon fenn.

Idegen or-
szági bo-
rokot a'
házabeliek
ből mikéni
készítenek

Múlólag (nem a' követésre) említem az alkalmatosság szerint. Hogy ha a' borral kereskedő kupetznek e'féle ki-főzött 's fagyconcentrált mustja és bora vagyon: és néhányszor ki-tisztált seprő égett-bora, tud ő ezekből akár mikor akár mellyik Ország-béli, és akár mi névvel nevezendő bort a' maga pintzéjében, a' vévőnek kívánsága szerint, helybe készíteni. P. o. A' Spanyol borok a' mustnak kénköves vastagsága, és a' víznek kevés volta miatt, félig-is alig forhatván-meg, édesek, vastagok. Így fokban a' jól meg-ért, és házban kevésse meg-sonnyasztott, 's hideg időben ki-fajtott, azután fagygyal *concentrált*, 's hordóban tsendes

des állással meg-tisztult mustot finum Spanyol bor gyanánt széltibe árulják. Az Olofz és Magyar aszízú-szölő borok édesek, de egy-szersmind *spiritus*sal gazdagok; és e' miatt jobban-is meg-forranak. Mellyre vésznek három rész fagyon *concentrált* mustot, egy rész, hasonlóképpen fagyon *concentrált* bort, 's minekutánna az a' hordóban meg-szállott, kivált ha egy két esztendeig így állhatott, ezeket egybe elegyítve, kézen van nálók az Olofz bor. Ha pedig egy rész kevésbé meg-fagyott musthoz kétszer meg-fagyott, és így inkább meg-erősödött bort téznek, egyenlő mértékkel, jó Magyar bor lesz belőle. A' *Champaniai* bor erős, *spiritus*sal gazdag, fél forrásában meg-főjtött bor, melly a' pohárba ki-töltetve újjítja-meg a' maga forrását, és így mindenkor új borból leszzen. E're azért vésznek egy rész fagyott mustot, három rész fagyott bort, és mihellyt meg-szállott, erős *boutelliák*ba, keményen bé-zárván, midőn mintegy négy hólnapig így tartották, leg-jobb *Champaner* helyett ki-adják. Meg-esmérhetni az ilyen tsinált *Champagnert*, ha egy hofszú, szoros nyakú karafnába töltik, és fel-fordítva egy vízzel teli pohárba erefztik: mert ha igaz *Champagner* leszzen, a' karafnában a' szerint mind meg-marad; ha mézzel, nád-mézzel, vagy egyéb édessegekkel tsináltak volt, ezek a' hozzá adások a' vízbe le-szállanak, és a' fundamentom tsak magára marad benn a' karafinban. A' *Burgundiai* borok veressék, erőssék, nem nagyon savanyuk. E're hasonlóképpen fagyon *concentrált* veres mustot és bort vésznek, ebből három részt, abból egy részt, és két esztendeig így tartva kész a' *Burgunder*. A' feje' borból-is az elébbi mód szerint szép *Burgunder* leszzen, ha nyárban a' sekere tseresnye' leviből egy tized részt elegyitenek hozzá, és így két esztendeig tartják. Az

égett-

égett-bor *spiritus*al az erejeket mindeneknek tettezők ízerint nevelhetik.

A' must-nak egész tisztasága kívántatik a' jó, és állandó borhoz. Továbbá, meg-jegyzést érdemlő dolog a' mustnak jóságára, hogy abban semmi egyéb a' szőlő leven kívül ne elegyedjék. Mellyre nézve a' szorgalmatosabb gazdák Frantzia Országban *Champagniában, Burgundiában, Cote Rotie* nevű tartományokban, 's másutt-is a' jobb-jobb bor-termő helye-ken a' MAUPIN' tanítása ízerint, kívált a'

a' meg-szemeles e're mit használ? hidegebb és nedvesebb szüretéken, többire meg-szemeelve szokták a' szőlőt bé-szürni, minthogy a' gerezdek' nyelei-is fok, durva, fojtos vizet tartanak, melly a' bornak tiszta ízét hasonló vaddá es fojtósá tenné, melly meg-tisztulását 's állandóságát-is akadályoztatná. Ha pedig meg-száradtak volt a' nyelek, úgy a' jó mustból fokot fel-ísznak. Mind-azáltal, minthogy a' *fermentation*nak segítségével a' nyelekben valami erőt tapasztaltak, (mellyet láthatni, ha tiszta vizet töltenek is az e'féle pufzta nyelekre) rend ízerint jó-nak tartják a' szőlőnek harmad, negyed ré-ízét egész gerezdestől meg-hagyni, és egy-szer, vagy kétszer így tenni sajto'ba. De a' harmadik, negyedik sajtolást a' bor kö-zi elegyíteni, minthogy nagy része a' nyelek' és magvak' fojtós vizes levekből áll, ép-pen nem szokták; hanem a' tselédek' számá-ra külön töltik.

A' jó meg-forrás a' jó mustból, hogy tiszta jó bort Második meg-kívántató dolog az állandó jó borra, hogy a' must minden részében egy-szersmind tökéletesen meg-forrjon. Valamint t. i. a' szőlő-szemekben találtató kénköves, tüzes *elementum*, a' nap' sugáritól fel-segítet-vén, a' földnek, víznek, a' ernek együtt fekvéseket el-rontotta, 's új móddal egybe rakta vala, és azzal a' szőlő-szemeket meg-lágyította, azoknak fojtós savanyu vad leveket meg-édesítette; 's ki-gőzölögtetvén belölök a' szükségtelen vizet, lágy kövérré tette vala; úgy nem szünik-meg a' mustban-

is (segítettvén a' külső meleg *aërtől*) munkálodni, és az abban lévő fok *fixus* vagy kemény *aërt*, el-szagatván 's széllyel hányván a' részeknek elébbi *nexusát*, újra elbontani, az *aërnek* szükségtelen részeit ki-repíteni, durvább földes és sós részét a' hordó oldalaira és fenekeire széllyel verni, le-szállítani, és magát a' meg-maradott finomabb részekkel egybe-szerkeztetvén, újabb, tisztább, vékonyabb, határozatos balsamom szagú, édesdeden tsipő, és tsudálatoson elevenítő nedvességge tenni: a' melly *Bornak* mondatik.

Ha tehát ez a' munkás tűz a' szőlő leveiben olly kevés és erőtlen volt, hogy azt meg sem tudta édesíteni, annak kenős lágy-ságot nem tudott adni, mint az éretlen szőlőben, éppen nem reménylhetni, hogy abból a' hitvány favanyu vizes lévből a' meg-forrás bort tudjon csinálni; ki-repülvén belőle a' forras közben, minthogy jól bé-nem volt nyugólve, az a' kevés *spiritus*-is, a' mi mult korában benne vala. Az igen vizes természetü, kenős-édeség nélkül való, lágy szőlők' leve-is, midőn hamar és szaporán, az enyvesebbek pedig és kövérebbek későbbre és lassabban forranak, ebből az egyenetlen forrásból-is sem lehet állandóságot és jóságot várni. Sőt midőn az első az utólsót meg-indítja, az utólsó az első újra fel-háborítja, 's mind együtt romlásra sietnek. Hogy tehát a' bornak meg-forrása egyenlő lehessen a'ra, hogy a' szőlő egy forma természetü légyen, meg-kívántatik.

A' hideg a' multnak meg-forrását akadályoztatja, minél nagyobb, annál inkább; ellenben a' kívülről vett meleg sietteti, sőt ha kelletinél nagyobb, nyakra főre viszi, és a' *spiritusok*nak az *aërrel* együtt nagyobb részt füstbe repíti: a' honnan a' hirtelen, az-az, 24-48 órák alatt nagy zuhajjal való forrás a' borban semmi állandóságot nem mu-

Ebben mi-
tsova aka-
dályok
szoktak
lenni?

tat. A' tsendes, egy forma zúgással, magában mint-egy vakon, 3, 4, 5 nap folydogáló forrásból pedig, minthogy így a' *spiritusok* inkább benn maradnak, a' mustuak enyves, kénköves olaja, vagy gyantája tökéletesebben el-emésztődik, és abból a' *spiritus* a' borban jobban-is meg-szaporodik, és a' meg-romolható durvább részek-től szebben meg-tisztul, állandóbb, nagyobb erejű jó bort várhatni. A' kisebb edényekben a' must szaporábban meg-forr, de a' bor hamarébb meg-romlik, többet-is apad, mint a' nagy edényekben. A' ki ezeket jól tudja mérsékelni, úgy mond ZUCKERT, az magát a' jó bor készítő mesternek tarthatja. Ha az egyszer borrá változott must a' nagyobb meleg vagy ragadozás miatt maga idejében le-nem tsendesfedhetik, addig mégyen benne a' forrás, míg, ha édes kövér volt, el-rothad, ha savanyu volt, erzetté válik; ki-repülvén belőle a' bort tsináló tüzes *spiritus*. Ha az egyszer forrásba indult must a' hidegtől, vagy egyéb októl meg-akadályoztatik, mikor újra forrani kezd, úgy-is nem bor, hanem etzet leszzen belőle.

A' Frantziák' mestersége ebben áisevetes, es követést erdemlő. Nagyon vigyáznak ezekre a' Frantzia Vintzellérek; a' kik az egész világon legtöbb szőlőket művelnek. Innen a' vékony hajú, levefőbb fejér szőlőket nap fel-jöte előtt, míg a' reggeli harmattól hívesek adig le-szedvén, azonnal ki-nyomják, hideg pin zékbe el-hellyheztetett hordókba, hogy meleget ne kaphasson, mindárt le-hordják: a' hol az a' hideg must inkább csak meg-száll, mint meg-forr: Tavaszszal jó elein ugyan azon hideg helyen erős borteliskra veszik, és hogy a' külső air hozzá ne férhessen, keményen bé-dugják és bé-szurkolják. Melly szerint ez az ő borok mig el-nem költik, mind addig félig forrva áll; meg-sem savanyodhatik; akkor fel-bontván, hogy a' benne addig fojtva állott *fermentatio* bir-

telen nagyon meg-indúljon, az újokkal bé-
 dugva keményen fel-rázzák, és így fel-ha-
 bozva forrása közben kedves, édes, tsipős
 ízzel meg-íszsák. Ebből állanak azok a'
 híres és drágán kelő *Champanerek*. Ellenben
 a' vastagabb és húsofabb belü, enyvesebb, *Frantzia*
 kövérebb levü fekete szőlöket, a' mellyek *veres bo-*
 nálók amannal közönségefebbek, úgy az il-*rok' készi-*
 lyen természetü más ízínü szőlököt-is, míg *tefe.*
 a' nap' fel-jötével a' harmat rölok, a' mint
 elébb-is mondtam, el-nem száradt, és a' sze-
 mek fel-nem melegedtek, le-nem szedik: ak-
 kor-is mindjárt nem hordják a' nagy kádak-
 ba, hanem fok terpe ízéles edényekben dél
 után két, három óráig-is kunn hagyják a'
 nap-sényen, úgy víszik ofztán kevésé meg-
 rontsolvá a' nagy kádakba, a' hól azzal a'
 bé-vett meleggel egy folytába egészen meg-
 is hagyják forrani. Tapasztalták t. i. hogy
 az ilyen fel-melegedett szőlönek leve egy-
 be forrani kezd, és fel-hányt tajtékjából
 úgy bé-börözi magát, hogy az annyiszor
 említett bor *spiritus* azon által nem mehet,
 hanem benn kellett dolgoznia, fokkal tö-
 kélletesebben el-készíti a' bort; erőt-istöb-
 bet ad néki, mintha elébb ki-nyomva, és
 úgy meg-fajtolva töltötték volna hordókra.
 Az ő borok, míg e're a' mesterségre nem
 kaptak, két esztendeig-is alig állott jól el.
 Most pedig 12. 's több esztendeig-is hiba
 nélkül el-tart. Ugyan ez okból károsnak
 találták az ilyen nagy kádakba, ha az nap
 teli nem tölthetnék-is, más napi szedést
 hordani; minthogy ez a' takaró hártya mind
 annyiszor ki-fzakasztván azokon a' nyiláso-
 kon a' *spiritus*nak fok része ki-repülne. Il-
 lyenkor azért estve felé bé-víszik a' meleg
 szőlöket a' pintzékbe, hogy az éjtszakai hi-
 degtől meg-ne hüljenek, és nap' fel-jötével
 úgy víszik-ki a' kádakba, hogy többet-is
 töltsenek reá; minthogy minél nagyobbak
 a' kádak, és jobban meg-vagnak töltve,

annál jobb móddal mégyen benne véghez a' szőlő lénnek meg-forrása. Meg-forrván tehát e' szerint kunn a' szabad aërben a' kádokban, lepedökkel vagy defzkával jól bé-fedve a' must alatt tsapon ki-eresztik, 's úgy kéfzen töltik hordókra; 's azonnal jól bé-dugják és szurkolják a' szájakot. A' Genevaiak a' magok borokat így bé-fedve egész telen túl hagyják a' kádokban.

Ha a' hideg miatt a' must nem akar forrni, hogy kell segiteni rajta?

Meg-esik az-is néha az öfzi sanyarubb napokon, hogy az erőffen el-hult, vagy el-rothadt vizes szőlőnek mustja meg-forrni tellyeséggel nem akar. Illyen állapotban fokáig hagyni nem bátorságos, ne hogy magában meg-rothadjon, vagy etzetefedjék. Azért foka jó elein mindjárt bor-sepröt szoktak az illyen mustba tenüi, melly azt a' meg-forrásra hatalmason fel-éleszt. A' *Rhenus*' mellyéken némelly borhoz jobban értök, nevezetesen *Becceránál*, künn a' szabad aërben lángoló tüzetek raknak minden felöl a' hordók körül, hogy attól melegedjék által benne a' must. De fokkal hasznosabb mesterségre tanit e' részben minket *Rozzierből* és *Maupinból* *ZUCKERT* *Abhandl. von der Zubereit. der Narungsm.* §. III. mint a' mellyel nem tsak a' must forr-meg jobb móddal és hamarébb, hanem a' savanyu vad szőlőből-is derék, jó ízü, erős és tartós bor léfzen: hogy t. i. az elébb meg-irt mód szerint el-fözött mustot forrón elegyítsék az a'féle must közü. A' melly, hogy annak minden részeiben jobban el-hasson, alól töltsenek a' hordóba vagy kádba (de jobb e're a' hordó) a' szükséghez képest egy rész forró mustot: azután mindjárt töltsek-meg félig hideg mustal, vagy rontsolt szőlővel, e're töltsenek ismét forró mustot, ezután ismét hideg mustot vagy szőlöt, fellyül ismét forró mustot, a' mennyire a' forás' helye engedi. Így a' mustnak minden részei egyenlöképpen fel-melegedvén, a' meg-for-

rás-

rás-is egyenlőbbséggel és rövidebb idő alatt véghez mégyen; nem-is vész-el annyi a' bornak *spiritussából*, mintha a' forrása hofzfzfazon sinde vészne. Egy *Oxthoff*, vagy 300 kanna hideg musthoz, vagy rontsolt szőlőhez lehet tenni két vederni forró mustot: a' vadabb és savanyubb mustokhoz két annyit-is, minthogy, a' mint elébb-is megjegyzök, minél bővebben van ez ilyen előfőzött must a' savanyu vizes mustokban, annál jobb bor lesz belőlök. Ennek az elegyítésnek pedig mindjárt szüret' kezdetivel kell esni, minek-előtte a' mustban forrás indulna. Mert ha a' meleg mustot a' már forrásban lévő must közti töltik, azt meg-savanyítja és otzetté változtatja. Azért legelőbb-is szükség, a' ki-főzni való mustot megkészíteni. Ha a' bé-töltés hofzfzú szárú nagy pléh töltéseken lesz, a' meleg jobban megmarad a' mustban, mintha csak úgy magára öntenék selyül rá.

Ha a' must *syrup* forma kövér vastagsága miatt nem forrhatna-meg, a' pintzéből hozzák-ki a' külső szabad aerre, és elegyítsenek kevés tiszta vizet, vagy jó bor-seprőt hozzá; így hamarébb meg-indul.

Ha kövérség miatt nem forrhat-meg.

Hogy a' bor felette hofzfzazon és erősen ne forrjon, és édeségét el-ne veszesse, a' *Rhenus'* meltyékiek nagy hafznát tapasztalják, ha a' mustot erősen meg-áslógolt hordókba szürik; akadályoztatván a' kénkönek göze a' meg-forrást.

Hogy igen rihtelen ne forrjon.

Harmadszor: Nagyon hordozza a' bornak jószágát és tartótságát az edényeknek, melyekben meg-forr és tartatik, tisztasága, a' hordóknak gyakor tisztogatása, töltögetése, a' pintzének tisztasága, egy forma hívessege és szdrasága, a' tiszta bornak a' rothadó penészes seprőtől idegen kerüni való le-vonása, és virágjától való gondos tisztogatása.

Hogy a' bor jobb, és tartótab' legyen azí hogy lehet megnyerni?

Az új-borok a' tiszta új hordókban jobban készülnek; minthogy a' régiak többire

Az edények által, kedvetlen szaguk, penészefek, motskofok. Egyébként a' melly hordókban elébb-is jó erős borok állottak, és azoknak jó erejek a' fájokot által-járta; az újjaknál bé-szürés-re-is hasznosabbak. Akar újjak légyenek, azokat akar régiek a' hordók, szükséges elébb ham-hogy kell vas forró vízzel (a' mellyre a' tsere-fa ha-a' szűret-jának hamva különösen ditsértetik) az akná-hez el-ké-jokot bé-szárolva jól meg-rázni és öblöget-szítani? ni: azután tiszta hideg vízzel derekasint ki-mosni, hogy a' pár-lúgból semmi benne ne maradjon: az újjakot pedig, hogy sz-szagjok ki-vonódják, vízzel teli, harmad napig vontatni is kell: a' régieket ki-fenekelve minden bor-kö és seprő maradéktól, és egyéb motsoktól gondoson meg-kell vakarni és tisztítani. Mert ha egyszer ezek-ből valami izt vagy szagot kap a' bor, at-tól semmi mesterséggel meg-nem lehet többé szabadítani. Nevezetesen a' régi bor-kö be-lé olvadván az új borba, azt etzetefségre vívzi, vagy meg-uyúlósítja. Azért ha a' bor ki-fogyott a' hordókból, ki-fenekelve forró vízzel, éles seprűvel szorgalmasan ki-kell tisztítani; vagy pedig ha az abron-tsok jők, és hamar ismét bort akarnak belé venni, jól meg-mosván, jól meg-kell ásló-gozni, és jól bé-dugva úgy tenni-el; mint-hogy az áslóg semmi penészt nem enged szaporodni. A' meg-töltendő hordókat a' pintzén kívül jól meg-száradva kell bé-ten-ni, hogy ott meg-ne penészedjenek; közel sem kell egymashoz tenni; hanem hogy sza-badon körül járhasák, a' motsoktól, pe-nésztől tisztogathasák; a' melly, kívált ha nedves a' pintze, minden hűten egyszer meg-kívántatik: sőt hogy hideg vízzel-is a' hordókat az ilyen helyyeken kívül minden felől meg-mofsák, 's azután száraz ruhával szőpen meg-törölgesék; a' nyilafokból és szegeletekből hegyes fával a' penészt ki-va-karják, a' bor' tartására igen szükséges: ezer-szer

szer tapasztalt dolog lévén, hogy a' külső penész ize és szagja a' bort-is benn egészen által-járta.

Mustal a' forrás' kedvéért egy tenyér hijján meg-töltvén a' hordót, minekutánna a' met- a' forrás véghez ment, a' szájáig vagy ak-töltés által néjáig fel-lehet tölteni: a' melly, ha a' must mindelein, a' Frantziák' módja szerint, kádakban a' mind' az- szölövel együtt addig meg-forrott volt, elő-tán mit le- szer-is meg-eshetik; szölö-levéllel bé-dugva, het a' bo- vagy lapos tiszta üveg darabot tévén reá, rúkon se- Szent Márton napig így maradhatnak: de giteni?

elein néhány napokig minden nap egyszer kétszer az apadását hasonló új borral ki kell pótolni. Azután bé-lehet egészen tsinálni, és új esztendeig csak 14. naponként tölteni-meg, hogy a' külső aer, a' melly minden nemes *spiritus*oknak el-prédáló, el-ragadozó ellensége, nagy helyen a' bor' színehez ne férhessen. Ezután pedig négy hétben egy-szer tölteni-meg elég lesz. A' töltelékre a' töltöge- az egyenlő természetű új bor minden ké-tésre mi- tség kívül leg-alkalmatosabb; és a' gondo-sféle borok fabb gazdák a' bé-szürést-is a' szerint tészik, kívántat- hogy e' végre különösen légyen borok. Melly nak?

az ó borokra nézve-is meg-kívántatik, hogy a' töltelék-is azon helyen, azon esztendő- ben termett jó borból légyen. Az új bor az ó borban újjabb forrást szerezvén, az ó pedig az újnak forrását 's tisztulását meg- gátolván, egymásba könnyen kárt tehetnek: ugyan csak, ha kevés mértékbe elegyített- nek, ha jól meg-tisztult és jó erejű az új bor, az ónak nem csak nem ártott, hanem annak elevenebb, bővebb *spiritust* adván, némellyek tapasztalása szerint, erejét és tar- tótságát-is nevelte. A' jó erejű, tiszta ízű, és balsamom szagú ó borok-is mi kárt te- hetnének a' meg-tisztult új borokban, nehéz meg-mondani. De roszsz, változott, erőt- len borral töltögetni a' jó borokat igen ve- szedelmes: mert valamint a' poshadt roszsz

kovász el-rontja az egész jó tészta, úgy ez a kevés rozsfz bor-is maga veszettségére viszi az egész hordó bort.

A' töltögetés alkalmatofságával mire illő vigyázni?

Vigyázni kell a' töltögetésben a'ra-is, hogy annak alkalmatofságával ha mi külső air bé-ment, az egészen ki-szorúljon; a' virágok-is a' hordó' aknájára kerüljenek, 's onnan mind annyiszor ki-tisztíttassanak. Mellyre nézve jó lezsfz minden felől gyengén meg-ütögetni a' hordót, és egészen teli tölteni, hogy az árt 's virágot (melly a' bor' szinének meg-penészedése) a' lyúkra el-bozza. Szükséges léfzen a' hordók' dugói körül tett ruhákot-is tisztábbakkal mind annyiszor fel-tserélni, vagy az elébbieket vízzel jól ki-mosni, vagy meg-is főzni, 's azután meg-fáraztani, hogy semmi penész rajtok meg-ne maradjon. Ha a' dugóknak alól kupáságok vagon, nem penészesülnek olly hamar meg, nem-is apad a' bor annyira, mintha egész lapos végekkel a' boron feküsznek.

A' régi, szépen meg-tisztult borokot miért kell magokra hagyni.

Nem meg-vetendő tanás a' borok' töltögetésére még az-is, hogy a' jól bé-tsinált és szurkolt dugókat annyiszor egészen ki-ne vegyék, hanem tsináljanak a' dugók' közepén egy kissébb lyúkat, és töltésén azon töltésék-bé a' bort, azonnal bé-dugván a' kis lyúkat-is. Ezen a' kis lyúkon vékony száru lopóvat ki-venni-is belölk bátorságosabb, mint a' hordó' száját mind annyiszor egészen fel-rontani. A' seprejéről le-vett és egészen meg-szállott régi borokot pedig jobb léfzen jól bé-tsinálva végig, vagy a' véle élé-sig újabb töltés nélkül így hagyni; mivel a' bornak maga *spirituss*-ánál hasznosabb dologgal a' hordók' üregét ki-nem pótolhatnók. Az élés közben le-fogyott, vagy egyéb okból hofzfazon félben álló nemesebb borok' ki-pótlására a' szépen meg-mosott vagy ki-főzött, 's így szépen meg-töröltetett 's száraztatott tiszta kovás köveknél, vagy

apadísorokot mikkel bátorságosabb pótolni?

■veg-

üveg-daraboknál nem tartanak jobbat, annyira eregetvén ezeket a' hordókba, míg a' bort az aknájába egészen fel-nyomják, és és úgy ismét jól bé-tsinálván. Az alább való gyenge boroknak üregét pedig szlógüsttel tanítsolják fúvni, és úgy jól bé-tsinálni: minthogy ez se a' bor' színét, se a' hordó' üregét meg-penészesülni, vagy vitágozni nem engedi: a' bornak erejét-is jól tartja. Minél nagyobbak a' hordók, a' bort annál jobban tartják, de az ízek nem annyira kedves, mint az aprókban.

A' Boros Pintzékben meg-kívántatik, hogy az aér benne mindenkor tiszta, tsendes, egy forma híves és száraz légyen: hogy semmi ganéj dombok, istállók, árnyék-szekek, és egyéb rozsz dögös szagot botsátó alkalmatosságok, mellyből az aér a' pintzék aérivel közösülhetne, ne légyen: fajtót, hagymát, káposztát se nyerfen, se bé-sózva, répát, murkot 's egyéb veteményeket a' boros pintzékben, vagy azok mellett ne tartsanak. Az ablakokat 's ajtókat-is a' mennyire lehet, szükség úgy ejteni, hogy azokon se az északi hideg szelek, se a' déli meleg szelek a' pintzékbe bé-ne fúvhassanak, a' mellyek mind annyiszor meg-háborítanak a' bornak rendes állását: mellyel az ő romlásokat siettetnék. Erre nézve, a' délre, vagy északra nyíló ajtókat és ablakokat-is mikor e'féle szelek támadnak, illő bé-tsinálni, és csak északra vagy hájnaltra, mikor az említett káros szelek le-tsendesedtek, nyitni-meg, hogy az északi és napkeleti tsendes híves szellők a' pintzékét meg-járhassák, és a' meg-rekedt gőzös aért meg-frisíthessék. Hogy az aér a' pintzékben a' külső aérnek meleg, hideg változását inkább meg-ne érezze, a' pintzéknek mélysége-is meg-kívántatik. A' nedves, vízes, penészes, rothadt, bűdös, sáros kútakat 's árkokat tartó pintzék mindent meg-penészesítenek és rothad.

A' Boros
pintzék-
nek mitso-
dáfoknak
kell len-
niük?

hasztanak; s innen az *air*-is benneki szüntelen undok lévén, alig van mód benne, hogy a' borokat jól meg-tarthassák. A' hordóknak kívül jó hideg tiszta vízzel minden héten egyszer leendő gondos meg-mosása és szárogatása: a' penészeknek gyakor le-törlése, a' mint elébb-is emlitém, legithet az ilyen pintzéken-is valamit; úgy az-is, ha úgy van a' fekvések, hogy a' napkeleti száraz szelek egészen keresztül járhatják.

Az *Ein-schlagolás* vagy *üstögölésu'bor* jól állására mit használ?
 A' mi az új boroknak *seprejéről való levonatófókat* illet: úgy vagyon, hogy a' jó seprő a' bornak ágya, és annak természeti kedves ízét egy ideig igen jól tartja; de sok káros példából tapasztaltatott, hogy, kivált mikor jól el-nem készülhetett vólt a' szőlő, vagy sok vólt közte a' meg-rothadott, a' tavaszi meleggel újra *fermentálódni* kezdvén a' bor, ez a' meg-rothadott seprő, és az elébb meg-ülededett durva bor-kő újra fel-költek; és a' bor közti elegyedvén, a' tiszta bor tölök meg-zavarodott, meg-izagofodott, jó ízét, erejét el-vesztette, megnyúlósúlt, vagy meg-etzetesült. Azért jobbnak itélték a' gondofabb gazdák ezt a' kevés ideig tartó nyalánkságot félre tenni, és jó idején a' magok borokat, mellyet más esztendőre-is meg-kivántak tartani, míg ez az új meg-forrás el-jöne, a' seprejéről *levonni*, és más tiszta hordókba által-tenni. Mint-hogy pedig e'vel a' seprő, melly eddig a' bornak ágya gyanánt vala, ki-maradott, és féltő vólna, hogy a' bor e' nélkül magában *vappesculna*, erejét el-vesztené, ennek megelőzésére az *Ástógnak* (a' melly nem egyéb tiszta ruhára vont kénkönel) gözi vagy *spiritus*a, hatalmas *preservatívának* találták. Állhatatos tapasztalásokból régen meg-bizonyosodott dolognak írja Fr. HOFFMANN *Diff. De praeslant. Europae vinis* §. 1, 2. „hogy „a' tiszta vagy fűszerfűvel elegyített „kénkönek fülti a' boroknak meg-tartására „leg-

„ leg-tsalthatatlanabb eszköz legyen : a' honnan ma-is szokásban van , a' hordókot , minek-előtte a' bort beléjek töltenék , e' vel meg-jártatni. Nints ugyan-is femni a' természetben , a' melly a' folyó vagy hig teltek' részeinek egybe-köttetések , és épségben való együtt állásfokot minden romlás és változás nélkül úgy meg-tartassa , mint a' mozgás közben el-vékonyodott kénkö , midön azoknak üreiségeiben magát bé-sűzkehetette. A' honnan már a' régi *Philosophusok*-is a' kénkövet a' teltek' *balsamum*-ának nevezték ; a' melly azokat minden romlástól védelmezi. Az élő állatok' vériben-is ennek ki-kerekedett *spiritussa* az egyedül , a' mi azt a' meg-rothadástól meg-tartja , és azt tselekeszi , hogy míg ez benne marad , mind addig élhessenek 's a' t. E' felett az az ereje-is van az *Aslógnak* , hogy a' zavaros borokot meg-tisztítja , meg-vékonyítja , és szép arany színt ad nékiek ; meg-savanyodni sem engedi olly nagy mértékben , mint másokra hagyva szokott lenni. “

A' Frantziák első esztendőben többire háromszor szokták a' magok boraikat újjabb újjabb áslógra által-venni. *Januariusban*-is , a' meg-töltés helyett selyül e'féle kénkö-sűstel töltik-meg a' hordók' héjánofságait. *Első* le-vétele a' boroknak a' fepröröl van náluk *Martiusnak* első negyedén , minekelőtte tudniillik a' tavaszi meleg a' seprejével újjabb forrásba vinné : a' *második* ró'sa-virágzáskor , a' *harmadik* őszszel. A' *Rhenus'* mellyékiek , 's többire másutt-is a' Németek első esztendőben kétszer áslógo'nak. Előbb tavaszszal , minekelőtte a' szőlő virágoznék ; tapasztafván , hogy a' melegnek az a' *gradussá* , mellyben a' szőlő virágozik , rend szerint a' borokban-is holmi *fermentatiót* szokott gerjeszteni ; másodsor őszszel *September'* végén , vagy *October'* kezdetén. Hanem

Ennek
rendi és
módja a'
Frantziák
nál.

a' Németeknél.

a' kövérebb és vastagabb borokat, minémű a' *Rudesheimi*, a' Frantziák' módja szerint ök-is háromszor veszik által. A' Frantzia borok e'vel a' háromszori áslóglással többire fok esztendeig el-állanak hiba nélkül: a' melly idő alatt ök a' magok hordóit megfem szokták tölteni, ha az alatt az edények meg-nem hibáztak: olyankor pedig a' bort egészen által veszik más hordóba; minthogy mikor az új aer ment-bé a' dügő' ki-vételével, a'val a' bor fel-zavarodott, és tisztaságát el-vesztette. A' Németek a' magok vadabb és savanyubb borokat azután-is még két, három esztendőbe egyszer-egyszer, míg t. i. szép, vékony, tiszta, és elég szelid lészzen, szükségesnek tartják meg-áslógni. Az áslóglással mindenkor vékonyabb és engedelmefebb lészzen a' bor; de mindenkor fokot veszt-el erejéből. Innen a' gondofabbak a' magok boraikat az ahoz készített bortsökön veszik-által más hordókba, hogy az erejek inkább meg-maradjon. Vigyáznak a'ra-is, hogy az áslóglás szép, tiszta, tsendes időben essek; minthogy a' szeles, zürzavaros időben le-vont borok mindenkor zavarofon maradnak. Az új, vad borok több, az ó, edes kedvű borok kevesebb áslógot kívánnak. Az új hordók áslógni nem alkalmasok; mert fa-izek a' bort meg-vesztegetné. Az Erdélyi borok-is ha tavaszszal-is, őszszel-is meg-áslógnak, jóval jobban el-állanak, mintha tsak tavaszszal egyszer áslógnak; ennél pedig az itt termett borok akár meddig tartásuk, több áslógot nem kívánnak.

A' meg-tisztult régi erős borokat, ha edényeiket változtatni akarják, úgy a' melyeket hamar el-akarnak költeni; nem áslóg füsttel (a' melly rajta fokáig meg-érzenék) hanem szeretsen-dió, tömjén vagy gyantafüsttel, vagy tiszta seprő égett-bornak, vagy valami kedves szerzfűmokkal készült *spiriruzs*nak lángjával szokták által-venni: a' melyek

lyek t. i. a' száznak-is kedvesebb ízt adnak, az egészséggel-is jobban egyeznek. De tartjuk-meg, hogy ezek a' kényes szerez az új zavaros, erőtlén vizes boroknak se megtisztítására, se meg-tartására nem volnának elégségesek. Azért, ha szinte rozsfzabb ízek van-is, és nem annyira egészségesek-is az ilyen borok, kéntelenítettünk az áslóggal maradni.

Nemellyek, hogy mind a' két tzelte érhefsék, az áslógot meg-hintik jó szagú virágokkal és fűszerszámokkal. De hafzon nélkül: mert a' kénkönek erős tüze amazoknak gyenge balsamos olaját fennivé téfzi, és keserü büdös korommá változtatja.

Az áslóg úmbár elein a' száznak kedvetlenebb, de csak hozzá-fzokást kíván; és ha felettébb böven nem tették volt a' hordókban, az egészséggel semmi-képpen nem ellenkezik. Egyébként meg-jegyzést érdemel, hogy az áslóg minél több a' borban, annak erejét annál jobban tartja, sárga színét és kristály vékonyságát-is annál szebben neveli; de a' főnek annál nagyobb ártalmot okoz; és inakot annál inkább el-eröteleníti; főként azokban, a' kik ezekre a' nyavalyákra egyébként-is hajlandók voltak; vagy fok, vékony, forró vérrel bírnak; vagy fokot ittak. Az erős áslóg miatt, midőn az ivók abból fokot isznak, és mint bortól szomjuság-óltást várnak, száj-száradás és gyomorégés követi őket; a' vidámulás helyett terhes fő-fájas és el-kábulás; a' nevetés helyett szív-fogódás és vergődés; a' ki-gözölés vagy izzadás helyett fel-gyulladás, égető száraz vízfketegség, ortzának és orrnak tarjagos verefsége, 's több e'félék jönnek rájuk. Oregbitik ezen károkat, ha kik szomjuságok' oltására és jobb kedvek' meg-nyerésére, mint más borokból az ilyen áslógos borokból-is többet-többet isznak, nem vévén észre mitől légyen bajok. Az ásló-

Az áslógos borok mennyiben egészségesek?

kiknek ártanak inkább?

mitsoda különös változásokot szereznek?

gos borok azért csak szükön költve jók, 's minél erősebbek voltak egyébként a' borok, annál ártalmosabbak. Ki lett légyen az áslógolásnak első fel-találója, nyomát nem láthattam. De hogy ez régi mesterség legyen, meg-tettzik abból-is, hogy már XV-dik Századnak vége felé Német Országban néhány helyeken közönséges törvénnyel meg-tiltották vala, hogy egyszernél többszer a' magá borát áslógra venni senki ne mérésezné: a' kor is húz vederni borhoz egy lót tizta sárga áslógnál többet ne tenne. Lásd J. P. FRANK *Syst. Med. Poly. B. III. p. 419.*

Az áslógos bort miről lehet meg-esmérni?
 Artalmait mikkel lehet igazítani?

Meg-esmérhetni az igen áslógos bort 1.) ha egy friss, szép, fehér haju tojást tésznek belé; mert kevés idő alatt meg-feketíti annak haját: a' melly a' kénköves *spiritusból* is fokot ki-húz, és szív magához. 2. Ha az ezüstnek fényes fehér színét meg-feketíti. 3.) Ha választó vizet, mellyben ezüstöt ráगतak volt-el, tseppentenek belé, attól barna színt vált. 4.) Ha az asztalra keveset kitöltenek belőle, és tenyérrrel reá tsapnak, fehér foltot hágy fenn. Artalmát igazítják a' böv víz-ital, salétrom, és egyéb hivesítő és nedvesítő szerek, mellyekkel a' forró nyavallyákban-is szoktak élni.

Meg-ítélhetni ezekből, melly igen veszedelmesnek kell lenni annak a' *Burdeauxi* bornak, mellyet az oda való kereskedő Frantziák a' *Hollandusoknak*, a' kik hasonló mesterséges bor-kupetzek, minden esztendőként el-szoktak adni. Mellynek készítésének módját *Rozzierből* így írja-le *ZUCKERT l. c. §. 124.* Ki-választván a' leg-épebb, erősebb fából készült, és kemény vas abrantsokkal meg-erősített hordókat, azokba két tseberni új bort töltenek: ezen fellyül áslóg fusttel meg-töltik; el-égvén az áslóg, a' vásznat ki-vetik, a' hordótskák' száját keményen bé-tsinálják, és minél erősebben lehet minden felé meg-rázzák, azzal két óráig tsende-

defen hagyván, a' lyúkat ki-bontják, és ismét kevés új bort töltenek belé, ismét meg-áslóglólják, bé-tsinálják, és mint elébb meg-rázzák: így mendegelvén a' töltögetéssel, és az áslóglással verfenként, míg az átalag egészen meg-telik, és akkor keményen bé-dugják. Meg-esik ebben a' munkában fok-szor, bogy ha gyengébb volt a' hordó, a' rázás közben széllyel hánnya a' bor. Mi-hellyt ez ő így meg-fojtott borok el-készült, sietve küldik által a' magok *Hollandus* paj-tárfaiknak, a' kik ezt más borok' meg-ku-rulására készen várják; mellyet e'ről *Franz* *Wein*, Frantzia bornak neveznek. ROZZIFR jobbnak tartaná e're a' kurulásra-is a' tisz-ta fött mustot; minthogy ez nem hányná olly hamar széllyel a' hordót. Képzeltet-ni mit nem tsinál az illyen meg-fojtott bor, mikor a' belé fojtott fok *fixus aer*, és kén-köves *spiritus* ki-fogják magokat terjeszteni a' meg-ivónak gyomrában, melly igen el-bolondítsa ez annak fejét, és fel-háborítsa egész testét! A' honnan ezt nálók bolon-dító bornak-is nevezték. Tsuda! még-is mennyire kapnak rajta a' korhelyek, és hogy magasztalják ennek éles tsipös ízét, akár-mint légyen azután állapotjok.

Ezek valának, a' mellyeket a' borok-nak eredeti meg-jobbításairól, azoknak ked-vekért, a' kik ebben az idegen mesterség-ben nem annyira jártasok, a' külső boros nemzettek' jegyzéfeiből meg-említeni tzelom-ra szükségesnek esmértem. Követhetőbb 's hasznosabb dolognak tartván én magam-is az egészségre czekeket véghez vinni, mint sem azon mesterkedni, hogy leheffen az egyfzer el-romlott borokat újra jókká tenni.

Ugyan-is, valamik az el-mondottakon kívül a' boroknak meg-jobbításáról prédikál-tatnak, mind a' tsalárd kupetzeknek szem-fény-vesztő és pénzt tsaló átkozott mester-ségei. A' kik se a' magok lelkekkel, se a'

mások' egészségével nem gondolnak, tsak óltsó, hitvány árujokat nagy nyereséggel adhafsák-el. Egy *Schwarzwaldi Martinus Bavarus* nevü Papi embert említ *Heberböl* FRANK l. c. p. 486. hogy ennek az istentelen mesterségnek fel-találója lett volna: a' mellynek meg-gátlására akkor mindjárt 1475-ben Német Országon erős tilalmazó törvények-is adattak valaki. De a' mint a' ki-menetel mutatata, kevés hazsonnal. Nálunk ugyan, a' hol a' borkapuzetzkedés eddig elé nem igen állhatott-sel, ezek a' mesterségek-is tudtomra, ritkán gyakoroltattak. De Olofz, Frantzia, Német Országokon 's másutt-is a' nagy kereskedő Városokban, kivált *Burdeauxban*, *Párisban*, *Amsterdamban*, *Bétsben* egész *professió* vált belöle; úgy hogy a' borral való kereskedésnek mestersége nálok egyébből alig áll, hanem hogy akármelly hitvány borból tudjanak kevés költséggel olyan színü, szagü és ízü bort tsinálni, valami némüt az ember' szeme és szíve kívánhat. Találsz nálok akármí időben minden Országbeli borokot, azoknak minden nemeit, valamelyek egyfzer az emberek' *gustussát* meg-nyerhették, holott azok közül a' bölt, hatalmas nagy kereskedők közül fokban a' város' kapuján életekben, kereskedés végett alig léptek-ki. Tsuda dolog, hogy nézhetik olly bé-húnyt szemmel ezt magok a' jobb szívü emberek-is, söt maga a' *Magistratus*-is, a' kik ezeket a' káros tsalásfokot jó rendin tudják, hogy engedik ezektől a' *Härpi*-ktől magokot és másfokot így tudva meg-tsalatni? Ide tartozik valójában a' régieknek tréfás köz-mondása: *Munius vult decipi, ergo decipiatur*. El-is lehetne reájok nézve ezeket a' gonofzságokot mellözni, ha tsak a' szem' 's száj' nyalánksága, és az erfzény' ürehsége forogna benne (jöllehet ez-is nem tréfa, midön az ő alá-való, meg-fordult, erötlen,

pos-

poshadt, hitvány boraikat, mellyeknek egyébként hafznát nem vehetnék, jó bor' képiben olly drágán el-adják.) De vagynak ezen mesterségbe ollyan fogások-is, mellyek az életet magát egyenesen ostromolják. Mellyre nézve igen szükséges léfzen itt ezekről a' gonofz mesterségekről-is holmiket megjegyezni; hogy azokat értvén, tudhassanak az ártatlanabb jó szívűek magok' életére e' részben inkább vigyázni.

Az arany színű sárgán és rubint pirosságon nagyon kap a' szem, kivált mikor e' mellett krishály tisztasága-is van a' bornak. Azt erős áslóggal, ezt óltatlan meszet eresztvén böven a' boros hordókba, szokták ki-tsinálni. Az erős áslóg melly káros légyen az egéfségnek, elébb meg-mondám. Az óltatlan meszet a'val vádolják, hogy ez a' vesékben és hójagban követ, az ízekben közhvényt tsinálna; mellyre nézve ez a' kuruslás régen törvényel meg-is tiltatott. De tsak ezen vádokra nézve nem volna miért tartani annyira a' mésztől. Midön ma az Orvosok a' mész-vizet arena ellen hafzonnal adják; söt a' hójagban termett nagy köveket-is, az Angliai minapi tapasztalások szerint, ezt el-morsólni gondolják: tudják, hogy a' közhvényt-is gyakrabban szerzik a' jól meg-nem ért, savanyu, vad borok, az ízekben-is az a' mész forma materia az erős savanyuságtól el-rágott tsontokból, nem pedig a' mézből léfzen. Ugyan tsak, ezek így lévén-is, éppen nem el-fzenvedhető tsalárdság a' bornak mészszel lett meg-pirosítála: mert ha egyéb kár nem forganá-is benne, a' szegény ember nem orvofságot, hanem meg-vidamító bort akar tölök a' maga fok véres veréjtékkal szerzett pénzetskéjén venni; ritkának-is van köztök közhvényes, vagy arena nyavallyú, hogy azzal óldalolofon-is ezek a' lelketlen kufárok a' magok gonofz tselekedetét meg-igazíthatnák. De

Hogy a-
rany szí-
nű sárga-
sága, és
rubint pi-
rossága
legyen a'
bornak.

ezzel mit
ártanak?

más felől bizonyos, hogy midőn a' már áslóggal-is az előtt fel-gyújtott borokot az ólatlan mésznek tüzevel jobban-is meg-töltik, az áslógról meg-jegyzett nyavallyákat kétferezfen nevelik; és ezen az úton a' szegény embert e' világból élve nem csak be-tsületesen ki-szárazsztatják, hanem a' mellett

meg-es-mértető jele az ilyen bor-nak.

pénzitől-is tolvaj módra meg-fofztják. Tündöklő vagy tsillámló fényes tisztasága az e' féle mézses bort tsalhatatlanul ki-nyilatkoztatja. Mert természet szerint akár mint megtisztuljanak és vékonyuljanak-is a' régi borok, ilyen tsillámló színek magokra soha nem lézzen. Ha egy szép tiszta ezüst kálányba ki-töltve egy darabig tartják, az ettől lassanként meg-sárgul. Ha a' bor-kő olajat belé tscppegettik, attól meg-zavarodik. Mellyekről-is meg-esmérhetni az ilyen mézses bort. *Meg-sárgítja* igen szépen 's egyfzersmind meg-is édesíti a' favanyu kedvetlen fejr színü bort az-is, ha vízben nád-mézet olvasztanak-el, és azt tűznél úgy kifőzik, hogy meg-kezd pirosulni, 's így a' bor közti elegyítik. És ez egyébként ártatlan mesterség-is vólna. De ha a' bor új, a' gyenge és tisztátalan hideg gyomorban majd forrani kezd, szörnyen meg-savanyodik és kinos rágást szerez, a' bor-követ-is, melyet egyébként a' meg-forrás a' borban elfzokott ofzlatni, és el-süllyeszteni, a' nád-méznek nedvessége meg-tartja, és úgy vízi az inaknak nagy kárára által a' vér közzi. A' színtelen fejr új bort *szép sár-ga, és régi bor színüvé teszi,* a' nyers tsere-fahordó vagy forgáts-is, a' melly savanyu izétis kevésse meg-fójtja; de azon közben a' maga fojtós vadságát és fa-izét-is a' Dornak által-adja: melly az érzékeny gyomorban, mint a' tser, fájdalmas egybe-vonódást tsinál. Meg-esmérhetni ezt a' tsalárdságot ezekből a' jelekből-is, de világosabban abból, hogy ha vízben el-ólvasztott gálitz-követ

Más ke-vejjel ár-tatlanabb mesterség a' bor sár-gításra.

más sár-gán fejte-sek.

ezt miről lehet meg-esmérni?

töl-

töltenek belé, azonnal téntává válik. A' *sáfránnyal festett sárga bor*, mint fellyebb a' *sáfrány*' hiltóriájában meg-jegyeztük vala, a' fejet felettébb el-kábitja. A' sárga gyömbér mindeniknél szenedhetőbb.

Vagynak, a' kik hamarjában a' hitvány *Veres bor,* fejér borokból a' szemnek nagyon tettző *vagy fat-* híres *Pontákot* készítenek; beléje áztatván a' *tyu pon-* *Brafiából* hozott *veres fa* vagy *Santalum-* *ták készí-* *forgátsot*, *anhusa* vagy ökör-nyelv-fü gyö- *tes.* keret, *Kabit*, *veres Bekent*, kermes magot, borza gyümölsöt, áfonyát, 's több e'félét. A' mellyek-is magokban nem veszedelmek; hanem fás, burjános, fojtós, sávanyu ízek nagyon kedvetlenné téfzik az italt. Meg-esmértetnek ízekről; és hogy az edény' fenekére, ha tsendesfen állanak, sok *veres ifzopot* tesznek-le.

ZUCKERT l. c. §. 123. egy mesterségefebb, 's ha jó erejű tiszta borból léfzen, az egésséggel sem annyira ellenkező *Ponták* készítesnek módját téfzi-fel, mellyet én-is ide által-fordítani méltónak itéltem. Végy tört vagy refzelt port az elébb említett festő szerekből, a' mennyit tettzik, tölts seprő égett-bort reá; tedd meleg helyre, míg szép *veres Tinctura* leszfz belőlök. Azon közben tölts porrá tört nád-mézre egy kevés *destillált* bor-etzetet; tartsd ezt-is meleg hamuba nyóltz nap; mellyel a' nád-méz szépen meg-veresül. Ekkor tölts e're-is seprő égett-bort, a' melly a' nád-méznek vereséget magába vészti. Ezt a' két-féle *veres tincturát* elegyítsd-öszve, és *destillatio* által vond-ki ismét belőle a' *spiritust*; a' midőn a' nád-méz vagy annak meg-maradott *essentiája*, a' más *tincturával* együtt szép *veres nedveség* vagy olaj formában az edény' fenekén marad. Mellyből, ha hideg helyre félre téfzik, igen szép *veres kristályok* formálódnak; a' mellyek olfztán a' fejér borból el-ólvaítva annak gyönyörű piros színt,

és drága, kellemetes édességet - is fognak adni.

A' savanyu bor-
nak edesit-
tésében
veszedel-
mes tsalárd-
ságok
forognak.

mustal
való ele-
gyítés.

Egyéb
szenved-
hero mó-
dok.

Leg-több és leg-veszedelmesebb tsalárd-
ságok forognak a' savanyu, kedvelen, roszsz
izü borok' izenek édes, keves izre való vdt-
roztatásában (ki-vévén azt, a' melly a' fel-
lyebb meg-írt módok' szerint a' meg-főzés,
vagy fagylalás által concentrált édes mustnak
a' savanyu mustal együtt való meg-forrásá-
ból lesz) mellyel a' vad új borokat ha-
mar ihatóvá, az etzetes, és ki-ment szeszü-
ket jól el-költhetőkké szokták tenni a' lel-
ketlen bor-kupetzek. A' must, míg meg-
nem forrott, a' leg-savanyubb szüreten-is
bír valami édefséggel, és a' meg-forrás után
mutatja-ki inkább alkalmatlan savanyuságát.
Hogy tehát egészen meg-ne forrhasson, né-
mellyek kivált azt a' részt, mellyel az el-
adáskor a' többit édesíteni akarják: erőssen
bé-tsinált vasas hordókban sárga agyagos
földbe mélyen bé-ásák, vagy száraz poly-
va közli mélyen bé-temetik, vagy mély ku-
takba eresztik, vagy jég-vermekbe téfzik 's
a' t. Mellyeknek hidegsége a' mustnak meg-
forrását tartóztatja. De minthogy ez baj-
sabb és bizonytalanabb foglalatoság volna:
nints-is fokszor módjok a' bor-kupetzeknek
maga idejében ez után járni, más könnyebb
módokat gondoltak-ki a' savanyu borok' éde-
sítésére. Az Első, holmi édes materiák-
nak (minémüek a' méz, nád-méz, édes gyü-
möltsök' levihöl készült syrupok, méh-ler,
és természeti édes borok) közikbe való ele-
gyítése. A' mellyek magokban nem ártalmosok;
's annyiban használnak-is, hogy a' míg le-nye-
li az ivó, a' bornak savanyuságát nem ér-
zi. De a' természeti savanyuság a' borban
változás nélkül meg-maradván, a' belső ré-
szekben éppen a' sizerint dolgozik, mintha
magára ment volna a' gyomorba; és ha ott
így meg-etzetefedik, még gonoszabb etzet
leszsz belöle. A' második édesítés az alka-

lis vagy savanyuságot bé-ivó, és azt szelid természetű, ártatlan közép sóvá változtató földekkel és sókkal léfzen. Ezek közt nevezetes 1.) a' *Hammu-'sir* vagy *Hammu-só*, (*Potrasche*) kevés mértékben: (mert ha keletinél többet téfznek belé, a' savanyuságot ugyan meg-változtatja, de utálatos izt tsinál a' borban) 2.) A' *bor-köböl egetett só*, és annak olaja vagy leve; a' melly amannál annyival ér többet, hogy a' közép só, a' melly ebből születik, a' belső részekkel, és a' testnek tsendefségével jobban egyez. — Vagynak, a' kik fél lótt bor-kö-só mellé egy lótt tisztított bor-követ-is tenni, és ezt így egy *Wirttembergi* veder bor közi elegyíteni jobbnak tartják. De szükség, hogy ezeknek közikbe való elegyítése előtt a' bor egészen nem tisztult légyen meg; és ugyan jól egybe-rázzák véle. ZUCKERT, ha a' savanyu must közi elegyitenék ezeket, hasznosabbnak tartaná. LUDOLF egy *Rhenusi* hordótskához, a' melly nálunk mint-egy nyóltz vedret téfzen, egy font jól ki-tisztált *seprő spiritust* és egy font bor-kö-sót vagy olajt véfzen; ezeket 24 óráig egy gyenge meleg helyen tartja, míg jól egybe-ólvadnak; akkor a' borba tölti, és páltzával keményen közibe zavarja. Ezzel a' bor' savanyuságát ugyan derekafint ki-véfzi; de a' bor-is nagyon meg-erősül töle. Ha az egész tojás-hajat a' savanyu borba eresztik, néhány hetek alatt bor-kövel egészen bé-borúl, és a' bornak savanyusága fokát múlik véle. A' hol jegyezzük-meg, hogy mind a' savanyuságot bé-ivó borok, mind ez a' közép só lassanként a' hordó' allyára le-szállanak, és fenn a' bort újra tisztán hagyják.

Harmadik 's leg-átkozottabb eszköz a' *Legvesze-* savanyu borok' édesítésére a' *fekete ón*, és *delmesehb* az ebből készült nád-méz (*Saccharum Satur-módja a' ni*) *plüjbdex*, *ezüst glet*, *zinkum*, *minium*; bor meg-sőt a' mellyet hallani-is irtózatos, az *eger-édesítés-*

nek fekete
ónnal és
gléttel.

kő. (*Arsenicum*) Meg-ólvasztják, vagy el-
rágatják a' fekete ónat, vagy gléttet (mert
többire ezekkel kurusólnak) erős bor-etzet-
ben, és ezt együtt a' bor közi elegyítik;
vagy meg-fozik a' gléttet etzetben, és több
régii bort toltván reá, meg-szürik, és a' hor-
dókra tetszések szerint el-olvasztják: vagy ma-
gát a' gléttet porrá tévén, a' borral erőssen
egybe-rázzák. Így bánhatni a' több fekete
ónból készült szerekkel-is. El-rágván t. i.
és meg-emésztvén ezeket a' materiákat a'
bornak savanyu sava, az ezektől tsuda-kép-
pen meg-édesül. Elnék e'vel a' mesterséggel
a' mostoha elztendőkben leg-gyakrabban a'
Rhenusi, Moselli, Neckeri, és az újabb Frantzia
savanyu borok' igazítására. *Weber* után írja
FRANK L. c. p. 493. hogy ő egy *Hollandus-*
tól maga hallotta beszélni, hogy ő az a'
Spanyol és Frantzia borral kereskedőknek
elztendőként egynehány mása ón-nád-mé-
zet szokott által-küldeni. Szám-talanok a'
példák mind az *Crvosok'* irásiban, mind
egyéb *Históriákban*, miként veztek-el az e'
féle glétes vagy ónos borokkal való élés
miatt feregenként, és egész ház-népenként
az emberek. Nevezetesen meg-jegyzették
e'ről a' gonofságról az 1694 — 95 — 96-dik
elztendőket; a' mikor *Sveviában*, *Wirtem-*
bergában, és annak tartományában e' miatt
kegyetlen szörnyü kínos szív-fogódásokkal
és vergődésekkel, tagoknak el-erőtlenedésé-
vel és reszketegségével, inak' szakadásával,
az egész testnek el-száradásával 's a' t. egy-
be-körtetett kólikában, mint valami pestis-
ben, egymásra holtak a' borral élő embe-
rek; a' vízzel élőknek semmi e'féle bajok
nem lévén. A' honnan az Németül *Wein-*
krankheit, bor-nyavalyának-is neveztetett va-
la. Hogy ezen nyavalyák nem egyébtől,
hanem az óntól és gléttől származtak, ab-
ból hozták-ki az *Orvosok*, hogy ennek sem-
mi egyéb okát fel-nem találhatták; és hogy

ebből szár-
mazó ka-
zdos nya-
valyák.

az ónnal és gléttel dolgozó mester-emberekben tapasztaltak ilyen nyavalyákat. Mellyet így midőn a *Wirttembergi* Hertzegnek bé-jelentettek volna, az halállal való büntetésnek törvénye alatt meg-tiltotta, hogy senkinél ezután ilyen édes bor és glét ne találtnék. A' régibb *Medicusok'* könyveiben ugyan e-ről a' bor-mérgesítésről nints emlékezet. De hogy a' *Magistratusok* ezt régen tudták, az ez ellen ki-adott *Imperialis* törvényekből, vagy *Recessusokból* 1487-ben, 1498-ban, 1500-ban, 1508-ban, 1577-ben bizonyosnak tartja ZUCKERT. A' mellyekben-is az e'féllel tsalárdkodók ellen, és a' kik áslóg helyett *bismutummal* élének, halálos büntetés iratott. Annyival veszedelmesebbek pedig ezek az ónos és glétes bortól lett nyavalyák, hogy azokat a' szorulásfokot, öfve-kutzorodásfokot 's meg-szúrásfokot, mellyeket a' belső részekben ezek szerzenek, femminémü orvosságokkal nem lehet meggyógyítani. Kivált az érzékenyebb *hypochondriaca* és *hysterica* nyavalyákkal, széllel, has-szorulással, *spasmusokkal* bajlódo szemelnyek, a' kiknek a' tiszta favanyu bor egyébképpen-is veszedelmekre van, ettől bizonyoson el-vesznek. Nagy vakmerőség vólt azért az némelly Orvosokban, a' kik tsak azért, hogy némellyeket egyszer, kétszer a' glétes és ónos borokkal ki-tettző ártalom nélkül élni láttak, azoknak ártalmát tellyeséggel tagadni merészelték. Meg-vallja ugyan azt GAUBIUS Ur-is, az a' *Lejdai* nagy híri *Universitásnak* minapi tudós *Chemiae Professor*a, és fejedelmi fő Orvos, a' maga próbáiból, hogy a' *Rhenusi* és *Moselli* borok közt-is, a' mellyek e'féle meg-vesztegetésnek gyanújával terheltettek, nem olly fokakat talált valósággal olyanokat, mint azokról az emberek közönségesen vélekedtek. De e' mellett helybé hagyja ö-is, hogy a' hol nem bizonyos ez eránt valaki, szük-

miért annyira orvosihi-tailanak az ebből támadott nyavalyák?

kiknek ig veszedelmesebb az ilyenónos bor?

Mitsoda
jelekből
lehet ez a-
rúnt gya-
nakuani?

séges ettől félni. Gyanakodhatni e'ről méltán, mikor tudjuk, hogy közönségesen fanyarú, hitvány borok termettek, a' régi jók is igen költek, még-is itt vagy amott édes kedvű, vékony, tisztá bort árúlnak; még pedig az olyan valóságos jó borhoz képest óltsótskán: annyival inkább, ha az ivók attól a' magok gyomrokban fájdalmot, öfzve vonódást, utálást, a' belekben korrogást, szorúlást, nyilaldozófokot, kólikát kezdenek érzeni; úgy hogy egyéb nevezetes okát ezen változásnak magokban nem láthatják,

Bizonyos
meg-esm'r
tető jelei.

Atramen-
tum sym-
pateti-
cum.

Bizonyosabb meg-esmértető eszköz léfzen pedig e're, úgy mond továbbá GAUBIUS Ur e' következő *Atramentum sympatheticum* nev alatt forgó *liquor*. Végy arany sárgát (*Auripigmentum*, N. *Operment*) két lótot; frís oltatlan meszet négy lótot; törd mindeniket külön-külön porrá; elegyítsd öfzve egy üveg *Retortában*; tölts három fertály eső-vizet reá; hadd így 24 óráig gyenge meleg helyen, hanem minden órában rázd-öfzve keményen; ezek után tedd hideg helyre, hogy szálljon-meg, akkor a' higát szürd-le tseadefen; mellyet egy *boutellába* jól bézárva tégy-el haszonra. Ha pedig ilyen hosszú *digestiora* nem volna időd, sözd-meg fél óráig ezt a' *Mixturát*, és a' meg-szállás után úgy, mint elébb mondám, szürd-le. Ez a' *liquor* felettébb kénkö szagú, 's ha bézárt szük helyen bánsz véle, könnyen megfúfuszthat; azért ki-nyitott ablakokkal jó tagas házban kell ki 's bé-töltögetni; a' mellett igen vékony 's repülő-is; azért a' vlafz dugón fellyül lantornával - is jól bé-kell a' *boutellát* kötni, 's így híves helyen tartani. De így-is idővel el-veszti erejének nagy részét. Azért minél újjabb léfzen, annál bizonyosabb a' próba-is véle. Ezt (*liquor*

rem vini probatorium) bort próbáló *liquornak* *vini probatoriumis* hívják a' *Chemiában*. Mikor a' bort meg-batorius, akarod véle próbálni, tölts a' borból keve-

fet egy pohárba, tseppents ebből belé 15—
 30 tseppet; ha természeti szerint van a' bor,
 csak kevés fehér felhő forma zavarodás lé-
 fzen benne; ha pedig meg-van ónozva, ve-
 reffellő fekete zavar fogja-el azt egészen,
 minél ónofabb vagy glétefebb volt a' bor,
 annál verbenyöbben, surübben és barnáb-
 ban. Meg-lehet e'vel hasonlő módon próbál-
 ni az alma es körtvély borokat-is, mint-
 hogy ezeket-is gyakran meg-szokták ónnál
 édesíteni. NB. A' savanyu vagy bor-vizek' jó a' bor-
 természetinek meg-próbálására-is az újjabb vizek' vis-
 tapasztalások szerint ennél nints bizonyo- gulására-
 sabb eszköz. Mert ha savanyuság van a' is.
 forrásban, meg-sárgul a' víz tőle, ha alka-
 lit, vagy valami *metallumot* tart, meg-feke-
 tül. De ezt mulólag. Némellyek úgy tart-
 ják, hogy a' bornak ónnal való édesítését
 a' só *spiritus* (*spiritus salis acidus*) 's vá-
 lasztó víz-is (*Aqua fortis*) ki-nyilatkoztat-
 koztatnak; ez fehér porul, amaz ón formá-
 ba le-szállítván az idegen materiát a' víz-
 ből az edény' fenekére. De GAUBIUS Úr
 ezeket bizonytalanabbnak tapasztalta.

Vádoltatnak a' Spanyolok-is a'val, hogy a' magok édes boraikat *sublimatus Mercurius-* A' Spa-
 sal (mellyet a' mi fog-fejéritő aszfzonyaaink nyal bo-
 Szeretzikunak hívnak) és *Arsenicummal* vagy roknak
 egér-kövel-is (mellynek falakja az arany-sár- gyanus
 ga) édesítenek. De nem bizonyos. Ugyan edeségek.
 tsak, ha ki ezt kétségben hozza, ki-mú-
 tatja néki az elsőt a' gyengébb, vagy vi-
 zes Szalamia *spiritus* (*spiritus salis amonia-*
ci aquosus) mellytől ha belé tsepegtetik, sár-
 ga por száll-le az edény' fenekére; a' má-
 sodikat a' választó vízben el-olvasztott ón-
 nád-méz (*Saccharum Saturni*) hasonlőképpen
 le-szállítja.

Jegyezzük-meg 1.) hogy az ónnal vagy
 gléttel egyszer meg-vefztegetett borokat meg-
 igazítani semmi mesterséggel nem lehet. De
 ha égett-bornak ki-főzik, mind a' FRANK',

mind a' Gmellin' meg-jegyzése szerint ártatlan égett-bor jön ki belőlök: annyival bizonyosabban, ha az égett-bornak ki-főzendő trébejre töltötték. 2.) hogy mind ezek az áslóggal, favanyuság bé-ivó földekkel, alkalival, gléttel való édesítések különösen csak a' fejér vagy sárga borokra tartoznak: minthogy a' veres borok ez által fejér színt váltanak. Mellyre nézve a' veres borokhoz az áslóg és egyéb édesítő szerek helyett néhányszor ki-tisztált seprő-égett-borokkal borral vagy spiritussal élnek. A' melly végre ha a' spiritust magából a' borból desztillálták, jóval többet fejt, mintha seprőből és trébelyből valók. És ez, úgy mondanak, a' veres borok' meg-tartására éppen olly szükséges, mint az áslóg a' fejér borok' tartására; melly az ó bornak erejét-is hatalmason neveli.

A' veres borokkal borral vagy spiritussal élnek. A' melly végre ha a' spiritust magából a' borból desztilláltak, jóval többet fejt, mintha seprőből és trébelyből valók. És ez, úgy mondanak, a' veres borok' meg-tartására éppen olly szükséges, mint az áslóg a' fejér borok' tartására; melly az ó bornak erejét-is hatalmason neveli.

Vagynak, a' kik az illyen sokszor ki-tisztált spiritussal ki-öblíteni a' hordókat, minek-előtte által vennék a' borokot, elégnek tartják. Mások e'vel nem elégszenek meg, hanem a' spiritusba Galanga gyökeret, szeg-fűt, gyömbért, fa-hajat, tseresnye-magot-is áztatnak-meg; és minek-utánna megtisztultak a' borok, ebből töltenek a' hordókba, a' mint a' magok veres boraiknak ízeket és erejeket nevelni akarják, kibe többet, kibe kevesebbet. Vagynak, a' kik veres mustal, a' mint a' fajtó alól ki-jött, annyira töltvén a' hordót, hogy fenn egy arasz hujja légyen, úgy ereztetni-bé a' spiritust hasznosabbnak tapasztalták: még pedig olly móddal, hogy a' hordó' száján egy kis deszkát ereztenek-bé a' must' színére, és azon a' spiritusból egy-egy hordóba, hol két, hol három ejtelt úgy töltenek-bé, hogy az szép tsendesen a' deszkátskáról terüljön el a' must' színén, de közjibe ne elegyedjék. E' szerint midőn alatt a' must' magában mint egy vakon meg-forr, nagyon édesen marad,

erejét égett bor spiritussal vagy nevelik?

a' *spiritus*ból pedig fok új erőt vészen-bé,
 a' melly természet szerint benne nem lett
 volna. Ezzel a' mesterséggel a' bort külö- Ebből
származó
kárók.
 lónos jó ízuvé, és nagy erejüvé tézik, de
 egyszer'smind két-képpen-is károfsá. *Egyik*
 szer, hogy az ilyen bor' ügyibe meg-nem
 forrott, és magába erőtlen bort még-is drá-
 ga bor helyett adják: *másik* szer, hogy bor
 képiben égett-bort vészen tölök az ivó, és
 abból mint borból, tudatlanságból, mint-
 hogy jó ízü, annyit meg-íszik, hogy gya-
 korta véle magát halálra betegíti. Meg-es- miről le-
het ezt
meg-es-
merni?
 mérhetni az ilyen tsalárd bort a' kóstolás-
 ból, ha kevése a' nyelven tartják; mert a'
 nyelv' hegyét égeti: ha pedig egy keveset
 belöle a' két meleg tenyerek között egybe-
 súrolnak, égett-bor szag emelkedik-fel be-
 löle.

A' meg-fordult ó borok' hibáját ízekre
 nézve ugyan az új bornak tsipös édesége, A' meg-
fordult bo-
rok' igaz-
tásában
gyakorlott
mestersé-
gek.
 ha egybe-elegyítik, a' szájban el-fedezi: de
 a' gyomor nagyon fel-puffadt töle, a' vize-
 let-is gyakran fel-akad. Ha az avas, meg-
 fordult bort friss új trebejre töltik, mig ott
 peszülni kezd, és úgy ki-fajtolják, jobb
 móddal igazodik. De szükség az ilyen fe-
 jelt bort, a' mig még forrásba vagyon, ha-
 mar el-költeni; mert azután el-rothad, vagy
 etzetté válik. Az erőtlen bornak más jó
 erős bornak seprejére való által-vétele mind
 hasznos, mind ártatlan. Sokszor meg-esik,
 kivált az erőtlenebb borokon, sőt a' jókon- Mikor
szoktak a'
borok in-
kább meg-
for dálni?
 is, ha seprejeken sokáig hagyják, vagy roz-
 gondviseles alatt tartják, gyakran lopózzák,
 's vízzel szaporgatják, nevezetesen nyárban
 a' *Solstitiumok* körül, és mikor a' fias-tyúk
 el-enyészik, és a' *Kanikulai* erős hévségek-
 ben, úgy mikor hofzszas szelek és eszé-
 fek, menydördések, villámások járnak; tél-
 be mikor erős hidegek uralkodnak; hogy a'
 boroknak tisztaságok, vékonyságok, színek,
 ízek meg-változik, azok magokban meg-za-

ennek jelei varodnak, meg-nyúlósúlnak, meg-büdösülnek, vagy etzetesülnek, és erejeket el-vefztik; mellyet előre ki-jelent a' hordó' dugójának meg-szaglása és tapasztása, ha az nyálas, kövér, szennyes, motsokkal meg-rakodott, és ha a' muflitzák erőffen ostromolják a' hordót.

A' vastagulás és meg-zavarás ellen talált eszközök. Az ilyen vastag zavaros borok' megvékonyítására és tisztítására, minthogy ez a' seprőnek a' tiszta bor közti való elegyedésétől vagyon, melly az ő által-láttzóságát meg-akadályoztatja, az az egy mód van fenn, ha azt a' seprős durva materiát belőlök ki-vehetjük, vagy újra szállíthatjuk a' hordók' fenekére. Ez *meg-szűrés*, amaz *lesűjlesztés* által mehet véghez. *Meg-szűrhetni*

a' meg-szűrés. a' zavaros bort tömött len ruhán, durva, kemény gyapjun, gyapotton, selyem materián, mellyek a' seprőből fokot hátra marasztanak. De ezzel, kivált ha a' szűrés meleg időben esik, a' *spiritussából*-is, melly a' bornak a' lelke, fok el-repül, és azután az egész el-romláshoz annyival inkább közelít; 's többire a' szűrő eszközökből-is holmi idegen íz ragad a' borhoz. Gyakorlották ezt a' meg-szűrést a' régiek-is; mellyre nekik különös kézületü 'síkjak vala. E're néz MARTIALIS L. XII. Epigr. 61.

Turbida fallcito transmittere Cecuba sacco.

Lucillus-is CICERÓNÁL *de finibus*. a' jó bort a'ról ditséri: *Cui nihil dempsit nix: sacculus abstulit nihil.* Emlékezik e'ről PLINIUS-IS L. XIX. c. 4. *Inveterant vina, saccisque castrari,* az-az, meg-vénülnek a' borok, és 'sákokon meg-szürettetnek. HORATIUS *Satyr.* IV. L. II. Sajnálja meg-szüretni a' *Maffiliai* bort, féltvén, hogy a'val erejéből fokot el-vefzt; hanem azt tanátsolja, hogy tiszta időben az éjtzakai hideg aerre tegyék-ki: a' hol az szépen meg-szűll, 's ha mi rozsz szagja yólt, azt-is le-vetkezi. Ha pedig a' *Suren-*

tumi

tumi savanyu bort *Falernum* édes bor-seprővel tökéletlenül meg-elegyítették, galamb-tojást jóval habarni belé, melly azt a' sárt magával az edény' fenekére le-szállítja. A' le-süjlesztés 1.) újjabb meg-sorrás által léfzen, melly ezeket a' durva részeket rész szerint el-oloztatja, rész izerint seprőnek az edény' fenekére szállítja. Újjabb meg-sorrást szerrez a' borban, ha a' fuvóval erőssen bé lé fúvnak; vefzszökkel erőssen meg-verik, vagy másként keményen meg-rázzák; vagy pedig *alkalinus*, vagy savanyu sókot, vagy fekete élesztőt elegyítenek belé. De ez ilyen második meg-sorrás többire nyakra-főre vízzi etzetefségre a' bort: bátorságosabb mód léfzen azért 2.) holmi olyan enyves materiát keverni a' bor közi, a' melly ezt a' durva részt meg-ragadja, magába végye, és magával együtt a' hordóba le-süjlesztize. Illyenek valának azok-is, a' mellyekről fellyebb meg-jegyzők, hogy a' rozsz boroknak izét és színét igazítják. De ezek többire vétkes foglalatosságok. Artatlanabbak a' *viza-hójag*, *tojás' fejere*, *édes téj*, *ruha-keményítő*, *galamb-ganéj*, *égetett tim-só*, *pergelt konyha-só*, *égetett márvány-kő*, és *kováts-kő*, *tiszta füvény*, *Velentzei üveg's a' t.* A' *Viza-hójag* ezek közt közönségesebb: mellyel így bánnak: El-áztatják vagy olvasztják meleg vízzel, vagy borral a' viza hójagot; így kevés bort csefztenek reá; mellyel addig habarják, míg egészen fel-habzik. Ezt osztan haboson a' meg-szállítani való borba töltik, a'val keményen egybe-rázzák, vagy zavarják, hogy tökéletesen egybe-elegyedjék: ezzel tsendefesen állani hagyják, hogy magában szálljon-meg: a' midön az enyves viza-hójag maga terhével le-csefzkedvén a' bé-nyügölt zavaroságot a' borból az edény' fenekére vízzi, 's a' bor fenn szép tisztán marad.

A' *Tojás' fejere*-is némelylek édes téj-jel erőssen egybe-haboztatva, mint a' *viza-hójag*-jal.

a' le-süjlesztés új-ra való megforras által.

viza-hójag, és egyéb szerek által.

hójagot a' szerint töltik a' borba. Mafok magára habarják-fel a' tojás' fejerit; és szép fejer, vékony, porrá tört sóval erőssen meg-sózva töltik a' hordóba. A' több említett materiákat pedig vékony porrá törvén, úgy keverik minél jobban lehet a' zavaros vastag bor közi; a' mellyék-is hasonlóképpen magokhoz kaptsolván annak durva részeit az edény' fenekére vízik. De nem tanátsos, hogy az ilyen meg-tisztult bort azon az ifzopon fokáig hagyják; hanem minél hamarébb más szép tizta, előre jól meg-áslógolt hordókba vegyék által. Mert egyébként az ifzop újra fel-ázik, és a' borban még nagyobb kárt téfzen. Nem-is volna jó ezt az ifzopot a' bor' le-vétele után más hordóba bor' tisztulására fordítani: mert a' maga tisztátalanságával azt inkább megvesztegetné; hanem minden meg-tisztulandó hordóhoz újjabb e'féle materiát kell készíteni.

az így meg-vékonyított borral hogy kell bűnni?

A' Nyúlófság a' borban a' belső mozgásnak meg-erőtlenülésétől vagyon. Azt a' mozgást pedig szerzi egyedül a' tüzes vagy kénköves *spiritus*nak bövsége és tiztasága; mellyet ilyenkor el-nyomnak és bé-nyügölnék a' tünysbb *elementumok*, kivált az egybe-alunni kezdett *aër* és só. Hogy azért a' bor újra meg-hígúljon és vékonyúljon, szükség ezeket az *elementumokot* vagy erős öfze-rázással, vagy meg-korbátslással egybefzaggatni, hogy a' mi kevés *spiritusok* még fenn vagynak az ilyen borban, ezzel kiszabadúljanak, és munkásokká tétetteffenek. Le-kell tehát akkori edényeikből magoffan való le-tsorgatással az ilyen nyúlós borokot haladék nélkül erefzteni, és más tizta seprő égett-borral meg-jártatott hordókba által kell venni. Ha a' liura, a' mellyen a' bort bé-töltik, tizta seprüt, vagy jól megégetett fekete tserepet, vagy ruha közt daraboson tört üveg-porrt téfznek, a' meg-ron-

tsolás annál jobban véghez mégyen. A' gondofabbak e' végre különösen plehből félölös hofszú szárú töltsért készítenek, a' melly alatt mind szükebb, és belől mint a' torna-refzelőnek ki-álló éles fertéi vagy fogai vagynak, 's ezen erefztik által a' Liuból a' meg-nyúlósúlt borokat. Mások, az elébb említett porokkal a' durvább részeket az edény' fenekére süjlesztik, hogy a' tisztá borban a' fenn maradt *spiritus* szababban dolgozhassék. Mások ismét, hogy a' tüz annyira szaporíttassék a' borban, hogy a' több rest *elementumokkal* birhasson, áslóg füstöt, égett-bor *spiritust*, tüzes sót, vagy égetett timsót zavarnak közébe (a' mellyek hogy a' külső meleg miatt az ilyen haldakló borhoz rothadás ne férhesse, azt-is hatalmason akadályoztatják) így a' hordókat jól bé-szurkolják, hogy a' külső ragadozó *aër* a' borhoz ne férhesse.

A' bor' színeinek meg-*virágzása*, vagy inkább penészedele-is a' nyúlósággal egy ok-*A' virág-*
ból származik: azért orvoslása - is az el-*zás ellen.*
mondott szerekkel és módokkal lészzen. Vagynak, a' kik ez ellen különösen egy tsemő rozs-*virágot* jovallanak a' borba erefzteni. Mi ki-menetellel, nem láthatom. Valamivel többet tulajdonítok a' birs-almának, mellyet négybe hasítva, úgy hogy fenn a' száránál egybe-ragadva maradjon, a' hordóba erefz-*tenek* addig, hogy a' bort ne érje, a' melly azt tselekefzi, a' mint mondják, hogy maga a' birs-*alma* penészbe mégyen, a' bor' színe pedig tisztán marad. De ha ez így van-is, a' penész' szagtól leg-alább így-is a' bort méltán félthetni.

A' hordó szagnak (a' melly-is penészből vagy rothadt fa-szagnál áll) el-hárítására, *A' hordó-*
leg-közelebb való segítség lészzen a' más tiszt-*szagellen.*
ta hordóba való által-vétel. Segíteni mondják azt-is, ha porrá tört bor-követ erefz-*tenek* böven belé: még többet, ha a' bort egy
szé-

széles szájú *hederát*, az-az, fái fel-folyó bo-rostyánt tésznek belé, és lepedővel be-takarva egy éjjel így tartják, 's reggel úgy töltik által más edénybe: vagy egy vászon 'satszkóba vad gyömbért, szegfü izagü gyö-keret, (*caryophilatum*) egyaránt véve, 'salyát fél annyit; vagy egy tsomó komlót ereszt-tenek a' borba három négy napig; mellyek minden rozfszaságot ki-veiznek belöle. Ugyan e' végre, 's ha másként-is rozfsz szagja volna a' bornak, *commendálják*, hogy ró'sát 's rutát egyikből annyit mint a' másból meg-aprítva, és fél annyi fenyő-fa tsapot meg-refzelve vászon 'satszkóban eresztzenek-bé a' bornak közepéig. Vagynak, a' kik sekete ürmöt, tömjént, búzát, vagy egy darab difznó-láb körmöt-is jovallanak, e' végre az irt mód szerint bé-eresztteni. A' kinek tet-tzik mindeniket próbára veheti. Én kezes-séget egyikért sem vállalok.

*Az etze-
teség el-
len.* Az *Etzeteség* a' bor-szerző és lelkesítő kénköves *spiritus*nak ki-repülése után marad fenn. Hogy tehát a' bornak meg-etzetese-dését meg-elözhetsük, azon kell lennünk, hogy ezt a' *spiritust* benn tartóztathassuk. Mert ha az egyfzer ki-ment, nints mód e-gyéb-vel ki-pótolni, és a' több részekkel úgy egybe-kötni, hogy többé bor váljék belöle. Ki-viszi vagy ki-repíti ezeket a' *spiritus*okat a' meleg, és az újjabban támadott meg-for-rás: mellyet a' tsendes, híves helyen va-ló tartás leg-inkább akadályoztat. Használ-hatna valamit, ha fellyül olaj állana a' bo-ron, hogy a' prédáló külső *aër* hozzá ne férhetne. *Commendáltatnak*, nem tudom mi-tsoda okból, a' sós difznó-hös, és nem avas szalor-na-is tzernán úgy eresztve a' hordó-ba, hogy a' bor' színét ne ériék. De bi-zony, akármi kuruslás-is keveset segithet, ha egyfzer meg-kezdettt etzetesülni a' bor. Nints azért miért járni utánna, annyival-is inkább, hogy a' jó etzet a' háznál nem ke-vésbé szükséges mint a' bor. §. CCXLII.

§. CCXLII.

Erejét az erőtlen bornak neveli, ha égett bort elegyítesz közibe ; vagy fa-hajat, szeretsen-dió virágot, szeg-füvet, sállját, levendulát, rosmarintot, vagy egyéb jó szagú füveket és virágokat meg-vagdálva, vagy daraboson meg-törve, és tiszta ruha zatskóba varva, eresztés és tartász abban : úgy az áslóg, gyanta, fa-haj, szeretsen dió-is, ha ezekkel a' tiszta, üres és jó száraz hordót előre meg-füftölöd, vagy a' félbe lévő hordónak üregit ezeknek füftivel meg-töltvén, jól bé-zárva tartod. Legalább az erejét a' bor nem olly könnyen vesztí-el, meg-fem változik, sőt gyakran régi roz'sz íze-is meg-igazodik. De az ilyen borok kevés mértékben is fő-fájást szoktak okozni. Egyéb iránt a' beiső részeknek nem ártanak. Az igen erős bort vízzel tettzésed szerint gyengithedd, a' mennyire t. i. véred' forgása, és sejed' gyengeség kívánja. Nints-is ez a' mi természetünknek éppen ellenire ; sőt azzal igen szépen meg-egyez ; és kivált nyárra és a' forróbb vérűeknek és a' kik sok italhoz szoktatták magokat, a' tiszta bornál jóval egészségesebb. Igaz ugyan, hogy azokban, a' kik annak-előtte erős borhoz szoktatták vólt magokat, és ebből rend kívül sokat isznak, puffadtságot okoz. De ez nem a' vizes bor', hanem az ivó' vette. Régen a' Görögök, Oloszok még ma-is a' nyári borokba még must korokba szoktak vizet tölteni, hogy az azokkal együtt meg-forrván, kedvesebb ízek légyen. Ezt mi nálunk-is gyakran tselekefszik a' Paraszatok, 's kétség kívül

azután a' kotsmárosok-is. De mivel ezzel a' magok erőnyekre, nem pedig a' vévők' *gustus*-sára és egészségére néznek, kevés közönetet érdemlenek. Ezt, mint a' históriák fel-jegyzik, *Athene* városában egy *Cantbarus* nevű kotsmáros tselekedte leg-először (a' honnon még ma is a' Deákoknál köz-mondás: *Cantbaro astutior*) kinek-is ki-nyilatkozván időre ezen gonofzsága, halállal fizetett. I. *Fridericus Imp.* is, ha valamelly kotsmáros a' bort meg-vizezve adni tapasztaltatott, azt először egy *libra* aranyig büntette, másodsor kezit el-vágatta, harmadsor fel akasztatta. BEHRENS *fel. Diet. S. III. c. 5. §. 16.*

A' bornak valóságos ereje miben álljon, az eddig valóban eléggé ki-magyaráztuk; és mikkel szokták azt a' borba megtartani 's szaporítani, a'ról-is eleget beszéltünk. Itt azért csak a' fordulhatna elé, mi-féle szerekkel szokták a' bort egybe-kötni, hogy annál kedvesebb és hathatósabb legyen. A' fűzershámok, kedvesebb szagú füvek és virágok közönségesen e' végre mind igen alkalmasok. De ezekről-is a' következő §. alatt jobb módunk leszen szólani. Most azért itt a'ról lássunk, miért és miként szokták volt a' régiek az erősebb borokat asztali italra vízzel meg-elegyíteni. PLINIUS L. VII. c. 37. a' *Silenus'* fiat *Staphilus* írja, hogy a' bort vízzel leg-előbb elegyítette. ATHENÆUS L. II. c. 6. bolmi *Theopompus* nevű régi Görög Íróból, a' *Staphilus'* beszéde után, ezt *Mélampodes'* tálmányának tartja. És azt-is beszéli, hogy midőn *Phyrgius Midas* meg-nem foghatná *Silénust*, a' forrásokat meg-elegyítette borral, hogy azokból víz helyett iván, részegednék-meg. Ugyan ő a' nevezett helyen c. 2. ezt a'

A' bort mi kezdette leg-előbb vízzel meg-elegyíteni?

mesterséget a' *Philochorus*' bizonyításából *Amphityonnak*, a' ki *Athenában* a' Trójai hadakozás előtt királykodott, tulajdonítja: és hogy az ezt magától *Bacchustól* tanulta vala, tudakozván tőle, mit kellene csinálni, hogy az emberek mikor bort isznak, olly görbén ne járnának? úgy jelentette néki ki *Bacchus*, hogy ha vizet töltenének a' bor közi, egyenesen járhatnának. Mellyért ő *in Horarum delubro*, az órák' kápolnájában, mint a' kik nevelik és vizik tökéletességre a' szőlőnek gyümölcseit, *Dionysio reſto*, az egyenesen álló *Bacchus* Istennek óltárt építe; mellé tévén a' *Nymphák*', *Vizi-Szuz-Isten-Azfzonyok*' óltárát-is. Más okát írja ennek *Ausonius* egy régi Görög *Poetából*; hogy midőn a' *Jupiter*' ditsősége nek tüze a' szegény *Gemét* elégette volna, és *Bacchus* anyjának hamvai között fetrengene, a' *Nymphák* vízzel meg-öntözték, 's úgy tartották-meg életben. *Ex illo Nymphicis cum Baccho gratia multa est*: attól az időtől fogva a' *Nymphák* *Bacchusnak* nagy kedvébe vagnak. Ilyen alkalmatosságait beszéli ennek a' szokásnak *ATHENÆUS L. XV. c. 5.* mellyet *Philonides*ből vett. Hogy t. i. mikor legelőbb a' veres tengerről által-vittek volna szőlőt Görög Országba, annak kedves ízű levéből egykor sokan sokat iván, némellyek ezeket el-vesztették, és dühösködni kezdettek, némellyeknek fejek el-nehezედvén mint a' holtak földre le-estek. Történt pedig az alatt, hogy reménytelen nagy zápor-eső lett; és a' kiktől lehetett, ide-tova széllyel szaladoztanak: 's minekutánna el-múlt az eső, a'ra a' helyre ismét egybe-gyűltenek; a' többi-is az alatt meg-józanodtanak, és teli találván az eső vízből a' félig el-hagyott edényeket, úgy hitték, hogy azt *Jupiter* maga töltötte volna meg számokra: meg-kóstolták ezt a' bort, hát sokkal jobb ízű, mint előbb vala; meg-se részegedék ezután

tőle, se egyéb bajok nem lett, ámbár bővön ittak-is belőle. És ezen a' történeten vevék észre az emberek, hogy a' bort vízzel elegy innya sokkal jobb; 's el-is végzék magok közt, hogy ennek a' jótételnek emlékezetire minden vatsora után az első pohárt (*cum præfatione nominis Jovis Servatoris*) a' Meg-tartó Jupiter' nevét nevezve innák-meg; azt hitetvén-el magokkal, hogy így tselekedve akar mennyit innának, semmi bajok nem lenue.

Mennyi mértékkel elegyíteték a' vizet a' bor közi? A' meg-elegyítésnek mértéke, az ivók' állapotja és bornak erőssége szerint nem mindenütt egy volt. A' Marónai bort *Homerus'* idejében húsz annyi vízzel ízfűzák vala: azután nyóltz annyival. Maga, a' ki először a' bor közi vizet elegyített, az *ATHENÆUS' Nicochares* Poétából vett bizonyítáfa szerint *L. X. c. 7.* öt rész vízhez két rész bort töltött. Ezt commendálta szomjúságról *Hermippus*-is. *Anacreon*, hogy jó kedvet szerezzen, öt rész bort, 's két rész vizet. *Hesiodus*, három rész vizet töltettek. Azután azt jövendölvén az *augur Pylamedes*, hogy a' kik a' Görögök közül három pohár vízzel egy pohár bort innának, szerentséfen fognának hajókázni, e' léve közönségefebbé: és regula lön belőle: *Bibenda quinque, vel tria, minime quatuor.* hogy vagy ötöt, vagy hármat igyék az ember, nem pedig négyet, az-az, se fele, se negyed része ne legyen víz a' bornak. *Aristophanes* a' Görögök közt inkább azt a' módot írja gyakoroltatni, hogy két rész borhoz három rész vizet töltsenek. Szerentsétlennek tartják vala ugyan-is ök a' páros számokat, mint ugyan ott ki-jelenti *Archippus: Equis vestrum infortunatus par pari miscuerit.*

Mi oka volt ennek a' vízzel való elegyítésnek? Oka vala a' vízzel való elegyítésnek nálok a' bornak erőssége, olajos vastagsága, és a' régisége miatt az édefséghez ragadott keserü íze, sőt, a' mint elébb látók, gyakran

kron a' füstön tserép edényekben vagy tömlökben annyira-is apasztják vala, hogy méznek vagy gyantának mondhatták volna inkább mint itálnak. Az illyenekhez azért meleg vizet vesznek vala; minél sűrűbb és enyvefebb volt a' bor, annál melegebbet és többet; minthogy a' hideg víz ezeket el nem olvaszthatta, egybe sem elegyedhetett véle. A' betegek, és hideg, érzékeny testűek, és rozsfz gyomrúak-is inkább csak meleg vízzel elegyítik vala a' magok borokot. Váltak, a' kik fajnálták a' bornak ízét vízzel rontani, hanem a' bort külön megitták, s arra annyi pohár vizet ittak, a' mennyit belé kellett volna elegyíteni. A' savanyubb, élesebb borokhoz pedig, kivált nyárba, az olyanok, a' kik hevesebb természetűek voltak, és erős *Commotiók*kal, tsipös, sós, fűszerfűzős e'edelekkel éltek, hideg vizet vettek. Okait és hasznait mindeniknek már fellyebb a' CCXXIV-dik §. alatt, a' hol a' régieknek hideg és meleg víz italbéli szokásfokot elé-adtuk vala, kibeszéllettük. Itt azért azokat ismét elé-hordani nem látjuk szükségesnek. A' közönséges borokkal a' régiék-is, a' mint az ő írásaikból ki-tettzik, tisztán-is sokan éltenek.

A' mi boraink az Olofz és Görög boroknál sok gráditokkal vízezebbek és erőlenebbek. Mellyre nézve a' miénk többire tisztán-is szokták a' bort innya. Különösen a' hideg gyomrú, széllal bajlódó, taknyos természetű, öreg rendű, tanulás mellett el-sárgult, úgy szokott személlyek ha tisztán iszszak a' bort, jobb egészséget reménylhetnek. Étél közben-is a' sok vizes bor az emésztést akadályoztatja, széllal beleket fel-fújja, korrogatja, fel-bőfögést szerez. Az erősebbetske borokra nézve a' gyermekek, leányok, afzfzonyok, tanuló ifjak, melegebb természetűek, és a' kik sokat szomjúhoznak, vagy sokat izzadnak,

Nálunk

ma a' tiszt-

ta bor kit-

nek hasz-

nál inkább

Külön

szüksége-

sebb a' bort

vizzel meg-

elegyíteni?

vagy elméjek' tsendességét meg-zavarni nem akarják, meg-fordítva a' régiek' módját, az-az, annyi bort véve, mint ök vizet a' magok italokot hasznoson elegyíthetik. Az édes kedvü borok a' víztől nagyon meg-izetlenülnek. A' savanyu vad borok legtöbb vizet fel-vésznek, 's hogy annyira ne ártsanak, ez hozzok meg-is kívántatik. A' válsztó viz erős savanyusága miatt magára halálos méreg, de ha fok vízzel meg-elegyítettik, szépen hivesítő ártatlan ital lé-ízen belöle. Az egélségre nézve a' viz a' borban semmi nevezetes ártalmot nem szez- rez, azon kívül, hogy a' kik tisztá erős borokhoz szoktatták gyomrokot, így nem melegedik-fel eléggé töle, az emésztes sem folyhat-le olyan serényen. Azért a' bort meg-vizező kortszárosok-is inkább tolvajsá- gokért érdemlik a' büntetést, hogy bor helyett vizet adnak-el pénzen, mint *Venefici- umok*ért; mellyről fellyebb a' gléttel tsalárd- kodókat meg-béjeggzettük vala. Történt va- la hajdon *Athena*-ben, hogy egy gonosz szol- ga fokot ki-lopván az Ura' boraiból, annak helyét tenger-vízzel töltötte vala meg. Mi- kor néhány esztendők múlva azok a' hor- dók fel-bontattattak, és a' szolga szepegue, hogy gonosz-sága azonnal ki-nyilatkozik, költöjják a' bort, hát fokkal jobb íze van annak, mint a' több tiszta boroknak; a' szí- ne-is fokkal szebb. Mellynek okáról midön a' gazda gondoson tudakozódnék, akkor nyi- latkoztatja-ki a' szolga, meg-bísván magát, régi vétkes tselekedetét. Mellyet azután más hordókon-is meg-próbáltak hasonló ki- menetellel; 's így tanulták-ki, hogy a' ten- ger' víze az erősebb Görög fehér boroknak nem tsak nem ártana, hanem nagy kedves- séget szerezne azokban. Es ezt azután rend szerint szokásba-is vették. Mellyre néz *PLI- NIUS*-is *L. XIV. c. 8. és c. 19.* De ez il- len borokot úgy-is adták-el, *Vina marina*

A' tenger-
viz-az erős
borokat
jobbá teszi

név alatt, hogy a' víz a' bornak árrából ki-maradjon. Készítésének három módját jegyzette-fel Dioscorides L. V. c. 23. De reánk nézve által-írni egyik sem szükséges.

§. CCXLIII.

Továbbá, közönséges szokás még az-is, hogy télre az új bort örömmel, nyárra pedig azót meggyel készítsék; az a' gyomrot és az egész testet inkább melegíti: ez a' vért szebben hívesíti, az ételbéli kívánságot jobban gerjeszti, sőt a' szívnek erősítésére-is alkalmasabbnak tartatik. De valamint az a' böven való éléssel főbéli erőtlenséget, szédülést, fő-fájást, fulladozást, vér-pökést, nyavallya-törést, tagoknak el-esését, főként azokban, kik egyéb irántis ezen nyavallyákra hajlandók, könnyen okozhat; úgy ez-is a' hidegebb és nedvesebb természetűekben, és a' kiknek gyomrok tisztátalansággal meg-van rakodva, puffadtságot, szelet, szorulást, has-tekerést, nyillalásfokat, és sok egyéb gonoszokat szülhet.

Készítenek vala régen a' Görögök-is jóféle borból, szin-mézből, és az *olympus* hegyén termő jó szagú virágokból holmi italt, mellyet jó ízéért, kedves szagjáért és hasznos voltaért *Nedjarnak* halhatatlanságát, vagy Istenek' italának nevezni méltónak tartottak.

Ebben a' §-ban a' fűszerezett ártatlanabb borok említettnek. A' régi Görögök és Rómaiak e' részben-is a' magok szorgalmatos-ságokat nagyra ki-terjesztették vala, rész szerint nyalánságból, rész szerint hogy a' magok boroknak bizonyos végekre hathatóbb orvosló erőt szerezzenek, a' mint

ezeket hofzfazon fel-rakta DIOSCORIDES L. V. c. 23--49. PLINIUS L. XIV. c. 16--19. ennek a' fuzzeres bor' készítésnek első mester-ségeit a' Görögöknélle-írta. Az egész mes-teriség pedig summáson ide járul. Hogy a' plánták' Országából valami kedvesebb szín, íz, szag, vagy hathatósabb orvosló erő ta-láltatik, azokat a' borral, mint leg-kelle-mesebb itallal közölhefsék. A' Fűvek kö-zül válsztották e' végre többire az ürmöt, páva-füvet, méh-füvet, fejér petzertét, majorántot, rosmarintot, kerti és vad 'sál-lyát, levendulát, isópot, buziokot, fodor-mentát, ambrósiát vagy myrrha-füvet, szar-vas-nyelvű füvet, temjén és ezer-jó-füve-ket, vérónikát, kalány-levelü-füvet, kissleb-b tzenturiát. A' virágok közül a' borzát, ró-'sát, akácz-fa virágot, 'sállya és rosmarint virágokat. Mellyekhez az újjabbak nem ré-giben hozzá tették a' szőlő-virágot. A' gyö-kerék közül az örmény gyökeret, Iris vagy viola gyökeret, dantziát, Kálmust, Angyé-likát, bipinellát, galgant vagy galanga gyö-keret, scillát vagy tengeri hagymát. A' magvak közül a' kömény, ánis, koriandrum, fenyő és Laurus magvakot. A' fűszerfű-veket mind közönségesen. A' gyümölcsök közül hafok' meg-fogására és étel' kívánások' segítésére a' vad és éretlen szőlőket (*Labru-fcas et Onphacium*) vad kökény szilvákat, erdei birs-almákat: szép színekért, kedves ízék-ért és szagjokért, hívesítő 's vizellet-üző le-vekért a' tzitromot, narantsot, Pomagráná-tot, az apró, fekete, húsos, savanyu, vad tseresnyét, meggyet, málnát, áfonyát, bor-za-gyümölcsöt, a' kedves szagú sárga ba-ratzkokot, muskotály körtvélyeket, almá-
kot, szilvákat, 's egyéb e'féléket.

A' Fűveket e' végre szedték, mikor vi-rágozni kezdettek, vagy kevéssel az előtt, e' végre meg-válogatván a' leg-épebbeket. Neveze-mikor szed tés az ürmöt szedték Szent János nap tölj-
kés?

Mikből
állott?

ban, míg a' nap a' rák jegybe érkeznek, a' mikor ennek leg-jobb ereje van. Választják vala pedig különösen a' *Pontusit*, melyet mi bárány-ürömnök hívunk. A' virágokat fzedték, mikor leg-szebben ki-nyíltak, nap' fel-jöte előtt, míg szagjokat a' nap' sugári ki-nem kezdték volna repíteni. Mind ezeket ha akkor hirtelen nem akarták a' borba áztatni, árnyékos helyen, a' hol a' nap nem érhet, szabad aérben gondofon, hogy por meg-ne lepje, vagy a' pókok, bogarak meg-ne szállják, meg-száraztják vala, és a' haszon-vételig tiszta száraz fa skatulyákban be-fedve, hives száraz helyen tartják vala.

A' Gyökereket ásták tavaszszal, mikor a' földből ki-kezdték büvni; és szépen megtisztítva, a' vastagabbakat meg-hafogatva, vagy keresztül vagdalya, a' *scilla*t rétenként el-bontva, 's tzeránkba fel-fúzve hasonlómódon meg-száraztatták, és jó gondvifelés alatt tartották. A' Gyümölsöket fél éréfekben, minek-elötte nagyon meg-sárgúlnának, rántzosulni vagy rothadni nem kezdenének, nyersen fordítják vala e're a' haszonra. Lehetett mind ezekkel kinek-kinek maga tetzése szerint külön-külön-is élni; lehetett, kivált a' plánták' és fűszerfűzámok' rendiből, többet, kevesebbet egybe-elegyíteni: lehetett a' füveket, virágokat frissen-is a' borba eresztetni, míg ízek és szagjok által-járta: lehetett a' gyümölsöknek ki-fatsart vagy fajtolt leveket-is a' meg-iváskor a' tiszta borba tsepegtetni, és azzal jól egybe-rázni. De szokottabb 's hasznosabb dolognak tartatott ezeket a' szereket magokat öt, hat vedres hordókba, fejr vagy sárga színü, jó erős, tiszta ízü borokba tenni, magokra, vagy olyan vékony hoszfű 'satskóba, melly az átalag' aknáján könnyen be-fért, 's meg-ázva-is ki-jöhetett, puhán be-töltve, ki-érő tzerán, mellynél fogva mikor tettett, ki-lehett húzni, a' borba le-eresztetni. Mint-

A' gyökereket mikor ásták?

Miként készittetik ezekkel a' fűszerekkel a' bort?

*tseresnyés
és meggyes
borok készí-
tése.*

hogy pedig a' meggyet 's tseresnyét tört magvával elegy nem lehetett így bé-dugni a' hordó' száján, mert a' levek szélllyel folyt volna, azért a' zatskót üreffen a' hordóba erefztették, és úgy a' ki-érő lyukán megtöltötték, 's azzal bé-kötve bellyebb erefztették. A' kik a' nevezett füzereket vagy gyümöltsöket magokra tézlik vala a' hordóba, rendesebben így bánnak vala véle: kivén egyik fenekét az átalagnak, le-fektetve, hogy a' szerek inkább puhán, tágon maradjanak, 's a' bor jobban meg-járhassa, téznek vala egy rend bük, nyár, mogyoró, vagy egyéb íz és izag nélkül való fák-ból gyalult forgátsot, mellyet előre egy éj-tszaka vízbe áztattak, és reggel jól meg-fzárasztották volt: e're más rendbe ürmöt vagy' egyéb füzereket daraboson meg-vagdalva vagy törve, vagy a' tseresnye 's meggy gyümöltsököt raknak vala, a' száraitot elvetvén, és a' magvaikat külön kö vagy fa-mo'sárban meg-törvén (mellyek a' gyümölts' izét a' borban fokkal kedvesebbé tézlik) ezekre ismét más rend füzereket vagy meggyet, tseresnyet, baratzkot 's egyebet. Így menvén rétenként, míg az átalag ezekkel félig telik vala. Akkor bé-feneklik, és a' száján meg-töltik vala jó borral; 's jól bé-fzádolva hives helyyre felre tézlik vala. A' melly ott három négy napok alatt meg-fzál-lott, és azontúl tsapon hafzonra fordittat-hatott. Mikor a' tseresnye és meggy kö-zü muskotály körtvélyeket-is tettenek, igen kedves szagot adott a' bornak. Tartsuk-meg, hogy a' *tseresnyés és meggyes borok* fokáig nem állanak, kivált ha gyengébb borral voltak készítve: azért a' gondofabbak ma tsak kis edényekbe készítik. Söt foka jobbnak tartják a' tseresnyének 's meggy-nek tsak a' veres levét fatsarni-ki; 's mi-nek-utánna az így meg-fzállott, széles szá-ju edényben lafsú tűznél addig főzni, míg

vékony nyúlósága lesz; az alatt a' magvoknak beleit, fa-hajat, ízegfávet meg-törve, kevés seprő-égett-borral 24 óráig vontatják, egy ki-nyomván vagy sajtoltván az égett-bort, ezt más-fél annyi nyomó nád-mézzel vagy szín-mézzel egybe-elegyítik, és a' meggy-lével jól öszve-kevervén, haszonra el-tézik. Mellyből mikor élni akarnak, a' mennyit szükség a' fejr bor közti elegytenek. Próbált dolognak írják e' követhezendő fogást-is: Végy tavaszfal a' fanyu tseresnyének vagy meggynek gyenge levél-bimbóiból egy jó marokkal: tölts reá két ejtelní jó veres bort, tégy kevés nád-mézet-is hozzá: hadd így éjtzakára, és reggel jó ízü, tökéletes meggyes borod léfzen. Mellyet a' meggy vagy tseresnyemagvakkal-is e' szerint meg-nyerhetni, ha vízzel jól meg-mosva, tisztán a' belivel egygyüvé törik, és az írt mód szerint veres borral meg-vontatják.

Új módja a' tseresnyés és meggyes bor-kefzítésnek.

A' kik e'féle fűszeres vagy ürmös bort telre bővebben akarják szüretkor kefszteni, nem bort, hanem jó-féle sajtolt édes mustot töltenek a' szerekre. A' melly azokkal együtt meg-forrván fokkal tisztábban és nagyobb mértékbe magába vészi a' szereknek erejét. Ha jó erős az ürmös, egy marokkal öt veder borhoz vagy musthoz elég léfzen. Ha fellyül a' fűszerekre egy sajtár szép, ép szőlőt-is tesznek, akar meg-fzemelve, akar a' nélkül, a' bornak íze fokkal kedvesebb léfzen. Vagynak, a' kik hogy a' fűszeres, vagy ürmös bor édesebb légyen, a' szereket bővebbetskén a' mustba téve, együtt künn a' szabad áren, hogy a' gözit a' szél el-vihesse, széles száju üstben alája tett száraz fa tüznél harmad annyira el-főzik, a' tajtékját gondoson le-fzedve. Így éjtzakára félre tézik, és reggeli hidegen ruhán vagy sűrű szitán által-szürve, a' hordóba töltik, és két vagy három annyi más tiszta mustot

Szüretkor telre ürmös bort hogy kefsztenek

tot töltvényre, el-tézik forrani. Ha vastagsága miatt nem akarna meg-forrani, eleven ízéből tüzet téznek az átalag alá, hogy a' forrás induljon-meg. Ha a' megforrás után az ürmön vagy egyéb füvek' íze kelletinél inkább érzenek, harmadára vagy felényire el-főzött forratlan tiszta mustal, mellyet a' jó boros gazdák különös átalagban ez, 's egyéb végekre, mint elébb-is említém, mindenkor kéfzen tartanak, az éléskor kedvek szerint édesítik. Lehet az izét ez vagy amaz fűszerfzámval még nemesebbé-is tenni. Nevezet szerint az ürmöhöz a' fa-haj, a' megygyhez és teresnyéhez a' szegfű igen jól illenek. Az e'féle mustal készült fűszeres borok csak Karátsonra készülnek úgy el, hogy jó meg-ihatók légyenek. Addig azért nem-is szükség az átalagokat keményen bé-dugni, melly a' forrásokat meg-fojtaná; hanem csak könnyű szerral egy birs-almát, vagy valami tágas fa-dugót kell a' szájokon tartani, vagy más kis lyúkat kell hagyni rajta, mellyel fzelelheszen. Karátson után osztán, mikor megtisztult, lehet jobb móddal tsinálni; és ez-tendeig 's tovább el-tartani. A' forgátsos *species*fel töltött átalagokba, ha egyszer költeni kezdették, szükség estvénként mindenkor annyi új bort tölteni, a' mennyit az nap ki-tsapoltak, ha t. i. mustal készült volt. Az ó borral készült ürmös vagy fűszeres borok az új töltelékkel el-romlanak; azért az ilyen fűszeres borokat egy folytába el-is szokták költeni.

Ürmös-essentiával Vagynak, a' kik bizonyos füvekkel elegy az ürmöböl *essentiát* készítenek, és e'vel ürmözik-meg a' bort, mikor azt akarnak inkább készíthet-nya. E' végre az ürmöt, páva-füvet, kis tzenturiát szárazon, mindeniket egy jó marokkal; két ló nyers örmény gyökeret; egy egész pomagránatot aprón együve vágdaltván, és egy tágas üveg, vagy kívül belül

mázás tserép edénybe tévén, öt vagy hat tertályní seprő égett-bort töltenek reá; és jól bé-tsinálva négy hétig pintzében így tartják; azután tiszta ruhán által-szürik; és a' lévből, a' melly esztendő számra el-áll, mikor kell, keveset a' tiszta borba töltvén, készen van az ürmös bor. Ha a' száraz ürmösnek gombotskáival egy üveget félig rakva, szszü szőlő borral meg-töltik, 's a' pintzébe így hagyják, e'vel még kedvesebb izü ürmös bora lehet készíteni. A' *Pápa-füvel*, méh-füvel, 'sálllyával, rosmarinttal-is mint az ürmössel hasonlóképpen lehet banni a' borok' készítésében; hanem hogy az elsőhöz ürmöt, tzenturiát, fejer peszertzét-is szoktak többire tenni: a' Rosmarinthez pedig a' maga és az ökor-nyelv-fü (*Borrage*) virágjából-is keveset. A' 'sálllyát inkább csak magára eresztik zatskóval a' borba, vagy a' mustba.

A' *Eorza virág* a' bornak kedves fűszer-fzámos ízt ad; de ha bővön tették bele, a' részegséget és fő-fújást öregbiti. A' *vad 'sállya* a' száznak és orruak nagyon tettző muskotály ízt tsinál, de a' fejet nagyon el-kábítja. A' *szőlő virág* minden eddig fel-talált szerek felett ajánlja magát mind kedves izéről, mind ártatlanságáról. Meg-szedvén a' szőlő virágokat mikor szépen ki-nyíltak, árnyékban meg-száraztják, porrá törik, tiszta ruhába, a' mennyire tettzik, tsomóba kötik, és el-várván a' mustnak első napi forrását, más nap, hogy a' szőlő virágnak kedves *spiritussa* inkább benn maradhasson, a' hordó' száján tzérnával a' must-közepéig leeresztik, a' melly együtt meg-sörvén, a' bornak meg-betsülhetetlen kedveséget szerez, ZUCKERT *Abh. zu Bereit. der Nahrungsmittel* §. 122. A' *Kalány levelü* füvel a' bor' készítésben két-képpen élnek: 1.) Meg-raknak egy jó erőssen meg-kötött és bé-fenekelt átalogot félig e'féle valogatott nyers levelek-

szőlő-virággal készült borok.

kalány-levelü füvel (Co-

chlearia)
 lefzültbor
 scorbutus
 ellen.

lekkal; és így jó édes fajtolt élő musttal meg-töltik: keményen bé-tsinálják, 's hideg helyre téstik, hogy meg-ne forrhatson: a' melly magában kevés idő alatt meg-tisztul, és igen szép veres színü, édes, a' spanyol borhoz majd hafouló ital lefzsz belöle; a' mellyben a' fünek íze-is minden alkalmatlanság nélkül jól érzik. Ha pedig 2.) úgy akarják, hogy meg-forrjon, úgy azután hogy a' must forrni kezdett, kevesebbet téstnek a' füböl hozzá. Így a' bor hathatófabb lefzsz; de az íze kedvetlenebb. A' Scorbutusban ez igen hafznos ital.

A' Scilláról ezeket írja MATTHIOLUS

Squillás Comm. L. V. c. 22. Galenusból: „ Végy szá-
 vagy Scil- „ raz fejer Scilla gyökér leveleket egy fon-
 lás bor' „ tot, töltö üveg edénybe reá 12 mézfely
 lefzülete „ bort, tartsd így negyven nap: akkor
 es ditsére- „ vedd-ki belöle a' scillát: és a' borból né-
 te. „ ha ebéd előtt igyál-meg 4 lótót, vagy ha
 „ ebéd után inkább tettik egy lótót. Iha-
 „ többá teheted, ha két vagy három me-
 „ szely szín-mézzel fel-elegyited. Ez a'
 „ bor minden egészséget helyre hoz: az eny-
 „ ves, nyúlós nedveségeket, főként a' tak-
 „ nyot meg-vékonyítja, a' gyomorba, has-
 „ ba, föbe, májba, lépbe, az inakba, söt
 „ a' tsontokba-is meg-üledni nem engedi,
 „ 's a' t.“ Vesd-egybe ezekkel, a' miket
 ugyan az ö szavai után fellyebb a' Scillás
 etzetről írtunk vala. Hogy ez a' vizes, tak-
 nyos nedveségeket az egész testből hatal-
 moson tisztítsa, sok vizkorságokon próbált
 dolog. Fél lót Scillához fél ejtel ó bor elég,
 24 óráig benne ázva; két három kalány é-
 homra véve eleget munkálódik.

Az Örmény gyökeres bort (Enulatum N.

Örmény Alanwein) Neštartesnek hívja PLINIUS L.
 gyökeres XIV, c. 16. (Neštarea-is lévén a' Görögök-
 bor, és an- nél ennek a' fünek neve) a'ról, hogy a' ré-
 nak nagy giek ezt örömet szerzeni gondolták. A' Né-
 hafana. metek, a' kiknél ez az Alanwein igen kö-
 zön-

zönséges, ZINCKEN szerint így készítik: Meg-föznek az elébb említett módon meg-fzárzott gyökerekből egy fontot négy, öt kupa fajtolt tiszta mustban, az üstöt bé-fedve, és a' must' tajtékját le-szedve, míg a' gyökerek annyira meg-lágyúltak, hogy az újjak' begye közt széllyel-mennek. Akkor ki-szedik, és mo'sárba téztávé törik, ruhán által-verik, és így mustba visszafzátészik, és azzal együtt ismét főzik, míg a' mustnak harmada vagy fele el-fött, így egy belől mázas tserép edénybe által-töltvén a' pintzébe hülni le-tészik, 's meg-hülve több must közti töltik, hogy azzal forrjon-meg: ha nem akarna forrani, szenet tesznek a' hordó alá: ha meg-forrva a' gyökér' íze keserűn érzének, több ki-fözött tiszta mustot töltenek hozzá. Hogy kedvesebb íze legyen szegfűvet, sa-hajat, mindenikből egy lotot külön-külön meg-törve, és tiszta fehér ruhába kötve, egy-egy font mustba meg-föznek, és meg-hülve a' mustot a' gyökeres musthoz töltik, a' szereket pedig úgy ruhástól a' száján tzernára kötve belé eresztik, az átalogot bé-tsinálják, néhány nap így tartják, az után élni kezdenek véle. Ez a' bor a' Németeknél egész panaceának tartatik, a' mint fellyebb a' fűszerzámok közt az örménygyökérnek históriájában-is említettem vala. Nevezetesen az el-hült taknyos gyomornak és testnek minden nyavallyáiban, köhögésekben, fulladozásokban, rühös ki-ütésekben, és a' dögleletes nedves ártnak minden ártalmi ellen fokot használ, ha ki reggelenként, 's ebéd, vatsora után egy-egy pohárral ebből meg-iszik. Vagyon könnyebb módja-is az e'féle bor-készítésnek, mellyet-is elébb már fel-tettem vala; azért itt nem-is emlitem. De annak közelt sints ilyen kedves és hathatós ereje.

A' Birs-alma bor-is (*Cydoniatum*) hason-Birs-alma ló móddal készül. Egy átalog musthoz öt-bor.

ven erdei vagy rántzos haju, szagos birs-almát fel-darabolva, a' magvaikat ki-véve, lassu tűznél addig főznek, míg meg-lágyúl: így hidegen meg-törve, és a' levét ki-sajtoíva a' mustba töltik. A' melly bor esztendőkre meg-áll: a' gyomrot és fejet erősíti, a' has' síkságát meg-fogja, úgy hogy azonközben a' vastag emésztet még-is szabadon ki-takarodjék; a' vizeletet hajtja: a' rothasztó veszedelmes forro nyavallyákban a' hasat tisztítja. Lásd azokat-is, a' miket fellyebb a' II-dik Darabban a' birs-almáról meg-jegyzettünk. Ha *tzitromos hort kivánsz*: Egy tzitromnak reszeld-le a' fejéregig a' sárga haját; törj fa-hajat-is daraboson egy lótot: nád-mézet szép aprón egy fontot; ezeket elegyítsd egy veder borba; töltsd edénybe, 's tsináld-bé jól a' száját: minekutánna 8 napig így állott, kóstold-meg, 's ha nem elég édes, tégy több nád-mézet hozzá: vagy hánts-meg hat tzitromot vékonyon, és a' haját aprítsd-meg apróra: tedd ezt darabos fa-hajjal együtt két ejtel borba tserép edénybe, álljon úgy egy éjtzaka a' kementzén melegbe. Ezekkel osztán tsináthatsz magadnak jó tzitromos bort, a' mikor tettzik. Ha édefebben akarod, meg-tisztított nád-mézzel szaporíthatod. Lásd ZINKENT *Lexic. Citronenwein* név alatt.

tzitromos bor.

Az HIPPOCRATES' találmányából posztó vagy kalap materiából készült szűrő 'sákraticum, kon igen szépen meg-tisztított híres fűszer számos bor (*Hippocratum, Claretum, Arovagy fu-matites*) hajdon így készült: A' kedvefebb szerszá-izü és szagú fűszer számosokot, nevezetesen fa-hajat, *Cardamomumot*, vagy minden szereket, Paraditsom magot mustal vagy megforrott tiszta jó borral azon mesterséggel, mint elébb a' több fűszerekről meg-mondók, egy darabig áztatván az említett zsákon, mint ma a' rosólist, által-szürtek. Ha bővebben lenni, és tovább tartani akarták,

úgy a' fűszerfűszamokat daraboson meg-törve gyér ruha zatskóba a' mustba felig le-eresztették, 's minekutánna 15, 20 napok múlva a' bor meg-tisztult (hogy a' hofzszas ázás és vontatás közben a' szereknek földes, nyálas része-is által-menjen a' borba, mellyre minden e'féle készületekben szükseg vigyázni) más tiszta edénybe által-vették. Ha meg-forrott borral kezítették, úgy üveg edénybe jól bé-zárva, 3, 4, 8, 20 napi vontatás után néhány ízbe, a' *Hippocrates'* módja szerint, kalap zsákon, vagy patikai mód szerint itató két rétü papirofon néhány ízbe, míg tökéletesen meg-tisztult, által-fűrték. A' fűszerfűszamok' mértékét a' borhoz, (mellynek itt ugyan jónak kell lenni) a' tzel-hoz alkalmaztatva ki harmad, ki negyed, ki nyoltzad, ki több részniire tette: közönségebben fél lóthoz egy font bort vettenek, és az éléskor nad-mézzel-is a' kedveségig édesítették. Az ilyen fűszerfűszamos bort, mikor gyömbért-is tettek hozzá, némmel helyyeken felső Német Országon *Lutheranus terwein*, *Lutheranus* bornak-is nevezték: de nem *Luther Martonról*; hanem ebből a' Német szóból *lauter*, a' melly tisztát tészen, mintha mondanák *Lautertrank*, tiszta ital.

Az ilyen fűszerek közü az Orvosok fokszor bé-lopják a' *purgáló* és *vér-tisztító*, *Vinum rosfsz izü és szagu szereket-is*, mikor hofz-medica-szafabban akarják a' kényesebb *gustusu* be-tum. tegeket e'félékkel éltetni; tapasztalván, hogy a' bor azokat nem tsak szenvedhetőbb izüekké tészi, hanem hathatósabbakká-is; magába vévén azokból a' leg-finumabb részeket, és a' testnek leg-szorosabb rejtekiben, a' maga *spiritusával* utat készítvén azoknak. Mellyet a' több asztali boroktól *Vinum medicatum* névvel különböztetnek.

Leg-híresebbek, leg-betsefebbek valának *Régi leg-a' régiek' tsinált borai* közt a' *Myrrhina* vagy *betsefebb Murratum*, a' *Nectár* és *Nepentes*. Igaz ké-tsinált bo-
V, könyv, 2. szü- rek.

A' Myrrhina mi volt?

születek miből állott, azon máig sem egyezhettek-meg a' Természet' munkáit, és régiségeket nyomozó Tudólok; minthogy a' leg-régibb jegyzésekben ezeket nem egy formán találják. A' *Myrrhiná*ról annyit ír *PLINIUS L. XIV. c. 13.* hogy az myrrha szagjáról neveztetett így; és hogy az édes volt, *Plautus*ból próbálja. De hogy adták néki ezt a' *Myrrha* szagot, se ő, se mások meg nem határozták. Némellyek úgy tartják, hogy valami *Murrha* nevű drága kőből, melly *Lapis Calcedonus*nak-is neveztetik, és *Carmaniában* a' föld' színe alatt a' napnak erős sugáritól olvasztatik egybe nem különben, mint a' gyémánt, és aranyas tsillagzatokkal tarkás, mint a' *Murena* nevű hálnak bőre, készült edénybe tartva vette volna azt a' szagot. Mások, hogy myrrhával, melly akkor fokkal kedvesebb szagú, 's nem is annyira keferü ízű volt, mint ma, egyéb fűszerfzámokkal elegy készítettett volna. Mások, hogy a' myrrháról neveztetett drága kenettel elegyítettett volna meg, mint a' fer néha köhöges ellen lúd'sírral vagy vajjal. *Festus* ezt a' *Neclárral* egynek tartja. Az ízét édes-keferütskének írják: és hogy ez különösön a' fájdalomok' enyhítése végett adott volna; és ezzel különösön a' halálra fententziáztattaknak igen fokot segített volna.

A' Neclár mi volt?

A' *Neclár* ki-mondhatatlan kedves édes ízéről és szagjáról, és tsudálatos vidámitó erejéről ditsertetett. *Minerva'* találmányának tartották: a' ki *HOMERUS* szerint *Iliad. L. XIX. v. 347.* a' haldakló *Achilles*nek, midőn femmi ételt bé-nem vehetne, kevés *Neclárt* tsepegtete, és *Ambrosiát* (mellyet a' leg-jobb méznél kilentzszer edesebbnek, és kilentzszer több gyönyörüséget szerző ételnek ír egy *Ibycus* nevű régi Íróból *ATHE-NÆUS L. II. c. 2.*) téve a' szájába. Az Istenek-is, hogy az égben halhatatlanságban élnek, annak köszönhetik, hogy mindenkor

Neclár-

Nectarral és *Ambrosiával* vendégeskedhetnek. Vólt-e e' világon valaha termés *Nectár*, bizonytalan. A' bizonyos minden emlékezet-től fogva, hogy ez borból és mézből ké-fzítettett ital vólt.

GORRÆUS, a' *Constantinus* Görög Tsá-fzár' könyvéből *de Agricult. L. VIII.* ezt tiz rész felényire el-főzött mustból, és egy rész *Atticai* mézből kézfült itálnak tartja: mel-lyet hordóba töltvén, és keményen bé-tsi-nálván árnyékos hideg helyen tartottak. Má-fok, hogy az édes mézes must a' hafat él-ne tsapja, és a' gyomrot meg-ne rontsa, *Cinamomot*, *Nárdust*, 's egyéb e'féle kedves szereket gondoltak hozzá. **PLINIUS**, a' mint elébb-is említök, ezt örmény-gyökérrel ké-fzült bornak tartotta. De idővel olztán, akármi vólt, ki-maradott egészen ez az ital; és e' helyett meg-forrott erős *Faler-num* bort kezdettek negyed részni habjától főzés által meg-tisztított, *Hymettusi* mézzel meg-elegyíteni, és a' fő vendégeknek első italba vatsorán bé-adni, a' mellynek *propoma*, *promulsis*, *Vinum mulsum* vala a' neve. *Aufidiust* nevezi **HORATIUS L. II. Satyr. 4.** hogy ennek első fel-találója lett vólna. De ő ezt-is károsnak tartja; minthogy e' két erős édefség együtt az üres belső részeket meg-sérti. Mellyre nézve az ő ítélete sze-rint a' mézes víz magába e' végre jóval bá-torságosabb vólna. A' versek így folynak:

Aufidius forti miscerat mella Falerno
Mendose: quoniam vacuis committere venis
Nil nisi lena decet: leni praeordia mulsio
Prolueris melias.

Meg-jegyzi ezt a' hibát **MARTIALIS-IS L. XIII. epigr. 108.**

Africa neclareum turbatis mella Falernum
Misceri decet hoc a Ganymede merum.

A'Nepentes mi volt?

A' *Nepentes* a'ról vala híres, hogy ez minden bajait és nyomorúságait egybe elfelejtette az emberrel, e' vilagnak mindeu ditsőségét véle meg-útaltatta, másoknak ellene való vétkét elfelejtette. HOMERUS beszéllvén *Odyss.* L. IV. '*Telemachus*' történeteit, midön ö Országától, Atyjától, világi javaitól meg-fosztatván, *Pisistratus*sal együtt nagy bánattal atyjának *Ulysses*nek keresésére indult, és útjában *Menelaus*nál vatsorára meg-szállott volna, és ott meg-értette volna, mitsoda dolgok folynának a' fok kérők miatt *Lhacában* az ö anyja' házánál, keserves panaszra fakada: mellyre a' jelen lévők-is nem tartóztathaták magokat a' sirástól. A' mikor a' *Jupiter*' leánya *Hélena* titkon *Nepentes*et erezte az ö poháraikba, mellyből bort isznak vala; mellyel minden sirást, haragot és fzenvedett nyomorúságokat egybe elfelejtette vélek, és mindnyájan bé-telének örömmel, nevetni, vigadni kezdének, a' mint elmélen elé-adja a' *Poëta Odyss.* L. IV. v. 219. *seq.*

*Nepentesque statim injicit medicamen Iacoe
Irae cunctorumque malorum obliviam ducens
Hoc si quis mixtum Cyatho praesumerit Iste.
Luce ista nunquam lacrymas effuderit obortas
Non si vel fato genitor decedat uterque,
Nec fratrem natumque ridentis cuspide feri
Ante oculos si transadigat truculentior hostis.*

Kapta vala pedig ezt az orvosságot *Hélena* a' *Thonus*' feleségétől *Polydammától*, a' ki *Egyiptomból* való vala, a' hol a' föld' termékeny volta miatt e'féle tsudálatos erejű füvek bőven teremnek, Orvosok-is a' *Poeon*' nemzetiből leg-böltsebbek találtnak. *Diodorus Siculus* írja L. I. c. 97. hogy az ő idejében *Egyiptomban* a' *Diospolisi* afzszonyok e'féle eszközökkel még éltek; és nálok lehetett egyedül a' haragna: és szomorúságnak orvosságát találni. Hogy ez va-

lami tsinált bor lett legyen, tudva vagyon. De mit tették belé? meg-nem írták. GALENUS abban a' könyvében, mellynek ilyen nevet adott: *Quod animi mores sequantur temperam. Corp. c. 3.* ezt holmi *Oenobia* vagy *Oenopia* fű gyökerének tartja, melly azután a' LANGIUS' vélekedése szerint *L. I. ep. 56.* *Oenotherának* neveztetett. DIOSCORIDES *L. IV. c. 123.* az ökor-nyelvű fűről (*Buglossó*) írja, hogy borba vettelve az elmének gyönyörüséget nevelné. PLUTARCHUS *Symph. L. I. Quæst. 1.* ezt a' *Heléna' Nepentessét*, ha fű volt, egyenesen ilyen *Buglossummal* készült bornak gondolja; jóllehet hihetőbbnek tartja, hogy ez nem egyéb, hanem az *Ulysses* viselt dolgairól való ékes és érzékeny beszéllgetés lett legyen. HARDUINUS a' *Pliniusra* tett jegyzéseiben semmit nem kételkedik állatni, hogy ez *Buglossum* volt, mellyet fokban *Borrágonak*-is mondanak, mi ökor-nyelvűnek hívjuk; de ott nagyobb szív-vidámító erővel volt ez fel-ruháztatva, mint a' mi hideg tartományunkban.

A' *Hellenium* nevű fűről-is írja PLINIUS *L. XXI. c. 21.* hogy az *Heléniről* neveztetett; és hogy annak, borba bé-iva, olyan örömet gerjesztő erő tulajdoníttassék, a' minémüt beszéll HOMERUS a' régi *Nepentesséről*, hogy t. i. az által minden szomorúság el-töröltetett. A' mellynek gyökere felette édes levű, mellyből készítettett a' a' *Nectarites*-is. Valamiut *Strychnon* nevű fűről-is meg-jegyzette THEOPHRASTUS *H. P. L. IX. c. 12.* hogy a' ki azt bé-vette, bújálkodó jó kedve lett; és maga magának felettébb meg-tettzett. Emlékezik e'ről PLINIUS *c. 31.* Ugyan ö *L. XXIV. c. 17.* egy *Gelotophyllis* nevű fűről, a' melly *Bactariában* és a' *Borysthenes* mellett terem, írja, hogy ha ki azt myrrhával borba bé-vézi, fok jütékos képek forognak előtte, és nevetésének vége nem léfzen, míg pálna borban feyöd-

egyéb el-
met vidá-
mitó sze-
rek.

dió-mag belet borsfal és mézzel elegy nem íszik. Tsinálnak a' Törökök a' *VIERIUS*' bizonyítáfa szerint *De Praestigiiis Daemonum L. III. c. 10.* kender magból bizonyos *heiranluc* nevü port, mellyből a' ki egy kalánnyal borba bé-vézen, szüntelen nevet, és játékos maga vífelésével a' körül lévőknek nagy mulatságot szerez. A' *Datura*, *Dutrua*, nálunk álom-fu-is e'féle erejéről régen megbélyegeztetett. Ennek virágjáról és magvairól (mellyek Indiában a' sárga dinnye maghoz hasonlók) azt jegyzette-ki *Salmatusból MEIBOMIUS De Cerevis. Vet. c. 23* hogy ételbe vagy italba elegyítve az agy-velőt eljárák; és bolondoskodásra, szüntelen való nevetésre vízik az embereket, úgy hogy egyébre semmit ne ügyeljenek; utóljára pedig mély álomba meritik: és hogy a' *Lufizána* Afzszonyok Indiában az *Acosra*' bizonyítáfa szerint, a' magok férjeiknek gyakran titkon e'féle port adván-bé, az alatt ők, míg ezek nevetnek 's bolondoskodnak, férjek' szeme-láttára latraikkal bátron paráználkodnak: mellyről a' szegény Gazdák reggel fel-ébredvén, egyebet semmit nem tudnak, hanem hogy nagyon el-nyomta vólt őket az álom. A' *Belénd-fü-is* (*Hyascyami*) éppen hasonló erejéről esméretes.

§. CCXLIV.

A' tsupa meg-hütés és melegítés által is fokszor tészünk a' boron igazítást. Ugyan-is, a' jó *büves bor* a' maga ízét jobban ki-adja, és mind a' száznak, mind a' belső részeknek kedvesebb, a' szomjúságot-is inkább óltja, nem-is részegít olly hamar. De azt jég között feletébb meg-hüteni, annyival-is inkább jeget hányni belé soha sem tanátsos; mert fok példák ta-
ait-

nitják, hogy a' kik ezen tsemegén igen kap-
tanak, nyelvek' tsapja le-ereszkedett, torkok
inflammálódott, gyomrok el-erőtlenedett, ve-
szedelmes has-menésbe, mejj-fájásba, *pleuritis*-
be 's a' t. estenek. A' meleg bor ellenben a'
gyomrot jobban erősíti: a' honnan *Celsus* a' gyen-
ge gyomruáknak éhomra meleg bort hörpölni
hasznosnak mondja. De igen szükön és ritkán
kell e'vel-is élni; mert egyéb iránt reszketeg-
séget, fő és egész testbéli erőtleniséget okoz.
A' bornak részegítő erejét tartóztatják mind
azok, valamelyek a' vért hívesítik, és a' vi-
zelleket üzik.

A' bornak hideg vízzel, hóval való
elegyítéséről mit kelljen tartani, elébb mar-
meg-mondottuk. Itt csak a' tiszta bornak
jég között való erős meg-hűtéséről részünk
ítéletet. A' régi Római kényesebb Urak
zsákokba, vagy tajték köből tsinált szűrő
edényekbe száraz jeget tettek, és a' bort
fellyül reá töltvén, az a' mint alól ki-tse-
pegett, félig meg-fagyva úgy itták. Okta-
lan nyalánkság! Azért ebben-is, mint fok
egyéb *aietát* illető dolgokban-is nem méltó
öket követni. A' bornak hidegségét két-
képpen kell fel-venni: 1.) úgy mint *hiie-*
get, melly szerint, úgy mond *ΜΑΤΤΗΙΟ-*
LUS Comment. in Diosc. L. V. c. 7. ha a' nyá-
ri lévségeken felette erős hideg a' bor, árt
különösön az agy-velőnek, az inaknak, a'
mejjnek, a' tüdőknak, gyomornak, belek-
nek, lépnek, májnak, veséknek, hójagnak,
méhnek, fogaknak. A' honnan az e'féle hi-
deg italokban oktanul gyönyörködök töb-
bire kínos nyak és gyomor fájásoknak, nya-
vallya-töréseknek, tagok' el-esésének, fulla-
dozásnak, vizellet fel-akadásnak, *calculus-*
nak, belső részek' meg-dugulásinak, viz-kor-

A' bort
jéggel hű-
teni fokké-
pen ártal-
mos.

ságos dagadozófoknak, és fok egyéb veszedelmes nyavallyáknak mások felett ki-vagnak tétettve. Kivált az olyanok, a' kik nyárban erős melegben, testeket nem gyakorolva, iszszak az ilyen jegyes italokat. Lásd e're azokat-is, a' mellyeket fellyebb az aérnek és víznek hidegségéről fel-tettünk. Másaúszor: Ugy, mint bort, a' melly a' mennyiben a' maga tűzével és sós ösztönével a' hidegtől egybe-vonódott edényekben a' vérnek sebesebb folyást, és ide tova való rohamát okoz, azon-közben a' nedveségeket-is ki-terjeszti: mellyekből a' belső részek meg-dugulása, *inflammatio*ja, fene rothadása, fulladozás, gurma-ütés 's a' t. önként következhetnek. Vesd-egybe, a' miket az LXXVII-dik §. alatt a' hidegnek megelőzése ellen ivutt borról és égett-borról mondtunk.

A' meleg a' bornak ízét mennyiben változtatja?

A' bor melegen savanyubbna tettik, el-olvadván benne a' savanyu söt bé-póáló olaj; és így a' só szákkal mezitelen férkezvén az érző irakhoz. Innen meg-edesítés nélkül alig-is lehetne a' savanyu borokkal melegen élni. Az édes olajos kövér borok pedig így meg-higulva fokkal jobbau el-terjednek a' testben, tökéletesebben egybe-elegyednek annak nedveségeivel, és tisztábban, hamarébb 's bővebben ki-adják a' magok *spiritus*sokat. Lásd fellyebb a' CCXXIV-dik §. a' meleg víz-italról, és borral való elegyítéséről.

A' bornak részegítő erejét miket szokták gátolni?

A' bornak jó ízén és vidámitó erején eleitől fogva mindenek nagyon kaptak; de a' részegségtől a' tisztaságesebbek mindenkör irtóztak. Azért fokat-is szorgalmatoskodtak az aránt, hogy lehetne meg-nyerni, hogy az ember fokat ihatnak, meg-is megne részegednek, vagy hogy ők a' bor eppen ne kívánják. A' HELIODORUS in *Aethiopicis* az Indiai *Amehislus* körül azt írja, hogy ha ki magánál e'féle követ tart, akármi nagy ven-

vendégségben józnon marad. *PLINIUS* egy *Diosyus* nevű, veres szeplőkkel elegyes, kemény, fekete körül említi *L. XXXVII. c. 10.* hogy ha azt vízbe vakarják, a' víznek bor ízt ad, a' bornak pedig igen jó ízgot és kedves ízt szerez, részegítő erejét-is ki óltja. A' huholó bagoly-tojásról pedig azt jegyzi-meg *L. XXX. c. 15.* hogy ha azt félig meg-főzve a' gyermekeknek vagy a' részeges embereknek harmad napig enni adják, a' bort véle meg-útáltatja: a' honnan a' bagoly *Bacchus* előtt igen útálatos madár volt. Ezt tselekedni mondja ugyan ott a' fetskeorranak hamvát-is, ha myrrhával elegy borbába bé-adják; mellyet az *Assyriai Király Hórus'* találmányának mond. A' marha máj-is, ha sülve előre meg-eszik, a' részegséget eltávoztatja. A' *Clitorius* folyó vízből vagy tóból-is, úgy mond *L. XXX. c. 1.* *Arcadiában* a' kik isznak, a' bornak szagját sem szenvedhetik. *B. PORTA Mag. Nat. L. XIV. c. 12.* azok' számára, a' kik a' *Clitorius* forrásra nem mehetnek, egyebek közt tanátsolja, hogy három ángolnát tegyenek borbába, míg ott meg-hal; és azt a' bort adják a' részeges embernek; és a' bort útálni fogja, 's nem iszfa többé: vagy, a' tekenős békát bizonyos időben mofsák-meg, és ebből éhomra három nap egymás után fél pohárnit itassanak-meg a' részeges emberrel, és tsudálatos hasznát fogják tapasztalni. Ugyan ő *Democritus*ból e' végre a' szőlő-fának levét-is jóvallja, úgy adva, hogy a' ki meg-itta azt ne tudja. Midőn *Circe* *HOMERUS*nál *Odyss. L. X. v. 235.* az *Ulysses'* társait valami részegítő bort adván nékik, elbolondította, és mintegy disznókká változtatta volna, és *Ulysses* azoknak szabadítására indult volna, *Mercurius Moly* nevű süvet ada nékie, (a' melly ma a' fokhagymák közti számláltatik) hogy azt ráfogassa, midőn *Circe* majd öt-et-is a'féle itallal fogja kínálni,

A' káposz-
ta e' végre
különösen
ditsértetik

mellytől ő egészen józanon marada. A' Nagy CATO De Re Rust. c. 156. e're tanít: *Si voles in Convivio multum bibere, cenareque libenter, ante cenam esto crudam Brassicam ex aceto; reddet te quasi nihil ederis biberisque; bibesque quantum voles.* az-az: Ha szándékos vagy a' vendégségben fokot innya, és jól vatsorálni, vatsora előtt egyél etzettel nyers káposztát; úgy léfz töle, mintha semmit nem ettél 's ittál volna; és ihatol a' mennyi néked tettik. Ez a' régieknél, a' mint ATHENÆUS írja L. I. c. 25. közönséges szokás vala. Találták vala pedig ezt előszerfel a' régi Egyiptusok; a' kik közt törvény vala, hogy minden étel előtt főtt káposztát egyenek, és a' pohározásra így készítsék-el magokat. A' Sibariták-is, a' mint ugyan ő Timachusól emliti, így szokták vala magokat a' részegség ellen fel-fegyverkeztetni. Theophrastus a' brassica helyett raphanust téfzen. Innen Eubulus Poëta ATHENÆUSIÁL:

*Uxor mihi raphanum si tu adferas,
Hanc crapulam e vestigio discufferis
Ni fallor, omnem.*

mert a' mint meg-jegyzi ugyan ott ATHENÆUS, a' régiek a' káposztát-is raphanusnak hívták. PLINIUS-is L. XX. c. 9. így ír e'ről: *Brassica antecedente cibum, caveri ebrietatem, postea sumpta crapulam discuti.* A' káposzta étel előtt éve, a' részegséget el-kerülteti, étel után a' fő-fájást el-ozlatja. Másutt, ugyan e' végre, a' káposztának magvát porrá törve jóvallja. Ugyan ő L. XXIII. c. 8. a' keferü mondoláról jegyzi-meg, hogy ha a' bor-ivók abból ötöt meg-efznek, nem részegülnek-meg: *Amygdalis amaris quinis fere presumptis non sentiri ebrietatem.* E'vel a' mesterséggel élve, a' mint ömlékezetben hagyta PLUTARCHUS Symphos. L. II. Q. 6. Drusus, a' Tiberius' fija minden tárfait ki-ittá; egybe húzván az a' gyomrának száját,
hogy

hogy a' bornak göze a' före fel-ne emelked-
 hetsék. *PLINIUS L. XXVIII. c. 19.* a' difznó és
 vad kan tüdöt sülve éhomra éve az nap a'
 rélzegséget el-fordítani mondja. *L. XXIV.*
c. 16. az *Aron (Arum, Aros)* gyökeret. *L.*
XX. c. 6. a' pár-hagymát. *L. XXIII. c. 1.* *A' hideg*
 a' hideg viz-italt a' rélzegséget el-ofzlatni *urital leg*
 mondja. Meg-jegyzette különösen a' hidg *többit te-*
 viznek ezt a' hasznát *DIOSCORIDES-IS L. V.*
c. 7. *Sed aquam post vinolentiam bibere oportet,*
fiquidem valetudinis aliorum gratia facile temu-
lentie remedium adfert frigida. Ismét *PLINI-*
US, a' ki az e'féléknek egybe-fzedésébe leg-
 nagyobb szorgalmatosságot tett; a'ról a' hi-
 res vizi bürökről vagy *Cicutáról-is,* mellyel *utolsó*
 az *Athenébéliek* meg-ölik vala az embereket, *próba:*
 azt hagyta emlékezetben *L. XIV. c. 22.*
 hogy a' dösölésre egybe-gyült Római ifjú-
 ság, *ut mors bibere cogat,* hogy az haláltól
 való félelem őket többit innya kényszerítse,
 előre ennek levéből isznak vala. *Sicut enim*
cicuta homini venenum est, ita cicute vinum c.
5. mert, valamint ez a' bürök az embere-
 ket el-vezető méreg, úgy a' bor-is a' bü-
 röknek mérgét ki-öltő elzköz. Ugyan ö *L.*
XXI. c. 20. a' rélzegségből támadni szokott
 fő-fájás ellen előre safrányt innya tanátsol-
 ja. *Crocum qui biberit, crapulam non sentiet.* *Asztali*
 Ditséri ott a' rélzegség ellen a' koronákat *koronák*
 is. Mellyre, a' mint írja *ATHENÆUS L. részegseg*
XV. c. 5. egy *Philonides* nevü régi Orvos-
 ellen.
 nak könyvéből *De unguentis et coronis.* ilyen
 történetből akadott vala ö maga *Bacchus,*
 hogy ha meg-szorítja vala a' fejét, attól a'
 fájdalmát könnyebbülni érzi vala; innen,
 mikor sokat iszik vala, folyó borostyánnal
 (*Hedera*) a' melly mindenütt önként terem,
 meg-szokta vala a' homlokát szorítani. Eb-
 ből azután mások mesterségesebb koronákat
 formáltak; egyéb árnyék-tartó füveket, hi-
 vesítő ró'sákat, szép zöld ágotskákot-is fiiz-
 vén közibe; hogy egy járást a' szemnek

ornak-is kedvét kereshetnék. *Veteres*, így ír SUIDAS, *inter vina capita coronis cingebant, refrigerando capiti a' vini vaporibus*. Ez vala a' pompáson vendégeskedő régi Görög's Római Urak asztali koronájának eredete és oka. Külömbözik vala ettől az *Apolló' Laurus* kőszorúja, mellyet erősebb ízagú melegítő fűvekkel és virágokkal a' józan életű *Musik* magok elméjeknek frítségére vifelnék vala, úgy mint, melly maga melegével 's erős ízagjával az ittas emberekben inkább a' fő-fájást nevelte volna: készítenék vala a' régiek a' részegség' el-kerülésére külömb-külobmb-féle sáfrányos, ró'sás és egyéb jó ízagu drága keneteket-is; mellyekkel a' magok agy-velejét a' bornak göze ellen meg-erősíténék. Innen, a' mint elébb a' drága kenetek' históriájában-is említettük vala, úgy biztaltja vala magát HORATIUS L. IV. Od. 12. midön *Virgiliust* vendégségbe hívta vala, hogy az ő kis *Onyx* piksifibe lévő *Nardus* kenetével a' mennyi hordóia *Subpitius*-nak akkor a' tsűriben van, mind ki-fogja hordatni. És L. III. Od. 14. küldi az inast, hogy hamar hozzon a' leg-régibb borból bővön, kenetet, és koronákat-is:

I, pe'e unguentum puer, et coronas.

Et Cadum Marfi memorem duelli.

Ismét L. I. Od. 36.

Neu desint epulis rosae, neu vivax apium, neu breve lilium.

Hogy? és Minekutánna t. i. étellel jól laktak, és az mikor el-első asztalt a' vatsoráló házakból ki-hordják tek ezek-vala, 's a' pohározáshoz akarnának fogni, a' második vagy a' tsemegés asztalt bé-vifzik vala akkor azok számára, a' kik magokkal keneteket és koronákat nem vittek vala, a' gazdák tzifrán öltözött inasokkal keneteket hozatnak vala elé, mellyből a' vendégek' fejét, míg hajok-is jól meg-nedvesült, sőt ugyan le-tsepegett, bővön meg-hin-

Drága ke-
netek ugy-
an ez ei-
len.

hintik vala. A' mint ezt említi TIBULLUS
L. I. Eleg. 7.

Illius et nitido stillent unguenta capillo

Et capite et collo mollia fersa gerut.

ÉS SENECA in Tyejle Actu V. 7. 948. *Vernae capiti fluxere rosae* — *Pingvi madiaus crinis amomo.* Meg-kenik vala illyen kenetekkel fokfzor a' vendégeknek mejjeket, kezeket, és lábokot-is. E' mellett koronákat-is téfznek vala a' boros fellegekre; és így a' pohárokot vagy ivó tsészeket meg-koronázva adják vala bé, *boni ominis causa*, jó jelnek okáért. A' mint tselekvék a' Didó Királyné A'neásfal való vendégeskedésiben VIRGILIUSNÁL *Aeneid.* VII. 7. 147. — *et vina coronant.* L. III. 7. 525. *Cratera corona. In-duit* — *implevitque mero.* Azután az vendégek' eleibe az asztalra-is koronákat téfznek vala, hogy a' mikor nékik tertzenék, nyomnák a' magok fejekbe, vagy tennék a' vállok' hegyére, vagy függesztenék a' nyakokból a' mejjekre: valának mindenik végre különösön készült koronák, mellyek közül a' mejjre valókot PLUTARCHUS *Sympos.* L. III. Q. 1. a' hol ezeknek az asztali virág-koronának hasznairól hosszafon és tudóson bezzéllget, a' többitől *Hypothymidas* névvel különbözteti.

§. CCXLV.

A' Lőre és Tsügör-is savanyuságokkal fokak inyének magokot nagyon ajánlják: a' szomjúságot és belső forróságot-is szépen enyhítik. De minthogy széllel a' gyomrot és beleket megtöltik, és gyakran has-rágást 's szorúlást okoznak, tsak az erős munkát tévő parasztok' számára való italok. Innen a' régi Rómaiak ezeket *vinum operariorum et famulorum*, dolgozók' és szolgák' borának-is nevezik vala.

A' magában annyi ra itált részzegeknek csak nem mindenekre ki-terjedt kívánása.

Tsudálatos dolog! miként el-fogta az egész világot alattomban a' részzegeknek szerelme, miként igyekeztek eleitől fogva a' leg-vadabb helységeknek lakofai-is valami bor forma italt fel-találni, mellytől ök-is meg-részzedheffenek. A' honnan azokon a' helyyeken-is, a' hol vagy a' nagy hévség vagy a' nagy hidegség miatt szőlő nem teremhet; vagy törvény szerint szőlőből való bort nem szabad innya, a' részzegető italoknak véghetetlen nemei készítettnek. Ugyan-is, valamennyi-féle gyümöltsök, gabonák, édes levü plánták vagynak, és annak valahány nemei voltak, sőt az édes téjből, mézből, nád-mézből-is mind bort igyekeztek csinálni: mellyel élnek a' Párthusok, Indusok, és az egész Napkelet, *Cydea* név alatt.

Nékiünk azokra az idegen Országi fatyuborokra ki-terjeszkedni nints szándékunk. Csak az Európóban-is gyakoroltatott némelly e'féle borok közül említünk kettőt, hármat: olly véggel, hogy ha szükségből reá szorulóndanak, a' miéink-is valami hasznát vehessék.

Kezdjük a' *Lörén* vagy *Lorum* boron, *Löre* vagy *Lorum* bor készülete. mellynek a' Rómaiaknál *Lóra*, a' Görögök-nél *Deuteria*, *Potimon*, a' máj Oloszoknál *Vinum aquaticum*, a' Németeknél *Treflerwein*, *Huretranck* a' neve. Mindenütt a' bornak ki-nyomása és ki-fajtolása után a' szőlő trébejre vagy malátára töltött vízzel készítették. *PLINIUS L. XIV. c. 10.* három módját írja: 1.) Hogy a' víz légyen *tized részni a' viz a' musthoz* mérve, a' mennyit a' szőlő trébejből ki-nyomtak volt; és mikor egy éjjel és nappal áztatták, fajtolják-ki a' levét. 2.) A' Görögök' módja szerint ahoz képest, a' mennyi must ki-jött volt belőle, harmad részni vizet töltöttek reá, és azt a' ki-fajtolás után addig főzték, míg harmada elapadott. 3.) Készítették azt bor-seprőre

töltött vízből-is, melyet CATÓ különösen *facatum*nak nevezett. DIOSCORIDES L. V. c. 9. tsak a' második módot téfzi-fel. De annyi trébejre, mellyből 30 veder must jöttki, tsak három veder vizet töltet, és a' kifajtolás 's harmad részre való el-főzés után minden kandér löréhez két mészely sót, a' melly 8 lótot téfzen, tétet; és tél végivel más edénybe a' seprejéről által-vonatja. Ez, *kiknek va-* úgy mond, az olyan betegeknek, *kiknek ló?* bort adni nem merünk, de ök azt erőssen kívánják, és a' kik hoszfzas betegeskedések után fordúlást vettek, hasznos ital. GALENUS a' mi módunk szerint apró hordókba téteti a' trébejt, és annyi vizet töltet reá, a' mennyit fel-ihat; 's mihelyt bor-ízt váltott, innya engedi. Minél édesebb volt a' szölő, a' löre-is annál jobb léfzen. De esztendőnél tovább, a' mint PLINIUS írja, semmi-féle löre nem tart. Mindenik fő-fájást szerez, kivált a' melly erős, a' vizelletet szaporítja, üzi, minél vékonyabb, annál bővebben.

Vala ezen kívül még más ilyen forma készületü *Lörejek*-is a' Római Afzfzonyoknak, mellyet az afzú szölő boroknak trébejre töltött vízből készítettek; mellynek amattól meg-külömböztetve *Murrhinum*, *morium*, *peffilora* vala a' neve: a' régi afzfzonyoknak, kiknek bort innya nálok nem vala szabad, igen kedves italok; minthogy részegítő erő nem volt benne; és édesége nagy volt. DIOSCORIDES fele mustból, fele vízből elegy, lafsú tüznél addig főzve, míg a' víz el-apad, készítet hasonló édes lörét; mellyet hidegen az afzfzonyok' számára szurkolt hordóba töltetvén, nem részegítő természetéről *Adynamon*nak nevez l. c.

Illyen bort készítettek e' köverkezendő módon malosa szőlőből-is: hét veder vízben két font malosa szőlőt addig főztek, míg a' malosa széllyel ment, és a' víz mint

Azfzfzonyok' löréje.

tik; és előre ugyan jól meg-áslógzott tiszta átalagokba által-vezzik. Ha pedig e're a' fejer habotskára maga idejében nem ügyelnek, az a' vastag kéreg majd magától leereszkedik, és a' bort meg-vesztegeti. E're az időre azért igen gondoson reá vigyáznak, mint a' melly *Czidre* tsinalásában legszükségelebb fogás. A' téli átalagokat hideg pintzébe le-tévén, a' szájokat egy-egy kis lapos kövel bé-fedik; és ottan-ottan megtekintik, ha az átalagok szájokon a'féle fejer habotskák mint a' kúdba valának, nem kezdenek-é gyülni, 's ha e'féléket tapasztalnak, újjabb tiszta, jó áslógos átalagokba mindjárt által-vezzik, mert azontúl itt magába meg-romlanék. Azután-is a' szelelő lyúkain keveset kristály pohárba ki-vévén, gyakran meg-nézik, ha meg-tisztult-é szépen; 's az íze-is kedves-é eléggé; vadságát, savanyu fojtóságát le-tette-é. Ha le-nem tette, ismét mint elébb más üres átalagba vezzik, kétszer, háromszor-is, míg íze, színe, tisztasága kedvek szerint való leszzen.

A' fő mesterség a' jó *Czider*-készítésben, **Különös** nem különben mint a' jó bor' készítésben, **meg-jegy-** a' meg-forrásnak mérséklése, hogy a' fojtó **zes a' Ci-** zabolatlan vad *spiritusok* (*Gas*) ugyan ki-ta- **der-készí-** karodjanak, de a' szelidebbek 's tisztábbak, **zesben.** minél bővebben lehet, benn tartóztatassanak. E're nézve a' kúdkan első meg-források' alkalmatosságával tsinált pokrótzot nem tanátsos bontogatni és ki-szaggatni, vagy a' mustot újra fel-zavarni, szaporítgatni: hanem a' meg-jegyzett habotskák ki-tettzéség tsendefen kell hagyni. Midön pedig a' hordókban másod ízbe újra kezdetek forrani, és tajtékot hagyni, akkor a' hordók' szája körül agyagból kerületet tsinalván, mellybe a' tajték fel-tojúlhasson, azt onnan mindennap gondoson ki-kell takarítani; mert másként a' bor vad és fojtós leszzen. Ugyan e' végre a' *Cidres* edényeket más edényből

egy hónapig mindennap teli kell tölteni, hogy az üres helyre bé-férkezett külső érepenéft és rothadást ne tsinálhasson. Azután is a' meg-forrás egészen le-nem tsendeföldött, mintegy három hónapokig a' fzelelő nyúkat nyitva kell tartani: akkor osztán bé kell mindenütt jól tsinálni.

Meg-jegyzésre való még a' Czider bor A' Czider-
 örüül, hogy annak-is foktak gyakron ol-
 vyan hibái esni, a' minémüeket az igaz bor-
 óól fellyebb meg-jegyzettünk vala, az-az, *hornak*
 savanyun maradás, meg-erötelenülés, vagy *meg-hibá-*
 ivizesedés, etzetefedés, zavarodás, nyúló-
 óódás, büdösödés 's a' t. Orvoslási ezek-
 siek-is éppen azon eszköök által lehet, mel-
 zyekeket a' borról már meg-mondottunk. Ne-
 svezetefesen a' savanyuság ellen (mert egyéb
 itibáival többire vég-képpen el-is szokott
 o'omlani; de nem-is igen méltó, hogy na-
 yyon utánna járjanak) a' mustnak meg-fagy-
 lialásával annyira lehet vinni, hogy ízével
 s erejével a' jó borral vetélkedjék. Ezen
 itivül ha az erötlen Cidret más hordóba,
 rörösebb sepröre vészik, száraz malo'sát,
 kád-mézet, fufzerfzámot eresztenek belé,
 imind az ízét, mind az erejét kedvesebbe
 lészli. Savanyusága' óltására különösön ár-
 natlanul segít, ha vízben addig főzött tisz-
 sa Búza szemeket, míg újjal széllyel lehet
 ztyomni, eresztenek hidegen, 'satskóba té-
 se, a' hordóba. Ha ez elég édefséget nem
 b'adna, egy Oxthof, az-az, 3 vedres hordó-
 sa némelleyek 8 lót óltatlan meszet-is téfz-
 siek, és három négy nap múlva így más hor-
 dóba által-veszik. Tsipös élefsége ellen az
 Anglusok e'vel a' porral élnek: Egy font
 tyantát, vagy fazakas tserepet, fél font
 samsót külön-külön porrá törnek, és egybe-
 o'legyítve, a' mennyire szükség, a' Czidrebe
 eresztnek. Zavarofsága ellen égetett tim-
 óót, kretát, óltatlan méfz-por, bab vagy
 irikása-lisatet, 's egyéb e'féléket kevernek

közibe; és minekutánna meg-szállott, új-
 áslógolt hordóba által-veszik. Színe a' j
 Czidrenek barnás-sárga. Ezt, ha nem illyer
 meg-pergelt búzával festik; de az ízét töl
 bire vele el-rontják.

Lehetne a' keményebb húsú, édes-ts
 pös szilvák-ból-is a' bajokot le-hántva, és
 magvokat ki-vetve, e'féle gyümöltsös bo
 kézfizetni. De minthogy ezeknek egyéb
 nagyobb hafznokat vehetni e're fordítani f
 holt nem ízokás. A' tseresnye, som, má
 na, veres apró szőlő levek, minthogy
 benne lévő fok víz miatt forrásba ne
 mehetnek, hanem csak holmi poshadt sav
 nyu vízzé válnak, bornak nem alkalma
 fok. A' mi Székellyeink a' meg-tört gy
 möltsöt nem sajtolják-ki, hanem csak víz
 töltenek reá bizonyos mértékkel, és miko
 annyira tsipösült, tsapon mint a' löréröl-
 fellyebb mondók, úgy veszik-ki magok id
 lokra, mikor kívántatik a' levit, és víz
 öntvén fellyül reá, addig szaporgatják, m
 tsipös ízét érzik. Hogy a' Czidre akar ig
 akar amúgy készült, annál jobb legyen, m
 nél jobb volt a' gyümölts, akárki meg-it
 heti. Utóljára mind ezekről a' gyümölts-b

A' Székely
 Tsügör
 mi?

Hafznok
 a' gyü-
 mölts - bo-
 roknak.

ártalmok.

rokról, vagy tsügörökről tartasuk-meg; ho
 a' mig édesek, egy kevesfé táplálnak, m
 legitenek; meg-lavanyodva pedig hivesít
 nek, szomjúságot óltanak, és a' vizellen
 üzik: innen a' forróbb természetüeknek sz
 hafznot téfznek: közép idejekben leg-jo
 bak. Mig újjak, többire gyomor-rágást
 képtelen fok szeleket tsinálnak, meg-is
 szegitenek, de meg-is betegitenek; el-tö
 vén nyers durva savanyúsággal a' testnek ne
 vefségeit. A' régi Czidrek többire etz
 fek vagy hüdösök, 's magok roszsz tull
 donságait a' vérrel bizonyoson közlik. A'
 ért az e'féle gyümölts borokkal akár n
 kor-is csak szükön jó élni, és csak olly
 helye-

hellyeken 's személyeknek, a' hol és a' kiknek egyéb borral élni módjok nintsen.

A' fejtér Nyírfa-nak tavaszszal ki-folyó édes levét vagy virítet-is szokták az Északi Tartományokban némellyek bornak készíteni. Erről-is azért, minck-előtte a' borról való Traclánkot bé-rekesztenők, jó lesz holmiket értekezödni. Tavaszszal, míg a' fák leveledzeni nem kezdenek, meg vágják, vagy a' némelly jobbnak tartatik, meg-súrják a' nyír-fát a' földön fellyül kevéffel, fel-selé, dél felől egészen keresztül, észak felől egy hüvelyknyire bé. MURRAY App. Med. T. I. p. 70. jobbnak tartja meg-vágni fenn az ágait, a' mellyek mintegy három újni vastagok. Így ha ép és egészséges volt a' fa, egyből egy nap és egy éjjel ki-foly 8 font lév; a' melly minél alattabbról jö-ki, annál durvább és vízesebb, minél fellyebb, annál vékonyabb és csipősebb ízű. Ezt a' levét áslóggal elő-üre jól meg-jártatott új edényben, hideg helyen, hogy meg-ne forrjon, fokáig el-le-ldhet tartani. A' szájnak sem kedvetlen ital: a' vért-is nagyon tisztítja. A' ruhösöknek és scorbuticusoknak különösen commendáltatik. A' hafat el-tsapja, az apró gelesztákat ki-hajtja, a' vizelletet nagyon üzi, a' veséket a' fővénytől tisztítja, és annak fájdalomos ösztrönözését enyhíti: némellyek szerint a' Calculust vagy követ magát-is el-rontja; a' melly mindazáltal nem egészen bizonyos. Meg-lehet innya belöle kétszer, háromszor egy nap tizenkét lötnyit. Hat ejtelig meg-ívva, melly a' seprején meg-rothadt volt, MURRAY szerint halálos vizellet-follyást szerezett.

Vagynak, a' kik hogy tovább meg-áll-son, és bor íze-is legyen, üveg boutelliákba a' nap-sényre ki-tézik: azután egy darabotska jól meg-sült fejtér kenyeret tesznek belé; és így meg-forrani engedik: akkor a' kenyérről le-szurik, és más boutelliákba töl-

A A 3

tik

A' fejtér-nyírfa-virítis' készü-lete.

haszna-

Bornak
hogy tes-
nájuk?

tik, 's mindenikbe egy-egy pár szegfüve révén, dugóval és szurokkal jól bé-tsinálják és állani el-tézik. ZINCKEN *Lexic. Oecon.*

Mások, hogy annál kedvezőbb bort válják, nád-mézet tévén jó bővön belé, meg is főzik: és Frantzia bort, tzitromot, fűszerfűzámot, kovászt elegyítvén belé forrasra félre tézik. MURRAY *l. c.*

NEGYEDIK. RÉSZ.

Az Égett-Borról.

§. CCXLVI.

Az Égett-bort leg-először az Arabok a' XIV dik Százban találták-fel, és azután egy *Reimundus Lullius* nevű Olofz *Chemicus* tett közönségesse ennek készítésének módját, nem tudom az emberi nemzetnek nagyobb hasznára-e, mint kárára. Mert valósággal, ha a' példákat el-nézzük, a' véle való rút vizfsza-éleffő eleiről fogva több kárt tett, 's téfzen még más is, mint a' mennyi hasznot rendes élésével hozott. Eleinten ezt csak borból *destillálják* vala a' honnan *égett-bornak*-is neveztetett; de azután gabonából és gyümöltsökből főzni megtanulták. Meg-jegyzésre méltó dolog az, hogy ezt előre való *fermentatio* meg forrás vagy keles nélkül semmi-féle *materiából* nem lehet készíteni, sem pedig azután, minekutánna a' forrás által bor ízt szerzett, nedveségek etzetté változnak, ha szinte a' leg-jobb és erősebb borból történt-is ezen változás. Áll ez a' *fermentatio* által igen meg-pallérozott és meg-vékonyi-

nyitott vagy apró részekre osztott olajból, fanyu sóból és vízből. Olaj benne az, a' mi meg-gyúl, só a' mi tsip és üzi a' vizeletet, víz a' mi ezeket egybe-foglalja és folyhatóvá teszi.

A' régi Görög és Római Orvosok' írásiban az égett-borról és egyéb *destillált spiritusokról* vagy vizekről nints semmi emlékezet: mellyből azt hozhatnák-ki, hogy ez a' mesterség köztök nem-is volt tudva. *MORFIUS De Transmut. Metall. p. 112. Alexander Toissanus* nevü régi Íróból említi, hogy *Aquas vite, Spiritum vini*, az-az: élet' vizet 's bor *spiritust* leg-alább az Arabsok' írásiban kezdték látni. De hogy ök-is nem magok voltak ennek fel-találói, az Arabs Nemzetnek az ö Fő Prófétájok *Mahumed* előtt való temérdek tudatlanságából gondolja. Hihetőbbnek tartja azért, hogy ök ezt az Egyiptombéliek, talám éppen a' *HERMES'*, régi híres *Alchimisla'* Írásiból, (a' kit *Krisztus'* Születése előtt két ezer esztendőkre téfznek) akkor kapták, mikor *Mahumed* után mas-fél száz esztendővel *Almansor* és *Almamon* Tudományokat szerető nagy Kalifák, a' Görög Orvosok és némelly Egyiptomi és Római hiresebb emberek' Írásaikot Arabs nyelvre fordították vala. De mind addig titokban tartották, míg *Rhaimundus LULLIUS* (a' ki *Majorca* szigetben 1235-ben született Fő Ember vala) az arany-tsinálás-ra és a' Napkeleti Pogányok' meg-térítésére adván az eszit, Párisban mulatásával egy Arabs szolgától az Arabs nyelvet-is megtanulta vala, és az Arabsok között jártában valahol e're a' *spiritus'* készítése' mesterségire-is reá akada. Ö ugyan azt hirdette magáról, hogy minden Tudományát az Istentől könyörgésével nyerte, és négy ezer könyveket írt: mellyek közül egyben *De Secr.*

Az Égett-bornak eredete.

161

Nat. P. II. fel-tette a' bor' spiritusnak készítését, és fok hasznát-is; a' hol azt írja, hogy az ő idejebéliek közül ezt senki nem tudta; nem-is hallott senkit, a' ki e'ről tudott volna valamit. Ugyan akkor *Arnoldus VILLANOVANUS* vagy *de Villa Nova*, *Iulius*-sal különös barátságot tartott Frantzia Orvos-is (a' ki 1310-be holt-meg) *Lib. de Conseru. Juvent. p. 832.* szólott *De Aqua vite.* Es nevezetesen a' gabonából való égett-bor főzést ennek tulajdonítja *BURGGRAVIUS Annot. in Libr. Contrigii de Corp. Germ. §.LXXXV.*

Közönsé- Közönségesse léteknék pedig ugyan ő ezt az *alkalmatosságát* írja *Morhofiustól* az elébb meg nevezett helyen. Hogy egykor felette fok bor teremvén Olofz Országban, *Muzindban* fok bor romlott vala meg: mellyet ezzel az eddig titkolt mesterséggel égett-bornak ki-főztek; és a' Velentzei kereskedőknek jó árron el-adtak. A' kik meg-értvén, hogy a' Német Országi Bányások e're nagyon vágyódnak, oda üdöttek, és igen nagy nyereséggel el-adták. A' mitől fogva már, nem mint orvossággal, a' min máfok addig éltek, hanem mint részegítő itallal úgy kezdetek élni az égett-borral a' Németek és a' több északi Nemzetek: és nem fok íra annyira el-mertültek ebbe magok veszedelmekkel, kivált az alatonobb emberek. hogy *LINNAEUS Annot. Acad. T. VII. p. 264.* méltán kételkedik, ha nem lett volna-é jobb ennek a' mesterségnek örök feledékenységben maradni; fokkal erőszakosabb munkálkodása levén az égett-bornak az emberi testben; mint sem eledelnek tartathasék. Alább pedig p. 278. kereken ki-mondja e'ről a' maga ítéletét: *Et dicere aufim abusum hujus liquoris, qui nostro tempore, maxime in plebeis pravaluit, plures omnino abstulisse homines, quam bella plurima multi Civitum millibus interfectus nobilitata.* hogy t. i. az ezzel a' liquorral való viszsza-élés, kivált a' köz-népek-

részede-
mes terje-
dése.

pek-

pekből többet el-törölt, mint a' fok számtalan ezer lakofok' meg-ölettetélekkel el-hírefédett hadakozáfok. Mellyre nézve akább ismét így szól: *Paucis: plures spiritu frumenti, quam pulvere pyrio ante tempus occubuerunt: corripuit: hic liquor gentem intemperantius huius aeditam: homines reitdit infirmos et miseror: ut qui hunc expelleret hostem, plus Patriae adferret commodi, quam qui fortissimos domuerit rebelles.* az-az: Rövid beszéddel: több embereket vesztett-el idő előtt az égett-bor, mint a' puska-por; el-rontotta ez az ital a' vélemértékletlenül élő Nemzeteket; el-erőtlenednek, el-nyomorodnak ettől az emberek, úgy hogy egy általlyában több hasznot tenne a' Hazában, a' ki ezt onnan ki-hajthatná, mint-ha a' leg-erősebb pártosokat meg-hódoltatná. Nevezetes vala e'féle tsuda találmányokról ez az egyéb tisztességes tudományokra nézve ón természetü idő-szakasz. Ebben találják-fel t. i. az Európiak mind a' két Indiákra való hajókázást: a' puska-port: az egérkövet: a' könyvnyomtatást: az égettbor-főzést. A'melleyekről fok nagy elnéjü emberek a' vélek való meg-zabolázhatatlan vízfza-élést el-gondolván, úgy itélték, hogy mindenik több kárt tett e' világnak, mint hasznot.

Itt nálunk Erdélyben, úgy láttzik, hogy mikor 1669-be az *Approbata Constitutiók*at egybe-szedték, még nem lett volt közönséges sé az égett-bor. Mert, midön P. III. T. 31. a' kortsmák' dolgát a' borra és ferre nézve el-rendelték, az égett-borról nem emlékeztek. Hanem azután 1695-be 26. Febr. a' Kolosvári *Dietán* illyen új *Articulust* írtak N. 6. a' *Crematum* vagy *Gorolyka* főzésről: „ Nagy *praesudiciunkkal* 's kárunkkal tapasztaljuk lenni, hogy fok helyyeken a' paraszt és idegen emberek a' Nemesség' kortsmájának nagy kárára holni gabonából *Crematumot* vagy *Gorolykát* főztek főzni. „ *Accedulván* azért a' Méltóságos *Regiam Curiam*

„ *bernium Consensus* sa-is végeztük, hogy fo-
 „ holt és senki a' parafzt e'féle *Crematumot*
 „ vagy *Gorolyka-fözést* ne gyakorolja, sem
 „ azzal a' *Dominus Terrestrisek* kortsmájok'
 „ *praediciumára* ne kereskedjék. Melly el-
 „ len ha kik közziülök *impingálni comperialt*,
 „ tatnak, *in pœnam Appr. Const. P. III. A.*
 „ 31. *specificatam, cum Executionis modalitate*
 „ *ibidem toties, quoties incurraljon.*“ Ezt az
 „ *Articulust* ugyan ott Kolosvártt 1697-be 9.
 „ *Marii* tartott Gyülésben *Art. 20.* ismét job-
 „ ban meg-erősítették: a' hol a' *Gorolykáról*,
 „ vagy *Dühötkéröl* így írnak: „ A' szölö-he-
 „ gyek lévén Hazánknak egyik kivált-kép-
 „ pen való *thesaurus* sa, mellyből mind Ne-
 „ mességnek, mind szegénységnek lehet va-
 „ lami *proventus* sa, mellyet nem kevésbé *im-*
 „ *pediált* a' gabonából és szö ö malátából és
 „ akármi eszközből készíteni szokott *Dühött-*
 „ *kének* minden helyeken való szabados fö-
 „ zése. Hogy azért a' szölö miveltt hel-
 „ lyek utolsó pufztulásra ne jussanak, vé-
 „ geztük, hogy soholt ez Hazában *indiffe-*
 „ *reuter* Városokon, Falukon, se Hazafiai,
 „ se kereskedő Rendek, Rátzok, 'Sidók,
 „ Örmények, és akarminémü Rendek a' *Dü-*
 „ *höttkének* főzésit, árulását, és bé-hozását
 „ ne *usurpálják*. Ha pedig valaki e' vége-
 „ zésünk ellen tselekedvén, főzné vagy fő-
 „ zetné, ha Úr vagy fő Ember tselekefzi,
 „ 200 fl. ha *Ecclesiastica Persona*, és alább-
 „ való Nemes Ember 24 fl. azon helybéli
 „ Tisztek által *exequált* sásék rajta. Melly
 „ hogy jobb módjával *refrenált* sásék, magok
 „ jószágaikban *post expirationem praesentis Dia-*
 „ *tae intra Diem 15.* az e'féle főző fazako-
 „ kat szedefsék-bé, és adafsák-el, tsak an-
 „ nyira hagyván-meg benne, hogy a' bor-
 „ sepröt légyen mibe ki-fözni. Mellyet e'
 „ szerint ha a' *Dominus Terrestrisek* meg-ör-
 „ vosolni *possint* habulnának, minden helyeken
 „ a' Tiszt-vifelök az e'féle főző fazakokat

„ el-szedetvén, rontásák öfzve: úgy mind-
 „ azonáltal, hogy a' bor-seprőből és meg-
 „ vefzett borból főzött égett-bornak szaba-
 „ dos légyen főzése és árulása; hitelesen
 „ *comprobálván*, hogy seprő-égett-bor, ki-
 „ főzte, és kitől vette. Ha pedig valamely
 „ Fő Tiszt akármi *respectus*ból ezen dolgot
 „ *Executió*ba nem venné, ö maga-is valami
 „ tekintetre nézve meg-éngedné, az *Articu-
 „ laris Pœnâ*ba, az-az, 200 fl. *incurráljon*:
 „ mellyet a' *Dominus Exactor* Atyánkfia min-
 „ den kedvezés nélkül *exequáltasson*.“ Ugyan
 ez a' Fejérvári *Dietân* 1678-ba 7. *Jun. Art.*
 20. minden Rendekre nézve 50 forint bü-
 tetés alatt tiltatott vala. Mellyekből úgy
 jö-ki, hogy ez előtt száz esztendővel elébb
 a' szegény emberek kezdték az égett-bort
 gabonából főzni; azutan a' Némefek-is: és
 mikor egyszer reá kaptak, úgy meg-szeret-
 ték, hogy semmi törvénnyel nem lehetett
 ki-irtani. Nem-is féltették ebben elein a'
 gabona-vefztegetést (hogy az egészséget ne
 említsem) hanem hogy a' bor nem kelne olly
 bővön; mellyre fokkal inkább kellett volna
 vigyázniok. Képzeltetetlen bizony, men-
 nyi gabona vonattatik-el ez által az embe-
 rek' táplálásától minden esztendőnként. Az
 egy *Stokholmiában* Svétziának Anya-Városá-
 ban száz ezer tonna gabonát, a' LINNEE
 Ur' meg-jegyzése szerint, égett-bornak min-
 den esztendőnként ki-főznek: a' hol 25000
 tonna liszt az emberek' táplálására elég völ-
 na; egész Svétziában pedig könnyen ki-főz-
 nek három száz ezer tonnát: midön köztök
 száz ezer tonna gabonánál helyben több
 alig terem; a' többit idegen Országokról
 pénznel kell vásárolniok, leg-alább-is minden
 tonnát egy aranyon. Szörnyü költség! il-
 lyen sükségtelen dologra. Mert, a' míg a'
 világon égett-bor nem vólt, addig se vól-
 tak egészségtelenebbek és rövidebb életüek az
 emberek: ma-is sok ezer emberek, a' kik
 égett-

A' gabond-
 nak é're va-
 ló szörnyü
 káros vefz-
 tegetése.

égett-bort nem isznak, az égett-bor ivókkal egészséget ritkán tserélnének. Ugy hogy ha a' ki-főzött gabonának moslékját fertékek' hizlalására nem lehetne fordítani, 's ebben a' gabonát kimélni, végső pufztulásra kellett volna eddig fok sovány Országoknak az égett-borbéli nyalánkság miatt jutniok. De mit tégyenek e' meg-gyökerezett káros szokás ellen a' fő-fő Igazgatók-is! 1736ban Angliában a' Király és Fő Parlamentum kitiltották vala az égett-bort Londonból: mellyért annyira fel-zúdult a' nép, hogy Hadi Seregnek bé-fzállításával kellett a' Várost a' rebelliótól tartóztatni.

Mitsoda
materiák-
ból lehet
az égett-
bort főzni

Lehet égett-bort főzni a' gabonáknak minden nemiből, mellyeknek lisztiek meleg vízzel bé-keverve meg-éled, és bor-szagot botsát: úgy a' gyümölcsoökből-is, mellyeket fellyebb bornak alkalmasnak mondottunk vala. A' mézből, nád-mézből, pálma-lévből, téjből-is, a' mint fellyebb látók, égett-bort fok helyitt készítenek. A' *tiszta búza* leg-tisztabb és leg-több égett-bort ereszti. Midön két öreg, az-az, öt fertály ejteles, tizen-hat véka ro'sból, a' mi mértékünk szerint, 30-32 itzét ki-vefznek, annyi tiszta búzából ki-veheini 40-46 kannát vagy itzét. Azért, a' hol kaphatják, minthogy a' munka és fa mind egy, inkább szeretik a' búzat égett-bornak-is ki-főzni. Ezek közt-is a' piros színüt a' fejjénel, a' fővenyes földben termettet a' más-féle földben termettek-nél elébb-valónak tartják. Az *Árpát* vastag kemény haja és sovány bele miatt magára égett-bornak ritkán fordítják; hanem gyakrabban szaladnak el-készítve, más égett-bornak való gabonák közü elegyítik. Könségen tapasztaltatott, hogy ha a' nyers gabona lisztet feléni vagy harmadáni szalad lisztel, akár árpából, akár zabból, akár búzából készült légyen a' szalad, 'elegy keverik-bé, mind több, mind kedvesebb ízű égett-

A' búza
leg-többet
ereszti: az
után a'
ro's.

bora lészen. A' Zabból, minthogy fok ha-
 ja 's kevés bele van, kevés, de leg-ke-
 febb ízű égett-bor jö-ki. A' Török-búza-
 fok kövér fejr bele úgy mutatja, hogy jó
 remdin lehetne belőle annyi égett-bort vár-
 ni, mint a' búzából; de minthogy, kívált
 ha úgy daraboson örlik, mint egyéb égett-
 bornak való gabonákat szokták, a' víz nem
 járhatja egészen által, a' miatt nagy része
 fermentatióba nem mehet; úgy pedig kellet-
 len kevés *spiritust* adhat. Ha jó aprón ör-
 lik, szaladdal bővebben elegyítik, erősebb
 meleg vízzel keverik-bé, fokot fegethetnek
 a' Török-búza égett-boron-is. Ro'ssal elegy
 többet-is ereszt; a' ro's-*spiritus*nak ártalmos
 éles tsipőségét-is, a' melly magára fokakot
 meg-ölt, szépen mérsékli.

A' gyümölcök közt a' szőlő valamint
 bort, úgy égett-bort-is leg-többet és leg-job-
 bat adna. De minthogy borúl több hasznát
 lehet venni, nem szokás égett-bornak bé-
 verni. Hanem a' trébejiből vagy malátájá-
 ból a' ki-sajtolás után a' jó gazdák feles,
 kedves ízű és szagú *spiritust* vesznek-ki. Fel-
 mor'solják t. i. a' száraz trébejt, és mint
 lörének szokták, vízzel meg-áztatják, 's mi-
 nekutánna így magában fel-melegedett 's ha-
 bozni kezdett, és bor-ízt 's szagot kezdett
 botsátani, üstökre töltik. Vagynak, a' kik
 az öfzi fok munkától e're nem érkezvén,
 akkor a' trébejt szárazon hideg földbe te-
 metik, és télbe vagy tavaszszal ki-véve fő-
 zik-ki. Az *Almát* és *Körvélyt* ha égett-bor-
 nak akarják fordítani, aprón meg-török, azon
 közben forró vízzel ottan-ottan hintezik,
 míg a' törés által híg pép válik belőlök. Né-
 mellyek a' keményebb gyümölcöket előre
 kevésbé meg-is főzik, 's úgy török ofztán
 meg: így keverő kádba tészik, 's mikor ma-
 gába ott meg-hült, akkor annyi meleg vi-
 zet töltenek reá, a' mennyi az égett-bor fő-
 ző fazékhoz kívántatik; és néhány ittze jó
 élesz.

A' Török-
 búza ma-
 gára égett-
 bornak
 miért al-
 kalmatlan

A' Gyü-
 mölcök e'
 végre mi-
 kent for-
 dítottak?

élesztőt: mellytől az 3, 4 nap alatt megforr, 's akkor mindjárt, hogy meg-ne savanyodjék, üstökre töltik, és szüntelen való kevergetés közben, hogy a' mosztalékja le ne szállhasson, és az üst' fenekéhez sülvén az égett-bort meg-ne kozmálja, lafsú tüznél fel-melegítik, míg sűrű párája kezd fel-emelkedni: azzal a' lisakot fel-tézik, és a' főzést szokás szerint folytatják. Ez a' fenéig és minden felől való kevergetés, ugyan azon okból, a' seprő ki-főzésben-is el-múlhatatlan szükséges, ha szinte a' *spiritus*ból azon-közbe sok kárba mégyen-is. A' *Fenyőmagból*, *Borza gyümölsből*, *Baratzkból*, *Tseresnyeből*-is ezen az úton sok helyeken derék égett-brokot készítenek. Különös betsbe vagyon egész Európában a' Helvétziai *Tseresnye-spiritus*, mellyet onnan kis fejér *boutelliak*ban ki-küldöznek; és a' nyári hévsegekben vagy másként el-fíradtagnak, tiszta vízbe elegyítve, ki-befzélhetetlen szép meg-hívesedést és frifsülést mondanak szerzeni. Vagynak, a' kik a' gyümölsöt megkölt gabona-malátával elegy töltik-fel; 's így mind több, mind jobb égett-borok léfzen, mint akármellyikből különösön.

A' *Szilvák*nak minden nemeiből sok égett-bor léfzen; de a' *lajos*, vagy a' mint nálunk hívják, *horgas magvú szilva* e're leg-hafznosobb. E'vel e' mi Erdélyünk egy darab időtől fogva, úgy hiszem, ez egész világnak más részei felett bővölködik. Hallottam hiteles emberek' fel-vetéséből, hogy a' mikor ennek a' gyümölsnek bőv terméle vagyon, könnyen készülhet Erdélybe ötven ezer veder szilva-égett-bor, vagy a' mint néhol hívják *Gugyi*; vagy a' mái tisztesebb neve szerint *Silvorium*. Mihellyt a' szilva nyüvesen hullani kezd, azt mindjárt gyűjteni kezdik, és mikor jól meg-ért, akkor mind egylitt le-verik, és kádra vagy hordókra rontják, deszákkal, pokrótzokkal, vagy lepe-

dök-

dökkel bé-tsinálják, és mihelyt pesdülni kezdett, mindjárt főzni kezdik. A' kik télig meg-akarják tartani, jól bé-tsinált hordókban valahová a' szin alá ki-tézik; a' hol az egész tavaszig-is jól el-áll; és akármi kemény hidegben-is meg nem fagy. Ha a' főzéssel fenn maradott jól meg-ért szilva-magokot meg-török, és a' tisztálni való égett-borba néhány napokig áztatják, igen jó ízt ad a' le-tisztált égett-bornak.

A' Mézből, Nád-mézből, annak *syrup*-jából és *Maládjából*-is derék égett-borokat készítenek az Indusok. Vesznek t. i. ezek közül egyikből 12 fontot, és 40 itze meleg vízzel jól öfzve-zavarják; két óráig, míg a' nádméz, vagy méz el-olvadott, és a' lév-is kevésbé meg-hült, így hagyják, akkor fél itze fejer, jó ser-sepröt elegyítenek hozzá; ezzel lágy meleg helyre félre tézik, a' hol az 6-8 napok alatt meg-forrván, bor-szagot és ízt vált, 's habjai-is el-múlnak; ekkor üstbe töltik, és addig *destillálják*, míg csak tiszta víz kezd folyni. Európában ugyan a' nádmézet égett-bornak ritkán olvasztják-el, hanem kéfzen szokták ezt Amerikából, nevezetesen *Barbadósból* *Rum* és *Taffia* név alatt hozni az Anglusok, hogy *Punts*-nak készítsék a' nád-méz-égett-bort. A' nádméz *rafinirozó*k *Amsterdamban* és *Hamburgban* úgy a' *Tzuckerbeckerek*-is a' nád-mézből fenn maradt édes vízből; pár nélkül való jó szagú és izü *spiritust* *destillálnak*; de keveset. Készítenek Nap-keleten holmi *Rack*, *Arrach* vagy *Arracky* nevü erős égett-bort-is rész szerint *Riskásából*, rész szerint *Cocos Sogue*-ri *S. Gomuti* és *Nypa* nevü boros *Pálma-fák*-nak leviből, kivált *Javában* és *Batáviában* igen bővön; melly az ő jövedelmeknek nagy részit tézi. Ezt a' levet magát *Sagueirónak* hívják, és közönségesen víz helyett iszszák. Igen jó izü édes ital, ha éjtszaka veñetik ki a' fákból vagy azoknak gyümöltseiből;

A' méz-
nád-méz-
égett-bor
hogyan ké-
szül?

u. 7

Arrak v.
Arraka-
égett-bor'
készülete.

de nappal a' napnak melegitől benn a' fában-
is meg-kezd savanyodni és fojtósulni. *Bar-*
bariában az ép, egészséges nagy Pálma-fák-
nak tetejeket fenn keresztül el-vágják, és
tál-forma gödröt vájnak belé, mellyben sok
méz forma nedveség gyül; a' mellyből fő-
zik a' leg-finomabb *Arrekát*. Az Anglusok
Puntsnak szokták által-hordani; nem lévén
erőségek miatt se a' *Rum*, se az *Arrach* ma-
gára meg-iható. Az Indusok magok a' *Rum*
ital miatt minden éltendőben sok ezere-
vesznek-el; a' honnan *Rildevill* vagy *Mord-*
teufel, gyilkos ördögnek, vagy ördög halál-
nak-is nevezték. *UNZER Der Arzi B.III. p.112.*

Rum égett
bor Indiá-
ban.

Kamtsa-
dali Sa-
ranna.

Ehez hasonlónak, sot még gonofzobb-
nak mondják a' *Kamtsadali Sarannát*, melly
a' vasat el-rágja, a' vért mint a' választó-
víz feketén hirtelen egybe-alutja, és a' fe-
jet kevés mértékbe-is tellyefséggel el-bolon-
ditja. Készítik ezt a' vad Siberián-is túl
lakó északi Nemzetek holmi *Saranna* nevű.
Liliom forma füből, forró vízzel meg-áz-
tatva, és egynehány *Caprifolium* (mi *Kásta-*
fának hívjuk) gyümölsből melegen ferment-
altatvan. *ZUCKERT Mat. Alim. p. 356.*

A' Kálmuki és Uzbéki Tatárok' égett-
boráról fellyebb a' Táj' Históriajában a'
CLXXIII-dik §. alatt már szóllottunk.

Földi al-
mából ké-
szült égett
bor.

Hátra vagyon a' Földi almából vagy Mo-
gyoródból készült égett-bor. E'ről az égett-
bor főzésről *Yok. Christ. SIMON* 1765-ben
Dresáuban Német nyelven ki-adott jeles köny-
vetskéjében a' Svétziai Tudósoknak Gazda-
ságról szólló Munkájokból a' IX-dik és X-
dik Darabból ezt írta-ki: A' földi-almát főzd-
meg kevésbé, és törd-meg jól, tölts forró
meleg vizet hozzá, hogy váljék jó hig pép-
pé. Így szűrő edényen verd által, 's tedd
félre hülni; 's kevésbé meg-hülve, keverj
nehány ittze jó élesztőt belé; fedd-bé, hogy
keljen-meg magában. Ha gabona-lisztet - is
elegyitesz hozzá, jobban meg-kél, nem-is
süllyed

süllyed olly hamar-le. Mellyre az égett-bor főzésben kiváltképpen illő vigyázni: mert le-süllyedése után töltik-fel a' kevertet, közelt sem lesz annyi, és ollyan jó égett-bora, mint a' míg a' materia fenn állott. Harmad napra azért, vagy elébb-is, ha lekezdet süllyedni, ki kell azt főzni. Nem is szükség ezt, mint a' gyümölcstököt, hogy az üst' fenekihez süljen, keverni. Négy kanna földi almából, a' mint írja SIMON, jö-ki egy fertály kanna égett-bor. A' hol jegyezd-meg, hogy ennyit a' belé kevert élelztöböl-is jó rendin lehetett volna várni. A' malátáját a' dísznök nagyon szeretik. Írja a' mindjárt nevezett *Auctor*, hogy ott Saxoniában a' hegyek közt (a' hol a' földi mogyorónak legnagyobb bövsége vagyon) némellyek ezt az égett-bor főzést próbálták volna: de mitsoda haszonnal, ő nem érthette. Ő maga soha nem próbálta, 's nem is tudja, ha méltó volna ezzel az időt tölteni. Én részemről haszontalan foglalatosságnak tartom, fellyebb a' földi mogyorók' históriájában fel-tett okokra nézve. Annyival inkább tehát a' dinnyét, tököt e' végre fordítani együgyüségre magyarázom.

Az égett-bor-*spiritus* akár miből főzzék, mind egy természetű. De vagyon minden materiának maga különös szagu és ízű vastagabb olajja, melly a' *fermentatio* közben meg-poshad 's meg-vékonyúl, és a' vízzel úgy egybe-kötterik, hogy főzés által fel-kelelő vizes *spiritus*sal maga-is *destillatio*ba megyen, és az égett-bornak igen alkalmatlan rozsz szagot és ízt szerez. E're nézve szükséges azt meg-tisztálni, az-az, másodszer, sőt harmadszer-is különösen *destillálni*. De gyengébb tüzzel, hogy az a' víznek vastagabb részét ne emelhesse-fel, mellyben az említett olaj hátra maradott volt; minthogy a' *spiritust* 174. gradusni meleg repítheti-fel, a' víznek pedig 212 gradus kívántatik. Ezt

Az égett-borok közt való különbség miből származik?

A' meg-tisztalást rend szerint kissébb üstbe viszik véghez, melly az égett-borral annyira teljék, hogy az újjak' begyei a' kéz-bokájánál belé hajtva a' szájáról, az égett-bort elérhesék. Ha nem fok hijja volna az üstnek, tiszta vízzel bátron ki-pótolhatják; mert, a' mint elebb-is mondám, a' víz a' tisztálásban hátra marad. Hogy a' réznek zöld ro'sdája, melly kivált a' izoló-trébej, seprő és gyümöls-égett-bor főzésben a' rézüsttől felette gyül, az égett-bor' ízét megvesztegeffe, a' gyomorban és belekben-is, a' mint szokott, utálságot, rágút, és egybe-sugorodást ne szerezzen, meg-kivántatik különösön a' tisztálásra, hogy az edények ettől a' zöld ro'sdától előre jól meg-tisztíttassanak, és a' tsók veszfökre kötött ruhákkal ki-súroltassanak, azután hideg vízzel néhány ízbe gondoson jól ki-öblítetteffenek. Nem használ ennek ártalma ellen az ónozás-is. Mert az égett-bornak, kivált a' gyümöls-égett-bornak éles savanyu sava az ónot-is szintén úgy el-rágja, mint a' rezet: a' ro'sdája ennek még ártalmofabb, mint amannak.

Az idegen ízt, és szagot hogy kell az égett-borból ki-venni?

Hogy az égett-bor az alá tett edénybe annál tisztábban szűrődjék-le, jó lesz a' töltsérbe itató szürke papirosból, flanelből, vagy kalap-materiából készült süveget erefzteni. Vagynak, a' kik egy darab jól megsült házi lágy kenyér-belet téznek a' töltsérbe, hogy az égett-bor mind ezen szűrődjék-által; és ezt az égett-bornak minden hibái ellen nagy titoknak tartják. Mások két vékából főzött égett-borhoz két kupa apró só, és néhány font házi kenyér belet téznek a' tisztáló üstbe, és úgy állítják; azt tapasztalván, hogy a' só élefebb, kedvefebb tsipös ízt szerez néki, a' kenyér pedig minden alkalmatlan ízt és szagot magába szív, és meg-tartóztat: úgy hogy a' szerint a' gabona-égett-bor, valamint a' seprő-

öböl való, akármely patikai haszonra, 's osóliknak-is bátron fordittathatik. Vagyak, a' kik tiz itzéni egyszer ki-tisztált gett-borba a' másodszori ki-tisztáláskor hollai 'satskóba, tágon kötve, egy font szárazót, és egy font bukk-fa hamvat, vagy e' helyett fél font bor-kő sót, vagy annyit nyomó ótatlan meszet, a' mennyit yom font számra az égett-bor, eresztének tisztálló úttbe. Vagynak, a' kik mindzek helyett az égett-bort annyi mész-vizel, a' mennyi maga, meg-elegyítik, és de-
 állják: mellyel mindennemu rozsz ízt és agot tökéletesen ki-veznek az égett-boról; de élefebbé és inkább száraztótóvá-is szik. Vagynak, a' kik komlót, vagy két zényi tizta-bor-sepröt tesznek a' gabona gett-borhoz, 's úgy jártatják-le; mellyel a' ditséretes Frantzia égett-borhoz szin-hasonló léssen, kivált mikor egy darab jó boros hordóban állott.

Ezek mellett, hogy az égett-bornak íze ereje az erőtetett tüzzel fel-keelő víztől az e'vel együtt járó poshadt olajtól, és rva savanyúsótól ismét meg-ne vesztegetőd-
 c, illő a' tisztalásban a' tüznek mértéké-
 , és a' párának egybe-szedésére, 's meg-
 ttésére gondoson vigyazni. A' kítsi, fenn
 ik tetejü sífakból, míg az égett-bornak
 zesebb része annyira melegednék a' spiri-
 nak finumabb része a' tsökön ki-gözöl-
 zért tanátosabb a' tisztaláshoz jó nagy,
 in széles vagy tágas tetejü sífakot készíte-
 , melly a' könnyü párákat-is inkább meg-
 ujtse, és folyó nedveséggé formálja. Nem
 szsz gondolat a' sisak' tetejére egy ma-
 k sót-is tenni, hogy inkább hívesítsen, a'
 vesítő kádban-is a' vizet gyakran tisztáni:
 tső' végét, ha nem melegedett-é meg, ot-
 l-ottan meg-tapasztani, és ahoz képest a'
 zet mérsékelni, 's a' sífakot-is hívesíteni;
 gy se a' spiritus gőzül ki-ne mennyen, se

Hogy a'
 tisztalás-
 ban sok
 spiritus
 el-re vesz-
 tegetődjék

fok viz közibe ne elegyedjék: mellytől mé-
tán lehet félni, mihellyt egy tzer-na-száln.
vastagabban kezd folyni. Az alája való
dénynek-is szükség a' tső' végihez közel le-
ni; mivel míg a' *spiritus* megszűről le-foly-
na, az *aër* abból fokot el-ragadna.

Mikor a' fel-töltött égett-bornak min-
Hogy a' egy fele le-járt, szükség azt gyakran meg-
spiritus kóftolni, hogy az utóljolsa közibe ne el-
újra meg-gyedjék. Ezt némellyek a'val-is próbálják
ne erőtle- egy kalánynit a' hév sifakra ki-öntvén,
tedjen. lángoló papiroffat tartván reá, ha meg-gyű-

é? Mert ha meg-gyűlt, és jól ég, még k-
veset lehet jártatni; ha meg-nem gyűl, va-
hamar el-alufzik, ideje azonnal le-bontan-
Vagynak, a' kik a' tisztálást három rész-
veszik, az első harmad részt, a' melly le-
erősebb, külön *spiritus*nak, a' más harm-
részt itálnak, az utólsót, hogy mászor
tisztálásra a' köz-égett-borral ismét fel ti-
tsék. Melly szerint ritkábban hibázhatna
Ezeket az égett-bornak helyesebb készit-
séről előre meg-jegyezvén, lássunk már a'
nak hasznairól-is.

§. CCXLVII.

Ez a' *phlegmaticus* hideg és nedves tel-
Embereknek mértékletesen iván, az-az, ké-
három napban egy, két kalánynit, jól haszn-
hat. Mert az ő hideg gyomrokat, és gyen-
sziveket a' bornál nagyobb mértékben erősít-
taknyos véreket inkább melegíti; nedves, ny-
las testeket derekasabban szárazstja, bővebb
üzvén mind a' vizelletet, mind a' bőrön ki-tak-
rodó láthatatlan gözt; ugyan ezen munkája-
tal a' forróságot és szomjúságot-is, melly az *e-*
commotio után néha a' *perspiration*nak meg-aka-
sától vagyon, óltani mondatik; a' fenyyved-
nek-

nek-is ellent áll, úgy hogy a' meg-hólt állatokat, vagy azoknak részit ebben fok esztendő-kig romlás nélkül el-leheffen tartani: a' roszsz, peshedt vizek, puffasztó és vizelletet fel-akasztó ferek, és az őfzi's teli hideg nedves *aër* artalmi-nak el-fordítására is egy nevezetes eszköz. Lehet ebből, kivált a' hidegebb és takonnyal meg-rakodott gyomrúaknak éhomra-is innya. De, hogy a' gyomrot annyira ne égesse, és a' vér-közi-is olly hamar által ne mehessen, szükség mindenkor egy két falás kenyeret enni előtte vagy utánna. Leg-hasznosabb mindazáltal az étel után; mert melegítő és ösztönözö erejével az emésztést nagyon segíti. Vagynak, kik étel után mint egy fél órával midön t. i. az emész-tés jól el-kezdődött, tanátsolják ennek italát, félvén attól, hogy ha hamarébb iszszák, az ételt a' gyomorból majd emésztetlen hajtja-ki. De én ezt haszontalan félelemnek tartom.

Az *Égett-bor* a' víznek és a' savanyu *Az égett-* sósónak leg-vékonyabb részével egybe-kötte-*bor, vagy* tett hideg vagy *aluvó tűz*. És, minthogy *spiritus* az újabb *destillatiókban* a' vízből mindenkor *magába* fok el-marad, önként ki-tettzik, hogy mi-*miből áll?* nél többször *destilláltak*, annál kevesebb benne a' víz, a' tűz pedig a' *spiritusnak* mennyiségéhez képest annál több. Egészen meg-tisztítani pedig a' víztől a' *spiritust* semmi mesterséggel nem lehet. Ha meg-rázva semmi habja vagy fora nem léfzen; ha meg-gyújtják, füst és szag nélkül egyfözen el-ég, maga után semmi nedvességet nem hágy, és utóljára a' puska-port-is fel-gyújtja, jele, hogy a' *spiritus* leg-felsőbb *gradusra* vitetett; nelly akkor *Alkoholnak* neveztetik. A' borból és bor-sepröböl készült égett-bort e're az állapotra leg-kevesebb munkával fel-emel-

A' leg-tisztább spiritusnak, vagy Alkohólnak jelei, és természet.

„Ez, úgy mond BOERHAAVE *El. Ch. T. II. p. m. 173.* az aer után minden világi testeknél könnyebb, vékonyabb, tisztább, se a' *destillatiókban*, se a' tartásban soha meg-nem változik, a' melegnek leg-kislebb mértékére el-repül, legnagyobban ki-terjed, egészen élesztő szagból és vízből áll, semmit nem nedvesít; minden nedvességekkel tökéletesen öszve elegyedik; az olajat és gyantát, mellyekhez a' víz nem közelíthet, meg-higítja; a' húst a' rothadástól meg-tartja; annak *fibráit* egybe-kutzorítja, meg-afzalja a' testnek minden nedvességeit, az egy húgyon kívül, egybe-alutja; az inaknak ki-ütő végeit hozzá érésével az érzéstől's mozgástól meg-fosztja, sőt egészen meg-emészteti, néhány tseppig bé-véve minden előre való emésztés nélkül egyenesen az agyvelőre fel-repül, és az inakha általmégyen, azokat hirtelen el-hatja, mozgásra indítja, kedvesen meg-eleveníti, 's ezzel az egész testnek nagy erőt és könnyiséget ad, az érzékenységeket és az elmét meg-világosítja, fel-segíti, a' vért fel-gyúlasztja, és a' főre rohantatja, az edényeket ki-feszíti; hirtelen támadó, de hamar el-enyésző módon részegít; bővebben véve ellene állhatatlan álomot, és mind a' testben, mind az elmében nyomorult tehetetlenséget hagy maga után. Vagnak példák, hogy egy pillantat alatt megbóltak, a' kik az e'féle *Alkoholból* fokot meg-ittak, a' melly semmi egyéb méregtől meg-nem esik.“

Miként lehet hőségvesztés.

Mind ezekből ki-tettzik, hogy az égettbor a' víztől így meg-tisztítva, az emberi természettel egészen ellenkezik, és annak valóságos méreg. A' mennyiben mindazáltal az éltető és elevenítő *spiritusokat* az inakban olly szembe-tüdő-képpen szaporítja,

Víz.

vízzel jól meg-elegyítve, és illendő mértékkel véve, az emberi elesések között megmaradhat. Igaz, hogy így-is akármilyen haszonnal nézve orvofságnak jóval inkább lehetne mondani, mint eleséségnak; 's következésképpen nem az egészségeseknek, hanem a betegeknek való szernek tartattathatnék. Ugyis hiszem, hogy ha a' részegítő erőt nem tapasztalták volna benne az egészségesek, a' betegektől soha-is el-nem kívánták volna. A' hasznok, melyekről mértékletes éléssel az égett-bor commendáltatik, igen ezekben határozódnak:

1.) Az erős munka, hosszszas utazás, vagy el-hülés miatt el-lankadtakat és ajúltakat hirtelen, kívánatoson meg-erősíti és vi- *Mitsoda*
 dűmitja; mellyet a' leg-jobb étel és ital-is *hasznokat*
 hosszszas idő alatt vihetne véghez. 2.) A' *lehet bető-*
 testnek nedvességeit meg-rothadni nem en-
 gedi. 3.) Az el-lágyúlt, és el-erőtlenedett *lehet bető-*
fibrákot meg-erősíti, öszvébb húzza, a' munkára ösztöni; az edényekből a' nedvességeket izzadás által széllyel folyni nem hagyja. Az Arabiai és Persiai sivatag, fővenyes, víz nélkül való pusztaikon a' szegény kereskedők, a' fáradtság, az erős szomjúság és hévség miatt ezerszer el-vesznének, ha ottan-ottan egy két korty gabona égett-bort nem ihatnának. Mert ha a' tömlökbe hordozott rozsf vizet abban a' melegben magára kellene inniok, a' vérek-is el-rothadna, és a' fok izzadás miatt e' világból ki-száradnának; vagy az erőtlenség miatt vizkorságba esnének. Tapasztalják az égett-bornak ezeket a' hasznait nagy örömmel a' mi bányász emhereink-is, midőn az erős munkától, és a' kohóknak égető tüzétől csak nem széllyel olvadva egy-egy kis égett-bort isznak; mellytől a' magok erejeket egészen meg-újulni, és belső részeiket meg-hivesedni dltsekedve mondják. Egyébként tudni-
 való dolog, hogy az égett-bor tüz lévén,

a' szom-
júságot
mennyeiben
oltja?

magában nem csak nem hivesíthet, és nem ölthetja a' szomjúságot; sőt inkább azt termézet szerint nevelnie kell: hanem a' mennyiben a' testnek új erőt ad, az el-táskásult, el-erőtlenült edényeket a' bőrnek színén-is meg-élelztvén, és öszvébb szorítván, a' testnek vizes nedveségeit ki-folyni azokon nem engedi, a' ki-gőzölélt pedig a' belső részeken-is fel-állítja, mellyel azoknak színe-is meg-nyirkosulván, a' szomjúság és belső égedelem le-tsendefednek. Felettébb meg-tsalnák azért magokat, a' kik a' forró nyavalyákban-is ennek színe alatt, hogy az el-fáradtakban a' szomjúságot oltja, égett-borral igyekeznek szomjúságokat és belső tüzet ki-öltani. 4.) Szív-erősítő és vidámitó ereje-is nevezetes van az égett-bornak. E-légséges ez egy *minuta* alatt akár melly tsendes vérű embernek *pulsussát* a' forró hideg-lelősökéhez hasonló szaporáva és erőssé tenni: melly a' szívnek hasonló meg-indulásától vagyon. Tsudálva nézzük, hogy a' leg-restebb és tunyább ember-is, ha egy üvegetske égett-bort fel-hajtott, melly serényé, és jó kedvéé léfzen. Az utazók magok fáradtságokról meg-fem emlékeznek, ha néhányszor napjában a' fogadóknak egy-egy kis égett-borotskát kaphatnak. A' Jáger, vagy vadász emberek egész nap panáz nélkül útszák a' nagy havakat, és a' motsáros helyeket, csak egy darab fekete kenyerek, és egy uveg pálinkájok legyen a' zsebekben. Ezen szív-erősítő és inakot eleve-nítő erejéből következik 5.) hogy az égett-bor a' hoszszas korhelység miatt el-reve-sült, pöfegetes, halál' árnyékában járó személyeknek-is ina-szakadt refzkető tagjaikat naponként újjabb erővel gyámolgathatja, és a' pokol' únalmái között az ő boldogtalan elméjeket egy kevésse fel-emelheti.

6.) Ditsértetik az égett-bor a'ról-is, hogy a' belső meleget és a' ki-gőzölélt segíti.

ti. Ha mezei dolgos ember jó reggel egy darab durva kenyeret meg-ett, és egy pohár égett-bort meg-ivott, a' külső hideget egész nap számba sem vészti; és a' dohos nedves *atrnek* ártalmat neveti. A' künn táborozó katonak, és tengeri hajók a' külső *atrnek* éjjeli nappali viszontagsáig az égett-borral szerentséfen meg-győzik. Maga tábori *Doſtorkori* tapasztalásából írja LINNÆUS l. c. hogy a' járovány közönséges *úysfenteriában* vagy vér-hasban, a' melly többire az éjtszakai nedves hideg által benn rekedett ki-gözölésnek a' belekre lett fordulásától vagyon, azokon, a' kik naponként égett-bort ihattak, közel sem kegyetlenkedett annyira, mint a' kik a' nélkül töltötték idejüket, 1742-be a' *Svecusok* a' magok hajós seregeiknek egy ideig bort adtak vala; reménlvén, hogy attól jobb egészségek szolgálna. Mi lön belőlök! a' szörnyű vérhasban felette fohan el-vezének; míg az égett-borral való élés köztök újra fel-állítaték. LINNÆUS ezt a' vér-hast bizonyos apró férgeseknek tulajdonította; mellyek a' beleket mardosták; és az égett-bortól, mihellyt ez hozzájok ért, azonnal el-veztenek.

7.) Nevezetes hasznót tehet az égett-a' vízzel bor annyiban-is, a' mennyiben a' vizellel' fel-tet üzi, és annak útjait meg-nyitje. *Gyakadtsa kron* meg-esik ugyan-is, hogy a' külső erős ellen. meg-fázás miatt a' vizellet fel-akad: vagy a' vastag durva vizek, vagy a' hirtelen betöltött fok hideg savanyu vizek, vagy a' herbathé benn rekednek, 's has-puffadást okoznak. Ezeknek el-hárítására-is nem tapasztalt LINNÆUS egy bizonyosabb eszközt, mint egy jó ital gaboua égett-bort. Az Indiákra hajókázók rend szerint kéntelenek *férger vi-* rothadt vizeket innya, mellyek holmi apró *zek ellen,* egy szemü férgesekkel teli vagynak; de ha égett-bort töltenek a' vízbe, ott mind meg-

Orvosló
ereje az
égett-bor-
nak a' rojz
vizek és
vér-has el-
len.

döglenek, 's ha meg-találtak-is elevenen innya, és a' gyomrokban 's belekben rágást szereznének, azt-is egy ital égett-borral könnyen el-háritják.

Hányas
ellen.

8.) Vagnak, a' kiknek ha hajóba vagy szekérbe ülnek, kivált ha háttal kelletik elé ülniek, az ingás közbe azonnal el-fzedül fejek, 's fel-fordul a' gyomrok, és okádoznak. Ezeknek-is, ha egy kevés égett-bort ihatnak, sokat segít. Az egyéb erős hányásokat-is, ha forróság nintsen együtt vélek, egy kalány jó égett-bor tsudálatoson le-tsendesíti, és meg-állítja.

Ételt-ki-
vántató és
gyomrot
erősítő ere-
je miből
áll?

De 9.) leg-inkább és leg-közönségesebben az étel-kivántatásért szokták iunya az emberek az égett-bort. Úgy-is vagyon, hogy midön ez a' gyomornak *fibráit* öszvébb húzza, ösztönözi, fel-heviti, a' nyálat és egyéb emészto nedveségeket a' szájba, gyomorba, belekbe nagyobb bövséggel vonja; és midön azok a' gyomrot tsípni, és e' miatt annak falai egymást keményen súrolni kezdik, hirtelen tsak nem kutyai éhség támad a' gyomorban: nevezetesen a' durva, száraz, kemény ételekhez különös kívánság indul az emberekben; és alig várják, hogy valamit e'félét falhassanak rea, mellyen dolgozhasék a' gyomor. Ollyankor tehát, mikor a' fok lágy meleg, leves, kövér, nyálas, taknyos, kenegető ételektől a' gyomornak és beleknek *fibrái* el-lágyultak, meg-táskásultak, el-aluttak, és erőtlenültek; vagy az emészto nedveségek igen meg-édesültek és nyúlósultak, vagy ollyan ételeket ettek, mellyeknek keményebb, ferényebb súrlás, mor'solás, bővebb áztatás és főzés kívántatik, hogy azokat a' gyomorban hirtelen rothadás követné, minémüek a' szalonna, kövér, fadgyas húsok, kivált a' juh és új disznó hús, lágy halak, tsigák, lágy tojás, liszt-némüek, kerti zöldségek, répa, murek, új káposzta, faszujka, borsó, durva kemény

mikor
hasznos?

ke-

kenyér, vén vagy nagy testű állatok' húsai, kivált jól meg-nem főve, vagy sülve, 's a' t. egy kis égett-bort innya akár étel előtt, akár étel után nem esik helytelenül.

A' sós, avas, rántott, pörgelt, fűszer-számos, etzetes, savanyu ételekre 's gyümölcsekre ellenben az égett-bor nem csak

Mikor ártalmas?

szükségtelen, hanem ártalmas-is: mint-hogy a' maga sok éles-savanyu *spiritussával* azoknak tsipősegeket a' rágó és égető fájdalomig neveli, meg-etzetesíti, és mint a' mérget úgy bőfőgteti-fel az emberek' torkába. Art az égett-bor a' téjre és téj-némüekre is; mert azokat a' gyomorban meg-tűróztatja. Némellyek ugyan a' kövér juh-téjnek *antidotumának* tartják az égett-bort, hogy tsemert ne okozzon; de a' fajtos rész attól ebben-is szint úgy öszve mégyen, a' favója pedig meg-etzetesedik, mint egyéb tejekben. Ha a' Dajka éhomra égett-bort iszik,

különbösen a' teje a' tsetsemőnek gyomrában bizonyosan meg-tűrózik, és ott el-rothadván, zöld has-menést, kínos gyomor-rágást, sokakban nyavallya-törést, sőt halált-is okoz. A' leves ételek-is égett-bort nem kívánnak. Meg-esik gyakorta az-is, kivált a' széllel, és *spasmusokkal* bajlódo *hypochondriacus* személyneken, hogy étel után ollyankor iván-meg az égett-bort, mikor már a' szél gyomrokat meg-töltötte, midőn ez az ő gyomrokat, kivált annak alsó 's felső száját öszve húzta, a' szelet pedig a' maga tüzével kiterjesztette, iszonyú feszülés és nyughatatlan fűlalmok támadnak az ő szívek körül; miglen a' szelet mint a' puskából fel-lövöldözvén, a' gyomor valamit nem tágulhat.

Utóljára tartsuk-meg: hogy mind azok a' hasznok, valamellyeket az égett-bor téfzen, igen hirtelen el-enyésznek; ki-gőzöl-vén a' testből maga-is az égett-bor; és ha ottan-ottan nem újítatnak, nem csak nem segitenek, hanem nagyobb mértékben hagy-

Nem okoz-e léssel-hogy lesz' veszedelemes?

ják magok után mind azokat a' hibákat, valamelyeket elein láttatnak vala el-hárítani. Eppen úgy lehet az égett-bor' segítségét az emberi testben gondolni; mint a' farkantyut a' ló-öldalakban, hogy ha szüntelen öltökölik, serényebben, jobban igyezik ugyan a' ló, de ha kevésbé el-hagyják, annál inkább el-ereszti magát, és restebbül mozog.

Nints-is ebben a' tekintetben az égett-borok között semmi egyéb különbség; hanem csak ez: hogy minél tisztább, akár miből készültek, kevés mértékben-is az említett változásokot annál serényebben, nagyobb erőben, hamarébb el-tünöképpen, és károsabb ki-menetellel véghez viszik. A' borból, bor-seprőből, szőlő-malátából, savanyu boros gyümölcsökből főzött égett-borok tüzesebb és élésebb tsipőséggel bírnak, mint a' szilvából és gabonából valók. Innen ezek amazoknál bátorságofabbak-is. Nevezetesen a' szilva égett-bor (mint a' gyümölcsinek édes kövér, nem könnyen rothadó, télbe-is meg-nem fagyó leviből-is ki-tettzik) fok engedelmes kénkövel, és kevesebb 's lágyabb sóval bírván, mint az egyéb gyümölcsök' égett-bora, többel 's élésebbel, mint a' gabonáé, ma más égett-borok felett betsültetik. A' Trebejből valótól, minthogy a' szőlő-nyelek és magvak fojtós ízűek, némelyek tartanak, hogy az a' gyomorban 's belekben öszve-sugorodást, és ez által veszedelmes kólikát szerezne. De valamint a' veres borok, a' mellyek ezekkel a' szőlő-nyelekkel öszve-forranak, a' ki-fajtott bor és a' löre nem ártnak; úgy az égett-borban nints semmi veszedelmes erő; a' minthogy minden *Chemiai* és házi próbák fzerint a' többitől semmit nem-is különböz.

Mi-fele
égett-bor
bátorságofabb?

§. CCXLVIII.

Minthogy az égett-bor a' testet rend kívül szárazítja, és a' vért kevés mértékben-is hirtelen fel-gyúlasztja, önként meg-tettzik, hogy ez a' másként-is forró és száraz természetű személyeknek, a' növésben lévő kis gyermekeknek, és az igen veres ifjaknak leg-hamarább meg-árthat: de akárkinek-is, ha ebben telhetetlenkedik, könnyen veszedelmet okozhat. Gyakor és bizonyos *observatiókból tapasztalt dolog*, (így ír Fr. HOFFMANN) hogy a' kik magokat erősen egett bor itatra adták, boszszas és igen nehéz gyógyítható nyavallyákban estek; minéműiek a' vizkorság, ételbéli kívánságnak telly. séggel való elveszése, nem emészthetés, el-erőtlenedés, sárgaság, nyavallya-törés, el szárazító hideg-lelés, veszedelmes álmoság, fő-fájás, gutta-ütés, vérbéli polypusok, belső részeknek meg-dugulása és kövesedése, 'stöbb e'féle, és ezekből következő gonoszok. Vagynak példák, hogy az égett-bor ital miatt megholt Emberek fel-bontatván, májok, lépek, és tüdőjük kövességgel teli, gyomrok és belek pedig mint az aszszu bor meg-száradva találtott. Vagynak, kikben az égett-bor magától meg-gyúlt, sőt hogy ettől az Ember egészen el-is egett BEHRENS *sel. diact. S. IV. c. 5. §. 2.*

A' Ro'sólis minthogy rend szerint az égett-bornál gyengébb, és egyéb iránt-is tsipőtségét a' nád-méz, kedvetlen szagját és ízét a' belé főzött kívánatos ízű és szagú *materiák* nagyon meg-jobbították, a' mennyivel a' száznak kedvesebb, az egészségnek-is annyival hasznosabb. De ugyan csak felettébb való bőv éléffel az égett-

bor-

bornak minden ártalmait időre maga után húzhatja. Másként e' részben is a' szokásnak munkáját sokakba tsudálkozva szemlélhetjük.

*Méltok-
zetlen élés-
fel hogy
veszti-el
az égett-
bor az em-
bereket?*

Melly ártalmos legyen az égett-bor mér-
teketlen visszafelé, észre vehetni a' hely-
lyes élésnek olly kétségés és keskeny hatá-
rok között forgó hazsnotskáiból-is. De sze-
münk előtt-is forognak naponként ennek szá-
mtalan siralmas példái. Látunk bizony, így
ír GRAUMANN a' inaga Héti Leveleiben
1781-re a' 18-dik szám alatt az utzákon len-
gedezni nem keveset, a' kik dél előtt, ki-
lentz óra felé mint a' hóltak a' koporsóból
úgy búvnak-ki a' magok ágyaikból; a' kiki-
nek szemeik, orrok, szájak piszokkal, ta-
konnyal bé-tapadott, a' hajok, ruhájok tol-
luval teli van, motskos, egybe-gyűrődött;
egész tekintetek szánakozásra méltó; alig
tudják emelgetni szemek' hajait; el-fogta a'
halál' hálója szemek' fényét, le-sütik a' fe-
jeket, mintha ugyan szégyenlenék, hogy ö-
ket ember látja; el-nyúlt az ábrázatjok, le-
fuggenek fonnyadt, sárga pofáik, ásítóz-
nak, nyújtózódnak, álommal teli vagynak:
eleget aluszni, de az álom őket meg-újji-
ja, reggel bádgyadtábban vagynak, mint
estve mikor le-fekütek volt. Mennének jó
szívvel, de nem bírja a' lábok, tehetetlen
az egész testek, és a' földre vonnya őket,
kivánnának a' motsokból ki-mosdani, hogy
még egyszer emberi formát mutathassanak,
de nints ereje a' karjoknak, és mint a' szár-
nya-szegett ludak úgy vontzolják azokat
fuggva két oldalakon: pihegnek, fáj minde-
nek, mihellyt valamit erőlkednek: terhekre
van nekik, ha nézni, hallani, szólani, va-
lamire ügyelni kelletik, restellik a' szót-is
egészen ki-mondani: ügyetlenség, ostoba-

ság, korhelység néz-ki egész ábrázatjokból: el-izáradott, bűdös szájokat se a' nyál, se a' víz nem enyhíti: dühösködik a' tuz belső réizeikben: nints semmihez kedvek, nem nyughatnak, szédeleg a' fejek, kevereg a' gyomrok: ki-vetnék jó szívvel, a' mi terheli szívek' környékét, de nints reá erejek: ennének, hogy éhel meg-ne haljanak, de nem fogadja-el a' gyomrok. Mit tsinálnak! alig várják, hogy kinnyok' enyhítésére egy pohár égett-bort kaphassanak: de már ma attól sem érzik enyhüléseket, mint tegnap: azért megint egy jó pohárotskát fellyül isznak. E're már nyilni kezd a' szemek, újjúlni a' kedvek: 's hogy még jobbatkán-is légyenek, a' harmadik pohárral is reá iszszák, így még éhomra újra meg-részegedve, mint fél bolondok mások között bojonganak, míg el-alélva, többire öltözetekben estve valahová félre dőlnek: reggelig mint a' holtak ott hevernek: akkor, mint tegnap, több-több égett-borral ahoz a' naphoz-is magokat újra el-készítik. Mi lesz a' vége! Így éldegelnek mások 's magok' utálságával már nem annyira a' magok lelkétől, mint az égett-bortól lelkesítve: mint meg' annyi dögök; míg a' szüntelen való köhétselések, vér-pökések, tagaiknak gyötrő fájdalmi között e' világból kiszáradnak, vagy valami éles forró nyavalyában még ifjú korokban el-vesznek, vagy mint peseteg, egész testek a' víz-korságtól fel-puffadván, élve iszonyu bűdösséggel széllyel rothadnak; és hogy a' földet bűzshődtségekkel tovább-is ne terheljék, mindenek' betstelenítése között sietve a' földbe temetnek. Ha a' leg-jobb atzél-rugók, keménybél és sellyem-húrok a' gyakor erőszakos fészengetések miatt el-erőtelenültek, annyival inkább a' test' edényeinek, kivált az inaknak gyenge rostjai, mit nem várhatnak magokra, midőn az égett-bornak tüztől min-

*ezeknek
természeti
okai.*

mindennap olly erőszakos ki-feszítést kell szenvedniük. Mindenkor el-veszteniek valamit az ő erejeből, vagy *afflictiassok*-ból, és ma a' tegnapi állapotjokra nem elég-ségek vissza-takarodni: hanem a' tegnapi tüznek ki-gőzölése után, hogy a' benne lévő nedvességeket mozgathassák, több-több meg-töltést, és erősebb széllyel-feszítést kívánnak, míglen jól el-szakadoznak, hol erejeből vég-képpen ki-fognak, hol ki-száradván a' *fibrák*' részei, és szálai közzül az egybe-nyvező nedvesség; el-száradnak, meg-revesülnek, egybe-kutzorodnak, érzékenységektől meg-fosztatnak; a' nedvességek-is úgy, a' mint kellene, sohol el-nem készülhetnek, tisztátalanul maradnak, itt meg-állapodnak, és magokban rothadni kezdenek, amott egybe-sülnek, kövekké válnak: egy szóval a' testnek egész *Oeconomia*ja, vagy éltető munkája el-romlik: mint mind ezek fok égett-bor-ísza emberek' testeinek holtok után lett fel-bontásával az agy-velőnek, tüdőnek, májnak, lépnek, *pancreas*nak, fodor-háznak szoros, tekervényes edényeiben, és széllyel a' testnek egyéb részeiben, különösen annak makkotskaiban, szemmel-is fokszor láttattak. Egyéb mérgek, úgy mond továbbá GRAUMANN, hirtelen, vagy ha későbbre-is, de betsületesen ölik-meg az emberket; leg-alább a' testet el-vefztvén az Elmét nem bántják; de az égett-bor mind a' testet, mind a' lelket együtt öli-meg. Innen vagyon, hogy az illyen részeges korheleket fenki nem-is szánja; sőt ő magok-is egymást itálják. Úgy hogy ezeket így látva alig lehet meg-fogni, hogy nem irtóznának az emberek mások' példáján-is az égett-bort olly tartózkodás nélkül innya. SCULÖZFR, a' *Petersburgi* Királyi Tudós Társaságnak nagy érdemű Tagja, most Göttingai nevezetes *Professzor*, hagyta emlékezetben 1766-ban, hogy tiz hólnapok alatt az egy

Petersburgban tsupán csak az égett-bortól 635 lakólok vesztenek.

De talám ezt mondják: igen keressett Némel-
okok ezek. Vagnak fokban, a' kik egész lyeknek
életeket ilyen korbelységben töltik; és ha miért nem
kaphatnak, az égett-bortól egy nap se jó-annyira
zonok, még-is sokáig el-élnek; és csak ak-veszedel-
kor betegek, mikor nints' mit igyanak. E'-mes?

re azt felelem: Talám azok erősebbek, mint
ők: nem isznak annyit, és olly erős égett-
bort, mint ők: nem heveréssel, hanem erős
munkával töltik idejüket: egyéb Diatájok
sem ollyan, mint az övék. Akár mint lé-
gyenek ezek; elég, hogy bolondhoz illik
száz szemmel latott veszedelmet el-néz-
ni, és csak egy történet szerint esett kü-
lönös példát követni. Vagy, talám a' val
mentik magokat, hogy e' nélkül már, akár-
hogy légyen ki-menetelek, nem élhetnek.
Úgy vagnon, hogy a' kik egyszer az égett-
borra úgy reá szoktak, alig, sőt nem-is le-
het arról más, még sietőbb veszedelem nél-
kül egyszeribe le-mondani. De lehet a'

portiból naponként egy-egy keveset el-von-
va idővel józonnebb életre vizsgál-térni. Le-
het abból egyszeribe kevesebbet innya, in-
kább kóstolgatva, mint egész torokkal. A'
Hollandus parasztok egy nap húszszor-is ki-
nálják egymást égett-borral; de egy pohá-
rotskával egyszer húszon-is meg-érik. In-
nen ritkábban-is veszedelmeznek attól, mint
mások, 's több hasznát-is vészik; mert mind
annyiszor meg-frisülnek tőle, mint mások,
a' kik azt boros poháronként iszizák, egy-
be el-bolondúlnak; és egész nap munkára te-
hetetlenné lésznek. Lehet az égett-bort lá-
gyábban-is készíteni, ha szinte azt némel-
lyek, a' kik erős égett-borhoz szoktak, lo-
tsadéknak tartják-is. Ki-mutatja az idő, mel-
lyiknek volt jobb igazsága. Kérkednek né-
mellyek azzal-is, hogy ők tudnak ollyan
orvofságot, mellyel az égett-bort egészízen

Hogy le-
ketne e'ről
a' vesze-
delmes
szokásról
el-szokni?

égett-bort?
Lehet-e
meg-útál-
tarni vala-
mivel az

meg-útáltathatják: fokot érdemlenének, ha nem hazudnának. A' Természetnek nagy Búvári még eddig e'félékre nem akadtak. Ha hánytató ízeket ottan-ottan égett-borba adnának-bé, talám valamit segíthetne: de sokakban ez-is semmit nem tehetett. Legjobb tehát az égett-bor' ártalmától előre félni; és azokat meg-gondolva ezt az italt mint a' mérget vagy tellyefséggel el-kerülni, vagy azt csak első ajakkal illetni.

*Természet
ellen való
ital.*

Látjuk, hogy mikor először egy tsepp égett-bort adnak a' gyermekeknek szájokba, az olly kemény tsipést téfzen az ő inyenken, úgy fel-háborítja egész testeket, hogy a' nyavallya-is szinte ki-rontja tőle. Sőt a' nagy emberek-is többire mikor leg-előbb ezt meg-kóstolják, mintha tiszta tüzet vettek volna a' szájokba úgy pökösnek, fejek és minden izek 's tsontjok meg-rázkódik, szörök fel-borzad, szemek el-fordul, és megmerevedik; mellyet semmi egyéb mérreg nem tselepszik. Hát természeti ital-é még-is az égett-bor? Nem testnek, hanem az észnek lehet tehát ezt a' hibát főképpen tulajdonítani. Midőn az ember tiszta büszkeségből, vagy irigységből hogy másoknál, a' kik az ő szemek' láttára vitézi módon az égett-bort poháronként ifszák, és attól mindjárt meg-nem halnak, alább való ő felegyen; vagy hogy e' nélkül a' másoknak vígságot és curásit szerző ital nélkül ő-is ne maradjon, nem szünik-meg addig próbálgatni, míg osztán ez benne-is szokásá válik.

*Meg-
afszítja
a' gyerme-
kek' növe-
sít.*

Nem lehet ez alkalmatósággal azt-is elhallgatni, hogy az elein való égett-borozás, kevés mértékbe-is a' kis gyermekek' testét, ha hirtelen végképpen el-nem rontja-is, de öfzve-szigorítja, meg-afzallia az ő edényeiket, és nővni nem engedi A' *Metiai* kis puja kutyáknak 'hogy nagyot ne nőjenek, a' hifokat erős égett-borral mofszák, és ebből bé-is ad-

nak

nak keveset nékik gyakran. *Ultrajectumban* a' hajók ki-kötő helyén egy gyermek ki-tsinségítől fogva a' hajófoktól bővön kapván az égett-bort, egy közép szeru gyermeknél húsz esztendő korába sem volt nagyobb. *Hedemorumban* egy *Ericus Janos* nevű ember egy fiatskáját hét esztendő koráig égett-borral mindennap meg-itatván, három fertály könyöknél nem nöhetett nagyobb, és húszon-három fontnál többet nem nyomott. *LINNÆUS*, a' ki ezeket is feljegyzette, haza fordulván egykor *Smolandia*ba a' maga hazájába, tsudálva szemlélte, hogy a' véle egy idős parasztok ötven esztendő korokban annyira meg-öszültek, egybe-kuporodtak, rántzosultak, fejek, lábok úgy reszket, hogy annyira meg-vénulni 70. esztendő korokban is elég lett volna; mellynek oka benne egyedül a' fok égett-bor ital volt. Melly kitettzett abból-is, hogy az aszszonyok, kik ott az égett-bort nem iszszak, annyi idős korokba a' magok szépségeket és ifjú ábrázatjokat mind meg-tartották. *CRANEN*-is esmért olyan embert, a' ki a' fok égett-bor ital miatt már 40. esztendő korában 70. esztendő, egybe-kuporodott, tehetetlen ösz embert mutatott.

Idő előtt
meg-v-nit
az embere-
ket.

Estek olyan példák-is, hogy az egy-szeri fok égett-bor italtól az emberek hirtelen meg-hóltak. *Alb. v. HALLER* írja, hogy egykor más *Deák* társaival egy éjtszakai vigyázónak annyi égett-bort mérettek volt, a' mennyit az meg-ihatott; a' ki-is attól ott szemek' láttára le-esvén, erős *convulsiók* közt szörnyű halált hólt; a' melly tselekedetét öregségében sokszor fájlalta. Említi, hogy egy *Officier*-is éppen úgy járt volt egy *Posta-legénnyel*.

hirtelen
meg-hólt.

Irnak az *Auflorok*, kivált a' *Lengyelek* közt olly irtózatos történeteket-is, hogy a'

Ki-gyül- hat-e az égett-bor-tól az ember torka? fok erős égett-bor ital miatt, kiknek kevés-fel holtok előtt, kiknek azután kék tüzes láng rohant-ki a' szájokon: a' minémüeket GMELLIN Siberiai utazásából T. III. p. 357. ki-jegyzettek a' Lipsiai Tudósok *Comm. Vol. 2. p. 49. Th. BARTHOLINUS-is Obs. 56. Cent. 5. Hist. Anat.* ezt néhány példakkal bizonyítja. STURMIUS *Eph. N. C.* három embereket jegyzett-fel, a' kik a' fok égett-bor ital után láng jövé-n-fel a' torkokból meg- fulladtak. COHAUSEN-is látott egy férjfit, a' ki két tsésze erős égett-bort fel-hajtván lángot oká-dott, és azzal maga-is egészen el-égett. BUR-TNER ismét mást, a' kinek-is hasonlóképpen ki-gyülván a' torka, maga-is el-égett. Egy *Zangerina Bauhi* nevű Grófnéról írják az *Angl. Phil. Transact. Vol. 64. p. 340.* hogy ez erőssen el-léven merülve az égett-bor ital-ban, midőn történetből az égett-boros ház az ő ott létiben meg-gyült volna, ő maga-is másnap a' tsontjáig hammuvá válva talál-tatott. Látott a' Nagy LINNÆUS-is az *Upsa-lial* uttzán heverni egyet, a' ki délbe az égett-bortól meg-részegedve ki-tátott szájjal úgy alutt, hogy fejeér gőz jött-ki a' torká-ból: mellyet a' körül álló alzszonyok ki-gyülésnak tartottak; és azt hitték, hogy ha fetét volna, lángnak tettzenék: a' kinek-is fok édes tejet töltöttek a' torkába, hogy a' gyomrából fel-jövé tüzet a'val ki-ólthassák. De ő maga erről-is kételkedett, úgy több emlegetett példákról-is, hogy eshettek volna e'félék másutt-is valaha az emberi nedves testben.

Fűszeres égett-bo-rok'készü-lete. Ezeket előre az égett-borról így tud-ván, nem leszzen nehéz már meg-határozni, mit érjenek az egészségre az Akaviták (*aqua vitæ*) Arany vizek, Olofz Ro'sólisok, Fran-tzia *Liquorok*, Anglus *Puntsok*, *Rútafiák*, 's a' t. Sok volna itt ezeknek készületekre külön-külön ki-terjeszkedni. Azért tsak néhány fontosabb jegyzéteket tészek-fel ezek-nek

nek készületekről. Első készület a' közönséges égett-bornak fellyebb le-írt módon való ki-tisztatása. Második a' leg-kedvesebb ízű, és szagu Fűszereknek a' ki-tisztált *spiritus*-okban való bé-áztatása: minéműek a' pomagránát, narants, zsitrom, fassafras-fa hajak, *lauber* vagy *laurus*, és fenyő magvak, *Cardamomum*, Anis, mezei, és kertii Kömények, és Koriándrum, szegfü, Szeretsendió, és annak virága, Örmény-, Angyal-, Mester-, Kálmus-, Viola-, Gyömbér-, és édes gyökerek; Üröm, Sállya, Fodormenta, Vérónika, Pápasü, Méhfü, Ezer-jó-fü, 's több ilyen jó szagu, és nem rozsfz ízű füvek. Ezek közül ki mi-féle orvosi erőt akar a' maga *spiritus*-ához ragasztani, választhat egyet, kettőt 's többeket magának; a' mellyek t. i. ízekkel és szagjokkal jobban öszve illenek: a' fzerint meg-szárazstva, mint fellyebb a' fűszeres borok' készítésében megmondottuk, minthogy nyers levekkel a' *spiritus*-nak ízét és szagját meg-vesztegetnék. Meg-is kell ezeket előre daraboson törni, vagy aprítani: lehet a' drágábbakból és hathatófabb erejüekből, és kedvetlenebb izüekből, és szaguakból kevesebbet, az óltsók- ból és gyengébb erejüekből, és kedvesebb izüekből 's szaguakból többet venni. A' közönséges *Akavitákra*, vagy *Rosólik*okra elégnek tartják a' szereket 3—8 napig áztatni, azután le-fziürni, és mézes, vagy nádmézes vízzel meg-édesítve haszonra el-tenni. A' Lengyelek két öreg véka búza-keverthez, minekutánna meg-hült, és még serrot nem tettenek hozzá, 4 font meg-tört Anis magot, és két kupa sót tésznek, jól egybe-rázva, az égett-boros lombikba. Így egyéb fűszerek és méz nélkül, igen kedves ízű *ánifos* égett-borok léfszen, mellyel rosólis gyanánt élhetni.

Akavita.

*Lengyel
ánifos é-
gett-bor.*

A' kik jobb móddal akarják a' Rosólist *Rosólikok'* el-készíteni, nyóltz itze tiszta *spiritus*-ba az *készületei.*

említett szerek mellé 4 lótt hammu-sót, vagy két lótt bor-kő sőt-is téznek, és 3—8 napi gyenge meleg helyen, jól bé-tsinált edényben való vontatas után, lassu tüzzel 4 itzét *destillálnak* belöle. Némellyek rövidség' kedvéért a' *specios*ekre, és az említett sókra csak két annyi közönséges égett-bort, vagy jó erős bort töltenek, és illendő vontatas után egybe *destillálják*. De így az ö Rosólifok jóval gyengébb, és kedvetlenebb ízű lézen.

Minthogy pedig a' Rosólisnak *destillált spiritus* magára igen erős volna, úgy hogy 50. 60 tseppet-is alig lehetne belöle egyszer bé-venni, hogy bátorságofabban egész kortyot-is meg-lehesse innya belöle, tiszta forrás hideg vízzel tettés szerint meg-szóttak erőteleníteni. Rendesebben 4 itze *spiritus*-hoz egy itze vizet töltenek: a' melly, ha előre *uestillálták*, vagy harmadára el-főzték, nem zavarja-meg annyira a' *spiritust*. E' mellett, hogy a' *specios*ek keferü vagy egyéb rozsz izekkel a' száznak-is ne alkalmatlanodjanak, a' *spiritus* se tsipjen annyira, nád-mézes vízzel-is fel-elegyítik. Hat itze vizes Rosólishoz egy font, vagy ha a' szerek keferübbek és tsipősebbek voltak, két font nád-mézet tévén. Az ánis magos égett-bort; minthogy ez a' mag maga-is édes, fél font-is jól meg-édesíti. Hogy a' nád-méznek kenös lágy íze a' Rosólisban ne érezék, többire meg-szótták a' nád-mézet előre tisztítani. A' melly ebből áll: porrá törvön a' nád-mézet, vízbe, lapos fenekü edénybe lassu tüznél, hogy meg-ne pergelődjék, fakalánnyal szüntelen súrolgatva addig főzik, míg semmi pertzegése az edény' fenekén nem érzik, a' tajtékját-is szürő kalánnyal le-szedegetvén, és hogy igen fel-ne habozzék, egy-egy kis hideg vizet tseppetvén ottan-ottan belé, míg tajtékozni megszauik, és fellyulról le-eresztve nem tseppen

pen, hanem mint a' tzer-na-szál vékonyon úgy el-nyúlik. Ezt az így meg-tisztított nád-mézet ösztán hoszfas, erős rázással a' rosólisba elegyítik. Azután hogy a' rosólis mint a' kristály olyan vékony és tiszta legyen, két rétu itató szürke pappirosból, vagy kalap materiából készült süvegen által szürik. Némellyek el-olvasztás előtt a' nád-mézzel egy frívs tojásnak a' fejérét sürolják-egybe, és úgy főzik-meg vízzel az elébbi mód szerint: mellyet minekutánna meghült, egy fertály óráig való rázással a' rosólisal öszve-elegyítenek; és két három nap így hagyják; a' melly idő alatt szépen megízál és meg-tisztul; magába vévén, és az edény' fenekire vivén a' tojásnak fejére minden vastag materiát a' rosólisból. Így szép tsendefen a' tisztáját le-szürik, a' meg-maradt vastag részt pedig más *spiritus*sal újra egybe-zavarják, hogy se a' *spiritus*ból, se a' nád-mézből semmi kárba ne mennyen.

Hogy a' Rosólis a' szemnek-is inkább tetsék, többire meg-is szokták azt a' fűszerek színéhez, izéhez, és szagjához intézve holmi kellemetes színre festeni. A' fűszerek' balsamomos olaja ugyan szép sárga színt ad a' Rosólisnak. De ha sárgabban szeretik, sáfrányt, vagy sárga *Santalumot* (szentfít) áztatván belé, felettebb sárgává tészik. A' Fodormenta, Méhfü, Vérónika zöldé tészik: a' *Turnesol*, *Lakmus viola* színt ad neki: az *Alkana* gyökér, Veres Szent-fa, száraz Afonya gyümöls, Tsengő kóró-virág, szépen meg-pirosítják. De szükség, hogy ezek a' festő szerek ugyan jó szárazok, minden szag és íz nélkül valók legyenek; mert egyébként a' Rosólisnak ízét és szagját kedvetlenné tészik: és hogy ezeket a' meg-édesítés előtt áztassák belé a' rosólisba; mert a' nád-méztől nem vehetné-bé a' *spiritus* olly szépen a' festéket. Némellyek a' piros színt csak pergelt nád-mézzel tsinálják, annyira per-

pergelvén a' meg-főzés és tisztálás után a' nád-mézet, míg meg-barnúl; és ezt annyi vízzel, a' mint fetétebb vagy világosabb szint akarnak adni a' rosólisnak, fel-eresztvén. Lásd bővebben ennek módját sellyebb a' *Champaner* bor' készítésében.

Ezekből áll summáson az *Akorditák* vagy Rosólisok készítése. Mellyekből hafznokot-is mennyiben különbözzenek egymástól, és a' tiszta égett-bortól világoson észre lehet venni. Tudniillik a' *species*nek fűszerfzamos, balsamomos, vékony olajja és sava, mellyet a' *spiritus* magába veti, annak mind hevítő, mind ösztönözö erejét tetemesen neveli. Melly miatt ez magára az égett-bornál sokkal többet ártana. De így meg-vizezve és nád-mézelve nem csak a' ízemnek és szájnak, hanem az egészségnak-is jobb móddal ajánlhatja magát.

Frantzia
Liqueur.

A' Frantziák a' nálok annyira betsült *Liqueur*hoz vagy Rosólishoz vesznek 4 itze jól meg-tisztított *spiritust*, 4 lót jó-féle fahajat, 2 lót szegfűvet, ezeket együve téve 24 órákig így tartják; az alatt egy itze friss forrás vízbe két font Káriáriai nád-mézet meg-tisztítanak: és kö-mosárban fél lót *Coccionella* vagy Kermes magot törnek-meg, 14, 15 tsepp bor-kö olajat-is tsepegtetvén reá, és keveset az elébbi *finum spiritus*ból-is töltvén reá. A' melly-is midön 24 órákig így állott, igen szép veres *Tinctura* lett belöle. Azon közben 4 *grán Ambrát*, és 2 *grán p'smát* (*Moschum*) kevés *Candizukker*rel sűrűs által jól egybe-törvén, 's így üvegbe tévén fél lót Ró'sa *spiritust* töltenek reá. Minekutánna ez-is 24 órákig állott, a' ro'sólist, nád-mézet, *tincturát* mind öszve-elegyítik véle: és néhány napi meg-szállás után tömött ruhán a' tisztáját által-szürik; a' melly igen szép piros színü, hathatós szagu, és kedves ízü *Liquor* lesz. Tartsuk-meg, hogy a' hofzfas hideg helyen való tsendes tartás

által mind az égett-borok, mind a' rosóli-
sok sokat jóvúlnak.

Vagyon nálok oltsó *Populó-rosólis-is*, Populo
Rosólis.
mellyet a' köz népnek számára így készítene-
nek: Más-fél itze harmadára el-főzött, és
hidegen meg-szűrt tiszta vízhez téznek egy
itze seprő *spiritust*, négy lótt meg-tisztított
nád-mézet. Anis-mag és fa-haj *essentiát-is* 4
lótót, fél *grán Ambrát* és pé'smát, mint elébb
porrá törve. Így erőssen ölzve-rázva ha-
szonra el-télzik: a' melly-is kedves édes ízé-
vel és jó szagjával különösen ajánlja magát.

Nagy betsületre kapott egy darab idő-
től fogva a' Frantzia Afzifzonyok előtt a' Kávé-,
Tsokolá-
Káves és Tsokoládes Rosólis. Ezt-is, hogy de-Rosó-
ritkább voltaért egy szóval illellem, a' fel-
lyebb említett módon nád-mézből csinál égett-
borral így készítik: Egy font ugyefen meg-
pergelt és aprón meg-örlött kávét 4 font
égett-borral egybe-kevernek, 's mikor egy-
gyütt *fermentálódni* kezdettek, Lombikból
destillálják, az égett-borát ismét hasonló fris-
sebb kávéra töltik, jól egybe-rázzák: meleg
hammuba vagy fővénybe jól bé-dugott edény-
be vontatják; azzal meg-szűrik; és tisztí-
tott nád-mézzel kivánságok szerint meg-éde-
sitik. A' *Chokoláde-Rosólis*nak készülete-is
éppen így mégyen véghez. A' gyomornak
mindenik nagyon tettzeni mondatik.

A' *Ratafiát* a' heves Országokban nyár-
ra, a' nyári leves gyümölsőknek, fekete Ratafia'
készületei.
Tseresnyének, *Megynek*, *Veres-szöllőnek*,
Málnának, *Szederjnek* 's a' t. levével ele-
gyített tiszta égett-borból, nád-mézzel meg-
édesítve készítik. Két-féle módon, veresfen
és sejéren. A' *veres Ratafiához* az említett
gyümölsőknek húsát jól meg-érve, a' ke-
mény magvakat előre ki-szedve, és kö vagy
fa-mosárba minél jobban lehet meg-rontva,
egybe-elegyítik, és a' leveket ruhán ki-fa-
tsarják: és két fontnyi ilyen lévhez két itze
erős *spiritust* töltenek; így erőssen egybe-

rázva, ahoz való edénybe jól bé-tsinálják, és a' nap-fényre, vagy egyebüve melegetske helyre ki-teszik, 4, 5 nap múlva ruhán által szűrük: és egy font nád-mézet, egy kevés fa-hajat, szeretsen-dió virágot, néhány szegfűvet, és fejer borsot porrá törve, 's ha tettzik, hogy annál hathatófabb szagja legyen, fél gránni Ambrát-is elegyítvén belé; hafzonra el-tézik. Némelleyek egy rész égett-borhoz két rész gyümölts-levet vesznek. Vagynak, a' kik elébb az égett-bort az irt gyümöltsök' magvaira és hajaira töltvén egy két nap a' Lombikban így tartják; 's azután *destillálván* három vagy négy rész ilyen égett-bort egy vagy másfél rész lével elegyitenek-meg. A' fejer *Ratafiának* a' birs-almát meg-refszelik, vagy a' baratzkot magva nélkül meg-török, a' leveket ki-fajtolják, és egy ejtel lévhez egy fertály font nád-mézet, kevés szegfűvet, fa-hajat, szeretsen-dió-virágot, és koriándrum magvat tévén, butelliákra töltik. Sokan a' gyümölts-lév helyett az említett gyümöltsök magvainak, kivált a' baratzknak bélit török-meg harmad részni főtt vízzel, és azt néhány napok múlva ruhán által fatsarva meg-fűszerfzámazzák, 's nád-mézzel 's égett-borral úgy elegyítik-meg tettzések szerint, mellyet *Perficónak* hívnak. Vagynak, a' kik a' Tzellerből-is hafznos *Ratafiát* készitenek, egy font meg-tört Tzeller-magra, és egynehány szelet nyers Tzeller-gyökérre egy itze égett-bort töltvén, és nyóltz napi vontatás után itató papiroffan meg-szürvén, és nád-mézzel meg-édesítvén. Mi hafzna legyen? a' Tzellernek elébb meg-irt természetiből meg-itélhetni.

Anglus
Punrs' ké-
születe. Az Anglusok' *Punrsa*, mellyet elébb Amerikában az Anglusok *Colonisaii* találtak vala fel, a' honnan osztán Angliba, Frantzia, Német, Lengyel, és Muszka Országokba-is hamar ki-terjedett, elein nem egyéb vólt

volt tiszta fuszerekkel *impregnált* Frantzia égett-bornál, forró meleg vízzel, vagy her-bathével meg-elegyítve. Azután hogy az égett-bornak szaga az ivókon ne érzének, a' gyomor-is a' meleg víztől ne annyira irritóznék, friss tzitrom-levet-is fatsartak belé, és tzitrom' hajával meg-dörgölt, és annak kedves ízagu olajjával meg-töltött nád-mézet-is olvasztottak-el benne; 's úgy töltöték osztán belé a' forró Théát. De nem sokára ezt-is alá-való dolognak kezdvén tartani a' gazdag Anglus Urak, a' Frantzia égett-bor helyett Indiákból *Rumot*, *Taffiát*, és *Arakát* vagy *Arakot* kezdetek magoknak hozatni; és az e'vel készült *Puntsot* Uri, vagy Királyi *Puntsnak* nevezték.

Az Angliai Királyi *Academia*, a' mint azt említi UNZER *der Arzt* B. III. p. 109. ennek az Uri *Puntsnak* nem régiben ilyen készületét adta-ki: Végy hat *Seviliai Narantsot* és hat *Tzitromot*: hántsd-meg mindeniket vékonyon, e're a' sárga hajra töltsd *Rumot*, vagy jó Frantzia égett-bort; tartsd így négy nap. Azonközben tégy 13 fertály vízbe négy tojásnak fejerét, és három font kétszer *refinirozott* nád-mézet, elegyítsd egybe, 's főzd így egy fertály óráig: e'vel tedd félre hűlni: ekkor a' tzitrom's narants hajról szürd közibe az égett-bort: és a' gyümöltsök' levit, és ruhán fatsard mind belé, vagy annyit a' mennyi jó ízt ad: rázd jól egybe ahoz való edényben: tartsd így 6—8 hetekig, hogy szálljon, és tisztúljon meg szépen; akkor szürd-le *butelliakra* a' tisztségét. Mikor ebből a' *Puntsból* isznak, meg annyi meleg vízzel mindenkor meg-elegyítik, minthogy magára felettébb erős volna. Így félig meg-vizezve pedig igen kedves, gyenge, és jó ízű itálnak tartatik.

Ez ilyen *Punts* el-tart hiba nélkül legalább egy esztendeig, és innen a' tengeren utazóknak igen hasznos italok és orvos-sá-gok.

Királyi
Punts.

Ennek
hasznai.
Mivel
előbb-va-
lók a' ro-
solásnál?

gok. Mi égett-boros *Limonádának* mond-
nók. Az Anglusok, 's az ő módjok szeri
mások-is, estvéneként magos finum portze-
lán tsészékből, portzellán kalányokkal, me-
lyeknek párja 10 16 Tallérok-on-is kél, szo-
ták ezt meleg vízzel vagy Theával meg-
gyítve hörpölni. Ebben az italban a' m-
leg víz az égett-borral nem meg-vetenc-
tanátsal köttetett-egybe. Mert egyik a' m-
siknak ártalmát igen szépen mérsekli, haf-
nát pedig hathatóson elé-segíti. Az éget-
bor szárazzt, 'sugorít, gyúlaszt, melegít
öfztönöz, részegít: a' meleg víz lágyít, ne-
vesít, enyhít, tágasít, útat készít, tüz-
ölt 's a' t. Hogy azért az égett-bor a' gy-
mornak 's beleknek *fibráit* rend felett
öfztönözze, és meg ne afzalja, se az ed-
nyeket egybe ne kutsorítsa, se a' nedves-
geket öfzve ne aluffa és süffse a' meleg vi-
mind azokat el-hárítja; ellenben hogy a' m-
leg víz a' gyomornak és edényeknek *fibráit*
igen el-ne lágyítsa, és tákasítsa, erejeki-
és érzékenységekből ki-ne vegye, azt a'
égett-bor hatalmason tartóztatja. A' mele-
g víz a' *spasmusokat* az egész testben el-
latja, az egybe-alutt, meg-sűrűdett, meg-
ülepedett nedveségeket fel-úztatja, meg-
gyítja, meg-vékonyítja, az égett-bor öfztö-
nöző és erősítő erejével folyásba indítja
mindenütt el-hordozza, a' tisztátalanságok-
tól a' vizellet' és ki-gözőlés' útjain meg-
tisztítja. A' Tzitrom és Narants-levek-
magok savanyúságokkal a' meleg víznek ro-
hasztó, és az égett-bornak gyúlasztó erejé-
nek ellent állanak, és a' gyomor' utálását
meg-igazítják. A' nád-méz azoknak, és a'
égett-bornak élefségeket és tsipöfségeket meg-
tompítja, izeket kedvesebbé téfzi: a' belé-
je dörgölt balsamomos olaj kedves ízével é-
szagjával a' *spiritusokat* eleveníti, fel-élefsz-
ti: az italnak ízét, szagját kívánatosabbá té-
fzi. Egy szóval: ez az Uri *Purus* az égett-
bor-

ornál és ros'ólisnál fok tekintetekre nézve nagyobb ditséretet érdemlő ital volna, ha maga határaiban maradhatna. De ritkán esik ebben-is, mint a' többiben, hogy a' vélemlők ezeket a' le-írt hasznokat forgatnák magok előtt, hanem az a' tzeljok többire, hogy ettől meg-részegedjenek. Mellyre nézve, minthogy a' meleg víz az égett-bornak erősítő erejét tartóztatja, fokot meg-iszik azoknak abból innya, és a' leg-erősebb'st az égett-bor, Rum, Taffia, és Arak spiritusokat veszik ehez, még pedig kelletinél fokkal nagyobb mértékkel: a' melly minden esztendőben számtalan fokakat meg-öl közzülök; meg-égetvén, meg-afzalván az ő belső részzeit. Azonközben az az ártalom-is adja-eleget magát, hogy midőn ebből fokot meg-ittak, a' tzitrom' leve, az égett-bor, nád-méz képen jelenül meg-etzetesül az ő gyomrokban, és az étel-kivantatás helyett szörnyü rágást szenvednek. Vagyon az Anglusoknak egy névűs Bischoff nevi bátorságofabb italok-is, mellyet gyomrok' erősítése végett a' Punyal váltoslag isznak. Ezt veres borból, harantsos égett-borból, és nád-mézből elegetyítik. Én nem próbáltam; de jó ízű italnak, és amannál egészségesebbnek mondja LINZER der Artz B. III. p. 479.

Az égett-bornál mennyivel hasznosabb?

Ö T Ö D I K R É S Z.

A' S e r r ö l.

§. CCXLIX.

A' Ser igen régi találmány, és az egész V
 lágon a' víz után legközönségesebb it
 Jelei a' jó és egészséges sernek ezek; ha jó íz
 és kedves szagu; egy kevésé mint a' bor t
 pös, de nem etzetes; a' fejet nem terheli;
 gyomrot meg-nem puffasztja, a' vizelletet b
 ven és szaporán hajtja. Az ilyen ser, jól
 het a' bornál kevesebbé melegít, és szüke
 ben erősít, az elmét sem vidítja és frísíti
 nyira; de bővebben táplál; inkább nedvesít;
 szomjúságot jobban óltja; vért sem tsinál
 egészségre nézve alább valót. Sőt úgy látju
 hogy az északi hidegebb tartományokat la
 népek, kik a' bornak nem léte miatt gyerme
 ségektől fogva serrel élni kénytelenítették,
 szinte első tekintettel nekik szükségesfel
 nek láttatik-is, mint minékünk a' bor, még
 a' borral előknél egészségesebbek, erőse
 bek, és hosszabb életűek: a' köszvény, *calculus*, az az vesékben és hójagban termő k
 a' fő-fájás, szédelgés, inakban lévő nyavallya
 nyavallya-törés, gutta-ütés 's a' t. köztelt f
 uralkodnak ö köztök annyira, mint a' bor
 Nemzetségek közt. *Cyprianus* a' múlt Százb
 élt híres Belga *Doctor*, és *Chirurgus* azt írj
 hogy ő 1400 embereknek hójagjából vágta
 a' követ; de azok közt serrel élő embert eg
 egyetlen egyet sem talált, borral élő pedig e
 get.

get. *Allen*, melly a' községnek vélekedését, hogy t. i. a' *ser arénát* és *calculust* tsinálna, eléggé meg-tzáfolja. Sőt inkább *Sydenbám*, *Boerhaave*, és más nagy elméjü Orvosok a' jó-féle, új, vékony *sert calculus* ellen nagyon ditsérik.

Azért-é, hogy illetlennek tartották az emberek a' barmokkal egy-féle ittallal ú. m. a' vízzel élni? vagy pedig, hogy az emberi Nemzetnek el-özlésével a' kinek olyan földön kellett meg-telepednie, a' melly fzőlöt nem termett, a' boros helyen lakóknak módja szerint, néha-néha ök-is kívántak meg-részegedni, hogy az alatt ezeket el-vezthessék? vagy talam igazábban, hogy e' világi fok gondokat és életbéli unalmokat egyszer 's mászor el-üzhessék, azért igyekeztek a' helyben termő eszközökből ök-is magoknak valami részegítő italt készíteni? Elég, hogy az özön-víz után hamar ki-találák, hogy lehessen a' gabonából bort tsinálni. *Heu mira vitiorum solertia!* így kiált fel *PLINIUS L. XIV. c. 22. inventum est, quomodo aqua quoque inebriaret.* az-az: Oh tsudálatos ferénysége a' vétkeknek! fel-találták, miként részegithessen még a' víz-is. *Nullaque in parte mundi cessat ebrietas.* Egy résziből sem maradt-ki e' világnak a' részegség. *Ofriszi* Egyiptomi bölts Királyt (a' ki már az előtt másutt a' fzőlőből való bor-készítésnek módját-is, a' mint fellyebb §. CCXXVII. meg-jegyzettük, meg-tanította vala) tartják, hogy azt-is ki-gondolta volna, miként lehessen árpából, a' melly ott Egyiptomban eleitől fogva felette bővön termett, e'féle részegítő italt készíteni. Első próbáját mesterségének, úgy láttzik, *Pelusiumban* tette: a' melly a' *Nilusnak* közép Tengerbe való bé-nyílásánál esett; a' hol azután *Alexandria* Várofa épült; mellyről

A' Sernek
eredetéről.

a' fert *Potum Pelusianum*, Pelusiai italnak hívja COLUMELLA *de Re Rust.* L. X. v. 116.

Ut Pelusiaci proritent pocula Zythi.

Első szer-
zőjéről.

HERODOTUS nyilván mondja L. II. az Egyiptombéliekről, hogy ők *Zythummal* élnek: minthogy abban a' Tartományban szőlő-tövek nintsenek. DIODORUS SICULUS írja *Bibl. Hist.* L. I. c. 20. „ hogy ez az *Osiris* nevű „ ember az egész világot el-járta, és a' sze- „ lidebb gyümöltsőknek vélek való közlésé- „ vel a' közönséges életre nézve magának „ mindenek előtt nagy érdemet szerzett: „ ugyan ez meg-tanította őket arra-is, ba „ hol a' föld szőlő-plántálásra nem volt al- „ kalmatos, hogy lehessen az árpából a' „ borhoz mind szagjára, mind erejére néz- „ ve hasonló italt készíteni.“ Mellyet alább L. IV. c. 2. újra elé-hozván, azt tészi hozzá, hogy azt az italt némelleyek *Zythum*-nak hívják. Ugyan ott elébb L. III. c. 73. a' Deák fordítás szerint így szól róla: *Neque enim Græcorum, neque Barbarorum munificentia hujus et gratia expert est. Imo qui etiam intractabiles haberent fundos, et cultura vitis prorsus alienos, ex hordeo potum saponis bonitate vino paulo inferiorem conficere didicisse.* az-az: Sem a' Görögök, sem a' Barbarusok az ő jótéteményei nélkül nem maradtak; sőt a' kiknek földökön szőlőt mivelnitellyeséggel nem lehetett, meg-tanulták tőle, hogy készítsenek magoknak árpából a' bornál mind jó ízére, mind hasznára kevésfel alább való italt. Az elébb nevezett helyen pedig ezt az Egyiptomi *Osirist* vagy *Dionysius*t a' Görögök' *Bacchussá*val egygyétette vala. Így értett a' ser' eredetiről ARHENÆUS; a' ki-is L. I. c. 25. p. 34. azt jegyzette-meg az Egyiptombéliekről, hogy azok a' bort felettébb iszszák; és soka közülök, a' kik bort nem kaphattak, ki-gondolták magok szükségek' vigasztalására, hogy árpából csinált bort igyanak: mellytől ők ép-

pen

pen úgy meg-vidúlnak, úgy énekelnek és tántzólnak, mint szoktak a' kik bortól részegedtek-meg. A' hol ö-is ezt az árpából tsinált italt *Zythumnak* nevezi; és azt írja *Aristoteles* után róla, hogy midőn azok, a' kik bortól részegednek-meg az ortzájokra buknak elé, azok, a' kik ettől a' *Zythum*-tól részegednek-meg, hanyot szoktak el-esni: minthogy a' fok bortól a' fő nehezedik-meg, a' *Zythum*tól pedig el-kábúl, és álommal el-nyomattatik.

Ki-terjedt ofztán ez a' mesterség a' Görögökről és szomszéd Barbarusokról szapora lépésekkel e' világnak minden részeire. *Est occidentis populis sua ebrietas fruge madaua: pluribus modis per Gallias, Hispaniasque, nominibus aliis, sed ratione eadem.* Vagyon, úgy mond *PLINIUS* az elébb nevezett helyen, a' nap-nyúgotti népeknek-is magok részegségek, vagy részegítő italok meg-áztatott gabonából, *Galliában* és *Hispaniában* más neveken, de azon egy módon készülve. Már elébb a' *Bor*' historiájában meg-mutattuk *Vala Diodorus*-ból, hogy a' szőlőnek közikbe való bé-viteléig, a' melly nem hamar esett, sem a' *Gallusok*-nak, sem a' *Spanyoloknak* borok nem lévén, *Zythummal* éltek. A' *Gallusokon* pedig értette *Diodorus* a' szomszéd *Németeket*-is. Mert *L. V. c. 24.* a' *Rhénust* és *Dunát* az ő földökön mondja által-folyni: a' melly ma *Német Ország*nak nagy részit téfzi. És hihető, hogy ezekre a' helyekre még maga *Bacchus* vagy *Osiris* terjesztette volt ki a' Ier-készítésnek mester-ségét, midőn a' földet *ab Oceano ad Istri fontes*, a' Tengertől fogva az *Isternek* vagy *Dunának* kút-fejéig el-járta. *Iycurgusról* a' *Traxok*' vagy *Rátxok*' régi *Királyáról*, a' kivel magának *Bacchus*-nak-is a' szőlő felett fok baja volt, jegyzette-fel *Aesculapius*-ból *ATHENÆUS L. X. c. 13. p. 447.* hogy ő *Brytumot* ivutt; és hogy azt a' *Rátxok* ga-

Ki-terjedéséről

Német: Zythum

bonából szokták vala készíteni. Ugyan ott *Hellanicus*ból így ír: *Paeonias Brytum ex hordeo bibere, ac Parabiam ex milio et oryza paratam, ungi vero oleo, quod a lacte separatur.* A' Paeonok (a' kik régen Pannóniai lakofok valának) árpából *Brytumot* isznak, és *Parabia.* kölesből 's *Oryzából Parabiat*; és kenődnek a'féle olajjal, mellyet a' téjtől választanak el. A' Rómaiak Városok' fundáltatása után (a' mellyet világ' Teremtetése után 3230. éfztendőre tésznek) 440. éfztendeig egyebet elein a' Tiberis folyó-vizénél, azután a' városba bé-vitt kútak' 's források' vizénél nem ittak. Jóllehet a' *B. RHODIGINUS'* írása szerint *Hist. Ludicr. L. VI. c. 8.* *Tusciában* (a' melly ma *Hetruria*) *Gambrivius* az ő hetedik Királyok (a' kit *Achilles Grassarius'* *Chronicájából* Világ' kezdete után 3413 éfztendőre tészten) a' ser' készitést már fel találta, vagy fel-állította vala.

Az Északi részekre *Bataviára, Angliára, Hiberniára, Dániára, Scotiára, Norwégiára* 's a' t. hogy 's mikor ment által a' ser' készítés egyéb nyomát nem találom, hanem hogy az ő leg-régibb dolgaik közt-is már annak neve fenn forgott. A' 'Sidók a' boron kívül minden gabonákból, gyümölcsökből, pálmákból készült részegítő italt *Hefi-*
Sicera. *chiusnal in Lexic.* közönséges névvel *Sicera-*
gok árpás italokat hol *αινω ΕΚΧΥΙΩΝ* árpa-bor-
nak, hol *Zythumnak* nevezték; a' melly neve a' *Syrusok, Gallusok, Lusitanusok, Spanyolok* közt-is, a' mint írja *Herr. MEIBOMIUS de Cerev. veter. c. 6.* meg-maradott. A' *Lengyelek 's Tsehek-is* a' magok sereket *Zythónak* mondták. A' *Rátcok, Paeonok* vagy *Illyriusok* *Brytum* név alatt itták; mellyből lett vólt a' *MEIBOMIUS'* vélekedése fze-
Biera, rint, a' Német neve-is *Biera* vagy *Bier,* 's
Bier. *talam Magyarúl-is* a' *Bor;* nem lévén a' *Magyarok'* bé-jövetelével még ezen a' földön
egyéb

egyéb e féle részegítő ital a' sernél. PLINIUS L. XXII. c. 25. a' gabonáknak orvosi hasznairól beszélgetvén így szól: *Ex iisdem fiunt & potus, ut Zythum in Ægypto, Cælia, & Ceria in Hispania, Cerevisia, & plura genera in Gallia, aliisque Provinciis.* Azok-Cælia, ből italok-is léznenk, mint a' Zythum Egyi-Ceria. ptomban, Cælia és Ceria Spanyol Országban, Cerevisia 's egyéb e'félék Galliában és más Tartományokban. DIOSCORIDES pedig Cerevisia ugyan e'röl így ír L. II. c. 31. *Fit et ex hordeo potus, quem Curmi nominant, eoque sæpe pota pro vino utuntur.* Ital-is léznen az árpából, mellyet Curminak neveznek; és gyakran bor helyett élnek véle. MATHIO-Curmi. LUS az e're tett magyarázatban a' Curmit, Zythumot, Cæliát, Ceriát, Cerevisiát egymástól keveset különbözni mondja, mint a' mellyek mindenütt árpából és búzából készültek, vízbe meg-áztatva. Es ezt a' régiéknél éppen annak lenni tartja, a' mi ma egész Északon Dánia, vagy Cimbría, Német, Tseh, Lengyel, 's más hideg természetű Országokban a' Ser; hanem ha készitések' módjában vólt akkor-is itt vagy amott (mint szintén ma-is a' Tartományok' szokása szerint) valami külömbség. Wilhelm CAMBDE- NUS a' XVI-dik Százban virágzott Londoni nagy Historicus, in Descrip. Britannicæ a' Dioscorides Curmijáról úgy tartja, hogy ez régi Britannus vagy Cimbrus szó: *Similes tæ Curmi a Dioscoride descripto, portiones parari etiam in occidentali Hibernia et Britannia e' Triticæ Cerevisiam vero, quam Angli Alam vocant, Britannos antiquo vocabulo Kurw appellasse, & ex hoc corrupto hodie apud Dioscoridem perperam legi Curmi.* Mellyből én tsak azt akartam ki-hozni, hogy a' ser külömb-külob néven azokban az Országokban-is régen szokásba ment vólt.

A' Cerevisia névröl mind ő, mind Vos- sius in Etymol. azt hiszik, hogy Gallus szó-

ból eredett. Leg-előbb szer, a' mennyiben én tudom, fordul elé ez a' *Cerevisia* név PLINIUSNÁL az elébb meg-jegyzett helyen. Azután AMMIANUS MARCELLUS K. Sz. után a' IV-dik Százban a' Gallusokról írván, így hozza ezt elé: *Vini avidum genus esse, affectus ad vini similitudinem multiplices potus, quos vocabulo generali Cerevisiam appellant.* azaz: A' bort nagyon kívánó nép, és a' bor formán készült fok-féle italokon felette kap; mellyet közönséges névvel *Cerevisiának* hív. Honnan vették volt pedig a' Gallusok ezt a' nevet, nem egyaránt értenek róla a' Tudófolk. Sokan veszik a' *Ceres* Isten-Arszfony' neviről, mint a' gabonának Szerzőjéről; mintha mondanák: *Ceresis vis in aqua.* Céres vagy gabona' erejével készült viz. Mások a' Spanyol *Ceria*ból hozzák-le, utánna révén németesen ezt a' pótolékot *viese*: azaz: a' melly olly móddal készült, mint a' *Ceria*. JANUS DUSA a' XVI-dik Százban élt Belga Uri ember, 's igen jeles elméjü Poëta e'vel így jádzik:

*Quæritur unde suum ducat Cerevisia nomen?
Quod cerebrum visat crebro Sabelle tuum.*

hogy t. i. ez a' *Sabellus*' agy-velejét gyakran meg-látogatná, avagy fejébe hágná. A' *Ceria* nevet ismét MEIBOMIUS l. c. ebből a' Német szóból *Zehren*, melly a' Németeknél ma-is evést, vendégeskedést, gyomor-emésztést tészen, gondolja formáltatottnak lenni, a' mennyiben a' *ser* derék tápláló, és a' vendégségekben hé-illő ital. Hogy a' Magyar név-is *Ser* ezek közül valamelyikből vétetett, alig kételkedhetünk.

Fordúlnak elé a' régi irásokban a' *ser*' Egyéb ré-nék fok egyéb nevei-is: mint p. o. *Sabaja*, *gi és ide*-mellyet MARCELLINUS L. XXV. árpából, *gen nevei.* vagy egyéb gabonából készült szegény ital-Sabaja. nak mond. Emlékezik e'ről Sz. HIERONYMUS-is az Esaiás XIX-dik Részére tett ma-gya-

Deákül
Cerevi-
siának mi-
ről nevez-
tetett?

gyarázatjában L. VI. mint *Zythum*ról: mellyet, úgy mond, Pannóniában és Dalmáziában (a' honnan származott volt ő maga is) gabonából és vízből főznek, és ezen nemzetnek paraszt nyelven *Sabajum*nak mondanak. Némellyek ezt különösen kölesből készült itálnak tartják; mellyet *ATHENÆUS* *Porabiának* hív; alkalmatofságot vévén e're a' vélekedésre *STRABON*nak szavaiból, a' ki L. XXVI. a' Pannóniaiakról írván, így szól: *Hordeum ac milium juxta edunt ac bibunt*, az árpát és kölest eszik és iszják-is. A' maga útazásiban jegyzette-fel *SCHAW*, hogy Dalmáziában ma-is készítenek megszárazott, meg-pergelt, és meg-élesztett árpából derék részegítő italt, mellyet *Bouzah*nak hívják. A' Tatároknál-is, a' mint írja *SCALIGER Exerc. 16.* a' köles-fernek hol *Buza*, hol *Bosa* a' neve. A' *Tripolaita* Szeretsenek Egyiptom alatt az árpa-fert *Zauna*, a' kölesből valót *Cana* névvel különböztetik. A' *Ruthenusok* ezt *Brachu*: Amerikában a' *Brasiliaiak* *Abatja* név alatt iszják: a' búzából főtt fert pedig *Cauo*-innak hívják. Az *Indusok* a' *Riskásból* főtt fert vagy bort *Chatai Changiga*: a' *Quinsai* Országban a' *Zargiber* szigetnek és *Aden* Tartományának lakosi *Risum*nak, *Tarsum*nak: a' *Chinaiak* az árpából és búzából valót *Taraffum*nak: Persia mellett a' *Dagestani* Tatárok *Bragún*ak: a' *Jappóniaiak* *Axaklún*ak: a' *Peruviai* *Americanusok* *Acuún*ak nevezik. A' *Törököknél* a' *Fuca*, *Foca*, vagy *Alfoca* nevü italkat-is, melly a' közép idejü *Arabsok*' írásiban gyakran emlegettetik. *SIMON SETHI*, *Michaél* *Imperatorsága* alatt virágzott *Görög Orvos*, gabonából mondja készülni, és a' *Zythum*hoz mindenben hasonlónak lenni. Esmeretes nevei a' fernek az *Anglusoknál* az *Ale*, *Ael*, *Ale*, *Ael* vagy *Ala*. *Skotusoknál* a' *Helám*, *Ala*, *He* vagy *Alám*. *Gothus* nyelven a' *Buska*, a' *lam* *Alam* melly ott fok búzából kevés komlóval szobuska.

kott készíttetni, és igen édes, kövér, fehér fer. Illyen volt a' régi Tótoknál az *Oll* nevű fer-is: illyen *Brunschwigumban* ma-is *Muma*. a' *Numa*. Vagyon Amérikáknak *Moch* nevű *Cicca*. Szigetében, még egy *Cicca* nevű tsudálatos, és egyszersmind útálatos fer-is, melly *Mayz*-ból vagy török-búzából a' leg-vénebb Szülék a' magok nyálokkaal így készítenek: Egybe-gyűl-vén ezek fokan egy helyyre, és a' Török-búza szemeket ráogatván, azt nyáloftól egy bizonyos edénybe ki-pökösik; a' melly ott magában annál hamarabb meg-forr, és tsi-pösebb izt vált, minél vénebbek és fogatlanabbak voltak azok a' szülék, nagyobb élesztő erő tapasztaltatván a' vénebbeknek nyálokban. Lásd *UNZERT der Arzt B. III. p. 26*. Ennyit tudni most a' *Sernek* eredetéről, és *neveiről* legyen elég.

A' mi a' *Sernek természetét* illeti: *UNZERT l. c.* a' fert hívja *flüssiger Brodt*, az-az: folyó vagy híg kenyérnek. Mert, úgy mond, valamint a' kenyérben a' lisztből a' dagasztás által belé elegyített víz a' tápláló enyves részt ki-áztatta, a' kovász pedig annak enyveségét el-vette, és így egészséges, bővön tápláló eledellé tette: úgy itt-is a' meg-ázott, ki-tzikázott, meg-pergelt, meg-darált szaladból, a' bé-forrázás vagy főzés által a' gabonának finumabb tápláló része a' vízbe által-költözik, és hogy kövérségével 's ragadó enyveségével ne arthasson, a' serfeprő vagy élesztő forrásba vivén a' vizet, meg-igazítja. Mellynek valóságát a' ferrel élő Nemzetek' és más Nemzetek' példájával bizonyítja; a' kik között fokkal többen találtnak négy tagba szakadt, erős, tartós, kövér emberek, mint a' tiszta vízzel, vagy borral élők közt; és hogy a' kik fert isznak, fokkal kevésbé éheznek-meg, 's kevesebbet-is esznek, mint a' kik vízzel vagy borral élnek. Ugyan csak fel-tézi ő-is azt a' különbséget, hogy a' kenyér állandóbban

és tartósfabban táplál mint a' ser; minthogy ennek majd semmi emésződés nem kívántatván, hirtelen szélllyel mégyen a' testben, és mint egyéb híg vékony *materiák*, hirtelen ki-is takarodik: ha pedig bővebben és gyakrabban iszszák, maga terhivel és vizeségével a' gyomrot-is meg-erőtleníti, 's ezen az úton sok szelet-is szül a' belső részekben: és ez a' ser' ártalmának leg-főbb oka és módja szokott lenni. A' melly ártalmok a' leg-édefebb, kövérebb, vagy vastagabb, 's következésképpen leg-bővebben tápláló ferekből, minémü az *Anglus Ale*, legnagyobb mértékben, és hamarébb következnek. A' belé-fözött keferü komló ugyan a' maga száraztó, melegítő, és oszlató erejével ezen a' hibáján a' sernek fokot igazít; de egy-szersmindtápláló, szomjúság-óltó részeit elroutja, és az eledelt orvofsággá változtatja. E' felett **TEMPLE** *Anglus* tudós *Uri ember* a' komlót a'val-is vádolja, hogy az *calculus* vagy követ szerzene a' vesékben és hójagban: mellyet abból hoz-ki, hogy ez a' nyavallya azután kezdett *Angliában* bővebben tapasztaltatni, a' miólta meg-komlózott erős régi ferekkel élnek az emberek. De ez alól a' vád alól mások, ehez nála jobban értő nagy Orvosok **GEOFFROY** *Mat. Med. T. III. p. 758.* közelebb **HALLER** *Ur El. Physiol. T. VI.* a' komlót jó rendén kimentik; söt inkább ezt a' köszvény és *Calculus* ellen *praeserválni* mondják.

A' régi Görög Orvosok, hihetőképpen azért, hogy borok mindenütt bővön völt, A' Görög a' *Zythumról* keveset, 's nem-is derekafon Orvosok szóllottak. Innen a' Görögök későre 's rit-régen inkább-is vették-fel ezt magok italára. **OVI-ért** **óltásd-ANDIUS** ugyan *Metamorph. L. V. Fab. 7. v. 450.* *roldák* *an-* valami e'féle italt említ, hogy midön *Ceres nyira* a' a' leánya *Proserpina'* keresésében e' földön *sert.* el-fáradott, és meg-szomjúhozott volna, meg-állván a' *Meleuna*, vagy *Megarina* (**ARNO-**

BIUS szerint Bauho) vén száule kunyhója előtt a' néki víz helyett.

Dulce dedit, tosta quod coxerat ante polenta.

polentából az előtt főzött édes italt adott.

A' Cyceon NICANDER nevezi ezt a' régi édes italt *Κυκεων*: Hippocratesnél mi mellyet CICERO *de Orat. Cinxum*nak fordított; és sokan egynek tartották a' HIPPOCRATES Cycenonjával: mellyről ő azt mondja *De Diet. L. II.* hogy a' Cyceon magára vízbe főzve hivesít és táplál, borral főve melegít és táplál; a' hasat-is tartóztatja: mézbe főzve pedig melegít 's kevésbé táplál, de a' hason szabadon által-mégyen, ha t. i. nem volt éppen tiszta a' méz; egyébként a' hason sem mégyen-által, azt meg is állítja. De hogy ezek nem a' mái ferre intézett beszédek légyenek, önként meg-tet-
 zik. ARISTOTELES *Libr. de Temulentia*, a' fert *κικων*nak hívta, és azt írta róla, hogy a' kik attól meg-részegednek, hanyott szoktak esni, a' melly a' mái jó ferben-is a' szerint tapasztaltatik. Azután emlékezett e'ről

A' Pinon a' Pinon nevű italról THEOPHRASTUS *Eresius*, a' ki előbb PLATO', azután ARISTOTELES' Tanítványa, és ennek az ő iskolájában olly nagy nevet nyert *Successora* volt, hogy egyfzersmind 2000 Tanítványi-is meg-voltak. *De Causis Plant. L. VI. c. 16.* A' hol ezt árpa- és búza-bornak-is nevezi, mellyet *Egyptus Zythum*nak hív; és azt mondotta róla, hogy az *ex animatione a propria natura, levique putrefactione*, a' maga természetének ki-mozdulásából, és gyenge rothadásból lenne. Mag-maradt a' lernei természetéről, 's következésképpen az egésséggel nem derekafon egyező voltáról a' Görögök' fejében ez a' bal vélekedés azután-is mind a' GALENUS' idejéig, a' ki-is *Lib. de Simpl. Med. Facultat.* a' ferről e'képpen szállott: *Zythus actor est, et succi pravi, utpote quod ex putredine proveniunt: est et fiatulentus, tum*

par-

partim acris et calidus, parte vero plurima frigidus, aqueus et acidus. az-az: A' Ier élesztipös roszsz nedvességet tart, mint a' melly rothadásból lett: szelet-is sokat szerez: rész szerint tsipös és meleg, nagyobb részen pedig hideg, vizes, és savanyu természetű. *Dioscorides-is* L. II. c. 80. a' Zitoról vagy *Zythumról* kevéssel ítelt jobban: Az, úgy mond, a' vizelletet üzi, a' veséket és inakot erőtleníti: árt a' hártyáknak, nevezetesen a' mellyek az agy-velöt bé-takarják: puffaszt, roszsz nedvességet gyűjt, rontja az inakot. A' kiknek e' részben *Aëtius*, *Oribasius*, *Paulus*, *Simon Sethi-is* minden tovább való meg-visgálás nélkül aláírtak neveket; a' honnan azután az Arabs Orvosok-is a' magok *Fukajokról* közönségesen roszszúl szóllottak. *Avicenna* nevezetesen *De Remor. nocum. Tract. V. C. XIX.* így ír: „A' *Fuka* meg-rontja a' máj-át-is, „a' szívet-is, a' gyomrot-is, a' lépet-is, „a' beleket-is, a' veséket-is, a' hójagot-is, „és meg-erőtleníti azokat; azután reszke- „tést, tagok' el-erőtlenedését, nehéz szü- „lést, és bél-poklofságot, és akarát ellen „való vizellést, hójag és vesebéli köveket, „és viz-korságot szüil; árt az inaknak; és „ellenkezik a' *Vénus*sal, minthogy el-hide- „gíti, el-áztatja, és széllyel teríti a' ned- „vességeket, a' mellyek az inak' ízínén „vagnak.“

Mennyiben találták ezek a' jó Orvosok a' valóságot, annak meg-ítélésére szükség ^{A' régiek} volna előre tudnunk az ö ferek' készítésé- ^{fere má} nek módját. De a'ról egyebet emlékezet- ^{volt?} re fenn, nem hagytak; hanem hogy a' gabonát vízzel meg-áztaták, és némellyek bolmi részegítő, vagy bolondító füveket-is tettek hozzá, néha mézzel meg-is édesítették. A' honnan *Dodoneus* és *Lobelius* a' Természetnek és a' Régiségeknek, a' múlt *Seculumban* virágzott nagy *Buvári*, nem-is tar-

tanak a' régiek' feréről egybet, hanem hogy ők az árpát hideg vízben addig áztatták, míg az úgy el-lágyult, mintha meg-főzték volna, és a' vízbe széllyel ment: a' melly olztán magában, vagy élesztővel fegitve megforrott; a' midön hogy részegítő leve legyen, 's hamar el-ne rothadjon, vagy megne etzetefedjék, bizonyos füveket erefztettek belé. A' melly készület, hogy a' máifeknek készületétől mint az ég a' földtől annyira legyen, első tekintettel láthatni: és éppen nem lehet tsudálni, ha az akkori fert az értelmesebb *Medicusok* olly kevésre be-tsüllöttek.

A'mái ser-
nek készü-
lete a' ré-
regitől kü-
lömböz.

TADDÆUS HAGECIUS ab Hayek, a' Tseh Országai Vice-Királynak *Wilhelm Rosenberg*-nek Udvarában lakó fő Ember, irt vala a' *Julius Alexandrinus*, II. Maximilián Tsászár Udvari Fő Orvosa' kérésére, a' mint ajánló Leveliben maga fel-tette, *Prágában* 1585-be leg-előbb egy kis könyvetskét a' *Ser-főzésnek* a' Tsehek' módja szerint, egész mesterségről, illyen név alatt: *De Cerevisia ejusque conficiendi ratione, natura, viribus, et facultatibus Opusculum.* — Mellyet azon esztendőbe *Francfurtban* ki-is nyomtattak. Azután észre vették mások-is, mennyivel volna jobb az e'séle életre tartozó szükséges dolgokban az emberi nemzetet régi együgyü hibás szokásaiból ki-venni, és a' természet' nyomain menvén, józanabb okosság szerint meg-tanítani, hogy kelljen banni a' házi Gazdaságban gyakorlani szokott közönséges dolgokkal, mint sem a' magok fetétbe koholt tébolygó képzelődéseikkel fok *Volumeneket* bé-mázolni. Mellyre nézve fok jobb szívü Tudók' Társaságában vervén magokat a' mezei és házi gazdaságnak ügyesebb vizgálására adták elméjeket; és egyebek közt ser-készítésnek Mesterségét-is egészen új lábra állították, úgy hogy a' máiferre éppen oktalanság volna a' Régiek' ólsárló beszédeit által-vinni. §.

§. CCL.

De valamint a' vizek és borok közt, úgy a' serek közt is mind egyéb tulajdonságosaik-ra, mind egészséges voltokra nevezve igen nagy különbség vagon. Ezen különbség pedig rész szerint a' *materiától*, rész szerint a' készitéstől, tartástól, és a' sernek idejétől függ. Ugyan-is 1.) ha a' *gabona* nem egészséges; a' *szalad* nem eléggé vagy felette, hirtelen vagy későre költ vagy száradott; jól nem öröltetett, és a' vízhez képest kevés; a' *víz*, melyben a' gabonát meg áztatták, vagy a' szalad-lisztet bé-keverték, vastag, zavaros, állott, peshedt, vagy sár izü, jó és egészséges ser éppen nem készülhet belőlek. Sőt az *aert*-is, melyben a' szalad költ, száraztatott, ki-főzetett, és sernek meg forrott, annyira bé-tsúsz a' ser-készítésben, hogy azon egy mester Ember azon egy féle *materiából* nagyobb részin tsupán csak az víznek és *aernek* különbsége miatt, itt hasonló jó sert, mint másutt főzött, főzni nem tud. De a' jó gabonának neme, és különböző tulajdonságaira nevezve is a' serek közt nagy különbség vagon.

A' *Búza-ser* fejer színű, édes, kövér, és a' más-féle gabonákból fött sereknel a' vért inkább szaporítja, és melegíti, a' testet bővebben táplálja, és erősebben hizlalja. De enyvesége, és vastag kövérsége miatt a' tüdőben, májban, lépben, vesékben és egyéb *glandulák*-ban könnyen meg-dugul; főként ha jól meg-nem költ, és a' vízhez képest sok szaladból, kevés komlóval, erőssen meg-főve készült, és azután is jól meg-nem forrott és tisztult. Az

Arpa.

Arpa-ser barna színű, és minél sötétebb, annál erősebb szokott lenni; a' búza-sernél soványabb, vékonyabb és csipösebb: innen nem-is táplál, nem-is melegít annyira. De az ereket könnyebben el-jarja, a' vérrel tökéletesebben egybe-elegyedik, a' belső részekbe nem olly hamar dugul-meg, a' izomjúságot inkább óltja, a' vizellet' útján szaporábban ki-takarodik; és így ha némellyek' szájának nem annyira tettzik is, de az egészségnek a' búza-sernél jóval hasznosabb. A' *Zab-ser* ennél-is vékonyabb, jobban hűvesít, a' vizelletet inkább hajtja; de a' hasat meg-szorítja és fok szelet 's puffadtságot csinál, kivált ha jól meg-nem forrott es tisztult volt.

§. CCLI.

Készítésiben és tartásában-is a' fereknek könnyen eshetik hiba. Mert ha a' liztet a' vízzel jól egybe nem keverted; felettebb fokáig vagy eléggé meg-nem vontattad, jól meg-nem főzted (mert a' hosszszas főzés miatt nem hogy meg-romolna a' ser, sőt fokkal erősebb és állandóbb lesz) rozsz-féle vagy kevés komlót tettél belé; tisztátalan vagy szagos hordóban töltötted, nedves és meleg helyre tetted forrani, vagy azután állani, akármi jó gabonából készült legyen-is a' ser, de sem jól meg-nem forrhat és tisztulhat, sem jó ízű, egészséges és állandó nem lesz. A' nyári melegben, a' hirtelen való és erős forrás miatt a' legjobb ser is hamar meg etzetesül: a' téli hidegben tökéletesen meg-nem forrhat. Innen a' sert tavaszszal és őszszel főzni legjobb. Némellyek a'
for-

forrásban lévő búza-fert erős tserép edényekre töltvén keményen be-zárják, és hideg helyre tévén a' meg-italig így tartják. Ez a' Németek' és Belgák' híres *Buttel* vagy *Butteleinbicrje*. Melly minthogy az ivó' gyomrában végzi-el forrását, ha szinte a' száznak hízelkedik-is, de az egésségnek igen ártalmas.

Okosabban tselekefsznek, kik a' Saxok' módja szerint holmi jó szagu és keferü izü füvetket, úgy mint ürnököt, vradits-kórót, pápa-füvet, ezer jó füvet, örvény, *angelica*, *pimpinella*, *gentiana*, kálmus, *zedoaria* gyökeret, narants-hajat, *laurus* és fenyő-magot 's több e'féleket főznek belé. Mert így a' sernek majd minden enyvesége el-töröltetik, szelet sem tsinál, az éteibéli kívánságot inkább gerjeszti, a' belső részeket jobban erősíti, az egész testet derekasábban melegíti, a' vizelletet és láthatatlan gözt bővebben hajtja, mellyek az egésségre mind igen meg-kívántatnak. Igaz, hogy az ilyen ser a' szomjuságot kevesebbé óltja, nem-is annyira nedvesít, mint a' közönséges ser. Innen ehomra és étel közbe innya ezt halznosabb-is, mint idő közben. Ide járúl, hogy az ilyen ser sokkal több ideig-is el-áll változás nélkül, mint a' más-féle serek.

Az igen új ser, és a' melly jól meg-nem forrhatott, édes kedvü, de vastag és zavaros léven, az erekben meg-dugúl, szelet, *colicát*, *calculust*, vizellet' meg-rekedését 's a' t. okoz. Az igen régi ser többire erzetes, és ez okból az inaknak, veséknek, és más érzékeny részeknek nagy ellensége. Főznek ugyan *Brunschweigen* holmi *Muna* nevü fert, úgy *Belgiumban* is, kivált *Delphisben*, a' melly hat, hét esztendő

dős korában leg-jobb, és a' közönséges bornál minden tulajdonságira méltán nagyobbra betsül-
tetik. De nálunk e'féle nintsen. A' mi serünk
azért közép idejében leg-jobb. De ekkor-is
e'vel a' teltet meg-terhelni, annyival-is töle
meg-részegedni igen ártalmas.

Mái mód
szerint a'
ser-készí-
zésre mik
kívántat-
nak? vagy
A' ser-fü-
zésnek
egész mes-
teriségéről

Hogy a' Sernek természetiről, egéssé-
ges vagy egésségtelen voltáról valaki funda-
mentomos ítéletet tehesen, tudnia kell, mi-
ből? és hogy szokták azt azon a' helyen,
a' hol lakik, készíteni? A' *Dieteticusok* a'
ser körül főképpen ezen nyóltz dolgokra
szoktak ügyelni: 1.) A' serhez járuló gabo-
nának meg-választására. 2.) A' Szaladnak
el-készítésére. 3.) A' Szalad-lisztnek meg-
örlésére. 4.) A' serhez való viznek meg-
választására. 5.) A' Szaladnak helyes bé-
áztatására, vagy bé-keverésére. 6.) A' vi-
ritsnek meg-komlózására. 7.) Meg-élelzté-
sére és átalagotskákra való töltésére. 8.) A'
sernek tartására. Mellyekről-is kötelelsé-
günknek esmérjük, Nemzetünk' hasznára egy-
nehány fővebb meg-jegyzéseket ide fel-ten-
ni, ha szinte a' *Dietetica'* határán kívül es-
sék-is.

A' gabo-
nát hogy
kell e're
meg-vá-
lasztani?

A' mi nézi 1.) a' *Gabonákat*, e'ről tar-
tsuk-meg *CELSUS*nak L. I. c. 18. találtató
mondását: *Firmior ex frumento potio, quo fir-
mius fuit ipsum frumentum.* Hogy minél tö-
möttebb és keményebb a' gabona, az ital-
is belőle annál erősebb és táplálóbb lesz.
Melly szerint, hogy a' jó *Búza*, melly min-
den gabonáknál tömöttebb és sikerefebb bél-
lel bír, sernek-is leg-jobb légyen, minden
kétség kívül tétetett. A' búzáknál közt-is hogy
az öfzi *Robus* nevü nehéz tömött búza, a'
mellyet fellyebb kenyérnek-is meg-dítsér-
tünk vala, e're a' végre a' tavaszi és nyári
könnyü búzáknál jóval alkalmasabb légyen,
az-

A' Búza
sernek-is
leg-jobb.

az-is önként következik. Az őszi búzák-is, a' mellyek trágyázott kövér, kivált jüb-ganéjjal hizlalt földben (melly a' maga dohos, enyves kövérséget a' gabonának belibe-is által-vifzi) termettek, fernek éppen nem alkalmatofok; minthogy a' magok dohos lágy ízeket a' fernek vízevel-is ki-tettzö-képpen közleni szokták. Azért az értelmes feres Gazdák mindenkor a' leg-jobb-féle búzát a' búzák szokták fernek-is vásárolni; ha szinte drá-lözt mifé-gábban kellett-is azt fizetni. Innen ha vé-lét kell fer-gére járhatnak, különösen ízeretik az agya-nek vála-sz-gos, fővenyes, óldalos, köves, sovány föld-tani? ben termett, rövid, teli-szemü, piros, vagy szalma szín, fuhogó, őszi, nehéz, új búzát: ki-világosodott dolog lévén már az-is elöt-tök, hogy minél frissebb a' búza, annál több *spiritus*tal bír; és annál kedvesebb ízü, szagú fere léfzen: a' régi, annyival-is inkább a' bogaras, vagy dohos búzák pedig fernek tellyefséggel nem valók. A' különbözö idejü és természetü búzákat-is e're a' végre egybe-elegyíteni igen károsnak tapasztalták. Mert midön egyik hamarébb által-ázik, és ki-tzikázik mint a' másik, ez ad-dig, míg a' másik ki-kele, el-rothad, vagy a' tzikájával minden erejét ki-fújja; ha pedig azt meg-nem várják, a' melly rész ki-nem tzikázott, az egészen kárba mégyen. Mellyre nézve a' kik tudnak hozzá, a' magok szaladjokat minekelötte malomba küldenék, mindenkor meg-próbálják, az-az, egy marokkal abból egy tseber vízbe kevernek: mellyből a' jól ki-költ szemek a' víz színén maradnak, a' félig költek meg-költ végekkel fel, a' máffal egyenesen le-állanak, a' semmit nem költek a' víz' fenekén maradnak. Ezek a' régulák a' ros'ra, alakorra, árpá-ra, zabra-is éppen e' szerint által-vijendök. A' mellyek-is fernek mind alkalmatofok. Az *Az úrpát* *Arpa*, minthogy egyébként az életre más *miért vé-* gabonáknál kevesebb hasznot téfzen, 's bö-*szik in-* veb-

*Köbber fer-
nek?*

vebben-is terem, fernek: eleitől fogva leg-inkább fordítottatott. Választják a' melly kö- zép szerü, tellyes, nem-is igen nagy, nem- is igen apró, sárga, nem barna vagy zöl- des fzemu; jól meg-ért, száraz, nehéz, fe- jér, vékony lisztes bélel tellyes.

*A' gabo-
nából hogy
lett szála-
dot csinál-
ni?*

2.) Hogy a' jó gabonából jó Szalad ké- szítessék, az-is nem kevesebb gondoságot kíván. E' végre ki-mosván a' gabonát két három ízben tiszta hideg forrás, vagy fo- lyó vízben, hogy a' pora és lésálla taka- rodjék-el; az alatt meg-maradt részt hives helyre kádakba vagy vésükba takarják; 's annyi hideg vizet tötenek újra reá, a' men- nyi a' gabona' színéig fel-hatott: 24 órákig, vagy ha a' gabona szárazabb és keményebb természetil volt, két három nap-is így tart- ják, míg a' szemek annyira által-áznak, hogy a' körmön egybe-hajtva el-nem törnek; de annyira el-sem kásásúltak, hogy a' belek ki-omoljék: vagy meg-rothadjon (mellyet ha meleg vízzel áztattak volna bé, alig le- hetett volna el-kerülni) Ekkor a' vizet egé- fzen le-szürvén vagy eresztvén róla, pin- tzebe vagy más olyan fedél alatt való hi- ves helyre, a' hol a' szél nem érheti, ál- tal-hordják; és egy jó tenyéren vastagon el- terítik. És, hogy a' szükségtelen víztől-is valamit száradjon, egyenetlenül se meleged- jék-fel, fa-lapátokkal ottan-ottan meg-for- gatják, míg kedvesen élesztő bor-szagot kezd botsátani. Ezt meg-érezvén, haladék nél- kül, lapossan, nagyobb rakásokra hanyják, hogy a' benne már fel-éledett meleg ki-ne aludjék, hanem inkább együtt maradjon: és hogy a' rakások vagy halmok kívül belől egyaránt melegedjenek, két három ízekben- is újjabb rakásokba tsinálják, hogy a' kívül lévő rész belől kerüljön, míg a' szemek fel- dagadtak, és tzikázni kezdettek. Akkor 24 órákig tsendesen hagyják, míg a' tzikájok négy öt lineáni hosszisan ki-nött, és a' sze-

me-

meket egybe-kaptsolta. E're az időre-is azért szemesen gondot tartanak, hogy a' tzi-
kák nagyobbban ki-ne nőjenek, vagy meg-
ne fufvedjenek; a'val egéiz erejeket el-vez-
tenék. Mellyre nézve a' rakásokat azonnal fel-
bontják, és az egybe-szövődött szemek-
ket szűlyel-tépiik, 's így száraz, tiszta,
deszka p*ar*amennumon, szellőző, árnyékos, fe-
dél alatt való, híves helyen vékonyon új-
ra el-terítik, míg a' gabona magvak magok-
ban meg-hultek, 's valamit száradtak, és
a' tziakójok el-kezdett fonnyadni. Ezt meg-
várni igen szükséges. Mert ha úgy nyirkos-
on mindjárt aszaló házba vinnék, a' belő-
lok fel-kező vastag vizes gőz feun a' hibe-
sebb árben egybe-verődven, köd formában
azon módon visszafu-szállana a' gabonára, és
azt meg-poshafztaná; melly miatt a' ser-is
kedvetlen, etzetes, poshadt ízű lenne.

Mikor azért így gyakran forgatva a'
gabona újra jotskán meg-keményedett, és a'
tziakói-is el-fonnyadtak, fel-hordják a' szá-
razzó házba, melly az alatta lévő fűtő ház-
tól egy rend nyírfa, bakkfa, vagy, a' melly
jobb, tserefa deszka táblázattal van el-re-
kesztve, és mint a' rosta fok ezer apró
lyukatskákkal által van lyuggatva, 's fellyül
hogy a' gabona le-ne hulljon, ló-farkból,
vagy serényből való szita készülettel bé-van
vonva; és ott fél tenyérni vastagon el-terít-
tik: az alatt való házat kívül fűtő keme-
nzékkal (hogy semmi fűst a' házba ne légyen,
's onnan a' gabonára ne mennyen) tsehdés
tüzzel bé-melegítik, míg a' gabona szemek
jól kezdenek izzadni. Tsehdés tüzzel mon-
dom: mert ha hirtelen igen erős meleget ad-
nának néki, a' gabona' szine egybe-kupo-
rodnék, a' vizes, vad nedvesség belé reked-
ne, és az elevenítő spiritust benne meg-
foitaná, édes izót-is el-rontaná, melly mi-
att a' ser-is rosztiz ízű, vastag és zavaros
lenne. Ha pedig a' gabona az erős meleg-

A' szula-
dot hogy
kell meg-
szárazta-
ni?

be meg-is pergelődnek, vagy el-égne, úgy nem tsak tápláló ereje, és életztő *spiritus*a oda lenne, hanem a' meg-pergelődött olajja a' vért nagyon fel-gyúlasztaná, izomjúsagot is terhest okozna. Azért mindenkor tanátsosabb a' melegítést élőbb tsendefen kezdeni, míg a' gabona szemek egészen meg-száradtak; azután a' szükséghez vagy tzelhoz képezt apránként öregbiteni. Azon közben hogy a' száradás egyenlőképpen menyen, a' fojtós gőz, vagy vad sós *spiritus* inkább kitakarodhassék, és a' szelid, jó-féle olajos *spiritus*, melly a' sernek lelke, tisztábban ki-fefelhehsék, meg-kivántatik, hogy azt éjjel nappal minden fél órában fa lapatótskákkal, vékony borozdánként fenékgig fel-szántsák; és így az egész szaladot meg-forgassák.

Ezen szorgalmatoságok közt mihellyt annyira ment a' szaladnak száradása, hogy könnyen el-lehet a' magvakot törni, vagy ropogóson el-harapni, a' tüzet a' kemenzéből egészen ki-vonnyák: a' melly aszszu szaladot tágasabb híves helyre rakásfokra lehordják; és hogy ott hamarébb meg-hüljön, egy felöl ketten, hárman szóró lapátokkal szórogatják; más felöl hideg vízzel hintegetik: mellyel azt nyerik-meg, hogy a' meleg miatt repülő félben lévő hasznos *spiritus* benne inkább meg-marad. Így osztán félig meg-hütván a' szaladot, és mindenfelöl szépen egybe-takarítván 's sepregetván, kissébb rakásfokba gyűjtik: mellyeket-is hogy újra fel-ne melegedjenek, két, három óra múlva megint újjabb-újjabb rakásfokra hányanak; és így osztán egészen meg-hülve, vagy zsákokra töltik, és malomba küldik, vagy hambárokra vervén, állani el-tészik. Az így el-készített gabonának a' régi Görögök-nél *polenta*, *bynum*. A' Rómaiaknál *brasilum*, *maltum*, a' Németeknél *Maltz*, a' Tsehek-nél *Slad* volt a' neve; mellyből lett Magya-

rúl a' Szalad. Mellé tévén, hogy mi-féle gabonából készült szalad legyen.

Vagynak, a' kik hogy az ő ferek pi-^{A' barna}rossabb vagy barnább legyen, a' szaladot ^{ferhez va-}erős tüzzel addig pergelik, míg egészen meg-^{lő szalad.}verhenyöül, azt vélvén, hogy e'vel a' feris erősebb és bővebben tápláló lesz. De nagyon hibáznak: mert, a' mint elébb is megjegyzém, ezzel inkább mind erejétől, mind tápláló részétől meg-fosztották. Azért ha ki e'féle barna fert kíván, a' mint szokták többire az ürpa-fert készíteni, tanátso-^{labb} a' szaladnak csak egy részét pergelni-meg ilyen erőssen, a' többit pedig az elébb meg-írt mód szerint, tsendes melegen sár-^{gán} szárazítani, 's így osztán együvé ör-^{leni.}

Az aszaló házban tüzzel szárazított sza-^{A' Lufft-}ladot nevezik a' Német Ser-főzők ^{maltz fe-}Berr-maltz, ^{jet ferhez-}annak külömböztetésére, mellyet tűz nélkül, csak száraz meleg ^{airben} szárazítanak; és in-^{nen} Luffi-maltz-nak mondanak. Ez utolsó végre minekutánna a' tzikás szaladott jól széllyel tépték, azt olyan helyre, a' ho-^{vá} a' nap bé-nein süthet, az eső sem eshe-^{tik-bé,} de a' meleg szél szabadon járhat, vékonyon el-terítik; 's öt, hat betekig gya-^{kron} meg-forgatva így hagyják, míg maga-^{ban} egészen meg-afízott: a' gyakor forga-^{tásra} minél melegebb és szárazabb az ^{air,} annál nagyobb szükség van, hogy a' szalad-^{hoz} poshadás vagy rothadás ne férjen. Az ^{gy} ízelen szárazított szaladnak jóval éde-^{lebb,} kedvesebb ízű és bővebben tápláló fere lesz, mint a' tüzzel száradottnak. De ^{csak} kevés ideig lehet tartani, úgy hogy meg-ne bogarosodjék, vagy erejét el-ne ve-^{szelle:} a' tüzzel szárazítottat pedig jó szá-^{raz} helyen, kevés kárral, két három esz-^{endeig-is} el-lehet tartani. Egyébként min-^{denik-féle} szalad minél frissebb, annál jobb ^{ért} ad; hanem hogy mikor éppen új, igen

puha lévén a' lisztje, nem tisztul úgy meg a' ser, mikor esztendeig állott volt a' liszt.

A' szaladot hogy kell megörölni? 3-dik Gond a' ser-főző mesterségben a' szaladnak helyes meg-örlese. Mellyben kiváltképpen e' kettőre szoktak vigyázni: a) Hogy azt a' tzikájából egybe-súrolással és meg-rontsolással jól ki-tisztítsák, mint-hogy ettől a' sernek utálatos, dohos, poros íze és szagja lenne. b) Hogy a' tiszta száraz szaladot fel-szórás közben, hideg vízzel hintegetve, annyira nedvesítsék meg, hogy az örléssel az apró lisztje a' hajától külön válva se legyen, de a' kö alatt se tapadjon-meg, és ne verődjék pogátsákba. Mellyre a' malom-köveknek-is bizonyos mértékre való fel-emelése meg-kivántatik. Ugyan-is az aprón örlött száraz szaladnak az az alkalmatlansága vagyon, hogy a' lisztnek-is nagy része az örlés közben malom-porrá válik; de a' bé-keverés vagy áztatás közben sem elegendnék jól el a' vízben, a' víz sem férkezhetne jól a' lisztnek részei közi; hanem az tsonónként szárazon egybe-verődnek, és nagy része mint a' tsiriz az edényekhez, a' keverő lapáthoz, és a' szűrő szalmához ragadna; a' virits-is fel-akadna, vagy nem folyhatna-le ügyibe; a' ser-is vastag zavaros lenne, a' közibe elegyedett liszt miatt. De ha daraboson van a' szalad örölve, a' víz minden részeinek jól közibe mehet, egészén által-áztathatja, olajos, sós, kotsonyás, vékony részzeit jobb móddal 's tisztábban ki-vonhatja, mellyeknél egyéb a' serhez nem kívántatik.

4dik Gond a' ser-főzésben a' Víznek, a' vízet mellyel a' gabonát ki-mofsák, bé-áztatják, a' serhez és a' sert készítik, meg-választásá. Minél hogy kell vékonyabb, könnyebb, tisztább, minden meg-vá-íztól és szagtól üresebb valamelly víz, a' lasztani? serhez annál alkalmasabb lészén. Mellyről fellyebb §. CCXVII. a' víznek Históriajában láthatni. Különösen dicséretetik e'

vég-

vége, a' melly a' szappannal leg-hamarébb és leg-inkább meg-habzik, mint a' melly a' szaladnak-is olajos kövér részei közti leg-jobban és tökéletesebben bé-vési magát, és azzal mindenestől fogva egybe-elegyedik. De miuthogy ilyen jó vízre nem mindenütt lehet szert tenni, igyekeztek az értelmes serfőzők a' rozfíz vizeken-is holmi igazításokat tenni. Így a' zavaros, iszapos, vastag vizeket e'öre kádakba ki-mervén két három nap tartották, míg jól meg-szállott. Vagy tiszta fővenyes kövéttel meg-töltött kádakba töltötték, és két három nap rajta hagyván, alól ki-eresztették a' szükséghez képest két ízben-is egymás után újra fel-töltvén, míg zavaroságokból szépen meg-tisztulni tapasztalták. Némellyek hogy az ő vizek jobban 's hamarébb meg-szálljon, előre megfozték, 's úgy tették félre híves helyre. Váltak, a' kik friss juh-ganéjt kevertek az illy vastag vízbe; mellyel az *fermentatió*ba menvén, szebben meg-vékonyult; de a' juh-ganéjnek íze és szagja azután a' serenis meg-érezett, a' meg-forrásban-is akadályúl volt. Ha sós a' víz, egy tseber bükk-szhamú lúgot elegyítettek belé, vagy egy két font hammu-sót olvasztottak-el benne; a' melly minekutánna két, három nap alatt állott, a' víznek sótságát és zavaroságát meg-változtatta; így a' tisztáját le-szűrték. Ez annyiban-is használ, hogy az *alkalinus* só a' szaladnak kövér részeit jobban ki-nyitván, azokba a' víznek tágasabb útat kéfzít, és azzal az élesztő sós *spiritust* bővebben ki-vonja. De a' mennyiben a' sernek helyes meg-forrását tartóztatja, kedvetlen édeséget-is szerez benne, ezt kevesen próbálják: inkább távolról hozatnak magok számára édes vizet. Az *Firtz-nemes (metallicus)* vizektől nem annyira tartanak a' serfőzők, úgy tapasztalván, hogy többire *materiale*, vagy *vasas principiumok* vagynak benne,

ha a' víz
tiszta,
hogyan kell
megigazítani?

tsak egyéb hibájok ne légyen, sőt az e'féle vizekkel jóval jobb és kedvesebb tsipős izü ferek készülnek; minémnek Német Országban a' *Wülungai* ferek. A' tisztítalan, poszhat, *ferges ültő* és kút-vizek, mint-hogy a' izaladba sem vólnának elég-segek behatni, *fermentarióba* se mehetnének, hanem inkább el-rothadnának, 's a' magok vezetségeket-is a' viritsbe által-vinnék, a' ferhez éppen alkalmatlanok. Vagynak mind-
 által nehöl, a' mint írja ZUCKERT von Beme-g-jegy-
 zés a' fer-
 kez való
 viz' dol-
 gában.
 reit. der Nahrungsm. §. 89. tisztátalannak tettző, utálatos forma, gázos vizek, melyekkel leg-jobb izü és erejü fereket készítenek. NEUMANBÓL Berliini Chem. Professor' írásiból bizonyítja, hogy ő maga esmért egynéhány derék fer-fözöket, a' kiknek am-bár a' szép tiszta vizek éppen a' házaik mellett vóltak, még-is nagy költséggel, és fáradtsággal meszfziröl hozattak magoknak holmi fertelmes rüt folyó vizekböl, tókból, árkokból és sántzokból vizet, mellyel igen jó fereket szoktak készíteni. Mellyet ő abból magyaráz-meg, hogy az olyan vizek magokban igen vékony jó-féle légy vizek lettek vólna, hanem az a' gázság másunnan tsak történekböl elegyedett beléjük; és minnekutánna ott vagy meg-rothadtak, vagy a' főzéssel belöle ki-váltak, és le-süllyedtek, vagy a' izalad-tisztan meg-sűrüdtek, a' viz maga eredeti tisztaságába ment-által a' fer közü.

sdik gondos Fogás a' fer-főzésbe a' sza-
 'A' *szala-* *lainak helyes be-áztatása vagy keverése.* E'
 dot hogy végre előre kéfzen kell lennie egy bizonyos
 kell be-ázt-
 taini?
 mértékü nagy réz üstinek, a' mennyi mértékbe akarja a' gazda egy-egy versen a' sirt készíteni, téglából tsinált erős katlanba behellyheztetve, és fellyül két tenyérni magos kemény sa-kerülettel tsinoson be-potolva, hogy a' hév katlan körül a' fer-fözök magok-is bátron forgolódhassanak, a' viz 's

virits-is a' főzés és mérés közben ki-ne lo-
tsogjon, a' mérő fajtárok' rúdjai-is azon
jobb móddal foroghassanak. E' mellett is-
mét lenni kell egy ahhoz intézett, nagy,
széles fenekű, övig érő tserefa kádnak. Melly-
nek alatt kevésbé tsapontólag hajólva, hogy
a' lév arra folyjon, egy igaz feneké lé-
gyen, és abból fenn egy fel-álló, jól ki-érő
tsapja, mellyet a' mikor kívántatik, ki-
heffen húzni. Ezen fellyül, az újjabb mód
szerint, két jó hüvelyekkel körül párkányoz-
va, légyen más hozzá alkalmaztatott lyú-
tos defzkákból úgy készült feneké, hogy azt
könnyen bé-is leheffen rakni, ki-is lehes-
sen szedni, és ottan-ottan meg-tisztítani.
Légyen a' kádnak oldalán a' katlan felöl
benn egy négy szegű, fenn fél singnyi tá-
gas, alatt valamivel keskenyebb hoszszú töl-
tsér, melly a' két fenék közt való üreiség-
be le-szolgáljon, hogy a' forró vizet vagy
virítset az üstből rajta bé-leheffen tölteni,
és onnan emelkedjék-fel a' felső fattyu fe-
néknek közein és lyúkaian a' kád' felső ré-
sziben. Legyenek ezeken kívül jó kemény
keverő lapátjai, és jó erős hoszszú nyelvű
merengető fajtárjai, 's egyéb e'féle szüksé-
ges műszerei.

*Az áztató
vagykeve-
ró kádnak
milyen-
nek kell
lenni?*

A' mi már a' szaladnak bé-keverését il-
leti: ebben nem mindenütt egy módot tar-
tanak a' fer-fözök. A' HAGECIUS' idejében
Tseh Országban e' volt szokásba: Fel-for-
ralván, és mintegy egy fertály óráig meg-
fözvén a' nagy üstbe a' vizet, buzgó forrón
a' nagy kádba által-merték, és más hideg
vizzel az üstöt újra mindjárt meg-töltötték,
azt-is hasonlóképpen meg-fözvén, és által-
mervén; így tselekedtek harmadszor, ne-
gyedszer-is, míg elég forró víz lett a' kád-
ban. Akkor azon forró vízbe a' szalad
üstből annyit, a' mint gyengébben vagy
erősebben akarták a' fert készíteni, belé
töltöttek, és a' legények mind két kézre

*Bé-keve-
résnek
módjairól
a' régi
szokás
szerint.*

minden felől ferényen és keményen keverték, míg egészen egy forma izurtyulhető hig matéria készült belőle, és babokot kezdett fel-botsítani; a' melly jele vala, hogy a' víz a' szaladot már által-hatotta, és annak erejét magába vette. De hogy ea annál-is tökéletelebben véghez menjen, kevés idő múlva a' kád' fenekén a' lyúk eleiben tett szűrő szalma közul a' tsapot kevésse fel-vonták, és mint egy két vedernyi levet a' szalmán által-szűrve, a' kád alatt lévő vízbe le-elefeztették, mellyet onnan az üstbe újra fel-merték, és a' kádból több babartsot-is mervén hozzá együtt erős tuzzal kevés ideig főzték: így a' nagy kádba ismét ki-merték, és az ott lévő babartsal (mellyet Németül *Meisknek* vagy *Mosknek* mondanak) jól egybe-kevervén, az üstbe mind által-merték, és hasonló erős tuzzal mint előbb, egy darabig főzték: azután a' kádba ismét vízszamerték, onnan harmadszor ismét vízszamerték, onnan harmadszor ismét vízszamerték, a' hol egy darabig főzvén, megint vízszamerték tiszta édes viritstsel a' nagy kádba, és mind az üstöt, mind a' tsatornát, mellyen által 's meg-által töltötték vala, meg-öblítették. És ö ezt a' hármas megfőzést hasznosabbnak tartotta a' tsupa béasztatásnál, azt hívén, hogy így a' szaladnak enyves részeiből-is, a' mi hasznos volt, inkább által-ment a' vízbe, és nyers vadságát-is ennyi főzés között inkább le-vezekezte, mint amúgy. De hogy e'vel a' fok főzéssel-is a' szaladnak *Spiritusfa*, vagy nemezebb vékony része nagyobb részén ki-repült legyen, akárki itélheti. E' mellett a' fer-is többire meg-kozmásult és süstösült. *Paris-*

az újabb ban, a' mint írja *Abbas Plusche Schauptarz* *wéd sze-* der *Natur Th. II. p. 428.* az előbb irt nagy *vini forró* keverő kádnak felső fattyu fenekét bé-hin- *lizzel* tik vékonyon komlóval, vagy egy küvelyk- *meg-ömlve* ni vastagon bé-terítik búza-szalma-zsuppal,

és a' szalad lisztet ezen fellyül el-terítik. Azután az üstből a' két fenék közti le-szolgá'ó töltésén a' vizet nem felette buzgón, hanem csak annyira forrón, hogy a' belé dugott lapát tole sullöggön, által-merik; a' melly a' felső fenéknek lyúkaín tsendefen addig fel-emelkedik, míg valami a' kádban volt, az rajta úszszon: azzal a' tüzet a' katalanóól mindjárt ki-húzzák, és a' szalad-lisztet lapátokkal keményen egybe-keverik, hogy az ereje annál ki-vonódjék: egy óráig így bagyják, akkor a' tsapot, a' melly fellyül a' kád' alsó fenekén közepére szolgál, ki-húzzák; és a' viritset a' felső fenéknek lyúkán, és a' szalma közt, a' nagy kád alatt lévő váliba, vagy kis kádba le-eresztik; melly a' szaladnak erejét magába véve kiviszi, és a' kád' felső fenekén csak a' trébej vagy vastag iszop, és a' szalma marad. Azonközben más rendbéli tiszta vizet főznek az üstben, és azt-is, mint elébb, a' kádba, a' szalmán lévő trébejre által-töltik, és újra fel-keverik, mellyet-is egy óra múlva le-eresztvén, harmadszor-is hasonló módra bánnak véle: mellyel a' mi haszonra való volt benne, egészen ki-vették.

ZUCKERT-is az elébb nevezett munkájában §. 90. 91. az okosabb Német Serfözök után, a' buzgó forró vízzel való bé-áztatást vagy keverést nem egészen tartja bítorságosnak; félvén attól, hogy míg elég vizet tölthetnek a' szalad lisztre, és jól el-elegyithetik, az meg-pergelődik, vagy egybesul, és tsomónként meg-marad a' *Möschben*; az erejéből vagy *spiritussából*-is, a' mint erős szagja-is bizonyítja, a' fel-kező vastag párával fok el-repül. Azért ő fokkal hasznosabbnak tartja a' szalad lisztet a' nagy kádba tiszta hideg vízzel elegyíteni-fel, hofszas és gondos keverés által, míg az egy forma hig, vékony péppé lészzen. Azután a' nagy üstből a' buzgón forró vizet ket-

hideg vízzel be-keverve.

ten hárman-is sietve erre a' hideg kevertre által-merni, és más rendbéli legényekkel mintegy fél óráig serényen egybe-kevertetni. Hogy pedig melege és párája inkább benn maradjon, a' kádat jól egybe-eresztett deszfőzet *nel-*kával, vagy ponyvával bé-fedetni, míg az *ul ki-fur-*üstben más rendbéli vizet forralhatnak. Ez *vázni.* hamarjába meg-levén, a' *Möschöt* fenéki-élőre jól fel-kevertetni, és így a' vizet jó forrón reá meretni, és közibe kevertetni rendeli. Azzal a' kádat ismét bé-fedvén mint elébb; más üst vizet-is forraltat, 's azt-is közibe keverteti; ha szükség lesz, negyedszer-is, míg elég leve lesz: mindenkor bé-fedetvén a' kádat, hogy a' *Mösch* süts melegen maradhasson. Ezek az újjabb-újjabb forrázások, úgy mond, a' szaladnak mind erejét úgy ki-veszik, hogy nints abba tovább főzéssel mit keresni. Némellyek a' hideg vízzel kevert *Möschet* olyan üstbe töltik, melynek fedele, és azon egy lyúka yagyon; így több forró vizet töltenek reá, és a' lyúkon bé-eresztett keverővel szüntelen habarják, hogy a' főzés közben az üst-óoldalához se süljön, meg-se szálljon: a' mellyel fokkal több *spiritust* tarranak-meg a' serbe, mint a' kik ki-nyílt száju üstben főzték, vagy forrázták-meg.

Mitsoda *proportió*val kelljen pedig a' szalad' mértékéhez a' vizet venni, nints bizonyoson meg-határozva. Az erős serhez kevesebb vizet, a' hig serhez többet vesznek. *Prágában*, a' mint fel-jegyzette *HAGECIUS*, az ő idejében rendesebben húsz véka szalad liszthez annyi vizet vettenek, hogy a' főzésnek vége a' levével vagy virítsivel 23 *Orcát* (a' melly négy vedres átalag vala) megtölthessenek. *Igláviában*, a' honnan Bétsbeis által-szokták a' sert hordani, 52 véka *polentából* száz vedernyi sert főznek; a' mellyhez hol öt, hol hat véka komlót tesznek, a' honnan az oda való fernek íze keferüts

ke-is szokott lenni. Bétsbe 1735. tájban, a' mikor egy *Besneker* nevü új *Medicus* remekbe a' Bétsi serekből tudós *Dijfertatiót* írt vala, a' mint abból ki-jegyzette *HAEN Úr Pathol. T. IV. p. 501.* a' szalad és víz közt többire ilyen *proportiót* tartottak: 10 véka búza szaladhoz, ha kettősön akarták főzni, 35 veder vizet vettek: ugyan annyiból való *Martius* serhez 40 vedret, a' közönséges barna és feje árpa serhez 45—51 vedret.

61odik Fogás a' serfőzésben a' *viritsnek* A' fött meg-komlózása. A' komló a' sert mind erős-*viritsnek* febbe, mind tartósabbá téski, nevezetesen meg-kom- azt, hogy hamar meg-ne etzetefedjék, hat-*lőz. isdról* hatósan tartóztatja. Deák nevei a' komló- és a' kom- nak a' füvek' *Listájában Humulus*, az-az: lóról. földetske, (minthogy ha valamire fel-nem kaphat, a' föld' színén foly széllyel) *Lupu- lus*, farkafotska, (minthogy a' farkafok sze- retik ennek tömött buzorkos inai alá mago- kat el-rejteni; vagy hogy ennek virágjai szagjokkal el-kábítván a' fejet, azt mint a' kis farkas meg-marják) *Lupulus Salicarius*; (minthogy a' reves vén füzfák' tövein leg- gyakrabban teremnek) *Volubilis magna*, nagy fel-folyó, (mivel ha támoszra kaphat, azon öt, hat ölnire-is fel-fut) Németül *Hopff*, *Hopffe*. Meg-jegyzésre való dolog, hogy ez a' fü e' világon a' maga Nemében csak egyedül van; a' melly a' Plánták' Országá- ban ritka példa. Vagyon köztök mind *him*, mind *nyőstény*. A' *himnek* kisdud gombos vi- rág-tsomói vagynak; ezeket a' száraz leve- les bugákat pedig a' *nyőstének* termik. Ná- lunk széllyel a' kertek és gyepük alatt min- denik magától-is terem. Az Fszakra inkább hanyatló Tartományokban pedig, Angliá- ban, Német, Tseh, Lengyel, Muszka Or- gokban a' kertekben mint a' szőlöt éppen a' szerint ültetik, trágázzák, kaplják, fel- kötik, leveledzik, homlítja, pásztorolják; a' honnan *Vitis Septentrionalis*, északi szö- lö-

lő-tőnek-is mondatik. A' nedves, puha, kövér, miveletlen és járatlan verőtenyes földet szereti. A' dísznő-ganéj leg-kedvebb trágója. Egyed nap tájban, vagy ha a' nap jól érhette, az előtt 14 napokkal, mikorra az említett bugák egészen meg-nöttek, és sárgás vagy zöldes-fejér színek lett, 's főbe hágó erős szagjok kezd érzeni, minekelőtte a' bugák' levelei szélyyel nem terjednének, és a' köztök lévő magvatskák meg-nem feketednének, az inait vagy veszfzeit töbe el-vagdaltják, 's ha az idő száraz és szép tiszta, akkor a' karókról le-is vonják, 's nyalábokba kötve haza viszik, 's tsürökbe rakásba rakják, hogy magokban keveset füljenek. Ha pedig az idő esős és szeles, 14 napokig a' karókon meg-hagyják, akkor le-vonják, haza viszik, és rakásba téstik. De hogy egymáson fel-ne melegedjenek, és meg-ne feketüljenek, a' rakásokat, kivált ha a' komlót rólok hamar le-nem foszthatják, ottan-ottan meg -forgatják. A' komló le-foszttásban-is szorgalmatoson vigyáznak arra, hogy nagyon ne rázódjanak, és a' bugák közt termő liszt, mint a' mellybe van a' komlónak leg-főbb ereje, ki-ne húljon. A' le-foszttott komló bugákat fél tenyérni vastagon száraz, tiszta deszka pádimentumon el-terítve 14 napokig, vagy a' míg jól meg-száradtak úgy hagyják: akkor tsinofon egybe-takarítván a' komlós kamarába, vagy e' végre készített hámbárokba által-viszik; és hogy az erejek jobban meg-maradjon, keményen öszve-nyomják: mellyre azután is, mikor vesznek belőle, mindenkor nagy gondjok van. Ez a' kertekben mivel, és ilyen móddal meg száraztott komló a' vad komlónál minden tulajdonságira nézve sokkal elébb való: a' honnan a' jó feres országokban vad komlóval soha nem-is élnek. A' kerti komlók közül-is azt válogatják, a' mellyeknek kövérebb és vastagobb inok van;

A' jó komlónak jelei.

a' bugái nagyobbak 's hoszfzabbak, 's szépen egymásra lapúlt lisztes levelek vagyont: a' mellyek pedig aprók, gömbölyük, tarkások, Sz. Mihály nap tájba érnek, kevésre betsülik: a' széllyel terulteket pedig, mint a' mellyek minden erejeket el-vesztették, éppen haszontalannak tartják.

A' mi a' komlónak erejét illeti: íze nagyon keferü: szagja hathatós, balsamomos, de nem igen kedves, a' fejet el-kábítja, és meg-álmositja. *GEOFROY Mat. Med. T. III. p. 758. Chemiai mesterség szerint resolválván a' komló bugákat, öt patikai fontból destillált négy font és más fél lótot fű izü, gyengén sós, elébb édes kedvü, azután megfavanyodó vizet: a' fenn maradt materiából pedig keményebb tüzzel sürgetvén, hajtott ismét ki verhenyös izinü, fojtós-savanyu, és *alkalinus* nedvességét nyóltzad-fél lótot, 's egy köntinget: azután verhenyöbbszínü repülő, húgyos sóval bővön elegyedett nedvességet más-fél lótot: sürü, vastag, 'sir forma olajat heted-fél lótot, egy köntinget, húgyos, kemény sót egy köntinget 33 gránt. A' Retortában fenn maradt fekete szenet téjben 11 órákig égetvén, a' fejer hamvából áztatott-ki tiszta *alkalinus* kemény sót egy köntinget, 66 gránt. Mellyekből ö a' komlónak erejéről úgy itélt, hogy abban sok *ammoniacalis* salétromra hajlandó só, és három-féle, az-az, szagoskodó vékony, fűszerzámos, és keferü vastag olaj elegyedett egybe. Melly szerint az az el-lágyult fibráknak meg-erősítésére, a' savanyu etzetségnak meg-változtatására, a' taknyos, hideg nedvességeknek el-ofzlatására és megvékonyítására, a' meg-dugulásfoknak kibontására, a' vizellet' útjának ki-tisztítására, a' *spasmusok*' le-tsendesítésére kiváltképpen hasznos eszköz lehet. Közelebről a' gyomor-is erősíti, az ételt kívántatja, a' gelesztákat el-veszti, a' *perspiratiót* segíti, a' testet*

tet tsendes álomra készíti, 's a' t. Úgy, hogy az Orvosi eszközök közt-is nem utolsó betsületet érdemelne. Ugyan csak még eddig a' serfözök' és sütök' mű-helyein kívül kevés esmeretségre juthatott. A' régiék e'ről a' fűről semmit sem tudtak; hanem e' helyett, a' mint MEIBOMIUS megjegyzi l. c. 16. vad petre'selymet, vad 'sállját, rutát, fekete gyapárt, Conyzát vagy száraz fűvet, ürnök, 's hogy inkább részegítsen, belénd és álom-fű magvakot tettek a' magok ferekbe. A' Németek voltak tehát, a' kik a' komlót leg-előbb a' serbe kezdték főzni; de hol? és mikor? nem tudatik. Elég, hogy már fok ideje, mióta a' komló a' sernek rend szerint való *Condimentum*ává lett, kivált az árpa és búza, vagy egybe-elegyített szalad sernek.

Német találmány.

A' komlós is hogy mennyen véghez régi mód szerint.

A' mi a' *Viritsnek meg-komlózását* nézi: nem mindenütt egy módon vizik azt-is a' serfözök. A' restek és együgyűek a' komlót együtt forrázák-bé a' szalad liszttel a' keverő kádba, és azután-is minden munkáját együtt vizik. De, a' mint akárki-is észre veheti, felette oktalanul: mert a' szalad liszt be-tapasztván a' komló leveleknek *porusait*, annak erejét a' víz nem vonhatja, és a' ser komlózatlan marad. HAGECIUS a' háromszor meg-főtt és kádba vizfzament viritsből negyed részt az alatt való váluba le-eresztetvén, és az üres üstbe által-töltetvén, abba a' tiszta komlót belé keverteti, és lassú tüzzel, szüntelen való gyenge kevertetés közbe addig főzteti, míg a' virits a' komlóról majd egészen el-apadt, gondosan rá vigyázva, hogy meg-ne égjen, a' melly a' fert rutúl meg-keferitené, utálatos ízűvé és füstölt pergelt szagúvá tenné; akkor a' kádból más virittsel az üstöt teli tölteti, és így-is keveset főzeti: azonban a' mi virits még a' kádban maradott volt, azt-is le-ereszteti az alatt lévő váluba,

ba, és onnan apróbb kádakra ki-mereti, a' mikor egyik serföző legény serényen béugordván a' nagy kádba, abból minden szalad maradékot, 's egyéb gazt szépen kitisztít; a' mellybe osztán az üstből a' megkomlózott viritset egy vefzfzöböl font, és rudra fel-állított kosárba, hogy a' komló abban meg-akadjon, és a' viritset a' kádba tisztán folyon-le, által-meretteti, és a' több apró kádakba lévő édes viritset-is minke-elotte ott meg-hülne, oda vizfzfa töltetteti, és jól egybe-habartatja, hogy ott az egész viritset valamennyire hüljön-meg, nem lévén, a' mint láttzik, még akkor szokásban a' hüt-^{az újabb} tö nagy hajó. Abbas PLUSCHE a' komlót vi-^{módoksze-} rittsel mind együtt fözetteti, ha barna fert^{rint.} akar készítettetni 24 órákig egy végtibe, ha sejer fert kíván, tsak éppen fel-forralja, és így a' nagy hütő hajóban vagy tekenőben tsatornán által-ereszteti.

ZUCKERT ennek két módját adja -elé. Egyik a' régi, melly a' Hageciusétól annyiba különböz, hogy a' komlót a' virittsel nem főzik az el-száradásig, hanem tsak addig, míg annak íze a' viritset jól által-járta; mellyet leg-jobban lehet gyakor kóstol-gatás által meg-próbálni: és azután úgy töltik reá a' több viritset, 's az üstöt jó egybe eresztett deszka-fedéllel bé-fedik, és keverés nélkül buzogva főzik, míg a' két-féle viritset jól egybe-elegyedett. De ő a' maga részéről e' következő módot mind egés-ségesebbnek, mind egyébként jobbnak tartja. Meg-hagyván a' szaladnak utolsó megöntésekor az üst' fenekén egy singnyire a' forró vizet, a' katlanban-is a' tüzet ki-óltván, hogy a' víz többet ne főjön, a' komlót, előre szépen meg-tisztítva, 's néhány órákig kevésbé sós hideg vizben áztatva, a' mennyire akarja, úgy téfzi belé, és lafsú kevergetéssel fél óráig így vontatja; akkor gyalult forgatsból egy kis tüzet gerjesztvén

a' káclanba, hogy néhány *minut*ig a' komló a' virittsel gyengén együtt fodogeljen, de fel-ne forrjon; ha t. i. a' komlónak csak *baifamomos* és fufzerfzamos repülő részét akarja a' ferrel közleni; melly fzerint az erősebb-is lézzen, hamarébb-is a' főbe hág. Ha pedig annak keferü, olajos, kövér, sós részét-is, melly a' fert állandóbbú részzi, és a' meg-etzetefedéitől különösen tartóztatja, belé akarja vinni, úgy a' főzést tovább nyújtja, néha meg-is keveritvén a' komlót, hogy az üst' oldalához ne süljön. Azután az egész *materiát* mindenestől fogva által-méri a' keverő kádban lévő *Mösch* közzi, és a'val derekafon egybe-keveri, 's egy fertály óráig jól egybe-takarva így hagy a. Ezt a' vizet előre való ki-vontatását a' komlónak azért tartja jobbnak a' virittsel való főzésnél, hogy a' viritsnek enyves, tsirizes része megdugván a' komlónak *porussait*, nem hathat az abba úgy bé, ki sem vonhatja a' komlónak szükséges részeit úgy mint a' tiszta víz. A' melly minél sűrubb volt a' virits, vagy a' mint ök szóllanak: *egészebb fert* akarnának főzni; (a' mellyre egyébként a' komlónak *condimentuma* leg-inkább meg-kívántatnék) annál nagyobb mértékben meg-esnek. Melly fzerint az ö *Elő-fernek* kedvetlen édesége, a' *Másoaljának* pedig nagyon keferü íze lézzen. A' tiszta búza szaladból való viritsbe pedig nem elegyitik így belé a' komlót, hanem csak akkor eresztik azt kevés komlón által, mikor a' szűrő kádba, vagy válúba forrón le-botsátják.

A' komlós
viritsnek
le-ereszté-
séről, és
meg-űt-
teséről.

Az így, vagy amúgy meg-komlózott *Möschnek* tiszta levét fél fertály óra múlva az elébb meg-irt mód fzerint, a' nagy kádból fel-nyúló tsapot ki-húzván, a' felső lyúkatos fattyu feneken el-terített búza-szalma 'súpon tisztán az alatt lévő kádba, vagy válúba le-eresztik. Mellyet osztán a' nagy hütő hajóba vagy tekenőbe által-mernek, és
olyan

ollyan rudatskákkal, mellyeknek a' végekben lyukatos deszkák vagynak szegezve, addig háborgatják, míg lágy meleg léfzen. Ezt az első meg-öntésből való viritset *Elő* vagy *Fő-Sernek* hívják. Azt pedig, a' melly a' szalmán meg-akadott komlós trébejről vétetett, *Másodlásnak*, *Fel-Sernek*, vagy *Afztali sernek* nevezik. Ha pedig a' Másodlásból fenn-maradott malátára ismét újabb forró vizet töltöttek, annak a' levét, és a' mi víz az első és másodás fer körül meg-fördült edényeknek ki-inosásából gyült, Németesen *Cofennek*, Magyaroson *utóly*, *tseled*, vagy *fitzko-sernek* mondják.

Mikor a' szaladnak első vagy második meg-sorrázását két óráig jól bé-fedve vontatták, 's úgy erefztették, azt *Doppelbiernek* nevezték. Az azután való harmadik és negyedik meg-sorrázását pedig együtt *Tischbier*, az-az, *Afztali sernek* hívták. A' *Merzbier*, vagy *Martius fer*, mellyet *Lagerbiernek* is mondanak, nem egyéb, hanem kevesebb vízzel, erősebben meg-pergelt, vagy pirított egy rész árpa, és egy rész búza-szaladból, több komlóval, 's hosszabb főzéssel, a' tavaszi mértékletes aérben készült fetét barna, vastag, kövér, keferü izü, erős *Doppelbier*, vagy *kettős fer*.

7dik Fogás a' serfőzésben a' *Viritsnek* meg-erefztése vagy forratása. Ez a' *seprőnek*, vagy *elefztőnek* köziben való elegyítése által léfzen. E' pedig nem egyéb, hanem az előbbi sernek leg-munkásabb aérrel és tüzzel tellyes része, a' melly magát annak több enyves részei közül hatalmoson ki-fejtette, és most ezen munkájával az új viritsben-is hasonló mozgást indít: az-az, annak aérrel, és tüzzel elegyedett mozgó részeit a' fok víz és föld között fel-segíti, nem különbben, mint mikor a' tüzet más tüzzel fel-gyújtak; mellyek együtt az olajos, enyves, vastag részeket széllyel szaggatják, apró részekre

osztják, és a' viritset könnyen tseppenő vékony nedvességgé, az-az, ferré változtatják. Ez-is azért nem kevés vigyázást kíván. Mert *hu igen kevés az élesztő-seprő*, az nem lesz enélgséges forrásba vinni a' viritset, melly miatt a' ser éktelen lagyon, nyersen, zavaroson marad, semmi ereje és tsipősege nem lesz, gyomor-rágást, fel-puffadást, kólikát, vizellet fel-akadást, belső meg-dugulásokat szerez. *Ha pedig felette sok volt az élesztő*, úgy az igen hirtelen, és nagy mértékben való meg-forrás a' sernek tápláló kotsonyás részit-is rész szerint meg-emészti, rész szerint fenék seprőbe szállítja; *spiritusos élesztő* részét pedig az *aërbe* ki-repíti. *Minémüsege-is a' seprőnek* nagyon hordozza a' sernek jóságát. Azért az ügyes serfőzők azt mindenkor a' leg-jobban készült serből vészik, és gyakran meg-újítják; mert a' rozsfzúl készült sernek a' sepreje sem jó: és a' jó viritset-is el-rontaná: annyival-is inkább a' rozsfzat; és így tovább-tovább mind rozsfzabb sernek kellene lenni belőle. A' friss jó seprő ellenben a' hibás viritse is fokot igazíthat a' helyes *fermentatio* által. Ha gyanus a' seprő, *commendálják*, hogy egy fertály órával az előtt, míg a' viritsebe elegyítenék kevés búza-lisztel, és nád-mézzel, és egy kanna gyenge meleg virittsel elegyítsék öszve, és mikor így gyenge meleg helyen magában éledni kezdett, úgy töltsék 's zavarják a' hűtő tekenőben, váliban vagy kádban levő viritse közü; mellytől így hét óra múlva az egész viritse szépen éledni kezd. De itt-is reá kell vigyázni, hogy a' viritse csak lágy meleg legyen; mert ha sütős melegen elegyítik belé a' seprőt, a' meg-forrását felettébb hirtelen és nyakra före viszi; melly miatt a' sernek *spiritussa*-is nagy részin ki-repül; maga-is a' ser rozsfz izü lesz, és hirtelen meg-etzetefedik: ha pedig igen meg-hült volt a' viritse, úgy for-

meg-for-
 rásról.

rás benne nem támadhat, vagy az jól véghez nem mehet.

El-kezdödvén e' szerint az éledés vagy forrás a' hűtő vagy élesztő edényekben, nem várják, hogy ott egészen le-follyon, hanem a' mi tajtékot fel-hányt vólt, azt le-szedvén, a' tisztáját hordótskákra töltik: a' hol az újra meg forr. Meg-jegyezést érde- *A' ser mi-* mel pedig itt, hogy valamint a' bor a' nagy *ert készül* hordókban készül és áll jobban, úgy ellen- *jokban a'* be a' ser a' kis hordókban fokkal jobban el *küfőbbhor-* készül és áll, mint a' nagy hordókban; úgy *doban?* hogy ha azon egy-féle viritsből nagyobb és kisebb hordókba töltenek, tsudára méltó, mennyivel jobb a' ser a' kis hordóban, mint a' nagyban. Oka ennek az, hogy a' viritsnek kevés *spiritussa* nem bír a' nagy hordóban a' fok vízzel, hanem abban meg-
állad. Azért az értelmes ferfőzök négy, eg-fellyebb hat vedresnél nagyobb átalagokat nem-is szoktak készíteni. Nálunk 8, 10 vedrefekkel ölnék. Meg-töltvén e' szerint az állásra vagy élesztő válókra el-rakott átalagokat renddel három újnyi ürességig, átalagok a' seprős válúra; a' hol azok bővebben forrani kezdvén, fok keserü tajtékot (melly a' komlóból lett) fúvnak-ki a' szájon; a' melly két felől az alattok lévő vá-
ába le-foly. Igy az egész forrás nyárba két, három; télbe het, nyóltz napok alatt véghez megyen. De szükség, hogy azon-
tözben minden negyedik órába gyenge meg új virittsel töltsék teli az átalagokat.

Véghez menvén a' sernek meg-forrása, *A' seres* a' hordók' száját az újokkal szépen ki-tisz- *átalagok'* títják, hogy a' mi tajték a' szájok körül *meg-töltö-* meg-akadott vólt, az jöjjön-ki; és így *getéséről.* új meg-töltik egészen; mert ha selegesen bagynák, a' ser nagyon tompa, tsipőtség nélkül való, rozsfz ízűvé lenne. Erre a' töltelékre pedig a' tiszta hideg vizet leg-jobb-
nak tartja ZUCHERT. Mert, úgy mond, ha

ez új virittsel lészzen, az újabb *fermentatiót* támaszt a' serbe, mellytől a' meg-romlik; ha régi ferrel lészzen, az a' fert etzetefedésre vízi: a' víz pedig semmi e'féle károkat nem téstzen: sőt a' sernek ízét kedvesebbé téstzi. Mások egy vagy két átalag új fert töltenek fel a' többire; és azzal minden felől szépen meg-törölgetvén, és tiszta fa-dugókkal jól bé-dugván, a' pintzékbe le-viszik. Azután a' seprős válúból-is a' seprőt tsebrekbe ki-merik, és vagy az elébbivel egybe-elegyítik; és ha fok vólt, égett-bornak ki-főzik, ha kevesebb vólt, mászori serhez, égett-borhoz, vagy téstza némüekhez jó árron el-küfárolják; a' seprő alatt víz formán egybe-ólvadott részt pedig egy különös átalagba sernek el-töltik. HAGECIUS említi, hogy nálók Prágába ennek a' tajték seprőnek színén a' tsebrekben feles téj forma kotsonyás, enyves *materia* szokott egybe-állani; mellyet lyukatos fa talállal le-mernek, és különösön a' kalap-tsinálóknak kalap-keményíteni adnak: a' többit pedig átalagokra töltik, a' melly ott újra meg-forr, és az elsönél valamivel vastagabb seprőt hány-ki: mellyet különösön *tészta-seprőnek* neveznek; és a' viritsek' 's *tészta-némüek'* élésztesére tartanak.

8dik Foglalatofság a' ser körül, annak tartásáról. Az erőtlen vizes ferek, kivált a' melyek nyárba csak meg-forrázáffal, és kevés komlóval, vagy egyébként-is rozszul készültek, kevés ideig állanak. Azért leg-jobb azokat apró átalagokban mihelly meg-forrottak, a' tsap-székekre fészlyel-küldözni, hogy hamar keljenek-el: egyébként csak egy het múlva-is meg-etzetefednek, vagy minden erejeből ki-fogynak. Az egész készületü *Eltő fereket* belől szurokkal bé-kent hordókba, az aknájokat-is jól bé-szurkolva, hogy a' külső aer beléjek semmi-képpen ne ferkezhesék, híves, száraz, szabados aerü pintzékben egy, két hónapokig-is, a' *Martius* fert

fél esztendeig-is jól el-lehet tartani. Ugyan csak jobbnak találták a' szemesebb gazdák a' tartani való jó ferket, minekelötte egészen meg-szállannak, és források ki-alunnék, kö vagy üveg-korsókra le-venni, és így jól bédugva 's szurkolva a' pintzékbe tiszta száraz fővénybe egy tenyérni mélyen bétemetni. Nem várják pedig e're a' fernek egész meg-forrását azért, hogy az a' korsók' fenekére-is verheffen magának egy kevés sepröt; a' melly az ő erejét és ízét fokkal jobban fogja tartani. Egyébként ha egészen meg-tisztulva tennék-el, magokban hamar meg-erötelenednek. Vagynak, a' kik az átalagokat nem szurkoztatják-meg belöl, minthogy a' szurok' ízét és szagját, kivált mikor igen meg-égették, vagy füstösön kenték-fel, fokban nem szeretik, hanem csak a' szájakot tsináltatják és tsepegtetik jól bédugva; és így egészen, mint a' *butellikot*, bétemetik a' pintzébe fővényel; úgy hogy tsapra véve-is ne mindjárt kelljen ki-fedniek. Ez a' *processus*, mellyet a' fernek helyes készületéről eddig elé-adnak, nézi főképpen az árpából magára, vagy kevés búzával elegy készült barna vagy piros fert. Mellyből már könnyebb lészzen az értelmeseknek meg-ítélni, melly fokképpen hibáshafsék-meg a' fer, és honnan legyen, hogy valóságos jó fert olly ritkán leheffen találni? és hogy tsupán csak a' készületnek módjából melly fok külömbségek tsúzfzának-bé a' ferbe? és az az egészséggel mennyiben egyezték, vagy annak mi károkat teheffen.

A' mi illeti a' *Búzából* vagy *Alakorból* készült fehér fert, mellynek a' Németeknél *Breyhahn* a' neve, tartsuk-meg: hogy tiszta búzából ezt-is ritkán készítik; minthogy ez magába felettébb enyves és kövér volna, és e' miatt a' belső részekben meg-dugulna; mellyből nehéz lélekzelés, fulladozás, vizellet fel-akadás, vese-farás, has-menés, 's

A' fehér
szinü v.
búza-fer'
készülete
ezektől
miben kü-
lömböz?

több e'félék következének. Ezen kívül tapasztaltatott *microscopium*mal nézve az-is, hogy a' tsupa búza-ferbe számtalan apró férgetskék termettek. Az ETTMÜLLER' megjegyzése szerint Op. T. I. p. 590. ha erősen, vagy kövéren akarják a' fert köczíteni, ahhoz két vagy három rész búza (néhol alakor) szaladot, és egy rész árpa szaladot egyaránt, és a' szalad tisztet forró vízzel csak meg-öntik; 's egy vagy más-fél óráig így hagyván, a' levit szalmán szép tisztán le-szurik, és az üstbe által-töltvén, 's a' tajtékját gondoson le-szedvén, újra meg-főzik, így a' kádba ismét visszafőztetik, és ott vízbe kevésé főzött, kevés (öt véka szaladhoz egy meszejni) komlóval egybe-keverik, azután kosáron által-szurik, törpe széles száju edényekbe kevésé meg-hűtik, 's úgy meg-élesztik: de nem várják, hogy az átalagban egészen meg-forrjon; hanem mikor az első tajtékját zuhájjal fel-hányta, azzal jó kemény, belől meg-szurkozott más átalagokba vagy *boutelliák*ba töltik, és keményen bé-dugva, és szurkolva, hideg pintzébe fővénybe el-

Boute-
bier.

temetik. Ha a' *boutelliák*ba előre egy kevés tiszta bor-követ és nád-mézet tettek, sokkal kedvesebb tsipös íze, és bathatófabb ereje lesz a' ferenek. A' melly fer mikor fel-bontják, nagy habzással üt-ki magát: és különösen *Boutelbiernek* neveztetik. A' *Hollandusok* tzitrom-hajat, szegfüvet, sa-hajat, *Cardamomot* résznek az ilyen *boutelliák*ra, 's úgy töltik reá fél forrásban a' jó *Breyhahut*: a' melly fűszerzámok nem engedik, hogy a' virits egészen meg-forrhasson, hanem csak magokba érnek egybe annak olajos és repülő sós részei, a' földes durvább részek pedig a' ferben meg-maradnak: melly miatt az ilyen fűszerzámós *boutelbier* soha sem-is fokott egészen tiszta lenni. De az ereje háromszor-is nagyobb, mint a' melly szabad érben forrott-meg.

Ha-

Hasonló móddal készül a' ser a' ro'sból is; mellynek szine kevésbé zöld, de az íze kedves, a' búza-fernél kevésbé, de az árpánál bővebben táplál; a' hasat meg-szorítja, a' lélekzet-vételt nehezeti; azért ritkábban-is gyakoroltatik. Az *Anglusok*, *Skotusok* es *Lengyelek* a' zabot sernek leg-gyakrabban fordítják, úgy hívén, hogy az *urena* ellen leg-jobb; és éppen úgy bántak véle, mint mások az árpával. A' mi Székely Atyáinkfiai-is a' magok rövid életü hig fereiket rend szerint zabból főzik, vagy forrázzák-ki.

Ro's és
zab-fernek
készülete

A' Szinén kívül meg-gondoltatik a' serben annak vékonysága és vastagsága. Vékonynak mondatik a' ser, ha a' szalad benne kevés, a' víz sok, vagy a' mint köz-beszédben vagyon, a' szaladot Lázár, a' vizet Simfon adta hozzá. Ez illyen vékony ser, mint a' víz, könnyen és aprókba tseppen, keveset habzik, a' habja hamar le-száll, keveset-is táplál, de a' szomjúságot jól óltja, a' testet könnyen el-járja, a' nedveségeket hígítja, a' vizellettel hamar által-mégyen; 's ennyiben a' vastag fernél egészségesebbnek is tartatik; úgy hogy ez a' forró nyavallyákban szomjúságtól, az így készült élő ser a' betegeknek-is haszonnal adattathatik. Az illyen utóly-ser pedig a' víztől csak éppen színével és keferü ízével különböz, de semmi egyéb haszonra való rész nincs benne. A' *Cofent*, Némellyek ezt a' vékony utóly-sert *Covent* vagy *fitz*-vagy *Cofent* sernek nevezik, minthogy a' *ko-ser* mé^o *Conventekben* a' Gondvifelők és Gárgyánok a' sernek jóvát magok el-költvén, az alattok valókat többire csak illyennel tartják: a' honnan ezt némellyek tréfáson *Cerevisiam Prophetarum*, Próféták' vagy Tanulók' serének-is hívják.

A' vékony
ser mit ér?

A' Cofent,
vagy fitz-
ko-ser mé^o

A' *Vaslag ser* két-féle: egyik ha meg-nem szállott, hanem zavaroson maradt, a' melly a' serben nagy hiba; mert az íze sem

A vastag
ferek me-
nyire egf-
segesek?

Braun-
schweigi
Nümme e
világon
minden fe-
reknél
jobbna-
k tartat-
tatik.

kedves, e' mellett a' gyomrot-is fel-fújja, a' belső részekben meg-akad, has-rágást, kólikát, vizellet fel-akadást szerez, a' melly sokszor igen hirtelen meg-esik, vért-is felette tisztátalant szerez. *Vastagnak* hívják a' fert olyankor-is, mikor az a' szaladnak és komlónak bövségétől, és jól ki-vontatásától 's főzéstől sűrűdött-meg; mint a' *Brunswigumi* árpa szaladból *Muriusban* készült *Mumma*, mellynek a' böv árpa, sok komló, és hofzszas főzés miatt *syruphoz* hasonlő sűrűsége, keferütske kedves édesége, élesztő szaga, felette bövön tápláló, részegítő, és nagyon ösztönöző ereje vagyon: meg-fem változik, ha vizen hordozzák-is, úgy hogy Olofz és Spanyol Országokba, sőt Amerikába-is hajón hiba nélkül által leheszen vinni: az *Æquatort*-is, melly egyébként a' leg-jobb-féle borokat-is meg-szokta próbálni, ez jól ki-állja; sőt sokak' meg-jegyzése szerint, a' hordozásban mint kedvezőbb ízűvé léfzen. *TOLLIVS*, a' ki a' maga hofzszas és gondos utazásaiban majd minden-féle fereket kóstolt, e'hez a' *Mumma*-hoz hasonlót sohol nem talált; sőt ő úgy hiszi, hogy e' világon bövebben iva, a' testet nagyon fel-heviti, a' fejet el-nehezíti, és a' nyelvet meg-száraztja. Mellyre nézve az e'féle vastag élő-fert azok' számára, a' kiknek a' gyomrok hideg, rofzszul emészt, és sok szelet tsinál, inkább lehet orvofságnak, mint asztali italnak mondani; a' kövéreknek és forró természetűeknek pedig nagyon ártalmas. A' másodlását 's harmadlását azért az ilyen fernek asztali szükségre fokban előbb betsülik.

A' közép vastagsági közönségefebb ferek, ha egyébként jól készültek, rend szerint való itatra leg-alkalmasabbak.

Továbbá, nagyon különbözteti a' ferek természetét 's hasznát annak íze. Az édes ferek jobban táplálnak, de nehezen ta-
ka-

karodnak-ki a' vizellett; mellyre nézve a' régi Görögök és Németek mézzel szoktak vala magoknak ilyen édes fert készíteni. A' keferü serek, mellyek a' fok komlónak erős belé főzésével lettek keferü ízüekké, el-lévön benne oszolva a' tápláló kotsonyás rész, kevésbé táplálnak, a' vizellet' útján szaporán által-mennek, melegitenek, a' belső meg-duguláfokat ki-bontják, de egyszers-mind a' fejet-is meg-hatják, és terhes, únal-mos, fokáig tartó részegséget, álmozságot, és gyakran éjtszakai meg-nyomatást szerez-nek; ezeket pedig annál bizonyosabban és nagyobb mértékben okozzak, minél több, szagofabb, és keferübb volt a' beléjek fő-zött komló, melly-is a' helységek szerint, a' hol teremnek, egymástól fokot különbözik. Egy leányról említi HELWIGIUS Obs. 126. hogy az gyermekségétől fogva édes búza-ferrel élvön, minekutánna fok komlós árpa-fert kezdett innya, minden nyáron fok epe-sárt hányt-ki: a' melly esztendőnként elő-fordulni szokott baja végképpen el-múlt, édes fert kezdvön ismét innya. Az erzetes fer a' gyomorban és belekben rágást, szél-kólikát, vizellet fel-akadást, az inakban erőt-lenséget, a' vérben scorbutust, a' hójagban követ szerez. Mellyek ellen ha kik e'féle fert köntelenítettnek innya, fokot használ, ha szeretsen-diót vakarnak belé, vagy egy jó pohár bort, vagy égett-bort isznak rá, vagy egy kis égett-bort elegyítenek a' serbe.

A' meg-melegített fertől éppen azokat a' hasznokat és károkat lehet várni, a' miket a' meleg víztől. Ez a' gyomrot kevésbé terheli, a' testben hamarébb széllyel-oszol, és hamarébb-is táplál: de a' gyenge testüek-nek álmozságot okoz. Az igen hideg, kivált a' jéggel hűtött fer a' száznak jobban esik; de terhes, kemény köhögést, és száraz be-regséget fokakuak okozott.

Az édes serek, és keferü se- rek egy- mástól mennyiben különböz- nek?

Az erzetes serek' ár- talma.

Meleg és hideg se- rek.

Az *Anglusok* a' komlót tsak a' tengeri hajófok' számára főzik a' serbe, hogy az állásban inkább meg-ne etzetefedjék, magok számára pedig e' helyett gyakrabban (*Borrago*) ökör-fark-kóró virágot főznek a' serbe; a' melly a' meg-etzetefedést-is tartóztatja, a' szivet-is vidítja, egyébként-is ártatlan. Tartsuk-meg, hogy az e'féle hatható-sabb szagú füveket és fűszerfűszármokokat nem kell a' viritsbe meg-főzni, hanem tsak a' forráskor keil az átalagokba eresztetni, vagy azután a' tiszta serbe meg-áztatni: a' keményebb természetűeket pedig, a' mellyek inkább ízekkel mint szagjokkal használnak, jobb kevésbé a' virittsel-is meg-főzni. Vagynak, a' kik hogy az ö ferek inkább 's hamarébb meg-rézfegitse az ivókat, konkolyt, vad-sállját, vad rosmarintot, belénd füvet, ennek 's az álom-fűnek bolondító magvát-is belé főzik a' viritsbe; a' mellytől fok jó emberek hóltig tartó álmoságban; ostobaságban, in-fzakadásban estenek: némelylek egészen meg-is bolondúltak, és vakúltak. Vagynak, a' kik hogy a' tsipős íze 's jobb-kelete legyen a' fereknek, fok söt olvasztanak belé, a' melly ugyan a' szájnak jól esik; de az ivókat szomjúztatja, hogy kénteleníttesse nek szomjúságokat több-több ser-itallal tsendesíteni; mellyért ha szinte az egészségnek semmi ollyas kárt nem tézzen-is, de a' mennyiben pénz tsaló szandékból esik, büntetést érdemelnek. A' kik a' magok fereknek etzetefségeket hammu-sóval, vagy krétával, vagy egyéb *alkalina materiával*; zavarofságát tojás' fejezével, vagy hal-enyvel, mint fellyebb a' borokról meg-mondottuk, igyezik meg-igazítani, egyéb káros dolgot nem tselekeznek, hanem ezekkel a' fert mind erőtlenebbé, mind izetlenebbé tézvik.

Utóljára: a' mi már a' *fereknek erejét* nézi, hogy azt a' boréval inkább egybe-vethetné az olébb-is ditsérettel említett BES-

NECKER, a' mint HAEN Úr *Pathol. T. IV.* Bétsi *ser*-
p. 496. belöle által-írni méltónak ítélte, 1736-*rek* mitso-
ban a' Bétsi sereket *Chemiai* mesterség sze-*da* részek-
rint Lombikból *destilláltatván*, két font bu-*ból* álla-
za-*serböl* vett-ki holmi erőtlen, de ugyan-*nak*, és
csak barázdánként folyó *spiritust* 2 köntin-*mennyi*
get, vizet vagy *phlegmát* 131 köntinget, ma-*spiritus-*
radt fenn méz forma édes sűrűség 16 kön-*fal* birnak
ting. A' mellyek együve véve tettek 149
köntinget.

Ugyan annyi *fejér árpa-serböl* tsipősebb,
sárgátska, és a' nyelvet élesen tsipő *spiri-*
tust 7 köntinget: édes kedvü vizet 235 kön-
tinget. Maradt fenn édes, keferü, pergelt
fzagu, méz színü és sűrűségü matéria 18
könting. Mind együtt lett 160 könting.

Ugyan annyi *barna árpa-serböl* erőtlenebb
fejér spiritust 17 köntinget, vizet 132 kön-
tinget. Maradt fenn sűrű matéria 20 kön-
ting, mind együtt jött-ki belöle 169 kön-
ting.

Ugyan annyi *szélen szárazított szalad-*
ser adott jobb *spiritust* 8 köntinget, vizet
139 köntinget, sűrű matériát 20 köntinget,
igy mind együtt lett 167 könting.

Ugyan annyi *Martius ser* erőtlenebb *spi-*
ritust 15 köntinget, vizet 128 köntinget,
maradt fenn sűrű matéria 19 könting: mind
együve vetve lett 162 könting.

Ugyan annyi *Eimboch* nevü Bétsi *ser*,
erőtlen *spiritust* 6 köntinget, kevésé fava-
nyu ízü vizet 130 köntinget: mind együtt
lett 157 könting.

Ismét annyi *Hornai* erős *ser*, a' többi-
nél erősebb *spiritust* 11 köntinget, favanyuts-
ka vizet 130 köntinget, marad fenn hason-
ló favanyu sűrűsége 7 könting: lett mind
együtt 168 könting.

A' hol azt-is meg-jegyzi, hogy ezt a'
serekből ki-vett leg-jobb *spiritust*-is a' benne
lévő fok viz miatt meg-gyújtani nem lehe-
tett. Mellyekből miből *ajon* tulajdonkép-

Az Auszri-
ai borok-
nál men-
nyivel erő-
tebbek?

pen a' fer, a' fűszereket ki-vévén, jó ren-
din képzelhetjük. Hogy pedig ezeket a'
bornak tévő részeivel következőképpen cre-
jével egybe-vethesse, utánna tette HALN ŪT
l. c. négy-féle Aultriai bornak-is hasonló
módon folytatott *analysis*-ét, a' mint 1727-
ben a' *Steindl de Pleßeneh* le-fojtatta. Adott
t. i. néki két font *Aspernei* bor égő *spiritust*
28 köntinget: tsipös vizet 153 köntinget,
maradt fenn vastag kövér, a' külső árben
mint a' méz annyira meg-ólvadó, kedves,
jó szagú matéria 10 könting.

Annyi *Plostorfi* bor, valamivel erősebb
égő *spiritust* 32 köntinget, vizet 149 köntinget,
savanyu, kövér, méz formán ked-
vesen szagoskodó sűrűséget 9 köntinget.

Ismét annyi *Kritzenaorfi* bor égő *spiri-*
tust 51 köntinget, tsipös ízű vizet 133 köntinget,
sűrű matériát 5 köntinget.

Ismét: annyi *Mauerhachi* bor jó féle égő
spirirast 49 köntinget, vizet 130 köntinget:
sűrűje madott 8 könting, Egybe vetvén te-
hát ezeket mennyiben különbözzék mind a'
fer a' bortól, mind a' ferek és a' borok
egymástól, az értelmesek világosabban ál-
tal-láthatják: és hogy a' leg-alább való bor-
nak-is a' leg-jobb fernél több ereje légyen,
észre vehetik. Hogy régen, míg a' gabo-
na oltsóbb, 's a' fa bővebb volt, fokkál
jobb 's erősebb fereket főztek, mint ma,
a' szaladnak és a' fának nem kiméllése tse-
lekedte. A' honnan, a' mint *HAGECIUS*
meg-jegyzi, régen Prágában a' fernek tiz
annyi ár-ra-is volt, mint ma. Mi-féle lehe-
tett az az *Eimbeckeri* fer, mellyből hajdon
a' *Vormátziai Imperialis* gyűlésbe az oda idé-
zett, és magát derekafon vívelt *Luther Mdr-*
ronnak Erichus a' *Braunschweigi* Hertzeg aján-
dékba egy *flaschkóval* küldött vala, a' más
esméretes ferek' mivóltából nehéz ki-találni:
mert a' mint jól mondja *UNZER Der Arzt* I.
B. III. p. 27. ha az csak olyan volt, mint

nagy ere-
jű vagy
fok spiri-
tussal bi-
rá ferek.

a' máj leg-jobb ser-is szokott lenni, nem lett volna igen derék ajándék egy Fejedelemtől olyan nevezetes emberhez. Az EL-LIS Anglus hajós Kapitány' úti jegyzéseiből említi UNZER l. c. B. II. p. 621. hogy midőn nékie a' *Hudsonsbay* nevű északi tenger' szorulatjában kelletnék télre mulatni, néhány hordó fert, hogy meg-ne fagyjon, 12 lábni méjjen bé-álatott a' földbe, és alól fellyül szénát tétetvén reá, 11 lábaira kövér kemény földdel bé-temettette: az alább való vékony serek közül pedig feles hordókat félre tévén, azok ott meg-fagytak; és ha szinte vas abrantsokkal voltak-is meg-kötve, az erős fagyba széllyel-szakadoztak; mellyekben a' jég közepén a' kevés *spiritusos* rész higon maradt; mellyet onnan ki-vévén és öszve-gyüjtvén, az felette erős volt: a' jegyes rész pedig tüzzel el-olvasztva zavaros, tompa izu vizzé lett. Az el-nem szakadozott hordókban ellenben a' sernek fele sem vált jéggé: mellyből hasonlóképpen a' a' *spiritust* ki-tsapolván, a' jeges vizes részt is lassan el-olvasztván, és a' *spiritust* e'vel újra egybe-elegyítvén, igen jó, és az ő gondolatjok felett sokkal jobb ser lett belőle, mintha meg-nem fagyott volna. A' Németség úgy hiszik, hogy a' ser-főzésben ők régen-is, valamint ma-is minden egyéb Nemzeteket ki-dúlnak. Igaz, hogy annyi külömb-külob-féle jó sereket sohol egy Országban sem találhatni, mint a' Német Országi városokon: mellyeknek, ha kinek tetzik, egész Laistromát láthatja az ő *Dieteticus* és *Oeconomicus* könyveikben. De mi, minthogy ser innya közikbe ki-menni nem érkezőnk, mind azokat kár nélkül el-melözhetjük.

A' Németség a' ser-főzésnek leg-jobb mesterei.

A' *Salertina* Oskola c. 46. a' sernek közönségesen ilyen nyóltz dolgokat tulajdonít; nem-is egészen helytelenül.

*Crassos humores nutrit Cerevisia, vires
Præstat, et augmentat carnem, generatque cruorem,
Provocat urinam, ventrem quoque mollit et injiat.
Frigidat et modicum.*

Az-az: 1.) Vastag nedveségeket gyűjt. 2.)
Erőt ad. 3.) Húst szaporít. 4.) Jó vért
tsinál (értsd ha jó gabonából, nevezetesen
búzából, jó erőssen főzték) 5.) A' vizelle-
tet üzi, nevezetesen a' zabból és árpából főtt
vékony ser jól meg-komlózva. 6.) A' ha-
lat lágyítja; mellyet tselekszik különösen az
édes búza-ser. 7.) Fel-fúvja vagy puffaszt-
ja a' gyomrot, kivált mikor roszfűl készült,
zavaros, vastag, és igen új a' ser. 8.) Ke-
vérsé hívesít; de nem minden, hanem a' vé-
konyon főtt, nem nagyon komlós, közép
idejű árpa és zab-ser. Meg-jegyzésre való
a' ser-italban; hogy azoknak, a' kik mago-
kot tiszta borhoz szoktatták, a' ser leg-
hamarébb és nagyobbban árt. Mellyre néz-
ve jobb az ilyeneknek szomjúságtól-is jól
meg-vizezett bort innya, mint sem fert. A'
kik pedig a' fert és bort elegyesen iszszak,
és étel előtt-is szomjak voltak, tanátosabb
étel közben elébb egyszer kétszer fert in-
nya, minthogy maga a' ser-is fél étel, 's
utóljára az egész ételt jó borral fejezni-bé.

Melly nagy kelete légyen a' sernek az
egyebként borral bővölködő helységeken-
is, értésünkre adta vala az Erlangi Ujság-
író 1784-ben a' 68-dik szám alatt, hogy t. i.
Bétsben esztendőnként el-szoko kelni 447575
veder ser. Londonban pedig benn a' város-
ba főzött ser (azon kívül, mellyet kívülről
visznek-bé) 975217. hordó, a' mellyek kö-
zül mindenik téfzen 144 kannát.

Utóljára, még a' gondosabbak' kedvé-
ért kívántam meg-ementeni ezt a' három kü-
lönös készületü sereket-is, úgy mint: Chi-
nai Traszumot; az Americai Fenyő-ser; és a'
Perje-gyöker-ser.

A'

A' *Chinai Trafum* darabosan meg-tört búza és árpa-liszt szaladból, ZUBKERT szerint *Mat. Alim. p. 313.* így készül: meg-öntik forró vízzel a' szaladot, de csak annyira, hogy meg-nyirkosodjék, azzal több-több vizet öntvén reá szüntelen keverik, míg a' fenn úszó víz meg-színesül és nyúlósul. Azután meg-hagyván hűlni egy kevés-sé, a' levit szoros szájú edénybe tisztán által-szűrük, és kevés *Chinai* komlót tévén belé, az edényt jól bé-dugják, és a' földbe előtt árkokba el-temetik; úgy tartják, míg ott magában meg-forr: akkor ki-szedik, és a' levit fajtovál ki-nyomják, hordóra töltik, és jól bé-szádolva a' pintzébe el-tézik. Ez a' ser tiszta, mint a' bor, felettébb rész-szeget, de tellyes forrásban lévő seprővel. Lásd GMELLIN *Reise nach Siberien Th. III. S. 55.* Múlólag jegyzem-meg, hogy ez a' Nemzet, a' mint fellyebb az égett-bor' históriájában-is említettem vala, e' világnak több részeiben lakó emberekkel az élet' módja, 's mesterségek' folytatása aránt semmi-ben sem egyez. A' mellyből nem csak nékik magok aránt, hanem mas meszszébb-látó Tudófoknak-is az a' vélekedések, hogy ezeknek az emberi Nemzetben különös eredetek-is lett volna.

A' *Fenyő-ser*, Németül *Tonnenbier*, Belgál *Sprucsbier*, az északi Amerikában az Európaiak kezdték magok' számára készíteni. Vettek e' végre bizonyos szurkos fenyő-fának, mellynek rövid tövifés levelei, és leg-apróbb bugái vagynak, ágait és bugáit; mellyeket együtt nagy réz üstben, vízben, szüntelen való keverés közben keményen főztek. Azonközben árpa vagy török-búza szemeket-is pergeltek, mint a' kávét a' meg-seketedésig, és ezt-is belé tették; utóljára két kisdéd búza vagy egyéb gabona kenyeret-is égetvén-meg a' meg-seketedésig, azt-is belé tették, hogy annál jobb

Északi
fenyő-ser.

ize, tápláló ereje, és barna, nem víz színe legyen ennek az ő sereknek. Mellyeket együtt addig főztek, míg a' fenyő-ágakról a' haja le-vált: akkor a' levit le-szűrték, és *syrup*pal meg-elegyítették, hogy attól forrjon-meg; a' fel-hányt tajtékjától gondoson meg-tisztították; és a' tisztáját átalagokra töltvén, néhány napok múlva tsapra vetették, vagy *boutelliák*ban állani el-tették. Ebből áll a' Frantziáknak *Canadában* az ő mindennapi italok. A' *Hollandusok*-is ezt különösen szeretik; és az izét a' Mászás ferhez hasonlítják, de az egészségre annál hasznosobbnak tartják. A' színe barna, szép tiszta; mikor pohárba töltik ellein nagyon fel-habzik; kevésbé izurkos ízű, a' vizelletet erősen hajtja.

Perje-gyökér-ser. A' *Perje-gyökér*et (*Radicem Graminis canini repentis. Trinci raucis repente foliis viridibus*) sernek 1772-ben a' gabonának nagy szükibe a' szegény emberek kezdtek legelőbb meg-főzni. Meg-szedvén t. i. az önként mindenütt kelletinél-is bővebben találató fű-gyökereket jó elein tavaszszal, míg a' fűvök ki-nem kezdett nővni, vagy özfzel mikor a' fűvök el-száradott, meg-tisztogatták, mosták, és daraboson meg-vagdalták. Így a' meleg árben ki-téve meg-száraztatták, gyakran meg-forgatván, hogy ne poshadjanak, vagy ki-ne nővjenek, melly a' fert nagyon roszf. ízüvé tenné: utóljára nagyobb meleggel egészen meg-aszalták, és daraboson meg-törték vagy örlötték; és mint a' szalad lisztet a' szerint vízzel sernek ki-főzték, annyi külömbséggel, hogy több főzést és kevesebb komlót adtak neki, mint a' gabona szaladnak. Azután a' levét le-eresztették, jó seprővel meleg helyen meg-élesztették, és mihelyt meg-forrott, azonnal innya kezdették. Lehet a' gyökerek' bővebb hozzá-adásával ezt-is erősebb sernek

nek főzni, lehet vékonyobbnak-is, ha kevesebb gyökeret vesznek hozzá. De mint hogy e'féle gyökeret mindenütt ingyen eleget kaphatnak, nem-is igen szokták kimélni. ZUCKERT *Abhl. von der Zuberet. der Nahrungsm.* §. 100. ennek a' *Perjesü* gyökernek minden egyéb titkos ártalom nélkül való nyálás édes sólsága úgy mutatja, hogy ebből nád-mézet-is lehetne ki-venni. És a' mennyibek szappan természetü hatalmas ereje van, az enyves, kövér, vallag matriciának el-ólvasztására, a' meg-dugult edényeknek ki-bontására igen alkalmas, ha szinte a' száznak a' rend szerint való gabona-fernél kevésbé ajánljais magát. A' *Frid. HOFFMANN'* tartása szerint, a' hol jó sert, vagy vizet nem kaphatni, jobban tselekszik az emberek, ha egy két marok pergelt úrpát, vagy szaladot, vagy egy darab pirított kenyér-hajat, és egynehány darabotska narants-hajat eresztenek a' vízbe, hogy ezek benne úszszanak, és úgy ifszák. Ezt, úgy mond, kivákt ha kevés bort és nád-mézet-is elegyitenek belé, akármi állapotban nagyobb bátorsággal ihatják, mint az egyéb hitván sereket; mint-hogy ez a' jó sernek tápláló, gyomor-erősítő, szomjuság-öltő erejét-is magában tartja, a' vizelletet-is szint' úgy tartja: a' ki-gőzőlést-is szépen segíti.

Minekelőtte a' ferről más matériára által-lépnénk, annak seprejéről-is ez egyet tartasuk-meg: hogy az, a' mint *PLENK Úr Kramerből Bromar. p. 384.* bizonyítja, gyenge melegen meg-szárasztva, és így porrá törve, ha három gránt belöle a' leg-erősebb embernek bé-adnak, azt iszonyú fájdalmok közt alá's fel nagyon meg-purgálja.

HATODIK RÉSZ.

A' M é h - S e r r ö l.

§. CCLII.

A' Méh-fer még *Hippocrates'* idejében-is, az-az, már ez előtt 2000. észteendővel nevezetes itálnak tartatott. Főzik, ha vékonyabban akarják, egy rész mézből, és nyóltz rész vízből, addig nyújtván a' főzést, míg habjától jól meg-tisztul. Ekkor egy kevés élesztővel fel-eresztvén edényekre töltik, melly 40 napok alatt gyenge meleg helyen tartván meg-forr és meg-tisztul, és így bor-ízt szerez magának. Ma *Liubvániában*, és *Finlandiában* főznek leg-hiresebb fereket. A' Lengyelek nyírta vízzel és bor-kövel készítik. Így az *arena* ellen igen hasznosnak mondják. Némellyek isópot, kakuk-füvet, tsombordot, kék lilium gyökeret, és holmi fűszerfzámokat-is főznek belé. Így a' gyomrot és egyéb belső részeket sokkal jobban melegíti, a' taknyos nedveségeket inkább oszlatja, és bővötskén iva, mint a' jó bor meg-is részegíti az embert, de nagy el-bolondulásfal, fő-fájással és betegséggel. Illyen az Anglusok' *Meteglinje*, a' Muszkák' és Lengyelek' *Medója*, nálunk a' Brassai ó méh-fer.

Az új és meg-nem főtt méh-fer szelet, has-rágáit, has-menest, fő-fájást 's a' t. okoz. De a' melly jól meg-főtt, forrott és tisztult, a' hideg gyomrot melegíti, az emésztést segíti, a' köhögést tsendesíti, a' tüdöket erősíti, és a' *phlegmától* meg-tisztítja, a' vért vékonyítja, a'
meg

meg-dugúlt ereket ki-bontja, a' belső sebeket gyógyítja, a' vizelletet üzi. Innen egy kevellet előre a' vérből ki-vévén, minden reggel éhomra, 's azután étel közbe méh-fert innya a' májnak, lépnek, veséknek, tüdőknek, és glanduláknak meg-dugulási ellen mind a' régiek, mind az újjabbak igen hasznosnak tartják. Mint-hogy pedig ez-is, mint fellyebb a' mézről megjegyzettük vala, a' vért nagyon melegíti, a' bilist rend kívül szaporítja, a' száraz es forró természetűek, és a' kik forró nyavallyákra vagy vér-follyásra hajlandók, szükseg, hogy ezzel igen ritkán és szükön éljenek. Ezeket a' mi köztünk forgó közönséges italokról tudni elég-séges. Látsunk már azokról-is, mellyekkel a' gazdagabb emberek inkább tsemege, mint sem ital gyanánt főctak élni, minéműek a' *Herbatbee*, *Kávé*, es *Tsokoládé*.

A' mézes italnak, vagy *Méh-sernek* fel-találása, a' *PLINIUS*' meg-jegyzése szerint *L. XIV. c. 4.* *Aristaus*nak a' *Phæbus*' fiának *Arkadefek*' Királyának tulajdonított a' Ré-giektől, nem külömben mint a' bornak fel-találása a' *Lyæus Bacchus*nak. A' kik-is mid-
 A' méh-
 sernek fel-
 találása.

dön a' magok italok' jóságának elsőségét nem oszthatnak, a' dolgot az Istenek gyűlésére vivék; a' hol minekutánna az Istenek három-három pohárral meg-ittak vóltak az *Aristaus*' mézes italából, a' negyedik az egész gyűlést el-kerülé, de egyik sem akara többet innya belöle, ámbár nagyon szomjúhozná-nak; annyira reá úntak vala annak vastag-ságára, és éles édeségére. Mikor pedig *Lyæus*-is a' magátét bé-adta vólna, ezt meg-köszölván igen meg-szerették; és elméjek-ben-is meg-vidúlván, jól ivának belöle. Melly szerint a' mézet, lépet, a' méheket és azok-

nak munkáit nagyon tsudalá ugyan *Jupiter*, de az elsőségnek pálmáját a' *Bacchus*nak tulajdonítá:

- - - - *et fundenti vina Lyco*

régi nevei. *Præbuit cerumnas solventis pramia palmae.*

a' mint szól *NONNUS DIONYSIAC. Lib. II.* Ugyan tsak nem esék-el ezzel *Aristæus*-is a' maga tzeljától. Mert sokan találtatának mind a' Görögök, mind más Nemzetek közul, kivált az északi részeken, a' kiknek ez az ö mézes itala meg-tették.

A' Görögöknél *Hydromel*, *Melicraton*, *Melizoron*; a' Latinusoknál *Mulsa*, *Aqua mulsa*, *Aqua mellita*, *melle lenita*. *PLAUTUS*nál *in Pseudoloq Act. II. Scen. 4.* *Mellina* nevet adtak néki. Azután mások *Medumnak* *Medónak*-is nevezték. Emlékezik e'röl már *HOMERUS Odyss.* — a' hol *Circe* a'ra akarja *Ulysses* tenni, hogy a' poklokra le-szállván, ott a' halottakat engefztelje:

Tum melicreto, et dulcis mox flore Lyæi.

HIPPOCRATES De Viâ. rar. in acut. a' *Melicretonnak*, valamint a' *Hydromelnek* két ne-
meit mondja lenni, *crudum aliud, aliud co-
ctum*; az egyiket nyersét, a' másit meg-fö-
zöttet. A' meg-fözött ú. m. a' nyersnél jó-
vai szebbnek láttzik, vékony, fejér, által-
láttzó; de azért nem elebb való. Hanem
ha a' méz rozsfz-féle volt, úgy a' meg-föt-
tet jobbnak itéli. Ugyan ö másutt *L. II.*
De Morbis említ, *Melicratum aquosum seu di-
lutum*, vizes *Melicratumot*. Mellyből az jö-
ki, hogy ennek-is volt sűrűbb, volt vize-
sebb vagy hígabb neme. *EUSTATHIUS* ugyan
a' magyarázatban a' *Homerus' Melicratumát*
mixturam mellis et lactis, téjből és mézből
elegyített italnak gondolja, a' minémü italt
említ a' Görögöknél *AELIANUS*-is *de Anim.*
L. XV. c. 7. De hogy ez rend szerint va-
ló ital lett volna ott-is, tagadja *HEINSIUS*
után

után MEIBOMIUS *De Cerev. Vet. c. 20.* Ezt a' mézes tejet a' lúdák' májának nevelésére készíteni írja PLINIUS *L. X. c. 23.* Hasonló hibának mondja MEIBOMIUS az ISIDORUSÉ-t is, midön ő ezt a' *Melicratumot* az *οινο μελι* vel egyé téfzi; és borból 's mézből állani tartja. Egy volt, ú. m. MEIBOMIUS, mindenütt a' *Melicratum* és a' *Hydromel*, és mindenik vízből és mézből készült: hanem némelyek az új és hirtelen készült mézes italt *Melicratumnak*, a' régit, melly hordókba fokáig tartatott *Hydromelnek* hívták, a' *Latinusok* mindeniket *Aqua mulsa* név alatt tartották. PALLADIUS *de R. R. m. Jul. Nro. 7.* ennek ilyen készületét adja elé: Végy a' *Caniculai* napok' kezdetével tiszta forrasvizet: tartsd harmad napig, azután hat meszelybe keverj egy meszelyni közönséges szín mézet, és öt óráig szüntelen habarva, vagy bizonyos edénybe öfzve rázva tedd-ki az ég alá 40 napokon és éjtszakákon. COLUMELLA *L. XII. c. 12.* e're az italra fok esztendőkön künn a' nap alatt tartott, és egy edényből a' másba ottan-ottan által-töltött, 's ezen az úton az ifzapos részétől egészen meg-tisztított eső vagy hó-vizet jóvall, hogy t. i. egy meszely ilyen vízbe elegyítsenek egy font mézet; vagy ha tsipősebben akarják készíteni, egy meszely vízhez tegyenek három font mézet, és egy palatzkban gypsel jól bé-tsinálva, *Canicula'* kezdetével tegyék-ki negyven napokig a' napra: azután rakják-bé olyan póltzra, mellyet a' füst ér. Mások, úgy mond, az ilyen eső víz helyett tsak közönséges friss vizet vesznek; és ha édesebb italt akarnának tsinálni, két meszely vízhez egy meszely mézet elegyítsenek; ha tsipősebbet akarnak, egy meszely vízhez három fertály font mézet tesznek; és az elébbi mód szerint elébb a' napra, azután a' füstre el-téfzik. PLINIUS *L. XXII. c. 23.* az *aqua mulsa* nak két nemeit, vagy

módját említi: egyiket *ujjat*, a' melly akkor, mikor élni akarnak véle, hirtelen készül; mást a' *regit*, a' melly idővel borrá változik: hozzá adván, hogy sohonnán dicséretefebbet nem hoznak, mint *Phrygiából*; de készületéről egyiknek sem szól.

DIOSCORIDES L. V. c. 9. az új mézes italt olyan vizből állani mondja, mellyel a' lépes mézet meg-öblitették. DIODORUS-IS L. V. c. 24. a' *Gallusok*' dolgairól beszélgetvén, azt említi, hogy a' lépes mézet vízzel meg-mossák, és az nekik vékony italok. Így készítik vala ezt, a' MEIBOMIUS' tartása szerint, a' *Scythák*-is, a' mint mutatják *Maximus Tyrtus*nak ezen szavai: Más *Scytháknak* (azokon túl, t. i. a' kiket rész szerint tejet, rész szerint bort innya mondott vala) a' méhek készítenek italt a' kösziklákba, vagy a' tsere-fákba gyűjtött lépes mézből. *Georg. TURONENSIS* hívja ezt L. V. c. 10. *aquam parumper melle lenitam.* a' hol *S. Patroclushoz* így szól: *vinum siceram, vel omne quod inebriare solet, non hibet praeter aquam parumper melle lenitam.* PLINIUS I. c. az ilyen *Hydromelt* a' víznél kevésbé ártatlanabbnak, a' bornál erőtlenebbnek mondja, a' melly hosszúsas tartás által borrá változik. Készítik vala ezt a' Régiek inkább a' betegek' mint az egészségesek' számára. A' mellyet pedig közösleges italra, holmi'nek hozzá adásával úgy készítettek, hogy attól meg-induljanak, sőt meg-is részegedjenek, azt az északl Nemzetek hívták *Mela*, *Mejo*, *Medum*, Görögösen $\mu\delta\omicron\varsigma$, Németül *Methum*. Emlékezik e'ről 440. esztendő tájban virágzott *Priscus* nevü *Rhetor* vagy *Sophista Hist. Eccl. Goth.* Hoznak vala, ú. m. nekünk a' *Scythák*' falujin meztünkben ételünkre kölest, italunkra bor helyett *Medum*, a' mint írják a' lakosok. E'ről szólani tartja *Meibomius Aristotelest*-is *Lib. de mirab. auscult.* a' méz-bor név alatt. Készí-

tenek, úgy mondják, az *Illyriusok*, a' ki-
ket *Tarentinusok*nak hívják, mézből bort.
Meg-öntvén, t. i. a' lépes mézet vízzel; az-
után a' levét ki-nyomják, és együtt üstben
addig meg-főzik, míg fele el-főtt, és mi-
dön így tserép edényekbe által-töltve, az
ott felette meg-édesült, azután fa edények-
be töltik, és sok időig ott tartják, míg
egészben bor íze lesz. Ezt érti *PLUTAR-*
*CHUS*nál *Symphos. L. IV. Q. 5. 3'* *μαλιτιου*
nevü italón-is, mellyel a' *Barbarusok* bor'
szükiben élnek; a' méznek édefségét holmi
fojtós-savanyu vagy bor ízü gyökerekkel or-
vosolván. A' *Scythák'* híres italát-is méz-
ből vízzel és bizonyos füvekkel egybe-föz-
ve írja készülni *HESYCHIUS*. Ma a' *Sarma-*
ták, *Lithvanusok*, *Muszák*, *Prussusok*, *Dá-*
nusok közönséges ital gyanánt élnek a' *Me-*
dóval. Mellynek két nemét jegyzi-meg *MIE-*
CHOVIUS *Sarmat. L. II. c. 3. vekonyt* és *sü-*
rüt. Leg-jobbnak tartatik a' *Lithvániai*. Ké-
születe ez: Végy egy rész vagy font mé-
zet, tiszta forrás vizet nyóltz részt vagy
fontot; tégy ezekhez száz fonthoz hat lóv
kovászt, egybe-kevervén töltsd fa hordóba,
úgy hogy fenn maradjon három újni üres-
sége: mikor így együtt meg-forrottak, dugd
bé a' hordót jól; és, mint a' bort, italtra
tedd-el; de három hónapokig innya belöle
nem egészséges. Lehet ruhába kötve fűze-
reket-is eresztetni belé. Vették azok a' *Nem-*
zetek ezt a' készületet a' *MESSUE'* irásából
Tract. de Medic. comp. Distinct. 5. A' *Sarma-*
ták és *Muszák* komló virágot-is főznek a'
magok *Medójok*ba; és kovás helyett hogy
meg-forrjon, ser-sepröt öntenek belé. *OLA-*
US MAGNUS Hist. Gent. Septemtr. L. XIII. c.
21—14. Komló helyett *Myrtus* tsemete gyü-
mölsöt-is ír tétetni a' *Medóhoz*. *Adam OLE-*
ARIUS málnát, szederjet, tseresznyét-is mond
hogy áztatnak-meg vízbe, míg a' víz jól
meg-festődött: akkor ilyen három vagy négy

rész vízbe, egy rész szín-mézec kevernek, és egy darab ser-seprővel bé-kent piritott kenyeret eresztének eresztének belé, és jól bé-fedve 4, 5 napig így hagyják, míg meg-forr. Némellyek sa-hajat, vagy szeg-füvet, Cardamomot-is tétznek hozzá, hogy az-is forrjon belé.

Vagyon az Anglusoknak-is, a' kik északra Cambriát lakják, holmi *Metegla* vagy *Mezegláro* nevü közönséges italok, mellyet *LOBELIUS in Avers. p. 22. Theriacum Septentrionis*, Északi Terjéknek nevez; és mézből 's vízből ír készülni; mellyben minekutánna főzés közben a' tajtékját le-szedték, majd 60 féle füveket főznek-meg, míg harmada, vagy fele el-apatott, és a' lév szépen megzödült; és kedvetlen izét le-vetkezte, mellynek a' *Melvaicum* borhoz hasonló kedvesége és tápláló ereje lett. Lásd *MEIBOMIUS l. c. c. 21.*

Most a' Nemetek és Lengyelek hogy készünek? Az újjabbak' módja a' Méh-ser készítésben a' *ZINCEN'* tanítása szerint a' *Meeth* szó alatt, ez: A' *Canuculai* napokban (a' melly időt a' méh-ser főzésre ezek-is leg-jobbnak találták) egy ejtel jó mézhez, ha csak közönségesen akarják a' méh-fert főzni, vesznek nyóltz ejtel forrás vizet; egybe elegyítvén a' kettős üstbe, lassu tűznél, füst nélkül, addig főzdögelik, a' habját vagy tajtékját ahoz való szűrő kalánnyal szüntelen gondoson le-szedvén, míg szépen tisztulni kezd. És ha hamar el-akarják a' méh-fert költeni, így el-töltik; ha pedig több időre is meg-akarják tartani, úgy a' főzést addig nyújtják, míg annyira vastagul, hogy mint a' fonál úgy nyúlják; akkor meg-hagyják hűlni, és úgy töltik osztán hordóba, három újni ürekséget hagyván fenn benne a' meg-forrás' kedvéért.

A' kik erősebben kívánják a' méh-fert készíteni, sa-hajat, szeretsén-diót, és a' viragját, szegfüvet, gyömbért, Cardamomot,

Gal-

Galgánt gyökeret, és a' színe' kedvéért egy kevés jó-féle sáfrányt varranak tágafan egy zsatskóba, és így a' hordóba eresztik, hogy a' méh-fer azzal együtt forrjon-meg: véghez menvén a' meg-forrás, a' hordót jól bétsinálják, és minekelötte innának belöle, három hónapig így hagyják. A' kik hamar el-akarják a' magok méh-fereket költeni, egy ízbe csak keveset főznek, és a' főzést gyakrabban újjítják. Mások, mikor a' mézes vizet az üstbe főzik, abban egy zsatskóban varva két marok komlót, 's meg annyi *Coriandrium* magot (mellyet az előtt 24 órákig jó bor-etzetbe áztatták, 's azután ismét megszáraztatták, 's mo'sárba meg-törték) és 12 levél 'sállját tefznek szárazon. Más zsatskóban ismét egy egész szeretsen-diót, szegfüvet, fa-hajat, és *galgánt* gyökeret darabon meg-törve eresztének; és egy óráig így főzik; akkor ki-vévén a' zsatskókat, és levét belölök ki-nyomván, a' benne lévő máteriat füstölőnek megszáraztják (a' melly e're igen jó) a' méh-fer fa-edényekben meg-hütik; és így hidegen belöl megszurkozott hordókban forrani félre tészik: a' melly-is ott a' meg-forrás után 14 napok múlva jó megihatóvá lészzen. Vagynak, a' kik egy rész mézhez hat rész eső vagy kút-vizet vesznek; és minekutánna azt lafsú tűznél harmad annyira el-főzték, két marok komlót és egy darab tiszta kováts követ eresztének, egy kis ruhába bé-varva, a' méh-fer viritsbe, mihelyt az a' főzéssel fel-kezdi magát emelni, úgy hogy a' fennkére mennyen-le; és ezt a' főzésnek végéig benne hagyják; akkor ki-vezik. Minekutánna pedig a' méh-fer habzani meg-szünt, más zsatskóba aprón meg-apritott fa-hajat, szeretsen-diót és annak virágát, gyömbért, szegfüvet, paradicsom-magot, *galgánt* gyökeret, borfot, egész vagy töretlen sáfránt eresztének zsatskóba varva az üstbe; és egy fertaly óráig huzog-

va e'vel-is főzik: azzal ki-merik, meg-hüt-tik, hordóba töltik; a' fűszerfűzamos 'satskót újra belé eresztik, és hives pintzébe, vagy börtbe el-tézik: a' hol az három négy héti forrása után meg-érik, és jó iható mézborrá léfzen: egyébként a' jól kézfűlt méh-fer minél tovább állott, annál jobba szokott lenni. Ha meg-fött-é eléggé a' méh-fer virits? így szokták meg-próbálni: egy darab tüzes vasat belé sűtnék, és ha az tüzesen jö-ki belöle, a' virits meg-van főve, ha ki-alufzik, nints még eléggé meg-föve. Néhol az új méh-fer jól bé-tsinált hordóba egy darabig a' földbe bé-ásák, hogy a' méznek és viafznak szagja és íze alugyek-ki benne: melly szerint, úgy mondanak, hogy ha egyébként jól bántanak vólt véle, az fok ez-tendeig el-áll: és mind erejére, mind kedves ízére nézve a' leg-jobb Spanyol és muskotály borokkal vetélkedik: az egészségre nézve pedig annál-is jóval elébb vasó. A' közönséges sárga méznek sárga, a' fejer méznek (a' minémü *Lithvániában* és a' szomszéd helységekben bővön találtatik) fejer méh-ferre léfzen; és ez amannál mind kedvesebb szagú, mind jobb izü. A' melly méh-fer a' *Caniculai* napokban főztek, és más ez-tendöre meg-tartottak, az a' borza-fa virágzásával a' hordóba ismét forrani kezd, és ha négy hetek múlva fel-bontják vagy ki-tsapozzák a' hordót, igen hatalmas italú méh-ferre léfzen.

Lehet valakinek maga tzélja szerint a' méh-fer külön-bkülömb matériákkal, Málnával, áfonyával, apró-szölövel, malo'sával, szegfűvel, örmény-gyökérrel (a' mellyet a' mejnek és tüdöknek különösön hasznosnak mondanak) 's egyéb e'félékkal el-készíteni. Ha egy fél meszely jó méh-ferből és kenyérből tsinált hideg levest jó reggel fel-kalá-nyoz valaki, úgy mond ZINCKEN, egész nap minden fáradtság nélkül el-járhat és utazhat.

Méh-fer-
nek kész-
na.

De jól jegyzi-meg ugyan ő közönségesen a' méh-ferről, hogy annak nem kell mindennapi italnak lenni; sem fokot innya abból, annyival inkább attól meg-részegedni éppen nem volna tanácsos. Hanem csak egyszer, mászor, mikor a' szükség kívánja, reggelenként éhombra csak egy pohárral kell belöle meg-innya; a' melly nevezetesen a' hidegebb természetűeknek és fekete sárral bajlódóknak nagyon használ. PLINIUS l. c. dicitéri az *Aqua mulsat* új korában az erőtlenebb betegek' erejének meg-élesztésére, az ő szájoknak és gyomroknak édesgetésére és belső égedelmek' meg-hivesítésére, holmi könnyű étellel együtt. Ugyan ő más Írók után ezt hidegen a' hasat lágyítani, melegén megállítani mondja. Különösen az el-hülteknek (*aliosis*) és el-tsüggedett félelmes kitsiny szivűeknek (*micropsychois*) e'vel élni igen hasznosnak tartatja. Mert ez, úgy mond, a' nedvességekben az éles, darabos, szegeletes, sértő, és ezzel a' testben lankadtságot, az elmében unalmot szerző részetskéket megsimítja; a' *spiritusok'* útait meg-sikítja, és azoknak lágyabb által-menetelt készít, hogy elé 's hátra mentekben ne sértsenek. A' példa. úgy mond továbbá, mi magunkban van; miért hogy bádgyadt korunkban, és a' mikor szomjak vagyunk, a' haragra mindnyájan sokkal hajlandóbbak vagyunk: mert a' harag, sirás, keferőség, és minden erős indulatok az étellel meg-engesztelődnek. — Mellyre illő vigyazniok nem csak a' testet Orvoslóknak, hanem az erköltsöket igazgatóknak-is. Tovább menvén ebben az okoskodásában, meg-jegyzi utóljára azt-is, hogy ilyen mézes vízzel élve sokan hosszúas vénséget értenek. Mellyet világosít a' *Pollió Romulus* másutt-is említett példájával, a' ki midőn száz esztendősnél idősb korában *Augustus* Császártól kérdettetnék, mitsoda mód-dal tartotta-meg főképben elméjének és res-

tének azt az elevenségét? azt felelte: *intus mulso, foris oleo.* belől mézes vízzel, kívül olajjal. Használni mondja továbbá PLINIUS ezt az italt sárgaság ellen-is; mellyet, hogy *Arquatus*nak neveztek, *Varro*ból azt az okát adja, hogy ez *mulsum*mal orvofoltatik.

H E T E D I K R É S Z.

A' Théáról vagy Herbathéről.

§. CCLIII.

A' *Théa*, mint *Kampferus* és mások, kik a' napkeleti tartományokat eljárták, le-írják, holmi tsemetének zöld leveleiből készítettik. Terem e'féle tsemete *Chinában* önként-is, de leg-bővebben mivélés által, a' mezőn széllyel egész hóldanként: úgy *Japponiában*-is, de csak mivélés által, a' kertekben és a' szántó-földek' szélein. Külső formájára nézve ez ró'sa-fához, vagy ketske-rágó fához hasonlít, de sokkal több ágai vagynak: magosága egy ölni: levelei olyanok, mint eleiten a' meggy tsemetének, hanem valamivel még is kifibbek, sűrűbbek és rövidebb szárúak; virágzik őszszel: virágja a' vad ró'sához hasonlít, fejer és kedves szagu; melly maga után holmi vad kökény forma, zöld, kövér gyümölsöt hágy. Ezt, mihellyt meg-érik, mindjáraft le-szedik, és el-féizkelik földdel, ganéjjal bé-temetvén. Mert a' felet-tébb való kövérség miatt tartani nem lehet. Ez-is az oka, hogy mind eddig Európában azt magúl által nem hozhatták, hanem a' *Botanicus* kertek' díszére-is nagy munkával egész tseme-

téket kellett Indiákról hozni. Hever ezen mag a' földben, míg ki-tsirázik, három esztendeig: mellyre nézve minden fészekbe jó bőven kell tenniük, hogy ha az alatt fok el-vész-is, egy kettő leg-alább meg-maradjon. Ki-kelelése után a' téli hideg ellen szalmával körül kötik. Így nevelik három esztendeig; mert kissébb idejűnek levelét nem szokás le-fzedni, sem hét vagy leg-felleyeb tíz esztendősuél vénebb fának. Kezd levelezni *Februarius*nak vége felé, és *Majus'* végére levelei meg-vénülnek. Ez idő alatt négy-szer szedik-le leveleit. 1 szer mihelylet levelei ki-hasadnak, két három nap múlva, a' midőn igen gyengék, kövérek és veresszel zöld színűek, mellyeket hogy kezek' göze és motska meg-ne vesztegeffen, fejr vékony irha kesztyűbe szedik. Ez a' leg-finumabb thea, melly *Cbinában* *thee buunak*, másutt *Flos theae*, *Thea Caesarea*, *Thea molendának*, örteni való theának neveztetik; mert ez minekutánna a' majd le-íratandó mód szerint meg-készítik, meg-örlik, és meleg vízbe kevervén egészen fel-hörpölik. Ezt idegen Országokra ki-adui halálos büntetés alatt meg-tiltatott, hanem csak maga az *Imperator*, és más helyben lakó Királyok's Fejedelmi Emberek költik-el. Ennek fontja ott helyben 100 talléron kél. A' 2-dik szedés van *Aprilis* elein, mikor már a' levelek egészen ki-nyíltanak. Ez az Európában által hozott theának leg-jobb neme; a' minthogy a' Belga Kalmárok az elsőnek neve alatt-is árúlják: A' 3-dik szedés esik *Aprilis'* vége felé. Ez a' másodiknál fokkal bővebb és alább való. A' 4-dik vagy utolsó szedés van *Majus'* végin, mikor a' levelek szinte meg-vénülnek. Ekkor

valami levelek a' három első fzedésből meg-ma-radtak vala, mind együtt le-szedik, és *parasz-tok' tbeájának* nevezik, minthogy ö köztök e'-vel csak a' parasz-tok szoktak élni. Itt nálunk pedig ennél egyéb-félére ritkán tehetnek szert még a' nagy Urak-is.

A' *Thea*
tsemete
Chinába
miből lett?

A' *Thea Tsemetének* eredetit az *Indusok* magok között egy *Darma* nevü nagy Szent-re viszik, a' ki az ö *Kosjuwo* nevü Kirá-lyoknak harmadik fia, példás szent életü ember, és minden pogány Szerzeteseknek elő-járójok vagy Fő-Papjok vala. E'ről a' Szent-ről azt beizéllik, hogy K. Sz. után 519-dik esztendőben *Indiából* által-menvén *Chinába*, midön ott mind életivel, mind tanításával az embereket az Isteni esméretre igyekezte volna juttatni, és ö maga-is az Isten előtt nagyobb kedvet kívánt volna találni, a' ma-ga testét fokképpen fanyargatta, fak' leve-leveivel élt, soha sem alutt, hanem éjjet, napot künn az ég alatt sok éiztendökig az Isteni dolgok' szemlélésében töltött, a' mi-kor egykor a' nap' hévsége és hofzizas éhe-zés miatt el-alutt volna, fel-serkenésével úgy meg-búsult, hogy mind a' két szeme' prémeit azonnal le-mettzette, és a' földre el-vetette, mint ennek a' nagy véteknék szer-ző okait. Víziza-fordulván pedig harmad nap múlva a'ra a' helyte, tsudálva látja, hogy az ö két szeme' hajából két olyan kis tsemete nőtt-ki, melly eddig a' világon nem vólt, vagy nem tudták a' hasznát. Meg-köszölván azért ezeknek leveleit (nyersen, vagy vízbe meg-föve) tsudálatos meg-vidú-lását és meg-erősödését tapasztalta a' maga elméjének az Isteni dolgok' szemlélésében. Mellyet tudokra adván a' maga tanítványai-nak, és annak ételét nékik-is jóvallván, hir-telen nagy hírre kaptak, és ki-terjedett hasz-nuak-

nuakká lettek azok a' tsemeték. Ez a' história ugyan annyiban költemény, hogy a' Théa a' *Durma* szeme' hajából lett volna. De hogy a' *Chinabéliek* ekkor, és ezen szent ember által kaptak légyen leg-előbb a' *Théára*, köztök, a' mint meg-jegyzi *KÆMPFERUS Amœn. Exot. Fasc. III. §. 2. bizonyos traditio.*

Terem ugyan *Japponiában*-is, de onnan Európába egyfizer sem hozattatik; hanem valami Théa jö ide által, az mind *Chinában* terem: a' hol a' halmok' oldalain, és a' folyó vizek' mellyékin, a' mellyek veszteg nem állanak, a' verőfénynek sintsenek fellette ki-téve képtelen bövséggel, és iszonyú szorgalmatossággal műveltetik. *Japponiában* mind a' fáját, mind a' meg-készített levelét hívják *Tehia* vagy *Tsjaa*, *Chinában* *Theh*; a' honnan az Európai nyelveken-is mindennütt *Thee*, *Thea*, *BAUNINUS*nál in *Pinac. 146. Chaa* neve vagon. Némellyek, a' kik ezt fü' nemének gondolják, hibáson *Herbathének* mondják. Váltak, a' kik ezt Deákúl a' *Görög* szóból tartották jöni, és *Theának* azért mondatni, hogy ezt a' Régiek Isteni tisztelettel-is illették. Két nemeit, vagy inkább különbségeit írja lenni a' *Theának* *LINÆUS Amœn. Acad. T. VII. p. 237. Thea Bohea*, és *Thea viridis*, vagy zöld *Thea*. Ennek a' zöldnek hofzszukó, nagyobb, világos zöld leveleit, és kilentz virág-levelelskéit, a' *Boheának* pedig tojás forma, kissébb, barnás zöld leveleit, ét hat virág levelelskéit mondja lenni. Mások mindeniket egyfélének tartják, hanem hogy a' hufzszukó nagyobb 's világosabb zöld levelü *Japponiában*, a' más *Chinában* teremne. Ma mivelés által lett szaporítás nélkül sohol nem találtatik. A' fájok *KÆMPFERUS* szerint kemény, vastag, zölde, sejér, nyersen kedvetlen szagú *fibrákból* készült, mellyhez a' haja erősen hozzá van forrva, a' melly-is erős, kívül vékony, sima, a' szárazságban néha fel-

Mitsoda
helyeken
terem?

külömbö-
zű nevei.

külömbösé-
gei.

is való hártyával bé-fedetett, az alatta való rész pedig zöld, mogyoró-fa-levél szagu, keferü, vad, fojtós ízü.

Formájáról így írja-le LINNÆUS l. c. A' tsemete maga (rend szerint) egy emberni magosfágu (de a' Chinaiak a' mi Ribdsiánk-nál nagyobbat ritkán engedik növni) a' tövitöl fogva a' tetejéig váltoslag fok, kemény, alatt hammu színü, fenn a' hegye felé verhenyö színü ágakra oszol. A' levelei igen rövid, kövér, zöld, alól kerek, fellyül lapos, borozdás száratskákön vagy lábatskákön állanak; magok tojás forma kerekségüek, fenn kevésé öfzvébb menök, retzések, húfok, alatt egyenes szélüek, mind a' két lapjokon zöldek, alól inafok: az ágakból váltoslag, de többire párofon nőnek-ki, ha le-nem fzedik, a' fán mindenkor meg-maradnak. A' rügyeik verhenyö színüek, hegyesen és horgafon nőnek-ki, mellyeknek külső száraz kérgek leesvén, a' belsök levelekké lésznek.

A' *Virágotskak* többire egyenként néha párofon a' levelek' bonya alól nőnek-ki; mellyeken hat kised részekre való buta végü, meg-maradó, lapos pohárotskából, hat egy forma, jó nagy, belöl öblös, fejer virág-leveletskék nőnek-ki: mellyeknek közepekben mintegy 200 vékony, rövid fonalatskák (*stamina*) számláltatnak, középben pedig egy jó vastag, három szegre oszló tetejü, zöld, rövid oszlopotska áll-fel: a' melly oszlopnak meg-érve, három hasábokra való fekete gyümöltse lészén: melly-is fellyülröl ki-hasadván, három gömbölyü, a' dió belhez mind formájára, mind nagyságára hasonló' magvat mutat-ki. UNZER *Der Artz B. III. p. 59.* ezt a' tsemetet formájára és virágjára nézve hasonlitja a' tsipkeró'sa-fához, azon kívül hogy ez nem tövifés, a' virágjai-is kissébbek: gyümöltseit a' pallagi ró'sához, melly gyümöltöskből az

apróbb

A' *Thea*
tsemetének
formája.

Virágza-
sa.

apróbb levelű virág *Thea* között mi-is gyakran találunk: leveleit az apró tseresnye-levelekhez.

Szaporítják ezeket a fákat nem által-
ültetéssel, hanem csak magáról 7, 8 hüvelyk-
ni méjj gödröket ásván a földbe, és aoba ^{miként} ^{szapori-}
mindenkibe 40, 50 magvakot-is belé vet- ^{luttak?}
tén, minthogy fok belé szokott vetni, és
emnyi közül 6, 7, 10, 14 alig két-tri. A'
mellyek-is úgy egy tsemóba minden tovább
való mivelés nélkül, azon kívül hogy a' ha-
szontalan suveket a' tövökről le-tépi, fel-
nevekeűnek. A' leveleket kezdik ízadni há- ^{a' levele-}
rom esztendő korokban, a' mikor-is leg-be- ^{et mikor}
tsefebbek; s azután minden esztendőbe foly- ^{ezuik}
tatják, de minél vénebbek a' fák, a' Théa- ^{szauai?}
jok-is rólok annál ízetlenebb. Minél tiszt-
ább és jobb meleg az idő, a' levél-szedés-
re annál alkalmatosabb; az új föld-is a' ré-
ginél jobbnak tartatik. Ez a' levél-szedés
rend szerint az ő Feleségeik, gyermekeik,
és szolgálók kötelefsége; a' kik között vagy-
nak ehez úgy hozzá szoktak, hogy az első
szedéskor-is, a' melly leg-bajosabb, egy nap
12 fontot-is le-széd, midőn a' kik ebben
magokat kevésbé gyakorlották, három font-
ra-is alig mehetnek. Az első szedést kez-
dik *Februarius'* végivel, mikor még csak há-
rom, négy napnak a' levelek, mellyet a'
Japponok a' magok nyelvén hívnek, a' mint
fel-jegyzette *KÄMPFERUS Amoen. Exor. Fasc.*
III. §. 4. Fuki Tsjaa, az-az: örteni való
théa, minthogy ők ezt mint a' lisztet meg-
törve vagy meg-örölve szokták forró meleg
vizbe keverve fel-hörpölni. Némellyek *Utsi*
Tsjaanak-is mondják egy *Utsi* nevű hegyről, ^{Utsi}
mellyen *Meaco* nevű helységben olyan ne- ^{Tsjaandak}
vül város mellett, a' *Tsáfszár'* számára a' leg- ^{mit ha-}
jobb-féle théát különös *Tiszt'* gondviselése ^{nek?}
alatt készítik. Körül van ez a' hegy, úgy
mond *KÄMPFERUS*, egészen s'ntzolva, hogy
se az emberek, se a' barmok oda ne me-

heffenek: a' théa tsemetek közt min len-felé szépen ki-tisztított sétáló ösvények vagnak. Mikor a' *Februariusi* új holdal a' level-szedés közelít, az előtt két, három héttel az embereknek, a' kik e're a' szedésre ki-rendeltettek, se halat, se egyéb ollyas tisztátalan eledeleket, mellyekről az ő szag-jok a' théát valamiként meg-vefztegethetné, nem szabad enniek: a' szedés' ideje alatt is kétszer, háromszor feredőkben vagy folyó vizekben meg-kell mindennap feredniek: kezeikre-is vékony irha keztyüket kell húzniok, hogy újjaik' göze a' levelet által ne járja. Mihelyt illyen gondok és pompák között egy *kin* vagy *Catti* (melly nálok egy font) théát készíthettek, azt a' Tiszt tiszta pappiros 'satskóba egy ékesen festett porzellán edénybe tétetteti, és körül más-féle théával meg-töltetvén keményen, és bé-kötetvén 200 férjfiaktól kísértetve küldi a' Tsáfszárnak. A' melly pompával ennek az ár-rát 42—56 Tallérta-is fel-viszik; sőt a' maga számadásában a' Tiszt 100—140 Tallért-is fel-tészen. Írja KÆMPFER, hogy néki egykor a' Tsáfszár' Udvarában egy illyen tsé-sze italt nyújtván az inas, azt illyen szókkal ajánlotta: Igyad serényen és jó ízilen, mert ennek a' tsészének egy *itzibó* az árra, a' melly nálok egy ollyan négy szegü arany pénz, melly a' mi pénzünk szerint egy arany és negyed rész.

igaz Tsá-
szári Théa

A' Frantziák a' Théának leg-finumabb a' virág részét hívják *Fleure de Thee*, Théa virág-
Thea mi? nak; mellyből némellyek el-hibázván a'ra mentek, hogy ezt a' Théa' virágjának gondolták. UNZER maga-is úgy hiszi, hogy ez a' finum théa elegy volna virág-leveletskékel. Hoznak a' Hollándus kereskedők-is bizonyos drága théát *Thee Becko* vagy *Pekoe* név alatt, mellyet ők hívnak *Gryse Theeboaj*, a' melly maga apró fekete levelekből áll, és közte fok apró fejer virág-leveletskék láttatnak

nak; mellyek hihetöképpen théa virágok
léfznek. Sokan ezt az első théa-szedést el-
múlatják, és azután egy hónappal, mikor a' Théa-
az alatt való ágaknak alsó levelei egészen level szá-
meg-nöttek, a' felsők pedig még fél növé- dósnek
be vagynak (mert így következik ezeknek rendi.
a' mi főink' természetete ellen a' leveledzé-
fek) akkor szedik-le mind együtt a' levele-
ket, hanem akkor a' tetején való gyenge új
leveleket külön, a' középben lévő félig nö-
teket ismét külön, az alatt való egészen meg-
nötteket ismét külön választják, a' mellyek-
nek mind erejek, mind árok egymástól fo-
kat különböz, ha szinte mindenik azon egy
fán termett legyen-is. Ezt a' második sze-
dést Japponiában hívják *Tou Tsjaa*, az-az:
Chinai módon készült théának vagy *Thé Buu-*
nak. Ezt a' külön válogatást a' harmadik
szedésben, mellynek *Ean Tsjaa* a' neve,
úgy a' negyedik szedésben-is éppen e' sze-
rint vizik véghez: a' vén meg-fásult leve-
leket mindenkor az utolsó, a' leg-gyengé-
beket az első *Classis*ba rendelvén.

Igyekeztek az Európai elmésőbb Bota- Európa-
nicusok e'vel a' drága tsemetével közeleb- ban miere
ről-is esmérkedni; egész reménységgel lé- nem lehe-
vén, hogy ez az Európai aert-is, tsak egy- tett ezt a'
szer szállíthatnák által, jól ki fogná állani, tsemetét
minthogy Chinának az a' része. a' hol *Cun-* által-szab-
*ton*tól fogva *Pechinig* a' théa leg-gazdagab- litani?
ban terem, az ott helybe tett *meteorologica*
observatiók szerint, sokkal hidegebb, mint
szokott lenni Svétziában a' *Stockholmi aër*:
egyébként pedig az *aëquatoron* fellyül vagy az
északi *polus* alól éppen abban a' *gradusban*
esik, a' mellyben van Róma. Magáról ír-
ja *LINNÆUS*, hogy ő hűsz esztendő alatt
minden gondját reá vetette, miként hozhat-
ná ezt által Európába, közeleb- Svétziába
hűszszor ültette-el ennek magvait, de egy-
szer se költ-ki egy-is. Mellynek azt az
okát gondolja, hogy a' nagy kövérség mi-
att,

att, mikor az *æquator* alatt lévő hæv aeren kétfzer által-hozták, hirtelen úgy meg-ava-
fodott, hogy a'val a' tzikája-is el-vefzett. Próbálta tsemetéket hozatni-is, de azok-is
vagy még az úton, vagy azután hamar mind el-vefztek, vagy a' tsalárd Indusok théa-fa
helyett más hasonló *Camellia* nevü tsemetét adtak. Titkon pedig igen bajos köztök va-
lamit e'félét szerzeni. Mert mihellyt vala-
melly idegen az ő kö-falokon által-méggyen,
annak mindjárt két embert rendelnek mellé,
a' kik azt mindenüvé kísérik, és vigyáz-
zanak reá, hol, mit tselekezik. Utól ára
ugyau tsak reá kapott *Carolus Gustavus Eke-
berg* Svétziai bölts hajós Kapitány' szorgal-
matofsága által; a' kinek éppen akkorra es-
vén haza indulása, mikor az új Théa-mag-
vakot szedték, abból egy fazékba földdel
fokat bé-temetett, mellyek, minekutánna az
æquator alatt az ő hajója által-jött volna,
míg *Gothoburg*umba érkeznék, ki-kezdettek
tsirázni; de ezek-is nagy részén magokra
el-vefztek; hanem egynehány meg-maradt,
és azokat 1763-ban *October*nek 3-dik napján
az *Upsalikai Botanikus* kertbe a' LINNÆUS' ke-
ze alá küldötte; a' hol azok szépen fel-
nöttek; 's LINNÆUS úgy tartja, hogy Euró-
pa leg-előbbfzer mint igaz tsemetéket eze-
ket látta. Mutogatnak ugyan, úgy mond,
holmi Théa forma tsemetéket majd minden
nevezetes *Botanicus* kertekbe; de egy se va-
lóságos théa, hanem holmi *Cassine* nevü p'án-
ta. Bizik mindazáltal ő nagyon hozzá, hogy
tsak egyszer a' véle való dajkalkodást ta-
nálnak jól ki, valamint a' barátok, tseres-
nye, szilva, bergamot, körtvélyek 's a' t.
a' mellyek-is mind nap-keletről jöttek, a' théa
fák-is, valamint *Pechinben*, a' melly-is ször-
nyü hideg hely, szint' úgy meg-élnének itt
nálunk künn a' kertekben-is. A' mellyen
hogy minden jó Hazafiai kézzel lábbal igye-
kezzenek, valójában méltó volna, ne kelle-

egyetlen
egy hogy
került a'
Linnæus'
keze alá
Upsalid-
lan?

nem volt
lehetetlen
1763-15 el-
szaporita-
ta.

ne ezért a' tsekély nyalánkságért annyi vég-
 hetetlen Európai aranyat és ezüstöt China
 Országba, a' honnan az ide visszsa soha
 nem kerül, által-takarítani. Ezüst és arany
 lehetett volna bizony, így folytatja tovább-
 ra a' maga beszédjét LINNÆUS, azoknak a' <sup>végho-
 hitvány embereknek eddig még a' konyhai <sup>len aran-
 eszközök-is csak abból, a' mit Théért az <sup>nyat kor-
 Európai kereskedők nekik adtak; ha a' szom- <sup>ának thé-
 széd Mógoloknak, hogy nekik a' selyem <sup>ért Euró-
 és théa-készítésben napizámoskodjanak, ök- <sup>piból Chi-
 is ezt el-nem fizetnék, és azoknak az a' ^{nába.}</sup></sup></sup>
 bolondság nem foglalta volna el a' fejeket,
 hogy a' magok kintseit halálok előtt a' föld-
 be titkon el-ásák, úgy hiven, hogy a' jö-
 vendő életbe abból fognak élni. Ilyenek
 e' világi dolgok! Mit nem csinálnak a' sze-
 gény Peruvianusoknak Európának leg-ből-
 tsebb hatalmossai, hogy nekik a' föld' mély-
 ségéből szüntelen több-több aranyat ásna-
 nak, hogy ök azt e' világnak más végső ré-
 szére théért, portzelláért, selyemért, és
 egyéb entsen-bents portékákért által-kuldhes-
 sék, hogy ott a' földbe minél hamarabb is-
 mét el-temettessék. El-ő talán az idő, mi-
 kor valamely fősvény Fejedelem el-foglal-
 ván azt a' nagy Mógol' Birodalmát, eze-
 ket a' kintseket ismét ki-fogja ásatni, és Pe-
 raviába valamiért visszsa fogja szállítani.
 Így forognak váltoslag e' világnak foglala-
 tofságai!</sup></sup></sup>

Carl. GÜNTHER LUDOVICI Kauffmanns
 Lexic. T. V. p. 143. a' kereskedőktől bizo-
 nyoson ki-tsinált dolognak írja lemi, hogy
 ezüstendöknént, egy ezüstendőt a' másba szám-
 lálva, az Anglus, Hollandus, Frantzia, Da-
 nus, Prussus hajók öt-öt milló font herba-
 thét, a' harmadik szedésből (a' melly ke-
 ményebb természetü lévén, a' tengeri hor-
 dozást a' más kettőnél jobban ki-állja) által
 szoktak Európába hozni. UNZER Der Arzt
 B. III. p. 64. különösen az egy Angliát

Leg-előbb-
szor az
Anglusok
kezuettek
vele elni
ezen folyó
Száznak
ein.

vészeli-fel, a' hová a' théát leg-elébb Lord
Arlington és Offory 1666-ban küldötték vala
Hollandiából a' magok feleségeiknek; a' kik-
nek, mint Indiai újságnak, annak íze an-
nyira meg-tették, hogy akkor mindjárt font-
ját 60 Schillingen kezdék vásárolni. De a'
most folyó Seculumnak elein ki-terjedvén a'
théa italban való bujálkodás Angliában a'
köz-emberekte-is, az árra-is alább szállott,
1715-kig Európában mindenek tsak Theeboet
isznak vala: azután zöld théát-is kezdettek
adni a' Chinaiak. 1720-ban a' Frantziák-is,
a' kik addig tsak nyers selymet, portzel-
lánt, és selyem-árúkat hoznak vala Chi-
nából, felette sok théát hozának Frantzia
Országba, hogy azt, ha hasznót látnak ben-
ne, az Anglióknak által-hordják. 1717-től
fogva 1720-ig vittek-bé Angliába, a' mint
GUNTHER írja, esztendőnként 700000 font
théát. Ezen kívül volt az, a' mellyet má-
fok másfunnan vittek-bé, a' melly-is izör-
nyüség volt. Ugyan-is annak az öt millió
font théának, mellyről elébb-is szólánk,
hogy 1728-ban Európában által-hoztak völ-
na, akkor-is nagyobb részét Anglia költöt-
te-el. Az ő tulajdon magok bé-vételek pe-
dig ettől az időtől fogva annyira neveke-
dett, hogy 1732-től fogva 1742-ig ésaten-
dőként a' rendes úton vittek-bé Londonba
1200000 font théát. Kevés idő múlva az-
után fel-ment ez három millióra, 1755-ben
pedig szinte 4 millióról haimintzadoltak: és
hihető, hogy ha akkor hadakozás nem kö-
vetkezett volna, 5 millióra-is fel-szaporodott
vólna. Ez tsak az egy Angliai számvetés.
Mellyből hozzá lehet vetni Európa' több
részeinek-is *consumptiájához*. E' mellett nem
kell úgy gondolkodni, mintha a' théát mind
tsak Európa költené-el. Mert ezt e' világ'
más három részei-is, a' mint meg-jegyzi LIN-
NÆUS I. c. szint' úgy ifaszák. Az egész
napkeleti Indiákon, Afrikában a' jó remény-
ség'

e' világ-
nak min-
den részei-
re ki-terje-
dett.

ség' fejéig (*ad Promont. Capitis Bonae Spei*) Americában Mexicóban, Surniamban, e' világnak Északi részén Tornódig mindenütt bővön élnek a' théával. Hozzák ugyan már ma Európába a' théát minden Indiákra kereskedők: de leg-bizonyosabban igaz jó-féle théát az *Ostinaia* Anglus és Hollandus kereskedő *Companiak'* kezéből lehet ládánként kapni. Német Országra többire a' *Hamburgi portusból* terjed-ki. Elein sokkal nagyobb árra volt. Ma a' jóvát, a' melly az előtt ért 18—20 Tallért, meg-lehet venni 4—6 Talléron: a' közép szerűt 2 Talléron: az allyafsát egy Talléron. *Amsterdamban* pedig, a' hol minden-féle théát font számba adnak, 2—20 forint közt forog az árrok az ö különbségek szerint.

§. CCXIV.

A' nyers théa levélnek semmi szagja nints, íze pedig keserű fojtós. E' selett vagyon abban valami el-bolondító és részegítő mérges olaj, melly veszedelmes reszketegséget tsinálhat. Innen nyersen nem-is lehet ezzel élni; hanem azon nap, mellyen le-szedik (mivel ha más napig egymásou állana, egybe melegednék, megfeketülne, és erejének is nagy részit el-vesztené) az e' végre minden faluban közönséges költséggel épített házakba viszik, a' hol azt holmi katlanokba, mellyeknek vas-táblái annyira meleg, míg kezek állhatja, töltik, és addig sonnyasztják, szüntelen forgatván kezekkel, míg valami sárgás zöld színű igen tsipős nedveség kezd belőlök szivárogni: ekkor nagy sietséggel deszka táblákra ki-merik, és más rendbeli emberek, míg meg-hülne, két tenyerek

kozt izorgalmatolón sodorják; meg-sodorván gvekenyekre ki terítik; a' jól meg-nem pege-
lödött vagy lódított leveleket ki-válogatják,
és a' katlanra vízszá laányák, a' többit pedig
meg-szárazítván házra e-itézik. A' China-
beliek a' uyers théa leveleket először forró viz-
zel meg-öntik, 's azután fonnyasztják-meg. Ezen
fonnyasztás, fódítás, és szárazítás által nem tsak
a' fellyebb említett ártalmas olajtól tisztul meg
a' théa, hanem állandóbb, kissébb helyre féro,
és könnyebben hordozható-is leszen. Az így
el-készített théa ón vagy tserép edenyekre rak-
ják, es jól bé-zárva egynehány hónapokig, sőt
egész esztendeig-is el-tartják, míg házra kez-
dik fordítani; miuthogy új korába még a' főnek
ártani mondják. A' parasztok a' magok utolsó
szedés théájokat tsak vas üstökre hányák, és
ott fonnyasztják, sodorják es szárazítják-meg,
a' mint lebet.

A' Théa-
level sod-
rás, és
meg-szá-
razítás
hogyan vé-
ghez Chi-
ában?

Ez a' meg-fonnyasztás, öfzve-fodítás,
és egész meg-szárazítás minthogy a' théában
fő dolgot, mindenütt a' közönséges házak-
ban bizonyos tanult napszámok által, a'
Magisztratustól a'ra rendeltetett Mesterek' igaz-
gatása alatt mégyen véghez, a' hová tarto-
zik minden ember a' maga théáját bé-adni.
Vagynak e'hez való műhelyek a' helysége-
nek théa Oeconomijához képest mindenütt
elegedendő számmal. Mellyek közül minde-
nyikben 5, 10, 20 szárazító katlanok-is meg-
vagnak; hogy a' munka tellyeséggel meg-
ne akadjon, hanem mihelyt érkeznek innen-
is, túl-is a' théa levelek, azonnal el-önt-
hessék. A' katlanok három lábnyi magas-
sák; ki négy szegü, ki kerek; és olyan
szélesek, hogy az emberek a' kezekkel min-
den felől bé-érhessék; és úgy körül vagynak
tapasztva, hogy leg-kissébb nyílás-is rajtok

ne legyen, mellyen a' füst a' théára fel-mehetne. Mindenik katlan mellett vagyon ismét egy-egy törpe hozzászi deszka asztal, vékony nádból készült tömött gyékénnyel, vagy holmi veres pléhvel bé-vonva. A' katlanok' bé-hevittésének mértéke az, ha a' reá öntött nyers théa-levelek a' vafon per-tzegnek. A' hol mihelyt a' théa-levelek annyira fonnyadtak, hogy már szinte meg-is száradtak, széles végű, vékony, öblös lapátokkal nagy sietséggel az említett asztalok mellett renddel törpe székeken ülő, más rendbéli napfámosok eleibe portziónként által-merik, mellyet azok a' két tenyerek között azon forró melegen, mind egy-felé sodorva, hogy ki-ne bomoljanak, mind addig forgatnak, míg ott egészen meg-hült. minthogy ha magára a' tenyereken kívül hül-ne-meg, a' sodrása ki-bomlanék. Így azért más, meg más portziót vévén kezek közti, az egész fonnyasztást sietve fel-sodorják, és a' gyékény táblán el-terítvén, a' gazdának által adják. A' ki-is az alatt a' fonnyadt nyers théának levitőt el-motskolódott vas táblákat vízzel szépen meg-mosatván, és újra, de gyengébben meg-bevittetvén, ezt a' fel-sodródott théát oda ismét visszsa téteti; és hogy el-ne égjen, szuntelen való kényes forgatással addig pergelteti, míg egészen meg-száradott. Akkor, mint előbb, a' fodoroknak ismét elejekbe mereti, a' kik azt hasonlóléppen újra fel-sodorják; és a' gazdának jó szárazon megint számba adják. Meg-esik gyakorta, a' mint írja KÆMPFERUS, az-is, hogy míg egészen meg-szárazt-hatják a' théát, ezen a' pergelésen és soderáson négyfzer, ötször-is által kell vinniek. Mellyben az a' fő mesterség, hogy a' théa még-is se meg-ne feketedjék, se el-ne romoljon, hanem apró csomónként szép zöldön meg-maradjon. Meg-is szokták minde-nik pergelés után gondoson a' théa-levele-

három ket válogatni. A' mellyek keményen egyrészre mi-be vagynak sodorva, és szép zöldön maradtaként vátak, külön téve, nevezik *Thee Hysson*, jólasztják? féle zöld théának; a' mellyek jól egybe-sodoródtak, de meg-barnultak *Thee boinak*; a' mellyek nagyon tágafon maradtak, azok köjöféle zöld zül ismét a' zöldebbeket más rakásba gyűjtthea, és ve hívják a' Hollandusok *Thee siglo*, az-az, *theebou*, rend szerint való zöld théának; a' barnákat pedig (*thea inforte*) közönséges *Theebounak*.

§. CCLV.

A' zöld théa a' soványabb helyeken termő fáknak minden készítés nélkül meg-száraztott levelei: innen az említett részegítő fojtós olaj meg-marad benne, melly miá a' izagosabb ugyan, de a' főnek, tüdőknék, beleknek ártalmos. A' nálunk így nevezett *Thee buu*, a' második és harmadik szedésben leg-jobban készült kövérebb levelü théa volna, és igea aprónak, vereffelő fekete színűnek, és kedves szagunak kellene lenni. De sokszor a' nyereségen kapó gonosz kalmárok a' gyakor meg-nedvesedés, penészedés és száraztás miatt meg-seketedett, és minden erejét el-vesztett leg-alább való théát árúlják e' helyett; sőt néha a' *veronica*, *betonica*, vagy gyenge tseresznye fa levelet-is illy formálag meg-készítve. Magok a' tsalárdabb Indusok-is *Pyrola*, vagy *Myrtus*-fa levelet sokszor adnak-el jó-féle théa' képiiben.

A' jó-féle théának jelei ezek: Minél apróbb, jobban egybe van sodorva, szárazabb, és lisztre könnyebben törhető, kedvesebb szagu, az-az, az új széna' szagjához iakább hasonlít (innen a' kereskedők az erejét és szagját

ját el-vesztett théát vászon zatskóba új zöld széna közti téven szokták meg-igazítani) verhenyőbb fekerés színü, kevesebb, több vizet megfest nem veres, hanem zöldellő színre, és maga után nád-mez nélkül-is édesebb és kellemetesebb ízt hágy a' szájban, annál jobb-féle a' théa.

Hoznak a' kereskedők *Theo Blng*, *Thee Imperial*, *Kayser* vagy *Blumen Thee* név alatt holmi nagy, hosszú, zöld levelü théát-is, mellyet az elébb meg-jegyzett Tsászári Udsz Tsjaa' módjára, a' leg-első szedéskor bizonyos fákrol választanak minden katlanba való pergelés nélkül, és tsak a' nap' melegén árnyék alatt meg-száraztva készítenek, és a' nagyobb leveleket külön, az apróbbakat ismét külön válogatva árúlnak; a' szerint nevedekván az árrok, a' mint a' levelek aprófodnak. Ez a' fodorott théánál hathatósbabb, újj szénából, violából, és ró'sából elegyedett kedves szaggal bír. Az íze-is a' *Thee houndl* élesebb, de inkább szorít, és a' gyomorban-is gyakorta rágást okoz; a' vizet sem festi annyira zöldre, mint a' más. Vagynak némellyek abban a' vélekedésben is, hogy a' barna *Théat* vagy *Theebout* mind e'féle egyszer meg-öntött zöld théából készítenék az Indusok, minekutánna ök elébb a' jobb hasznát el-vették. De szemmel látott tanúink vagynak, a' kik ezen vád alól öket meg-mentik. A' bizonyos, hogy van valami titkolt mesterségek, melly szerint némellyek a' magok théájokat szebb zöldre téstik. Az-is igaz, hogy a' *Chinaiak* az első szedés théát egy pillantatig forró vízzel meg-öntik; de nem a' magok hasznokra, hanem hogy azt a' rágó és el-kábitó levét, a' melly a' théa levelekben minél gyöngébbek és levelesebbek, annál mérgeesebb, jobban ki-

A' közönséges zöldre théa.

Ennek tulajdonsága,

vetésük előtt a' meg-fonnyasztás által be-
 léle. Tapasztalt dolog az-is, hogy magok
 az Anglus 's Hollandus kereskedők a' ma-
 gok félig el-romlott, vagy nem szép zöld,
 vagy nem jó ízű zöld théájokból könnyen
 tudnak Theebout csinálni. Találtattak An-
 meg - for- gliában olyan materialisták-is, a' kik gyen-
 auló tsá- gye tseresuye és tsipke-ró'sa levelekből ép-
 luraságok. pen olyan théát csináltak, mint a' valósá-
 gos Theebox; és annak színe alatt el-is ad-
 ták. A' kiknek mindazáltal ki-tudódván gon-
 noztságok, méltó büntetését el-vették. Re-
 ánk nézve leg-alább, a' kik annyi kézen
 meg-fordult théával élünk, nem ok nélkül
 az a' gyanú, hogy igaz kamarán költ théát
 ritkán költöthetünk.

Elég az, hogy tzelunkra vizfsza-térjünk;
 Chinában minekutánna az Indusok a' le-írt módon a'
 miként magok théájokat jól meg- száraztatták, és
 szokták a' meg-válogatták, el-tézik külön-külön jól bé-
 száraz kötve; és hat, hét napokig, némellyek egy
 théát edé- hónapig így tartják; akkor gyenge tűzzel
 nyekbe a' katlanokban ismét meg-száraztatják, hogy
 tűrni? semmi nedvesség, mellyet a' száraz théa-
 levelek erősen szomjúznak, benne ne ma-
 radjon. Azzal újra meg-válogatván, Chiná-
 ba a' leg-jovát holmi Calin nevű fekete és
 feier ónból elegyített materiából készült, és
 belől feier ónnal meg-vont, négy szegű,
 vagy kerék, bizonyos mértékű, kissébb, na-
 gyobb edényekbe, vagy e'féle plehekkal
 meg-bérlett és vastagon meg-lakérozott lá-
 dába gondoson bé-rakják, és keményen bé-
 nyomják: fellyül előtt olvasztott Calinnal
 úgy bé-öntik, hogy semmi külső aer, ide-
 gen szag vagy nedvesség hozzá ne férhes-
 sen, sőt ha a' vízbe vetnék-is, leg-kissébb
 nedvesség abba bé-ne hathasson. Sokan ap-
 róbb skatulyákra rakják a' magok Theeboujo-
 kat, meg-írván a' magok betuikkal mi-féle
 théa, és hány Chiu vagy Catti legyen ben-
 ne; azután így tézik ezeket nagyobb lá-
 dá-

dába, és oda jól bé-tsinálva; úgy adják-
által a' kereskedőknek. Melly fzerint el-ké-
szulve, a' théa száraz helyen sok ezten-
deig el-tartathatik romlás nélkül. A' Jap-
poniaiak közönségesen szoros szájú, belől
jó mázos tserép edényekbe, a' gazdagok ré-
gi drága portzellán kandérokba (mellyet ná-
lok a' búvárok a' tenger' fenekiről, néhol
a' küsziklák' oldalaihoz keményen hozzá forr-
va szednek, és képtelen drágán el-adnak)
mellyeknek *Maats-ubo* nálok a' neve, és az
a' *prerogativája* vagyon, hogy ha a' théa
nehány hónapokig benne állott, jóval ked-
vesebb és hathatósabb izü és szagu léfzen,
söt ha meg-erötlenedett-is, visszsa-nyeri
el-vezített erejét. A' parafztok a' magok
gezemiza théájokat szalmából tsinált hordó
forma edényekbe a' ház' hijjára fel-té-
szik, hogy ott a' füst gyengén járja-meg;
mellytől annak erejét jobban állani tartják.
Némellyek fejer üröm-virágot-is elegyítenek
közibe, hogy kedvesebb szagja légyen. A'
mi magoknak nem kell, azt uttzánként hor-
dozva, és kiáltozva az ott lesködö kupetz
'Sidóknak óltsón el-adják: a' honnan a' 'Si-
dóknál mindenütt leg-óltsóbban-is lehet a'
théat vásárolni.

Meg-választására tartozik a' meg-jegy-
zett dolgokon kívül különösen a' *Theebou-*
nak, hogy kevés szagja légyen, közöttre fe-
les apró fejer virágok-is láttassanak, mint
előbb a' *Peaoé* vagy *Pecco Theról* einlítettük
vala, és a' vizet tiszta sárgán festse, és
ha meg-ázva ki-bomlik, hozszúkó, egész
fekete levelei légyenek. Mert a' melly min-
den ilyen virágok nélkül van, és a' vizet
barnán festi, világos jele, hogy régi, nem
jó théa. A' zöld *Theában* hogy nem poro-
fon és homályoson, hanem frissen, zölden
mutassa magát. keményen egybe-fodorva lé-
gyen, új széna és viola szagból elegyedett
szagja, és ha meg-rággják, kevésbé keferü,

Japponiai
théa-tartó
aragaport-
zellán
edény.

A' parafz-
tok hogy
búvárok a'
magok szá-
raz théa-
jokkal?

A' jó thé-
át miről
lehet meg-
esmérni?

egybe-húzó, de nem kedvetlen íze legyen, a' forró vizet zöldsön festse. Ha ezek nincsenek-meg benne, régl léfzen és erejét elvesztette.

§. CCLVI.

A' théa' meg-öntésnek és a' véle való élésnek módja mindenenk előtt elég esmértes. Nem léfzen mindazáltal még-is haszon nélkül e' következendő dolgokat ezek iránt meg-jegyezni. 1.) A' második és harmadik szedésbéli théának tsak forró vízzel való meg-öntés; de a' negyediknek, mellyel közönségesen mi élünk, egy kevés főzés-is kívántatik, mert egyébként tsak keménysége miatt a' maga erejét nem könnyen adja által a' víznek. 2.) Minél jobb-féle vólt a' víz, jobban, de kevesebb ideig forrott a' tűznel, annál jobb ízű és hasznosabb léfzen a' théa. 3.) A' nád-méz a' théának erejét nagyon gátolja: innen a' Belgák azt többire tsak magára-is hörpölik. Többen vagynak ő köztök, kik ezt téjjel elegyítik; melly a' száraz és forró természetűeknek, és a' kik száraz betegségre hajlandók, vagy már-is benne vagynak, hasznosabb-is: hanem azoknak, kiknek a' téj árt, magára vagy nád-mézzel innya egészségesebb. Némellyek víz helyett borral öntik-meg; és így a' vén Embereknek száraz testeket szebben nedvesíteni, és el-lankadt erejeket jobban újítani moudják. 4.) Közönségesen ezt reggel hörpölik, de a' Belgák, Oloszok, nevezetesen pedig a' Japponiaiak, hogy a' fok riskása ételtől meg-ne vakuljanak, ebéd után két, három órával-is iszszák. 5.) Sokan 'sallyát, fa-hajat, bádiánt, narauts vagy tzitrom-hajat-is téfznek

a' herbathee közü, vagy a' meg-öntés után ezekből destillált olajat tseppentenek két, három tseppet belé; melly, kivált itt mi köztünk, midőn egynehány levél roszsz théára egész tsupor vizet öntünk, meg-is kívántatik. Vagy-nak, kik a' théára egy pohárotska jó bort, vagy ro'sólist is jovallnak, főként a' kiknek belső részeik gyengék, és széllel meg-rakodtak.

A' Jappóniai Fejedelmi és fő-fő emberek a' magok első szedésbéli Tehiájokat választott *Ophites* vagy kigyó köből tsinált mosárban, vagy malmotskákban vékonyon lisztté törik; és ezt a' szép zöld, kedves szagu port pixisbe zárva, mikor kívántatik az asztalra ki-tévén, kávék kalányonként fintsiaba tészik, és tiszta edényből forró vizet töltenek reá, 's Indiai nádból ferde formáú el-hafogatott, és mesterségesen egybe-kötött seprütskéekkel addig habargatják, míg fel-habzik, és úgy meg-íszsák. *Kojtsiának*, az-az, sütü théának hívják, a' más meg-öntött vékony théától különböztetve. A' *Chinaiak* a' théa italban a' nálunk-is szokásba lévő módot követik; mellyet a' *Porzugallusok* hoztak leg-elébb a' théával egygyütt által Európába, és úgy terjedett-kirólok idővel más Nemzetekre. Egy ahoz való ibrikbe (a' mint a' miéink hívják) kevés jó-séle száraz théát tévén forró vizet öntenek reá, és jól bé-fedve úgy hagyják, míg az a' vizet jól meg-festi; akkor annyi friss forró vizet töltenek ismét reá, a' szén fogón mellettek lévő üstökötskéből, a' mennyi keferü ízét jól mérsékli, a' mikor a' jó théának élesztő kedves szagja az egész házat meg-tölti; és úgy, a' kinek tettzik nádméz ráfogadás közben, vagy a' Japponok módja szerint a' nélkül, jó melegen fel-hörpölik. Azután ezt másod rendben-is meg-
ön-

A' théa-
italnak
módja Jap-
ponában.

öntik forró vízzel; de ez osztán az elsőnél alább való léfzen. A' *Chinci* nagy Urak egész kézületet, kaclant, üsteket, ízén-fogókat, ízemet 's a' t. és ennek módos folytatására különösen tanított inasokat és szolgálókat hordoznak magokkal, akár hová forduljanak-ki házaiktól, hogy mezőn, úton, út-félen, tettések szerint mindjárt egész pompával fel-vethessék a' konyhát a' théa-italra. A' parasztoknál egy tseléd jó reggel fel-kelvén tuzet téfzen, az üstöt vízzel teli a' faliben fel-akasztja, hogy forrjon-fel, azután *Bantsjait*, az-az utolsó szedésbéli hülladé: théát vét két, három marokkal belé, a' ház-nép' számához képest, és egy akkora kosárral, melly az üst' üregét meg-teli, az ül' fenekére le-nyomatatja, hogy a' víz a' ki-meréle közben akadályul ne légyen; és egy merengető kalányt-is akaszt-fel melléje. Ez az egész ház' népnek arra a' napra szomjúságtól való itala, mellyből a' kinek mikor tettik, merit magának a' mennyi kell. Egy edény hideg vizet-is téfzen mellé, hogy ha kinek a' meleg víz' hörpölésre ideje nem volna, abból töltsön a' tsészébe a' meleg víz közti annyit, a' mennyit egy végtibe hamar fel-hajthat. Mások a' théát egy váfzon 'satskóba téfzik az üstbe, és kosar nélkül úgy főzik-meg.

A' parasz-
tok hogy
élnék ve-
le?

§. CCLVII.

Vagyon ugyan a' *théában* holmi különös természetű finum olaj és só, melly az inak' erősítésére és a' *spiritusok'* szaporítására 's ébresztésére igen alkalmas; de ezeket, míg a' mi kezünkre kerül, nagyobb részin el-veszti; a' mi kevés meg-maradt is belőlök, a' fok vízben meg-sem tettik; úgy hogy, mind azokat a' hasznokat, mellyeket a' théa-italból veszünk,

a' meleg viznek leg-inkább kellesek közönnünk, mint sem a' théának. Ez a' gyomrokban és belekben a' rozsz emésztés miatt egyben verődött taknyos materiát szélyel áztatja és ofzlatja; mellyel az ételbéli kívánságot, és a' *chylus*nak jó móddal való készülését derekafon segíti; a' vért vékonyítja, hígítja, tisztítja, a' meg-dugúlt ereket ki-nyitja, és így a' vérnek szabados keringését, 's minden abból képzülő 's ki-váló nedvességeknek, következésképpen az *animalis spiritus*oknak bővségét, vékonyságát, tisztaságát szépen neveli. Ugyan ez által a' testnek szépségét és ferenységet, az elmének élelségét és tisztaságát-is szemlátomást öregbíti: az álmod minden erőtlepedés nélkül üzi. Továbbá hogy *Cbinában* és *Japponiában* a' *calculus*nak és köszvénynek híre sintsen, azt is fokban a' fok théa-itálnak nem ok nélkül tulajdonítják. A' bizony Európában-is tapasztalt dolog, hogy a' mióta, és a' melly helyeken a' théát bővebben ifszák, ezen nyavalyákkal fokkal kevesebbé uralkodnak. Ma-is a' köszvény' fájdalmainak enyhítésére semmi hamarébb nem használ, mintha az alatt a' beteg igen keveset eszik, és minden egyéb italtól el-fogván magát, napjában egynehányszor théát jó bővön hörpöl. E' felett a' meg rekedt hólnapszámnak, arany érnek meg-indítására, nátha-rekedezésnek, mejjbeli nehézségnek, *colicának*, részegségnek, 's attól való fő-fájásnak el ofzlatására, és a' fog-fájásnak enyhítésére-is *commendáltatik*. Mind ezekből észre vehetjük, hogy a' veszteg ülő, tanuló, kézi mives, fokot éjtízakázó *hypochondriacus*, *sorbuticus*, *arends*, köszvényes embereknek a' théa málok felett használhat.

A' théának
haszna.

Hogy a' théa-hörpölésnek hasznát vagy ártalmát *fundamentosobban* meg-ítélhessük, fel-kell vennünk abban először a' vizet, a' mennyiben azt süítő melegen iszszuk, a' mellyről minthogy fellyebb a' régieknek meleg viz italokról való beszéllgetélemben szólottam, itt újra beszéllni szükségesnek nem tartom. Másodszor tudnunk kell a' *Thea-leveleknek természetét*. Ez, a' mint elébb-is emlitém, nyers korában keserü, fojtós, útalatos, a' fejet el-kábító, meg-részegítő, és el-bolondító fok nedvességet tart. A' melly ártalmait a' meg-pergeléssel és száraztással sem vetkezi mindjárt le egészen. A' Japponok, a' mint KÆMPFERUS meg-jegyzette, egész esztendeig nem élnek az új théával, vagy ha élniek kell, felényi régi théával mindenkor meg-elegyítik. Egyébként tíz hónapok alatt jó rendin el-ofzol belblök minden részegítő és fejet kábító erö, és a' helyett az elmét erősítő, kellemetesen vidámitó és az érzékenységeket nyugofztaló tsudálatos erö támad benne; úgy hogy el-merje KÆMPFER mondani, hogy még eddig az emberek közt egy plánta sins esméretes olyan, a' mellynek meg-öntött vagy fött leve ennyi mértékben iva a' gyomrot illy kevéssé terhelné, a' testen olly könnyen általmenne, és az el-bádglyadt alufzékony *spiritusok*at olly hirtelen meg-újjítaná, mint a' jól készült egy esztendő új théa. A' melly is mindazáltal igen fokot iván belöle, az elmét meg-zavarja, és az ízekben reszketést csinál. Hasonlítják némellyek ezt a' théában való nyugofztaló és vidámitó *spiritust* az *Opiumban*, vagy álom- és belénd-füvekben lévő álom-szerző és meg-bolondító *spiritushoz*; a' mellyért azok a' füvek nálunk halátos mérgeknek gondoltatnak. De az *Indusok*, kivált a' *Brachmanesek*, hoszfzas és fok esztendök alatt gyakorlott tapasztalásokból úgy meg-tudják ezeket-is igazítani, hogy

Az új théa
míg egy
esztendeig
nem állott
ártalmos-
nak tartat-
tatik.

ennek nyu-
gofztaló
tsudálatos
ereje.

azok-

azokkal akármely órában a magok tetté-
 fek szerint, ártalom nélkül minden gondot,
 szomorúságot el-uzhatnak; és nyomorúsá-
 gaiknak el-felejtését, jó kedvet, külömb-
 külömb-féle gyönyörködtető gondolatokat
 támaszthatnak az emberekben. Tapasztalta
 mindazáltal KÆMPFER, hogy ez az elébb
 említett elmét vidámitó, és a *gustusnak*-is
 annyira tettző sós *spiritus* a leg-jobb théa-
 ból-is, míg ide Európába által-hozzák, és
 itt el-költik, nagy részén el-repül. Az itt
 való théákban azért, a mint íze és szagja-
 is bizonyítja, GEOFROY *Nat. Med.* T. II. p. 279.
 nem talált egyebet, hanem közép
 szerint való olajos repülő sót, szorító vé-
 kony földdel egybe-foglalódva. A melly
 szorításával a gyomrot és beleket erősít-
 vén, nem engedi, hogy a meleg víznek át-
 tató és lágyító ereje azokban annyi kárt té-
 gyen, mint tenne magára; és midőn az az
 edények' fibrát kevésbé öfzvébb húzza, azok-
 nak tehetségeit-is a' benne meg-dugult nem
 felettébb enyves *materia*knak elebb mozditá-
 sára fel-segíti, a' has vagy bél meg-sikula-
 fokban, és vér-hafakban-is mind porul bé-
 véve, mind vízbe vagy tejbe meg-fözve jól
 használ: repülő, munkás részeivel pedig a'
 vért meg-ritkítván, és annak kotsonyás ré-
 szét meg-higitván, a' ki-gözőlést bővíti;
 mellyel a' fo-fájást, a' melly a' részegségből
 támad, tsendesíti, az álomságot távoztatja,
 a' náthát könnyebbíti: foként ha bővön hür-
 pölve, izzadásra vészik vele magokat. Egyéb-
 ként, úgy mond, meg-kell azt-iz vallani,
 hogy a' mikben a' théa nevezetesebben hasz-
 nálni tapasztaltatott, mind különösen az are-
 nában, vagy *calculus*ban, köfztvényben, *scor-
 butus*ban, inkább a' meleg víz tselekeszi:
 a' mennyiben a' vérben gyülő tsipös sót és
 köves durva *materia*kat el-olvasztja, és magába
 vévén a' testből a' vizellet' útján ki-takarítja,
 nem pedig a' théa. Akármítől lett légyen,

a' közint-
 be hozott
 théából mi
 hasznokat
 várhatni?

kiknek
 ígér több
 hasznót?

ugyan csak igaz, a' mint *Vilhelm RHYNE* és *KÆMPEER* Japponiában léteken ennek gondoson utánna jártak: hogy *calculosus* és közvényes emberek a' théat ivók közt éppen nintsenek; azon kívül a' *KÆMPFER*' megjegyzése szerint, a' kik a' riskásából kézült réizegítő fert (mellynek Chinában *Sampsu*, Japponiában *Sakki* a' neve) inkább iszszák, és a' théával csak a' rosfsz vizek' igazítására élnek; vagy hogy annak hörpölgetése mellett az egymást látogatók inkább beszélgethessenek. És ö úgy-is hiszi, hogy Európában ennek haszna olly ritkán láttathatik, azt a' fok savanyu bor, etzetes fer, és fenyvedt hús-étel 's egyéb rosfsz *Dietá* tselekizi. A' Japponok, a' kiknél a' rosfsz látás nemzetséges nyavallya, a' théában szemvilágot segítő különös erőt-is tapasztalt k; de ez-is a' meleg vízből iszarmazik inkább, mint magából a' théából.

A' szemvilágát fogyatmi tartatik.

A' múlt *Seculum*nak közepe táján, midőn théat leg-előbb kezdettek Európába a' kereskedők által-hordani, rész szerint az *Indusok*' nagy ditséreteitől, rész szerint annak meszsziről jött idegen vóltától meg-tsalattatván, rész szerint hogy a' val ennek az új árrúnak jobb keletet szerezzenek, szörnyü ditséreteket raktak vala némelly *Medicusok* a' théára. Nevezetesen *Tulpius* Amsterdami híres tudós *Consul*, és nagy Orvos 1641-ben erről így irt: „Ugy hiszik, úgy mond, hogy „ennél a' funél semmi nints' hasznosabb „mind az életnek késő vénségig való nyújtására, mind az egészég minden akadályainak el-háritására: ez a' *calculust*, és „bádgyadtságot-is el-üzni tartatik, 's a' t. „Az álmodt ízembe-tünöképpen tavoztatja; „úgy hogy ezt néha hörpölgetve egész éjtzfakákot gyertyázással bádgyadtság nélkül el-tölthetne, és a' meg-gyözhetetlen álmoságot ezzel jól meg-gyözhetné. A' „Fejedelmü emberek-is nem atalják ezt a' „fü.

fívet magok barátjaiknak magok meg-fözni, és a' magok Palotaikban ehez való tsuprokat, töltéseket, három lábú vasakot, tsészéket 's a' t. fok ezer arannyokkal meg-vásárolva tartani." JONEQUETUS Frantzia Medicus és Botanicus in Expt. *Stirpium* 1657-ben a' Thécának ilyen dtséretet adott: „Isteni fu ez, melly C. *Bauhinus*' idejében még nem vala esméretes: úgy hízik, hogy ez a' Napnak szerelme volna, mellyben az a' maga *Ambrosiui* egészséges nedvességét úgy belé öntötte, hogy a' ki ennek fött levét ijándja, úgy tarthatja, hogy vénség ellen vett légyen orvosságot." Azután *Hollandiában* ONTEKOB a' vakmerőségig vitte vala ezt a' elgot, úgy okoskodván, de felette hibán, hogy minél vékonyabb és higabb volna vala. inek a' vére, annál egészségesebbek kellene lennie, minthogy az egészség a' rnek mindenütt való szabad folyásában: azért minél több théát ihatnék-meg akár, annál jobb egészséget remélhetne. „Kérek-is, úgy mond ö maga Német *Physiologiajában*, mindeneket, hogy mindennap annyi théát igyanak, a' mennyit tsak meg-ihatnak, 8, 9 tsészén el-kezdve, 's addig fel-vive, míg tsak fér a' torkokba és gyomrokba; és a' vizellő hójagjok által-botsáthatja, akár reggel, akár délbe, akár éjtszaka légyen az." Eppen e' szerint tselekedett vala Német Országban az *WALSCHMID*-is *Berich. von Thee*. Melk szerint hogy olyan nagy kellett lett vala in a' Thécának, úgy mond LINNÆUS l. c. 7. éppen nem lehet tsudálni. Így folyk nagyobb részén egyéb dolgok-is, nem okoság', vagy természet' útján, hanem *calitate votorum*, néhány hitető emberek' zéde utin, mellyet a' leg-fontosabb elle- való *remonstratiók*-is soha meg-sem iga-

zithatnak. Vagynak, a' kik a' théát pipázás közt szeretik hörpölni; nem roszsz ki-
menetellel.

§. CCLVIII.

De a' mennyit használ akárkinek-is a' théával való rendes élés, szinte annyit, sőt többet árt az azzal való vizfsza-élés. Mert a' gyomrot és beleket, 's időre az egész testet-is annyira el-lágyítja és erőteleníti, hogy sem az emésztésre, sem a' vérnek, és egyéb nedves-ségeknek el-készítésére elégségesek ne legyenek; a' veséket úgy el-táskásítja és áztatja, hogy a' vizelettel együtt a' tiszta fejer *chylust*, és piros vért-is által szűriék. A' honnan a' vér és tej forma vizellés, ágyékbéli erőtlen-ség és fájdalom, el-foványodás, vizkorság 's fok ezer egyéb nyavallyák egymásra rohannak. Minthogy a' théa az álmodt erőssen üzi, keső eítve ezt hörpölni kevés mértékben-is senkinek, de kivált az öreg, tanuló, *melaucholicus*, *hypochondriacus* embereknek nem tanátsos. Mert gyomrokat széllel meg tölti; melly eítfszaka nagy nyúghataclanságot okoz, és az álmodtól, melly ezeknek mintegy eledelek és újjá szülőjök, őket meg-fofsztja. Meg-jegyzésre méltó dolog az-is,
1.) Hogy ha a' vízhez kepest fok a' théa, vagy erőssen meg főzik azt, foitós roszsz ízű lészén, szorit, szédülest, fő-fájást, roszketést, *colicát* 's a' t. okoz. 2.) Mig a' théa-ital után szomjú-ságunk múlik; ételbeli kívánságunk meg-van, vagy nevededik, hafunk rendesen mégyen, a' vizelet fok, 's izzadunk, mind addig ezzel bátran élhetünk; de ha ezekkel ellenkező je-
le-

leket kezdünk mi magunkban tapasztalni, és ha szájunk szüntelen telik nyállal, melly a' belső részek' erőtlenséginek tsalhatatlan jele, jobb léssen arról egészen le-mondani.

A' rendetlen és felettébb fok théa-ital főképpen ezeket az öt káros dolgokat szüli: *Ártalmait a' gyakor es böv théa italnak.*

1.) az orvofságok' erejét ki-öltja; 2.) a' járóvány kólikákban és gutta-ütésekben a' vezedelmet sietteti; 3.) új korában az agyvelőt egészen meg-háborítja; 4.) a' veres szem-fájásokat rosztzabbá téfzi; 5.) az embert, kivált ha erőssen van önte, és hofszas ki-vontatás után ifszza, el-foványítja; hanem ha ö-is az alatt kövér disznó húsfal és szalonnával, mint a' *Chinaiak* szoktak, gyakrabban el. Jeles példát jegyzetfel erre *KÆMPFERUS l. c. §. 9.* egy Afzszonyról, a' ki meg-úvnán szigoru 'simbes *jeles történet.*

Urát, egy Orvost meg-bérel, hogy ötet tanítsa valamire, miként szabadúlhaflon-meg attól a' rosztz embertől, a' ki azt jóvallja, hogy adjon néki bövön kövér disznó húst, mellytől az esztendő alatt árnyékba heverve úgy meg-hizik, hogy meg-kell tőle fuldania. De a' gonofz Afzszony nem elégedvén-meg e'vel a' tanátsal, más Orvoshoz-is el-mégyen, a' ki azt a' tanátsot adja, hogy adjon néki mindennap erőssen ki-vontatott théát: mert attól esztendő alatt e' világból ki-szárad. Az Afzszony hogy annál hamarébb tzeljára juthaflon, mind a' kettőt együtt ferényen fojtatja. Mellyből reménysége kívül a' lesztz, hogy az ember derekafon meg-épüle, és rökélletes jó egéségre kapa, mint *Ausoniusnál-is Epigr. X.* a' parázna *Eumpina* férje: a' kinek-is midön gyilkos szándékúl felesége a' méreg mellé fok eleven kénesöt-is ada; mellynek-is mérges völt. ról valamit hallott vala: az eltsapván néki a' hasát, a' mérget rajta bir-

telen ártalom nélkül kereltul vivé, és így néki az semmit nem ártata.

*Quam pia cura Divum! prodest crudelior usor.
Et cum fata volunt, bina venena juvant.*

Amerikába Az Amerikai vad nemzetek, a' mint LINNÆUS KALMIUSBól ki-jegyzette, a' Théának nyavalyá-közikben való bé-vitetése után ezeket a' három az előtt esmérten új nyavallyákat kezdették magok közt tapasztalni: Fogaiknak el-feketedését és ki-romlását: gyomroknak el-erőtlenedését, és a' nehéz szülést, holott uálok az előtt kevés fájdalommal, mások' segítségé nélkül szulhettek az Afzszonyok.

Európa: Az Európai nagyobb városokban is Hamburgban, Amsterudmban is az olyan Afzszonyokon, a' kik a' híves hazakban herve egész nap hörpölik a' théát, a' fejeér folyást, és az ebből következő magtalanságot sokkal nagyobb mértékbe uralkodni fájdalommal szemlelik a' jobb szívü Medicusok. A' böltés és a' természetben minden felé hiúzi szemmel néző BOERHAAVE Hollandiában néhány példát jegyez-fel, hogy a' théának forró hörpöléséből a' torokban belöl meg-főjtő tömőzások és ki-növések lettenek. Egyéb, már ez előtt is ki-beszéllett ártalmokat ö-is inkább a' meleg viznek tulajdonit. Mellyel a' théa is a' bél-korrögással bajlódo, ételt nem kívánó, meg-veszett vérü, és vizkorságos személyeknek mások felett árt. Az álmoság és nagyon bizás ellen a' théa tej, és nád-méz nélkül; a' soványoknak és hehlicafoknak, és vér-hasban lévöknek elleuben téjjel commendáltatik. Az orvofságok' bévételére is a' théánál egy hasznosabb és kedvesebb kortsoja nintsen; de azután bővebben reá iva azoknak erejét el-fordítja. Lásd LINNÆ I. c. §. 9. GEOFROY maga tapasztalásiból írja, hogy a' théával vizzfza-élők sokan álmatlanságba, fő-szédülésbe, görtsfogásokba, és az inak rendetlen ugrándozásai-

faiba estenek. Egy embert jegyzett - meg UNZER *Der Arzt E. II. p. 66.* a' ki étel után kevés idővel, mikor a' gyomor-emésztése leg-jobban folya, egy-egy fintsia théát (szokott vala rend szerint meg-innya; mellyről estve felé mindenkor kemény sziv-vergödése lett, a' *pulsusa* el-bomlott, gyakran egészen is ki-maradott: a' melly ha egy két szelet *egyszóval* fel-bőlhenthetett, nagyon meg-könnyebbült: *nincs mi* és midön mások' tanásából el-hagyta volna *ért kap-* ezt a' théa-italt, az egész bajától azon nap *junkrajta.* meg-szabadult. Ezeket nem annyira a' köztünk folyó szokásoknak igazgatására tettem ide illy böven; minthogy nálunk még eddig a' théa-hörpölés nem igen nagy szokásba van; hanem inkább azoknak oktatására beszéllem, a' kik más könyvekből a' théáról olly tsudálatos dolgokat olvasnak, tudhasák, mihez kelljen magokat tartani. Egyéb-ként azokból a' fényes ígéretekben könnyen meg-tsalatkozhatnak; és a' természeti egészségesebb együgyü életnek módjától el-távozáván, magoknak minden igaz ok nélkül az e'féle nyálánkságokkal nagy károkat okozhatnak. Egyebütt-is, a' mióta a' kávé így lábra kapott, a' théának kevesebb be-tsulete kezdett. Mi pedig e' nélkül világ' végéig tökéletesen el-lehetünk.

§. CCLIX.

Mivel a' théa-ital az egész világon olly közönséges lett, és fokban az e'féle meleg itallal való élést úgy meg-szokták, hogy e' nélkül éppen el-nem lehetnek; a' jó-féle théa pedig igen drága, sőt igen ritkan-is lehet kapni, szorgalmatoskodnak már régen a' füvek' erejét jobban esmérő *Doctörök*, mit lehetne a' nálunk termő füvek közül e' helyett fel-venni. *Cart-*

bauser egy *Tbeurium* nevű plántátskának, melyet *veronica spicata*, *ehamedris feminának* is hívják, leveleit és virágjait; HOFFMANN a *veronicát*; BORHAAVE-is ezt, és a (*cameadris*) tserlevelű füvet, (*camepytis*) Földi tömjén füvet, (*Haedera terrestris*) Földi borostyánt; BEHRENS, és mások a 'sallyát a' köztünk árult, a' hosszú állás, és a' tengeren 's máluutt való fok hordozás közben majd minden erejét, ízét és szagját el-vesztett thénál minden tulajdonságaiakra hasznosabbuak tartanak, csak épen az emberek' negédes kevélysége a' mi házainknál, úton, út' félen termő, és mindenütt könnyen található dolgokat olly semmit érőknek ne gondolná.

Az e'féle
újtságokon
való szer-
zelen ka-
pásnak mi-
oka lehet?

Igen szépen és elmésen okoskodik az ilyen idegen új dolgokon való mohón kapásról az ifjabb PLINIUS *Epist. L. VII. n. 8. Gallus* nevű barátjához itt Levelében: *Ad quæ noscenda iter ingredi, transmittere matre solemus, ea sub oculis posita negligimus; seu quia ita natura comparatum, ut proximorum incuriosi, longinqua sedtemur, seu quod omnium rerum cupida langvescit, quum facilis occasio est, seu quod differimus tanquam saepe vijuri; quod datur videre, quoties velis cernere.* az-az: A' miknek meg-esméréseért át kellene tennünk, és a' tengeren-is által kellene mennünk, azokat, ha szemünk előtt vagynak, számba sem veszfzük, akár abból esék ez, hogy természet szerint a' közel lévő dolgok aránt gondatlanok vagyunk, és a' távul lévőkre vágyakozunk, akár abból, hogy a' kezünk alatt lévő dolgoknak meg-esmérése aránt való kívánságunk midön arra könnyü alkalmatofságunk van, el-tsendesedik; akar azért halasztjuk-el annak jobban utánna járni, hogy módunk vagyon, vala-
hány -

bányászor tettzik, azt mind annyiszor meg-
nézni. Így járt e' világ egyebek közt a'
herbatéval-is. Az Indus annyi herbathéét
jó szívvel ad az Európai 'sállyaért, a' men-
nyit a' 'sállya nyom. UNZER *Der Arzt B.*
III. p. 58. fel-vévén az embereknek ebben
a' dologban olly nagy költséggel folytatott
foglatatofságokat, az emberi természetnek
vágyálai szerint így menti a' m'iaoknak e'-
béli pazérlását: minden kétség kívül van,
úgy mond, hogy sok *Chinai* és *Japponiai*
Alszony egész életébe nem iszik-meg ott
helybe annyi théát, mint nálunk (értsd
a' Németeket) egy szolgáló leány esztendő
alatt. De mit tehetünk róla: mert egész
életünk újabb-újabb kívánságokból áll; és
valamit tsinálunk, mind ennek meg-nyeré-
séért tsináljuk: és mikor semmit újjabbat nem
tudunk kívanni, minden tselekedetünknek tü-
ze ki-aluván, a' meg-hóltak közü számlálta-
tunk. A' mit pedig már bírunk, ahhoz sem-
mi kívánságunk nem lehet: azért a' kíván-
ságnak mindenkor ollyan dolgokra kell vi-
tetni, a' melly még nem miénk; még pedig
annál nagyobb hévséggel, minél több aka-
dályt látunk annak meg-szerzésében. És ez
az emberi kívánságoknak külömb-külobb dol-
gokra való vitetése, egyik, sőt egyedül va-
ló ok az emberi Nemzetnek egybe-kötteté-
sére; és minden adásnak, vevésnek folyta-
tására. Ha tehát én akármi okból abban ta-
lálom boldogságomat, hogy magam kívánsá-
gom szerint théát ihassam, miért ne adnám
én a' magam 'sállyamot ezért a' *Chinai* em-
bernek tserébe, a' ki hasonlóképpen e're vá-
gyik? A' sok aranynak ezért való ki-vi-
telivel-is mi gondom nékem, akár kié legyen
az, ha én azt egyszer a' magam *gustus-*
omért ki-akarom adni, akár honnan szer-
zette legyen a' théát az, a' ki nékem adta.
A' természet engem e' részben ennél több-
re nem tanít. De e' mellett az-is ezer pél-

*Az Indus
az Euro-
pai 'sál-
lyát a' ma-
ga théájá-
nál inkább
betsüli.*

dákból tudva van, melly igen okatlan légyen az emberi elmének fok dolgok aránt való vágyakodása! A' melly ha valamiben ebben a' kevés hasznú nyalánk italban fok nemzetek közt tsudálva tapasztaltatik; és zabolát-is kívánna.

SIMON PAULI a' közelebb múlt Száznak közepe táján virágzott *Hafniai* Királyi Fő *Medicus* és elmés *Botanicus* meg-áztatván, és úgy ki-terjelztvén a' *Chinából* akkor hozni kezdett théa-leveleket, midön azt mind for-máj-ra, mind nagyságára nézve holmi *Myrica Gale* nevü, az Északi tartományokban a' leppedékes helyyeken mindenütt bővön termő, és mint a' bors olyan forma száraz gyümöltsöt hozó bádös tsemetétskének leveleihez egészen hasonlónak látná, bizonyoson el-hitette vala magával, 's egy különös munkátskájában másfokkal-is igyekezte el-hitetni, hogy az a' drága théa, mellyet Indiákról hoznak, semmi nem egyéb volna, hanem ennek a' tsemetének előre való meg-főzéssel és szárasztással keferu izektől és büdös szagoktól meg-tisztitatott levelei: azért e'vel théa helyyett bátron-is lehetett élni. Mások *Svédziában* a' kökény bokornak (*Acacia sylvestris*) mások a' vad majorántnak vagy szül-fenek (*origani vulgaris*) leveleit forró vízzel meg-öntve, és így meg-szárasztva a' théához mind izére, mind formájára nézve nagyon hasonlónak találták. Egy *Norlandiai* ember az északi tsipke-ró'sának (*rubi arenæ*) leveleit úgy el-készítve, mint a' théát, ezt a'val mindenekben egyezni meg-mútatta. Ennek mindjárt utánna tette a' *Veronicát*. A' mellynek-is egyebekben LINNÆUS maga-is meg-adja a' betsületet: de mint a' théával, mindennap úgy élni, szorító ereje miatt, nem igen tartja båtorságosnak; hanem e' helyyett a' *Berlini* Tudósokkal (*Veronicam Chamædrin*) a' tser-levelü füvet inkább jovallja: a' folyó *Veronicát* pedig (*Veroniam pro-*

stratum) mellyel mi-is élünk, mindeniknél előbb betsuli: 's igen akarná, ha lehetne a' théáról azt az emberek' fejibe egyszer bevett képző vélekedést valami okos tanártsal meg-változtatni, és ezt a' *Veronicát* vélek inkább meg-szerettetni. A' Spanyolok a' *fürzős Myrrha* füvet, mellyet némelleyek fodor-kának, Isten' kenyerének-is mondanak (*chenopodium*, *Botrim ambrosioides*) minden-féle théánál előbb valónak tartják; és gyakrabban-is élnek véle; és köhögésben, nehéz lélekzelésben, fulladozásban, a' tüdök' megdugulásainak ki-bontására, és a' vastag enyves takonynak ki-tisztására igen hasznosnak tapasztalták. A' kik genyetségest pöknek, ezt azoknak-is tsuda-képpen segíteni mondja MATTHIOLUS. A' Frantziák ez előtt théa helyett valami *capraria biflora* tsemetének, közelebbről pedig JUSTÆUS valami *Prinos glabra* nevü *Chanadai* fának leveleit commendáltak. De meg-vallja igazán LINNÆUS, a' ki ezeket egybe-szedte, hogy e' részben mindnyájan hiábau munkálódtak; mert e' világ mind eddig csak a' maga egyszer meg-szeretett théája mellett maradott. Akarjunk, ne akarjunk, meg-is kell, úgy mond, ezt adnunk, hogy egy-is az eddig fel-talált *Succedaneumok* közül leg-alább jó ízével a' théát fellyül ne múlja; hanem egyéb' tulajdonságaira nézve, mellyek a' hozzánk néhány éz-tendök múlva került régi théában találatnak, vagynak ennél fokkal előbb valók-is. A' Svétziai K. Med. Collegium *Thea Svecana* név alatt e' következő *speciest* adta-ki 1771-ben: A' méh-füvet, fodormentát, 'sópót, 'sállját egyarányü mértékkel véve szárazd-meg, vagy a' melly jobb, pergeld-meg; és élj véle. A' Németek, a' mint a' Bétsi új *Pharmacopeiába* *Thee germanicum* név alatt fel-van téve, Théa helyett ezt ajánlják: Végy *Veronicát*, földi borostyánt, márti laput, ruhös füvet, mindenikből hat lótot, méh-füvet, 'sállját, minde-

Svétziai
théa.Német
théa.

denikből három lótot: vagdald-egybe darabon, és egybe-elegyítvén élj véle. Ezek a' füvek a' tudóknak mind különösen hasznosok; és a' mennyiben friss *balsamicus*, jó szagu fűszerfzamos olajokkal az emberi természetet tapasztalhatóképpen elevenítik, és a' belső részeket erősítik; a' meg-avasúlt régi *Chinai* théánál a' magok rendiben sokkal többet segethetnek, csak ízekkel tudnák az emberek' inyét annyira magokhoz hódítani, mint a' théa. Meg-adjuk ugyan *LINNÆ*ussal mi-is a' jó théának azt az elsőséget, hogy azokat a' munkákat, mellyeket a' téfzen, ezekből éppen nem várhatni: de egyebek, azoknál többet érő jó tulajdonságok, ezekben a' házi théákban ezt a' fogyasztást gazdagon ki-pótolják. Ma sokan nem kevesebb haszonnal théa helyett a' borza-fa és szeg-fü virágokkal kezdenek élni. A' jó hasznot mindenikben a' sötös meleg víz hordozza.

NYÓLTZADIK RESZ.

A' Koffé, Kaffé, vagy Kávéról.

§. CCLX.

A' Kávé-fa. mellyet az Indusok *Bon*, vagy *Bunnak* neveznek, terem a' nap-keleti Indiában mindenütt, Egyiptomban, Perfiában, Arabiában, sőt Amerikában-is sok helyeken. Külső formájára és hajára nézve az ifjú juharfához; leveleire, mellyek télbe, nyárta zöldellenek, a' dió-fához hasonlít. A' nedves és árnyekos helyeket szereti. Növ hús, har-

miptz,

mintz, sőt negyven lábni magofságra-is. Virágja töltser forma, apró fejer; gyümöltse az apró hufszukó tseresznyéhez közelít, de húfos külső haja, meg-érvén, el-szárad: ennek magva ofztán az, a' mi Kávénak neveztetik. Érik esztendőben kétszer, *Januarius*ba és *Augustus*ba, vagy mások szerint háromszor: *Tavaszzal*, *Nyárba* és *Őszszel*; úgy hogy egyszerűsmind felig nőtt, szintén erő és egészen meg-ért gyümöltsöket viseljen. A' nevezett időkben azért lepedőkkel bé-terítvén a' fák' allját, azoknak ágait meg-rázogatják, hogy a' meg-ért gyümöltsök le-hulljanak: azután a' napfényen meg-száraztják; és hogy külső fekete hajok le-romoljon, holmi gömbölyü fát forgatnak-meg rajtok. Így a' kávé-magot külön választván, 'sákokra töltik; a' fekete haját pedig magok számára egybe takarítják. Ezt a' magvánál jobbnak tartják; de, minthogy fokáig tartani nem lehet, Európába ritkán hozattatik.

A' Kávénak eredetiről ezt írja *OLEARIUS* Persiai útazásaiból p. 399. *ZINCKEN* A' kávé-
nak erede-
te. *Lex. Oecon.* a' *Caffe* név alatt. Látván egy *Pap*, hogy a' melly nap a' *Tevék* e'féle magvakot esznek vala, szokások ellen az éjtizakát álom nélkül, nagy elevenséggel töltik vala el; ki-ment a' mezőre, a' hol a' *Tevék* legelődtek, és meg-jegyvezvén azt a' fát; végtére ennek gyümöltsét magán-is meg-próbálta, és magán-is olyan munkáját tapasztalta; midőn ez előtt a' szentebb *Törökök* e'féle eszköznek fel-találásáért naponként különös könyörgést téfznek vala. Es-méretlen vala ez a' mag a' régi *Görögök*nél: az *Arabsok*' írásiban sints', úgy mond *GEOPROY*

FROY *Nat. Med.* T. II. p. 431. e'ről 1400-ig
 temmi emlékezet. Mert a' kik *Avicenna* *Ban-*
chossát kávének tartják, semmi onokkal nem
 tudják próbálni magok vélekedését. An-
 nyival inkább, a' kik *1. Sdm.* XXV. 18.
 az *Abigailtól Dávid'* engedztelésére vitt aján-
 dékok közt a' *Kálini*, mellyet pergelt ga-
 bonának fordítanak, kávének gondolják, na-
 gyon meg-tsalatkoznak. Egy régi Arabs
 könyvből, melly a' Párisi Királyi *Biblio-*
thecában tartatik, a' kávéét *Æthiopiában* régen
 gyakorlott itálnak, mondja. *MURRAY Appar.*
Ned. I. p. 386. És hogy ezt Persiából a'
Boldog Arabiába, nevezetesen *Aden* városá-
 ba a' XV-dik Százban egy Fő-Pap; vagy
Muffii vitte volna által *szent izéltől*, hogy
 ez által az álmod mind ő, mind a' több Pa-
 pok el-üznék, és az éjtszakákat inkább kö-
 nyörgések közt álmom nélkül töltének. A'
 honnan ki-terjedett ez a' több Arabsokra-is,
 és tsak hamar a' kortsmákon korbelységnek
 és dö'sölésnek eszközüvé lett; mellyet-is
 mint részegítő italt törvényt kellett a'
 szentebb *Muselmánoknak* magok embereitől
 el-tiltani. Mit nyertek véle? nem egyebet:
 hanem hogy azok-is, a' kik eddig a' Kávé-
 nak híret nem hallották vala, mint meg-til-
 tott dolgon inkább kezdének kapni, és így
 ez a' tilalom-is egyik nevezetes út lön an-
 nak hamarébb és szélesebben való ki-terje-
 désére. Az Arabokról által-ment ez a'
 Európába izokás hamar időben Egyiptomba *Kairoba*: on-
 lett által-
 jövele. nan 1554-he *Konstántinápolyba*. A' hon-
 nan a' Velentzések a' szomszéd kis Ásiában
 kereskedvén, által-hozták ezt Európában-is.
 Már 1644-be *Masfiliában* az utazók kávéét kez-
 dettek vala innya, a' hol 1671-ben ennek
 közönséges kortsmát állítottak. *Angliában*-
 is 1660-ban az Aruk' Listájában a' kávé
 meg-fordult, és 1652-ben egy Görög szolga
 Londonban a' kávé-főzésnek mesterségét gya-
 korlotta-is, 1663-ban Törvényt írtak róla,
 hogy

hogy a' kik e'vel akarnak kereskedni, az Ország' Csejájába bizonyos pénzt fizessenek. A' Frantziák a' jó kávéra 1669-ben kaptak vala, mikor IV-dik Mahomet Török Tsáfszár *Salimán Agát* követségben küldvén Párisban, az oda magával szörnyü fok kávét vitt vala. És ettől fogva terjedett-e' ez, kiváltképpen Európának több részeire-is.

Felix, vagy *Böldög Arabiában*, nevezetesen *Yemen* nevü részében, úgy *Æthiopia*-ban, és az *Áfrikai Borboniában* a' LINNÆUS' tanítása szerint *Amoen. Acad. T. VI. p. 162.* a' kávé-fák régen önként-is termettek. Ma

A' kávé-fák regen önként-termettek.

mindenütt magról szaporítják. Hívják az Arabsok magokat a' kávé-fákat *Caouhe* vagy *Caouha*, a' gyümölcset *Bun*. A' Törökök *Caouhe*. Az Európaiak ezt a' formájáról elein *Kaffehab*nak nevezték, úgy vélekedvén, hogy ez mint a' bab hüvelyekben teremne; a' melly ma-is fok helyt rajtok maradott. *Prosper ALPINUS* Egyiptomban fokáig lakott *Olofz Medicus* írta-le leg-elébb ezt a' fát az

Arabs nevek.

Egyiptomi Plánták között, *Edit. Venet. 1591.* a' mint meg-jegyzi LINNÆUS *l. c.* és az ennek gyümölcseiből készült italt. Készitenek, úgy mond *ALPINUS*, a' *Bon* vagy *Bauból* ho mi közönséges italt a' Törökök, Egyiptomiak, és Arabsok, mellyet ők bor helyett isznak, és a' kortsmákon úgy árúlnak, mint nálunk a' bort, 's *Caouának*, az-az, itálnak hívják. A' fája az *Eunymushoz* hasonló: az ital a' gyomrot erősíti, és az emésztést segíti, a' belső részek dugulásait ki-bontja, a' méhet melegíti, a' havi vért indítja, 's a' t. Azután 1624-ben *VERULAMUS Hist. Nat. Cent. VIII. n. 738.* így hozta ezt elé: *Turcis in usu est potus, quem vocant Coffa, ex bacca cognomire, quæ nigricat instar fuliginis, et acri, neque in aqua sic calente, ut haustum admittat. Et potu utuntur in suis tabernis corroborante cerebrum et cor, et digestionem juvant.* az-az: A' Törököknél

A' Törökök regen iszszák.

szokásba van az ital, mellyet *Coffának* hívnak olyan nevű gyümölcstről, a' melly fekete mint a' korom, tsipös, de nints fűszerfűl szagja. Ezt porrá téve annyira megmelegített vízzel ízfűzák, a' mint megihatják a' magok kortsmáikon; mint az agyvelőt és szívet erősítő, és az eméztést segítő italt. Ki-tették ezen beszédből, hogy ő *VERULAMIUS* maga a' kávé még addig nem esmérte. És épen tsudára méltó, melly hirtelen el-terjedett ez az ital minden-felé.

„ Mert már 1690-ben *Rajus in Hist. Plant.*
 „ Angliában kénteleni ett vala a' kávé ital
 „ ellen ilyen panaszra szakadni. *Felix Ara-*
 „ *biának* fája ez, egyedül a' *Tropicusok*, a'
 „ honnan képtelen kintset vesznek ebből bé,
 „ úgy hogy az egész világnak gazdagsága,
 „ *Arabiának* azon böl dog részébe takarod-
 „ jék. Hitel felett való, hány ezer, meg
 „ ezer hordókat adjanak-el ök ebből a' Tö-
 „ rököknek, *Barbarusoknak*, Európaiknak.
 „ Tsuda, hogy lehet ez egy Nemzetnek tu-
 „ lajdona, és hogy tartattathatik egy Tar-
 „ tománynak szorofs határiban. Tsuda,
 „ hogy a' szomszéd Nemzetek irigységtől
 „ vagy fösvenységtől indittatva azokat a'
 „ fákot erővel-is már régen el-nem pusztí-
 „ tották: vagy a' magvát 's eleven gyöke-
 „ reit tsalárdsággal-is el-nem lopták. Tsu-
 „ da, melly vigyázó sárkányt állítottak elé
 „ a' magok *Coavatájoknak* az idegenektől va-
 „ ló meg-örzésére. Tsuda, hogy gyűjthes-
 „ sen egy tartomány abból bé annyit, hogy
 „ az egész világnak eleget adhasson.“

Suetziában, a' mint sok hiteles öreg em-
 ban nem berek' bizonyítása után említi *LINNÆUS* ezen
 régen *Fran* folyó *Seculumnak* elejéig nem tsűszótt volt
tzia Or- bé a' kávé-ital; hanem az utazók *Frantzia*
szágból Országból azután vitték-bé ezt-is egyéb ide-
tsűszótt- gen szokásokkal. Olyanok vagyunk t. i.
 bé? úgy mond ő, mi Európaiakúl, hogy egy
 felől a' mások erköltseit büszke szemekkel,

és mint hozzánk nem illőket, nevetve nézzük, azonközbe még-is tsupa szokásból más idegenek erköltseit minden okofság kívül vakon követjük. Az Uri Rendeik kávéit isznak azért, hogy az e'félékkel magokat a' köz-néptől meg-különböztessék: a' köz nép, hogy ne láttassék az Uraknál ő-is sokkal alább valónak lenni, az Urakot majom módra követi: és így a' mi egyszer újság, az egész tartományt hirtelen el-kell lepni. Így jövének-bé és foglalák-el egész Európát az Indiákra való kereskedésnek fel-állításával a' Caffé, Thea, Nád-méz, Sellyem, Fuszerszármok, 's egyéb e'félék, mellyekről a' mi jámbor, nálunknál nem kevésbé boldog Eleink hírül-is alig hallattak volt valamit.

Maga a' kávé-fa-is már 1710-ben a' Belgiumi fényesebb kertekbe láttatott. Mellynek ezt az alkalmatosságát írja *Borhauvéből Hort. L. B. p. 217. LINNÆUS: Nicolai's Witsen* nevű Amsterdami Consul, és a' Nap-keleti Indiának *Praefectusa*, minekutánna maga levele által fok ízben kérte volna *Tan Hoornt* az Indiai Társaságnak akkori *Praefectussát*, hogy hozatna *Felix Arabiának Mocha* nevű városából új kávé-magvakot, és *Javába*, a' hol ő lakik vala, plántáltatná-el. A' mellyet ő 1690-ben szerentsélen véghez vivén, 1710-ben az itt termett fák-ból egyet küldött *Witsen* Úrnak-is. A' ki azt, mint ritka ékességet, *Amsterdamban* a' maga kertében el-ültette; a' hol az meg-is gyümölcsozott; a' mellyről ofztán újjabb tsemeték-is bőven szaporodtak. 1713-ban küldött vala ezek közül *Pancras Ur*, a' ki *Witsen Ur* után *Consullá*, 's a' ditsőséges *Witseni* kertnek-is *Praefectussá*vá lett vala, *Párisba XV-dik Lajos Királynak-is* egy öt ládni magos tsemetét. A' ki-is azt a' Királyi kert' akkori fő Gondviselőjének *Jussieusnak* által-adván, ott-is szépen meg-maradott, meg-nőtt. és gyümölcsozott; és leg-előbbiszer a' kávé-fának igaz

A' kávé-fa
Európába
leg-előbb
mikor és
hol láttatott?

formáját e'ről írta vala le a' most nevezett tudós Királyi *Botanicus* 1714-ben.

Ameriká-
ba Mitsoua
u on kere-
kezett ál-
tal ?

Meg-érkezven azután nem sokára maga-
is az említett *Gubernator Van Hoorn* Indiák-
ról Belgiumba, és magával feles e'féle mag-
vakot hozván ezekből, Amerikanak-is azon
részeibe, mellyeket a' Belgák a' *Tropicusok*
közt bírtak, úgy mint *Surinamba*, *Domini-
cába*, *Martinicába*, az *Antille* és egyéb szi-
getekbe ebből által-küldöttek. A' hol-is a'
kávé-fák tsak hamar úgy meg-szaporodának,
hogy már ma a' kávéból itt-is véghetetlen
nyereséget hajtának magoknak minden esz-
tendőben azoknak a' helységeknek Urai.
Ki-terjesztette vala ennek mivélését, a' mel-
lyet az előtt tsak egy tartomány folytat va-
la *Van Hoorn* Ur a' Nap-keleti Indiákon
Ceylon és *Java* szigetekben, és heves Afri-
kában-is fok helyeken, a' hol-is már ma
bőven terem.

Formája
a' kávé-fá-
nak.

Formáját a' kávé-fának szóval így raj-
zolja-le *LINNÆUS* l. c. p. 168. A' Fának de-
reka *Mocha* vagy *Mecca* körül igen egyenes
6, 8, 12 lábni magos. *Yavában* és *Ceylon*-
ban 20, 30, sőt 40 lábnyira - is nevededik.
Vastagsága mint az ember' szára vagy tzomb-
je; *LINNÆUS* szerint 4, 5; mások szerint 10,
15 hüvelykni. A' *haja* első esztendőben zöld,
másodikban barna, azután szöke, mellynek
külső kérge néhány rétüleg egyenetlenül hárt-
tyánként el-hafadott rongyos. Az *ágai* fe-
jérek, haljók, vékonyok, egymástól egy a-
rasznaira, vagy tenyérnire az első levelek-
nek hony-alljaikból egyenesen két-felé ter-
jedve egymástól által-ellenbe nőnek-ki, és
nevedednek 's terjednek két-felé minden ap-
róbb el-ágazás nélkül, fok bogokkal. Az
ágakból két felől, egymással által-ellenbe,
egymástól egy-egy tenyérnire, arasznira,
rövid, jó vastag, a' töveken egybe-follyó
szárakon, alatt tojás forma kerekességgel kez-
dő, középbe ki-fzélőfedő; fenn lántsa mód-

ra egybe-hegyeződő, fellyül fényes barna, alól sárgás zöld, mind két felől sima, egy araszni hosszú, három újni széles, kevésé ríntzos levelek nőttek-ki. Az ágak minden esztendőnként a' végeiken vékonyon kulltyebb nőnek, és a' bogjaikból újjabb leveleket vetnek; a' mikor az alatt való három esztendő bogokról a' levelek le-hullának, és többé ki-lem nőnek; hanem az újjabb levelektől szüntelen zöldön marad a' fa. A' virágjai rövid lábotskákkal, két felől 2—4 számmal a' levelek' hónnya alól nőnek-ki; a' mellyek aprók, rövid tsöjüek, fenn öt rézetskére hafadók, fejérek, jó szagúak, majd mint a' *Jesamin* virág; a' mellytől formájára nézve-is csak annyiban különböz, hogy annál rövidebb, és nem két, hanem öt *Stamenetskéi* vagynak. A' honnan *Jussicus* a' kávé fát-is (*Jasminum Arabicum*) Arabiai *Jesamin*nak-is nevezte.

A' virág-pohárok (*calices*) fenekéről a' két *stamenek* közt egy zöld, fenn két felé hafadó, rövid szlopotska (*stylus*) növ-ki; mellynek alsó része a' virágok' el-hullása után elein zöldes, azután piros, meg-érve barna piros, tojás vagy szív forma, de kevésé öfzve-nyomúlt, és hat vagy buta szegeletet mutató, kis tseresnyeni nagyságú gyümöltse léfzen. Mellyben a' külső hűfos haja meg-száradván, olyan formán mint a' *Laurus* gyümöltse egy-egy két felé való kemény, tömött béli magvak találatnak, a' széleiken egymásra hajlott hártýátskákkal egybe foglalva. A' mellyek egymástól elválva kívül púposok, belől, a' hol egymást érik, laposak; 's tulajdonképpen Kávének neveztetnek. Mint egyéb India gyümöltsfák-is, úgy a' kávé-fák-is esztendőben kétfzer virágoznak; de mindenik rendbéli gyümöltsöknek meg-érésére egy-egy esztendő kívántatik. *Felix* Arabiában és *Aethiopia*ban az esztendőnek minden részeibe lehet rajtok

Virágzó-
fa és gyü-
möltsszé-
se

miért nem
 lehetett
 Európá-
 ban bőveb-
 ben szapo-
 ruan?

mind virágot ért gyümölcstöt találni; ugyan-
 tsak nem fokszor, hanem hol kérfzer, hol
 háromszor szedik-le ott-is egy esztendő alatt.
 Vóltak GEOFROY szerint l. c. p. 433. ez
 előtt, a' kik úgy tartották, hogy az Arab-
 fok a' kávé-magot meleg vízbe meg-áztat-
 nák, míg el-adnák, hogy az másutt ki-ne
 keljen. De ma ki-bizonyofodott, hogy ez
 nem attól van, hanem hogy a' ki-elésre
 egészen ép, nem ketté vált, igen frífs és
 tökéletesen el-készult magvak kívántatnak,
 minémueket ott helybe Indiában-is nem olly
 könnyü találni; 's azért ott-is fok vész a'
 földbe, míg egy kettő ki-kél. Egyébkép-
 pen-is, a' mint maga Jóhan SILANDER, a'
 ki Surinamban ennek plántálásával fokot baj-
 lódott in *Act. Haffn.* 1757. meg-jegyzette,
 ez igen kényes plánta; nedves, tós, puha
 földet, és felette nagy meleget szeret. E'
 mellett az esztendőnek ollyan forma járás-
 te kívánja, hogy *Februarius* ne légyen igen szá-
 raz, *Martiusban* és a' több hónapokban eg' sz
Augustus' közepéig bőv eső esék: attól
 fogva *December* végig száraz idő légyen: *De-*
cemberben és *Januariusban* ismét kevés eső:
 a' mint szokott jární ott *Surinamban* az idő.
 A' kávé tsemetéket esztendő múlva a' plán-
 ta oskolából, mikor esős idő van, ki-sze-
 dik, és bokros helyekre, a' hol árnyékban
 légyenek, el-ültetik, és úgy hagyják négy
 esztendeig, míg ő-is magának árnyéket ké-
 szített. Három esztendő múlva teremni kezd,
 és el-tart a' terméfe húsz esztendeig 's to-
 vább-is. Esős időben és tavaszszal nagyobb
 gyümölcstöket hoz. *Oktoberben* apróbbakat,
 mint az előtt. Az új fáknak gyümölcsei na-
 gyobbak, mint a' vén fáké, de nem ollyan
 jó ízűek. Lásd LINNÆUST l. c. p. 171. Yemben
 vagy *Felix Arabiában*, a' hol a' kávé-mive-
 lés leg-nagyobb divatjában vagyon, az aér'
 melegségéről azt jegyzette-meg *Christ. Henr.*
BRAAD, a' *Sverziai Kir. Academia'* *Affliában*

ad A. 1761. hogy ott, nevezetesen Nlochd-
 ban, a' Farenheit Thermometruma rend szerint
 a' fagy' punctumán 90 gradussal mindenkor
 fellyül áll, 102-ig pedig gyakran fel-hág.
 Plántálják ott a' kávé-fákát a' tengertől két,
 három ezer lépésnyire az olyan hegyek' ol-
 dalain, mellyeken fellyülről szép források talják és
 jönnek-le tekervényesen a' hegyek' alljáig az dajkálkod
 e' végre készített árkokon: a' mellyeken nap nak vele?
 fel-költe előtt fél-fél óráig a' vizet a' kávé-
 fak' töveire ki-eresztik: a' kiknek pedig e'
 féle hegyek nem jutottak, a' tér-hellyeken
 ifzonyú munkával nevelik a' magok kávé-
 fáikat. El-készítvén t. i. és ketske-ganéj-
 jal meg-trágyázzván, 's jól meg-öntözvén a'
 foldet, egy-egy singni méjj gödröket ásnak,
 hat-hat singnire egymástól, és a' kávé-mag-
 vakot azokba hasonló el-készített földdel be-
 temetik, és mindennap derekason meg-ön-
 tözik. Melly szerint azok, 10, 20 napok alatt
 ki-kelenek, és ha a' nap-fénytől gondoson
 őriztetnek, más-fél, vagy két esztendőre
 akkorát nővnek, hogy más helyekre által-
 tétettethetnek. A' hol-is szorgalmatoson ön-
 tözve, és roszsz ágaiktól meg-tisztítva, há-
 rom esztendőre termő fákká lesznek; és a'
 mint esztendőnként nevedednek, mind több-
 zőbb gyümölsöket hoznak. El-élnék pedig
 a' kávé-fák rend szerint húsz, 's több esz-
 tendőket (néhol száz, száz-tíz esztendőket)
 A' gyümölsöket édekségekért a' majmok erő-
 sen szeretik. Őszszel mikor a' gyümölsök
 bele veresülni kezdett, a' vizet rólok el-
 fordítják, hogy hamarébb meg-száradjanak.
 Augustusban 's Januariusban gyengén meg-
 rázogatván a' fákat, hogy az ért gyümöl-
 tsöket le-húllatják, vagy kézzel-is le-szedik.
 A' mellyeket tiz, tizenkét napokig a' házak a' gyümöl-
 nak lapos fedelein a' nap-fényre ki-terite- tseit hogy
 nek, éjszél tájba, hogy a' reggeli harmattól szedik és
 meg-ne nyirkosúljanak, bé-fednek, és kö- száradjat-
 vel, hogy a' hártványoknak kedvetlen édes ják?

levelek folyón-ki, meg-nyomtatnak; aztán szárazon 12 óráig ismét meg-áztatják; és így vagy nagy fa-ozlopokat hengergetvén rajtok, vagy malinokba viven's jól fel-emelt kövek közt le-járatván, a' külső húrtyájakat vagy kérgeket le-koppasztják; a' beletet külön, arnyékban, hogy ditséretes zöld színeket el-ne veszítsék, és a' nap-fénytől meg-ne fejedjenek (a' melly roszsz jelnek tartatik a' kávéban) jobban-is meg-száraztatják. A' le-kopott külső fekete haját (a' melly köztök igen öltő) magoknak kávénak meg-főzik. Ezt a' kik kóstolták, nagyon roszsz ízű italnak mondják; hanem az ez alatt lévő fejer kérgetskék, melly a' belet fedé-bé, valami fuzerszámos édes ízt eresztvén benne, a' kávénál magánál kétszer-is többre betsülik, és tsak az Urak' számára gyujtik *Caffe à la Sultane* név alatt.

Caffe à la Sultane
mi?

Hol terem
leg-jobb
kávé?

A' Törökök a' magok kávéját, hogy zöldebb legyen, a' hajakban meg-hagyják. Az Arabsok hajastól ki-vinni magok közül nem engedik. A' hol leg-jobbnak tartatik, a' melly a' *Houdemu* nevű helységben, *Mocha*, és *Betelsacki* vagy *Betelsagui* közt terem. Mellyre nézve ez utolsó helyre-is szokták más Arabsok-is magok el-adó kávéjokot min-felől takarítani: úgy hogy ebből ott elein őt, hat Európai hajók meg-rakodtak; és 20 esztendő alatt minden esztendőben el-hoztak onnan 30000 *Bahar* kávé; a' melly mindenütt tett 870, a' Frantziáknál 750 fontot; mellynek fontját Török Országban és Európában akkor 10—12 piásztterrel, aztán 115 piásztterrel 's drágábban-is fizették: a' mellynek már ma az Amerikai Kávé' el-bővülése után felét-is alig szokták ki-hozni. *UNZER Der Arzt B. II. p. 120.* a' *Dufour* bizonyítása után azt a' kávé, mellyet a' Bóldog Arabiából esztendönként a' kereskedők Tevéken rendes úton ki-hozni szoktak 750000 fontra veti: ezen kívül azt-is, mellyet a'

Caravának, vagy a' Mahumeu' koporsóját Maccában látogatók Syriába és Egyiptomba titkon által szoktanak vinni, 450000 fontnál nem kevesebbnek gondolja. Ezt az Arabiai vagy Mochai 's Betelfacki és Persiai kávét közönségesen, minthogy nap-kelet felől szállítják a' Közép Tenger' partjain lévő kikötő helyekre, hívják az Olofzok és Frantziák *Caffe de Levante*: *Levanu*nek mondván *Levante* ők mind azokat az Országokat, mellyek *mi?* nap-kelet felől a' Közép Tenger' partjára jönnek, mint p. o. Görög Ország, kis Asia, Egyiptus 's a' t. a' mellyek pedig ezeken túl vagynak Nap-keletre *Orient*nek nevezvén.

Hozattak vala a' Frantziák ezen Száz-
nak elein Arabiából Amerikába-is *Bourbon*: *A' Fran-*
és *Madagascar* szigetekbe fok eleven kávé-*ziakszor-*
fa-tsemetéket; a' mellyek ott-is könnyen el-*galmatos-*
szaporodtanak. Meg-látván pedig a' lako-*sága, hogy*
fok ennek a' betses idegen fának formáját, *Ameriká-*
ki-mentek a' magok erdejekre, és onnan *ba el-sza-*
éppen hasonló ágakat hoztak, és mutattak-*porithas-*
bé a' Frantziáknak: mellyből úgy vették *sák.*
észre, hogy ezek ott helybe-is eleitől fog-
va, valamint *Mochánál*, vadon termettek: a' *Madagaf-*
mellyek-is minek-utánna helyes nevelés, és *cárba az*
által-plántálás által meg-szelídültek volna, *erdőkön*
amazokhoz hasonló jó édes gyümölcseteket *vadon-is*
tek rólok. Azonközben el-szaporították a' *termett.*

Frantziák ezt 1722-től fogva a' Déli Ame-
rikának *Cayenna* szigetében-is, *Sumatraból*
(a' melly oda 80 mért-föld) egy *de la Mo-*
the Aignon Officier Úr egy font hajában lé-
vő frífs kávé magvat hozattatván oda által;
hisz hogy már 1727-ben ebben a' Szigetben
60000 kávé-tsemeték számláltattak. Azután
által-vitték ezt a' Frantziák *Martinsque*, *St.*
Domnigo, *Guadaloupe*, és az *Antillae* szige-
tekben-is; a' hol-is, különösön *Sottovento*
nevü sziget ma igen derék és fok kávét te-
rem. Az Amerikai ös kávé-fákban azt jegy-
zette-meg *Jacquin* Úr, midön három társai-

Uj neme a' kávé-fának A-merikában val együtt I. Ferentz Tsáfzár' költségével a' Természeti dolgok' vi'ssgálása végett azokat a' szigeteket el-járta volna, hogy virágjoknak nem öt, hanem csak négy *flamenjek* van, és a' magvok nem válik kettőben. A' honnan ő ezt a' Nap-keleti kávé-fáktól megkülömböztetve, *Brown à Pavetta*; LINNÆUS pedig az *Ixora* nevű Familiák közti tették. Tartanak ugyan már ma kertek' díszére virág-házak' segítség által Európában-is a' jelefebb kertekben igaz kávé-fákat-is, a' melyek meg-is teremnek. De a' körülöttek való nagy fáradság sokkal fellyül haladván a' belölök vehető hasznot; a' gyümölcsök se lévén olyan jó ízű, mint az Indiaiaknak; el-szaporításokon még eddig senki sem igyekezett.

§. CCLXI.

A' kávé három-féle: 1.) *Arabiai* vagy *Török kávé*, melly *Levanensisnek*-is mondatik. Ez leg-apróbb, barna ízű sárga, és leg-jobb-féle is. 2.) *Indiai*, melly *Jáva* szigetről, a' hol leg-bővebben terem, *Javanensisnek* neveztetik. Ez nagy szemű, fejer forma sárga, és leg-alább való. Minthogy többire a' *Hollandusok* hozzák és árulják, Európában *Hollandiai* kávének is hívattatik. 3.) *Americai* vagy *Surinami*: melly közép rendű nagyságú, zöldes sárga. A' *Jávainál* valamivel ez is elébb-való. Választani kell mindenikből, a' melly tömött belü, nehéz, a' vízben le-mégyen, ha el-harapják édes, de tsi-pös keferütske izt hágy a' szájban, jó szagú, kivált mikor pergelik.

Elein míg a' Frantzia kereskedők tsu-
 pán csak kávéért egyenesen mennek vala-
 Boldog Arabiába, és azt a' *Beirfagui* vagy
Mochui portusokban első kézből veszik va-
 la, fokkal jobb-féle kávéhozna vala-
 mint ma szoktak *Levante*ből hozni. Melly-
 nek az az oka, hogy akkor az Arabok
 mind a' kávé-fák' mivélésében, mind az ért-
 gyümölcsök' meg-válogatásában, mind azok-
 nak meg-hajálásában, meg-száraztásában, és
 porától való meg-tisztításában, mind 270
 fontos nagy bállokba való bé-tsinálásában
 más Nemzeteknél szorgalmatosabbak voltak.
 A' honnan még ma-is az igaz Arabok kávé
 (mellynek apró, zöld, a' hajától szépen
 meg-tisztított szemei vagynak) minden má-
 sutt termelt kávék felett betsületesek. De a'
 mióta ezt-is a' Persiai, Egyiptomi és más
 Nap-keleti kávékkal együtt kezdték a' ke-
 reskedők az *Alexandriai*, *Smyrnai*, és *Alep-
 por portusokba* le-szállítani, és ott együtt
Caffe de Levante, *Levante* kávé név alatt kez-
 dették el-adni, fok-féle elegyítések és egyéb
 meg-vesztegetések fértek e'hez az Arabiai
 kávéhoz-is. Sőt, a' mint *NIEBUHR* a' ma-
 ga Arabiai útazásában p. 145. meg-jegyez-
 te, annyira is el-mentek már ott a' tsalár-
 dabb kereskedők, hogy Amerikából-is által-
 viszik oda a' kávé, és kevés jobb-féle Arabok
 kávéval meg-elegyítve adják-el Arabiai ká-
 vé gyanánt. Melly szerint a' mai Arabok
 kávé-is, minthogy rend szerint a' leg-tsa-
 lárdabb Görög és Török kereskedők' kezén
 kerül *Török kávé* név alatt közönsébe, semmi
 különös betsületet nem érdemel. Az Indiai
 kávé a' *Hollandusok* hozzák a' nap-keleti
 Indiákról *Java* és *Ceylon* szigetekből. A'
*Java*i kávé nagy, fejt, sárga szemű szo-
 kott lenni: a' *Ceyloni* apró, amannál sár-
 gább. Hasznára nézve a' *Ceyloni* nem ér a'
*Java*ival: az igaz *Levante*inél pedig minde-
 nik alább való. Az *Amerikai* kávék közt-is

Niért nem
 lehet Eu-
 ropába ma
 ollyan jó
 kávét kap-
 ni, mint
 régen?

A' *Levan-
 te*, vagy
*Török ká-
 vé* és *Hol-
 landus ká-
 vé* egymás
 tól men-
 nyibe kü-
 lömböz-
 nek?

Új neme
a' kávé-
fűnek Ame-
rikában.

az *Antille* szigeteken és *Martinique*-ben ter-
mettek, a' *Javainál* jobbnak tartatnak: a'
Surinamiak pedig ennél-is kevesebbre betsül-
tetnek. A' bonnan ezt a' *Hollandusok*, a'
kiknek kezek alatt van, leg-oltsóbban-is árul-
ják. A' *Jamaika* szigetből jövök ennél-is
rozszaabbak: utálatos rozs ízűek; 's ma-
gokra ritkán-is élnek velek. De akár hová
valók légyenek-is a' kávék, ha keferű, do-
hos, penészes, rozs szagjok van, poro-
fok, léhak, puhák, nedvelek, fejérek vagy
feketék (melly attól van, hogy a' Tenger-
be merulve vagy el-penészesülve száraztat-
tak újra meg: vagy még elein a' napnak
erős fényitől el-égték volt) fennmire kellők.
A' sárga kávék régiek, avafok. Az igaz
friss kávénak vagy fennmi, vagy új búza
szagjának kell lenni.

§. CCLII.

Ha a' kávét nyersen a' *Chemicusok*' mester-
sége szerint vízben erőssen meg főzöd, majd
felét holmi vastag, enyves, édes olajból, a'
többit pedig földből állani tapasztalod: ha tűz
által *destillálod*, valami tsipös savanyu természe-
tű sós *spiritus*-is, melly a' *viola julepet* veres
színre változtatja, és az *alcalicus* sóval fel-sorr,
hajthat-sz-ki jó bővön belőle. Ezen sós *spiri-
tus*-ban vagyon a' kávénak minden ereje, mel-
lyet féltvén némellyek, hogy a' pergelés köz-
ben el-repül, nyersen örlötték és főztek-meg
a' kávét. De bizony tzeljokba nagyon meg-
tsalatoztanak, mert nem tsak igen ízetlen,
hanem tellyeséggel haszontalan italt nyertenek.
Ugyan-is ezen sós *spiritus* a' tűz által készül,
és szabadul-ki az említett durva enyves olaj és
töld közül. E're nézve szükség azt előre ad-
dig

dig pergelni, míg egyenlőképpen meg-feketül, és fenyesül, szorgalmatosan forgatván, hogy valamelyik oldala pergeletlen ne maradjon, vagy el-ne égjen. Ha a' pergelés olyan *machinában* leszen, mellyből a' gőz ki-nem mehet, a kávénak is több ereje leszen. Leg-alább a' meg-kívántatik, hogy a' pergelés után, míg a' kávé egészen meg-hűl, az edény jól bé-fedve tartassék. Az így meg-pergelt kávéból is egyszer csak egyszerre valót kell meg-örteni, vagy törni; mert ha lisztül csak egy nap áll is, erejének nagy részit el-veszti.

Ennyire meg-tettzván a' kávé ital nem csak a' bor-nem-íszsza Törököknek és Per-sáknak, hanem a' borral bővölködő leg-kényesebb inyu tehetősebb Európai embereknek is, igyekeztek a' Természet - vizsgálók ki-tanúlni, mi légyen az a' kávéban, a' mivel magát annyira kedvébe tudja ejteni az embereknek. Franc. GEOFROY sokszor meg-ditsértetett tudós Frantzia *Chemicus*, három font nyers kávét *retortából destillálván* vette ki nyóltz lót, és hatod-fél könting tisztá, majd minden szag és íz nélkül való vizet; ezen kívül kevésé savanyu és fojtós ízü vizet 4 lótot, 5 köntinget és 18 gránt, ennél inkább savanyu, húgyos, tsipós, pergelt szagú, keleru, fojtós ízü vizet 24 lótot, 3 köntinget, 48 gránt; vastag háj sűrűségü olajat 16 lótot, 2 köntinget, 66 gránt. A' fenn maradt rész nyomott 22 lótot, és egy köntinget: mellyet 33 órákig égetve, lett belöle 2 lót, 5 könting, 15 grán barna színu hammu: a' mellyből áztatott-ki vízzel tisztá *alkalinus* sót 2 lótot, 9 gránt.

Másfzor meg-pergelvén, a' mint szokás, 3 font kávét, tapasztalta, hogy a' pergelésben terhének negyed része el-veszett.

Meg-

A' kávé
minémü
részeket
fogtal ma-
gába?

Meg-örölvén ezt a két font és 8 lótv kávét, és 72 font tiszta vízzel kevéssé fel-forralván a' levét a' seprejéről tsendesen le-szűrte. Mellyet forró vízbe tett lombikból tsendes tüzzel *destillált*, 's jött-ki belőle elébb íz nélkül való, azután kevéssé savanyu, utójjára nagyon savanyu *liquor* 60 font, és 18 lótv; a' meg-maradt sűrű rész nyomott 34 és fél lótvot. Mellyet *retortába* tévén, erősebb tüzzel *destillált*, és jött-ki elébb savanyu *liquor* 10 lótv, 1 könting, és 60 *grán*, tsipős *alkalinus liquor* repülő húgyos sóval elegy 4 lótv, 3 könting és 30 *grán*. Vastag olaj 2 lótv, 5 könting és 42 *grán*. Maradt fenn fekete, száraz, spongyiás matéria 8 lótv és fél könting. A' mellyet 11 órákig erős tüzzel égetve 2 lótvnál 's 3 köntingnél nem maradt többet nyomó rész fenn benne. Ebből a' hammuból vontatott-ki kénköves ízű és szagú *alkalinus* só 7 köntinget, 70 *gránt*.

Mind ezekből ő azt hozza-ki, hogy a'

Mi az kávénak minden ereje áll holmi vastag, perbenne, a' gelt, nagyon ki-terjedő, és a' pergelés közmi hasz- ben fok tüzzel meg-elegyedett olajból, és noszá, és fok repülő húgyos sóból: mellyeket a' főkedvesse zés által a' víz belőle ki-von, és magába veszi? által-vészen.

Henric. RYHNER Helvétziai tudós Úri ember nem lévén meg-elégedve a' *GEOFROY* próbáival, 's egyfzersmind annak-is végire akarván menni, mit különbözzék a' *Levante Caffé* az *Amerikaitól*, mind a' kettőt különösön mind hideg, mind meleg vízzel, mind olyan vízzel, a' mellyben az előtt nyers kávét főzött vala meg, bé-áztatta, és azokat gyenge tüzzel kezdve a' leg-erősebb tüzig *destillálta*, 's úgy találta, hogy a' kávéban valami *essentialis* természeti olaj is légyen, mellyet a' tűz meg-pergelvén elváltoztat: és hogy a' *Levante Caffé*ban mind víz, mind pergelt olaj, mind föld kevesebb légyen mint az *Amerikaiban*. *ROSTAN*,
ugyan

ugyan Helvétziai elmés Úr, hogy a' kávéban ezt az *essentialis* olajot és egyéb nemes részeket meg-tarthatná, a' mellyek az ő ítélete szerint, hevítő és ösztönözö természeteset váltanak, 's ez által álmodlanságot, belső nyúghatatlanságot, 's egyéb fok-téle alkalmatlanságokat okoznak, el-távoztathatná, hasznofabbnak gondolta a' nyers kávé-t szépen meg-tisztítva fél fertály óráig vízben meg-főzteni, azzal a' tüztől félre tétetvén, jól bé-dugott edénybe egy kevésbé így tartani: mellyet ofztán tzitrom színü leviröl *Caffe citrinnek* hivott; és a' kikre reá befzélhette, kevés nád-mézzel jó melegen hörpöltetett. Ugy-is vagyon, hogy a' víznek melegétől a' kávénak fáva és olajja repülővé és gyullasztóvá nem leszzen, holmi tápláló nyálas matéria-is maradt-meg benne, mellyet a' pergelés el-szokott rontani. De minthogy a' kávé-t azért senki nem ifszza, hogy abból táplálódjék, hanem hogy azzal a' maga inyét gyöhyörködtesse, szívé-t vidítsa, gyomrát egyéb étkek' emésztésére segítse 's a' t. ez a' pergeletlen kávé-lév pedig ezekre egyre sem alkalmas, önként meg-ítélhetni, hogy a' nyers kávé-t meg-főzni éppen haszontalan vesztegetés légyen, és tsak annyi, mintha a' fer helyett tizta nyers gabona-levet akarna valaki másokkal itatni; félvén attól, hogy a' szaladnak megkeletése, meg-száraztása, pergelése 's a' t. annak erejét el-veszti, holott éppen azon változások tézrik a' gabonát ollyanná, hogy a' leve fernek mondattathassék: úgy a' kávé-nak-is azt az erejét, a' melly a' vizet belé főve hasznos és kedves itallá tézsi, a' helyes meg-pergelés készíti-el, és tézsi a' vízzel közösülhetövé.

Helyes meg-pergelést mondok, az-az: a' melly kávé-magvakot egyenlő-képpen megpirítsa, izzaztsa, és fényesítse, és élesztö kávé-gözt hozzou-ki belöle. Mert, ha ki eze-

Pergeletlen főzni meg a' kávé-t együ-gyü gondolat.

A' kávé-nak helyes meg-pergelése hogy

ezeket el-nem várja, nyers kávé-levet fog innya: ha pedig addig pergeli, míg a' kávé' izzadtsága a' tüzön el-szárad, és szén forma feketesége, és korom szagja léfzen, azzal annak erejét egészen el-rontotta, és semmivel nem várhat több hasznot belőle, mintha égett kenyér-hajat főzött volna meg kávé' kápibe. A' Németek inkább szeretik a' kávé't holmi nyársba húzott vas tsöbe zárva, 's mint a' húst úgy forgatva, gyakran meg-is rázogatva, pergelni, hogy a' göze ki-ne mennyen. Mások azt tágas szájú vas ferpenyőben, vagy hogy a' vasnak göze 's ro'sdája a' kávé' ízét meg-ne vesztegeffe, belől mázos, tserép por'solóban, kis falapátotskával minden-felé szüntelen keverve, és előről hátra hányogatva jobbnak tartják véghez vinni, (minthogy a' bé-zárt vas-tsöben a' pergelésnek mértékére nem annyira lehet vigyázni) akkor egy ón vagy tserép talba ki-tölteni, és más hasonló tálal bé-borítani, hogy ott a' maga gözibe hüljön-meg, így élnek e'vel magok az Arabsok-is. A' kik-is az így meg-pergelt kávé't mo'sárba aprón meg-törni jobbnak tartják, mint az Európaiak' módja szerint atzél malmon darabon meg-örölni.

§. CCLIII.

Az így el-készített kávé lisztből egy lótra töltenek a' Belgák fél ejtelyi forró vizet, és egy kevésbé jó meleg helyen vontatván, fintsiakra töltik, és ki magára, ki nád-mézzel, ki téjjel, ki mind a' kettővel együtt meg-édesítve hörpölik. A' Németek az ilyen vékony kávé't nem szeretik, hanem hogy erősebb és vastagabb legyen, egy lótra csak fél fertály forró vizet töltenek, és addig főzik, míg fekete színt vált, és a' liszt magától az edény' fenekire száll.

Ha

Ha az alatt ki-akar futni, egynehány tsepp hideg vizet, vagy nád-mézet eresztenek belé. Így a' szájnak kedvesebb, de az egészségre a' Belgákénál többet nem használ. Mert a' fokszor meg-nevezett sós *spiritus* a' forró vízben e'féle főzés nélkül-is által-költözik; azután pedig a' főzéssel egyebet abból ki nem tsikoriz, hanem holmi durva, enyves, pergelt fekete olajt, mellynél a' *melancholicus* vérnek alig lehet egy jobb abrakja.

Az Arabsok és Törökök, 's mások-is, a' kik erős kávét akarnak innya, más-fél lót friss kávé-liszthez két font forró vizet szoktak venni: és azzal egybe-zavarva, minnekutánna a' tűznél kétszer, háromszor jól fel-buzdult, a' tüztől el-vezzik. és hideg vizes ruhával bé-takarván az edényt felre teszik, míg annyira hül, hogy a' ízajokat el-nem égeti; akkor minden nád-méz, vagy egyéb hozzá adás nélkül, tsészékre töltvén fel-hörpölik. Ezt követik többire az Európaiak-is, a' kik ugyesen élnek a' kávéval; hanem fokban hogy tisztábban jöjjön-le a' kávéjok, utóljára reszelt szarvas szarvat-is tesznek belé, vagy habart tojás' fejérit elegyitenek közibe, vagy egy darab nád-mézet eresztenek belé, mellyel ugyan fel-tett tzeljokat el-érik, de a' kávé' erejét-is fogyadják, bé-nyügölvén azt ezekkel az enyves, kotsonyás matériákkal, és a' sepröbe le-süllyesztvén, úgy hogy nekik kávé helyett majd csak a' festett vékony víz maradjon. Mások utóljára kevés hideg vizet öntenek a' forró kávéba: a' melly amazoknál bátorságosabb; de ez-is erőtleníti a' kávé't; és hirtelen le-szállítván annak fővését, egészen meg-tisztulni nem hagyja. Azert jobb a' kávé't buzgó forrón tüztől félre

Az Arabsok és Törökök a' kávé't hogy iszadják?

*a' reszelt szarvas-szarv nem hozzá adu-
ló.*

hogy jobb tenni, 's magára hagyni, hogy tsendesen
 fozni? úgy fozáljon 's huljon-meg, a' mennyire
 tettzik; és akkor tsendes félre hajtással a'
 tisztáját fintsiákba ki-tölteni. Vagynak, a'
 kik nem főzik-meg a' kávé, hanem ahöz
 készült szűrő pléh-töltsérbe tévén annak liszt-
 jét, forró vizet töltenek reá, és jól bé-fed-
 ve egy darabig rajta hagyván, szép tisztán
 fintsiákba le-eresztik és fel-hörpölik.

A' Nemetek, Svekusok, 's más északi
 Az Euró- kényesebb emberek a' kávé többire ebéd
 pai Nem- után iszják két, három apró fintsiákkal,
 zetek mi- höven meg nád-mézelve, gyakran friss tej-
 kent élnek fellel-is meg-elegyítve. A' Frantsiák regge-
 vele? lenként isznak egy-egy jó nagy fintsiával,
 nád-mézzel meg-édesítve, és piritott búza-
 kenyér- szeletekkel mártogatva, úgy hogy
 az ő kávézáfokot inkább érelnék, mint ital-
 nak lehesse tartani. A' Belgák reggel-is,
 ebéd után-is hörpölik: a' hol a' köz-nép ezt
 néha meg-sem pergeli, hanem úgy nyerső
 forró vízzel meg-öntve, tej és nád-méz
 nélkül fel-hörpöli, és utánna egy darabots-
 ka nád-mézet, vagy édes gyökeret rág. Az
 Anglusok inkább reggel élnek a' kávéval,
 vajjal meg-kent kenyér mellett hörpölgetve.
 A' Törökök tsak egy-egy fintsiával isznak,
 de erősebben főzve, mint a' miénk, azt-
 is nád-méz nélkül. Hogy a' kávé akár hol-
 is nem szegény és rabotás embernek való
 ital legyen, éizre vehetni abból a' sok-fé-
 le pezlekből, és pepetsző idő-töltésből-is,
 mellyel jár a' kávé-készítés. A' tehetős U-
 rak-is többire azon kívül, hogy a' kávé e'
 világnak két végső, előttök esméretlen ré-
 szeiről a' Tengereken hozzák, 's drágán ad-
 ják, ezen az egyébként alkalmatlan, kefe-
 ru, pergelt ízű, idegen, fekete italon azért
 kapnak annyira, hogy ebben az alacsonyabb
 rendűek őket követni nem elégségesek. Meg-
 tettzett pedig ez az ial leg-előbb-is, és
 főképpen az Aszfzonyságoknak; a' kik mind
 azok

azokban, a' mellyek az elmének alsó tehetségein fordulnak-meg, az elsőséget mindenkor magoknak tartották, azért-is, hogy nem rélzegit; de azért-is, hogy a' theánál drágább. Mellyre nézve éppen alá-való dolognak-is tartanak, ha midőn egymást látogatják, csak herbathéval, és nem jó erős kávéval kínálják őket, vagy ebédre hívattván, ebéd után jó erős kávé-t-is nem adnak nekik.

§. CCLXIV.

A' vékony kávé a' vért éppen nem vastagítja, sőt ha ki módjával él vele, mind azokra a' végekre, mellyekre a' theát használni mondottuk, igen szépen használ. De a' vért inkább melegíti; és jobban fel-indítja, a' láthatatlan gözt, a' verejtéket és a' vizelletet erősebben hajtja, 's következésképpen a' testet nagyon szárazítja. Innen a' pblegmaticusoknak; és a' kiknek a' fok ülésben gyomrok elgyengült, a' theánál hasznosabb. Kevés mértékben, és tejjel fel-elegyítve a' kis gyermekeknek, és el-hidegült természetű véneknek-is inkább commendáltatik; a' mejj-száft és köhögést-is szebben enyhíti. Kérdésben sorog az-is: vallyon éhomra-é, vagy pedig étel után hasznosabb ezt hörpölni? A' Törökök üres gyomorral kávé-t innya olly ártalmasnak tartják, hogy ö köztök köz mondás légyen: *a' ki kávé-t akar innya, ha egyebe nints, a' kontyát-is nyesse-le előre, vagy éppen ne igyék.* Tapasztalt dolog az-is, hogy a' kik éhomra fok e'ős kávé-t isznak, majd egész testekben viszketogséget, nyughatalanságot, eszketést, szédülést

kezdenek érezni, mellyektől addig meg-fem szabadúlnak, míg jól meg-nem izzadhatnak, sőt időre egész testekben el-foványúlnak, el-erőtlenülnek, és *melancholicus*úlnak. Hasznosabb azért minden rendbéli embereknek, kiváltképpen pedig az egyéb iránt is véres, forró és száraz testűeknek ezt a' Frantziák' módja szerint ebéd után mindjárt (hogy az étellel egybe-elegyedvén az emésztést segítse) vagy azután mintegy három órával, (hogy az emésztés után fenn maradt enyves taknyos *materiát* el-olássa, és a' gyomorból ki-hajtsa) hörpölni. Tejjel mindazáltal és jó vékonyon készítve, a' leg-hidegebb természetűek, és a' kik e're régen szoktanak, éhomra is keveset ihatnak. De hogy valamit faljanak reá, ezeknek is *commendáltatik*. Estve pedig kávé-t innya, akármilyen módon készítve is, senkinek nem tanácsos; mert az álmat a' théánál-is inkább akadályoztatja, még pedig nagy nyúghatatlansággal, és erő-fogyatással. Némellyek szerint a' *venust*-is lankasztja.

A' kávé-
nak hasz-
na miből
áll?

A' ki a' kávénak hasznairól, vagy értelmairől helyyefen akar itélni, a' forró meleg vizet sem kell abból ki-selejtteni. Ugyanis a' meleg víz a' belső részek' el-lágyításában és erőtlenítésében, és a' nedvességek' meg-higitásában a' maga természetét a' kávéval-is meg-tartja. Hanem a' mennyiben a' kávénak keserű olajja kevésbé szorít; repülő pergelt sava pedig ösztönöz, nem üledhetik a' víz a' kávéval annyira meg a' testben, mint a' nélkül, vagy a' théával. Tapasztalt dolog, hogy a' kik étel előtt kevéssel néhány fintsia kávé-t meg-ísznak, éhségek el-mulik, és minden gyönyörűség nélkül esznek: mellyet-is kétség kívül a' me-
leg

leg víz okozott. A' mi illeti különösen a' kávénak erejét, tartsuk-meg, hogy midőn a' pergelés közben annak repülő, vékony olajja és fava a' tüzzel-is egyesült, ezek a' meleg víznek kortsojáján hirtelen el-járván a' testnek leg-szorosabb útait, és a' fibrákat mindenütt eievenebb mozgásra serkentvén, a' szívet tapasztalhatóképpen elevenítik és vidámitják; mint azt a' jó kávénak pergelés közben utóljára fel-keelő jó szagjából akárki magán észre veheti. Azonközben az érzékenységeket-is fel-ébreszti, és az álmodat hozzájok közelíteni nem engedi: úgy hogy ha ki este egynehány fintsia kávévét meg-ivutt, az egész éjtszakát álom nélkül kell el-töltenie, ha csak egy jó pohár hideg vizet, bort, vagy égett-bort nem ivutt rá, vagy bövetskén nem vatsorált, vagy gyermekségétől fogva így nem volt szoktatva. Az Arabsok és Törökök hogy a' sok Opiumtól örök álomba ne maradjanak, a' gyakran kávé-itallal örzik magokat. Ettől vagy on az-is, hogy a' kávé tálbe egy deig kedvesen melegít, nyárban pedig el-áldgyaszt; és hogy a' forró nyavallyákban, üzes orbántzokban olly tapasztalhatóképpen rt. Ez a' repülő olajos só az a' kávéban, mellyel a' testnek színén való láthatatlan ki-özölést-is helyre állítja, sőt könnyen a' meg-izzadásig viszi. Melly szerint a' kávé fok változásokban, mellyek ennek a' gözök benn rekedéséből támadtak vólt, derék erővság gyanánt szolgált. Bergius után írta PLENK Bromat. p. 420. hogy ő esmért yen egy Afzszonyt, a' ki 20 éjtszandök alatt minden reggel fő-fájással serkent-fel; a' mellyinek utána kávéét ivutt, róla egész nap el-ívozott, ki-nyilván t. i. a' ki-gözölésnek okjai a' kávének pergelt olajos savától. Uyan ezen okból a' tartós has-menések, és a' jár folyások ellen-is a' kávé sokaknak jól használni tapasztaltatott. Jó erőssen főzve,

Az estvéli kávé az álmodat akadályoztatja.

Orvosai hasznai.

és hogy forróságot ne szerezzen, friss ziz-
trom-level elegyítve a' napos hideg-leléleket
is sokszor el-hagyattatta. A' vizellet' út-
jain-is igen hafzatosan dolgozik a' kávé;
midőn a' vastagabb taknyos nedveségeket
el-olvasztván, azokat az é're rendelt úton
ki-takarítja. Esmért LINNÆUS *Holmiában*
olyan embereket, a' kik egy-egy fincsia ká-
vét egy pohár hideg vízbe töltvén, és azt
így reggel meg-iván, meg-vallották, hogy
a' soványet femmi orvosság olly bővön be-
lölek nem takarította, mint ez. Ezen az
úton és a' ki-gözőlés' s izzasztás' útjain, a'
puha, nedves, kövér teste'nek meg-sava-
nyítására-is a' tiszta kávénál többet egy
eszköz alig tehet. A' mad-méz, a' mint
fellyebb annak természetét láttuk, a' vizel-
let-bajtásban a' kávé't segíti: a' tej, téjfel,
és kenyér akadályoztatják; bé-pótlván a'
magok enyves kövérségekkel ennek ösztönö-
ző sovány sós részzeit. Mellyekből, kik-
nek? mikor legyen jobb a' kávé't tisztán,
vagy téjfel' s kenyérral innya, tovább való ma-
gyarázat nélkül-is ki-tanulbatják. Magáról
említi LINNÆUS, hogy ő midőn a' hajólok'
Ispotálljának Orvosa lett volna, s regge-
lenként a' betegeket el-járta, s azoknak gö-
zítől sokszor gyomor-fájást kapott volna,
az mibellyt három kis tsésze tiszta kávé't
hamarjába meg-ivutt, mindjárt el-múlt. In-
nen ő ebéd után-is, hogy a' szél a' gyom-
rot el-ne fogja, a' kiktől ki-telik, nem tart-
ja helytelennek egy fincsia tiszta kávé't jó
melegen fel-börpölni. Ez, úgy mond, a'
húsnak meg-rothadását, egyéb étkeknek *fer-*
mentatioját, mellyekből szokott kiváltképpen
a' szél a' gyomorban támadni, hathatósan
tartóztatja. Tapasztalta ő azt-is némelleyek-
ben, hogy mikor ébomra néhány tsésze jó
erős tiszta kávé't meg-ittak, a' geleszték az
ő gyomrokból a' be'lekre le-szállottak, a'
honnán ha akkor *purgatívot* vettek, szeren-
tsé-

mad-méz,
tejes, ke-
nyérral
mirtoga-
zott kávé.

ebéd után
ivutt kávé

ébomra
ivutt kávé

tséfen ki-üzettettek: minthogy a' geleszták a' pergelt matériákat, minémü az égetett szarvas szarv-is, semmi-képpen nem izen-
vedhetik. Innen a' gyermekeknek-is geleszták ellen gyakran kevés tiszta kávé adni, ^{a' gyermekeknek adhatni-e?} nem tartja helytelennek. De bővebb éléssel az ő növéfeket ezt-is meg-akadályoztatni gondolja. Az olyan Afzszonyoknak, a' kik fok lágy kövérséggel terheltettek, és taknyos hideg természetűek, 's e' miatt fejtér folyással, havi vér akadozással bajlód-
nak: nem különben az el-puhult és aluszé-^{azafszonyoknak}kony személyeknek a' tiszta kávé, a' menyiben az a' taknyot inkább oszlatja, és a'
vízzel' útján bővebben ki-takarítja; a' tejesnél hasznosabbnak monoa. Vagynak,
úgy mond továbbá LINNÆUS, a'ra-is példák, hogy a' meg-rögzött régi fő-fájásokat
a' tiszta kávé ital, jó darabig folytatva, tö-^{fő-fájás ellenhasznos.}kéltetesen meg-gyógyította. A' r' zegs-
löl támadt fő-fájásokat-is, hogy a' jó erejű tiszta kávé hamar el-oszlassa, sokszor r'óbált dolog.

§. CCLXV.

Látjuk ezekből, hogy a' kávé csak jó móddal és rendesen éljen valaki véle, közelt sem olly veszedelmes ital, mint sokan a' Doktorok közüli-is álmodoznak. Ki is hinné-el, hogy ha ez a' mi természetünkkel annyira ellenkeznék, az egész világon illy közönségsé és betsesé lehetett volna! Nem lehet mindazáltal azt tagadni, hogy a' ki ezzel vízfsza-él, még hamarebb és nagyobb károkat tehet magának, mint a' theával. Illyen vízfsza-élés pedig, ezt igen erőssen és vastagon főzni; selettebb bőven, és gyakran inaya. Így bizony sokakban nagy for-

róságot, fő-fájást, izemnek kaprozását, vakságot, reszketegséget, tagoknak el-esését, *appetitushoz* el-veszesét, gyomor-fájást, szív dobozást, mejjbéli nehézséget, és a' fok 's gyakor izzadás, és vizelés által az egész testnek elszárodását, a' vérnek meg-sűrűdését, a' hónap-számnak és sülynek meg-rekedését, *melancholiát*, 's fok szaz ezekhez hasonló, és ezekből következő nyavallyákat okozott. Leg-bamarább meg esnek pedig ezen károk azokon, 1.) a' kik egyebként-is forró, száraz és *melancholicus* természetűek. 2.) A' kik némelly *Alszonyok*nak oktan szokások szerint egész nap egyebet kávénál innya nem akarnak. 3.) A' kik a' has-szorúlásra igen hajlandók, kivált ha ez hasokat nem lágyítja.

Midőn az erős kávé minden tápláló részeknek és *spiritusok*nak szaporitása nélkül a' maga repülő pergelt sós olajával a' vért hirtelen fel-melegíti és ki-terjeszti (mellyhen a' részegítő italoktól különböz) azzal az edényeket feletébb erőtleníti; és kivált azokban, a' kik azon kívül-is érzékenyebb, gyenge inakkal vagynak fel-ruháztatva, szívek körül terhes nyughatatlanságot, öfvszorulást, szív-vergödést, fő-szedülést, homályos látást gyakran szerez. Világosítja ez utólsónak valóságát LINNÆUS egy emberbernek példájával, a' ki üres gyomorral, ebéd előtt egy órával három finstia kávé meg-iván, és azután egy fertály órával holmi Újság-hirdető Levelek' olvasásához akarván fogni, akkor veszi észre magát, hogy mintha szitán nézne által, tsak úgy lát.

Rendinél bővebb éléssel a' főnek 's tagoknak akarat kívül való rendetlen mozgását és reszketését-is bizonyos következzéssel húzza maga után. Esmértünk, így ír az elég-

Kiknek
nem egés-
seges ital?

mitsoda
nyaralyd-
kot szok?

eléggé meg-nem ditsérhető nagy LINNÆUS, nem régebén meg-hólt három fő Embereket, a' kiknek a' fok erős kávé ital miatt úgy meg-refzketegesültek vala a' karjaik, hogy a' pohárt alig vihették a' szájokhoz; a' melly bajtól, félbe hagyván néhány esztendeig a' kávé-italt, mind hárman szerentséfen megmenekedtek; midön az egyik nem felejtethvén a' kávé ízét, azt csak a' szájában vette és kevéssé ott tartván, a' nyálával együtt ki-pökte. Meg-száraztja t. i. az erős kávé rész szerint a' fok álmatlansággal, rész szerint a' vizes nedvességek' ki-takarításával az agyvelőt; és midön ottan-ottan a' maga száraz tűzivel az edényeket nedvesítés nélkül rend kívül ki-feszíti, azokat úgy erőtlentí, hogy utóljára mint a' reves fa olyanokká léfszenek; és a' benne lévő nedvességeket mozgatni, tisztogatni nem léfszenek elégségesek. *Vidi multos sirenuos hujus potus helluones, sed omnes præ propera senectute confectos.* Láttam, úgy mond továbbá az említett bölts Orvos, fok serény kávé-ivókat, a' kik mind idő előtt meg-vénültek, és el-száradtak. A' tagoknak eséseit, gutta-ütéfeket, hirtelen halálokat-is, mellyek *Holmiában* az Uri Rendeket a' téli *Solstitium* körül olly gyakran érik, ő főképpen a' fok kávé italnak tulajdonítja.

A' Persákról bizonyítja OLEARIUS, a' maga útazásában p. 578. hogy ott az Uri emberek a' kávéért is iszszak olyan erőssen, hogy az a' *Venus*' tűzét benne ki-öltse; és ne légyen fok gyermekek, a' kiknek tartásával bajoskodniok kellefsék. Em-líti ennek világosítására *Muchmud Casum* nevü *Sultan*' feleségének tanátsát, a' ki midön látná, hogy egy ménlovat meg-akarnának herélni, azt jóvallja; ne kínozzák azt a' szegény lovat, hanem kávé adjanak innya: mert bizonyosok lehetnek benne, hogy az néki ki-herélés helyett fog szolgálni: olyan

A' *venust*
erőtleníti.

erejét tapasztalta vala t. i. a' kávénak ő az önnön maga férjében. Az igaz, hogy az igen kávé-s Országok' lakosai mind hamarébb meg-vénülnek, mind hamarébb ki-fogy-nak nemző tehetségekből, mint a' hol vízzel, ferrel, vagy' borral ízoktak élni az emberek.

rendetlen, Ezen nedvességeket ki-terjesztő, el-ol-
*záros ver-*vasztó, és a' vizellet' útján ki-hajtó, 's egy-
*folyásfo-*szermind a' *fibrákat* el-erőtlenítő erejéből
kat szerez következik az-is, hogy a' melly *Aizszonyok*
 az erős kávé-italra adták magokat, többire mind nagy és rendetlen vér-folyásfokkal terheltetnek, még pedig gyakorta sülyelelegy. és az rajtok azon túl-is. a' mikor ennek a' természetü tisztlásnak rend szerint meg-kellene ízünni, többire meg-marad. És hogy fokban közülök a' magok magzatjaikat végig meg-nem tarthatják, hanem idétlen el-kell szülniök, azt-is fő-képpen a' kávéban való telhetetlenkedésnek köszönhetik. A' férjfi-akban-is a' felettébb való sülynek, vagy *hemorrhoidalis* folyásfoknak ez közönséges fő oka. Vádolták elébb RIVINUS, azután Fr. HOFFMANN a' kávé-t a'val-is, hogy az a' fél köles haj forma ki-ütés, mellyet az újabb Orvosok *fejér purpurin*-nak, a' Németek *Friesel*-nek, a' Magyarok *Kösa Himlön*-nek neveztek, a' kávé-italnak bé-jövetelével lett volna olyan közönségessé és veszedelmessé. A' melly könnyen meg-is eshetik az *Aizszonyi* renden olyankor, mikor a' kávé-italból fel-melegedvén, lassú izzadásban vagynak, ha magokat ki-takarják, és meg-hagyják hűlni, benne rekedvén a' fok meleg víztől el-pos-hadt sós matéria; ide járulván az ő egyéb *Diatabéli* fok-féle hibázások-is.

Fel-fűvja, Van a' kávéban, a' mint az annak fel-
*és görtse*lyebb le-írt *analysisséből*-is meg-tettzik, va-
fogja a' lami vékony savanyu *spiritus*. Melly hajól
gyomrot. meg-nem pergelték, és helyyefen nem kétzi-
 tették, az érzékenyebb gyomrokban erős rá-
 gást,

gust és kemény gorts-fogásokat fokszor tá-
malzott, és meg-tekeltvén abban a' sze-
let, izonyú feszaltséget, nyughatatlansá-
got és fájdalmot szerzett. Például emlit a'
többek közül egy ferfit LINNÆUS, a' ki
1742-ben 4. *Oktobr.* a' Tárfaí' biztatásából
nyóltz hintsia kávét egymásra meg-ivott va-
la: mellytől a' szél gyomrát és beleit ke-
gyetlenul fel-fúvta, nagy bél-korrogása, és
éktelen pergelt izu fel-böfögése lett, étel-
kivánását-is el-vezttette, és a' szívet úgy
érzette, mintha az egészen széllyel-táská-
sult volna, az éjtszakát álmatlansággal, és
terhes savanyú izzadással töltötte-el.

Ezeu savanyuságával, és hogy a' vér-
nek vizes részét a' vizellet' és izzadás' út-
in kelletinél bővebben ki-hordja; a' *melan-*
*cholicusok*nak, vagy fekete sáros vérűeknek;
*Hypochondriacusok*nak és *Hysterikák*nak-is a'
tisza kávé felettébb ártalmosnak tapasztal-
tatott. Vagynak, a' kiknek ez reggel iva
a' hasakat-is meg-szorítja. Rendesebben
mindazáltal a' reggeli kávé a' hasat meg-
szokta lágyítani, kivált ha jó tejesen és nád-
mézesen ittzizák.

A' nád-méz és a' jó 'síros tej, főként
a' tej-fel vagy tej-szín a' mennyiben a' ká-
vének ösztönözö és hevítő savát és olajját
a' magok enyves édes kövérségekkel meg-
tompítják, és bé-nyügölik egy felöl a' ká-
vének elébb meg-jegyzeit ártalmait enyhi-
tik: de más felöl, midön a' hideg erőtlen
gyomorban ezek-is meg-savanyodnak, ezzel
gyakorta terhesebb gyomor-rágást, több sze-
let, bél-korrogást, erzetes fel-böfögést, eröl-
tetett taknyos has-menést, gyomor el-gyen-
gültést, étel nem kívánást, az afzszonyi ren-
den motskos fejr folyást okoznak; kivált
ha nagy mértékben és bővön élnek véle;
mellyet tsak egyszeri italra-is nyilván ta-
paszthatnak, a' kik már ezen nyavallyák-
ba belé kerekedtek.

Sűrű a'
vert.

*A'kávével
mint or-
vofságai
csak úgy
jó elni.*

Illő azért, hogy a' kávé-italba az elmondott környül-állások szerint a' maga természetét ki-ki okofon próbálja-meg: és úgy éljen tisztán, erőfien, vékonyon, nád-mézefen, tejefen, vagy téj-felefen a' kávéval, a' mint azt magában hasznofobbnak tapasztalándja. De úgy-is szükséges, hogy a' kávéból fenki magának konyhát vagy vendégséget ne tsináljon; hanem mint orvofságot, ezt minden állapotban csak úgy igya; 'skövetkezésképyen magát egészen reá ne-is szoktassa: de módjával élve ne-is igen irtózzék tőle.

Ritka embert találunk, a' ki reggel, mikor üres gyomorral fel-kél, gyomorában éjtszaka meg-gyült etzeteféség' enyhítésére valami ételt vagy italt ne kívánjon. A' melly végre, ha módja van benne, egy két fintsiátska kávét innya, és két három falat kenyeret enni hasznofon meg-lehet: annyival is inkább, a' kik egytzer ehez szoktatták magokat, ezen szokások mellett továbbra-is bátron meg-maradhatnak.

§. CCLXVI.

Régen a' Görögök, míg a' kávé és théa Európában esméretes nem vólt, új 'sendülő árpából szoktak vala e'féle meleg italt készíteni. Meg-mosván t i. az árpát vizben, egy éjtszaka száraztják, más nap meg pergelik és mo'sárba meg törik vala. Ezen lisztet, mellyet *Potentának* hívnak vala, kávé módra meg főzvé, nyárba a' feredés előtt egy, két órával hörpölik vala. Ma-is az Olofok az új árpát előre való meg-száraztás nélkül, némelleyek a' tiszta faszülykát, vagy babot meg-pergelvén, örölvén és főzvé, nem kevesebb haszonnal iszszak, mint mások a' drága kávét.

Mint-

Mint hogy a' kávé nagyon drága, nem is juthat elég mindeneknek belőle, de fokaknak árt-is, fokképpen mesterkedtek az emberek, kivált e' mi időnkbe, miből tsinálhatnának a' szegények-is magoknak e'féle fekete Uri meleg italt. MURRAY *App. Med.* T. I. p. 393. azok közt, a' mellyek eddig próbára vonattattak, nevezi az erőssen megpirított ro's-kenyeret, a' pergelt árpát, tzikória és skorzonéra gyökereket meg-aprítva, és úgy meg-pergelve, a' Napra-forduló fünek magvait (*Helianthi annui*) mellyeknek a' GOUAN *Monsp.* 456. meg-jegyzése szerint meg-pergelve a' kávéhoz éppen hasonló szagja van, és kedves italú-is: a' Dió-belet, Bikk-makkot, édes Mondolát; a' gabonák közül a' Búzát, Ro'sot, Alakort, Borsót, apró mezei babot, a' Mézet a' pirosságig meg-pergelve; a' mellyeket itt-is, amott-is, magokra-is kevés kávéval meg-elegyítve-is, fokban főzték-meg kávé módon. De az ő vallás-tételek szerint-is, azok előtt, a' kik már egyszer a' jól készült kávé meg-ízeltették vólt, azokkal az új kávékkal azoknak pátronussai minden fényes ditséreteik még eddig kevésre mehettének. Meg-vallja azt ő maga-is MURRAY, hogy a' jól készített kávé mind ezeket a' *succedaneumokat* mind jó ízére, mind hathatós, kedves szagjára, mind hasznaira nézve jóval fellyül haladja, úgy hogy bajoson lehessen azt ezután-is reményleni, hogy ezek közül valamelyik az igaz kávé székiből ki-taszíthassa.

A' hazai termések közül mi-
ket icherne kávé helyett fel-
venni?

KILENTZEDIK RÉSZ.

A' Cocoládáról vagy Tsokoládéről.

§. CCLXVII.

A' *Tsokoládé* pogátsákat eleintén Amerikából készen hozzák vala, ma minden-fele Európában-is készítik. All ez *Cocao* magból, *Vaniglia* gyümöltsből, és nád-mézből. A' *Cocao*-fa, melly Amerikában mind önként, mind mivelés által mindenütt bőven terem; formájára nézve a' hárs-fához, gyümöltsire az ugorkához hasonlít. Ezen gyümöltsben sok kövér magvok vagynak, mellyek formájokra és izekre nézve az édes mondolával nagyon meg-egyeznek. A' *Vaniglia*-is ugyan ott Amerikában terem, de csak *Mexicum* an. Ennek íája olyan, mint a' venike, gyümöltsé kisdud, hosszukó, fekete, muskotály ízű és izagú. Ezt midőn meg-ért, le-szedvén a' lakofok, fajtókban egy kevésse meg-szorítják, hogy nyers leve kifollyon, a' honnan meg-is laposul. Minél kövérebb és szagofabb annál jobb fele.

Tsokoládának mit hívnak? *Tsokoládának* hívják mind azokat a' fűtött, vagy sült, vagy újni vastag, hol kissébb, hol nagyobb, hol kerek, hol négy szegű, barna, kövér táblátskákat, mellyeket a' kereskedők dűzzerenként tiszta pappirosba tábarva árúlnak, és a' véle öök meg-rezelve, vagy forgátsenként el-saragva, vízbe, borba, vagy tejbe el-főznek, és úgy haboson, jó melegen felszúrtyölgetnek. Ezek nehány-féle matériknak egybe-elegyítésével csinált sűrű tiszta...
ból

ból szoktak készíteni. Hogy tehát ennek termélféteéről józanobb ítéletet tehessünk, meg-kivántatik, hogy azokkal a' matériákkal előre külön-külön-is meg-esmérkedjünk.

Első és fő része a' Tsokoládénak a' Cacao, vagy Cacao mag. Hozzák ezt Európába Americának a' *Tropicusok* közt, vagy a' heves Zonában lévő részeiből, a' Spanyolok Nova Hispaniából és Mexicónak *Guatimala* és *Nicaragua* Provinciáiból; a' Frantziák és Belgák az *Antille* szigetektől; a' *Lusitanusok* *Brasiliának* *Maragnin* nevű tartományából. Némellyek hasonlítják ezt a' hofszukó veres mogyoró bélhez; mellyre nézve néhol *Mexicói Mogyorónak* mondatik. Mások a' mondoláshoz; mások az olaj-gyümölcshöz, és a' *Pistacsiához*; de azoknál rövedebbek, ezeknél nagyobbak. Egyébként vékony, gyenge, kemény, töredékeny leletek hajok alatt, más gyengébb sárga hárttyával bé-takart, kemény, tömött, kívül barna piros, bellyebb gesztenye színű, fok egyenetlen apró részektől álló, tömötten egybe-forrott kövér belek van; a' mellynek íze kevésbé keferű, és tsipős fojtós, de nem alkalmatlan.

A' fákot, mellyeknek gyümölcseiben ezek a' magvak teremnek LINNÆUS nevezte *Theobroma Cacao*: az ott való lakosok hívják *Cacaoyer*, *Cacacio*, *Cacavate*, *Caracotal*; *Mexicóba Cucuhanguahuite* neve van. Külső formájokat BEHRENS *Sel. Diet. p. 789.* a' hárs-fához: mások a' mi tseresnye-fáinkhoz. Leveleiket a' tzitrom-fához hasonlítják. A' fáknek *derekek*, a' mint le-írta GEOFROY *Mat. Med. T. II. p. 410.* szép egyenes mint az emberek' szára vagy tzombja olyan vastag, négy, leg-fellyebb öt (UNZER szerint 15, 16) lábni magos. A' *hajok* szennyes, fok apró tsomókkal, és keresztül menő foltokkal darabos. Az *ága* egy ember karui vastagok; a' mellyek renddel fok apróbb

A' Cacao-magvakot honnan szerezik?

A' Cacao-fának formája.

ágak.

gyümölcsöze.

ágakra oszlanak. A' levelei váltóslag mennek, hártya keménységűek, simák: le-felé halgatnak, 9, 10 újni hofzszak, 4 újni szélesek, egybe-hegyeződök, egy újni, alatt-is, fenn-is meg-dagadott labokon állanak, alól világos, fellyul fetét zöldek. Esztendőn által rend szerint kétszer vagy háromszor virágoznak. A' virágjai fél újni hofzszú, vékony, rövid borzos szörökkel befedett lábotskák az ágak' oldalából nőnek ki: a' mellyek mlnek-elötte ki-nyiltanak három *lineári* hofzszú, öt szegü, sárga szivetske formát mutatnak, ki-nyilva pedig mint a' ró'sa öt kiseded, keskeny, fejéres-sárga, le-hajló leveletskékből állanak, mellyet egy kiseded, öt hegyes részekre hasított, kívül sárga, belől veres pohárotska tart. Középsben körül fok apró, sárga, leborgadt *Stamenetské*k, és egy-egy ár forma oszlopotska (*stylus*) szemléltetnek. A' melly oszlopotskái a' viragok' el-száradásával egy-egy ugorka forma, fél lábni hofzszú, 3, 4, hüvelykni vastag, kívül 9, 10 ki-álló oromtskákkal, és fok szömörtsökkel meg-rakodott hajú, végül egybe-hegyeződő gyümölsé léfzen. Mellyet elein, a' míg növ, és fejéres zöld, a' *Don Ulloa*' tudósítása szerint, egészen hajastól meg-is lehet enni; és nem-is kedvetlen édes savanyu íze van, de egészségtelen, és könnyen hideg-lelést szerez. Érésre kelve sárga, egészen meg-érve fetét piros, fejer *punctum*okkal tarkás, vastag haja léfzen. A' gyümölsök egy író lúd-tollni vastag, és egy újni hofzszú szárazon minden felöl ékesen le-függenek. És fejer, gyenge, pilyhés levelek közt mint egy 30-ig, vagy 45-tig való *Cocao*, *Cacát*, vagy *Cacás* nevü magvakot foglalnak. A' melly magvak míg meg-nem értek, a' magok külső gyenge, vékony hártájokban által-láttzó téj forma, enyves nedvességgel tellyesek: a' melly a' meg-éréssel, mint a' gabona-

szem-

szemben, gesztenye színű kemény béllé válik. Leg-jobbnak tartatik ízére nézve, ha szinte egyébként nem annyira kövér-is az *a' Cocao*, melly *Nicaraguában* termett, és *a' Caracas Portusba* gyujtetik; *a' honnan a' Frantziák* ezt *a' másutt valókról Caraque* névvel különböztetik. Ez után *MILHAU* Ut *a' Cayennait*. *DON ULLOA* leg-előbb betsuli *a' Carthagena* város' környékében termőt. Ez után valónak tartja *a' Caraque*, *Maracaybischt*, *Guayaquil*'s *a' t.* De *a' mint belőle* ki-jegyzette *UNZER Der Arzt B. II. p. 269.* ezt *a' Carthagenait* Európába nem igen eszmérik: minthogy ebből csak ajándékal hoznak által négy-négy fontos tsomókba valami keveset Európába. *A' Guayaguayliek* közt leg-jobbnak itéi *DON ULLOA* *a' t.*, *a' melly* *Nachaliból* *Paramába*, *Sonsoniteba*, *' Realeioba*, és *Nova Hispanián* több portussaiba szállittatik, és onnan hozatik által Európába.

Ezek után valóknak mondja lenni, *a' mellyek a' Philippina*, *Anrilke*, és más körül lévő szigetekben teremnek; *'s onnan Insulana*, *Steigerbéli*-nek-is mondatnak. 1649-ben *UNZER* szerint az *Ant a* szigetekben még csak egy *Cocao* fa vala, mellyet *St. Croix* nevű helységben egy *Anglus* ritkaságul *a' maga* kertiben ültette vala. Ma már ezek ott leg-bővebben teremnek. *Nova Hispaniába* *a' Philippina* szigeteléből vittek volt által: *a' hol-is* úgy meg-szerette *a' földet* hogy sokkal gazdagabban gyümölcsözök, mint amott: de jószágára nézve alább való *A' magról* költ, és így által-plántált *Cocao* fa *Cayennába* két, három esztendőre gyümölcsözni kezd, és két fontnyi *Cocao* magot *a'kor-is* meg-terem, *a' mikor Martinicában* fél fontot-is alig hozhat elé. Azután pedig egy esztendőben egy fa *Cayennában* 20, 30, 40 font *Cocao*-is meg-ád: kivált ha *a' fa* különösön, és nedves, árnyékos, *a' fültől* bátorságos helyen volt ültetve. *A' melegebb*

és ágazatok
jelei.

Tartományokban egész esztendőben virágnak, és egyszersmind ért gyümölcsöket-is vifel; de csak kétféle, az-az: nyárban és télben szedetik. Mindenik *Cocao* fának vagy nagyobb és kisebb magvu neme; és a' nagyobbak mindenikben elébb valók, és közönségefebbek-is. A' *Caraque Cocao* a' nagyobbik féle; gömbölyü, egyik végén hegyes, verefsello-barna színü magváról esmértetik-meg. A' szigetektől valók amazoknál fejebbek, vastagabbak, kevésé lapolok, szélesek; minthogy száraz marha bőrre, vagy *Vijaluca* fa levelekre ki-terítve előre megnyomtatva, hogy a' nyers levelekből valami folyon-ki, szoktak a' napon megszáraztani, mellyről a' Frantziáknál *Platlaxe* nevek-is van. Olajjal ezek inkább bővölködnek, mint amazok; de az ízek nints olyan kedves. A' szépen megtisztított és jól megszáradott *Cacaónak* rend szerint fetét viola színe van; nem-is szokott hamar megmojosólni: a' melly jól meg-nem száradt, világosabb viola színt mutat; és hamar megmojosodik. Azért a' kik e'vel kereskednek, hogy jól megszárazszak, gondosan meg-is kívánják. A' száraz *Cocao* magvakot száraz tehén bőrökbe bé-varva szoktak a' kereskedők Amerikában elébb adni. Történt egykor, mikor még ezt az árút az Európaiak nem igen esmérték, hogy a' *Hollandus Pyraták*, vagy tengeri tolvajok egy ilyen száraz *Cacaót* vivő hajót fel-verték, annak egész terhét nevetségesen a' tengerbe hányták, Spanyolul *Cacara de Carnero*, juh gájának nevezvén azt.

Melley nagy jövedelmek légyen a' *Caraque Cacaoból* a' Spanyoloknak, gondolhatnánk abból, hogy, a' mint *GÜNTHER Ludovici Kaufm. Lex. Th. II. p. 12.* megjegyzi, csak egy *Cacao* fás kertből egy esztendőben bevéstnek 20000 *Imp. Tallert.* A' *Brasiliai*, vagy *Maragnani Cocao*, a' melley *Lisabonában* szá-

szállittatik, apró, sovány, nem-is érik úgy meg, mint a' *Caraque*; melly miatt tsipős íze-is van: és tsokoládéja-is magára nagyon sovány, és fojtós ízü. De ha a' *Caraque*-val felényite, vagy harmadára egybe-elegyítik, tartósfabb és jobb ízü Tsokoládé lesz belölök, mint magára a' *Caraque*-ből lett volna. Hoznak ma *Martinique*-ből-is kevés *Cocaot*, a' melly különösen Amerikának mondatik. Ez a' *Brasiliainal*-is alábbvalónak tartatik, úgy hogy mikor a' *Caraque*-nak fontja *Amsterdamban* 10 *Stüveren* kél ezért nem adnak többet 6 és fél *Stüvernél*. Ebben a' szigetben mutatának 1655-ben *Du Parquet* nevü Frantziának, a' ki akkor annak a' szigetnek Urává lett vala, az erdőken leg-elébb *Cacao* fákat a' lakosok; a' mellynek magvaiból ott a' szigetben egy *Benjamin* nevü 'Sidó 1660-ban kezdé ezeket elszaporítani; a' lakosok pedig magok 20—25 esztendök múlva adák inkább ennek mivélésére magokat. De 1727-ben nagy földindulás fogván-el azt a' szigetet, a' *Cacao* fak ott mind el-vesztek vala. UNZER l. c.

Egy font *Cocaoból*, úgy el-készítve mint *Tévé té-* az édes mondolat, sajtolt-ki *GEOFROY* tíz *szcia' Che-* lót, 2 könting olajat. Mászor ismét egy *miai meg-* font *Cocaot* meleg kövön jól meg-törvén, 's *visgáds* így 8 font forró vízbe kevervén, került-*szerint.* fél belöle a' víz' színére 18 lót, és fél könting olaj; a' melly ott mint a' fejer fagyú öszve-állott, és egészen *Cacao* szagu volt. Hívják a' kereskedők ezt az olajat *Pingvedo de Cacao*, *Buryrum de Cacao*; mellyel-is az Amerikaiak fok haszonra élnek. Mászor ugyan ő, hogy az olajon kívül a' *Cacao* magnak egyéb részeit-is ki-tanúlhatná, két font nyers *Cocaot* a' hajától meg-tisztítván, meg-tört, és lombikba tévén *destillálta*; melly szerint egynehány féle savanyu, és tsipős sóval meg-elegyedett víz jött-ki belöle mint egy 12 lótni; azután pedig me-

legen által-látszó, meg-hevulve vaj sűrűségű, verhenyő, éles-tsipős, és hathatós vékony szagu olaj 36 löt. A' mi a' *retortá*-ban fenn maradt, nyomott 20 lötöt. Mellyet erős tüzzel meg-égetve, a' hamvából szapúllott-ki egy löt tsipős kemény söt A' melly próbákból ki-tettzett utóljára, hogy a' *Cacao* mag fok vékony földből, vastag olajból, és igen kevés savanyu természetű sóból van készülve. Melly ízerint ez magában felette bővön tápláló gyümöls volna; de durva, nyers, hideg, és felettebb vastag kövérsége miatt a' gyomrot nagyon terheli, és a' belső részeket, bőven véle élve, meg-dugja. A' honnan magok az *Indufok* sem igen bátorkodnak e'vel így nyersen élni: hanem kissébb, nagyobb mértékben, hogy az a' durva vastag olaj meg-hígúljon és vékonyúljon, meg-pergelik, és *Mayz*, vagy a' mint mi hívjuk, török-búza liszttel, néha *Vanigliával*-is meg-elegyítve fordítják magok hasznokra.

A' török-búza liszt itt ártatlanul soványító pótolék; de magára a' *Tsokoládéra* nem tartozik. A' *Vaniglia* pedig a' *Tsokoládénak* igen kedves szagot, és nagyon tetző ízt ad; innen második fő része-is szokott lenni a' *Tsokoládé*-készületnek. De minthogy a' fűszerfzámok' rendiben e'ről már írtunk volt, itt abban hadjuk. Az *Orleana*, *Ambra*, *Pe'sma*, *Fa-haj*, *Szegfü*, *Török-bors*, 's több e'félék, mellyeket-is az emberek a' helységek' szokása, vagy a' magok vágyása ízerint a' *Tsokoládéba* szoktak gyakran elegyíteni, ennek csak orvosi tóladékjai: Mit leheffen különösen ezekből-is várni, azoknak a' fűszerfzámoknak természetéből meg-ítélhetni; de majd alább különösen-is meg-fogjuk mondani.

§. CCXVIII.

A' *Wurtembergai* 1754. esztendőben különösen szorgalmatossággal fok tudós *Doctörök* és *Patikáriusok* által készített *Pbarmacopea* a' *Tsokoládé-pogátsa* készitést így adja elő:

Vegy fövenyben vagy másként egy kevésé meg-sütött és hajától meg-tisztított *Cocao* magot egy fontot. Ezt kő vagy vas mosárba, mely előre annyira meg-melegítettet, hogy kezed könnyen el-álhassa, kő vagy fa törővel törjed es keverjed (vagy egy szeles, horgas, lima, keresztül egymásra két újnira meg-borozdazott márvány-kő táblán egy laska seütő forma kövel dörgölöd) míg egyenlő hig kövér tész-tává válik. Hány ez alatt egy font porrá tört jó-féle fejer nád-mézet szakafzonként belé. Azután tégy hozzá négy igen apróra tört *vaniglia*; dörgöld így is, míg a' *vaniglia* az egész tésztaban tökéletesen el-elegyedik. Ekkor, míg meg-lütné, végy ezen tésztaból egy-egy lámit, tedd olyan forma lapos fenekü pléh edényetskébe, a' mitsoda formalag akarod készíteni, kopogasd az asztalhoz, hogy azokban egyaránt terüljön-el a' tészta. Így osztán tedd az edényetskéket hideg helyre 's a' tészta benne rövid idő alatt meg-keményedik. Azután fzedd ki a' pogátsátskákat a' formákból, és két vagy három hólnapig, míg t. i. egybe-érik, tartsd hideg száraz helyen, azután mikor tettzik élhetisz vélek. De jegyezd-meg, hogy egyszer csak esztendőre valót kell készíteni, mert azon túl többire meg avasodik, és gyakran holmi apró fejer férges-is teremnek benne.

Lehet, ha tettzik, a' *vanigliával* fa-hajat, szegf-vet, *Peruvianum balsamumot*, vagy más jó *destillát* olajat-is egynehány tseppet tenni a' tésztaban: lehet a nád-mézet-is szűkebben vagy bővebben tenni: lehet *orleana* magot-is egy köntingnit, hogy piros ital legyen belőle, tenni hozzá. Némellyek négy vagy öt *unciáni* török-búza lisztet-is elegyitenek a' tészta közü. De mind ezeket kár nélkül-is lehet hagyni.

Az Amerikai lakosok, a' mint LINNÆUS

A' Tsokoládé pogácsát
lédé pogácsát
tsokot
hogyan készíti
tsok az Amerikaiak?

Amoen. Acad. T. VII. De potu Chocolate Nro. 138. tanítja, ezt a' pogácsát leg-rövidebben így készítik: Egy font meg-pergelt Cacao magot fél font ró'sa vízben el-olvasztott nád-mézzel, 's meg annyi török-búza lisztet tűz felett, hogy el-ne égjen szüntelen kevervén, 's jól egybe-törvén, tészta-nak tsinálnak, 's vízben meg-fözve iszszák.

A' Spanyolok e' tsekély készülettel nem elégedvén-meg, vesznek hat font meg-pergelt Cacao magot; nád-mézet negyed-fel fontot; *Vaniglia* tsöt hetet; török-búza lisztet más-fél fontot; fa-hajat fél fontot; szegfűvet szám szerint hetet: török borsot egy köntinget: *Orleanit* ró'sa vízben el-áztatva, hogy veres színt szerezzenek véle a' magok Tsokoládéjoknak, két köntinget. Ezeket vas fazékban tűz felett szüntelen rontsolva keverik, míg tökéletesen egybe elegyedtek; akkor, a' mint tettések hozzá, kevés Ambrát és pésmát-is tévén hozzá, belől meg-ónozott vas pléh formákba nyomják, A' kik a' *Vanigliának* hevítő erejétől félvén e' példul tsinálják a' Tsokoládét, egy font Cacao-hoz fél lóts fa-hajat tésznek, A' Németek és Svédusok, a' mint ugyan ott LINNÆUS elő-adja, 27 font meg-pergelt Cacao-hoz tésznek 10 font nád-mézet; *Vaniglia* tsöt szám szerint 23at: Ambrát egy köntinget.

tinget: jó-féle fa-hajat 12 lótot; és mind ezeket külön-külön meg-törvén, meg-meleg tett öblös kövön az előre meg-pergelt Cacao magvák' téltájával surolva öfzve-törük, míg egy forma téltáa lészzen belölök, akkor formába nyomják, míg ott 10—20 napok alatt egészen meg-izáradtak.

GEORFROY a' Nicaraguai nagyobb-féle Cacaoból 12 fontot meg-elegyítve jóvall (mint-hogy a' Nicaraguai magára igen száraz, a' dítsérete-fzigetbéli pedig igen kövér szokott lenni) Mellyhez részben nád-mézet 12 fontot: Vanigliát szám szerint 28at: Ambrát egy köntinget: fa-hajat 12 lótot. A' Cacao magvakot külső hajától szépen meg-tisztítva, helyesen meg-pergeli, és úgy kemény, széles, síma, kevésé öblös, és kevésé meg-melegített kövön, ki-pallérozott vas Cylinderrrel, vagy gombölyu vas oszloppal rontsolja háromszor, négyszer egymás után, míg vékony téstává lészzen: akkor közibe elegyíti a' nád-mézet, előre azt-is vékonyon liszté téve; így a' kétféle masszát jól öfzve-súrolja; azután a' Vanigliát, Ambrát, fa-hajat, e' végre meg-hagyott kevés nád-mézzel különösen ismét vékony porrá tévén, öfzve-elegyíti, és a' kövön gondos súrolással a' nád-mézes Cacao téstáival egybe törü; mellyből azután tettése szerint tsindlt pogátsákokat jól meg-száraztja: mellyet-is ő minden eddig előtte esméretes Tsokoládé-készületnél jobbnak tartja. El-lehet így, úgy ír GEORFROY, a' Tsokoládé pogátsákokat 15—20 esztendeig-is romlás nélkül tartani, sőt közönségen úgy hiszik, hogy minél régibbek a' Tsokoládé pogátsák, annál jobb ital készül vélek. Tehát hibázott volt BEHRENS l. c. midön ezeket esztendőre meg-avasodni és molyosodni mondotta; jóllehet a' nád-méznek egyenlő mértékben való vétele mellett ma-is nehéz volna ezt el-kerülni. Azért a' kik fokáig akarják tartani a' Tsokoládé po-

A' Fran-
tziák' leg-
dítserete-
sebb módja
Vanigliának kö-
szítésében.

meddig le-
het roslá
n:kül is
tani?

gátsákat, kevelebb nád-mézet téfznek hozzá, hanem a' meg-főzéskor édesítik-meg ofztán, kedvek szerint az italt.

Miért per-
getik-meg
a' Cacao-
magvakot

A' Cacao magvakot, a' mint előbb-is il-
lettem vala, azért szokták meg-pergelni,
hogy nyersen igen vastag, kövér, nyúlós
nedvesség lenne belőle, a' melly a' belső
részekben meg-dugúlna: így pedig a' tűz an-
nak olajját meg-vékonyítván, és éles, hat-
hatós meleg, repülő olajjá változtatván na-
gyobb és felesebb mozgásra indítja, és
így éppen ellen' ezö; de sokkal hasznosabb
munkát vífzen véghez a' belső részekben,
mint pergeletlen. Ezt pedig annál nagyobb-
tröben tselektzi, minél jobban meg-van per-
gelve. Ugy hogy a' melly Cacao pergelet-
len, vagy gyengén pergelve hivesít, és igen
böven tápláhat vala: jól meg-pergelve tsak
nem egészen le-vertezte előbbi tulajdonsá-
gait, és vért melegítő és vékonyító pergelt
szer vagy orvosság lett belőle. Mellyet a'
nád-méz, *Vaniglia*, *Ambra*, fa-haj mind ízé-
re, mind szagára nézve kedvessé téfznek;
és hogy a' pergelt olaj a' vért felettébb fel-
ne gyúlasztza, némü-némü-képpen mérsékel-
nek-is; minthogy a' tűz maga-is olaj ter-
mészetü.

a' hozzá
adott sze-
rek mit
használ-
nak?

Az Amerikai Indusok, a' mint előbb-
is emlitém, a' Cacao téfztába semmi fűszer-
számot nem elegyitenek, söt a' *Vanigliát*-is,
a' hol ez leg-bövebben terem, és igen ól-
tsó, ritkán elegyítik belé. Hanem tsupán
magából kevés török-búza liszter kevervén
közibe, készitenek magoknak Cacao táblíkot.
Az Oloszok és Spanyolok-is tsimílnak az ér-
zékenyebbek' számára különösen ilyen tisz-
ta Cacaoból való pogátsákat, mellyet *Eges-
ség* *Trokoláüéjünek* neveznek. Az *Antilla*
szigetekben ezt minden hozzáadás nélkül
kétaitik; hanem a' meg-főzéskor téfznek, a'
kianek mint tettzik egyebeket melle.

§. CCLXIX.

A' Tsokoládé pogátsákat némellyek magára is észik, de rend ízerint itálnak szokták készíteni. Meg-refszelve t. i. vagy meg aprítván egy pogátsáskát, fel ejtelní forró vízben hánynak, abban főzik, 's szorgalmatoson keverik, míg derekaton habozni kezd. Ezen tajtékos, vagy habos refzit fintsiákba ki-merik, és ha magában nem elég édes, meg-nád-mézelve, *biscotával* mártogatják és hörpölik: a' meg-maradt részt tovább is főzik és keverik, míg a' tsokoláde egészen el-tő es hasonló habos *liquortá* válik. Némellyek, hogy a' tsokoláde nagy forróságot ne okozhasson, előre egy pohár hideg vizet szoktak innya. Lehet víz helyett ezt tejbe-is, borba-is főzni. Így inkább melegít, úgy bővebben táplál.

Ez a' híg vagy vékony levű Tsokoláde, a' mellyet itt BEHRENSBÖL fel-tettünk volt, a' mái kényesebb inyeknek nem annyira tettzi. Hanem rend ízerint 12 lótv vízhez, téhez, vagy borhoz két lótv Tsokoláde pogátsát vesznek. Mellyet meg-refszelve vagy el-faragva abban lágy melegen el-áztatnak, és kevésé fel-forralnak: így egy fertály óráig tüzes parásában vontatnak, azután magos réz edényben a' fedelén lévő lyukon ki-nyúló habaró fával a' két tenyerek közt keményen sodornak, míg jól fel habzik 's a' t. Ekkor magos tsészékbe ki-töltvén, fel-szártyólik, vagy pirított kenyér-szeltekkel fel-mártogatják, után hörpölvén a' maradékjait is. Az *Antilla* sziget-béliék a' magok tiszta Cacaoból készült táblájokból vakarnak vagy refszelnek, a' meny-

A' Tsokoládet hogy kell készíteni?

nyi nekik egyszerre kívántatik, p. o. egy személlyre két lótot; e'hez ofztán mikor ízes italt kívánnak, annyi vékonyon megtört és meg-ízítált fa-hajat, a' mennyit két három újjok' begyei közt fel-tsiphetnek, és két nagy kalány nád-méz-port-is vesznek, ezeket egy tojásnak a' fejeivel jól egybekeverve, kannába tészik, és forró vizet, vagy tejet öntvén reá, erőssen öfzve-habaráják, így tüzre vagy buzgó forró vízre tészik, 's mihellyt a' Tsokoládé fel-hág, megint le-veszik, akkor ismét erőssen meghabaráják, és a' habját egymás után tsészékbe ki-merik. Némellyek kényesebben ilyenkor egy kalány narants virág vizet (*aquam Natle*) és néhány tsepp Ambra *e'Jewit*-is töltenek belé, mellyektől az ő tsokoládéjok igen kedves ízű-is lesz: könnyebben meg-is em'íztődik, és se a' kanná', se a' fintsia' fenekén semmi sepröléket nem hágy. De, a' mint láttzik, ezzel jóval költségszebb-is lesz az ital, mint sem ezt ott-is sokan követhethessék.

§. CCLXX.

Amerikában a' leg-alább való paraszt Embert is reggel a' maga házából dologra, míg tsokoládét nem íszik, ki-nem mégyen; úgy tartván, hogy ha reggel e félét ihatik, azon nap erősebb, és minden munkára serényebb lesz. Európában leg először a' múlt Százban ama' híres *Cardinalis* és Frantzia *Minister Richelius* kezdett ezzel, mint gyomor-erősítő, és *flatus* ellen való orvossággal élni, és azolta kedves ízével és szagjával egyben köttetett hasznos tulajdonságaiért a' gazdagabb Úri emberek előtt mindenféle nagy betsületre kapott. Ez, ha ebéd után íszod, és egy pohár jó bor-

rai le-nyomtatod, gyenge hideg gyomrodát minden patikai orvolságoknál jobban erőssíti. E' felett mindenek' itélete szerint igen hőven táplál; meleg, de jó-féle vékony vért tsinál, az ortzát pirosítja, a' *venus'* tüzét gerjeszti, a' lélekzelést könnyebbiti, az agy-velőt erősíti, a' *spiritusok*at az inakban szaporítja, a' vért felindítja, mellyel a' havi vér-follyást segéli, és az Aszszonyi méhnek fok nyavallyáit meg-orvosolja. Ha túszerízámok nélkül készítik, és tejjel főzik, a' izáraz betegségben lévőknek, az el erőtlenedett öregeknek, szoptatók dajkáknak, tsetstől el választatott és enni nem akaró gyermekeknek igen hasznos.

De minthogy a' tsokoládé a' vért erőffen melegíti, szaporítja és felindítja, önként megtettzik, hogy a' forró természetü és igen véres Embereknek, 's másoknak-is a' nyári heves napokban könnyen meg-árthat. Egyébkor-is egy, két fintsiányit inya ebből elégséges.

Némellyek édes mondoiából és *Pistacia* 's fenyő-dió magnak beliből, sa-hajat, szeg-füvet, *ambrát*, nád-mézet tévén hozzá, kézítenek tsokoládé helyet pogátsákok: a' melly itéletem szerint a' valóságos tsokoládénál nem fokkal alább való.

A' *Cocao* mag magában, a' mint előbb is meg-jegyeztük vala, igen fok tápláló kövérséget tart: a' melly annyival bővebben és tsendesebben fordittatik tápláló haszonra, hogy a'féle ösztönözö tsipös sá felette kevés taláztatik benne, melly a' maga ösztönözésével a' *fibrá*kat erőssebb mozgásra indítaná, és ezzel a' tápláló részt a' szükséges helyeken meg-ülepenni ne engedné, vagy a' vizellet' 's verejték' útján haszon-tétel nélkül

Hasznai
ennek az
italnak?

kül ki-idézni. A' honnan a' Tsokoládénak éppen ellenkező munkája van a' testben, mint a' kavénak; és midőn az szembe tünő módon soványít, ez szembe-tünő-képpen koverít: midőn az a' *spiritusokat* fel-háborítja és el-fogyatja, és a' nedvességeket meghevíti, ez mind azokat szépen bőviti, letsendesíti, meg-engeszteli és meg-hivesíti, a' szomjúságot-is ki-óltja. Tartanak ugyan fogan töfe, hogy a' Tsokoládé hideg természetű vastag olajos földivel a' testet felettébb terhelné, a' belső részeket meg-dugná, és a' törénéfzetet rend kívül el-hüttené. Mellyre nézve oszlató, melegítő és ösztönözö szerek nélkül nem-is tartják ezzel bátorságosnak élni. De MILHAU Úr után UNZER l. c. ezt a' vádot 1.) az Amerikai és az ott lakos Spanyol embereknek példájával harítja-el, a' kik gyermekségektől fogva minden különbség nélkül a' *Cacao* pogátsákat minden fűszerfűzám nélkül készölve meleg vízbe el-áztatva, meg-nád-mézelve, és hogy kedvesebb íze légyen, egy-egy szelet friss tzitromot-is erefztvén a' tséfzébe, ízfűzák, még pedig gyakran napjában, mégis a'féle ártalmakat attól magában fenki sem tapasztal. Egy Amerikai fő Embert említi MILHAU Úr, a' ki 78 esztendőket élt tökéletes jó egészségben minden egyéb tápláló eledel nélkül, csupán csak Tsokoládéval, a' most említett módon el-készítve táplálván ő magát. 2.) Hogy a' *Cacaoban* holmi keferőség-is vagyon, a' melly annak hidegségét és vastag kövérségét mér'sékli; a' lévén a' keferünek tulajdonsága, hogy szárazszon, melegítsen, és oszlaszon. Ide járúl 3.) a' meg-pergelés-is, a' melly különösen az *Anrillie* kövér leves *Cacaoban* bizonyos mértékig el-múlhatatlanul szükséges. 4.) Hogy a' *Chemiai* próbák szerint a' *Cacaonak* részei, és azoknak elegyedései a' mi vérünkkel, a' mellyben-is fok a' kövérség, annyira meg-

egyez-

egyeznek, hogy semmi-féle eledelben nem inkább. Mellyek fzerint meg-ítélherni, hogy azok a' vért gyúlasztó és inakat ösztönözö szerek éppen a' természet' tzelja ellen, csak nyalánságból adattattak mindenütt a' Tsokoládéhoz.

De azonközben világos dolog az-is, hogy valamint az emberek külömb-külob *Kiknek?* *temperamentummal* ruháztattak-fel, életék' mód-*mi-féle ké-* ja-is nem egy-féle, nem-is mindeniknek egy *születü* formán kívántatik a' táplálás: úgy a' Tso-*Tsokoláde* koládét-is lehet egyéb tzelra nézve fűszer-*kivántu-* számokkal hasznofon elegyíteni. P. o. *mitik?* dön a' *Vanigliának ambrosziás* kedves *balsami-* *cus* élesztö, édes kedvü, fűszerszámos *mc-* *A' Vanig-* legítő ereje a' *Cocaonak* kenegetö és el-*alu-* *lia* *mit* tö nyálas lágyságot el-hárítja, azoknak, a' *hasznát?* kik akármí okból nagyon el-hültek, el-*pu-* hultak, erejeből ki-fogytak vólt, a' *Vanigliás* Tsokoládé pár nélkül való, meg-*be-* tsülhetetlen étel, ital és orvótság lehet; a' mennyiben a' böv táplálás mellett egedel-*mes* és fel-élesztö *spiritussaival* az inakat birtelen meg-gazdagítja. Mellyet nevezete-*fen* azok, a' kik a' rendetlen *venussal* ma-*gok* erejeket el-pazérolták vólt, hathatófon és tsudálatofon tapasztalhatnak. Nints ugyan-*is*, úgy mond LINNÆUS l. c. az egész pa-*tikai* készületben egyetlen egy eszköz-is, melly a' *Vanigliát Venusra* segítő erejével fellyül mülja. Az a' híres *Salep gyöker*, mellyel a' fok feleségü buja Törökök ma-*gok* erejeket gyámolgatják, e'hez éppen nem hasonlittathatik; minthogy ez midön *Ambrosziát* illatozó kedves szagjával az inakat ked-*vesen* élesztü; a' Tsokoládé gazdagon táplá-*ló* részeivel a' testet derekafon erősíti, a' mellyre nélkül mind a' kettöre felette szük-*ségek* vala.

Az *Ambra*-is maga különös szagjával az inakat és el-lankadt *spiritusokat* hathatófon élesztü. *Azért* a' hol a' *Vaniglia* ezt maga-
Az Am-
brdiól mit
vdrtatna?

ra véghez vinni nem volna elégséges, az *Ambra-essentia*, ha szinte az íze nem annyira kedves-is, az el-aléltaknak fokot segíthet. A' gazdagabb Törökök a' hosszú életre és tartós jó egészségre-is az *Ambrát* nem kevésbé használni tartják. De hogy a' melegbe az ereje el-ne repüljön, csak utóljára a' főzés' vége felé elegyítik a' Tsokoládé italba.

A' *Fa-haj* az inakot élesztő és erősítő *A' fa-haj*, leg-bátorságofabb eszköz; mellynél, ú. m. és egyéb *LINNÆUS*, hathatósabbat a' Természet *fűszerszá-* mit elé nem-is hozott; a' *szegfu*, *bors*, *török-bors* leg-főbb ösztönöző és melegítő erővel bírnak: ezek-is azért fokakra nézve a' Tsokoládéba nem ok nélkül tételnek. A' rabotás szegény ember ugyan magára-is farkas módra éhezik, és a' durva köles kenyeret-is folyvást meg-emészti: de a' dolog nélkül hivalkodva, árnyékban, kényesen, kövér húfokkal, és egyéb inyet kenegető légy ételekkel élő személyek és puha *Aszfony-* kák minden étel-kivánásokat gyakran úgy élveztik, mindent utálnak, ottan-ottan tsemerelnek. Az ilyenek tehát az e'féle hevítő fűszerszámos, az ő inyeknek egyébként-is nagyon tettző itálnak, kettős hasznát vehetik.

Nem lehet tehát egy átaljában a' Tsokoládénak hasznairól, vagy ártalmairól semmit meg-határozni; hanem azt ki-ki a' maga állapota szerint tartozik fel-venni, tisztán légyen neki jobb ez az ital, vagy fűszerszámosokkal elegyítve? és különösen mi-féle fűszerszámosot kívánjon inkább az ő természete? és mellyiktől kelljen inkább félnie? vizzel, téjjel, borral főzesse-e azt magának?

A' száraz, sovány testü, forró természetü embereknek a' nagyon meleg-fűszerszámos *Kiknek?* mozott és erőssen meg-pergelt Tsokoládé, *mi-féle árt* kivált borba főzve egy átaljában nem volna jó: ellenben a' melly tiszta *inkább?* *Cacaoból* van, a' mennyiben ez, kivált téjbe főve, gazda-

gon táplál, ezeknek fokot fegethet. Ugyan ezekből a' hideg természetű, fok kövérséget gyújtó, *pl. egmaticus*, meg-hizott, vagy hizásra hajlandó, 's egyébként-is gazdagon élő személyeknek a' téjbe főtt Tsokoládé felette ártalmos: minthogy ez őket bizonyoson jobban-is meg-hizlalná és el-taknyosítaná. Ezeknek azért, ha e'féle tsemegével akarják inyeket kényeztetni, a' fűszerzamos, vízbe főtt Tsokoládé több hasznot tehet, jóllehet ezekben az állapotokban a' a' kávé fokkal alkalmatofabb volna.

Mások felett használhat, a' LINNÆUS' meg-jegyzése szerint, a' Tsokoládé-ital reggelenként, és ofonnya tájba hörpölve 1.) a' *Hæticus*oknak, ha még izzasztó források nintsen, vagy a' tüdőjökben kelevény (*vomica*) nem taláztatik. 2.) Az el-száradott és szigorodott vén embereknek. 3.) A' széllel bajlódo *hypochondriacus* személyeknek. 4.) A' fokot éjtszakázó tanuló embereknek; és 5.) a' kik vak, vagy felettebb bővön folyó sülyel terheltetnek. A' *Hæticus*oknak annyiban használhat, a' mennyiben a' tífza, és a' téjbe főtt Tsokoládé az ő vérekek tsipörségét ki-óltja; és egyéb eledelével bővebben 's keményebben táplálja: e' mellett magát az ő szájoknak-is nagyon ajánlja. A' vérekek és tanulóknak fegethet vízbe, vagy erőtlenségekhez képest borba főzve, kevés *Vanigliával* és fa-hajjal meg-erősítik, a' mennyiben ez a' bőv táplálással együtt őket erősíti-is. A' *hypochondriacus*oknak, a' mennyiben az ő belső részeiben uralkodó nyughatatlanságot és *spasmus*okat, és szelet szerző tsipörséget; engefztelő édes olajjával le-tsendesíti, és az el-lankadt *spiritus*okat benne fel-éleszti, 's ezen az úton álnalomba merült elméjeket meg-vidimitja. *Id saltem*, így ír a' meg-jegyzett helyen LINNÆUS (a' kinek ítéletét mindene'ben örömeft követem) *e communi adferam experi-*

A' Tsokoládé kiknek használ?

entia, quod melancholici et hypochondriaci recreentur ambrosiacis, et potu Chocolata penitus recreentur. A' vak súly-dagadáfoknak és rendetlen súlyos ver-follyáfsoknak-is szülő anyja lévén többire a' *hypochondriasis*. Midőn a' meg-irt módokon a' Tsokoládé azt meg-orvosolta, ezekben-is fokszor kivánatos könnyebbülést szerzett. Világosítja ezt a' most említett *Auctor* a' többek közt egy tanuló, piros, posgás, véres, erős testü legénynek példájával; a' ki kilentz elztendőknek le-folyása alatt, kinos vak süllýének meg-orvoslasára minden ki-gondolható' eszközoeket el-próbált vala; de tovább-tovább mind rosszabbúl lévén, az egy halált tartja vala menedék kellyének. Jovallották neki, hogy fogná magát Tsokoládéra; de félvén, hogy az a' vérét jobban-is meg-fogja szaporítani, ezt-is egy ideig el-halasztotta; osztán ugyan csak reá vette magát, a' melly esztendő alatt neki olyan szerentséfen használt, hogy már akkor tiz esztendeje el-múlt volt, a' mióta tökéletes egészsége szolgált; és minden régi bajairól el-felejtkezett. Emlithetnék, úgy mond utóljára LINNÆUS, ha a' hely engedné, fok Afzszonyokat-is, a' ki nek a' fok ülés és rendetlen kávé-ital miatt a' hasok meg-szorúlván, és a' ganéj a' beleikbe golyófsokba verödvén, attól kik folyó, kik kik vak sülyt kaptak; a' kik-is az egy tsokoládé-itallal szépen meg-gyógyultak. Azt mindazáltal ö-is szukségesnek tartja itt tudni, hogy légyenek a' *hypochondriacus* és súlyos emberek között fokban olyanok, a' kik igen vékony, repülő, könnyen forró epét készítenek: a' kiknek belső részeik: feltétebb érzékenyek, és puska-por természetü kénköves vérrel minden edények meg-vagynak telve, a' kikben miFor a' fufzerfzamos Tsokoládé a' vért hirtelen meg-szaporítja és fel-gyúlasztja, és a' meg-feneklett szelet ki-terjeszti, ifzonyu nyúghatatlansá-

got, szív-szorulást, egész testbeli fel-háborodást, fő-szédulést, hányás-eröltetést, hideg-borzogatást szokott szerzeni: mellyet a' véres természetűek egy pohár friss hideg vízzel, a' hidegebb természetűek egy pohárka aszszu-szölő-borral szoktak el-igazítani. De e' mellett ugyan csak látni való dolog, hogy a' Tsokoládé nem az ö természetekhez való. Egy 70 esztendőös öreg Német embert ír BERRENS *Sel. Diat. p. 391.* hogy ez nyáron áltat' mindennap egy-egy száraz Tsokoládé pogácsát meg-ízokott enni; és midon az epe-gyujtásra és sárgaságra azonkivul is nagyon el-volt készülve, e' miatt öszfzel szüntelen feketét vizellett, étel-kívánását el-vesztette, meg-sorrózott, nyughatatlan álmai lettek, és kevés idő múlva meghalt. Egy szóval, a' kik a' 'síros kövér ételeket magoknak jónak lenni nem tapasztalták; és azokból keferü avas tajtékot szoktak étel után kevés idővel fel-bőfogni, a' Tsokoládé akár hogy készítve nem egyez az ö természetekkel. És hogy mind ezek a' kár-tételek nyárban hamarabb meg-eshetnek rajtok, mint télbe, azt-is ö magok előre meg-itélhetik.

TIZEDIK RESZ.

A' Dohányról vagy Tabákról.

§. CCLXXI.

A' Tabák így neveztetik egy Amerikai Tabaci nevü szigetről, melly ma *Nova Valachriának*-is mondatik, a' hol ez igen bővön terem. Ennek magvát 1560. dik esztendőben legelőször egy Belga hozta vala az északi Ameri-

kának *Florida* nevü tartományából Európába, és adta *Portugalliában* *Nicotius* Jákóbnak a' *Frantzia* Király II. *Ferentz* akkor ott mulató követjének, e' pedig onnan küldötte a' Király' Anyjának *Catharinának de Medices*. Ki-is ezt elültetvén, a' róla költ füvet nevezte *Nicotiánának*. Innen egész Európában rövid idő alatt nem csak el-szaporodott, hanem olly betsefé is lett, hogy *Herba sancta*, szent fü, *Herba divina*, Isteni fü; *Herba sanctæ crucis*, szent kereszt füve; *Herba panacea*, mindenre hasznos fü, s több e'féle fenyves *titulusokkal*-is kezdett illetetni.

A' *Tabák-
nak* *eredete.* Az italok' rendibe tézszük a' *Tabákot*, a' mennyiben ennek fustit-is e' világnak nagy része mint a' jó *Bort* úgy iszfa, a' porát mint a' drága *Tsokoládet* úgy hörpöli. Vóltak, a' mint említi *Henr. MUNDIUS Biocrestol.* p. 359. elein, a' kik az *Aegineta Onosmyssát* és a' *Dioscorides' Peclonját* (a' melly fekete *Nadálnak (Symphiti)* neme) *Tabák* fünek gondolták. De minekutánna a' *Tabák* *Amerikából* Európában által-kerekedett, kétség kívül meg-bizonyosodott, hogy ez Európában, és a' világnak más ke' részeiben-is egészen esméretlen, és idegen fü vólt. *ZINCEN Allgem. Oecon. Lexic.* egy *Franciscus Hernandes de Toledo* nevü embert mond, hogy a' *Tabáknak* magvát 1520. tájban *Portugalliába* leg-elébb által hozta vólna. Közönségsébben mindazáltal úgy tartatik, hogy ennek magvát *Johannes* (nem *Jacobus*) *Nicotius* midön a' *Portugalliai* Királynál *Sebastiánnál* 1559—60—61-ben követségben lett vólna, egy *Floridából* *Lisabonába* a' kor érkezett *Belgától* kapta vólt; és onnan küldötte, mint a' *sebek' gyógyítására* tsudalatos fünek magvát, az I. *Ferentz* *Frantzia* Király' özvegyének *Catharinának* *De Medices* *Párisba*. A'

ki-is ezt a' Királyi kertben el-ültetvén, a' róla költ füvet, kik Követ, kik *Nicotius*, kik öreg Királyné, kik *Catharina* fuvének nevezték, nem tudván még akkor egyéb nevét. Ennek magvából ofztán *Nicolaus Tarnabona Burgeni* Püspök Olofz Országba-is vive által; a' kiről ott *Tarnabon*-nak mondatott. Ugyan ez idő tájban küldött vala e'féle magvakot *Cardinalis Prosper de Sancta Cruce* a' Pápnak Lisbonai Nunciussa-is Rómába szörnyű ditséreték mellett. A' kiről ott *Herba de St. Cruce: Sana Sancta: Herba mirabilis, vulneraria*, 's több illyen nagyságos *titulusokkal* tiszteltetett. Amerikában *Hispaniolá*-ban a' P. LABAT' meg-jegyzése szerint, régen *Cokiba* volt a' neve, a' füstölő eszköznek vagy pipának pedig *Tabaco*. Mexicóban a' mint írja *LERIUS* után *BAUHINUS* *Pinac. 170. Pievel. Virginiába Uppowoe, Braziliában Perun* vagy *Petum*. Másutt *Perebecenuc. Peruviában Tabacis, Tubac, Tubacka* nevek alatt tartatott. Ez utólsón forgott a' kereskedőknél-is közönségesen. Miveltetik a' napkeleti Indiákon, 's itt Európában-is mindennütt. Honnan ragadott légyen az a' *Tabák* név reá: a' sünek volt-é ez a' neve, melyről azután bizonyos szigeteket, a' hol ez nagyobb divatjába termett, el-nevezték? vagy valami illyen nevü helyről, a' hol előbb e're akadtak, kezdték így hívni, *disputáltatik*.

Két illyen *Tabaci, Tabago* vagy *Tabato* nevü szigetek találatnak t. i. má Amerikában; egyik az innetső részén a' Déli Tengerben a' közép *lineán* fellyül a' 12-dik *gradus* alatt, *St. Trinitas* szigeten kevésfel fellyül, a' *Barbadese*ken alól, a' melly új *Walachriának*-is mondatik. A' más a' tulsó részen az Északi, vagy Mexicói Tengerben a' 20-dik *gradus* alatt, *Nova Hispania* mellett, a' *Facutánok*' Országa szélibe, *Tabasco* nevü városával. A' mellyekben a' *Tabák*-nak

fak-féle
nevei.

Tabák ne-
vét hon-
nan vette?

nak ma mindenikben nagy bővsége van. Az első szigetre, a' *MARTINIER*' bizonyítása szerint *Lexic. Univ. Geogr. Crit. T. XI.* legelőbb 1632-be, vagy málok szerint 1652-ben minden lakosoktól urellen *Jacobus Curlandiai* Hertzeg akadott vala. A' ki ki-szállván oda, egy városfotskat építe benne, mellynek *Fort Jacob* nevet ada. Az alatt egy *Lambson* nevü gazdag Belga-is oda vetödvén, a' szigetnek egyik széliben ö-is meg-telepedék; és fok vízfontagságok után adót igérvén a' Hertzegnek, ö-is meg-marada ott. Le-kellettén pedig onnan a' Svétziai és Lengyel hadakozásra jöni a' Hertzegnek, az alatt maga-is el-fogattatván, *Lambson* az egész szigetet a' Várral együtt magának foglalá; és magát egész Országával a' Belgák' *protectio*-ja alá botsátá. A' kik-is oda sietve feles *Coloniá*kat küldének által, és ott magokat úgy meg-erősíték, hogy *Jacobust* meg-szabadulása után-is oda bé-nem botsáták. Mint-hogy ezt a' Természetnek minden ajándékival annyira bővölködni találták vala, hogy *Indiai Paraditsom*nak mondathatnék. 1677-*Etrées Generalis* alatt el-akarák ezt tőlök venni a' Frantziák; de haszontalan. Azonközben *Jacobus* az *Anglusok'* segítségéhez folyamodék, és azok 1672-ben *Poole* Kapitánnyokat melléje adván, fok ellenkezések után a' Hertzeget oda újra bé-tevék. 1728-ban *II. dik Carolus* Angliai Király ezt a' szigetet *Montagne* Anglus Hertzegnek ajándékozá; a' ki ezt jobban-is meg-népesité: és attól fogva ez ideig az *Anglusok'* birtokában van. Ez a' név nélkül való sziget azért nem adhatott a' Tabáknak nevet, hanem hihetőképben a' benne termő fok Tabákról a' *Tabago* vagy *Tabaco* nevet azután maga kapta. A' tulsó *Tabaci* nevü szigetske pedig és Város már 1521-ben a' Spanyolok' kezénél léven, inkább meg-eshetett, hogy azok kezdettek ezt a' füvet a' helyről *Tabáknak* monda-

dani; és ez a' név mind itt, mind Peruvia-
ban úgy ragadott reá. Magyarúl miről ne-
veztetett Dohánynak, előttem bizonytalan.
Talám hogy az hozzá nem szoktaknak mind
maga, mind a' süstje éktelen dohos szagu,
's egyéb portékákat-is, a' mellyeket által-
jár, meg-dohosít. A' *Botanicusok*nál rendes
neve *Hyosciamus Peruvianus*. LINNÆUS *Ni-*
cotiana neven írják, 's nagy hasonlatosságá-
ert mindjárt a' *Hyosciamus* vagy Belénd-fü
után téfzi, 's illyen hat alsó nemekre osztja:

Dohány-
nak miért
nevezte-
tik?

1.) *Nicotiana Tabacum*: *major, latifolia,*
foliis lanceolatis, sessilibus; az-az: alatt szé-
les, nagy, lántsa formán hegyeződő, rövid
szárú, vagy szár nélkül való Tabák.

Külömb-
séget a'
természet'
vizsgálók-
nál

2.) *Nicotiana rustica*: *minor, foliis ova-*
ris petiolatis; az-az: Tojás forma, épebb
kerületű, apróbb levelű, hosszú szárú me-
zei vagy paraszt Tabák.

3.) *Nicotiana paniculata*: *foliis cordatis,*
petiolatis: *flor. panicularis*; az-z: Szív for-
ma, hosszú szárú levelekkel, és köles mód-
ra le-hajló bojtos virágokkal készült, de ma-
gosabb kórójú Tabák: a' mellynek különös
hazája Peru.

4.) *Nicotiana glutinosa*: *foliis petiolatis,*
cordatis: *corollis, racemosis, subringentibus,*
calicibus inæqualibus. Enyves színű, hosszú
szárú, inkább szív forma levelű, gerezdes
tetejű, kevésbé agyargó virágú, és egyenet-
len pohárú Tabák. A' hazája ennek-is Peru.
Ezekhez aután *Syst. Veget. Edit. 13. MUR-*
RAY még kettőt tett.

5.) *Nicotiana fruticosa*: *foliis lanceolatis,*
subpetiolatis, amplexi caulibus; az-az: Fa
módra meg-keményült kórójú, a' kóróját kö-
rül övedző rövid szárú, lántsa forma leve-
lű, hegyesen virágzó Tabák.

6.) *Nicotiana urens*: *foliis cordatis, cre-*
natis, racemis recurvis, caule hispido, pruri-
ginoso; az-az: szőrös, tsiján módra tsipős
kórójú; szív forma kezek, kevésbé retzes

szélü levelü , le-hajlott gerezdes virágú Tabák. Ezeken kívül , mint az elsőnek félek-jét nevezi *Nicotiana pusilla* ; az-az : puja , vagy törpe Tabák ; a' melly az elsővel egyébként egy forma , hanem a' kórója alaton.

A' Déli Amerikában a' Tabák a' me-zökön önként-is bővön terem ; és mint az élő fák , a' kórója fok esztendőkre meg-ma-rad : az Eszaki Amerikában , és a' szomszéd szigetekben ; úgy Asiában-is , valamint nálunk a' téli hidegben el-vész , és minden esztendőben magról újra szaporittatik.

A' Gazdák- és kereskedők-élésnél le-velek' formájáról.

Az *Oeconomusok* vagy Mezei Gazdák , és a' Tabákkal kereskedők a' magok Tabák-jokat négy-féle-képpen osztják-el : 1.) Le-veléről. 2.) Termésének helyéről. 3.) Mi-veléséről vagy el-készítéséről , 4.) A' véle-élésnek módjáról. Az elsőre , úgy mint a' levelek' formájára nézve ilyen három fő ne-meit számlálják : 1.) *Nagy Petun* , a' melly különösen Amerikainak-is mondatik , Néme-tul *Groß Petun* : ennek 24—26 újni hosz-fzú : 12—14 újni széles , szép zöld , húfos , vastag , lagy , pilyhes levelei vagynak. Ez egyébként igen derék Tabák volna , hanem nagyon leves volta miatt nehezen lehetvén jól meg-száraztani , nem igen kapnak rajta.

2.) Az *ökor-nyelv Tabák*. Ennek levelei hoszfszúságokra nézve az elsővel egyen-lök , de 7 , 8 újninál nem szélesebbek ; vas-tagságok-is hasonló , de nem olyan leves és töredékeny : nem-is apad a' száraztásban annyit : innen amannál betsefebb-is. *Marti-nique* , *Guadalupe* , *Marie* , *St. Christoph* , 's más szomszédos szigetekben leg-bővebben ezt mivelik.

3.) *Amazon Tabak*. Ez így tsak azért neveztetik , hogy a' magvát az *Amazon* folyó víz mellől kapták. Levelei ennek-is nagyságokra nézve a' két elsőkhöz hason-lók , de alatt szélesebbek , 's fenn inkább kerekék , mint hegyesek. Ezt amazoknál-

is inkább szeretnék; minthogy jó vastag 's nedves, a' száraztásban sem fokát apad. de e' mellett az a' hibája van, hogy erős, kedvetlen szagu füstjéhez kevesen szokhatnak; nem-is áll tovább más-fél ezkendőnél, hogy megszfire el-vihessék, azért ritkább helyt mivelik.

4.) *Varinás Tabák.* Ez így Amerikának közepén *Terra firma* nevű Országban, Comandhoz közel, a' tenger' bé-nyúlása mellett (a' melly *Laguna de Vanezuella* nevet visel) egy *Varinás* nevű falutskáról mondatik; a' honnan elébb eredett vólt, 's ma-is leg-jobban terem. Ennek levelei tiz újnál nem hosszabbak, keskenyek, rántzofok, hegyesen végződnek, nagyon levelek, a' száraztásban fokát apadnak. De minthogy a' füstjök különös, fűszerfűszamos jó izü, hogy más-féle Tabákok közü fűszerfűszam gyanánt lehet elegyíteni, minden Tabákok felett betsültetik. Nálunk, úgy látszik, hogy *Basa Basa Dohány*nak-is mondatik. A' ml Afzizonyahány. ink olyan forma szagjáról *Viola Dohány*nak hívják.

Második el-rendelése a' Tabáknak van a' helyekről, a' hol termettek, az Országok 's helységeik után, a' mint egy helyt jobb Tabák szokott teremni, mint másutt; melly szerint ismét számtalan nevetek adtak néki. Mi a' nevezetesebbek közü csak kettőt, három említünk. Az *Amerikai Tabák*, mint eredet szerint való, közönségesen szólva más Országokban termetteknél minden kétség kívül jobb. Az itt termettek közü a' *Varinás*, a' mint elébb-is látók, mindenek felett betsültetik; mellyel egyedül a' Spanyolok kereskednek. Ezután van a' *Virginia*, sőt ez fokak' ingyének a' maga lágy, kedves izü füstivel a' *Varinás*nál-is inkább ajánlja magát; kivált a' melly *York* és *Fames* folyó vizek' mellyékén terem. A' honnan az ott lévő lakosoknak a' Tabák-
 Termések helyéről.
 Amerikai Tabák.
 müv.

müvnet egyéb gazdagságok nem-is igen van ebből pedig az Anglusok, a' kiké ez a' föld, véghetetlen hasznor vésznek. A' *Virginiai* után betsültetik a' *Marlianai*, mely-is *Virginia*' széliben az *Anglusokhoz* tartozik. Nagy hirre kaptatták már régen a' *Portugallusok* is a' magok *Braziliai* fekete Tabákjokat: melyet mindazáltal az el-készítés *compendi* inkább, mint a' Tabáknak tulajdon jósága. A' szigetbéliék közül az *Anillai* és *Martinikai* a' *Braziliaihoz* hasonlítottatik. A' *Huvannai* ezeknél valamivel alább való. Ez után töszik a' *Portoricoit*: a' *St. Domingoit*; söt kellemetes, édes, vékony füstjéért ezt fokban a' *Virginianál*-is inkább szeretik. A' *Jamaicai*, nagyon salétromos lévén ott a' föld, rút szini, erős tsipös izü, kevés ideig tart; azért nem-is igen betsültetik; ugyan tsak minthogy bővön terem Angliába 's Hiberniába, e'félét-is fokot takarítanak által.

Ásiai Tabák.

Ásiába a' *THEBESIUS*' fel-nyomozása szerint, tsak a' XVII-dik Száznak kezdetivel kapott-bé a' Tabák-mivelés. De azután a' Nap-keleti Indiákon, Japponián, Perfián, a' Török Birodalomnak minden részein hirtelen egész erejében ki-terjedett. Az ezeken a' helyeken termő Tabákot, a' földnek vékony, édes, kövér, sóval elegyedtett természetéért igen kedvesnek, 's ártatlannak mondja az emített *Auctor*. Különösen a' *Manilia* és *Mindano* szigetekből valókat, mellyek közül ennek barna szini, annak világos sárga, közép szerü nagyságú levelei vagynak) igen nagyra magasztatja. A' Perfiái Tabákok közül pedig azt, a' melly a' tengeri zúgó körül terem, és minden fülés vagy izzasztás nélkül száraztatik, 's színére nézve az öfzfel magára le-hullott fa-levelekhez hasonlítottatik, hozzá hasonlítottathatlan jó ízűnek mondja. Mellyre nézve e'vel ott-is, mint Amerikában a' *Permissal*, tsak

Perfiái tabák.

fű.

fűszerfűzám gyanánt szokták a' tehetősebb Persák a' más-féle Tabákot elegyíteni.

Az Európai Dohányok közt egy általjában elsőséget nyerhettek volna a' Portugaliai és Spanyol Országai meleg földön termett dohányok. De ezek a' Nemzetek még eddig minthogy a' szomszéd Amerikából elég bővön kapják, ennek művelésére a' magok földönöt nem igen fordították. Oroszországban a' Tabákot bővebben művelik, de többire mind por-tabáknak tsinálják. Franciaországban a' helyben termett Tabák kevésre betsultetik, minthogy a' parasztsok csak könnyű szerrel bánnak véle, bizonyos árron kellettén bé-adni az Arendásoknak. Angliában-is, jóllehet már 1568-ban ennek mivét Richard Greuwil Virginiából általvitte vala, 's nagy betsületre-is kaptatta vala, de az Amerikai Dohánynak bővsége miatt itt-is kevés művelőket nyerherett. A' Hollandusok, nem lévén nekik elein Amerikában Tabák-hozó földjek, otthon magok nyultak e'hez, és különösen Amersfort' környékén ebből régén nagy Oeconomiat üznek. Németországban is már jó ideje, hogy a' Tabák-Német Országi Tabák-cultura egész divatjába vagyon. Első rangot tulajdonított ezek közt a' magténak Norimberga. Ennek szép sárga színű, nagy, széles, a' Virginiaitól kevésbe különböző levelei vagynak. Ezzel vetékedik a' Bremai; de a' levelei apróbbak. Követik ezeket a' Hannai és Haljai Tabákok; mellyek is, mint a' Norimbergai, szép sárga, nagy levelekből allanak. Ditsérik a' magokét a' Mürch-Braudeburgiaiak, a' Moenus és Odera mellett lévő Francofurtiak, Magdeburgiak, Pomeraniaiak-is. A' Hennebergi Grófságban a' Vafungiak. Lipsia mellett a' Stöterici paraszatosok. Az alsó Lusatiai, Braunschweigi, Anhalt-Deßavi, Manheimi, Lubekai, Silesiai, 's más tabákos bellységek' kúfárai-is a' magok árújuk' ditséretében semmit el-nem múlat-

latnak. *Svetta*, hogy a' maga pufzta földjeit inkább Tabák-mivelésre fordíthassa, minden idegen Tabákokra nagy Harmintzadot vetett. Az *Oldh Országi és Magyar Országi* Dohányok felettébb való tsipös 's dohos füstjek miatt (melly a' földnek sós és salétromos természetétől vagyon) ámbár igen szép, fetét-sárga, kövér nagy levelei légyenek-is, nem annyira kaphattak elé. Magyar Országban a' *Debrői*, a' melly világosabb sárga, a' többi felett betsültetik. Az *Erdélyi* Dohányról én, a' ki se füstül, se porul véle nem élek, egyebet mondani róla nem tudok, hanem kellettől gondolom, hogy ennek igen jónak kell lenni. Mert a' mennyit tsak innen *Maros-Vásárhelyről*, az itt, és a' vidékben termett dohányból esztendönként a' négy nagy Városokról minden esztendőben el-takarítanak, meg-gondolni-is ifzonyúság,

Harmadik el-rendelése a' Tabáknak vétett annak műveléséből és el-készítéséből; a' melly-is mindenik fokot téfzen annak jobb vagy rosszabb voltára. A' *Tabák-művelést* a' mi illeti; az ugyan köztünk a' paraszt gyermekektől-is tudatik: mindazáltal a' gondosabbak' számára fziükségesnek tartom holmiket, mellyekre nálunk kevesen ügyelnek, erről-is említeni. 1.) A' *térés, puha, kö-*
 a' mű-
 ésre néz-
 ve miné-
 mü földet
 kíván?
 ●, egyéb burjánoktól meg-tisztított, és jól meg-mivelt föld a' Tabákok leg-jobban teremni: de a' leg-jobb föld-is, ha egymás után két három esztendőben mind tsak e'vel ültetik, el-foványúl; felette ki-szíván ez a' buja fü a' földnek kövérségét. Azért, ha a' Gazdák a' Tabák-földet esztendönként felszerélik árpával, hasznos dolgot tselekeznek. A' fekete szíváj föld ugyan a' Tabákok jól meg-neveli, de gyakrabban meg-kapálást, és a' töveinek magos fel-töltését kívánja. A' fővenyes követtes föld, a' nyári naptól igen fel-melegszik, és a' Tabák-
 ne-

nevelésre meg-kívántató nedvességet gözbe botsátja. Az ódalos helyeken a' zápor esők a' Tabák' töviről a' földet el-mofsák.

2.) A' Tabák annál jobb leszén, minél hamarébb és jobb móddal meg-ért. Mellyre nézve a' jó Gazdák minden mesterségeket meg-ve-tik, hogy tavaszfzal minél hamarébb lehet Tabák-palántájok légyen. Igy Martiusban mihelyt a' hó el-ólvadott, olyan falak mel-lé, a' mellyek az északi hideg szélnek há-tat vetnek, a' déli napnak pedig neki fe-küsznek, ló-ganéjból három lábni magos me-leg ágyakat készítenek: a' mellyeket, hogy a' meleget annál jobban meg-tartsák, desz-kával vagy szalmával körül raknak, és meg-mor'sált, vagy rostált puha kövér földdel egy lábni vastagon meg-hordanak, azután két újnira mélyen meg-barozdolyozva, kré-ta porral meg-elegyített Tabák-maggal, hogy a' vetés egyenlőben esék, bé-hintik, 's nappalra a' külső hideg ellen üveg ablakok-kal bé-fedik. E' szerint 9, 10 napok alatt az ö' plánták szépen ki-kél. A' mikor minden bujánokot gondoson ki-gyomlálván közzülök, a' palántot magára nevededni en-gedik, miglen öt leveletskéi léznenek. Ak-kor, ha esős idő jár, mellyet a' Tabák-tot ki-ül-ágen szeret, gyenge kézzel, hogy a' palán-tok' gyökerei meg-ne szakadozzanak, a' meleg ágyból ki-szedik, és a' tövökkel le-eresztve tekenőkbe rakják 's vizet töltenek reá, hogy a' föld a' gyökerekről ázzék-le, 's meg-sértés nélkül el-leheszen egymástól szaggatni; ha az idő száraz, az ágyakban meg-hadják néhány nap, hogy erősödjék. Igy előre jól el-készített puha kövér földbe más-fél lábnyira egymástól szép rendel el-ültetik. Négy hetek el-telvén, a' két alsó leveleket, mint hafizontalanokat el-verik, és a' tövöket, hogy erősebben álljanak, 's több nedvességet kapjanak, körös körül, mint a' káposzta-palántnak, fel-vonják; az

hogya és
mikor kell
a' dohány-
magot el-
vetni?

hogya és
mikor kell
a' palán-
tot ki-ül-
tesni?

alljokat a' férgectől minden héten szépen meg-tisztítják; 's ha kívántatik, újra ismét meg-kapálják. Májusban vagy Juniusban az alsó három leveleket m helyt színek meg-kezdett barnúlni, hód' fogytán, jó töben le-tördölik; és, minthogy ezeket a' föld' göze által-járván nem olyan tiszta színek, mint a' fellyebb valók, külön meg-fektetik. Ennek neve a' Németeknél *Erdgu*. A' felső leveleket 6—8, leg-fellyebb 12 számig (mert minél kevesebbek, annál nagyobbab nőnek, és jobban el-készülnek) all jövéseiktől és virágzó tetejektől tisztogatva nöni engedik, míg az alsók ezek közül-is meg-barnultak, és sárgán sóltosúlni kezdettek, melly az ő meg-éréseknek jele. Ekkor alól kezdve ezeket-is le-szedik, meg-hagyván a' felső zöldeket, hogy rendel azok-is készüljenek-el. Így a' jó Gazdánál *Augustus'* végivel az egész Tabák-szedés el-végződik. Ki nem látja, hogy ilyen móddal bánván véle, sokkal jobb Tabákot leheffen várni, mint mikor a' mi *Afzszonyaink'* szokása fzerint a' palántot Májusban 's Juniusban ültetik-ki, azután-is minden válogatás nélkül az alsó felső leveleket Sz. Mihály napig, míg a' hó-harmat le-nem sütötte, egymásra szedik. 3.) Sokat teszen a' Tabák-készülete annak helyes meg-izzasztása és száraztása-is. Vagynak, a' kik a' nagy levelek' közép ormóit, hogy egyenlőbben tuljenek és száradjanak, hátúl a' közepekig le-vágnak. A' meg-fektetést-is nem akár hová, hanem a' napnak fekvő falak' mellyékire teszik. A' fel-melegedésnek és izzadásnak kezdete-is, a' melly 6—8 napok alatt az idő' járása fzerint meg-esik, a' dohány-készületben olyan puffedum, hogy ha azután a' Tabák-levelek újra meg-hültek és lotsosúltak, az egész munka kárba mégyen. Azért ez idő' alatt kézzel a' Tabák-levelek közti gyakran bé-kell nyúlni, meg-kell próbálni, ha meg-melegültek-é?

és akkor haladék nélkül fel-kell fűzni. A' meg-szárazítás-is ne künn a' nap-fényen és szelen, hanem szél nélkül való szabad aëriu a' meg-arnyékos helyen légyen. A' jól meg-szá-szárazítás. radott Tabák-leveleket sem jó fokáig a' spár-gákban kunn tartani; mert az erejek ezzel fokot vész, hanem a' jóvát a' rofzszától külön válogatva azontúl fel-kell különösön pa-pusálni, vagy másként el-kell készíteni.

Az el-készítés a' Tabák-leveleknek öszve *Az öszve- valogatásából és helyes egybe-takásából áll: takásra melly az egyébként rofzsz Tabákból-is a' nézve jó Mesterek' keze alatt jót csinál. Ebből hogy kell a' munkából a' Tabákkal kereskedő nevezet- véle bán- tes városokban mind a' Gazdáknak, mind ni? a' munkásoknak meg-betsülhetetlen hasznok vagyon. Mellyre nézve különös Fabrikák-is vagynak állítatva, mellyekben négy formán szokták a' Tabákot el-készíteni. 1.) Leve-lul egymásra lapítva, és úgy deszka köze keményen meg-nyomtatva, mellyet Németül hívnak *Blattabak*. 2.) Kötél módra egy-be-fonva, és kereken vagy hofzszan tson-ön-ként egymásra tekerve, mellynek Németül *Gesponnenenn-Rolltabak* a' neve. 3.) Vastag rúdakra tsinálva, mellyet *Stangentabak*-nak mondanak. 4.) Meg-metélve vagy aprítva, melly Németül *Geschnitten* vagy *Gekerbten Tabak* névvel különböztetnek. Ez nálók *Paken* vagy *Pakettabak*-nak-is mondatik, mint-hogy többire papiros tokotskákba $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$, vagy egész fontónként bé-tsinálva árúlják: és a' mint azokat a' pakétokot a' Tabák' minémisége szerint, Kereszt, Király, Korona, Nap, vagy egyéb nyomtatott veres, vagy fekete tzimerekkel meg-szokták jegyezni: a' szerint *Kreutz-Königs-Einfacher-dopp-ten Kronen-Sorentabak*, 's több ilyen tzipra nevek alatt-is kf-határozott árrokon el-adni ki-tenni. A' kötél vagy fel-font Tabák leg-közönségesebb, minthogy így azt leg-kis-sebb helyre lehet szoritani, 's leg-jobban-*

Miért és miként fonják késznek a tabák-leveleket? is lehet hordozni. E're a' munkára egy hosszú asztal, és egyszerre mind öt ember kíváratatik: *egy*, a' ki ahoz való eszközzel a' tabák-kötelet egybe-fodorja: *más*, a' ki a' leveleket ki-terjeszti: *harmadik*, ki kéz alá rakja: *negyedik*, a' ki a' hulladékot vagy apróságot egybe-szedi: *ötödik*, a' ki a' fondékot fel-fogja és kerekbe tekeri, hol tisinga formán, hol egész kereken, hol egy kévéfé el-nyújtva.

tisztán-is, olajozva-is. Veszik pedig e're a' munkára a' Tabákot vagy tisztán magába megnyirkosodva, vagy holmi idegen szerekkel be-kenve. A' tisztát hívják a' Németek *rein*, vagy *ungeöltten Tabak*, a' meg-kenetet vagy nedvesített *mit öliteten angemachten Tabak*. Kezdeték volt ezt az olajozó mesterséget elébb a' *Braziliaiak*; a' kik a' magok tabákjokat minelőtte öszve-fonnák, tenger-vizzel, asz-

Braziliai olajos tabák. szu szilva-lével, ki-fajtott tabák-lével, *Braziliai* fa' gyümölcseinek és leveleinek, fattyufa-hajnak, fejer *gumminak*, és egyéb jó izü és szagu szereknek annyira el-főzött levekkel, míg hig méz sűrűségek lett, vagy fekete *syruppal* (néha két, három tsepp ánis olajot-is eresztvén belé) bé-mázolják, és így nedvesen egy újni vastag kötelekre fodorják, 's száz 's több fontni tsomókba egybe tekervén, 's nyers marha bőrbe, vagy *Surovba* szorossan bé-varják, 's úgy küldik-által *Lisabonába*, 's onnan hordják-el *Amsterdamba*, *Hamburgba*, 's más kereskedő nagy Városokba. Innen a' *Braziliai* Tabák rendszerint kívül fekete, belől olaj szín, és más Tabákok felett kedves izü szokott lenni. Illyen formán fonnyák-fel a' *Frantziák-is* a' magok *Martinikai* tabákjokat; de nem kerekben, hanem hosszsan el-nyújtva tekerik-20—40 fontos tsomókba; mellyről a' *Braziliai*tól meg-lehet különböztetni. Így készí- tik-el Német Országon-is a' *Lubekaiak* a' magok tabákjokat. A' *Spanyolok-is* a' *Vari-*

mint Amerikában többire fel-fouva, de tisztán készítik-el; és így páltzának való nádaknak színéről le-fejtett szironyokból font koszarokba, mellyeket ők *Canastrouak* hívnak, bé-foglalva bozzák által Európába, a' honnan ez a' tabák *Kanaszternek* vagy *Knasz-tiszta zernek-is* mondatik. Ennek fontja *Amster-Knaszter damban* 10—20 *Stüver*; midön a' *Hollandus tabák*. tabáknak ma'sája 5—7 12—25 *Belga* forinton kél. Fel-fouva árúliák nagyobb részén a' *Hollandusok* a' magok tabákjokat, ládák-*Hollandus* ba sajtóval keményen bé-nyomtatva; melly-*tabák*. ról azt *Gepreszten Tabák* vagy *Gepresz késziten Gut*, az-az: Sajtolt tabáknak vagy ládába nyomott Józsnak nevezik. A' *Stran-ge*, vagy rudakba tekert tabákot kezdik egy ep nagy levelen, mellyre *Brazilai* módon meg-nedvesítve, az asztalon több meg több leveleket fodornak jó keményen, míg illendő vastagságok és fontosságok léfzen. Akkor tenger-vizbe, szilva vagy tabák-lévbe meg-áztatott vastag vászonba bé-takarják, és spárgával minél jobban lehet körül tekerik, 's száradni félre téfzik, míg mint a' sa magában úgy meg-afz, és a' tabák-levelek többé egymásról fel-nem válnak. A' midön ofztán a' spárgát le-oldják, a' vásznat-is levéfzik, 's a' két végét, hogy ott belső minémüségé ki-tefsék, el-vágják, és el-adni ki-téfzik.

Negyedikféle el-rendelése vagy el-ofztása a' Tabáknak a' haszon-vételnek módjáról vagyon, a' mint szándékoznak véle élni. Így *A' haszon-
vételre
rézve,* van 1.) Füst-tabák, Németül *Raucktabak*. 2.) *Por-tabák*, Németül *Schnupftabak*. A' melly fel-ofztás szerint szándékozunk már ezentúl mi-is a' józan *Dietának* regulái szerint ezt a' füvet szorofabb mustrára vonni.

§. CCLXXII.

A' kik a' tabákot *chemiai* mesterség szerint *resolválták*, a' földön kívül találtak abban 1.) fok kövér keserü olajt, melly minden állatoknak, ha szájokba töltik, halált okoz, érzékenytelenné téven, és örökösön el-alutván őket. 2.) Holmi vékony *alcalicus* sos *spiritust*; melly a' *fibrákot* sebesebb mozgásra, sőt az érzékenyebbekbe erős *convulsiókra* is indítja, és hányást, has-menést, nyál-folyást, prüszszögést, köhögest 's a' t. okoz. Ez a' vért-is nagyon fel-háborítja, el-vékonyítja, és fel-melegíti, a' bőrön való ki-gőzölést is öregbíti, és így az egész testet erőssen száraztja. Ezen ket ellenkező *principiumoktól* függ már a' tabáknak mind hasznos, mind ártalmas ereje; innen vagynak azok az ellenkező változatók-is, mellyeket az először véle élni kezdőkben és a' hozzá szoktakbau szokott csinálni. Élnék a' tabákkal az egész világon füstül-is, porúl is, némellyek béis rágják, és ettől meg-keseredett nyálokat szorgalmasan le-nyelik, melly őket elein szörnyen okádatja, *purgávia*, és mintha mérget vettek volna, egész testeket tsudaképpen fel-háborítja; de időre mind kevesebb-kevesebb mértékben tselekezi ezt, és végtére, a' mint mondják, gyomrokat erősíti, az éhséget és szomjúságot óltja, mindennemű fájdalmokat és *spasmusok*at le-tsendesít. Innen a' 'Sídóknak és az Olofz katonáknak egész patikájok-is szokott a' dohány lenni. A' por tabáknak hasznát és ártalmát másutt illetjük.

Füttül-is a' kik ezt először ízívni kezdik, fejek el-izédül, fáj, gyomrok émellyeg, hány-nak, ételbéli kívánságok el-vész, hafok mégyen, egész testek rezket, sőt a' gyengébbeket né-ha a' nyavallya is ki-töri, vagy igen nehéz álom nyomja el. Vagynak, kik e' miatt gutta-ütésbe esvén meg is holtanak. Az Amerikai pogány Papok midőn valami nagy dologban jö-vendőt akarnak vala mondani, előre tabák-füs-töt szívnek vala fel holmi tsön jó böven, melly-től el szédülvén, a' földre esnek vala, de majd fel-ébredvén, mint az alatt vett Istemi jelentést úgy mondják vala kétséges magyarázatú jöven-dőlefeket elő.

A' füstölő Tabáknak jóságát ki-mutatja A' füst-
annak színe, szaga, íze, égése. Színe, a' tabak' jó-
mint elebb-is meg-jegyzök, a' *Erasmitai, Mar-ságának*
ermitikai és Lubekai jó Tabáknak kívül fekete, *jelen.*
belöl a' metzése olaj szín, a' szagja pedig
a' jól készült afzszu szilvához hasonlít: a'
Havannai Tabák verhenyő, vagy piros-sár-
ga, a' *Virginiai, Manilai, és Ncrimbergai*
világos sárga, a' *Persiai*, mint az öfzfel el-
hullott sa-levell: a' *Mindanoi* barna szín's
a' t. Az el-készített vagy fel-font tabákok-
ban jót jelent a' fetét sárga, vagy geszte-
nye szín; a' sárga színűekbe, ha mint a'
viasz fényes sárgák. E' mellett közönsé-
gesen ditsértetik a' melly nem száraz, nem
sovány, nem zöld vagy fekete (mellyek kö-
zül ez meg-rothadást, amaz éretlenséget je-
lentene) nem-is igen új, nem-is igen régi.
A' szagja se magának, se füstinek nem fe-
lette erős, nem dohos, nem fojtós, nem
keserü. Az íze-is nem keserü, a' nyelvet
felettebb nem tsípi, a' száját nem szárazt-
ja: a' pipában könnyen ég, vékony, pára
forma, engedelmes, nem vastag, barna, ke-
Y. Könyv. O • G-

ferü, kormos, orrot tekerő, és mejjet fojtó füstöt ad; tsendefen, süllogés és pertzegés nélkül mind senéig ki-ég, és akkor egybe ki-alufzik, 's tsak vékony fejer hamvat hágy maga után. A' tabáknak könnyü égése a' benne találtató kénköves olajnak más plánták felett való fokságától vagon.

tévé ré-
szei che-
miai meg-
vizsgálás
szerint.

A' fejer hamvában (mind leveleinek, mind kórójának) találtató *alkalinus* só' meg-égése előtt falétrom természetűnek tapasztaltatott, hihető a' földnek falétromos kovarségétől, melly a' plánták' termékenységét leg-jobban segiti. NEUMANNUS két lót Amerikai Kanaszterből vontatott-ki vízzel egy lót és fél könting keferü gummit; azután ugyan ebből égett-bor *spiritus*sal fél könting keferübb, 's tsipősebb *resinát*, vagy szurkos *materiát*. Előbb víz helyett *spiritust* öntvén reá, jött-ki *refina* más-fél könting: azután ugyan ebből *gummi* negyed-fél könting. A' *Hollandiai* és *Marchionatusi* tabákokkal-is hasonlóképpen bánván, majd tsak fél ennyi gummit, és szinte annyi *resinát* talált benne. A' száraz tabák leveleket tüzzel *destillálva* a' Kanaszterből és *Marchionatusi*ből hajtott-ki két könting vastag, fekete, kozmás, büdös olajat: a' *Hollandiaiból* más-fél köntingnél többet ki-nem tsikorhatott. A' melly olajban különös meg-jegyzése volt, hogy ámbár a' tüzben nagy változáson ment-átal, de a' maga *narcoticus*, el-bolondító mérges természetét le-nem vetkezte.

A' pipázásnak vagy tabák-füst szivásnak ilyen eredetét hagyta emlékezetben Spanyol MONARDES egy könyvében, mellyet nevezett: *Az új Világból hozni szokott egyes Orvosságok' Historiája*, mellyet azután Deákra fordítva 1574-ben ki-adott CLUSIUS. Régi szokás vala, úgy mond, az az Indufoknál, hogy mikor hadakozáshoz, vagy egyéb nagy dologhoz akartanak fogni, azoknak ki-meneteléről a' Papokat meg-kérdjék. A' kik

hog

hogy annál mesterségesebben jövendölhesse-
nek, a' tabáknak száraz levelét meg-gyűj-
tották, és annak füstét bizonyos tsön a' szá-
jokba bé-szívták: mellytől hirtelen meg-ré-
szegedvén vagy el-bolondúlván, a' földre
le-estek, és egy ideig, míg a' fustnek ré-
szegítő ereje fejkéből ki-ment, minden moz-
gás és érzékenység nélkül így heverték. A'
mikor ofztán fel-ébredtek, kétséges értelmű
szókkal meg-beszéllették, mit mondott lé-
gyen az ördög nekik a'ról a' dologról. Ezt
látván magok a' paraszt *Indusok*-is, mikor
valamit előre meg-akartak álmódni; vagy
a' terh-hordozásban 's utazásban el-fárad-
tak, ök-is e'féle fustöt szívtak-bé mind or-
rokon, mind szájokon. Mellytől azok-is
hasonlóképpen meg-részegedvén, egy dara-
big magokon kívül lévő állapotban a' föl-
dön heverték: és fel-ébredésekkel magok kép-
zelődéseit a' jövendő dolgokról elé-beszél-
ték, 's erejeket-is meg-újúlva találták. Az
áldozatok' alkalmatossággal-is hogy az Iste-
nenek annál-is inkább tettzenének, en-
nek, az ő hitelek szerint, itteni fanek füs-
tit és levit orrokon, szájokon bővön bé-szi-
ván, magát a' tabákot-is rágván, minek-
utánna ezektől meg-bolondúlva a' bálványok
előtt addig tántzoltak és ugráltak volna, míg
fel-dölvén mint a' hóltak úgy heverték: ez-
zel magokat mintegy meg-áldozni, az Iste-
nenek nagyon tettzeni gondolják vala. Így
találták ezt köztök a' magok oda mentek-
kel a' Spanyolok; de, a' mint meg-jegyzi
*Fran. LOPEZ de GAMARA in Hist. Ind. Oc-
cid.* ebben, mint Keresztyénhez nem illő
bálványozó szokásban, senki addig a' *Bar-
barus* pogányokat nem követte: míglen egy-
kor egy szegény Spanyol az útban meg-szo-
rúlván, és minden eleségiből ki-fogyván,
az *Indusok'* javallásából éhség ellen-is Ta-
bák-füstöt kezdett szívni. A' mellynek mi-
dön ő magában nagy hasznát tapasztalta

vólna, a' társainak-is értékekre adta a' Tabák-füstnek éhséget óltó hasznát; melly szerint ez a' füst-szívás a' hajós és hadi emberek között nem sokára úgy ki-terjedett, hogy alig találtatott egy hajós-is, a' kinek e'féle füst-szívó eszközötskéje ne lett vólna. Így, a' mint ő szóll, a' *Potosi* kintsel ez a' mesterség-is által-hajókázék Amerikából *Hispalis*ba, a' melly ma *Seviliának* mondatik. De nem terjedett vala ki még akkor ez a' füstölés a' durva hajósok' seregén kívül. Nem találtam, úgy mond *J. Phil. BURGGRAVIUS* a' *CONRINGIUS'* könyvetskéjére *De Habit. Corp. Germ. novi et antiq. causis*, tett jegyzésekben p. 379. *sohol a' Históriákban nyomát, hogy vagy a' Spanyolok, vagy a' Lusitanusok, vagy a' Frantziák, vagy az Oloszok hozták vólna bé Európában az Amerikaiaknál szokásban lévő tabák-füst-szívást. Hanem, a' mint ő ugyan a' nevezett helyen írja, az Anglusok vitték ezt leg-előbb által Virginiából Angliába 1587. táján, mikor Elisabeth Királyné alatt az a' nagy híri Admiralis Fr. DRACO e' világot másodszor meg-kerülvén, haza érkezék. Nevezetesen pedig a' RAJUS' megjegyzése szerint Hist. Plant. L. XIV. c. 2. egy Gualter Paleghe nevü ember kapá e're Amerikából vizsza jövő útjában, látván, hogy a' szolgák és más rabok álom-szerzés végett tabák-füstöt szívnának: mellyre nézve ő-is ezt Angliában olly tehetősen kezdé ditsérni, hogy ez mindeneknél hirtelen tsudálatos applausust nyere. A' melly ellen, mint igen utálatos szokás ellen, I. JACOBUS Elisabeth után mindjart következett tudós Király egy Misokapnos nevü kis könyvet adott vala ki, mellyben az embereknek ebben ki-mutatott haszontalankodásokat eleven színekkel le-festette. Méltónak tartom reánk nézve, a' kik ezt a' könyvet láthatuk, által-fordítani a' Királynak tulajdon szavait: Ennek a' meg-veszett szokásnak eredete*

dele nem régiben esett; még most-is jól emlékeznek az Apjáról, 's arról-is, micsoda mesterséggel hozta legyen bé ezt a nyomomoruságot egy ember Angliába. Elég legyen e'ről tudni, hogy ezt sem nem a győzelemeskedett parantsolta a meg-győzöttetteknek: se a Király nem rendelte: se a Medicusok nem jóvalloztak; hanem a minap egy az esmeretlen világra küldött követ három barbarusokkal érkezék közinkbe e'vel a barbarus áruval. A barbarusokat ugyan azután a halál hamar el-törölte; de a barbarus szokás most-is él és virágzik; a melly előttem annál nagyobb tsuda, hogy képes volt olly bestelen szerzonek illy kedvetlen és gyalázatos árrujának meg eddig meg-maradni. Bestelennek mondja: mert annak az embernek a Spanyol Király Gondomarius nevü követjének vádlására és kívánságára maga ez a Király a fejét el-üttette vala. Az Anglufok voltak tehát, a kik a tabák-füst-szívást vagy pipázást Európába által-hozták. Guilielmus de MERA Delphi Belga Medicus írja NEANDER barátjának, a ki azután a Tabákról igen tudós munkát készített, hogy az ő hazájában ugyan a Tabáknak füve régén esméretes volt, ő mindazonáltal hogy szívják-bé annak füstét az egybe-tekert levelekből, vagy töltésekből a' szerint, a' mint azt Petrus PENA Anglus Író beszéli, soha addig nem látta, míg 1590-ben a Batavusok' Lugúnumában Orvosi Tudományt tanulása' alkalmatosságával valamelly Anglus és Frantzia Tanulók (ezek talám az elsőktől tanítottatván) meg-nem mutatták volna nékie ezt a mesterséget. A' kiket midőn ő-is követni akarna, kívánván meg-próbálni a' fünek erejét, az az ő gyomrában és hasában nagy háborút szerzett, és ötet úgy meg-részegítette vagy el-szédítette, hogy le-ne esnék, a' közelebb való támaszt kén-telenített meg-ragadni: a' melly mindazonáltal nem tartott sokáig. Így terjedett olz-

tán az Anglusokról, a' mint láttuk, hamar időn a' tabák-füstölés a' Belgákra, ezekről a' Németekre-is. *Conradus GESNERUS*, a' Természetnek hozzá hasonlíthatatlan nagy Buvara (a' kit *BOERHAAVE* nevez *Monstrum eruitionis*. Tudomány' tsudájának) *Epist. L. II. F. 79.* írja, hogy néki *Tigurumba* küldöttek volt Frantzia Országból e'féle új fűvet, nem tévén annak se nevérol, se természetéről femmi emlékezetet. Mellynek-is, mint sok egyéb nagy erejű fűvekkel-is tselekedett vala, igyekeztvén a' természetét kitanulni, midőn abból egy keveset bé-rágott, de le-nem nyelt volna, az mindjárt tsudalatos változást szerzett benne, a' feje elszédult, mintha éppen részeg lett volna, és úgy tettett néki, mintha hajóval valami folyó vízbe ereszkednék-bé: a' melly háromszori, négyszeri próbáiban-is mind a' szerint esett. Adott vala egy részetskét ennek leveleiből porrá törve hússal a' kutyájának-is, a' melly attól néhány órák múlva fokot okádott. Meg-törvén a' leveleit eleven szénre hintette, és töltséren annak füstét a' maga orraba és szájába fel-botsátotta, de a' tsipőtségén kívül, a' melly így kevesebb volt, mint bé-rágva, egyéb alkalmatlanságot töle nem tapasztalt. Ezekből midőn azelőtt *Thevetus* Frantzia Barátnak könyvéből, mellyben a' Déli Amerikat le-írta, olvasta volna, hogy ott egy *Petum* vagy *Pun* nevű fűnek, melly az ökör-nyelv-fűhöz (*Buglossa*) hasonló ilyen légyen, minémüt ő ebben a' fűben tapasztalt, magától ki-találta, hogy ez valóságos *Petum* légyen. Írta vala ezeket *GESNERUS*, a' mint *Ep. L. III. F. 113* fel-jegyzette, 1565-ben. Mellyekből a' jö-ki, hogy a' Tabák Német Országban még akkor fűvére nevezte-is egészen esméretlen volt, a' pipának-is hírét sem hallották volt.

Tsudára méltó történet, hogy nyere ez az Amerikai bolondító büdös fű az Európai minden Nemzetek közt, mihelyt bé-lépék, mindjárt olly szörnyü kedvességet! Angliában első esztendejében-is ennek bé-jövetelével tsupán tsak a' harmintzadjából, a' RUSDORF' bizonyítása szerint, 130000 koronás arannyat. Holláudiában a' NEANDERÉ szerint 30000 forint adót vettenek-bé a' közönséges Cassába. Lásd BURGGRAVIUST L. c. A' füsttől való meg-részegedés ugyan nem vala újság, a' mint a' régi históriákból olvassuk, azelőtt-is az emberek közt. A' *Massagetákról* írja HERODOTUS L. I. p. m. 94. hogy nálok találtattanak ollyan élő fák, a' inellyeknek gyümöltseit, midön az emberek melegedni öfzve-gyülnek vala, a' tűzbe vetik vala, és körül ülven, minekutánna a' tűz meg-gyúlt, annak szagjától nem különben meg-részegedtek, mint a' Görögök a' bortól, annál nagyobb mértékben, minél többet vetettek abból a' gyümöltsből a' tűzre, miglen utóljára tántzba-is kerekedtek, és énekelni kezdettek. A' *Scytháknál*-is, hogy valami e'féle füsttől való meg-részegedés szokásban vólt, MAXIMUS TYRIUS Serm. XI. és ALEX. ab ALEXANDRO Genial, Dier. L. III. c. 2. bizonyítják. A' *Tráxokról*-is hasonló dolgot jegyzettek-fel POMONIUS MELA L. II. c. 2. és SOLINUS c. 15. hogy t. i. ezek-is mikor vendégeskedtek, holmi magvakot szoktak vala a' tűzbe hányni, melyeknek szagjától meg-vidúltak, és el-részegedtek. Igyekezik a' mái *Kapnophilusok* ezeket a' régi szokásokat a' magok füstöléseknek-is palástjává tenni. De ha egyszer helyt kell-is adni a' részegek' vigságának, azok a' régiek ezt sokkal betsületesebb véggel, tisztességesebben és ártatlanabbul folytatták, mint az Amerikaiak a' tabák-füstböl való meg-bolondulást. Alig lehet bizony valami kuruslás nélkül gondolni, hogy tudá leg-

A' füsttől való meg-részegedés regen nem ez vólt?

Hogytet-
hetett meg
igy az o-
kofaknál-
is?

előbbfzer-is valakivel ez a' szennyes színü ,
büdös, keserü, éktelen szagu mérges fü magát
meg-szerettetni ; mellyet a' pulzta mezőnek
közepén a' leg-éhezettebb marhák illetni-is
irtóznak , a' ki hozzá nyúl-is, kezét 's ru-
háját véle rútol el-motskolja, és meg-fer-
tézteti : el-rothadt , nyers leveleiből-is
fertelmes, szennyes, és sük takony vá-
lik : meg-száradva-is, akár bé-rúgják, akár
a' fustit fel-szívják, kivált elein, míg fok
bajjal hozzá szokhatnak a' véle élők, tsak
nem élet halál közt forgó változások közi
esnek : a' fustitól szajok, ruhájok, könyvök
's a' t. el-dohosodik, fogaik meg-feketül-
nek , a' szájok nyállal el-ízik, és a' fok pök-
dőséssel a' helyet magok körül úgy meg-
undokítják, hogy az az önnön magok sze-
nei előtt-is utálatos légyen Még pedig,
a' melly annál-is nagyobb tsuda, nem tsak
az együgyűek és tsundak követik ezt, ha-
nem a' leg-értelmesebb és tsinosabb személ-
lyek-is mind ezeket látva 's tapasztalva-is,
ebben ennyire el-menni nem irtóztak. E'
bizony az emberi elmének fok veszettségei
közt példa nélkül való hafzontalankodása.

A' Tabák-
nak mér-
ges terme-
jzele.

Mellé járulhatott volna ezeknek az ér-
telmeseknek a' Tabákban el-rejtett halálos
néregnek annyiszor tapasztalt meg-gondo-
ása-is. VIGANUSBÓL írja HERMANNUS CYNOS.
Mat. Med. T. I. p. 542. hogy ha a' tabák-
nak deszillált keserü, бүdös olajját egyene-
fen az élő állatok' vériben eresztik, azok
ettől mindjárt meg-halnak. Ha a' matskának
nyelvére ebből tsak egy tseppet téfznek,
azonnal meg-döglük. Sőt, a' MURRAY' meg-
jegyzése szerint App. Mat. Med. T. I. p.
468. ha ilyen olajjal meg-kent tövel az élő
állatnak testit meg-ízúrják, vagy e'vel meg-
ázott tzérnát vonnak belé, így-is majd el-
vész. RHEDR e'féle tabák olajos tzérnát
vonván-által három tsirkének a' tzobákján,
ketteje kevés idő múlva meg-döglött, egy-
gyik-

gyiknek semmi baja nem lett. Ugyan ő tabák-olajjal meg-kenvén a' békának hátát, látta, hogy az ettől egészen fel-puffadt: szemei ide 's tova tsuddálatosan tekergettek, lábai meg-merevedtek, és egész testét rezkető mozgások fogván-el, utóljára meg-döglött. Próbálta ő ezt e' szerint a' kígyón-is, a' melly-is ettől egészen el-bádogyadt, rángatózzott, de yizhez férévén, hogy abból ivutt minden baja el-múlt. HARDENUS a' Tsikókban ettől semmi változást nem tapasztalt, midőn őket tabák olajos tövel szurdálta-is. LEMERY a' kutyáknak börit a' lába' szárán meg-hasítván, abba tabák-olajot eresztett, mellytől az kevés idő múlva alól fellyül szörnyen purgulódott. Egy istentelen katona egy kis gyermeknek, a' ki a' veres himlőből nem régen gyógyult vala ki, aluvása közben a' száját és orrát a' maga szájából dohány füsttel teli fúvta; mellytől az ártatlan gyermek erős ptrüszkölés és nyavallya-törések közt azontúl meg-hólt. Egy anya két gyermekeivel olyan fött aszszu szilvát evék, melly közti az árrus börtben, gonofszágból-é, vagy történetből, tabák-darabok elegyédtek vólt; és attól mind hárman haldaklani kezdének; szívek el-fogódott: egyik gyermek el-ájulván a' padról le-esett: a' más éktelenül okádott; mint mind ezeket hiteles Írókból ki-jegyzette az elébb említett BURGGRAVIUS, az elébb ki-nevezett helyen. MURRAY Úr-is l. c. hoz elé példákot, hogy a' fertől, mellybe tabák-levet főztek vólt, ifzonyu kínok, *anxiétások*, majd meg-ölő alsó felső tífztuláfok jöttek az emberekre. A' melly a' kutyákban-is, ez a' ser, a' torkokba töltvén, hasonló kínokat szerzett. Egy aszszony három fiatskájinak óltvar és tetü ellen a' se-jeket por-tabákkal bé-hinti: mellytől azoknak egész testek, de kivált a' feiek meg-dagada, léleket-vételek el-nehezedék, erejek

el-fzakada, 's egyik meg-is hala. Más Afz-
szony ugyan ez okból vajba kevert tabák-
porral meg-kené három leányotskáinak a'
fejeket; mellyre ezek-is mind hárman szé-
delgeni, szörnyen okádni, forrózni, izzad-
ni kezdettek, el-is ájultak, és 24 órákig
mintha részegesek lettek volna, a' szerint
tántorogtak: mig osztán el-nyúgodván, és
tztrom-syrupot nyalogatván, helyre állot-
tak. Egy embert valahányszor tabák-por-
ral bé-hintették tzombján lévő sebeit; mást
mikor tabák-levéllel bé-ragasztották a' kar-
jának sebet, mindenkor kegyetlen hányás
vett-elé. Egy ruhös ember főtt tabák-lé-
vel meg-mosván magát, vér-hasba, és nya-
vallya-törésbe esett. A' hol azt-is meg-
jegyzi, hogy ez a' méreg a' LINNÆUSBól
előbb fel-tett két első *species*ben nagyobb
mértékben van, mint a' többiben: 's ezek-
ben-is minél melegebb helyen és szárazabb
időben termett a' tabák, annál gonoszabb.

A' pipá-
ból követ-
kezett ká-
rok.

Tettzhetik-é még-is a' tabák? Hát ha még
ezek mellé tézfziük azt a' meg-nem betsül-
hető káros idő-töltést-is, mellyet a' pipa
és az e'hez való kézszület miatt, sok ezer,
kenyereket kézi munkájokkal kereső szegény
emberek el-vefztének; és azokat a' szörnyű
égéseket, mellyeket ennek az Amerikai útá-
latos bálványának oktalan áldozatja e' világ-
nak minden részeiben eleitől fogva gerjesz-
tett! Bizony fokkal méltóbb lett volna a'
ki ezt előbbször e' világra bé-hozta, hogy
füstöt árúlván füsttel vefzsen, mint mikor
Alexander Severus az ő *gráciájának* ígéretei-
vel sokakat meg-tsaló *Ministerét Vetronius*
Thurinust a' piatzon egy ofzlophoz köttet-
tetvén, és vizes szalmából 's nedves fákból
füstöt tsináltatván körüle meg-fojtatá, ezt
kiáltatván egy *Preco*val: *Fumo punitur, qui*
fumum, vendidit. Füsttel büntettetik, a' ki
füstöt adott-el. *Michael Federovitz Muszka*
Tzur 1634-ben midön némelly pipázók gon-
dat-

datlanságából nagy égés támadott volna, közönséges Törvényt ada-ki egész Birodalmába, hogy a' ki pipázni találtatik, eiebb meg-korbátsoltassék: másodikba az orra elvágattassék: harmadikba meg-ölettesék. Mellyet a' Perfa Király-is *Schaah Sophi* a' szerint követe. *Schaah Abbas* ezen parantsolatnak által-hágásaért egy katonának az ajakait és orrát le-vágatá: a' tabak-árruist pedig tabákjával együtt tüzzel meg-égette, a' mint írja *Adam OLEARIUS*, ki-fogas nélkül hirtel érdemlő bizonyosság, a' maga Muszka, Tatar, és Perfa Országai utazásában. IV. *Amurates* Török Szultán-is a' hátoknak török mód szerint dorongokkal lejendő (*dedolattója*) meg-rontatása terhe alatt ki-tiltotta vala a' pipát minden birodalmából. És midőn egy boldogtalan Török Konstantzinápolyban, a' hová a' pipa leg-előbb 1610-ben tsúlzott vala bé, pipázva találtaték, az orrán keresztül dugatá a' pipa' szárát, s úgy hordoztatá-el a' Város' úttzáin, hogy a' többi ezen a' példán inkább meg-ijednének. *Halen Pathol. T. II. p. 312. I. Jacobus*-is, az előbb-is tisztelt Angliai Király, semmit el-nem mulata, hogy ezt az oktatlan dolgot a' maga embereivel meg-útálltassa. *Tandem ó Civis!* így szöll a' már ki-nevezett munkátskájának végén: *si quis pudor, rem insanam abjicite, ortam ex ignominia, receptam errore, frequentatam stultitia: unde et ira Numinis accenditur, corporis sanitas atteritur, dignitas gentis senescit domi, vilescit foris: rem visu turpem, olfactu insuavem, cerebro noxiam, pulmonibus damnosam, et si dicere liceat, atri fumi nebulis tartureos vapores proxime representatam.* A' fordítás rövidség' kedvéért ki-marad. IV-dik *Christian* Dániának Királlya-is 1681-ben a' maga akkori Udvari fő Orvosa *Simon Pauli* által könyvet adatott vala ki ennek az új nyálankságuak haszontalansága és káros volta ellen.

A' pipázásnak tilalmazása

len. De minden igyekezetek haszontalanná levének; mert az emberi indulatnak tsudálatos vizsgálva-természete szerint, a' tilalmok meg annyi tüzet gyújtó olajokká levének. Nints' tehát már ma mit tennünk. El-van vetve a' kotzka, 's *Kapnophilus*nak hatot, *Misokapnus*nak vakot hozott. A' *Medicusok*nak azért e'hez már ma nints' egyéb szavok, hanem hogy a' tabáknak természeti tulajdonságait bővebben ki-magyarázván, a'hoz képest meg-mutassák, kiknek? mikor? mennyiben tehessen a' tabák-füst mind hasznot, mind kárt? 's a' többit bizák az Olvasók' betsületére.

A' tabáknak egy-mással el-lenkező orje.

A' mi a' tabáknak természeti tulajdonságait nézi, ha el-tzirkáljuk azokat az egymással szemben ellenkező munkákat, mellyek ebben a' fuben tapasztaltatnak, mint p. o. midön ez a' fázókat melegíteni, a' felhevülteket hivesíteni: az álmosokat ébreszteni, a' nem alhatókat álomra hatni: az éhségét és szomjúságot egy helyt óltani, más helyt az ételt és italt kívántatni: most a' test bádgyadtságát el-venni, majd aztat elbádgyadtisztítani: egykor az inakot felháborítani és *convulsiók*ra vinni, mászor a' *spasmusok*at és egyéb rendeletlen mozgásokat le-tsendesíteni: itt az agy-velőt a' takonytól tisztítani, 's ezzel az érzékenységeket eleveníteni, 's az elmét éleszteni, amott a' fejet el-kábítani, meg-részegíteni, és a' guttával meg-üttetni mondatik: megkell vallanunk, hogy ennek természetét vól-taképpen még eddig talám senki nem érti; sőt, a' mint az el-mondattak mutatják, azt is nem mindjárt lehetne meg-határozni, méregnek, orvosságnak, vagy eledelnek lehet-e ezt nagyobb jussal tartani. A' füstöl-ni kezdőkben bizony, kivált míg jól meg-nem tanúlták a' füstöt nyálokkal le-nem nyelni, valóságos méregnek tettzik.

§. CCLXXIII.

De ha mind ezen változások közt-is bátorodik az ember a' füstölést vagy pipázást ottan-ottan gyakorolni, úgy hozzá szokik a' természet és olly kedves *sensatiót* kezd ettől tapasztalni, hogy fokban el merjek mondani, hogy étel és ital nélkül inkább el-lennének, mint sem pipa nélkül; és minden *melancholiá*joknak 's szomorúságoknak enyhítésére ezt ragadják-elő. E' mellett, minthogy a' tabákban lévő *narcoticus* vagy álom-hozó olaj a' *spasmusokat* lecsendesíti, az *alkalicus* tsipős sós *spiritus* pedig a' *fibrákat* ferényebb mozgásra, a' nedveségeket sebesebb keringésre indítja: mindenféle *excretiókat*, úgymint, nyálat, taknyot, húgyot, ganéjt, láthatatlan gőzt 's a' t. a' pipázás szemlátomást öregbit. Innen sok nyavalyáknak, mellyek az e'féle tisztátalanságoknak benn rekedéséből erednek, meg-orvoslására-is szépen használ. Nevezetesen pedig akkor, mikor a' hideg sós takony a' testben el-szaporodik, és a' főre rohanván, náthát, fő és fogfájást, füleknek meg-dugulását, könnyező lágy szemeket, tagoknak el esését, gutta-ütést 's a' t. okoz, a' pipázást igen hasznosnak mondja BOERHAAVE. A' Pestisnek idején-is mind magában, mind másokban ennek igen nagy hatását tapasztalta DIEMERBROEK: és írja, hogy egyszer a' nagy sietség miatt reggel pipázatlanul kelvén a' betegekhez házából ki-indulni, egész nap igen nagy változásokat szenvedett. Ugyanis a' Pestis ellen semmivel jobban nem óltalmazhatja az ember magát, mintha nyálat szor-

galmatosan ki-pökdősi, és a' bőrön ki-takardó láthatatlan gözt rendes szabadságában és bővségében meg-tartja. Már pedig a pipa mindenikre nevezetesen használ. Ugyan ezen örejeért a' roszsz *aër*nek és viznek ártalmait ellen-is *commendáltatik*.

A' pipad-
zásnak
használai.

Ezek így lévén, a' mi elébb méreg vala, úgy látjuk, hogy hozzá szokással nagy hasznú orvossággá vagy eledellé változott. Értsd mértékletes éléssel. Ezekre pedig jobb bizonyosságot magam mellé alig kaphatnék, mint ama' Helvétziai tudós *Præticust* a' TISSOTOT, a' ki e'ről a' főről *Abb. ac* HALLER jó barátjához egy Levelében *Cpusc. Med. T. II. p. 173.* így ír: „A' tabák-füst módjával „ élvén véle, a' puha és nedves testeknek, „ kivált ha hoszszú és vékony tsön szívják, „ (mellyben annak el-alutó kénkövel meg- „ terheltetett olajja, a' tapasztalás szerin, „ meg-szokott ragadni) a' mennyiben a' nyálnak *glanuláit*, és azoknak restes körül- „ fogásait maga sós ösztönével serényebb „ mozgásra indítja, és öszvébb-húzza, né- „ melly nyavallyákat, mellyek a' nyálos „ nedvességnek el-böviléséből lertek vólt, „ szépen meg-gyított, nem kulömben, mint „ néha a' tsipös eledelek-is az e'féléket el- „ háritották. A' gyomrot-is a' fok pök- „ döséstől 's nyál-folyástól meg-orvosolta. „ És midön a' dohány-füst az *aër*rel a' tü- „ dök' tsöibe le-ment, 's az ott meg-ülepe- „ dett taknyot el-öszlatta vagy fel-költöt- „ te, a' fulladozókon-is néha segített. Vagy- „ nak példák, hogy ez a' felettébb való „ hizást-is akadályoztatta, akár azzal, hogy „ az étel-kivánást el-törölte, akár azzal, „ hogy a' testnek *fibráit* serényebb mozgás- „ ra vévén, a' hizlaló taknyos kövérséget „ a' hójagos hárttyákba ülepedni nem enged- „ te. A' kemény kólikákat-is a' *Hoffmann*'

„ bi

„ bizonyítása szerint nehányszor hamar n eg-
 „ gyógyította, akár *spasmus*okat tsendesítő,
 „ akár *purgáló* crejével tselkedte légyen
 „ ezt. “ A' DIEMERBROCK' jegyzéseiből
 említi BEHRENS *Sel. Diat. p. 401.* hogy egy
 50 esztendő s férjfiú 20 esztendők alatt va-
 lahányszor valamit ett vagy ivutt, százig-
 is el-tsuklott nagy alkalmatlansággal: utóljá-
 ra pipázáshoz fogván, egy hónap alatt et-
 től a' bajától egészen meg-szabadult. HAEN
Pathol. T. II. p. 315. írja, hogy ő egykor
 mulatságból egy Afzizonyáságnak el beszáll-
 vén, miként gyógyította-meg egy Mólnár-
 né magát pipázással a' fulladozásból: ez az
 Afzizonyáság-is e'féle baja ellen alattomba
 maga természetének meg-eröltetésével pi-
 pázni kezdett, míg azt egészen meg-is szok-
 ta; mellyet midön már a' mejje ettől fokát
 tágult volna, azt a' históriát néki nagyon
 meg-köszönte.

A' *pests* vagy dögleletes aérnek meg- Pestis el-
len hasz-
nál-e?
 jobbítására igaz, hogy a' tabák-füst *Nirveg-*
 be a' DIEMERBROECK' tapasztalása szerint
 sokakon segített. *Plurimos*, így ír L. II. c.
 10. de *Pejste*, *folius tabaci usu a maligna labe*
fuisse praeservatos; imo nonnullos pestem, quae
jam invaserat, in ipso principio folius tabaci
usu fugasse. Ita, ut ratione et experientia con-
cludendum esset, tabaci fumum hodierno modo
per fistulam haustum ad praeservationem a peste
optimum esse alexipharmacum. az-az: Sokan
 ettől a' veszedelmes méregtől az egy tabák-
 kal mentették-meg magokat; sőt nemelleyek,
 a' kikbe ez már belé-is kapott vala, azt
 az egy dobányozással el-üzték. Ugy hogy
 mind az okoság, mind a' tapasztalás sze-
 rint a' máii mód szerint való pipázást a'
 pestisben leg-jobb méreg-üző orvóságnak
 tarthatjuk. Így okoskodik t. i. elébb az
 említett Orvos: A' tabákban, a' *Monardes*,
Dodonaeus, 's mások' meg-jegyzése szerint,
 különös méreg-öltő erő van, és minden rot-
 ka-

hadásnak 's meg-vefzésnek ellent áll, el-törli, meg-vékonyítja, ki-szárazítja ez a' febekből-is az évséget, le-tsendesíti a' fájdalmokat, és hathatósan ofzlatja a' daganatokat; a' mint ezeket, ha a' régi rothadó febekre, vagy pokol-varakra 's daganatokra, vagy ruhös részekre tészik, szemmel-is láthatni. Ha kívül a' före kötik, annak belső fájdalmat-is el-tsendesíti, el-ofzlatván az ártalmos meg-vefzett, vagy felettébb meggyült gőzöket. Már pedig a' pestisben, a' melly minden Orvofok' egyező értelme szerint a' méregből támad, mind ezekre nagy szükség van. Továbbá: a' tabáknak szaga és ereje midön a' füsttel a' szájan által a' lélekzés közben a' tüdökre le-mégyen, megakadályoztatja, hogy a' mejjbe semmi romlás ne támadjon, 's ha mi káros matéria befürta volna-is oda magát, azt-is meg-igazítja, el-ofzlatja, ki-törli: egy szóval a' tüdöket minden ártalmos göztől meg-tisztítja; sőt a' rajtok által-menő vért-is a' maga mérgét óltó erejéből részelteti. A' gyomorba és egyéb belső részekbe-is midön a' nyállal és itallal ennek füstje oda le-szállott, mind ezeket igen szépen véghez vívzi. Ezekhez járul: hogy a' maga szagával általjárván az embernek orrát, ruháját, házát, a' pestifés aérnek dögleletes szagját, a' melly fokakat annyira irtóztat, érezni nem enged: a' körül lévő aért-is, mellyet bé-szivunk, *imbalsam*lia. Mellyeket a' maga 's mások' tapasztalásaikból-is így lenni bizonyít DIEMERBROECK. A' *Belgiumi* nagy pestisben-is, a' mint meg-ígyzi HAEN *Uti. c.* a' tabák-füstnek sokan sok hasznát vették; 's úgy-is tapasztalták, hogy a' tabák-árrusok' házaikban a' pestis leg-kevésbé kegyetlenkedett. Ennek okáról HARTSOECKER elmés Frantzia *Physicus* úgy vélekedik, hogy a' pestist holmi mérges férgek szerzenék, mellyeket az aérrel bé-szivunk, az étellel,

ital-

ittallal meg-eszünk és iszunk; 's annyiban használna már itt-is ez ellen a' tabák, a' mennyiben ennek fött leve a' tetveket 's egyéb bőr' színébe magokat bé-furt férgeket az emberekben, barmokban, matskákban, kutyákban 's a' t. szemlátomást el-vesztí. Említ DIEMERBROECK egy példát, hogy a' pestifés ember a' tabákat forró vízzel meg-öntvén annak fevét meg-itta; mellytől az ő egész teste ugyan szörnyen fel-háborodott, de a' pestisből kevés órák múlva meg-gyógyult. Én egyikben sem lát képtelenséget.

De akármint voltak azok, az-is úgy nagyon, hogy nem minden pestisben tet- *Nem min-*
szett-ki a' tabák-füstnek ez az alexipharm- *den pestis-*
catis nagy ereje. A' Lipsiaiak, a' mint *ben hasz-*
RIVINUSból említi MURRAY l. c. p. 470. az *nák.*
1680-béli pestisben ennek igen kevés hasz-
nát tapasztalták vala. A' Törökök, ha szin-
te az ő szájokból a' pipa ritkán esék-is-ki,
a' pestistől leg-többen vesznek-el. Moscu-
városban, midőn ezelőtt a' pestis Muszka
Országban uralkodnék, a' Muszka Nemes-
ség, es minden oda gyült népség a' dohá-
nyozashoz, mint a' magok meg-tartatásának
vas-matskájához, úgy ragaszkodik vala, a'
kik eddig e'hez nem szoktak volt-is, azt
akármilyen nagy bajjal meg-tanulták; a' hozzá
szoktak pedig szorgalmasabban gyakorol-
ják vala: míg nem észre vevék, hogy a'
külső helyeken leg-többen azok vesztenek-
el a' pestisben, a' kik leg-pipásabbak vól-
tanak. Egy le-tett Prussus katona, a' ki
az Árvák házában kémény-seprő vala, a'
szüntelen való pipázással magát a' pestisnek
minden mérge ellen fel-fegyverkezettnek tart-
ván, éjtszaka a' kerten ki-szökik, és titkon
el-megyén a' feleségéhez, a' ki más utzá-
ban lakik vala. A' hol a' feje fájni, oká-
dozni kezd, más nap az ágyékába és hó-
dya alatt mirigye szökék, minden ereje el-

szakada, és kemény hideg-lelések között 48 óra múlva meg-hala: kevés idővel azután ugyan ott egy 12 esztendő gyermeknek-is, a' ki néki szolgál vala, mirigye szökvén a' hónya alatt, az-is meg-hala. Melly példákat azoknak oktatásokra, a' kik ez inyek szerint való *Antipeffilentialis* orvofsághoz kelletinél inkább ragaszkodván, egyéb *Cautió*-kat semmibe hajtanak, fel-jegyzeni méltónak itélt HAEN Úr a' közelebb nevezett munkájában.

A' roszsz vizek' ártalmának el-fordításáról-is hasonlóképpen lehet gondolkodni. ZACCHIAS *Quest. Med. Leg. L. IX.* említi, hogy a' 30 esztendőt tartott Német Országgi hadakozásban az eleségnek szük volta, és a' roszsz vizek miatt a' katonák közül fok ezeren el-nem vesztenek, a' dohányozásnak tulajdonított, akár a' *Diemberbroeck*, akár a' *Hartsoeker*' elébb említett okoskodásaik szerint esett légyen az. Az bizonyosabb, hogy a' pipás embernek se a' szája, se a' gyomra fokat nem érez, és az ő gyomra akármi roszsz ízre-is nem olly' könnyen haborodik-fel, mint a' másoké, a' mellyek itt-is segíthettek valamit.

§. CCLXXIV.

A' pipázás mindenek' ítélete szerint éhomba, kivált reggel, leg-hasznosabb. Mert ez által a' főben, tüdőben, száznak és toroknak *glanduláiban* éjtszakán által meg-ülepedett és gyülekezett nyálnak és takonynak el-oszlása és ki-hányattatása derekason segittetik; a' gyomorban egybe-verődött enyves takony meg-vékonnyítottatik, és a' belekre le-üzettetik; a' belső részek meg-enyhülnek, és elevenebb mozgásra serkentetnek, az éjtszaka készült és hátra ma-
radt

radt perspirálandó materiának ki-hajtására a' természet fel-segíttetik. Vagynak, kiknek reggel addig székek nem lehet, míg egy, két pipa dohányt fel-nem szívnak. A' kákogós emberek mindazáltal, a' kiknek t. i. a' taknyos nedveség felettébb való bővséggel szokott torkokra folyni, akár a' természettől, akár a' rossz szoktatástól legyen az, étel után-is mindjárt haszuoson dohányozhatuak; mert egyéb iránt a' fok takony gyomrokra szállván, az emésztésnek nagy akadályára lenne. De a' szárazabb természetű, kevés és vékony nyálú személyeknek az ebéd után mindjárt való dohányozás igen ártalmas. Mert ha dohány-süstös nyálokot lenyelik, a' fellyebb említett álom-hozó olaj a' gyomornak erejét el-vészí; ha ki-pökdösik, az emésztésre szükségesképpen meg-kívántató drága balsamumtól a' nyáltól gyomrokat meg-fofztják. A' térezés, theázás, kávézás közben, és azután is bátron lehet dohányozni: de a' borozás közben, kivált részegen, éppen nem tanátsos; mert nem csak hogy a' fejet jobban el-bolondítja és fájlaltatja, hanem a' tüdöket-is erőssen rontja, és az embert fulladozásban és száraz betegségben ejti. Vagynak, kik a' részegen való sok dohányozás miatt minden ezeket hirtelen végképpen el-vesztették. Vagynak, kik gutta-ütést szenvedtenek.

Egy lévén az el-mondattak szerint a' Tabák a' fő orvosságok közül, úgy hozná az okosság magával, hogy azzal nem az egészségesek, hanem a' betegek éljenek; ezek is nem szüntelen, hanem csak olykor, mikor reá szorúlnak, es csak annyira, mennyire akkori szükségek magával hozza. Réu

A' pipázásnak rendi és módja.

gen meg-bizonyofodott Régula az Orvosi mesterségben: *Natura pharmacis adfucta eorum vires contennit.* Hozzá szokván a' természet az orvofságokhoz, azoknak erejét számban sem véfzi. De fájdalom! egészen másképpen foly a' dolog. Alig van ezer közül-is egy, a' kinek elméjébe forognának a' pipázásnak orvosi hasznai. Hanem többire minden okoskodást félre téve, már a' fitzkógyermek, hogy a' magok tsutorás pipájokkal, és rojtos dohányos 'satskójokkal ök-is derék legény formát mutassanak, tsupa büszkeségből fognak e'hez, és húznak magok példájokkal ennek gyakorlására másokat-is. Azután-is hogy ebben nagy mesterekké lettenek, nem egyéb a' tzeljok, hanem hogy ezen szem-fény-vefztő foglalatofságokkal a' dolgot kerüljék, és az időt hivalkodva töltsek, vagy hogy a' magok kurvaságra szoktatott ajakaikat pipa-szárjok' végivel és szippogatásfokkal vakargassák, és a' fust' tsipésével inyeket öfztönözgefsék; vagy pedig hogy a' tabák-füftől meg-részegedvén vígabbban fántazirozhassanak; sőt, ha az Isteneknek-is úgy tettzenék, az Amerikai pogány Pagok' módja szerint prófétálhassanak. Es ennyiben jól-is volna a' dolog. Mert az ártatlan maga gyönyörködtetés nem tsak nem tilalmas, hanem a' kitől ki-telik, ditséretes foglalatofság. De a' gyönyörőség-is ha egyfzer mindennapi lett, közönséges dologgá válik; sőt midön a' szükséges dolgoknak el-múlatásával, annyival-is inkább, ha el-károsításával esik, bolond tselekedetnek tartathatik. Akár gyönyörködés, akár orvofság légyen tehát a' pipa, meg-kívántatik, hogy ha valaki hasznát akarja venni, abban rendet és módot tartson.

A' *Pipa*, Frantziául-is *Pipe*, egy átaljába az ajakoknak pippogatásáról, mikor a' fustöt ki-botsátják, neveztetett. Ez elein, a' mint **MONARDES** írja, Amerikában tsak

valami töltés formán egybe-tekert pálma, vagy nád-levélből áll vala, mellynek a' tá-
 gafabb végét száraz tabák-levéllal meg-tölt-
 ven és meg-gyújtván, a' hegyes végén a'
 füstöt magok szájakba bé-szívják vala: a'
 Papok agyagból tsinálnak vala magoknak il-
 lyen eszközt; kevésbé fel-hajtván annak tá-
 gas végét. Mellyet azután az Anglusok 's
 Belgák-is e' mái napig, de tsinosabb formá-
 ban követnek. Nevezetesen Gouda és Ter-
 goa Városokban a' Hollandusok fejr agyag-
 ból igen fok, és szép, vékony, hosszú
 szárú pipákat tsinálnak, a' mellyek tsinos
 tisztaságokkal más pipák felett ajánlják ma-
 gokat. Innen már ma Német Országon-is
 Lipsia mellett Grimme, Altenburg mellett Meu-
 selwitz, Saxoniába Hala, Felső Lusatidba Kö-
 nigsbrück, Brandenburgiában Weisen Spring ne-
 vü helységeken, 's másutt-is fok e'féle pi-
 pákat készítenek. Vagynak másutt fok más
 forma, agyagból, tajtékból, portzellánból,
 üvegből, fából (vas pléhvel a' tűz ellen be-
 löl meg-bérelve) egyenesen fel-álló, kevésbé
 hátra hajtott, törpebb, magosabb, kissébb,
 nagyobb, szükebb, tágasabb kupáju pipák-
 is, fa, tsont, üveg szárákkal 's tsotorákkal
 különb módon el-készítve. A' mellyek kö-
 zül a' ditséretet az érdemi, a' mellyben
 a' tabák jobban ég, kevesebb szivást kíván,
 's a' füstöt tisztábban botsátja. A' paraf-
 tok, a' kik a' pipájokat-is mint a' fersége-
 ket úgy tartják, a' fa pipát 's vattag fa pi-
 pa-szárat, minthogy el-nem török, leg-több-
 re betsülik. A' hosszú vékony pipa-szár,
 minthogy a' tabáknak kormos büdös olaj-
 ját inkább meg-tartóztatja, 's hidegebben-is
 adja a' füstöt, kívánt ha üvegből, vagy ke-
 mény tömött fából van, a' melly a' levegő
 nem annyira iszsa-bé, mint a' puha fa,
 leg-hasznosabb. A' rövid tágas lyukú pipa-
 szár mint a' kürtő úgy vészti-bé a' meleg
 kormos füstöt a' pipázó' torkába: mellyek

együtt a' tüdöknek könnyen nagy kárt tehetnek. A' roszszúl járó pipa az erős szívással a' mejjet-is meg-rontja, a' füstöt-is a' tüdökben fenékgig le-vizfi, a' nyálat-is el-pazéroltatja,

Perfa pi-
pázás.

A' Persa Urak, a' kik mint egyéb szokásaikban, úgy a' pipázásban-is más Nemzetek felett kényesek, hogy a' tabáknak kor-mos, utálatos, keferü füstje az ő szájokba ne mennyen, vizen szívják azt által. E' végre egy üveg fazakat vízzel felig megtöltenek, a' mellybe egy olyan tsöt eresztenek-bé szinte fenékgig, mellynek a' tetején rostélyos koronája vagon, a' hová a' tabákot bé-tegyék: a' vizen fellyül való üreségbe egy, két 's több pipa-szárak szolgál-nak: me'lyeken a' koronában égő tabáknak füstit bé-szívják, a' melly a' vizen által-szürödve igen kedves ízzel mégyen az ő szájokba. Készítettek ennek formájára a' Németek-is holmi kisdud, magokkal bordozható üveg *machindtskát*, mellyet mikor tet-tzik el-is bonthatnak, meg-tisztithatnak, 's megint egybe-rakhatnak. A' tsinofság bi-zony az egyébként tsunda dolgokat-is tiszt-ségefebbé tévzi. Esmért, úgy mond UN-
ZER *Der Arzt* B. II. p. 310. ő egy embert, a' ki olyan tsinofon tudott dohányozni, mind a' füstöt, mind a' nyálat le-nyelvén, hogy akármelly Dámnak öltözö házában sem tsinált e'vel alkalmatlanságot. A' Törököknél a' szolgák kéfzen meg-gyújtva szok-ták a' pipákat Urok' szájokban adni: mel-lyet némelly Dámnak szeretőjök' kedvéért ná-lunk-is meg-tselekesznek; 's néha betsület-ből félig-is utálatás nélkül ki-szívják. De so-kan helyesen nem kedvellik az e'féle közös-ködést, károsnak tartván a' mások, gyakran tisztátalan lehelletet és nyálat magok szájok-ba visszaa-szívni. A' fagygyu gyertyával vagy métsstel való pipa-gyújtás, a' mint ma-gában-is utálatos, úgy ártalmas-is; bé-szi-
vód-

a' pipázás
tsinofon
jó.

vódván e'vel az a' bűdös fűst, melly a' jól el-nem óltott gyertyákban olly éktelen szagot tsinál. A' jó eleven szén' és viafz-gyertya' lángja e're a' végre mind bátorságosabbak, mind tisztességesebbek,

A' reggeli pipázás ugyan az olyanokban, a' kiknek gyomrok hideg, és fok nyálat 's etzetet tsinál, gyakorta hányást okoz: de nekik nagy meg-könnyebbülésekre. Az estvéli le-fekvéskor való dohányozás tsendesebb álmat szerez, rész szerint alutó, rész szerint *spasmus*okat óltó, 's az érzékenységeket meg-tompító erejével, hogy a' belek a' benne alkalmatlankodó szélnek 's egyéb rágó materiáknak ösztönét, mellyek az álmat gyakran nyughatatlanná téfzik, ne annyira érezhessék. De hogy a' szájak éjtszaka meg-ne száradjon, 's meg-ne bűdösüljön, szükség egy pohár tiszta hideg vízzel azt utóljára mindenkor jól ki-mosni, és a' vizet ki-pökni; mellyet ha le-nyelnek, le-vívén magával a' tabák-fűstnek purgáló savát, éjtszaka könnyen rágást okozhatna. Vagy-nak, a' kik a' tabák-fűstöt ferrel meg-töltött pohárokba vagy herbatés fintsiajokba is szokták fűvni, hogy attól a' hasok inkább meg-ne szorúljon, 's gyomrok-is el-ne táskásúljon. Nem-is ártalmos szokás ez, tsak a' *gustus* szenvedhesse. Éppen ellenkező következése van a' borozás és égett-borozás közben való dohányozásnak. Mert ez nem tsak hogy az italt kivántatja inkább, hanem midön a' két-féle részegítő *spiritus* az agy-velőt fel-hevítette, fokkal inkább el-bolondúlnak töle az emberek, sőt gutta-ütést könnyen kaphatnak. Két embert nevez *DIEMERBROECH l. c. p. 163.* a' kiknek hólt testek fel-bontatván, a' fok égett-bor és pipa miatt a' tüdőjök úgy meg-afzva taláztatott, hogy többé se a' lehelletet bé-nem vehették, se a' vért által-nem szűrhatték: más egyet *Isacus Langvelet* nevűt, a' kiben ugyan ea

okból az eves kelevények a' tüdöket egészen megtöltötték vala. BERRENS-is l. c. p. 403. emlékezik egyről, a' ki a' borozás közben való pipázásból szörnyű fő-fájást és szédülést kapott.

*Gutta-
ütéstől
prefer-
vált-a?*

Nem lehet tehát ez alkalmatossággal szó nélkül hagyni azt a' káros vélekedést-is, hogy a' pipa az embert a' *gutta-ütéstől* prefervált; sőt inkább azt írja TISSOT az előbb nevezett helyen HALLER Úrhoz, hogy ő sokakról olvasta-is, hallotta-is, hogy a' *gutta-ütést* akkor kapták-el, a' mikor annak elűzésére leg-jobban dohányoztanak.

§. CCLXXV.

Tapasztalt dolog lévén, hogy a' dohány-üst a' testet erőssen szárazítja, nevelvén t. i. mindenfélé az *excretiókat*; a' vért melegíti és tsipősíti; a' *fibrákat* sebesebb mozgásra, sőt ha ezek gyengébbek és érzékenyebbek, *convulsiók*-ra-is indítja; akárki-is megirélheti, hogy a' dohányozás az egyébként-is száraz, forró természetű, és tsipős vérű, kölszvényes, *hecticus*, vagy száraz betegségben lévő személyeknek, nyavallya-törös embereknek, és a' kik a' hányásra és egyéb *convulsiók*ra könnyen hajlanak, minémük többire a' kis gyermekek, és az aszfonyi rend, igen ártalmos. Úgy láttzik ugyan első tekintettel, hogy ezeknek nedves és taknyos testekhez a' dohányozás majd szükségesebb volna, mint a' szárazabb és keményebb testű férjfiakéhoz. De jegyezd-meg, hogy a' gyermekeket azért, hogy nőhessenek, az aszfonyokat pedig fok egyéb végre önként készítette a' természet illy lágyon és nedvesen; ezt azért benne a' dohányozás által meg-változ-

toztatni, ha a' fellyebb említett okoktól lehetne-is, káros volna. Az *Amurátes* néven IV-dik Török Tsászfár egyszer olly gondolkozásban esven, hogy egyátallyában az ő meleg tartományiban a' fok pipázás a' férjfiakban a' nemző magot is fogyatja, és fok afszzonyoknak azért kelletik meddőn maradniok, azt halálos büntetés alatt meg-tiltotta vala; ne hogy e' miatt a' Török nemzet meg fogyna: ez mások' ítélete szerint meg-jegyzést érdemel. Tsuda dolgot ír BEHRENS két egy testvér *Hollandus* ifakról, a' kik vetélkedvén egykor, mellyik szívhatna egymás után több pipa-dohányt fel, midőn egyik 18-ra, a' másik 17-re fel-meut volna, mind a' kettőt egyszersmind meg-üti a' gutta: egyik azon pillantásban meg-hal, kinek-is feje fel-bontatván, az agy-velőt bé-takaró hárttyák egészen meg-feketedtek vólt, az agy-velőnek pedig még nyoma sem találtatott: a' másik-is három óra múlva meg-halván, és hasonlóképpen fel-bontatván, az agy-veleje csak egy diónyi vólt, mellyet pók-haló forma kék hárttyátska borított vala bé. Orvosi hasznai-is felesen vagynak a' dohánynak; de azokról itt szólnunk a' rövidség nem engedi.

Látók eddig elő, a' mennyire a' rövidség engedte, elégségesképpen a' nálunk szokásban lévő ételeknek és italoknak majd minden nemeit; és már rend szerint a' hátra lévő négy nem természeti dolgokra által kellenék lépünk. De minekelőtte a' lenne, szükség lészzen még az ételnek és italnak rendiről és módjáról-is közönségesen egynehány Kérdéseket meg-határoznunk.

A' pipá-
zásból kö-
vetkezett
veszede-
mek.

Egész könyv telnek belőle, ha elé akar-
nók számlálni azokat a' szomorú története-
ket, mellyeket az Orvosok' 's mások' írá-
saiban a' pipával való visszaféléstől e' vi-
lágnak minden részeiben fel-jegyeztet-
tenek. Mit-is lehetne egyebet várni, mid-
őn az emberek minden külömbőség nélkül illy vak-
tában rohannak e're a' kétséges ki-menete-
lő mulatságra, és így nem tudják ügyelni,
mfi volna ebben az elég. Nem emlékezem,
úgy mond a' nagy *experientia*ju és tudomá-
nyu TISSOT az elébb nevezett helyen, sen-
kire a' nagy pipások közül, hogy koros
vénséget ért volna, 's fíjlatva emlit külö-
nösön az *De Heide'* jegyzéseiből egy ifjú
tudós *Meüicust*, a' kit életének virágjában
a' fok pipázás öle-meg. Hozza elé más de-
rék Orvosok' meg-jegyzéseit-is, hogy eb-
ből gutta-ütés, nyavallya-törés, száraz be-
tegség, sárgaság, közfvény, a' májnak el-
vezése, 's több e'félék következtenek. Egy
ember a' foga-fájását akarván el-üzni, ad-
dig szívá a' tabák-füstöt, hogy a' miatt ke-
gyetlen fő-fájást, és égő száj-száradást kapa-

Azokon a' bóldogtalan két *Hollandus* if-
jakon kívül, a' kiknek *fatumok*at HELLWIG'
bizonyosság' tétele után *Obs. Phys. Med. p.*
45, sokan hozzák-elé, mást-is ír MURRAY
l. c. p. 468. a' ki egyébként erős pipás em-
ber vala, de midőn egy dél után fogadás-
ból 25 pipa dohányt fel-szívott volna, min-
den esztét és érzékenységeit el-veztette;
mellyből fok kinos hányásai után fok téj-
savó itallal későre gyógyúla-ki. FALCOBUR-
GIUS a' fok pipa-füstből az agy-velő körül
fekete kérget gyűlve, HOFFMANNUS a' ko-
ponyát belől ettől meg-feketülve talalták,
Franc. BURRHUS egy illyen pipa-féregnek
az agy-velőjét úgy el-száradva szemlélte,
hogy annak hártyaí egybe-kutzorodva egy
kis fekete tseppnek tettezenek. A' minémű
példákat, úgy mond BEHRENS *l. c. THON-*

NERUS L. VI. *Epist.* 15. többeket-is számlál elé. *Disputalják* ugyan ennek lehetőségét fok derék *Medicusok* ez okból, hogy a' szájból az agy-velőre semmi olyan út nem volna, mellyen a' tabák-füst oda fel-hathatna, se ö magok e'féle történetet a' leg-erősebb pipások' fejekben-is soha sem láttak volna. En a' magam tapasztalásaimat közbe nem tehetem, de a' test' alkotmányának rendből könnyen el-hiszem, hogy a' pipafüst ugyan, kivált annak korma, az agy-velőre fel-nem mehet; de hogy ez a' fekete füst a' vért és annak *serumát* meg-ne festhesse, és ezen az úton a' főben 's másutt fekete motskot ne tsinálhasson, lehetetlennek nem tartom. Azt bizony a' pipával bujálkodó embereken látjuk, hogy az ö fogok, ábrázatjok, sőt a' szemek-is el-szenyesül. Abban sem látok lehetetlenséget, hogy a' veghetetlep pökdőséssel és kákogással a' nedvességek az agy-velőről kelletlenül inkább le-ne huzódhassanak, és ezen az úton az agyvelő öszvébb ne kutzorodhassék. Ugyan csak magamot e' részben Birónak tenni nem akarom. KERCRINGIUSNAK *Amsterdam*ban a' múlt Száznak végén virágzott nem alá való *Medicusnak* és *Anatomicusnak* egy *Históriáját*, a' melly találtatik nála *Obs. Anat.* XC. p. 272. e're a' dologra meg-említeni illeendőnek tartom. „Egy olyan ember akadt vala, úgy mond, az én bontó késem alá, a' kit az Orvos *Doctörök'* gyűlésében fel-bonték, a' kinek akármunkája közben-is a' pipa ritkán esik vala ki a' szájából: a' ki *pulsusának* szapora verései közt erejéből ki-fogyott vala, és mind fellyül a' száján, mind alól fok fekete máteriát adván-ki, utóljára maga fekete lelkét-is ki-okádá. Kérdeked mit láttam benne? Éppen a' *Plutó'* házába lépém-bé. Mert az ajtóba mindjárt a' nyelvét megfeketülve, és mintha mérőggel kenték vól-

„ na bé, meg-puffadva találám : a' gégéje
 „ mint a' kurtó fekete korommal bé volt
 „ fedve : a' tüdői szárazok , minden ned-
 „ vesség nélkül valók , és csak nem el-mor-
 „ sálhatók valának : a' mája mintha a' tüz
 „ ebben más részei felett égett volna, egé-
 „ szen fel vala gyulladva , a' melly miatt
 „ az epéje-is vereffellő sárgáva vált vala :
 „ a' béli mint a' telt' tífzátuláfainak fézfekéi
 „ fekete szén forma matériával bé-valának
 „ vonva , a' mellynek szagja az *Avernus*-nál-
 „ is útálatosabb vala. Imhol a' fok pipá-
 „ zásnak gyönyörű gyümöltse! „ Szeget
 üthetnek az e'féle példák minden pipa *He-
 rosok*nak a fejekbe. Különösön tudományt
 adhatnak , a' kik mint ama' híres hegyi tol-
 vajról *Cacus*ról *Vulcanus'* idéetlen fajzatjáról
 írja *VIRGILIUS Aeneid. L. VIII. v. 252.* a'
 kire midön az *Aventinus* hegyek közt egy
 barlangba *Tiriathus* reá akada.

*Faucibus ingentem fumum (mirabile dictu)
 Evomit, involvitque domum caligine cacu
 Prospectum eripiens oculis. —*

a' füstöt kurtónek készített pipájokból egész
 erőből szíván-fel, azt teli torokkal okádják-
 ki , és a' házakot valahol pipára gyújthat-
 nak, néhány *minuták* alatt , másoknak el-szen-
 vedhetetlen terhekkkel, füstel a' padlástól fog-
 va földig töltik, úgy hogy a' füstbe magok-
 is alig láttathassanak. Gyakron tapasztal-
 juk , hogy midön fokatskáig alacson házak-
 ba nagyon lobogó gyertyák közt kelletik mű-
 latnunk, reggel a' *phlegmát* korommal meg-
 feketülve köhögjük-fel, és hákogjuk-ki a'
 torkunkból. Hát ezek a' füst-férgek mint
 remélhetnek magok belső részeikről, mi-
 dön azokat egyszer a' meleggel, mászor
 az *aérrel* bé-lebellett hideg füstel így füs-
 tölték.

Utóljára, ha szabad volna, még egy
 kérdést tehetnénk-fel a' pipa' *Históriájában* :
 Hát

Hát vallyon az Afzfzonyi rend a' pipából várhatna-é valami kárt vagy hasznot? Nálunk ugyan még, a' mennyibe én tudom, Afzfzonszónak mennyibe illik a' pipa? szerentsékre ez ok nélkül való tudakozódás fog lenni, a' hol a' pipázás a' leg-elsőbb való moslék tzigánynéknál, és némelly férjfiakat majmozó bestelen vén Afzfzonyoknál küllyebb nem igen terjedett; 's reménlhetni-is, hogy ennek-utánna-is a' betsületesebbek nem fognak ezen az alkalmatlan tsemegén nagyon kapni. De vagynak Angliában, Hollandiában, Hamburgban, 's másutt-is a' tenger-melleyéki kereskedő nagy városokban, az előbb-kező Házakban-is fokban, a' kik annak színe alatt, hogy a' nedves *aër* és a' théa-ital nékik inkább ne árthasson, a' magok férjeikkel, sőt a' hajós katonákkal-is veszet pipáznak. Nem szóllok én már most ennek képzelt hasznairól; mert ez darás-félszek-bojgatás volna. Hanem azt mondhatom, hogy az ő, tsinosabb *gustus* szerínt, inkább tsókra és nyájas beszédre termett Afzfzonyi tsürdék közü a' pipa-szár 's tsótora éppen nem illik: a' füstös fekete fogok, 's dohos száj-is benne nagyon alkalmatlanok volnának. Sokszor hallottam magoktól a' pipa-füsttől már el-ázott férjfiaktól, hogy annak szagját másokban ők sem szenvedhetik. De a' fokot pökdösés-fel-is, mellyet a' tabák-füst tsínál, magokhoz másoknál únalmot szerezhethének. Egyébként-it, a' mint szól egy Poëta:tska:

Indicus ut secreta ferat responsa Sacerdos

Exhaustis famis, ebria verba sonat.

Non eget his mulier, cui per se lingua soluta est,

Quae responsa etiam non rogata parat.

De hadjuk ebben ezeket. Ne irigyeljék hát az Afzfzonyok a' férjfiaktól ezt a' keserű büdös tsemegét, midőn ők-is ebből fokban e' máj időben porul kettős portiót-is szoktak venni.

Non

Non apta est tabaci teneris acredo palatis.

meg-tsipné az ő gyenge ajakaikat a' tabáknak keferü füstje.

A' Por-Tabákról.

A' mi már a' Por-tabákkal való élést A' por-ta-nézi: e're a' COHAUSEN' meg-jegyzése szebáknak rint De Pica Nafi P. I. §. 2. a' Spanyol haredetéről. jós szolgák történetből kaptak vala, midőn a' száraz tabák-tsomókat igazgatnák, és helyből helybe rakogatnák, ptrüszkölvén annak szagjától, és fel-kező vékony porától, nem különbben mint a' patikákban e' végre mondva készült majoránt, fekete gyapár, gyöngyvirág, betonica, fejer és fekete zászpa, kék lilium gyökerekből készült ptrüszkölő porokat szívtak volna fel. A' melly midőn az ő tengeri nedves hideg aerben való hozszas lakás miatt nathával teli fejeknek nagy meg-könnyebbulésekkel esik vala, következett, hogy azután a' tabák-leveleket szántszándékkal-is meg-mor'solják és fel-szívják vala. Így minden-felé hirtelen ki-terjedése ennek az új ptrüszköltető pornak a' híre, és annál nagyobb betsületre kapa, hogy már a' füstivel a' tabák e' világnak csak nem minden részeiben nagy kedveséget nyert vala. És minthogy sokan ki egy, ki más okból, kivált az Afzszonyi renden a' tabákkal füstül élni nem tartják vala illendőnek, hogy ök-is a' tabákból nyert boldogságnak részesei lehessenek, porúl kezdék azt fel-szívni, az orroknak adván betsületefebben azt az adót, mellyet mások a' szájaknak fizetnek vala. Hozzá járult, hogy válamint a' férfiak közt a' pipa nagy vitézségnek tzimere lett vala, úgy a' Dámák' részén-is galányságra magyarázzák vala, ha ki nek jó por-tabákja és szép pixisse volna.

's abból ő maga-is tsinofon tudna szipákolni, 's másokat-is módofon tudna kínálni. Sőt éppen vastag elme' jelének tartatik vala, ha a' ki a' természetnek e'vel a' nemes ajándékával élni vagy nem tudna, vagy nem akarna. Szebb színt-is tsináltak még e'béli bujálkodásoknak a'val az Orvosi haszonnal, hogy a' por-tabák fok roszsz nedvefséget bűz-le az agy-velörül, mellyel mind a' külső, mind a' belső érzékenységek tisztúlnak; és ezzel a' por-tabák nem tsak fok terhes főbéli nyavalyákat fordít-el, hanem az elmét-is a' dolgok' fel-vételére alkalmasabbá téfzi. Mellyre nézve CARNEADES régi-Görög *Philosophus*-is, a' mint írja róla VALERIUS MAXIMUS L. VIII. c. I. n. 5. midőn *Chrysippus* nagy elméjü *Phylosophus* ellen (a' kiről azt szokta vala mondani az ő tudós munkáit olvasván: *Nisi Chrysippus esset, ego non essem*) akarna írni, hogy annál jobban fogjon az esze, előre egy *Dosis* zászpa (*Helleborus*, Németül *Nieszwurtzel*, az-azt prüfzszöggtető gyökér) port véve-bé: azt tartván ez a' *Chrysippus* a' LUCIANUS' feljegyzése szerint, hogy addig senki bölts nem lehetne, míg háromszor *Helleborust*, vagy prüfzszöggtető gyökér-port bé-nem venne, a' melly az ő fejét a' takonytól meg-tisztítaná. Ezt ugyan tartsuk-meg, hogy azok a' régiek inkább a' hasokon igyekezik vala véghez vinni, mellyre-is a' zászpa hathatós eszköz. De azután némelleyek úgy találták-fel, hogy ha az e'féle (*phlegmagogus*) taknyot takarító eszközöket az elme lakó-hellyéhez közelebb tehetnék, annál többet használnának; mellyre az orr' lyúknál egyenesebb 's rövidebb útat nem találhattak. Így a' por-tabákat mint a' zászpánál engedelmesebb 's kedvesebb prüfzszöggtető szert, az elme' élesítésére-is jól segíteni könnyen elhitették magokkal: 's következésképpen azokat, a' kik ezt leg-bővebben és gyakrabban

verték-fel az orrokba, 's úgy fel-szippan-
tották, hogy éppen az ezek' fészkeig fel-
hasson, málokna! okofabbnak kezdették tar-
taní. Az *Omaguasok*ról vagy *Homaguerek*-
ről a' Déli Amerikában az *Amazon* folyó
viz mellett lakó népekről említi *UNZER Der*
Arzt B. II. p. 495. hogy azok a' magok
Kurupából készült por-tabákjokat egy villa,
vagy Y forma két águ nád-tsöbe tévén, és
annak a' két ágát a' két orrok' lyúkába dug-
ván azon fuvják-fel, minél jobban lehet, az
orrokba; és attól igen mulatságos magoka-
vifelése léfzen. Kár, úgy mond, hogy a'
mi Böltseink ezt a' módot eddig nem tudták.

hasznai-
ról.

Ugy vagy on, hogy midön ez ilyen or-
rot tsipő szerek (*errhina*) az orrnak üregét
bé-vonó szagló lágy hártját öfztönözik, ara-
ra minden felöl bővebben follynak a' ned-
vefségek. Ugy mint: a' fzemekről azoknak
belső végein ki-ülő kis hűfotskának közepé-
ből az orr' üregibe le-szolgaló tsötskén (*du-
ctus lacrymales*) a' fülekről, a' mellyeknek
dobjokon belöl lévö üregből hasonlóképpen
egy-egy trombita forma tsö mégyen-bé az
orr' üreginek alsó részében, a' torkon fel-
lyül (a' mellyek *Fallopianstól*, a' ki ezekre
elëbb reá talált vala, *Tuba Fallopiana* ne-
vet vifelnek) és a' fülnek dobját belöl 's a'
halló inakot nyirkoson tartó göznek szüka-
sëgtelen részét botsátják által magokon: fenn
az orr' üregét bé-pádló, és az agy-velönek
azt a' részét, mellyből az érzékenységek'
inai eredni láttatnak, tartó nyereg forma,
lyúkatos tsontotskákon (*os cribrosum*) az agy-
velörről magáról; ezeken az útakon mondom,
bővebb nedvefseget von-le a' tabáknak öfz-
tönözése az orrnak üregébe: a' melly on-
nan rész szerint párául ki-gözböl, rész sze-
rint meg-sürüdvén lévvé, takonnyá válik, 's
mikor alkalmatlanságunkra kezd lenni, vagy
vagy ki-ptrüfzfzentjük. Szoros egybe-köté-
se vagy on t. i. ennek az orr' üregét bé-vo-
nó

a' ptrüfz-
kölés men-
nyibe
használ?

nó taknyos szagló hártya' inainak. a' lélekzet-vételre szolgáló minden *musculusok*' inai-
val, és midőn az orrban ez valamitől szokatlanul ösztönöztetik, mind együtt *convulsio*
ba mennek, hirtelen keményen ösze-vonódnak, és a' tüdőkből sebessen fel-lövének az orrnak üregében az *aért*, az ott 's különösön a' homlok 's a' szem alatt ki-álló orr-tza-tsontok' öbleiben meg-gyűlt, tsipősült taknyot azzal ki-tsaptatják, mellyet *ptrüsz-szentésnek* szoktak mondani: az eszközknek pedig, a' mellyek ezt szerzik, görögösön *ptarmica* nevet adtak. A' mennyiben azért már a' por-tabák a' maga ösztönével ezeket jól véghez viszi, az olyanokban ollykor, a' kiknek mikor erre a' ki-ürefedésre szükségek vagyon, hafznot-is szépet tehet. E' mellett tapasztalják magokban, kivált a' kik e'hez még nagyon nem szoktak, hogy valahányszor ezt fel-szippantják, attól mind annyafszor mintegy *electrizálódnak* az ő érzékenységeik, és némü-némü meg-vidulás vagy repülő kis részegség-is támad fejekbe. A' melly, minthogy a' részegség mindennek előtt kedves, hihető, hogy a' por-tabákat-is sokak' orrának leg-inkább *commendálja*. És ez magában, míg a' józon okofságnak határai közt marad, ártatlan gyönyörködés-is. A' nedvesebb és kevésbé érzékeny *temperamentumu* emberekben, a' kiknek azon kívül-is bővön szokott volt a' takony orrokba takarodni, és most valami okból meg-rekedvén, attól a' homlokok feszülni, fejek szédülni, fájni, a' szemek könnyezni, fülök zúgni, hallások tompulni, a' gyomrok az oda le-solyó sok takonytól úrtá-
ni, nehezen emészteni kezdett, a' módjával való por-tabák szivás sokszor sokat segített. Olvasunk az *Orvosok*' jegyzéseiben biteles példákot, hogy ezzel terhes fő-fájások, homályos látások, könnyező lagy szemek, fül-zugások, süketségek, fő-fájások,

mitsoða
állapotok-
ban ta-
pasztalta-
tott segí-
teni?

gutta-ütesre való hajlandóságok *fundamento-*monon meg-gyógyúltanak. Lásd UNZERT *Der Arzt B. II. p. 480.* Egy 40 esztendőös afzszony-ember Párisban négy egész esztendeig elébb a' jobb szeme felett a' homlokán, azután azon részén a' vak szemére-is ki-terjedett kínos fő-fájással vesződven, minekutánna semmi orvofságoctól könnyebbülését nem érzene, por-tabákot kezdé szívni: mellyre egy hónap múlva holmi tzérna-szál forma, egybe-tsombolyodott eleven férget ptrüfyszente-ki néhány tsepp vérrel együtt; és minden fájdalmitól vég-képpen meg-szabadúla; a' mint ezt *El. CAMERARIUS Diff. Taurinens. Nro. XII. a' VOLKAMERUS' bizonyítása után Eph. N. C. Germ. 2. Dec. An. 5. Obs. 153.* említi. COHAUSEN *de Pica Nasí p. 72.* írja, hogy egy fekete sárral egyébként-is el-tölt vérü ember meg-dugúlván az orra, el-hiteti magával, hogy ő abból *melancholiába* esett, vagy fog esni: mellytől felettébb irtózáván, mindent el-próbált; 's mikor semmitől könnyebbséget nem tapasztalna, fok óhajtások 's sírások közt tölti vala idejét, míg barátja' javallásából a' por-tabákot bővebben kezdven szívni, az orra leve meg-indúla, és fok rusnyaság takarodván-ki ezen az úton a' fejből, szépen meggyógyúla. Hordhatnánk e're, ha a' rövidség engedné, több jeles történeteket elé. De minthogy, ha az igazat ki-kell mondanunk, azok mindenütt inkább történetből, mint sem előre el-rendelt tanátsból estek; 's ma is ritkán találatsék valaki, a' ki ebben az Orvofok' tanátsával kívánna élni, ezeknek bővebb fel-fejtegetésével nem tartom méltónak időt tölteni.

zrúfos rüt
vissza-
éléséről.

Hová vetemedett légyen a' por-tabákban való bujálkodásban tsak nem az egész emberi Nemzet, ha magunk szemeivel nem látunk, alig hihetünk. Az egyébként derék pipás férjfiak-is, hogy közönséges helye-

lye-

lyeken, a' hol pipára nem gyűjthatnak, a' tabák' gyönyörűsége nélkül ne legyenek, még az olyanok-is, a' kik egyéb dolgaikban börtseknek kívánnak tartatni, ezt a' meg-kurusslott port meg-szűnés nélkül vernifel az orrokba nem átalják. A' tisztesebb Afzszonyok, a' kik a' pipával szájokat megdohosítani, fogaikat bé-kormozni, 's pökkel magok környéket meg-undokítani vagy a' pipa-tűzzel lobogó gyenge ruhájokat felgyújtani félnek, ebből mind a' két részt meggyekezik ki-venni. A' kis leány, mihelyt anyjára tseperedett, azon van, hogy neki is *pixis* legyen, és hogy Dámának láttassék, a' maga *Spaniolkájával*, annya' módja szerint, ö-is bé-kennye az orra' lyúkait; és másfokot-is abból módofon kínálni *galánt-ságnak* tartia. Igaz, hogy egy szép kis *pixis* egy Dámának a' 'sehibe, egy tsinos legyezö a' kezibe egy átallyába jól-is illeszenek. De valamint ha ki a' legyezöt az árnyékba, 's éjtszaka-is maga eleiben vetné, 's a' hideg szélben-is magát a'val legyezné, nevetséges volna, úgy a' *pixis* sem térsi fötet igen díszessé, mikor azt kell, nem kell szüntelen műtogatják; 's hogy azt-is lássák, melly *fein* tabák legyen benne, maga-is azt ottan-ottan szippogatja, mig egészen reá szokik. Nemde nem rút képpé lesz-é egy egyébként tsinos és okos alak, mikor utólagára a' fok tabákból gyűlt sár darabonként kezd le-fityegni az ö két orra' lyukaiból, és le-hüllani szépen mosolygó feje kebelébe. Méltán úgy szólhatnál bizony közölök fokakról, a' mint szólott vala *Plautusnak in Poenul. Act. I. Scen. 1. Milphio a' Myco' Uráról: Isthoc mulieris naso non tutum est ludentius.* Nem tsűf dolog-é, mikor az ö gyöngy, kláris ajakai a' sarga portól nem különben el-vagynak motskolva, mint a' legértelenebb részek egyébtől. Nem utálják-é meg magok magokat, mikor orroknak fer-

telmes sárga leve az ő mejjekre, sőt évő kalányokba, ivó pohárokba és tsézféjekbe is belé tsepeg, leg-alább orr-fúvó keszkenő-jeket úgy el-gazolja, hogy máfok előtt elé-venni-is méltán szégyenlhetik. Hogy most az ő *pixis*feiknek fokszor bujaságra gerjesztő vétkes festékejt el-halgassam.

A' por-tabáknak a' helyek szerint, a' hol készítik, és a' készítésnek 's fel-elegyítésnek módja szerint, számtalan nevei vannak. De közönségefebben ugyan tsak ezen négy fő nemekre szokták osztani: 1.) Spanyol tabák. 2.) Olofz tabák. 3.) Rápé tabák. 4.) Korpa tabák. A' Spanyol tabák, Németül *Spaniol*, igen vékony liszt-láng forma könnyű sárga por. Mellyről némellyek olyan bal vélekedésben vagynak, hogy ennek a' leg-jovát az Indufok, a' Királyok, és Fejedelmek szegfűből, fa-hajból, egyéb drága fűszerfűszámokból, mellyekkel azok naponként élnek, gyült ganéjokból készítének a' nap-fényen meg-szarasztva, és így vékony porrá meg-törve, 's azért-is volna az olyan tsipös és drága. De ez reá fogás. Mert másfunnan tudva van, hogy a' Spanyol tabáknak a' leg-jovát Amerikában *Santo Spirito* nevű kis helységnek *Trinidad* nevű városföskájában tiszta tabák-levelekből készítik, és onnan hozzák-által *Sevillába*, a' honnan ez *Sevillai Tabák*nak-is mondatik. Készítésének módiáról ezt írja COHAUSEN l. c.

A' por-ra-bak' kü-lömbözö neveiről.
Spanyol tabák.

ennek ké-születe.

A' tabák-leveleket erőssen bé-melegített házakban ki-terítve minél jobban lehet megszalják, 's így kézzel egybe-rontva kettős tömött vászon-sákba töltik, mellyet a' szolgák orrokat és szájokat ahoz való *machinával* bé-tsinálva, mindenfelől jól bé-tsinált házban meg-rontanak, és keményen meg-ráznak, hogy a' tabáknak leg-vékonyabb lángja mint a' füst úgy mennyen-ki a' sákokból; mellyet osztán a' háznak falairól, menyezeteről és *pádimentumáról*, a' mint ott meg-

meg-fzálott, egybe-sepervén *Dala Vuna* név alatt meg-gyűjtenek. Készítenek, de nem illy gondolon *Havanna* várofsában. Úgy a' Déli Amerikának *Cusco* nevii várofsában-is igen fok illyen sárga tiszta tabákot. Mellyek közül az elsötöl ezt *Cusco*, amazt *Havannai Tabák* névvel különböztetik, jobbnak tartván ezek közt-is a' *Havannait* valamivel a' *Cuscónál*. Ezek, minthogy tiszta finum tabák-levélből vagynak, tabák-szagokat tisztabban meg-tartják, elevenebber-is tsipnek, 's következésképpen a' föröl bővebben-is húzzák-le a' nedveséget, inkább-is prüszköltetnek. De nem annyira bátorságosok mint a' többi: mivel a' leg-érzékenyebb szagló részekre hirtelen fel-repülvén, azokat el-rágnak, és ki-febesítik, 's veszedelmes prüszközést-is fokokban szereznek; a' tüdökre-is a' lélekzettel le-menvén, és ott kinos köhögést gerjesztvén, azokat megszagatja, kivált ha ki nem tudván ennek a' tabáknak természetét, abból többetskét véssen, és mint a' más-féle tabákot olly bátrón fel-fzippantja. Mellyre nézve ettől a' kétséges méregtől az okofabbak többire tartózkodnak-is, és abból egy mák szemnit újjok' begyeire vévén, inkább tsak meg-szagolják, de fel-nem szívják.

Az Olofzok, a' kik a' pipával ritkábban, a' por-tabákkal pedig más Nemzeteknél bővebben élnek, 's ezeknek példáján a' Frantziák-is, ezt a' Spanyol módra készült száraz tabák-port, hogy bátrabban élhessenek véle, ró'sa vízzel meg-nedvesítvén, és felgyúrván, mint a' puska-port szokták granulálják, vagy apró magvatskába tsinálják; mellynek Németül *Granirtettabak* nevet adtak. Mellyet minthogy fokkal bővebben és bátorságosabban, egészen hozzá készülve szívhatnák-fel, mások-is amannál mindenütt inkább meg-szerették. Azután némellyek, nem-is káros igyekezettel, a' leg-jobb fő-

Cusco és Havannai por-tabákok.

ezeknek kétséges hasznai.

Olofz por-tabákok.

amannát

miért bí-

torsságo-

sabb?

erősítő és szívet élesztő vizekkel, olajokkal, *essentiákkal*-is meg-kezdették a' magok por-tabákjokat trágyázni, és így kettős marha-hójjagba, hogy a' szagja és ereje épebben meg-maradjon, keményen bé-nyomva szokták el-árulni. Mellyről azoknak külömb-külobm tzifra neveket-is adtak. P. o. *Neroth, Cedro, Perganot, Jasmin, Millefleurs, Frangipani* tabák 's több e'féléket. A' *Turini* narants és rosmarint virágokkal, a' *Suebergiek* Helvétziában Florentzia lilium gyökér-porral-is elegyítik. Az *Olofszoknál* a' *Málthai, Tridenti, Bolognai, Velentzei*; a' *Frantziáknál* a' *St. Dominicai* leg-inkább ditsértetnek.

Rapé tá- bük. A' Németek inkább kapnak a' *Rapé tabák*on. Mellyet minden inaitól szépen megtisztított, és holmi fő-erősítő nedvességekkel (*mit öleteten*) meg-áztatott, és így az elébb meg-irt mód szerint rudakba tsinált (*Stange*) tabákból vas-refzelöken, magok jelen való szükségekhez képest, refzelnek. Nagy hírre kapott vala a' közelebb múlt Száznak vége felé e'vel *Coppenhagába* egy *Geru Zuckerbecker* nevü *Materialista*, a' ki ezt *Brajliai* tabákból készíti vala; a' kiröl az így készült *Rapé* ma-is *Zuckerbecker* tabáknak mondatik. Ezután való a' *Duyinkirchi Rapé*, a' melly *Saint Omer* név alatt árul-tatik. Készítésének módját láthatni *Leipz. Intell. Blat. 1765. p. 296. és 1766. p. 101.*

Korpa ta- bük. A' *Korpa Tabák*, Németül *Kleyen tabak*, a' rápénak vagy egyéb jó-féle por-tabáknak tsinált tabák-leveleknek inaiból törettetik, különösön a' *Russiai* és *Curlandiai* parasztok' számára, a' kik annyira élnek, halnak a' por-tabákért, hogy a' mint *COHAUSEN* rólok meg-jegyzi, kenyér nélkül készebbek el-lenni, mint por-tabák nélkül; és ez utólsók közt nagy parasztságnak tartatik, ha mikor öszve-találkoznak, köszönet helyett egyik a' másikat pixissel nem kínálja. A' hon-

nan köztök ennek a' korpá tabáknak-is jobbnak szükibe nagy kelete van: mellyet a' Svékusok bővön-is szoktak oda által-küldeni.

Egy *Lotos* nevü fünek gyümölcstéröl írja írja HOMERUS *Odyss.* L. IX. 7. 95. hogy midön annak édes gyümölcstét (mellyet bövebben le-ir PLINIUS L. XIII. c. 17.) a' *Lotophagusok* vagy e'vel élő népek közt megkóstoltak volna az *Ulysses'* kémnek ki-botságot tartói, úgy meg-tettzett az nékik, hogy tellyeséggel nem akartak arról le-mondani, hanem Hazájokról, Társaikról el-felejtkezvén a' *Lotophagusokkal* akartak maradni, úgy hogy erőszakoson és sirva kellett *Ulysses*nek őket onnan visszfa hozni; és a' hajóhoz kötözve vinni-el. Igaz vólt-é ez, vagy nem? Kérdés? De azt szemeinkkel látjuk, hogy a' kik egyszer a' tabákra akár füstül, akár porul jól red kaptak, úgy meg-szerették azt, hogy *Ulysses*nek-is gondot adna őket a' tabákofok' kompaniájából ki-venni. Nem-is tsuda; mert a' mint szóllott PLAUTUS in *Melite glor. Act. IV. Scen. 6. 7. 44. Naso, pol! hi jam quidem vident plus quam oculis.* Bizonyos, hogy már az orrokkal ezek többet látnak, mint a' szemekkel. *Melius, pejus, proffit, obsit, nihil vident, nisi quod libido suggerit.* Jobb, rozfszabb, használ, nem használ a' *Chermes'* szavai szerint TERENTIUSnál in *Heutont. Act. IV. Scen. 1. 7. 30.* semmit nem láttak, hanem tsak a' mi nékik tettzik.

Melley rüt vesztegetés, fok illetlenség, söt veszedelmes nyavallyák-is származtak légyen mindenfelé a' por-tabákkal való visszfa-élésből, tsudálva olvassuk a' külső Írók' jegyzéseiben. *Klockius*ból írja COHAUSEN, hogy Angliában találtattak olyan nemes születésü ifjak, a' kiknek a' magok esztendőnként tenni szokott költségek' Listájába külön a' por-tabak 1600 Thalérra ment. Egy *Sifficus* nevü Patikárius egyedül esztendőnként

Annak
tsudára
mélto pé-
dái.

ként elszokott vala adni száz font por-tabákot: mellyből annyi Thallér nyeresége vala, 12 lótót adván egy Thalléron: mellyhez hasonló jövedelme a' leg-jobb orvosságos skatukájából sem vala. A' *Princ Eugenius*' komornyikjáról beszélik, hogy az a' Hertzeg' köntölséröl reggelenként le-seprett por-tabákból magának szép *Capitalist* csinált vala. A' *Megálander* Hertzeg' szolgája *Osiander* az Ura' orr-fúvó kezkendőjéből reggelenként ki-törsölt por-tabákot a' katonáknak jó pénzen el-adja vala. Hát ha még mellé térfizük ennek a' költséget, a' mellyet a' fok külömb-külobb formájú, festésü, materiájú *pixis*ekre téfznek az emberek, alig lehetne képzaelhetni, melly szörnyüre mennyen ez a' magában semminek tettö tsemege; 's következésképpen melly nagy részt büzzon-el az életre szükségesebb dolgoktól. Frantzia Országban a' *Grenoblai* vagy *Gratinopoli* Püspökség' kints-tartó házában mutogatnak egy olyan két darab *Karbunkulus* köből készült *pixis*, a' melly ötven ezer Frantzia forintra betsültetik. De szenvedhető volna még-is ez a' pazérlás, 'ha tsak a' fő-fő Rendek' házaibau folyna: midön pedig ez a' leg-alább va'ó kunnyókra-is ennyire ki-terjedett, hogy a' mindennapi eledelt is készek a' még földhöz ragadt szegény emberek-is magok' és gyermekeik' szájoktól a' pipáért 's por-tabákért el-vonni. Ha valami neme a' bujálkodásnak, ez valósággal zabolászást érdemlene!

nevetéses
gyakorlá-
sai.

Melly tsudálatos kívánsága légyen e'hez a' varáslott porhoz az egyszer oktanul hozzá szokott orrnak, néhány nevetéses példakkal bizonyítja *COHAUSEN* l. c. Egy Úri emberrel utazok vala, úgy' mond, egykor kotsiban, a' kinek reménytelen el-fogyván a' *pixis*séből a' por-tabák, tölem az enyimet szüntelen kéri vala, jóllehet fokszor meg-mondottam vala, hogy én a'félét
nem

nem hordozok: akkor a' maga üres *pixissé-*nek a' fenekét az újjával ki-törölvén, az orrához súrolni, sőt nagy sohajtások közt az orrát-is a' *pixissében* ottan-ottan bé-dugni, és azt szagolgatni nem különben kéntelenítterik vala, mintha életének utolsó szikrája abban lett volna rejtetve. Egy *Ranchemius* nevü, egyébként jól tanult papi ember, vérmes, tsipás, meg-homállyosult szemének szaporán lejendö meg-orvoslása végett COHAUSENHEZ folyamodván, midön ö azt másfunnan tudná, hogy ezeket néki a' fok égett-bor és tabák-szivás okozta volna, jóvallja, hogy ezektöl magát fogná-el; melyre az indú'attal így felele: Uram! *Doctor Uram!* ha a' poklot elöttem fel-nyitva látván, még sem volna képes nékem ezektöl magamot meg-tartóztatni. *Vanella* Kis-Afzszonyiak a' szeretője *Schertzius* tréfából félre télzi a' *pixissét*: melyet midön keresne, és nem találna, keserves sohajtozások közt könyvel lábbogó szemekkel így kezd könyörögni a' körül lévöknek: *Oh Baratin!* az én *pixisemet*, az én társomat, az én egészséget, az én szívemet, az én gyönyörüséget! *Adjatok-elé, ha el-vertetek, az én ujjaimnak foglalatofságot, orromnak gyönyörüséget, fejemnek könnyebbséget.* Más Kis Afzszonykatis említ, a' ki a' *pixissét* éjtszaka-is maga mellé véfzi vala, hogy abból valahányszor fel-ébredne, orrotskáját mind annyiszor meg-abrakolhatná. Esmért mást-is, a' ki tsinos kis orrába egy font tabákot minden héten rend szerint fel-szokott vala hányni. Tsudálva 's irtózva szemlélte, mikor egy haladkló Afzszonyság utolsó óráiban-is a' *pixissét* párnája alól kérte elé. Egy olyan embert-is említ, a' kit ö *Carinus*nak nevez, a' kinek a' fene félig már meg-ette vala az orrát, még-is meg-nem szünt a' por-tabákot hányni az orrába. *De Cour-Néz* nevü Spanyol Papról írja, hogy az *pixist* magának

könyv-formában tsináltatott, mellyből az imádkozás és Míse-fizoláltatás közben-is alattomba a' por-tabákot fizipoghatná.

Ezekre, és egyéb itt mind elé nem horható illetlenségekre nézve VIII. Urbanus Pápa 1614-be ki-átkozásnak terhe alatt *Bullát* adá-ki mind azok ellen, a' kik a' Templomokban por-tabákot szívni merészelnének. Mellyre alkalmatóságot fizoláltatott vala néki a' *Sevilliai* Káptalannak némelly Spanyol Papok ellen eleiben botsátott vádja, hogy a' por-tabák-fizipákolástól még a' Sz. Míse' fizoláltatása alatt sem akarnák magokat tartóztatni. Meg-újjította vala ezt a' *Bullát* hasonló ki-átkozás' terhe alatt a' Sz. Péter' Templomára nézve XI. Kelemen Rípa-is. Mellyet 1690-ben XII. *Innocentius* is meg-erősített. De, mint egyéb nagy dolgokban, úgy ebben-is nem leheté állandóság. Mert XIII. Benedek, a' ki maga-is a' por-tabákot nagyon szereti vala, 1724-ben mind ezeket a' *Bullákat* *caffala*. Lásd HAENT *Pathol.* T. II. p. 315.

De az illetlenség mellett fok veszedelmes nyavallyák, fok hirtelen halálok-is gyakran követték e'vel az orr-szerrel vizszízelőket. A' *Kerekkring*, *Mich. Bern*, *Valentinus*, és *Wedel*' bizonyításfaikból írja UNZER *Der Arzt B.* II. p. 488. hogy a' por-tabák-lástól némelly paraszt emberek, és gyermekek hirtelen meg-hóltak: a' *Thiormauréból*, *Lanzonuseból*, *Storreréből*, *Nymmanéből* hogy némellyek ettől gutta-ütést kaptak. A *Liplicai Tudófsok'* munkáiban 1715re *October*-ben írnak-le egy *Grafse* nevü 43 esztendő *Poffewitsi* kortsmárost, a' kinek a' vékony, száraz Spanyol tabáktól, mellyel felettébb él vala, a' nyelő-gégéjében belől egy tsomó hús nőtt vala, a' melly el-fogván az étel' útjait, utóljára éhel ölé-meg ötet. Vóltak, a' kik az erős por-tabák-lástól egészen megvakultak, meg-suketültek, minden szaglós-

kot

kat el-vezítették. Mellyet maga tapasztalásaiból-is bizonyít SIMON PAULI *Tract. de abusu tabaci* meg-jegyzettek HILDANUS, RULFINCIUS, PLATERUS, BARTHOLINUS, 's mások-is. Meg-is eshettek a' látásra nézve ezek abból, hogy a' tabáknak tsipéfe mint a' hójag-szívó flastrom felettébb fok nedveséget húzván-le a' föröl, az érzékenységek inait meg-száraztotta, vagy ellenben a' ki-gözölő edényetskéknek végeit bé-zárván, a' nedvességeket, mellyeknek ott ki-kell vala tisztúlni, ki-jövetelt nem engedett; és azok benn rekedvén az inakot rész szerint meg-szorítottak, rész szerint az ő munkáságokra szükséges *spiritusok*at meg-veztegették.

A' *szaglásra* nézve, hogy a' szagló gyenge hártját el-rágván és meg-emésztvén, azt egészen egy érzékenység nélkül való fehbellyé változtatta: mellyet önnön magáról panaszol WEPFERUS. Vagynak ugyan, a' kik szaglások' el-veztését tsekély kárnak tartják, és éppen nem méltónak, hogy ezért valaki orra' vágyását meg-szakassza. Sőt, úgy mondanak, fokszor jobb volna az embernek, ha olyan éles szaglása nem volna: mint p. o. mikor rút büdössegek, vagy az ő különös természetekkel ellenkező szagok közt kellek járniok, mulatniok, vagy azokkal banniok. Ama' nagy hírű *Cardinalis*ról Oliver *Caraffa*ról PIERIUS, Don Henri de Cordonéról INGRASIAS, *Elisabeth* Angliai Királynénak egy *Hemneagea* nevű jeles Udvari Dámájáról DIGBÆUS, *Echiu*sról SCHENCKIUS, *Prævuti*usról Petáviumi tudós *Professort*ól ROCHUS azt jegyzették-fel, hogy ezek a' ró'sának szagját tellyességgel nem szenvedhették. Vagynak mások-is fokban, a' kik a' fejér liomnak, tubaró'sának, já'sminnak, narants virágnak szagját éppen nem állhatják, elannyira, hogy attól reszketnek, hidegen verejteznek. Frantzia Országban *Guyenn*ban a' *Candales* egész ő Familia mind a'

A' szaglásoknak el-veztésében mi kár furog?

e're különös példák

Férjfiúi, mind az Afzfonyi renden: *Aquianiában* a' *Foësia* nemes Familia: *Joh. de la Chesnage* az I. Ferentz Frantzia Király' *Secretarius*sa a' *BRUYNERUS'* bizonyítása szerint *De Re Cibar. c. 23.* az almának szagját femmiképpen nem szenvedhették: mellyet *Uladislaus Jagellus*ról Lengyel Királytól-is hasonlóképpen ír *Mart. CROMER Hist. Pol. L. XX.* A' minémü tsudálatos *Antipathinukot* fok, egyébként ártatlan dolgok' szagjához másokban-is fokokban láthatni.

A' bűdös
szagok mi-
ként ártan-
nak?

De tudják-meg ez ilyen roszsz orrú személyek, hogy a' bűdösségek nem annyira a' szaglással; mint a' bé-lehelléssel és a' le-nyeléssel ártanak a' tüdökben és a' gyomorban, sőt annyival veszedelmesebbek a' nem szaglókban, hogy ennek a' mérges kovásznak lételet előre nem vévén észre, akkor kezdik érzeni, mikor attól fülladni, utálni, okádozni kezdetek. A' jó szagok pedig az *életű spiritusok*nak éllesztésére igen alkalmasok; és a' testeknek felette nemes részei; azért ha egy két dologban ellenire volnának-is valakinek, a' többiben azt tetemesen ki-pótolják. Mi bolondság volna tehát ezért az egyért ezen nemes érzékenységitől magát valakinek egészen meg-fosztani. A' nyelvnek, szemnek, fülnek-is vagnak elégszer ilyen színü bajai; de attól, a' kinek esze van, ezek nélkül nem kíván lenni. Bizonyos, hogy a' hány érzékenység nélkül van valaki, a' józan okos-ság-is, melly az érzékenységeken épül, benne annyi híjjával vagon. A' kik a' tabákkal szagló tehetségeket el-vezítették-is, nem hiszem, hogy egy-is azt előrc fel-tett tzeiből tselekedte volna; hanem mikor a' kárban már benne voltak, úgy kívántak némelylek magok vigasztalására e'féle ki-fogásokra lépni. Leg-alább, hogy a' tabáknak szagját ne kívánnák érzeni, fel-fem lehet tenni. Már pedig ennek-is a' több szagoktól nints különös

nös privilegiuma. Ezen kívül pedig az egy ösztönözö tsipőfégnél a' tabákban számokra egyéb nem marad: a' melly, mint tsupa *taclur*, minden élő állatokban leg-nemtelenebb érzékenység. Mondják ugyan, hogy ök a' tabáknak szagját ilyenkor-is jól érzik. De e' benne tsupa képzelődés; ezekbe jutván a' tabáknak a' régi kedves szagjok, míg az orrok épségben völt, nem különbben mint azokban, a' kiknek régen ki-vont fogoknak, el-vágott kezeknek, láboknak fájdalmi verfenként elé szokott fordulni.

Halljuk-meg még utóljára, mit szól a' por-tabákkal való vízfza-élésről-is amaz elébb-is ditsérettel említett nagy Orvos a' TISSOT, a' ki annak hasznairól-is leg-sundamentumofabban szólott vala: „Láttam, „ *egy mond*, ismét HALLER Úrhoz a' gut- „ ta-ütésről írt Levelében, hogy a' nagy „ emberek a' por-tabákkal való vízfza-élés- „ ből fő-szédülésbe estek; láttam, hogy az „ erőtleneknek ettől nem tsak a' fejek szé- „ delgett, hanem szívek-is el-fogódott, söt „ hogy erejek egészen el-fzakadott: szám- „ talan érzékenyebb testü Afzszonyok e' „ miatt terhes *hysterica convulsiók*ba estek: „ láttam, hogy a' tabáknak gyakor tsipése „ miatt nem tsak a' szaglás veszett-el, ha- „ nem közönséges bádgyadtság fogta-el a' „ testet. Hogy az emlékező tehetség-is e' „ miatt el-gyengült, minapi példák bizo- „ nyítják. Azt mondják: tisztítja ez az ö „ orrokat. Lehet bizonyos környül-állások „ között: mert rend szerint inkább meg- „ szoritja. De nints mit ditsérjenek ebben „ az orr-leve' follyásában-is; mellyet in- „ kább nyavallyának mondhatnál; mellytől „ az egészségesek tiszták szoktak lenni, el- „ motskoltatnak a' betegek. Mi jót-is te- „ hetne az e'féle ösztön az egészséges test- „ ben? nem látom. A' fog-fájást talám el- „ háritja, más-felé húzván onnan a' ned-

TISSOT'
itélete a'
por-tabák-
nak káros
völtáról.

„ vefségeket. De e' részben-is többet le-
 „ het a' tabáknak szájjal való rágasából re-
 „ ményneni, mint a' melly jóval több ned-
 „ vefséget takarít-ki: a' mellytől a' *Borellus'*
 „ beszéde izerint egykor egy kövér ember
 „ meg-gyógyult vala.“ Eddig *Tiffot*.

*Kiknek
 leg-ártal-
 masabb a'
 por-tabák
 szivás?*

Meg-esett fokokban az-is, hogy a' kön-
 nyü száraz tabák az orr' üregéből a' tüdök-
 re menván, attól szinte meg-fuladtak: meg-
 esett, hogy a' por a' *phlegmával* a' gyomor-
 ba le-nyelettetvén, kemény hányást, és fo-
 káig tartó étel-útalást szerzett: meg-esett,
 hogy ez az embereknek orrok' tövit fenn
 egybe-szorította; és midön ök ezt, hogy et-
 től a' szorúlástól fejeket szabadithassák, an-
 nál bővebben és erősebben fel-szivnak, úgy
 egybe-szorult az orrok, hogy beszédek' tisz-
 tóságát-is, mellyet az orrnak tágasága fő-
 képpen hordoz, el-vefztették, 's rüt orrok-
 ba szállókká, 's a' fok hákogás miatt reke-
 dező beszédüekké lettenek. A' mellyre kü-
 lönösön méltó vigyázniok a' Kántoroknak és
 Prédikátoroknak. Hogy pedig ez a' romlás
 azokon, a' kiknek orrok' töve azon kívül-
 is bé-van esve, és egybe van szorúlva, leg-
 hamarébb meg-eshefsék, önként látható do-
 log. Meg-árthat az erős por-tabákkal való
 vizfsza-élés mások felett a' kitsiny fejú sze-
 mélyeknek-is, minthogy nékik az egész fe-
 jek-is egyébként-is szárazabb természetü.
 Ugyan ez okból nem bátorságos e'vel élni
 a' száraz testü öreg embereknek-is, a' kik-
 nek azon kívül-is már minden nedvesség tsak
 az orrokra szorúlt. Mert ebből könnyen
 tagok' el-esését, 's gutta-ütést kaphatnának.
 Az okofság tanítja, hogy mikor az erős
 náthában a' sós takony az orrnak belső ré-
 szeit fel-rágta, és gyúlasztotta, ezt a' por-
 tabák' ösztönével jobban-is fel-gyúlasztani
 ne kellefsék. A' mennyiben pedig a' por-
 tabák pütrüzkölést-is gerjeszt, mellyel a' lé-
 lekzet-vételnek eszközei kemény *convulsiók*
 kö-

közi esnek, és a vér a főre nagy sebességgel lövődik, nem tanátsos ezzel élni azoknak-is, a kik egyébkor-is könnyen és keményen prüszkölnek, vérrrel teli vagynak; az orr-vér-follyásra, vér-pökésre hajlandók; kivált ha ezekben a nyavallyákban már forgottak-is; a gyenge mejjüeknek, tüdőjökben kelevényt viselőeknek, a fok forró vértől torok, fül, szem-fájással gyakran bajlódhatnak; a meg-fzakadtaknak, ki-dagadó vak sülyt viselőeknek; a mejjen meg-sebesített-eknek, a hol nagy erek-is vagynak megsértve, kivált míg újjak a febek, a viselő Afzszonyoknak, főként viselőiségeknek elején és vége táján. Egy bóldogtalan Afzszony hoszszas fő-fájásában akarván magán könnyíteni, prüszköltető tabákot fziwa-fel; mellyre a prüszkölésével a *diaphragma*, vagy által-rekesztő hártya a gyomrot a hasába úgy le-taszítá, hogy az holtig abban a helyben nyomorúltul meg-marada. *Zodiac. Med. Gall. An. 1. Obs. 2. f. 44.*

Lehetne, ha a pappirosnak nem kedveznék, a rendetlen por-tabáklásnak ártalmait fok más példákkal-is világosítani. De ezek úgy reménylen, az értelmeseeknek elég-ségesek. *Chrysothomus MAGNENUS Ticinuni M. Professor*, a közelebb múlt Száznak elein egész készületii könyvet adott vala ki ilyen név alatt: *De Tabaco Exercitationes XIV.* Mellyben több helyes intései közt arra e-refzkedik, hogy a kik már ehez egyszer nagyon hozzá szoktak, kivált ha az elébb meg-jegyzett ártalmak közül magokban egyet sem éreznek, fojtassák módjával ennyire meg-tettzett multságokat tovább-is; éleszt-gessék por-tabájkokkal el-alélt szívéket ezután-is. *Dandum est aliquid consuetudini.* Egyébként, úgy mond, a hozzá szoktakban-is többet használna, ha ezzel napjába háromszornál többször nem élnének: az-az: jó reggel fel-kelések után éhomra, ebéd és

Kiknek és
mitsoda
rennel el-
ve bátor-
ságosabb?

vatsora előtt ki-üresült gyomorral. Mert étel után ez, le-menvén valami része a' gyomorba, könnyen útáltságot és hányást okozhatna: az eméztést-is, mint fellyebb a' füstölésből-is meg-jegyzettük vala, restebbé tehetné; de a' meg-terhelt és ki-feszült gyomruak a' ptrüszkölésből esett razódása a' körül való részekben az ereket-is meg-szakaszthatná. Vatsora után pedig a' portabáknak ösztöne az érzékenységeknek nyugalomra vagy álmra adni magokat nem engedné. A' kik pedig e'hez a' tsemegéhez még hozzá nem szoktak, de valami okból jönak tartanak magoknak e'vel élni, kezdjék-el ezt jó egészséges korokban, ki-tisztult testel, 's reggelenként egy két grant, kevésé meg-nyirkosítva, szippantsanak-fel ebből, de többre, ha lehet, ne menyenek: vagy pedig ha társaság' kedvéért, vagy kínáltatásból gyakrabban-is élniek kellene véle, újjok' begyéröl inkább tsak szagolják, mint sem fel-szívják, vagy szívás nélkül töröljék-bé orrok' szárnyai alá, vagy módoson ereszsék-le újjok' begyei közül a' földre, vagy a' mejjekre. A' kik pedig régi roszsz szokásokat e' részben meg-kezdették banni, akár hogy légyen-is állapotjok, egybe e'ről egészen le-ne mondjanak; mert a' tabáknak ösztönéből eredő mozgások már benne a' természeti mozgásokkal annyira egy *systemában* elegyedtenek, hogy ha ezt az ösztönt hirtelen visszavonnák, egész testek' *Oeconomijá*, 's annak minden tisztulási egybe-zavarodnának, melly az egészségnek sérelme nélkül meg-nem eshetnék. Azért, mint fellyebb a' szokás-változtatásról meg-mondottuk, lassanként légyen ez is, naponként el-húzván valamit orrok' abrakjából, pixifeket-is ottan-ottan otthon, vagy üressen selejtvén. E' légyen a' régula a' pipával való visszsa-élésnek igazgatásában-is. Egy emberről említi BEHRENS *Sel. Diat.*

Diet. p. 405. hogy félbe hagyván hirtelen meg-fizokott fok pipázását, valamit meg-ett és meg-ivutt, egy óráig-is alig maradhatott a' gyomrában, hanem azt minden étel után nem kevés takonnyal meg-elegyedve ki-kelelt okádnia. Más ember tsupán tsak e' miatt egészen meg-vakúlt; a' mellyből ez utolsó a' pipának újra elé-vételével szerentséfen meg-gyógyúlt.

Utóljara meg-ementést érdemel a' Tabákról még ez-is: hogy ezt az Indusok holni ^{||Éhség} meg-égetett és porrá tölt tsiga-hajjal egyen-és szom-^{lő} mértékbe egyben-rágván, míg tiszta lett ^{júságot} belőlök, és így egy-egy borsónál nagyob-^{öltő} tabák baska gollyóbifokba formálván, 's árnyé-^{pillulák} kos helyen meg-száraztván, mikor olyan pufzta helyeken kell utazniok, a' hol se ételt, se italt nem kaphatnak, magokkal visznek; és egyet kettőt alsó ajakok 's sogaik közti téven belőlök, el-olvadott leveket nyálokkal le-nyeldogelik, 's így más meg más rendbéli gollyóbifotskákot vévén szájokba, 3, 4 nap el-utaznak, úgy hogy se az éhségtől, se a' szomjúságtól, se a' fáradtságtól nintsen semmi bajok. Mellynek valóságát magában-is a' szerint tapasztalta *Guilielmus Piso Belga Doctor*, midőn *Mauritius* Gróffal egy ideig *Erasliában* mulatott volna. Nem úgy kell mindazáltal ezt venni, mintha a' tabákban valami tápláló erő volna, melly az étel' ital' hasznát ki-pótolná; hanem hogy a' gyomornak kívánságát az ételhez és italhoz egy ideig a' maga *narcoticus* olajjával ki-öltja, és annak emésztő *fibrát* el-alutja. Lásd *CARTHAUSERT*-is *Mat. Med. T. I. p. 599.*

Háttra volna, hogy eddig tartott szokásunk szerint szöllanánk valamit a' tabáknak Orvosi hasznairól-is. De minthogy annak minden haszna a' rendesen élőkben tsupa orvosi, a'ról különösön nints itt-is egyebet mit mondani. Külsöképpen az Ameri-

kai népek, a' MONARDES' bizonyítása szerint, az apróbb új sebekre mind a' vér-folyásnak meg-állítására, mind a' sebek begyógyítására csak tabák-levelet téznek vala. A' nagy sebekre-is, eióre azokat borral ki-mosván, és a' seb' ajakait ószve-húzván, ennek levét hintik vala, és meg-rontott leveleivel bé-kötik vala, naponként újítván, míg meg-gyógyúltak; mellynél egyéb az eves és fene ette febre-is nekik nem kívántatik vala. Így orvosolják vala a' magok barmaiknak sebeit-is, mellyek az ott való égnek felettébb való nedvessege és melegsége miatt hamar meg-büfzhödtek és nyüvesedtek, mind a' férgek' ki-veztésére, mind a' sebek' gyógyítására nézve. Maga Monardes, midőn egy embernek az orrából útálatos évség folya-ki, tabák-levet jóvalla, hogy erefztene az orrába; mellyre második bé-erefztéssel mindjárt fok férgek hullanak-ki az orrából; azutan kevesebbek, 's ezzel meg-is gyógyúla; hanem az orrának férgek-től el-rágott része tsonkán marada. A' lyukas sebekre, óltvarokra, szeplökre, tetvekre, rühökre-is, a' mint fellyebb-is illettük vala, ennek mind leve, mind pora haszonnal fordittatott. A' meg-mérgesítettett nyilakkal ejtett sebekre-is, mellyekkel az Isten nélkül élő vad *Cannibales*, vagy *Caribek* az *Antillæ* szigetekben elein a' Spanyolok közül fokakat el-veztenek vala, minekutánna egy jobb lelkü *Indus* a' tabáknak ki-nyomott levét, és meg-rontott levelét az ellen bizonyos orvofságnak lenni nekik meg-jelenté, ennél jobbat nem tapasztaltak. Mert e're a' fájdalom-is mindjárt el-tsendefedtek, egyéb terhes változások-is, mellyeket a' mérge szokott okozni, el-múltanak, a' sebek-is ártalom nélkül begyógyúltanak. A' mellyből azt-is észre vévék, hogy ez egyéb mérges állatok' maráfaira, pokol-varakra, és mérges kelevényekre-is jó orvofság legyen.

Füstje-is a' méhnek duhös-ködő szenvedéseiben, a'hoz való etzközzel a' izemérmen bévetve, tsudálatoson segített. A' leg-kegyetlenebb kíhos kólikákban és has-szorulásokban-is egy darab időtől fogva a' tabáknak füstjénél kristály helyett jó bővön bé-füve, semmi többet használni nem tapasztaltatik. Főtt leve némelyeknek *Maniát* okozott.

TIZENEGYEDIK RÉSZ.

Az Étellel és Itallal okoson való élésről Közönségesen.

S. CCLXXVI.

Első Kérdés.

Mennyit egészséges egyszer enni és innya? Meg-felel e're rövideden CICERO *De Senect.* c. 11. *Ann*yt kell, úgy mond, mindenkor csak enni és innya, hogy a' testnek erte az-által meg-újíttassék, nem pedig hogy el-nyomattassék. Mennyi legyen pedig az, nem kell annak meg-határozására font, vagy egyéb mérték; mert maga a' természet kinek 's mikor mennyi étel és ital kívántassék, leg-jobban és hívebben ki-jelenti: csak éppen tessék reá figyelmeznünk. A' nagy testű, vaskos, erős munkát, és sok *commotiót* tévőknek több étel és ital kívántatik, mint sem a' benn ülő, kicsiny testű, erőden személyeknek. A' meg-állapodott idejűeknek, férjfiaknak, jobb lak-s-hoz szoktaknak, egészségeseknek, sokat vigyázók-

zóknek, bort es fert nem ivóknak-is több, mint a' borral és ferrel élőknek, fokat aluvóknak, betegeseknek, el-éhezteknek, aszszonyoknak és gyermekeknek. Mert, jóllehet ez utolsók erőssen kívánják az ételt, de gyenge lévén gyomrok, egyszeriben fokat el-nem bírhatnak. Jobb azért ezeknek-is napjában többször enni keveset-keveset, mint sem egyszer 'szájok' kívánsága szerint gyomrokat meg-tölteni. Télbe-is több étel és kevesebb ital kívántatik, mint nyárba. A' kemény és nehéz emészthető eledelekből kevesebbet kell enni, mint a' gyenge és könnyü emészthetőkből: a' bővön táplálók-ból ismét kevesebbet, mint a mellyekben kevés tápláló erő vagyon.

Hogy lehet ki-tanítani az étellel és itallal való okos élések módját?

Az étellel és itallal való okoson élésre summa szerint ez három dolgok kívántatnak: 1.) Hogy esmérje az ember a' maga Természetét, és annak különböző állapotjai szerint való változásait. 2.) Tudja az előtte forgó eledelek' természetét-is külön-külön, hogy azok közül mindenik mi-féle tulajdonságokkal bírjon, 's következésképpen az ő természetével 's jelen-való állapotjával, mellyik mennyiben egyezzen, vagy ellenkezzék? Minthogy pedig visszafelé a' magokban leg-ártatlanabb dolgok-is veszedelmes mérgekké fokszor lettek, az ártalmatok ellenben helyes éléssel néha szép hatásokat tettek, meg-kell tanulnia. 3.) az eledelnek mértékét-is, mikor mennyit bírhat-el azokból az ő teste erőttetés nélkül egyszeri bé-vétellel? és mitsoda renddel 's móddal kellefsék azokkal élnie, hogy kívánt szélját el-érhesse.

HIPPOCRATES azon könyvében, mellyet írt *de Veteri Medicina* olyan hitelben volt, hogy régen az emberek-is az ökrökkel, lovak-

vakkal, és egyéb barmokkal egy-féle eleddel, gyümölcssel, füvel, szénával, 's a földnek egyéb terméseivel nyersen, minden válogatás és kézfület nélkül éltek; a' melyektől a' barmok ugyan szépen nevedtek, 's egészségesek-is voltak, de az emberek nehezen emészthetvén-meg azokat, végzetetlen kínokat 's fájdalmokat szenvedtek; 's midőn utóljára egy ketten az erősebb természetűek közül azokat meg-győzték, 's hosszúszas izokás által magok hasznokra fordíthatták, kevesebb szenvedésekkel fokáig el-is éltek; de azonközben a' gyengébbek közül számtalanok el-vesztének. Látván ezeket az ügyesebbek, meg-kezdették jegyzeni az eledelek' rendiben az olyanokat, a' melyek bővebb éléssel az erősebbeknek és egészségeseknek-is nagyobb szenvedéseket okoztak, 's azokat az emberi eledel közül vagy tellyességgel ki-vetették, vagy kevesebb mértékre szabták, a' gyengébbektől pedig tellyességgel el-tiltották. Az olyan eledeleket pedig, melyek az erősebbeknek ugyan bővebb mértékben sem tapasztaltattak ártani, de a' gyengébbeknek szenvedést okoztak, azoktól vagy egészen el-tiltották, vagy még-is kevesebb mértékre szabták, 's midőn látnak, hogy nyersen vagy szárazon olly kevés mértékben-is az ő Természeteknek terhére vólnának, meg-áztatás, meg-törés, meg-főzés, meg-sütés, vízzel vagy egyéb lével való melegítés által igyekeztek gyengébbekké, és ezeknek természetektől-is el-szenvedhetőbökké tenni; ha szinte egyébként tapasztalnak-is, hogy az eledelek minél tömöttebbek és szivályabbak, tápláló részekkel annál gazdagabbak legyenek, 's minél poronyóbbak, hígabbak és vízfesebbek, annál kevésbé tápláljanak. Így midőn az előtt a' búzát nyersen ártani látnak, azt meg-pergelték, külső haját le-kopasztották, meg-örölték, meg-szítálták, vízzel fel-dagasztották, és kenyér-

régenhogyan kezdettek volt élni az emberek?

A' konyhai és orvosi mesterség, v. Diéta miént állott fel?

nek sütötték, az árpából pedig *Alizát*, és Pépet csináltak, hogy az a' gyengébbek' eledelére-is alkalmas legyen. Így tselekedtek egyéb egyéb materiákkal-is, mellyeket az emberek magok eledelére szoktak vala fordítani: és ofrán ezt a' mesterséget fokak' életének és egészségének meg-tartásával közönségesé-is tették. Látván pedig továbbá, hogy a' betegeknek, a' kik t. i. már annak-előtte az ő természeteknél több vagy keményebb eledelről meg-romlottak, azok az így készített eledelék-is nagy szenvedést szenvedének, ezeknek nem csak az eledelék' mértékét szabták kevesebbre, hanem nemeit-is jobban meg-kezdették válogatni; és a' kenyér 's egyéb száraz ételek helyett fűz-mokra ezekből leveleket főztek, sűrűbben, vagy vékonyabban, a' mint a' betegnek természetét gyengébbnek, vagy erősebbnek látták. Ha az ő hideg-leléseket és fájdalmokat így-is meg-újulni tapasztalták, az ilyen leveleket azok' számára még higabban csináltak, sőt néha csak nem vízzé változtatták; nem bátorkodván a' betegeket minden étel és ital nélkül hagyni: minthogy az éhségnek valamint meg-gyógyítására, úgy el-erőtelenítésére, sőt meg-ölésére-is a' betegnek igen nagy erceje volna. Mellyre nézve, úgy mond e' bölts Orvos, igen szükséges vala az ételnek mérséklésére-is valami módot ki-gondolni: *Modum autem, így it* ezek után, *neque pondus, neque numerum aliquem, ad quem referas, cognosces: certitudinem enim exactam non reperies aliam, quam corporis sensum.* az-az: módot pedig ebben sem az eledelének terhekből, sem azoknak számokból, mellyekre lehetne azt szabni, bizonyost senki nem találhat, hanem magának a' testnek érzékenységet kell ebben meghatározni. Így született vala hajdon, az ő ítélete szerint, meg-betsülhetetlen haszonnal az a' Tudomány, melly azután *Mediciná-*

nak vagy Orvosi mesterségnek mondatott. És az elein semmiből egyébből nem-is állott, hanem az eledeleknek le-írt módon való meg válfasztásában, 's azoknak mértékének a' véle élők' természetekhez és állapot-jokhoz való ki-fzabásában és el-készítésében. Hogy pedig ezt akkor elein Mesterségnek nem nevezték, oka vólt annak közönséges vóltja. *Nam cuius nemo ignarus est, sed scientes omnes, ob usum et necessitatem ejus non continent aliquem Artificem appellari.* Mert ú. m. a' melly dolgot minden ember tud, bár annak haszna igen nagy és szükséges legyen-is, nem illik a'ról valakit Mester-embernek nevezni: jóllehet az magában azt egyebek felett meg-érdemlené. O maga Hippocrates-is azután máfutt *L. I. Aphor. 1.* 'hol a' betegek' orvoslásához fog, ezt Mesterségnek, még pedig az emberi rövid élethez képest, nehéz és hosszvas tanulást kívánó Mesterségnek nevezi. *Vita brevis, ars longa, occasio celeris, experimentum periculosum, iudicium difficile.* Az élet, ú. m. mellyben az ember maga körül e'féle hasznos jegyzéseket tudna tenni, igen rövid: a' gyermekség játékkal, az ifjúság hijában-valósággal, a' vénység együgyüsködő únalmas feledékenységgel telik-el: a' Mesterség pedig, mellyet meg-kellene tanulnunk, olly szélesen ki-van terjedve, és olly melységes, hogy ebben a' leg-böltschb elmék, egybe-vetett vállakkal dolgozva-is, ekkédiglen nem sokira mehettek; annyival inkább egy ember keveset ígérhet magának. Ide járúl, hogy az alkalmatosságok, mellyekben ennek, vagy amannak igyekeznénk végére menni, előlünk többire hirtelen el-repülnek, és más ellenkezők fordulnak elé: az ebédet különböző materiákból készült vatsora követi: idő közbe-is száz egyéb dolgok adják elé magokat, mellyeknek nem hogy természeteket, de csak neveket-is alig tudjuk elménkben

Az orvosi
mesterség
miért ol-
kivánó
lyan ne-
hez és
hosszvas?

tartani. A' próbálgatás pedig veszedelmes. Mert könnyen meg-eshetnék, hogy étel', ital' képébe mérget kellene meg-költölnünk. De ha ebben nem hibáznánk-is, ollybizonytalan tapasztalásfokból nehéz volna valamit kétség kívül meg-állítani. Bátorságofabb útnak ítaláltatott azért a' minnen magunk próbálgatásinál az előttünk élt bölts embereknek az utánnok következőknek hasznokra megírt tapasztalásait, és azokból amúgy fok ezer esztendő' le-folyála alatt ki-tsinált R^égulá-kot magunk' egészségének az étel, ital által lehető meg-tartására nézve-is előre meg-tanulni, és szemeink előtt tartani.

'Az eddig folytatott dolgoknak rövid egybe summárisa.

Ezeket kívántunk mi-is eddig elé-folytatott tsekély munkánkban egybe-szedni, és most bővebb magyarázattal Olvasóinkkal újra közleni. Meg-mondottuk vala t. i. ezen Munkánk' *Első Darabjában* 1.) miképpen? és mikből lehetessen az embernek a' maga Természterét annak négy különös *Temperamentumai* szerint meg-esmérni; 2.) a' különös *Instinctus* és hozzászokás abban minémü változásokot szokott tenni? Ugyan ott 3.) ki-magyaráztuk vala azt-is, hogy a' levegő égnek, mellyben élünk, különböző minémü-segei, a' mennyiben t. i. az most hideg, most meleg, most száraz, most nedves, most tiszta, most tisztátalan, vagy dögleletes 's a' t. a' m' testiünknek állapotját mennyibe változtassák? Elé-adtuk vala a' *Második Darabban* a' LXXXIII. §. alatt summáson az eledelek miből álljanak? mi különbség legyen azok között az ő belső természetek szerint? és mindenikből mi haszon vagy kár szokott háromlani az embereknek egészségekre az ő *Temperamentumoknak* és állapotjoknak mivolta szerint. Mellyeket ugyan ott a' *Plánták' Országából* külön-külön fel-vevünk, és az Orvosi Tudománynak r^égulái szerint fel-sejtegettünk. Azt tselekedtük a' *Harmadik Darabban* az *Élő-állatok' Országából*

vett

vett eledelkkel-is; 's azután a' Negyedik Darabban az izes etelekkel és izesítő szerekkel 's a' szeriszámokkal-is hasonlóképpen bántunk. Az Ötödik Darabban olztán meg-mutatván előre mi legyen az ehségtől meg-külömböztetve a' szomszédig ahoz képest itéletünk szerint elég világoson le-rajzoltuk mind a' rend szerint való, mind a' gyönyörködtető italoknak némeit és természeteit-is. Mellyekből ha reá ügyelni tettzik, akárki rétovázás nélkül meghatározhatja, mellyikből mi hasznos, vagy kárt várhatson a' maga egészségére? Itt azért már csak a' vala hátra, hogy azoknak mér-telkeiről; vagy mennyiségekről, velek való netel a' kö-élesnek rendiről és módjáról-ja közöljük a' szük-velekez-éseicebb jegyzéseket. És ez annyival-is dőkre, szükségefebb foglalatofságnak tartathatik, hogy az emberek sok ezer tapasztalások szerint jóval többször és nagyobb mértékben ártottanak magoknak a' leg-jobb-féle eledel k' mennyiségeknek nem mérséklésével, és helytelen élésekkel, mint minémüségekre való nem ügyeléstől.

Hogy pedig ezekben a' nevezetes dol-Fundamen-
gokban értelmesebb meg-határozásokat te-tum-
vetés hefsünk, szükséges léssen itt-is előre meg-az étel és
jegyeznünk 1.) hogy a' Természetnek tziel-ital' man-
ja az ételben és italban nem egyéb volt, nyisége-
hanem hogy ezek által az élő állatok' tes-
nek meg-
rei, míg meg-állapodott időre jutnak, ne-határozá-
vedkedjenek; azután, hogy a' mik abból be-sára, az
löl az életnek munkásága, az-az: a' ned-egéfsz tejt-
vefségeknak az edények' falaihoz való ke-re nézve.
mény surlódása által le-vásták, vagy e' vi-
lági külső szorgalmatofságok fok-féle rontso-
lódások, tekergések, fatsargások miatt le-
koptak, meg-szakadoztak, kellete koránt ki-
foldoztassanak, és meg-igazítottassanak: a'
nedvefségeknél-is a' mik a' belső forráság
és hosszvas rontsolódás által meg-változtak,
meg-romlottak, vagy felettébb el-vékonyúl-
tak, meg-frisüljenek, a' mellyek a' tisztú-

lúsnak úrjain ki-takarodtak, meg-újjíttaffanak, és ki-pótoltaffanak. Mellyek ízerint önként következik, hogy kiben-kiben az eledelek mennyiségét ezeknek az ö benne kevesebb vagy bővebb mértékben esett fogyatkozásfoknak kellett hordoznia. A' melly itt a' fő Régula.

A' gyomor
mirra
szere.

Tudnunk kell e' mellett azt-is 2.) hogy a' természet felette sok munkával jut ahhoz, hogy a' bé-vett, többire ellenkező erővel bíró eledeleket a' maga fenn-tartására alkalmas nedvességgé formálhassa. Véghetetlen törés, rontsolás, áztatás, főzés, elegyítés, szürés, élesztés, és nem tudom kimondani mitsoda pallérozás kívántatik a'ra, hogy azokból az, a' mi táplál, a' mi elevenit és lelkesít, ki-kerekedjek. És szemünk előtt kell forgatni, hogy mind ezeknek első műhelye legyen a' gyomor: a' melly, ha a' maga kötelefségét jól véghez nem vitte, hibáson kell az egész kézszületnek végig le-folyni, nem lévén többé mód, hogy a' gyomor hibáját az egyéb végekre rendeltetett részek helybe hozhassák. Miből álljon a' gyomornak ez a' kötelefsége? és mindmü változáson kell ebben által-menni az eledeleknek? az *Első Darabha* §. XVIII. ki-beszéltük. A' hol azt-is meg-jegyzetük vala, hogy a' gyomornak emésztő ereje, kiváltképpen annak falaiban lévő húsfos *fibrák*nak bizonyos határig ki-nyúlható, és magát ismét öszve-vonó, szüntelen körül-forgó mozgásaikban áll. Mellyek a' benne lévőeledelt mind jobban-jobban meg-szorítják, súrolják, mors'olják, vatskolják, 's a' mi rész abból el-ázott, azt a' bélekre haldék nélkül le-hajtják, míg annyira ki-üresült a' gyomor, hogy nints mit súrolnia, hanem a' maga falait kezdi öszve-súrolni, mellynek érzése *éhségnek*: mikor pedig ezek a' *fibrák* az ételtől és italtól annyira ki-feszültek, hogy ha azon túl feszülnének, ereje .

Az éhség
és meg-
gedés mi-
ből áll?

jeket el-vesztenék, ennek érzése meg-elégedésnek mohádatik. E're tzelozott HIPPOCRATES *us Diata I. I. Venter, quod intelligi non potest, nocet; per hunc enim intelligimus, quod fitit et esurit.* Mellyek a'ra tanítanak bennünket, hogy az éhséget sem tanátsos fokáig *kiknek és* fzenvedni, de felettébb fok étellel sem bá- *mikor ki-* torságos egyfzeribe a' gyomrot meg-terhel- *vántatik* ni. Kiknek mire kelljen e' részben vigyáz- *több ele-* ni? Értésünkre adja azt-is HIPPOCRATES *del?*
Aph. 14. Lib. I. Quae crescunt plurimum: habent calidi innati, plurimo igitur egent alimen-
to, sin minus, corpus consummetur. Scribis
autem paucus calor, propterea paucis fomitibus
indigent. és Aph. 15. Ventres hyeme et vere na-
tura calidissimi, et somni longissimi, in illis
igitur temporibus etiam alimenta plura exhiben-
ca. Innatum enim calorem majorem habent:
nutrimento ergo copiosiore indigent. Indicium
sunt aetates et ahetæ. az-az: hogy a' növés-
 ben lévő gyermekeknek, 's fiatal ifjaknak bővebb eledel kívántásék, mint a' véneknek és betegeseknek, úgy a' viaskodóknak, és erős munkát tévő saeméllyeknek-is bővebb, mint benn az árnyékban életüket nyugodalommal fo ytatóknak. Mert, úgy mond, a' növésben lévő gyermekeknek az étel és ital nem csak táplálásokra, hanem nevedésekre-is kívántatik. E' mellett többire fok nyughatatlanságok és játékok közt-is teltik idejeket; a' melly-is benne a' tápláló nedvességet szaporábban meg-emészti, és el-fogyatja. A' vén emberek ellenben nyugodalommal, tsendesen árnyékban szoktik többire a' magok idejeket tölteni; a' honnan az ő testek mind *a' vén em-* kívül, mind belől kevesebbet kopik 's vá- *berék mi-* sik, mint amazoké: az edényeknek *fitrai-ért vem ki-* is benne annyira meg-szijasodtak, hogy *vánnak* a' mozgásban nem olly könnyen kophatnak, *annyi ele-* és váshatnak-el: a' nedvességek-is az edé- *delt, mint* nyek' öszve-szaradása és érzékenytelenebb *a' gyerme-* volta a' miatt tsendesebb folyásba lévén, *kel?*

nem romolnak, nem higúlnak olyan hamar meg, mint az íjszakban, a' ki-tisztulásnak útjai-is inkább egybe-szorúltak; 's innen nem szűrhetik olly hamar széllyel a' szükséges nedvességeket, mint a' gyermekekben. Ide járul, hogy az ő érzékenytelenebb és erőtelenebb gyomrok sem emésztí olly szaporán meg a' bé-vett eledeleket, testek sem készit olly tüzes, eleven és hig nedvességet, mint a' gyermekeké. Következésképpen a' tápláló nedvesség, és életető *spiritus* a' vén emberekben jóval tovább meg-marad, mint a' gyermekekben.

A' gyermekek miért emésztettek szaporábban?

Múltólag említém, hogy az azok, melyből HIPPOCRAUES a' növo gyermekek' bővöb étel-kivánását magyarázza, hogy t. i. benneket született meleg (*calidum innatum*) igen sok, a' véneknek pedig kevés, hibázik: a' mennyibe az akkori *Philosophusokkal* együtt ő-is úgy vélekedett, hogy a' gyomorbeli emésztés valami fazékban való főzés forrón lenne. De hogy a' gyermekek' teste a' nagy emberekénél, sőt a' vén emberek' testinél is femmivel melegebb ne légyen, az újabb próbák szerint a' *thermometrum* tsalhatatlannúl ki-mutatta. Hanem, a' mint mondam, a' gyermekek' szaporább emésztése a' *fibrák*nak a' gyomorban 's a' testnek egyéb részeiben lévő elevenebb mozgásától 's az emésztő nedvességeknek hathatósabb 's bővebb vóltától vagyon.

Az erős munkát végző nagy emberek miért nem jenek, mint a' nyugodalomban élők és a' erik-héan betegek. Ugyan-is azokban az emésztő *fibrák*nyit eledelel is sokkal keményebben dolgoznak, az edelel magonyek-is a' vértől, még pedig sűrű, vastagkat, mint vértől inkább ki-feszültek, 's következése a' *kísinek* képpen a' testnek erős gyakorlása miatt táes nem madó sebesebb keringés közben azoknak faldalgaók?

laít

luit nagyobb mértékben koptatják, szaggatják, a' ki-gőzölő edények-is a' bövséges iz-zaddsig való gyakor erőltetésből nagyon ki-vagynak tágasulva, és fokkal bővebben szü-rik Izéllyel a' nedvességet, mint a' kik nagy nyugodalomban élnek, 's következésképpen az ő testek hamarébb el-fogyna, mint ama-zoké, ha tsak annyira tápláltathatnék, erejek sem állhatna fenn, ha az edények szüntel-
len jól meg-töltve nem állanának.

Trasymachus *Macedonius* után írja *ATHENÆUS Deipnos. L. X. c. 3.* hogy egy ember egy-kor a' nagy *Timocrates* Királyhoz menvén Szál-lásra, estve szörnyű fok ételt meg-ett, 's midőn kérdtetnék, mit fogna azután tsinálni? azt felelte: Szántalan Persákat egybe-rontok, míg a' fáradság miatt el-ájulok: a' mint-hogy más nap személlyes ütközetben soka-kot meg-is győzött: 's midőn kezét hány-va-vetve ugrandoznék, 's a' Király öröme-nek okát tudakozná, így szólott: el-kellett volna ajúlnia, ha valaki (üres gyomorral) rajta annyi ütést tett volna. Lásd azt-is, a' mit a' *Második Darabban §. LXXXII.* az *Athletáknak* nagy éhetőségekről meg-írtunk. A' nagy testü emberek, valamint ők magok töb-ből állanak, mint a' kis testüek, a' ter-mészet' munkásága által rend szerint töb-bet-is vesztenek-el; azért annak ki-pótlásá-ra több eledellel-is kell élniek.

A' betegek és betegesek a' nyugovó em-bereknél-is annyiban kevesebb ételt és italt szenvedhetnek-el, hogy a' nyavallya az ő belső részeiknek erejét nem különben el-ve-te, mint testek' mozgásának tehetségét kül-ső gyakorlással sem segíthetnek magokon. Külömbiséget tézzen azért *HIPPOCRATES Apho. IV.—XII.* a' betegek közt-is, a' mennyi-ben ezek éles, forró, amazok gyengébb és hoszszabban tartó nyavallyában vagynak, úgy a' forró nyavallyák közt-is, a' mennyi-ben azok most a' leg-mérgesebb fel-gyúladás-ban

Az Ath-
leták mi-
ért olyan
nagy eie-
tők?

A' betegek
miért nem
életnek?

ban vagynak, és a' mint majd valamit érezt-
kedett, vagy kevésbé szelidült idejekben ta-
A' forró iültatnak. *In exacerbationibus*, így ír *Aph. 11.*
nyavally- *Cibum substrahere oportet, exhibere enim noxi-*
lyükban *um est. Et quicumque morbi per periodos ex-*
mikor jó *acerbantur, in exacerbationibus substrahere oport-*
femmi ételt *et. az-az: Az erős fel-gyúladásokban sem-*
adni? *mi ételt nem kell adni: mert az adás ártal-*
mas; nem lévén elégséges a' Természet együtt
a' nyavallyának és az ételnek meg-győzésé-
re, hanem a' kettőtől el-nyoinattatnék. Az-
okban a' forró nyavallyákban-is, a' mellyek
versenként fel-szoktak gyúladni, a' fel-gyú-
ladás alatt minden ételt el-kell vonni. A'
nem annyira erős fel-gyúladásokban-is, úgy
mond *Aph. 8.* elein igen vékony éleséggel
kell a' beteget tartani, minémü a' kevésbé
meg-sótt árpa-lév. *Quam in vigore fuerit*
Vékony *morbus, tunc tenuissimo victa uti necesse est.*
levefeket *Melleyet Aph. 10. bővebben-is meg-határozza*
kiknek? *Quibus statim vigor est, his statim tenuis vi-*
mikor le- *ctus adhibendus est. Quibus vero vigor postea-*
het enge- *rius his ad illud, et paulo ante illud tempus*
ni? *substrahendus est. Ante vero uberiuseger vi-*
ctū tractandus est, quo durare possiteger. Fel-
tészti t. i. hogy a' forró nyavallyák között
légyenek olyanok, mellyek egybe iszonyu
fel-gyúladással kezdődnek, és 3, 4 napok
alatt vagy jóra, vagy roszra hamar el-is
válnak, 's ezekben azért mindjárt felette vé-
kony eleségre kell a' beteget fogni, vagy
femmi ételt nem kell néki adni; lévén az ő
addig bővön táplált egészséges testekben an-
nyi nyereség, melly a' test' erejét az alatt
fenn tarthatja, a' nedveségeket-is felette
meg-tsipösülni nem engedi; légyenek ellen-
ben olyan forró nyavallyák-is, a' mel-
lyek gyengébben kezdődnek, és 7, sőt 14
nap-is belé telik, míg a' leg-nagyobb gyú-
ladásnak pontjára jutnak. Ez illyenekben-
is azért osztán akkor, mikor a' gyúladás
bé-következett, egy kevésvel az előtt szük-
ség

leg a' beteget vékony eledellel éltetni, ad-
 dig pedig kevésé bővebben-is táplálni, hogy
 a' nyavallyának süllyáig el-ne fogyjon az
 ő ereje, a' mellyet semmi nem egyéb, ha-
 nem az étel és ital tarthat fenn. Ugyan ez
 okból *Aph. 4.* az igen el-vékonyított, az-az,
 csak nem egészen vízzé változtatott, és igen
 kevés mértékre szorított *Dietát* sem tart-
 ja, az illyen forró nyavallyában elégséges-
 nek; hanem bővebben tápláló, sűrűbb, kön-
 nyü emészthető ételt adat nékiek annyi mér-
 tékbe, mellyből erejek meg-fogyatkozás nél-
 kül táplálódhassanak, de el-ne nyomattal-
 nak. Annyival-is inkább tehát károsnak tart-
 ja ő a' hosszú nyavallyákban a' beteget
 igen szoros *Dietával* terhelni, minthogy ezen
 az úton kettőztetnök nyavallyájokat, az ő
 előbbi nyavallyájok mellé ragasztván az éh-
 séget-is, a' melly magára-is elégséges akár-
 ban men-
 kit le-betegíteni. Nem úgy érti mindazal-
 tal ezt, hogy a' betegeknek akármi állapot-
 ban olyan tellyes eledel adattassék, mint
 az egészségeseknek. Éppen nem; mert az ő
 beteg gyomrok se annyi, se olly nehéz emész-
 hető ételeket most el-nem bírhatna, mint
 egészséges korokban; hanem a' benne csak
 el-poshadna, nem meg-emésztnédnek, a' melly
 az ő nyavallyájokat fokát öregbitené: ha-
 nem csak azt akarja mondani, hogy a' kön-
 nyebb emészthető ételekkel kevesebb mér-
 tékben szükséges őket, ha szinte az ételt
 nem kívánák-is, ottan-ottan erősgetni.

Hogy *Télbe* és *Tavaszzal* több eledelt
 kívánjanak az emberek, mint nyárba és ősz-
 szel, ennek azt az okát térsi-fel *HIPPOCRA-
 TES 1.)* hogy a' hasban és gyomorban tél-
 ben (és tavaszzal több természeti vagy vé-
 lünk született meleg volna. 2.) Hogy ak-
 kor az álm leg-hosszszabban tartana; 's mind
 a' két dolog nagy segítségére volna az emész-
 tésnek. Ugy-is vagyon, hogy télben mind
 az emberek, mind egyéb élő-állatok inkább

bővebb és
 keményebb
 eledellel
 mikor él-
 hetnek?

a' hosszú
 szas nya-
 vallyák-
 ban men-
 nyire ár-
 talmas az
 igen vé-
 kony *Dietá*-
 ta?

Télben és
 Tavasz-
 szal miért
 kívánunk
 több ételt,
 mint nyár-
 ban és ősz-
 szel?

kívánják az ételt; és a' leg-durvább eledel-
leket-is könnyebben meg-emésztik, mint nyár-
ban. De hogy ez a' gyomor-nak ekkori na-
gyobb melegségétől és a' hofzszabb ilom-
tól legyen, nem annyira bizonyos. Ugy
gondolkodott t. i. HIPPOCRATES, a' mint
előbb-is emhítök, hogy a' gyomorbéli emész-
tés főzés által menne véghez, és télben 's
tavaszszal, míg hűvebb idők járnak; meg-
szorítván az hideg kívül az élő-állatok' tes-
tének szinét, a' meleg az ő belső részeik-
ben öszvébb takarodnék; és így az ott jó-
val nagyobb volna, mint nyárban, mikor az
egész testben ki-van terjedve, 's követke-
zőképpen hamarébb 's tökéletesebben-is meg-
főzné a' bé-vett eledelket. De hogy a' bel-
ső részek nyárban az egész testtel egyetem-
ben jóval melegebbek legyenek, mint tél-
ben a' *Thermometrum* ezt-is kétség kívül hely-
hezette. Ugy sem lehet gondolkodni, hogy
ez az *innatus calor* vagy természeti született
meleg a' belső részekben valami a' féle vol-
na, melly van a' borbán, égett-borbán 's
fűszerlízámokban, mellyet a' *Thermometrium*
ki-nem mutat; hanem azért az élő testben
csak az ő munkájokból kerekedik-ki. Nem!
mert annak helye itt nintsen. Hanem tél-
ben azért emészthet erősebben 's szaporáb-
ban az állatok' gyomra, hogy a' hideg a'
testnek *fibrait* kívül belől tömöttebbé, szij-
jafabbá téfzi, és ezen az úton az edények-
nek falai öszvébb-húzódván, keményebben
szorítják a' benne lévő nedvességeket; a'
melly miatt kéntelenítettnek azok, a' mer-
re utat kapnak, nagyobb erővel tojúlni;
mellyel az edények' falait-is keményebben
súrolván, 's magok közt-is a' vérnek részei
egymást erősebben rontsolván, nagyobbán
fel-melegednek, hamarébb el-vékonyúlnak,
's alkalmatlanná lesznek a' táplálásra; az
edények' falait-is inkább koptatják, mint
nyárban, mikor a' belső meleg miatt a' *fibraik*

el-ligyúltak, az edények ki-tágasúltak, 's a' vér-is a' kerti vizes zöldségektől és leves gyümölcstöktől fokakban el-higult és meg-erotelenedt. Példákok olvatunk az Orvo-ök' jegyzőleiben, hogy a' kik erős téli hidegekben étlen kun erős kézi munkát tettek, úgy el-vékonyult, úgy ki-gőzölt az ő testekből az éltető 's erőt lenn tartó nedvesség, hogy az éhség miatt el-újultak. E'féle tapasztalások viték volt egy útaljában a' mi jámbor Kleinket-it a'ra, hogy téli napokban étlen magok-is munkára ki-ne meunyenek, utazó jó embereiket-is üres gyomorral útnak ne bocsásák. Meg-tartást érdemel itt az-is, hogy a' téli hidegnek ételt kívántató ereje annál nagyobb és ártatlanabb legyen, minél tartótabb és szárazabb a' hideg: a' nedves téli napokban pedig ez-is nagyon meg-tsökönjék, 's ha ki ilyenkor az előtt jól szenvedett durvabb ételkekkel magát meg-terhelné, azok ötet bizonyoson nagy bajba ejtenék; mint ennek okát fellyebb az *Első Darabban* a' LXVII-dik §. alatt, ha kinek tetszik bővebben meg-láthatja. A' mellyekből a' nyári és őszi meleg, 's egyfzersmind a' nedves napokra-is könnyű a' következt ki-tsinálni. Mert ilyenkor a' test az eledelek' meg-emésztésére és el-készítésére leg-tehetetlenebb lévén, csak kevés és csak könnyű emészthető eledeket viselhet-el. A' miket a' téli hidegnek ételt-kívántató és emészto erejéről megjegyzénk, azokat éppen a' szerint által lehet vinni a' hidegebb *Climákra*-is. Így az élzaki jeges, vad Tartományokat lakók a' száraz hallal, a' füstös vagy csak nem egészen nyers hússal, 's egyéb durva eledelkekkel egészségesen élnek, 's rend szerint másoknál nagyobb ehetők: a' Déli meleg Országok' lakosi pedig, a' mint az utazók feljegyzették, inkább csak holmi leves gyümölcstökkal élnek, 's keveset-is esznek.

*Az aluvók
miért nem
kivánják
annyira
az ételt,
mint a' vi
gyázók?*

Az álomnak *hosszúsága*-is, mellyet a' több étel-kivántatásnak második okául tett vala HIPPOCRATES, hasonlóképpen tsak annyiban tsüsz-bé az étel-kivánásban, hogy az alatt tsendefélegben lévén az egész test, a' Természet mind az ételnek meg-eméltzésében, mind az ebből készült nedvességeknek magok helyein való meg-szűrögetésében 's meg-tisztogatásában, mind a' testnek minden részeire való ki-terjesztésében, mind a' tápláló részeknek a' szükséges helyeken való le-tételében, lassabban ugyan, de jobb móddal forgolódhatik, 's idővel ofztán az étel-kivánásra-is tisztább *appetitust* szerezhet. Egyébként az *alom*, a' mennyiben ez idő alatt a' vérnek tsendefebb, szabadabb kerengésével az edények sem váznak olly nagy mértékben, mint a' vigyázásban, a' nedvességek sem tsípösülnek olly hamar meg, 's szükebben-is takarodnak-ki a' tisztulásnak útjain, jóval tovább fenn tartja a' testet étel és ital nélkül-is, mint a' vigyázás: mint ezt a' téli *hosszú éjtszakákban* minnen magunkon-is mindnyájon tapasztalhatjuk; azokban az állatokban-is, a' mellyek az egész téli időt álommal töltik, nyilván láthatjuk. O maga HIPPOCRATES-is *Epid. L. VI. §. 4.* mint közönséges Régulát ezt úgy téfzi-fel. *Vigilia vorax*, az-az: a' vigyázás fok étellel jár: Serényebb, elevenebb mozgásban lévén a' vigyázóknak egész testek, mint az aluvóknak.

*Az úgy
szokás
nagy ehe-
rükkehogy
teszi az
embereket?*

A' Szokás, ha valamiben, az étel, ital mértékben bizony a' Természet' tyrannusának méltán tartathatik. Már a' tsetsemöknek, hogy ne sirjanak, tsetstsel dugják-bé a' Dajkák az ő szájokat: a' honnan az ő kis gyomrokat napjában tiszter-is addig töltik téjjel, míg az ő szájokon omlik-ki: azután a' Szülék-is, hogy a' magok kedves gyermekeiket minden magok gyönyörüségeikben részesíthessék, minden magoknak fetző ételek-

lek-

lekből és tseinegéből annyit tojnak beléjük, a' mennyit csak le-nyelhetnek. A' mellyeknek kulömb-kulömb-féle tsiklándoztató izek míg az ö szájokban van, né-ik-is nagyon tettik, 's mászor magok-is meg-kívánják; ingyen sem gondolkodván fe ö magok, fe az ö Szüléik a'ról, hogy azok a' véghetetlen szenvedések; és egybe csoportozott veszedelmes nyavalyák, mellyeket az ilyen jól tartott gyermekek viselnek nem egyébtől: hanem az ételnek az ö ki-feszülés miatt el-erőtlenült gyomorban való meg-veszésétől, és az abból gyült rozízf vértől légyen. Így tehát minden reá ügyelés nélkül tovább tovább menvén elébbi rozízf szokásokban, ha el-nem vesznek-is, de az ö gyomrok naponként mind inkább-inkább ki-tágul; és hogy egészen meg-teliek, több-több ételt kíván, a' meg-terhelést 's egyéb szenvedéseket-is, mellyek a' fok ételt követik, nem kezdik annyira érezni; a' miket érzének-is, hogy azok ebből lehellenek a' mi az ö szájoknak olyan jól esett, nem könnyen engedik magokkal el-hitetni. Innen vagyon, hogy a' gazdag alztalok mellett nevededett Uri embereknek a' hasok többire mint a' tömlő fel-van dagadva, ha kissébb-is a' hasok, leg-alább a' gyomrok a' mejjek alatt töltött gömbözt módra puposon ki-feszött állani. *Olly hogy vá-* hofzfas kényszergetés után tehát olztán kén-lik *vegre* telenítettik magát a' gyomor-is egészen szol-e' *bernek* gai módon viselni; nem mervén meg-jelen-*természet-* teni a' szájnak mi az elég. De idővel el-té? is veszti minden szabad érzékenységét; nem tudja mi a' természeti meg-elégedés; hanem csak a' száj minden gyönyörűségének bétöltése, és az ételnek, italnak meg-útálása, vagy viszfza-okádása lészzen nála-is azok mértékének meg-határozása. A' régi Nemzetekről hagyta emlékezetben Tacitus de Morib. *Példák* Germ. c. 15. hogy azok gyermekségektől fog-e're. va fok ételhez szoktatván magokat, közön-

ségesen nagy ehetők valának. A' Siciliabéliek régen a' *Voracitásnak* különös Templomot szenteltek vala, az *ATHENÆUS I. X. c. 3.* fel-tett bizonyosága szerint. A' hol ő a' *Thessaliai, Theba,* és *Beotiabéli Görögöket*-is nagy ehetőségekről meg-béllyegezi. Ellenben ditséri az *Athenabélieket*, hogy azok közönségesen kevés étellel élnek, úgy szoktatván eleitől fogva önnön magokat. Em-lit egy *Cantabarippus* nevü *Persát*-is, hogy az, midőn az ételben el-fáradtak volna áll-kaptzái, ki-tátván a' szájút, a' maga tselédjeivel mint valami üres edénybe úgy rakatja vala bé az ételt. És hogy *Mithridates Pontusnak* Királya egy *tálatom* arany jutalom alatt hívja vala ki a' nagy ehetőket 's ihatókat, ha nálánál többet meg-ehetnének és ihatnának.

Természeti Meg-vagyon másként az a' különbség **szerint** természet szerint-is az emberekben, hogy egyik mi-egyiknek nagyobb, 's erősebb, tömöttebb ért na-fibrákból készült gyomra vagyon, mint a' gyobb ehe-másiknak; az emésztésre szükséges nedves-to mint a' gek-is benne sokkal hathatósabbak, mint a' másik? másokban, és így az ő gyomra természet szerint-is több ételt kíván, mint amazé; azt izaporábban 's jobb móddal-is meg-emésztí, kivált ha a' testnek szükséges gyakorlat-isa-is hozzá járult.

Dr. Chey- Bizonytalan *fundamentumon* épült azért **ney véle-** mind azoknak szorgalmatoságok, a' kik az **kelefe az** ételt és italt lótvagy font számra kívánják **etelnek és** az emberek' táplálására ki-mérni. **italnak** **Dr. CHEY-** az emberek' táplálására ki-mérni. **mennyisé-** **NAY** a' múlt Száznak végén *Angliában* vi- **geről?** rágzott jeles *Orvos Hygiene* nevü munkátskájában §. 12. a' maga 's mások körül tett vizsgálódása után úgy határozza-meg, hogy a' mi Északi híves *Cümánkban* egy jó korban lévő egészséges, erős, nem sok kézi munkával élő embernek 24 órák alatt az ő tápláltatására nem kívántatnék több eledel, hanem csak 16 lótvagy hús, 24 lótvagy kenyér vagy egyéb

egyéb eleség a' plánták' országból, és egy pint jó bor vagy ser. Ide nem számlálván a' thca vagy kávé-hörpöléti. *Laud. Cornaro* a' XVI-dik Százban 120 esztendőket élt Velentzei Fő Nemes Ember, midön ifjúságát szüntelen való nyavalyákkal tölténé, *Laud. Cornaro példája.* semmi orvosságok nem segíthetvén rajta, az Orvosa' javaslásából életének 40-dik esztendőjében igen kevés és csak betegeknek való gyenge ételekre fogta vala magát, napjában nem több, hanem csak 24 lót ételt, és 20 lót italt vévén magához. Mellyel kevés napok alatt nem csak minden erőtlensége és fájdalmi el-múltanak, és ereje, kedve egészen úgy meg-jött, hogy 83 esztendős korában egy könyvet írván a' *Mértékletességről*, abban a'val ditsekedik, hogy mind elinéljenek, mind testének, erejét 's elevenességét akármedly ifjával sem tserélné-fel. Történt vala pedig egykor, hogy jó baráti' kívánságokra, mikor 78 esztendős volna, addig folytatott *Dietdját* két lót étellel 's meg annyi itallal meg-ízaporitá, de alig vihete tíz nap, a' mikor elébbi jó kedve mordságra, tsendes éjtszakái álmatlanságra fordulának, és kemény forró hidegbe esék. A' mellyből 33 napok múlva minden orvosság nélkül meggyógyulván, régi szoros *Dietdját* újra elévé, és azután mindenkor állandó jó egészségben tölté életének hátra maradott részét. *Sanctorius* *Sanctorii* a' XVII-dik Száz- *Sanctorius' próbái.* nak elein Velentzébe laktában 30 esztendők' le-folyása alatt mindennap mesterségesen készült fontoló székben ülven bizonyos mértékre szokta vala mind ebéden, mind vacsorán az ételt-is, az italt-is magához venni. Melly szerint ő úgy tapasztalta *Star. Med. L. I. aph. 6.* hogy mikor egy napi ételle és itala 8 font volt, 's a' láthatatlan gőz 5 fontra ment, azzal az ő egészsége legjobb állapotban volt; ha az ételle és itala több volt, a' *perspiratio*-is kevesedett, és a'

teite meg-nehezedett. El-is lehet könnyen hinni, hogy ha valaki (meg-állapodott körében) naponként nem többet, nem-is kevesebbet ennék és innék, hanem csak annyit, a' mennyi az a' nap az ő testiből elfogyott, egészsége fokkal allandóbb virágzásban maradna. De ez felettébb unalmas és bajos út volna minden életre termett emberekre nézve, a' magok drága idejét a'féle fontolgatásokra veztegetni. Maga-is azért a' nagy jósaú Termézet rövidebb és bizonyosabb utat mutatott e're, úgymint az éhségnek bé-jelentését, és az étel-kivánságnak ki-allását; mellyből a'árki fáradtság nélkül és leg-bivebben meg-rudhatja, mennyi étel és ital kívántassék az ő ide-e, állapotja, természetje, szo-ása, és életének módja szerint naponként nékie. Nevetséget érdemel azért azoknak az úgy szivü, telhetetlen embereknek panaszszok, a' kik látván, hogy az ő szomszédjaik minden tál-ételből, melly jól, és melly sokat esznek, ők pedig egy két tál-ételből alig falhatnak kettőt, hármat, 's már jól vagynak lakva, 's azon töprekednek és *supplicálnak* a' *Medicuso*-nak, adjanak nekik valamit, hogy ők-is olyan jól, és olyan sokat ehessenek, mint az ő szomszédjaik. Mert, úgy mondanak, ambar most nem érzik bajokat, de tartanak tőle. ne hogy ezután ettől a' nemebetéstől valami rossz szüffe-ki benne magát. Boldogtalanság! Ne a' szomszédodéra, hanem a' magad gyomrára légyen gondod. Ha az ételtől éhséged, az italtól szomjúságod el-múlt, az erőd, kedved attól meg-jött, terhedet, bádgyadtságodat étel után nem érzed, frissen járhatsz, kelhetsz, jól alhatol, könnyen vérszed a' lélekzetet, nem szomjuhozol, idő előtt meg-nem éhezol, akkor pedig egész kivánsággal ülsz az asztalhoz, akármi kevés légyen az ételed, italod, jele, hogy néked éppen annyi, és nem több kívántatik; és

Rövidebb és bizonyosabb ut ennék ki-tauilására.

jele az elég, és nem sok ételnek.

e' mellett addig el-élhetesz, 's minden dolgaidat úgy véghez vihedd, mint a' szomszédod a' tizszer több étel, ital mellett; és ha te azon túl irigy elméd' fántásiája szerint erőlteted gyengén termett gyomrod, bizonyoson nyavalyát szerzesz magadnak. *Si sciveris*, így ír az elébb-is meg-ditsért *SANCTORIUS* *Secl. II. Aph. 36. quantum tibi conveniat, scies diuissime virtutem et vitam conservare.* az-az: Ha meg-tanulándod, mennyi étel kívántáséd néked: meg-tudod erődöt 's egészségedet sokáig tartani. Meg-esik ugyan gyakorta az-is, hogy a' gyomor a' régi rendetlen étel miatt el-telven etzetes takonnyal, míg ki-ürefednék-is, nyughatatlankodik, kap ide 's tova, hogy feszengető fzeleit és rágó fájdalmat valamivel enyhíthesse. Mellyre midőn az új ételt sokat fe-

hibás étel-kívánás.

ennek jelei.

gíteni tapasztalja, azt mind bővebb-bővebb mértékben kívánja, míglen a' ki-feszítő fájdaimok és nehezebb lélekzet-vétellel káros igyekezetéről meg-intetik. Ezt az állapotot ki-jelentik az ételnek rendetlen kívánása, a' gyomornak éhomra való émelygése, fok és híg nyál-folyás. Illyenkor azért nem azon kell igyekezni, hogy ehetsünk, hanem hogy ezt az ártalmas potsoját ahhoz való eszközökkel magunkból minél hamarább ki-tisztítsuk, és gyomrunkat természeti állapotjára vissza állithassuk.

orvoslása.

Utóljára: hogy a' Bor és Ser ital az étel-kívánást kevesítse, régi tapasztalása *HIPPOCRATES*nek, a' ki *L. II. Aph. 21.* így ír: *Famem vini potio solvit.* A' bor az éhséget óltja. De hogy eisék az, nem olly könnyen tudható. Közönségesebben így magyarázzák: Mert a' bor a' gyomrot megtölti, és abban az éliséget okozó sós nyálat, 's egybe furlódó fibrákat meg-enyhíti: és hogy magában a' borban-is van nem kevés tápláló erő: azért mint a' leves ételek az üres gyomorban, majd azt tselekefzi ez-

A' bor az étel-kívánást menyibe óltja és gerjeszt?

is. E mellett a' bor maga részegítő *spiritu*-
zussaival el-alutja a' gyomor' *fibriának* ele-
 ven mozgásit, és érzékenységit meg-tompít-
 ja, hogy ne érezze olly elevenen, ha mi
 éles ösztön sértegetné-is. Vagynak azon-
 közben ollyan emberek-is, a' kik hogy job-
 ban ehesenek, ebéd, vatsora előtt szerezik
 ehomra egy-egy pohár-bort innya, 's a' né-
 kik jól-is izolgal. De ez-is az elsővel nem
 ellenkezik. Mert a' borbán az éhség-öltés
 rend szerint való; ez utolsó állapotban pe-
 dig orvosság helyett izolgal, midön t. i.
 a' gyomor felette el-van táskásulva, takon-
 nyal meg-van telve, és e' miatt el-hült, 's
 érzékenységit el-vefztette; ilyenkor a' bor-
 nak szorító, ösztönözö és melegítő ereje az
 étel-kivánásra fokot segithet. Ezt a' mi
 bor' dolgába szokös Szekely atyánkfiak egy
 pohár palyinkával pótolják-ki.

§. CCLXXVII.

Ellenkezik a' természettel mind az igen
 fok koplalás, mind a' mindennapi dugtig lakás.
Neque nimia satietas, neque nimia fames, nec
a'iud quicquam, quod naturæ modum excedit, bo-
num, így ír HIPPOCRATES, sem az igen meg-
 elegendés, sem az igen meg-éhezés, egyéb-is,
 valami a' természet' módját meg-haladja, nem
 jó. Azt mondja ugyan ő másutt, *L. de Morb.*
§. 10. hogy *ha az ember keveset észik és iszik,*
semmi nyavallyában nem esik; sőt a' koplalást fok
 nyavallyáknak nem tsak el-kerülésére, hanem
 meg-orvoslására-is igen ditséri. De jegyezd-
 meg, hogy a' kevés ételen a' nem telhetetlenke-
 dést érti: a' koplalást vagy *ébezést* pedig tsak az
 ollyan nyavallyák ellen *commendálja,* mellyek
 a' telhetetlenségből származtak vagy származan-
 dók,

dók, a' mint e' következendó szavai elegendé megvilágosítják.

Ha, úgy mond *De Viti. rat. in Acut.* a' nedves testü ifjúnak a' taknyos nyerseségtől vagyonnyavallyája, ba kívánja-is az ételt, baszontalan adatik a' neki. Ha a' száraz és forró természetü ifjut a' sok álmatlanság és munka miatt leli a' hideg, ba nem kívánja-is az ételt és italt, mégis gyakran kell neki mindenikből adni. Ha azért, hogy Celsussal rövideden mindent ki-mondjak, az éhezés az egészséges embereknek baszontalan, mennyivel baszontalanabb lesz az erőtlenkedőknek, annyival-is inkább a' betegeknek! L. II, c. 16.

A' kevés étel bizony a' gyomorba es belekbe meg-sem akad. Innen rövid idő alatt, nem lévén azoknak mit dolgozzanak, mitől simogattassanak, magokat kezdik emészteni, el-lágyúlnak, el erőtlenűlnék, *spasmusokkal*, széllel meg-telnek; az ő üregjeikben imitt amott meg-maradt és meg-tsipösült nedveségektől rá-gattatnak 's a' t. De a' kevés ételből nedveség sem készülhet annyira való, hogy az ereket illendőképpen ki-feszithesse, a' vert meg-új-jithassa és édesithesse, melly miatt az erek sem tudják a' nedveségeket elegendő sebességgel mozgatni, készíteni, és a' szükséges helyre által-tenni; a' honnan szükségesképpen el-kell nem sokára az egész testnek soványodni, a' vérnek magában meg-kell tsipösülni, rothadni 's a' t. BOERHAAVE *Instit. Med. S. 757.* az éhségből következő változásoknak, a' mint t. i. azok egymás után támodnak, ilyen reudet tsinál: Fel böfögés, bányás-eröltetés, el-ájulás, az ételnek eleinten erős kívánása, de majd végképpen el-veszése, erős szomjúzás, belső szárazság, erőt-

lenség, bas-tekerés, korrogás, az epének meg-gyü-lése, és fel-gyülása, okádás, el-foványodás, ál-motlanság, nyavallya-törés, meg-dühödés, balál. Ezekből világosan ki-hozza azt-is, hogy az éhség sokkal több és veszedelmesebb nyavallyákat szül, mint az tübetetlenség. Közönségesen úgy tartják, hogy het napok alatt éhrel meg-halna az ember: melly a' jó egészséges, erős munkás, fokot vigyázó, sarró és véres természetű, fokot izzadó embereken, a' kis gyermekeken, erőtlen öregeken, szoptató dajkákon, és betegségből újonnan fel-gyógyultakon, a' kik, a' mint ilyebb-is említők, fokkal nehezebben áll-hatják az éhséget, meg-is eshetnek. De a' betegek, fokot ajuvó, kövér, *ph egmaticus*, *melancholicus* személyek, mint fok példák bizonyítják, két, három hetekig, hónapokig, fel, sőt egész éftendeig-is eltenek minden étel és ital nélkül. Mó'ses, Illyés, 's Idvezitők 40 napokig semmit nem ettenek. De ezek mind rend kívül való dolgok. Rend szerint azért meg-kívánja a' természet, hogy leg-alább egyszer, kétszer étellel minden nap meg-elégítsék.

Hogy ha pedig egy vagy más októl kén-szerítettünk néha fokáig nem enni, igen hasz-nos. 1.) Az alatt leg-alább vizet gyakran in-nya, mivel ez által a' belső részekben a' ned-velségek 's a' vér-is a' tsipősegtől és rothadás-tól szépen óltalmaztatik: azután pedig gyakor, kevés, leves, gyenge ételeken kezdvei, és úgy lépni több és keményebb eledelekre, mert az éhség a' gyomrot igen el-szokta gyengíteni. 2.) A' munkától és vigyázástól, a' mennyire lehet, magunkot meg-tartóztatni; mert a' nedvelségek-
nek

nek el-vékonyodását, el-apadását, meg-tsipösülését és rothadását mindenik sietteti.

Ebben a' §-ban a' kevés ételt két tekintetben vézszük-fel: 1.) Mikor az ember tsupán tsak annyit eszik, mellyel természeti éhségét ki-ólthatja. 2.) Mikor ennyit sem eszik, hanem hosszafon éhezik és kop-lal. Az elsőt *Mértékletességnek* 's néha *Böjt-nek* nevezik. A' *Böjt* pedig a' mértékletes ételtől annyiban különbözik, hogy a' mértékletesen élő ember az ételnek semmi ne-mében nem tézzen különbséget, hanem akar hol és akár mikor a' mire szert tehet, ab-ból annyit eszik, a' mennyivel éhsége el-műlik: a' *Böjtölő* bizonyos ételektől, mel-lyek a' testet inkább hizlálnak, és a' vért jobban fel-gyúlasztanak, fogja-el, meg-határozott időkig magát; vagy pedig egy ideig, míg t. i. a' testnek zabolátlan tüze meg-lankadt, semmit nem eszik, vagy nem-is itzik. Mi-is azért itt az egészségnek jobb móddal lehető meg-tartására szükségesnek tartjuk e' szerint mindeniket fel-venni, és egy két szóval ki-világosítani, mellyikből ni kár és házon következhetik az embernek' egészségére?

Az *Éhezést*, a' mint elébb-is említet-tem, sőt az igen vékony és kevésbé tápláló szük ételt-is sokkal ártalmosabbnak mondot-ta. HIPPOCRATES *Aph. 5. L. I.* nem tsak az egészségesekeknek, hanem a' forró beteg-ségben lévőknek-is, mint a' kevésbé telyes-sebb és keményebb eledelt. CHRYSOSTO-mus ugyan egy a' leg-tudósabb régi Atyák közül *super Epist. ad Hebr. Serm. 29.* midőn a' mértékletes életnek ditséreteit beszélget-te, és mind a' telhetetlenségből, mind az éhségből származni szokott nyavalyákat elé-fzámllalta volna, így végzi szavait: *Quod etiam facit fames, hoc etiam facit plenitudo ci-*
borum

Az éhezés a' mértékletes étel, az a' böjtölés egymástól mennyire különböznek?

Az éhezés soha nem hasznos?

borum, magis autem pejora. Fames quippe in paucis diebus aufert hominem ex hac vita pœnali, excessus vero ciborum consummit et putrefacit corpus humanum, et macerat ægritudine diuturna, et tunc eum morte crudeli consumit, az-az : A' miket mivel az éhség, azokat mivel az ételben, italban való telhetetlenkedés-is, de gonoszabbúl. Mert az éhség kevés napok alatt ki-ragadja az embert ebből a' nyomorúlt világból, de a' felette fok étel megemészti és el-rothasztja a' testet, el-fonnyasztja azt a' hosszúas betegeskedéssel, 's utóljára kegyetlen halállal meg-öli. De ezekben a' bölts Atya, a' mint több szavaiból ki-tettszik, inkább az erkölcsök' igazgatására, mint az egélség' 's élet' meg-maradására nézett; 's ennyiben az éhség a' jól-lakásnál kevésbe-is tartathatik úrtalmosobbnak.

Az elme' virtusainak fel-segállítására bizony,

A' böjtről és kikötés menüiben hasznos? a' böjt vagy a' fok ételtől 's italtól való tartózkodás, eleitől fogva egy nevezetes eszköznek tartatott; mint ezt magáról-is említi Sz. DAVID 'Sólt. 35. 13. Bővebben ki-

magyarázza AUGUSTINUS Serm. de Jejun. Jejunium purgat mentem, subleuat sensum, carnem spiritui subiecit, cor facit contritum et humiliatum, concupiscentiæ nebulas dispescit, libidinum ardores extinguuit, castitatis vero lumen accendit. 's a' t. az-az : A' Böjt tisztítja az elmét, fel-segíti az érzékenységeket, a' testet a' léleknek hatalma alá veti, a' szívet töredelmessé és alázatossá tévzi, a' testi kívánságok' felhőit el-ozlatja, a' bujaság' tüzet ki-öltja, a' tiszta életnek világát pedig fel-gyújtja. Nem úgy kell mindazáltal ezeket venni, mintha a' nem ételből vagy kevés ételből az elmére a' nevezett virtusok önként következnének. Mert, a' mint szól

menyire nem használ? HIERONYMUS ad Eleant. Quid prodest tenuari corpus abstinentia, si animus intumescit superbia? Quid virtutis habet vinum non bibere, et ira et odio inebriari? Mit használ nem-

evés-

evéssel el-gyengíteni a' testet, ha az elme kevélységgel fel-fúvalkodik? Mi jó van a' bor nem-italban, ha ki haraggal és gyűlölséggel meg-részegedik. E're nézve helyeseu ítélte ISIDORUS: *Qui cibus abstinent, et malu agunt, daemones imitantur, quibus culpa adest, et cibus deest.* A' kik az ételektől magokat meg-tartóztatják, de rozsfzat tselekesznek, az ördögöket követik, a' kik nem esznek, 's vétkezni meg-nem szűnnek. Es GREGORIUS in *Pastoral, In cassum per abstinentiam corpus atteritur, si inordinatis motibus dimissa mens vitii dissipatur.* Haszontalan rontod étlenséggel a' testedet, ha rendetlen indulatoknak eresztve elmédet a' vétkekkel azt fel-forgatod. Nagyobb okoság azért, úgy mond Joh. CASSIUS *De Inslit. Mon.* a' testet étellel és itallal mértékletesen minden nap meg-újítani, mint sem egy végtibe hozzás és terhes böjtöl gyötreni; mint-hogy a' rendetlen meg-éhezés nem csak az elmének állhatatosságát, hanem a' könnyörgésnek foganatosságát-is el-rontja; és a' testet el-bágyasztván meg-erőteleníti az elmét-is. Ugy ítéltek ebben a' dologban a' régi böltsebb Atyák. Nevezetesen Sz. CHRYSOSTOMUS *super Math. Hom. 32. Abstinentius magis propter sanitatem, quam propter beatitudinem.* Tartóztatjuk magunkat az ételtől inkább az egészségért, mint sem a' boldogságért. Az egész *virtus* tehát, a' melly itt fenn forog, ebből áll, hogy az ételhez való kívánságot tudjuk a' józan okoságnak zaboláján hordozni.

Corn. CELSUS az *Abstinentiának* két ne-meit téfzi-fel *Lib. II. c. 16. Alterum ubi nihil adsumit coger, alterum ubi non nisi quod oportet.* az-az: Egyiket midőn semmit sem eszik a' beteg, a' másit mikor csak annyit és olyant eszik, a' mi szükséges. Es ennél, úgy mond továbbá, a' betegeken semmi többet nem-is segít; amaz pedig a' betegek.

mikve illő
ebben vi-
gyázni?

A' mérték-
letes élet-
nek hasz-
na ki-ter-
jedé mind
az elmére,
mind a'
testre.

tegeknek és erőtleneknek annal haszontalanabb, a' mennivel haszontalanok az egélségeknek. Miből álljon aza' ditséretes *Abstinencia*, meg-mond a HIPPOCRATES L. VII. *Epid. Sanitatis studium est non ieiunari cibus, et inpigram esse ad labores.* Hogy t. i. az egélsz meg-elégedésig ne égyünk, és a' dolgot-tételben ne restellkedjuak. Az elébb-is említett hofzfüéletü egélséges CORNARO maga írja magáról, hogy ő soha az egélsz meg-elégedésig se nem ett, se nem ivott, hanem mindenkor csak annyit, hogy még, többet-is jó ízűn ehetett es ihatott volna. És ez már az a' farkalatos *virtus*, a' melly (*Temperantia*) Mértékletesség név alatt eleitől fogva annyira ditsértetett. PYTHAGORAS, a' ki LAËRTIUS szerint L. VIII. soha jól lakva nem láttatott, ez ilyen mértékletességet *robur animæ*; a' lélek' erőségének szokta vala mondani, melly a' szenvedések (*passiok*) nélkül való léleknek világofsága. DEMOSTHENES azt állította, hogy azon az emberen, a' ki a' böltsefség' fundamentumául a' mértékletességet és a' maga meg-tartóztatást tette, soha semmi gonoz nem eshetett, a' STOBÆUS' bizonyítása szerint *Serm. de Temperantia.* SOCRATES a' takarekos és maga dolgaival meg-elégedő életet az elmében hasonlította az olyan rövid és gyönyörűség es lélethez, mellyben nagy kedvesség és kevés fáradság vagyón. Ugyan ő szokta vala mondani: *Nulla re inuigere Dei esse, quam paucissimis Deo proximum.* Semmi nélkül nem szükölködni Isteni, leg-kevesebb nélkül Istenhez közelítő állapot. És ő gazdagnak-is nem azt tartja vala, a' kinek fokja volna, hanem a' ki kevéssel meg-elégednék. *Virtus enim suis rebus contenta, natura opulenta est.* Szava' járása vala SOCRATESnek ez-is: A' gazdag és drága készületi afzta-
lokot a' szerentse, a' takarekosti és elégségesti a' mértékletesség teríti az embernek; a' melly

a' kedveseknek kedveségeket neveli, és gyönyörködtető hafznokat nagyobbá téfzi. Ugyan ö LAËRTIUS szerint úgy tartotta, hogy a' kik takerékóson (*frugaliter*) élnek, az ételből és italból fokkal több gyönyörüséget vesznek, és kevesebb kint látnak, mint a' kik szájak' kívánsága szerint élnek: 's ha ki a' kenyeret jó ízűn eszi, annak sermi szüksége nints a' drága ételekre; a' ki akármi italt jó ízűn iszik, egyéb pohárt nem keres, hanem a' mely jelen van. *Fames enim et sitis optime condit omnia.* Mert az éhség és szomjúság leg-jobb ízt ad mindennek.

Mind ezekre nézve PYTHAGORAS az egéfségnek és a' böltsefségnek meg-szerzésére fő regulául ízabta vala:

Imperare ad se se te his :

Ventri quidem primum, et somno, et libidini, et ira.

Ahoz szoktasd magadat, hogy parautsolhafs a' hafadtnak, álmodnak, bujaságodnak és haragodnak. O maga, a' mint az ö életében írja LAËRTIUS L. VIII. p. m. 361. tsak méz-
Peldák
e're.
 zel, kenyérral élt; étkei vóltak többire a' kerti zöldségek nyersen vagy főve; húst; és a' mit a' tenger hozott, soha nem ett, itala vala forrás viz; és soha a' meg-elégedésig nem ett, 's ezen az úton minden betegségtől üressen, némellyek szerint 90, mások szerint 104 esztendőig vitte életét. Lásd BRUCKERT *Instit. Hist. Phil. L. II. c. 10. §. 7.* ZENO a' *Stoica Philosophiá*nak *Fundatora* különös szük *Diatá*val élvén, minden nyavalyája nélkül 98 esztendeig élt, a' mikor ö maga magát meg-fójtotta. SOCRATES-is egéfsz életében 70 esztendős koráig, a' mikor mérget innya kéntelenítettett, mértékletes életével minden betegséget el-került. DEMOCRITUS-is ezen az úton maga életét, némellyek szerint, száznál-is több esztendőkre terjesztette vala. DIOGENES szánt-
 szán-

szándékos szegénységben úgy élvén, hogy soha előre arról ne gondolkodnék, hogy más nap mit ennék, go elztendő korában a' nyers ököi-lábtól vagy habarnyitzától vesze-el. PLATO, egyébként ugyan négy tagba szakadt erős *complexiójű*, de a' fok utazások és szerentsétlenségek miatt meggyengült ember, a' maga életét 81 elztendőre, az-az: a' leg-tökéletesebb számra, a' melly kilentzfzer kilentzből született, felvitte vala; a' mikor épen születésének napján tsendesen meg-hala, a' mellyet-is ő egész életében folytatott, mértékletes szük elesegnek tulajdonít SENECA *Epist.* 58. A' mellyekből ugyan ő azt hozza-ki, hogy a' (*frugalis*) szükön, takarékoson való élés a' venséget-is meg-nyújthatja. Ugyan ő írja *Epist.* 21. EPICURUST úgy téfzi-sel, mint a' leg-mértékletesebb életnek nevezetes példáját; és felette tájálja, hogy az ő némelly mondásait azután sokan a' magok buja, vétkes életeknek palástjává tették. Vólt, úgy mond SENECA, ennek a' *Philosophus*nak egy kertje, mellynek kapujára e' vólt írva. *Hoffes hic bene manebis, hic summum bonum voluptas est. Paratus erit istius domicilli custos, hospitulis, humanus, et te potentia excipiet, et aquam quoque large ministrabit, et dicet: Ecquid bene acceptus es. Non irritant, inquam, hi hortuli funem, sed extingunt, nec majorem ipsis potionibus suum faciunt, sed naturali et gratuito remedio sedant. In hac voluptate conseruie, de his tecum desiderijs loquor, quæ consolationem non recipiunt, quibus dandum est aliquid, ut desinant. &c.* Ezek között a' gyönyörködések között Epicurus, jóllehet az erős tanulással testét nagyon meg-erőtlenítette, és a' hójagbéli cakuiusfal el-kínzotta

Epicurus'
mértéklet-
sége.

más régi
példák.

vala, életét 71 elztendeig gyámolgatta. Az Egyiptomi régi Pogany Papok-is, hogy életüket szentebbül folytathassák, és gondolataikkal fellyebb emelkedhessenek, felet-

te kevés étellel élnek vala. A' Persák' Magassai lisztnél és kerti veteménynél egyebet nem esznek vala. Az Indusok' Gymnosophistái tsak gyümölcsökkel és babbal táplálják vala magokat, 's mind igen sokáig élnek vala. STRABO-is Geogr. L. XV. p. m. 451. *propter simplicitatem et vite parsimoniam*, az ő együgyü és szük eleségekre nézve, a' maga idejebéli Indusokat más nemzeteknél egészségesebbnek írja lenni. A' Görökökről jegyzette-meg RUSSEL, hogy azok valamint a' könyveket, úgy az Orvosokat még ma-is kevésre bétsillik, még-is ritkán betegeskednek, mellynek egész titkát abban helyheztetü ő utánna UNZER *Der Arzt. B. I. p. 212.* hogy gyakran serednek, és felette mértékletelen 's józonnon élnek. Ugyan ő említi a' n. h. hogy az északi Amerikának felső részén Terrencew és Hudzons-bay körül felettébb sovány pusztás helyen lakjanak holmi *Esquimaux* nevezetü Barbarus, de egyébként különös jó erkölcsü Nemzetek, a' kik azon a' vad helyen napról napra iszonyu munkával és izigoru kóttal élődnek; de köztök a' nyavallyáknak háte-is alig van, és többire száz, 's több esztendőket-is jó erőben el-élnek. A' mikor a' meg-öszült régi emberek látván az *észak hajnainak* vagy világosságnak égen fel-tettző játékját, és ök azt a' meg-ofzlattatott bődög lelkek' játékjának lenni gondolván, nagyon örvendezve kéri a' magok közelebb való attyokfiat, hogy őket kötéssel fojtsák-meg, hogy azonnal lehessenek annak a' me nyei örönnök részesei. A' melly utó-ló szolgálatot a' magok öregjeiktől meg-nem vonni. az ifjak-is nevezetes köteleltségeknak tartják. Taláttak nem kevesen, kivált a' régi *Ascerák*, vagy izentebb élet' követése végett *Klastro-Ascerák* mokba zárkozott Barátok közül-is hosszú mértékletűek, a' kik-is a' szük és együgyü élet-tesége nek módját magok fogadásoknak első pun-

Az Esquimaux Amerikai nemzetben különös példája a' mértékletes életnek

A' régi

Ascerák mokba zárkozott Barátok közül-is hosszú mértékletűek, a' kik-is a' szük és együgyü élet-tesege nek módját magok fogadásoknak első pun-

Elumál tettek vala. Mások-is sokan, a' Nagy VERULANIUS' bizonyítása szerint, az ilyen *Monasticus* vagy *Pythagoricus* szük életnek nem csak a' szentebb életre, hanem az állandó jó egészségre és hosszú életre-is nagy hasznát vették.

De jól jegyzette-meg *Ant. HAENIUS* *Pa-*
Kiknek *ihol. F. II. p. 230.* hogy ez a' szük élet
használ- ugyan a' gyengébben termett, idejeket ülés-
hut inkább' fel, szent elmékedések közt árnyékban töl-
az ilyen tö személyeknek, gyermek-úgyas aszszo-
keves etel, nyoknak, febefeknek, nagy vér-folyást szen-
ital? vedteknek, betegségből meg-gyógyúltaknak,
 sok bánat 's keserűség közt élőknek, nem
 alhatóknak, kivált a' melegebb Tartományok-
 ban egy általjában sokat-is segíthetett: azok-
 mak pedig, a' kiket az ő szülei a' magok
Bacchusban és *Venusban* buborékoló életek-
 kel még annyok' méhében vetkes életek'
 mártynomivá lettek, a' kevés étel és ital
 egyedül való út légyen nyomorúlt egészsé-
 gek', és továbbatska nyuló életek' meg-nye-
 résére; a' mint az elébb-is említett *Corario*
plédsja eléggé meg-bizonyította. De má-
lokban, kik erősebb, elevenebb testel bír-
 tak, és munkásobb életet követtek, ez a'
 koplaló szük élet sok ezer károkat tett. És
 ha, úgy mond *HAEN* *Ur,* a' holtak' listá-
 ját, mellyek a' jól rendelt Országokból az
 Ujság-hirdető levelekben gyakran fel-tétet-
 nek, el-nézzük, azok szerint többet talál-
 lunk 80, 90, 100, 's több esztendő embe-
 reket, a' kik egész életekben szabadabb és
 tellyesebb, sőt éppen korhely *Dietát* tar-
 tottak, mint sem a' kik az ételben és ital-
 ban magokat felettébb szorongatták. Azok
 a' régi hosszú életü *Anachoreták* vagy *Asce-
 ták*-is, a' kiknek példájok a' Hiitóriákban
 emlegettetik, sok ezerek közül kevesen volt-
 tak, midön azoknak, a' kiknek azon élet-
 nek módja mellett, ifjú korokban vagy fél
 idejekben mellölek el-holtak, feledékeny-
 ség-

*Kiknek
 nem volna
 hasznos?*

ségbe ment a' nevek. Lásd azokat-is, a' mellyeket elébbi Munkánkban *Alfodik Darabjában* a' IX-dik Részben az életnek meg-hozzszabításáról beszéllettünk.

A' mi az *éhezést* vagy *koplalást* nezi: mondhatom, hogy az soha senkinek nem volt jó. A' nagy Mester HIPPOCRATES *L. nyavalya, de Fluribus* maga-is úgy tartotta ezt: *Ubi és igymün-fanes molestia, morbus fit. Quidquid enim ha-denkor ut mini molestiam et tristitiam infert, morbus vocatur.* A' hol az éhség alkalmatlankodni kezdett, úgy mond, ott nyavalya van. Mert nyavalyának mondatik, valami az embernek bajt és kedvetlenséget okoz. Mellynek orvossága az étel. Ezt bizonyítja CELSUS is *L. II. c. 2. Quod si sanis corporibus inutile est, ubi aliqua neccitas famem fecit, quanto inutilius infirmo, nequam agro.* Ha, úgy mond, mikor valami szükség meg-éhezett, az az egészséges testeknek halzontalan, mennyivel halzontalanabb lézen az erőtleneknek, annyi-val-is inkább a' betegeknek. Meg-esik ugyan, HIPPOCRATES' tartása szerint, bizonyos állapotokban, hogy az egy ideig való nem-evés némellyeknek orvosság gyanánt-is szolgáljon. *Fames enim magnam potentiam in natura hominis habet, et Junandi, et debilitandi, et occidendi. Libr. de Vet. Med.* Nevezetesen javallja ezt a' nedvesség a' testben lett el-bövülésének ki-száraztására *Aphor. 59. Lib. VII. Corporibus humidus carnes habentibus famem inducere oportet; fames enim siccit corpora.* Ollyankor-is, mikor a' hozzszas vendégeskedés, és fok téfztás, kövér ételek miatt az embernek étel-kivánála önként el-fogyott, teste nyers, tanhyos nedvességekkel el-tel-vén meg-nehezedett, a' CELSUS' tanácsa szerint *L. III. c. 2.* nem árt egyszer máször egy két nap koplalni, és az alatt csak vizet innya vagy hig leveleket hörpölni. De a' mint elébb-is mondtam, a' fokáig tartott böjt, sőt az igen vékony és kevés étel-is

Némel-lyeknek módjival még-is használhat.

Mitsoda
veszedel-
meket hív
maga után
az éhség?

az egészséges emberben soha nem hasznos. Tschirnhausen M. C. p. 23. magáról írja, hogy ő egykor harmad napig az ételtől magát megtartóztatván, a' fogait meg-lódulni, a' száját tsipős nyállal meg-telni, és azután az ételtől-is erőssen fájni tapasztalta. A' Rüssel' utazásiból említi Unzer Der Arzt B. I. p. 215. hogy Aleppóban szokások a' vén 'Sidóknak, hogy életekben egyf er Szombattól fogva más Szeredáig semmit se ne egyenek, se ne igyanak; de ritka viheti ezt köztök úgy tsak három, négy napig-is, hogy attól nagy baja ne következék; némellyek életeket-is el-veztik. Pocock-is a' szent Földön lakó kegyesebb Keresztyének közt, midőn a' Nagy Hérben Tsötörtökön reggeltől fogva Vasárnap est-
vig az egész időt egész böjtel töltik, eb-
ből sok terhes nyavalyákat tapasztalt szár-
mazni. A' minémü néhány példákat mi-is
ezen mostani Munkáknak Második Darabjában
a' 10-dik levélen fel-jegyzettünk vala. Hogy
pedig bizonyos személyek hetekig, hóna-
pokig, sőt néhány esztendőig minden étel
és ital nélkül éltenek, az, a' mint ott-is
mondottuk vala, benne a' természet' rea-
din kívül lévő különös nyavalyának neve
völt. Rend szerint mind az egészségesek,
mind a' betegek az étel és ital által való
meg-újítást mindennap meg-kívánják.

Ezek a' ki-üresült, az, mint valami nehéz üres fats-
természet' kó, nem kevés szenvedéssel, le-kezd fityeg-
titján mi-
kenz kö-
vetkeznek

ni a' hasba; hasonlóképpen meg-fonnyad a'
tizenkét újni bél-is annyira, hogy midőn
az mind a' sós nyálat szivárgó Pancreast,
mind az epe-hójjag' tsőjét fel-húzza, és ezek-
nek nedvességel nagyobbára vízfsza kezde-
nek folyni a' gyomorba, nem pedig a' ter-
mészet' útján a' belekre, ott étel, ital nél-
kül magokra öszve-elegyedvén, kevés idő
múlva el-rothadnak, szörnyen meg-tsipősül-
nek

nek, és éktelenul meg-büdösülnek, a' gyomor' fibráit kegyetlenül rágni, emészteni, görtsbe tekerni, *convellni* kezdik, a' gyomorban lévő *aërt*, a' magok szappanos levekkel öszve-törve, abból tajtékot, habot tsinálva, Mellyekből ofztán azok a' *Boerhaavetól* rendbe szedett, szörnyü, és a' halálra nyakszirt vivő változások *Lautz-szem* módjára le-folynak.

Nem lehet t. i. hogy ez az éktelen, rothadt, büdös gőz a' száját meg-ne büdösítse, undok, enyves, habos nyállal, takonnyal annak belső részit el-ne töltse, a' jó nyálat el-rothatsztván, a' fogak' húfait meg-ne fenyvesztse, úgy el-ne lágyítsa, hogy többé a' fogakat keményen ne tart-hassák. Az öszve-szorult, és *convulziókban* lévő gyomor az el-rothadt, és a' nagy hév-ségben ki-terjedett tajtékos *aërt*, keferu nyállal egybe-keverve a' merre az utat kaphatott, az-az: a' torkon a' szájra fel-ne lövöldözze; kívánván a' gyomor ettől az alkalmatlan terhtől bővebben-is szabadítani, azt ki-hányani-is ne igyekezze: a' mellynek éktelen büdös szagjától és a' nagy útaltságától a' gyomor szörnyen émelyeg és rágódik, el-annyira, hogy ettől az érzékenyebbek el-is ijúlnak. Ezek közt a' gyomor a' maga rágó fájdalomnak enyhítésére, és egymást kegyetlenül sűrlo falainak engesztelésére, régi szokása szerint, egy ideig az ételt és italt szörnyen kívánja; de majd maga is a' nagy rágás miatt fel-gyúlad, és megkezd rothadni, és ezzel mind mozgását, mind érzését el-veszti; és az ételt többé nem tsak nem kívánja, hanem ha valamit-is eszik-is, akár leves, akár kemény étel légyen, mindjárt ki-hányja. Azonközben le-folyván a' gyomorból a' belekre-is az a' meg-tsipösült és rothadt epe, azoknak leg-érzékenyebb felső részét, nem különben mint a' gyomrot rágni, emészteni, gyötörni kezdi; alább

Az éhség-
böl a' hu-
lia hogy
követke-
zik?

szállván az egész útjában hasonló kínokat, fájdalmakat, égetéseket, irtózatot belső szomjúságot és izárazságot, has-tekerést, spas-
musokat izerez. A' mellyek midőn a' be-
lekben a' izelet ide-is, tova-is lövöldözik,
nagy zeigést, korrogást gerjesztenek; fel-
felé fordulván rajtok a' mozgás, a' beléjek
le-folyt epét a' gyomorra vizsza hajtják,
's onnan majd ki-okádatják. Így rész ize-
rint a' tápláló és élesztő frissebb nedvetsé-
geknek el-folyásából, rész szerint ezen gyom-
morban 's belekben meg-veszett matéria mér-
ges gözinek a' vérbe a' több nedvességek-
be való ki-terjedésével, a' táplálás nem csak
meg-iznik; hanem az egész test el-izárad,
el-soványodik, az agy-velő a' fel-gyüladott
's meg-tsiposult, rothasztó méreggel meg-
elegyedett *spiritusok*nak ösztönözése miatt
fel-bevül, álmot nem kaphat; az inakban
rendeletlen erőszakos mozgások indulnak,
mellyek a' testnek tagjait kegyetlenül ide 's
tova tekerik, sőt egész meg-dühödést tá-
masztanak a' testben: mellyet, kevés idő
múlva az érzékenyebb részekben, minéműek
a' gyomor, belek, az agy-velő, tüzes gyü-
ladások, a' gyüladásokat fene rothadás, a'
fene rothadást tsendes halál váltanak-fel.

Riken esik
meg leg-
hamarebb?

Ezek a' romlások pedig az el-éhezett
személyeknek erejek, izokások, különös
természetek, életeknek módja, akkori álla-
potja szerint, hol sietőbb, hol később lé-
pésekkel követik egymást. A' *Climának* hi-
deg vagy meleg természete, 's az élesztő-
nek része-is a' szerint, a' mint előbb az étel-
lel és itallal való bővebb és gyakrabban meg-
újításról meg-jegyeztük vala, hol lietteti,
hol késlelteti; úgy hogy az éhel-halást bi-
zonyos napra éppen ne lehessen határozni;
mint azt másutt feles példákkal meg-muto-
gattuk vala.

Hogy pedig az ilyen *iszta*, valóságos
vagy az *egész éhség* (*inedia absoluta*) a' tel-
be-

vetetlenségénél veszedelmesebb nyavalyákat
 zúljon, ki-tettzik az el-mondottakból: de
 meg-ítélhetjük abból-is, hogy a' meg-ter-
 ielt testen ki-üresítő eszközökkel, épségben
 lévén még a' Természetnek ereje, segíthet-
 ni; de az éhségben, midőn a' Természet-
 nek ereje már el-szakadott, a' nyavalyák
 mind utolsó veszedelmre, az-az: a' rot-
 hadásra sietnek, azt semmi eszközzel el-nem
 várthatni. Ezekhez járul, hogy addig,
 míg valami ételt kaphatnak, többire a' bel-
 ső részek-is annyira meg-erőtlenültek, hogy
 ha azután a' nyert étellel és itallal kíván-
 ságok szerint meg-elégedhetnének-is, azt
 meg-emészteni többé nem volnának elégsé-
 gesek; hanem el-rothadván az benne, ö-
 ket az éhségnél nem kevésbé veszedelmes
 forró hidegbe ejtené; 's ezen az úton ugyan-
 tsak meg-ölné őket. Mint ennek példáit a'
 hofzszafon bé-zarva tartatott várakban, vagy
 maűtt el-éhezett emberekben, mikor onnan
 fel-szabadultak, vagy egyébként bővebb ele-
 ségre kaptak, gyakran tapasztaltak. Ezek-
 re nézve mondotta hajdon CELSUS-IS L. I.
 c. 3. *Neque verb ex nimia fame nimia satietas,*
neque ex nimia satietate fames idonea.
 A' hol jegyzésre való, hogy leg-bátorságo-
 sabb ételek léfznek az ilyen el-éhezetteknek
 a' jól meg-ért, kevés, savanyu, leves gyü-
 möltsök, nem kövér hús-levek tzitrommal,
 bor-kövel, vagy savanyu sóska, turbolya-
 levelekkel meg-savanyítva, selényi vagy két
 harmad rész vízzel meg-elegyített tej, vé-
 kony bor nem egész hidegen, és részenként
 véve; minthogy ezek a' rothadást-is ellen-
 zik, a' gyomrot-is az emészttéssel nem ter-
 helik; az edényekben-is által-takarodnak és
 tsendefen terjednek-el. A' hús, a' sajt, és
 fok száraz kenyér ellenben leg-ártalmasab-
 bak. Meg-tartást érdemlő ilyen állapotban
 HIPPOCRATESNEK-IS ezen intése *Aph. 16. L.*
11. Ubi fames, non oportet laborare. A' hol

*Az éhség
 szü-e ve-
 szedelme-
 sebb nya-
 valyákat,
 vagy a'
 telketet-
 lenség?
 Az éhség
 amannal
 miért ve-
 szedelme-
 sebb?*

*Az el-
 hezettek-
 nek mi-fé-
 le eledele-
 ken kell
 az ételt
 kezdeni:*

Egyebek-
ve mikre
szükséges
vigyázni?

éhség van, nem kell dolgozni. Ugyan-is, a' munka a' gyomor-béli emésztésnek, és a' tápláló nedvességeknek hamarébb való elkészítésére jól szolgálna; de itt, midőn a' vért fehéfebb keringésbe viunné, és a' vatskolással annak el-vékonyodását, fel-gyuladását, meg-rothadását, és a' testből való széllyel-ofztlását fiettetné, a' romlást-is kézen fogva hozná. Meg-esik ugyan, a' mint elébb-is említém, fokszor, hogy az éhségnek érzése nem a' gyomor' és az edények' ki-ürefedéséből következik, hanem a' gyomorban meg-gyült etzetefségnek rágásából; a' mikor a' test egyébként eledellel és nyera nedvességgel eléggé teli van. Illyenkor azért a' dolog-tétel vagy *commotio* nem csak nem tiltatik, hanem orvofság gyanánt *commendat*ik. Mellyekből azt a' kérdést-is nem lézzen nehéz meg-határozni; mennyiben használjon vagy ártson az ebéd és vatsora előtt való járás? Mert, ha az ember valósággal meg-van éhezve, a' járasnak nints semmi helye: ha pedig teste étellel egyébként elég teli vólna, hanem szokásból csak azért ül afztalhoz, hogy az ebéd' vagy vatsora' ideje el-következett, olyankor az ebéd és vatsora előtt való járás hasznot tézzen.

§. CCLXXVIII.

A' fok étel a' gyomrot felettébb ki-feszítvén, 1.) Azt meg-erőteleníti, és így maga-is az étel csak taknyos, peshedt, etzetes, rothadt, durva nedvességgé, nem pedig valóságos *chylus*sá válhatik, mellyből vérnek-is éppen hasonlónak kelletik készülni. 2.) A' körül fekvő részeket, úgymint jobb felől a' májat, bal felől a' lépét, hátul a' le-menő és fel-jövő nagy edényeket, fellyül a' mejj' üregit, és abban a' tüdö-

dőket meg-szorítván, a' vérnek szabados által-
 lollyását azokon meg-akadályoztatja. Mellyek-
 ből könnyű léfzen meg-érteni, miért hogy a'
 fok ételt olly gyakran nehéz lehellés, gyo-
 mor-fájás, has-tekerés, has-menés, okádozás,
 belső részeknek meg-dugulása, lomhaság, szin-
 telenség, el-foványodás, ostoba ész, 's több
 e'félék követik. A' Németek közt köz-mon-
 dás, hogy a' telbetetlenség eleitől fogva több em-
 bert ölt-meg, mint a' fegyver és dög-balál. Rit-
 ka madár bizony a' vendégeskedésen igen ka-
 pott ősz ember e' világon. Mi az oka, hogy
 a' nagy Urak a' szegény embereknel rend sze-
 rint rövidebb életűek? a' mindennapi dugtik la-
 kás. Egy Bikának tápláltatására egy kis mező,
 fok Elefántoknak egy kis erdő elégséges, az Em-
 bert a' tenger 's föld sem tudja bé-tölteni. De
 vallyon azért é, így ír a' bölts SENECA Epist.
 60. L. VIII. mintba a' természet nékiünk meg-ele-
 gftbetetlen basat adott volna, midőn illy kis tes-
 tet adott? Nem. Mert vajmi kevés az, a' mi
 a' természetnek adatik, kevéssel meg-elégszik az.
 Nem-is az ébség áll nekünk olly fokban, mint a'
 nagyra vágyás. A' has keveset is, fokat-is bé-
 fogad: kemény, de nem alkalmatlan executor;
 fokat kér, de ha nem adhatz, kevéssel-is meg-
 elégszik. Epist. 21. L. IV. Tapasztaltuk bizony
 mindnyájan fok százszor mi magunkban a' gyo-
 mor' rend kívül való meg-terhelésének ártal-
 mait; tapasztaltuk a' mértékletes életnek szép
 hasznait: de még-is olly hőldogtalanok vagyunk,
 hogy a'ról csak teli hassal szeretjük disputálni,
 ha pedig ki-üresült gyomrunk e' hasznos vir-
 tusnak könnyen bútsut adunk, a' mint ezt el-
 mesen meg-jegyzi Ambrosius egy helyt a' böjt,

ről való Prédikátziójába. GALENUS írja magáról, hogy ő gyermek és ifjú korában igen beteges volt; de az orvosi tudománynak tánulására adván magát, észre vette, hogy az a' fok ételtől volna; es azután soha egészen jól lakva az asztaltól fel-nem költ, mellyel egészsége egészen helyre állott, 's bilandóképpen meg-is maradt. Ezen regulát mások is sokan, mint tsalhatadant, igen jóvallják az egészség' megtartására. 'S igaz-is az, hogy a' gyenge gyomru, eróden, beteges emberek ennek meg betsülhetetlen hasznát vehetik. De a' jó erőben lévő egészséges személyeknek, hogy se a' jobblakás, se a' koplalás, mint szokatlan és fokszor elkerülhetetlen dolog ne árthasson, sokkal egészséfebbnek tartom CÆLSUSSAL L. I. c. 1. *Semmi-féle ételnek nemét, mellyel a' nép él, nem kerülni, most vendégségben lenni, most onnan ki-maradni, most kelletnél többet, most kevesebbet enni.* Hasonló tanátsot ad PLUTARCHUS is *Præcept. salubr. Valamint, úgy mond, a' bajósok tiszta időben valamennyire ki tágasítják a' vitorlákat, ha pedig valami szélvészttől félnek, azokat öszvebb büzzák, úgy az egészséges testnek is a' mértékles Diatántú! lebet néha lépni: ellenben ha valami nyava'lya kezdi magát jelengetni, illő okosabban tselekedni.*

Már fellyebb a' CCLXXVI-dik §. alatt meg-mutogattuk vala, hogy az ételnek és italnak sokságát nem annyira annak mennyiségéből, mint a' véle élőknek természetből 's állapotjából kellefsék meghatározni ama' régi közönséges regula szerint: *Alimentorum mensura ex solidorum robore ac viribus æstimari debet, quod solerti ratione applicatum utramque facit hic paginam.* GALENUS *Comm. ad Aph. 17. §. 11.* meg-is különbözteti,

Satietaem ad vasa, satietaem ad vires, a' meg-telésig való meg-elégedést, és az erő-
 lhez képest való meg-elégedést. Saemeinkkel-
 is látjuk, hogy egyik ember két három au-
 nyi ételt és italt kar nélkül el-viselhet, mint
 a' másik; sőt azt az ő természete meg-is
 kívánja. HIPPOCRATES *de Vet. Med.* az ebéd-
 kori felettebb való fok ételnek jeléül teszi *Az étellel*
 az egészséges emberben, ha a' teste étel után *és itallal*
 mindjárt el-nehezedik, el-lomhúl, elméje *való meg-*
 meg-restül, szája tátog, ásítóz, alhatnék, *terhelődés*
 szomjúhozik, 's ha vatsorát-is észik, szél- *nek jeléi,*
 lel meg-telik, és a' hafa hol meg-reked,
 hol fáj, hol rendetlenül meg-indúl. Ezek-
 hez teszi *Libr. III. de Dieta.* hogy az it-
 lyen magát étellel meg-terhelt embernek va-
 tsora után a' nyála, taknya meg-gyül, egyéb
 tudható ok nélkül az orra meg-dugúl, de
 semmit ki-nem fúvhat; a' szeme' hajai el-
 nehezednek, a' homloka viszket, nem eho-
 tik, nem ihatik, száine meg-változik, és
 azzal vagy orra' leve folyani kezd, vagy *ki-menete-*
 kemény hideg-lelést kap: a' meg-terhelődés- *le,*
 nek kezdetivel az álom neki jól esik, fo-
 kat-is aluszik, gyakorta nappal-is; 's míg a'
 teste egészen meg-telik, addig tsendesén van:
 azután pedig, mikor a' test többet bé-nem
 foghat, és az, az el-válni valók a' kere-
 gésnek sebefsége miatt külön nem tudja vá-
 lasztani, azoknak elleukező volta az elmét
 meg-háborítja; az elébbi gyönyörködtető
 álom háborgóvá, nyughatatlanná létszen, és
 gyakran olyan álmakat lát, mintha valami
 utközetnek kellene mennie: a' *Venus*, a'
 melly elébb könnyebbíteni láttatik ötet,
 már most el-nehezíti. És ekkor már valami
 nagy betegséghez közel van. Ugyan ezek-
 re nézve, úgy mond ismét HIPPOCRATES
Lib. de Diet. Acut. Prava hac est Dieta, cum
quis plures cibos corpori prabet. az-az: Rossz
 életnek módja az, mikor valaki kellestinél
 több ételt ad a' maga testinek. *Aph. 17. 4.*

II. *Ubi cibus præter naturam copiosior ingestus fuerit, id morbum facit. Ostendit autem sanatio.* Midőn több ételt gyúrunk magunkba, mint a' természet kívánja, az nyavalyát ferez; mellyet hogy ettől vólt, ki-mutat a' meg-orvoslás, az-az: a' ki-ürefedés.

Hogy ha pedig a' gyomor a' meg-elégedéfen túl-is, vagy a' roszfz. szokásból, különösen vagy külömb újjabb meg újjabb ösztönökkel a' fok-étel-gerjesztve, vagy erőszakos maga-verésből, től hogy vagy részegen el-bolondúlt fövel mint a' romlik-el? 'sák úgy meg-töltetett, ezzel, a' mint elébb is említém, annak *fibræi* minden-felé úgy ki-nyúlnak, erejeből úgy ki-fognak, hogy többé öszve-húzni és mozgatni magokat alig légyenek elégségesek; a' vér-erek a' gyomor-falaiban úgy el-nyúlnak, úgy egybe-lapúlnak, és úgy meg-szorúlnak, hogy rajtok femmi vér ne folyhasson; 's ha fokáig így kell maradniok, az ö üregjek-is egybe forrván, többé se az emészto nedvességet nem szívároghatják, se magok nem táplálódhatnak; hanem mint egy üres bör-satskó csak olyan léfzen a' gyomor: 's követke-zésképpen a' belé rakott eledeleket meg-emészteni (a' melly, a' mint fokszor meg-mondatott, el-mor'solásból, széllyel-áztatásból, öszve-elegyítésből, külön választásból, a' meg-emésztozott hig résznek a' belekre ideje korán való le-szállításából áll vala) elégséges nem léfzen; hanem az eledel csak úgy hever benne, mint meg-annyi nehéz föld, vagy kö; 's majd midőn a' körül lévő részek' melegétől a' benne lévő aer-is ki-terjed, a' gyomornak el-nyúlt falait annál-is inkább ki-feszíti; jobb felől fel-tö-móztatja (a' disznóban a' gyomor e' miatt a' ki-is hafadott; a' melly ezzel a' földre le-feküvén, hirtelen meg-döglött.) Ugyan ez okból ifzonyu nyúghatatlanság, kefergés, lélekzer meg-szorulás, öszve-vonó és ki-feszítő fájdalmok, gyomor-émelygés, hányás-ki.

kivánás; a' szív' környékének a' gyomorra
 szolgáló közös inaknak (*nervorum inter Costalium et oclavi paris*) egybe-vonódásai miatt
 való nyilaldozása, öszve-kapcsolódása, (a' ^{az egész}
 melly hátul a' váll-lapotzákakra, a' nyak' ^{testre való}
 tsigáira, elöl a' torokra, és a' két vak-sze- ^{ki-terjedé-}
 mekre ki-terjed) a' főnek fájdalma, szédü-
 lés, az ortzának meg-tüzesedése, szem-ka-
 prázás, elmebéli nyughatatlanság, az egész
 testben el-bádgyadás, hideg-borzogatás; a'
 végső részeknek el-hülése, kemény, szapo-
 ra *pulsus* szokták természet szerint a' लोक
 's hirtelen való ételt követni: a' mellyeket ^{szömör.}
 a' mi embereink magokban szömörnek ne-
 veznek. Ezekhez járul gyakorta a' hasnak
 meg-rekedése, a' szélnek benn rekedése, úgy ^{szélnek}
 hogy azt se fel-ne böföghetsük, se alá ne ereszt- ^{benn reke-}
 hetsük. Midön t. i. a' gyomor' közepe így ki- ^{dése.}
 feszült, annak mind alsó, mind felső szájában
 az öszve-vonó *fibrák* keményebben és szorof-
 abban öszve-vonódnak, annyira, hogy azokon
 se fel, se alá a' szél által ne fűrhasssa magát; de
 a' gyomornak közép faláiban lévő *fibrák*-is a'
 felettébb való el-nyulás miatt, el-lévén előre
 erőtelenedve, nem elégségesek a' feszítő
 materiát vagy szelet ezekre az útakra ke-
 ményebben szorítani. Hogy ezek így lé-
 gyenek, észre vehetjük abból-is, hogy mi-
 kor egy két darab szelet fel-böflenthetünk,
 vagy, mint a' puskából ki-lövhetünk, az
 nekünk képtelen könnyebbséget okoz; an-
 nyival-is inkább, ha akkor egy részét a'
 terhnek ki-okádhajjuk. Vagynak *WERRPFE-*
rusnál Tract. de Apoplex. példák: hogy il- ^{Gutta-}
 ilyen állapotban gutta-ütésben esvén némelly ^{ütes.}
Helluók, hirtelen el-vesztek; el-fogván ben-
 nek az ezektől ki-feszült gyomor' nyomása
 az alsó részekre menendő vérnek útját, és
 azt egészen a' főre fordítván. Vagynak at-
 ra-is példák, hogy az ilyen étellel meg-
 töltött gyomor minden erejét úgy el-vesz-
 tette, hogy többé egybe nem takarodha-
 tott;

*Diffente-
ria, vagy
has-riku-
lds.*

*el-sova-
nyulás.*

tott; és e' miatt ezután a' kevés eledeleket-
is meg-nem emészthette, hanem azok emész-
tetien mentek-le a' belekre; 's nem tudván
a' beiek ki-pótolni a' gyomornak ezt a' hi-
báját, azon módon mentek a' beleken-is vé-
gig; és így örökös *Diffenteriában*, has-meg-
sikülésban estek az emberek. A' minémi
történeteket a' fok tizta víztől, fok bor-
tól, musttól, zavaros fertől, méh-fertől-is
jegyzette-meg HAEN Úr *Path. T. II. p. 219.*
midőn ezeket egyszeriben, hirtelen, felet-
tőbb nagy mértékbe bé-tőlrotték a' magok
gyomrokba a' telhetetlenek: éppen úgy,
mint mikor a' vizelletnek hosszúzas tartózza-
tása miatt ki-feszült vizejlöhölyag minden ere-
jét el-vesztvén, a' vizelletet meg-tartani egész
életében elégtelenné lett, vagy a' has' min-
den *marculussainak* munkás ölzve-szorittása,
és a' lélekzetnek erős bé-vonásával-is alig
tudott magából egy-egy keveset ki-tsepeg-
tetni. Ebből a' késő és rosz emésztésből
esik az-is, hogy a' nagy ehetők rend sze-
rint fokot és higan tisztúlnak, de keveset
táplálódnak; másfokban-is a' fok étel után
többire poshadt, lotsos, bűdös, nagy has-
menés szokott következni.

De ha szinte az étel' ki-feszítése miatt
ennyire el-nem erőtelenülne-is mindenekben
a' gyomor, bizonyos, hogy régi erejét a'
ki-üresedés után azokban-is nehezen kapja
vissza; kivált mikor ez az erőltetés egy-
nehányszor egymás után rajta véghez mé-
gyen: hanem a' ki-üresedés után-is nagyon
ki-tágúlva maradván, hogy maga munkáját
folytathassa, kellenél mindenkor nagyobb
meg-töltést kíván. Melly miatt ezekben-
is az ételnek és itálnak nagy része nem
meg-emészte, hanem csak széllyel áztatva
idegen tulajdonságit meg-tartva, (a' melly
*Storbutas Cruaitas*nak mondatik.) vagy meg-etzetesed-
vagy ver-ve, meg-avasodva száll-le a' belekre, a' be-
széjzettség lek-is az edényeknek úgy adják által. A'

hol-is a' magához éppen hasonló, nyers, taknyos, poshadt, enyves, tsipös, ki-nem gőzölöghető nedvesség szaporodik belőlök: 's következésképpen az egész test e'féle nyers rozfsz nedvességgel meg-telik: régi eleven szine, vidám könnyüége oda lefzsz, és e' helyett halovány sárgaság, bádgvadtság, erőtlenség, el-foványodás, vagy gombás, nyálas kövérség támad benne; a' ki-tisztulásoknak reñdi és módja el-bomol; inakot feszengető, szurdaló, hafogató, emésztő fájdalmok, dagadozások, undok sebek, fog húsnak senyvedése, száznak meg-szagosodása, 's több e'félék, támadnak beunek. A' mellyeket N. KÖLESERI SAMUEL Úr azon kis Munkájában, mellyet 1707-ben Szebenben a' Magyarok' Tsömörös nyavalyájáról ki-adott vala *Scorbutum Mediterraneum*, közép földi *Scorbutus*nak nem helytelenül nevezett: minthogy a' tenger' mellyéki *scorbutus*ban-is éppen e'féle nyavallyák szoktak egybe-tsoportozni.

Hogy az ilyen rozfszúl el-készült, durva, hitván vérből *spiritus*-is nem jobb, hanem az ö materiájokhoz hasonló, az-azi igen erőtlen, durva, tisztátalan készüljön, következésképpen . hogy az, elmének-is a' fok étel miatt el-kellessék erőtlenülni 's restülni, ostobáülni, természet szerint következik. Ugy itélt e'röl a' bölts SENECA *Epist.* 92. *Subtilitas animi ciborum copia impeditur:* és a' tudós HORATIUS *L. II. Serm. 2. Corpus onustum. Hesternis vitis animum pregravat una. Atque affigit humo divinæ particulam auræ. &c.* E're nézett az V-dik Száz'nak elein Joh. Cassius Scythiából származott, de a' Sz. Földön nevededett kegyes *Diaconus*-is *de Injlit. Coenobior. Non solum crapula vini mentem in-briare consuevit, verum etiam cunctarum escarum nimietas vacillantem et niçlabundam eam reddit, omnisque integritatis ac puritatis contemplatione dispoñat.* Mind ezekre néz ve te-

Ostoba rest
elme.

hát nem helytelenül mondotta CELSUS-is I. l. c. 2. *Ubi ad cibum ventum est, nunquam utilis est nimia satietas.* az-az: Az ételben-is soha nem hasznos a' felettébb való meg-elégedés. Ugyan tsak, ha az éhezésnek és a'

A' fok *fok* ételnek ártalmait fontba kelletik tennünk, ételből a' mint előbb-is emlitém, HIPPOCRATESSEL származó úgy találjuk, hogy a' felette fok ételből származott nyavallyák még-is kevésbé ártanak, mint a' mellyeket az éhezés húzott magára nyire ve- után. *Qui enim a satietate verius morbi, evacuatio sanat.* Aph. 22. L. I. Minthogy azokat a' nyavallyákat, mellyeket az igen fok étel szerzett, a' ki-üresedés meg-gyógyítja. Meg-tartást érdemlő jegyzése ebben a' dologban HIPPOCRATESnek *De Vet. Med.* még ez-is: hogy az erős és kemény ételek, ha ki c'félékkel terhelte-meg magát, leginkább és leg-nyilvánoságosabban meg-sértik ötet, akár egészséges, akár beteg állapotjában légyen az.

§. CCLXXIX.

Hogyha tehát valaki maga gondolatlanul gyomrát rend kívül meg-terhelte, hasznoson tselekszi, i.) Ha az ételnek egy részét minél hamarébb ki-okádja, követvén ebben a' természetet, a' melly fok gyenge gyomrú Embereket, főként pedig a' kis gyermekeket, a fok ételből és italból köverkezhető nyavallyáktól a' gyakor hányás által szokott meg-tartani. A' hányás után pedig jóvallja CELSUS L. I. c. 3. hogy egy darabotskáig az ágyban tsendeseu nyugodjék, azután teitit lassan kezdje gyakorolni. Ez az oka, hogy a' gyakran vendégeskedő és dobozó régi Rómaiaknál olly igen commendáltatott és szokott dolog vala az okádás.

dás. 2.) Ha a' következendő órákon minden elme és testbeli foglalatosságokat félre teszen. 3.) Más nap jól meg-kopaltatja magát, a' gyomrot és beleket a' rozfsz emészteséből gyűlt tisztátalanságtól holmi gyeuge *laxativával*, a' vért pedig más nap erős *commotio* által támasztott izzadáással meg-tisztítja. 4.) Étel után három, négy órával két, három lintsia kávét, herbathet, vagy tiszta meleg vizet hörpöl, hogy így az ételnek meg-emésztetett része hamarabb ki-takarodván a' gyomorból, a' mi hátra marad, azzal könnyebben bírhaljon a' gyomor. 5.) A' fűszerfűszerek, jó bor, ró'sólis, gyomor-erősítő *spiritusok* és *Tincturák* is a' hideg és taknyos gyomron valamit segíthetnek; de a' hevesebb természetűeknek rend kívül való forróságot és fő-láját tsinálnak.

A' ki-üresítésnek a' régiéknél ezeket öt módjai az öt módjait találjuk: 1.) A' ki-okádás, a' a' régiéknél hová tartozik a' fel-bőfogés-is. 2.) A' Hus-ki-üresedés. 3.) A' meg-kopaltás. 4.) A' fok vizelés. 5.) A' bőv izmálás, vagy ki-gőzölés. Mind az ötre maga a' Természet mutatott utat. A' telhetetenebb kutyák, matskák, disznók ki-okádván az ő gyomrokat terhelő ételnek egy részét, minden bajoktól meg-szabadulnak. A' hányás tartja a' kis gyermekeket, hogy az oktalanul beléjük töltött fok réj, és egyéb étel miatt el-ne veszfizenek. Ez volt eleintől fogva a' dobzózó torkos embereknek-is legközönségelebb menedék-hellyek; a' mint meg-jejezette nemcsak a' férjfiakról, hanem a' maga idejében a' szeszonyokról-is SENECA Ep. 95. a' kik a' bünyaságnak minden nemében a' férjfiakkal vetélkedni virtusnak tartják vala. *Deque inuitis ingesta visceribus per*

os reddant, et vinum omne vomitu rementiuntur. MARTIALIS L. VII. Epigr. 66.

Nec coenat prius, aut recumbit ante,
Quam septem vomuit meros deunces.

Ennek a' A' melly okádó szokásnak fel-állítását a' Nagy szokásnak Pompejus alatt Rómában el-hirefedett Asclepides Medicusnak reguláiból hozza-le PLINIUS L. XXVI. c. 3. *Damnavit merito et vomitiones tunc supramodum frequentes.* hogy t. i. ő az addig élt Orvosoknak orvofságokkal tsinált felette gyakor hánytatást ugyan (*luxurie causa*) bujálkodásnak okáért kárhoztatta: de az egészségre nézve fok állapotokban jóvalotta. Így magyarázza az ő rendelését e' részben CELSUS-is L. I. c. 3. *Vomitiones fieri non oportere, interdum valetudinis causa re- ste fiunt, experimentis constat.* Vitellius régi Római Imperatorról jegyzette-fel az ő életében SVETONIUS c. 13. hogy ő a' maga vendégeit rend szerint három, gyakran négy szakaszokra-is osztja vala, és mindenüknek könnyen eleget téfzen vala; hányáshoz szoktatván magát. Az Athletúknak-is, a' mint említi CELSUS L. c. közönséges szokások vala magokat *clystéll*yekkel és okádásokkal ottan-ottan ki-üresíteni, hogy testeket újabb kemény ételekkel jobban meg-erősíthetnék. Gerjesztik vala pedig ök ezt a' hányást 1.) újjaiknak torkokban mélyen való bé-eresztésével, vagy olajba mártott tollnak bé- dugásával; 2.) Bizonyos olajba mártott szíj-juval (*loro vomitorio*) mellyet le-nyelvén a' szájokból ki-érő végínél fogva addig mozgatnak vala, míg gyomrok fel-háborodván, ezt az étellel egybe ki-okádták. 3.) A' gyengébbek vízbe meg-tört i'sópot, kevés só, és etzetet elegyítve isznak vala. 4.) A' dösölök a' bort addig iszszák vala, míg az nem férvén gyomrookban, egyebekkel együtt a' szájokon vissza-fordúl vala. Ez, úgy mond ATHENÆUS-nál *Deipnos*. L. XV. c. 1.

SIMO-

SIMOCRATES, a' boits Euripides' bizonyítáfa szerint, régen nem vólt szorásban, *ne scire se aliquem ex veteribus, qui ea sit usus evagatione.* Mel' re nézve ERASISTRATUS *Totius*, in *Obser. de univ. Medicina.* meg is feddi azokat, a' kik ezt tse'el'szik; mivel, a' mint ő mo'ja, ez által az erőltetés által a' szem meg-sértődik, és a' has meg-szorúl. Ugyan ott *Ulpianus* így szól: *Age, surge; Asclepides! Claron te Rex vocat.* jelentvén ezzel, hogy ennek fel-találója *Asclepides* lett volna. De nem úgy vagyon; mert ezt az Egyiptomb'liek között is régi szokásnak mondja *HERODOTUS* L. II. p. m. *dási a' régi* 133. hogy ők magok egészségének meg-tar-Egyiptom-tására minden hónapban három nap okádás-béliek-is fal ki-rifztitják vala magokat, és beleiket *gyakorlat* kristéllyel ki-öblitik vala; úgy tartván, hogy *idk.* minden nyavallyák az ételtől jönének az emberekre. A' honnan ő ezeket az Egyiptusokot Afrikában más nemzetek selett leg-egészségesebbeknek mondja lenni; a' mellyre mindazáltal az ur' jó'sága-is, az ő ítélete szerint sokat tett, a' melly nálok soha nem változik. Emlékezik erről az ő szokásokról *DIODORUS SITULUS* is *Biblioth. Hist.* L. I. c. 82. *Morbos ut antevertant clysteriis, et pocabilius quibusdam purgantibus, jejuniisque et vomitu corpora medicantur; idque vel in dies singulos repetunt, vel triduum aut quadriduum interponunt; in omni enim nutrimenti digestionem maiorem partem esse superfluum, et hinc morbos creari, ideoque per curationem jam memoratam, qua principia morbi tolluntur, ad recuperandam valetudinem conferre plurimum effirmani.* *CELSUS* L. I. c. 3. „A' hányást a' fo-
 „ványoknak, és a' kiknek igen erőtlennék
 „gyomrok van nem használni, de a' kik-
 „nek tellyesebb a' testek, és forró epét
 „gyűjtenek, igen hasznosnak mondja, ha
 „magokat vagy iaen meg-terhelték, vagy
 „roszszul emésztének, és attól tartanak,
 U u 2 „ hogy

kiknek dr-
 talmos?
 kiknek
 hasznos?

Ennek
módja és
rendi Cel-
sus sze-
rint.

„ hogy a' mit ettek, meg-nem eméizthetik,
 „ minekelötte az ö gyomrokban meg-nem
 „ romlanék, vagy ha már meg-romlott,
 „ míg több kárt tenne, azon az úton, a'
 „ mellyen bé-ment volt, haladék nélkül ki-
 „ vetik. Ha azért valakinek a' fok étel
 „ után keferü fel-böfögései vagynak, szive
 „ körül fáj, és nehézsége vagyon, ok-vet-
 „ tetlen ezt az eszközt kell elé-vennie.
 „ Használ ez, úgy mond továbbá CELSUS,
 „ azoknak-is, a' kiknek mejjek hevül, a'
 „ nyálok foly, a' gyomrok utál, émelyeg,
 „ a' fülok tseng, a' szemek könnyez, a'
 „ szájak keferü. A'ra mindazáltal vigyáz-
 „ niok kell, a' kik jó egészségben akarnak
 „ meg-vénülni, hogy a' hányásból minden-
 „ napi szokást ne tsinaljanak. Ha kik egy
 „ hónapban kétszer szándékoznak háyni,
 „ többet segitenek magokon, ha azt egy-
 „ más után két nap *continualják*, mintha 15
 „ napok múlva vészik újra elé, hanem ha
 „ ez a' kéfedelem az ö mejjének terhét sze-
 „ rezné. A' kik étel után kívánnak háyni,
 „ ni, és az nekik könnyen esik, igyanak,
 „ az ö tanácsa szerint, tsak lágy meleg vi-
 „ zet, elébb keveset, azután többet, és
 „ szaporábban egymásra, míg háyni kez-
 „ denek; ha nehezen háynak, tégyenek
 „ a' vízhez kevés sót, vagy mézet-is. Ha
 „ reggel kívánnak háyni, igyanak előre
 „ vagy-mézes vizet, vagy i'sópot, vagy
 „ retket, (*radiculam*) azután az elébb meg-
 „ irt mód szerint lágy meleg vizet. A'
 „ hányás után, ha gyomrok meg-gyengült,
 „ egyenek kevés gyenge jó ételt, és igya-
 „ nak-meg három pohár hideg vizet; ha
 „ t. i. a' hányás a' torkokat meg-rosdásítot-
 „ ták. A' ki hányt, ha azt reggel tseleked-
 „ te, azután sétáljon, majd kenesse-meg
 „ magát, és úgy vátsoráljon. Ha vatsora
 „ után hányt, más nap feredjék-meg, és a'
 „ feredöben izzadjon-meg, azután mérték-
 „ „ le-

„ leteszen egyik tegnap sült kenyeret, 's
 „ igyék tiszta fojtótolska bort. Az étele
 „ sült húsból, és leg-szárazabb eledelekből
 „ álljon. “ Vette vólt ezeket CELSUS HIP-
 POCRATESBÖL, a' ki-is *Libro de salubri Dia-*
ta ezekről hoszfazon beszéil.

Más Kérdés: *Ha vallyon olyan állapot-*
ban, mikor az ember a' maga gyomrát kemény Hippocra-
eledelekkel annyira meg-töltötte, hogy majd mi-tes-is ja-
kor az a' r-is benne ki-terjedett, a' nagy feszü-vallotta.
lés miatt szinte fullad, a' fejére tojult vértül
az orzája fel-fuódott, szeme ki-dagadt, fe-
je szédül, el-annyira, hogy minden órán a' Miben fé-
gutta-ütéstől leheszen tartani, lehet-e rajta eb- lelmes?
ben az állapotban hánytatóval próbálni? Ez
 valójában kétséges állapot. Mert a' ki-fe-
 szült gyomornak öszve-vonult szája sem kön-
 nyen nyilhatik úgy meg, hogy a' belé za-
 varódott vastag ételt ki-botsássa; de félö-
 is, hogy az erőltetett hányással, midön az
 a' gyomorból ki-nem jöhet, és a' gyomor,
 a' has, a' diaphragma, vagy köz-hártya' mu-
 sculussainak erőszakos convulsiója közben a'
 mejjbe fel-tojúl, meg-szorúlván ettől a' tü-
 dök, az ember vagy hirtelen meg-fullad,
 vagy halálos gutta-ütésben esik. Illyen ál-
 lapotban-is, úgy mond HAEN Úr *Path. T.*
II. p. 217. némelly dobzódóknál segitettem
 olajba mártott tolluval ösztönözven gyen-
 gén az ö torkokat, mellytől tsendefen hányt-
 tak, azonnal tapasztalt meg-könnyebbülések-
 kel. Ugyan ott írja *p. 220.* az említett
 Doctör Úr, hogy egykor egy nagy Urhoz
 esvén hivatala, a' ki, egy Fejedelem, és e're két ne-
 más fok Uri vendégei lévén, a' maga gyom-vezetes
 rát annyira meg-terhelte vala, hogy feje' történet,
 szédelgése a' gutta-ütést mindjárt következ-
 ni mutatná. Illyen meg-szorúlt állapotban
 azért leg-elébb-is, ha szinte tudta-is, hogy
 Bétsben, Olosz és Frantzia Országokban so-
 kaknak bé-vett *sentenciák* vólna, hogy ha
 a' gutta-ütés, vagy annak fenyegetése a'

vértől volna, olyankor az ér-vágás segítene, ha pedig az a megtöltött gyomortól volna, megölné az embert, ő ezen az Úron még-is cset-vágata. Mellyre azt elébb a Fejedelem, azután mindnyajan halálra fententzisztak. De másként lön a dolog; mert meg-gyógyula, és azután fokaig élt jó egészségben. Inkább tettett azért néki itten is, a' *Sydenham*' tanácsát követni, mint az emberen véle edesit, a' ki a'ra tanít, hogy ha kirelen mind az ér-vágás, mind a' hányás kívántatnék, az ér-vágást a' hányás előtt meg-kell ejteni, hogy a' vér a' fore oly bővséggel és erővel ne tsapódjék. Másként ő-is meg-vallja, hogy ha könnyen meg-lehet az embert hánytatni, jobb mindjárt ehhez fogni, és fok légy meleg viz, vagy tea ital által bővségebb hányásra segiteni. Egy falusi paraszt embert-is hoz ele e're példának, a' ki fok újonnan sült kenyérrel, és magvastól megtett tseresznyével megtöltvén a' maga gyomrát, és arra fok fert iván, kevés idő múlva szörnyü kínokba esék, hogy a' hasát kihatítani a' körül valóktól buzgóan kőrné; a' nyaka és ortzája annyira fel-dagada, mint a' kit fel-akasztottak, vagy kötéllel megfojtották. A' hasa fel-füvödött, lélegzetvétele el-fogódott; se fellyül, se alól semmi szél ki-nem mehetett. Ebben az állapotban parantsolta, hogy ennek-is leg-elébb az erit vágják-meg, és nyóltz *unciany* vérit vegyék-ki; azután lágy-meleg sós vízzel kristélyezzék-meg; e' mellett itassanak-meg véle egy meszszely frifs len-mag olajat, és néhány fintsia szék-fü virág théát. Mellyre a' baldaló parasztnak meg-indulván a' hányása, igen fok tseresnye-magot és kenyeret okádott-ki; meg-sikulván az it az olajtól, a' lélegzet-vétele-is szabadabb lett, a' kristély-is alól fok szelet, és ganéit hozott-ki, és így az ember a' halál' torkából

ki-menekedék, midőn minden bizonytal el-
kell vala vesznie, ha magára hagyattatik vala.

A' Laxalódást, vagy alól való tisztu-
lást is fokokban a' fok étel után maga szer-
zi a' Természet; minekutánna t. i. a' gyo-
morba zárodott étel és ital ott magában
meg-rothadt; és így kezd folyni-le a' be-
lekre, és az epével (melly annak rothadt
tsipőlségét nem kevésbé neveli) öfzve-ele-
gyedik. Régen tapasztalt dolog, hogy a'
hasat semmi kegyetlenebbül nem purgálja,
mint a' meg-rothadt hús, és bűdös tojás;
minthogy a' természet semmitől inkább nem
irtózik, mint az e'féle dögs rothadtságtól;
azért magából azt minél hamarébb egész
erővel igyekezi-is ki-hajtani. Mindennapi
tapasztalás, hogy a' gyomorban el-rothadt
ételnek alkalikus sava mint akármelley hat-
hatós purgáló szer, magára-is szint' úgy
dolgozik. A' honnan a' fok étel, ital után
maga a' Természet más nap, vagy harmad
nap nagy zuhajjal, de többire kemény has-
tekeréssel, ezt a' meg-rothadt materiát a'
beleken végig hajtja, és tiz, húsz képtelen
bűdös és égető forró székeket-is csinálván,
az étellel meg-terhelt embert, kivált a' fok
hús-étel után így gyavítja-meg. Illyenkor
azért ha a' Természet maga ezen hasznos
munkáival késnek, szükséges léfzen holmi
gyengén laxáló piluákokot, vagy italotskát bé-
venni; a' hústól 's egyéb kövér ételektől,
és az erős bortól magunkat néhány napig
el-fogni, 's inkább csak a' plánták' országá-
ból vett könnyü emészthető, gyengén sava-
nyu ételekkel, és tiszta vízzel, vagy vé-
kony savanyu borral meg-elégedni.

A' Koplalás hasonlóképpen a' Termé-
szet' tudománnya. Ezerszer tapasztaljuk
azt-is, hogy egy ideig el-vész minden étel-
kivánásunk, 's ha abba hagyjuk magunkat,
két, három nap múlva ismét magától elé-ke-
szül; ha pedig az alatt még-is enni erőlkö-
dünk.

2.)
A' hasnak
ki-purgá-
lása vagy
tisztulása.

Ezt a' ter-
mészetma-
ga hogy
szerzi?

3.)
A' meg-
koplalás
a' megter-
heltes

ellen men-
nyibe
bujzást?

dünk, bizonyosan meg-betegszünk. Ezt ad-
ta értésünkre CELSUS L. II. c. 16. *Initia
morborum primum famem, sitimque desiderant,
Neque ulla res magis acjuvat hominem, quam
tempestiva abstinentia.* az-az; A' nyavallyák'
kezdetei éhezést és szomjuzást kívánnak; és
semmi többet nem segít az emberen, mint
a' maga idejében az ételtől való meg-tar-
tózatás. *Nulla enim, így szól GALENUS
Comm. ad Aph. 17. §. 2. in ejus locum, quod
fuit exauctum accedente alimento, fit, ut inedia
vacuet.* Ha semmi új ételt nem tézünk an-
nak helyére, a' melly ki-üresedett, az éh-
ség-is ki-üresít. Mikor tehát a' gyomorban,
belékben, és a' vérben az előbbi ételnek és
italnak még elég része vagyon emésztetlen,
az okosság tanítja, hogy olyankor addig,
mig ettől a' test magát szabadithatja, újabb
étellel és itallal a' gyomrot nem kell terhel-
ni. E're az állapotra nézve mondotta HIP-

Mikor POCRATES-is *de Tet. Medicina.* hogy az éhe-
van ennek zesnek nagy ereje van az embernek meg-gyö-
helye. gyítsára. De szükség azt-is jól meg-érteni,
hogy ennek a' szántszándékos meg-koplalás-
nak csak olyankor lehet helye, a' mikor
az ember maga étel-kívánását azon kívül-is
el-vesztette, vagy az előbb említett ki-üre-
fedések rajta véghez nem mentek. Mert
egyebként, a' mint előbb-is látok, az éke-
zés a' fok ételnél sokkal veszedelmesebb nya-
vallyákot szokott húzni maga után. HIPPO-
CRATES bizony még a' betegeknek sem tar-
totta tanátsosnak fokáig étel nélkül lenni,
hanem a' hosszvas folyást mutató nyavallyák-
ban, olyankor-is, mikor egyebként a' Ter-
mészet maga koplalásra sententziázta az em-
bereket; jóvalja, hogy adjanak nékiek ere-
jekhez képest otran-ottan ételt, az élesebb
nyavallyákban vékonyabbat, a' nem annyi-
ra élesebben vastagobbat.

A' fok vizelles melly hasznos ki-ürefe-
dése legyen a' testnek, tapasztalják, a' kik
a'

a' tavanyu viz forrásfokon éhomra néhány kupáig isznak, úgy azok-is, a' kik édes mulital, meg-nem tisztult borral, zavaros édes ferrel, vagy lotsos nyári gyümöltsökkel gyomrokat csak nem a' ki-haladásig megtöltötték. Egyébkor-is mikor a' telt a' fok bortól, leves lágy ételektől, rozsful készült fok nyers poshadt Chylustól igen elnehezedett, a' fok vastag vizellelt, melly igen szépen meg-könnyebbíti a' tettet; és fok hátra lévő nehéz nyavallyáktól szabadítja meg. Allhatatos tapasztalás, hogy a' puhább, taknyofabb testekből ezen az úton a' Természet leg-többször tisztítja-ki a' forró hideg-leléseknek matériáját; vastag és bővizellelt támasztván benne, minekutánna a' nyavallyát szerzett nyers matériákat megfőzhette.

A' bőv izzadás vagy ki-gőzölés olyankor szokott leg-inkább segiteni, mikor az említett nyers poshadt nedvességek a' vérenek útjain túl a' vékonyabb edényekre-is kiterjedtek. Sokszor meg-esik a' nagy vatso-rák után, mikor külömb-külob-m-féle könnyebb emészthető ételekkel, és bővebb borozással meg-töltött testtel fekszünk-le, hogy éjtizakai fok nyughatatlanságunk után az álmótól el-nyomattatván, reggelre mintha vízből húztak volna ki, úgy meg-izzadunk. SANCTORIUS *Secd.* III. *Aph.* 1, 2. írja, hogy mikor az éh vagy üres gyomor jó aluvás közben 18 unciánál többet nem *perspirál*, akkor az étellel meg-töltött gyomornak *perspiratioja*, ha aluvás közben a' maga emész-tését el-végezhette, azon éjtizakára 40 unciára-is fel-megyén. *Aph.* 57. *Cibi copiosi, sed tenuis nutrimenti noctis spatio in plurimis ultra 40 uncias perspirare possunt.* Ezen fok ételből támadott ki-gőzölésnek elé-mozdítására CELSUS fokot segiteni mondja, ha más nap ebéd előtt tsendes *commotiót* téiznek. Ugyan e' végre jóvallja HIPPOCRATES *Lih.* de

4.)
A' fok vi-
zellel mi-
tsoda álla-
potokban
segithet?

5.)
A' bővön
való meg-
izzadás
mikor és
mi házson
nál szo-
kott ki-
tesiteni?

E' meg-
e. vér, mit
feli tseie-
-áni?

Affect. §. 52. hogy az ilyen fok étel után magát ki-izzadott ember más nap az ebédet kezdje egy pohár tiszta boron meg-melegítve, ebéd közben igyék ismét tiszta bort hidegen; melly gyomrát-is erősíti, a' beleit is a' szelektől meg-szabadítja. A' mi egyébként jámbor, de nálunknál gyakrabban és bővebben vendégeskedő Eleink-is hibetöképpen így tapasztalták volt ezt; 's azért szokták volt az éjtszakai fok italból kapott bádgyadtságok más nap reggel mézes meleg borral el-hárítani. Ide valók CELSUSnak ezen szavai-is L. I. c. 2. *Pull satietatem nihil agendum. Ubi expletus est aliquis facilius concuquit, si quidquid assumit potiore aquae frigidae includit, tam paucisper vigilat, deinde bene accipit.* az-az: A' fok étel után semmit sem kell dolgozni. Mikor meg-töltötte valaki magát, könnyebben emészt, ha mindent egy pohár hideg víz itallal be-rekeszt; azzal egy kevésbé vigyáz, azután jól aluszik. Ismét: *Si quis interdum se implevit, post cibum neque frigori, neque aestui, neque labori debet se committere.* az-az: Ha valaki nappal fokot ett, se hidegre, se melegre ne meúnyen, ne-is dolgozzák.

§. CCLXXX.

M á s o d i k K é r d é s.

A' kiktől ki-telik, egy, két tál ételből, jobb lesz-e meg-elégetni, mint sem fok-félet egyivé enni? Vagynak, a' kik a' fok-féle ételt egés-ségesebbnek tartják, úgy itélvén, hogy egyik a' másiknak meg-emésztését segíti. De fokkal jobban okoskodik HIPPOCRATES: A' különböző természetű ételek, úgy mond, a' gyomorba öszve báborodnak, és midőn azok közül egyik bama-rébb,

rőbb, a' másik későbbre emészti meg, mind együtt meg-vesznek. Régen, míg kevés es egy-ügyü étellel éltenek az emberek, sokkal erős-
sebbek, egészségesebbek és hosszabb életűek
vóltanak. Ezt ma-is, ha a' szegény embereket
a' pompás asztalokat tartó Urakkal egybe-ve-
tjük, világoson tapasztaljuk. E' felett, a' fok-
féle ételek közül ez-is, amaz-is színével, ízé-
vel, szagjával addig tsalogatja a' szemet és szá-
jat, hogy addig lehet azokból a' gyomrot rend-
kívül meg-nem terhelni.

Ezt a' kérdést két tekintetben kell itt
fel-venni: 1.) Ha vallyon nem volna jobb
egy-féle és együgyüen készült eledellel élni,
mint a' máiak' szokása szerint annyi-félét,
és oly mestersegesen el-készített étkeket
együvé enni? 2.) Azon egy asztalra fel-vitt
fok etkek közül-is nem volna-e egészségesebb egy-
ből, kettőből jól lakni, mint sem minden tal-
etkeken által-menni? PLINIUS L. XI. c. 53.
mind a' kettőt egy általlyába káthoztatja.
*Homini Cibus utilissimus simplex. Avaratio sa-
porum pestis, et condimento perniciosior.* Az
embernek, úgy mond, az egy némü és leg-
együgyübb étel leg-egészségesebb. Az ezek
rakásra gyűjtése pestis, és a' fűszerzámok-
nál-is veszedelmesebb. Mellyet ott neve-
zetesen a' nehéz emészthető, tsipős, és fe-
lette mohón ett fok ételre viszen; és nyár-
ban sokkal károsabbnak mond, mind tél-
ben, a' vénségben, mint az ifjúságban. Fenn
forgott ez a' kérdés mind a' két tekintetre
nézve PLUTARCHUSnál a' Hét Böltsek'-ven-
déségében, L. IV. Q. 1. Az hol az egy-
féle eledel' egészségesebb vóltat? Philinus eze'dkel
ditséri: 1.) Hogy az egy-féle étellel élő ok-
talan állatok, míg szabadon élnek, a' fok-
féle eledellel élő embereknél egészségesebbek;
midőn meg-rekesztye fok-féle eledellel kez-
dik

A' fok-fé-
le trágyá-
zott ételek
ról mit le-
het tártat-
ni?

Az egy-
féle, és
együgyü
k' fráterü
eledelek
mennyibe
ditsértet-
nek.

dik hizlalni őket, nyers nedvességgel eltel-
 ven, a' nyavallyáknak inkább ki-tétetnek.
 2.) A' hideg-lelősöket fenki fok-féle eledel-
 lel nem bátorodik kínálni, hanem egy-fé-
 lével, és együgyü módon készítve, hogy
 az ő gyomrok inkább meg-ne romoljon: a'
 melly jele, hogy a' fok-féle étel a' gyomor-
 nak ellenire vagyjon. 3.) Az egy-féle, és
 egy forma étel könnyen és egy formán vál-
 tozik által az emésztéssel, midőn a' fok, és
 külömb-külobb tulajdonságuak; és egymás-
 tál ellenkezők, míg a' gyomor meg-gyöz-
 hetné őket, egymással olave-ütközven, az
 előtt el-romlanak: nem külömben, mint a'
 fok-féle gyulevés népekből egybe-állott tár-
 saság; a' hol mindenik a' maga régi szoká-
 sát akarván követni, nehezen adja egyik alá-
 ja magát másik rendelkezésnek. 4.) A' ki
 fok-féle borokat egyben iszik, hamarébb és
 terhelebben meg-részegezik, mint ki csak
 egy-félét iszik. Mellyre nézve az e' fele
 egyelített bortól az okofok irtóznak; és a'
 kik titkon a' bort meg-elegyítik-is, azokat
 utálják. 5.) A' musika-is ha keyés hurokon
 forog, inkább fel-indítja a' testet: ha fok
 hurokon viszi a' musikus a' nótát a' fok-fé-
 le elegyítésével maga mesterségének mutoga-
 tásán kívül egyebet nem nyér. 6.) Az egy-
 féle színek, és szagok-is az elegyítetteknel
 inkább ajánlják magokat. 7.) Semmi egy-
 féle magára a' gyomorban roszszá nem vá-
 lik, hanem ha a' fok-ság akadállyoztatja, és
 rontja-meg az emésztést. Azért a' fok-féle
 és külömböző ételektől most annál inkább tar-
 tanunk kell, hogy a' *Philo*' szakátsa maga
 tudományát igyekeztén meg-mutatni az ő
 étkeinek újságival, és külömbsegeivel minket
 meg-ne igézzen, és tsüggendező étel-kíváná-
 sunkat egyikről a' másikra ragadván, a' ter-
 mészethez illő meg-elégedésen túl ne vigyen.
 8.) Juffon eszünkbe a' *Socrates*' tanátsa-is,
 hogy azokat az eledeleket távoztatnunk kell,

a' mellyek a' meg-nem éheztek-et is ételre vehetnek vagy tsalhatnak. Mellyel az említett *Philinus* nem egyebet akart értésünkre adni, hanem hogy a' fok-féle ételekkel, és különb-külömb tsemegékkal hizelkedő vendégségeket távoztassuk. Mert ezek a' gyönyörködést a' szükségén túl viszik minden dolgokban, az egyfélékben, és egy formákban pedig a' természet' határin kívül nem igen terjeszkedünk,

Mellyekre a' Gazda *Philo'* képiben, az egyik vendég *Marcion* az étkek' fok-féle nemének mértékére így felel: Meg-tsalod, úgy mond, *Philine!* magadat; mert az oktalan állatok-is, a' mint *Euripides* a' ketskékről bizonyítja, fok-féle fűveket, fákot egybeesznek, a' mellyek egymástól ízekre, szagjokra és erejekre nézve százképpen különböznek. De egyébként-is a' *Homerus'* megjegyzése szerint a' dögleletes nyavallyákat leg-előbb a' barmok kapták. Alig-is van köztök egy hosszú életű (ha a' Varjakat, és hollókat ki-vevesszük) a' mellyek mindenél élnek. A' hideg-lelősök' példája-is itt semmit téshen; mert az egészségesekben a' testnek gyakorlása a' fok-féle eledeleket-is, nem különbben mint egy-félét meg-birja. A' különböző eledeleknek egymással való harztától-is ok nélkül irtózik; mert a' Természet akár az egy-féle, akár a' fok-féle tulajdonságúakból azokat a' részeket választotta ki, és tette magáévá, a' mellyek a' testnek ez, vagy amaz részével egyeznek, és úgy küldi-el mindeniket a' maga természete szerint való helyre, az *Empedocles'* mondása szerint:

Dulce quidem dulci se adjunxit, amaraque

amaris,

Acre perinde acri accessit, salsum quoque

salso.

az-az: Az édes egyesül az édesfélével, a' keserű a' keserűekkel, a' tsipős mégyen a' tsipő-

A' fok-féle es természetesen el-készült eledelek' mértéke.

'pösökhöz, a' sós a' sófokhoz. Az illy fok-féle elegyes materiákból készült testtel, a' minimum a' miénk, fokkal jobban-is egyezik, hogy az magát fok-féle materiákból tartsa-fenn, mint sem egy-féléből; es azt azok-ban hamarébb és helyesebben-is véghez vi-szi, mint az egy-félékben. *Neque enim afficitur simile a' simili*: mert a' hasonlót a' hasonló nem mozdítja: az ellenkezők közt való tulajdonságban pedig az alkalmatlan mi-nemiségek könnyebben meg-változhatnak. De e' mellett meg-van az étkek közt való különbségben az-is, hogy tsiklandoztatják, és fel-ébreztik a' magával jól tehetetlen ap-petentiát-is; midön ez maga tisztaságával, amaz lágy-ságával, az harmadik hathatós ked-ves íz-ságával serkentget bennünket, hogy többet ehelsünk és ihassunk. Nem-is kell mondani, hogy az egészséges élet' módja a' gyönyörködésnek el-távoztatása volna, ha-nem inkább a' gyönyörködésben tartott köz-ép-szerűség; és a' kívánságnak jól mérsék-lése az, a' mi itt nekünk hasznunkra szol-gálhat. Egyébkepen-is jóval könnyebb a' túlzón túl lépő természetet meg-zabozolni, mint az el-hagyadtat és a' restet fel-ébrez-teni. Ha a' fok étel ár-ott, azt-is nem nagy dolog meg-igazíthatni. De az éhezés ha sem-mi egyéb roszszat nem szerezne-is, maga ellenkezik a' Természettel; s több e'féle, mellyek ott bővebb beszéddel elé-adatnak. Hasonló *Tractatjokat* olvasunk *MARCOBIUS*nál is *Saturat.* L. VII. c. 4, 5. *DISPARIUS*nak az egy-féle eledelék' ditséretére, és *ESCHASIUS*nak a' fok-félének mentésére. Fáklyát gyújtott volt ez utolsóknak már *HIPPOCRATES*, a' kinek-is *L. I. de Dieta.* ilyen szavai olvas-tatnak: *Quae plurimum diversa sunt, maxime concordant, et quae minimum diversa sunt, mi-*

Hipocra-nime concordant. Si vero quis similia omnia ter itelete fuerit, non inest delectatio. Plurimae, et mul-tis in eisdem. itiformes transmutationes maxime delectant. &c.

az-az a „Minél inkább különböznek magok-
 „ban egy mástól a' dolgok, anná inkább öltve
 „illenek, és minél kevesebb köztök a' különb-
 „ség, annál kevesebbé egyeznek egy-mással.
 „Ha ki mindenkor egy formán tselekszik ab-
 „ban semmi gyönyörüséget nem talál. A'
 „leg-több, és több féle által változások leg-
 „inkább gyönyörködtetnek. A' szakátsok,
 „a' leg-kevesebb ételeket, mindenféléket
 „összve elegyítve készítik az Emberek szá-
 „mára, nem-is egy-féle képen elegyítve.
 „Mert ha mindent egy-formán tsindínának.
 „Semmi kedveséget nem nyernének. „ Ma-
 futt pedig *Aph. 38. Lib. 2.* mind az egéssé-
 gésekre, mind a' betegekre nézve tsanátsolya
 hogy, ha szinte magában valamivel alább
 való volna-is valamelly étel, és ital, de ha
 egyébként kedves, és gyönyörüséges inkább
 kell választani, mint azt a' melly magába jobb
 volna, de kedvetlenebb. Mellyekből úgy
 jö ki, hogy *Hippocrates* maga-is a' sokféle,
 és különb-külömb-készületü eledeleket, a' men-
 nyibe inkább gyönyörködtetnék az egy fé-
 lénél, és együgyüen készültünél jobbnak
 tartotta.

Az Emberi természet maga-is e're mű- *A' Ter-*
 tat 1.) midőn egyéb állatok felett kap az izes, *mészét eb-*
 az-az édes, keserü tsipös, sós, savanyú, *ben mit di-*
 fufzerfzamos, hideg, meleg, leves, száraz *stdl.*
 eledeleken; és ezekben különös gyönyörü-
 ségét talállya, hogy ne egy, hanem sokféle
 eledellel tápláltassék; és hogy azokat a' táp-
 láló eledeleket, mellyek töboire iz, és szag
 nélkül valók, az izesekkel, és szagofokkal
 meg-elegyitse. Ide mutat 2.) az-is, hogy a'
 plántákkal élő oktalan-állatoknak egészfszen
 más forma gyomrot, és beleket készített a'
 természet, mint a' hússal élőknek, fogokat-
 is ahoz valókat az ő szájokba; és ezek az
 ő számokra ki-rendelt eledelekhöz való vágyá-
 sokat meg-is-tartják. De az embernek gyomu-
 ra a' húshoz, fogai, kezei, körmei a' Plán-
 ták

ták országából véjendő eledelekhez vizynak intéztetve. Kivánsága-is egy aránt ki-terjed a' Természetnek mind a' három országára: és ha szinte első meg-költölésfal nemmellyek néki nem annyira tetizenek-is, de ha réi-szánnya magát nem fokára azokat-is úgy meg-szokja, hogy nem csak baja ne legyen köllök, hanem inkább az e'féle idegen, és első tekintettel az ő természetivel ellenkezni tettző eledelekben találja azután különös gyonyöruségét. Mellyekből-is 3.) azt hozzáttyuk-ki, hogy az ember, a' Természet tsélja szerint-is is egyféle, se igen együgyű kéfszulett eledelekre nem rendeltetett; hanem, mint a' kinek az egész földnek színe hazija, a' föld pedig nem mindenütt, és mindenkor terem mindent, úgy-is kell neki magát mindenhez szoktatni, hogy akárhol lakjék; a' miket ott kaphat, azzal, egészsége férelme nélkül, élhessen. Az Isten maga-is 1 Mos. 1: 22. és 9: 2. 3. a' földnek minden fuvét és minden mozgó, és élő-allatokat az embernek eledelére rendelt, 1761ben: *Fridrik* Dániai Király egy válogatott tudós emberekből álló, minden szükséges úti-költséggel el-készült hajót küldött vala *Koppenhágából* a' közép tengeren fel *Böldog Arabiának* meg-vizsgálására, *Profesjur NIEBUR* Kapitánysága alatt; A' kik, az egy *Nieburon* kívül, harma-lfél esztendő alatt a' hajóból mind ki-hóltanak; főképen azért. hogy azokban a' meleg Országokban-is a' Dániában meg-szokott életnek módját megkivánták tartani: *Niebur* pedig, a' mint írja, maga életét mindenütt annak a' helységnek a' hol jártak, szokásához alkalmaztatta; 's ezzel magát mindenkor jó-egészségben megtartotta. Lásd *ZUCKERTFF* *allgem. Abhandl. von Nahrungsmitteln. C. VI. §. 149.*

Minden Ugy tettszett ugyan-is a' Bölts *Terem-Climának*-tőnek a' föld színét el-rendelni, hogy min van maga den *Climának*, és helységnek a' maga uőre-
 eledele. ter-

Emnek
szükséges
voltá.

természetéhez képest való termései légya-
nek; mellyek az ott mulató élő-állatoknak,
nevezetesen az embereknek egészségével leg-
jobban egygyezzenek. Az *Anglusok* *Colo-*
niái midőn az heves Amerikában-is a' ma-
gok hideg Országaikban meg-szokott erős
Punts ital, és fok hus étel mellett vak-
merőül meg-maradnak, minden esztendőben
fok ezereen el-vesznek. Okosabban vészik
a' magok életék módját az *Asiai*, *Afri-*
kai, *Amerikai* született *Lakosok*, a' kik
az *Európaiak* trágyszott eleségein éppen
nem kapnak; régen észre vévén, hogy
azok nem néklek valók. Az *Indusok* a' *Indu-*
magok életét a' köztök termő tűz termé- *sokat a'*
szetü erős fűszerfűszamok nélkül fen-nem tart- *heves fű-*
hatnak. Midőn a' ti *Napnak* ilzonyu melege *szerfűsz-*
az ő testeiket el-száraztya, az edényeket *mok tart-*
abban meg-erőtleníti, a' felettébb való ki- *ják,*
gözléssel a' *Spiritusok*at ki-fogyattya, a'
nedveségeket rothadásba viszi, ha ezeknek
el-távoztatására annyi fok nyers savanyu
gyamöltsökkel nem élnének; és ha az ezekből
gyülő fok poshadó viznek meg-rothadását,
a' *Fűszerfűszamok*nak savanyu természetü ola-
jos hathatos savával nem tartoztatnák, 's tes-
tel ennek a' poshadt viznek maga idejében
való ki-gözlésére nem ösztönöznek 's okvetet-
len mind el-kellene veszniek. E' félekre, mint-
hogy a' mi *Umlak*nak hidegsége a' mi embe-
reinknek testeiket eléggé meg-keményítette,
bőrök *porulsait*-is öltve húzta, 's azzal a' ki-
gözlést-is meg-kevesítette, az eleségek-is na-
gyobbára rothadásra hajlandó hufokból, 's
halakból állanak, nem vólt szükségek. De *Az igen*
ha innen azokta a' meleg földekre által men- *gondos,*
nek, ezek nélkül ott ők sem élhetnek-el. *meg-szor-*
Ezekhez járul, 4.) hogy az embernek *tott élet-*
a' maga életét sokféle foglalatofságokkal *nek módja*
kelltvén ketesnie, nem - is vólna módja, *ellenkezik*
hogy a' maga ki-választott elesége utána *az embert*
élethez *élethez*
módjával.

mindenkor olly gondofon járna, és a' mit magának leg-jobbnak tapasztalt, mindenütt magával hordozza. Azért, a' mint feljebb a' szokásnak erejéről az egészségre nézve is meghatároztuk vala, a' Természet tzelja szerint jobban egyez az embernek egészségével a' *Varia Diæta*, az-az: fokféle eledellel való élés, mint az igen *Simplex*, *exquisita*, *Sollicita*, *anxia*, et *Scrupulosa Diæta*. az-az: egygyügyü ki-keresett, gondos, félnék, és gantsos életnek módja. Vagynak ugyan, 's Amérikában, Afrikában Ásiában némelly Nemzetek, a' kik nagyobbára tsak egy féle, az-az: bizonyos gyökerekből, gyümölcstökből, palma szilvákából, és diókból, riskásából, Törökbúzából, halból, 's több effélékből álló étellel élnek: úgy mi köztünk-is a' Havasok közt sokan magokat tsak téjjel, máléval táplállyák. A' kikben tapasztaltatott, hogy míg áthatatosan e' együ ke-mellett az egyféle, 's egygyü életnek ne-születü e-me mellett maradhatnak állandóbb, frissebb egedségek szolgál, mint azoknak, a' kik mindent egybe szoktak enni. De nem külömben tapasztaltatott az-is, hogy hu atól az életnek módjától valami okból el-kellett szakadniok, és hirtelen szokatlan eledelekre kellett által-menniek, mellyekkel mások haszonnal éltek, ök hirtelen le-be-tegedtek, 's többire el-is veszték. Ennyi-ben kell venni HIPPOCRATESnek-is *De vict. rat. in' acut.* 2. ezen szavait: *Simplex Cibus, et potus securior omnino est ad sanitatem, quam si quis derepente ad aliam meliorem magnam mutationem facit*, Sok példait láthatni ennek az Ispotályokban öszve gyűjtött fokféle életü, és szokásu betegek közt: a' hol mikor az addig durva eledellel, máléval, hagymával, túróval, káposztával élt paraszt olah Katonákat betegen Zuppaura, tehát húsrá, tsirkére, semlyére, és egyéb a' féle gyenge eledelekre

Az egy fé-
le, és együ-
gyü ke-
születü e-
ledelre
szorult
emberek
egésége
romlan-
dobb.

lekre fogják, mellyekkel a' kényesebben nőtt Németek, és Városiak beteg-korokban-is halzosan táplálatnak, ök egymásra halnak. A' kik egészséges állapottyokban *A' szabab-* a' gyengő, és kemény, száraz, és leves, *úabb, és* savanyu, és édes, húfos, és nem húfos, *elegyes* főtt, és sült eledelek közt kevés külömb-*élet men-* séget szoktak vólt tenni, azok, ha mikor a' nyibe bá-*torságo-* mértékletességnek határát által-bágták, és *sabb.* attól egy ideig szenvednek-is, de megint önként meg-izabadúlnak; ha nagyobb nyavallyákban estenek, abból-is könnyebben gyógyúlnak, hozzá szokván az ő természetek az apróbb nyavallyákkal való küzködésben a' nagyobbaknak-is meg-győzéséhez. E' mellett, 5.) midön valaki ilyen gondos *Dietahoz* szoktatta magát, nem tsak véghetetlen gondot, 's bajt húz a' maga fejére az ártatlanabb eledeleknek válaiztásával, és meg-szerzésével, hanem elméjének-is izütelen való nyughatatlanságok, és félelmek közt való lételevel, ne hogy ebben, vagy amabban hibázzék, a' maga képzelődésével egyébként egészséges testére gyakorta nagy nyavallyákat von.

Nintsenek tehát az eledeleknek külömböző minémüiségei, és készületei, magok-*Az elede-* lek külömban gondolván, akár egyszer'smind, akár *lek külömb-* bőző ne- egymás után a' mértékletességig élve, az *mek együtt* emberi egészségnek ellenére, sőt, a' menyiben, 6.) a' plánták Országból vett ele-*sebbek* delek többire hidegek etzetelsségre, és tak-*mint kü-* nyofságra hajlandók, 's nehéz emészthetők, *lön külön?* a' húfos ételekkel, a' melly meleg természetü könnyü emészthető, rothadásra hajlandó, okoson elegyítve, igen jól egybe illenek. Egy *Anglus Orvos* egy Katonát maga Söldjára fogad, hogy bizonyos ideig egyebet ne egyék, tsak vad húst, és igyék vizet reá. Ez elein néki jól esett; de nem sokára utálság, szomjúság, has-menés, vér has jövén reá, tovább nem vólt mód-

ja folytatni ezt a *Dietat*. A' mellyből ki-tetfzett, hogy a' vad-hús csak magára nem volna jó az Emberek egészségére.

A' telhe- Tsak a' *telhetetlenség* tehát itt-is az a'
telenség mi fokféle étkekkel meg-rakott gazdag afzta-
az oku, lokról élő emberek egészségét annyira szokta
a' mi mind vesztegetni; és fokakat még gyermek korok-
egygyütt ba annyi terhes nyavaljájknak fészkeve tétizen.
ártalmas- Ugyan-is, a' ki egy vagy kétféle ételt vitet
sá téfzi az maga afztalára, alig van mód benne, hanem-
eledeleket. ba felettébb meg-éhezett, hogy abból magát a'
meg-elégedésen túl terhellye. A' ki pedig
fok külömb külömb-féle jó ízü, szagu,
szinü eledelekkel meg-rakott afztalhoz ül,
A' fok fele a' mint szöll KRÜGER, hármas *appetit:st*
ételek közt vífzen afztalhoz. *Egyiket* a' Termézet sze-
nehez mér- rint valót, a' melly egy két tálból való
sekletefsé- étel után el-halgat: a' *másikat* azután az
get tartani étkeknek külömböző szép színe, jó szaga,
régen-is próbált kedves izekre való emlé-
kezés, vagy a' ritkaságának meg-gzndolá-
sa, mennyiben azok nem minden nap kap-
hatók, vagy Fűszerfűzímoknak gyomrot
öfztönözö nagy ereje támasztja, ö benne:
vagy, hogy a' Gazda Afzfzony olly szí-
vesen kínállya, annak kedvét nem szeghe-
ti: vagy, hogy a' szomszédja olly jó ízün
öfzik, ö-is igyekezik azon hátul nem ma-
radni: A' *harmadikat* szerzi, a' hoszfzas
afztalnál való ülés, nyájas beszélgetés, 's
hogy az idő tellyék egy két salatot ebből-
is, amabból-is kostolgatván, 's egy fél po-
hár borral le-öblitvén, arra megint salván
valamit. Így mig észre vette magát, tor-
kig van telve. Mellytől öfztán kissébb,
nagyobb szenvedés nélkül lehetetlen szaba-
dúlnia.

Ebből mi- SANCTORIUS *De Stat. Medtc. Sect. II.*
soda ka- Aph. 51. ez illien fokféle ételből három go-
vok követ- nofzt mond következni: *Nimum comedi-*
Reznek. tur, minus coquitur, et minus perspiratur.
A' kellutinél több evést, roszfabbul emész-

test, kevessebb ki-gözölést: HORATIUS *Serm. II. Sat. 2. v. 70.* Hogy az egyes ételnek házmát az egészségre *Ofeluffal* inkább el-hitelle, ötöt az önnön maga tapasztalására emlékezteti. „ Melly jól aluttál, úgy mond, melly „ szépen meg-ujjúlva serkentél-fel, és melly „ elevenen fogtál reggel a' dologhoz, mi- „ kor egy féle étellel meg-elégedve költél- „ fel a' Vatsorától; ellenbe, nem látod-é, „ hogy a' kik fok sült, főtt húfokat, ha- „ lakat, madarakat, tsigákat öfzve esznek, „ miként vesznek ezek egybe az ö gyom- „ rokban, melly fok szelet, fájdalmat, „ okoznak azok nekik. Az édesek kefe- „ rü epévé, a' savanyuk vastag takonnyá, „ miként változnak? nem veszed-é észre, „ hogy a' tegnapi fok étellel meg-terhelt „ test, melly igen terhellye, és tompittsa „ az elmét-is, szegezze a' földhez, azt az „ Isteni nemes részetskét? „ SENECA - is *Epist. 95. L. XV.* indulatos beszédekkel fed- dődik az akkori embereknek torkofságok ellen; elé számlálván „ melly igen jó volt „ mind addig az Emberek egészsége, melly „ erőssék voltak, mig együgyü, és kony- „ hai mesterséggel készült nyalánksággal „ meg-nem rontott eledelekkel éltek. Mig „ az ételt együgyüen a' gyomor' meg-elé- „ gittésére, nem pedig a' száj' meg-tsalására, „ vagy ösztönözésére ezer fzerekkel fel-ké- „ szülve nem vitték asztalra, mig a' Házi „ Gazdák az Asztalnál magok parantsolnak, „ 's magok-is szolgálnak vala! mig dolog- „ gal, vadászattal, föld miveléssel el-fá- „ rafztva, olyan ételekre várják vala haza „ őket az ö feleségeik, a' mellyek tsak a' „ meg-éhezteknek tetszhetnek vala!

„ *Simplex erat, ex Simplicia Causa va-*
letudo. Multos Morbos multa fercula fe-
cerunt. Az egy formákból úgy mond,
 „ egy forma vala az egészség. A' fok
 „ nyavallyákat, a' fok-féle étkek szerzették.

„ *Inde pallor, et nervorum vino madentium*
 „ *tremor, et miserabilior ex cruditatibus, quam*
 „ *ex fame macies, inde incerti labentium pedes,*
 „ *et semper qualis in ipsa ebrietate tituba-*
 „ *tio. &c.* Innen van, úgymond továbbá,
 „ az a' sárga szín, és a' bortól el-ázott
 „ inaknak reszketése, és a' rosz emész-
 „ tésből mint az éhségből származott nyomo-
 „ rultabb soványság. Innen a' Lábaknak
 „ eső-félben való lépései, és részeg mó-
 „ don való tétovázásai.

„ Innen a' bőrnek puffadt kövérsége,
 „ és a' ki-dagadt has, midőn az roszszúl
 „ meg- szokott többet fogadni-bé, mintsem
 „ lehetne. Innen az ábrázatnak ei-szinte-
 „ lenedése, a' fő-szédelgések, a' fogoknak,
 „ és füleknek kinnyai, a' szertelen hideg-
 „ leléseknek számtalan nemei, a' mellyek
 „ közzül némelylek lopva, mások kemény
 „ fázással, és tagoknak egybe verődésé-
 „ vel emészti az embereket. Egy szó-
 „ val: a' számtalan nyavallyák nem egye-
 „ bek, hanem a' bujálkodásnak büntetései.
 „ Így vesztjük-el minden gyönyörködé-
 „ sünket, határt, és módot nem esmérő
 „ kívánságunkkal. *Innumerabiles morbos esse,*
 „ *miraris? numera coquos.* Tsudárod a' szár-
 „ talan nyavallyákat? számláljad-meg a'
 „ szakátsokat „ Midőn tudni- illik azok
 „ közzül mindenik abban veti mesterségét.
 „ MARTIALIS szerint *L. XIV. Ep. 220. ut*
 „ *possit Domini habere gulam:* Hogy Ura szája
 „ ízét magáévá tehesse; és ebben magát má-
 „ sok felett betsültesse. „ Nézd-el ezek mel-
 „ lett, így ír továbbá, a' bölts *Philosophus,*
 „ az asztal körül szolgáló rzífra inafoknak
 „ fokságát, a' sütőknek táborát, a' kik jelen
 „ adatván, a' Vatsorának fel-vitelére széllyel
 „ futkosnak, nem lehet, hogy bámulással
 „ így ne fohászkodjál: *Dii Boni! quantum ho-*
 „ *minum unus venter exercet.* Jó Isten! men-
 „ nyi

„nyi embernek ad dólgot egy has. *Vide*
 „*quantum rerum per unam gulam transfirra-*
 „*rum permisceat luxuria terrarum: Maris-*
 „*que unslatrix.* Lássad melly fok dólgot
 „ele yitsen egybe a' bujálkodás, a' föld-
 „nek, és Tengernek prédálója; még pe-
 „dig tsak azért, hogy azokat egyízer
 „a' torkon által erefzthesse.

§. CCLXXXI.

Harmadik Kérdés.

Napjában bányászor enni leg-egészségesebb?
 A' Sidók, és Persák napjában kétfézer esz-
 nek vala, mint azokról *Tobiás*, ezekről *Xe-*
nophon írásban hagyták. A' Görögök, mint *Athe-*
naeus meg-jegyzi, négyezer, ötször 's asztal
 teritenek vala. A' Rómaiak-is, a' *Svetonius* bi-
 zonyosága-tétele szerint, eleinten tsak kétfézer, de
 azután, el merülvén a' dobzódásban, a' Görö-
 gök módjak ízerint: reggel-is, délbe-is, dél
 után-is, estve-is jól laktanak. Az Anglus, Bel-
 ga, sőt már ma a' Német Urak is, napjában tsak
 egyezer, az-az: dél után két, három óra
 tájban esznek, hogy így józan fővel egész na-
 pi dolgokat el-vegezvén, az ebéd utánui időt
 egészen *recreatióra* fordithassák. Ebben-is, mint
 egyéb dolgokban sokat téfszen a' szokás. De a'
 gyermekeknek, szoptatós aszszonyoknak, beteg-
 ségből újjonnan gyógyúltaknak, el-éhezteknek,
 minthogy testek több tápláló nedveséget ki-
 ván, gyomrok pedig egyezer keveset birhat-el,
 ötszöri, hatszöri étel-is szükséges. A' mezei
 munkásoknak-is, kikben a' fok izzadás miatt a'

ver erőssen apad, es a' nagy meiegseg miatt hamar meg-tsipösül, ez napjában háromszor, négy-szer-is meg-kivántatik. A' kik kevesebb *commotiot* tésznek-is, ha ebédet 12. órakor, vatsorát 8. órakor mértékletesen esznek, sokkal egélségesebb, mintha napjában csak egyiszeri ételre szoritják magokat. Mert így későre halasztván az ételt; többire nagyon meg-éhezve ülnek asztalhoz, melly miatt mind igen mohón esznek, mind felettébb meg-terbelik gyomrokat. *Inkább meg-terbelődöl* így ír *Sanctorius*,) *ha egyszer nyöltz fontot, mint sem ha kétszer tiz fontot meg-eszel.* E' felet tapasztalta azt-is ez említett szemes *Olofz Doctor*, hogy, kivált a' forróbb természetnek, ha vatsora nélkül teküsznek-le, harmad része a' bőrön ki-gözőlőgni szokott *materiának*, azon éjtszaka benne reked; melly miatt, nem csak roszszül alusznak, hanem fejek-is náthával meg-rakodik, szédül; szivek fáj; vak szemek lükkög; húfok el-lágyúl; karjaik meg-merevednek; sőt vóltanak a' kiket a' nyavallya-is ki-tört.

AVICENNA Libr. Cantic. a' mint belölle írja *LOMMIUS Comm. in Celsi L. I. C. I. De Sanitate tuenda.* A' kétszeri étel közt 16. Órákot szabott vólt; úgy, hogy a' két napra való ételt háromszor adják-fel. De igen alkalmatlan, és fundamentum nélkül való képzelődéseivel kevés követökre kaphatott. A' lévén tudni-illik; az ételben, és italban a' Természetnek tzélja, hogy az által a' Test bizonyos ideig nevedjek-is, és egyszer'smind a' mi abból az életnek munkásága által óránként kívül belöl levásik, vagy másként meg-romlik, haladék nélkül ki-pótoltafsék, és meg-jobbittafsék, önként meg-tetfzik, hogy az ember ételének, és italának ideje természet szerint sem-

femmi bizonyos időre, és számra ki-nem
 zszabatott; hanem a' mint az éhségnek érzé- A' Termé-
 se a' tápláló nedvességnek meg-fogyatkozása-*szet az*
 sít jelenti, a' szerint, és annyiszor kell *ételnek*
 újabb-újabb eledelt venni magához. A' száma, 's
 melly-is, minthogy a' Test minden pillan-*ideje aránt*
 tatban fogy, 's annak nedvességel-is vál-*femmi bi-*
 toznak, minden pillantatba meg-kivántat-*zonyos re-*
 nék. Így-is bálnak evel, mikor módjok *gulát nem*
 van benne, a' Természet sűgárlását köve-*szabott.*
 tö oktan-állatok. Így élnek, és nevedek-
 nek minden plántái. De az ember neme-*Az ember-*
 febb végekre lévén teremtve, és az önek *élete*
 élete fokféle foglalatosságokból, helyből *módja e-*
 helybe való költözödésből állván, tetített *zek nélkül*
 a' Teremtőnek az ő testeket úgy készíte-*nem lehet.*
 ni, hogy az egyszer több eledelt-is bé-
 fogadhasson, mint sem akkori szüksége ki-
 vánná, ne kelletnék dolgainak nagy hátra
 maradásával az eledelt mindenütt magával
 hordozni, az időt annak meg-készítésével,
 ételével tölteni, belső részeiknek-is fenn
 maradt tisztátalanságokat magok motsko-
 lásával szüntelen által botosítani. Innen a'
 tsetsemök' gyomrának tágasága elein ugyan
 igen kitsiny, de naponként bővebb bővebb
 meg-töltéssel annak falai mindenfelé ki-tá-
 gasulnak, meg-vastagúlnak, és meg-erösül-
 nek; úgy, hogy idővel egyszeriben jó tso-
 mó ételt, és italt alkalmatlanság nélkül bé-
 fogadhasson: és azt, míg ott meg-veszne,
 tsendefen meg-is emészthesse. Mellyből mint
 valami élő forrásból a' belekre szüntelen
 folydogaló Chymus nedvesség az élő testnek
 gyökere rostjait, az-az: a' bé-szívó tejes
 eretskéket izakadhatatlanul nedvesíti, és
 így a' testet fogyatkozás nélkül táplálja,
 Mennyi idő alatt üresítse-ki pedig a' gyo-
 mor magát az egyszer bé-vett eledeltől,
 nem igen lehetett meg-határozni. A' Ta-
 pasztalásokból nagy részén úgy jött-ki,
 hogy az némell:ekben 4. másokban 5. orá-

*Hányszor
 és mikor
 kell 24.
 óra alatt
 enni.*

ra mégyen véghez. *Biron* Frantzia *Feldmarschal* fok étellel, és bö borral élő ember, 60. Ezstendös korában ebédi jól lakása után egy órával golyobiffal meg-*lö*vettetvén, midön a' testit fel-nyitották volna, az ételnek a' gyomorában leg-kissebb nyomát sem találták. UNZER *Der Arzt*, B. I. p. 224.

Erre a' bizonyos Ugyan e' végre, hogy tudni-illik szüntelen enniünk ne kellefsék, az eledelek meg-emésztődését, és azoknak által változó ételre zását ségítő nyálnak, epének, és vékony *ennyiben* *Lymphaticus* műv-helyeit-is úgy készítte a' *van el-ke-* leg-böltsebb Alkotó, hogy azokban-is lé-*szülve az* gyenek bizonyos *Depositorium*otskák, a' *emberi* vá ezek a' természeti nedvességek az alatt *test?* mig a' gyomor üres, és a' Test a' kellete felett beléje tödült *Chylus*nak meg-emésztésén, és ki-pallérozásán dolgozik, meg-gyűljenek, 's a' ki-üresült gyomornak, 's beleknek étés tsipőségekkel ne-alkalmatlankodjanak; hanem a' gyomornak újra való megtöltésével nyiljanak-ki újra azoknak tsatornái. Az edényeknek-is a' testben olyan természetet adott, hogy azok-is, mikor több nedvesség tojul beléjük, arra erejek el-vefzése nélkül, mindenfelé küllyebb feszülhesenek; és a' mint az eledel belöllök, a' Természet munkásága által, fogydogal, a' szerint ismét bizonyos mértékig öfzve húzódhassanak: mellynek bé-következését az el-bádgyadás, erő el-szakadás, testbéli nyughatalanság, meg-éhezés, és szomjuhozás ki-szokták jelenteni. Az emésztésből fennmaradt durvább, és tisztalanabb részeknek bé-fogadására, öfzve gyűjtésére, és jó darab ideig alkalmatlanság nélkül való megtartására hasonlóképpen különös helyeket rendelt u. m. a' ganéjnak a' fok öblü vastag beleket: a' vizelletnek a' hollyagot.

A' Természetnek ezen tzelja, és készülete szerint azért hányfszot légyen leg-
egés-

egészelebb 24. órák alatt a' testet étellel, itallal fel-készíteni: abban egyéb regulát szabni alig lehet, hanem, hogy a' bányászor valóságos éhséget, és szomjúságot érez magában. az ember, annyiszor egyek és igyek. Ezek Mire kell pedig mint előbb a' CCLXXVI-úik §. alatt az ételnek látok, az embereknek különböző állapot-számában jok, természetek, szokások, a' bé-vett ele-es iuejében deleknek mértéke, és minémúségei szerint, vigyázni? nagyon különböző időkben szoktak meg-esni. Így, a' kik gyomroknak kissebb, és erőtlenebb volta miatt egyszer fokot nem ehetnek, mint a' betegek, beteségből gyógyulgatok, el-éheztek: a' kised, és nevedékeny gyermekek, napjában gyakrabban meg-elégítést kívánnak. Közönségesen, a' véres temperamentumnak, különösen a' kikben az étel, és ital hamar meg-etzetesül, és e' miatt az éles ösztön miatt gyomrok szaporán ki-ürefsül, és kevés idő múlva, ha újjabb ételt nem kapnak, az éhség miatt minden erejek úgy el-szakad, hogy láttasfanak csak nem utolsó veszedelembe forogni, a' Természet tzielja szerint-is másoknál gyakrabban kelletik enniek: úgy azoknak-is, a' kik csak holmi gyenge leves étellekkel élnek, a' mellyek kevés emésztést kívánnak, a' gyomorból-is hamar le-szállanak, HIPPOCRATESnek ezen megjegyzése fzetint Aph. 18. L. II. eorum, que confestim et celeriter nutriunt, celeres etiam fiunt egestionnes; a' testből-is hirtelen széllyel ofzolnak, többször kell gyomrokat újra tölteniek, mint a' kik jó kemény szijjas, bővön tápláló marha, és disznó hússal, tömött buza, vagy ro's kenyérrrel, vagy Mólnár pogátsával, a' köz mondás szerint, a' magok horpatzokat jól meg-verték.

Ugyan ez okból, többszöri meg-elégítést, vagy újjittatást kívánnak, a' kiknek háfok gyakran tisztul, és többire hígot mégyen. Mert a' bé-vett eledeleknek nagyobb

gyobb része emésztetlen takarodik által rajtok. Az erős rabsotával élő mezei dölgozók, és fokot futkározó gyermekek-is, minthogy a' tettek commotioja, a' mint előbb-is látok, benne mind a' gyomor-béli, mind az edények-béli emésztést nagyon sietteti, és a' tápláló nedveséget fogyatja, gyakrabban megelégtetést kívannak, mint az árnyékban ülő, és házakban sétálgató Városiak, és idejeket többire heveréssel töltő Öregek. Mert, ha, úgy-mond ezen *Aphorismus*ra tett Magyarozatjában *Joh. de GORTER*, a' kis Gyermekeknek életét annyi időre halasztod, míg a' vének meg-éheznek, éhel őket bizonyoson kevés idő alatt meg-öled. A' viz-ivók, és vigyázók-is a' *Hippocrates* előbb-is említett szava szerint szaporabban emésztének, mint a' borral élők, és aluvók. Ugy értett erről a' bölts *PLATO*-is *L. III. de Legibus. Pervigilio præcipue vincuntur Cibi.*

Egyszeri étellel kik érik-meg 24. óráig? A' téli rövid napokon, úgy mond ismét *HIPPOCRATES L. III. De Dieta.* A' kik a' hosszú éjtizakákat jól ki-alhatják, ha a' hősök nem igen száraz, egyszeri étellel jó rendin bé-érhetik. A' dolog tévő emberek ellenben a' hosszú nyári napokban, kívánt a' kik kün az ég alatt dölgoznak, háromszori, négyszeri ételt-is meg-kivánnak.

A' szokásnak, és különös természetnek, valamint egyéb dölgozokban, úgy az étel 's ital rendiben, és szamában-is eleitől fogva nagy ereje tapasztaltatott. „Vagynak, „ így ír *HIPPOCRATES Lib. De Vet. Med.* az „ egésségések közt, a' kik ha egyszer esz- „ nek egy nap, azt magokban leg-hasznos- „ sokban tapasztalják. Vagynak a' kik szük- „ ségesnek érzik, hogy ebédet-is Vatsó- „ rat-is egyenek. Sokak ha ebédet esznek „ azonnal el-nehezdednek, élmőjek meg-res- „ tül, úsiitoznak, nyujrozódnak, alhat- „ nának, szomjuhozoknak; ha e' felett vatsó- „ rálnak-is, széllel meg-telnek, has tekeré-
fek,

„ fok, has menések léfzen. Es ezek a'
 „ változások, úgy mond, fokokban nagy
 „ nyavallyának voltak kezdetei; midőn azt
 „ az ételt, mellyet; egyszer szoktak vala
 „ meg-enni, kétszer vették magokhoz, és
 „ azon kívül többet semmit nem. Mások *Kik kíván-*
 „ pedig a' kik ebédelni szoktak volt, 's *nyak in-*
 „ attól magokat jól-is érzették, ha azt el- *kább meg*
 „ múlták, vagy annak idejét el- *halasz-*
 „ tották, mindjárt felette el- *gyengültek,* *ebédet*
 „ reszkettek, el-is ájultak, szemek meg- *mind a'*
 „ sárgult, vizelletjek meg- *vastagult,* „ és meg- *Vatsorát?*
 „ hevült, szájok meg-kefereedett, a' belső
 „ részeiket le-függeni érzették, szédültek,
 „ haragosokká szomorúakká tettek. Ezek ha
 „ az után Vatsorát ettek, más nap ebédelt-
 „ tek, nem emészthetvén-meg az ő gyom-
 „ rok a' mit vatsoráltak volt, az, az ő be-
 „ leiken nagy rágással, korrogással szállott-
 „ le, hasokat meg-szorította, nagy bajjal
 „ alított, háborús, terhes álmokat láttak,
 „ a' melly ezekben-is többire nagy nyava-
 „ lyanak volt kezdete. „ Ezen tapasztalá-
 „ sokra nézve az említett nagy Mester Aph.
 „ 17. L. I. ilyen regulát irt az egészséget
 „ kormányozó Medicusok' eleiben: *Et quibus* *Mire illő*
 „ *aut semel, aut bis, et plura vel pauciora,* ebben vi-
 „ *et per partes afferi conducatur, videndum. Con-* *gyógyítás?*
 „ *cedendum autem aliquid Conseruetudinū, et tem-*
 „ *pestati, et regioni, et etati.* az az: „ Szük-
 „ séges léfzen reá vigyázni, kinek légyen
 „ hasznos napjában egyszer vagy kétszer
 „ 's többször-is enni; és akkor egyszeribe
 „ többet vagy kevesebbet enni; vagy az
 „ egyszerre való eledelt részenként venni
 „ magokhoz. De ebben-is nem tanácsos
 „ mindnekre nézve általjában valamit meg-
 „ határozni; hanem a' szokáshoz, az idő-
 „ hez, a' Tartományhoz, és az addig foly-
 „ tatott élet rendihez kell a' dologot alkal-
 „ maztatni. „ Mind ezeket én magam-is
 „ magamban számtalanul így tapasztaltam.

A' régi
Görögök
és Roma-
iak hiny-
szor ettek
napjában?

Közönségesebben úgy találjuk a' régi Nemzetek Históriajában, hogy azok közül sokan négyszer-is ettek napjában. HOMERUS a' Troja dolgok le-írásában a' Görög Herosoknak négy rend-béli ételeket nevezzi; a' mint belölle ki-jegyzette ATHENÆUS L. I. C. 9. *αριστον, δειπνον, δεσπον, δειλιον* A' melly szokás a' Romaiakra-is a' szerint által ment volt; sőt ök ezeket még egygyel szaporították, *jentaculum, prandium, merenda, Cæna, commessatio* nevek alatt. Az *Ariston* vagy *jentaculum* jó regvel hajnal hasadtával leszzen vala, mellyről emlékezik HOMERUS *Odyss II. v. 2.* az *Ulysses* és a' *Kondás* képiben öltözött Apolló Isten vendégségeiben *Igre sub auroram accenso (αριστον) jentacula adornabant.* Hajnal tájban tüzet gyújtván

A' reggeli
étel nállok
miből d-
lott?

*Ariston*at készítették. A' Németek ezt *Frühstüknek*, a' Magyarok *Fülestökömmnek* hívják, magyarosabban *reggeli falatozásnak* vagy *paraszt ebédnek* mondhatuók. Ez a' reggeli falatozás *Aristonnak* a' Görögöknél azért neveztetett volt, hogy ez kevés, és könnyü készületből állott. Némellyek mondták *Acratismonnak*-is (*Εν τῷ ακρατῷ*) a' tiszta borról, minthogy ilyenkor, a' kiktől ki-tölt, tiszta borba mártogatott falatokat esznek vala, a' mint PLUTARCHUS magyarázza *Sympos L. III. 2. 6.* egyebet semmit nem. A' honnan ezt *Gustum* vagy *Gustulumnak*-is nevezték. ATHENÆUS L. I. C. 9. ezt csak egy darabotska száraz kenyérből; *Apulejus in Milit. I.* kenyérből, és sajtból mondták állani. A' *Deipnon* deákul *Prandium*, Magyarul *Dél ebéd.* Dél tájba szokott vala lenni, a' mint kinek kinek maga dolgai vagy szüksége kívánnyák vala, semmi bizonyos órához nem köttetve. Ez-is nem terjesztetik vala a' jól lakásig, hanem annyira, hogy Vatsoráig igen meg-ne éhez-nének, a' mint említi HORATIUS *Serm. I. Satyr. 6.*

Az ebéd
vagy Dél
ebéd mi
volt?

Pransus non avide, quantum interpellat inani
Ventre Diem durare — — — —

SBNCCA Ep. 38. ad Lucil. Erről így
 szól: *Post solem panis, et sine mensa pran-*
dium, post quod non sint lavandæ manus.
 Mellyből a' tetszik-ki, hogy ez a' régi
 ebéd-is hús nélkül, inkább csak kenyérből,
 sajtból, vagy száraz Figéből. Nyárba pe-
 dig nyers gyümölcsökből áll vala, melly-
 ről HORATIUS L. II, Satyr. 4. *Ille salu-*
bres æstates peraget, qui nigris prandia Mo-
ris, finiet. — Aztalt sem tesznek vala
 ennek, sem red egybe nem gyűlnek vala;
 hanem szaporán falatozva esznek vala va-
 lamit. A' honnan ez nítok *tenue, breve pran-*
dium, vékony rövid ebédnek-is mondatott.
Prandium nevet pedig, a' mint Trebellius
 Pollio után vélekedik Josephus LAURENTIUS
 de Conv. Vet. C. 6. adtak néki (a' parando:)
 az el-készítéstől: mint hogy ez által
 készítik vala-el a' Katonákat az útközetre,
 a' mezei munkásokat a' dologra. A' Dor- Az Oson-
 por, Merenda, a' merenda nálunk Osonya nyat mi-
 a' meg-érdemlésről neveztetett. Miuthogy kor ettek?
 ezt a' jó Gazdák az olyan mezdi Mun-
 kásoknak adják vala, a' kik addig jól dól-
 goztak, és ezzel meg-érdemlették, mikor
 nap haladat tájban a' dólgot el-hagyván
 haza akarnak vala menni, nem lévén né-
 kik othon-is bőv Vatsorájok; és a' Gyer-
 mekeknek, a' kik a' Vatsorát nehezebben
 várhatják vala. A' Deitnon, Esperisma, a' vats-
 Deikul Cæna vagy Communio, az-az: kö-ra mi volt
 zónséges együtt való étel, a' mi Nyel-és mikor
 vünkön Vatsora, mind a' Görögök mind tartatott?
 a' Romaiak szokása szerint késő este,
 mikor a' Napnak árnyéka 9 vagy 10. láb-
 nyi hosszban nyúlt vala (erről számlálván
 öök, a' mostani ütő vagy mutató órák nem
 létiben, a' napnak óráit hajnaltól fogva
 setétig 12. egyenlő részekre tel-olftva,
 mind télbe mind nyárba:) Ekkorra minden
 kül-

külső, és belső dolgaikat el-végezvé, az egész ház nép, vagy mások-is a' jó Barátok közzül, együve gyűlnek vala, *Cænana Cænana*. Eb Vatsorának nevezvén, mi-
kor valaki a' Vatsorát-is mint az eb, egyedül eszi: sőt *vatsora* nevet sem tartván méltónak adni az ilyen egyedül való ételnek: és fött, sült ételekkel gazdagon meg-
rakott asztalok melle le-telepedvén vígan bővön esznek, iszuak, 's vendégeskednek vala; míg az álom el-nyomtván őket, alu-
ni széllyel mennek vala. Valának a' kik a' Vatsorának el-takarittatása után-is még egy datábig szeretik vala fenn mulatni, együtt beszélgetni, rágodni, és illogatni. Ez mondatik vala a' Rómaiaknál *Comessatio* (a *Comitate*) az együtt való nyájaskodásról; vagy az álomnak *Comos* nevü Istenéről, éjtszakai ételnek. Emlékezik erről *LIVIVS Libr. XI. C. 7. Demetrius iam Cænatus; quin comestatum, inquit, ad fratrem imus.* *SVETONIUS*-is a' *Titus Imp.* életében *C. 7. effusissimas vero Comestationes Titus ad mediam noctem cum familiaribus extendebat.*

Az éjtszakai étel miből állott?

Nem volt mindenek-nél közönséges szókás a' négyeszeri étel?

Nem kell mindazáltal ezeket azokról a' régi Nemzetekről-is úgy érteni mintha ez a' négyeszeri, ötszöri étel köztök minden embereknél szokásban lett volna. A' reggeli étellel, a' mint egyebek közt *MARTIALIS* *Poëtinak* ezen szavai mutatják.

Surgite, iam vendit, pueri, jentacula pistor, *Épigr 283. L. XIV.* inkább gyermekek; az ofonnyával a' mezei paraszt munkások; az éjtszakai étellel a' dösölök élnek vala. Hanem, reggelenként a' kik útra akartak indulni, vagy jó reggel szándékoztak dologhoz fogni, azok-is esznek vala gyakorta valamit; úgy dél tájban-is; vatsorára tartván a' bővebb meg-elégedélt. Ezekről mondja *ATHENÆUS L. V. C. 5. Græci ter Cibum summebant.* a' Görögök háromszor esznek vala napjában. Sokan a'

A' Görögök ren-
desebben három-
szor ettek?

reg-

reggeli ételt tovább halasztván, az ebédet pedig siertetvén a' kettöböl egyet csináltak, és így napjában tsak kétfzer ettek, úgy-mint ebédet, vatsorat. *Agejlausról* említi *XENOPHON Hellenic: L. V.* hogy ö mi-kor siertett napjában egyszer ett ebédet, 's vatsorát együtt. A' régi 'Sidók-is két-fzer ettek napjában, úgy-mint ebéden és vatsorán; a' melly ki-tetizik abból, hogy mikor böjtölnek, a' mint a' *Tobias Köny-géből* olvassuk 2: 1. és 8: 1. olyankor Va-tsoráig semmit nem ettek. A' *Észenafok*, a' kik a' 'Sidók közt mint *Philosophusok* úgy tartatnak vala, a' *JOSEPHUS Hist. beszéde* szerint *de Bello Jud. L. 2. C. 7.* ebédet-is va-tsorát-is esznek vala. És ez a' kétfzéri étel, a' mint *HIPPOCRATES-is L. de Vet. Med.* bizonyítja, a' Természettel leg-in-kább egyezik. *Semel in die Cibum copere adtenuat, siccat, et album fistit.* Egyfzer en-ni u. m. ugyan ö *Libr. 2. de Diet.* nap-jában, el-saványítja, és meg-szárasztja a' Testét, és a' hafat meg-szorítja. *Ismet de Vict. Rat. in Acut. Ceteram qui semel in die cibum capiunt, impotentes sunt. Talis autem magis affligitur si ter in die ad satietatem cibum acceperit; et adhuc magis si saepius.* az-az: A' kik napjában egyszer esznek, azok tehetetlenek. És az ilyen ember fokkal rosz-szabbúl léfzen, ha napjában háromszor meg-elégedik, annál-is inkább, ha többfzer-is eszik. Ide való *ARISTOTELES-nek-is* ez a' meg-jegyzése *in Phys. quest. Eos, qui in die semel tantum cibis vescuntur amarulentiori-bus esse moribus, quam eos, qui his.* az-az: A' kik napjában tsak egyszer esznek keserübb, mordabb erköltsüek, mint a' kik kétfzer esz-nek; minthogy azokbau mind a' két-féle epe el-szaporodván, az ö elméjeket na-gyon meg-zavarja, és haragosokká *melan-cholicusokká* teszi őket. Kétfzéri ételt jóvall *Celsus-is L. I. c. 1. Prodest. — his die pe-tius*

tius quam semel Cibum capere, et semper quam plurimum, dummodo hunc concoquat.
 az-az: Hasznosabb napjában kétszer enni, és mindenikézer jól-lakni, csak hogy lehesseu azt meg-emészteni.

§. CCLXXXII.

Negyedik Kérdés.

Ebédén, vagy vatsorán kelletik-e jobban lakni? Avicenna régi hires Arabs Orvos, az egész napi eledelt három részre osztván, két részt ebédre, egy részt vatsorára szabja. Hasznos tanáts-is ez mások felett azoknak, kiket a nátha, *fluxus*, hideglelés, gyomor fájás igen tart; úgy a véneknek, tanuló, heverő, bőven ebédlő Embereknek-is, és a kik éjtszaka utazni vagy valamit dolgozni akarnak, mivel a jól lakott Embert hamarébb el nyomja az álom. Ellenben a forró és száraz természetűek egész nap keményen dolgozók, az éjtszakát végig aluvók, 's így szoktak, bővebbetskén-is bátran vatsorálhatuak. Ezeknek jóvallya kétség kívül Galenus-is az ebédnél gazdagabb vatsorát. A Rómaiak közönségesen vatsorán szoktak vala jobban lakni, nem-is annyira árthatott e' nekik, mert elein vatsoráltak, és igen későn mentek le-fekünni. Másként, ez egyebekben bölts de a' dobozódásban el-merült Nemzetet az étel és ital körül való *Dietában* nem illő követnünk. Tapasztalt dolog ugyan-is, hogy midőn estve gyomrunkat erősseu meg-terheljük, hamar elnyom ugyan az álom, de nem sokára fel-ébredünk,

dünk, és egész éjtzakánk nyúghatatlan lészen, és az étel gyomrunkban meg-veizvén, erős szomjúzást, száznak rosz ízét, gyomor fájást, keferü poshat tel-böfögést, has tekerést, náthát, főbéli nehezseget, el-kábúlást 's a' t. okoz. A' kiknek halok rendszerint szorúlva szokott lenni, ha etlve sok hűt vagy egyéb kemény cledeleket esznek, reggel jó izcekkel lészen.

Vóltanak, a' a' CASAUBONUS bizonyi- *Az elő zellő* lása szerint *Animadv: in Athenai* L. II. c. fi emberek 8. minden időben minden Nemzetek közt tsak vaollyanok-is, mint szinte ma-is vagynak, tsorát et. a' kik napjában gyakran szoktak vólt en-tek. ni. Vóltak a' kik tsak ebédet és Vatsorát ettek, azok t. i. a' kik a' *Virtusnak* követésében vagy a' Tudományok szerete-tében, vagy egélségek dolgában szorosabb útat vesznet vala magok eleiben, és erre nézve a' magok természetét meg-tsalják va-la. A' Persák *Cyrus* idejében, hogy az egész napot akadály nélkül haszonna for-díthassák, a' mint említi *XENOPHON* *Cyrop.* L. VIII. tsak vatsorát esznek vala, melly azután a' Görögök, 's Rómáiak közt-is, sok jó házoknál szokásba ment vala, úgy hogy, a' mint meg-jegyzette *PLUTARCHUS* *Symp.* L. VIII. c. 6. *Olim ante Cænam capere cibum probrosum erat*; régen gyalázatos dolognak tartatott vatsora elbtt enni. Maga *HIPPOCRATES*-is *de Aere ay. et loc:* midon az ifjú Orvosoknak tanátsolna, hogy a' hol laknak az emberek életének mód-ját igyekezzék ki-tanúlni, úgy szól ehez, hogy az egyszernél több ételt ö-is hibás szokásnak lútsassék tartani. Nem úgy mind-azáltal mintha egész nap üres gyomorral lettek vólna; mert falatoztak, a' mint előbb-is emlitém, ebéd tájba többire valamit; de tsak mulolag, úgy hogy ez étel nevet

fem érdemlett, aztalt pedig tsak vatsorára terittenek vala. A' régi Nemetekről írja *Posidonius*ból *ATHENÆUS* L. VI. c. 13. *Germani in Prandium carnes adferunt multas, ut ait Plinius, brutim affas.* hogy ebédre tagonként megsütött húfokat visznek-sel. A' kiket erre nézve *TACITUS de Morb. Germ.* c. 15. nevez, *Somno ciboque deditus.* ezem, iszom helye Nemzetnek. *PLATO*, *Dyonisiushoz* *Syracusába* menő útjában látván *Olofz* *Országban* és *Siciliában*, hogy ott az emberek, a' *Görögök* szokása ellen, napjában kétszer laknak jól, így ír egy Levelében *ad propinquos Dionis.* *Quo cum pervenissem nullo modo probare potui vitam illam quam vocarent beatam Italicarum, et Syracusanarum mensarum, nempe qui is die saturi fierent, neque soli jacerent.* az-az: Midőn oda érkeztem volna, semmiképpen helybe nem hagyhattam az életnek azt a' módját, melyet hívnek az *Olofz* és *Syrakusai* asztalok boldogságának, hogy t. i. napjában kétszer meg-elégeznek, és egyedül asztalhoz nem feküsznek. Melly szokás ellen *CICERO*'s *Tuscul. Quest.* I. V. hathatos szokkal feddődött: és azt nem tsak a' telnek, hanem a' léleknek-is nagyon ártalmasnak mondotta, mint a' melly az okofságnak és a' mértéltelenségnek egészen ellenere volna. De akár-mint legyenek ezek, nagy része az embereknek a' kétszeri asztal terítés mellett mái napig meg-maradott. És azoknak a' kik egyszer így szoktatták magokat, éppen nem tartja a' szokás tanácsosnak *HIPPOCRATES* erről a' szokás-változtatásnak kár-ros volta. *et his qui semel, repentina mutatio per noxas et aegritudines inducant; et eos sane qui prudere asveti sunt, statim infirmos facit hoc, ac toto corpore graves et debiles ac pigros. Si vere insuper cœnaverint acidum ruffantes.* Mert azoknak-is, a' kik kétszer, azoknak-is, a' kik egy-

Mások a' kétszeri étel mellett maradtak.

egyszer izoktak enni, a' hirtelen való megváltoztatások kárt és nyavalyát okoznak. Ugyan-is; a' kik ebédelni-is izoktak vólt, ha illyenkor nem észnek, el-crötlenülnek, egész testekben el-nehezkednek, és megrettulnek; ha e' felett vatsorálnak-is, savanyut böfögnek-fel. Réa bizonyítja ezeket CELSUS-is L. I. c. 3. *Periculorum, et qui semel, et qui bis cibum incongruenter contra consuetudinem sumunt.* Veszedelemznek azok-is, a' kik szokások ellen, napjában egyszer, azok-is, a' kik mértékletlenül kétszer észnek. Például hozza-elé *Andreas Baccius* Római *Archiatr de Conv. Vet. c. 4.* VII-dik Kelemen és V-dik Sixtus Pápákat, a' kik közzül az első, jóllehet kemény természetü ember vala, de midön ötven esztendőskorában, hogy egész nap maga dolgait jobban folytathatná, addig való szokása ellen, el-hagyván az ebédet csak vatsorát kezdte enni; alig vihete ezt három esztendeig, a' mikor orvosolhatatlan hideglelésbe meghala. A' másik-is, a' kinek maga *Baccius* Fő Orvosa vala, éppen ez okból hasonlóképpen el-hala. Különösen meg-jegyzi *Persius Satyr.* III. v. 85. az ebéd el-múlatásának ártalmait közt, hogy a' miatt meg-sárgúl az ember.

Hoc est quod palles: cur quis non prandeat. Ugyan csak úgy látjuk, hogy a' tisztelesebb Nemzetek, ha az ebédet el-múlatták-is de rend szerint mindenütt vatsoráltak. És innen mind az Egyiptombéliek, mind a' Persák, mind a' Görögök, mind a' Rómaiak közt a' Vendégségek Vatsorálnak-is szoktak vala neveztetni.

A' *Priscus Rhétor Excerptum* aiból írja *Atila* - is *Pray Annal. P. I. L. III.* hogy midön a' csak *Theodosius Imperator* Köve e *Maximus* és tsorát ett. véle együtt ez a' *Priscus Atila*hoz (a kinek Királyi Udvara az ő meghatározása szerint, akkor Pannoniában Szeged táján vala) Követségbe mentenek volna, mind az ú-

ban a' falukon, mind az *Onegeſius* Fő Tanácsos Úr Feleſégével, nékik Vatsorákat adtak. Maga *ATILA*-is a' Napnak kilentz órájára hivatta vala őket vendégségben maga aſztalához; a' melly a' mi óráink szerint dél után három órakor esik vala: És így inkább ezt-is Vatsorának lehetett mondani, mint ebédnek, minthogy egész fetéig tartott; a' mikor más rendbéli emberek ülén aſztalhoz, azok keſő éjtzakáig vendégeskedtek. Meg-írja *Prifcus*ból *PRAY* p. 34. ennek a' Vendégségnek rendit, 's módját-is. Mellyben nevezetefebbek valának 1.) Hogy a' Vendégek a' ki-szabott órára megjelenvén, a' Vatsoráló ház' ajtaján belől *ATILA* előtt meg-állottak: a' hol a' *Pohárnokok*, annak a' helynek szokása szerint, egy pohár bort adának az ő kezekbe; hogy minelőtte aſztalhoz ulnének a' Királyt meg-áldának (*vota facientes*) Azt megköltötták, és úgy mentek-bé az helyre, a' hol vatsorálnak kell vala 2.) Hogy ott a' székek két felől a' fal mellett el-rakva, vagy el-készítve valának. 3.) Közepbe ült egy ágyba *ATILA*, a' kinek által ellenébe, a' mint az ő háló-házából grádcitsokon béjöttek, más ágya-is vala, fejér gyólts lepellekkel, és külömb külömb-féle szunyögökkel ékefen fel-vetve, haſonló ahoz, mellyet a' Görögök, 's Romaiak a' magok férjhez menő Leányoknak szoktak a' házokbar készíteni. 4.) *ATILA*val egy Királyi székre ült az ő nagyobbik fia; (*Yornánder* szerént *Ellik*) de töle távúl; a' ki a' szemérem miatt a' szemeit is alig méri vala fel-emelni. Jobb keze felől ulének az első rangu vendégek, bal keze felől a' másod rendűek, az hová esnek mind a' Romai, mind a' Görög Követek-is, és *Berichus* a' Schythák közt fő ember'; de *Berichus* a' többinél magassabban; mert *Onegeſius* pompás magos székre a' Királyi ágyanak jobbján, és véte szembe

Az Atila
Vatsorája
micsoda
rendel foly
es miből
állott.

az ATILA két kissebb fiai ülnek vala. 5.) Igy rendbe ülven mindenek, bé-jöve az ATILA Pohárnakja egy tséize borral, melyet a' Király kezébe ada; a' ki azt a' hozzá közelebb ülöre el-közföné; a' ki-is ezen tiszteletére fel-állá, 's addig le-fem üle, mig ATILA a' bort meg-nem kóstolá, vagy egészen ki-nem ivá, 's a' pohárt a' pohárnaknak visszsa adá. 6.) Az ülő ATILANAK, a' szokás szerint; a' kik a' vendég-ségbe jelen valának; pohárt-vévén a' kezek-be, és azt az el-közfönvén, és meg-kóstol-ván tiszteletet tevének. 7.) Mindenik Vendégnek külön pohárnakja vala; a' kiknek, ki-menvén az ATILA pohárnakja, rendel kell vala bé-jöniék, így 8.) Le-ülven a' másodk, azután a' többi-is hasonlóképpen. Meg-tiszteltetvén ATILA a' Tráxok módjok szerint őket, páros pohár bor ivásra-is hívja vala őket. 9.) A' közföntő tisztelet mindenektől meg-tétetvén, a' Pohárnokok el-mentenek. 10.) Valának az ATILA asztala mellett más asztalok három, négy, vagy több vendégekhez készítve, a' mellyekre rakott ételekből, a' székek rendi szerént, ki-ki a' maga tetszése szerint magának tánygyérra vehet vala. 11.) Azután elébb el-jöve az ATILA szolgája, hússal teli tánygyért hozván, ezután ismét más szolgák, a' kik a' több Vendégeknek szolgálnak vala, és kenyert 's étkeket rakának az asztalokra. 12.) Nékünk, úgy mond PRISCUS, és más Barbarusoknak, kenyér, és mindenféle étkekkel meg-rakott és fel-készült vatsora hozat-taték; és ezüst tánygyérokon tetettek előnk-be. ATILANAK pedig egy négy szegü fatál, és abban húsnál egyéb semmi sem: a' ki egyebekben-is magát igen mértékletesnek mutatja vala lenni. 13.) A' Vendégnek arany, és ezüst Pohárok adattatnak vala, mellyekből innának, ő maga pedig ATILA sa pohárból iszik vala. 14.) A' ruhája-is

tsekély, és a' többikétől tsak annyiban vala különbözött, hogy tiszta vólt, és nem tarka: A' Kardján sem vólt különös ékesség, se, mint más *Barbarusok*nak, a' faruja köztjén tziaraság, se, mint más *Scytháknak* az ö zabolái, az öve Arannyal és drága-kövekkel nem vala fel-ékesítve. 15. Minekutánna az első Fogás étkek el-keleének, fel-keleének minden Vendégek; de a' maga székre egyik-is addig vizza nem méne, míg a' borral teli töltött pohárt, az elébbi rendet meg-tartván, **ATILANAK** szerentsét es egészséget kívánván, meg-nem ivá. 16.) Tisztelven e' szerint a' Királyt, ismét le-ülének; és mindenik afzatra más-féle újabb étkek hozattatának. 17.) Mellyekből-is mikor, kinek mennyit tettzett, annyit ett vólna, fel-állának, és ki-ki a' maga pohárát meg-iván, maga elébbi székre vizziza méne. 18.) El-jövé az estve, és az étkeket el-takarítatván, két *Scythák* jelenének-meg **ATILA** előtt, a' kik a' magoktól kézfiztetet Verseiket az **ATILA** gyözedelmeiről, és hadi *Virtus*fairól el-éneklék. A' kikre a' Vendégek a' szemeiket és ábrázatjokat mindnyájan reá függesztvén, némelleyek a' Versekben gyönyörködnek vala: némelleyeket a' hadakozásokról való emlékezés, öröme indit vala: némelleyek, a' kiknek a' Vénség erejeket és hadakozó tüzeket már ki-óltotta vala, könyveznek vala. 19.) Jövének ezek után bolmi bolondok-is elé, és fok esztelen befszédcikkel fokakat nagy nevetésre gerjesztenek vala. 20.) Fordúltak elé egyébb mulatságos dolgok-is: De **ATILA** mindenkor egy forma, nem változó ábrázattal megmozdúlhatatlanul ül vala; és semmit nem tselekázik, sem nem szól vala, a' melly benne tréfát vagy örömet mutatott vólna, azon az egyen kívül, hogy mikor *Irnach* nevé kissebb fia előtte elé 's hátra járna, arra

vidímabb szemekkel tekintett; a' több fiait pedig kevésbé hajtotta,

Mind ezekből, hogy többel az Olvasót Ez ilyen ne terheljem, kétség kívül vagyon, hogy nagy Va- a' régi Fő embereknel az ebédnél tellye-*tsordák* az febb Vatsora vala szokásban. Mitsoda ki-*egészséggel* menetellel? azokból a' mellyeket fellyebb *miennyiben* a' sok ételről, és sokféle kézszületü étkeknek *egyeztek*. egybe evéséről mondtunk, eléggé meg-ítél- hetni. Ritka, és igen ditséretes vatsora vala a' mértékletesebb életüeknél, a' CICERO bizo- nyítása szerint *Tusc. Quest. L. V. Cæna Plato- nica a' Plato Vatsorája*; Ki midön *Timothéust A' Plato* Athena Várofsának Fejedelmét Vatsorára *Vatsordja* hívta volna, és kevés étellel, de sok bölts *miből ál- beszélgetésekkel* igen kedve szerint tartotta *lott?* volna, más nap találkozáván a' Fejedelem Platóval, így szolla hozzá: *Vestrae quidem Cænae non solum in praesentia, sed etiam poste- ro die jucunda sunt. A' ti Vatsoráitok nem* csak jelen-létetekkel, hanem más nap-is gyö- nyörüségelek.

Ha pedig valaki ezt a' kérdést úgy ve-*Ebédkor-é* ti előnkbe, hogy az ebéden való sok étel vagy va-*ári-é* többet, vagy a' Vatsorán való? Arra sorakor rövideden azt feleljük: Hogy az ebédkori *ártalma-* meg-terhelődés miatt ugyan a' napnak hátra *fabb töb- lévő* részét mind teszi, mind elmebéli mun-*bet evni.* káinkra nézve nagyobbára el-vefztjük, de egyebbként ebből közel sem származhatik annyi rosz, mint a' Vatsorai meg-terhelődés-*ből.* Mert, a' mint fellyebb-is említök, a' ví- gyázás, beszélgetés, sétálgatás, a' napnak me- legítő és élesztő fénye egész az ételnek meg- emésztését nagyon fejtik. Véghez menvén estvéig az emésztésnek nagy része, éjtsza- kai álmunkot sem háborítja meg az emész- t'snek göze annyira; 's a' mi gyomrunk-*ban* abból fenn maradott, azt-is osztán az álom alatt való tsendes nyugalomban a' ter- méstet jobban el-készítheti, és maga hel- lyeire jobb móddal, és állandóbbul el-hely-

heztetbeti, mintha a' Természetnek egész éjtszakán által a' Vatsorai fok étellel kelle-
ne küzködni. De ha valami baja lenne-is
estig a' fok étel miatt az emjernernek, nappal
in ább fegethetne magán, mint éjtszaka. Hoz-
zá járúl, hogy máfok szeme előtt nappal
inkább-is tartozkodnak a' leg-nagyobb dob-
zodók-is az étellel és itallal való vízfza
életstől, mint az éjtszakai setétben. A' hon-
nan, a' MACROBIUS bizonyítása szerint Sa-
turn. L. VII. c. 14. a' régiek a' Vatsorát,
és az erre tejendő költséget regulázó Törvé-
nyek között, azt-is ki-adták vala, *ut pa-*
tentibus januis pransitaretur et cœnaretur, hogy
ki-nyitott ajtókkal ebédelnének, és vatsorá-
lálnának. Mikor változott-meg a' bővebb
vatsorálásban való szokás az Uri házakban,
bizonyos idejét nem találhatni, Hihető, hogy
az északi *Ostro-Vestro Gottus*, *Longoharavis*
és *Vandalus* Nemzeteknek ezekre a' Déli
Tartományokra való bé-rohanásával, és
az ő újj Birodalmoknak fel-állittásával esett
ebben-is a' változás. A' mikor az itt-valók
nem tsak életek módját, hanem köntösö-
ket-is azoknak a' Nemzeteknek szokásaikhoz
kezdék alkalmaztatni. Nem helytelenül ta-
nátsolta vala azért a' XI-dik Száznak vége
táján a' *Salernumi Medicusok* Oskolája a' *Nor-*
mándiai Hertzegnek *Robertus*nak (a' kit ök
holmi fenn forgó *prætenfiojára* nézve hizel-
kedésből, *Anglusok* Királyjának nevezték)
az ebédnél szukebb vatsorát *de Cons. bon.*
Valet. c. 5.

A' Vatsorá-
ránál bő-
vebb ebéd
mikor jött
újjabb
szokásba.

Ex magna Cœnu Stomacho fit maxima
pœna,

Ut sis nocte levis, fit tibi cœnu bre-
vis. az-az:

A' nagy Vatsorától, gyomrod fokot
fzenved,

Hogy éjjel könnyü légy, kevés légyen
étked.

Hogy a' régi Rómaiak azokat a' nagy *Hogy tud.*
 Vatsorákat meg-győzhettek, oka vala a' *ták a' ré-*
 gyermekségtől való hozzá szokás, testek- *giek azo-*
 nek a' szüntelen való gyakorlással, jó elein *kat a' nagy*
 lett meg-erősítése, és hogy a' napot, a' *Vatsorá-*
 mái szokás szerint, nem benn a' házokban *kat meg-*
 henyélve, hanem kűnn a' piatzokon, tör- *emészteni.*
 vény-tévő házokban, *Gymnasiumokban*, já-
 ték-néző helyekben, a' hideg vagy meleg-
 feredőkben, járással, futással, küszködéssel,
 úzfással, testeknek dörgöltetésével, vakar-
 tatásával, kenetésével, beszéddel, vetélke-
 déssel töltötték. Mellyek által a' tegnap
 éjtszakai rosz emésztéstől gyűlt nyerseséget,
 és szükségtelen terhelő nedveségeket nagy
 részén el-ozlatják vala. De a' mellett,
 hogy a' dobzodásból még-is elég terhes
 nyavalyát kaptak, a' *SENECA'* fellyebb-is
 említett 95-dik feddőző levele eléggé bizo-
 nyítja.

Az okok, mellyek mellett az ebédnél *Mitsoda*
 bővebb Vatsorát a' régi Orvosok magok-okok mel-
 is inkább javallották, summáson ezek valá- *lett vették*
 nak. 1.) Hogy az éjtszakai hives aér bé- *volt ezt*
 szorítván a' test külső részeiről a' belső *fel azok a'*
 részekre a' meleget, nem külömben mint a' *jó regi em-*
 téli hideg, azok ezzel meg-erősednek, *berök.*
 és az ételt jobban meg-főzhetik. 2.) Az
 álom által el-nyugován a' Léleknek vagy el-
 ménék dolgait vivő részek, a' Természet'
 munkáit folytató részek kettős erőt vész-
 nek; és így több eledelt meg-győzhetnek. 3.)
 Hogy ritka gyomornak légyen annyi tehet-
 sége, mellyel, öt, hat, óra alatt, a'
 mennyi az ebéd 's Vatsora közt esik vala,
 az ebédkori fok ételt emészthesse. 4.) Hogy
 a' hód, a' melly az éjtszakaiknak ura, a'
 húfoknak és egyéb nedves matériáknak el-
 fenyyvedését, vagy rothadását, melly-is az
 emésztésnek nagy részét téfzi, segíti, a'
 mint *PLUTARCHUS*nál *Sympos. I. III. c. 10.*
 az *Euthydemus* fel-adja. Mennyiben lehesse
 1 min-

mindeniken fuudálni, fellyebb a' CCLXXVI-dik §. alatt, mikor a' fok ételnek mérté-
Mitsoda- kéröl belzélgettünk, úgy hiszem, eléggé meg-
fokrak magyaráztuk, Meg-esmérték ugyan a' régiek-
kell lenni is, hogy a' bőv Vatsora nyughatatlan hábo-
a' Vasso- ru álmat, reggeli bádgyadtságot, és főbéli
ráknak, nehézséget izerez. Mellyet nem helytele-
hog bajt nul így igazítottak-el: Hogy az ember Va-
ne szerez- tsorán se terhelje-meg magát, és ne feküd-
zenek. jék-le mindjárt etel után; hanem egy órát,
vagy többet-is töltsön vigyázással: Így es-
vén a' Vatsora, mi-is könnyen meg-alku-
szunk vélek; a' mennyiben a' kétszeri mér-
tökletes ételt, ha szinte a' Vatsora bőveb-
betske léfzen-is az ebédnél, a' Természet-
tel jól egyezni meg-valjuk. Meg-engedtek
a' régiek-is azt, hogy az éjtszakai nyúgo-
dalomban a' természet inkább az edények-
be már által-költözött nyers nedveségek-
nek ki-főzésében, a' meg - emésztődött ré-
szeknek külön választásában, és mindenek-
nek a' magok helyeikre való el-fzállittasá-
ban, és be-félszkelésében légyen foglalatos.
A' mint ezeket a' testnek reggeli meg-újjulása-
is bizonyítja. Azért, az ő ítéletek sze-
rint-is, mikor az ebéd-től készült nedvesé-
geket vatsora előtt a' Test tökéletességre
nem vihette, jobb olyankor vagy semmit
se, vagy csak keveset vatsorálni; mellyet
ki-ki a' maga testének nagyobb vagy keve-
sebb meg-könnyebbüléséből, és gyomrának
ételhez való hajlandóságából nem nagy mun-
Aiknek árt kával észre vehet. Hanem, illő itt azt jól
inkább a' meg-jegyezni: hogy az olyanoknak, a' kik-
bőu Vats- nek vérek akármi okból meg-tisztátalanult,
ra. kivált, a' kikben a' nyálas hideg takony
el-fzaporodott, és éjtszakai náthával, ór
meg-dugulással, ptrüszögéssel, köhétseléssel,
hákogással, szem ki-tsipázással terheltek;
a' hafok rendeletlenül jár; lotsofon, higon
tisztul, korrog, úgy azoknak-is, a' kik a'
nappalt benn az árnyékban kézi munka nél-
kül

kül töltik; kivált, ha azon közben könyvek és Írások mellett sárgúlnak, vagy egyéb-ként-is gyenge és változó egésséggel bírnak, vagy valami hosszszas betegségből minap kedettek ki-gyógyúlni, mindenkor tanítsofobbnak tartatott ebédkor enni bővebetskén; Vatsorán pedig, ha kívánnák-is az ételt, csak kevés, könnyű emészthető, és inkább száraz, mint leves ételekkel megelégedni. Mert, a' mint ezt-is régen értésünkre adta HIPPOCRATES *Aph. 10. L. II. Impura Corpora quanto magis nutries, eo magis lides.* A' Tisztátalan Testeket minél inkább táplálod, annál inkább meg-sérted. Ellenben, a' kiknek természetek forró, gyomrok mint a' tűz úgy emésztt, testek bővön gőzöl; annyival inkább, ha a' nappali erős-kézi munkától, 's fok izzadozástól-is el-száradt. 's a' Vatsorát valósággal kívánják-is, a' bővebb, és levefőbb vatsora hasznofabb lészén, mint az ebéd; minthogy abból az ö el-szigorodott testeiket az álom nem külömben, mint az éjtszakai harmat a' nappali hévségben elfonnyadt füveket, kívánatosan, és tartoson meg-nedvesíti, és erejeket rapasztalhatóképpen fel-élelzi, *Anima enim quiescens,* a' mint szóll ismét HIPPOCRATES *De Dieta L. II. humiditatem ex corpore non consummit:* az el-nyugodott Lélek a' testnek nedveségét nem emélti-meg.

§. CCLXXXIII.

Ötödik Kérdés.

Ételt levefesen jobbé kezdeni, vagy keményebb eledeleken? Némellyek azért, hogy az éh gyomornak mind *materiája*, mind ideje legyen, a' minn dolgozzék; és hogy a' gyomor üblös fenekin a' leves étel az alatt, mig
fel-

fellyül a' kemény étel meg-emészthetők, meg-neveszzen, kemény eledelen kezdni az éteit hasznosabbnak tartják. De a' természettel meg-egyezőbbképen tselekeznek, a' kik ö üres gyomrokat és beleket rágó etzetes nedveséget és keferü epét valami leves gyenge étellel minél hamarebb igyekeznek el-oltani, és az éhség miatt el-lankadt *spiritusok* az egész testben, közelebb pedig a' gyomornak és beleknek *fibráiban*, e' féle hamar *chylus*sá való és a' vér közi által ható eledellel kívánják meg-meg-éleszteni. Meg-egyez ebben velünk *Hippocrates* - is, midön így ír. *A' kiknek szapora meg-újítatás kívántatik, azoknak leves és nedves ételt kell adni, a' kiknek még ennél-is szaporább, szagokkal kell éleszteni, a' kiknek pedig a' meg-újulás későbbre szükség, kemény eledellekkel tápláltassanak.* Nem-is kell úgy gondolkodni, mintha az ételek, a' mint azokat eszszük, a' gyomorba egy máson olly rendel állnának, és hogy addig, míg a' gyomor mindeniket tökéletesen meg-nem emészti, semmi abból ki-nem folya, mert azok ott szaporán egybe zavarodnak, kivált a' leves étel fellyül kerül, és a' melly rész el-készült, az a' belekre szüntelen folydogal alá. Leg-több hasznát pedig a' leves ételnek az egyébként-is száraz testü és fokot szomjúzó éh Emberek vehetik. De az hideg és nedves természetűek; úgy mások-is akkor, mikor az ebédkori étel még egészen nints meg-emészte, vagy ha régtől fogva így szoktatták magokat; leves nélkül el-lehetnek. Az igen könnyü emészthető gyenge és leves étkekkel való hozzászás élett gyomor' gyengesége és hasztorulás szokta követni.

A' száraz, kemény eledetek a' leves gyenge eledelektől annyiban különböznek, hogy a' száraz eledeleket fogainkkal a' szájban meg-rágva, vagy meg-törve, 's a' nyállal egy-be elegyítve mind öfzveséggel (*in corpore*) nyeljük-le a' gyomorba. A' hol azok, a' gyomorbéli nedvességgel és az itallal bő-vebben meg-elegyedvén, hofzfasotskán mú-latnak míg a' tovább-való rontsolás, súrlás, olvasztás, főzés által tej forma folyó ned-vefsséggé válhatnak, és úgy a' belekre le-fzivárogdogalván annak vékonyabb, finu-mabb része a' tejes edényekben által költöz-herik. A' Leves ételek pedig a' Konyhákon a' fazékbéli főzés által ezen munkának nagy részén által-mentek; midőn a' víz a' kemény eledeteknek kotsonyás vékonyabb tápláló részét előre ki-olvasztotta, és magába át-tal-vette: Es így, tsak nem egészfzen meg-emészttve, kézzen vízi által a' gyomorba; mellyet a' gyomor kevés és gyen-ge munkával fordíthat a' maga testének hasz-nára. A' leves ételek tehát ennyiben be-tsülltenek, hogy könnyebben meg-emész-tődnek; de nagyobb részek víz lévén, a' melly magára nem táplál, kevesebb tápláló részszel bírnak, mint a' kemény vagy szá-raz ételek: a' tápláló részek sem készülhet-tek a' levefekben olly tökéletesen-el, mint mikor a' tápláló részeknek minden fészkeit ki-nyíttó nyáluak és epének közben járulá-fa által, a' kemény matériákból a' gyomor és belek ezt egészfzen ki-vették, és azt a' mi természeti nedvességeinkkel egyező nedvességgé változtatták. E' mellett, meg-van a' leves ételekben, hogy a' fok víz közt a' tápláló rész-is igen hig, nyúlos, hideg, könnyen fenyvedő lészzen; szaporán el-terjed ugyan a' testben, de jól meg-sem ragad, által-sem változik, hanem a' maga eledeli természetit, mellyből ki-főzték volt, nagy részin meg-tartja, és nyers, puha, tak.

A' száraz eledetek a' leves eledetek: El-mikbenkülömböz-nek?

taknyos, lágy húst, és erőtlen nyálas kövérséget ízaport; vagy a' vízzel együtt hirtelen által repül a' testen. Mellyekből könnyű megítélni, hogy a' leves ételek az embernek nem természet szerint vagynak, hanem csak az olyanok számára találtattak, mint eledelek.

Igy értett erről HIPPOCRATES-is *Lib. de Vet. Med.* „Midőn, úgy-mond, tapasztaltatott volna, hogy sokan a' kemény erőseledelektől akármi kevesfet egyenek-is roszszúl léfznek, úgy gondolták azokból számokra erőtlenebb ételeket, u. m. holmi hörpölgető leveket sok víz közé elegyítvén kevesfet, vagy főzés által azoknak erejét kivévén. Ha pedig látnák, hogy ez ilyen levefeket sem gyözhetnék-meg, kihagyták azokat-is belőlök, és tiszta lévre vagy italra fogták őket; tapasztalván, hogy ha ezt kelletinél nem sürűbben vagy erősebben, vagy egyébként nem hibaforon készítve, jó móddal, és illendő mértékkel adnák, jól volnának utánna: Ellenbe a' kik ilyen nyavalyában kenyeret vagy egyéb száraz eledelt ettenek, akármi kevesfet-is, attól tiszter inkább megsértettek, mintha levefekkel étek volna; tsupán csak az eledeleknek keménysége miatt. Szükség mindazáltal úgy-mond továbbá, azt-is tudni, mitsoda nyavalyákban használhassanak a' Levefek-is; Mert tapasztaltattak olyan betegek-is, a' kikben, mihelyt levest ettek-is, a' hideglelés, és a' fájdalmok azonnal kiműtatták magokat. A' mikor ha még-is ennének, az étel benne a' nyavalyának táplálója és nevelője, a' telnek pedig elszáraztója és erőtlennítője lenne. Ki magyarázta ezeket az említett bölts Orvos az *Aphorismusokban* bővebben-is *L. I, Aph. 4. - 16. Es,* ez utolsó *Aphorismusában* közön-

zönségesen fel-téli, hogy a' nedves, vagy leves étel nevezetesen használ a' hideg-lelősöknek, kivált a' gyermekeknek és másfoknak, a' kik leves ételhez szoktak volt. Az elébb valókban pedig meg-kulömböztette a' levefeket, hogy t. i. légyenek azok közt igen vékonyok, az-az: csak nem egész-fzen vízből állók, légyenek valamivel vastagabbak, az-az: tápláló részekből bővebben részesültek; légyenek jó sűrűek és bővebben táplálók-Is. Az igen vékony Levest *Aph.* 8. olyankorra tanátsolja, mikor a' nyavallya hirtelen igen keményen fogta a' beteget, és a' míg az egész erejében tart; egyébkor pedig ezt ártalmasnak mondja; miuthogy a' betegnek erejét a' nyavallya el-válásáig fenn tartani nem volna elégséges. Azért ha nem éppen olyan éles a' nyavallya, vagy már valamit tsendefedett, annyival inkább ha úgy mutatják a' jelek, hogy fokatskáig el-fog tartani, bővebben tápláló levefeket javal, a' nyavallya mértéke szerint, inkább, vagy kevésbé meg-sűrítve, és gyakrabban vagy ritkábban ajánlva. *Aph.* 5. ismét arra tanít, hogy az igen vékony és meg-szorított étel, a' sűrűbűel inkább megsérti a' beteget; és hogy a' tellyesebb eledelben ejtetett hiba nem annyira veszedelmes, mint az igen el-vékonyítottban. Az egészségeseknek pedig hig levefeket, és a' meg-szorított *Dietat* mindenkor veszedelmesnek állítja lenni.

A' külömbőség, melly a' vékonyabb és *Mi kü-*
sűrűbb, az-az: bővebb tápláló levefek közt *lömbőség*
vagyon, főképpen abból következik, ha a' *van a' Le-*
keményebb eledelket kevesebb vagy több *vesek*
lévben erősebben vagy gyengébben főzték-*közt?*
meg, és a' mint a' kemény eledeltek több vagy
kevesebb tápláló részizel ruháztattak volt
fel. Ha a' meg-főzés be-zárt edényben le-
het, fokkal több rész mégyen azokból által
a' lévbe, mint a' ki-nyílt száju edényben,

söt magok-is abban csak nem egészen el-
olozván, lévvé válnak. A' rövidebb és
gyengébb főzéssel pedig, és a' fok vízben
azoknak csak vékonyabb és tisztább rézek
vonattatik-ki.

Mikből
készített-
nek?

Szokták levesnek' meg-főzni, néha
ugyan a' meg-szárazott jó ízű gyünöltö-
köt, a' répát, murkot, borsót, árpát, kenyec-
ret, 's egyéb e' féle bővebbetskén tápláló
eledeleket-is; de rendesebben a' Levesek a'
marha, vagy tyúk húsnak főtt levénél ké-
szítettnek, úgy mint a' mellyek egyéb hú-
foknál tisztább és minden szag 's iz nélkül
való kotsonyás részszel bírnak. Sokat kü-
lömbözik mindazáltal ez a' marhák húsaiban,
is az eledelék minémüsége szerint, mellyből
a' húst gyűjtötték: a' hely szerint, a' hol
meg-zárva vagy szabadon éltek: az ő
idejek szerint a' mennyiben ifiak, közép
idejűek, vagy vének voltak: életek mód-
ja szerint, a' mint kényesen tartották,
vagy el-ehezte-ték, 's tsigáztatták volt őket.
Ezek szerint a' marhák' húsaiból-is egyikből
több' 's egészségesebb leves léfzen mint a'
máskból. A' közép idejű, szabadon járt,
száraz, tiszta eledellel élt: közép húsú ál-
latoknak *muscularis* verefes húsa, portzo-
goi és tsontjai friss korába levesnek leg-alka-
matosabbak. A' kövér marhakban, ez
nem készí- a' tápláló rész roszszúl volt el-készülve;
tethernek? 's azért-is vált kövérségé. A' melly, mint-
hogy azután-is, hogy a' húsból a' főzés
által ki-olvadott a' víztől külön válik, le-
vesnek haszontalan. Az el-tsigázott marhák
húsából a' tápláló kotsonya nagy részén ki-
fogyott és földé vált. Minél közelebb vagy-
nak az állatok a' magok eredetekhez, ez
a' tápláló kotsonya az ő húsokban ugyan
annál több, de annál vízesebb, nyúlósabb,
erőtlenebb; azért levesnek a' kis borju és
gyenge tsirke húsok sem annyira alkalma-
tosok. Az erdei Vadak' 's Madarak' húsá-
ban

ban ez a' kotsonyás rész kevesebb-is, de az erdei vad hús, húgyos izü; a' juh, disznó, lúd, rétze húfok, nyálas taknyos hamar feyvedő kotsonyával birnak; azért levesnek egyik sem alkalmas. Minél inkább ki-főzték a' húfokat a' levek a' rothadásra annál inkább siet. Azért az ilyen sűrű Levesekbe a' Frantziák, a' kik egyébként-is igen levelek rothadást ellenző zöldségeket, sóskát, petrefelymet, hagyma-szárat, tzitromot, egyéb e' féléket-is szoktak belé-főzni, vagy tzitrom lével fel-eresztik. A' Németek, ha jó-erejü 's nagyon tápláló leveleket akarnak készíteni (*Kraut Suppen*) hideg vízzel telzik-fel a' marha húst, és egy végtibe nem főzik igen erőssen meg, hanem az elébbi hús levet más friss húst főznek-meg újra; 's ha még-is erősíteni akarják, tojást-is habarnak belé. Minthogy pedig a' tsontokban ez a' kotsonyás nedveség leg-jobban ki-pallérozva találatik, gyakran egyben törik a' húffal a' tsontokat-is, hogy a' főzés azokat-is által hathassa. A' Fűszerzámok, mellyek a' kemény ételeknek meg-emésztésére a' magok hevítő ösztönökkel fokot segitenek; a' levelekbe, kevés hasznot tehetnek. A' só-is, azon kívül, mikor a' hús lév a' hosszúzas főzésbe nagyon meg-vastagult, és nyúlosult, és e' miatt rothadásra hanyotló vagy a' gyomorban-is, kenő nyálafságával utalást szerzene, csak kevés mértékbe kívántatik; lévén a' húfokban magokban-is bizonyos húgyos só, melly a' lévbe által szokott menni.

Ezeket előre így tudván, könnyebben meg-lehet már azt-is határozni, mi külömb-ség legyen valósággal a' leves és kemény ételek közt? és mellyik? kinek? mikor? illyék inkább. A' kemény ételek t. i. a' gyomorban-is fokáig maradnak, azt terhelik, feszítik, surolják, ösztönözik. Azért jó-erőben lévő kemény gyomrot kívánnak; a' mellyet-

Kiknek
nem ille-
nek?

is a' magok ellent állásokkal és kemény éleségekkel gyakorolván naponként jobban jobban meg-erősitene. Minekutánna pedig fok munkával meg-emésztrödtek, a' testben derék tömött nedvességet szaporítanak; melyek midön az edényeket jól meg-töltötték, az egész testet állandóul meg-erősitik. Innen könnyen meg-ítélhetjük, hogy midön vagy a' nyavallya, vagy az éhség, vagy a' fáradtság miatt (a' melly-is mind a' két-tő nagy nyavallya) a' testel együtt a' gyomor-is nagyon el-van gyengülve, a' leves ételek a' kemény étleknél sokkal hasznosabbak; és egyedül bátorságofok. *Omnibus fatigatis*, így ír CELSUS L. I. c. 3. *aptum est cibum summere, eumque humidum; vel certe diluta potione esse contentus.* az-az: Minden meg-fáradtának szükséges az étel, még pedig a' nedves étel, vagy pedig meg-vizezett borral meg-kell elégedniek. Ezt a' tanátsot adja GALENUS-is IX. *Meth. Med.*

„ A' kikben, úgy-mond, a' nedvességek
 „ felettébb fel-vagynak gyülladva, és el-
 „ vagynak vékonyulva, azoknak fő Orvos-
 „ ságok a' leves eledel, a' melly mint-
 „ hogy az el-fáradtakkal-is köz, azok-is,
 „ hamar való meg-újítást kívánnak. A' kik
 „ el-erőtlenültek, azok-is e' féle könnyű
 „ emészthető eledel nélkül szükölködnek,
 „ a' melly közül mindenik leg-jobban a'
 „ leves étellel mégyen véghez. A' sűrűbb
 „ ital, vagy lév ugyan bővebben táplál,
 „ mint a' meg-vékonyított, de a' munká-
 „ tól fel-gyúladtának, ha meleg, ellenk-

A' leves „ re van. „ Azon közben szükség lészen
 ételek, az azt-is meg-jegyezniük, hogy a' vizes hig leve-
 egesseges sek rész szerint a' magok áztatós vizekkel,
 restnek rész szerint kenegető légyságokkal idővel
 mennyiben a' gyomornak emésztrő fibráit el-légyitják,
 karofok? el-gyengítik, és el-kényesítik, 's ennyiben
 tetstzenek-is a' gyomornak; de osztán a' he-
 verésbe annak fibrái úgy el-puhúlnak, úgy
 ,meg-

meg-restülnek mind a' gyomorban, mind a' belekben, hogy ha többé keményebbetske eledelhez kell fogniok, azzal nem birnak, hanem attól nagy szenvedések lészén. E' mellett midön a' Levek a' szájban nyállal, a' gyomorban a' gyomor nedveséggel, a' belekben a' pancreus sós vizével, és az epével, mellyek a' természetből mind az eledlek' meg-emésztésére, és által változásra rendeltettek, olly tökéletesen, mint a' kemény eledlek egybe nem elegyedhetnek, söt azoknak erejét nagy részint előre ki-öltjék, mind Chylus mind vér fokkal nyersebb készül belőlök, mint a' kemény eledlekből; 's ennyi tekintetben a' levelek nehezebb emészthetőknek-is tartatathatnak mint a' kemény ételek. És, minthogy a' hig levek a' gyomorból a' belekre szaporán le-folyanak, a' ki-üresült gyomor pedig mind annyiszor újabb meg-elegyítést kíván, az a' fok lév a' vért felettébb el-higitja, nyereséggel el-tölti, és kelletinél inkább megszorítja; a' testet-is meg-hizlalja, el-nehezíti, meg-erőtleníti, és sokakban káros vér folyásokot szerez. Ide járúl, hogy az ilyen Levelek, későre gyűlvén belőlök annyi seprőlök, melly a' béleket a' ki-vetésre ösztönözze, rend-szerint szorúlást húznak magok után, a' szélnek alkalmatlan bérekedésével.

A' kik tehát a' magok testeiket jó erőben, és munkát győző állapotban akarják tartani, azoknak a' leves ételeken nem igen kell kapni. Söt a' mennyiben az ő gyomrok egyfzer a' durva kemény ételek' ösztönéhez szokott, és attól ki-tágasodott, ezt a' rothadásra hanyotló levet többé jól meg-fem tudná fogni, 's magából ideje koránt ki-fem tudná hajtani; a' honnan ez benne, nem meg-emésztődnek, hanem meg-rothadja; és ezzel őket bizonyoson meg-betegíti;

Mikor éstené: Ollyankor mindazáltal mikor nagyon keenyibe meg-vagynak éhezve, és e' miatt a' gyomrok-nem káro-is fáj, ezek-is helyefen tselekefzik, ha előbb or? valami levefetskét esznek, és úgy fognak a' kemény eledelekhez. Egyéb állapotban, ha magokat régen levesre nem szoktatták vólt, bátran, sőt 'hasznosobban kezdhetik kivált félbe az eódet kemény ételen, mint levefen. Így jobban, tsendefebben fognak emészteni, melegjek-is jobban meg-marad, szél sem gyul annyi benne, mintha gyomrok-nak első tüzét, vagy étel kívánó erejét lúgy leveffel ki-óltották vólna.

A' régi Nemzetek a' leveznek hire sem vólt. A' Trója alá gyült leveffel Herosok a' inagok vendégségeiket egyenesen nem éltek. sült húson kezdik vala, a' mint *SERVIVS Virgilius*nak régi tudós magyarázója *Aeneid.* L. I. erre a' Versre: *Athenalocant* — bizonyítja. Ugy ment által az után ez a' Róma ak-ra-is: a' kik-is az első asztalon leg-előbb a' sült húsból, azután a' főtt húsból, utóljára a' *jusculumból*, vagy *jurulentumból* és

Mitsoda *pulmentariumokból* ettek. De ezek-is nemkalánrendettar-nyal hörpölő levek valának, hanem aprón rottak az meg-vagdalt tyuk húsból, vagy halból, vagy ételben? együtt a' kettőből vízbe félig meg-főzött, és fűszerfűszámozott pép vagy kása-forma nedves ételek. A' mellyeket hol-mi kis lapátotska vagy nyelv forma kalányokkal, a' minémüeket a' régi tehetősebb házaknál nálunk-is fok helyyeken tartanak, 's Török kalánynak mondának, faldoklanak vala. Ki-tetszik ez a' többek közt *APULEJUS*nak ezen szavai-ból. 2. Met. p. 197. *Quae suis dominis parabat jusculum fartim concisum.* A' *Iaconoknál* vagy *Lacedemonbélieknél* leg-nagyobb betsbe vala a' *jus nigrum*, mellyet *hemationnak-is* mondtak; és a' *POLLUX* magyarázta fzerint, nem egyéb vólt, hanem tüznél meg-főtt vér. *Sed Dionisio Syracusano Spar-te nigrum illud jus, quod Cœnæ caput erat,*

non placuit, cum condimenta Lacedaemoniorum labor, sudor, fames, sitis, &c. CICERO Tusc. Qu. V. 34. Tartatik ez a' szokás, a' mint hallom, Magyar Országban ma-is sok helyeken, hogy a' süttet leg-elébb adják-fel az Asztalra. Az ATILA asztalára-is, a' mint elébb látok, semmi levest nem vittek vala. A' régi Németek-is sült marhu tagokat visznek vala, a' magok ebédjekre. Cicero és Horatius idejekben Rómában a' vatsorádot tojáson, a' Martialis idejében salátán 's Oxygarumon kezdik vala. Így tartotta ezt jónak CELSUS-is L. I. c. 2. Cibus a' salsamentis, oleribus, et similibus rebus melius incipit. azaz: az étel sós eledeleken, kerti zöldségeken, 's egyéb e' féléken jobban kezdődik. HORATIUS L. II. Satyr. 2. A' ki-üresült erekben semmi tsipöft nem tartott jónak bortsáttani; hanem a' mi lágy édes. Vacuis committere venis, nil nisi lere decet. Mellyre nézve VARRO szerint De Re Rust. L. III. c. 16. A' régiek a' Vendégségeknek mind kezdetiben, mind végiben mézet adnak vala-bé. Az egész mesterség u. m. LOMMIUS Mikre kell az étkek rendibe vinyezni? Comm. ad L. I. Celsi. p. 86. az éteknek józan okoság szerint való el-rendelésére nézve ebből áll: hogy a' könnyebb emészthetők, a' nehezebb emészthetőknek: a' hafat lágyítók, a' szorítóknak: a' testben könnyen el-terjedők vagy el-hattók, a' lassan terjedőknek: a' föttek, a' sütteknek: a' lágyak, a' keményeknek: a' kövérek a' soványoknak: a' nedvesek a' szárazoknak, az édesek, a' savanyuknak: a' húfok a' halaknak elejekbe tétetteffenek.

A' második Asztalt, a' melly régi Ró- A' második maiaknál külömb-külob-féle mézes, és fü- asztal mi szerzfámos téfzta-némüekkel, és válogatott volt a' Régyümöltsökkel meg- rakva az első asztalnak gieknel? el-szedésével adatott-bé, minthogy ez a' jól lakás után, tsak éppen a' száznak meg-talására való volt: és magokban-is ezek az

mennyiben édes tészta némüek igen nehéz emészthetartotta tők, a' gyomorban meg-etzeretednek, a' ártalmos-beleket széllel meg-töltik, has rágást szereznak Cel- nek 's a' t. egészszen meg-veti CELSUS l. c. sus? ki-vévén az erős egészséges gyomruakra nézve mennyibe a' némelly pálma gyümölsöket, fojtós almákot és egyéb e' féleket, a' mellyekből a' régi nem? mértékletesebb idökben-is, a' végre esznek vala ütöljára egy egy keveset, hogy a' gyomor felső szija annál jobban bé-zárodnék, a' gyomor maga-is öszvebb szorúlván, a' benne lévő ételt jobban meg-fogná, és a' fenékre le-szorítaná; a' főző meleg-is kifesebb helyre szorúlván, bathatofabban dolgoznék, a' szél se böfögne-fel, és a' gyomrot fel-ne fúvná, belekben-is ide 's tova ne nyargalná, hanem a' maga útján el-takarodnék. Nem-is vólt ez a' dolog éppen fundamentum nélkül. De midön az után e' Világ Ma mit lehet ezek-ről íelni? minden részeiből egybe-gyűjtvén, valami tsak színével a' szemet, szagjával az orrot, ízével az inyet a' leg-jobban laktakban eltsalhatná, azokat kezdették a' második Afzaltalra bé-adni, nem tsak első tzéljoktól estek-el, hanem a' felett ezer kinos nyavallyáknak tsináltak fézket a' magok testeikben. Kell pedig ezeket érteni, kivált-képpen az elein érő, lotsos, nyári gyümölsökről, a' mint ezeknek természetü okait másutt bövebben ki-magyaráztuk.

§. CCLXXXIV.

Hatodik Kérdés.

Az ételnek kell-e többnek lenni, vagy az itálnak? étel előtt jó-e innya? és étel közben szakaszonként keveset keveset innya egészségesebb-e, mint az ételt jók itallal egyszer'smind bé-rekeszteni? Mennyi ital kéi.

kivántársék valakinek az etelhez képest, azokból a' miket §. CCXLIII. az itálnak hasznairól közönségesen mondottunk, ki-ki könnyen meghatározhatja. A' mi az étel előtt való italt illeti. A' Görögökről írja *Athenaeus*, hogy étel előtt tiz, hűsz pohár bort-is meg-ittanak, és *Cleomenes*nek a' *Lacedémon*-beliek Királyának takarékságát ditséri, a' ki vatsora előtt csak egy egy pohár bort szoktak vala adatni Vendégeinek. Innen tsúszott-bé talám ama' közmondás-is: *a potu incipe caenam*. Meg-is lehet ez vatsorán ollykor, mikor az ebédi étel még egészen nints meg-emésztdve, és a' szomjúság kívánja. De üres gyomorral bort innya nem jó; mert ez a' vér közü mindjárt által izalad, és azt nagyon fel-gyújtja, és fő fájást okoz: a' víz pedig a' gyomrot és a' belső részeket erősen meg-hüti. Étél közben-is gyakran keveset keveset innya az egyszeri vagy kétszeri fok itálnál jobbnak tartom; mert így a' szomjúság-is inkább múlik, a' gyomor és körül fekvő részek sem érzik meg annyira az itálnak hidegségét, az étel is az itallal hamarébb és tökéletesebben egybe elegendik.

Hát az idöközben való és az éjtszakai italról mit lehet itélni? Sokan ezt igen ártalmósnak tartják; és hogy az az Embert vizkorságra, reszketegességre készitené csak nem hittel állatják. *Sanctorius*-is úgy tapasztalta, hogy ez a' bőrön való láthatatlan ki-gözölgést akadályoztatná, melly leg-alább annak, hogy a' gyomorbéli emésztés ilyenkor meg-bomlik, világos jele vólna. De *Gorter* azutan élt Belga tudós *Doctor* azt írja *de Persp.* hogy ő a' *Sanctorius* módja szerint, ottan ottan méregetvén a' maga's

mások tessék, gyakran próbálgatta, ha volna-e valami különbség a' láthatatlan ki-gözölgésben, ha étel után két három órával egy két pohár vizet, fert vagy épen bort ivutt volna, mintha étel közben, vagy étel után ivutt volna annyit. De majd semmi különbséget nem tapasztalt. Mellyből nem ok nélkül, ki-hozza, hogy sem időközben sem ejjel, ha a' szomjúság kívánja, mértékletesen akár mit-is innya, nem olly veszedelmes mint közönségesen az Emberek gondolják. A' mértéken túl lépni másként, időközben ártalmasabbnak tartja ö-is, mint mindjárt étel után. De ha az italoknak természetit, és a' szomjúsásnak akár mi lehető okait fel-vélszük-is, miből következhetnék az időközben való és éjtszakai ital miatt az a' képzelt ártalom, én ugyan nem látom. Jobbnak tartanám bizony én-is ilyenkor nem szomjúzni; de ha szomjúzol akármitől légyen-is az, innya jobbnak tartom, mint belső részeidet szomjúzással epeízteni.

Az itálnak Hogy az éltető nedvességek a' testnek miért kell minden szoros tövején akadék nélkül folytöbnek len-hafsanak, és így az egész testnek életet adni, mint az hafsanak; a' természethez nem tartozó vagy ételnek. annak ellenére lévő tisztátalanságok, a' vizelletnek és ki-gözölgésnek útjain a' testből jó móddal ki-tisztúlhafsanak a' HOFFMANN tartása szerint *Syst. Med. T. I. p. 257.* a' vérnek három negyed részének egészfzen viznek kell lenni, a' kemény résznek pedig tsak egy negyed résznek. Egyébként, a' mint ezen *Ötödik Darabnak* elein, a' hol az itálnak szükséges voltáról beszéltünk, mi-is meg-mútattuk, lehetetlen lészen az embernek egészében maradni. Mellyből önként

ként következik, hogy az Italnak, száraz eledelhez képest, jóval többnek kell lenni, mint az ételnek. Ugy tanítja ezt a mindennapi tapasztalás-is. Látnok ugyan-is, hogy a' kik az italban el-merültek, 's inkább csak itallal élnek, jóval kevessebb, és könnyebben gyógyúlható nyavalyáknak vagy-
 rak ki-tétetve, mint a' kik az ételben tel-
 hetetlenkednek. SANCTORIUS *Stat. Med. L. III. Aph.* a' maga ideje-béli egyébként elég mértékletes Olofzokról azt jegyzi-meg, hogy az ő ételek és italok közt nagy *improportio* légyen; mert midön az ő ételek 12. *Unciánál* nem több, az Italok 40. *Unciára* sőt többre-is fel-mégyen; mellyet mindazáltal nem tulajdonit nékik hibául. CELSUS *L. I. C. 2.* maga-is bátorságosabbnak tartja, a' rendinél bővebb italt, mint-ha étellel terherné-meg valaki önnön magát: *Si qua intemperantia subest, tutior est in portione, quam in esca.* D. GEORG. CHEYNAY, minapi tudós Anglus *Orvos Hygienes §. XXVII.* és ő véle többire mások-is úgy tartják, hogy a' gyengébb *complexioju*, és nem fok *commotior* tévő nagy Emberekben leg-egészségesebb mértékkel az italnak két annyinak kell lenni, mint az ételnek: kivévén a' bort, és egyéb gyúlasztó italo-
 kat, Kávét, Herbathet, mellyeket inkább gyönyörködésből mint szükségből isznak; úgy hogy, ha a' hús 's kenyér egy nap részén 40. lótot, arra kívántásék 2. font víz, vagy erőtlen fer: vagy ha sült húst ettek, a' melly bővebb italt kíván, és bort-is isznak; egy font gyenge bor, és azon fellyül két font víz. A' kiknek gyomrok gyengébb, azoknak jóvallja, hogy a' vi-
 zet keveség meg-melegítve elegyítsék a' ge az ital-
 bor közü. Egyébként tudni való dolog, hogy a' leves gyenge savanyu ételek, hivesítő, nedves Kerti Vetemények, 's gyümöltsök után, val: mint kevésbé szomjúhozik akár

Mennyi-
 vel kell
 többnek
 lenni?

Az ételek
 minémü-
 sége az ital-
 nak men-
 nyiségét
 emnyibe
 hordozza?

ki-is

ki-is, úgy nem-is kívántatik annyi ital, mint a' kemény, száraz, édes, sós, füstös húfok, halak, káposzták, és kenyerek, tézfűs sütemények, fojtós izü, és száraz belü gyümöltsök után. A' sült húfok és halak-is jóval több nedvesítést kívánnak, mint a' fottok; a' soványok mint a' kövérek. A'

Az embe- forróbb száraz természetü embereknek kö-
rek' tem- zönségefen több itallal kell élniek, mint a'
peramen- nedves, taknyos, hideg természetűeknek;
tuma, ele- A' *Sanguineus*oknak, mint a' *Melancholicu-*
teknek foknak: a' nagy testűeknek, mint a' kitsi-
módja, és nyeknek: a' sokat izzadó mezei munkások-
az idő-is nak, mint benn az árnyékban munka nélkül
ebber. élőknek: a' tsak nem egészízen vér edények-
nagy kü- ből készült, és hig meleg vérü gyermekek-
lömbséget nek, mint az egybe kuporodott és el-hült
tészten. véneknek: Tavaszfzal és Nyárba-is több,

mint Őszfel és Télbe; minthogy a' hideg vizes vérnek súrlása nem ad annyira meleget, mint a' sűrű, élefebb és keményebb vérnek súrlása: a' Test sem gőzöl Őszfel és Télbe annyi Vízet-ki magából, mint Tavaszfzal és Nyárba.

Az étel
közben
való fok
ital által-
mas.

Artalma az étel közben való fok italnak nevezetefen abból van; hogy ha ki marha módra azzal a' gyomrát gyakra megtölti, annak falai a' nagy ki-feszülés miatt el-erőtlenülnek, és az étel meg-eméztésére 's ki-hajtására elégtelenek léznek: A' honnan annak vagy ott a' gyomrában kell egybe rothadnia, vagy ki-tágasúlván a' gyomornak alsó szája, eméztetlen kell a' fok vízzel együtt a' belekre le-folynia; és úgy nagyobbára, haszon nélkül kell a' testből ki-takarodnia; meg-sikitván és el-táskásítván a' fok kövér vagy siros lágy viz magokat a' béleket-is. E' mellett, midön annak a' fok víznek nagy része a' tejes ereken a' vér erekbe által ment, azokat egész végig kelletinél inkább fel-fuvja, széllyel fésziti, rend kívül ki-tágasítja, minthogy

a' viz a' maga vékonysága szerint, a' legszűkebb úton-is szabadon folyhat. Mellyből ismét ez a' két rosz következik, hogy a' vérnek és tápláló nedveségeknek durvább, nyersebb része-is azokba a' vékony tsévekbe, mellyek a' leg-finomabb és nemesebb nedveségek hordozására rendeltettek, befúrja magát; és a' testet mint a' vizkorságban, itt-is amott-is fel-puffasztja, és ezzel az egyébként ép embert éktelen formájává téfzi; vagy pedig, a' mi haszonnal való rész volna a' vérben, azt az el-táskásult veséken, és a' vizellet útján haszon nélkül kitakarítja; vagy, végig vivén az élő ereken, a' bőr szívéen púrába botosítja. Melly miatt a' Test a' leg-bővebb tartás között, mint a' le-kaszált fü, minden egyéb ok nélkül, magában el-fonnyad, és öltve szárad.

A' mi az étel előtt, étel közben, étel után, és idő közben való italt illeti: Az elsőt u. m. a' Vatsora előtt való italt, mint az ő Irásaiából látjuk, a' régiek, a' kik reggel-is délbe-is, csak holmi száraz ételetskét esznek, és semmit nem isznak vala, midőn nap estvig ezzel töltvén idejüket, az ő testek a' nedveségtől nagyon ki-üresült, és a' Vatsorát-is leves nélkül egyenesen kemény eledeleken kezdtek, sok helyeken nem minden ok nélkül gyakoroltatott. A' melly-is abból állott, hogy étel előtt egy egy pohar édes, tiszta, vagy mézes bort, vagy mézes vizet ittak; mellynek a' Görögök *Propoma* a' Rómaiak *Antecanium*, *Mulsam*, *promulsis* nevet adtak. Hanem, mint minden egyéb jó dolgokban-is szokás, ez alkalmatossággal a' korheleknél gyakran többre is ment ez az éhombra való illogatás. A' kik ellen keményen feddőzik *SENECA Epist. 122. Isti non videntur tibi contra naturam vivere, qui jejuni bibunt, qui vinum recipiunt inani-bus venis, et ad Cibum ebrii transeunt.* Nem láttatnak-é, úgymond, néked azok természet

Az éhombra, vagy étel előtt való italt, régi, de nem derek szokás.

szet ellen tselekedni, a' kik éhomra ifznak, a' kik ki-üresült ereiket borral töltik-meg, és az asztalhoz részegen mennek. És valamint ez a' Vatsora előtt való meg-részegedés és okádás a' jó emberek előtt útálatos való, úgy egy pohár édes bort innya annyira betsületesnek tartatott, hogy HORATIUS *Lib. II. Satyr. 2. v. 15.* az olyan Vatsorát, mellyben előre édes bort nem adnak, hitvány, alí-való Vatsorának nevezi. Kétfiztik vala' ezt az édes italt gyengén fojtó: savanyu borból négy részhez egy réz tisztá szín mézet tévén. Ugyan csak nem volt ez a' vatsora előtt való ital köztök-is el-mulhatatlan; Sokan fogtak e' nélkül-is egyenesen a' Vatsorához. Itták pedig ok étel előtt a' bort talám azért, hogy HIPPOCRATES szerint *Lib. II. Aph. 21. Fanem vini potio solvat*, az éhséget a' bor tsendesítse, vagy hogy ezzel sziveket meg-erősítvén jobb kedvel fogjanak a' Vatsorához. A' Görögöktől a' mint *Ulpianus* után írja *ATHENÆUS L. II. C. 17.* ez a' Vatsora előtt való bor ital (*Propoma*) régen gyakoroltatott. Ezekre a' régi szokásokra néztek talám a' *Salernitanusok*-is; midön az Angliai Királynak ezt tanácsolták: *Ut vires panam, de potibus incipe cœnam*: Vagy a' melly az akkori szokás szerint hihetőbb, hogy a' Vatsorát nem kemény eledelen, hanem levefen kezdje. Akármint voltak azok, elég, hogy ez az étel előtt való bor ital, minélutánna rekedesebben ebédet-is vatsorát-is esznek az emberek, és többire mindeniket levefen szokták kezdeni, a' betsületesebb asztalokról, hasznos tanátsal régen ki-maradott.

Étel
közben
való ital:
hogy kei
inténi.

Az étel közben való ital iránt közönséges meg-jegyzések, mind a' régibb, mind az újabb *Medicusok*nak; hogy az emésztésre-is jóval hasznosabb, a' szomjúságot-is inkább ki-óltja, ha ki, elein, míg félig jól nem lakott, semmit nem ifzik; azután pedig egy

egy egy keveset, míg egészen meg-elégedett, gyakran iszik. Így, az étel, meg-lévén előre az emésztő nedveséggel elegyedve az italt, a gyomornak terhelése nélkül, jobban maga-közi veheti: a' meg-emésztődött és meg-higúlt rész-is így meg-higúlva tisztábban tsendefebben folyhat-le a' belekre, a' hátra maradt kemény részek-is inkább széllyel ázhatnak, mintha útoljára egy vagy két nagy itallal meg-töltenök és fel-puffasztanok a' gyomrunkot, a' melly annak emésztő erejé- is, mint a' fok viz a' tüzet, a' szerint ki-óltaná.

A' régi mértékletesebb Görögökről jegy-zi-meg ATHENÆUS L. II. c. I. hogy köztök a' böltsek egy Vatsora alatt csak három pohár vizes bort ittak. Ennyiszor ivott ARILA ma- ga-is. Vendégeinek-is annyit adatott; egyet mikor enni le-ültek, mást mikor az első-fo- gadást el-szedték, a' harmadikat, mikor az ételt el-végezték. A' Szokás e' részben - is fokot helybe igazít. Egyébként, gyakrab- ban innya keveset, kivált mikor fok-féle ételből eszünk, és az asztalnál hofzfzats- kán ülünk, minden bizonynal hafznofabb, mint az egész ebédi vagy Vatsorai italt há- romba fel-hajtani. Így folytatva, az étel után való vizes ital-is három négy óráig, míg t. i. a' gyomor-béli emésztés folydogal, kivált a' keményebb eledelek, sós sült hu- fok után, ha a' gyomor kívánja, kivált azok- nak, a' kik nagy falatokat falnak, vagy rosz fogaik, 's rosz szokások miatt azokat csak félig meg-rágva nyelik-le, vagy a' nyálok nagyon taknyos éppen nem léfzen ártalmos; sőt, a' mennyiben az eledelnek hátra ma- radt, nehezebb emésztethető részét széllyel áztatja; és aprónként a' belekre szállítja, commendáltatik. HIPPOCRATES ugyan, és má- sok, a' kik gyomor emésztéseit fazék-béli főzés formán gondolták véghez menni, az étel után való italt nagyon ellenzették: úgy

A' Régi mértékletesebb emberek ebben mitsoda módot tartottak.

Az Étel után, vagy idő közben való italról tartani.

tart.

tartván, hogy ez a gyomor főző melegét ki-óltaná: De ma, mikor ennek más módját tudjuk, ettől nints miért tartanunk. A' mindennapi Tapasztalás bizony ennek az idő közben való illogatásnak nem nagy artalmát régen kétség kívül helyhezette. Hanem, hogy az ilyenkori ital igen hideg ne légyen, az szükséges. Ugyan-is midőn az erős hideg, mint a' vért, úgy a' *Chylus* - is meg-suriti, és a' tejes erétskéket 's azoknak makkotskait meg-szorítja, azokban veszedelmes meg-dugulások léznek. Mellyek azután, a' mint sok példákból megtetszett, has-héli vizkorszagot, nem táplálódást, 's egyéb nagy nyavalyákat szerzettenek. A' kik úgy szoktatták magokat, vagy másként a' dolog magával úgy hozza, hogy estve Vatsora után-is valamit igyanak, azoknak javaltatik, hogy itallal teli gyomorról ne mennyenek hamar az ágyba; hanem egy darabig álva, sétálva töltsék fenn az időt, míg az ital benne a' vizellet útjára fordult. *SANCTORIUS Aph. 97. Sect. II.* az ebéd és Vatsora közt való italnak artalmát azzal el-háromolni mondja, ha az ember vatsorán annyival kevesebbet iszik.

Az éjszakai álom közben való és a' reggeli éhomra való ital mit jelentenek.

Az éjszakai álom közben, és reggeli éhomra való ital, mint hogy olyan állapotban szokott lenni, a' mikor az *alkalinus* sós, és rothadt égető tsipős nedvességek a' belső részekben 's következésképen a' vérben-is el-fzaporodtak, 's ez okból a' testnek nedvességei nagyon meg-vagnak veszve, úgy-is mint nyavallyát mutató jel, úgy-is mint azt szerző ok a' más idő közben való italoknál sokkal gyanusabb. Ebből, nem egyszer tapasztaltattak a' fő, és az abból származó inak meg-gyengülni, az érzékenységek lassanként el-erőtelenülni, nevezetesen a' látás meg-fogyatkozni, az elme homályba borülni, az ábrázat el-szintelenülni, meg-puffadni: háborus el-fárasztó álmok követ-

vetkezni, a' telt refzketni és vizkorságos laganatokkal fel-fúvódni. HIPPOCRATES *Aph.* 17. *Secl.* V. azt jegyzi-meg *Quibus bibendi appetentia noctu, us valde fitientibus, si ob-lormiverint bonum.* Hogy ha kik ejtszaka szomjúhozna, ha ital nélkül el-alusznak, jó lészen. Érteni kell pedig a' miket ezen §-ban az itálnak rendiről 's módjáról mon-dottunk, különöfön a' vizről vagy vékony ferről, vagy gyenge vizes borról a' melly-ből a' mennyi tetszik részegség kívül ihatni. Mert a' részegítő italokat, a' mint elébb meg-irtuk, idő közben kár nélkül alig ihatni: A' reggeli meleg vizes italokat pedig gyakran nagy haszonnal gyakorolhatni.

§. CCLXXXV.

H e t e d i k K é r d é s.

Vallyon szaporán enni-é jobb, vagy pedig szép tsendesen? A' ki igen mohon eszik, a' falatot jól meg-rágni alig érkezik. Már pedig ha az etelt előre fogainkkal jól meg-nem törjük és vágdaljuk, és szájunkba a' nyállal és aérrel jól egybe nem elegyítjük, a' gyomorban jó chylus abból éppen nem készülhet, hanem meg-poshad és rothad az ott a' hoszszas mulatás közben, a' mellyből gyomor fáias, szél, puffadság, májnak, lépnek, glanduláknak meg-dugulási, a' vérnek tisztatalansága 's több e' félek önként következnek. Innen az Araboknál kö-mondás: hogy a' ki a' falatot jól meg-nem rágja, az a' maga Lelkét gyüldöli. De minthogy fog nélkül nehéz a' falatot illendöképen meg-rágni; meg-jegyeztetnek ez alkalmatossággal azok-is,

kik dió, mogyoró töréssel és egyéb kemény dolognak rágásával, hidegnek a' meleg után hirtelen szájokban való vételével, szájoknak nem tisztításával, vagy minden kis fájdalomra való ki-vonatással fogaitok idő nap előtt el-veztegetik. A' fogak bizony az egészségre olly szükségese-
 tek, hogy maga az UR ISTEN 2 Mós. XXI: 27. törvény ízerint parantsolja: *Ha valaki a' maga szolgájának vagy szolgálójának fogát ki-ütendi, tartozzék azt szabadon el-botsátani az ő fogáért*: Régen, a' mint *Hoffmann Menávius*-ból írja, a' Törököknél nem volt senkinek szabad a' maga fogát ki-vonni, hanem ha a' Királytól nyert arra engedelmet. Az *Esculapius* Templomában-is ön fog-vonót függeztettek völt-fel, jelentvén azzal, hogy addig nem keli a' fogat ki-huzatni, míg az ónnak nem enged. Másként, ha felettebb való odvofságok miatt az ételbe hasznokat nem vehetjük, vagy attól félünk, hogy meg-velzett gyökerekkel az alkaptzákot vagy a' szomszéd fogakat-is meg-rontják, nem tsak illő, hanem szükség a' rossz fogakat ki-vonati.

Az igen Helyes intését jegyzette - fel *LANGIUS szapora* egy *Maximus* nevű, a' XIV-dik Százban es faldó-élt tudós Görög Barátnak *De Abstinencia. In kolva va-capiendo cibo omnis celeritas absit, hoc enim ló étel az caninum est, bestiamque magis quam hominem emberi ter-üezet*. Távól légyen, úgymond, az életben mészettel minden serénykedés; mert az a' kutyák mód-ellenkezik ja, és inkább fene vadat illet mint embert. Úgy formálta t. i. a' böltés Teremtő, a' kutyáknak, farkafoknak, Oroszlányoknak, és egyéb ragadozó oktalan állatoknak gyomro-
 kot, és ollyan éles emészto nyálat és epét adott nékiek, hogy ők azt a' hijánofságot,
 mel-

mellyet a' nagy éhség, siettség, emberek-
 től, és egymástól való félelem miatt, az
 eledel meg-rágásában ejtenek, ezeknek erős
 emésztő erejek által ki-pótolhafsák. De az *E' részben*
 okofsággal és szabadsággal lel-ruházott *az okatlan*
 embereknek e' részben-is Uribb, betsülete-
 lebb és gyönyörösegefebb élet módját pa-
 rantsolt: Gyomrot-is, ahoz képest, véko-
 nyabbat, érzékenyebbet, kényefebbet tett
 beléjek: nyálat-is, epér-is szelidebbet, de
 hathatosabbat adott nékik. Hanem, hogy
 azokat a' fok durva, szijjas, kemény, afz-
 lzu, enyves, sovány, kövér, sós, fava-
 nyu, keferü, tsipös, 's egyéb természe-
 tü idegen eledeleket, mellyeket a' nagyra
 vágyó emberi telhetetlenség egymásra szo-
 kott halmozni, meg-emészthesse, abból a'
 maga tápláló és elevenítő nedvességéhez il-
 lendőbb részt ki-vehesse, és azt maga hafz-
 nára fordithassa, a' száját tsudálatoson úgy
 kézszította-fel fogakkal, hogy abban az el-
 harapásra és meg-aprításra elől, alól-is fel-
 jül-is, négy négy lapos, éles hegyü fo-
 gak legyenek, ezek mellett ismét a' szaga-
 gatásra, innen-is túl-is, egy egy gömbölyü,
 hegyes végü, mélyebb gyökerü, hoszfzab-
 ban ki-álló, keményebb fogak álljanak, mi-
 némük szoktak lenni a' kutyáknak; melly-
 ről ezek *kutya fogaknak-is* mondatnak. Eze-
 ken belől, megint két két vastagabb, buta,
 hoportyos бүтүжү, kettös gyökerü záp fo-
 gak a' meg-törésre, ezeken hátúl az áll
 kaptzak végződéséig mind alól mind fellyül,
 innen-is túl-is, ismét négy négy ezeknél
 nagyobb, laposabb, simmább tetejü, hol
 három hol négy gyökerü, keményebben fun-
 dált záp fogak legyenek a' tökéletes meg-
 örlésre. Mind ezeket pedig egymással által
 ellenben úgy helyhezette az a' Fő Böltse-
 ség, hogy a' felsők helyt-álván az alsók
 azokon vágva, törve, örölve, az évönek
 tetzése szerint mindenképpen mozoghassá-
 nak;

*Fogaiyak
 részlete,*

Szörnyü
nagy ere-
je.

nak; és a' mit magok közü kapnak, azt el-
lent áthatatlanúl leg-approbb részekre el-özt-
hafsák, és öfzve öiolhelsék. Melly ször-
nyü erővel dölgozzanak ezek az alsó fogak,
kivált a' négy első a' felsők ellen, ha a'
példából nem látnók nem-is képzelhetnök.
*Vesalius*ból írja *BOERHAAVE Præf. ad Inst. Med. §. 61.* hogy ő látott egy *Histórit* a'
ki 25. fontos vas karónak meg-fogván egyik
végét a' fogával úgy vetette a' fején által
hátra, hogy 39. lábnyira egy gerendába
belé ragadott: mást, egy Törököt, a' ki
egy akkora gerendát, melly akármelley erős
embernek gondot adott volna a' vállán el-
vinni, a' fogaiban szélyel hordozott. Ta-
lálatnak nálunk-is elegen, a' kik egy kö-
ből Buzát meg-fogván fogaikkal a' 'Sák ol-
dalát, jól el-vihetnék. *BORELLUS De Mot. Anim.* 1. említ olyan embert, a' ki az ő
szeme láttára a' fogaival 160. fontot fel-
emelt. *HEISTER* látta, hogy egy ember a'
fogai közt olyan Baratzk magot tört öfzve,
a' melly 300. font terel alatt épen maradt
völt. Vala egy rab az itt való tömlöztben,
a' ki a' minap részegen meg-haraguván, a'
kezeire vetett vas bilintset úgy meg-harap-
dosta, mintha kemény élű fejszével vag-
dalták volna meg,

A' Fogakon kívül szerzett a' Teremtő
az ember szájának belső részein a' nyálnak-
is öt különös kút-fejeket; a' mellyek min-
denkor, de főként olyankor, mikor az
éhség jelenteni kezdi magát, vagy az áll-
kaptzák, 's az ezeket mozgóató *musculusok*
's az ide 's tova forgó nyelv öket szorou-
gatni kezdi, vagy a' kemény, éles, száraz
eledelek az inyeket öfztönöztetni kezdik,
patakkaal okádják-ki minden felöl azt a' tsu-
dálatos, vékony, szappan természetü, hat-
hatos vizet, a' melly *Nyálnak* mondatik.
Választják ezt ki az élő ereken folyó ned-
vesésgből bizonyos *glandulák*. A' hová az
inak-

A' Nyül-
nak nemes
eredete, es
tsudálatos
ereje.

inaknak-is nevezetes ágai szolgálnak: és hite-
töképen, a' magok nedvességeikből vagy *Spi-
ritu*jaikból azt a' részt, a' melly a' testnek moz-
gatására és az érzékenységek gyakorlására
el-nem költ, ki-fizvárogják; és ezzel a'
nyálat tsudálatoson fel-élefsztik, Gyanithat-
juk ezt a' *Spiritusok* nyál. közü való ele-
gyedését abból-is, hogy az elmének erős
indúlataiban, a' duhötségben, *Contagió*kban,
a' nyál különösen meg-fzokott mérgesulni;
és ezek a' leg-mérgefebb nyavalyák leg-in-
kább a' nyál által fzoktak el-ragadni; melly
a' *Spiritusok* közben járulása nélkül véghez
nem mehetne.

Akár mint légyenek azok, azt szemeink-
kel látjuk, hogy a' jól készült nyál minden-
természeti nedvességek felett hatható; min-
den-féle természeti eledelekkel leg-könnyeb-
ben, és tökéletesebben egybe elegyedik,
azoknak részeit egymástól utolsó egyben
kötetésekig el-választja, és folyó higgá té-
fzi: Még pedig nem tsak úgy mint a' viz
a' sárt, hanem azoknak színeket 's izeket,
természeteiket-is meg-változtatja; a' fekete,
keferü kenyér-hajból a' hofzszas rágással fe-
jér, édes nedvességet tsinál, a' kövéreknek
sirofságát, a' savanyuknak élefségét, az
enyveseknek ragadofságát el-vészti; és mind
öfzve elegyítve az édes téjhez hasonló ned-
vességet tsinál belölök: Nem tsak, hanem
midön annak *Spirituosus* része (mint szemmel-
is láthatni, ha a' nyállal jól egybe rágott ételt
üvegbe zárva gyenge meleg helyre téfzszük)
ezt a' fejer nedvességet a' rágással közibe
elegyített külső *aérnek* segítsege által *fer-
mentatioba*, meg-forrásba, vagy meg-keles-
be viszi, 's azzal annak természetét nem
külömben által-változtatja, mint mikor a'
mustból a' meg-forrás által bor léfzen: Mel-
lyel az idegen eledeleket a' mi természeti
nedvességeinkhez annyival közelebb viszi.

A'jól meg-rágás az embernek gyenge gyomrához, és szelid gyotelemész-tesnek fő része. Ezekből tehát önként ki-kerekedik, hogy az morbéli nedvességéhez szükségesképpen meg-kivintásfék, hogy az eledelek' meg-emész-tetésének súlyosabb része a' szájba előre vég-hez mennyen, és úgy szállyanak-le a' gyomorba. A' szárnyas állatoknak fogok nem lévén, tömött, vastag, húfos, belől erős, mint egy apró éles fogokkal meg-rakott gyomrok vagy zúzzok van, a' melly ezt a' munkát az egézfzzen le-nyelt gabona szemekben véghez viszi. A' szarvas marhíknak-is elől különös gyomrok van, mellybe a' füvet, és száraz szénát, hogy az időt és a' helyet a' hol eledelre kaptak, megnyerjék, kevés rágással egy másra le-nyelhetik, és meg-gyűjthetik: De kevés idő múlva onnan újra fel-bőfögik, és hosszú rágással vagy kérődéssel a' nyálokkal jól egybe törve nyelik-le a' második vagy tejes gyomorba. De az embernek csak egy kis vékony hárttyából álló gyomra lévén, ha a' szájában az eledelt előre jól meg-nem rágta, azontúl e' féle meg-igazodást nem várhat. Azért, hogy az étellel ne siessünk, hanem az ételt tökéletesen meg-rágjuk, a' józan okofság-is tanítja; a' melly szaporán és faldakolva való étellel véghez senkiben

A'jól meg-nem rágás mitsoda károkat okoz?

nem mehet. E' felett, meg-van a' szaporán faldaklott ételben az a' hiba-is, hogy midőn a' sietség miatt az eledeleket rágatlan le-nyelik, azoknak leg-nemesebb gyönyörködttető és élesztő részét, a' melly azoknak ki-pallérozott, de magát leg-mélyebben el-rejtett repülő finum savában, és olajjában vagyon, értetlenül el-vefztik; mint-hogy ezt a' tökéletes meg-rágással utóljára a' nyál szokta jól ki-választani. Ez, az az élesztő erő az eledeleekben, melly a' szájból és gyomorból mint a' tüzzel *destillált Spiritust*, a' bé-szívó edényetskéken a' szívnek és érzékenységeknek tapasztalható meg-uj-

julásokkal, még az étel-közben egyenesen a' före fel-repül; egyébként a' gyomorban való emésztéssel nagy részén meg-sojtódik. Nem említem most, hogy a' nagy falatoknak szájokban való szapora bé-gyúrása máfok' ízemei előtt-is utálatos. Es midön attól szintén meg-fulladnak, ortzájok fel-puffad, szemek ki-düllyed; pihegnek; izuszognak, erölködnek, midön az első falatnak szerentsés bé-nyelésével a' többit-is iparkodnak vitéziül bé-nyelegetni, sokszor magokat-is veszedelembe ejti. GRAUMANN *Wochenblatt* 1782. N. 2. írja, hogy egy megéhezett utazó egy Faluban meg-szállván, midön a' sült borjú húst rágatlan mihon leakarta volna nyelni, az a' torkában megakadt, és attól meg-is fulladott; nem lévén ott fenki, a' ki rajta segélleni tudjon. Azt sem hozom újra elé, melly terhes gyomorbéli nehézségek, kolikás. kinzó szelek, fel-böfögések, utúlások, hányások támadtak légyen a' rágatlan le-nyelt eledelektől; és a' rosz emésztésből az egész testet miként fogta légyen-el a' vérnek veszettsége.

Szóll pedig ez a' Letzke kiváltképpen a' tanulásban és elmélkedésben el-merült fzemélyeknek; a' kiknek nehezen esik, hogy elméjük' foglalatofságát testek szükségéért félbe kell egy ideig szakasztani: és a' világi szorgalmatofságtól el-foglalt kereskedőknek; a' kiket a' forró nyereség-üzés alig botsát néhány *minutákig* asztalhoz, akkor is nyakra före néhányat falván szaladnak visszsa Szám-vető könyveik mellé. Ezeknek azért, hogy tsendesebben és jobb kedvel eheszenek helyyefen jóvallya a' N. h. GRAUMANN, hogy választott jó Barátjaikat gyakran hívják-el magok' ebédjeikre; a' Tudósoknak, hogy frifs jó kedvü, hív Feleségre igyekezzenek szert tenni, ha nem éppen a' végre-is, hogy az nékiek a' falatokat meg-rágva rakja a' szájokba, mint a'

Kiknek leg-szükségefebb ezeket tudni?

Tanúts-adás ezekhez.

nagy Tudományú *Gerardus Vossius*nak gurta-
ütés miatt el-erötlenedett állapotjában a' ma-
ga Felesége; Hanem, hogy vig, elmés be-
fédjeikkel, és friss magok viseléfeikkel,
avagy tsak ebéd 's Vatsora felett, fordítsák-
el az ő elméjeket a' könyvekről; és szerez-
zenek nékiek időt a' tsendes és ügyes aszta-
li mulatságra, és falatjaiknak helyes meg-
rágására.

A' kik fog-
nékül ma-
rautuk mi-
vel segít-
hetnek ma-
gokon?

A' kiknek már semmi fogaik nintsenek,
még-is a' kemény eledelekhez ragaszkodnak,
jól tselekszük, ha azokat előre meg- törve,
vagy a' tángyéron, minél jobban lehet,
meg-apritva falják-bé; és kopatz áll- kap-
tzáik között kiméllés és sietség nélkül meg-
rontsolva, 's nyállal fel-elegyítve nyelik-le.
Gyakran meg-esik, hogy az ilyen fogak-
tól meg-üresült áll-kaptzak, egybe forrván
bennük a' fog-lyukak, mint a' kés úgy meg-
élesülnek, és a' keményetske eledeleket-is
derekasint el-apritják. A' mezei munkás pa-
rasztok e' részben ritkábban hibáznak; mint-
hogy az ételnek idejét egyszer'smind nyu-
godalomra-is fordítják; és ezt azzal együtt
több időre-is jó szível terjesztik. Szívják-
bé ezt a' farkas módra való káros evést az
emberek többire még gyermek korokban,
midőn a' serényebbek, hogy a' magok já-
rékjokra ismét ki-szaladhassanak, nyakra-
főre esznek, nyelnek, falnak valamit, a'
restebbek pedig Szüléiktől ottan ottan meg-
szóllítatnak, hogy egyenek szaporán, ne
ámolyogjanak az étel körül. A' közép mód,
mint egyebekben-is mindenekben, itt-is bá-
torságosabb.

A' fekete
őrből való
edények
azegéség-
gel rosz-
szül
egyeznek.

Uroljára: A' konyhai és Asztali Edé-
nyekről-is, minthogy az egészség dolgában
ezek-is fok-képpen bé-tsufznak, szükséges-
nek itéltem némelly nevezetesebb dolgokat
meg-jegyezni, 1.) A' fekete órat, a' só és
savanyuk, és a' mik magokba meg-savanyod-
nak, mint a' liszt némüek, a' tej, füvel
élő

élő marhák' húsainak leve-is sirja, tej-fel, vaj, méz, nád-méz 's a' t. el-rágják, és abból holmi nád-méz forma édes, de felettébb szorító és szárasztó fejer port tsinálnak (*Saccharum Saturni*) A' melly ha az étel ital közü elegyedik, a' gyomrot és beleket, és az inakot egybe kutzoritja, és ezekben felettébb vefzedelmes kolikat és fugarodásfokat szerez: a' mint fellyebb a' savanyu Boroknak ez által gyakorlott megédesítésében némelly példait meg-jegyzettük vala. *Bakers Anglus Doctör* után írja *ZUCKERT Abhandl. von den Nahrungs m. C. V. §. 132.* hogy Angliában a' *Somerset* nevü Helységben egykor egy Bor árendás feles alma Bort szedvén-bé, azt mig egészfen meg-sorrott, egy nagy, belöl fekete onnal bé-vont fa edénybe tartotta; semmit nem tudván ö addig-elé az ónnak ezen ártalmáról. A' melly borral az után maga-is háza Népevel együtt élvén, 's másoknak-is pénzért adván belölte: és valakik evel éltek, a' gyomrok kegyetlenül öfzve vonódott, fok epe sárt hánytak, a' hasok ki-feszült, és has tisztulások meg-szorúlt: Az Árendás maga-is, mások-is fokban karjaik erejét el-vefztették. *Hollandiában* szokásban van a' tejet, hogy hamar meg-ne savanyodjék, ón edényben tartani: A' minémü tejet mikor hat napokat az ón edénybe állott volna, színének minden változása nélkül próbára vonván az említett *Bakar* e' féle ón nádmézet tapasztalt benne. Ugyan ö tapasztalta azt-is, hogy minekutánna a' bésótot hús egy darabig belöl mázas edényben állott volna, a' mázból-is (a' melly ón falak) fok le-kopott. Mások-is meg-jegyzették, hogy a' tiszta hideg viz ón tsatornákon folyván, abból fokot nyal-le, mellyről nagyon meg-is édesül: A' honnan az ón tsatornákon vett első vizet már *Gá-*

Jénus-is régen ártalmasnak mondotta. *Paker*, hogy ennek bizonyosabban végire mehetne ön tsöbe töltvén a' *Tamesis* és más folyó vizek, 's források' vizeit, minekutánna azt két Hónapig mindennap' jól meg-rázta volna, próbára vonván, semmi önot nem talált egyik vízbe-is. Próbálta az önnal fedett lapos fedelü Templomokról tsatornákon le-jött efső vizeket-is, de azokban sem tapasztalta az önnak semmi nyomát. Ugyan tsak mások tapasztalási után ö-is meg-vallja, hogy légyenek fok helyeken olyan savanyu sós *Spiritus*sal elegyedett vizek, a' mellyek az önat el-rághatják, és egy ideig aval elegy lehetnek. *D. Herbert* egy darab fekete önot tizenegy efsztendeig üvegbe töltött vízben tartván, abból az alatt az edény' fenekire fok fejeér port látott le-szállani, az oldalára-is e' féle fejeér por rakadott vala: a' melly vízbe el-olvasztott arany gléte tsepegtetvén, az ettől néhány órák múlva meg-feketült; a' kénkő *tincturától* pedig barnás veres színüvé lett: a' melly tsalhatatlan jele vólt az ön benne lételeének. Egy részt tisztán le-szürvén abból a' vízből, annak ezekkel a' próbákkal semmi változása nem lett. Mellyből azt hozta-ki, hogy a' víz ugyan az önat el-rághatja, de hózfazon azt magában meg-nem tarthatja. Egy derék ember *Worceller* Várofsában laktában fok efsztendökig erőtlenedvén, a' Felesége is fokáig erős kólikában és szorulásban vezödvn, a' gyermekei-is gyomrok' és hafok' nyavallyája miatt egéségtelenkedvén, minekutánna a' Szülök meg-hóltak, és az gyermekei a' Házat el-adták volna, a' vövö szükségesnek látván a' *Pumpot* vagy felszivo kútat meg-igazittatni, azt fel-bontatta, és az ön tsöt vagy *Cylindert* mellyben a' *Stempel* járt nagyon el-rágva, és fok helyt meg-lyukadva, találta: A' víz láda is, a' melly hafonlóképpen önből vólt, úgy meg-

meg-volt évödve, hogy mint az itató pappiros olly vékony, és mint a' szita olyan lyukatos volt. Mellyből észre vették, hogy annak az egész Háznak veszedelmét ez a' kút okozta: tapasztalhatóképpen meg-lévén a' *Worcesteri* vizek gálitzköves savanyu földdel elegyedve. Mind ezek tehát arra tanítanak bennünket, hogy a' fekete ónból készült Konyhai's Asztali edények az egészséggel felettébb roszszúl egyezzenek: és a' véllék való élésben gondos vigyázást kívánnanak.

A' *Fejér ón* a' feketénél sokkal erősebb, *A' fejér* és tisztább természetü: innen annál jóval *ón mennyi* bátorságosabb-is; és sem az erős etzettől *be bdtor-* sem a' sótól nem olly könnyen emésztetik-*ságosabb.* meg. De minthogy, hogy könnyebben lehesse meg-önteni, vagy széllyel kalapálni, vagy más *metallumokra* fel-kenni, rend szerint fekete ónnal, vagy mint az Angliai ónot szokták, rézzel, piskóltzal, *tzinkum-* mal, vagy *Arsenicummal*-is elegyítik: Mellytől ugyan maga az ón csak nem ezüst színü fejjerséget és pengő keménységet veszzen. De az említett mérges materiák a' sós és savanyu nedvességektől könnyen kivödnek, és ha fokáig benne állanak, a' fejér ónból készült edényeket-is meg-vesztegetik.

A' *Veres Réz* a' sótól, etzetos savanyu- *A' veres* ságtól hamar, idővel az olajtól 's kövér- *réz - is* ségtől-is krispány forma fok zöld rosdát *kárt kőm-* tsinál: a' minthogy a' valóságos krispány *nyen te-* maga-is nem egyéb, hanem erős etzet pá-*het.* rával el-rágatott veres réz rosda. A' mellyis mildön a' maga öszve vonó éles tsipös savával az inakot keményen szurdolja, és egyfzer'smind öszve kutzoritja, kegyetlen kolika fájdalmakat, hányásfokat, has menéfeket sokakban támasztott; mint tapasztaltak, a' kik az ugorkát, fufulykát, török borsot, és holmi egyéb e' féle kerti Ve-
te-

teményeket, hogy tényelebb 's elevebb zöld ízinek legyen, ónoztalan réz edényekbe szokták etzettel és sóval bé-tsinálva tartani; vagy veres réz darabokat téznek a magok ugorkajok közti. Midőn tehát, réz szerint tartófságokért és tsinófságokért, réz szerint, hogy a' tűznek emélesztését a' réz edények leg-tovább ki-álják, a' nagy Konyhákon a' hol fok vendégek' számára készítenek, mint a' vendég-fogadó és árva-házakban, és nagy Urak' Konyháin, táborokban 's egyébütt-is a' réz edényeket ennyire bé-vették; szükséges azokkal kevésbé gondofabban bánni. Azt látjuk, hogy a' réz edények, ha nedvesen tartják, kivált ha az előtt savanyu fordult-meg benne, vagy alatt való nyirkos helyen állottak, a' színeken hamar zöld penészt kapnak. A' melly, ha az étel ital közti elegyednék, az említett in-béli nyavallyákat alig kerülhetnök-el. Maga ZUCKERT, a' ki ezekről ír l. c. §. 236. egyköt olyan Kávét iván, a' melly réz lbrikben fokáig állott vala, terhes kolikat, utálást, és hányált kapot vala. Hogy a' réz a' viz közti által mennyen, ki-tetszeni mondja abból-is, hogy ha a' vizet meg-főzik, és egy éjjel benne hagyják, a' viz színét holmi barna hártya fogja-el: és ha az ilyen vízbe Szalamia *Spiritus*t tsepegtetnek, az ennek színét kékre változtatja: melly

Hogy kell a' benne lévő réznek világos jele. Melly-
 azt el-ke-
 rülni?

a' benne lévő réznek világos jele. Melly-
 azt el-ke-
 rülni? re nézve az újj réz üsteket, ha meg-ónoz-
 va nintsenek, nem bátorságos mindjárt Kony-
 hai haszonra fordítani: hanem néhány na-
 pokig míg a' vízből hozzá ragadott földtől
 az oldalak bé-kérgesül, a' ennek forralt
 vizet ki kell önteni, az után pedig ezt
 a' kö kérget rajtok meg-kell hagyni: Mi-
 dőn a' Németek, kivált a' Hollandusok a'
 theá öntéshez a' magok gömbölyü kis réz
 üstötskéjeket vízzel teli egész nap a' szén
 fogón tartják, hogy az nekik kárt nem tézen,

en-

ennek a' köves bé-kérgezésnek köszönbetik. A' Serek-is, midön nagy réz üstökben főzettetnek, hogy a' réztől meg-nem vesztegettetnek, réz szerint ettől a' kö kéregtől vagyon, réz szerint, hogy ha valami réz rósa elegyedett volna-is a' viritsbe, a' meg-forrás kozbe a' seprövel együtt leszáll.

De vagynak fok réz edények, mellyeket a' vélek való-élés, és a' tsinofság így bé-kérgeztetni nem enged: Azokról azért a' rosdát szükséges bé-ónozással el-zárni: a' melly egyszer'smind az edény színét-is maga szép feijérségével kívánatosabbá teszi. De a' mint elébb-is emlitém, a' tiszta fejér ón keményebb természetü lévén, mint azt, a' nálunk tudva lévő mesterség szerint valaki a' réz színére mázolhatná, rend szerint 32 lót. fejér ónhoz 24 lót fekete ónt szoktak e' végre elegyíteni, tsalásból többet-is; a' felett nyers vagy termés Szalamáival, kevés szurokkal, és fagyúval-is, mikor fel-kenik, vagy réá öblitik, egybe-is szokták olvasztani, igen mezfize esik az edényeken lévő fejér ón a' maga természeti erőségétől; és inkább lehet fekete mint fejér ónnak tartani. *Braunschweig*ba vagynak holmi *Gravenhorst* nevü Atyafiak, a' kik, a' mint írja ZUCKERT 1766-ban feltalálták annak Mesterségét-is, hogy lehessen a' réz edényeket tiszta Angliai ónnal bé-vonni: mellyet 1774-be ki-nyilatkoztattak. De még eddig Német Országon-is ritka helyt tudtak munkába venni. Mennyire légyen fekete ónnal meg-elegyítve az edények' ónozása, abból szokták meg-határozni, ha az-az ember' újját, mikor velle jól meg-dörgölte, erőssen meg-feketíti: mert ez a' fekete óntól vagyon, a' tiszta fejér ón pedig semmit nem feketit. Azért a' máj rend szerint való ónozással-is egész bátorságossá a' réz edényeket tenni nem lehet.

A' réz edények' ónozása ez ellen mennyibe segíthet?

A' sárga
réz es.
egyéb me-
tallumok
miért nem
fordítat-
hatnak
Konyhai
szüksége?

De egyébként-is leg-könnyebben olvadha-
tó *metallum* lévén a' fekete ón, a' tűznél
a' főző vagy pergelő edényekről az hamar
le-is olvad, a' mosással-is szaporán le-kopik.
Ebben mindazonáltal ha az ónnak és réznek
ártalmait egybe vetjük, a' melly az ónban
károfabb, kevés kár forog, ha egy ideig
ónozás nélkül maradnak - is az edények,
csak egyébként tartassanak tisztán. Ide jár-
rúl, hogy az újonnan ónozott edényekből
elein nem-is igen jó ízű szokott lenni az
étel. A' sárga réz (*aurichalcum* Németül *Me-
szing*) léfzen, ha a' veres réz előbb gyenge
azután néhány órákig erős tűzzel *Lapis Ca-
laminaris* nevű kövel együtt olvasztatik: a'
fejér réz, ha *Cadmia*val; a' *Printzmetall*, ha
Zinckummal; a' fattyu ezüst, ha a' termés
Arsenicum Regulussal olvasztatik egybe. A'
melly fél kö és fél értz nemek, miuthogy
mindenik a' mérges *Arsenicumból* kifsebb
vagy nagyobb mértékben rézsesültek, és
ezt a' rézbe-is által vitték, Afztali és Kony-
hái edényeknek éppen nem alkalmasok.

A' vasból
való ede-
nyek mi-
vel előbb
való?

A' *Vasat* a' víz és nedvesség, a' réznél-
való ede- is hirtelenebb rosdásítja, az etzetes fava-
nyek mi- nyuságok pedig gálitz köves világos zöld só-
vel előbb vá tsinálják. De minthogy ez a' verhenyő
rosda és gálitzkö ha szinte felette szoritt-is,
de magában semmi mérget nem tart, sőt
az el-lágyult, igen érzékeny, nedves, pu-
ha testekben fokszor Orvosság gyanánt szol-
gál, a' Frantziák, Svékusok, 's már ma a'
Németek-is sok helyeken a' jól ki-palléro-
zott vas edényeket a' réznél inkább kezdik
betsülni. Igaz, hogy ha az étel, kivált
a' savanyu, vas edénybe áll, könnyen fe-
kete színt vált, és kedvetlen vas vagy ten-
tás ízt veszen magába. Mellyre nézve ezt-
is meg-ónozni sokan jobbnak tartják. A'
tüztől-is a' vas hamarabb el-emésződik, mint
a' réz.

A' fejer Pléh nem egyéb, hanem nagy A' fejer ülő és kalapáts közt vékonyabban vagy vasta-pléh mit gabban el-lapított, és az után rosda ellen ér asztali lülönös mesterséggel mind két-félől ónnal készület-lé-mázolt vas tábla. Ebből-is fok-féle há-nek? zi és asztali edényeket szoktak készíteni. Mennyiben egyezzenek az egészséggel, a' vasnak és ónnak le-irt természetéből meg-itélhetni. A' vasnak és ónnak lágysága mutatja, hogy ez e' félék a' sós, favanyu, kövér nedvességektől hamarébb és nagyobb mértékben el-emésződnek, és ennyiben az ételt-is könnyebben meg-vefztegethetik, mint a' jó kemény fejer ón, és ki-pallérozott atzél.

Az Ezüst az eddig meg-jegyzett értz Az ezüst nemeknél sokkal tömöttebb és tisztább ma-mennyibe tériájú; és a' természetől formált favanyu-jobb a'több ságoknak, és sótságoknak, kivált ha jól ki-értz ne- van pallérozva, nem könnyen enged: de meknél? teilyességgel ellent sem álhát; mint Krispány szinü meg-rosdásodása bizonyítja. Mellyből az-is meg-tetfzik, hogy ámbár asztali és konyhai edényeknek az eddig elé számláltattaknál bátorságofabb légyen-is, de teilyességgel ártatlannak nem lehet tartani: 's nevezetesen azok az ártalmok, mellyet a' réz a' maga rósájával okozni szokott, a' gondatlanul tartatott ezüst edényekből-is könnyen meg-eshetnék.

Az Arany minden értz nemek felett Az Arany tiszta, se egyéb rágó szerektől változást leg-bdort-nem szenved: magában sins semmi tsipös ságofabb. vagy rágó ereje; söt tökéletes édefség, és az emberi test Spiritusáival leg-jobban meg-egyező finumsága lakik beüne. Mellyre nézve eleitől fogva képtelen munkát-is vittek véghez az Alchymisták, hogy az aranyat meg-ihatóvá tehessék; el-hitetvén magokkal, hogy ha aranyat ihatnának, soha semmi nyavallya nem érné őket, söt örökké élnének. Asztali edényeknek-is azért az Arany minden kétség kívül leg-jobb volna, tsak olyan

lyan lágy és nehéz, de a' mi több olyan drága ne volna. Igen okoson vették-fel azért, a' kiktől ki-telik, hogy a' könnyű és erős ezüstnek színét arannyal bé-borittassák vagy fúttassák. De ez-is ritka helyt gyakorolható dolog mind az ezüstre, mind az aranyra nézve. Irja ugyan PLINIUS L. XXXIII. C. II. hogy egy *Calvus* nevű *Orator* a' Konyhai főző fazakait, serpenyőit-is mind ezüstből tsináltatta vólt: És hogy a' *Sylla* idejében, a' nép közt támadott hadakozás előtt Rómába több mint ötfüz étek fogó ezüst tálak (*lances*) találtak, a' mellyek száz száz fontosok vóltak. A' *Caranus Macedo* lakadalmi vendégségébe húsz vendégeknek mindeniknek egy egy, nem vékonyon vert, ezüst tálba, egy egy, fok nyalánkságokkal meg-töltött, egész sült vad difznó tétett-vén eleikbe, az a' tallál, és éppen annyi mértékű aranv és ezüst kenetes szelentzékkel együtt nekik-is ajándékozottatott. Lásd *ATHENÆUS* L. IV. C. I. Nagy Sándorról irja *PLUTARCHUS* az ő életének vége felé, hogy midőn *Statirát* a' *Dárius* Leányát feleségül el-vette, kilentz ezer embernek adott vatsora előtt tiszta arany pohárból italt. *Ptolemaeus* az alatt, mikor *Pompejus* *Juda*-ban hadakoznék, ezer vendégnek mind arany pohárokból adott innyok, úgy hogy a' pohárokat-is minden étek fogásra változtatta. *PLINIUS* L. XXXIII. c. 10. Bujaságból, nem okofságból származtak miud ezek!

Hogy kell Ki-kell-é tehát, az arannyon kívül egés-
bünni az ség' kedvéért az értz nemekből való edé-
értz nem- nyeket a' Konyhák és asztalok készületi kö-
ből való zül egészszzen mustrálni? Nem. Mert az ő
edényeket tartófságok és tsinosfságok a' vélek való
hogy ne élélt hathatoson jovallja: és ha ügyesen bán-
ársanak! nak vélek, kevesebbet-is lehet ártalmoktól
 tartani. Meg-kivántatik t. i. 1.) hogy az
 értz nemből készült edényeket, akár mi-fé-
 lék legyenek, mindenkor kívül belől tisz-

tán és jó szárazon tartsuk: és minekelötte hafzonra elé vennök, jól ki-töröljük, ki-öblítsük, vagy ha fényeségek valamit fzenyesült vagy földösült volna, melly az aërben úszó sós nedvefségtől hamar meg-esik, ki-is mossuk. Nevezetesen a' réz' Mósárokat valamikor Mondolat, vagy egyéb kövérséget törtek benne, azonnal jól ki-töröljük: a' sót pedig e' féle réz mosárban ne törjük; mert a' rezet le-is váslalja, meg-is rosdásítja; a' mellyek a' só közti elegyedvén azt meg-mérgesítenék. Ugyan ezen okból nem tanátsos a' sót ón, vagy réz sőtartokban-is tartani, tenni-fel az asztalokra. Mert midön a' só az aërből nyirkofságot vont, az ónot el-rágja, és maga közti veszi. 2.) Az ételnek semmi nemét, de kivált a' mellyek 'sirofok, kövérek, olajfok, sófok, favanyuk, etzetefek, tsipösök, ebédrol vatsorára, vagy más napra, annyival-is inkább több napokra, ón, réz, vas, vagy pléh edényekben, akármi jól légyenek-is azok el-készítve, ne tartsuk; hanem az ebédi vagy vatsorai maradékokat mindenkor tserép edénybe takarittasuk által, az egész ételeket-is, ha útra akarjuk vinni, vagy másként szándékozunk tovább tarani, a' réz vagy vas Kandérokából tettefsük által föld fazékakba. Annyival-is inkább azokba a' réz vagy vas edényekben, mellyekben csak egy éjtszaka állottak-is, újra fel-melegítetteti ne engedjük; minthogy a' tűz az értz nemnek addig le-emészttet mérges részét az egész ételbe által vinné. Szemmel lehet látni, miként tarkázzák-meg zöld, fekete szeplőkkel az e' féle leves ételeket, csak egy éjtszaka állyanak-is benne, a' leg-tisztább és fényesebb ónos edények' szinét-is; a' melly jele, hogy onnét bizonyos részt ki-rágtak, és az, az étel közti elegyedt. A' gyermekek közt bizony, és más erőtlen 's érzékeny Személyek közt az

e' féle edényekben tartott ételektől fokszor
 fok szomoru, sőt halálos történetek-is este-
 nek. *Hálában* egy Afzszony három tojáft
Mikor le- egy kevés lévőbe ütven, azt fejer ón tánygyé-
het leg-in- ron más nap ebédre el-téftzi; akkor fel-
kább félni melegitvén meg-efzi, 's egy óra mulva ször-
az ónos nyü gyomor émelygés, tsuklás, 's hányás
edények' jö reája: keresik az okát, mitől eshetett
ártalm- ez a' hirtelen való változás; 's látják, hogy
ról? az ón tánygyéron a' tojáftok helyein három
 fekete foltok vagynak; mellyről észre vé-
 vék, hogy a' tojáftok' olajja az *Arsenicumot*
 az ónból ki-olvafztotta, és magába által-
 vette vólt, 's az szerzette néki ezt a' bajt.
 Közönséges tapasztalás, hogy midön tejes,
 tojasos, téftzás, vajas, sós, savanyu ma-
 tériákból talba fótteket, pástétomokat ké-
 ffitenek, az ón talak vagy tánygyérok fe-
 nekén, a' hol a' tüz inkább hevítette, és
 a' szélein, a' mig a' lévő ki-terjedt, fok fe-
 kete foltok léfznek; és hogy az oda sült
 résznek különös élés tsipösötske izé léfzen:
 a' mellyek-is hogy az ónnak ki-olvadt *Ar-*
senicumától légyenek, bizonyos. Azért nem-
 is igen tanátsos az olyan pergelt kérget a'
 talak 's *Gastrolok'* fenekéről fel-vakarni.
 A' kis gyermekek ón pohárotskáiról és szo-
 pó korfotskáikról, mellyekben számokra fok
 helyeken, hogy inkább el-ne törjék, kivált
 éjtszakánként tejet, fert vagy vizet tartan-
 nak, és úgy itatják véllek, nem ok nélkül
 állittatik, hogy azok az öket el-száraztó
 ritkos nyavallyák ebből fokszor származza-
 nak. A' *Kortsomákon-is* az e' féle réz, ón
 vagy pléh edényektől, kivált ha ezeket tífz-
 tán nem tartják, annyival inkább ha a' Bort,
 vagy a' Sert fokáig benne hagyják, ebből
 fok gonofzok következnek. A' fa olaj, vaj,
 téj-fel, tojás, hering, bé-sózott marha hú-
 fok és halak, faláták, gyümöltsök, bor, fer,
 sós vagy savanyu levek, az ón, réz, vas
 edé-

edényekben kár nélkül csak fél nap-is alig állhatnak.

3.) A' mik szaporán meg-főnek, és Mikbe lefok vizzel főzöttetnek, kivált ha egyszer's-*ket* ezek-mind vizes és nyálas természetűek-is, mi-*kel leg-bd-*néműek a' halak, és a' kerti Vetemények a' *torságo-*a' meg-ónozott edényekben egész bátorság-*fabban* él-gal főzöttetnek; minthogy a' fok viz és *ni?* annak szüntelen valo mozgása nem engedi, hogy ha mi rágó rész volt-is benne, az, az önba meg-ragadhaflon. Egyébként minden kétség kívül tétetett dolog, hogy a' jó tömött, kemény, tiszta agyagból készült, és jól meg-égett vagy egybe olvadt erős tserép edények, mellyek a' 'sirt és vizet által nem szürik, bé-fem ifszák mind az étkek meg-főzésére, mind tartására, úgy a' rántásokra-is egyebek felett alkalmasok. Tartóságokon-is, ha erős vas dróttal kívül tömötten bé-hálólva jó szoroffan körül kötik, fokot fevíthetni. A' máz fekete ónból, ón falakból, vagy *minerából* készül, 's ha jól készült tserépre jó vastagon reá mázolatatik 's úgy reá égettetik, hogy üveg természetet váltson, a' föld edényeknek mind tisztaságát mind tartóságát neveli; és így az alztalnál elé járó edényeket nem csak ékefebbé, hanem hasznofabbá-is téfzi. De hogy az ilyen belől mázas edényekben vagy főz-zenek, vagy hofzfazon kövér, sós, etze-tes, savanyu dolgokat tartsanak, még sem-bátorságos; minthogy azon a' maga ter-mészetét a' meg-olvadt mázban-is egészfen-le-nem verkezte. Dr. Lindröl írja ZUCKERT L. c. §. 139. hogy ő bizonyos haszonra egy jó belől mázas nagy tserép edénybe két nap fok tzitrom levét tartván, az után a' tisztáját egy más lapos, belől mázas tserép tálba le-szürte, és azt fazék szájára tévén az abban buzgón forró viznek melege által a' mi vizes nedvesége volt, ki-szárasztotta volna, a' fenekén néhány *Unciat* nyomó

A' tserép edények minden Konyhai szükségre leg-alkalmasab-bak,

A' máz mennyibe basznál.

A' főző edényekre, és a' mely-tesben sós savanyu le-vek álla-nem

fejér matériút talált; a' melly egézfzen ón nád-méz volt: az elébbi edénynek fenekét és falait-is, mellyben a' tzitrom lév állott vala, éppen e' féle matériával látta vastagon betapasztva lenni. Ugyan ö említi másfunnan, hogy 1766-ban egy olyan lágy fajtból, mellyet sóval 's bórfal egy régi, belől mázas fazékba gyurtak, és a' pintzében tartottak vala, sok emberek évén, attól mindnyájan erős főjldáft, kólikát, *convulsiok*at, hányáft, gyomor rágáft, fő szédülést kaptak: és a' haláltól-is fok téj ital és gyenge *laxatívák* által nehezen menekedhetek-meg. Mellynek femmi egyéb oka nem vala, hanem a' mázból ki-rágattatott, 's a' fajt közti elegyedett ón nád-méz. Meg-jegyzést érdemel ez alkalmatofsággal az a' Konyhai fogás-is, mikor a' Gazda Aszszonyok, tapasztalván, hogy az ö nyers gyümöltsökből készült tálba főttjök, ha azt belől mázas tserép tálban főzik, kevesebb nád-méztől-is jobban meg-édesül, azt belől mázas tserép tálakba szokták főzni, és jó forrón fel-adni; nem vévén észre, hogy abban az édeségben, kivált abban a' kérges fekete részben, a' melly körül a' tál széléhez sült, 's édes keferütske izével némelleyek' inyének különösön ajánlja magát, a' belé olvadt ón miatt halálos méreg lappangjon. A' savanyu, sós, etzetes, olajos, siros matériáktot tehát a' fa, kö, üveg, mázatlan jó tserép, és az igaz portzelán edényekben leg-bátorságofabban tarthatják.

Elein fok száz esztendőök alatt mig az emberek tsak füvekkel, gyökerekkel, fák' rügyeivel, nyers gyümöltsökkel, makkal, téjjel, sült húfokkal éltek, kevés asztali és konyhai edényekre vala szükségek: és hihető, hogy ha vólt valamijek az tsak holmi kupás fa tsögökből, vagy fa hajakból, fü levelekből, vagy valami öblös kövekből, vagy tégla módra meg-égetett sárból, állott. Azu-

tán ofztán, hogy mulólag, eddig tartott módunk szerint két három ízóval ezeket-is illesem, hogy az értz nemekre külömb külömb történetekkel reá találának, kezdének mesterkedni, hogy lehetne azokból szükséges házi és egyéb haszonra való eszközök-is tsinálni. Moses I. K. IV. R. v. 22. Az özönviz előtt Tubálkám, a' Kain negyedik unokajáról írja, hogy e' tanita az értzből, és vasból való mivnek mesterségét. E' féle mivek nélkül, hogy tsinálhatta volna Noë-is a' Bárkát, nem képzelhető. Talám az özön-vizzel a' Mesterség - is el-vefzett volt. Aristotelesből írja PLINIUS L. VII. C. 56. hogy a' Rezet ki-olvasztani, és ele- Az értz
 gyíteni egy *Scythe* nevü *Lidiai* ember (*Theo-* nemeket,
phraslus szerint egy *Dela* nevü *Phrygiái* em- kik? hol?
 ber) találta volna fel. A' rézből való dol- és mikor
 gozást pedig kezdték volna a' *Chalybesek* találtuk-
 (a' kik a' STRABO vélekedése szerint L. XII. fel.
 p. 184. azután *Chaldaeusok*nak nevezettek, és értz nemekkel nevezetesen vassal, ezüsttel bővölködő földön laktak) vagy a' *Cyclopfok* (*Siciliában.*) A' *Vasat* *Créta* Szigetében az öt ujjakról nevezetett öt *Dactylus* Atyafiak közül a' találta-fel, a' ki az *Ida* hegy alatt lakott. Az *Ezüstet* az *Athenéből* való *Erichtonius*, mások szerint *Aeacus* találta-fel vagy a' mint *HYGINUS Fab. 274.* beszéli *Indus* Király *Scithiában* fel-találván, ez az *Erichtonius* vitte leg-elébb által *Athenebe.* *CASSIODORUS L. IV. Var. Epist. 34.* az *Arany* fel-találását *Aeacus*nak, az *Ezüstöt* *Indus* Királynak tulajdonítja. Az *Arany* minerát, és annak ki-olvasztását a' *Phoeniciai Cadmus*ra viszi *PLINIUS*, a' ki erre a' *Pangæus* Hegy alatt akadott *var.* Mások ezt a' *Panchájái Thods* és *Eaclesre*; mások ismét a' *Solra Oceanus* fíjára (a' ki *GELLIUS* szerint a' mézből való *Orvofságot*-is ki-gondolta) viszik.

A' fekete ónot *Cassiterides* Szigetéből leg-elébb *Midacritus*, vagy a' *HARDUINUS* véle-

kedése szerint *Midas Phrygius* hozta vala. *HYGINUS* l. c. mind a' fejér, mind a' fekete ón leg-első fel-találását ennek a' *Midas* Királynak *Cybele* fiának tulajdonítja. A' *Fazakas Mesterséget* az Athenabéli *Coraelus* találmánnyának írja *PLINIUS*; a' Korongot pedig vagy Kereket, mellyen a' fazakat formálják, a' *Scithiai Anacharsis*nak. Mellyben egyeznek véle a' *Posidonius* bizonyítása után *SENECA Epist.* 30. úgy *Laertius*-is az *Anacharsis* életében, és *Midas* p. 257. *De STRABO* L. VII. p. 554. kétségben hozza ezt abból az okból, hogy már *Homerus* e' féle kerékről emlékezett, a' ki régibb volt *Anacharsis*-nál. Akármint voltak azok, igaz, hogy a' tserép edények fel-találása, ha szinte *Homerus* előtt valamivel esett-is (a' kinek életét a' *Salamon Sidó Király* uralkodása tájára, és így Világ' teremtetése után szinte 3000. esztendőre téfzi *PETAVIUS*, a' melly idő tájra esik a' *Cadmus Erichtonius*, és *Midas* életék-is) akár az *Anacharsis* idejében, (a' ki az után 514. Esztendő táján a' *Sólon* életébe járt *Athene* Varosába) elég későre esett. A' *Múzat* (*Vitrum enchaustum*) hogy zolás új-tserepekre húzni, az *Agrippa*, a' *Julius* Tszajabb talál-szár *Veje*, ideje körül kezdették, abból hozomány. za-ki *PLINIUS* L. XXXVI. C. 29. hogy ez a' maga feredő Házainak pádimentumát e' féle üveges tserepekkel rakattatta vala-bé, egyebütt pedig fejéren festette; 's ha az előtt ezt a' mesterséget tudta volna, hihető, hogy az egész kamarákat ilyen tüköres vagy üveges matériával borította volna-bé. A' honnan *PLINIUS*-is ezt (*recens inventum*) új találmánynak nevezi.

Az üvegre mikor? és nek, és Régiségeknek az. a' hozzá hasonmi móddal lithatatlan bűvára L. XXXVI. C. 27. hogy akadtak azt *Siridnak Phoenice* nevü részében, *Judea* az embe-szeliben találták, a' mint a' *Carmel* Hegy rek? alól *Cendevia* nevü tóból a' *Belus* vize öt ezer

ezer lépésnyire igen mély, lafsu, és ifzapos folyamattal a' Tengerbe bé-foly. A' hol ennek fővenye a' tenger habjaitól kifosztattva, a' sárból, és annak savától megis edződven, mikor a' tenger elment, mintegy öt száz lépésnyi helyen igen szép fejér, és fényes fővenyet szokott hagyni. Történt, úgy mond, egykor, hogy egy Salétrommal megterhelt hajó oda kikötvén, midőn a' hajósok magoknak étket akarnának készíteni, és a' parton elszéledve köveket keresnének, mellyekre tegyék a' fazakakat, és nem kapnának az egybe forrott Salétromra tették kö-helyett azokat. A' melly midőn a' tüztől a' fővennyel egybeolvadt volna, világos új nedvesség folyt ki a' tűz alól: Es e' volt az üvegnek első eredete. Aután fok száz ezrtendőig erről a' kitsiny helyről hordották mindenüvé megterhelt hajókkal üvegnek a' fővenyet; A' melly fővény ott elfogyhatatlan volt; mivel hogy, a' mint megjegyzi JOSEPHUS de Bell. Jud. I. II. C. 9. a' szél azt a' helyet hasonló üveg fővennyel mindjárt megtöltötte. Emlékezik az üvegnek ezen eredetiről, és helyéről TACITUS-is Hist. L. V. C. 7. *Et Bellus Annis Judaico mari illabitur, circa cujus os collectae arenae, admixio nitro, in vitrum excoquantur.* Azután nevedvén az emberek elméssége és ravaszsága, úgy ír PLINIUS, Magnes követ-is kezdettek a' Salétromhoz tenni, úgy hívé, hogy az, mint a' vasat, az üveg nedvességit is magához vonná: majd osztán holmi fényes köveket, tsiga hajókat, és sovány fővenyt is tettek hozzá. Indiában holmi porrá tört termés Kristály kőből tsinálták; a' honnan az oda való üveg leg-tisztább-is szokott volt lenni: Némelylek rezet-is tettek hozzá. Es ezeket száraz, könnyű fákkal, kemenczékben, mint a' rezet egybe olvasztották; mellyből feketés kövér nedvesség folyt ki.

Abból osztán, hol fel-füvással, hol esztergával, hol metzféssel, mint az ezüstit szokták, pohárokat, és egyéb edényeket készítettek; A' melly *Fabrica* leg. elébb *Siaon* Városánál állott-fel; a' hol az üveg tükört is ki-gondolták vala. Idővel, *Plinius* ideje táján, Olosz Országban a' *Vulturnum* Tenger partján *Cicine* és *Linternum* mellett, *Galliában*, 's Spanyol Országban-is akadtak e'féle üvegnek való fővenyre: Az üveg tserpeket-is porrá törvén, azt-is újra egybe olvasztják vala. Beszéli, úgy mond továbbá *PLINIUS*, hogy *Tiberius* alatt egy ember olyan Mesterséget talált volna fel, hogy az üveg-is, mint az ezüst és az arany, hajolható legyen; A' kit, hogy az ezüst, és az arany meg-ne öltödnék, *Tiberius* műhellyével együtt el-törölt. De *Plinius* ezt inkább csak hirnek mint bizonyos valóságnak tartja. *Dio Cassius L. LVII. p. 614.* ezt mint valóságot úgy írja *Tiberius*ról. Bizonyos *Plinius* szerint-is, hogy a' *Nero* Uralkodása alatt olyan üveg mesterséget találtak volt ki, hogy a' szerint készített két füles pohárokat (*perrotos*) *H. 5, millibus* azaz: Hat ezer *Sestertium*okon adtak-el; melyeket *Nero* haragjában egyszer a' földhöz

Egyéb rétsapván, mind a' pohárok mind a' Mestergi drágaság együtt el-vesztek.
edények.

Fordúlnak elé a' régebb dolgok közt-is a' *Kristály* pohárok; és *Murrhinak*: mint *Juvenalis*nál *Satyr. VI. v. 155.*

Grandia tolluntur Crisallum, maximu rursus Murrhina — — — — — úgy *Martialis*nál-is *L. III. Epigr. 82. PLINIUS*nál *L. XXXVII. C. 2.*

A' *Kristályok* a' mint ugyan ott magyarázza *Plinius*, a' Nap-keleti Indiában, és *Asiának Alabanda* nevű részében *Arabia*-ban, 's *Európának*-is fok részeiben *Lusitania*-ban, *Cyprus*ban, fok esztendök alatt, a' nagy Havafokon az erős közfikláknak hozzá járulhatatlan lyukaiban termett által-látszó

viz fzinü fejer kövek valának, honnan kötelekkel vonatattnak vala-ki. Az égnek nedveségéből, és kevés hóból az erős hidegnek ereje által meg-keményített testnek gondolja *Plinius*: és miért találtassék hat szegeletekkel, 's szép sima oldalakkal? nem tudhatja okát. Ma tudva vagyon, hogy azért ilyen, hogy Salétronból lett leg-nagyobát látott illyent, mellyet *Livia Augusta* a' *Capitolium*nak szentelt vala; a' melly mint egy ötven fontot nyomot.

A' nagygyaiból, mint az ezüftből, faragás, vésés által formáltatnak vala a' Kristály edényeknek; a' honnan képtelen drágán-is kelnek vala. *Nero* egy e' féle mósó *Medentzét* (*trullam*) egy nem gazdag *Aszszonytól* *H. 5. CL. M.* az-az: 15000. *Frantzia* forinton vett vala. Ma ezt *Cristallus Berg-Cristall* név alatt *Helvetziában*, 's *Cseh Országban*-is találják. Fellyebb ismét *L. XXXIII. C. 1.* azt mondotta vala: *Murrhina et Crystallina ex eadem terra effodimus, quibus precium faceret ipsa fragilitas.* A' *Murrhina*, és *Kristály* azon földből ásattatnak; mellynek árrat szerzett a' töredékenység. Mindeniket *Pompejus* vitte völt-bé az *Asiai gyözelem* után elébb *Rómába*. Egy *Murrhinából* való edényt (*abacum*) mellybe három mezely fért *Domitius Nero* alatt *LXX, Talentum* (a' melly a' *HARDUINUS* meg-határozása szerint tett 168000. *Frantzia* Forintot) adtak-el. Küldi, u. m. továbbá *L. c. PLINIUS*, a' *Murrhinát* *Nap kelet*: a' hol a' *Parthufok* *Országában*, kivált pedig *Carmaniában* fok helyt taláztatik: és a' föld alatt a' melegtől meg-sürüdütt nedveségnek gondolják: Nagyságok ritkán nagyobb mint egy *abacus* vagy *Pohárt* hordozó tábla vastagságok tsak akkorra, hogy ivó pohárnak kiöblösíthessék. Tündöklenek inkább mint fényeskednek, és az ö tarkázott szinek, mi-némü láttatik a' *Szivárványba*, neveli árro-

A' Murrhina mi volt?

kat. Vagynak a' kik ezt a' *Murrhinát* olyan pórtzellánnak tartják, a' minémüt ma Indiákról hoznak. De nem találták a' valóságot. Mert a' *Murrhinát*, a' mint látók, a' földből áfott köből faragták, a' portzellánt pedig ahoz készített agyagból, mint egyéb tserép edényeket, a' szerint készítették. A' *Murrhina* régen el-vezett a' Világról; a' Portzellán közönséges. A' Portzellánok az üvegnél annyival elébb valók, hogy nem épen olyan töredékenyek; a' forró melegét is jól ki-álják. A' leg-finumabbak *Chinában* és *Japoniában* kifizitetnek; Mellyekért ez előtt, könnyen számlálva, a' ZINCKEN megjegyzése szerint, *Allg. Oecon. Lex.* ezten-dönként vittek-ki tsak Német Országról száz ezer Thallért. Az után készíteni kezdettek a' *Höllándusok*-is *Delfben*: majd a' Németek-is *Berlinben*, de a' Chinaihoz közel sem vihették. Hanem, nem régen holmi idegen Nemzetből való emberek *Dresdában* megtelepedvén, titkolt mesterséggel igen finum portzellán edényeket kezdettek készíteni, úgy hogy magok a' Chinaiak-is meg-vallyák, hogy ök nem tudják olly szépen meg-adni az edények' módjait, és ki-festését. Már néhány ezten-döktől fogva a' portzellán készítés *Bétsben*-is gyakoroltatik: És ez a' másutt valóknál annyival elébb vala, hogy jó erős, vastag, nem-is igen drága; a' honnan a' tehetős Uri emberek, félre tévén az ezüstet, egész asztali készületeket e' féle portzellánból kezdik ki-állítani. Ugyan erről ditsértetnek a' *Hamburgi*, vagy igazábban *Angliai* fél-portzellán edények-is; de közinkbe ritkán érkehetnek. Ezek helyett a' Miéink

A' *régiek* *Holitsi* töredékenyebb tserepekkal élnek: közönse-mellyeket-is vastag, és állandó mázok nem ges tserép ök nélkül *commendál*. A' kitől ez sem telik edényekkel ki, éppen annyi haszonnal élhetnek a' jó, meg - elé-vékony, tiszta, tömött sárból ithon készült tserepekkal-is. Így éltek evel a' regi takaré-

rékos időbéliék - is. *Major pars hominum, igitur PLINIUS L. XXXIII. C. 2. terrenis utitur vasis.* az-az: Az embereknek nagyobb része föld edényekkel él. Akkor a' Sámos Szigetbéli, *Aretumi*, és *Ságuntumiak* valának nagyobb betsületben. *Porfennának* MARTIALIS-nál *Apophoret Epigr. 98.* *Agatochlesnek* Sicilia *Tyránusának* (a' ki maga-is fazakas Fia vala) *AUSONIUS*nál *Epigr. VIII.* hatalmas gazdag Királyoknak, egész asztali készületek tserép edényekből áll vala, *Catus Aelius* Római nagy *Consul* midön az *Aetolusok'* Követei hozzá mentek vólna tiszta tserép edényekből vatsorál vala; és az azoktól ajándékba hozott ezüst edényeket, magokkal együtt vízfzfa veré: Nem-is vala, a' mint meg-jegyzi *PLINIUS l. c.* egyéb ezüst egész életében az ö hazában; hanem az a' két ezüst pohár, mellyet az *Ipja L. Paulus* azért a' *Virtussáért* ajándékozott vala néki, hogy *Perseus* Királyt meg-gyözte vala.

A' Ötödik Darabnak

V E G E.

A' le-írásban, által-írásban, és nyomtatásban esett nevezetesebb hibáknak meg-igazítása.

A' hol, az első számok a' levelet vagy paginát; az r. rendet téfsznek: a' v. sz. r. pedig jelenti a' végétől számolva rend, addh. add hozzá.

AZ ÖTÖDIK DARABBAN.

Levél.	Levél.
5 r. 5. meg-tartatattást olv. meg-tartattatást	r. 8. azt-is olv. ezt-is
12 r. 1. élet olv. élet	85 r. 9. eret agyagat olv. erei agyagos
17 r. 2. hasnak olv. húsnak	90 r. 14. mind olv. mint
r. 21. Phirrsal l. Pharsal	99 r. 5. folyhafsán olv. ne folyhafsón
r. 22. Tirhenum - is olv. Tyrhenumi	103 a' v. sz. r. 7. tóknak olv. tók Ugyan ott kifsebbeknek olv. kifsebbek
18 a' v. sz. r. 8. torkának olv. torhának	112 r. 15. tífzta olv. ha tífzta
r. 6. torkát olv. torhát	a' v. sz. r. 15. Ettől légyen-é addh. ez a' megmelegedés
22 a' v. sz. r. 1. nimirum l. nimium	125 r. 12. Szigetbéliekre olv. Szigetbéliéről írja
23 r. 10. elegendgyék olv. elegyedik	128 a' v. sz. r. 18. fote olv. fött
80 r. 2. Aér athereus olv. Aéreo aeth.	131 r. 7. szült olv. súlt
31 a' v. sz. r. 10. vagy ama olv. e' v. a.	133 a' v. sz. r. 11. a' hol fe orvofságok olv. fe orvofok, fe orvofságok
32 r. 17. ót olv. lót	127 a' v. sz. r. 2. forró-vizben addh. el-olvastva
44 r. 10. van-is olv. vas-is	140 a' v. sz. r. 1. olyan olv. alján
45 a' v. sz. r. 2. vékonyok addh. lévén	146 r. 10. Iróból-ki olv. Iróból irt, a' ki
61 r. 16. Ez olv. És	151 r. 13. vált olv. vált
70 a' v. sz. r. 11. csak egy olv. csak az egy	159 a' v. sz. r. 4. Succesforának addh. az ő fiját Staphylust Assyriának
74 r. 9. bűdöfzteni olv. bűdösíteni	162 r. 6. a' kitől olv. a' kit ők
r. 14. De Ducibus l. De Duclibus	
a' v. sz. r. 13. SABANYU olv. SAVANYU	
78 r. 4. e' kénkőves olv. ez a' kénkőves	

Levél

- 175 r. 4. egyéb szerkeződött
olv. egybe szerk.
r. 7. az öt híres *olv.* azokat
a' ö. h.
r. 23. nehézségével *olv.*
nedveségoivel
- 186 r. 20. szülnek *olv.* szúr-
nek
- 191 a' v. sz. r. 6. Ollyan *olv.*
Olaj
- 192 r. 16. tartományai *olv.*
tartományaiból
- 201 r. 14. is ezt töröld-ki
- 208 a' v. sz. r. 6. rothadás-
ra *olv.* rothadásnak
- 214 r. 16 úgy élven *olv.* ügyel-
vén
- 219 a' v. sz. r. 3. szárítják
olv. szárazítják
- 234 a' v. sz. r. 6. mind *olv.*
mint
- 256 r. 17. *Symphos* *olv.* *Sym-*
pos
r. 22. *Symposiumnak* *olv.*
Symphos
r. 23. *Symposiatának* *olv.*
Symphos
- 264 a' v. sz. r. 8. szaggatással
olv. szaglással
- 267 r. 11. V. *Maximus*ből
addh. olvasuk.
- 268 r. 6. tartóztatja *olv.* tu-
róztatja
- 271 a' v. sz. r. 4. tsapdosó *olv.*
tsapofodó
- 273 r. 1. költötte *olv.* költöt-
tek volt
- 275 r. 13. *Plautes*nek *olv.* *Pa-*
*lantes*nek
- 281 a' v. sz. r. 13. hazagság-
gal *olv.* hazugsággal
- 194 a' v. sz. r. 18. porongó
olv. poronyó
- 295 a' v. sz. r. 15. szárítja *olv.*
szárazítja
- 308 r. 9. túl hagyják *olv.* kün
hagyják
- 315 a' v. sz. r. 19. másokra
olv. magokra

Levél.

- 317 r. 3. szeres *olv.* szerek
- 325 a' v. sz. r. 8. borok *olv.*
porok
- 336 r. 1. széles száju *addh.*
edénybe
a' v. sz. r. 8. difznó-hös
olv. d. hús
- 339 r. 18. *Gemlélet* *olv.* *Semlélet*
r. 21. *Nymphicis* l. *Nimphis*
- 344 r. 11. páva *olv.* pápa
- 357 r. 11. *Symp.* l. *Symphos*
- 371 r. 4. a' meg-forrás *olv.*
mig a' m. f.
- 375 r. 14. alább *olv.* elébb
- 400 r. 2. el - vefzteniek *olv.*
vefztenék
r. 9. jól *olv.* hol
- 401 r. 2. vefztenek *olv.* vefz-
tenek-el
- 405 a' v. sz. r. 7 söt téfznek
addh. és így meg-keletve
ki-főzik. A' tisztáláskor
ismét két font anis-magot
és két kupa söt téfznek
- 407 a' v. sz. r. 14. felettébb
olv. fetétebb
- 408 a' v. sz. r. 18. Káriáriai
olv. *Canariái*
- 404 a' v. sz. r. 1. élő *olv.*
élőt
- 415 a' v. sz. r. 12. *Osirisi* *olv.*
Osirist
- 416 a' v. sz. r. 18. *Saponis* l.
Saporis
- 422 r. 6. melly *olv.* mellyet
a' v. sz. r. 9. élő Nem-
zetek *olv.* e' Németek
- 437 a' v. sz. r. 2. *materiale*
l. *martiale*
- 443 r. 20. buzorkos *olv.* bur-
zokos
- 445 a' v. sz. r. 17. téjbe *olv.*
tégejbe
- 448 r. 16. egybe takarva *olv.*
bé-takarva
- 454 r. 8. egyaránr *olv.* vagy
közönségesebben a' buza
és árpa szaladból egy-
aránr

Levél.

- 456 a' v. sz. r. 17. e' világon *addh.* se volna ennél elebb való fer, hanem hogy
- 465 a' v. sz. r. 10. tartja *olv.* hajtja
- 470 a' v. sz. r. 11. meg-in duljanak *olv.* meg-viduljanak
r. 3. írják *olv.* hívják
- 471 r. 10. *Symphos* l. *Symphos*
- 472 a' v. sz. r. 15. a' kettős *olv.* a' kettőt
- 480 r. 6. *Ribdiának* *olv.* *Ribesidának* v. veres szőlőknél
- 481 r. 19. bold *olv.* höld
- 493 r. 7. kandérokba *addh.* zárják
- 506 r. 11. kellene *olv.* helletik
- 510 r. 19. szeg-fü *olv.* székfü
- 519 a' v. sz. r. 4. *et auri* addes *neque aromatico odore est. Illa in pulverem redacta ab ipsis sumetur.*
- 514 r. 15. egyedül a' *Tropicusok* *addh.* között. A' magvait hogy másfűt, ki ne kelljen el-rontják az Arabfok
- 520 r. 16. ereftvén *olv.* érezvén
- 533 a' v. sz. r. 8. gyen *olv.* légyen
- 534 r. 14. savanyítására *olv.* soványítására
- 545 r. 7. Ez után *addh.* teszi a' v. sz. r. 15. ütette *olv.* ültetett
- 546 r. 21. mojososúlni *olv.* majosúlni
- 551 r. 9. 12 fontot *addh.* Szigetből valóval ismét a' nagyobb felével öt fontal
- 559 a' v. sz. r. 12. kevés *olv.* ha kevés
- 562 r. 3. II. Ferentz *olv.* I. Ferentz
r. 17. Tsokoládét *addh.* az orrával

Levél.

- 571 r. 18. meg-borozdolyozva *olv.* meg-borozdulva
- 580 a' v. sz. r. 3. Láthattuk *olv.* nem láthattuk
- 584 a' v. sz. r. 3. RHEDR *olv.* RHEDI
- 591 r. 19. mellyet *olv.* mellyel
- 602 a' v. sz. r. 2. tettzenek *olv.* tettzettének
- 604 a' v. sz. r. 4. füstölték *olv.* fel-füstölték
- 643 a' v. sz. r. 4. Nemzetek-től *olv.* Nemetekről
- 646 r. 14. ki-állását *olv.* ki-aluvását
- 656 r. 12. ő *olv.* az ő
r. 17. írja, ezt töröld-ki a' v. sz. r. 10. *conservie* l. *consenui*
- 658 a' v. sz. r. 3. a' kiknek *olv.* a' kik.
- 665 r. 3. miért *olv.* miért
- 670 r. 12. jegyzette *olv.* jegyzett
- 683 r. 10. addig *olv.* alig a' v. sz. r. 15. ezek *olv.* ezeknek
- 689 a' v. sz. r. 16. a' testel *olv.* a' testet
- 694 a' v. sz. r. 5. jelen *olv.* lel
- 696 r. 14. természetnek *olv.* természetnek
- 697 r. 12. plántái *olv.* plánták
- 700 r. 13. életét *olv.* ételét
- 701 r. 12. *Estenusok* *olv.* *Effenusok*
- 710 r. 16. meg-állottak *olv.* meg-állának
a' v. sz. r. 2. mert ezt töröld-ki
- 711 r. 10. a' szukas szerint *addh.* mindenek
r. 12. az, ezt töröld-ki a' v. sz. r. 8. tárgyérokon tetettek *olv.* tányérok tetetének
- 712 r. 14. e' szerint *addh.* újra

Levél

- 713 a' v. sz. r. 9 egész töröld-ki
 718 r. 4 a' kik ő ólv. a' kik
 a' magok
 722 a' v. sz. r. 15 korába ólv.
 korokba
 723 r. 17 levet ólv. lével
 726 r. 8 félbe ólv. télbe
 729 r. 9 szoktak ólv. szokott
 730 r. 4 épen ezt töröld-ki
 732 a' v. sz. r. 16 gyakra ólv.
 gyakran

Levél

- 733 a' v. sz. r. 14 gyakorolta-
 tott ólv. gyakorolták
 740 r. 8 Historit ólv. Historiát
 745 a' v. sz. r. 10 Bakar ólv.
 Bakars
 751 r. 14 atzél ólv. atzél
 761 r. 2 vonatattnak-ki ólv.
 vonattattanak-ki.

